תולדות חב"ד

ברוסיא הסובייטית

בשנים תרע"ח-תש"י

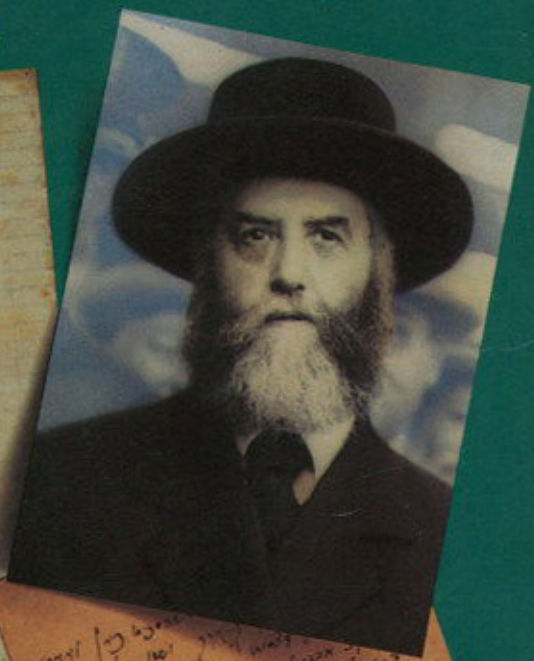

CARTE POSTALE

ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА

POSTA KARTI

Polska

Warszawa

Mazowiecka 32

תולדות חב"ד
ברוסיא הסובייטית
בשנים תרע"ח — תש"י

על פי
מכתבים, מסמכים וזכרונות
שבדפוס בכתב ובעל פה

לוקט ונערך על ידי
הרה"ת ר' שלום דובער שי' לוין

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

יוצא לאור על ידי
„אוצר החסידים"

770 איסטערן פארקווייי ברוקלין, נ. י.

שנת חמשת אלפים שבע מאות ארבעים ותשע לבריאה
שנת המאתיים להולדת כ"ק אדמו"ר הצ"צ
שנת הארבעים לנשיאות כ"ק אדמו"ר שליט"א

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

TOILDOIS CHABAD B'RUSYAH HA'SOVYETIS

(History of Chabad in the U.S.S.R.) — 1917-1950

Published and Copyrighted by
"KEHOT" PUBLICATION SOCIETY
770 Eastern Parkway, Brooklyn, N. Y. 11213
Tel.: (718) 493-9250-1 • (718) 774-4000
Printed in the U.S.A.
5749 • 1989
ISBN 0-8266-5331-6

נסדר בדפוס "עמפייער פּרעסס"
ע"י מרדכי ליב בן פיגא ויוסף יצחק בן ברכה
EMPIRE PRESS CO.
550 EMPIRE BLVD. • BROOKLYN, N.Y. • (718) 756-1473

נדפס בדפוס
שמחה ובנו גרשון גלוקאוו
BOOKMART PRESS, INC.
N. BERGEN, N.J. 07047

בס"ד

פתח דבר

על פי הוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א מוציאים אנו לאור את הספר „תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית"*, מעת המהפכה הקומוניסטית בחורף תרע"ח, ועד להסתלקות כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, בשנת תש"י, שאז הסתיימה תקופת היציאה הגדולה של אנשי חב"ד מרוסיא והתיישבותם בארצות שונות.

עיקרו של הספר הזה הוא סיפור המאבק הנועז שניהל כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ נ"ע, יחד עם צבאו האדיר — שליחיו, חסידיו ואוהדיו, לחיזוק התורה והיהדות ברוסיא, מבלי להתחשב עם כל אמצעי הדיכוי, בעיקר אלה של המחלקה היהודית של המפלגה הקומוניסטית — היבסקציה. כל זאת, בין בתקופה שהיה כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ברוסיא — עד שנת תרפ"ז, ובין לאחר מאסרו וגאולתו, כשהוכרח לעזוב את רוסיא ולהתיישב בלטביה, פולין וארה"ב.

חלק מיוחד הוקדש בספר הזה (פרקים נט־צח) לסיפור רשת הישיבות המחתרתיות „תומכי תמימים", שגלתה עשרות גלויות במשך שלשים השנים הללו. הישיבה התחלקה למחלקות קטנות בעיירות שונות כדי להתחמק מעיני הבולשת. לאחר שנאתרו, כמה וכמה מהמשגיחים והתלמידים נאסרו ונשלחו לגלות והשאר גורשו מהעיר, ברחו הנשארים לעיר אחרת ופתחו בה מחלקה חדשה במחתרת.

לפני כמה שנים רואיינו על ידי העורך כמאה מאנשי חב"ד שחיו ברוסיא במשך התקופה הנידונה. סיפורים אלו הבהירו והשלימו את המסמכים, מכתבים ורשימות מהתקופה ההיא, שהם היסוד לספר הזה.

בסוף הספר באים: א) מפתח ענינים. ב) מפתח מוסדות וארגונים. ג) מפתח אנשים. ד) מפתח מקומות.

כל הנ"ל לוקט ונערך על ידי הרה"ת ר' שלום דובער שי' לוין.

מערכת „אוצר החסידים"

עשק"פ החודש, שנת ה'תשמ"ט
ברוקלין נ.י.

---

*) בהמשך ל„תולדות חב"ד בארצות הברית" ו„תולדות חב"ד בארץ הקודש", שהופיעו בשנה שעברה.

תוכן העניינים

פתח דבר 3

מפתח הצילומים 11

מבוא 15

המקורות 15

השפה המחתרתית 16

העריכה 17

סקירה כרונולוגית 17

מפת רוסיא הלבנה ואוקריינא 19

א. השנים הראשונות לשלטון הסוביטי ..... א

ב. מצב הכלכלה — בתום המלחמה ..... ב

ג. שילוח משפיעים ברחבי רוסיא ..... ד

ד. חיזוק היהדות בגרוזיה ..... ז

ה. הקמת מוסדות הדת הנהרסים ..... יד

ו. הקמת מרכז רבני רוחני ..... יז

ז. המאבק נגד סגירת החדרים ..... כ

השגת היתר ללימוד פרטי עם שלשה תלמידים ..... כ

תזכיר, הרדיפות והבקשות שהוגשו ..... כב

החוק לאחר השגת ההיתר ..... לא

המשך הרדיפות ..... לב

הקמת ותמיכת חדרים ברחבי רוסיא ..... לה

שנת תרפ״ח ..... לה

השנים הבאות ..... מב

חוק חנוך חובה ..... מג

ח. המאבק נגד החרמת בתי הכנסת ..... מו

ט. הרבצת התורה — תפארת בחורים ..... נא

י. כריתת ברית — עד טיפת הדם האחרונה ..... נה

יא. חיזוק הדת במושבות (קאלאניעס) ..... נו

יב. שליחות ה״ר בנציון שמטוב ..... סב

יג. שליחות ה״ר בנימין שי׳ גורודצקי ..... סה

תוכן העניינים

יד. שליחות ה"ר סימון יעקבאשוילי (יעקבסון) ..... סו

טו. שליחות ה"ר שמחה גורודצקי ..... ע

טז. סידור מלאכת יד ביתית (קוסטאר) ..... עא

יז. פרנסת אנ"ש ..... עג

יח. הפרדת הדת מהמדינה והיבסקציה ..... עה

יט. הועידה הלנינגרדית ..... עח

כ. הועידה הקאראסטענית ..... פז

כא. המאסרים ..... צז

כב. רבנו ממשיך במאבק ..... ק

כג. מאסר רבנו וצאתו את רוסיא ..... קג

כד. ועד מגן ומחסה ליהודי רוסיא ..... קח

כה. תמיכת יהודי רוסיא ..... קיז

כו. משלוח מצות לרוסיא ..... קיט

כז. הנסיעה לארה"ב לטובת יהודי רוסיא ..... קכה

כח. חיסול ה"נעפ" ..... קל

כט. הרעב ..... קלג

ל. התעסקות רבנו בהשגת התמיכה ..... קמא

לא. יסוד "ועד העזרה" בפריז ובפולין ..... קמג

לב. משלוח מעות לרוסיא ..... קמו

לג. חבילות מזון ובגדים ..... קמח

לד. חנויות הטורגסין ..... קמט

לה. חזרה למשלוח חבילות ..... קנא

לו. המשך המאבק על הדת ברוסיא ..... קנד

לז. רדיפות הדת מתגברות ..... קנט

לח. מצב המקוואות ..... קסח

לט. הרדיפות נגד הרבנים והמשרתים בקודש ..... קצג

מ. לישענצעס (משוללי הזכויות) ..... ר

מא. התמיכה ברבני רוסיא ..... רב

מב. ההשתדלות אצל ליטבינוב ..... רה

מג. מאסרים המוניים של אנשי חב"ד ..... רז

מד. סוכני המשטרה החשאית ..... רט

תוכן העניינים

מה. המאסרים במוסקבה ובמאלאחאווקא ..... ריא

מו. המאסרים בשאר העיירות ..... ריד

מז. חיי אנשי חב"ד במחתרת ..... רטז

מח. המלחמה והבריחה לאסיה התיכונה ..... ריט

מט. הרעב בסמרקנד ..... רכב

נ. משלוח חבילות בהשתדלות רבנו ..... רכה

נא. ישיבת "תומכי תמימים" ליובאוויטש ..... רכז

נב. העברת הישיבה לקרמנטשוג ואריאל ..... רכט

נג. הרפתקאות בדרך ..... רלב

נד. הישיבה בחרקוב (תרע"ח) ..... רלד

נה. הקבוצה האחרונה עוזבת את ליובאוויטש ..... רלו

נו. הישיבה בקרמנטשוג (תרע"ח-תר"צ) ..... רלז

נז. הישיבה בחרסון (תרע"ז-תר"פ) ..... רמא

נח. הישיבה באלכסנדרי' (תרע"ט) ..... רמב

נט. הישיבה בחאראל (תרע"ט-תר"פ) ..... רמג

ס. הישיבה ברוסטוב (תרפ"א) ..... רמד

סא. הישיבה בפאלטאווא (תרפ"א-תרפ"ג) ..... רנ

סב. העברת הישיבה לנעויל, קרמנטשוג וחרקוב ..... רנו

סג. הישיבה בזלאבין (תרפ"א-תרפ"ב) ..... רנח

סד. הישיבה בהאמיל (תרפ"ב) ..... רנט

סה. החזרת הישיבה לרוסטוב (תרפ"ד) ..... רסא

סו. החזרת הישיבה לחרקוב ונעויל ..... רסב

סז. הישיבה בחרקוב (תרפ"ד-תרפ"ט) ..... רסג

סח. הישיבה ובית המדרש לרבנים בנעויל (תרפ"ד-תרפ"ט) ..... רסו

סט. הישיבה בפולוצק (תרפ"ו-תרפ"ט) ..... רעד

ע. הישיבה בראמען (תרפ"ה-תרפ"ח) ..... רעז

עא. הישיבה באסטאשקאוו (תרפ"ו) ..... רעח

עב. הישיבה בוויטבסק (תרפ"ז-תרצ"א) ..... רעט

עג. הישיבה בלנינגרד (תרפ"ט-תרצ"ב) ..... רפא

עד. הישיבה ביקטרינוסלב (תרפ"ט-תרצ"א) ..... רפג

עה. הישיבה בזוויהל (נובוגראד-וואלינסק) (תרפ"ח-תרפ"ט) ..... רפו

תוכן הענינים

עו. הישיבה בהאמיל, חרסון ואודיסה (תרפ״ט־תר״צ) ..... רצ

עז. סיכום כללי (עד תרצ״א) ..... רצא

עח. הישיבה בכותאיס ובשאר ערי גרוזיה (תרצ״א־תרצ״ג) ..... רצד

עט. הנאסרים ושרידי הישיבות (תרצ״ג) ..... רצז

פ. הישיבה בקיוב (תרפ״ט־תרצ״ד) ..... רצט

פא. הישיבה בטשערניגאוו (תרצ״ד־תרצ״ה) ..... שא

פב. הישיבה במאלאחאווקא (תרצ״ד־תרצ״ה) ..... שב

פג. הישיבה בנובוזיבקוב (תרצ״א־תרצ״ד) ..... דש

פד. הישיבה בקורסק (תרצ״ג־ת״ש) ..... שה

פה. הישיבה בזיטאמיר (תרצ״ד־תרצ״ז) ..... שיא

פו. הישיבה בברדיטשוב (תרצ״ה־תרח״צ) ..... שיד

פז. הישיבה בפאלטאווא (תרצ״ו) ..... שיח

פח. הישיבה בהאדיטש (תרצ״ו) ..... שכ

פט. הישיבה בוואראניז׳ (תרצ״ד־תרח״צ) ..... שכב

צ. הישיבה בקאראלעוויץ (תרצ״ד־תרצ״ז) ..... שכד

צא. תמיכת רבנו בישיבות ..... שכה

צב. המנהל החדש — ה״ר יונה הכהן מפאלטאווא ..... שכז

צג. הישיבה בקריוואיראג (תרצ״ו־תרח״צ) ..... שכט

צד. הישיבה בקלינצי (תרצ״ז) ..... שלא

צה. שרידי הישיבות ברוסיא (תרצ״ז־תש״א) ..... שלב

צו. הישיבה בכותאיס וערי גרוזיה (תרח״צ־תש״ו) ..... שלג

צז. הישיבה במעליוטאפיל (תרח״צ־תש״א) ..... שלה

צח. הישיבה בסמרקנד ובטשקנט (תש״ב־תש״ו) ..... שלו

צט. הגירת אנ״ש מרוסיא ..... שלט

ק. הוראות רבנו להשתדל לצאת את רוסיא ..... שמא

קא. שליחות ה״ר מרדכי דובין לרוסיא ..... שמד

קב. מבצע הצלה ע״י אנ״ש בארה״ב ..... שמז

קג. הקשיים בקבלת ויזה, כרטיס נסיעה ופספורט ..... שמט

קד. השתדלות רבנו לטובת ההגירה ..... שנה

קה. ה״ר יעקב ישראל זובער ..... שסג

קו. ה״ר יצחק (המתמיד) הורביץ ..... שסה

תוכן העניינים

קז. ה״ר משה אקסלרוד ..... שסו

קח. ה״ר ישראל ליב ליפשיץ ..... שעב

קט. ה״ר אהרן אליעזר צייטלין ..... שעד

קי. ה״ר מאיר גורקאוו ..... שעז

קיא. ה״ר שמאי וויגאן ..... שפב

קיב. ה״ר אלחנן דובער מרוזוב ..... שפד

קיג. נסיונות גניבת הגבול (תרצ״א־תרצ״ג) ..... שפו

קיד. סגירת הגבולות בשנים הבאות ..... שפט

קטו. יציאת רוסיא בשנת תש״ו ..... שצ

קטז. התחנה האחרונה ברוסיא — לבוב ..... שצב

קיז. עם הגיעם לפולין ..... שצט

קיח. תחנת פראג ..... תד

קיט. מחנות פליטים ..... תו

קכ. ההסתדרות בצרפת ובשאר הארצות ..... תט

* * *

מפתח ענינים ..... תכא

מפתח מוסדות וארגונים ..... תכה

מפתח אנשים ..... תכט

מפתח מקומות ..... תמט

מפתח הצילומים

מפת רוסיא הלבנה 19
מפת אוקראינה 20
ה״ר הלל ליברוב ..... ו
ה״ר שמואל לויטין ..... ז
ה״ר אברהם לוי״ק סלוין ..... ז
ה״ר נחום שמריהו ששונקין ..... ט
שאלון שמילא ה״ר בצלאל וילשנסקי, בקשר ליציאה מרוסיא ..... יא
שאלון שמילא ה״ר מרדכי פרלוב, בקשר ליציאה מרוסיא ..... יב
ה״ר מרדכי פרלוב ..... יג
אגרת המזכיר ה״ר אלחנן דובער מרוזוב בקשר לעבודת רבנו ..... יח
אגרת מזכירי רבנו על מצב החדרים, הישיבה והיהדות ברוסיא ..... כא
פנקס העתקת מכתבי רוסיא, מכתב מספר 212 ..... מ
אגרת ה״ר שמואל נוטיק, עד דרכי הכפיה לשלוח את הילדים לבית הספר ..... מד
ה״ר יעקב לנדא ..... נג
ה״ר בנציון שמטוב ..... סב
ה״ר סימון יעקבאשווילי (יעקבסון) ..... סו
אגרת ה״ר סימון יעקבסון, על עבודת שליחותו בגרוזיה ..... סז
ה״ר שמחה גורודצקי ..... ע
מלאכת יד ביתית ברוסיא ..... עב
ה״ר אליהו חיים אלטהויז ..... עח
ה״ר שמעון לזרוב ..... פב
תחלת וסיום אגרת רבנו לועידת קאראסטען ..... צג
הועידה הרבנית בקאראסטען ..... צו
אגרת ה״ר שניאור זלמן סרברנסקי על הישיבה בחרקוב
בשוה״ג — מה״ר בנציון שמטוב, בקשר למאסרו ..... צח
אגרת ה״ר יחזקאל פייגין לאחר מאסר הרא״ד מרוזוב ולפני מאסר רבנו ..... קא
אגרת ה״ר חיים ליברמן, על מאסר הרא״ד מרוזוב ומינוי הר״י פייגין למזכיר .. קב
חדב״נ הרש״ג שליט״א ..... קיג
אישור חתימת הרבנים בהסוואה
חתומים עליו הרבנים קלעמעס וזוין וחותמת הרב קלעמעס ..... קכו
הרבי בבואו לארה״ב — בירידתו מהספינה בליווי משטרתי ..... קכח
אגרת מרת לאה בילא לוין, על מצב הפרנסה לאחר חיסול ה״נעפ״ ..... קלא
אגרת ה״ר זלמן פויזנר, על מצב הרעב ברוסיא ..... קלד
אגרת ה״ר שלמה חיים קסלמן, על מצב הרעב ברוסיא ..... קלה
אגרת ה״ר שמאי וויגאן, על מצב הרעב ברוסיא ..... קלו
אגרת ה״ר חיים צבי קאניקאוו מנ.י. על מצב הרעב ברוסיא ..... קלז

מפתח הצילומים

אגרת ה״ר אלחנן שגלוב, על שיפור המצב בשנת תרצ״ה ..... קלט

אגרת ה״ר גבריאל כהן (כגן), על סגירת חנויות ה״טורגסין״ ..... קנ

ה״ר יעקב זכרי׳ מאסקאליק (ז׳וראוויצער) ..... קנד

אגרת ה״ר יעקב זכרי׳ מאסקאליק, על חיי הרוח של אנ״ש ברוסיא ..... קנו

פנקס העתקת אגרות מרוסיא, סגירת הישיבה בחרקוב ..... קסא

תמונת חותמת וחתימת הרש״ד זיסלין ..... קסח

אגרת ה״ר מרדכי פיינשטיין, על המקוה בשקלוב ..... קפז

אגרת ה״ר יהודה ריז״יק (סענער), על קבלת רבנות באריסאוו ..... קפח

אגרת ה״ר צבי הירש אלטשולער, על בניית מקוה מחתרתית ברוגוטשוב ..... קצא

אגרת אנשי רוגוטשוב, על בניית המקוה המחתרתית ..... קצב

ה״ר אלכסנדר סענדר יודאסין ..... קצג

אגרת ה״ר מנחם מענדל הילביץ, על גירושו מעירו זעמבין ..... קצה

ה״ר אברהם ברוך פעווזנער ..... קצו

אגרת ה״ר אברהם ברוך פעווזער, על מאסרו והרצון לצאת את רוסיא ..... קצז

ה״ר רפאל נחמן הכהן ..... קצח

ה״ר שניאור זלמן בוטמן ..... ריא

פנקס אגרות רבנו לרוסיא — תרצ״ו, ובו — על המאסרים במוסקבה ..... ריג

אגרת ה״ר חיים צבי פדנס, על מאסר ופס״ד גיסו ה״ר שמאי וויגאן ..... ריד

הגאון החסיד המקובל רבי לוי יצחק שניאורסאהן ..... רטו

ה״ר מנחם מענדל דובראווסקי ..... ריז

ה״ר זלמן שמעון דווארקין ..... ריז

אגרת ה״ר מנחם מענדל דובראווסקי

על בריחת בתו וחתנו ה״ר זלמן שמעון דווארקין מביתם ..... ריח

ה״ר יהודה ליב לוין ..... רכג

ה״ר מנחם מענדל דייטש ..... רכד

תואר פני כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע מליובאוויטש ..... רכח

מפת רשת הישיבות ״תומכי תמימים״ ברוסיא ..... רל

ה״ר יהושע ארש (דווינסקער) ..... רלב

ה״ר ברוך פרידמן ..... רלד

ה״ר יחיאל צבי הירש גוראר׳ ..... רלז

קבלה לתורם — ממשרד הישיבה שבקרמנטשוג ..... רלח

כתבו של הרב״צ מאראז בקרמנטשוג ..... רלט

קבוצת תלמידים בקרעמענטשוג — לערך שנת תרפ״ה

ביניהם: יקותיאל דייטש וישראל גורקאוו ..... רלט

ה״ר ישראל נח בליניצקי ..... רלט

ה״ר מאיר אבצן ..... רמ

ה״ר גרשון חן ..... רמב

ה״ר יצחק גולדין ..... רמד

תואר פני כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע מליובאוויטש ..... רמה

מפתח הצילומים

ה״ר אלטר שמחוביץ ..... רמו
ה״ר שמואל לייב לוין מפאריטש ..... רנ
ה״ר יחזקאל פייגין ומשפחתו ..... רנא
אגרות הנהלת הישיבה בפולטבה, על נייר המכתבים של הישיבה ..... רנב
בנין ביהכ״נ בחרקוב, צולם ע״י ר׳ שמעון ינטובסקי ..... רסג
ה״ר יהושע קארף ..... רסד
ה״ר יהודה עבער ..... רסז
אגרת ה״ר יהודה עבער, על הישיבה בנעויל ..... רסט
אגרת ה״ר רפאל מרדכי שפירא, על סגירת הישיבה בנעויל ..... ערב
ה״ר שמואל רוזנבוים ובניו דוד ודובער ..... רעג
ה״ר אברהם דרייזין (מאיארער) ..... עדר
שאלון שמילא ה״ר שלמה חיים קסלמן, בקשר ליציאה מרוסיא
בראשו מספר על גירושו מפולוצק לפולטבה ..... ערה
ה״ר שלמה חיים קסלמן ..... רעו
ה״ר נחום לבקובסקי ..... רפג
ה״ר דובער גרפינקל (קאווירין) מקורניץ ..... רפג
שאלון שמילא ה״ר אברהם אבא רגולין, בקשר ליציאה מרוסיא
בו מספר על הישיבה והת״ת ביקטרינוסלב ..... רפד
אגרת ה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד, על סגירת הישיבה ביקטרינוסלב ..... רפה
ה״ר חיים שאול ברוק ..... רפו
ה״ר מיכאל ליפסקר ..... רצה
ה״ר שניאור זלמן לויטין ..... רצה
אגרת ה״ר אברהם קיובמן, על הישיבה במאלאחאווקא ..... שג
אגרת ה״ר שאול שטיינבאק, על הישיבה בקורסק ..... שו
ה״ר יחיאל מיכל רפופורט ..... שז
ה״ר שמעון שטילרמן ..... שז
ה״ר העניך רפופורט, כתלמיד בישיבה ..... שח
בנין ביהכ״נ בזיטאמיר, צולם ע״י ר׳ שמעון ינטובסקי ..... שיא
ה״ר אליעזר פינסקי ..... שיב
אגרת ה״ר מרדכי אליעזר לאפאטאווסקי, על הישיבות בברדיטשוב וזיטאמיר ... שיג
בנין ביהכ״נ בברדיטשוב, צולם ע״י ר׳ שמעון ינטובסקי ..... שיד
ה״ר יעקב שץ ..... שטו
אגרת ה״ר יעקב שץ, על הישיבות בברדיטשוב ופאלטאווא ..... שטו
ה״ר משה רובינסון ..... שטז
אגרת ה״ר חיים שאול ברוק, על הישיבה בברדיטשוב ..... שיז
אגרת ה״ר שמואל דברוסקין, על הישיבה בפאלטאווא ..... שיח
ה״ר מאיר זרחי ..... שיט
אגרת ה״ר יוסף גנזבורג, על הישיבה בהאדיטש ..... שכ
ה״ר בצלאל ווילשנסקי ..... שכב

מפתח הצילומים

בנין ביהכ״נ והישיבה בוואראניז׳, צולם ע״י ר׳ שמעון ינטובסקי ..... שכג
ה״ר נחום וואלאסאוו ..... שכז
ה״ר יונה הכהן מפאלאטאווא (בילדותו) ..... שכז
ה״ר ישראל יהודה לוין ..... שכט
ה״ר יוסף גולדברג ..... שלא
ה״ר משה מרוזוב ..... שלג
ה״ר שלום מענדל קלמנסון ..... שלה
ה״ר אליהו חיים רויטבלאט ..... שלו
ה״ר יהושע דובראווסקי ..... שלו
ה״ר ניסן נמנוב ..... שלז
ה״ר אברהם אליהו אקסלרוד ..... שמא
אגרת ה״ר יעקב ישראל זובער, על הוראת הרבי להגר מרוסיא ..... שמב
ה״ר ישראל דזייקאבסאן ..... שמז
אגרת ה״ר שמואל לויטין, על השתדלות ההגירה מרוסיא ..... שנב
אגרת ה״ר שמואל זלמנוב, על השתדלות ההגירה מרוסיא ..... שנג
ה״ר שלמה יוסף זוין ..... שנה
אגרת ה״ר שלמה יוסף זוין, על השתדלות ההגירה מרוסיא ..... שנו
ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן ..... שנח
ה״ר יעקב ישראל זובער ..... שסג
ה״ר יצחק (המתמיד) הורוויץ ..... שסה
ה״ר משה אקסלרוד ..... שסו
אגרת ה״ר משה אקסלרוד, על השתדלות ההגירה מרוסיא ועל מאסרו ..... שסח
אגרת ה״ר ישראל ליב ליפשיץ, על השתדלות ההגירה מרוסיא ..... שעב
ה״ר ישראל ליב ליפשיץ ..... שעג
ה״ר אהרן אליעזר צייטלין ..... שעד
ה״ר מאיר גורקאוו ..... שעז
אגרת ה״ר מאיר גורקאוו, על השתדלות ההגירה מרוסיא ועל מאסרו ..... שעט
ה״ר אלחנן דובער מרוזוב ..... שפד
ה״ר אברהם קוואש ..... שפו
אגרת ה״ר אברהם קוואש, על בריחת הגבול ועל מאסר אביו ..... שפז
ה״ר משה דובער גנזבורג ..... שפט
ה״ר יהודה ליב מוצ׳קין ..... שצב
ביקור ה״ר ישראל דזייקאבסאן בפריז, בשליחות הרבי ..... ת
ה״ר שניאור זלמן סרברנסקי ..... תב
ה״ר בנימין גורודצקי ..... תט
הישיבה בפריז, חלק מהתלמידים וחברי ההנהלה ..... תי
כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע וחתנו כ״ק אדמו״ר שליט״א ..... תיד
ה״ר אלטר לוין מסעבעז ..... תלח
ה״ר חיים זאב וואלף הכהן רבינוביץ מהורודוק ..... תמה

מבוא

בתחלת קונטרס מאמרי חג הגאולה י"ב־י"ג תמוז תרצ"א (ספר המאמרים קונטרסים ח"א קעה, א) נדפסה רשימה קצרה בשם „המאסר והחופש" המתחלת:

ראוי הי' לקבוע בדפוס כל פרשת סדר הליכות עניני העבודה והתעמולה בהרבצת תורה ובחזוק היהדות, באופנים מאופנים שונים כפי אשר ישנו בכתובים דבר דבר על אופנו אשר בגללן נאסר כ"ק אדמו"ר שליט"א, אמנם מפאת סבות שונות, אי אפשר לעשות דבר זה כעת, והננו נותנים בזה רק ראשי פרקים של המאסר והחופש בהנוגע להמאמרים שנאמרו בימים ההם.

על הדברים האלה חוזרת מערכת קובץ „התמים" בחוב' ז (תמוז תרצ"ז):

אמנם למרות כל חפצנו למלא בקשת הדורשים אין באפשרותנו לע"ע, מכמה טעמים ונימוקים שונים, לגלות ולפרסם כל פרטי המאורעות רבי הערך האלו ומה גם לפרסמם בדפוס – עדיין לא בא שעת הכושר לזה.

במצב ההוה מוכרחים אנחנו להצטמצם ולהסתפק בסיפורי עובדות מיוחדות וידיעות מקוטעות, הזורקים אמנם ניצוצי אור על כללות המצב בימים ההם בזמן הזה.

בשנת תשכ"א נדפס הספר „יהדות ברוסיה הסוביטית" (מאת א. גרשוני), שבהקדמתו כותב המחבר: „למעלה מארבעים שנות רדיפות הדת היהודית ברוסיא כבר חלפו, והיהדות הדתית בעולם כולו לא נחלצה למשימה להנציח את זכר המאבק, שהתנהל על ידי חלק מיהדות זו, על קדושת הדת", „למרבה הצער לא נכתב עד היום הזה אף ספר אחד על נושא זה".

טעם הדבר הוא, כיון שבאותה שעה היה מוקדם מדאי לפרסם את פרטי המאבק הזה. רבים מאלה שנטלו חלק פעיל במאבק שהו עדיין מאחורי מסך הברזל והמשיכו את המאבק הדתי במחתרת, כשכל פרסום מיותר עלול לסכן את חייהם ולהפריעם במאבקם (ראה אג"ק אדמו"ר שליט"א משלהי שנת תשי"ד, ח"ט אגרת ב'תתקסד).

מאז עד עתה עברו עשרים ושמונה שנים. כמעט כל העסקנים הנזכרים, מהחיים אתנו היום, כבר יצאו את רוסיא במשך השנים הללו. הסיכון בפרסום הדברים פחת בהרבה. ספרים **רבים** בנושא זה נכתבו ונדפסו במשך תקופה זו, בעיקר ע"י אנשי חב"ד, אשר נשאו על שכמם את עיקרו של המאבק הדתי ברוסיא הסוביטית, וביניהם:

מאחורי מסך הברזל, ה"ר רפאל נחמן ע"ה הכהן, כפר חב"ד תשל"ה.

ספר זכרון, ה"ר שאול ע"ה ברוק, ראשון לציון תשל"א.

ספר הזכרונות דברי הימים, ה"ר מאיר ע"ה גורקאוו, ניו־יארק תשל"ז.

זכרונותי, ה"ר נחום שמריה ע"ה ששונקין, ירושלים תש"מ.

יהדות הדממה, נערך ע"י ה"ר נ. צ. שי' גוטליב, ח"א ירושלים תשד"מ, ח"ב ירושלים תשמ"ז.

יהודים ויהדות בברית המועצות, א. א. גרשוני, ירושלים תש"ל.

קידוש השם, א. א. גרשוני, ירושלים תשמ"א.

ספר זכרון, ה"ר בנימין א. שי' גורודצקי, ירושלים תשד"מ.

רשימות דברים, ה"ר יהודה שי' חיטריק. **ח"א** ניו־יארק תשמ"א. **ח"ב** ניו־יארק תשמ"ה.

אורות באפילה, ה"ר מאיר שי' אבצן, ניו־יארק תשמ"ח.

המקורות

נשאר עדיין חומר מקורי רב בספריית ליובאוויטש, הכולל מסמכים ומכתבים מקוריים שנכתבו במשך אותה תקופה, מרוסיא לחו"ל [הכוונה – מחוץ לגבולות רוסיא, וכן לקמן], וכן מכתבים שנכתבו אז בחו"ל – בקשר למצב יהודי רוסיא, ובעיקר – אגרותיו של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, הנדפסות בסדרת הספרים „אגרות קודש".

מכתבים אלה נותנים לנו תמונה ברורה ממצב יהודי רוסיא באותה שעה ומהעבודה הרבה שהשקיע רבנו [כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, וכן לקמן – בכל מקום שנאמר רבנו סתם] לטובתם, בין בהיותו ברוסיא, בשנים תר"פ־תרפ"ז, ובין לאחר צאתו את רוסיא בתחלת שנת תרפ"ח, בפרטים ושטחים רבים שלא היו ידועים עד כה.

גם הפרטים שמסופר עליהם בספרים הנזכרים, ברובם אינם אלא זכרונות אישיים, שא"א לדמותם למקורות ראשוניים שנכתבו באותה עת, ע"י אלה שנשאו על שכמם את המאבק ברוסיא, וע"י אלה שנטלו חלק פעיל בהצלתם הרוחנית והגשמית.

* * *

מבוא

חלק ניכר של המכתבים מקורו בארכיון ה"ר ישראל דזייקאבסאן ז"ל, שהיגר מרוסיא לארה"ב בשנת תרפ"ו ובמשך כל השנים התעסק לטובת אנ"ש שברוסיא, משלוח עזר והשגת ויזות וכרטיסים.

בארכיונו, הכולל אלפים רבים של מכתבים ומסמכים, נמצאים למעלה מאלף מכתבים שקיבל מאנ"ש שברוסיא במשך השנים תרפ"ט־תרצ"ו לבד, ועוד מאות מכתבים שנכתבו אליו, במשך זמן זה, ממקומות שונים, בקשר ליהודי רוסיא.

הארכיון נמצא עתה בידי בני המשפחה, שהואילו להעמידו לרשותו של עורך ספר זה. התודה נתונה להם מקרב ולב עמוק.

השתמשתי גם בארכיון „חאווקין" שבספריית ירושלים ובארכיון „וולף" שבספריית הייוו"א בניו־יארק.

חב אני תודה מיוחדת לידידי ר' יהושע שי' מונדשיין, שבעת בדיקת הארכיונים בספריית ירושלים הרבה לעזור לי. הוא גם עבר על הספר והעיר בו הערות רבות, חשובות ומועילות.

מלבד החומר שבארכיונים ראיינתי בעת עריכת הספר כמאה מאנ"ש שחיו ברוסיא במשך התקופה הנידונה. רשמתי את דבריהם המהווים עדות ממקור ראשון, ונותנים תמונה ברורה מחיי אנ"ש ברוסיא הסוביטית, בחיי הגשם ובחיי הרוח.

השתמשתי גם בעתוני התקופה, מחוץ לרוסיא, שבהם הופיעו ידיעות על המצב ברוסיא. ספרי הזכרונות של יהודים בכלל ואנ"ש בפרט שגרו באותה שעה ברוסיא; בין אלו שבדפוס ובין אלו שעדיין בכתב־יד. וכן בספרים רבים שבהם מופיעות ידיעות על חיי היהודים ברוסיא באותה תקופה.

השפה המחתרתית

חלק ניכר מהמכתבים האמורים נכתב מרוסיא לאירופה וארה"ב. מכתבים אלו לא היו יכולים להכתב בצורה גלויה מחשש עין הצנזורה. בדרך כלל היו כותבים את הפרטים הסודיים שבהם בסגנון מוסווה ומפולפל, בצורה שרק מקבל המכתב יכול להבינו, והיה אם יפול המכתב לידי הצנזורה יחשבו שמדובר כאן באיזשהו פלפול בהלכה או בדברים של מה בכך.

בזאת לא יכלו הכותבים להסתפק, שהרי אפשר וגם הצנזורה תושיב אנשים מיוחדים לפענח את הצופן, לגלות את תוכן המכתבים ולאסור את האנשים הנזכרים בהם. לכן נוצרה אז שפה מחתרתית, המיוחדת לאנשי חב"ד. היו מלים שהכירום והתכתבו בהם רק ראשי עדת חב"ד. והיו מלים שהיו ידועות פחות או יותר בין רוב אנשי חב"ד הקשורים לאיזשהי עסקנות. ברוב המכתבים של אותם הימים מוצאים אנו את המלים המוסוות הללו, שמבלי להכירם אין להבין את תוכן המכתבים.

בתור דוגמה תובאנה כאן אחדות מהמלים הללו, שכמותן נפגוש לפרקים קרובים במכתבים המועתקים בספר הזה:

אב: מלמד.
אבינו: אדמו"ר.
אויר לא טוב: עונש איסור המגורים בעיר מסויימת.
אומן: מלמד.
ארטעל: (אגודה שתופית) מחלקת הישיבה תומכי תמימים.
בדיקת חמץ: חיפוש בית.
ביקור: חיפוש בית.
בית חרושת: מחלקת הישיבה תומכי תמימים.
בן: תלמיד.
ג' אותיות: ג. פ. או.
דירה רעה: מדינת רוסיא (כשמדובר על ההגירה מרוסיא).
דפים: רובלים (לימוד # דפים, פירושו: תשלום # רובל).
זעליג: ה"ר שניאור זלמן שניאורסאהן.
חולה: נאסר.
חנות: חדר; ישיבה.
ידידינו: אדמו"ר.
לימוד: תשלום (עיי"ע דפים); בניית מקוה (לימוד מס' מקוואות) וכיו"ב.
מחלה: מאסר.
מסכת עירובין; עירובי תחומין: הגירה מרוסיה.
מסכת ערכין: מס.
סי' ר"א: מקוה, שדיניה מבוארים ביו"ד סי' ר"א.
ספסל: בנק (באידיש).
ספרי רא"א: דולרים, כלומר שטרות ארה"ב ששם גר ר' אברהם אלי' אקסלרוד.
עבודה; עובד: לימוד; לומד.
עלמא דאתכסיא: ירידה למחתרת.
פ"ד דב"מ: הזהב, כלומר: דולרים.
פועלים: תלמידי הישיבה; מלמדים.
פרשת מטו"מ: ההגירה מרוסיה.
פרשת שופטים: חקירה משפטית.
קונה: תלמיד.
קורארט: מקום גלותו.
רופא: שופט.
רפואה: שחרור מהמאסר.
שאלו בשלומו: המשטרה החשאית מחפשת אותו.

אמנם גם בשפה מחתרתית זו לא יכלו להסתפק. שהרי היה חשש רציני שגם אנשי הצנזורה יצליחו לפענח את הצופן הזה. לכן הוסיפו להעלים את הדברים הנכתבים ע"י צופן נוסף, שהוא הנקרא כתב מזוזה. בכתב זה כותבים ב במקום א, ג במקום ב וכיו"ב. כך שבמקום „רבי" היו כותבים „שגכ".

כדי לכסות זאת עוד יותר היו מוסיפים בו צופן על

מבוא

גבי צופן. לדוגמה: את הרבי אף פעם לא היו מזכירים במכתבים בגלוי, מחמת הסיכון שבדבר. רגילים היו לכנותו בשם אבינו: ידידינו, או בצורה פשוטה „א"ש" שהוא ר"ת „אדמו"ר שליט"א". במכתבים רבים מוצאים אנו גם את זה מוסווה בכתב מזוזה, ונכתב במקום אדמו"ר שליט"א – ב"ת.

דוגמא נוספת: אחד העסקנים שעזרו הרבה לעבודת חב"ד היה ד"ר יוסף רוזין. היו לו הרבה שמות מחתרתיים: שושן; שושנה; פורת; הגר"י וכיו"ב. אמנם במכתבים רבים נזכר בתואר „הש"ך". שפענוחו בכתב מזוזה הוא „הר"י", שהר"ת שלו הוא: ה"ר יוסף.

רוב העסקנים העיקריים של התקופה הזאת, שעבדו יחד עם כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, היו להם שמות מחתרתיים שונים. כך נקרא ה"ר שניאור זלמן שניאורסאהן במכתבים רבים בשם „זעליג", או בכתב מזוזה „חפמכד". הג"ר שלמה יוסף זוין נקרא „פרש"י". פעם אחת פוגשים אנו אותו חותם בפסוק השייך לו „שיר השירים אשר לשלמה", ופעם נוספת חותם: „ש. יבנחי", כשהכוונה היא: שלמה יוסף בן חי' זוין. הוא לא היחיד שנקרא על שם אמו. „בן אסתר" הוא כינוי לה"ר משה בן אסתר גוראר'. וכך כל אחד ושמו המוסווה, הידוע רק לעסקני חב"ד במחתרת.

אי אפשר היה להכין את הספר הזה, מתוך המכתבים המוסווים, מבלי לדעת את השפה המחתרתית הלזו. בקטעי המכתבים שיועתקו בא בד"כ פיענוח המילה המוסווית – בין שני חצאי רבוע.

העריכה

הספר מחולק לפרקים המסודרים, בכללות, לפי הנושאים, ובחלוקה פנימית לפי סדר הזמנים.

חלק מיוחד הוקצב לתולדות גלגולי הישיבה „תומכי תמימים" שגלתה עשרות גלויות במשך שלשים השנים האלו, התחלקה למחלקות קטנות בעיירות שונות כדי להתחמק מעיני הבולשת ואעפי"כ „זכו" תלמידי' ומנהליה למאסרים מרובים. כמעט כל תלמיד „זכה" ליותר ממעצר אחד, שנמשך, לפחות, ימים אחדים. רבים נאסרו במאסרים ממושכים יותר, נשלחו לגלות ועבודת פרך בערבות סיביר, חלק מהם לא חזר משם.

מאבק נועז ניהלו התלמידים וראשי הישיבות. מיד לאחר ששוחררו ברחו לעיר אחרת ופתחו שם מחלקה חדשה במחתרת. כך התקיימה רשת הישיבות „תומכי תמימים" בכארבעים עיירות, במשך השנים תרע"ח־תש"ו.

* * *

אי אפשר לדון בתולדותיה של חב"ד ברוסיא הסובייטית, מבלי לסקור את קורותיה של המדינה כולה, ושל היהודים בפרט, במשך תקופה זו; אף שאין זה מענינינו בספר זה וגם רבו הספרים הדנים בזה ובזה, מ"מ אין להבין את מצבם של אנשי חב"ד, עמדתם הנוקשה נגד לחצה של המשטרה החשאית ועבודתם לחיזוק התורה והיהדות, בין כל שדרות העם היהודי ברוסיא, מבלי לדעת באיזה תנאים חיו ופעלו כל זאת.

סקירות אלו, שאינן אלא לשם ידיעת הרקע לעיקר המסופר בספר זה, יהיו כלליות וקצרות, בהוספת ציון לספרים הדנים בפרטים אלו בארוכה יותר.

נושאים רבים בספר הזה נסקרו גם בספריו של א. א. גרשוני (הנזכרים בתחלת המבוא), המוקדשים למחקרים בקורות רדיפות הדת ברוסיא. בנושאים אלו ציינתי לספרים האלו, ששם נסקר הנושא הנידון, והוספתי ממה שיש במקורות – הקשור לתולדות חב"ד.

סקירה כרונולוגית

כיון שעיקר חלוקתו של הספר היא לפי נושאים, הרי שלא תמיד יש מוקדם ומאוחר בספר. לכן תבוא כאן סקירה כרונולוגית, שבה יבואו המאורעות לפי סדר זמניהם ועי"ז יהיה קל יותר לעקוב אחרי ההתפתחויות, בכל הנושאים, לפי סדר הזמנים:

תרע"ח־ט: השלטון עובר למפלגה הקומוניסטית (פרק א). הישיבה עוקרת מליובאוויטש, הרפתקאות בדרך ולבסוף מתיישבת בקרעמענטשוג ובעיירות נוספות (פרקים נב־ט).

תר"פ: הסתלקות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב וצוואתו לכ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (פרקים ג. ס). העברת הישיבה לרוסטוב (פרק ס).

תרפ"א: שילוח משפיעים ברחבי רוסיא (פרק ג). המשפט על הישיבה ברוסטוב והעברתה לפאלטאווא (פרקים ס. סא). פתיחת מחלקה בזלאבין (פרק סג). משפטי ראוה שנערכו ע"י היבסקציה (פרק א). הלאמת רכוש המדינה והרעב שבעקבותיה (פרק ב).

תרפ"ב: שליחי רבנו לגרוזיא (פרק ד). התארגנות רבנו בעבודת חיזוק הדת ברוסיא (פרק ו). פתיחת מחלקת הישיבה בהומיל (פרק סד).

תרפ"ג: הקמת מוסדות הדת הנהרסים (פרק ה). הקמת מרכז רבני רוחני (פרק ו). גזירת החדרים (פרק ז). החרמת בתי כנסת (פרק ח). סגירת הישיבה בפאלטאווא. המאסר בנעויל והסתדרות הישיבה בקרעמענטשוג וחרקוב (פרקים סא־ב).

תרפ"ד: כריתת ברית – עד טיפת הדם האחרונה (פרק י). העברת הישיבה לרוסטוב בתחלת החורף וסגירתה בסוף החורף ע"י המשטרה וחזרתה לחרקוב ונעויל (פרקים סה־ו). מעצר רבנו והגירתו ללנינגרד (פרק י).

מבוא

תרפ"ה: חיזוק הדת במושבות־קאלאניעס (פרק יא). סידור מלאכת יד ביתית (פרק טז). פתיחת בהמ"ד לרבנים בנעויל (פרק סח).

תרפ"ו: פרשת הועידה הלנינגרדית (פרק יט). שליחי רבנו ברחבי רוסיא (פרקים יב־טו). פתיחת מחלקות חדשות לישיבה (פרקים סט־עא).

תרפ"ז: ועידת קאראסטען (פרק כ). המאסרים (פרק כא). המשך המאבק ע"י רבנו (פרק כב). מאסרו וגאולתו וצאתו את רוסיא (פרק כג). הוראת רבנו לאחדים להשתדל לצאת את רוסיא (פרק ק).

תרפ"ח: יסוד ועד מגן ומחסה ליהודי רוסיא (פרקים כד־ה). המשך המאבק על הדת ברוסיא והגברת הגזירות (פרקים לו־מ).

תרפ"ט: משלוח מצות לרוסיא (פרק כו). סגירת הישיבות המאסרים וירידת הישיבות למחתרת (פרקים סח־עז). שליחות ה"ר מרדכי דובין לרוסיא (פרק קא).

תר"צ: נסיעת רבנו לארה"ב לטובת יהדי רוסיא (פרק כז). חיסול ה„נעפ" (פרק כח). מבצע הצלה ע"י אנ"ש בארה"ב (פרק קב). מאסר הרבנים במינסק ובשאר העיירות (פרק לט).

תרצ"א: סגירת אחרוני מחלקות הישיבה ברוסיא ובריחת התלמידים לערי גרוזיא (פרקים עב. עח).

תרצ"ב־ג: הרעב (פרק כט). משלוח תמיכה לרוסיא (פרקים ל־לג). חנויות הטארגסין (פרק לד). יסוד ועד עזרה בפריז (פרק לא). תמיכת הרבנים שברוסיא (פרק מא). נסיון גניבת הגבול ומאסר כ"ג מאנ"ש בבאטום (פרק קיג). בריחת התלמידים מגרוזיה (פרק עט).

תרצ"ד: ההשתדלות אצל שר החוץ הרוסי ליטבינוב (פרק מב). הישיבה במחתרת בעיירות שונות ברוסיא (פרקים פ־צ). יסוד ועד העזר בפולין (פרק לא). השתדלות רבנו לטובת ההגירה מרוסיא (פרק קד).

תרצ"ה־ו: המאסרים ההמוניים של אנשי חב"ד (פרקים מג־מו). המנהל החדש לרשת הישיבות המחתרתיות (פרק צב).

תרצ"ז־ט: חיי אנשי חב"ד במחתרת (פרק מז). שרידי הישיבות ברוסיא (פרק צה). העברתן לערי גרוזיה (פרק צו). סגירת הגבולות (פרק קיד).

ת"ש־תש"ה: המלחמה והבריחה לאסיה התיכונה (פרק מח). הרעב בסמרקנד (פרק מט). משלוח חבילות בהשתדלות רבנו (פרק נ). הישיבה בסמרקנד ובטאשקענט (פרק צח). העברת הישיבה מערי גרוזיה לסמרקנד (פרק צו).

תש"ו: יציאת רוסיא (פרק קטו).

תש"ז: מחנות פליטים (פרק קטז).

תש"ח־י: ההסתדרות בצרפת ובשאר הארצות (פרק קיז).

* * *

— מה שקרה ברוסיא בשנים הבאות שיך כבר לתקופת „שארית תנועת חב"ד ברוסיא", והיא עוברת את גבול מסגרת ספרנו זה.

* * *

את עריכת הספר הזה התחלתי, ע"פ הוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א, בשנת תשד"מ.

במשך חמש השנים האחרונות הייתי מתעסק בעריכת הספר הזה, מזמן לזמן, בזמני הפנוי משאר העבודות המוטלות עלי.

רבים הם ידידיי שעזרו לי במשך השנים האלו, בהשגת מסמכים ותמונות, בציונים לספרים הדנים בנושאים הקשורים לספר, בהגהה ובשיפור הלשון, בעצה שקולה ובעידוד.

אף על פי שרבים הם ואי אפשר לפורטם, חובה נעימה היא להביע להם את תודתי הכנה מקרב ולב עמוק, עבור עזרתם בעריכת הספר.

שלום דובער ב"ר ישראל יהודה לוין

פרק א

השנים הראשונות לשלטון הסוביטי

בתחלת חורף תרע"ח עבר השלטון המרכזי של רוסיא לידי המפלגה הקומוניסטית; אמנם החלת השלטון בפועל בכל מרחבי המדינה לא באה אלא אחרי מלחמת האזרחים, שהתחילה אז ונמשכה עד חורף תרפ"א, ונסתיימה בנצחון האדומים (הקומוניסטים) על הלבנים (מתנגדי הקומוניסטים).

השלטון הקומוניסטי בעלותו לשלטון, לא הדגיש מיד, בחוקיו הרשמיים, את התנגדותו לדת. מיד בראשית קיומו הכריז על הפרדת הדת מהמדינה ועל היות הדת ענינם הפרטי של האזרחים. חוק זה לא פגע כ"כ במוסדות היהדות, שגם מקודם לא היו מקבלים תמיכה מתקציבים ממלכתיים.

יתר על כן: נצחון הקומוניסטים על מתנגדיהם לא הביא עמו דאגה אצל אחב"י, שכן הצבאות הלבנים ארגנו פרעות ביהודים, בה בשעה שהקומוניסטים הכריזו על שוויון־זכויות לכל העמים.

אמנם מעמדה של הדת ברוסיא הסוביטית נקבע יותר על ידי עמדתה של המפלגה הקומוניסטית השלטת מאשר ע"פ חוקי המדינה. המפלגה הקומוניסטית ראתה בדת דעה קדומה שיש להלחם נגדה, בשלב ראשון ע"י ניהול תעמולה אנטי־דתית רחבה.

מיד בשנה הראשונה לשלטון הקומוניסטי הוקמה ע"י המפלגה הקומוניסטית סקציה יהודית בשם „יבסקציה" [קיצור של „יעוורעיסקאַיא סעקציא"] שתפקידה היה בעיקר תעמולה בין היהודים למען המפלגה הקומוניסטית, ובפועל היתה זו תעמולה אנטי דתית.

בשלב זה, עד לשנת תרפ"ב, איננו מוצאים אפליה מיוחדת בין אנשי חב"ד לשאר היהדות החרדית ברוסיא. לכן לא תתאים המסגרת של הספר הזה – „תולדות חב"ד" – לספר בו בפרטיות על קורות הימים האלו. נסתפק כאן בסקירה כללית בלבד:

בשנה הראשונה לקיומה של היבסקציה לא היתה לה עדיין השפעה של ממש על הרחוב היהודי. יהודי רוסיה היו אז רובם יהודים מאמינים בני מאמינים, וגם אלה שלא הקפידו על שמירת כל המצוות שמרו לפחות על עיקרי הדת, ביקרו בבתי כנסת בימים נוראים, שמרו על נישואין דתיים, ברית מילה וקבורה יהודית. מספרם של הכופרים בדת היה מועט.

בשנה הבאה, תרע"ט, יצאו על ידי השלטונות חוקים שונים המגבילים את פעולותיהן וסמכויותיהן של המוסדות הדתיים ואנשי הדת. היבסקציה ניצלה חוקים אלה להחרמת בתי כנסת ושאר מוסדות הדת. בתי כנסת נלקחו לצורך מועדונים, בתי הזקנים והחולים היהודים הועברו לידי מוסדות סוביטים, שהתחילו לספק בהם בשר חזיר וכיו"ב. כך גם הביאו לחוק ביטול הקהלות היהודיות והחרמת כספן ורכושן.

על הפעולות האלו של היבסקציה בשנים תרע"ט־תרפ"ב מסופר בארוכה ע"י א. א. גרשוני בספר יהדות ברוסיה הסוביטית ע' יז־כב; א. יזדפת, קובץ העבר מס' יט ע' 113־103.

בשנים האלו הגבירה היבסקציה את התעמולה האנטי דתית בעריכת משפטי ראוה נגד החדרים והישיבות. על משפטים כאלה בקיוב וויטעבסק רוסטוב ועוד מסופר בארוכה בספר יהדות ברוסיה הסוביטית ע' כג־מו. וראה גם לקמן פרק ס.

מחקר מקיף על היבסקציה, מעמדה הארגוני והפוליטי, מאבקיה הפנימיים והיחסים בינה למפלגה הקומוניסטית, נמצא בספרו של מרדכי אלטשולר „היבסקציה בברית המועצות" (ת"א תשמ"א). אמנם אדות תחומי פעולתה בציבור היהודי יש שם רק סקירה תמציתית בלבד, ורק עמודים אחדים מוקדשים בה ליחסה אל הדת היהודית (ע' 303־292).

על פעולותיה של היבסקציה בשנים תרפ"ג־ז יסופר לקמן פי"ח, ובשנים הבאות – לקמן פל"ז.

פרק ב

מצב הכלכלה – בתום המלחמה

מלחמה זו נגד הדת, למרות היותה קלה יותר מאשר בשנים הבאות, הביאה, מאידך, תוצאות קשות יותר, לרגל המצב הכללי במדינה בימי מלחמה אלו. המלחמה והפרעות ביהודים, בפרט באוקראינה, הרעב והעניות הכללית ששררה באותה שעה בכל האוכלוסיה, הקשו על היהודים להעמיד את מוסדות הדת על תילם, תיקון בתי הכנסת, החזקת רבנים שובי"ם ומלמדים, ומה גם לנהל מאבק פעיל נגד היבסקציה למען הדת.

את מצב הדברים בשנת תרפ"ג, אחר שנשקטה המדינה מהמלחמה ומהמהפכה, מתאר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע באגרת שכתב בכ"ב טבת לכל אחב"י שבחו"ל, ארה"ב אנגליה צרפת אשכנז בלגיה ואוסטריה (אג"ק ח"א קיד):

שנות המלחמה, שנות הבצרת, החולי, והרעב שנות הפרעות, השוד והרצח – ר"ל – אשר עברו – ל"ע – על מדינתינו עשו שמות בארץ וח"ו כאלו כבו את נר האלקי. כמה בתי מדרש וכנסת נהרסו, ספרי תורה נקרעו ונשרפו, רבנים אלופי קהלות ושו"בים עם אלפי יהודים נהרגו ונטבחו – מאת השודדים למיניהם – ובפרט במדינת אוקריינא, וכמה בתי טבילה נסתתמו.

כהיום המדינה ת"ל נשקטה מאשר הי'. השודדים מתבערים מקרב הארץ, ובחסד ה' הנה כל עיר ועיר וְחָרְבוֹתֶי' תִבָּנֶינָה ובאים אל המנוחה והסדר ירחם ה' ויהי שלום בארץ ולא נוסיף לדאבה עוד.

אמנם רחוב היהודים עודנו חרב – ר"ל – ומה גם בעירות הקטנות ברוב פלכי המדינה, אין ידם משגת לבנות הנהרסות לתקן בתי הכנסת ולהבדיל בתי הטבילה, מורי הוראה ומלמדי דעה, והשו"בים יחיו גועים ברעב – ר"ל – או הוכרחו לשלוח במסחר וקנין ידם למען החיות נפשם ונפש ביתם.

כל קהלה ועדה בישראל עובדת עבודה רבה להעמיד כל עניני הדת ולבנותם כאשר בתחילה אבל אין ידם משגת עזרה דרושה להם ובזה הנני פונה אל אחינו בית ישראל בכל מקום שהם – יברכם ה' – ליסד אגודה מיוחדת לבוא בעזרת הקהלות העבריות במדינתינו לתת למו היכולת לבנות הנהרסות.

לא מדובר כאן בדבר גזירות הממשלה נגד מוסדות הקהילה הדתית, שהתחילו מיד עם תפישת השלטון ע"י הקומוניסטים בשנת תרע"ח, גם לא בדבר חיסול החדרים, שהתחילה בעיקר בשנה זו תרפ"ג, וכן הרדיפות על הרבנים שוחטים והמשרתים בקודש. רדיפות אלו החמירו בעיקר אחר זמן כתיבת האגרת שלפנינו, ובכל אופן אי אפשר היה לכתוב עד"ז בגלוי באגרת כללית ליהדות חו"ל.

באגרת זו נזכרת רק העניות הנוראה השוררת בעם היהודי שאין ידם משגת לבנות את מוסדות הדת שנהרסו בימי המלחמה הפרעות והרעב.

לא רק המלחמה הפרעות והרעב הביאו לעניות גדולה זו, שמנעה מהעם היהודי ברוסיא לבנות הנהרסות בעצמם, אלא אף חוקי הממשלה הקומוניסטית שהחרימה את כל רכוש המדינה לרשות הממשלה, וקבעה, שמכאן ואילך אין שום מרות ובעלות לאיש פרטי על הרכוש, וכולם הם פועלים המקבלים אוכל רק כאשר עובדים, וגם אז רק לחם צר ומים לחץ.

היהודי החרדי, שומר השבת, לא יכל להרשם כפועל במפעלי התעשיה הממשלתיים, שאילצוהו לעבוד אף בשבת וחג. המסחר הפרטי נאסר, עבודות הרוח והדת לא הוכרו, וכך נשמט מהיהודי הדתי כל מקור לפרנסה. המקור היחידי שנשאר היה הסחר בשוק השחור, רב הסכנות.

על תקופה זו מספר זקני ה"ר מאיר גורקאוו (ס' הזכרונות דברי הימים ע' כט):

בקר[עמענטשוג] היו הרבה עשירים אדירים אשר היו להם בתי חרושת גדולים כאשר הובא לעיל, נוטלו מהם ונכנסו לרשות הממשלה אשר הקאמ[אניסטים] קוראים זאת „רכוש עממי" כי ע"פ שיטת הקאמ' כל הרכוש והעושר שנמצא במדינה הן הקרקעות והבנינים שעלי' וכל הנכסים הן מנכסי דניידי והן מנכסי דלא ניידי הכל הוא ברשות העם כולו, ואין שום מרות ובעלות לאיש פרטי, וכל העם כולו, המה האנשים חיים, כולם הם פועלים ועובדים, וכ"א נוטל חלק מהריוח לפי עמלו, וכל מי שאינו פועל ועושה, אינו אוכל, וכל השליטה והממשלה הוא בידי הפועלים והעובדים.

אכן בפועל ממש גזירתם הרעה, נגעה לא רק אל העשירים, אלא להעם כולו, גם להפועלים והעובדים אשר המה המיוחסים אצלם, כי כל הרכוש והעושר של המדינה נכנס לרשות הממשלה המה הקאמ', וממשלה זו לחצה ודחקה את העם כולו לעמול בעמל גדול יותר מכוחם ולחיות חיי צער חיי דוחק בלחם צר

ומים לחץ. וחלקו את העם לכמה מדריגות: העשירים הגדולים האדירים נטלו מהם כל רכושם והעבירום מן העולם לגמרי, וזה העונש המגיע להם עבור שדחקו ולחצו את הפועלים העניים, ומצצו מהם כל חיותם, וצברו לעצמם עושר ורכוש גדול לחיות חיי עונג ועושר במותרות גדולים. והעשירים הבינונים לקחו מהם כל רכושם אבל התחסדו עמהם, שמעתה צריכים לעמול ככל הפועלים. אכן בכלל כל אשר לא התעסקו ביגיע כפם רק מחייתם היתה חיי רוח, היו מופרכים אצלם והעמידום במדריגה שפילה.

אני לא נחשבתי במדריגת העשירים ולא מן הבינונים, אבל לא הי' לי תעודה של פועל ביגיע כפים או משרה של שכירות שהייתי מושכר לאחרים באיזה מלאכה שתהי', והייתי מוחשב בסוג „בלתי עובדים" בל' רוסיא „ניע טרודאוואי עלעמענט". וסוגים האלה גזרו עליהם לעבוד חצי היום ולפעמים גם כל היום, במלאכת הציבורי בלא שום שכר, במלאכות הגסות והכבידות הפשוטות, והמכוערות והמגונות, והשפילות ביותר, כגון לכבד ולנקות השוקים והרחובות, ולחפור חפירות.

יותר משנה הייתי מוכרח לעבוד בעבודות אלו, והייתי קם בבקר השכם להתפלל, והייתי מוכרח לילך להמשרד אשר משם שולחו האנשים חבורות חבורות, כל חבורה למקום אחר. ולבד עמל ויגיעת העבודה אשר נוגשו ע"י נגישת השוטר שהועמד על כל חבורה לאמר, מהרו מהרו, עבדו עבדו, כלו מעשיכם דבר יום ביומו, עוד הי' החרפה והבזיון וכאב לב ביותר, עובדים בשוקים וברחובות, אשר הרבה מכירים אותך ורואים שאתה עובד מלאכה בזוי' בבגדים מלוכלכים, ואחר כל אלה כשכלו המלאכה לא נשאר עוד כח לעשות איזה דבר בשביל פרנסת הבית, כי היו עייפים ויגעים ושבורי לב עד שלא הי' כח גם לאכול, ואחרי כל אלה לא נפלנו ברוחינו, כי ראינו מעשה ה' וגבורותיו וחסדיו ונפלאותיו.

ובזכרונותיו של ה"ר ישראל דזייקאבסאן מספר על תקופה זו:

ואז לסיבת הרעב הי' מוליכים מהעיר להעיירות קטנות איזה ליטרות מלח שלא הי' בנמצא, או איזה ליט' טאבאק היותר זול מעיקרי העלין נק' מאחארקע ותמורתם הי' מביאים מהעיירות קטנות קמח תפוחי אדמה ומיני זרעוני' ועשיתי ג"כ כן בבואי לבית הורי נשבר לבם מהמצב שלי . . פתאום עלי תיכף אחר חתונתי [לעסוק] במסחור ואיזה מסחר של פרוטות ובהצנע כי הממשלה הענישה עבור זה וממש הי' בזה סכנת נפשות.

במשך שנות תר"ף תרפ"א איז מען געווען זייער דערשלאגן און אפגעריסן איינער פון דעם צווייטן. בגליל אוקריינא הי' רעב ממש ובאו משם פליטים בורחים מן הרעב מוטלים ברחובות נפוחי כפן, וגם בהומיל היו אוכלים סובין פסולת גרעיני שמנים קליפות תפוחי אדמה. על חה"פ התירו הרבנים קטניות וכו'. ולי הצליח השי"ת בזה שהייתי נוסע בלך ושוב לעירי זוראוויץ וזוג' תחי' שהבינה המצב אמרה שראשית כל צריכים לראות שלא נסבול רעב ח"ו והיינו מכינים על החורף תפוחי אדמה אורז הירז ושאר מיני קטניות וקמח דגן עד כמה שאפשר.

על מצב הכלכלה ברוסיא בשנים הללו מסופר בהרחבה בספרים שונים, אך לענינינו יספיקו דוגמאות אלו — לדעת את התנאים בהם פעלו אנשי חב"ד באותה תקופה, בשליחותו וע"פ הוראותיו של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, שעליהם יסופר בפרקים הבאים.

פרק ג

שילוח משפיעים ברחבי רוסיא

בימים קשים אלה, ימי המלחמה הרעב והפרעות מצד זה וימי התעמולה האנטי־דתית וחיסול הקהלות היהודיות מצד זה, התחיל רבנו את מלחמתו, מלחמת ההגנה על דת ישראל, שהתפשטה בקהלות ישראל שבכל מרחבי רוסיא.

במוצש"ק ויקרא בעלות הבוקר ב' ניסן תר"פ עלתה נשמת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע השמימה, ואת כ"ק בנו ממלא מקומו, כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ציוה בכתב צוואתו:

גם תשתדל בדבר קביעת לימוד דא"ח בעיירות, אשר התחלתי לעסוק בזה ות"ל שנתקבל הענין בטוב, ונתיסד בכמה עיירות לימוד ברבי' בדא"ח ונדברו יראי אלקים איש אל רעהו כו' הזמן ההוה הפריע את הכל ויתן השי"ת שבקרוב תישקוט המדינה, ואיש את רעהו ידברו צריכים לחדש ההשתדלות. כן בדבר התייסדות החדרי' בעיירות השי"ת יעזרני ויזכני להתעסק בהדברים האלו אשר זיכני להתחיל בהם והכל כאשר לכל תשתדל ותתעסק בני יחי' בהם וידידנו אנ"ש יחיו בטח יסייעו על ידך, והשי"ת יהי' בעזרך ותצליח במלאכתך.

[זאת בנוסף לצוואתו לכ"ק בנו להשתדל בדבר הישיבה תומכי תמימים, שבהמשך לכך העביר את הישיבה מקרעמענטשוג אליו, לרוסטוב, בקיץ תר"פ כדלקמן פרק ס].

בסוף מ"ח תרפ"א נחלה רבנו ל"ע, כמסופר באגרת המזכיר ה"ר אלחנן דוב מרוזוב, שכתב בחורף תרפ"ב:

בסוף מ"ח תרפ"א נחלה ל"ע ול"ע בן רבינו שליט"א במחלת הסיפנאי טיף, ואחרי כן כבוד אמו הרבנית תי' ושלשת בנותיו יחיו, והרבה מתלמידי הישיבה, ומצב בריאות כולם היתה חלושה ביותר, וההוצאה היתה מרובה מאד, ומסוכן יותר מכולם הי' לא עתה ול"ע מצב בן רבינו שליט"א עד כי הרופאים המומחים אמרו כי אפס כו' ח"ו וח"ו, והאחד לא ידע כי גם השני חולה ר"ל וזכות כ"ק אבות העולם התעורר וישלח עזרתו מקדש, ובי"ט כסלו התחילה ההטבה והתמשך בערך כשני חדשים עד שת"ל עליון בעד חסדו הטוב שבו לאיתנם ולבן רבינו שליט"א עשו ניתוח ברגלו הימנית וכעבור חדש ימים הוטב ת"ל.

בהמשך אותה אגרת מספר הרא"ד מרוזוב:

בחורף תרפ"א כאשר עמד בן רבינו שליט"א ממחלתו לא עתה ול"ע יסד אגודה חדשה בשם „קופת רבינו" ומטרתה להביא בפועל את אשר יצוה הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע בדבר התרחבות לימוד החסידות, והלימוד בקביעות עתים בכלל, ומקופה זו יוקח על הוצאת משפיעים, הנוסעים לכמה מקומות בפנים המדינה לחזור דא"ח, ועזר תמיכה לכמה אברכים, על שמן למאור ללמוד, והדומה. ובעתיד הקרוב כאשר יהי' השי"ת בעזרי בן רבינו שליט"א ידפיס מאמרים דרושי הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, אגרותיו הקדושים והקונטריסים. יעזור השי"ת ויבוא לידי פועל בקרוב.

זה היה עיסוקו העיקרי במשך השנים תרפ"א־ב, שילוח משפיעים לעיירות, בקביעות או ע"י נסיעות מעיר לעיר, כתיבת מכתבים כלליים ופרטיים, לעורר על הלימוד ברבים וחיזוק התורה והיהדות.

האגרת הראשונה שהגיעה לידינו בנושא הזה נכתבה למשפיע ה"ר אלי' עבער בכ"א שבט תרפ"א. באגרת הזאת מבקשו לנסוע לכמה עיירות לצורך זה ואף מפרט לו בה את סדר חילוק העבודה הזאת (אג"ק ח"א ע):

עלי לעשות כפי שנצטויתי מבלי התחשב עם מהלך נפשי הפרטי, עבד אדוני אבי הייתי, ועבד רצונו הקדוש אהי', בל"נ ובעזרתו יתברך, בכל לבי נפשי ומאודי, אך אחת אבקש מהאל הטוב, כי יעזריני לקיים פקודת הוד תפארתינו, מעוז נפשינו, כ"ק אאמו"ר הרה"ק, זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, הכ"מ, בכל הענינים בתורה ועבודה, בתום ובלב שלם.

. . . רצוני כי יקח עליו עשות נסיעה, לעת עתה בעיירות האלו. האראדאק, ויטעבסק, ליאזניא, רודניא, סמאלענסק, ארשע. לעודד רוח ידידינו החפצים לשמוע דברי אלקים חיים וליסד קופת רבינו. כאמור במכתביי המיוחדים לזה, ולעורר דבר קופת רבינו מאיר [בעל הנס, היא קופת תמיכת ארה"ק], וקופת תומכי־תמימים. אשר בשלשה אלה יזכו ידידינו אנ"ש יחיו.

בכל מקום בואו יודיע מקודם הזמן בריוק, ואשר נוסע הוא במלאכות פקודת הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, הכ"מ, אשר פקד עלי להשתדל, כי התלמידים יחיו, ובפרט המשפיעים ישתדלו לעשות נסיעות להסביבה הקרובה אליהם, נוסף על עבודתם המקומי.

בכל מקום היותו, כמובן ישתדל לסדר ועד כאמור (ובהם אפשר ימצא ועד כבר עשוי עפ״י מכתבים מפה, או מהועד המרכזי דעיר מאסקווא יצ״ו אשר שמה שלחתי את אחד תלמידינו מר י״ל שי׳ קאראסיק, ועליו העמסתי עבודה רבה על אתר, ובשאר המקומות.) ויהיו נבחרים מהחרוצים ביותר, ובד״כ לראות לקרב הלבבות, ולאַחד כולם למטרה אחת, קביעות עתים לתורה, בכל מקום כפי ענינו, בהתעוררות העבודה, ובדבוק חברים.

. . . בתקוותי בקרב הימים אי״ה לשלוח שלשה מתלמידינו, האחד לסמאלענסק, והשני לויטעבסק, והשלישי לארשע, בתור משפיעים זמנים. והאל הרחמן יהי׳ בעזר לקיים רצון הקדש. ואין זה סותר לנסיעתו, ואדרבא תתן כח ועוז. אבקשו בהיותו ברודניא, יסע על יום א׳ לליובאוויטש, ויהי׳ על אהלי הקדש, ויודיע מקודם להרב והשו״ב יחיו, כמו בכל מקום ויחזור שמה דא״ח ברבים.

הסדר דנסיעתו הכללית ובויטעבסק בפרט, צריך להיות כן. בהגיעו מכתבי זה יודיע להאראדאק ויטעבסק, אשר קיבל מלאכות כזאת וכזאת לבוא ולחזור דא״ח ברבים. ע״כ יבוא בזמן שיגביל, ויבקש כי יהיו נכונים באחד בתי המדרש, אשר יודיעו זאת ברבים כי בא משפיע, עובר אורח (שלא ע״מ לקבל פרס לעצמו כלל) ויחזור דא״ח, ואח״כ יאסף אסיפה לאכסניא שלו, או בשאר מקום, ויסדרו הועד כאמור לפי״ד בעיר האראדאק יספיק שנים שלשה ימים (לא יותר) בהיותו בהאראדאק יודיע לויטעבסק בדיוק יותר, יום בואו, ויבקש כנ״ל.

בד״כ בהכרח כי יחזור דא״ח בכל יום ויום ממש, ועיר כויטעבסק יצ״ו אפשר יהי׳ מההכרח לחזור ב׳ פעמים ביום בשני מקומות . . .

עוד זאת שאלה אחת והוא מורא האישור ופחד שוא, הנה עלינו לדעת, כי דת האלקים חפשי הֶנֶהָ מכל חוקי בני אדם וסדרם. תורתינו הקדושה הוא חוקינו, אלקינו אלקי השמים והארץ הוא מלכינו, ומבלעדו אין חוק ומשפט, ועוד לא נברא היצור, אשר יוכל עשות מועקה על תורת אל חָי, ותקוותינו צריכה היות חזקה אשר לא יברא מעוול כזה, ורק לעת מן העתים ח״ו וח״ו עוונותינו גורמת, אשר פרי חטאתינו נאכל, התורה חסד אלקים היא, ואלקינו רחמן, וברית כרותה כי לא יעזוב ולא יטוש נחלתו לעד, קוו ונקוה לאלקינו אבינו שבשמים, אשר יהי׳ בעזרינו, ואין צריך להיות שום עיכוב ומונע. עלינו לעבוד לשמור ולקיים מבלי חֵת מבני אדם, ובאלקים מעוזינו.

בויטעבסק יעורר האברכים התמימים, וישעבדם בעבודה בלימוד והגדת שיעורים כפי יכולתם. וגם בעוד שבוע בערך אשלח אחד התלמידים יחיו להיות בעזרם. רק עליו להתעכב בדרכו מעט.

בליאזני רודניא וסמאלענסק ארשע (בדרך חזירתו מסמאלענסק לביתו, יסע דרך קראסנאיע ארשע, ויתעכב יומיים בארשע ומשם יסע לויטעבסק ויתעכב יומיים, לראות מהנעשה). בכל מקום יראה שיפעלו גם בהעירו׳ הקרובות אליהם, כמו ברודניא ידבר עם ידידינו ר׳ הלל שי׳ שליט שיהי׳ בודאי אחד מחברי הועד, אשר יתדברו גם עם עיר הארדישץ, ובליובאוויטש יתדברו עם דאברימיסליע, ובאבינאויץ, וכמו״כ יסדר בכ״מ.

„מורא האישור״ הנזכר כאן דן, כנראה, בעיקר, באישור החזקת חדרים ושאר מוסדות הדת. סגירת החדרים עדיין לא היה חזון נפרץ בשנים אלה, אך הדיון על החוק האוסר מוסדות הוראה דתיים, לאלה שטרם הגיעו לגיל 18, כבר התחיל בקיץ תרע״ח, ובראשית תרפ״א אף אורגנה ועדה מיוחדת לחיסול החדרים והישיבות, כמסופר בספר יהדות ברוסיא הסובייטית ע׳ מז־נב. על זאת מורה רבנו למשפיעים לעורר את העם ש„אין צריך להיות שום עיכוב ומונע, עלינו לעבוד לשמור ולקיים מבלי חֵת מבני אדם״.

אך זה היה רק אחד מתפקידיו של המשפיע, שהם: לעורר על קביעות עתים לתורה וחזרת דא״ח וכן לסדר את שלוש הקופות, קופת רבנו – „לכלכל את אשר יפקוד ויצוה כ״ק אאמו״ר הרה״ק הכ״מ״, קופת רבנו מאיר (– כולל חב״ד) וקופת תומכי־תמימים.

ה״ר שמואל בעזפאלאוו נבחר למשפיע בעיר חרקוב, ורבנו כותב לו בכ׳ סיון תרפ״א על המשפיעים ששלח לרחבי המדינה, על חילוק המדינה למרכזים שונים ובעיקר על ההתלבטויות שהיו לרבנו בהכניסו את עצמו לכל זה (אג״ק ח״א עז):

עלה בדעתי חלק המדינה לפלגות, למרכזים שונים, התחלתי מן החומרי דבר קופ״ק, והושבתי אחד מתלמידינו במאסקווע ות״ל פעל מה שהי׳ ביכולתו, וסמוכים לו דמיתי אשר כמה וכמה פלכים יהי׳ על דגלו, והאחד מתלמידנו בטשרניגוב, ואת ידידי בחארקוב וכל נגב המאליע רוסיא, והאחד בפלך וויטעבסק מאגילעב, וש״ב הר׳ לוויק ביעקאטערינאסלאוו, אשר כולנו יחדיו נעבוד לעשות אגודות אגודות לומדים, בכל מקום ומקום לפי ערכו, יהי׳ מה אבל ילמדו יתעוררו בעבודה ופועל, לעבוד את הוי׳ ולא ישבו בחיבוק ידים, ולהיות קפואים מהקרח הנורא, אשר עם כה יתנהג, ועוד מה האלקים יודע מה יהי׳ אחרית כל אלה.

ידיד בן ידידי, העיקר כתבתי בקיצור אמרים, כי גם עתה לא אוכל להאריך ולהעריך הגיוני לבי, הלחוצה, דחוקה, שבורה, טרודה ומבולבלה רואה הנני כי בעזהשי״ת כל הלבבות טהורות דורשות את האלקים, כאו״א תודה לא־ל עליון לבו ער ופונה

לדרוש את הוי׳ ובהתעוררות קלה אפשר בחסדי הרחמן להאיר ולהעיר לבות אלפים מאחינו היקרים, יברכם הא־ל, לתורה ועבודה איש איש באשר יוכל, אמנם חסר לנו הכח הראשי העיקרי והסדר הראוי ועזרת האנשים הנחוצים לזה ובמסתרים תבכה נפשי על עם הוי׳, המצויינים והעדינים, ד׳ עליהם יחי׳, אשר ח״ו ר״ל לא יעלה ולא יבא, יפלו בקפאון וקור, ביאוש נורא מן התורה והעבודה, באשמת העדר מנהיג ומנהל, ובהתבוננני בזה ארעד ואזחל, ואין לי מנוח, האם אינני מן האשמים בזה ח״ו וח״ו, אף כי ידעתי כחי ואוני, ובכ״ז הלא שלשלת הזהב היא, וכה הנני מתנענע בנפשי, פעם עושה מה, הנני בא במכתב מעורר, דורש ומבקש, ופעם סג לאחור, לאמר, האם גם אתה תרהיב עז עלות בהר קדש הקדשים, ואם אמת הדבר כי בן יחיד הנני לאדם הגדול בענקים אבל כו׳, והאם לא טוב הדבר אשר הייתי לוקח לי מועד עת לעבוד לעצמי, לעקל כרמי, ולנטוע בו זמורי עץ הדעה הקדושה יברכם האלקים. ומצאתי חוב בנפשי הודיע את ידידי מאשר אסבול ואבקשו התענין בזה, וענה יענה לי כאשר עם לבבו, והא־ל הטוב ינחיני במישור הדעה בזכות הוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה זי״ע.

רבים היו המשפיעים שנשלחו לעיירות שונות במשך השנים תרפ״א־ג ואי אפשר לפורטם מחוסר ידיעות ברורות על כל אחד מאתם. נביא בזה ידיעות אחדות על עוד אחדים מהמשפיעים שידוע לנו עליהם (מלבד אלה המנוים לעיל ומלבד אלה שנשלחו לגרוזיה, במשך שלש שנים אלו, שיסופר עליהם בפרק הבא):

ה״ר שלמה חיים קסלמן נשלח לפולוצק, על כך מספר רבנו באגרת י״ט מ״ח תרפ״ב (אג״ק ח״א צה):

התלמיד היקר ר׳ שלמה חיים קעסלמן נסע לפלאצק . . . משפיע מקופת רבינו ויהי׳ שם משגיח על החדרים והת״ת. החדרים שם הם בסדר טוב, היינו [ש]המלמדים טובים, ואצלם בערך ר״נ, כ״י, תלמידים יחיו, והעיר שמחה לקראת בואו של היקר הנ״ל שי׳, ואני מקוה כי יעשה פרי רב אי״ה, והשי״ת יהי׳ בעזרו בגו״ר.

הרש״ח נשאר בפולוצק עד שלהי חורף תרפ״ט. בשנת תרפ״ז נאסר בשל עבודתו בחיזוק הדת והוטל עליו עונש לטאטא רחובות במשך כמה חדשים, כדלקמן פרק כא. בשלהי חורף תרפ״ט נאסר ונשלח לגלות בעיר פאלטאווא, ועל כך יסופר להלן פרק סט.

ה״ר אברהם ברוך פעווזנער נשלח בתור משפיע ורב לאנ״ש שבמינסק בשנת תרפ״ב, כנזכר בשאלון (שמילא

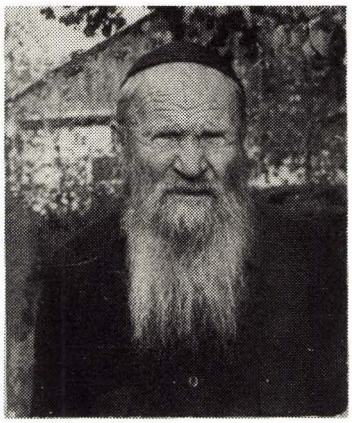

ה״ר הלל ליברוב

בג׳ תצא תרפ״ט, כדי להשיג עבורו ניירות לצאת את רוסיא): „מחורף פ״ב הנני נמצא בפה מינסק״.

שם נשאר עד קיץ תרצ״א, כפי שיסופר להלן פרק לט.

ה״ר הלל ליברוב נשלח בתור משפיע לארשא בשנת תרפ״א. ה״ר הלל נשא חן בעיני אנשי מקום זה. כשנתבשר על כך רבנו ע״י הרי״ל הכהן מארשא כותב אליו בד׳ אלול תרפ״א (אג״ק ח״א פט):

מאד נהניתי כי תלמידינו היקר מר הלל שי׳ נשא חן והשי״ת יהי׳ בעזרם, ואני הנה מקופת רבינו אתן בל״נ תמיכה בשבילו.

באותו יום כותב רבנו ליושבי ארשא (שם צ):

כהיום בא דברי הוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, במחנם הט׳ בפועל כי שלחתי אליהם אחד מתלמידינו היקרים יחיו אשר יגיד לפניהם דא״ח, וישמח לבבם בדברי תורתינו הקדושה, ואתם ידידינו אנ״ש שי׳ התחזקו לעשות מעמד קבוע לצרכי המשפיע שי׳ ולקבוע עתים לתורה גם בחול, איש איש באשר יוכל. יזכרו ידידינו כי זאת היא דרישת מורכם ורבכם הקדוש היושב בסתר עליון, דואג ומחלה פני אביו שבשמים על עמו וצאן מרעיתו, כל אשר אור לו בנקודת נפשו יזכור דבריו הקדושים האמורים כבר, במה אנחנו חסידים, כל אחד יתחזק בהתיסדות מעמד הנ״ל שיהי׳ כפי הצורך, וכאו״א יבוא אל הלימוד. ולקראת השנה הבע״ל יעורר האל לבבינו לאהבה אותו בחסד וברחמים, והוא יתי׳ יתן לכם ולנו שנה טובה ומתוקה בגו״ר.

ועוד הוסיף לשלוח שליחים לרחבי רוסיא בשנים תרפ״ד־ו, ועל כך יסופר להלן פרקים יא־טו.

פרק ד

חיזוק היהדות בגרוזיה

לא רק לעיירות רוסיא הלבנה ואוקריינא, שבהן הי׳ עיקר ישוב יהודי רוסיא, שלח רבנו את שליחיו, אלא אף לעיירות גרוזיה והרי הקאווקאז שלח מספר שליחים. לגרוזיה נשלח ה״ר שמואל לויטין עוד בשנת תרע״ו ע״י כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע, ליסד חדרים. בי״ט מ״ח תרפ״ב מספר כ״ק בנו אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע על תוצאות עבודתו (אג״ק ח״א צו):

ה״ר שמואל לויטין

מני אז עד היום, הנה מעת לעת ומזמן לזמן, התגדל הת״ת ת״ל ויעשה להם חדר בעוד עיר, ובהשני׳ ובהשלישית עד כי נסע בכל ע[רי] המדינה, פעם שם ופעם שם, ויקרא אחד מהתמימים ר׳ אברהם ל[ויק] שי׳ מבאברויסק [סלאווין], אשר עתה הוא שם רא״י באחד העירות, ואח״כ קרא לשם את גיסו אלי׳ שמואל שי׳ [כהנוב] וימסור לו ההנהגה באחת העירות, והוא במקומו יושב בעיר כותאיס ובא בכתובים בהרבה מקומות, וישיבתו מתגדלת ת״ל מיום ליום בהרבה תלמידים יקרים וטובים, ומתרבים מלמדים בכל המקומות, ותה״ל אור במושבותם יברכם אלקים בברכה כפולה.

הגיעה לידינו אגרת שכתב רבנו לה״ר אברהם לוי הנ״ל בחורף תרפ״ג (אג״ק חי״א ג׳תשסה):

ה״ר אברהם לויק סלוין

במענה על מכתבו מד׳ בא, נהניתי מאד מאשר התנהג הלימוד בעין יעקב וקיצור שו״ע, בהבתי כנסיות וצריכים להחזיק בכל האפשרי והראוי, אשר יבוא בכתבי׳ להמקומות הסמוכים איליו, וכתבתי מזה לידידו הר״ש שי׳, ויבוא אתו עמו בכתובים בזה, וכן עם ר׳ אלי׳ שמואל שי׳ והרמ״פ שי׳ ויבקשם בשמי אשר יכתבו לפה מכ׳ מהנעשה אתם עמם כי לענג גדול יחשב.

מנויים כאן ארבעה מבין אלו שנשלחו לחזק הדת בעיירות גרוזיה עד חורף תרפ״ג: ה״ר אברהם לוי סלאווין; ה״ר שמואל לויטין; ה״ר אלי׳ שמואל כהנוב; ה״ר מרדכי פרלוב.

להלן יסופר גם על ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין, ה״ר ישראל זובער, ה״ר שמחה גורודצקי, ה״ר שניאור זלמן פויזנר וה״ר בצלאל ווילשנסקי שנשלחו ע״י רבנו לעיירות גרוזיה בתור רבנים שוחטים וראשי ישיבה, ועד יש להוסיף עליהם כמה שלא נכנסו לרשימה זו.

עוד מספר רבנו באגרת כ״ב שבט תרפ״ב (אג״ק ח״א קח):

בטח קרא מכתביי אדות הישיבה גדולה אשר נמצא בעיר גרוזיא אשר יסד הוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק

זצוקללה״ה נ״ע זי״ע ע״י תלמידינו הרב ר׳ שמואל לעויטאן בנו הצעיר של הרב המשגיח ר׳ זאב וואלף ע״ה שהי׳ רב בראקשיק ות״ל שם לומדים בכמה עיירות קרוב לאלפיים תלמידים כן ירבו, ואם חסר ידיעות דברים בזה והדומה לזה ידרוש מאת ידידינו ר׳ דוד שיפרין שיחי׳ בנויארק. ועתה שלחתי ציר מיוחד א׳ מתלמידינו היקרים ר׳ נחום שמרי׳ סאסאנקין אל היהודים ההרריים הקרובים למדינת גרוזי׳ ליסד גם שם חדרים וירחם השי״ת ויהי׳ בעזרינו בגו״ר.

הרש״נ ששונקין נסע, בשליחות רבנו, בחורף תרפ״א, לעיר דרבנט שבהרי קאווקאז, שם יסד חדר ולמד עם 15 ילדים. אך מחמת הרעב שהתגבר לא יכל להמשיך שם, ובסוף הקיץ עבר לעיר פטרובסק, שם המשיך להתעסק בהוראה לדרדקי, עד שבתחלת שנת תרפ״ב הורה לו רבנו לקבל עליו רבנות העיר באטום, כמסופר בארוכה בספרו „זכרונותי״ ע׳ 82 ואילך, ובאגרת שכתב רבנו באדר תרפ״ג (אג״ק חי״א ג׳תשסח) מספר על התוצאות:

תלמידנו הרב ר׳ נחום שמרי׳ שי׳ סאסאנקין כעת הנהו רב בעיר באטום (והוא כתב אלי בא׳ המכתבי׳ בקיץ רפ״ב, אשר בבואו לכותאיס ובא אל ביה״כ מקום שם שהתפללו ולמדו התלמידי׳ הגדולי׳, הנה לרגע ראשונה נדמה לו, אשר נכנס בהקליינעם זאל בליובאוויטש, רושם כזה פעל עליו מראה התלמידי׳ שי׳ בכותַאיס). תלמידנו הרב ר׳ אברהם לויק שי׳ סלאוין (מבאברויסק) בקולאש, תלמידינו הרב ר׳ מרדכי שי׳ פערלאוו (מחערסאן) בסאשינו, תלמידנו ר׳ זלמן שי׳ פוזנער ראש ישיבה בעיר אני . . .

במוצש״ק העבר באו אלי הגבאי וחמשה בע״ב מעיר סאטשחערי, ויבקשו כי אתן להם רב ואשר הוא יהי׳ ראש הישיבה שילמוד עם ארבע מלמדי׳ (הרא״י לומד עם המלמדים ואח״כ המלמדי׳ לומדים עם התלמידי׳ שי׳ כי הלא אי אפשר להתדבר עם התלמידי׳ המדברי׳ רק בל׳ גרוזיא, והמלמדי׳ יכולים לדבר בלה״ק ולכן הרא״י לומד עם המלמדים תחלה). ויסדר להם מה ילמודו המלמדי׳ עם התלמידי׳ ולהשגיח על כל עניני העיר ויהי׳ להרב די פרנסתו בכבוד. ושלחתי טע״ג לתלמידנו הרב ר׳ ישראל שי׳ זובער הנמצא כעת בסטרעשין בשאלה אם חפץ הוא במשרה כזו וקבלתי מענה ממנו אשר מוסכם הוא, ואי״ה אחר ש״ק נוסע הוא צלחה . . .

ועתה הי׳ החפץ אשר יעזור השי״ת כי נוכל לסדר כזאת גם בין אחינו היהודים ההרריים (גָרצָעס) היושבים בהרי קאווקאז, וכמו שכותאיס היא קרית גרוזיא, כן טיפליס היא בירת ההרריים, והי׳ ברצוני להושיב שם איש אשר רוח בו, אשר יעשה תעמולה והתעוררות בקרב אחינו בנ״י יושבי ההרים אשר גם המה יתעוררו לעשות ת״ת כמו במדינת גרוזיא.

באותו קיץ נסע גם רבנו בעצמו להרי קאווקאז.

מספר על כך ה״ר שמחה גורודצקי (יהדות הדממה ע׳ 41):

כאשר התרופף מצב בריאותו של רבינו, ציוו עליו הרופאים לנסוע לקיסלעוואצק – אשר בהרי קווקז – מקום מַרפא ידוע, שם יתרחץ באמבטיות חמות אשר ייטיבו את בריאותו. ואמנם, רבינו נסע לשם, יחד עם אמו הרבנית . . .

בהגיעו לקיסלעוואצק כינס שם רבינו, ביום הראשון לבואו, יהודים רבים, ודרש בפניהם אשר יפרישו מהונם ומאודם עבור יסוד חדרים וישיבות, מקוואות ובתי־כנסת.

למחרת, ערך כינוס דומה בפני סוג אנשים אחרים ונאם גם בפניהם. כך פעל ועשה כמה ימים, ולאחר מכן נסע משם – מבלי לקחת אף אמבטיה חמה אחת לרפואתו! . . .

שאלה אותו אמו הרבנית: „חוזר הנך כבר הביתה – ומה בקשר לאמבטיות־רפואיות אשר לשמן באת?״

– „אני את שלי כבר עשיתי״! היתה תשובתו הקצרה . . .

על נסיעה זו לקיסלאוואדסק מספר רבנו באגרת ג׳ כסלו תרפ״ד אל ה״ר משה ואלאדערסקי (אג״ק ח״א קנא):

הנה בהיותי בקיסלאוואדסק (קאווקאז) התראתי עם אחיו מוהר״צ שי׳ ודברנו בארוכה מכל, כי איש מרגיש הנהו לכל הענינים הנוגעים בהחזקת התורה והיהדות. וכמובן הדבר אשר ראשית דברו הי׳ דבר המקואות, ותיקונם.

בהמשך לכך שלח רבנו את ה״ר שמחה הנ״ל לבאקו, אחת הערים שמדרום להרי קאווקאז, בקשר ליסוד חדרים.

גם ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין, ששימש אז כרבה של באטום, כמסופר לעיל, בא אל רבנו לקיסלאוואדסק, כדי לדון בדבר גיוס שוחט שיבוא לבאטום, ומספר על כך בספרו „זכרונותי״ (ע׳ 113):

החלטתי לנסוע לכ״ק אדמו״ר ברוסטוב בכדי למצוא פתרון למצב. לויתי כסף להוצאות הנסיעה, עבורי ועבור השוחט החדש, ונסעתי לרוסטוב. כ״ק אדמו״ר נ״ע שהה באותם הימים במקום המרפא בקיסליוואדסק, בדרך לרוסטוב.

הגעתי לקיסליוואדסק ביום חמישי, במחצית חודש אלול תרפ״ג, לחצרו שרבנו שהה שם. פגשתי מיד בחצר את רבינו. כאשר שאלני על סיבת בואי – עניתיו כי באתי לראות את רבינו. עניתי כך, כי לא הרחק מהרבי עמד שם הרב ווילק, אשר היה משמש שנים רבות אצל ה„שדי חמד״, והוא היה משמש כרב

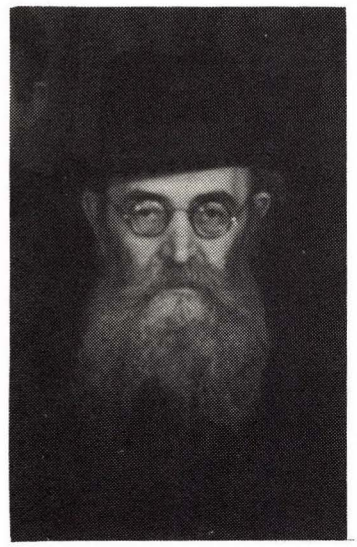

ה״ר נחום שמריהו ששונקין

של שלשת מקומות־מרפא אלה, ולא רציתי שהלה ידע ממטרת נסיעתי. כאשר הבחין הרב כי ברצוני לשוחח עם הרבי – פנה הצדה וכך יכולתי לשוחח עם רבינו. ספרתי לו על מטרת בואי וכי זקוקים הננו באופן דחוף לשוחט מתאים משלנו. כ״ק אדמו״ר בקשני לחזור בשעה החמשית לפנות ערב.

בחזרי אליו שנית הציע לי רבינו כמה אברכים, וכן כתב להם מברקים. שלחתי מיד את המברקים לתעודתם ושלמתי מראש עבור מענה חזרה, ונשארתי לחכות לתשובותיהם.

מכל אלה שחיכיתי למענתם – קבלתי תשובה שלילית. נסעתי, אפוא, לרוסטוב פן יצליח ה׳ דרכי למצוא שם שוחט מתאים. בבואי לרוסטוב הצביעו לי על אברך אחד הנמצא בחרסון, בצלאל ווילשאנסקי שמו, אשר יכול לשמש כשוחט, חזן, בעל קריאה ומוהל, והוא עצמו גם מחפש משרה מתאימה עבורו. הרצתי לו מיד מכתב ובקשתי שיודיעני מיד טלגרפית תשובתו ואשלח לו הוצאות הנסיעה, בכדי שנוכל לחזור לבאטום לקראת ראש השנה. הוא הגיע אמנם מיד לרוסטוב, וגם רבינו היה כבר ברוסטוב, ואף האציל מברכתו הק׳ עלינו.

על אותה תקופה מספר הר״ר נחום שמריהו ששונקין הנ״ל באגרת ד׳ כסלו תרפ״ד אל ה״ר אליהו סימפסון:

כאשר הוסר עטרת תפארת ראשינו רוח אפינו משיח ד׳, אז ממש העולם חשך בעדינו בגשמיות וברוחניות. בגשם גבר הרעב מאד ואם נשארנו בחיים זהו מפלאי ההשגה, כי ממש בכל יום ויום היו הרבה גועים ברעב ר״ל. וכן הי׳ ממש ברוח הרבה בתי ישיבות נסגרו, הרבה בתי כנסיות לקחו ובלאה״כ קדושת שבת נתחלל מאד, כשרות הבשר נתפקר מאד, ד׳ ירחם.

בזה הזמן הייתי דר בנאחצעוואן בפקודת האדמו״ר שליט״א והוחלשנו שם מאד מפני הרעב. כי על חמשה נפשות שזהו בני ביתי אם השגנו פונט לחם ליום היה טוב, והיו ימים שלא אכלו לחם כלל, ואם לא הייתי נוסע בעצת אדמו״ר על קאווקאז מי יודע אם היינו נשארים בחיים. שלח אותי לייסד ישיבה בעיר דרבנד אצל היהודים הספרדים ההרריים, אולם פעלתי מעט מזעיר מחוסר אמצעים כי גם שם סבלנו רעב, ואח״כ שלח אחרי ידידינו הרה״ח ר׳ שמואל לעוויטין מכותאיס ור׳ זלמן אלטשולער השו״ב דשם שישתדלו שאתקבל לרב בעיר באטום . . .

ב״ה זה שנה שאני פה כבר הסידור קידושין בידי, בין מנחה לערבית אני אומר ע״י, בשבת אני לומד עמהם חומש, לפעמים דא״ח, אם נמצאים שומעים. אצל הספרדים דפה שישנו כמו עשרים משפחות נתייסד בתוך זה הזמן תלמוד־תורה של שנים ועשרים תלמידים. גם מקוה תקנתי והיא של מי־גשמים, רק חסר לנו אמצעים כדי להסיקה בכל יום. גם הבאתי שו״ב מהתמימים שלנו והעמדתי את כשרות הבשר בעזהשי״ת על צד היותר נעלה, ומפני זה הרבה שאכלו טריפה התחילו לאכול כשר. אולם את עצמי לא תקנתי כי אין לי מקור מוצא ממה ליקח שכירות ורק מקיבוץ נדבות . . .

סקירה כללית מהעבודה בעיירות גרוזיה כותב ה״ר שמואל לויטין אל ה״ר דוד שיפרין בארה״ב, בבדר״ח תמוז תרפ״ד:

בכלל מאנ״ש שלנו נמצאים בפה כעשרה אנשים וכולם ברובם אני הבאתי אותם לפה, ובפרט בעת הזעם שהי׳ ברוסיא, ובכאן הי׳ מעט יותר טוב, השתדלתי להביא בכאן אותם על עניני רבנות ור״מ ושו״ב, וכולם עד היום תלויים עלי והחסרון שלהם תובעים ממני, ולי הדל בעצמי אין כל.

בשני שנים מקודם עלה במח׳ לנסוע מכאן למקום שהייתי רב מקודם [ראקשיק] כי בקשו משם מאד [. . .] לחזור למקומי. לבד שכ״ק שליט״א לא הניח עבור זה אפי׳ לחשוב, שאני לעצמי יראתי לנפשי איך לעשות פסיעה כזו בשביל טובת עצמי במקום שרואים בחוש שהחיינו בזכות רבותינו הקדושים עם רב מישראל והפיחו רוח חיים בהחיים הרוחני [והגשמי] שלהם בכל הפרטים. היינו לבד שלא הי׳ להם שו״בים כשרים היו אוכלים חלק אחוריים והיו סומכים על מי שהי׳ אומר שהוא בקיא לנקר. לא הי׳ מי שיסדר להם גיטין וחליצות וכמה קלקולים הי׳ להם מזה. ועתה הכל נשתנה בעזהי״ת, שהכל נכנס בידינו או בתלמידי שנתחנכו על ידינו שהמה ג״כ יר״א באמת ולומדים.

לבד זה הת״ת בעצמם, אף בזמן חשך כזו, שגם בפה החוקים הכללים שוררים מה שדרשו רז״ל על ויהי בימי אחז שאחז כו׳, ומ״מ ישנו כעת בת״ת דפה ד׳ מאות ילדים ובחורים חמד ולומדים מבוקר עד ערב בתכלית עטה״ק. ואיך הוא באמת זהו רק מ״ם וסמ״ך בלוחות בנס היו עומדים. בעיירות הסמוכות בצירוף יהי׳ סכום יותר גדול מהנ״ל, וכולם לומדים במס״נ מדוחק ובפחד.

ואיך יתכן שאני אעשה דבר כזו להניח אותם, כי כך המה נתרגלו משום שאני הייתי הראשון בפה שהמה [...] בכל הסביבה (אף בטיפליס ובאטום שרובם מיהודי אשכנזים) לדברי, בין לקבלת רב או שו״ב ור״י וכדומה. ולכן לנסוע מכאן ל״ע [...], אבל מצד השני המצב החומרי סובלים אנחנו בסבלנות היותר דחוקים...

הי׳ לי זמ״ג לסדר להם קיצור שו״ע בלשון גרוזיא למען ידעו הנשים והאנשים [הדינים] הנחוצים [לכל] יהודי לידע, כמו דיני טהרה ודיני מליחה, וזה הי׳ בעצת כ״ק שליט״א. סידרתי את כל זה איזה הלכות הנחוצות מקודם וצריך אני לדפוס ולא יש לי כלל במה...

שמות העיירות שמסודר ת״ת שמות מנהל [...]

בכותאיס ד׳ מאות	ש. לעוויטין
בקולאש עד שני מאות	הרא״ל סלאוין
בסאטשחירי עד מאה	הר״י זובער
[...] בערך זה	הרא״ש כאהאנאוו
באני עד תשעים	הי׳ איש שלנו ונסע ובעת שלחתי להביא אחר
[...]	הר״מ פערלאוו
בסוראם שמונים	חכם דוד [...] אשוילי
[...] חמישים	חכם דוד [...] אשוילי

שלחתי רבנים ושו״בים וגם יש להם שם ת״ת קטנות כי עיקר ה[...] הוא אשכנזים ומעט ספרדים

בסוחים [...]
בבאטום הרש״נ ססונקין
בטיפליס [...] ואצל הספרדים [...].

ש. לעוויטין

בכ״ה ניסן תר״ץ מספר רבנו, באגרת שכתב למר טשערניאק, על הישיבה הזאת בגרוזיא:

הישיבה ת״ל עשתה חיל, וכעבור שלשה שנים נעשתה לישיבה מרכזית בערי גרוזיא, ועשתה סניפי׳ בעיר קולאש, אָני ועוד.

מזמן לזמן ת״ל הישיבה התפתחה ולרגלי עבודת המנהל והראשי ישיבה והתלמידים שי׳ הנה רוח תורה התחילה לפעם במושב אחינו הגרוזים שי׳ עד אשר ת״ל העמדנו תלמידים שי׳ מבני הגרוזים תלמידי חכמים בקיאים בהרבה מסכתות שובי״ם מלמדים ומורי הוראה.

ה״ר שמואל לויטין נשאר בכותאיס עד שנת תרפ״ה, אז נודע לו שהשלטונות מחפשים אותו. הוא ברח מכותאיס לבאטום, שם נמצא אז ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין, המספר על כך בספרו „זכרונותי״ (ע׳ 157 וע׳ 191).

משם נסע אל רבנו בלנינגראד שהורה לו לעזוב את גרוזיה ולהתיישב בנעויל, שם פתח אז רבנו בית המדרש לרבנים (שיסופר עליו לקמן פרק סח) ואת הר״ש לויטין מינה לנהלה.

באותה שעה עזב הרב בצלאל ווילשנסקי את עבודתו בתור שו״ב בבאטום ועבר גם הוא לנעויל ללמוד בבית מדרש זה להוראה. הגיע לידינו שאלון שמילא ביום ה׳ פ׳ קרח תרפ״ט, כדי להשתדל עבורו בארה״ב להשגת הניירות הדרושות להגר מרוסיא. בשאלון זה מודיע:

הנני מתעסק במלאכת השו״ב מיום חתונתי בשנת תרפ״א עד היום, מתחלה הייתי שו״ב בכפר רובאנאווקא ואח״כ בעיירה נאווא אלעקסאנדראווקא ואח״כ בעיר באטום וכעת הנני שו״ב פה ווערחנעדנעפראווסק, רק שקודם בואי הנה למדתי יותר משנה בנ[עויל] על הוראה.

גם ה״ר זלמן פויזנער עזב אז את גרוזיה ונסע ללמוד בבית המדרש לרבנים, כמסופר בליובאוויטש וחייליה ע׳ 382.

את מקומו של הר״ש לויטין בכותאיס מילא ה״ר אברהם לוי סלוין, שהיה עד אז רב בקולאש. ה״ר אברהם לוי׳ק שימש כרבה של כותאיס עד שלהי תרצ״ט, אז נאסר ע״י הג. פ. או. עבור עבודתו בחיזוק היהדות, הוגלה לסיביר ושם מצא את מותו, הי״ד.

ה״ר נחום שמריה ששונקין רבה של באטום נשאר בה עד תחלת תרפ״ח, אז הפעילה עליו הג. פ. או. לחצים להיות סוכנם ולמסור להם ידיעות שונות מחיי היהודים. הוא ידע שאם ידחה את מבוקשם יאסרוהו וישלחוהו לארץ גזירה, על כן בחר לעזוב את באטום ונסע להתיישב בחרקוב. כמסופר כ״ז בספרו „זכרונותי״ ע׳ 172 ואילך.

הר״י זובער נשאר שם עד קיץ תרפ״ח, שאז נסע משם לריגא, בדרך לארה״ב, כהוראת רבנו אליו, שיסופר עליה לקמן פרק ק.

ה״ר מרדכי פרלוב היה בעיר וואני (היא סאשינו הנ״ל) משנת תרפ״ב עד תרפ״ח שאז עבר לסאטשאחערי, למלא את מקום ה״ר ישראל זובער שיצא אז את רוסיא. בסאטשאחערי כיהן כרב העיר עד שנת תרצ״ג.

הגיע לידינו שאלון שמילא בב׳ מנ״א תרפ״ט בקשר

שאלון שמילא היי"ר בצלאל וילשנסקי, בקשר ליציאה מרוסיא
שאלון מס' 2 שנתקבל בט' תמוז תרפ"ט

ב"ה יום ה' מנ"ו תרפ"ט.

ידידי היקרים שיחו[illegible]

שלום וברכה

מואלה את מכתבם הנני להשיב בקצרה

מרדכי ב"ר דוד [redacted] ורחמים ושמחה שנים

נולדו תמי שיינו בולא את ואברהם דוברזר ו[illegible]ים ושתים

בנים דוד שנת הורמדה ישרה

ומה לשלוח ותל"מ. ישלחו בדמי חנות בדיר שאפשוועז

פולק ווולוגו (טמטו) שלפי [illegible] נולדו תמי

ותה"כ ומבקשים לדעה בדיר במדינתנו פולק תדרשון

להיות שם ורחמה שנים ומסיבת הברכות האומרת

שהיו שם אדמ"ה היסנים כ"ק אדמו"ר מבלו"ב ובנו"ב

ג"ר ורכ"ו מדתקו בירח תמוז ומבקשים ומקבלים שם רב"ו

בתחלת תל"ו שהי' אי בשם עד שמסיבת הרמה שנתפרסם

ואחר ישק אותה שלשה שנים ומיד בירח לשבועות

להיות ששה שנים בדיר ומה ברוחניות שהנני

ומשלו [redacted] בכאן ב"ה,

בע"ה אודע לשלוח שיחרים ברבים כאן ע"פ ובני

נ"כ לחדר ב"ו"ת נ"כ ובדש כפי הצורך נ"כ

ומקבל אותה ומסב אמה נ' שאודע ומיד אמי שמחה תשוע

אבל עשה א עד מאד להרשמן בדה ומעם שנש לאה בית,

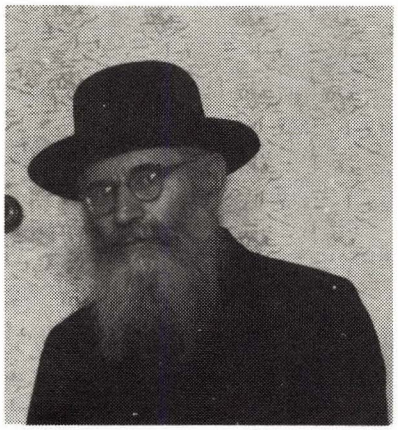

ה״ר מרדכי פרלוב

להשתדלות להשיג עבורו ניירות לצאת את רוסיא, שבה כותב:

הייתי ששה שנים בעיר וואני וזה קרוב לשנה שהנני נמצא בכאן [סאטשאחערי] ב״ה.

ובי״ד אלול כותב שוב מבאקו:

כידוע לכת״ר שבהסכם כ״ק נסעתי לכאן ונמצא אני בכאן זה לערך ז׳ ימים, אמנם כפי הנראה לא יהי׳ בכאן שום דבר כי גם הרבנים הנמצאים בכאן גם הם לא יש להם על הוצאה וג״כ יש בכאן שעוריה גדולה עכשיו על ענין בשר כשר שאין מניחים לשחוט וכו׳ וממילא תוכלו לשער עד כמה שייך עכשיו לדבר מענין רבנים, ויותר קרוב שאהי׳ מוכרח שמא גם קודם ר״ה, או תיכף אחר ר״ה לחזור למקום מגורי [סאטשאחערי] דשם בד״כ הכל שלום, אך ידוע לך דרכם אשר בד״כ ענין אכילת קורצא וכו׳ הוא (אינו) חזון נפרץ אצלם [שעל ידם יתוודע למשטרה החשאית על היותו משמש ברבנות] וזהו עיקר החסרון שם.

כך אמנם היה שחזר מבאקו לסאטשאחערי, על אף הפחד מאכילת קורצא ומאסר. בשלהי חורף תרצ״ג נאסר, והואשם בקשר לנסיון גניבת הגבול (של 23 מאנ״ש). יחד אתו נאסר גם ה״ר אברהם לוי סלאוין הרב דכותאיס (על מאסר זה יסופר להלן פרק קיג).

כששוחררו בחורף תרצ״ד חזר בתחלה לסאטשאחערי, משם כתב בט״ז שבט:

מאז חזרי לביתי לאחר הרפתקאות שעדו עלי, מצבי הגשמי נתמוטט עד מאד רח״ל... נמצאים אצלינו ר׳ אלי׳ שמואל הכהן שו״ב כהנאוו וחתנו הרה״ח ר׳ חיים חייקין.

אך משם עבר לגור בכותאיס, עד שנאסר בשנת תרח״צ, לערך, ונשלח לארץ גזירה לשלש שנים. כשחזר התיישב בכותאיס עד תום המלחמה ובשנת תש״ו יצא את רוסיא.

בשנת תרצ״א התיישבו בכותאיס משפחת ליפסקר וכמה משפחות מאנ״ש. שם נשארו עד שנת תש״ו שאז יצאו את רוסיא.

בשנת תרצ״א־ג; תרח״צ־תש״ו למדו כמה מחלקות של ישיבת תומכי תמימים בכמה עיירות שבגרוזיה והרי הקאווקאז, ועל כך יסופר להלן פרקים עח. צו.

פרק ה

הקמת מוסדות הדת הנהרסים

בשנת תרפ״ג חל שיפור במצבו של היהודי הדתי. כבר לפני כן הוכרז רשמית על „מדיניות כלכלית חדשה״ בשם „נעפ״. הותרה עבודת יד בבית, כשהריוח שייך לבעל הבית בעצמו, הותר גם המסחר הזעיר בעיר, אבל בתנאי פיקוח ממשלתי חמור ועומס מסים כבד. זה נשאר מקור הפרנסה העיקרי ליהודי הדתי ברוסיא משנת תרפ״ג עד שנת תרפ״ט (שאז הסתיימה מדיניות ה„נעפ״), שנתנה לו את האפשרות החפשית לנהוג באורח חייו הדתיים כרצונו.

נקל להבין שהצלה קטנה זו לא היה סיפק בידה להשביע את כל העם היהודי.

על עבודת היד הביתית ועל עזרתו של רבנו בשטח זה יסופר בפרטיות יותר להלן פרקים טז־יז. כה. אמנם לא כולם הצליחו להסתדר בעבודת בית או במסחר הזעיר. קבלת עבודה או פקידות במפעלים הגדולים יותר (המולאמים ע״י הממשלה) בלתי אפשרית היתה ליהודי הדתי, ששם היו מכריחים לעבד גם בשבתות וחגים. כך נשארו רבים מחוסרי פרנסה.

במצב זה לא היה אפשר לקוות מיהודי המקום שישיגו בעצמם את האמצעים לבניית מוסדות הדת הנהרסים. מה גם לאחר ביטול הקהלות היהודיות והחרמת כספן ורכושן כמסופר לעיל בפרק הראשון. ועל אחת כמה וכמה שלא היה לאל ידם לספק תשלום למשרתים בקודש, ברבנות שחיטה ומלמדות וכיו״ב.

על זאת מבכה רבנו באגרת כ״ב טבת תרפ״ג המועתקת לעיל פרק ב: „אמנם רחוב היהודים עודנו חרב – ר״ל – ומה גם בעיירות הקטנות״, וע״כ מבקש מנדיבי העם שבחו״ל „לבוא בעזרת הקהלות במדינתינו לתת למו היכולת לבנות הנהרסות״.

העזרה שבאה מחו״ל היתה קטנה, לפי ערך גודל צרכי האומה בשעה קשה זו.

במשך הקיץ קיבל רבנו אגרת מאת אגודת־ישראל שבנויארק, בחתימת הרב נח גארפינקל, שנכונים הם לבוא לעזרת רבנו בתמיכה הראוי׳, רק יואילו מוסדי הצדקה לתת דו״ח מפורט מתקציב ההוצאה וכו׳. ורבנו השיבם, הסיבות לאי היכולת להודיע גלוי דו״ח מפורש ומפורט. אך עברה שנה, והתמיכה לא באה.

בראות רבנו חומר הדבר, ואשר במקומות רבים יכולים לתקן זאת בדבר מועט, כתב הרבה מכתבי התעוררות לעיירות שישתדלו להשיג בעצמם חלק מההוצאות, ואז ישתתף גם הוא בדבר מועט, במעות שלוה ממכיריו ע״מ לשלם בהיתר עיסקא.

בינתיים נשמע הקול בארץ שרבנו מקבל סכומי נדבות מחו״ל עבור תיקון מקוואות, ונשלחו לרבנו כו״כ דרישות לעזרת תיקון מקוואות, בטענה שנתקבלה תמיכה הראוי׳ מחו״ל, ורבנו השיבם שלא קיבל מחו״ל אף שקל אחד לטובת דבר זה, ורק לוה בין מכיריו ורבו חובותיו, ומ״מ אם יתעוררו בעצמם להביא דבר תיקון המקוה, אזי ישתתף אתם רבנו בסכום קטן. ועד״ז כשפנו אליו בדבר עזר להלומדים.

דברים אלו פעלו לטוב בכו״כ מקומות. אך לבסוף הפסיקו המקורות גם לעזרה קטנה זו.

במשך חורף תרפ״ד הגיע לרבנו מעט מעות מחו״ל אך זה לא כיסה אלא מעט מן המעט מן ההוצאות.

בכל הנ״ל דן רבנו באגרות מרובות של השנים תרפ״ג־ד שנדפסו באגרות־קודש שלו ח״א (אגרות קכה. קכו. קכח. קמ. קמז. קמח. קמט. קנ. קנא. קנז. קנח. קסא. ריט. רכד. רלא).

בחורף תרפ״ד פנה רבנו באגרת ארוכה ומפורטת לאנ״ש בארה״ב, בה מסכם את כללות המצב במשך השנה החולפת (אג״ק חי״א ג׳תשפה):

בשנה העברה כשלחי מכתבי הנזכר, דמיתי אשר בטח יתעוררו ידידינו בזה, והוא ענין כללי ויודעו ויבינו היטב, למצוא דרכים ואופנים איך לבוא בעזרת אחים אל הדבר האמור, באופן אשר עזרתם יגיע רק אל מקום הנדרש, אל אנשים אשר ימלאו רצון וחפץ הנותנים על מילואם בעזה״י, וכאשר ראיתי, כי הזמן הולך ומענה טרם קבלתי, והמצב נורא ואיום הוא, עבדתי עבודה רבה בכל כחי להשיג נדבות מכל הבא לידי, וגם הלויתי הלואות גדולות ע״מ לשלם במשך הזמן (במטבע של זהב וכדומה) ושלחתי במקומות שונות סכומים קטנים וגם גדולים ומסרתי א״ע על [ה]דבר ולא נחתי ולא שקטתי, וכמה פעמים הזדמן לי להתראות עם גדולי הרבנים שליט״א, אשר ידועים הם בעריהם למדי לשם תהלה, אמנם לעזור בזה אינם יכולים, כי כל עניני תמיכה הבאים הרי הם נתנים רק שלא על ידם ושלא בידיעתם, והלב יתפלץ מלראות, ר״ל, עזובה כזו בעניני הדת, ובגלל מה, בגלל אשר אין משים לב, הלא עפ״י חוקי הארץ כל עדה יכולה

להחזיק בית טבילה על חשבונה, גם הלימוד מותר הוא לנערים שהם למעלה מי״ח שנה, ואין מורה, גם נערים קטנים יכולים ללמוד אמנם רק כתות של ז׳ תלמידים ולא יותר, אבל אחת, כי אין היכולת במה להסיק הבית טבילה.

התבוננו נא ידידינו יחיו, בצערואניץ אחד (שהוא בערך ארבעה וחצי דאללאר) יכולים להחזיק בית טבילה בעיר שיסיקו אותה ב׳ פעמים בשבוע, והנסיון הראה כי כאשר עוזרים בעזר מועט, אז מתעוררים דיירי העיר ומשיגים כחות שלהם, כי לב ישראל פתוחה היא לכל דורש טוב.

וכן בעניני תורה אחרי שהושקט ת״ל המדינה הנה באתי בדברי התעוררות לעשות קביעות ללמוד ברבים, ועפ״י הרוב לומדים בכל הבתי כנסיות (רק הרבה מקומות ישנם אשר חסרים רבנים שי׳ כי אין ביכולת אנשי העיר להחזיקם, וצריכים עזר וסיוע מעט גם מן הצד, וכבר כתבתי בזה והתחננתי אל אגודת הרבנים בניו יארק ועזרת צדיקים בפהילאדעלפיע, כי יעשו עזר ותמיכה מיוחדת לדבר זה (בשביל רבנים שי׳, והאמת הוא אשר זה רק על זמן מועט ואח״כ יהי׳ להם פרנסתם בעזה״י) ובמקום שיש רבנים הם לומדים שיעורים לגדולים בהבתי כנסיות), רק שצריכים עזר על זה לעת מן העתים בסכום קטן של צערוואניץ או ב׳ לחודש, והוא להסיק ולהחם את בית הכנסת והדומה . . . אמנם כאלה רבות הנה, ואין אני מתחרט על מעשים טובים שעשיתי, אלא שהנני בע״ח גדול . . .

בשנה העברה בחודש שבט (בסופו), פניתי אל ועד ארא שהי׳ אז, בבקשת עזרה עבור קמחא דפסחא עבור חבל קרים ביחוד (שהי׳ אז עדיין במצב רעבים וכו׳) ובעבור עוד מקומות, ובתחלה חפצו לעזור בעזר מועט וגם עזרו, אך אח״כ הגיעה פקודה שלא ליתן, כי אומרים אשר לפי התנאים שלהם אי אפשר להם לעזור על דברים כאלו . . .

וזה לא מכבר ראיתי א׳ מנכבדי קיוב ואמר לי כי על חגה״פ הבע״ל יודרש להם בעירם עזר עבור י״ד אלפי נפש, האם יוכלו לשער ההוצאה הגדולה, ובחארקוב נדרש עבור ג׳ אלף, ויטעבסק כו׳ וכו׳.

הא לכם דוגמא בעיר ניעזין, הלא ידוע אשר ל״ע בהיות בה הדעניקענצעס והמאנאווצעס אשר עשו מטבח, ר״ל, ונהרג הרה״ג המפורסם הר״ר מנחם מענדיל זצ״ל חן, איש דגול מרבבה, ואתו עמו כמאה איש תנצב״ה, והיאומן כי יסופר אשר אלמנתו ויתומיו יהיו חסרי לחם וחסרי בגדים חמים בימי החורף, וזה לא כבר תפרו לבנו הבכור נעלים אבל בגד אין, היתכן דבר כזה, וכמקרים כאלה רבים המה, ובזעת אפה תשיג לחמה ולחם בני׳ ובנותי׳ יחיו ולא אדע אי׳ איפוא אקח, ומן העזרות [ה]הכרחיות דהכרחיות נעשיתי בע״ח גדול כזה.

ויפנו נא אל ידידנו ר׳ דוד שי׳ שיפרין בנויארק אשר יבאר להם במעט מכל העבר, וכן ידידנו הגרש״ז שי׳ האוולין, ומהם ידעו מילואים לדברי אלה, ואל יפלא בעיניהם הקיצור במקום שראוי להאריך.

והנה בהגיע להם כתבי זה, הנה עוד מועד יהי׳ אשר יוכלו לדרוש טובת אחינו בהנוגע לקמחא דפסחא, ודבר המובן הוא אשר תמיכה כזו יוכל להיות רק מאגודה כללית, כמו הדזוינט והדומה, והם כאזרחי הארץ יכולים לפעול בהשתדלות נכונה . . . וימצאו דרכים איך כי עזרתם תגיע בקמחא דפסחא, ובעזרת רבים יחיו, ובגלל זאת יתברכו בברכה כפולה ומשולשת.

במשך שנה זו, תרפ״ד, נוסדה בארה״ב „אגודת חסידי חב״ד״ עפ״י הוראות ועידוד הרבי במכתבים מרוסיא, כמסופר בארוכה בספר „תולדות חב״ד בארה״ב״ פ״ד. אחד מתפקידי האגודה היה איסוף ומשלוח תמיכה לעבודת הרבי ברוסיא, להקים את מוסדות הדת הנהרסים. על השתדלותם לפעול על הדזוינט להקציב מעות למטרה האמורה יסופר להלן פרק טז. ועל המגביות שערכו הם עצמם קוראים אנו בקול־קורא המופנה אל יהודי בראנזוויל ואיסט נ. י. (שתי שכונות יהודיות בניו־יארק):

א הארציגע אופריף פון אגודת חסידי חב״ד
צו אללע בראנזווילער און איסט נויארקער אידען

די גרויסע און הייליגע ארבייט וואס ווערט געטאן דורך דער באוואוסטער אגודת חסידי חב״ד וועקט אייך אידען פון בראנזוויל און איסט נויארק אפצורופען זיך מיט אייערע ווארימע הערצער.

אויסער פיעלע ישיבות אין רוסלאנד, קאווקאז, פולין, ארץ ישראל ווערט פון דער אגודה אויפגעהאלטען אלע אנדערע רעליגיעזע אנשטאלטען אין די פארווארפענסטע ווינקלאך אין רוסלאנד. רבנים, שוחטים, שולען מקואות און אנדערע מוסדות פון תורה און אמונה, אין די ערלויבטע גרעניצען וועלכע שטעהען אונטער די פיהרערשאפט פון דעם איינציגען פארבליבענען אין רוסלאנד **גאון אלקי און צדיק דער ליבאוויצער רבי שניאורסאן**. די אלע מוסדות וואס היטען אפ פון חורבן פון אידישקייט אין רוסלאנד לעבען כמעט דורכאויס פון דער שטיצע פון דער אגודת חסידי חב״ד. פיעלע טויזענדער דאלארס זיינען שוין אין די לעצטע עטלאכע יאהר ארויסגעשיקט געווארען, די גאנצע 100 פערסענט אהן קיינע הוצאות, און וואונדער זיינען אויפגעטאן געווארען.

די גוטע מעשים פון דער אגודה זיינען הארציג אפגעדאנקט געווארען ביי דעם לעצטען רבנים־צוזאמענפאהר אין רוסלאנד און דאנקבארע לעטערס

זיינען ערהאלטען געווארען פון די רבנים און עסקים דארט.

די גרויסע ארבייט איז ביז אהער געטאן געווארען דורך די רבנים און עסקנים פון דער ארגאניזאציע אין אמעריקא. די מיטלען זיינען אבער ערשעפט, די נויט וואקסט, דער **קיום** פון אידישקייט אין רוסלאנד היינגט אן אונזער ארבייט דא.

ברידער פון בראנזוויל און איסט ניו יארק, דער קיום פון אידישקייט אין רוסלאנד איז ניט נאר די זאך פון דער אגודה, עס איז אלעמענס חוב, א פליכט פון דאס גאנצעס פאלק.

העלפט זשע מיט די הייליגע ארבייט, מאכ ז אפילס אין די שולען, באשטייערט זיך יעדער מיט וואס ער קען. לאמיר אלע צוזאמען ניט לאזען שתשתכ[ח] תורה מישראל חו״ש, זאל ניט פארלאשען ווערען די ליכטיגקייט פון דער תורה דארט וואו זי האט תמיד געשיינט.

אין נאמען פון תורה און אמונה, אין נאמען פון קיום היהדות רופען מיר אייך העלפט! און בזכות התורה וועלען מיר געהאלפען ווערען מיט א גאו״ש בב״א.

* * *

בכל הנ״ל, עיקר הדיון הוא בחסרון כיס ואי היכולת להקים את מוסדות הדת ברוסיא מבלי עזרה כספית מחו״ל. וכשתבוא העזרה יוכלו לתקן את המקוואות, לסדר שיעורי לימוד וליסד חדרים.

אמנם כבר בשנת תרפ״ג התחילה הממשלה, יותר נכון היבסקציה, לגזור גזירות בזו אחר זו, נאסר הלימוד בחדרים, רבו מעשי סגירת בתי הכנסת, ולהבדיל המקוואות. עיקר ההתעסקות עברה אז להיות ההשתדלות במשרדי הממשלה לביטול הגזירות והמוסדות ירדו לאט לאט למחתרת, שעל כל זאת יסופר להלן פרקים ז (חדרים). ח (בתי כנסת). ט (שיעורי תורה). לח (מקוואות). עז (ישיבות).

פרק ו

הקמת מרכז רבני רוחני

כל העבודה הנ"ל התנהלה ע"י רבנו בעצמו. גם לאחר שהצליח ליסד מרכז רוחני ליהודי רוסיא המשיך לשאת בעול העבודה ונבחר כנשיא המרכז. על צירוף אנשים נוספים למרכז כותב המזכיר ה"ר אלחנן דובער מרוזוב באגרת חורף תרפ"ז:

כל עול עניני יהדות של מדינתינו מוטל רק על כ"ק א"ש [– אדמו"ר שליט"א], ומה שלפנים מצרף אחרים עמדו בהתעסקות הוא רק שלא ליטול את השם לעצמו, ואולי כדי שיהי' הדבר יותר קרוב לפועל ויתעוררו לזה גם מהמתנגדים.

על יסוד המרכז הרוחני הלזה כותב רבנו באגרת ט"ו מ"ח תרפ"ח (אג"ק ח"א שמ):

משנת תרפ"ב, בחדש זה עד סיון תרפ"ז, כמעט אשר לא עברה שבוע, שלא עבדתי עבודה קשה בעולה של תורה, ובמלחמה גלוי' וכסוי' עם רודפי הדת הן המה היעווסעקציא הידועה.

השנה הראשונה היא שנת תרפ"ב, עלתה לי לשנת הכנה והתרכזות, וכמעט אין עיר אחת בכל מרחבי מדינת רוסיא, אשר לא באתי בכתובים, בהנוגע לחדרים, מקוה, רב, שו"ב, לא שלותי ולא שקטתי עד אשר הגעתי אל המטרה, ומטרתי היתה לחזק לומדי תורה, בלי הבדל מפלגה, ובלי הבדל שנים. אחת הי' לי אם ליסד חדר, ישיבה, לימוד גדולים וזקנים בשיעור גמרא, עין יעקב, משניות, או חברה תהלים של אנשים פשוטים.

במשך השנה ההיא ארג[נ]תי לי לשכת עבודה עם אחדים מאברכי התמימים יחיו, מהם כותב, ומהם אשר לקחו על עצמם הטורח לנסוע בעיירות ולעורר בדיבור מעל הבימה ובכתב, מעיר לעיר.

תנאי החיים, בימים ההם, הכללים והפרטים, אי אפשר לתאר גם בעט סופר מהיר, בכל זה מבלי התחשב עם כל זה, הנה בעזרתו ית' עלה בידי, לאסוף כל החומר הדרוש, ובתחלת שנת תרפ"ג נסעתי למאסקווא, ומטרת נסיעתי היתה, להתחיל העבודה, בתיקון כל הענינים, בעניני חיזוק התורה והדת, על פי החומר שנקבץ אצלי במשך שנת תרפ"ב.

בבואי למאסקווא, מצאתי תהפוכה גדולה. – הגם שהייתי בקיץ תרפ"ב במאסקווא והתעכבתי במאסקווא כששה שבועות ובפטרבורג כשבוע, ובהיותי קויתי אשר כעבור איזה זמן ויתקבץ אצלי החומר הדרוש, אוכל בעזרתו ית' להתקרב אל העבודה, ועל מנת זה נסעתי למאסקווא תחלת שנת תרפ"ג. אמנם בבואי נוכחתי לדעת כי אלו אשר עמדו לימין רעיוני והצעתי בקיץ תרפ"ב, כי צריכים לעשות בענין החזקת התורה והיהדות, נתקררו במשך הזמן, ומהם האומרים כי מה אפשר לעשות, ואלף פעמים שמעתי אומרים לי, [ו]המשכיל בעת ההיא ידום . . . איזה ימים התבוננתי בהמצב הכללי עד כי החלטתי אשר עלי להבליג על כל המכשולים ולחרף את נפשי בעבודה ומעשה לטובת התורה מבלי התחשב עם כל אשר יאמר עלי.

. . . בטלתי בביטול גמור את כל הדיבורים של המקררים אותי, והאומרים לי שאין מה לעשות, ודרשתי מהרב [שמואל] ראבינאויץ ז"ל אשר יקרא לאסיפה נמרצה אחדים ממינסק, ויטעבסק, חארקוב, קיוב, יעקאטערינאסלאוו, פטרבורג ועוד, והערכתי לו סדר היום בפתקי השאלות וענינם, והרב ראבינאויץ ענה בשלילה גמורה כי הוא לא יקרא לשום אסיפה כי יודע הוא אשר כולם חושבים שאין מה לעשות וצריכים לחכות, וכה עבר כשבוע ימים ודברנו כשלשה פעמים והוא באחת אשר לא יעשה שום אסיפה.

אז, – אחרי ההתראה שהנני עושה על דעת עצמי – קראתי לכל אלו העיירות האמורים והגבלתי להם מועד מוגבל, ומה נפלא הדבר אשר במשך כעשרה ימים כבר נתקבלו ידיעות מכל המקומות כי נכונים המה לבוא, וכן הי' כי כולם כאחד באו, והרצאתי לפניהם רעיון העבודה בפועל וכולם הסכימו על ידי, ומני אז הותחלה העבודה.

את הביקור במוסקבה בקיץ תרפ"ב מזכיר גם ה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן בזכרונותיו (שמועות וספורים ח"ב ע' 106):

בקיץ תרפ"ב בחדשי תמוז־מנחם אב בא כ"ק אדמו"ר הריי"צ למוסקבא, והתאכסן בדירתו של ר' מאיר ב"ר שמעון יעקובסון, ברחוב מאלי זלאטואוסטינסקי.

לאדמו"ר באו אז הרבה מאנ"ש והתמימים, וכאלו אשר לא ראוהו כמה זמן מחמת אי השקט ומצב המלחמה.

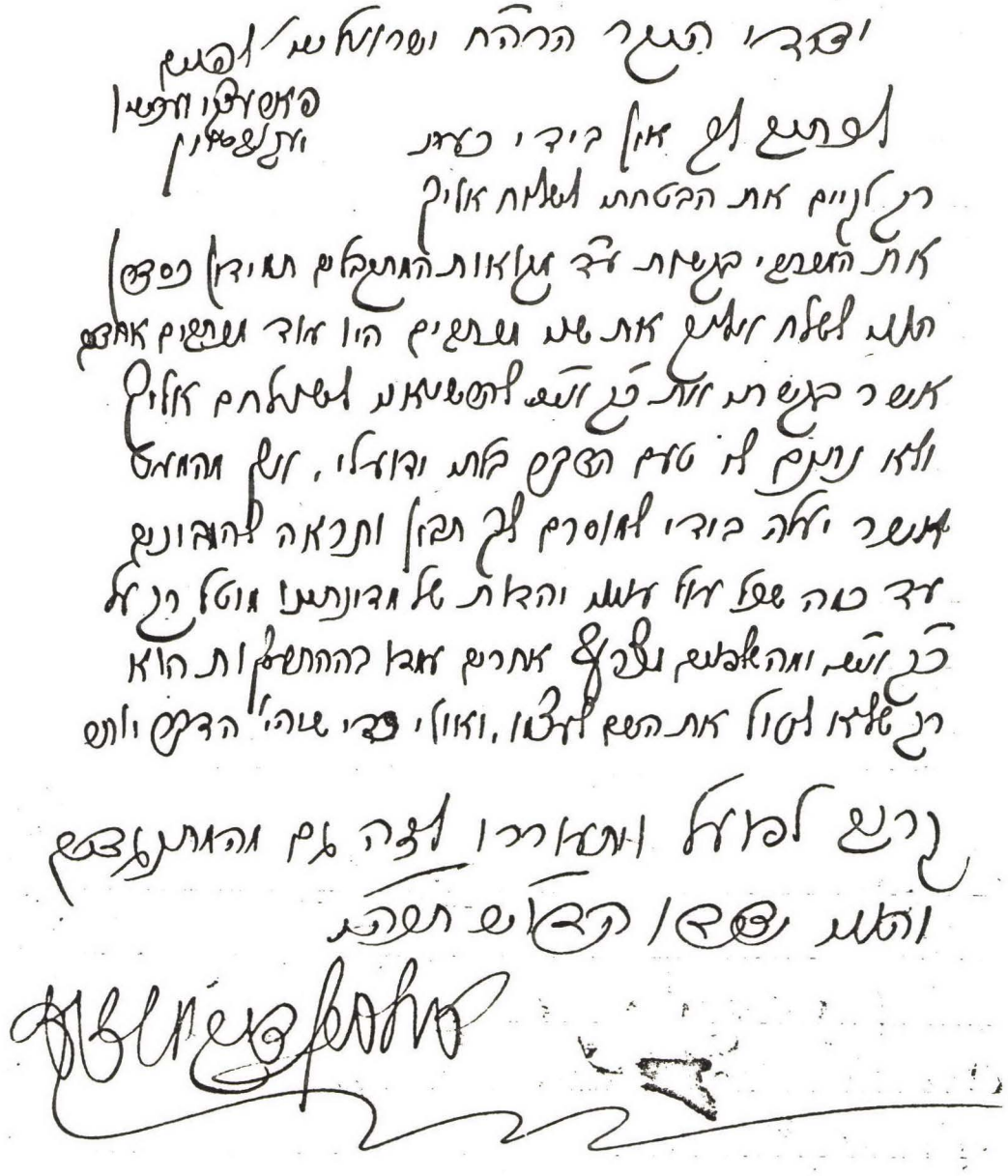

אגרת המזכיר ה"ר אלחנן דובער מרוזוב בקשר לעבודת רבנו

אדמו"ר היה אז במוסקבא כששה שבועות.

הביקור נזכר גם לקמן סוף פס"ד.

על חברי ועד הרבנים שנבחרו אז כותב רבנו באגרת ב' מנ"א תרפ"ג (אג"ק חי"א ג'תשפ):

עזרה דרושה לנו ועוררו נא את כל המוסדות כי יעזרו אבל רק כאמור במכתבי ע"י אמצעות שנים שלשה אנשים ואם חפצים השתתפותי הנני מוסכם, ואלי יצרפו את הרה"ג דמאסקווא ר' שמואל שי' ראבינאוויטש ואת הרה"ג דחארקוב ר' אליהו אהרן שי' מילקאווסקי, אשר אנחנו נבחרנו בהאספה החשאית שהיתה בחורף העבר להתענין בכל דבר הנוגע לכלל אחב"י ד' עליהם יחיו.

חברי הועד בשנת תרפ"ו מנויים באגרת הועד מי"ב אלול תרפ"ו (אג"ק חי"א תשצט):**

מועצת ועד הרבנים של מדינת ס. ס. ס. ר. היושב ראש **הרבי מלובאוויץ** אדמו"ר הרבי רבי יוסף יצחק שליט"א שניאורסאהן לענינגראד וחברי': הראש אב"ד דעי"ת מאסקוו. הגאון הרב רבי יעקב שליט"א קלעמעס, והראש אב"ד דעי"ת מינסק הגאון הרב רבי מנחם שליט"א גלוסקין.

בשנים אלו צורפו גם הג״ר שלמה יוסף זוין והג״ר יחזקאל אברמסקי, והם נשארו בראש הועד גם אחר נסיעת רבנו מרוסיא בתחלת שנת תרפ״ח. והם הנזכרים באגרת חדב״נ הרש״ג אל אגודת הרבנים בארה״ב בכ״ד אלול תרפ״ט:

בזה אני מצרף מכתב שקבלנו בשבילכם מאת ועד הרבנים ברוסיא, חתומים על מכתב זה הרהגי״ם המפורסמים ה״ה הרה״ג ר׳ מנחם שי׳ גלוסקין ממינסק, הרה״ג ר׳ יחזקאל שי׳ אבראמסקי מסלוצק, הרה״ג ר׳ יעקב שי׳ קלעמעס ממוסקבה, והרה״ג ר׳ של[מה] יוסף שי׳ זעווין מנובוזיבקוב.

על ועד זה שנשאר ברוסיא כותב רבנו באדר״ח טבת תרפ״ח (אג״ק ח״ב שמז):

לפני הנסיעה סדרתי ההכנות הראויות כדי להבטיח בעזה״י את המשך עבודת הועד שלנו לחיזוק התורה בלי שום הפרעה.

ובאגרת כ״ה טבת (שם שנג):

בנסעי נשאר הועד הרבני שליט״א להמשיך עבודתי עפ״י יסוד השתתפותי.

הועד המשיך להתקיים במחתרת עד שנת תרצ״ד, כאשר שלשה מחבריו עזבו את רוסיא והתיישבו בארה״ק ובאנגליה.

אך גם לזאת, להמשך עבודת הועד ברוסיא, לא הסכימו אלא לאחר הבטחת רבנו, שגם לאחר צאתו את רוסיא תשאר אחריות העבודה וההנהלה על שכמו דוקא, וממקומו הוא ינהל את העבודה ומשם יתן ההוראות בניהול העבודה שבמרכז הרבנים שברוסיא, כמסופר כ״ז בדיווח על האסיפה בריגא, במ״ח תרפ״ח, שיועתק לקמן פרק כד.

באותו דו״ח נזכרים, בין חברי הועד, גם ה״ר שמואל לויטין, ובין הגזברים, בנוסף להר״י קלעמעס, גם ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן וה״ר משה גוראר׳. רובם נזכרים ברמז – גם באגרת רבנו לרש״י זוין מיום ד׳ מ״ח תרפ״ח (אג״ק ח״א שלו בסופה, וראה בשוה״ג שם).

כך המשיכו גם אז ללכת לעו״ד ולהתעסק בביטול וריכוך הגזירות על הדת, שהלכו וגברו באותה תקופה. הגיעה לידינו אגרת אחת שכתב ה״ר שמואל לויטין אל רבנו בשלהי שנת תרפ״ח ובה מספר על ביקור משלחת מועד הרבנים, בראשות ה״ר יעקב קלעמעס, אצל מר סמידאוויץ בנושא זה:

שהרי״ק ילך עם עוד אחדים לסמידאוויץ לדבר בהלכות בהכ״נ ובהלכות מקואות . . קבלתו הי׳ בספ״י ואמר ג״כ שזה נעשה מקטנים בורים שלא כהלכה וכנימוס וחסרון גדול שמוותרים ואינם תובעים ורשם איזה מקומות שאמר לו ואמר שכדאי הי׳ ליתן לו רשימה מדוייקת מכל המקומות אף שלהתערב בגבול אוקריינא ורוסיא הלבנה אין לו אפשרות. עכ״פ אמר שיתנו לו כנ״ל רק כ״ז הוא בעניני בהכ״נ אבל שאלת המקואות קשה הוא כי ישנו בזה חוק קשה שבזה הטמאים יכולים לטמא בפלפולים של שקר ורמאות וע״כ שאלת המקואות צריכים לקוות לה׳.

עוד על הועד הזה – לקמן פכ״ד (ע׳ קיג־ד).

פרק ז

המאבק נגד סגירת החדרים

פרק זה הוא הגדול והחשוב שבספרנו, והוא נחלק לפרקי משנה:

א. השגת היתר ללימוד פרטי עם שלשה תלמידים.
ב. תזכיר, הרדיפות והבקשות שהוגשו.
ג. החוק לאחר השגת ההיתר.
ד. המשך הרדיפות.
ה. הקמת ותמיכת חדרים ברחבי רוסיה.
ו. שנת תרפ"ח.
ז. השנים הבאות.
ח. חוק חנוך חובה.

* * *

א. השגת היתר ללימוד פרטי עם שלשה תלמידים.

סקירה על עבודת המרכז הרוחני שיסד רבנו ועל המאבק נגד סגירת החדרים נכתבה ע"י ה"ר שלמה יוסף זוין בחורף תרפ"ז (נספח לאג"ק ח"א אגרת שיט):

את השפעתו של מרכז זה על חיי היהדות שבמדינתנו נבין כשנכיר לדעת את סדר השתלשלותו מראשית יצירתו, מתי התחילה להתרקם עבודת מרכז זה?

הדבר הי' בראשית שנת תרפ"ג, החיים הדתיים שבמדינה כמעט שפסקו מלכת, הגזרות על למוד התורה עם תשב"ר היו בעצם תקפן, ויותר משהגזרות מצד החק והמשפט פעלו, היו השלטונים המקומיים מחמירים, ויותר משהשלטונים המקומיים החמירו היו אלה שעליהם נאמר „ממך יצאו" (הנק' יעווסעקציע) „ואיני מעמיד עליכם אלא מכם ובכם" נוהגים לרדוף ולדכא באף ובחימה ובקצף גדול, והיאוש ברחוב היהודים גבר מאד, רפו כל ידים ונמס כל לב במסתרים בכתה נפש היהדות וקול בכיתה הי' נחנק במסתרי הלב, חרוד חרד לבל יתפרץ חלילה, ויצא החוצה.

ובשעה קשה כזו להיהדות שבמדינתינו נקראה למוסקבה ע"פ האינטיאציבה של כ"ק אדמו"ר שליט"א שניאורסאהן מועצה של כמה רבנים ועוסקים מערים המרכזיות (חרקוב, קיוב, מינסק, מוסקבה ועוד) לדון על המצב, לדון ולהתריע, ודנו ונשאו־ונתנו והשיחו זה לזה את מרי־לבם ועוררו את עסקני הקהלה היהודית המוסקבאית ועבדו אמצעים ודרכים של הפגנה והתרעה והשתדלות ויצרו מרכז קטן שנשאר עובד לאותו זמן במוסקבה, והמרכז הקטן הזה לא פסק אז מלעבוד.

דיפוטציא לפני הממשלה הוצגה בהשתדלותו וכתבי בקשות והרצאות והשתדלויות רבות מערי ועירות ישראל התחילו להגיע, והידיעות ע"ד תוקף הדין הקשה של השלטונים המקומיים על אתר אינן פוסקות מלבא, פה נשפטו מלמדים לעבודת־כפייה ושם נאסרו התלמידים – והנה גם בהלת סגירת ולקיחת בתי הכנסיות קפצה לבוא, תאני' ואני' בתפוצות ישראל שבמדינתנו.

והמרכז הקטן שבמוסקבה בא בדברים עם גדולי יוריסטים שבמוסקבה ומטכס עצה עמהם, עלתה לו בראשונה להשיג שו"ת של הקונסולטציא היורידית המרכזית במוסקבה על שמו של כותב הטורים האלה ע"ד הלימוד עם תשב"ר, בשו"ת זו פוסקת הקונ־סולטציא להלכה שהלימוד בבתים פרטיים עם קבוצות בנות חמשה ושש ילדים בבת אחת אין אסור כלל ע"פ החוק, תיכף נעתקה השו"ת הנזכרת בהרבה איקזימפליארים שנאשרו ע"י הנוטאריס ונשלחו לכל תפוצות סססר.

השפעתה של השו"ת היתה בהרבה מקומות חזקה, השלטונים המקומיים התחשבו הרבה עם דעתם של הקונסולט' היורידית המוסקבאית. עד כמה גדלה השפעתה של שו"ת זו אפשר להבין בין ממה שעד היום הזה אינן פוסקות מלהתקבל בקשות ודרישות מכל קצוי המדינה לשלוח להן העתקות מאושרות של השו"ת ובין ממה שעוד באותו החורף תרפ"ג כבר יצא העתון המקומי שבסמולענסק במאמר מיוחד לצווח ככרוכיא על השלטונים המקומיים ששמים לב לשו"ת זו.

היהודים הבוכארים שבסמרקנד הציגו שו"ת זו לפני הממשלה האוזביקיסטאנית ועל סמך זה התירה אותה ממשלה באופן רשמי הלימוד עם ששה תלמידים.

אבל בשו"ת זו אי אפשר הי' בכל זאת להסתפק, סוף סוף אין לה ערך של חוק אלא ערך של חוות־דעת היוסטיציא הסוביטית, נחוץ הי' להשיג גם בדרך חוקי ביאור רצוי, ואחרי רוב השתדלות הוברר בישיבת הסיסיא של ה„ווציק" שהיתו. בקיץ של אותה שנה כי הלימוד הדתי בקבוצות פרטיות באופן ביתי אינו

המאבק נגד סגירת החדרים

אסור, ערכו של ביאור זה גדול עוד יותר לרגלי זה שדוקא לאותה סיסיא הוגשה הצעה מהנרקמיוסט לאסור בפירוש גם הלמוד באופן פרטי! הוגשה – אבל נדחתה. העתקות רבות מהפרוטוקול של אותה ישיבה של ה„ווציק" נעתקו שוב ונאשרו ע"י הנוטאריס ונשלחו להרבה קהלות.

הדין הקשה מצד השלטונים המקומיים נתרכך הרבה, בתור התפתחות של ישיבת ה„ווציק" הנ"ל יצא לסוף צירקולאר של הנרקמיוסט המתיר הלימוד בקבוצה של שלשה תלמידים בבת אחת.

לא נתפרשו כאן הפרטים המדויקים הקשורים להחלטת ישיבת ה„ווציק" בקיץ תרפ"ג, אך הגיעה לידינו אגרת נוספת שנכתבה לאנ"ש בארה"ב, בחתימת „קבוצה של יהודים ברוסיא", וע"פ הכתב והסגנון ברור שגם היא נכתבה ע"י ה"ר שלמה יוסף זוין הנ"ל, בה כותב בין השאר:

[בישיבה] הכללית של ה„ווציק" (מוסד־המחוקקים היותר עליון בארצנו) שהיתה ביום השבת 7 יולי שנת 1923, ע"י בא־כח ה„נרקמוסט" קרילענקא, שאין הלימודים הביתיים בקבוצות פרטיות בכלל האיסור.

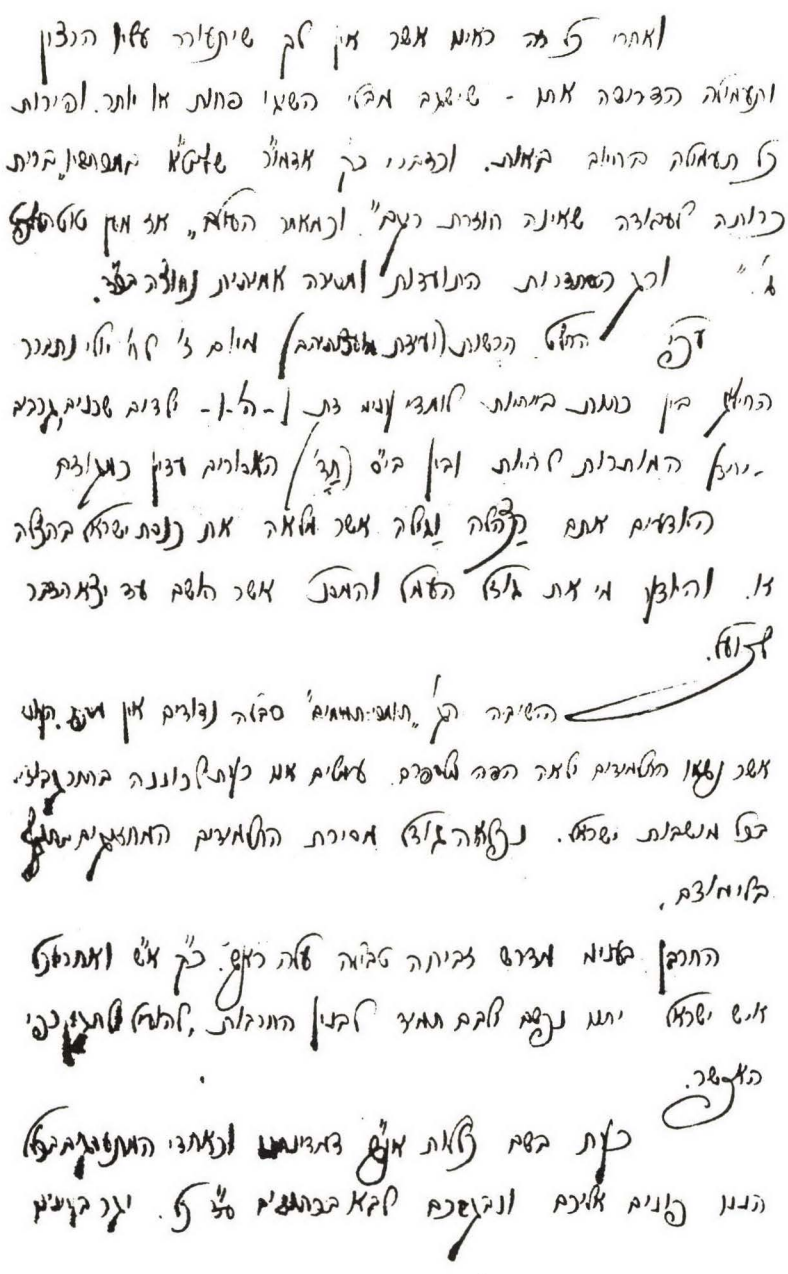

אגרת מזכירי רבנו על מצב החדרים, הישיבה והיהדות ברוסיא

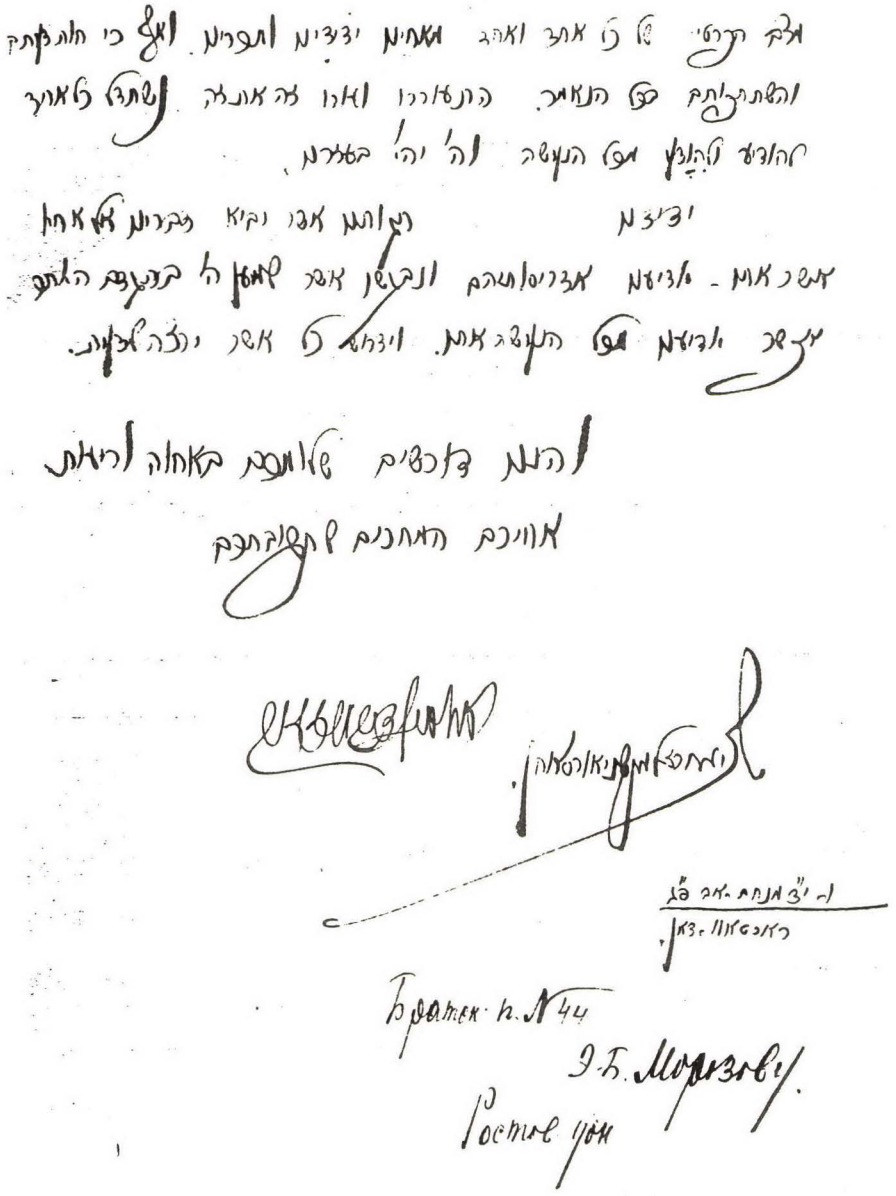

באותו ענין כותבים שני מזכירי רבנו, ה"ר אלחנן דוב מרוזוב וה"ר שניאור זלמן שניאורסאהן, בי"ד מנ"א תרפ"ג, אל ה"ר ישראל עליטציק בארה"ב:

עפ"י החלט הרשות (ועידת מועצותיהם) מיום ז' לח' יולי נתברר החילוק בין כתות בייתיות לומדי עניני דת [– ה־ו ילדים שכנים, קרובים, יחד] המותרות להיות ובין בי"ס (חד') האסורים עדיין כמקודם.

היודעים אתם הצהלה וגילה אשר מלאה את כנסת ישראל בהצלה זו, והיודע מי את גודל העמל והמס"נ אשר הושם עד יצא הדבר לפועל.

ב. תזכיר הרדיפות והבקשות שהוגשו.

סקירה על השגת ההיתר הנ"ל, ולו מצורפים 8 מוספים (בתחלה נרשמו 7 ואח"כ נוסף שמיני), שבהם אחדים מהניירות שהוגשו בענין הזה, הגיעו לידינו, בתזכיר מיוחד שהכין ומסר המשרד של הרבי אל מר חאווקין בשעה שביקר ברוסיה בשנת תרפ"ז ונמצא בארכיון שלו בירושלים (תורגם מגרמנית ע"י י. עברי):

תזכיר קצר

אודות הרדיפה הבלתי חוקית נגד חינוך יהודי בגלל

המאבק נגד סגירת החדרים

הייבסקציה (המחלקה היהודית של המפלגה הקומוניסטית) בבריה"מ

א) לפי סעיף 121 (סעיף 122 במערכת החוקים החדשה) של מערכת החוקים של בריה"מ חינוך רליגיוזי לילדים מותר אך ורק במסגרת קולקטיבית, ומוסדות פרטיים לחינוך אסורים.

גם לפי ההצהרה הברורה של הנרקומיוסט (הקומיסריון העממי של המחלקה למשפטים) אין לאסור חינוך פרטי רליגיוזי לילדים. כמו כן מבהיר החוק בנוגע להפרדת החינוך מרליגיה בסעיף 9 שלו: „אזרחים צריכים לקבל חינוך ולימוד רליגיוזי באופן פרטי" (ספר החוקים 1918 מס. 18 תקנה 263). גם העיתון הרשמי של הקומיסריון למשפטים מס. 5-3 מאשר את החוק הנ"ל שאין לאסור חינוך רליגיוזי פרטי, כלומר חינוך מחוץ לבתי הספר הקולקטיבים.

ב) בפגישה של הוו. צ. י. ק. ב־7 ביולי 1923, קרילנקו, סגן התובע הראשי של הרפובליקה באותו הזמן מצהיר, שחינוך רליגיוזי לילדים בקבוצות אינו אסור. הוועידה הציעה אז לוועדה של הנרקום להרחיב את סעיף 121 הנ"ל של מערכת החוקים הקשורה לחינוך רליגיוזי גם למוסדות החינוך שמחוץ למסגרת הקולקטיבית, לאסור אותם אפילו כשהם נעשים במסגרת קבוצתית.

כשנודע הדבר בחוגי וועדי הרבנים, הם השקיעו מאמצים רבים בגיוס הקהילה היהודית להגשת עצומה הקוראת לא ליישם את סעיף 121 ולא לעמוד על איסור חינוך רליגיוזי בקבוצות. העצומה הזאת הוגשה ביחד עם תזכיר של הקהילה היהודית למוסקווה (מוסף מס. 1) למר ל. ב. קמנב על ידי פרופסור ד. שור ב־30 ביוני 1923. הפרופסור שור לא נמנע מלהביע את התמרמרות העם היהודי וכמו כן את התלונות והתביעות. בעזרת השם נגיע לידי כך שסעיף 121 ישאר ללא שינוי. ואז בהתאם לתיקון שבצעה וועידת הוו. צ. י. ק. בכלל מערכת חוקי בריה"מ, נשא קרילנקו, סגן התובע הכללי של הרפובליקה נאום ארוך שתכנו מובא בקטע להלן:

„לאסור חינוך רליגיוזי לילדים בקבוצות מחוץ למסגרת מוסדות החינוך הקולקטיבי נוגד את החוקה הסובייטית מאחר ואין בכוונתה לערוך רדיפה דתית" (מוסף מס. 2, נאום קירילנקו מ־20 לאוגוסט 1923 עמוד 3). הנאום הזה שנכלל בדו"ח הישיבה שנרשם בקצרנות פורסם על ידי וועדי וועדת הרבנים והופץ ואושר על ידי ניטוריון בכל הערים ברחבי בריה"מ.

ג) מכל הנאמר לעיל נראה בעליל שחוקת בריה"מ אינה אוסרת עקרונית חינוך רליגיוזי לילדים בקבוצות מחוץ למסגרת הרשמית. למרות זאת, נערכו בהרבה עיירות יהודיות רדיפות משפטיות ומשפטי ראוה נגד מורי דת (מלמדים) באופן חמור עבור הוראה רליגיוזית לילד אחד או שניים. השלטונות המקומיים אינם מכבדים את החוקים כפי שהם מוגדרים בדו"ח קירילנקו (מוסף 2) וממציאים איסורים מעצמם. האשמה לזה מוטלת על אויבי הדת היהודית, על המחלקה היהודית.

בעת ובעונה אחת מאפשרים להעניק לילדי הטאטרים חינוך רליגיוזי ללא הפרעה ואפילו להקים מוסדות עצמאיים לאותה מטרה, בעוד שבעד אותם הדברים עורכים למורי הדת היהודית משפטים ומדכאים אותם ברדיפות קשות ולאחרונה אינם מוגנים מפני מאסרים ועבודות כפייה.

ואת כל מכלול הסבל הזה הם צריכים לשאת על גבם בגלל חטאם כלפי המחלקה היהודית שקבעה לעצמה את המשימה לאפשר את עקירת התורה מקרב העם היהודי, השם ישמרנו, ולחסל את מורי העם היהודי.

למחלקה היהודית יש את הנציגים שלה באיספולקום, הזרוע הממשלתית המקומית, שעל ידי האשמותיהם הם גורמים לרדיפה דתית ומביאים השפעה שלילית על מהלך המשפטים. כך הנה לדוגמא הצטרכו הסובייטים להנהיג כמה נוהלים משפטיים ותקנות:

1) (מוסף 3) פקודת הוועידות הסובייטיות האזוריות בקונוטופ, מחוז טשרניגוב. על סמך צו של משרד היהודים (ייבסקציה) (המחלקה היהודית) של המחלקה לחינוך של האיספולקום המחוזי ח. 2 אוגוסט 1922 מס. 381 בנוגע לחיסול חדרי ת"ת פוסק האיספולקום המחוזי:

(א) להפסיק מיד את החינוך הרליגיוזי בכל החדרים ללא שייכות למספר הילדים (אפילו בקבוצות שיש בהן רק 3 ילדים).

(ב) המחלקות האדמיניסטריוטיבות של הג.פ.או. צריכות לנקוט באמצעים קיצוניים כדי להגשים את ביצוע הפקודות.

(ג) אלה הפועלים בניגוד לחוק: חדרים או בתי ספר דתיים אחרים מהם תוסר תמיכה כלכלית או יוצא צו חרם נגד המבנים שלהם וזכויותיהם יופקעו.

בין החתומים על הצו הזה נמצאת גם חתימתו של ראש המשרד־היהודי: לוין.

עד היכן האכזריות של משרד־היהודים בקונוטופ מגיעה מוכח במכתב שכותבו, אישיות יהודית מנהיגה במוסקווה (מוסף 4) נשפט בעצמו.

מתואר שם כיצד קומיסר הסקציה היהודית, לזר לוין, יחד עם עוזרו, פרנקל, נטפלו לבחור צעיר בן 28 בחשד שהוא לומד בישיבה, עינו אותו קשות וגרמו לו

סבל. ולמרות שהיה לו חום גבוה וחולה בטיפוס, סחבו אותו לבית האסורים והיכו אותו מכות נמרצות מאד, עד שהמקל נשבר על גבו.

שני אלה אסרו עוד 10 בחורים צעירים ושלחו אותם לבית הסוהר באותה צורה. בעת שהייתם בבית האסורים כשרצו הבחורים הצעירים לערוך תפילה, הוציאו אותם אנשי הצבא האדום החוצה והצליפו בהם קשות. הודות לעצורים אחרים שנכחו באותו מעמד הם נצלו.

הם עוד אסרו בחור צעיר ידוע, שלמה הכטר, בטענה שהוא לומד בישיבה, היכו אותו היטב, והעמידו אותו מול הקיר וכדי להפחידו ירו על הקיר. כתוצאה מכך חלה הבחור הצעיר בהתקפת עצבים.

את אהרון קורטל בן ה־18 הם היכו ללא רחמים, ואת יהושע מורגנשטרן בן ה־20 עינו באיומים נוראים שיירו בו, שינחיתו עליו מכות מכאיבות.

כנגד חזהו של דוד דישנקו נהדק אקדחו של הקומיסר לוין והוא הוכה מכות נמרצות.

הם אסרו לגמרי על כל הנמצאים במעצר להמשיך בלימודי תלמוד וגזרו עליהם לא להתפלל יותר אף פעם.

חוץ מלוין היה נוכח גם המפקד קומיסרשנקו.

כתוצאה מהעינויים הקשים וההפחדות היוצאות מן הכלל נשלחו הבחורים הצעירים האלה לבית החולים.

הדוגמאות המצוטטות מדגימות די הצורך את אכזריות המחלקה היהודית בקונוטופ. גורל קשה הכרוך במירור חייהם בסבל פיזי קשה נפל בחלקם של 20 בחורים צעירים יהודים מהישיבה בקונוטופ, אף על פי שחוקת בריה"מ אינה רומזת אפילו לשמץ של איסור על לימוד רליגיוזי למבוגרים ושהוא בגדר בגידה. רק השלטון הערץ של הייבסקציה מאפשר גרימת מעשים איומים בלתי נסבלים לגמרי, כאלה.

2) החלטת העם הנוכחית של איזור גורקי, מחוז וויטבסק (מוסף 5) אף על פי שלפי סעיף 121 של מערכת חוקי בריה"מ אי אפשר להרשיע את הנאשם גולדין, הוא נמצא בכל זאת חייב על פי הצו של מחוז גורקי מ־14 במרץ 1923 שפוסק שהוראה רליגיוזית פרטית אפילו ל־2 ילדים כבר נותנת סיבה לעונש. על סמך ההחלטה העממית הזאת נשלח המלמד גולדין לעבודת כפייה. לפי חוקת בריה"מ הנאשם אינו אשם, לעומת זאת לפי חוק העיר גורקי המלמד צריך לרצות עונש של חודש של עבודת כפייה. עכשיו הוא נמסר לידי הייבסקציה: היא מחליטה, היא נותנת הוראות ומדברת בשם החוק ומענישה.

3) (מוסף 6) החלטת איזור איספולקום קלימוביטשי, מחוז טשרניגוב.

כל החדרים והישיבות ייסגרו מיד וללא יוצא מן הכלל ייאסר על המלמדים להורות בשעות פרטיות או לקיים הוראה רליגיוזית בצורה אחרת. אנשים המפירים את הצו הזה, בין אם הם מלמדים או הורים, או גם אלה הטיפוסים המקיימים שיעורים בלתי חוקיים בחדרים, ובין השאר מקצים שטח מגורים למטרה זו, ידווחו עליהם לבית המשפט ויוטל עליהם עונש על סמך סעיף 121 של חוקת בריה"מ (?).

[4]) (מוסף 7) פסק תחום השיפוט של נובוזיבקוב, מחוז גומל.

נאמר במפורש ששיעורים לילד אחד או שניים כבר ניתנו. במניעים של החלטת בית המשפט אין שמץ של הוכחה על סמך סעיף 121 המרשיעה את האחראים לפעולה זו ־הפרת החוק. כפי שהעיר הפרגוג לחינוך רליגיו. מנגל, ההתנהגות הפרועה והמטורפת של הייבסקציה משתלמת למוסדות המשפט בזה שהיא מביאה לנתינת גיבוי לטענה שהחינוך הרליגיוזי הוא אמצעי בידי המעמד הבורגני כדי לדכא את הפרולטריאט. בסיכום מתברר בעליל שהחלטת בית המשפט סייעה להטיל אימה על המלמדים.

המסמך הזה מציג תמונה ברורה ממה שהייבסקציה עשתה כדי להרוס את הרוח היהודית, דנה אנשים להרקב בבתי סוהר אפלים ומבעיתים או אילצה אותם לעשות עבודות כפייה פיזיות קשות.

בית המשפט הזה כבר מרים את קולו נגד אנשים כאלה שהחטא היחידי שלהם היה שהתנגדו לייבסקציה או שהיה להם את האומץ להחדיר את תורת השם לילדי ישראל.

על אף כל הצרות שהיו לחיים היהודים הדתיים שהיו חסרים תמיכה מינימלית, לא הפסיקה הרודנות העריצה של הייבסקציה לתקוע סכין יותר ויותר בפצע החיים היהודיים. המוסדות הדתיים המשיכו להוות את המטרה האומללה לרדיפות שלהם, כמו שכל אלה הדתיים שהיהדות יקרה וקדושה להם, יכלו לצפות שיטפלו אליהם בהאשמות כוזבות ועד להשלכתם מאחורי סורגים כבדים.

* * *

מוסף 1 – פניית פרופ. שור לקמנב.
מוסף 2 – קטע מנאום קירילנקו.
מוסף 3 – פקודת האיספולקום מאיזור קונוטופ.
מוסף 4 – מכתב של מעונה מקונוטופ.
מוסף 5 – פסק דין מגורקי.
מוסף 6 – פקודת האיספולקום מאיזור קלימוויטשי.
מוסף 7 – פסק הדין של איזור נובוסיבקוב.

המאבק נגד סגירת החדרים

מוסף מס. 1

30 ביוני 1923

פנייה אישית של ד. ס. שור
לל. וו. קמנב,

בוועדה המבצעת – המרכזית – הכלל־רוסית
הכנס השני של הקונגרס העשירי

נציג הקהילה היהודית של מוסקבה

דו״ח הקשור לנ. ק. יו. בישיבת הוו. צ. י. ק. המביא תכנית־משלימה לסעיף 121 של החוקה הקרימינולוגית.

סעיף 121 של החוקה הקרימינולוגית אוסר תחת איום בעונש חינוך רליגיוזי לילדים במוסדות לימוד ממלכתים ובפרטיים. בהשלמה מביא בזה הנ. ק. יו. כעת תכנית שלפי׳ חינוך רליגיוזי מחוץ למסגרת מוסדות הלימוד אסור, כשזה נושא אופי של קבוצות.

מאז מאות ואף אלפי שנים קיימת המסורת היהודית המטילה על כל זוג הורים את המשימה הקדושה ללמד את בנם לשון הקודש, תורה, נביאים, ולעיתים גם תלמוד ברגע שהגיע לגיל של חדר. אך הלימודים האלה בבתי הספר אסורים גם מחוץ למסגרת הפרטית, וכך נהי׳ החינוך המשפחתי האמצעי היחיד ללמד את הילדים תנ״ך ולשון הקודש באופן שמשפחות מעוטות־יכולת שאינן יכולות להרשות לעצמן להחזיק מורה פרטי בנפרד, נאלצות להצטרף כמובן, ולתת למורה אחד כמה ילדים, נגד קבוצות חינוך אלה יצא חוצץ הפרוייקט של הנ. ק. יו. שעתה הובא כהשלמה לסעיף 121 של מערכת החוקים הקרימינולוגית במושב הוו. צ. י. ק. כשהתכנית הזאת של מושב הוו. צ. י. ק. תאושר ותיהפך לחוק, המשמעות של זה תהי׳ שלימוד התורה והלשון העברית העתיקה ייחשבו מחוץ לחוק בתחום הרפובליקה הרוסית הסוציאליסטית אפילו בחוג של כמה משפחות.

גזירת איסור זו ללמד ילדים תורה תחת איום של אחריות פלילית במסגרת מערכת החוקים גרמה לתיסכול רב בקרב מיליוני יהודים הדבקים באמונתם עתיקת הימים. זוהי ללא ספק מכה אכזרית שהונחתה על נפש העם היהודי שהם עניי העם. ואנו, נציגי הקהילה היהודית בבירה מביעים את דעתנו באופן גלוי וכנה שמתפקידינו לשכנע את הסמכות העליונה ביותר ברפובליקה שהעם היהודי לעולם לא ישלים עם גזירת האיסור ללמד את בניו תורה בחיק החוג המשפחתי;

אם תיהפך תכנית הנ. ק. יו. לחוק, ידחקו מורי התורה למחתרת, הרחק מאור היום, הרחק מעינם הפקוחה של המיליציה ושותפיהם לעבודה מה־ ייבסקציה. אבל העם היהודי לא יוותר על זכותו הבלעדית הבלתי מעורערת, על אמונתו בהנחלת מורשת הדת מדור לדור. הוויתורים האלה הם כמו ויתור על הדת שמימי קדם נשא אותה העם היהודי על שכמו דרך מוקדי האש של האינקוויזיציה, דרך רדיפות הדמים של הצארים, הקיסרים, האפיפיורים וההגמונים.

אנחנו חייבים להביא לתשומת הלב שהתכנית הזאת של הנ. ק. יו. עומדת בניגוד חריף לחוקה ולמכלול מערכת חוקי מועצת הרפובליקה הפדראטיבית הסוציאליסטית הרוסית. התכנית הזאת של הנ. ק. יו. ממש תוקפת את עקרונות סובלנות הדת וחופש הדת שהמהפכה הרוסית הגדולה עיצבה בכיבוש מהיר.

החוקה של הרפובליקה הפדראטיבית הסוציאליסטית הרוסית נותנת ערבות לחופש האמונה והפולחן בסעיף 13, אבל (גם) צו ההפרדה בין הכנסייה למדינה בסעיף 13 (מערכת החוקים מ־1918 סעיף 263) אוסר חינוך רליגיוזי רק במוסדות לימוד רשמיים, ומזה משתמע ש„מותר לאזרח ללמד וללמוד לימודי דת באופן פרטי״ וכו׳. אין שום ספק שהחוק היסודי אינו אוסר הכשרת קבוצות של כמה אנשים במגורים פרטיים במטרה למנות כמה מורים לקבוצות מתוך הקהילה, ושיעורים קבוצתיים כאלה נהיים אפשריים מנקודת ראות אוניברסלית אך ורק באופן של יחס סובלני כלפיהם, כך שההורים היהודים ילמדו את בניהם את התורה ואת הלשון שבה היא נכתבה.

עכשיו מנסה הפרוייקט של הנ. ק. יו. להטיל ספק על תחום ההיתר שהתחיקה הסובייטית וכל מניעיה השאירו כדי לגרש את מורי התורה מחוץ לחוג המשפחתי. לכן כשהתכנית של הנ. ק. יו. תיהפך לחוק, תהיה משמעות הדבר ויתור על סובלנות הדת ועל חופש הדת ורדיפה גלוי׳ נגד הדת . . .

העם היהודי הי׳ הראשון שקבל בזרועות פתוחות את המהפכה הרוסית הגדולה בתור מפנה שיביא תקופה של שחרור לאומי וסובלנות דתית. החוק היסודי של סובלנות דתית מופיע כמעוז הכיבוש של המהפכה והוא נעוץ בחוק היסודי הבלתי מעוות של המדינה.

לכן הוועדה־המרכזית הכלל־רוסית המבצעת אינה יכולה לשים ללעג את סעיף 121 של ספר החוקים הקרימינולוגי על ידי אימוץ הפרוייקט של הנ. ק. יו. המנסה לעקור את הוראות המדיניות כלפי הדת מתוך העקרונות היסודיים של התחיקה הסובייטית.

יחד עם הדו״ח המצורף בזה אנו מביאים דו״ח מכמה קהילות יהודיות מחוזיות שנכנסו למסגרת

הקהילה היהודית המוסקוואית, כדי למסור בפני הוועדה המרכזית המבצעת הכלל־רוסית לדיון. כמה מהדו״חות הבאים מהעיירות הסמוכות זורקים אור על הרשות המקומית שכה הורחב הדיבור עליה בסעיף 121 של ספר החוקים הקרימינולוגי הדן בשיעורים קבוצתיים בתורה לילדים יהודים שישמשו עילה לפתוח ברדיפות דיכוי על פי ההצעה של התכנית שהובאה בכנס הוו. צ. י. ק. שאת הנספח הסעיף הזה מפרט.

הנה הדו״ח כדלהלן:

1) הקהלה היהודית בליניטשי, מחוז מוהילב עם 120 חתימות,
2) היהודים מעיר קייב עם 134 חתימות,
3) היהודים מהעיר דוקרי עם 89 חתימות,
4) היהודים מהעיר טורובה עם 380 חתימות,
5) היהודים מהעיר אורטשיי עם 139 חתימות,
6) היהודים מהעיר שאצקה עם 190 חתימות,
7) היהודים מהעיר רודנסקה עם 41 חתימות,
8) היהודים מהעיר פוגוסטה עם 72 חתימות,
9) היהודים מהעיר נובוזיבקוב עם 74 חתימות,
10) היהודים מהעיר קייב עם 37 חתימות,
11) היהודים מהעיר קייב עם 23 חתימות,
12) היהודים מהעיר מינסק עם 2900 חתימות,
13) היהודים מהעיר קייב עם 21 דו״חות 735 חתימות,

1/7/1923

התזכיר הזה נמסר ב־22 ביולי 1923 עם החתימה של חברי הקהילה היהודית של מוסקבה ע״י הנציג ד. י. שור לידי נשיא הס. א. ק. ל. וו. קאמנב. זה האחרון העביר אותו בהבעת אהדה מושלמת לנ. ו. קרילנקו, דובר כנס הו. צ. י. ק. אודות נושא ספר החוקים הקרימינולוגי, וכתוצאה מכך נלקח ההעתק של הנ. ק. יו. בחזרה. קרילנקו אמר כמה מילים בהקשר לרעיון המרכזי של הנושא הזה בפני כנס המליאה, כך שהתיקון של ספר החוקים הקרימינולוגי נתקבל פה אחד ע״י כנס המליאה.

מוסף מס. 2

אל התובע של הרפובליקה
זקן ראשי בית הכנסת
היהודי המוסקואי וחבריה

תזכיר

הרבה שתדלנים הגיעו לקהילה היהודית החרדית של מוסקבה עם הבקשה להסב את תשומת הלב של השלטונות המרכזיים לרדיפות המתנהלות נגד מורים המלמדים ילדים יהודים באופן פרטי בדירות פרטיות יחידים או בקבוצות את השפה העברית העתיקה ואת התורה ולדיכוי נגדם. הרדיפות האלו חלות לא רק על המורים אלא אף על הורי הילדים האלה.

רדיפות ההוראה של השפה **העברית העתיקה**, שמעולם לא נאסרה בשטח הרפובליקה הפדרטיבית הסובייטית, ובאותה מידה גם רדיפת מורי התורה, שבאופן פרטי מובנת מעצמה (אבל לא בבתי הכנסת) מהווה הפרה גלוי׳ של החוק שעומדת בניגוד לפקודות השלטון הסובייטי.

ע״פ מנהג עתיק יומין שהי׳ קיים במשך מאות שנים, היתה נחשבת בעיני ההורים כמשימה הכי קדושה, ללמד את בנם ברגע שהגיע לגיל בית הספר, את העברית העתיקה ותורה, את הנביאים, ולעיתים אפילו את התלמוד. ברם הוראת מקצועות הלימוד האלה בבתי הספר עכשיו אסורה גם להתקיים באופן פרטי, כך שהדרך היחידה ללמד ילדים את התורה ואת השפה העברית העתיקה היא נתינת שיעורים במסגרת החוג המשפחתי, לפיה משפחות מעוטות היכולת שאין להן אפשרות כל אחת בפני עצמה לשכור מורה באמצעים שברשותן, מתאחדות באופן טבעי ויחד מחזיקות מורה אחד למספר גדול יותר של ילדים.

בשום פנים ואופן אין ניתן להעלות על הדעת איסור השימוש בקבוצות האלה מאחר וסעיף 121 42 של ספר החוקים רק אוסר: הוראה רליגיוזית במוסדות לימודים ממלכתיים – ופרטיים. בינתיים מתרחבת הסמכות המקומית של סעיף 121 של ספר החוקים הקרימינולוגי להכליל את העברית העתיקה גם בתור חינוך רליגיוזי יחד כעבירה פלילית, אך לא רק במוסדות לימוד רשמיים כי אם גם בשיעורים ביתיים. אבל סילוף הפירוש של סעיף 121 של מערכת החוקים הפלילית מתייחס לא רק לנוסח הסעיפים האלה ככתבם, אלא הוא אף עומד בניגוד לחוקה ולכלל החקיקה ברפובליקה הפדראטיבית הסוציאליסטית הסובייטית של רוסיה.

בסיכום ניתן לומר, שהוראת לשון הקודש העברית העתיקה נאלצת להשלים עם העובדה שכל הדרכים ללימוד השפה חסומים בפני׳. השפה העברית העתיקה קשורה קשר אמיץ עם הדת היהודית בכך שספרי הדת היהודית (התנ״ך) כתובים בשפה זו ובשפה הזאת נערכת התפילה. ע״פ אותו הגיון יכולה גם הוראת השפה הלאטינית להיחשב כהוראה רליגיוזית, היות ובשפה הזאת כתובה כל הספרות התיאולוגית הנוצרית, ובשפה הזאת נערכת התפילה הקאתולית.

במציאות ידיעת השפה העברית כמו כל שאר השפות אין לה זהות משותפת עם הדת היהודית קיימת כמות עצומה של ספרות מקורית בלשון

העברית העתיקה שנכתבה על טהרת החילוניות ושנשאה אופני אנטי רליגיוזי ובשפה הזאת מתורגמת כמות בלתי תאומן של ספרות בת זמנה מעודנת ועתירת ידע. בשפה העברית העתיקה מופיעים הרבה עיתונים ובטאונים והשפה הזאת שגורה בפי חלק בלתי מבוטל של יהודי עדות המזרח. זיהוי העברית העתיקה עם הדת היהודית נובע מתוך חוסר ידע וחוסר הבנה. בין כך וכך לא נמצא בפקודות של צווי מערכת החוקים המנהלית איסור כזה ללמד את השפה העברית העתיקה.

בנוגע לכל מה ששייך להוראת התנ"ך ובאותה מידה אפילו מעל זה הוראה רליגיוזית שאפשר להתייחס אל שתיהן כאותה קטגוריה חוקית, האיסור של ההוראה הזאת נוגע רק לקטינים, וגם אז, רק כשהשיעורים נערכים במוסדות לימוד רשמיים. אך חוק השלטון הסובייטי אף פעם לא אסר חינוך רליגיוזי לילדים במסגרת משפחתית. ההצהרה הממלכתית הרשמית על ההפרדה בין הכנסיה והמדינה ובין הכנסיה ובתי הספר, גורסת בהכרח שהרליגיה היא ענינו הפרטי של האזרח. אחרי שהרליגיה הוצאה מתחומי בית־הספר אין בידי השלטון שום רשות להתערב בתחום המשפחתי. לכל אחד פה ניתנת האפשרות ללכת באמונה שהוא רוצה בה ולהחדיר אותה ליוצאי חלציו. זה גם הובא בהוראות „אודות ההפרדה בין הכנסיה למדינה" בצורה בוטה ובאופן מיוחד נאמר שהרליגיה האזרחית וההוראה והלימוד יכולים להתקיים באופן פרטי (ספר החוקים 1918 סעיף 263). כל פירוש אחר לנושא הזה לא יאפשר סובלנות כלפי הדת אלא אדרבא רדיפות נגדה.

בינתיים הגבירו השלטונות המקומיים בחדשים האחרונים את הלחץ נגד הדת היהודית: הם התחילו לדכא את החינוך הדתי שהי' מתבצע באופן פרטי ליחידים ולקבוצות בדירות פרטיות; בהקשר הם צרפו את השפה העברית העתיקה לדת היהודית. הם השיגו ע"י כך תוצאות לא בלתי מסובכות: הם דחקו את החינוך הדתי למחתרת, עמוק הרחק מאור היום ומעיני המיליציה. אעפ"כ המוני היהודים המאמינים, שאמונתם הקדמונית עברה מאות בשנים דרך מוקדי האינקוויזיציה, דרך רדיפות הדמים של הצארים, קיסרים ואפיפיורים, אלה שמעולם לא השתמשו בכח הזרוע, לא נטשו מעולם את אמונתם ואת זכותם הבלתי מעורערת, להמשיך את מורשת דתם מדור לדור.

לבסוף אנו רואים לנחוץ להודיע, שהקומיסריון המשפטי העממי העלה בישיבה הקודמת של הוו. צ. י. ק. את תכנית תיקון סעיף 121 של מערכת החוקים הקרימינולוגית, לפיה התכוון לאסור חינוך רליגיוזי לילדים אפילו באופן פרטי כשהלימוד נושא אופי של שיעורים קבוצתיים. הקומיסריון המשפטי דחה באופן מוחלט את התכנית לתיקון והשאיר את הנוסח הקודם של החוקים כפי שהי' מקודם. במילים אחרות דחתה הוועדה המשפטית את הרחבת תחום הפעלת האיסור, שהוגדר בסעיף 121 של מערכת החוקים הקרימינולוגית. בענין זה שולט עדיין הנ. ק. יו.

תזכיר הנושא הזה הובא ע"י סגן התובע של הרפובליקה נ. וו. קרילנקו שהעלה את הבעי' הזאת על סדר היום בישיבת המליאה של המושב במילים הבאות:

אני מוכרח לומר שהבעי' שהחבר הביא לדיון מהווה נושא חשוב ומיוחד, בגלל זה מטעמי זהירות אמצה וועדת המשפטים את הנוסח הקודם של החוקים, שבאופן ישיר ומוחלט אוסרים את הוראת הרליגיה במוסדות לימוד פרטיים וממלכתיים רשמיים, ובצורה ברורה לא אוסרת את מה שמכונה בתור שיעורים קבוצתיים בבתים וכו' הקשורים בשורה ארוכה של מנהגים דתיים כגון בר־מצוה וכו'. הצו אודות ההפרדה בין הכנסי' למדינה אומר ישירות שהאזרח יכול ללמוד וללמד רליגיה באופן פרטי. בתוך כך נוצרים התנאים המאפשרים לעלות על הדרך לייסוד הדיכוי כתוצאה מחוסר זהירות ותשומת לב למדיניות המשטר הסובייטי הכללית ביחס לדת. שיטת הדיכוי אינה נראית כמסוגלת להניב את התוצאות הרצויות באופן ישיר. ולכן, חברים, אני סבור שאחרי שיקול בעיצוב המדיניות הנכונה נתקבל הנוסח המתאים.

דברי נ. וו. קרילנקו אלה בתור ביטוי רשמי לחוות הדעת האמיתית של המדינה לא רק שלא נתקבלו בהערכה ע"י הרשות המחוזית, אלא אף נחשבו כנושא פלילי בעיני'. אחזקת קבוצות במגורים פרטיים שבהם נערכים לילדים באופן פרטי שיעורים בתנ"ך ובשפה העברית העתיקה, סבלה רדיפות קשות: בתי הכלא של הרפובליקה הסובייטית הפדראטיבית הסוציאליסטית הומים ממספר בלתי מבוטל של אזרחים שהחטא היחידי שלהם הי' פירוש סעיף 121 של מערכת החוקים הפליליים כפי שהובא ע"י קרילנקו בישיבת הכנס.

נציגי הקהילה היהודית המוסקבאית רואים חובה לעצמם להסב את תשומת לב התובע לעוול המשווע של הגזירות. נוצר מצב שבקושי יכול להחשב כנורמלי שבו הפירוש של חוקים מסויימים הנובע מהסמכות העליונה ביותר של השלטון המרכזי לא רק שאינו מתקבל ע"י הרשויות המקומיות, אלא עוד נחשב אצלן כפלילי ונוגד לחוק.

אנו פונים בבקשה, לכן, אל התובע של הרפובליקה:

1) לשלוח לכל מקום חוזר ממשלתי אינפורמטיבי מאת התובע, שבו מובא הפירוש של סעיף 121 של מערכת החוקים הפליליים באופן שעשה זאת נ. וו. קרילנקו במושב המליאה שנערך ב־7 ביולי שנה זו.

2) להורות להם בכתב לבדוק אם ע"פ המסמכים נמצאים אזרחים שהואשמו תחת סעיף 121 של מערכת החוקים הפליליים, ושעל פיו הם הופיעו בפני בית המשפט והורשעו עבור עריכת שיעורים רליגיוזים באופן פרטי, וכשיתגלו מקרים כאלה, יצטרכו למצוא אמצעים משפטיים כדי לבטל אותם. במקרה שהטיפול בתיקים אלה כבר הסתיים והאזרח הנידון כבר קבל את עונשו, צריכים לנקוט באמצעים משפטיים שיאפשרו עיון בפסק הדין ויביאו לתיקון המעוות.

3) באמצעות חוזרים להבהיר שהוראת השפה העברית העתיקה אינה ניתנת להשוואה עם הוראה רליגיוזית.

4) מליאת בית המשפט העליון תפרסם את ההצהרה של החוזר האינפורמטיבי שבסעיפים 1, 2 ו־3 הנזכרים לעיל, תהווה הוראה אחידה לכל בתי המשפט ברפובליקה הסובייטית.

* * *

מוסף מס. 3

פקודה
של הוועדה המבצעת של איזור קונוטופ

בהתאם לצווים של קומיסר המועצה העממית בנוגע להפרדה בין הכנסי׳ למדינה ולבתי הספר של הכנסי׳ ולחוזר־התביעה של הייבסקציה של המחלקה המחוזית של החינוך העממי מתאריך ה־2 לאוגוסט 1922 תחת מס. 381 המתייחס לחיסול החדרים ובתי ספר כמורתיים אחרים, מצווה הוועדה המבצעת המחוזית בזה:

1) להפסיק מיד את ההוראה בכל החדרים, ללא התחשבות בתשלומים עבור הילדים המתלמדים.

2) המחלקה המנהלית משרד הגוספוליט תשתמש באמצעים נמרצים כדי להוציא לפועל את החוק הנוכחי.

3) אנשים שלא יצייתו לחוק הנוכחי כגון אנשים שגם תומכים באופן חומרי בחדרים ובבתי ספר כמורתיים אחרים או שמעמידים לרשותם שטח למטרת פעילותם, ייאסרו מיד ויועמדו למשפט.

נשיא האויספולקום: **יארמושנקו**
מנהל המחלקה לחינוך עממי: **סמולוויק**
מנהל הייבסקציה: **לוין**

אוגוסט 1922

מוסף מס. 4

קטע ממכתב אודות האכזריות של הקומיסרים של הייבסקציה לזר לוין ופרנקל

בחור ישיבה צעיר בן 28 בשם מיכאל נפטר בבית החולים ממחלת הטיפוס.

הוא שוחרר קודם מבית החולים ונשלח הביתה. לזר ואנשיו חפשו אותו בישיבה ומאחר שלא יכלו למצוא אותו שם, הלכו לביתו. לזר תבע ממנו ללכת אתו, ומאחר שהבחור הצעיר לא ניאות לציית, הם היכו אותו ללא רחמים, עד כדי כך שהם שברו את המקל על גבו. ולהכתיר את רוחב לבם הם עוד סחבו אותו לכלא.

עשרה בחורים צעירים נעצרו ונשלחו ע"י המיליציה למעצר שבו היו כבר כלואים אחרים. במשך הזמן, כשערכו הבחורים הצעירים תפילה, התנפלו עליהם חיילי הצבא האדום, הנחיתו עליהם מכות נמרצות, שגרמו לבחורים הצעירים להתפתל מכאבים, ורק בעזרת אסירים אחרים נתאפשר להם להנצל מהאכזריות הזאת.

אחד בשם שלמה הכטר הובא לבית הסוהר, הוכה בפראות, הועמד מול הקיר, וכדי להפחידו ירו בקיר. התוצאה של ההתנהגות הפראית הזאת היתה שהיא הביאה את הבחור הצעיר להתמוטטות עצבים.

אהרן קורטל בן ה־18 הוכה באכזריות שבעטיה חלה ונפל למשכב.

אוסריי מורגנשטרן בן ה־20 הועמד מול הקיר ואיימו עליו בירי אם הוא לא יבין תיכף שעליו להפסיק את כל הלימודים הרליגיוזים והתלמודיים.

נגד חזהו של דוד דישווסקי לחץ הקומיסר את האקדח והשפיל אותו במכות ואיומים.

כל הקרבנות האלה שהותירו קשיחות הלב והאכזריות האיומה, שוכבים חולים בבתי החולים.

מוסף מס. 5

פסק דין

ב־17 באוקטובר 1923 חוקר בית המשפט העממי של איזור 4 של מחוז גורקי את התיק אודות התביעה נגד האזרח מלמד בוריס גולדין ע"פ סעיף 121 של מערכת החוקים של הרפובליקה הסובייטית הפדראטיבית הסוציאליסטית של רוסי׳.

ב־17 באוקטובר 1923 חוקר בית המשפט העממי של איזור 4 של מחוז גורקי את התיק שהובא לפניו

לבירור, ומסיק, שלפי הניסוח המדוייק והברור ללא ספק של סעיף 121 של מערכת החוקים החינוך הרליגיוזי לקטינים הוא בר־עונש רק כשהוא מתבצע בבתי ספר ממשלתיים או מקומיים, אבל לא בבתי מגורים פרטיים, כמו במקרה הנידון.

ברם נגד הנאשם גולדין דרושה ההוצאה לפועל של החוק המבצע של מחוז גורקי מה־14 למרץ 1923, הקובע כבר עונש עבור שיעורים רליגיוזים בבתים פרטיים אצל קבוצות של ילדים מ־2 ומעלה, ושהאשמה בפעולה זו הוכחה ע״י עדות של נומדוו ונרסוד (שופט עממי), שהסתמכו על החוק המבצע הנזכר לעיל, והרשיעו את האזרח של העיר קופיסי בוריס סאמילוו גולדין בחודש של עבודת כפיה גופנית ותשלום של 60 קופייקות זהובים עבור הוצאות המשפט.

פסק הדין הזה הוא סופי, אך ניתן בכל זאת לערעור, במסגרת השהות שהצו מאשר.

על המסמך המקורי חתומים:
נרסודיא (השופט העממי) – חתימה
נאטסראטייל (מושבע) – חתימה

עם המסמך המקורי הוסכם ושריר וקיים:

מזכיר – חתימה

מוסף מס. 6

צו הביצוע של איזור איספולקום קלימוביץ

בהתאם לצו של הגוביספולקום מ־7 ליוני שנה זו תחת מס. 101 ולפי הפקודה של גובונו מ־21 לאוגוסט תחת מס. 1859 מצהיר בזה האיספולקום כדלקמן:

1) שכל החדרים והישיבות הקיימים באיזור הסביבה מוכרחים להיסגר מיד.

2) המלמדים הקודמים אינם מאושרים לתת שיעורים פרטיים או לקיים כל צורה אחרת של הוראה בנוסף לכך.

3) אנשים שלא יתנהגו בהתאם לצו שלפנינו, כגון מלמדים והורים, כמו כן אלה שנותנים תמיכה לשיעורים מחתרתיים בחדרים, או שמעמידים לרשותם את שטח מגוריהם, ילקחו למאסר ויועמדו למשפט ע״פ סעיף 121 של מערכת החוקים של הרפובליקה.

4) הפיקוח על ההוצאה לפועל של הצו המובא בזה מוטל על המיליציה והאופולנזמן בעיר, והוולוספולקום וסוכני המיליציה באיזור הסביבה.

5) הצו המובא בזה נכנס לתוקף מיום פרסומו בעיר קלימאוויטש ב־29 לספטמבר 1922.

בא כח פרדויספולקום – **סאוקוו**
מנהל מחלקת הרווחה – **שרשניו**
מנהל תת־המחלקה אונו – **סרגיינקו**
אופולגובוטנזמן – **נ. קץ־קגן**
נטשקאנץ – **ממליינקו**

מוסף מס. 7־א

17 במאי 1923. בית המשפט העממי של איזור 1 של פלך נובוזיבקוב, בישיבה בדלתיים פתוחות, במעמד: הגוף המכהן. גום. גובסודה (השופט העליון) וו. וואסילקוו, נארסאדלטי (המושבעים) הנתינים שפירא ואבל.

האזנתי למסמך בנוגע להאשמה נגד לובקין גילה פינחסוביץ׳, ליפשיץ איצקה קוסלוויץ׳ ופונזה ישראל זאלמאנוויץ׳ על פי סעיף 121 של ספר החוקים הפלילי, ואחרי שעברתי על חומר העיון המשפטי ושמעתי את הסברי הנאשמים ואת דברי העדים, כמו״כ את התובע הכללי, הנתין בילאוו, ואת הסניגור, הנתין גורוויץ׳, מוצא אני שבנוסף לזה שהשלטון הסובייטי אסר חינוך רליגיוזי לקטינים וגם אסר את קיום החדרים, במטרה להפעיל את חוק השלטון הסובייטי, הוא שם קץ לאופי היוצא־דופן של החדרים, שנשארו כמו שהיו, החדר נשאר כמו שהי׳ קודם, שמר על צביונו המשונה, כשם ששמר על השפעתו המזיקה על הילדים.

בית המשפט מוצא אם כן, שע״י איסור קיום החדרים מגלה השלטון הסובייטי שהם אינם לפי רוחו, ובתור שכאלה הם ראויים להעמדה לדין, אינם חותרים אלא לאותן תוצאות מזיקות, הקשורות בחדרים ובהתחמקותם ובהשתמטותם מעקרונות השלטון הסובייטי, ובאופן כזה יש מסקנה הגיונית יחידה, שההבדל בין החדר בעבר ובין שיטת החינוך הנוכחית של הנאשמים הוא רק, שבעבר הי׳ קיום חוקי לשיעורים בקבוצות, בעוד שכעת שיעורים בסתר עם ילד אחד או שניים הם בטבעם בלתי־חוקיים, ובעיקר התנאים של הנושא המשפטי שלפנינו בקשר עם העובדות החמורות שנקבעו מוכיחים:

1) ששיטת החינוך לילד נראתה (ועדיין נראית עכשיו) כזרה לחלוטין, לא נסבלת לגמרי מנקודת ראות פדאגוגית, ושעמדת המורים ביסודה נוגדת את רוח העקרונות הבסיסיים של בתי הספר של מעמד הפועלים.

2) שההלעטה השיטתית של הילדים במילים בלתי מובנות, שבהם משתמשים המלמדים, עם שיטת החינוך שלהם המקנה לילדים הרגלים מזיקים,

מחלישה את הזכרון והתפיסה שלהם, חונקת כל חדוות חיים ועצמאות מחשבה.

3) ששיטת החינוך של המלמדים נחשבה (ועדיין נחשבת עכשיו) בתור נשק בידי המעמד הבורגני כדי לכפות שיעבוד רוחני על מעמד הפועלים במגמה לפתח בו את רגש ההכנעה, כדי שיוכל להשלים עם גורלו המר ללא התנגדות.

החקירה המשפטית קבעה ללא ספק את האופי הפלילי של המעשים האלה של הנאשמים לובקין וליפשיץ, ואי אפשר לתת לנאשמים שום הצדקה, שהם בטעות סטו מהקו הממשלתי של המדינה. וועד הסניגורים קבל לידיו את החומר המרשיע, כך שברגע שההבהרות והפירושים של החוקים השונים של השלטון הסובייטי עברו את ביקורת הסניגורים, לאף אחד אין קשר לטעון אחרת ולאף אחד אין זכות לערער, והמעשים הפליליים של הנאשמים אינם מאבדים מאומה מחומרתם ונכללים בתוך כלל העבירות שמונה סעיף 121 של ספר החוקים הפלילי.

במה שנוגע לנאשם פונזה ישראל, קובע בית המשפט, אחרי עיון בנושא, ששיטת החינוך שלו אינה הולמת את חוקי היסוד של בתי הספר הסובייטים, כאנטי־פדאגוגית, כשם שהיא נוטעת בלב הילד רגש לאומני שוביניסטי, אך כל עוד שמקצועות הלימוד שלו לא היו קשורים ישירות לרליגיה, כך לא ניתן לקבוע את האופי הפלילי של מעשיו, וממילא הוא מתבטל לאור הנסיבות הנ"ל.

אלא שבכל זאת, בית המשפט פוסק על סמך סעיפים 319 ו־320 של ספר המשפטים הפלילי ועל סמך סעיף 121 של הקוד הפלילי, שהנאשמים לובקין גילה פינחסוביץ' בת 51 שנים, תושבת העיר נובוזיבקוב, המלמד, תושב העיר נובוזיבקוב, לשעבר חברי האירגון הציוני, בהקשר לעמדתם האנטי־תרבותית, יקבלו עונש מופחת של עבודת כפייה לתקופה של שלשה חדשים.

פונזה ישראל זאלמאנאוו בן 38 שנים, מורה, לשעבר חבר האירגון הציוני, תושב העיר נובוסיבקוב, ווכה מכל אשמה מחוסר הוכחות.

פסק הדין הזה הוא סופי וניתן לערעור אצל בית המשפט הממשלתי של הומל במשך 14 ימים משעת הוצאת פסק הדין.

נשיאי בית המשפט: **וואסילסקי, שפירא.**

בהתאם למסמך המקורי:
מזכיר (החתימה)

העתק פסק־הדין שלפנינו עבר טיפול בהתאם לעתירת הנאשם איצקה קוסלוויטש ליפשיץ במטרה להגשת ערעור לפני בית המשפט העליון.

עבור הנפקת ההעתק שלפנינו שולמו חמש־עשרה (15) רובל בתור הוצאות אדמיניסטרטיביות.

14 לאוגוסט 1923

מזכיר הנרסוד (בית המשפט העממי) של איזור מחוז נובוזיבקוב (חתימה)

מוסף מס. 7־ב

28 לאוגוסט 1923
י. י. יאכונטוב

אל התובע הכללי של הרפובליקה

תושב העיר נובוזיבקוב
רחוב הסובייטים מס. 48
איציק קוסלוויטש ליפשיץ

דין וחשבון

לפי פסק הדין של הנרסור (בית המשפט העממי) של איזור 1 של מחוז נובוסיבקוב מה־27 למאי שנה זו אני נמצא אשם לפי סעיף 121 של ספר החוקים הפלילי ונידונתי לעבודת כפייה לתקופה של 3 חודשים ובנוסף לכך כל זה נכנס לתוקף החל מה־23 ביוני שנה זו באמצעות הגונסוד (בית המשפט האזורי) ולהוציא לפועל בנרסוד (בית המשפט העממי) של איזור 1 של מחוז נובוסיבקוב.

אני מוצא את פסק הדין הנזכר לעיל בלתי צודק לחלוטין ומגיש הצעה לתיקון על פי השיקול כדלקמן.

1) סעיף 121 של ספר החוקים הפלילי קובע לגבי: הוראה של לימודים רליגיוזים עבור קטינים וילדים במדינה – ומוסדות פרטיים ובתי ספר. באמצעות מושב הוו. צ. י. ק. מה־7 ליוני שנה זו משלים ועי"ז מבהיר סעיף 121, שהאיסור להוראה רליגיוזית חל רק על בתי ספר ממלכתיים – ופרטיים הצמודים וכפופים להם, ולא קישר את ההוראה לקבוצות בבתים עם פולחן הדת הנידון.

סעיף 9 של החוק הנוגע להפרדה בין הכנסי' למדינה ומעמד הכנסי' (אוסף הצווים של 1918 מס. 18 סעיף 2), שאוסר הוראה רליגיוזית בבתי ספר, אומר: „אזרחים יכולים ללמוד וללמד רליגיה באופן פרטי". במובן זה ניתן האישור מטעם מחלקת הנרקומיוסט, המצוטט בבטאון „המהפכה והכנסי'" מס. 3־5, שהחוק בנגוע להפרדה בין המדינה והכנסי' ובתי הספר של הכנסי' אינו אוסר לאלה שיש ברצונם ללמד את ילדיהם רליגיה או כל מקצוע של רליגיה, לקיים שיעורים אלה בבתים.

בינתיים הובהר באמצעות החומר המוצג, כשם שגם העלתה החקירה המשפטית, שאני לא התעסקתי בהוראה קבוצתית, אלא רק נתתי שיעורים בבתים.

כתב האישום קובע בבירור שאני נתתי שיעורים בבתים פרטיים לילד אחד או שניים (של הורים שונים או של אותם ההורים). בדרך זו הפעילות שלי לא מגלה שמץ של אשמה, שעלי׳ חל סעיף 121 של ספר החוקים הפלילי, והצהרה כזו כלפי נמצאת בלתי צודקת לחלוטין.

2) הנרסוד (בית המשפט העממי) אומר בפסק הדין שלו, שהוראה רליגיוזית לילד אחד או שניים הינה חתרנית ובלתי־חוקית.

הטענה הזאת של הנרסוד אינה נכונה. אף פעם לא התחבאתי ואף פעם לא חשבתי לקיים הוראה רליגיוזית באמצעות שיעורים פרטיים באופן בלתי חוקי. החוקים המשפטיים שהעליתי בנקודה 1 של טענותי מוכיחים, שההוראה הרליגיוזית שלי לא היתה חתרנית אלא פעלה בהתאם לחוקים של השלטון הסובייטי, ולא ניתן למצוא בה שום עבירה על החוק.

הנני מבקש בזה להגיש צו מניעה נגד ביצוע פסק הדין של הנרסוד של איזור 1 של מחוז נובוסיבקוב, להסיר ממנו את סמכות הפיקוח על ההוצאה לפועל של פסק הדין ולתבוע את כל התיקים, כדי להציג את אלה האחרונים בפני בית המשפט העליון, במטרה לבטל את פסק הדין של הנרסוד של איזור 1 של מחוז נובוסיבקוב.

הנני מייפה את כוחו של חבר חבר־הסניגורים, יצחק סאווליייבוטש אוריסון, לטפל בדו״ח הזה.

איצקה קוסלוויטש ליפשיץ

13 ביולי 1923

מוסף מס. 8 (קטע מהעיתונות)

המהפכה־הנגדית בחזית ההשכלה

פאסטוב (מאת כתבינו):

היום המר והנמהר של שערוריית פאסטוב שבו נחשפה המהפכה־הנגדית

על ספסל הנאשמים ישבו שני מורים ו־18 אנשים הורים ותלמידים. שני הראשונים עברו שוב על האיסור הקיים נגד הוראת הלשון העברית העתיקה בבתי הספר (בבתי הספר הפרולטארים, שבהם לומדים ילדים יהודים, שפת ההוראה היא אידיש, כלומר השפה, שאותם מדברים שכבות הפרולטאריון היהודיים) בלימוד השפה הזאת, וההורים של התלמידים האלה נאשמו, בשליחת ילדיהם ללמוד שפה, שהוראתה אסורה בבתי ספר.

הדברים נשמעו בנרסוד (בית המשפט העממי). מושב בית המשפט נערך בחדרי התיאטרון, שהי׳ מלא מפה אל פה ביהודים ממעמד הפועלים.

המשפט חשף רקבון הפסיכולוגי׳ של הבורגניות הזעירה במילואה אצל המורים וההורים של התלמידים האלה, המחשיבים את ה„עברית״ בתור שפה אלוקית עליונה שקבלוה בירושה מאבותיהם אברהם, יצחק ויעקב. בנוסף לזאת משמיעים המורים משהו בנוגע למצב החומרי: „לאכול צריכים כולם סוף סוף״.

המזכיר ראיזרקום מאשים את החבר בלינדר. התובע קובע בנאומו אל הקהל, שהעברית העתיקה, המדוברת ע״י מעטים בלבד, זרה למעמד הפועלים, ולכן איננה ראוי׳ להיות שפת הוראה ברפובליקה הסובייטית, בזה שהיא מאפילה על הבנת הילדים.

גם הסניגור המיוחד שמונה מקייב לא הועיל לנאשמים. בועדת מושבעי־העם היו חבר הפרופסוויז טראנספוטניקוב, גרסטשיק, וחבר האיגוד סווורואבוטניקוב.

הדיון נמשך למשך כל היום.

מורים שאין להם כלל רשיון הוראה, והמלמדים שפה שלפי החוקים הסובייטיים הינה אסורה, ייענשו במאסר של שלושה חודשים, וההורים במאסר של חודש וחצי עבור שליחת ילדיהם למורים כאלה. פסק הדין נתקבל בתשואות על ידי קהל אנשי מעמד הפרולטאריון.

ג. החוק לאחר השגת ההיתר

על החוק היסודי, בקונסטיטוציה של רוסיה הסובייטית, בדבר לימודי הדת בחדרים ובבית, הוכן תזכיר במשרד הרבי ונמסר ע״י הרש״ג, בשנת תרפ״ח, אל כמה מעסקני הצבור בעולם. טופס אחד נמצא בארכיון חאווקין בספריית ירושלים 292/4 וטופס שני בארכיון לוסיאן וולף בספריית יוו״א תיק 114 עמודים 9־15735 (תרגום מאנגלית):

סודי ביותר

תזכיר

על דבר החינוך היהודי הדתי ברוסיה הסובייטית

1) לפי חוקת רוסיה הסובייטית הדת נפרדת לגמרי מהמדינה (סעיף 4 של הקונסטיטוציה), כך שאף דת אינה מקבלת שום תמיכה מהממשלה ונחשבת כענין פרטי של כל אזרח. יחד עם זאת, בית הספר נפרד מהדת וכל חינוך דתי באיזה אופן שהוא אסור בכל בית ספר (מלבד בתי ספר כנסתיים מיוחדים), בין ממלכתי, כללי או פרטי (סעיף 9 של הקונסטיטוציה).

2) בכל זאת, באותו סעיף 9 של הקונסטיטוציה יש תנאי לתכלית זו שאזרחים יכולים ללמד ולהתלמד עניני דת **באופן פרטי**. תנאי זה נתבאר ע״י קומיסרייט

בית המשפט העממי של רוסיה הסוביטית במכתב החוזר שלו מספר 18711 בתאריך 16 במארס 1924, באופן שהורים מותר להם ללמד בניהם הקטנים מה שמכונה בשם „חוקי ה'" בביתם הפרטי. לימוד כזה מותר בין ע"י ההורים עצמם ובין ע"י אישים המוזמנים על ידם לביתם, בתנאי שמספר התלמידים לא יעלה על 3 (ראה בספר היסודי על „הפרדת דת מהמדינה" פ. וו. גידוליאנוף, „אוסף שיטתי של חוקי רוסיה הסוביטית, נדפס ע"י קומיסריט בית המשפט העממי של רוסיה הסוביטית, מוסקבה 1926 ע' 373).

3) פירוש זה בחוק הניתן ע"י קומיסריט בית המשפט מבוסס על מה שנקרא „חוק ממשלתי של רוסיה הסוביטית" המרשה הוראת לימודי דת בבית בתנאי שמספר הבאים מהחוץ, כלומר הילדים הבאים מבחוץ לבית פרטי ללימודי הדת, לא יעלה על שלשה (גידוליאנוף, ע' 374).

4) אלו הן הכללים בקשר להוראת לימודי הדת של הילדים.

בקשר למבוגרים, כלומר אלו שהגיעו לגיל 18, שהוא גיל הבגרות ברוסיה הסוביטית, – במכתב החוזר של קומיסריט בית המשפט העממי מס. 537 בתאריך 26 אפריל 1919 קבע אשר „לימודי הדת לאנשים שהגיעו לגיל 18 אינו אסור, אדרבה הוא מותר מחוץ לבתי ספר ומוסדות חינוך. כתוצאה מכך, הדבר תלוי תמיד בשיפוט ועד המקומי של העובדים ונציגי האיכרים (היא ה„מועצה" שהוא מוסד ההנהלה המקומית), שתסכים לבקשה להרשות למאמינים את השימוש בביהכ"נ או בנין אחר ללימודי הדת, אם קיימת דרישה ללימודים אלו". והחוזר מוסיף אשר „איסור ישיר, אם האוכלוסיה במקום מסויים עדיין אחוזים בדיעה קדומה של הדת, יכולה להוביל רק להכעסה מיותרת" (גידוליאנוף ע' 372-371).

5) כדאי להעיר שהחוזר של הקומיסריט של בית המשפט העממי מס. 18711 מתייחס להנ"ל תחת סעיף 2 המבאר את הקונסטיטוציה במובן זה שהוראת לימודי דת באופן פרטי בבית מותרים, באם מספר הילדים הנמצאים בבית פרטי ללמוד אינו עולה על שלשה, בא כתוצאה מלחץ חזק שנפעל ע"י כמה אלפי הורים יהודים שהגישו בקשה כללית ע"י נציגים בעלי השפעה ובזה הצליחו לקבל את ההחלטה המועתקת לעיל, המאפשרת ארגון יזמות פרטיות זעירות להוראת לימודי הדת בקבוצות קטנות של 3 תלמידים בפעם אחת. לעלות על מספר זה של התלמידים יהי' מסוכן ביותר, כי סעיף 121 של חוקי עונשים של רוסיה הסוביטית עונשת בעבודת פרך לא יותר משנה אחת, את כל האנשים האשמים בהוראת לימודי הדת לילדים וקטנים, אם היא ניתנת **בקבוצה**, כלומר במספר העולה על שלשה.

ד. המשך הרדיפות

אמנם היתר זה של הקונסולטציא ללמוד עם פחות משבעה ילדים וההיתר המפורש יותר של הנרקמיוסט ללמוד בקבוצה של שלשה תלמידים, כל זה לא הועיל נגד הועדה המיוחדת מטעם המחלקה היהודית להשכלה לחיסול החדרים והישיבות, אשר היבסקציה ביצעה דרכה את סגירת החדרים באופן נועז ואכזרי, גם אחר שהיה היתר מפורש ללמוד עם שלשה תלמידים או אפילו עד ששה תלמידים.

סגירת החדרים נעשתה ע"י תעמולה ארסית נגד החדרים, משפטי ראוה, איומים על המלמדים ועל ההורים השולחים את ילדיהם ללמוד אצל המלמדים, חקירת מרגלי חרש על כל פרטיו האישיים של המלמד והלשנות. כל אלו נכללו במפורש בהחלטה של עסקני החינוך, המועתקת בס' יהדות ברוסיא הסוביטית ע' מח-נב. וראה גם „היבסקציה בברית המועצות" ע' 296.

יועתק בזה מנשר של היבסקציה בקרעמענצ'וג בעת המשפט על המלמדים בשנת תרפ"ג. המנשר נדפס באידיש יבסקית (שגם המילים העבריות הם בכתיב אידי) וברוסית (טופס בספריה הלאומית בירושלים אוסף שאול גינזבורג (4°1281). ניתן ללמוד ממנו על דרכי התעמולה הארסית שלהם נגד החדרים:

פארוואס מישפעט מען די מעלאמדים?

דער מישפעט, וועלכן די באזונדערע סעסיע פונם פאלקס געריכט האט די נאהענסטע טעג דורכצופירן איבער די קרעמענטשוגער מעלאמדים, פארדינט די גרעסטע אופמערקזאמקייט מיצאד דעם ברייטן אידישן ארבעטער-אויילאם.

דער רעוואלוציאנערער געריכט טיילט זיך שארף אויס פון די בורזשואזע געריכטען הופטזעכלעך דערמיט, וואס **אים איז אבסאלוט פרעמד יעדער שפור פון נעקאמע-אינסטינקטן**; וואס זיין הויפט-ציל איז קיינמאל ניט די עצעם באשטראפונג פונם פארברעכער, נאר די **אפרייניקונג פונם וועג פארן סאציאליסטישן בויען, די דערציאונג פון די ברייטע מאסן אינם גייסט פון דער רעוואלוציע און אירע אופגאבן.**

דער מישפעט איבער די מעלאמדים, וועלכע האבן זיך כוצפעדיק אויסגעלאכט פון זייער אייגענער האווטאבע, וואס זיי האבן געגעבן דעם ראטן-מאכט, און האבן פארגעזעצט קאליעטשען די קינדער פון דער אידישער ארימקייט אין זייערע שמוציקע כאדארים, איז אין דעם פראט ניט קיין אויסנאם.

די גרויסע רוסישע אקטיאבער-רעוואלוציע האט צווישן אירע פילע באפרייאונגס אויפגאבן זיך אויך אונטערגענומען **באפרייען די סיסטעם פון פאלקס-**

המאבק נגד סגירת החדרים

בילדונג פון אירע אלטע, צופוילטע בורזשואזי־קלעריקאלע פארמען.

ס׳איז אנגעקומען די גליקלעכע שא פארן אידישן ארבעטער־קינד, וועו עס קאן זיך לאכלוטין באפרייען פון די פארשימלטע כאדארים און יעשיווועס, וואס אונזערע קאהאלשע רעדל־פירער האבן פאר אים באשאפן.

און וועו ניט קוקנדיק אף די העלדישע אנשטרענגונגען פון דער ארבעטער מעלוכע און פראלעטארישע ארגאניזאציעס צו שאפן פארן ארב.־קינד די נארמאלע ארבעט־שול אף זיין מוטער־שפראך, פינסטערן נאך דאך פילע קינדער פון דער אידישער ארימקייט אין די כאדארים אונטער דער האשגאכע פונם אמהארצישן רעבן און „העכערער אנפירונג״ פון דער געווירישי־ראבאנישער קליקע, טאר מען דערצו ניט בלייבן גלייכגילטיק!

דער אידישער ארבעטער, וועלכער איז נאך צענדליקער יארן פון העפטיקן קאמף מיט אלע פינסטערע קויכעס אינם אידישן לעבן געווארן דער באלעבאס איבער זיין גוירל, קאן ניט און טאר ניט רוהיק בלייבן צום שוידערלעכן פאקט, וואס אפן 5־טן רעוואלוציע־יאר וועלן נאך הונדערטער אריימע קינדער דערצויגן אינם גייסט פון **בייסמעדרעשדיקער באטלאנעס, רעליגיעזער האכנאע און פאראזיטישער ליידיקגייערי.**

זאל זשע דער מישפעט פונם פאלקס געריכט איבער די מעלאמדים זיך פארוואנדלען אין א מישפעט פון דער אידישער ארבעטערשאפט איבערן כיידער גופע!

אף די כורוועס פון די טפיסעס, וואס די אידישע בורזשואזיע און קליי־קוידעש האבן דויערסלאנג געבויט פארן אידישן קינד, בויט זיך איצט דער פרעבטיקער פראלאטארישער ביניען – די **ארבעסטשול.**

אנשטאט „איוורע״ און „סעדרע״, אנשטאט די באבע־מאיסעס וועגן געהענעם און גאן־איידן, קאף האקאל און „סיטרא אחרא״ קומט **די אלזויטיקע פרייע דערציאונג פונם קינד, די אנטוויקלונג פון זיינע פיזישע און גייסטיקע קויכעס.**

זאלן זיך אין דעם איבערצייגן די ברייטסטע שיכטן פון דער אידישער מאסע.

זאל קלאר ווערן יעדן פאטער, אז זיין קינד דארף לערנען ניט די האפטוירע און קאדיש, נאר **לעבן און שאפן!**

זאל צוזאמען מיטן אורטייל פונם פאלקס־גערי־כט קומען דער טיפער באוואוסטזיין פונם אידישן ארבעטער און הארעפאשניק:

די כורוועס פונם זיך צופאלנדיקן כיידער מוזן וואס גיכער אפגעראמט ווערן פון אונזער וועג!

גוב־בוירא פון די איד־סעקציעס
ביים „נאראבדאז״

על דוגמא אחת מני רבות של פעולות אלה מספר אאמו״ר שי׳ בזכרונותיו:

אבי מורי ורבי ר׳ אפרים שמואל ז״ל החזיק חדר בביתו בעיר ליפוביץ בשנת תרפ״א וחינך תלמידים בדרך ישראל סבא. היעווסעקציא לקחו בית התלמוד תורה, והמשיכו לקרא לה תלמוד תורה, אך החינוך שם היה אנטי דתי. בחנוכה עשו צחוק מנרות חנוכה ומאבי ז״ל ומכל המשפחה שלנו והלכו ברחובות עם כל התלמידים שלהם ועשו צחוק ממשפחתינו מהתורה ומעניני דת . . ומזמן לזמן נעשה המצב גרוע יותר עד שבאו ואמרו להורים שאם לא ישלחו את ילידיהם, היינו אותנו, לבית הספר שלהם אזי יאסרו את ההורים . . ועשו אותנו ל„לישנציס״, היינו שלקחו מאתנו את כל זכויות האזרח.

זו היתה האמת המרה בעיירה ליפוביץ, לעומת התאור בעתון הקומוניסטי „קאמוניסטישע פאן״ (6 בספטמבר 1922) על אותו תלמוד תורה שהפך לבית מינות ועל אותה תהלוכה בחנוכה בה עשו צחוק מה׳ ומתורתו ומשומרי התורה, בלשון זו מתואר שם המחזה:

בליפוביץ חלה „התקרבות לרבנים״ של הציונים והמורים לעברית אשר קודם לכן כ„משכילים״ התרחקו מהם. ארגנו יחד „ערבים ספרותיים״, אספות חגיגות חנוכה וכן הקימו ישיבות ואספו כסף בשבילן. להורים שבניהם ביקרו בבית ספר יהודי סובייטי „לא נותנים מנוחה לא בבית־המדרש ולא בשוק . . על שנותנים לילדיהם חינוך של שמד והופכים אותם לגויים״. דברים אלו השפיעו על הורים רבים שהוציאו את ילדיהם מבית־הספר ומסרו אותם למלמדים.

אריה יודפת במאמרו „הדת היהודית ברוסיה בשנים הראשונות של השלטון הסובייטי״ (העבר יט ע׳ 101 ואילך) מעתיק קטע זה מהעתון, ועוד מספר קטעים דומים, ומסיק מכך אשר:

החיים הדתיים התנהלו בצורה חפשית יותר במקומות שבהם לא היתה קיימת „סקציה יהודית״ ופקידים מיוחדים שעסקו בפעולות בין היהודים. במקומות כאלו היו הקהילות היהודיות מוכרות ופעלו באופן חפשי כמעט לגמרי מבלי שפקידי השלטונות ישימו לב אליהן . . בעיקר בעיירות הקטנות, שבהן באו שינויים מועטים בלבד בצורת החיים.

למסקנה מוטעית זו הגיע בגלל הסתמכותו על דיווחים שבעתונות הקומוניסטית היהודית.

וממשיך אאמו״ר שי׳ לספר על רדיפות היבסקציה בעיירה ליפוביץ׳:

בסוף תרפ״ה התחילה היבסקציה ימ״ש לעבוד ולפעול בכל תקפה, החדר נתקטן אצלנו ונתמעטו התלמידים והתחילו לפחד. התחילו לעשות ויכוחים פומביים אודות הדת, שבא אחד מהיבסקציה ומהמפלגה וקראו את הרב . . להתוכח בפומבי אודות הדת . . הרב לא רצה או עשה עצמו חולה ובמקומו הלך כזה שהיו דעותיו גרועות . . אני ג״כ הלכתי לשמוע הויכוח.

בתחלה דיבר היבסקי נגד הדת בדברי צחוק והיתול ושאלות. אח״כ דיבר קצת המשכיל מליפאוויץ, וכמעט שהודה להיבסקי, אך סיים שאעפ״כ הדת טוב כדי להחזיק הנוער מהתפרעות, בזה נגמר, וכמעט שיצא היבסקי כמנצח, וזה שבר את לבבי ורוחי ולא מצאתי מנוחה לנפשי.

תיאור דומה מוסר ה״ר יחיאל מיכל רפופורט (יהדות הדממה ע׳ 279):

בילדותי למדתי ב„חדר״ בעיירת מגורי פאריאסלאוו, השוכנת בין פולטובה וקיוב. אך, לא ארכו הימים, ובשנת תרפ״ד (1924) סגרו השלטונות את החדר ואסרו על המלמדים והורי הילדים ללמוד תורה עם הילדים. באין ברירה לקח אבי מלמד עבורי ולמדתי בבית.

בגלל המצב, נאלצו רוב הילדים לעבור לבתי הספר הממשלתיים, וההורים שלא שלחו את ילדיהם לבית הספר, נענשו קשות. אין מן הצורך להסביר על משמעות הדבר לגבי משפחות חרדיות, חסידים ואנשי מעשה, למסור את ילדיהם היקרים למוסדות אשר הלעיטו את העוללים הרכים בכפירה ומינות ולשרש מהם ח״ו את אמונתם באדון הכל. כאן התחילו הפרשיות המופלאות של מסירות־נפש מצד ההורים אשר עמדו כחומה בצורה להעניק לילדיהם חינוך על טהרת הקודש – בהנהגתו והשראתו של כ״ק רבינו יוסף יצחק נ״ע.

הייתי כמעט ילד בודד שלא הלכתי לבית הספר, ובכל העיירה כולה נשארו רק חמשה ילדים כאלה: שני אחי, אני ועוד שניים. מאחר שהייתי יותר מבוגר מהם, הייתי כעין „כיתה״ בפני עצמה. רבה של העיירה באותה עת היה הרב יהושע זליג דיסקין – מי שהיה לאחר מכן הרב של פרדס חנה באה״ק – ולמדתי אתו.

וכך גם בתיאורו של ה״ר אהרן חזן בראש ספרו „נגד הזרם״. מצב דומה היה ברוב העיירות הקטנות והגדולות שברחבי רוסיא, שרק חלק קטן עמד בנסיונות הקשים האלו והמשיך ללמוד אצל המלמד, בדרך כלל – במחתרת.

תיאור כללי ממצב החדרים ברחבי רוסיא באותה שעה מוסר מזכירו של רבנו ה״ר אלחנן דוב מרחוב, באגרת שכתב לה״ר שלמה זלמן האוולין בי״ב מנ״א תרפ״ג:

אהה ידידי זלמן, אינני כותב לך לעתים קרובים, מצד שאין לי מה לכתוב לך, הלב כואב והכליות ייסרו בהביטי בעולמנו אשר המאורות חשכו, אי׳ אלקינו אשר נגלה לנו בחיי כ״ק אדמו״ר זצוקללה״ה זי״ע, אבל אתה קל מסתתר ובהסתר שלנו היותר עב וגס, נמצא בנו עצמותו ית׳.

זה משך שנה שנתבטל לימוד התורה מצד הגזירה על דת, ועכשיו ת״ל שיצאה מפורש היתר עבור ה׳ ו׳ תלמידים ללמוד ביחד. היינו ששנים או שלשה בע״ב יכולים להשתתף להחזיק אצלם מלמד עבור ילדיהם. ותודה לקל עבור זה שהיא ג״כ קצת הרוחה, כי קודם הי׳ מסוכן גם לאב ללמוד עם בנו תורה בבית, וענשו ע״ז כסף או מאסר, ואין לאמר אם מצאו מלמד הלומד עם נער או נערים שאינם בניו, בין כה וכה הספיק הס״מ לבלוע את כל הנערים אשר היו נמצאים בחדרים שיצאו ונתפקרו כי נכנסו ללמוד בהבתי ספר שלהם שמלמדים את הנער מעת קומו ממטתו עד שכבו, שיראה ויבין איך שאין אלוק׳ ח״ו כן מרגילים אותו על לשונו לומר שאין, ולשחוק ממי שאומר ההיפך, ומראים לו ראיות ע״ז כי הלא כשירעב וקורא לאלוק׳ שיתן לו אוכל או להשלים לו שאר מחסוריו, אין נענה מזה. וכאשר מבקשים מהם הלא נותנים הכל ועוד ראיות כאלו אשר כבר שכחו עליהם גם הבהמות שדי, הנה דור הזה אנו בתוכו, ות״ל אשר הבדילנו מהם ובנינו הולכים בדרך התורה כן יושיענו השי״ת להלאה כי כולם יהיו שלמים ביראת ה׳, אבל הסכנה מרחפת מאד הש״י.

לכל הנ״ל לא הספיק ההיתר של החוק הרשמי ללמוד עם שלשה ילדים או עם ששה, היבסקים התעלמו מהיתר חוקי זה והשפיעו על השלטונות המקומיים לסגור את החדרים ע״י משפטים ומתן עונשים.

רבנו יסד אז משרד מיוחד של עו״ד להגן על המלמדים שנערך נגדם משפט, על כך מספר באגרת ט״ו מ״ח תרפ״ח (אג״ק ח״א שמ):

העבודה בעריכת מכתבים והתייסדות חדרים וכו׳ מתרבה מזמן לזמן ת״ל, אמנם החברה יעווסעקציע עושאת מה שלבה חפץ הם מחפשים עלילות על רבנים שוחטים ומלמדים, לוקחת הבתי כנסיות וסוגרת הבתי טבילה כו׳ וכו׳ והצער והעגמ״נ אין לשער ולהעלות מכל עבר ופינה נשמעו צעקות וזעקות הנלחצים והנדכאים מתגרת ידם הקשה.

מאז התחלתי לעבוד יסדתי במאסקווא ביורא יורידית (בה השתתפו שלשה מעורכי דין היותר גדולים) והיו״ר הוא העו״ד אורינסאן י. [ס]. וכל דבר משפט של מלמד, חדר, בית תפלה, או סגירת בית טבילה היינו משתדלים אשר המשפט ילך מדיסטאנציע אל דיסטאנציע עד אשר היו מביאים את פסק הדין אל הפראקראר הראשי במאסקווא, ובאופן כזה זכינו בכמה משפטים אשר הועבר העונש או הקנס (כי לפעמים שפטו על מאסר את המלמדים (ועד אשר לא התאשר המשפט היו עוסקים כמובן בחשאי ובמקום אחר במלאכתם) ולפעמים רק בקנס כסף מאה או שלש מאות רו״כ) לגמרי או הופחת בכל אופן לא הנחנו ידינו מלעשות בזה ככל אשר ביכולתנו.

על אחת מפעולות הגנה אלו, ע״י העו״ד אורינסאן, כבר הובא לעיל במוסף 7־ב לתזכיר.

בשנים הראשונות היו מצליחים בזה, במדה מסוימת, אך משנה לשנה הלך המצב והחמיר.

ה. הקמת ותמיכת חדרים ברחבי רוסיא

את המצב עד חורף תרפ״ז מסכם ה״ר שלמה יוסף זוין בסקירתו על עבודת המרכז שע״י רבנו, שרשם בשלהי שבט תרפ״ז:

ישנם כאלה החושבים שאפסה כבר תורה לגמרי מנאות יעקב שבמדינתנו, אין גדיים ואין תיישים ואין כלום, ואין להכחיש: ודאי שאמת מרה היא זו שנתמעט הרבה מאד מספר הנערים והצעירים הלומדים תורה בחדרים וישיבות לעומת המספר שהי׳ בימים עברו, אבל גם זו היא אמת שעוד לא אלמן ישראל ועוד ישנם הרבה נערים וצעירים שאבותיהם מוסרים אותם ללמוד תורה ועוד יותר מזה הי׳ מתרבה המספר אילו היו די אמצעים לכך.

מליסאגארא (גליל אודיסה) למשל, כותבים: „ישנם עשרים וחמשה בני עניים, מלמד אחד רוצה ללמוד עם 15 תלמידים, נחוץ עזרה בארבעים רו״כ לחדש״ (מכ׳ נו׳ 93, 2) המרכז מלא בקשתם למחצה, 20 ר׳ לחדש ממרחשון ואילך.

מדאראגאנאווא (גליל סלוצק) בעד כל החורף דרוש 150 רו״כ (לומד עם ט״ז נערים) ובבקשה לשלוח (נו׳ 72, 36) אף כאן עשתה התפלה מחצה הובטח לו 75 רו״כ.

מווארוואראוקא (גליל ניקוליוב) (כותב הרב דניקליוב) „ישנם חמשה בני עניים, נחוץ 3 רו״כ לחדש לכאן״ (נו׳ 76).

מחרסון „הלומדים נתרבו ונשארו בע״ח גדולים, אם לא יתמכו יוכרחו להסגר החדרים״ (נו׳ 412).

וחזיון משמח אחר יש להכיר מתוך חליפות המכתבים הללו משמח אבל גם מעצב: לא רק נערים בני מקרא ותנ״ך נמצאים עדיין במספר הגון אלא גם צעירים שהגיעו לתלמוד ושרוצים להקדיש את עצמם ללימוד הגפ״ת, אלא שחסרון כסף עומד על דרכם כאבן נגף, מפוזרים ומפורדים נמצאים בהרבה מקומות צעירים יחידים ובודדים שלא מצאו להם מקום בישיבות הקיימות ורצונם להתועד לקבוצות קטנות להגות בתורה ואין לאל ידם.

כותב למשל, הרב **משקלאוו** שיש לו מכתבים מעשרה בחורים בעלי כשרונות ומהם גם מצויינים (ומפרט אותם בשמותיהם) שרוצים לבא אליו ואף הוא רצונו בכך לעשות בשקלאוו מקום תורה כמקדם אבל צריכים להספיק להבחורים כל צרכם ומבקש תמיכה ע״ז (נו׳ 109, 47).

הרב מקאסטוקאוויץ כותבים שכבר קבץ אליו עשרה בחורים בעלי כשרונות הלומדים גפ״ת כל היום בשקידה, מהם שהמרכז שלח אליו ללמוד ומהם שהזמין בעצמו, שולחים לו ע״ז מלענינגראד 43 ר׳ לחדש אבל ההוצאות גדולות הרבה יותר ומבקש עוד עזר (נו׳ 316, 74).

מדאראגאנאווא כותב הרב שרוצה לייסד ישיבה ואם היו תומכים בידו על ט״ו־כ בחורים היו נתוספים עוד כ־ל׳ (נו׳ 430). כאלה וכאלה מתקבלים בכל יום דרישות, בקשות, תחנות, תלונות, וכו׳ וכו׳, וכאלה וכאלה שולח המרכז אליהם תדיר מכתבים של זרוז וסיוע של כסף ברב או במעט לפי היכולת ויותר מן היכולת.

עוד על הקמת חדרים ברחבי רוסיא ראה לקמן פרק יב.

כזה היה המצב עד אמצע חורף תרפ״ז, שאז התחילו להתגבר הגזירות והמאסרים, שיסופר עליהם לקמן פרקים כא־ג, וכל החדרים האלו, אם לא נתבטלו עד אז, הוכרחו לרדת למחתרת.

ו. שנת תרפ״ח

לאחר שיצא רבנו את רוסיא והתיישב בריגא, בתחלת שנת תרפ״ח, הרבו לכתוב לו על המצב מעיירות מרובות ברחבי רוסיא, בבקשת עצה ותמיכה.

בנוסף לכך שלח רבנו שלוחי חרש, הנוסעים מעיר לעיר לתור את הארץ ולראות את מצבה הרוחני היש בה חדר, ביכ״נ, ולהבדיל מקוואות אם אֵין ולברר את אפשרות ביסוס מוסדות הדת האלו. הנוסע העיקרי היה השליח ה״ר יעקב זכרי׳ הלוי מאסקאליק (בהתכתבות המחתרתית נקרא „ריז״ה״), שיסופר עליו להלן פרק לו, והוא היה מרבה לדווח על כך באגרותיו אל רבנו.

בקיץ תרפ״ח הורה רבנו למזכירו, לעבור על

המכתבים שנתקבלו אליו במשך שנת תרפ״ח בריגא, להעתיק מתוכן את הקטעים הדנים בדבר המאבק על מוסדות הדת ברוסיא, לחלקם ולסדרם בשלשה מדורים: מקוואות; תשב״ר; יבסקציה ושונות.

פנקס זה נשתמר, ומתוכו מועתקת בזה הרשימה על מצב החדרים בשנת תרפ״ח (הרשימה על פעולות היבסקציה ושונות — לקמן פרק לז. הרשימה על המקוואות — לקמן פרק לח).

בתחלת כל קטע נרשם שם העיר ומספר האגרת (במספר אגרות רוסיא אל רבנו, משנת תרפ״ח) שממנה נעתק, ובסופו — בד״כ שם הכותב ולפעמים גם התאריך.

הרשימה סודרה כאן לפי סדר הא״ב של שם העיר:

באצייקאוו. רוסיא הלבנה. N 258

... באשר שכ״ק משתדל מאד בהחזקת תשב״ר והרבה מקומות מקבלים עזרה ע״ז וכאשר אני יודע היטב את מצב בני המקום באטשייקאוו, איך שאין שם תשב״ר מפני רוע המצב של כמה בע״ב אשר צריכים לזה הענין ומטה ידם . . ואפשר שכ״ק יסכים לתת ע״ז עזר . . .

(ר׳ צבי פאלאצקאוו)

באַר*. N 486

. . . וגם מעט תשב״ר שנמצאים במחנינו מתגוללים בבוז וחרפה בלי משען ומשענה. ה׳ ירחם.

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח — עיר זו.

בערעזנאגאוואטאיע* (מחוז חרסאן). N 454

. . . כן בקשתי אם אפשר לשלוח הסך עשרה רו״כ לחדש על ת״ת דעניים.

(הרב ר׳ נחמן לעווין)

בני עניים שצריכים לשלם עבורם יש שבעה.

(הנ״ל)

(ט״ו אב)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח — עיר זו.

בערעזנאיע* (מחוז צרניגוב) **אוקראיינא.** N 316

. . . שמעתי שהאדמו״ר הקדוש מחזיק את ידי עניי בני החפצים להכניס את צאנם תחת כנפי השכינה לתתם למלמדים . . . בעירנו הולכים בטל חמשה נערים טובים אשר למדו עד הקיץ הזה אצל מלמדים טובים ויעשו חיל בלימודם. ואני התאמצתי לתומכם ע״י המוסד ת״ת אשר הי׳ עד עתה בעירנו. ועתה נהרס המוסד הזה ואין במה לשלם שכר לימוד. הבע״ב נמצאים במצב נורא ואיום . . . אם יוכלו לתמוך באיזה סך בעד מוסדנו ת״ת . . .

(השו״ב אלחנן ליפשיץ)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח — עיר זו.

ברדיטשוב. N 488

. . . רק במקום קדוש א׳ כמעט ראיתי אשר הרחמנות גדול עד מאד כי נאספו בין מנחה למעריב יותר מעשרים איש ולומדים שו״ע ומשניות ונצרך להם לתמוך את המג״ש באיזה סך של חמש רו״כ לשבוע וזה חסר להם, כי הם עניים מאד, ע״כ אם אפשר להשתתף גם בזה באיזה סכום חדשי או זמני עד אשר ישתדלו שהם בעצמם ישלמו ויחזיקו בידו. המג״ש ר׳ מטות הוא איש מצויין בתורה ויר״ש, ביתרון נעלה מאד וראוי להיות בתומכי ידו כי הוא יושב כל היום בבהמ״ד וכל מי שיבא ילמוד אתו. והוא בעצמו נשאר מהבעזנצעס* . . .

(הריז״ה**)

עסק תשב״ר היו יכולים לחזק פה לו הי׳ פה איש משתדל בזה.

(הנ״ל)

*) פליטים.

**) הוא שליח רבנו ה״ר יעקב זכריה הלוי מאסקאליק, דלקמן פרק לו.

דעדאוויצי. N 204

. . . מבקשים מורה בחור כי א״א לשלם הרבה.

האדיאץ.

. . . דברתי עם אנ״ש אדות תשב״ר ויש שם נערים שיכולים ללמוד גמרא אך אין מי שילמוד עמהם ועם אברך א׳ . . דברתי שישתדל אדות תשב״ר בעד שכירות עשרה רו״כ לחדש, ועל תשב״ר כמה שיכתוב.

האמעל*. N 450

. . . נחוץ להוסיף אומץ בקו האמצעי [תורה] וכעת אין בכחנו להחזיק מפני צוק העתים . . . אקוה כי נוכל לקבץ עד שלשים גראז לחדש. ועוד דורש העסק מפקח אף למעט להכנס אל בית האומן [מלמד] רק פעמים בשבוע לכל אומן [מלמד] . . . ההכרח עלינו לבקש אמצעים אחרים, לערך דורש העסק עד ששים רו״כ לחדש . . וע״כ חושו לעזרה . . .

*) ראה גם ברשימה שבפרק לז — עיר זו.

האָרי* (מחוז ארשא) **רוסיא הלבנה.** N 343-440

. . . ג״כ באתי בזה להודיע כי ת״ת עבור תשב״ר עניים יסדנו פה, עם כי חסר לנו עדיין ע״ז אמצעים ומקום מוצא לזה לע״ע אין . . .

. . . משך שבתם (תלמידים שלמדו אצלו) פה פעלו הרבה . . בעירנו בפרט ובכל הסביבה בכלל כי ראו שעוד לא אלמן ישראל, ואינם אומרים לנפשם נואש, כי ראו שישנם עוד מדור הצעיר שנותנים נפשם ולבם על ההתקשרות שמקשר ישראל וקוב״ה, ועוררו אותם מתרדמתם ומיאושם . . ששוכן גם עתה בהרבה קהלות דפלך מוהילוב. ומה טוב יהי׳ לו גם עתה יהיו בעירי בנים כמו אלו. ולא איכפת עתה אם יהיו יותר כי כבר הורגלו בזה. ועוד שהמשחית שהי׳ כבר עבר ובטל . . אלו הבנים תשב״ר ט״ו במספר עירונים בני עניים, ההוצאה לערך ק״ן רו״כ וחסר ע״ז מעט כי העוני והדוחק גדול מאד שאין לשער.

N 532

. . . אדות הבל שאין בו חטא . . ס״ה עולה לנו ק״ן ובריבוי השתדלות בדעתנו להשיג פה מהעיר עד נ׳. עוד ל׳ נותן ע״ז א׳ המיוחד בעירנו . . ואני בעצמי הבטחתי ע״ז ההכנסה של האתרוגים . . אם יעלה כמו בשנה העברה עד ערך ל׳, אם כי השעה דחוקה לי מאד וה׳ יודע כי גם החצי מזה לא אוכל ליתן, כי לא בדרך מקרה רק לפרקים ועתים קרובים הנני רואה לצמצם גם בלחם צר מפני ריבוי עניות, אך מה יכולתי לעשות מכיון שקבלתי על עצמי. והשאר חסר לנו.

(הרב פייזנער
(ז׳ מנ״א)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

וויטעבסק. N 172

. . . הייתי בויטבסק ישנם שם ששה מלמדים העומדים תחת רשותם של שני בע״ב ביחוד היינו של עבר הגדול לומדים עם 103 נערים הם מטילים עלי להשתדל עבורם עזר לכה״פ בסכום של חמשים רוביל לחדש וכפי שראיתי נחוץ הוא וכדאי ליתן להם עזר בסכום הזה כי ח״ו תמוט מבלעדי זה ואם יקבלו עוד יתרבה ויתגדל בע״ה.

(הרב ר׳ רפאל כהן מנעווגל)

וויעטקא*. N 360

. . . נמצאים קוני סחורה (תלמידים) ערך חמשים. ארבעים בעד מזומנים ואחד עשר בהקפה (בחנם) ומחוייבים לסלק עבורם מדי חדש בחדשו. ולפי ערך לא יספיק להם לשלם בעד כל הסחורה . . .

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

חקלאי*. קרים מושבה. N 540

. . . אנחנו ח״מ בני מושבה חקלאי מעידים על האי גברא . . כי מלמד הוא לבנינו שהם שמונה במספר . . אומן פדגוג הוא באמת . . וע״כ בקשתנו . . לתמך בידי המלמד הנ״ל בתמיכת כסף של סך ט״ו רו״כ לחדש לכה״פ. למען יוכל עמוד ולהתָּמיד פה חקלאי. ותנאי התנינו עמו, שבאם יקבל עזרת כסף, מחוייב הוא ללמוד לכל הנערים החפצים בלימוד עברי אף אם יגיע מספרם יותר מארבעה עשר חנם בלי שום תשלום שכר.

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – מושבות.

טולטשין (אוקראינא). N 102-307-344-379

. . . זה רבות בשנים שנתבטל אצלנו הת״ת מתשב״ר . . והסבה לזה כובד הפרנסה ועול המסים . . אשר מחמת זה הנדיבים . . ואין לאל ידם להחזיק בית ת״ת כמו בשנים הקודמות גם מחמת הרדיפות של מתנגדינו. . . . אך אחר כ״ז בטחוני חזק שאם הי׳ אצלנו בית ת״ת גם עתה היו נמצאים בעירנו הרבה נערים שהיו באים ללמוד, והעיקר הוא רק ההתחלה . . ולזאת פונה אני אל כ״ק בבקשה אם יוכל להיות לנו לעזר בתמיכת כסף שיש בו כדי לפתוח בית הת״ת. כמובן כל הנ״ל יהי׳ ברשיון הממשלה (?) שלא ילמדו רק בחורים מי״ח ומעלה.

(הרב ר׳ פנחס בלעחמאן)

. . . נוסד בעירנו בית מושב זקנים (ישיבה) ובו עשרים נפש. אשר בביתם אין לחם ואין שמלה וכולם מחובשי ביהמד״ר ולהחזיקם נחוץ לכה״פ שמונים רו״כ לחדש, מקרובי הענים גם מבני עירנו אין שום מוצא לכסף כי חסרון הפרנסה הוא כעת גדול מאד אשר אין לתאר, עוד בחורף העבר שלחו לו חמשים רו״כ, וכאשר אז לא הי׳ באפשרות לגמור הענין נשארו עד עכשיו וכבר ספו תמו.

(הנ״ל)

. . . מכתבו . . ובו נאמר אשר מקבל עשרים רו״כ לחדש וצר לי מאד כי מה אתן זה לפני עשרים נפש, בפרט אשר שני חדשים עברו אשר ההוצאה עלתה לשמונים רו״כ, וגם עתה הוא בצמצום גדול כי אם לא המחסור הגדול והעוני השוררים כעת במדינתנו הי׳ באפשרות לספח עוד כמה נפ׳ ית . . ולהוסיף לכה״פ עד ארבעים רו״כ.

(הנ״ל)

[הערת המזכיר]:

שולחים לו 20p לחדש.

יאַרון* (וואהלין). N 425

. . . אודות קטנים יכולים למצוא פה עד ארבעים כן ירבו, ועד כ״ה ויותר נתקבצו במשך היותי פה, מהם שמשלמים הבע״ב בעצמם מעט ומהם ששייכים לי. למלמד אחד התניתי להשלים לו עד שלשים רו״כ

לחדש והשני קבל קטנים ועוד טרם ידע כמה צריכים להשלים לו, ועוד יש שלישי.
(הריז״ה)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

לאקניא* רספס״ר (פלך פסקאוו). N 204

... ב׳ מורים ושמש בהכ״נ שלישי, יותר מכ׳ תלמידים להם, ובהם שנים מורים שחנוכם אינו חינוך דתי כלל, אמנם אי׳ לקחת מורים? תקותי שאם יהי׳ מורה טוב יתוספו תלמידים מתחילים וגם כאלה שלומדים עתה בבה״ס של הרשות ורוצים ללמוד בקיץ עכ״פ. לו היו לו אמצעים מן הצד חמשים רו״כ לחדש ברור הדבר אשר המספר של כ׳ תלמידים הי׳ נכפל בע״ה.

... ואשר נראה מכ״ז כי חסרים מורים, בשטח כזה שהוא קטן חסרים ד׳ או ה׳ מורים, וגדלה הצעקה מכל צד: תנו מורים טובים.

אם היתה מורָה טובה היו מתלמדות י״ב־ט״ו ויותר בנות, ומציע ליסד לימוד הבנות. טוב הי׳ אם היתה באה להתם זוגתו של רח״י והיו משלמים להם 75p לחדש.

*) ראה גם ברשימה שבפרקים לז; לח – עיר זו.

לנינגראד. N 39

... העסק שלנו הולך בכי טוב, יש לנו לערך ששים קונים (תלמידים) תמידין יותר משנה העברה, לבד מחוץ לעיר שיש קונים, וקונה א׳ בתחלת הזמן נסע לנעוועל* ובכלל המסחר הולך וטוב.
(הרב ר׳ משה מרדכי עפשטיין)

*) לישיבת תו״ת דשם – דלקמן פרק סח.

מוהליב* רוסיא הלבנה. N 5

... באשר שהלא ידוע לכ״ק את מצב הלומדי תורה בפה כי נורא הוא, ובאשר שעד הנה תמיד הי׳ כ״ק מתענין בהחזקתם ובתמיכתם, וכן ידידנו הגאון המד״א דמינסק רמ״ג** שליט״א הי׳ משתתף בענין החזקת ותמיכת הלומדים תוה״ק בק״ק מוהילוב־שקלוב ועתה בנסיעת כ״ק נתבטל התמיד . . ובכן נבקש להשתדל בעדנו גם מרחוק בהשפעתו על נדיבי חו״ל לתמוך בידנו בתמיכה הגונה חדשית לא ארעית . . .
(הרב ממוהלוב גאלאוועניצ׳,
והרב משקלוב פיינשטיין)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.
**) ר׳ מענדל גלוסקין.

מינסק*. N 338

. . . מצב לומדי תורה בעירנו נורא ואיום, בהיות מצב אחינו פה בכלל דחוק, יותר דחוק ממצבם הקשה ביתר ערי ישראל במדינה.
(רב גלוסקין)

*) ראה גם ברשימה שבפרקים לז; לח – עיר זו.

מיראפאל*. N 534

... תשב״ר אין נצרך פה לע״ע כי הדרדקי מלמדים לומדים והשאר אינם רוצים ועד ימי החורף אין מה לעשות.
(הריז״ה)
(ז׳ מנ״א)

*) ראה גם ברשימה שבפרקים לז; לח – עיר זו.

נאווגראדוואלינסק*. N 412

... תשב״ר הנה נתקבצו חמשים נשמות ובע״ה יהי׳ יותר הרבה, ואם נרצה שיתקיים הדבר אז צריכים לדבר אתם כן, שאנחנו בעה״י נהי׳ בעזרם בל״נ כמה שיצטרכו חמשים רו״כ או יותר ומה שיוכלו להשיג מהעיר בעצמם ישיגו, וזה לבד מה ששייך לשואל** (תלמידים גדולים) כי יש אצלו ט״ו שמשלם עבורם לערך ט״ו לחדש או פחות מעט.
(הריז״ה)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו. לקמן פרק עה. על יקורו של הריז״ה בעיר זו – ראה לקמן פרק לו.
**) ה״ר שאול ברוק, כדלקמן שם.

נאסווא. תחנה. פלך פסקאוו. N 204

... יש שמה מורה לתשב״ר ובד״כ הוא י״ש אך מה ענינו למורה? חנוני הי׳, וכאשר כלה עסקו ויהי למורה, ואינו שייך להדרכה, והלימוד אצלו בלתי שום פירות ניכרות, והתחננו הדרים שמה לתת להם מורה ויחזיקוהו כפי כחם, ובלבד שתהי׳ תועלת ממנו, ויכול מורה לקבל שמה (אם טוב יהי׳) שבעים וחמשה רו״כ ואולי אף מזון נוסף על זה, ודירה בעד עצמו, ומאין לי מורים טובים? ויש שמה ילדים המאירים ככוכבים ויש ביניהם כאלו שהודרכו מאת הוריהם בהדרכה נפלאה, ומתנהגים בתמות כמו בתי ישראל הנאמנים.

סוראז*. פלך בריאנסק. N 78

... בכלל יש לי המצאה בעד שכר לימוד על סך שלשים רו״כ שלא אוכל למצוא מקור ע״ז שכבר העמסתי על העיר תשלום ד׳ המלמדים על תשב״ר מפה. הבטחתי למארטינאווקא הסמוכה למחני עזר מעט על תשב״ר אבל אין לי במה לעזור אותם כמובן.
(הרב אקסעלראד)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לז – עיר זו.

סעמיאנאווקא. N 31

. . . בחורף דנא לומדים חמשה תלמידים גפ״ת כל היום ושכרו מלמד ואין להם פ״א* לע״ע במה לשלם להמלמד. בקיץ העבר שלח להם סעמיאנובסקאי א׳ שנמצא בקנדא איזה תמיכה ע״ז ומאה רובל קבלו על ידי מבקא״ש . . אמנם אני חושב שמסתמא יקבלו גם עתה איזה תמיכה משם, אך הסך כ״ה רובל לחדש שקבלו מכ״ק א״ש לדעתי נחוץ לתת להם גם עתה . . .
(הרב זעווין)

*) פרוטה אחת.

פאלאצק*. N 434

. . . בזמן העבר היו בעוזרי ובזמן הזה כאשר יש לי שמונה בנים (תלמידים) שמוכרח אני להשתדל בעדם ואיני מקבל מהממונה כ״א חמשה רו״כ והיוקר גדול . . ובאמת שגם להממונה אין מראה מקום להשיג יותר וגם יש לו עוד שלשה מלמדים שמוכרח הוא ליתן להם, ע״כ באתי בבקשה . . וישלחו לי איזה סך . . .
(ר׳ יצחק הורוויץ)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

פולנאה*. N 535

. . . עדר של תשב״ר נמצא בה. הסדר הוא בחדרים כמעט כל היום. בשנה העברה הי׳ בה כארבעים קונים אך כעת נתמעט ונשאר מחצה מהם, וזהו מסבת הלחץ זו הדחק של הפרנסה ה״י . . והדואג בעדם הוא איש זקן ר׳ קלמן, מכתת רגליו מבית לבית לצרף כל פרוטה ופרוטה לחשבון ח״י ספרים לכל שבוע, אך שבועות אלו יש לו רק שליש מזה . . ובאמת יש פה אוצר של פנינים יקרים כמה שתרצו, רק לא יהא מניעה מכם . . .
(הריז״ה) (ז׳ מנ״א)

. . . יכולים בעה״י להשיג פה סכום הגון אשר יהי׳ לתפארת אלקי׳ ואנשי׳, וישנם שלומדים גם גמרא . . . עוררתי להזקן שיעשה להקטנים ט״ק שיורגלו במצות ציצית ואמר לי שנצרך לזה ששה רו״כ, ואין בידו . . כל הקונים המושפעים מאתו הם בני עניים, ושירדו מנכסיהם והרבה מהם יתומים ר״ל, ויש מהם שנצרכים בתמיכת עשרה קטנים ליום לקנות לחם . . .
(הנ״ל)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

צודנאוו* (וואהלין). N 527

. . . אין שום סדר בצאן קדשים של עדר ד׳ אשר כצפרים האחוזים בפח נלכדים במצודות הקלאססין ופלאשצאדקעס, ונוסף לזה אין פה מלמדים רק להערערס ההולכים בלא חתימת זקן, על שעורי שעות או חצי שעה או רביע שעה כי התשלום מקבלים ט״ו קטנים או עשרים קטנים בעד כל שבוע, וכן הולכים כל היום ובאים לבית הילד בהחבא ומראים לו את האותי׳ בסידור או מביאים חומש ולומדים אתו רגעים אחדים וחסל וכל המעל״ע הולך הילד בשוקים ורחובות.
(הריז״ה)
(כ״ט תמוז)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

קאזאטין. N 507

. . . החנות של תשב״ר נהרסה ואין מי שיפקח על זה.
(הריז״ה)

קאסטיוקעוויץ. רוסיא הלבנה. N 117

. . . מעת שנסע כ״ק נסתמו צנורי ההשפעה באין תומך וסועד, כי תחת אשר יכולתי בע״ה להרחיב ולהגדיל חוג פעולתי בדבר הרבצת תורה לבחורים החפצים לבא לפה ולתשב״ר הוכרחתי לצמצם את עבודתי בזה, וגם אחדים מהבחורים הלומדים פה אין לי בחורף דנא שום אמצעים במה להחזיק ולתמוך בידם, וממילא רפו ידי. לו הי׳ עזרה הגונה ממשית הייתי יכול לפעול בע״ה במקצוע זה . . אשר ע״כ הוכרחתי לפנות אל כק״ש בבקשתי זו אשר בטח ימלא בקשתי לבלי לבטל את התמיד להחזיק ידי הבחורים הלומדים . . .
(הרב ר׳ ישראל מוקשאוויץ)

קוטוזאוו* (מחוז זיטאמיר). N 116

. . . כי ישנם כשלשים נערים ובתוכם עד בני בר מצוה אשר לא יוכלו קרוא עברית ומפאת דלת העם ושבר רעבון אין בידם לשלם שכר לימוד . . .
(הרב פרידמן)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

קיסלאוואדסק.

. . . בפה יש הרבה ילדים הרוצים ללמוד ואין להוריהם יכולת ללמדם, ע״כ יכתוב נא לאיזה מקום צריך לפנות לעזרה לפחות בזמן הרפיון, כי אקוה אי״ה שכאשר יתיסד הדבר אז לא יתבטל אפילו בלא עזרה מן החוץ, רוב הילדים הם בני יהודי גארסקי* . . .
(ר׳ מנדל סטעשין)

*) האיזורים ההרריים.

קראלעווץ*

. . . המקום הזה אחשב שיכולים לחשוב בע״ה

לעשות שם ישיבה קטנה, ת״ל אין פה רדיפות על תורה ח״ו, המלמדים הולכים על אוראקעס** . . .

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.
**) שיעורים פרטיים.

קראסנע* N 505

. . . ואדות הילדים בקשו ממני אלמנות לכתוב לאדמו״ר שליט״א אשר הילדים רכים . . רק תורה הם רוצים ללמוד ואין להם לשלם שכר לימוד ע״כ כאשר כבודו הרמ״ע ישגיח עליהם ישכרו מלמד עבורם וישלחו להם שכר לימוד כי הם לומדים בבית הספר ורוצים עוד לחנך אותם ע״פ היהדות ע״כ מוטל על כבודו הרמ״ע להשגיח עליהם בעינא פקיחא . . ע״כ כאשר כבודו יכתוב לי שישלם בעדם שכר לימוד העולה ערך 100 ר׳ על זמן אשכור מלמד שילמוד עמהם מעט תורה . . .

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.

קרמנצוג*. N 212

. . . החדרים דעירנו עומדים בסכנה. פשוט אין לתאר את המצב הנורא שכעת בארצנו וכמו״כ בעירנו . . ההוצאה שלנו בערך ד׳ מאות לחדש, והיסוד ע״ז הי׳ כך, לערך ששים רו״כ נאסף מהתלמידים עצמם ושני מאות רו״כ נאסף מהעיר, ולפעמים עוד יותר וחמשים רו״כ מכ״ק, ולפי חשבון זה נשארנו בכל זמן וזמן בע״ח גדולים, אך כעת מהעיר אין לאסוף סכום כזה, אם יאסף מאה לחדש יהי׳ טוב.
(ר׳ בנציון מאראז)

. . . שכרתי ששה פועלים (מלמדים) עבור 120 חתיכות (תלמידים):

2 מלמדים – התחלה – 40 תלמידים, כ״א מקבל 40p לחדש. =80
2 מלמדים – התחלת חומש – 40 תלמידים, כ״א מקבל 40p לחדש. =80
1 מלמד – חומש פרש״י נ״ך – 18 תלמידים, מקבל 50p לחדש. =50
1 מלמד – גמרא – 18 תלמידים, מקבל 55p לחדש. =55
1 מפקח – להוצ״ק** (ציצית, סידורים, תקון מנעלים ועוד) 100

*) ראה גם ברשימה שבפרק לז – עיר זו.
**) להוצאות קטנות.

ראהאטשאוו, רוסיא הלבנה. N 266

. . . אני מתעסק זה מכבר בענין ת״ת דמחנינו, היינו שמוסר אנכי תנוקות עניים למלמדים שילמדו עמהם תורה ועלה לי ערך 50p לחדש. עד שנה דנא אפי׳ ברעב ודחקות שלמתי למלמדים, אך שנה זו נשארתי חייב למלמדים שכר לימוד הרבה ומהם עניים מדוכאים ומוצא לכסף אין מחמת שאנשי עירנו נדלדלו מאד וכל הבע״ב שעזרו הם כעת פושטים יד . . אפשר יוכל כ׳ אדמו״ר לעזור מקופת הכולל . . .
(ר׳ יוסף משה זעלמאנאוו)

ראמנאוו* (וואהלין) N 525

. . . תשב״ר הוא במצב כזה אשר כל הקטנים לערך מאתים ויותר, כן ירבו, שהם עד שמונה שנים

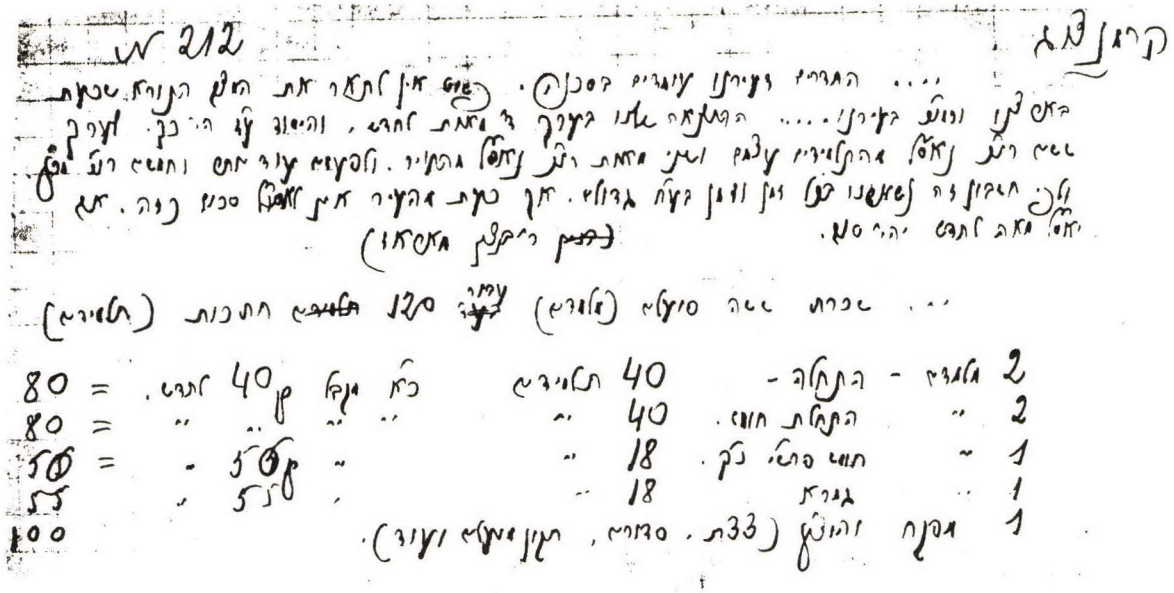

פנקס העתקת מכתבי רוסיא, מכתב מספר 212

המאבק נגד סגירת החדרים

לומדי׳ אתם המלמדי דרדקי על שעורי שעות ולמודם א. ב. סדור, התחלת חומש, ואח״כ הולכים באוצולישצע** ונפסק הלימוד, ומה שהספיקו ללמוד על זמן זה יודעים ותו לא, רק ישנם אבות ששוכרים גם מלמדים אח״כ ולומדים חומש אחדים ומעטים גם עם פרש״י. לקבל תמיכה אין פה צורך כעת, רק בהמשך הזמן אפשר שנצטרך להיות לעזר מעט.

(הריז״ה)
(ב׳ מנ״א)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו.
**) בית הספר.

ראמען*.

אמר לי ר׳ חצקול** שמקודם הי׳ לו עסק עם תשב״ר, ועתה דברתי עמו שאם ימצא מקור שלשים רו״כ לחדש אז יוכל לבנות בנין עד ארבעים קונים (תלמידים) לערך ואפשר יותר בעה״י.

עוד דברתי עמו אדות ענין אשר בשנים קדמוניות הי׳ לו בנין של קונות (תלמידות) היינו ששים בנות רק עתה אין מזה כלום והתדברתי עמו אפשר יש סברא שכעת ג״כ לתקן זה. ואמר לי שבאם הי׳ לנו בעזר הי׳ מתחיל גם כעת את זה ויש לו עשרים קטנות אשר יכול להתחיל מהן, רק מקודם צריך לו סך חמשים רו״כ שיתן להם מתנות מלבושים, ואז אפשר שיבנה בנין מחדש, את בית יעקב אלו, ואח״כ צריך לשכור להם מלמד ולזה צריך עוד שלשים רו״כ לחדש.

(הריז״ה)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק לז – עיר זו.
**) ה״ר יחזקאל גרינפרעס.

שדה מנוחה הגדולה*, מושבה. N 50

. . . תשב״ר אין אצלנו כלל. ללמד ילדים הרבה בחדר א׳ אסור מצד הממשלה, ואין מותר רק ללמד לכל ילד בביתו, ובאופן זה א״א למלמד ללמד רק עם עשרה ילדים ביום ומצד העניות השוררת אצלנו לא יוכל בעה״ב לשלם שכ״ל יותר משני רו״כ לחדש, וא״כ אין אצלנו מלמד כזה שירצה למסור את נפשות ביתו וללמד בשכירות של עשרים רו״כ לחדש, ואנחנו צריכים עזר מן החוץ, אך לע״ע אין עוזר ואין סומך ותשב״ר הולכים בטל . . אי לזאת באתי לפני כקש״ת לחלות בעד הקולוניא שלנו אולי יוכל להיות לעזר לנו במשען כסף . . בשכירות מלמד שילמד את הילדים למצער את הקריאה העברית לכל ילד וילד בביתו שמותר מצד הממשלה.

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – מושבה זו.

פרטים נוספים על מצב החדרים בשנת תרפ״ח נמצאים ברשימה על היבסקציה ושונות, המועתקת לקמן פרק לז.

הגיע לידינו גם תקציב הוצאות הפצת ולימוד התורה והיהדות ברוסיא לשנת תרפ״ט, שנכתב בשלהי קיץ תרפ״ח, ע״י ועד הרבנים שיסד רבנו ברוסיא, ושהתעסק באירגון ותמיכת החדרים, כנ״ל בתחלת הפרק. טופס אחד מרשימת התקציב נמצא בארכיון לוסין וואלף שבספריית איוו״א 17/114, וטופס נוסף – בארכיון חאווקין שבספריית ירושלים 292/4. ברשימה יש פרק מיוחד על מצב החדרים ברוסיא:

4200 ילדים, לכ״א 60 רובל – 252,000 רובל.

מהם

400 ילדים במינסק
350 ילדים בוויטעבסק
300 ילדים בקיוב
200 ילדים בחרקוב
125 ילדים בניקוליוב
125 ילדים בחרסון
150 ילדים בקרעמענצ׳וג
200 ילדים בלינגרד
400 ילדים במוסקבה
300 ילדים בכותאיס, גרוזיה
800 ילדים בסמרקנד
100 ילדים ביקטרינוסלב
100 ילדים במוהילוב
100 ילדים בפולוצק
50 ילדים בסועש
90 ילדים ברומני
100 ילדים בזיטאמיר
25 ילדים בחולופעניץ
80 ילדים בראדומיסל
50 ילדים בנובוזיבקוב
80 ילדים בקאראסטען
75 ילדים בוולאדימיר, וואלין

4200 ילדים, 5 רובל לחודש לכל ילד
4200 ילדים, 5 רובל לחודש כפול 12 חדשים = 252,000 רובל.

בהמשך לזה באה שם רשימה של 161 עיירות שבהן יש ילדים שצריך לפתוח עבורם מוסדות חינוך „לפי תוצאות מחלקת המודיעין ומחלקת הסטטיסטיקה״ של ועד הרבנים. בעיירות האלו נמצאים 16,000 ילדים, שמתוכם לפחות 4,500 זקוקים למוסדות חינוך. אצל כל עיר רשום כמה ילדים יש בה הזקוקים למוסד חינוך 20; 30; 100. הרשימה בנויה בעיקר על העתקי האגרות הנ״ל.

אחרי כל הרשימות באה סקירה על מצב החדרים ברוסיא:

1) העובדה הכי מעיקה בעבודתינו היא שאנו מוכרחים לדחות ילדים הרוצים להתקבל בחדרים שלנו מחסרון אמצעים. אפשר לתקן זאת ע״י תקציב הוגן. בכל אופן אי אפשר לנו להעלות את מספר

התלמידים, במקומות שחדרים כבר קיימים, מ־3,480 (בתחלת השנה) ל־4,200 באוקטובר 1928.

כל 60 רובל נותן את האפשרות ללמד ילד במשך שנה. כל חסרון של 60 רובל מכבה נקודת אור בחיי היהדות ברוסיא.

הלימוד בחדרים (כתות) הוא בדרך כלל בלתי חוקי. כל כתה כוללת בממוצע 10 ילדים. המלמדים מבצעים את הלימוד בחדרים תחת סיכון אישי תדיר ותחת תנאים הכי קשים. הם הכח המתנגד ליבסקציה, והממשלה המקומית רואה בהם כאנשים בלתי עובדים ומשוללי זכויות. המשכורת של המלמד היא בין 40־60 רובל שמספיקה רק לחיי דוחק עבור עצמו, מה גם שהם צריכים לפרנס את המשפחה. גם המלמדים הלומדים רק עם 3 תלמידים, שזה מותר ע״פ חוק המדינה, גם הם נרדפים לא פחות ע״י היבסקציה והממשלה המקומית.

לאותה מדה של מסירות נפש זקוקים גם התלמידים, הם מוותרים על זכויותיהם שיכולים לקבל בבתי הספר הקומוניסטים. בה שבשעה שיבסקים מחנכים את השונאים הכי גרועים ליהדות מחנך החדר ילדים נאמנים לעמם.

2) ועד הרבנים מתעסק בכל יום עם מכתבים רבים המתקבלים ממקומות שמחמת חסרון כסף אינם יכולים להחזיק חדרים. בצורה עגומה הם מתארים איך שהילדים הקטנים מתרחקים מיהדות על ידי בתי הספר של היבסקים ומתחנכים להיות שונאים להוריהם ולדתם. אם לא נוכל לעזור להם במדה הדרושה תהי׳ האומה היהודית נידונה ח״ו לכליון ולמיתה רוחנית. לדעת ועד הרבנים לפחות 160 מקומות נוספים זקוקים השנה לעזרה למוסדות חינוך שילמדו בהם 4500 ילדים נוספים.

ז. השנים הבאות

ככל שגברה ההתעסקות באירגון ותמיכת החדרים ברוסיא, כן הלכו והתרבו המשפטים על החדרים והמלמדים, המאסרים והשילוחים לגלות. החדרים ירדו למחתרת והתמעטו משנה לשנה. בדור דוגמא, שממנה יש ללמוד על הכלל כולו, נקח את החדר שבעיר קרעמענטשוג, שברשימה האחרונה נרשם שלומדים בו 150 תלמידים. באופן מפורט יותר מספר מנהל החדר ה״ר בנציון מאראז, באגרת קיץ תרפ״ח הנעתקת לעיל, על שש כתות שבהן לומדים 120 תלמידם. כל זאת בקיץ תרפ״ח. מאז ואילך הלכו והתמעטו משנה לשנה. בקיץ תרצ״ג מתאר את המצב באגרת שכתב לרבי:

אין קרן אור אין טל של תחיה. בעננים שחורים ממש מקופל ההוה בתהום אופל שוקע העתיד. ממש תסמר שערות הראש להביט איך בנינו ובנותינו ממש ממש הולכים לאבדון לגמרי, ממש נתגדל דור עברי חדש לגמרי דור חי ורענן חפשי חפשי מכל וכל, חפשי מתורה חפשי ממעשה המצות חפשי מדרך ארץ. גוואלד מה לעשות. ממש לבי יתר ממקומי. כותב אני את הדברים האלה ממש בדם ובדמע ממש, בדמי פצעי לבבי את עטי טבלתי, הלב קרוע לגמרי.

מ״מ לא אמר נואש והמשיך ללמד בעצמו עם הילדים, וכדי שיוכל להחיות את נפשו (שבודאי מיהודי המקום אי אפשר הי׳ להשיג זאת), ביקש את רבנו שישיג עבורו 2$ לחודש. על כך כותב בשלהי חורף תרצ״ד אל הרבי (ע״י המזכירות):

לבד מה שתחשב לפני כ״ק שליט״א לבשורה גדולה לטובה שעוד נמצא בארצנו קטנים שלומדים גמ׳ בטוב טעם ובהבנה ממשית, שבאמת הוא חזון יקר מאד בארצנו, כי יש ערים הרבה שאין זכר ממש למלמד אפי׳ מלמד עברי, ופה בעירנו ת״ל עוד יעשן במסתר נרנו הישן עוד הותיר אלוקים לנו לפליטה גדולה יהודים בזיקי יהדות שרוצים באמת כי בניהם ישארו יהודים ממשיים בהרגש פנימי וציור חיצוני ג״כ. לכן מצאתי א״ע מחויב לערוך לפני כ״ק שליט״א חשבון צדק ממלאכתי ופעולתי בחורף העבר:

בגיטין סיימתי כל הגט, בבא מציעא התחלתי המפקיד (היינו בגיטין התחלתי המביא גט ובבבא מציעא התחלתי שנים אוחזין), לבד חומש רש״י נ״ך. בבא מציעא לומדים הקטנים כמו בן שמואל לב־האבן [שטיינהארט] חתן מאיר שמחה ז״ל בן ה״ר הקטן, בן חיים [אבראמאוו] הקטן, גיטין בני שלש עשרה.

אך האמת מוכרח אני להגיד, אם אינו בגדר להושיט לי עזרה צדדית, היינו לכה״פ ב׳ סלעים לח׳, אזי מוכרח אני לחדל מלעבוד עבודתי, אם כי האבות מוסרים נפשם אבל אין הקומץ משביע.

מאז הי׳ רבנו שולח לו 2$ בכל חודש ע״י הטורגסין והוא המשיך ללמוד עם הנערים בקרעמענטשוג. וכך מודיע הוא באגרת נוספת בתחלת קיץ תרצ״ד:

אחיש ולא אתמהמה להודיע לכ״ק כי קבלתי ע״י הטארגסין סך שני דאללאר. בודאי הוא מענה כ״ק על בקשתי. בלב מלא רחשי תודה וברכה אזכור את כל הטובה ואת החסדים הנאמנים אשר יעשה כ״ק עמדי, ממש אין אני מוצא כלי מבטא להבעת רגשי תודתי, ישיב לכם אלקים כצדקתכם וכנדבת לבכם וחסדכם אשר הגדלתם עלי עוד בשנה העברה וכעת ג״כ לא ישכח כ״ק עלי לעזרני ולתמכני.

ידידי חיים [ליברמן] נא להודיע לכ״ק שליט״א כי ממש אימץ וחיזק אותי, כי כחי ואומץ לבי בעבודתי לא ירפוני עוד, ואשתדל בכל מאמצי כחי למלאות ולקיים כוונתו שליט״א שזהו כוונת הבורא יתב׳.

גם ידידי חיים אוכל להודיעך כי א׳ מתל[מידי] יעשה לבר מצוה בקרוב (י׳ סיון), ואם הענין יעלה כדבעי (היינו כי אתמול התחלתי אתו בשאגת ארי׳ סימן ל״ז הדרשה מי שאין לו זרוע וכו׳, וגם התחלתי אתו המאמר כל ישראל וכו׳ ואם הדרשות ידרוש כהוגן ... אזי אודיע לכ״ק שיחי׳ לימים טובים וארוכים ויקבל נחת ותענוג. ידע כ״ק שליט״א כי עמלו לא לריק ח״ו, וכמאמר אתה בנציבין ומצודתך פרושה וכו׳, כי במקומנו ובזמננו הוא חזון יקר כי נער יעשה לבר מצוה ובפרט ידרוש.

הדבר אמנם הצליח ובשלהי סיון כותב על כך שוב:

רוצה אני להודיע ע״י לכ״ק שיחי׳ לימים טובים וארוכים כי בהח[ודש] סיון הח׳ שנתנה בו תוה״ק עליתי למעלה מעלה, כי תודה להשי״ת ע״י נעשה בח׳ זה שני תלמידים לברי מצוה, בן ה״ר מאריאנאווסקי י׳ סיון ובן חיים אבראמאוו כ״ו סיון, ושניהם דרשו דרושים נפלאים מהשאגת ארי׳ מי שאין לו זרוע ומהסח הדעת ובן חיים אבראמאוו אמר ג״כ מאמר דא״ח מהדרך מצותיך מצות תפילין. וכבר אמרתי וחוזר אני עוד הפעם כי על אבינו שליט״א נאמר הגמ׳ אתה בנציבין ומצודתך פרושה וכו׳.

גם ה״ר חיים אבראמאוו ראה עצמו מחוייב לבשר על כך לרבי:

בקול רנה ותודה אבא לבשר לכ״ק בשורה טובה שבודאי ישמח גם כ״ק ויהנה ויתענג מזה מאד, כי בני טובי׳ שיחי׳ הלומד אצל ידידי תלמידו התמים כמר ר׳ אליהו בנציון חמ״ל ז״ל נעשה לבר מצוה כ״ו סיון ודרש מקודם מאמר דא״ח מהדרך מצותיך ואח״כ דרש מענין התפילין משאגת ארי׳ דרוש נפלא בטוב טעם ודעת. ורב תודה לידידנו ר׳ אלי׳ בנציון שנפח בלבו יהדות ויראת אלקים.

כך המשיך עד שנת תרצ״ו, שאז נסגרו חנויות הטורגסין (כדלקמן פרק לד) ופסקה התמיכה מאת רבנו. על כך שופך את לבו במכתב אל המזכיר ה״ר חיים שי׳ ליברמן:

ממש לא ידעתי מה לעשות. לבקש עזרה מאבינו שיחי׳ איני יודע במה יכול לעזור לי מאחר שהטארגסין סגור ומסוגר ... כעת עסקי בשמונה מקבלים ומן המובן אם לא יהי׳ לי עזרה איני יודע מה יקובל מזה.

מצב זה נמשך, כנראה, רק זמן קצר, ואח״כ פוגשים אנו אותו במחתרת, לן ביערות באחד מפרברי מוסקבה, כדלקמן פרק מז.

ח. חוק חנוך חובה.

כך הלך מצב החדרים והחמיר משנה לשנה. המהלומה הכי גדולה שהוכתה בה רשת החדרים, היא גזירת „חינוך חובה בבתי הספר העממיים״, שמזה אי אפשר היה להשתמט. לפי רישום בני המשפחה במשרדי הממשלה ידעו את שמו וגילו של כל ילד שאינו הולך ללמוד בבית הספר העממי, ובהגיע הזמן היו באים להורים ומכריחים אותם לשלוח את בניהם לבית הספר.

חוק זה יצא בתחלת שנת 1930. הגיע לידינו מכתב שנכתב ע״י אחד מאנ״ש ברוסיא (החתימה לא ברורה) בי״ב תשרי תר״ץ:

ילדי הנם כבת י״ב כבן ח, אשר לפי הדין החדש בשנה הבאה מחוייבים גם בלעדי הסכמתי לבקר בבית ספריהם, שתוכנם ועיקרם הוא להעביר על הדת ח״ו, ומובן הדבר עד כמה נוגע זה לנפשי.

ובכ״ה תמוז תר״ץ כותב ה״ר ישראל ליב ליפשיץ אל הר״י דזייקאבסאן:

ח״ו הוא בא׳ מב׳ פנים, או ללכת עם הזרם במורד או לעמוד נגד הזרם. וממילא יובן בעת שהזרם עד השפה התחתונה מגיע ובעתיד ה׳ ירחם מה יהי׳ אז ודאי המנגד יטבע ח״ו, והיינו בהנוגע לנו בני דור ההולך ובננו היינו בני דור הבא הזרם ודאי יסחבם וימשכם, כי אצלנו מחנכים הקטנים בני ד׳ ה׳ מטעה״מ ברוח המינות והחירות, כאשר תדבר עם בן ה׳ בעניני אמונה היינו גם מציאות בורא ישיבך בפשיטות שזה שטות שר״ל אין בורא ויבאר לך עפ״י שיטת דרבין המשוגע ימ״ש השתלשלות העולם והנבראים ורק הבורשזוים בדו דבר זה כדי לפתות את העניים ולהבטיחם חלק טוב בעולם הבא וכדומה, ובשום אופן לא יקבל ממך שום התנגדות בזה. אוי לאוזנים שכך שומעות. הסט״א גברה כ״כ שאצלם היא הנחה מוחלטת. אז ודאי לפי שכלנו שכל אנושי כפי הילוך המציאות אין לקוות על בני דור הבא שילכו בדרך התו״מ, וביותר כאשר יתגשם בחיים חוק לימוד הכרחי לקטנים בבתי ספר העממים.

ילדים רבים היו נשלחים מביתם בגיל צעיר ביותר לעיר רחוקה מביתם, לחיות וללמוד שם במחתרת. כשהיו באים להורים לדרוש את בניהם לבית הספר היו ההורים משיבים שהילדים ברחו מהבית ואין הם יודעים להיכן.

ולפעמים היו ההורים מתעקשים ומקבלים עליהם כל מיני עינויים ועונשים, לומדים עם ילדיהם בביתם ולא היו שולחים אותם לבתי הספר.

כשיצא ה״ר שאול ברוק את רוסיא בשנת תרצ״ז, תיאר את הקשיים האלה באגרת עש״ק בהעלותך:

העיקר הוא חינוך הבנים אשר בשו״א א״א שלא לתתם בביהס״פ שלהם כי מכריחים בענינים כאלו אשר א״א לצייר על הכתב והביהס״פ שלהם ראשיתו הוא כפירה ר״ל ממש ואחריתו ג״כ כזה ואמצעיתו ג״כ רק זה, וע״ז ידוו כל הדווים.

אגרת ה"ר שמואל נוטיק, על דרכי הכפיה לשלוח את הילדים לבית הספר

המאבק נגד סגירת החדרים

ובי' סיון תרצ"ד כותב ה"ר שמואל נאטיק:

מכריחים אותי למסור את בני שיחיו לביה"ס להעבירם מעל דת ישראל ח"ו. כי הנה יש לי שני בנים ב"ה הא' בן י"ג שנה והב' בן י"א שנה ואני לומד עמהם תמיד ואני מחנך אותם ביהדות ומעולם לא מסרתי אותם לביה"ס כי שם מלמדים את הילדים להיות מינים ואפיקורסים ולשנוא את עם ישראל והכל מוסרים את ילדיהם לביה"ס כי חוק הממשלה הוא שהכל צריכים למסור ואני לא מסרתי אותם מעולם. ומזה אני תמיד בפחדים גדולים של ס"נ ח"ו כי מי שאינו מוסר את בניו לביה"ס לחנכם ע"פ רצון הממשלה שיהיו בלתי בעלי דת ואדרבה שוחקים ומלעיגים מהדת ומבעלי הדת נחשב מורד בממשלה.

וכל הרדיפות שרודפים אותי הוא הכל בשביל זה ואני בסכנה גדולה ח"ו ותמיד אני צפוי לסכנת תפיסה במאסר ח"ו מפני המסים הגדולים שמטילים עלי תמיד ואין בגדר לשלם כלל ובעד זה תופסים במאסר כידוע דרכם. וגם לסכנה יותר גדולה מזה אני צפוי ח"ו מפני ילדי שיחיו מה שאינני מוסר אותם לביה"ס ואני מלמד אותם תורה ויהדות וזה נחשב בעניהם ממש כמי שמאגד אגודות מורדים בממשלה. וכבר התרו בי כמה פעמים שאמסור את בני לביה"ס ואני משים נפשי בכפי ואינני מוסר אותם והשי"ת יודע מה יהי' וצריך ר"ר ולכן מוכרחים אנחנו לברוח מכאן.

להשלמת התמונה יועתק בזה תיאורו של ה"ר יחזקאל שי' ברוד (חסוי תחת שם „מנדל") בשיחות לנוער כסלו תשל"א:

ב„חדר" זה למד מנדל עד גיל 11. אז נאלצו לסגור את ה„חדר", לאחר שסוכנים חשאיים עלו על עיקבותיו וניתנה פקודה לחסל אותו. ההורים הוזהרו באזהרה חמורה, כי אם עוד פעם יתפשו אותם ב„פשע" שכזה, הם יענשו במאסר, או אפילו יישלחו לסיביר.

מעתה החלו סוכני הממשלה לשים עין גם באומן על היהודים הדתיים. על פתיחת „חדר" חדש, לא היה מה לדבר והאפשרות היחידה היתה, שהאבות ילמדו עם בניהם בעצמם. אולם ראש המשפחה, שנאלץ לרוץ כל היום אחרי פרנסה לא היתה לו כל אפשרות ללמד את בנו תורה. ממילא לא היה כל טעם בכך שמנדל ישאר באומן. לקח אותו, איפוא, אביו והעבירו לעיר גדולה יותר – לחרקוב. כאן פעל „חדר" חשאי ומנדל החל ללמוד בו. אביו גם סידר לו לאכול „ימים" – כמו בחור ישיבה – כל יום אצל מישהו אחר. לאחר מכן נסע אביו למוסקבה, כדי לנסות את מזלו ולחפש פרנסה בעיר הבירה . . לקח אותו אביו למוסקבה . . .

אולם השלוה לא ארכה זמן רב. עד מהרה התרגשה ובאה על יהודי רוסיה גזרה חדשה: כל הילדים הוכרחו ללכת לבתי הספר הממשלתיים, לאחר שהופעל מה שנקרא חוק חינוך חובה. לגבי הילדים היהודיים, ובמיוחד לילדים מבתים דתיים, היתה זו צרה צרורה. בבתי הספר הממשלתיים פיטמו את מוחותיהם של הילדים הצעירים בתעמולה קומוניסטית ובשנאה לדת ולימדו אותם להתייחס בחשדנות ובבוז אפילו להורים שלהם. יתר על כן, הילדים היהודיים הוכרחו לשבת בבית־ספר בגילוי ראש, ולמלא כריסם ב„תורה" הקומוניסטית. מובן שלמנדל לא היה חשק רב לבקר בבית־ספר שכזה ואמו אפילו לא חשבה לשלוח אותו לשם. אולם באותה שנה, שנת 1935, פתחו השלטונות במסע כפיה, כדי לבצע את החוק ככתבו וכלשונו. מפקחים מטעם השלטונות החלו סובבים בבתים, כדי לאלץ את ההורים לשלוח את הילדים שלהם לבית הספר.

ויהי היום ומנהל בית הספר בכבודו ובעצמו בא אל אמו של מנדל, כדי לשכנע אותה, שתשלח את הבן לבית הספר. כאשר המנהל דפק בדלת, נמלט מנדל החוצה דרך אחד החלונות האחוריים. עוד באותו לילה ליוותה אותו אמו לתחנת הרכבת, קנתה לו כרטיס ושלחה אותו לקיוב.

על הלימוד שלו בחרקוב ובמוסקבה מספר אביו, ה"ר חיים בנימין ברוד, באגרת אל הרבי:

מוכרח להודיעכם מעט ממעשי ועניני שעשיתי עם בני הנעורים שלכם בלמדם בחרקוב כדי שלא יתבטלו מלימוד התורה הק', כל הצטרכותם בגשמיות ב"ה הספקתי להם . . . ועתה . . . בעיר מוסקווא . . . הסכנה פה לבני הנעורים ידוע כי אין לי במה לשלם שכר למוד והלבשה ומנעלים, מאין לי להספיק להם. לבי נשבר עלי מיראה פן יעזבני ח"ו וילך לו ח"ו בדרכיהם, וזה מפני דחקותי ר"ל, כי לו הספקתי לו מנעלים וכל הצטרכותו הוא באמת ילד כשר.

* * *

אלו הן דוגמאות אחדות, ממאבק נועז זה נגד סגירת החדרים ברוסיא, שרק בזכותו זכינו, אנו ואבותינו, להשאר יהודים כשרים ונאמנים לה' ולתורתו, בעזהי"ת.

פרק ח

המאבק נגד החרמת בתי הכנסת

בפרק הקודם סופר על צוות מיוחד של עורכי דין שמונה ע״י המרכז הרוחני שיסד רבנו, ועל פעולתו בכל מקרה של משפט על מלמד, או סגירת בית כנסת. בנוסף לכך נשלחה אז גם משלחת מיוחדת לממשלה, בקשר להתרבות מעשי החרמות של בתי כנסת. על כך מספר ה״ר שלמה יוסף זוין, בסקירה על עבודתו של מרכז זה, בשלהי שבט תרפ״ז:

בהשתדלותו של המרכז המוסקבאי התיצבה אז דיפוטאציא לפני הממשלה עם כתב הרצאה ארוך ומפורט ע״ד גזילת בתי הכנסיות בקהלות ישראל שבמדינתנו, חליפות המכתבים הועילו הרבה לעודד ולעורר את הרוח ואת הלב, מורגש הי׳ ע״י חליפות המכתבים שהדופק היהודי חי ומפעם.

גזילת בתי הכנסת ע״י היבסקציה והפיכתם למועדונים היה חזון נפרץ בימים ההם. עוד בחוק הפרדת הדת מהמדינה של שנת תרע״ח נאמר שהבעלות על בתי הכנסת עוברת לרשות הממשלה. אלה הרוצים להשתמש בהם לצורך תפלה יכולים לקבל על כך רשות מיוחדת לפי חוזה, לאחר חתימת המתפללים על החוזה שהם אחראים לשמור על הבנין ועל הרכוש כעל נכס ממשלתי.

במקרים מיוחדים ניתנה רשות למחלקת ההשכלה לנצל למטרותיהם בתים ציבוריים כמו בתי כנסת וכיו״ב. דבר זה איפשר ליבסקים להפקיע את בתי הכנסת לצרכיהם בתואנות שונות.

באופנים כאלו החרימו במשך השנים את רוב בתי הכנסת. ברוב העיירות הקטנות לא נשאר אף בית כנסת אחד לפליטה, כמסופר כ״ז בס׳ יהדות ברוסיה הסוביטית ע׳ נו־סה.

בכל מקום שרצתה היבסקציה להפקיע את בית הכנסת התחילו המתפללים להשתדל בכל יכולתם להביא לביטול הגזירה, ע״י הגשת תזכירים למשרד המשפטים, שליחת משלחות אל אנשי הממשל, מחאות פומביות וכיו״ב. אך רק במקומות מועטים הצליחו בדרך זו למנוע מהיבסקים להפקיע את בית הכנסת. במקומות אחדים התנפלו המתפללים על אלו שבאו לפנות את בית הכנסת, אך גם זה, כמובן, לא הועיל ביום צרה.

על מקרה כזה בעיר „אני״ שבגרוזיה מספר ה״ר נחום שמריה ששונקין (זכרונותי ע׳ 136):

ביום בהיר אחד הגיע צו חתום מהשלטונות על סגירת בית הכנסת; ספרי התורה יועברו למוזיאון, ובנין בית הכנסת ייהפך למועדון!

תושבי העיירה, היהודים, החליטו כי דבר כזה לא יקום ולא יהיה ובית הכנסת לא ייסגר בשום פנים ואופן. כל היהודים תושבי העיירה התקבצו ובאו בבית הכנסת, וכאשר באו החיילים לסגרו – קמו כאיש אחד ולא נתנו להם לבצע את זממם. הם עמדו כחומה בצורה נגדם, ובעקשנות מרובה ובמסירות נפש ממש לא נתנו לסגור את בית הכנסת!

דבר ההתנגדות הגיע למפקד הראשי, אשר החליט כי לבושה תיחשב למפלגה, אשר בכל המדינה נסגרו בתי הכנסת ורק בעיירה נדחת זו – אני – לא יכלו לבצע את זממם.

ביום בהיר אחד הגיעה לעיירה מחלקה שלימה של חיילים אשר ירו, באויר, לכל עבר. החיילים התפרצו בזעם אל בית הכנסת באיימם בנשק חם נגד כל מי שינסה להתנגד, ופזרום בכח.

יבבה ויללה קמה במקום והאומללים התחננו להם לבל יבצעו את זממם. אך כל תחנוניהם היו ללא הועיל ובאכזריות מרובה הוציאו את ספרי התורה והספרים שהיו בבית הכנסת והעמיסום על מכונית־משא גדולה. את דלתות בית הכנסת סגרו על מסגר והחתימום בחותמות רשמיות.

יהודי העיירה לא שקטו על שמריהם שולחו שליחים מיוחדים למוסקבה הבירה למען יחזירו להם את בית הכנסת. הקהילה היהודית במוסקבה שכרה עבורם אחד מהעורכי־דין הכי גדולים אשר תיאר את העובדא כמו שהיא, במלוא חומרתה, בפני הנשיא קאלינין. הוא הדגיש, כי באם יוודע הדבר בעולם הגדול, זה יעורר סערה גדולה, וכדי בזיון וקצף לממשלה הסובייטית.

קאלינין לקח את המאורע ברצינות מרובה, ביחוד לאחר הצביעו על העובדא כי אין זה מקרה בודד בגרוזיה.

הדבר עורר סערה בשלטונות הקרמלין במוסקבה ומצאו לנכון לשלוח את קאלינין עצמו לגרוזיה אשר יעמוד מקרוב על מצב הענינים. קאלינין הוכיח קשות את השלטונות המקומיים על מעשם הנבזה ופקד מיד

המאבק נגד החרמת בתי הכנסת

לפתוח מחדש את כל בתי הכנסת בגרוזיה שנסגרו לאחרונה!

כתוצאה מכך נפתח מחדש גם בית הכנסת שלנו בבאטום. שלטונות העיר קראו את גבאי בית הכנסת ומסרו בידם את מפתחות בית הכנסת שנסגר.

פרטים נוספים על המעשה הנזכר נמצאים בס' יהודים ויהדות בברית המועצות ע' 261. שם מסופר גם על השתדלותו של המרכז הנ"ל במוסקבה (בראשותו של הרב יעקב לנדא) בדבר משלחת (ובה גם העו"ד אורינסון הנ"ל) אל הממשלה, כנזכר לעיל ברשימת הרש"י זוין.

באמצע שבט תרפ"ג כותב רבנו לה"ר שמואל לויטין, שליחו של רבנו בגרוזיא (אג"ק ח"א ג'תשסו):

הי' א' ממחנם, שמו לא אדע, וא"ל אשר יש להם ח"ו הרהור מרה שחורה על דבר הבתי כנסיות, כי בעיר טיפליס נסגר בית כנסת שמתפללים בה. אם אמת הדבר, ואם כה הוא יודיעו פרטיות הענין וטוב אשר יודיע במכ' מהיר.

ובכ"ג ניסן כותב רבנו (שם ג'תשעד):

על דבר הבתי כנסיות אשר לקחו לבתי משחק, ר"ל, חילול כזה עוד לא נשמע כמוהו בכל המדינות. ואין לחשוב בשו"א אשר משם הממשל נעשה כזאת, אין זה אלא שישנם כאלו אשר רוצים להראות עבודתם הפורי' לשם החופש, ובזה מראים גבורתם לחרף ולגדף, ונוטלים בזרוע ואומרים כי הוא נחלט ברוב דעות של העובדים, אשר האמת הוא להיפך מזה לגמרי, אשר עצה האמיתית היא להראות כזבם, כאשר הבעלי מלאכה ומתפללי הבית הכנסת יעריכו כתב בקשה כי לא יגעו בהקדוש להם, אז אין רשות לנגוע כאמור מפורש באחד הדעקרעטין משנת התשע עשרה.

אך ההצלחה בכ"ז היתה מוגבלת ביותר. בכ"ח תמוז תרפ"ג מתאר רבנו באגרת למנהלי אגודת ישראל בנ. י. את כללות המצב (אג"ק ח"א קכה):

הבתי כנסיות נלקחים בזרוע לבתי ועד – קלוב – לקבוצת אנשים והדומה, בה בשעה אשר החדרים חדרי ישראל נסגרים, ובה בשעה אשר האנשים שבהם ריח תורה ועבודה נרדפים נעלבים ונשפטים, מאת הנערים הננערים מכל רגש טוב, כלומר אין זה בא מכח הממשלה, כי אין ע"ז חוק ממשלי, אדרבא חוק הממשלה מתיר לימוד גם בפומבי לאנשים שלמע' מי"ח שנה, וגם לנערים קטנים שלמטה מי"ח שנה, מותר להם ללמוד כתות של שלשה וארבע אנשים, והדומה בהחוקים שבאם היו נתמלאים על מילואם הי' אפשר ללמוד תורה כבימי קדם.

ורק שישנם חוקי העיר, כלומר בכל מקום ומקום יכול ההנהגה העירונית לעשות כפי המצטרך להם וכפי דרישתם לטובת דעתם, ובההנהגה המקומית המנהיגים הם נערים רקים צוררי הדת, ומחטטים למצוא חטא עון ופשע, ומהם אשר שומרים נקמתם לבעלי תורה דוקא, ואם אי אפשר למצוא עליהם – על בעלי התורה – איזה חטא, מעלילים עליו, כי ידו תכון את אחד המלמדים והמלמד למד עם נערים שלמט' מי"ח, ומביאים עדים ומעידים וקוראים משפט מהם היתד ומהם הפינה, הם העדים הם הדינים והם גומרים את המשפט, פעם כה ופעם כה.

פעמים מסתפקים בזה שהוליכו את הרב המלמד או איזה בעל בית נכבד, בלוית שוטרים מזוינים, ברחוב העיר, מבית המאסר לבית המשפט, (כי ראשית דבר, עד אשר יהי' חקירה ודרישה, מושיבים את בעל העון, בבית האסורים, בחברת גנבים ושודדים, על איזה ימים (ולפעמים גם שבועות) ואח"כ מוליכים אותו אל בית המשפט) וקוראים לפניו, זה האיש, חטא ואשם נגד הממשלה, והוא קונטער רעוואלוצינער וככה יעשה לאיש המנגד כו' ומבזים אותו בכל מיני ביזוי, ובבית המשפט מתקבצים רק מאנשי ברית (ואין מניחים רק כאלו) ושם יוצאים נואמים מאחדים אשר כל ענינים לבזות את התורה ולומדי', ונגמר הדבר בגערה ובאזהרה נוראה על העתיד, (ועד זה יכול לעבור משך חדש ויותר בישיבה במאסר והדומה).

ופעמים פוסקים מאסר על חדשים כמו ששה, או עבודת כפי' (והיינו ששולחים לעבוד עבודה ציבורית, לנקות הרחובות, או מקומי האשפה, והסדר בזה כי נאסרים בבית מיוחד, ונותנים לחם ומים במדה ומשורה, ובכל יום בקר מודיעים אן צריכים לילך על עבודת היום, אם לפרוק או לטעון משאת הסחורה הבאה או הנשלחה במרכבת מסה"ב, או נשיאת אבנים וחומר והדומה, החול והשבת אחד הוא, ולפעמים מהדרים כי כל המלאכה תהי' בש"ק דוקא) והדומה בעונשין באשר ימצאו, בלי חוק ומשפט, והעיקר בכל המשפטים הוא לבזות את בעלי התורה, ולהענישם בכח שידעו מבלי עבוד הלאה בהרבצת תורה, גם בדבר המותר עפ"י החוק של הממשלה ולהטיל מורא ופחד אשר לא ירהיב איש לתמוך בבעלי התורה.

ובהגיע איזה מועד, הנה משך זמן קודם המועד מתחילים להוציא מאמרים מבזי ומחללי המועד, וכמו קודם חגה"פ העבר, הנה בכל העתונים המקומיים (עתוני הפלך והעיירות הגדולות) היו מלאים מאמרי חילול באופן פרוע, דברים שאין האזן יכול לשומעם, והפה לדברם.

מעשי החרמת בתי הכנסת כבר התחילו בשנים הראשונות לשלטון הסוביטי ברוסיא, והלכו והתגברו משנה לשנה. לא את כל בתי הכנסת שבעיר היו מחרימים בבת אחת, בתחלה החרימו אחד מהם, בטענה שגם שאר בתי

הכנסת יספיקו לצרכי התפלה ומזמן לזמן היו מוסיפים להחרים אחד לאחד, עד שבשנים תרצ״ה־ז הוחרמו אחרוני בתי הכנסת שבכל עיר ועיר. רק בתי כנסת אחדים שבעיירות הגדולות נשארו בתור זכר.

התוצאה ממחסור בבתי כנסת התקיימו מנינים חשאיים בבתיהם של אנשים שעשו זאת מתוך מסירות נפש נועזה. הדבר היה נגד החוק וכשהיה הדבר נודע למשטרה החשאית היו הללו נענשים בעונשים כבדים.

אי אפשר לפרט במסגרת זו את מספר בתי הכנסת בכל עיר וזמן ואופן סגירתן, אפילו אם היו ידועים לנו פרטים אלה. סקירה כללית על סגירת בתי הכנסת ברוסיא בשנים תרע״ח־תר״צ נמצאת בס׳ יהדות ברוסיה הסובייטית ע׳ נו־סה. ועל השנים תר״צ־תרצ״ט בס׳ יהודים ויהדות בברית המועצות ע׳ 102־96. וראה גם „היבסקציה בברית המועצות״ ע׳ 297.

ברשימה שבפרק לז יבואו פרטים מרובים על סגירת בתי הכנסת בשנת תרפ״ח בעיירות מרובות ברחבי רוסיא. ועל ההשתדלות ע״י סמידאוויץ לבטל את סגירתם.

יועתקו בזה גם מספר אגרות, שנכתבו אל רבנו מרוסיא, בקיץ תרצ״ג, בקשר לסגירת בתי הכנסת. בתחלת הקיץ כותב ה״ר ליב גאלפערין מניקאפאל:

מקום תפלה נמצא אלינו חדר אצל אחד מאחב״י אשר מתאספים שמה מנין מצומצם להתפלל ג״פ בכ״י ושם קובעים אנחנו שעור קבוע בין מנחה למעריב, ובשבתות בסעודה ג׳.

ה״ר יואל איטקין כותב מקריוואי־ראג:

במחנינו נמצא כעת בהמד״ר אחד (וגם עליו חורקים שן) ובו אני מכהן זה שתי שנים בתור יו״ר הקהלה. לערך ב׳ שנים הייתי לומד בין מנחה למעריב ע״י ובשבתות הייתי חוזר דא״ח בסעודה ג׳ ובצהרים פרקי אבות. מחורף צ״ב – עת הייתי חולה ל״ע לערך ג׳ חדשים, ובעת ההיא עברו כל מתפללי בהמד״ר משניות לקהלתנו ובתוכם גם השו״ב ר׳ ברוך עפעלמאן, ומני אז לומד הוא עד היום ע״י, ובסעודה ג׳ דורש הוא ע״פ דרוש מעניני השבוע. מפאת חסרון כיס יוצאים סעודה ג׳ בחדשים האחרונים רק בתורה לבד.

מעיר אומאן כותב הרב האליבראדסקי:

משלשים בתכנ״ס נשארו שמונה שגם הם עומדים בנס על אנשים זקנים ותשושי כח. באחדים מהם לומדים בערב זקנים וצעירנו נפרדו מאתנו, מהם באונס ומהם ברצון בכלל רבת שבעה נפשינו. אבל מפני הכלל כי דברים שבע״פ א״א רשאי לומר בכתב אקצר.

ומעיר מיחאלאפאל כותב הרב חאזקעלעוויץ:

בהכנ״ס הגדול נחרב, קלויז ובהמ״ד אינם ברשות ישראל, ורק בקלויז א׳ מתפללים, וצריכים לרחמים מרובים שלא יצא מרשות ישראל. לימוד ברבים הי׳ אך מחמת צוק העת נתבטל ובטענה כי אין להם פת במלח ואם אין קמח כו׳.

ועל המצב בשנת תרצ״ד כותב ה״ר יעקב זכרי׳ מאסקאליק:

בכלל התחילו כעת רדיפות על הדת לעקור שארית הפליטה שנשאר. לוקחים וסוגרים את הבתכנ״ס ובמד״ר (רק בחשאי ובערמה, כדי שלא יעשו רעש בחו״ל. מרעש ציטערט מען).

העלילו[ו] על השו״ב דמינסק ודנו עליו שמונה שנים מאסר, ה״י.

פה כעת הרב ר׳ לויק מיעק[טרינוסלב] ע״ד סגירת הבהכנ״ס. סגרו כל הבהכנ״ס, רק בקצה העיר הניחו מנין קטן.

ה״ר אהרנאווסקי כותב מביחאוו:

בהיותי במאהליב נשתוממתי לראות את העיר. מכל המון ביהמ״ד נשארו רק כארבעה קטנים והרוסים למחצה, וגם המה בקצה העיר שצריך לירד אליהם בטורח רב שקשה להמתפללים שהם עתה הזקנים והחלשים. ביהכנ״ס הגדולה העומדת זה כשלש מאות שנה גם היא עומדת להנטל. סרתי לשם והנה כשלש מאות ס״ת והמון ספרים צבורים מכל ביהמ״ד ואבק יכסם.

ה״ר מינדלין כותב מפענזא:

כאשר נלקח מאתנו בהמד״ר שהי׳ לנו מקום התם, אין אצלנו שום קביעות ללימוד. מתפללים אנו רק בשבתות ויו״ט ויאצ״ט בשני מקומות בבתי יחידים.

זה קרוב לשלשה שנים לפעמים בש״ק בין מנחה למעריב הנני מוכרח לדרוש לא לפי רוחי כי אני ממלא מקום הרב שברח מפה. כעת הננו משתדלים שיחזירו לנו את בהכנ״ס.

ומסאסניצא כותב ה״ר שלמה נטע לעווינטאווסקי:

אחלה בשם אנשי עירי שארית הפליטה, ששלש שנים לפנים לקחו אצלנו ביהכנ״ס היחידי ונתנו לנו רשות להתפלל בבית פרטי אצל אחד שעקר דירתו מפה, ובתשעה באב הזה גזרו עלינו לפנות גם את הבית הזה במשך שלשה ימים . . . אשר בזריזות לקנות בית אחד אשר מצאנו אף שאינו מוכשר כדבעי כו׳ ועתה מחמת המורך אשר בא בלבנו פן חלילה יקחו מאתנו גם את הבית הזה.

בשנים הראשונות היו יהודי העיר מתנגדים בתוקף להחרמות אלו ולפעמים היו מצליחים למנוע אותן, כמסופר

המאבק נגד החרמת בתי הכנסת

לעיל. אך בשנים האחרונות היתה כל התנגדות קלה גוררת אתה מיד מאסר משלוח לגלות ולפעמים אפי׳ עונש מות. כל הדאגה, לאחר ההחרמה, היתה הצלת ספרי התורה, כנזכר לעיל במכתב ה״ר אהרנאווסקי, ובאופן בולט ומוקיע יותר כותב ה״ר אברהם אלי׳ מייזיס מקרעמענטשוג:

הגיע העת לחשוב ע״ד הס״ת שלנו, שמלבד שמונחים בבזיון, הנה הם בסכנה גדולה וכבר נלכדו הרבה מהם. ועתה נוסף הסכנה למאד והמקומות נתמעטו מאד, וכמה מקומות נפלו בטעותים ומכרו בעצמם חנם ממש ארבעים או ארבעים וחמשה בעד כל ס״ת ולא ידעו מה עשו עמהם, אף שאמרו שמוכרים אותם לאחינו בחו״ל, אבל מי ערב בעדם שימכרו את הכל, והגניבה מצוי׳, וקבלנו עדים מפי עדים שראו בגדי עור על השמש ו׳׳או בהם תיבות, והבגדים נקראים (קא אוג טוושורקעס). אוי לאזנים כו׳.

ובאותו ענין כותב ה״ר רפאל לאבאק מנאווראסייסק, בעש״ק דברים תרצ״ד, על מצב הס״ת בעירו של החח״ם, בעל השדי חמד, היא קראסובזאר, אשר בקרים:

אחרי דשו״ט באהבה ובחבה יתירה, הנה שפתי לא אכלה ולא אשים מחסום לפי מלהגיד לרו״מ א״א אודות השמונים ס״ת שמונחים בעיר שיצאתי משם. זה לא כבר קבלתי מכתב מתלמידי שכל הס״ת מונחים שם באי־כבוד בלא שום אויר ביניהם, והוא בוכה ומיילל ומבקש שאבא מהר לעיר ששכן כבוד אדמו״ר ההח״מ מח״ס שדי חמד ז״ל. ותיכף כשקבלתי המכתב נשבר ונשרף לבי ע״ז, אוי לי על שברי כי גדול כים שברי, השבתי להם בעזה״י אלך שם ואשתדל לשכור חדר שיהיו מונחים שם כל הס״ת וכל הספרים בהרוחה בלי בזיון. מה פג לבי ומה נבהלה נפשי ע״ז, איני יודע איך לעשות להניח כך כמו שמונחים באשפה חלילה זה לא יתכן להיות בשום אופן שבעולם, או לפדותם למכרם לחו״ל מה טוב ומה נעים הי׳ הדבר. על כן בקשתי מאת רו״מ א״א להשיב לי עצתו נאמנה ועיני צופיות לתשובתו להשיב לי תשובה נכונה ע״ז מהרה.

באופן מפורט יותר כותב מהרש״י גליקסבערג מאדעסא:

בנידון הס״ת הענין כך. במוסקבה יש מוסד „ספר בינלאומי״ (רעזדונאראדנאיא קניגא) שתעודתו לקנות ספרים כאן ולמכרם בחו״ל. המוסד שייך להנארקום למסחר חוץ. והנה זה לא כבר קבלנו דרישה רשמית מאת המוסד הנ״ל למכור לו ס״ת. אעפ״י שהס״ת שייכים להממשלה, אבל הענין צריך להעשות דרך מכירה כדי שיהי׳ הס״ת נוחים למכירה בחו״ל. משלמים כמובן בכסף שלנו סכומים קטנים – בערך 50 רו״כ בעד ס״ת, אבל לא הכסף אצלנו העיקר. הרבנים דפה ביחד עם הרבנים של הערים הסמוכות דנו בשאלה זו באסיפותיהם האחדות ובאו לידי החלטה למכור חלק מן הס״ת המונחים בלי שימוש ואין קוראים בהם כלל, כדי להעבירם לקהלות ישראל בחו״ל. ג׳ רבנים ובתוכם גם אני ערכנו כעין תשובות בבירור הנימוקים והיסודות עפ״י דתה״ק. קבלו כאן מאתיים ושלשים ס״ת. בבהכ״נ הגדול כאן מונחים יותר מאלף ס״ת צבורים חמרים חמרים בלי אויר ביניהם, וזה גורם למחיקת שמות הקדושים וכליון הקלף, מלבד כמה ס״ת שמונחים באופן כזה באיזה בתי כנסיות דפה.

את המכתב הזה מעתיק ה״ר צבי הירש הכהן (שם המשפחה אינו ברור בחתימה) במכתבו לרבנו מנאווראסייסק בי״ג מנ״א ובסופו מוסיף גם הוא:

כפי הנלע״ד הוא פדיון שבוים אמיתי, כי הם מתגוללים ומוטלין בבזיון בכל עבר ופינה, ולא לבד באדעסא כן אפילו בערי ליטא, ובשאר עיירות עוד גרוע מזה נעשה עמהם. כן הודיעו לי.

הס״ת של עירי מונחים בביתי בשמירה מעולה, אך מי יודע מה יָלד עוד כי תמיד הנני שרוי בצער ופחד, ה׳ ירחם עלי.

בשאלה זו פנה אל רבנו גם ה״ר אלטר שניאור זלמן גיטלין שו״ב דקאבעליאק:

כפי שבעירנו הי׳ שני בתי מדרשים ובית הכנסת אחת והבית המדרש ובית הכנסת מכבר לקחו לצרכם הממשלה דפה ולא נשאר לנו רק בית המדרש אחד, ועתה רוצים לקחת מאתנו הבית המדרש אשר הי׳ לנו לפליטה ולא יהי׳ לנו מקום להתפלל, וגם מה לעשות עם הספרי תורות הרבים אשר מכל הבתי מדרשים, וגם עם הספרים הרבים אשר נמצאים בבית המדרש והמהרסים והמחריבים רק מיהודים, הם דורשים מאתנו חמישים חתימות מהמתפללים בבית המדרש ואצלנו אין אפילו החצי כי גם בשבת קודש ביגיעה ועמל נתאסף מנין להתפלל, אוי ואבוי לחורבן כזה. ובקשתי לפני הדר כ״ק להתפלל בעדנו שלא יסכימו על זה בהממשלה דקיוב אשר שלחו לשם הכתב עם חתימות אודות לקיחת הבית המדרש לצרכם.

ומקיוב כותב ה״ר בנימין ליפמן:

באלו הימים סגרה הממש׳ שני ב״מ לתפארת הבנוים זה מול זה. הריקו הב״מ מספ״ק עד ס״ת שבהיכל. דוה לבנו לראות הס״ת שהיו למרמס לרגלי עם הדומה . . . , כי לאחר שנתמלא האוטומוביל מס״ת (שהיו לערך מאה ושבעים ושלש) ישבו עליהם

המזוהמים, ובפרץ שחוק כמנצחים נפרדו מהחצר „יתפרדו כל פועלי און״.

ברם זכור אותם לטוב את הב׳ מיכאל קוזנעצאוו וגיסי מר חיים [רפופורט] יחיו שצלחה בידם להציל (אחר חתימת הב״מ) תשע ס״ת שנחו במקום סתר בדיוטא שני׳ שבארון, כנהוג במדינות אלו לעשות דיוטאות בארון הקודש, כי קודם חתימת הב״מ נעשה פרצה ע״י שודדי לילה שבזו חפצים מביה״מ, ופרצה זו היתה לתועלת עתה בעת המבוכה.

כל הנ״ל הוא משנת תרצ״ד. משנה לשנה הלך המצב והחמיר. בעש״ק פ׳ נח תרצ״ו כותב הרב מנחם מענדל דובראווסקי מקורולביץ אל הרבי:

הננו נאלצים מאד לרחמי שמים, ע״כ נא לעורר רחמים רבים ממקור הרחמים לאמץ לבבינו וכחינו לתו״ע [לתורה ועבודה], ובפרט בעת כזאת, אשר בית הטבילה אין בסביבתינו זה כמה, וגם הביהכנ״ס האחרונה ניטלה מאתנו, ומעט הצאן נתפזרה [היא מחלקת תו״ת שלמדה בקורולביץ בשנים תרצ״ב־תרצ״ו, כדלקמן פרק צ], וגם מנין קבוע קשה מאד להשיג מטעמים שאין לבאר בכתב.

בצורה זו הוחרמו בתי הכנסת ברוסיא הסובייטית וספרי התורה נשדדו; ועל סגירת המקוואות – להלן פרק לח.

פרק ט

הרבצת התורה – תפארת בחורים

בה בשעה שהגזירות על הדת ורדיפות היבסקציה התרבו מיום ליום הרבה רבנו לדרוש מאנשיו לעמוד בתוקף נגד כל המניעות ולהתחזק בעניני תורה וחיזוק הדת. באגרת שכתב רבנו בחורף תרפ"ג לה"ר אברהם אלי' אשעראוו נאמר בין השאר (אג"ק חי"א ג'תשעג):

החובה עלינו כהיום איש איש באשר הוא במקומו ומקום מגורו לעשות ולפעול בהרבצת תורה, בכל אופן שיהי' בהגדת שיעור ברבים דוקא, בין בעלי עסקים הטרודים בכל היום לרגל עסקיהם ועניניהם, ולעת ערב עת בוא האדם מעבודתו, עבודת המסחר והקנין, המלאכה ועבודה, הנה בבית ד' יהי' עת קבוע בלימוד גמרא משניות אגדה, פרק תניא, וסימן שו"ע.

גם אפשר ליסד אשר השכם בקר יעשו אגודת מזמרי מנעים זמירות ישראל, כנהוג בדורות אבותינו.

הגיע העת אשר החלש יאמר גבור אני, ורוח אלקים בקרבו יתאמץ, לא בחיל ולא בזרוע ולא בכח כ"א בהתעוררות הלב וניב שפתי נועם, לקרב לבן של ישראל לאביהם שבשמים. ולב ישראל פתוחה לכל דורש טוב.

בהרבה עיירות התעוררו כהיום ביתר שאת ויתר עז ביתרון החכמה מן הסכלות. כל אחד ימצא מרגוע לנפשו, בשמעו דבר ד' זו הלכה, הליכות עולם בקדש בתי הכנסיות ובתי המדרשות, כמלפנים בימי הבינים, אשר זנבי האודים התפרעו בכרמי בית ישראל, כולם כאיש אחד לבבם היתה מסורה ונתונה לתורת ד' ומצותיו.

גם כהיום אשר הנעדרים מן הדעה בלי שום חוק נוטלי' בזרוע לפרוע פרעות ביופי ישראל וגאון יעקב, הנה האיש אשר בדעת מושבו מקיים בעצמו האמור אל תען, ואינו נכנס בדברי ריב ומדון, רק הולך לבטח דרכו בדרך הסלולה לקבוע שיעורי לימודים כל אחד באשר ימצא נכון לפני קהל השומעים, וידברו יראי ה' איש את רעהו להתחזק בדרכי מסורת אבות בלב בטוחה ושאננה ואור תורה במושבותם.

בתוכן דומה היה מרבה רבנו לכתוב לכו"כ, וגם בהתוועדויות שהיה עורך מפעם לפעם ביומי דפגרא, י"ט כסלו שמח"ת ופורים, שהיה מתאסף עם רב לשמוע את דבריו, היה זה תוכן הדיבור, כפי שהוא עצמו מספר באגרת ט"ו מ"ח תרפ"ח (אג"ק ח"א שמ):

אחד היסודות בנושא הדיבורים הי' להגיד גלוי לעין כל כי על פי חוקי הממלכה, כל יהודי הוא אזרח המדינה, ויכול הוא על פי חוקי הממלכה ללמוד את בנו תורה, וכל עניני הדת בלי שום הפרעה והחברה יעוסעקציע הם אין להם שום דבר עם הממלכה, שהם רק אנשים פשוטים, פריואט מענטשין, אשר עמהם אנו יכולים להתדיין ולהתנגד אליהם, כמו שהם יכולים להתנגד אל שומרי הדת, ועלינו לדעת כי גם אנחנו יש לנו פארטיי והפארטיי שלנו איננה פוליטית כלל, כ"א להתחזק בכל עניני הדת, ומה שנוגע אל הדת שמירת התורה והמצוה עלינו לעשות במס"נ בפו"מ.

מענין לענין הי' בא כמה סיפורי מעשיות מחיי ישראל בימי האינקוועזיציא, והדומה מאת אשר סבלו אחינו בני ישראל בכל משך ימי הגולה בכל מקום פזוריהם, ולא אכחד אשר בחסדי השי"ת הדיבורים פעלו ועשו רושם גדול, לא לבד על אנ"ש שי' והיראים כ"א גם על אנשי פשוטים, ובמקרים שונים גם על האינטעליגענץ וחפשים גמורים אשר במשך שני השנים רפ"ה־פ"ו התקרבו רבים שהיו רחוקים לא רק מן העניינים האלו של חסידות כ"א גם ממצות מעשיות ות"ל נתקרבו אל חיבת התורה.

באופן כזה היה מסדר שיעורי תורה בבתיכ"נ בעיירות רבות, ואף היה נותן איזו תמיכה למגידי השיעור. כך מספר באגרת שכתב בחורף תרפ"ד לאנ"ש בארה"ב (אג"ק חי"א ג'תשפה):

הנסיון הראה לי אשר בצערוואניץ אחד שהוצאתי על עיר אחת שיש בה כשבעה בתי כנסיות, ת"ל לומדים בכל בית כנסת וכנסת בין מנחה למעריב ואחרי מעריב שיעור גמרא, וזה עולה לי חמשה רוביל (והיינו חצי צערוואניץ) לחודש.

בכ"ד תשרי תרפ"ד כותב רבנו אל ה"ר פסח פריינקל בחרסון (אג"ק ח"א קל):

בזה הנני ממלא את ידך בתור תלמיד המוסד תו"ת, אשר תעשה אסיפה גדולה מאנ"ש שי' במחנם ולבאר לפניהם את המצב באשר הוא, כי ירד ירדה ח"ו עדת החסידים, ובאשמת אשמים, אשר איש איש ימצא מי האשם, נסוגו אחור ח"ו, חסידים בלא חסידות, ובלא מדות חסידות, ויבנו להם דרך חדשה. ובכן הנני פונה אליהם בשם החסידות אשר איש איש ישוב אל קנו, ויקבע לו מקום בבית הכנסת והמדרש, באחד השיעורים אשר לפי ערכו, מלבד אשר בש"ק כאו"א מחוייב לבוא אל לימוד הדא"ח, ויעריכו

רשימה מיוחדת מכל מתפללי ביהכ״נ וביהכ״נ ובכל ביהכ״נ וביהכ״נ יהי׳ איש נבחר אשר הוא ישגיח על הסדר האמור, והעובר בשאט נפש ידע כי אין לו חלק בזכות אבות, והמקבלים עליהם דרכי אבותינו ופקודתם יתברכו בברכה כפולה ומכופלת מנפש ועד בשר.

ובאגרת ג׳ כסלו תרפ״ד מספר רבנו (שם קנא):

אחד ממכיריי ואוהביי אשר שם לבו ונפשו ע״ז, כותב לי אשר בכמה וכמה בתי כנסיות ומדרש בעירו והסמוך אליהם ישנם שיעורים קבועים אל לימוד גמרא, עין יעקב, משניות, לקו״ת, תניא, ובש״ק חומש, מדרש, או מי שחוזר בע״פ, אבל בהכרח לעזור להמגידי שיעור כי עניים מרודים המה, והעזרה היא בדבר מועט 75 קאפ׳ לשבוע (כלומר הצעראניץ שהוא בערך חמשה דאללער, והוא עשרה רוביל זהב, א״כ הוא ג׳ רוביל לחדש) ומהם רוביל אחד לשבוע, ובתי כנסיות כאלו הנה בילקוט מכתביי יש בערך כמספר שנותיו של אאע״ה, ודרוש בערך כשבעים צער׳ (ג׳ מאות וחמשים דאל׳) לחדש.

גם בזה התעסק המרכז הרוחני שיסד רבנו ושסופר עליו לעיל פרק ו, כמסופר בסקירה שכתב ה״ר שלמה יוסף זוין על המרכז הזה:

בין יתר עבודותיו של המרכז יש לחשוב גם: **החזקת ותשלומי שכר של כמה מגידי שיעורים** בבתי הכנסיות (גמרא, עין יעקב, משניות ועוד) של כמה ערים (בניקליוב, מינסק, מוהילוב, באברויסק, וויעטקא, מוסקבה, לענינגראד, סמרקנד, קולאש ועוד); עזרה זמנית לכמה ת״ח ונכבדים פרטיים, **מאכל כשר** (תשלומים בבית התמחוי בעד סעודות כשרות לתלמידי בה״ס הגבוהים בלענינגראד); השתתפות בחלוקת **המעות חטים** שנתקבצו בעד קהלות מדינתנו ועוד.

על השיעורים שסודרו בלנינגרד ותמיכת מגידי השיעור בשנים האלו ע״י רבנו מספר ה״ר אלי׳ חיים אלטהויז באגרת כ׳ מ״ח תרח״ץ:

הקהלה של היראים בביהמ״ד „צמח צדק״ עבדה עבודתה התמה בחשאי, הרבה מלמדי תשב״ר בהעיר לענינגראד קבלו שכר לימוד מכ״ק אדמו״ר שליט״א ע״י הקהלה „צמח צדק״, גם „בית הטבילה״ הי׳ תחת השגחתה של הקהלה הזאת, וכן שיעורי לימוד גפ״ת בכל המנינים נתקנו, והמורים המשפיעים קבלו שכרם מרבינו שליט״א ג״כ ע״י ה„צמח צדק״.

* * *

בנוסף לשיעורי התורה למתפללי בתי הכנסת סודרו אף שיעורים מיוחדים לבני הנעורים העוסקים במסחר או בלימודים כלליים בבתי הספר. שיעורים אלו נקראו בשם „תפארת בחורים״. על כך מספר ה״ר שלמה יוסף זוין באותה סקירה:

חשיבות גדולה צריך לתת לעבודת המרכז בין בני הנעורים העוסקים במסחר או באומנות או בלימודים כללים בבתה״ס: עבודת אגודות התפ״ב (תפארת בחורים) בני הנעורים. כסבורים היינו שבני הנעורים במדינתנו כבר הלכו כולם מהיהדות המסורתית ואין לנו אלא אותו החלק המתחנך בבתי הישיבות, מי מלל ומי פלל שימצא לנו עוד חלק גדול מאותם בני הנעורים העובדים במשרות ופקידות שונות מבקרים בבתה״ס הגבוהים או עוסקים במסחר וכדומה שיתאגדו לאגודות וקבוצות מסודרות ומאורגנות לתכלית לימוד התורה שעות קבועות של שיעורי ערב בכל יום אבל העובדא עובדא: בוויטעבסק, במוסקבה, בלענינגראד, במינסק, בנעוול, בסמרקנד ועוד הסתדרו בני נעורים לאגודות תפ״ב ויסדו להם שעורים תמידים של תלמוד, משניות, עין יעקב, מדרש, שו״ע וכדומה. אין לשער את הערך הכביר של התפבי״ם הללו גם על חברי התפ״ב עצמם גם על יתר בני הנעורים וגם על התושבים היהודים של אותה העיר שהאגודה נמצאת בה בכלל, בכל ההתלהבות של חום הנער ובכל האינירגיא הרעננה של הצעירים מסורים הם התפבי״ם לאגודתם ולעבודתם ולתלמודם.

ברשימה נוספת משנת תרפ״ח מונה הרבי את קבוצות התפ״ב בעיירות מוסקבה, לנינגרד, מינסק, וויטעבסק, נעויל, וועליז, קיוב והומיל. בס״ה מונות הן כ־600 חברים.

ובאגרת נר ה׳ דחנוכה תרפ״ט מספר רבנו (אג״ק ח״ב תטז):

ענינה של אגודה זו אשר מתקבצים צעירים בחורים מבני י״ח־כ׳ שנה ולמעלה ואברכים עד בערך ל״ה ומ׳ שנה, אשר רובם הם מבעלי מלאכה, בעלי עסקים עוזרי בתי מסחר ועבודה.

חוקי האגודה הם אשר מתקבצים יחד בזמן קבוע בכל יום ללמוד שעה אחת והלימודים הם פרשה חומש עם פרש״י, קיצור שו״ע, ומהם גם ישנם הלומדים גמרא ומתחזקים בשמירת שבת בטהרת המשפחה.

אגודה כזו ישנה ברוסיא בהרבה והרבה מקומות ת״ל ובהם נכנסים גם תלמידי האוניווערסיטעט, רופאים ועורכי דין כו׳, והביאה אגודה זו כמה ענינים טובים בחיזוק הדת, אשר ת״ל בהרבה צעירים נראה תנועת חיים בעניני היהדות.

אגודה כזו נוסדה בין יהודי בוכארא בסמרקנד ועוד ובגרוזיא בכותאיס טיפליס ועוד ות״ל עשתה פרי טוב.

לא רק שיעורי תורה ארגנו עבור חברי ה„תפארת בחורים" אלא אף תמיכה מיוחדת למאכלים כשרים, כנזכר לעיל ברשימת הרש"י זוין. בזה עבד הרבי בשיתוף פעולה עם הוועדה לעזרה יהודית. על כך נודע לנו מתוך סקירה מיוחדת שנמסרה ע"י חדב"נ הרש"ג אל ד"ר חאווקין, בעת פגישה מיוחדת שהתקיימה ביניהם ברוסיה בי"א מ"ח תרפ"ז, ונמצאת בארכיון שלו שבספריית ירושלים 292/4 (תורגמה מרוסית ע"י ד. מ. אולידורט):

המשרד המרכזי של ועדות הסטודנטים
אצל חדרי האוכל של הוועדה לעזרה יהודית,
מספר 1, 2, 3, **לנינגרד**

הנכבד מאד פרופסור חווקין!

הרשו נא לנו לתאר לכם במכתב קצר זה את הצרכים של הסטודנטים היהודיים:

אנו החתומים מטה, הרינו הנציגים של הסטודנטים היהודיים הסועדים בחדר האוכל של ה„יעקאפ" (הוועדה לעזרה יהודית). בקיצור, אנו נתאר בפניכם איזה מין חדר אוכל הוא זה:

אצלנו בלנינגרד קיימת הוועדה לעזרה יהודית, ותחתיה שלשה חדרי־אוכל שבהם סועדים על הרוב סטודנטים. מחיר כל סעודה הוא 20 קופיקות. ליד כל חדר־אוכל יש ועדה של סטודנטים. כל הוועדות מאוחדות ב„משרד המרכזי של וועדות הסטודנטים", הבוחרים בין הסטודנטים את אלה הזקוקים ונצרכים ביותר, ונותנים להם את הסעודות בחנם, או במחירים של 8 קופיקות או 12 קופיקות לסעודה. את האמצעים לכך אנו מקבלים מהוועדה לעזרה יהודית, וכן מ„לעטא" (איחוד הקהילות היהודיות הדתיות בלנינגרד). בסך הכל אנו מקבלים סכום של 2500 סעודות בחודש חינם, מהן 350 סעודות המתקבלות מדי חודש מהרב שניאורסון. כדי לספק את צרכי כל הנזקקים דרושים לנו לפחות עוד של 5000 סעודות בחודש. מידת הצורך בינינו היא עצומה. רבים מאלה המשלמים 8 קופיקות לסעודה אינם ביכולת לשלם אפילו סכום זה, ולכן הם סועדים רק פעמיים־שלש בשבוע, ורבים מתהלכים בנעליים קרועות ובלי בגדי לבנים.

כל האמור לעיל מכריח אותנו לפנות אל כב', פרופסור נכבד, המכיר את צרכי הסטודנטים, והיודע כמה קשה לעסוק [בלימודים ... אנו פונים לכבודו לעזור לנו בנושא זה] ועם הזמן לארגן עזרה עבורנו בסעודות ו[...].

אנו מקוים שמכתב זה, למרות קיצורו ואי־בהירות סגנונו, יעשה את שלו ופרופסור חווקין יבוא לעזרתנו.

בהבעת תודה ואיחולי כל הברכות אנו חותמים מכתב זה בתקוה לקבלת עזרתכם.

יושב ראש צ. ב. [...]
מזכיר [...]

18 באוקטובר 1926.

* * *

אחד מהמתעסקים בהתייסדות והנהגת אגודות אלו ברוסיא הוא הרב יעקב לנדא, שרבנו כותב אודותיו באגרת כ"ז מ"ח תרפ"ח (אג"ק חי"א ג'תתיג):

ידידי הנעלה והכי נכבד הרב המפורסם והנודע מוהר"ר יעקב שי' לנדא, וכארבעה שנים עסק בהתייסדות והנהגת אגודות תפארת בחורים.

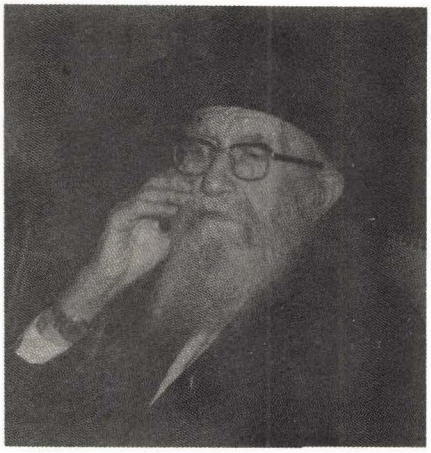

ה"ר יעקב לנדא

על אחת מתוצאות התפ"ב כותב אל רבנו, אחד בשם אפרים בן שרה רבקה, בל"ג בעומר תרצ"ד:

אין 1927 יאר בין איך געקומען אין מאסקווע, האב איך זיך צוגעקלעפט צום תפ"ב, צו ר' יעקב לאנדע, געוואינט האב איך ביי ר' ברוך שלום כהן ז"ל. ר' יעקב לאנדע, דער תפ"ב, די דירה ביי רב"ש כהן ז"ל, האבן אין מיר איינגעפלאנצט חסידישע ווארימקייט אין תורה און אין אידעשקייט.

* * *

אגודת „תפארת בחורים" האמורה התקיימה לא רק בין בוגרי בתי הספר, אלא אף, ובעיקר, בין אברכי אנ"ש שבתום עבודתם התקבצו בביהכ"נ ללמוד. אגודה כזו

התקיימה בלנינגרד עד שנת תרח״צ, שאז נאסרו חברי׳ ומגיד השיעור ונשלחו לגלות סיביר. על כך מספר ה״ר נחום שמריהו ששונקין בספרו „זכרונותי״ ע׳ 209:

בלנינגרד היו כעשרה בחורי ישיבת „תומכי תמימים״ אשר עבדו בביתם, ובתום עבודתם התקבצו בבית הכנסת ה„קופעצעסקאי״ שלנו לשם קביעות עתים, ללמוד תורה בצוותא, נגלה וחסידות, עם עוד אחרים. מגיד השיעור היה הרה״ג ר׳ נחום טרבניק.

בתוך הבאים לשם „נדבק״ בחור אחד ממינסק. הוא היה משתתף בלימודים הקבועים וגם בהתוועדויות. אמנם נפל אצלנו איזה חשש אודותיו, אך אי אפשר היה לגרש איש זר, ואדרבה, היה צורך לקרב אנשים כאלה. לאחר מכן התחתן, קנה לעצמו טלית מהודר מצמר, והתנהג כאחד מן השורה לכל דבר.

לבסוף נתברר כי הוא היה מסור ומלשין, והלשין על כולנו. ייתכן כי לא יכול היה לעמוד בנסיון המר בפני חוקרי הנ. ק. וו. ד. ואולי היתה זאת גם סיבת בכיו הרב בתפילת יום הכפורים, על אשר נאלץ למסור לידי המרצחים השפלים נפשות יקרות ותמימות. אך זו היתה העובדא.

כצעד ראשון אסרו את המגיד שיעור, הרב ר׳ נחום טרבניק, והגלוהו מביתו למשך שלש שנים, בטוחים היו כי הגלייתו תכניס פחד ומורא על השאר. אך, בראותם כי עולם כמנהגו נוהג, ושיעורי התורה הקבועים נמשכים על אפם וחמתם – החליטו לאסור את כולם.

בערב אחד הגיעו מלאכי החבלה האפלים ואסרו את כל החבורה הקדושה, בתוכם שני בניי חיים ומשה, ונשלחו לארץ גזירה, בסיביר הרחוקה, לתקופה של עשר שנות גלות.

יקרי־נפש אלה, נפשות זכות ותמימות, מסלתה ומשמנה של יהדות רוסיה הדוויה, לא יכלו עמוד בתנאים האיומים ששררו במחנות העבודה וגוועו שם מרעב ומצמא, מקור ומכפור, ועקבותם לא נודעו עד היום הזה! השם ינקום את דמם ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם הטהורות עד כי יבוא שילה.

על מאסר זה – ראה לקמן פרק מו.

האגודה בלנינגרד נזכרת גם באגרת ה״ר בנימין ליפמן אל רבנו מעש״ק נשא תרצ״ד:

הבחורים מלענינגראד, הא׳ ישעי׳ מקרסנלוק והב׳ אלי׳ חיים [רויטבלאט] מנעויל יחי׳, שעברו דרך קיוב . . . בתארם לנו את הת״ב המתנוסס במחוזם לשם ולתהלה.

על האגודה בקיוב, בשנים תרצ״ז־ח – ראה לקמן סוף פרק פ. ועל קביעות שיעורי דא״ח לאנ״ש ושיעורי תורה בכלל – בפרק לו.

פרק י

כריתת ברית – עד טיפת הדם האחרונה

בזכרונותיו של ה״ר מיכאל יהודה ליב הכהן מסופר על התוועדות הרבי בי״ט כסלו תרפ״ד ברוסטוב:

בהתקרב החג י״ט כסלו באו הרבה אורחים, מהם היו גם כאלו שלא הכרתים מקודם, אז בא הרה״ח ר׳ שמואל בעזפאלאוו ז״ל, ר׳ משה חאריטאנאוו השו״ב דחערסון, הרה״ח ר׳ אברהם ברוך ז״ל פעווזנער ממינסק, ר׳ ארי׳ שלום ווארשאווסקי מראמען (גיסו של ברוך ראצאווער), ועוד ועוד.

החגיגה של י״ט כסלו היתה ע״צ היותר טוב והי׳ גילוים נעלים מאדמו״ר נ״ע ואדמו״ר דבר אז הרבה. ואמר אז: איך וויל מאכין שמשים ושמש הוא שילך בכל העיר שנמצא ויסדר שיהיו קביעות ללימוד בביהמ״ד, שיהי׳ מקוואות, יאסוף נערים וישכור מלמד עבורם וכו׳. וכמה מהחסידים נענו ואמרו רבי איך וויל זיין א שמש (כמדומה שר״מ מחארסון הנ״ל ג״כ אמר לאדמו״ר שמקבל על עצמו להיות שמש). ומי שקבל על עצמו השמשות אמר לו אדמו״ר איך מאך מיט אייך א כריתת ברית ונתן לו כוס משקה וברכו בהצלחה במעשיו.

בהמשך לזה, באותו חורף, קרא רבנו אסיפה במוסקבה, עם עוזריו, שהיו מוכנים לעבוד במסירות נפש עד טיפת הדם האחרונה. על אסיפה זו מספר רבנו באגרת ב׳ שבט תרפ״ט (אג״ק ח״ב תכג):

ובשנת תרפ״ד, על אחת המועצות אשר היתה לי עם עוזרי בעבודת התעמולה בהרבצת התורה הוכרחו לנו עוסקים בזה, והצעתי אז לקבוצה קטנה מתלמידינו היקרים שי׳ פן יאבו לקחת עבודה זו.

ובשיחת י״ג תמוז תרצ״ב מספר רבנו:

איך האב אוסגעקליבן 8 אינגלעך תמימים מענטשן מיט געזונטע קעפ און הערצער און הענט און פיס, איך האב זיי צוזאמען גערופן קיין מאסקווע אויף א אסיפה, און מיר האבן געשווארן א שבועה, אז יהי׳ מה שיהי׳ זאל מען זיין מוכן ומזומן צו געהן עד הטיפה דם האחרונה.

בשיחה אחרת (ס׳ השיחות תש״ב ע׳ 154) מסופר על תשעה תמימים שהשתתפו בכריתת ברית זו (ואפשר שגם לעיל צ״ל 9 – במקום 8), וז״ל השיחה הנ״ל:

נאך די הסתלקות האט זיך אנגעהויבן גזירות אויף תורה און חדרים. תרפ״ב [כנראה צ״ל: תרפ״ד] זיינען זיך צוזאמען געקומען אין מאסקווע ניין תמימים – תלמידי תו״ת – און איך בין געווען דער צענטער און מיר האבן אלע געשווארן מוסר נפש זיין זיך אויף תורה יַד טיפת דם האחרון, מיר האבן דאן צוטיילט די ארבעט אין דער מדינה, פאר יעדן באזונדער. און דאס האט געהאט א גרויסע השפעה אויף די מדינה און עס זיינען געגרינדעט געווארן הונדערטער תלמוד תורה׳ס און חדרים.

האסיפה הנ״ל במוסקבה התקיימה בשלהי חורף תרפ״ד. בעת נסיעת רבנו חזרה לביתו ברוסטוב, פוגש אותו מזכירו ר׳ אלחנן מרוזוב ומודיעו שהגפא״ו מחכים על בואו, כדי לאסרו ולשלחו לארץ גזירה, עבור התעסקותו של רבנו בהחזקת הדת. רבנו חזר על עקבותיו, וישב בכפר הסמוך למאסקווא, עד יעבור זעם. בי״א ניסן מגיע רבנו לרוסטוב, ובאותו יום באים אליו אנשי חיל לעוצרו, כמסופר באחת מאגרותיו (אג״ק ח״א שמ):

בי״א לחדש ניסן בשעה החמישית אחרי הצהרים הנני בא לרוסטוב, ובשעה הששית באים אלי, ואנשי חיל סובבים את בית דירתי, ועושים חיפוש גדול, ושאלות ארוכות והחיפוש נגמר בשעה הרביעית לילה ומציעים לי ללכת לבית האסורים, אמנם מר גאלדענבערג הנ״ל פעל אשר לא יאסרו אותי, וכבד הדבר להאריך בכל מה שעבר עלי, אך אחרי רוב יגיעה והשתדלות במשך יותר על ששה שבועות פעלתי באם שאעזוב את רוסטוב מעצמי אז מניחים הם אותי, ואסע לפטרבורג, ושבוע אחת קודם חגה״ש בשנת תרפ״ד הנני בא, אני, ובתי שיינא ת׳ לפטרבורג וב״ב שי׳ מחכים ברוסטוב, עד אשר אשיג מעון, וגמ״ח במה להוביל את חפציי, והעתקת ב״ב יחיו אל גלות חדש.

והעבודה הולכת לה לפי ענינה ובלתי מתחשבת עם מצבי הפרטי ועניניי הפרטים, וכמובן אשר היא נעשית בחשאי ובכמה סייגים אשר לא יוכלו למצוא עלי שום עון אשר חטאתי, והיעווסעקציע מעוררת עלי בלבולים שונים ומשונים, והגפא״ו שומרת את עקבי, וכל צעדי ספורים ומנוים.

גם הישיבה הוכרחה אז לעזוב את רוסטוב, כדלקמן פרק סו.

פרק יא

חיזוק הדת במושבות (קאלאניעס)

רבנו שלח אז שליחי חרש לעבור מעיר לעיר ולייסד בהן חדרים. אחד מראשוני השלוחים למטרה זו היה ה״ר שמחה גורודצקי (שכבר סופר לעיל פרק ד, על השליחות שלו לבאקו בקשר ליסוד חדרים). על כך מספר ה״ר שמחה (יהדות הדממה ע׳ 43):

כעבור מספר שנים שלחני רבינו לשליחות בקרים.

בתקופה ההיא הקימו מושבות רבות של יהודים בקרים, בשיתוף עם הג׳וינט. הרבי אמר לי אז, כי היות והקימו מושבות וכפרים רבים – ישנו צורך דחוף לייסד שם חדרים, להושיב מלמדים, לבנות להם מקואות, ולדאוג להביא שם שוחטים ורבנים. „כל השמות והכתובות שמסרת לי אז – אמר לי רבינו – בו הצעת שפלוני יהיה רב והאחר ישמש כשוחט, אשתמש בזה עכשיו למטרה זו. עליך רק לכתוב לי היכן דרוש רב, והיכן צריכים לשלוח שוחט וכדו׳״.

נסעתי לקרים והייתי שם משך זמן של חמשה חדשים. נדדתי ועברתי מכפר לכפר, מישוב לישוב; חיפשתי ובדקתי את המצב בכל מקום בכל הקשור ליהדות. פעלתי שם רבות, ת״ל. יסדתי שם חדרים, ודאגתי להביא לשם מלמדים או שוחטים.

פיתחתי שם קשרים הדוקים עם ראשי הג׳וינט, ה״ה ד״ר כהן וד״ר רוזן – באמצעות קרובת־משפחה שלהם – והקמתי במקומם מקוה טהרה.

באחד מנדודי, בעמדי פעם בתחנה מסוימת, עצרו אותי. בתעודה שלי לא היה רשום גילי הנכון, וכן שמעו עלי כי הנני עושה תעמולה ליהדות, ורצו לכן לאסור אותי ולהעבירני לבית הכלא.

כאשר ראו זאת אנשי המקום, נאספו כל התושבים מאחד הישובים, עם מקלות בידיהם, ורצו להרביץ בשוטר שרצה לעצרני. הם הוציאו אותי בכח מידיו, ותוך כדי ההתנגשויות אתו, קרעתי את התעודה. וכן קרעו את הפרוטוקול אשר השוטר התחיל לכתוב נגדי, וכך הצליחו להוציאני מידיו ונצלתי, בע״ה, מידיהם.

לאחר מכן חזרתי לרבינו אשר אמר לי: יודע הנני היטב מכל אשר עבר אתך שם, אבל להבא יש להזהר שלא לבא לידי התנגשות אתם.

בשליח זה למושבות בקרים לא הסתפק רבנו. תיאור מלא על העבודה במושבות נותן לנו ה״ר שלמה יוסף זוין, בסקירה שלו על עבודת המרכז הרוחני שיסד רבנו, שכתב בשלהי שבט תרפ״ז:

פרשה מיוחדת היא המחלקה החמישית, מחלקת הקולוניות שבגלילי קרים, חרסון, קריווראג ועוד . . . מאליו מובן שאין מקומות ישוב של עבודת אדמה יכולים להקרא בשם ישובים יהודיים אלא באופן שהמתיישבים החדשים יוכלו למצוא שם כל מכשירי היהדות שאין אדם מישראל יכול להתקיים מבלעדם, כגון: כשרות הבשר, בית כנסת לתפלה, מלמד לתנוקותיו וכדומה, ולפיכך כואב ודואב לבם של כל אלה הנאמנים להיהדות המסורתית לראות את הקבוצים החדשים הנבנים בהמושבות והקולוניות הנוסדות כעת בקרים ועוד מבלי שום סימן של יהדות ומבלי שום ריח של מסורת אבות, מבלי מקום לתפלה ומבלי מורה לתורה, מבלי שוחט לכשרות ומבלי מקוה לטהרה כואב ודואב הלב ואין דואג לפעול ולעשות דבר מה למלא החסרון ולתקן המעוות, הקולוניסטים עצמם בבואם למקומות החדשים אין לאל ידם בכחות עצמם לבנות המוסדות הדתיים הנחוצים ועזרה מן החוץ אין.

יישר כחו אפוא של המרכז הלענינגראדי שהתענין הרבה במקצוע זה, מהצד האחד לא פסק מלתקוע ולהתריע לפני המוסדות שבחו״ל המתעסקים בעבודת ההתיישבות הקרימית ולהעירם ולעוררם אשר חובתם הקדושה היא שיחד עם העזרה על הצרכים החמריים יקדישו גם עזרה על הצרכים הרוחניים של המושבות, כי אין יהודים בלא יהדות ואין יהדות בלא תורה ומסורת אבות, ומהצד השני שם לב גם לעבודה ממשית בהקולוניות על אתר לתקן לפחות במקצת את אשר הי׳ ברשותו ובאפשרותו לתקן.

ראשית דבר דאג להשיג ידיעות מפורטות ע״ד מצב הרוחני של המושבות, ואנקיטה נשלחה להרבה קולוניות עם שאלות: על שם המושבה והגליל, מנהיג המושבה, כמה משפחות ונפשות, מצב הכשרות (אם יש שו״ב ואם היו אוכלים בשר כשר לו הי׳ שם שו״ב) אם יש ביה״ט ואם אפשר לבנות, אם יש ביהכנ״ס וספרים וכו׳, אם יש מגיד שיעורים לגדולים, מלמדים לקטנים, מצב הש״ק וכדומה.

מהרבה קולוניות נתקבלו תשובות מפורטות על

כל השאלות. התשובות ברובן מענינות בזה שהן מראות לנו שרק חסרון המוסדות הדתיים גורם לעקירת הקולוניסטים מהיהדות, כך למשל, אנו קוראים בתשובות של המושבה **אויפלעבונג** 9 ווירסטאות מתחנת קאלאי „שו״ב אין, לוקחים בשר מתחנת קאלאי **אם הי׳ להם שו״ב היו אוכלים כשר**״. ובהשאלה ע״ד תשב״ר אנו קוראים „אין לומדים כלל – אם הי׳ מורה היו כט״ו נערים שהיו לומדים״.

מהמושבה **בית לחם**, אנו קוראים: „שו״ב אין, אם הי׳ שו״ב היו כולם אוכלים בשר כשר והיו נותנים לו על אכילה ושתי״. ובשאלת תשב״ר „אם הי׳ שו״ב היו לומדים אצלו נערים״.

מהמושבה **חרות**, „שו״ב אין, כמעט כולם רוצים כשר, לע״ע **מחסרון שו״ב** נזהרים רק ששה, מפני ריחוקה מהמושבות האחרות מורגש ביותר חסרון שו״ב, אם היו עוזרים להם בערך 20 רו״כ לחדש היו נותנים השאר בעצמם, נצרך שו״ב שיוכל גם ללמוד תשב״ר״ ובשאלת התשב״ר „אין לומדים מחסרון מלמד״, וכך אנו קוראים ברשימה ארוכה של מושבות שאילו הי׳ שו״ב היו כמעט כולם אוכלים בשר כשר וחסרון שו״ב גורם שיאכלו נבלות וטריפות.

מהמושבה נו׳ 2 אנו קוראים „ר׳ א. וו. התחיל ללמוד עם תשב״ר אבל מפני עניותם לא שלמו לו וע״כ עזב הלימוד, אם היו עוזרים לו לכה״פ ב־25 רו״כ לחדש הי׳ לומד עם ט״ו נערים ויותר״, וכדומה לזה אנו קוראים מהרבה מושבות אחרות.

מהמושבה נו׳ 1 „חסרים מזוזות סדורים, תהלים ועין יעקב, חסר בעל קריאה, חסר מגיד ברבים, יש אדמה עבור בהכנ״ס, וכדומה לזה (ע״ד חסרון מזוזות, ציצית וכו׳)״. כותבים עוד מכמה מושבות (כמו ממושבות מריילאנד, אידענדארף, פריילעבען ועוד). מקוה אין בכל המושבות. כמובן יש בהרבה מושבות כמה אנשים הכואבים ע״ז, מהמושבה אידענדארף, למשל, כותבים: „מקוה אין, רבים דואגים על זה״, ומהמושבה ערשטער מאי „מקוה אין **כולם דורשים ומבקשים**״.

מלבד התשובות על האנקיטות ישנם הרבה מכתבים ממושבות שונות הפונים להמרכז הלענינגראדי בבקשת עזר ע״ד כמה צרכים דתיים שונים. כך, למשל, אנו קוראים במכתב ממושבה ראטנשטאט: „אנחנו הח״מ ממושבה נו׳ 4 שקורין ראטנשטאט עשינו אספה אודות בנין בהכנ״ס במושבתנו והחלטנו שנחוץ הדבר מאד ואנחנו יכולים לעזור בהבאת החומר שנצרך לביהכנ״ס דהיינו אבנים ועצים וכדומה ולפי החשבון עזר זה עולה 300 רו״כ כי לקנות אבנים וכו׳ (מבואר איזה חשבון בענין זה) ובקשתי שתפנו להדזונט בבקשה שירשה ליתן מכשירי העצים וכו׳ ולשלוח לנו 500 רו״כ ובעזה״י נוכל לגמור את בהכנ״ס״.

והרי מכתב מענין מששה עשר קולוניות ביחד: „ב״ה ל . . . יהמו נא רחמי . . . עלינו להושיענו בתיקוני מקוה שאנחנו ט״ז קולוני אזרחים ומתוספים עלינו חדשים שיגיע מספרם בקרוב ג״כ ט״ז וכמה וכמה כפרים סמוכים ולכולם אין שום מקוה להטהר ויש כו״כ סבות לזה והחסרון כיס עולה על כולנה כי מימי הפרעות עד הנה לא נוכל השב רוחנו כו׳, ועכ״פ אם יסעדונו בערך ד׳ מאות רו״כ אז נקוה להשי״ת להוסיף משלנו עד יוגמר אצלנו כל הבנין הזה״ ורשימה ארוכה של חתימות קולוניסטים באים אחרי המכתב.

והמרכז הלענינגראדי איננו מסתפק בקבוץ חומר של ידיעות בלבד ובקשורי דברים ע״י חליפות מכתבים בלבד אלא מתעסק גם בפעולות מעשיות במקצוע זה, **בהרבה קולוניות הושיב שובי״ם** ומשלם עבורם שכירות משלשים עד ארבעים רו״כ לחדש (כמו למשל, בהקולונ׳ ראבאטניר, זעמלעראב, יצירה, אחדות ועוד) ובהרבה קולוניות הושיב מורים ומלמדים (כמו למשל, בהקולוניות חקלאי, קדימה, נו׳ 2, נו׳ 3, נו׳ 4, חרות ועוד) ועוזר להם לשכירות לימודם. בהרבה קולוניות הוא בא בדברים ע״ד עזרה לבנין ביהכנ״ס וע״ד עזרה לבנין מקואות ועוד. כך למשל, עשה חוזה עם השו״ב של הקולונ׳ קראסני פאד שאם יבנו בקולונ׳ זו ביה״נ [. . .] לשנה, וכן התנה גם עם השו״ב של הקולונ׳ נאוזי פוט וזאריא, להרבה קולוניות שלח מזוזות, שופרות חומשים וכדומה (נשלחו לקורמאן ומשם לשאר קולוניות) וכמה הי׳ יכול מרכז זה עוד לעשות ולפעול אלו הי׳ ברשותו די אמצעים לכך, כמה קולוניות היו ניצולות וכמה נפשות היו משתמרות ביהדותן!

באותה שעה (שלהי חורף תרפ״ז) כתב הרש״י זוין מכתב נוסף באותו ענין לאנ״ש בארה״ב (במכתב אין חתימה, אך מהסגנון ומהכתב ברור שיצא מקולמוסו של הרש״י זוין):

ה„יעווסעקציא״ על המשמר

כי הקולוניות היהודיות ההולכות ונוסדות בגלילות קרים וחרסון הנן מבלי שום ריח של יהדות לא במובנה הדתי ולא במובנה הלאומי – זהו כמדומה כבר דבר הידוע לכל מי שהתענין מעט בשאלת הקולוניזציה הקרימית. קבוצים של יהודים מבלי בהכ״נ או מנין, מבלי בשר כשר, מבלי מלמד תינוקות ומבלי כל יתר הצרכים הדתיים והלאומיים שאדם מישראל אינו יכול להתקיים מבלעדם – אלה המה פרצופי־הפנים של כל אותן הקולוניות היהודיות החדשות. כשנוסיף לזה את החזירים המפורסמים, שהועידה הכללית של ה„אזעט״ במוסקבה פגשם

במחיאות־כפים כל־כך סוערות, והיתה התמונה בולטת למדי.

אבל טעות היא לחשוב כי הקולוניסטים בעצמם אינם רוצים לדעת מהיהדות המסורתית ומתוך רצון והכרה הנם קורעים בידים ובמתכוין את החוטים שהיו מקושרים בהם לכל קניני־הרוח של היהדות. ישנן ידיעות כמעט מכל הקולוניות, שהקולוניסטים מבקשים ומתחננים בדמעות לעזור להם בבנין מקום לתפלה, בהחזקת שוחט ומלמד־תינוקות וכדומה מהצרכים הדתיים. אבל – על אודות זאת בפעם אחרת.

עכשיו אנו רוצים רק להסב את תשומת־לבה של דעת הקהל על עובדות אחדות המעידות שה„יעווסעקציא״ המהוללה כבר עומדת על המשמר לאחוז באמצעי־האונס והכפייה הנחוצים בשביל לדכא בעוד מועד כל התחלה של התעוררות דתית מצד הקולוניסטים.

ההרצאות הרשמיות שנקראו בהוועידה הכללית של ה„אזעט״, שבהן הוכרז גלוי לכל שה„אזעט״ אינה מנהלת מלחמה נגד הדת – ידועות לכל. משמעותם של הדברים לפי ההבנה הפשוטה היתה צריכה להיות כך: אנחנו בעצמנו איננו מתעסקים, כמובן, בעניינים דתיים, אבל איננו מפריעים גם־כן אותם מהקולוניסטים החפצים דוקא להתעסק בזה. מענין הוא איפוא לראות כיצד מתגשמים הדברים הללו בחיים.

במכתב של קולוניסט אחד מיום ה׳ פ׳ משפטים כ״ד שבט תרפ״ז אנו קוראים: „באור חדש („נאוואיא־זארמו״) מצב לא טוב. בעד זה אשר התפללו ב׳ וג׳ פעמים בשבת בבית אחד איימו שיענשו את בעל הדירה בשלש מאות רו״כ **וגם לקחו ממנו כח־הבחירות**״ (המכתב נכתב בעברית אות באות). אם יוציאו לפועל את האיום של כסף־העונשים בשלש מאות רו״כ או לא – אבל את זכות־הבחירות כבר לקחו ממנו תיכף, „לא יבוא בקהל״...

ואם מעט לכם ידיעה של מכתב פרטי, הרי לפניכם קוריספונדנציה מקולוניה שנדפסה בהעתון הרשמי של ה„יעווסעקציא״ – ה„עמעס״. כותבים שם מהקולוניה **זאטישיע**, גליל מאריופאל: „... תחיה מיוחדת איננו רואים בין הקליריקאלים, אלא שביחס עם זה שאנחנו התחלנו בעבודה בין האכרים הזקנים והנשים, מצא גם ה„אגיטפראפ״ של הקריקאלים, השוחט (בלשונו של ה„העמעס״ „רער שויכעט״), לנחוץ להתחיל בעבודה: בכל יום אחר התפלה הוא משאיר את העולם („אוילעם״) בבהכ״נ ודורש לפניהם. לפעמים קרובות אפשר לראות בשעה מאוחרת בלילה אור בבית־המדרש („בעס־מעדרעש״): השוחט יושב ולומד עם האכרים הזקנים״.

לכאורה קשה למצוא שמץ של חטא בזה שהשוחט יושב ולומד עם יהודים זקנים עין־יעקב או משניות, אבל היהודים הזקנים הללו הנם קולוניסטים ועל אלה כבר צריכה ה„יעווסעקציא״ בלבדה למשול... ועומד איפוא הקוריספונדינט ושואל בה„עמעס״ שאלת־חכם: „בזמן האחרון התחילו לדבר הרבה בהעתונות שלנו ע״ד הקליריקליזם וע״ד המלחמה נגדו, אנו חושבים שגם אנחנו צריכים ללחום, אבל... אֵי המה האמצעים? אֵי המיטודים של מלחמה זאת? באמצעים הקודמים של ליקויות אנטיריליגיוזיות אנו משתמשים **אבל נחוצים גם אמצעים חדשים**. אולי נחוץ היה לאחוז במלחמה נגד הקליריקליזם **באמצעים אחרים**, לא בליקויות של ידיעות הטבע?״ („עמעס״ N 27, מיום 2 פיברל 1927), לאיזה „אמצעים חדשים, אחרים״ מכוין הכותב – לא קשה להבין... צריך להוסיף, שהקולוניה זאטישיע היא מהקולוניות **הישנות**, מקום שם הקולוניסטים מרגישים את עצמם יותר בלתי־תלויים באחרים מאשר בהקולוניות **החדשות**. מה תגיד איפוא ה„יעווסעקציא״ כשתראה חלילה בהקולוניות החדשות „אור בבהכ״נ״ בשעה מאוחרת בלילה ואכרים זקנים ישבו חלילה וילמדו לאור הנר?...

ההתכתבות בין רבנו והמרכז הרוחני שיסד לבין אנשי המושבות לא נשתמרה. הגיעו לידינו רק אגרות אחדות שכתב רבנו לאחד מהשו״בים החסידיים שנשלח למושבה קאמינקא, הוא ה״ר אהרן אליעזר צייטלין, שרבנו כותב לו בי״ב אייר תרפ״ו (אג״ק ח״א רפט):

במענה על מכתבו מכ״ט ניסן, הנני נהנה במאד על אשר נתקבל לשו״ב בהמושבה והשי״ת יהי׳ בעזרו בגו״ר...

ובדבר בית הטבילה, הגם כי אין לי מקור מפורט עדיין בזה, בכ״ז חפצי לדעת כמה צריך לעלות בנין בית טבילה (והאם יש מקומות סמוכים אליכם אשר גם האם יוכלו להשתמש בהבית טבילה שיהי׳ אצלם), וכמה דרוש עזר מן הצד, והאם יש מי שבקי בההלכה ובהפועל של בנין בית טבילה כדין.

בעבודתו זו בתור שו״ב ובבניית בית הטבילה לא הסתפק הרא״א צייטלין והתעסק גם בהגדת שיעורים ברבים ובלימוד עם הילדים, שע״ז כותב לו רבנו בכ״ט טבת תרפ״ז (שם שיג):

במענה על מכתבו מי״ח לחד״ז, שמחתי מאד על אשר משתדל בהתעוררות הראוי׳ והיא חובת גברא לכל אחד מאנ״ש שי׳ ובפרט התמימים שי׳ אשר צריך להיות זאת להם לעבודה תמידית, לתת לבם ונפשם על עבודה זו לעבדה ולשמרה ולהיות יקר בעיניהם כל איש מישראל הבא לשמוע לימוד קיצור שו״ע ועין יעקב ובפרט מי שעולה בידו לפעול איזה לימוד

חיזוק הדת במושבות (קאלאניעס)

לקטנים אשר ע"ז צריכים מס"נ מבלי להתחשב עם שום דבר שבעולם.

כן הגיעה לידינו גם אגרת שכתב רבנו באותו יום ל„אחב"י יושבי המושבה קאמינקא" (שם שי"ב):

מפי עובר אורח שמעתי אשר במושבם הט' – יברכם ה' – קבעו ביניהם שיעורי לימוד ברבים בקיצור שו"ע ועין יעקב וגם פרק תניא כנהוג בכל מושב אחב"י יחיו, נהנתי במאוד מאד והנני בזה לברכם בברכה כפולה ומשולשת כאמור אם בחוקתי תלכו כו' ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו, ותזכו להדריך בניכם ובנותיכם בדרכי התורה והמצוה, ולזכות לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות.

על תוצאות פעולותיו, בדבר המקוה בקאמינקא, כותב ה"ר אהרן אליעזר אל רבנו בשנת תרפ"ח (ברשימה שבפרק לח – מושבה זו):

הנה פה היתה מרחץ וגם מקוה, אך מעת אשר הי' פה הרעב נהרסה המרחץ והמקוה עד היסוד. וכאשר באתי הנה התחלתי לעוררם, נתעוררו הרבה לזה, ועשו חשבון שצריכים ע"ז סך כשלשת אלפים רו"כ והתחלתי לאסוף חתומים מכ"א כמה שיתנדב והי' אצלי מחתומים לערך על כאלף רו"כ . . אך כאשר התחלנו לשאול שיתנו לנו רשיון לבנות ואז הי' פה יו"ר דסעלסאוועט [מועצת המושבה] אשר זה הי' לו למרות רוחו (וגם המלמד אשר הבאתי גרש מפה ואמר שגם אותי יעמיד למשפט עבו"ז), ע"כ התחיל מתחלה לדחות בלך ושוב . . ואח"כ הי' א' מפה באקרוג בקריוואי ראג וספר כ"ז שם ואמרו שהם יתנו רשיון לבנות מרחץ, אך בינתים עברו כחמשה חדשים ולא יכולנו לעשות מאומה כי בלא רשיון לא יכולנו לקבץ נדבות.

הגיעה לידינו רשימת המושבות המקבלות מאת רבנו תמיכה למוסדות הדת ומספר האנשים בהן. רשימה זו נכתבה בשעתה בגוכתי"ק רבנו. מחשש חיפוש פתאומי של המשטרה החשאית, הונחה רשימה זו בתוך אחד הספרים שבארון, ובצאתו מרוסיא נמצאה הרשימה באותו מקום בספר, ומשם נדפסה באג"ק (חי"א ג'תתי).

1	חקלאי	71	325	12	חרות	40	200
2	אחדות	34	190	13	אסנאווא	20	100
3	זעמלעדעלעץ	38	180	14	התקוה	16	75
4	ראבאטניק	25	135	15	זעמלעראב	28	105
5	עבודה	40	196	16	ארבעטסלאייט	6	22
6	n 1	44	280	17	ראטון־דארף 6 n	47	200
7	n 2	55	400	18	יצירה	36	220
8	n 3	55	300	19	קדימה	22	110
9	n 4	76	378	20	איכר	45	250
10	אויפלעבונג	54	264	21	פאביעדא	25	89
11	בית לחם	20	75			797	4094

1	אייגיליעץ	400	15	Казанка	100
2	Желтая	200	16	Широкое	100
3	Н. Кавко	150	17	Доличек	40
4	Житомир	170	18	Братолюбовка	40
5	Полтавка	500	19	Брезкаватов	500
6	Бобровы-кут	300	20	Новый Буг	200
7	Доброе	600	21	Соорейевка	40
8	Булгаков	200	22	Пятахатка	50
9	Из	180	23	Чаневка	30
10	Каменка	100	24	Божедоровка	20
11	Романовка	300	25	Веселые терки	25
12	Сайгадок	2	26	פאפילנאסטע	15
13	С	300	27	דעויל	150
14	Н. Подолочки	60	28	אסתרינא	15
	כפרים ותחנות	3510			4835

3510 כפרים ותחנות: ר"ל שס"ה המנויים לעיל, בצירוף איזה כפרים ותחנות הם 3510.

מושבות אלו נוסדו בשיתוף הדזאינט, ורבנו לא פסק מלהתריע לפני הדזאינט להעירם ולעוררם אשר חובתם הקדושה להקדיש עזרה לא רק לצרכיהם החומריים של המושבות אלא אף לצרכיהם הרוחניים.

האגרת הראשונה שהגיעה לידינו בנד״ז היא מכ״ה סיון תרפ״ה, ובה כותב בין השאר (אג״ק ח״א רסט):

התענגתי לשמוע שיחת הד״ר ראזין על דבר התיסדות המושבות אשר בחסדי אל עליון הכל הולך קדימה, כן מרוב אנשים הבאים לבקרני בעניני הכלל והפרט, שמעתי תהלת המפעל בהמושבות, אך רבים מתפלאים, על העדר שימת לב למוסדי הדת, כמו: בית טבילה, מורה עברי במסורת אבות, שוחט, רב, ובית הכנסת, אשר כל אלה בלתי נכנסים בהפרוגראמע של התיסדות המושבות, האפשר הדבר כי קהלה עברית תחסר מוסדי׳ העקרים? רבים מגרי המושבות דורשים זאת, ובמסתרים תבכה נפשם על אבדן צור מחצבתם ביסודי הדת, אך מסבות צדדיות יראים הם לגלות חפצם, ועל חברי ההנהגה לשום לב על זה.

ובכ״ז אייר תרפ״ו כותב בזה שוב (שם רצב):

אנכי הנה כל השקפתי הוא במבט דתי כללי, כי כאשר הדזונט החליט לכונן, בעזרתו ית׳ חלק גדול מאחינו בני ישראל יחיו, על ידי אמצעית עבודת אדמה, ויגזרו אומר לייסד מושבות – קאלאניען – עבור אחיהם בני ישראל, מוכרח הוא שהמושבה תהי׳ מושבה עברית, אשר לא יחסרו בה מכל הדרוש ליהודי ויהודית וילדי בני ישראל, כמו שוחט, בית טבילה, בית כנסת ומורה, (כמובן במקום מרכזי אשר ישמש לכמה מושבות) ואם לא יהי׳ כזאת, אז בנין המושבות הוא נגד הדת, ואין רשות לאיש יהודי לייסדם, ואינני מסתפק גם רגע אשר באם ח״ו יחסרון מוסדי הדת ינגדו לזה כל ישראל, כי רחוב היהודים אומר, אשר יהודים בלי דתית חרפה היא להעם האלקי, הסובל בעד דתו תורתו ומצותיו, ובגאון יעקב נושא את הדגל העתיק, אשר אותיותיו חקוקים, וממולאים בדמי אבות אבותינו, אחינו ואחיותינו, „האלקים תורתו וישראל אחד״.

על התוצאות מספר רבנו באגרת ט״ו מ״ח תרפ״ח (שם שמ):

בסוף חדש סיון נקראתי לבוא למאסקווא, כי אורח הופיע הנהו מר כ[ה]ן בערנארד מבערלין, שיחתנו התארכה איזה שעות, ומלבד הפרט החדשי ניתן לי בעת ההיא סך **שני אלפים** שקלים על דעתי, כלומר לעשות בהם כחפצי, וסך חמש מאות שקל בשביל לשלוח אנשים לראות מצב היהודים והיהדות בהמושבות – קולוניעס – אשר הדזונט מייסד בקרים, כי הגדתי להם באם שלא יתנו תמיכה על עניני יהדות בהמושבות ידעו נאמנה כי אני וכבוד הרבנים שליט״א אשר במדינתנו נצא במחאה גלוי׳ נגד התיסדות מושבות בארצנו.

בעת ההיא הגידו לי כי בחדש אלול תהי׳ אסיפה גדולה בפילעדאלפיע ע״כ אם הנני חפץ לשלוח איזה הצעה יכולים הם לקבל, וירציאו זאת בשמי בעת הועידה בפילעדאלפיע, ומדבריהם הבנתי כי יראים הם במאד והיא מצד היראה יותר מכמו מאהבה ואשר מרגישים המה אשר הביורא שבנויארק מתגדלת וע״כ מצאו לנכון לעשות ההצעה האמורה.

אחרי התבוננני מצאתי לנכון להעריך הרצאה מפורטת ותוכנה בדרישה ג׳ ענינים, א) תמיכה לתורה ב) אשר המושבות יהיו ברוח היהדות ג) תמיכה לעובדים במלאכת־יד – קוסטאר – , הרצאתי היתה כתובה בלה״ק ומועתקה בשפת אשכנז, צרפת ואנגלית, ומסרתי זאת על ידי הד״ר ראזין והעתקה מזה שלחתי להרב לאקשין (מנהל הביורא) בנויארק, ות״ל הרצאתי עשתה רושם, וגם אפילו במכ״ע של מדינתנו היתה ידיעה כללית כעין זה „הרעאקציאנער שניאורסאן דורש טובת מדינת רוסיא החדשה, ובועידת הדזונט בפיהלעדאלפיע נקראה הרצאה שלו בדבר חיזוק רעיון התיסדות מושבות ליהודים ברוסיא״.

על מצב המקוואות במושבות בשנת תרפ״ח יסופר להלן פרק לח (ברשימה – ערך מושבות). ועל מצב השחיטה במושבות בתחלת קיץ תרצ״ג כותב הרב רבינוביץ ממושבה שיראקאיע:

ע״ד העשרה שובי״ם שכתבתי שנשארו בסביבתותינו הנה המחסור הגדול נהפך לסערה ותשא את רובם ואינם. חבל על השו״ב ומ״ץ אשר הי׳ בנאוואוואראנצווקע שנדד עד מאסקווע והי׳ לשומר ליל, והוא יקר המציאות. וחבל על השו״ב מקאמינקא שהוא מתלמידי התמימים. אביו הי׳ בניקאלאיעוו משמש בבהמד״ר. בקריוואיראג נשארו עוד שנים ר׳ יואל איטקין ור׳ ברוך עפעלמאן, בפאלטאווקא אחד בדאברינקא אחד. השו״ב ר׳ ברוך הנ״ל כתב לי שיבא אלי להתיעץ מה לעשות למען נתקים בבואו ונכתוב למרנא את אשר עם לבבנו.

וכעבור חודש לערך מוסיף ומפרש:

ע״ד השו״ב אשר הי׳ במושבה קאמינקע באתי, אני לא ראיתיו ולא ידעתיו, כי אם שמעתיו אשר עודנו מחזיק בתומתו י״א, אולם כולכם יודעים אותו כי הוא מן ישיבת התמימים שמו ישראל יקותיאל ווינשטאק מניקאלאיעוו, אמרתי יהי רצון שאזכה להיות חלקי בין מתקני דברים גדולים.

הנה ישנו חבל של שש מושבות ישנות ואלו הן: א) זשאלטע, ב) נאווי קאוונע, ג) ראפיעטיס, ד)

קאמינקע, ה) קריוואפליאס, ו) קושינסקי. והן קרובות א' לא' ובכל א' הי' שו"ב ובשלש הי' גם רבנים. אבל המחסור הפיצם אחד אחד, ובחורף שעבר גרש המחסור גם את האחרון את מר ווינשטאק הנ"ל. ובהמושבות נשארו יחידים זקנים מחזיקי דת אבל אין למו לא שו"ב ולא מוהל, לכן לפענ"ד נחוץ להחזיר את מר ווינשטאק.

בקשתי ומצאתי את ר' ישראל יקותיאל ווינשטיין [אוצ"ל: ווינשטאק, כדלעיל. וכן לקמן], הוא נדד לאיזה עיר גדולה ברוסיא הפנימית אשר שם שרי לקבל איזה משרה, אבל תעודותיו לא נמצאו כחוקי הממשלה ונדד לבית אביו ומצאם זקנים וחלשים חולים ורעבים, והוא וב"ב עמם ירעב, כאשר נודע לו ממכתבי אשר נמצא איש ידאג בעדו רעדה אחזתו והשיבני כי ידו פשוטה לקבל מה, ועתה מהרו שלחו לו. הנה אדרעססא שלו: ניקאלאיעוו 3 – יא סלאבאדסקאיא נו' 30 אי. יע. ווינשטאק.

וע"ד חזרתו למושבה קאמינקע או דברו אתם עמו או השיבוני ואדבר אנכי עמו. בין כך ובין כך אבקש להשיבני מזה וגם ע"ד בקשתי במכתבי העבר אבקש תשובה.

ורבנו משיבו (אג"ק חי"א ג'תתקיב):

להתלמיד היקר רי"י שי' אבן יין [ע"פ האמור באגרת הקודמת ווינשטיין] נכתוב אי"ה ישר אליו, ויקר לי מאד מה שניח כחות למצוא אותו.

ובשוה"ג כותב רבנו אל המזכיר:

לר"י שי' ווינשטיין הנזכר . . צריכים לכתוב (ע"פ האדרעס לניקאל' הנא' שם) אודות השש מושבות, כי עתה יקבל בעזה"י ג' שקלי' והוא יסע לשם ואנחנו בל"נ נשתדל דבר שיהי' לו איזה תמיכה. אין אני אחראי בעד הסכום כמה, אבל בעזה"י אניח כחות על זה.

באותה שעה היה הרעב כבד בכל רוסיא ובפרט בעיירות הקטנות ובמושבות. על רעב זה יסופר להלן פרק כט. וזאת הייתה סיבת בריחת השו"בים מהמושבות. וכך כותב אל רבנו, הרב קראל מגולעי פאליע, בתחלת סיון תרצ"ג:

ע"ד דרישתו לכתוב משלום ידידיי הסמוכים למחני, הנה השו"ב ר' אהרן מקאלאניע נאוואזלאטאפאליע עם אשתו, השו"ב ר' מאיר סלאבאדין ובתו מקאלאניע האלוסקעס, השו"ב ר' שמואל מקאלאניע נו' 79 כולם מתו ר"ל בחורף הזה, יתר ידידיי מהם נסעו מזה, ומהם עזבו את מלאכתם והיו לאחרים. במעליטאפאל הקרובה אלי השו"ב ר' חיים שהי' מהתמימים והתגורר לפנים בסימפעראפאל והשו"ב ר' יעקב ארלינסקי מצויינים בדרכי העבודה וסובלים רעב.

פרק יב

שליחות ה״ר בנציון שמטוב

כאמור לעיל, הראשון שנשלח למושבות אלה, לברר את המצב וליסד חדרים ומוסדות הדת, היה ה״ר שמחה גורודצקי, שמילא שליחות זאת בהצלחה. והוא מספר כי ההצלחה הביאה לכך שרבנו שלח שלוחים נוספים לאותה מטרה (יהדות הדממה ע׳ 44):

כאשר ראה רבינו כי הצלחתי בנסיעתי – היה שבע־רצון מאד וביקש מר׳ יחזקאל פייגין אשר יציע לו איש נוסף למטרה זו.

זכיתי ונפלה בידי הזכות להיות שם השליח הראשון, ורק לאחר מכן שלח הרבי לשם שלוחים נוספים, כמו הר׳ בנציון שמטוב, אחי הר׳ בנימין שי׳.

על מינויו של השליח השני, ה״ר בנציון שמטוב, מספר רבנו באגרת ב׳ שבט תרפ״ט (אג״ק ח״ב תכג):

כשנה תמימה הי׳ האברך מר בן ציון שי׳ תחת שבט עברתה של הגפא״ו בחרקוב ע[ד] אשר נלכד ברשתם בהיותו בעיר אוורוטש, פלך זיטאמיר.

בן ציון שי׳ הוא בחור למדן וירא שמים, בעל כשרון נעלה בלימוד הנגלה ודא״ח, בקי בגמרא ובהרבה הלכות ביו״ד וחו״מ, ועתידות טובות בעילוי הלימוד נבאו לו.

ובשנת תרפ״ד, על אחת המועצות אשר היתה לי עם עוזרי בעבודת התעמולה בהרבצת תורה, הוכרחו לנו עוסקים בזה, והצעתי אז לקבוצה קטנה מתלמידנו היקרים שי׳ פן יאבו לקחת עבודה זו, והי׳ הוא הראשון אשר גילה דעתו, כי חפץ הוא בעבודה, וניתן לו פלך ואהלין, לעבדה לנסוע בהעיירות ולעורר ע״ד חדרים, שיעורי לימוד ברבים, תיקוני מקואות ועוד.

שתי שנים ומחצה עבד בעזה״י בחר[י]צות גדולה, וייסד הרבה הרבה עשיריות חדרים, ונשא נאומים נלהבים ע״ד קביעות עתים לתורה, לייסד חברות לומדי גמרא משניות הלכה ואגדה, תפארת בחורים, ודברי התעוררות ע״ד טהרת בנות ישראל יחיו, ורוח אחרת לבשה ואהלין.

בארבעה מקומות, נוסדו ישיבות גדולות (בחשאי) עם ראשי ישיבה מופלגי תורה, וכשלש מאות תלמידים למדו בהד׳ מקומות גמרא בעיון רב, ובהנהגה טובה.

על עבודתו של הרב״צ שמטוב מספר רבנו גם באגרת ט״ו מ״ח תרפ״ח (אג״ק ח״א שמ):

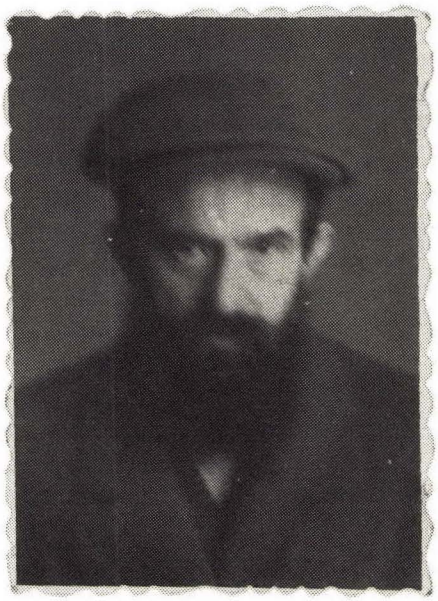

ה״ר בנציון שמטוב

מתחלת שנת תרפ״ו שלחתי ב׳ נוסעים חרש (שטילער הייט) והיו נוסעים מעיר לעיר בחבל ואהלין לעורר ע״ד חדרים, קביעות שיעורי לימוד, עריכת שלש סעודות, לספר מעשיות מגוטע־אידן, לחזק את החסידות בכללות, ואיש לא ידע מטעם מי המה נוסעים, ופעלו פעולות הרבה בכל הענינים, ומכל עיר ועיר היו שולחים ידיעות ממצב הרבנים בכל עיר, מצב החדרים מקואות בתי כנסיות, ועוד.

עבודתו של הרב״צ שמטוב נזכרת בכמה מאגרות חבריו שלמדו באותו שעה בישיבת תו״ת בחרקוב. בג׳ במדבר תרפ״ו כותב ה״ר ניסן נעמענאוו:

בצש״ט עתה בשליחות מן כ״ק אדמו״ר שליט״א אודות חדרים וכדומה מאלו הדברים.

בב׳ מנ״א כותב הר״ר יצחק ליב ניישוליער:

באוקריינא נפתחו [מחלקות] אחדות ג״כ לקטנים ואצליהם בנציון שמטוב.

תיאור מפורט מעבודתו של הרב״צ שמטוב בנסיעותיו בעיירות וואלין, בצירוף מכתב שכתב בנד״ז לרבנו מזיטאמיר, מוסר לנו ה״ר שלמה יוסף זוין בסקירתו על המרכז הרוחני שיסד רבנו, משלהי שבט תרפ״ז:

הרי פרשת נסיעתו של ציר אחד מהם מר . . .

עבודתו העיקרית היא: לייסד חדרים וישיבות במקום שאינם, לעוררם ולזרזם על כך וכו׳. הלך הציר הזה במשך החדשים האחדים האחרונים הלוך ועבור בערי ועיירות ישראל שבגלילי וואהלין, קיוב ופודוליא, ובדרך נסיעותיו הרי הוא מאסף גם חומר סטאטיסטי ע״ד המצב של היהדות הדתית בכלל במקומות שהי׳ שם ובהמקומות הסמוכים.

הרי רשימה של הציר מהידיעות שהנהו מאסף רושם ושולח להמרכז: מצב העיר, א) שם העיר והתחנה וכו׳, ב) כמה משפחות יהודים, ג) כמה ביהכ״נ, ד) כמה מתפללים בחול, כמה בש״ק, וכמה צעירים עד ל״ה שנה בין המתפללים, ה) בכמה ביהכ״נ יש קביעות על לימוד ומה לומדים, ו) אם יש חברה משניות, תהלים וכדומה, ז) אם יש סדר בהחברה ואם אין – ע״ד אפשרות התיקון, ח) אם יש קהלה דתית ומי הם המתעסקים בה מהחרדים או מהחפשים, ט) שייכות הקהלה למקוה, כשרות הבשר, ותשב״ר, י) שם היו״ר, י״א) כמה רבנים שמותיהם ושנותיהם וכו׳, י״ב) אם מתעסקים הרבנים בענינים הדתיים של העיר במקוה, כשרות וכו׳, י״ג) מצבם הגשמי, י״ד) כמה שובי״ם ושמותיהם וכו׳, ט״ו) אם מתענינים בעניני העיר וכו׳, ט״ז) אם יש אגודת אברכים מיוחדת.

והרי רשימה של ידיעות ע״ד תשב״ר: א) שם העיר והתחנה, ב) אם יש חדרים, ג) כמה מלמדים, שמותיהם ושנותיהם וכו׳, ד) כמה תלמידים עניים וכמה בע״ב, ה) שמות התלמידים, ומצב לימודם, וכו׳, ו) כמה תלמידי גפ״ת, ז) סדר הלימוד אם להרבה ביחד או לקבוצות וכמה בכל קבוצה ואם להוראות שעות, ח) אופן הלימוד אם עפ״י דרך הישן או באופני מיטודות חדשות, ט) אם התלמידים של החדרים הולכים גם בבתה״ס הכללים וכמה, י) אם יש ועד המתענין בזה ומי הוא היו״ר, י״א) הכנסות והוצאות החדרים, י״ב) אם אין חדרים אזי מה הסבה ובמה תלוי תיקון הדבר.

ועוד רשימה שלישית יש ע״ד מצב הישובים והכפרים הסמוכים להערים, כמה יהודים שם ואם יש שם מנין ומקוה ושו״ב וכו׳ וכו׳.

וכאמור למעלה אין כל אלו הרשימות אלא עבודה של אגב אורחא של הציר; עבודתו העקרית שלשמה הוא נוסע – הוא יסוד ובנין חדרים וישיבות חדשות והרחבת ושכלול הישנות, ובמקצוע זה פעל הציר הרבה מאד באותן הערים ועיירות ואהלין ואוקראינא שבקר שם, הרי דוגמא קטנה מעיר אחת: זיטאמיר, קטעים קצרים אחדים ממכתבו של הציר מעיר זו יתנו לנו איזה מושג מעבודתו:

„באתי הנה ת״ל בחו״ש ביום ד׳ לח״ז (שבט), סכום המשפחות של אחב״י פה וכו׳ (הוא הולך ומתאר המצב של כשרות הבשר ומצב הרבנות וכו׳) במשך היותי פה נפתחו ג׳ חדרים קטנים בסדר מסודר עצהיו״ט, ס״ה נמצאים לע״ע שלשים וששה תלמידים ובעזה״י לאחר ש״ק יפתחו עוד ג׳ חדרים משלשים וחמשה תלמידים, ע״י האספות שעשיתי פה נדון זה וכן עי״ז שהייתי פה בכמה בתי כנסיות (בס״ה נמצאים פה חמשים בתכ״נ) ואצל בע״ב חשובים אחדים נעשתה התעוררות הראוי׳ שניכרת בפועל ממש; נבחרו זוגות ונחלקה כל העיר לחלקים על ידיהם וילכו מבית לבית (במקום שאפשר) לייסד מעמד חדשי לטובת החדרים, יכולים להעמיד פה מעמד על סך ת״ק ר׳ אשר לפי שכירות המלמדים יכולים ללמוד לר״ן תלמידים (פה הוא הולך ודן ע״ד עצות ופרטים איך לקיים הדבר, כמו שנחוץ להיות פה איש אחד מיוחד שישגיח ע״ז וכו׳) בדעתי לפתוח פה ישיבה, וכפי הידיעות שקבלתי מהסביבה ישנם תלמידים, ואחדים הראויים לישיבה ישנם גם פה, קבלתי מכתב מקאמיניץ־פוד׳ מא׳ אשר יש לו ב׳ נערים הראויים לישיבה וכו׳, היום בערב בדעתי לנסוע לנאווגאראד־וואלינסק על איזה ימים כי שמעתי שיש שם ישיבה וחדרים ואסע לבקרם ואח״כ אחזור הנה לראות הפועל, יש תח״י רשימה פרטית מהתלמידים דפה כו׳ גם ידיעות כלליות משמות המקומות שבהגליל שלי, יותר מב׳ מאות מקומות הראויים לייסד שם חדרים אשר אשל׳: אי״ה בקרוב״ (כבר התקבלה רשימה זו).

צריך להעיר כי בעיר צערקאס יסד ציר זה ישיבה בעד תלמידים הלומדים כל היום בגפ״ת, קבוצות קטנות לגמרא יסד בכמה מקומות, שדה־לבן, טאראשצע, חבנא ועוד.

תוצאות נסיעתו של ציר זה בכלל מראות לנו כי חבלי וואהלין, קיוב ופודוליא הן כר נרחב לעבודה פורי׳ במקצוע הפצת התורה, נחוצה התענינות ואינירגי׳ ומסירות – ונטיעות יפות אפשר לגדל בכרם בית ישראל של אותן הגלילות.

בסופו של דבר נאסר ה״ר בנציון שמטוב ונשלח לסיביר לשלש שנים, כפי שיסופר לקמן פרק כא.

על פעולותיו של רבנו במשך הזמן הזה בגלילי וואלין־פודליה מספר ה״ר אלי׳ חיים אלטהויז באגרת כ״ד אייר תרפ״ח:

כמעט אין שם מאנ״ש, כי רחוקה היא וואהלין מרייסין, גם אבותיו של רבינו ואבות אבותיו הקדושים זצוקללה״ה לא היה להם מעולם שום השפעה על המקומות הללו, וואלין־פאדאל, אך רבינו שליט״א בשנים האחרונות „תרפ״ה־תרפ״ו״ אחרי אשר נודע לו מההריסה הנוראה שם בבית יעקב וכי רבה היא העזובה במקומות האלה עד אשר נשארו הרבה עיירות ישראל בלי מלמד תשב״ר ועלולה ח״ו

שתשתכח תורה מישראל ב[פ]ו״מ לרגלי היבסקציא דערי ישראל, אשר תקפה וכוחה שם בתוספות ויתר שאת לעשות חיל במעשיהם המכוערים, וידה של היבסקציה שם על ישראל סבא היא באופן אחר לגמרי כי הם השוטרים והפקידים, ומהם הממונים על בית האסורים, וממילא מובן אשר כל איש ישראל ירא על נפשו, לא רק להיות מלמד חלילה, אך גם ליתן את בנו ללמוד גם כן לסכנה יחשב, בידעו אשר בזה עושה מעשה נגד ה„שופט״ ו„המקיים פסק״.

ומבלי התחשב עם כל הצרות והמצרים הללו שלח רבינו שליט״א במסתרים ובהצנע צירים מיוחדים ממשולחיו ועושי רצונו, וצווה עליהם לייסד בכל עיר ועיר גדולה וקטנה שם חדר לתשב״ר על חשבונו, ואת שמו לא יגלה לשום בן אדם, לשלם לכל מלמד תשב״ר, בעד חודש או שני חדשים שכר לימוד, לפזר בכל המקומות „העתקות״ מסעיפי ה„קאדעקט״ אשר מותר ללמד עם שלשה ילדים, ובאם יארע להם איזה עיכוב מצד היבסקציא או איזהו מקרה לא טהור הנוגע לדת, יודיע תיכף לה„יורידי־טעסקא ביורא״ לכל עניני דת אשר יסד רבינו במוסקבה.

ובכלל צוה למשולחיו אשר יטיפו וידרשו מעל הבימה בכל הבתי כנסיות ובתי מדרש דבכל עיר ועיר, לחזק לב ישראל לאביהם שבשמים על ידי אמירת דא״ח, לקבוע אשר בכל יום ויום בין מנחה לערבית יאמר אחד לפני הנאספים ללמוד „עין יעקב״ וספרי מוסר, ומטרתם יהיה להגביהם ממצב רוחני ומוסרי מנפילתם העצומה בנפש וברוח ר״ל.

וברוב חסדי ה׳ כי לא אלמן ישראל ובכל עיר ועיר מצאו המשולחים יהודים תמימי דעה אשר התחברו אליהם בתמימות וברוב התרגשות וחיש מהר נתייסדו חדרים וחברות „עין יעקב״ למאות כן ירבו, ולשמחת רבינו שליט״א אין קץ, אבל לרוב דאבונינו אכן נודע הדבר גם להיבסקציא ולא ארכו הימים נתפסו ונאסרו המשולחים על ידם ובשנת תרפ״ז נפסקה עבודתם וגורשו לערי מקלט „סיביר״, ה׳ ירחם עליהם ויוציאם למרחב.

פרק יג

שליחות ה״ר בנימין שי׳ גורודצקי

השליח השלישי הנזכר לעיל הוא ה״ר בנימין שי׳ גורודצקי, שנשלח בשנת תרפ״ו לגליל קיוב, ומספר על כך בספרו „זכרון״ (ע׳ 21):

בקיץ תרפ״ו נתקבל בהנהלת בית המדרש מכתב מרבינו, בו הוא מביע חפצו לשלוח אותי בתור רב לקיוב והגלילות, וכן לשם ארגון חדרים, תתי״ם וישיבות. מובן שהסכמתי מיד להצעה . . .

לפני שנים אחדות שפטו את מנהלי הת״ת, ר׳ משה וינרסקי ור׳ יעקב מייזליק, וכן שני מלמדים, לתקופה של שנתיים ימים. העיר קיוב נשארה אז בלי תלמוד תורה וישיבה.

העסקנים המקומיים החליטו כי מאחר שלפי החוק מותר ללמוד עם שלשה ילדים לכן יבואו המלמדים ללמוד בביתם של הילדים.

יהודי שומר תורה, בשם ר׳ אייזיק ליפשיץ, קיבל על עצמו את ניהול התלמוד תורה. אך, מאחוריו עמדו עסקנים שונים – ביניהם אנשים חפשיים – אשר החדירו שם מורים אחדים שלא היו שומרי תורה ומצוות. הם היו עסקני מפלגות ציוניות שונות שהיו קיימות במחתרת . . . ספרתי להם על מטרת בואי לקיוב. סיכמתי עם ר׳ אייזיק, אשר אלך לבקר במקומות הלימוד ולראות מקרוב את תנאי וסדרי הלימודים.

בביקורי בבתים השונים, נדהמתי לראות כי אצל חלק מהם לומדים ומלמדים חומש ונ״ך בגילוי ראש!

המורים הבינו מיד כי לא יאפשרו להם להמשיך בצורה כזו, וכן העסקנים המקומיים הבינו כי באם אנשי ליובאוויטש יקחו את המוסד לרשותם – יאונה להם רעה, לכן לחצו על ר׳ אייזיק, אשר הפסיק לשתף פעולה אתי.

בראותי שכך, החלטתי ליסד תלמוד־תורה חדש על טהרת הקודש, ורק אז לתקן את הניתן לתקן.

עשיתי דרכי לפאדאל [השכונה היהודית בקיוב].

במקום זה היה בית־כנסת לחסידי ליובאוויטש, ברחוב שעקאוויצקי 34, בבנין של שתי קומות, וכן שלשה בתי־כנסת נוספים. גם ברחוב יאראסלוואבסקי 17 היה בית מדרש של חברת משניות, נוסח חב״ד.

– בפאדאל לבד היו יותר ממאה בתי־מדרשים, בנוסף לכששים מנינים אחרים –

בכדי לרכוש תלמידים, התקשרתי עם המשמשים של בתי המדרש והצעתי להם להביא ילדים בת״ת שלנו, ותמורת כל ילד יקבלו חמשים קופיקות.

תוך יממה אחת הביאו כחמשים תלמידים ובמשך השבוע הגיעו מספרם למאה וחמשים.

בבתי הכנסת השונים, וביחוד כאלה שהיו שם מתפללים רבים ואנשים פשוטים, התחלתי ללמוד דא״ח; ספרתי להם סיפורי צדיקים, ועל עבודת הקודש של רבינו . . .

בפאדאל היתה קיימת ישיבה לבחורים מבוגרים, וראש הישיבה היה הרב מורגנשטרן מישיבת לידא.

אחד מהמתעסקים היה ר׳ שלום רפפורט ע״ה, מחסידי באיאן. בנו הבכור למד ב„תומכי תמימים״ והיה מהמצויינים שבה. אך, הוא מת, ל״ע, צעיר לימים.

בראותי כי הישיבה נמצאת על סף התפוררות, הצעתי להם להעביר את הישיבה לרשותי.

בתחילה לא אבו למסור לי את ההנהלה בהתאם לתנאים שבקשתי, אך כעבור חדשיים הסכימו למסור הכל לרשותי ושלא להתערב בעניני הישיבה כלל.

את הישיבות, הקטנה והגדולה, קראתי בשם „תורה תמימה״, ואת הת״ת – „אהלי שם״. שלחנו מכתבים לכל העיירות שבסביבה, כי מתקבלים תלמידים קטנים החל מחומש ופירש״י ועד ללימוד גמרא וגפ״ת.

אחד מאלו שהתקרב על ידו לחסידות חב״ד הי׳ אאמו״ר שי׳ המספר בזכרונותיו:

על פסח [תרפ״ז] בא אחי מהישיבה . . . סיפר כי בקיעב יש ישיבה קטנה . . . תיכף הכנתי עצמי לנסוע לקיעב . . . הר״מ שלנו הי׳ ר׳ יעקב קאנטאפ . . . הלכתי כמה פעמים לבית הכנסת חב״ד על רח׳ שציקאוויצקא, והרב של בהכנ״ס הי׳ הרב בנימין גורודצקי, והראה התמונה של הרבי מליובאוויטש . . . נעשה אצלי חשק לנסוע לוויטעבסק לתומכי תמימים . . . אחרי פסח תרפ״ח באנו לקיוב אני ואברהם קוואש ודוד גרין והחלטנו לנסוע לוויטעבסק.

עבודתו בגליל קיוב נמשכה עד תחלת שנת תרצ״א שאז נאסר, ואחר מאסר ממושך הוגלה לקאטלעס, כמסופר בארוכה בספרו „זכרון״ ע׳ 39 ואילך.

פרק יד

שליחות ה״ר סימון יעקבאשווילי (יעקבסון)

ידוע לנו גם על שליח שנתמנה ע״י רבנו לנסוע לערי גרוזיא ליסד חדרים ומוסדי הדת ולשאת נאומים לחיזוק התורה והדת, הוא ה״ר סימון יעקבשווילי (יעקבסון), מגרוזיא, שלמד כמה שנים בתומכי תמימים. הוא נשלח לשם לאחר עזיבת הר״ש לויטין את גרוזיה בשנת תרפ״ה, כמסופר לעיל פ״ד. בתחלת שנת תרפ״ז קיבל עליו שליחות זו, שעליה מספר בקיצור באגרת ה׳ טבת תרפ״ז לחבריו שבחו״ל הרח״ד לרמן ויבדל״ח הרא״נ שי׳ שקליאר:

אני בזמן ההוה בעיר כותאיס. מצבי בגשמי׳ אינו כ״כ דחוק. אני נמנתי למשגיח פה ויש לי במה להתפרנס וגם אני לומד כל הזמן ויש עוד שלומדים.

מסיבות מובנות לא יכול היה לפרט יותר באגרת הנשלחת לחו״ל ועלולה להגיע לידי הצנזורה. אך אחרי ששבו ושאלוהו לפרטי הדבר השיב להם על כך באגרת ממוצש״ק אמור מאותה שנה, שבה כותב בהסוואה מסוימת:

השאלה ששאלתם מה היה המחלה של שנת תרפ״ד [= כנראה, הרחיק עדותו מיראת הצנזורה] שהיינו חולים היינו: אני בפקודת כ״ק נתמנתי בכל המחוז דמחננו להשתדל ע״ע [על ענינים] הנוגעים למעלה, כמו מקוה חד׳ תשב״ר, הישיבה וכו׳. אני כמובן התחלתי את העבודה מחדש חשון פ״ז. וגם בכל המחוז עשיתי פעולה גדולה עד אשר אין עיר ועיירה וכפר (אשר נמצאים בו מנין יהודים) שלא יהיה נשמע קול מצפצפים ומרננים על טהרת הקודש. וגם פה בעיר מושבי כעת כמובן נסתדר הבית של ד״א של הלכה נתקבצו לומדי סתים וגליא „ויומם ולילה תמיד לא יחשו״ כל חד כפום שיעורה דיליה נסתדר על צד היותר טוב הן מצד רוח והן מצד גשם. אבל לאחר זמן מועט נתעוררו הקליפות ימ״ש וכמעט שפרעו אותנו מעבודתנו עד שאני נחלאתי במחלה מסוכנת ר״ל [= מאסר, בשפה המחתרתית] מצד היותי המגשים (וע״ז שאני הייתי מנ״פ לע״ז [= מנהל פועל לעבודה זו] היו להם ראיות גמורות) ועת צרה היה „לקול קול יעקב״. אבל הנה „חסדי אבות לא תמו״ ואותם הימים היו ימי הישועה אשר נעשו נסים לאבותנו בימים ההם בזה״ז. וגם השי״ת עשה לנו נסים ונפלאות. הגם כי באמת „אין בעל נס מכיר בנסו״ מ״מ הנס שלנו היה נס היוצא מן גדר הטבע אשר הטבע לא הסתיר כלל על הנס ובזה „ויוציאנו לרוחה ומיגון ואנחה, וליהודים היתה שמחה ואור יקר שזרח יזרח לנו״ וכעת ברוך

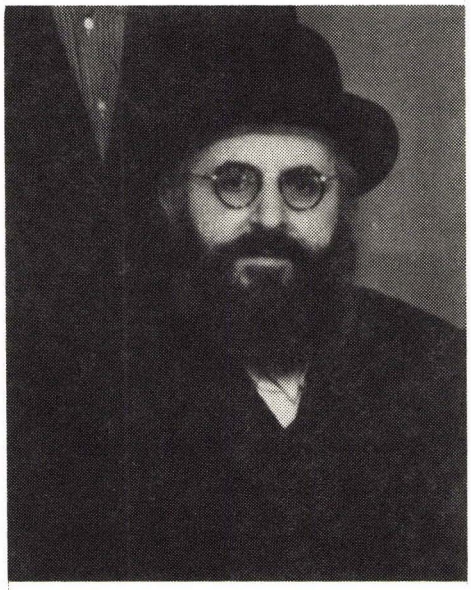

ה״ר סימון יעקבאשווילי (יעקבסון)

פודה ומציל אנו יושבים באהלו של תורתו ית״ש ואין מפריע ויתן ד׳ „שיגדיל תורה ויאדיר״ ואין להאריך בזה עוד.

על הצלחת עבודתו בעיירות גרוזיא יש לנו עדות חותכת מראש היבסקציה במוסקבה, בסיפורו של אחד הרבנים, שנכתב בסיון תרפ״ט ונדפס בקובץ „התמים״ ח״ז ע׳ עו [710] ובס׳ המאמרים תשי״א ע׳ 195:

בשנת תרפ״ז ... בסוף אדר א׳ ... נפגשתי עם מר ליטוואקאוו – ראש היעווסעקציע – וישוחח אתי בענינים שונים, ובתוך דבריו התאונן לפני על הרבי שניאורסאהן אשר ארגן את ה„כלי־קודש״, רבנים, שוחטים, מלמדים, וראשי ישיבות בכל מרחבי המדינה ומחזיק אותם, ואת מוסדי הדת, בתי טבילה, בתי כנסיות עם מגידי שיעורים, חדרים ומלמדים.

בכל פנות שאנו פונים – אומר לי – לא רק ברוסיא הלבנה, או רוסיא הקטנה ורוסיא הפנימית אלא גם בפנות רחוקות כמו גרוזיא וטורקיסטן, הנה גם שם נמצאו ציריו ועושי דברו של הרבי שניאורסאהן להחזיק מוסדי הדת.

שתי עובדות סיפר לי, אם אמת המה הם עדות נאמנה על האירגון הטוב.

בס״ד

ירושלים שם מאיר שפע אתבי"ת. פה [redacted]

לאחי היקר נר"ו שלום.

כמו אלינתום יי.. ובאמי תיית ביד ה' יי'.

- לאחי היקר הנה הנני עומד ובוכה כ

אשר אין עיני יראיה ובכף (אשר נעלמים מן אחין יהודים שלא יהיו

את העבודה אחרת עשית פעמים גדולה עד הנוגעת לעצמה. כאן אנחנו בשלום וכו׳ אין מניח התחת עין. היינו! אלו קפוצות כן [redacted] ונתעלמתי כל האות פאחינו להשתדל עין. השאלה ששאלת אם היה האמלה על שנת תרכ״ד שהיו תולים ... — ואולם מאחר שאתה פוקפס הפרטים הנני לתבש את השנות: להנוגע על ענין שכתוב לכת את ... והנני נקדה להודיע את רצון כי מבשות אין אלף לכת הענין בכללות ובנקודה. רק כפי הנראה מהכתבים הנכתבי לא שתפקדת את העניים! שאל שאלתת אהרשיאים אלגון בכלל ופרט ואין דאות כתשני ושלא כי את בת ״את בידים לא יובל לבדות את האהבה ... ״ ותן אמון השלום שתאוד ונקת נכי בדעה אמת וכית ב כפי בדיעת אלהים נא ותודות בכללה לכת ״ובאיתהפנים אל הקדש:.....

הנני נפה אשר רעשין שם אחי נקדתי האכתה שלכת ואוף שאחתי עת

א) היהודים הגרוזינים – על הרוב – הי׳ להם איספאלקאם [= ועד הפועל של מועצה העירונית] משלהם. באחד הקיבוצים, הנה זה כחמש שנים – מאז הותחל סידור היעווסעקציע – בטלו מוסדי הדת שהיו שם.

באחד הימים בא צעיר אשכנזי – הגרוזינים קוראים ליהודי רוסיא בשם אשכנזים – מדבר בשפה הגרוזינית כגרוזיני מלידה, וינאום ברבים נאום התעוררות להקים את מוסדי הדת, בית הכנסת, תלמוד־תורה, בית טבילה, ובדברו קרא לפניהם קטעים מספר החוקים הנותנים רשות להאזרחים להחזיק כל מוסדי הדת על הוצאותיהם המה.

הצעיר הזה נסע מעיר לעיר וממושב למושב, בדברו נתן כבוד ותהלה להממשלה המכרת בזכותם של העובדים, ונאם להקים מוסדי הדת.

נאומיו ומראהו עשו רושם עז על שומעיו, ובכל מרחבי גרוזיא במושבי היהודים נתעוררה תנועה דתית נלהבה.

באחד הישובים, הנה בקרוא הצעיר את קטעי הדינים כאמור, טעה האיספאלקאם, וחשב כי צעיר זה הוא שליח מהמרכז, ויתלהבו במאד מנאומו ויחליטו – בדעה אחת – כי תיקון בית הטבילה יהי׳ על הוצאותיו של האיספאלקאם, ובזמן קצר הביאו החלטתם מהכח אל הפועל.

ב) מאז הוקם השלטון, הנה במשך כשתי שנים בערך, הרי כמעט בכל מושבי הגרים נוסדו ועדי היעווסעקציע ועבדו בטוב, אך פתאום קמו צעירי הגרים לנגד ועדי היעווסעקציע ויגרשום מהכפרים שהם יושבים שמה, באמרם כי חוקי המדינה מרשים להאזרחים להתנהג בכל עניני הדת כחפצם המה, ומני אז הותחלה שם תנועה דתית נלהבה, תקנו בתי התפלה שלהם, קנו להם עוד ספרי תורה׳ס, תיקנו בתי הטבילה, ומלמדים את ילדיהם בחדרים ויש להם מלמדים יהודים מפלבי מינסק, וויטעבסק ומאגילעוו.

ואחרי חקירה ודרישה במשך כמה חדשים נודע לנו – בהמרכז – כי כל אלה הם תוצאות פעולתו של הרבי שניאורסאהן אשר שלח בכל מרחבי המדינה את שלוחיו, ותומך בכל מוסדי הדת בסכומים גדולים.

על עובדה זו מספר רבנו בשיחת י״ג תמוז תרצ״ב:

עס איז ניט געווען קיין געדונגענע מענטשן עס איז ניט געווען קיין געלט, ניט קיין ברויט, מען האט זיך געלאזט אין וועג אריין מיט מס״נ, יעדער אין א באזונדער געגנט, איינער פון זיי איז געקומען אין א ארט אין קאווקאז, וואו עס איז ניט געווען קיין מקוה, האט ער זיך פארגעשטעלט אלס שליח פון מאסקווער מרכז (מיר האבן אויך געהאט א מרכז אין מאסקווע), זיי האבן געמיינט אז דאס איז פון זייער מרכז דארט איז געווען אן איספאלקאם, האט ער דארט אויפגעפאדערט מען זאל מאכן א מקוה, מען דארף זיך ניט אויסשליסן פון כלל ישראל, האט מען געמאכט א אסיפה איינער האט געגעבן האלץ איינער ארבעט, אין משך פון 10 טעג איז געווען א מקוה, דערנאך האבן זיי אפגעשיקט א רעפארט אין מאסקווע פון דער גאנצער זאך, עס האט ניט לאנג געדויערט און במשך פון 2 חדשים פארמאכט, אונז איז דאס ניט געווען נוגע מיר האבן געטאן וואס מיר האבן געקענט, טאמער זיינען געגאנגען 3 ווייבער אין מקוה און עס איז געבארן 3 כשר׳ע קינדער איז אויך כדאי.

וביתר פרטים מסופר ברשימת הרבי (נדפסה בכפר חב״ד גליון 246), מה שסיפר לו ד״ר יוסף רוזין בעת פגישה חשאית בחורף תרפ״ז:

אתמול ביקרני אחד הצעירים מקרוביי – בן אחותי – והוא חבר אגודת היהודים הצעירים מנגדי הדת והשתתף באספת ועד מפירי הדת. יו״ר היעווסעקציא ליטוואקאוו נאם נאום תעמולה נגד הרבנים עוברי שיטתם בתעמולה גדולה, וביחוד הרבי שניאורסאהן אשר סדר אירגון חזק בכל מרחבי המדינה, מחזיק בתי לימוד, בתי מדרש, רבנים ושוחטים, הדפיס סדורי תפלה, מחזיק בתי טבילה וגם בונה בתי טבילה חדשים ושולח צירים מתלמידיו לחזק את לב הזקנים ויש לו השפעה מרובה גם על הבינונים בשנים ועובד בחריצות גדולה ובהתחכמות.

שמעו את אשר נודעתי – ממשיך ליטוואקאוו וקורא מתוך הרצאה כתובה – בבואי לעיר קולאש – פלך טיפליס – נתאספו הסאוונארקם [=מועצת השלטון העירונית] ונאמתי לפניהם, וכשכליתי לנאום עמד היו״ר ויודה לי עבור נאומי ויהלל את עבודת המרכז הראשי אשר במאסקווא אשר שלח אותי אליהם לבקרם ולעודדם, ועוד עלי – אומר היו״ר – להודות בשם כל החברים האזרחים היהודים להמרכז הראשי במאסקווא עבור השליח אשר שלחו לבנות בית טבילה לנשינו, אשר זה כעשרה חדשים שנגמר בית הטבילה על יד בית המרחץ ואני – אומר היו״ר – הנני מתכבד לבקש את הציר הנכבד של המרכז הראשי במאסקווא ללכת עמנו לראות את בית הטבילה בעיניו למען אשר יוכל להרציא לחברי המרכז הראשי ולמסור להם את תודתנו העמוקה.

אנכי הבנתי – אומר ליטוואקאוו – על יסוד ספורים שונים בכמה עיירות במסעי זה, אשר ידי שניאורסאהן בזה והוכרחתי להבליג על כעסי ולהראות פנים, ודמי רתח בקרבי. היו״ר סיפר לתומו, כי כשני שבועות אחר ביקורו של החבר שעוועליאוו שהתעכב אצלם כשבוע ובעמל רב עלה בידו לפעול לסגור את בית הכנסת ולעשות שם קלוב, ולסתום את

בית הטבילה – אשר הנשים עמדו בכל תוקף נגד ביטול בית הטבילה – בא ציר מיוחד צעיר בעל שפת חלקות בשפה הרוסית ועמו חברו מדבר גרוזינית ואמרו כי המה באים מהאגודה המרכזית על אודות הקמת בית הטבילה כבראשונה ויציעו לנו שתי מאות טשערוואנצעס על הוצאות תיקונה, אבל אנחנו לא לקחנו וכעבור איזה ימים תקנו את בית הטבילה, ושלחנו אחרי הרב סלאווין – הוא תלמיד ישיבת שניאורסאהן – להכשירה, ולשמחת צעירינו אין קץ.

אנכי הלכתי עמהם לראות את בית הטבילה, ובראותי את גודל שמחתם על דבר בית הטבילה יראתי להגיד להם האמת. גם ידעתי שלא יועיל.

כשבאתי לועידת הפרידה הגיש לי היו״ר בקשה חתומה ממאה עשרים ותשעה חברים בחותם הסאוונארקאם המקומי להוציא את הקלוב ולהחזיר את בית הכנסת להתפלל שם כבתחלה, כי הצירים שבקרו אותנו הגידו לנו אשר אם חמשים אנשים יחתמו על בקשה להחזיר להם את בית הכנסת יחזירו להם, כי כן הוא החוק, ועל בקשתם חתמו מאה עשרים ותשעה חברים.

והנני שולח להם את הבקשה – והיו״ר ליטוואקאוו קורא לפניהם את בקשת חברי הסאוונארקאם דקולאש.

* * *

כשבאתי לאָני הנה גם שם אחר אשר עזב החבר שעוועלאוו את אָני ויסגור את בית הכנסת ויסתום את בית הטבילה, באו הצעירים וידברו אליהם בשם אגודה מרכזית ויתנו להם שלש מאות טשערוואנצעס, פתחו ותקנו את בית הטבילה וקראו את הרב פערלאוו – הוא מתלמידי ישיבת שניאורסאהן – להכשירה ובעצמם העתיקו את הקלוב מבית הכנסת ויתקנוהו ומתפללים בו.

פרק טו

שליחות ה״ר שמחה גורודצקי

לאחר שסיים ה״ר שמחה גורודצקי את שליחותו למושבות קרים כמסופר לעיל פרק יא, נמסרה לו שליחות נוספת, כמסופר על ידו (שמועות וסיפורים ח״ב ע׳ 89; יהדות הדממה ע׳ 58):

בשנת תרפ״ו, לאחר חתונתי, שלחני רבינו בשליחות לסמרקנד.

לפני כן, כאשר הייתי ביחידות אצל הרבי ומסרתי לו דו״ח מעבודתי, נענה אלי, כי מיד אחר החגים עליך יהיה לנסוע פה ושם.

אחר כך קרא לי ואמר לי כי עלה בדעתו לשלוח אותי לסמרקנד, בוכרה. הוא דיבר אתי בארוכה אודות יהודי בוכארה, הן על מצבם הרוחני והן על המצב הגשמי שלהם. כן הפליא מאד את האמונה פשוטה שלהם.

בזמנו היה שם ר׳ שלמה ליב אליעזרוב והיה לו שם תלמידים רבים. הם ביקשו מהרבי לשלוח להם גם כעת רב ומורה־דרך. הרבי אמר לי, כי בתקופה הראשונה הוא ישלח לי עבור ההוצאה, למשך כמה חדשים, ולאחר מכן אשתדל להתעסק שם בעבודה מסוימת.

מיד עם בואי, יסדתי שם תלמוד־תורה גדול, תפארת בחורים. הת״ת התפתח והיה למוסד מפואר, בו למדו כאלף ילדים, ו־25 מלמדים, תלמידי־חכמים, מאנשי המקום.

על שליחות זאת מספר רבנו באגרת ב׳ שבט תרפ״ט (אג״ק ח״ב תכג):

העמיד עצמו בסכנה ממש, ובא לבוכארא, ובעזה״י בעיר סמרקנד יסד חדרים ובמשך כשלשה חדשים אסף וקיבץ כשמונה מאות תלמידים שי׳ קטנים אצל

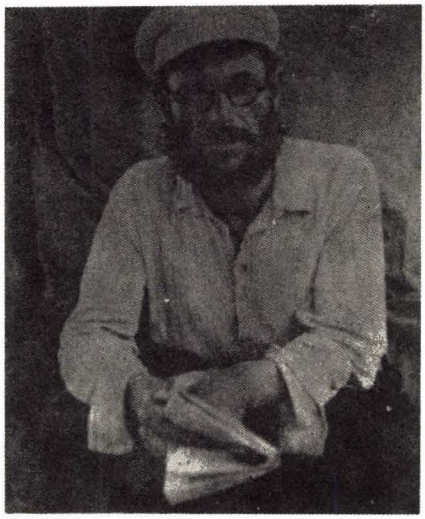

ה״ר שמחה גורודצקי

ארבעים וחמשה מלמדים שי׳ וגם עשה התעוררות גדולה בין האבות אשר ישלמו שכר לימוד, והשאר ע״ח הקהלה ע״י ועד מיוחד, ופעל ועשה „תפארת בחורים״ (הוא קיבוץ של צעירים מבני כ׳ עד ל׳ שנים ויותר, בעלי עסקים, עוזרי בתי מסחר, ובעלי מלאכה) ונתקבצו כק״נ כן ירבו תלמידים שי׳.

בשנת תרפ״ז ניסו לאסרו שם עבור עבודתו זאת, אך הוא הצליח להמלט, כדלקמן פכ״א.

על הקשיים בהמשך העבודה בשנת תרפ״ח – לקמן פל״ז.

* * *

על שליח נוסף, שנסע בעיירות בשנת תרפ״ח – לקמן פל״ו.

פרק טז

סידור מלאכת יד ביתית (קוסטאר)

עיקר עבודתו של רבנו בשנים אלה היה עידוד ותמיכת מוסדות התורה והדת, כמסופר לעיל בארוכה, אך בכך לא היו יכולים להסתפק בשעה קשה זו, כאשר דוחק הפרנסה ליהודי הדתי היה רב כ"כ. כיון שמלאכת יד בבית הותרה בתקופה זו של ה„נעפ" (מדיניות כלכלית חדשה), וכיון שזו היתה כמעט העבודה היחידה שהיהודי הדתי יכול היה להסתדר בה, הכניס את עצמו רבנו לעזור ליהודים החרדים להסתדר במלאכת יד – קוסטר. על כך מספר רבנו באחת מאגרותיו שכתב מיד לאחר צאתו את רוסיא בט"ו מ"ח תרפ"ח (אג"ק ח"א שמ):

אנכי אינני מסתפק עם העבודה **בעניני תורה** ומכניס הנני הרצאה אל הדזונט דבר העזרה **במלאכת עבודת יד – קוסטאר** – ומייסד הנני – ע"י מכתבים – ביורא בנויארק אשר יבאו בדברים עם חברי הדזונט . . . כה עבדתי עד חורף תרפ"ה . . . בעת ביקורי אצל בא כח הדזונט הד"ר ראזין, הרצאתי לפניו השקפתי בענין תמיכת העוסקים במלאכת יד, וכה הלהבתי את לבבו אז, עד כי אמר לי, כי יתן לי **עשרת אלפים** שקל על ענין הזה, רק בתנאי אשר אנכי ארכז בפטרסבורג ארטעל [= אגודה שתופית] של עובדים במלאכת יד, באיזור הממשלה, וכאשר יהי' מאושר אז יתן הסכום הנ"ל.

בבואי לליענינגראד קראתי אחד עו"ד מר פינקעל, ומלאתי ידי א' ממכירי להעריך ספר תקנות ובמשך שלשה שבועות נתאשר הארטעל, והודעתי להד"ר ראזין ומה מאד נבהלתי לשמוע, המענה של הד"ר ראזין, כי אחרי רוב הכתבים והאגרות הבאים אליו . . . כי כל עבודת[י] היא בשיט[ת] מפלגת **חסידים** וחסידי חב"ד בדוקא, ע"כ הנהו ממהר להודיעני כי **הבטחתו** דבר עזרה [למלא]כת יד **בטלה** היא . . .

החלטתי לנסוע למאסקווא להתראות עם הד"ר ראזין. צלצלתי בטעלעפאן והודעתי לו מבואי למאסקווא וחפצי להתראות, אשר כמובן לא השיב פני ריקם, ובאתי אליו בשעה הרביעית כי בו ביום בשעה השביעית נסע לחו"ל, ולא אוכל להאריך בפרטי עניני **השיחה החמה**, אשר היתה בינינו, רק די ומספיק אשר בקש סליחתי, ואמר כי לא ישנה ממה שהי' בתחלה לעניני תורה, אמנם בהנוגע לתמיכת מלאכת יד מאחר שהלשינו כל כך **אינו יכול** לקיים הבטחתו, ואנכי לא דברתי אתו בזה עוד, רק התחלתי לעורר ע"ד תמיכה ממשית במעות חיטים לצרכי הפסח והבטיחני להשתדל בזה וכאשר יבוא קודם הפסח יודיעיני, הבקשה שלי היתה כללית על סך לא פחות מחמישים או ששים אלף רו"כ שהם בערך כ"ה ל' אלפים שקל.

בשני שבועות קודם חגה"פ בא חזרה ממסעו מחו"ל ויודיעני לבוא למאסקווא על יום א' ויבשרני כי השיג עזר כללי לצרכי פסח כבקשתי ויבקשני להיות בעזרו בשילוח העזרה למקומות שונים דבר אשר עשיתי באהבה . . .

בעת ההיא הגידו לי כי בחדש אלול תהי' אסיפה גדולה בפילעדאלפיע ע"כ אם הנני חפץ לשלוח איזה הצעה יכולים הם לקבל, וירציאו זאת בשמי בעת הועידה בפילעדאלפיע, ומדבריהם הבנתי כי יראים הם במאד והיא מצד היראה יותר מכמו מאהבה ואשר מרגישים המה אשר הביורא שבנויארק מתגדלת וע"כ מצאו לנכון לעשות ההצעה האמורה.

אחרי התבוננני מצאתי לנכון להעריך הרצאה מפורטת ותוכנה בדרישה ג' ענינים, א) תמיכה לתורה ב) אשר המושבות יהיו ברוח היהדות ג) תמיכה לעובדים במלאכת־יד – קוסטאר – , הרצאתי היתה כתובה בלה"ק ומועתקה בשפת אשכנז, צרפת ואנגלית, ומסרתי זאת על ידי הד"ר ראזין והעתקה מזה שלחתי להרב לאקשין (מנהל הביורא) בנויארק, ות"ל הרצאתי עשתה רושם, וגם אפילו במכ"ע של מדינתנו היתה ידיעה כללית כעין זה „הרעאקציאנער שניאורסאן דורש טובת מדינת רוסיא החדשה, ובועידת הדזונט בפיהלעדאלפיע נקראה הרצאה שלו ברבר חיזוק רעיון התיסדות מושבות ליהודים ברוסיא".

בהרצאה הנזכרת כותב להם רבנו בין השאר (אג"ק ח"א רסט):

אמנם ידידי הלאום, עזרתכם בהתייסדות מושבות עבור אחינו בני ישראל נשגבה היא במאד, אבל מה מר הוא גורל האלפים ורבבות אשר בין אחינו, הבלתי יכולים לעבוד עבודת משא, ומסבות שונות בלתי אפשר הוא להם לעזוב מקום מגוריהם, האנשים האלה, מעמדם ומצבם, איום נורא ומבהיל, מפרפרים ולוחמים בעד החיים, ואחת תקותם מגמתם ושאיפתם להנות מיגיע כפם, בלוית אנשי ביתם, בניהם ובנותיהם, אשר יהיו להם לעזרה בעבודתם במלאכת יד,

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

המפרנסת את בעליהם, ואז הנה כולם יחדיו, ישבעו לחם מעבודתם ויגיעתם, ובזה על המוסד הנשגב לחשוב מחשבות, איך להמציא יד עזרה לאחיהם הרצוצים, לבוא אל מטרת מחי׳ וכלכלה ישרה.

בשם אלפים ורבבות, מאחינו בני ישראל, הנני מתכבד להציע לפני מעלת חברי הדזונט, אשר יקחו להם למטרה, להרחיב חוג הפעולה והעבודה במלאכת יד, בקרב אחינו בני ישראל, היושבים במדינתנו, אשר במפעלם זה, הנה לבד זאת כי עשיריות אלפים איש, הבלתי אפשר להם להיות עובדי אדמה, ימצאו מחיתם בלוית אנשי ביתם בעבודה ישרה, מבלי אשר יהיו מוכרחים לחלל השבת והמועד, הנה עוד זאת, אשר במפעלם זה יצילו את כלל ישראל, יושבי מדינתנו מחרפת בוז וקלון, שונאנו ומנדנו הלועגים על ישראל לאמר: היהודי פרנסתו ומחייתו, מבלי שלם מס, ומבלי שלם בעד הסחורה, אוי לאזנים שומעות דברי צוררי ישראל, ואוי לעינים רואות מרירות חיי בני יעקב, ומצוקותיו, הן המה הבעלי חנויות, והבעלי עסקים הקטנים, והדומה רובם סוחרי שוק ורחוב.

בעינינו נראה איש עומד יום תמים, בקרח נורא, או בשרב וגשם שוטף, ובמשך היום בעמל רב יפדה שלשים רו״כ, אשר על הרוב פרנסתו בזה שמונה, ולכל היותר עשרה אחוזים (%), והנה עבור המקום, הדירה, החנות, והמסים, עליו לשלם לא פחות משני רו״כ ליום, האם [ב]רובל אחד, או בשמונים אגורות יכולה היא משפחה לחיות? ומה אחרית דבר? הנה כעבור שנים שלשה ירחים, אין לו מה לשלם בעד הסחורה, בעד המסים, ובעד המקום, ומוכרח הוא לעזוב מקומו ואנשי ביתו, ולהמלט על נפשו מחמת המציק, וגם בבואו אל עיר אחרת, אימה גדולה מרחפת עליו, ורוחו נדכאה מפחד פן ימצא, אשר אז הוא נשפט במשפט קשה כחוקי כל מדינה ומדינה.

ורק אחת יכולה להציל את אחינו מרדת שחת, הוא הרחבת חוג הפעולה והעבודה במלאכת יד, בקרב אחינו, אשר דבר זה רק בידי הדזונט לעשותו, ולא אפונה אשר בא כחם הנכבד והנעלה הד״ר ראזין ירציא לפניהם הרצאה מפורטה, באופני חיי אחינו בני ישראל, הדורשים עזרה ותמיכה, ברוח ובפועל.

בצירוף להרצאה זאת פנה באגרת לאגודת חסידי חב״ד בארה״ב לתמוך בהרצאה הנזכרה אצל ראשי הדזאינט, באותה אגרת מוסיף (שם ער):

נלאתי קרוא מכתבי תמרורים הכתובים בדמי אנשים חשובים שומרי תורה ומצוה, נעויתי לשמוע צעקת הטובעים בים צרות ותלאות, העטופים ברעב, עוני ומחסור, מעי חמרמרו מלהקשיב אנקת רצוצים שבורים ונדכאים, אלו בקול **מר** צורח קוראים לעזרה – ואלה בקול קריאת חמלה יריעו בתחנונים ידברו ויהמו בעד עולליהם הגועים ברעב ר״ל. כבד לי הדבר במאוד אבל התאפק אני לא אוכל מלהעתיק איזה גרגרי **מר** ניב שפתי נאנחים הנמצאים בילקוט המכתבים המתקבלים אלי יום יום.

– זה כותב ענינו ומצבו בעבר ובהוה, המצב נורא הוא, וסוף דבריו הוא כזה: אנא השם הושיעני נא, כי עד נשמתי האחרונה לא [אפיר] בריתך ואל תביאני לידי נסיון אשר אהי׳ ח״ו וח״ו מוכרח לחלל בהקודש בעם אלקי אברהם.

השני מסיים אנא השם, חוסה נא, רחם נא, ופרנסני כאחד היצורים אשר בארץ צי׳ ושממון, או (ח״ו) קח נא נשמת עבדך בעודנה תמימה עם דתך ותורתיך.

והשלישי כותב בארוכה מהמצב השורר בעדתו ומקום כהונתו ע״ד בית הכנסת, הרבנות והבית טבילה אופני חיי הסוחרים הקטנים ומס״נ בעניני דת, כשמירת שבת וכו׳, ומסיים אל מלא רחמים, חזקם ואמצם אותם ביתם וזרעם לעמוד איתן בשמירת הדת והתורה. כזה וכזה בנוסחאות שונות, הן הנה תוכן המכתבים האגרות והידיעות המתקבלות יום יום.

על המשך ההשתדלות בזה, בשנים הבאות – ראה לקמן פכ״ה.

פרק יז

פרנסת אנ"ש

תיאור מפורט של מצבם הכלכלי של אנ"ש ברוסיא באותה שעה, על השתדלותו של רבנו עם הדזאינט בקשר למוסדות הדת במושבות הנוסדות בחבל קרים ובקשר לעזר לרוצים להסתדר במלאכת יד, נמצא במכתב מפורט של ה"ר יצחק ליב נאישוליער אל ה"ר חיים בער לערמאן ויבדל"ח ה"ר אלי' נחום שי' שקליאר, ב' מנ"א תרפ"ו, שחלקו מועתק בזה:

ועתה מאנ"ש, אין מהצורך לתאר מצבם בכלל, והעיקר שהמסחר קטן פון צאסטנע מענצין והקוסטארים בזה [הזמן] האחרון יורד מטה מטה, ולא כ"כ הבעלי מלאכה [כבעלי מסח]ר, והלא רובא דרובא מאנ"ש סוחרים ומיעוט קטן מאד מתעסקים באיזה מלאכת יד קוסטאר, ועבודת אדמה ולא כלום, ומובן שמצבם כואב מעט.

אך בזה הזמן האחרון התחילה פה תנועה חדשה להושיב יהודים על אדמה ושיעבדוה והרבה קאלאניות נתיסדו בקרים, אך מובן שאנ"ש אין י[כולים] להיות ביניהם, והטעם מובן, כי מי נוסע לקולאניע אותו [...] שנתרוקן לגמרי באף אין פרוטה א', כי מי שיש לו מעט מעות [...] או איזה מוצא לחם, למה זה יסע שמה להתחיל חיים [שלא] הורגל בהם יהודי, אכרות, אך מי שעולה על רעיונו ליסע מסבת התרוקנותו לגמרי אז יש בזה כח הדוחה, היינו איך יעשה תמים והלא אין שם מקוה וכל הדברים האלו שו"ב ועוד וכסף עצמו אין לו כדי לשכור ולבנות כי נתרוקן, ואלו הי' לו כסף הלא אז לא הי' חושב אודות אדמה כנ"ל, לכן צר מאד.

אך חסדי ה' כי לא תמנו, שהתחיל לעבוד בזה כ"ק א"ש, בקיצור (בודאי הנכם יודעים מזה) שהחברה „דזאינט" מאמעריקא שמטרתה לעזור עניי ישראל בכל הארצות תעזור מעט פה בקולוניות, היינו חוץ מזה שנותנת כסף לייסד הקאלאניות על בנין בתים ומכונות [...] וכל מה שצריך לחאזאיסטווע של אכר, הנה מקוים שאם העבר[ים] מהקולוניות יבקשו מהם כסף גם על מקוואות ושו"בים, שבלי זה חיי יהודי אינם חיים (כך יסבירום), אז יתנו גם ע"ז. וממילא מובן [שזה] נותן מקום לחשוב לאנ"ש לקחת א"ע לעבודת אדמה.

[גם] החברה הנ"ל תתן עזר (מקוים) לייסד חברות קוסטארים [של] יהודים, לעזור בכל דבר הנצרך לזה.

והנה א"ש [= אדמו"ר שליט"א עוסק] גם אודות זה, וכבר נתמנה ה"ר שמואל לעוויטין (מקום מושבו נעוויל) ושולח אנקעטות עם שאלות בכל מקומות שמשערים משמה ממושבות התמימים יחיו. והשאלות, אחר כל הרוחניות, ישנם גם אלו, אם רוצה לעבוד אדמה או איזה מלאכת יד, והרבה פרטים מפורטים באנקעטא שמעצמכם תבינו, וזהו כמין חומר, ויכינו כל הצריך לידע כמה יש שרוצים, וגם באותה שעה משתדלים שמה אצל החברה דזאינט. ונקוה להשי"ת שבעגלא תצמח ישועה מעט וריוח והצלה יעמוד.

על מינויו זה של הר"ש לויטין ועל האנקעטות ששלח קוראים אנו במכתב ששלח הוא (כת"י סופר וחתימתו) בשלהי קיץ תרפ"ו אל „כבוד אחינו התמימים הישרים יושבי ארצות הברית". באותו מכתב מספר על בית המדרש לרבנים ושו"בים שיסד רבנו בנעויל, על „אגודת תמימים" שיסד רבנו, ולבסוף מוסיף:

בפקודת [רבנו] שליט"א נשלחו אנקיטות מיוחדות לכאו"א מהתמימים שי', בשאלות אלו:

א) שם, משפחה עיר
ב) אדריסה רוסית
ג) מתי למד בהמוסד, באיזה מחלקה וכמה
ד) מלאכתו עתה
ה) מלאכתו העיקרית
ו) מצבו החמרי
ז) ב"ב מספרם ומצבם ביהדות
ח) אם חפץ להתלמד איזו מלאכת־יד
ט) אם חפץ בעבודת אדמה
י) דברי ימי חייו בקצרה מעת צאתו מהמוסד עד עתה

ות"ל אשר מתעוררים התמימים מכל מקום ומקום, ובאים בדברים בהודעות פרטיות ומפורטות.

הגיעה לידינו אגרת ה"ר יחזקאל פייגין להה"ר ישראל דזייקאבסאן המתאר את מצב הפרנסה של אנ"ש. האגרת נכתבה בלי תאריך וברמזים. מהתוכן נראה שנכתבה בשלהי חורף תרפ"ז:

בטח נעלם מכם מצב הכנענים [= הם אלו שכל פרנסתם היא להיות סוחרי שוק ורחוב, וכתרגומו

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

בראשית לח, ב כנעני תגרא] במדינתינו איום ונורא, מי שמתפשט ביותר ומרויח מעט יותר קוראים אותו לפרשה שופטים [= חקירה משפטית] וסוף יצא סוף של יוסף הצדיק אחרי מעשה פוטיפרע [= שנשפט למאסר]. רוב אנ״ש הם בסוג אנשי כנען וכתרגומו כו׳ נוסף לזה כל הוצאות תו״ת שעולה ביותר הכל מוטל רובא דרובא על אנ״ש, ולבד טעם הנ״ל רוב אנ״ש וביחוד אחינו בני תם [= מלשון הכתוב בראשית כה, כז ויעקב איש תם יושב אהלים] הם עניים מדוכים ועתה התבונן.

מצב כלכלי קשה זה הכביד על אנ״ש לעמוד בהחזקת בית חיינו, בהוצאות הגדולות שנדרשו לזה. על כך ממשיך ה״ר יחזקאל פייגין (אשר ניהל אז את מחלקות הישיבה תומכי תמימים המפוזרות בעיירות שונות ברוסיא, ולצורך זה הרבה לבקר את רבנו, ועמד מקרוב על הדוחק השורר בבית רבנו) באותה אגרת:

מצב מלאכתי ועבודתי היא גורמת לי להיות לפרקים קרובים בבית חיינו ולידע יותר הנעשה בפנים, לכן כבר כשל כח הסבל מלראות גודל הדוחק בבית ידידינו רבינו (כותב הנני בזה הלשון המורגל במדינתינו במכתבים מטעם המובן). והנה במדינתינו לא תוכל לשער עד כמה אזרו כוחינו ע״ז, והנה בלי ספק יפול אצלך השאלה א״כ למה הדוחק כ״כ, אבל אבאר לך ידידי האמת כן הוא, נותנים יתר מכפי הכח לא תוכל לשער אך האמת כי לא תוכל לשער ההוצאה שלו גם בלתי מרווחת, אולי עוד לא נשכח ממך תנאי החיים במדינתינו. התבונן כמה עולה לאיש כזה שמביטים עליו בעינים עקומים הוצאות דירה. מובן שלא יוכל לחיות בחדר א׳ או שנים כי הלא ביתו פתוחה לכלל ישראל והדומה וקרוב לחמש מאות רו״כ לחודש עולה הוצאות דירה, ג״כ עוד לא נעלם ממך שיווי הרו״כ במדינתינו ומאז עד עתה עוד נשתנה.

באופן מפורט יותר כותב בזה המזכיר ה״ר אלחנן דוב מרוזוב לה״ר ישראל דזייקאבסאן, בר״ח שבט תרפ״ז:

עתה הנני להודיעך בזה אשר הוצאת הבית כפי שידוע לך כי היית בעצמך בפה. שכר דירה לבד עולה שלש מאות וחמשים רו״כ לחדש. כפי החוקים שלנו אשר איש שאיננו עובד או משרת באחת הפאבריקעס, רק פרנסתו הוא מעסק או מדבר בלתי קבוע, ומכהן בכהונת רבנות צריך לשלם הרבה, ובאמת הדירה הזאת היא ג״כ בלתי מתאמת לפי הדרוש למען כ״ק א״ש. כי צריך להיות מקום מרווח בביתו לביהכנ״ס ומקום מיוחד בשביל הבאים לכנוס על יחידות. אך בדוחק מתאמת הדירה הזאת (באין ברירה) לפי הדרוש. וזו היא רק שכר דירה לבד. חוץ הוצאות הסקה ושירו[ת] וסופרים, ונדבות אשר כידוע בכל עניני צדקה וצרכי העיר כמו בתי אוכל בתי חולים מושב זקנים וכדומה וכן הבאים לקבץ מעיירות אחרות, ראשית הכניסה היא לכ״ק אד״ש, וצריך ליתן בעין יפה וברוח נדיבה, הן מצד הנותן הן מצד הענין כי זה נותן חיזוק בכל מוסדי הדת.

ועתה נדבר ע״ד הוצאות אכילה וסדר השולחן בימים טובים ויומי דפגרא והוצאות הלבשה והנעלה. תוכל לתאר בעצמך עד כמה גדלה הוצאת הבית הזה. ולכבוד אמו הרבנית תחי׳ אשר מחזיק ומספיק לה להנהלת הוצאה מיוחדת בכל הפרטים.

והנה אף כי פה מדינתנו נוסע שוד״ר ומעורר את אנ״ש המקושרים אבל מצב אנ״ש דמדינתינו בשפל מאד וכל עניני החזקתם איננה אף חלק חמשית מהנדרש להוצאה.

פרק יח

הפרדת הדת מהמדינה והיבסקציה

על הקמתה של המחלקה הזאת כבר סופר לעיל בפרק הראשון. שם גם סופר בקצרה על אופן פעולותיה בשנים הראשונות לשלטון הסוביטי תרע"ח־תרפ"ב.

משנה לשנה הגבירה היבסקציה את מלחמתה בדת ורדיפותיה את היהודים השומרים תורה ומצוות. מלחמה זו התנהלה בכל שטחי הדת. פרטים שונים ממלחמתם זו נתבארו ברוב פרקי הספר, ובמיוחד לקמן פרק לז – על הרדיפות בשנים תרפ"ח־ט.

הרדיפות האלו של היבסקציה נגד הדת היו בניגוד לספר החוקים של המשטר הסוביטי, שבו מדובר במפורש על הפרדת הדת מהמדינה. לפי חוקה זו יכול כל איש לנהוג כרצונו בעניני דת.

על פרט זה כבר סופר לעיל פ"ז – מה שקשור לחנוך הילדים וכאן יועתק תזכיר הדן בשאר עניני הדת. התזכיר נכתב ברוסית ונמסר ע"י הרבי לפרופ' חאווקין בעת ביקורו ברוסיה, באסיפה חשאית שהיתה להם בימים יא־טז מ"ח תרפ"ז, ונמצא בארכיון חאווקין שבספריית ירושלים 292/4 (תורגם מרוסית ע"י ד. מ. אולידורט):

הערות אודות חיי הדת של האוכלוסיה היהודית ברוסיה הסוביטית

בתהליך פיתוח יסודות חוקת רוסיה הסוביטית, מתבצעת במדינה מדיניות הפרדת הדת (הכנסי') מהמדינה.

הדת מוכרזת כענינו הפרטי של המאמין. המדינה אינה מתערבת כלל וכלל בשטח הדת. כל זרועות הממשלה אין להם כל ענין באמונתם הדתית או האתאיסטית של תושבי המדינה, ולכל אחד ניתנת האפשרות ללכת בדרך שמתווים לו אמונותיו המוסריות־דתיות, ולקיים את כל מה שהן מחייבות אותו.

לדאבון לב, למרות זאת, רואים אנו עובדות הסותרות בגסות את המצב הנ"ל.

לעתים קרובות, במיוחד בערי השדה, התנהגות הרשות המקומית סותרת את מדיניות אי־ההתערבות בשטח הדת וחופש קיום חובותי', הנוגעות לכל צדדי החיים. החל מן העריסה, כאשר האב ממלא את מצות מילת בנו, תוך כדי העמדת מקור פרנסתו בסכנה, וכלה במוסד בית־הקברות, כאילו לצורך הצבא או המינהל הקבוצתי וכדומה.

עבור היהודי המאמין, קיום מצוות הדת אינו רק חובה שעליו למלאות, אלא מקור לסיפוק רוחני. מצוות הדת מהוות עבורו חלק מוכרח מהווייתו וחייו. ושלילת אפשרות קיום המצוות, בצורה גלוי' או נסתרת, מהווה עבורו מעשה הוצאה להורג מוסרית, פעולה המפריעה והורסת את חייו הרוחניים.

ובכל זאת, כמעט בכל עיר, בהסתמך על הוראות – שאינן מובנות כהלכה – של המרכז, הפקידים המנהלים את חיי המושבים, מנהלי האיגודים המקצועיים, מוסדות, או זרועות המימשל, בנצלם את התלות הכלכלית והקהילתית של התושבים בהם – כופים בגסות את החלק הדתי של חברי האיגוד, עובדי המוסד וכדומה לקבל את אמונתם, להפר ולהפרד מכל שחונכו עליו עם חלב אמם, מכל אשר לימדום אבותיהם, ואשר מהווה עבורם ענין נצחי ובלתי נשכח.

לעתים יש צורך להסב את שימת הלב לשורה של תופעות שארעו בעבר ושלא אבדו את משמעותם וחריפותם גם בהווה.

בהתאם לחוק, יכולים ההורים מרצונם החופשי לחנך את ילדיהם ברוח הדת, ע"י הכנסת המורה לביתם או שילוח הילדים אל המורה. עבור בחורים שהגיעו לגיל 18 יכולה להתארגן ישיבה (סמינר) להורות להם את לימודי היהדות המסורתיים בסביבה המתאימה.

למרות זאת, קיימת שורה של עובדות, בהם היחס להורים שנתנו לילדיהם חינוך דתי, הי' יחס של רדיפה, ע"י הצרת דרכיהם ב„פורפסויוז" (איגוד מקצועי), העלאת סכום המסים, ואפילו ע"י האשמה של חינוך הילדים ברוח אנטי־מהפכנית.

בכמה משפחות הגיע המצב עד כדי כך, שבניהם של הדתיים נשלחו ע"י ההורים למרחקים, הרחק ממקום מגוריהם, ושם נרשמו לאימוץ ע"י קרובי המשפחה הרחוקים – ע"פ בקשת ההורים – כדי שיוכלו ללמד את בניהם בלי פחד את כל אשר למדו ילדי ישראל במשך הדורות.

במקביל לכך רואים אנו דבר דומה בשאלת פתיחת ישיבות. במשרדים העוסקים בנושאים אלה נמסר ליוזמי הדבר כך: ע"פ החוק ברשותכם לתבוע רשיון לפתוח ישיבות, אבל, לפי הסדר המינהלי לא יורשה הדבר.

כתוצאה מכך, מאות צעירים הצמאים ללמוד את חכמת היהדות, אין ביכולתם למלאות את משאלת לבם. ובכן, בעתיד הקרוב, חלק גדול של האוכלוסי׳ היהודית, אשר עד עתה, ממשיכים בתוקף ובמסירות נפש את מסורת אבותיהם – יאבד שורה של אישים – רבנים, שוחטים, מורים ... – הדרושים עבור קיום חובות הדת, ואשר כבר כעת מורגש חסרונם.

המשיכה ללימוד מדעי היהדות ניכרת גם, במדה די גדולה (פחות או יותר), בין הסטודנטים היהודיים, אבל גם כאן הדבר אינו יכול להתממש, בגלל האיומים לסלקם מהאוניברסיטאות.

אותה התייחסות בלתי־נורמלית קיימת גם אל כל באי בתי תפלה.

בזמן האחרון, הפסיקו רבים ללכת לבתי כנסיות, ומתפללים בביתם, ביניהם באי בית־כנסת קבועים, מחמת הפחד להיות רשומים במירשם הרשמי של הקהילה הדתית.

הסיבה לתופעה זאת, כפי שהוכח ע״י עובדות, הינה בכך, שלכל אלה התלויים (ברשויות), כמו הסטודנטים, עובדי מדינה, רופאי ה„ראבמעד״ (מוסד לרפואת הפועלים) וכדומה, מתייחסים – באופן ישיר או בעקיפין – על פי אמונתם הדתית.

מלבד זאת, כמעט בכל מקום, המוסדות מחייבים את עובדיהם לצאת לעבודה בימי שבת וחג, כולל ראש השנה ויום הכיפורים, תוך כדי איומים שבמקרה ההפוך הם ישלמו על כך.

בנוסף לכך יש לציין את סגירת בתי הכנסיות במקרים רבים. בערים רבות, בניני בתי הכנסת, אשר עד לסגירתם היו משמשים בתפקידם, הוחלפו למועדונים, נגד רצון האוכלוסי׳ היהודית ונגד החוקים הקיימים.

וזאת, תוך כדי הפחדות ואיומים שלא לנסות לבקש את הרשויות העליונות לתקן מעוות זה.

קיימת כמות של עובדות ודוגמאות המאיירים את כל האמור לעיל, אבל, מסיבות מובנות מעצמם, אי אפשר לפרסמם.

באיזו מדה כל זה הוא בלתי טבעי ונוגד את מהלך החיים התקין של האוכלוסי׳ היהודית, מוכיחה באופן מצויין העובדה, שלמרות כל הגזירות והרדיפות (בדרך של תקופת ימי הביניים) המוטלים כעת (לפעמים) על חיי הדת, הרי בכל מקום, בצורה גלוי׳ (פחות או יותר), קיימות קבוצות של ילדים בגיל צעיר ומבוגר הלומדים את תורת היהדות.

המורים־מלמדים ממשיכים את פעילותם, מבלי הבט על כך שבכל רגע קיימת אפשרות של מעצר וכליאה בבית סוהר. ליד דלתות הבתים שבהם מתקיימים הלימודים, מעמידים, כבימי האינקוויזיצי׳ הספרדית, ילד־שומר, ובהתקרב אדם בלתי־מוכר הוא נותן סימן להחביא את הספרים ולהפסיק את הלימודים. בכל מקום מורגש מחסור במורים. ולעתים קרובות ניתן למצוא קבוצת ילדים ובחורים, היושבים על גבי ספרי־פוליו, ולומדים בהתלהבות ובהנאה את התלמוד **לבדם**.

אותו היחס נשקף גם אצל מבוגרים. בכל יום חג, ולפעמים גם בימי השבת, חלק גדול של עובדי המדינה, פועלים וסטודנטים, מצליחים להערים (בדרך של אמת או שקר) ולצאת לכשעה אל בית כנסת, בהעמידם ע״י זה (לעתים קרובות) בסכנה את פרוסת הלחם האחרונה, וכדי לקיים מצוות הדת כמו ברית מילה, חופה, גירושין יהודיים, וכדומה – נוסעים לעיר אחרת, שאין בה מכרים העלולים להלשין.

כל האמור לעיל, עושה את הרושם על המשקיף הבלתי מנוסה, שממשלת רוסיה הסובייטית רודפת את הדת, דבר המהווה חומר מצויין לתעמולה עבור מתנגדי המהפכה בחוץ לארץ – וזאת, בשעה שלאמיתו של דבר, כל המעשים שמסוג זה הינם בניגוד מוחלט לחוקה ולחוקים של כל אחת מהרפובליקות של רוסיה הסובייטית, ובשרשם בניגוד למדיניות המתבצעת ע״י ממשלת רוסיה הסובייטית.

הסיבה העיקרית לתופעות אלה ודומיהן בהקשר לחיי הדת של היהודים נובעת מחוסר נציגות ישירה של באי־כח נבחרים של היהודים בפני הממשלה. עד היום פונים בכל השאלות הנוגעות לחיי היהודים – אל היבסקצי׳. דעתה של היבסקצי׳ נחשבת כדעה התקיפה ביותר, בכל הנוגע לפעולות הממשלה, הקשורות במדה כלשהי לעניני היהודים.

ואולם, למעשה, למרות כל רצונם, חברי היבסקצי׳, היות שאין להם שום מכנה משותף עם רוב האוכלוסי׳ היהודית, לא הי׳ ואין ביכולתם לייצג ולהגן (במידת הצורך) על האינטרסים שלהם. בנוסף לכך, ישנם בין חברי היבסקצי׳ רבים המציגים במזיד את מצבם וצרכיהם של היהודים בצורה בלתי נכונה. לעתים קרובות, במקום להגן על האינטרסים של היהודים, היבסקצי׳ פעלה להזקתם.

כיוון זה של פעולות היבסקצי׳ מביא לידי כך שמיום ליום הם הולכים ונקרעים מהאוכלוסי׳ היהודית, אשר מיום ייסודה התייחסה אלי׳ בשלילה.

חוסר היכולת של היבסקצי׳ הוכר כבר פעמים רבות ע״י המימשל המרכזי, שפעל לא פעם בניגוד לדעת והחלטת היבסקצי׳, תוך כדי התראה על הצגת עובדות בלתי־נכונות, פיטורים, וקריאה לסדר.

כדי שזרועות המימשל יקבלו הערכה מדוייקת אודות מצבם האמיתי וצרכיהם של האוכלוסי׳ היהודית, חייבים לשים לב לא לדעתה של היבסקצי׳ המייצגת קבוצה מיזערית, אלא לדעת הנציגים של קבוצות אחרות, גדולות הרבה יותר, של האוכלוסי׳ היהודית.

ואז יהי׳ קל לסלק ולתקן את כל התקלות בפעולות המימשל הקשורות ליהודים, הן בכל המקומות והן במרכז.

תיאור רדיפת הדת, השבת חגים ומצוות התורה, ע״י היבסקציה, נמצא בס׳ „יהדות ברוסיה הסובייטית״ ע׳ עד־צב. „היבסקציה בברית המועצות״ ע׳ 298. לקמן פרק לז.

עוד על פעולות רבנו, לביטול השפעת היבסקציה על הממשל — ראה לקמן פכ״ד.

רדיפת הדת ע״י היבסקציה נמשכה בעיקר עד שנת תר״ץ, כדלקמן סוף פרק לז.

פרק יט

הועידה הלנינגרדית

בתחלת שנת תרפ"ו התרחש מאורע שהסעיר את כל יהדות רוסיא. תוכן הדברים בקצרה מסופר באגרת רבנו מט"ו מ"ח תרפ"ח (אג"ק ח"א שמ):

בתחלת שנת תרפ"ו בחדש מ"ח קראתי לועידה בליענינגראד אשר בה השתתפו כי"ח רבנים היותר גדולים, כי הקהלה העברית דליענינגראד – אשר רובה חפשים גמורים והיו"ר הוא ציוני נלהב – חוללו רעיון לעשות אסיפה כללית מכל הקהלות שבמרחבי רוסיא ולמען ברר ולפתור שאלה זו קראתי הועידה האמורה.

מחוללי האסיפה הם חפשים בדעה, ולבי הגיד לי אשר איזה רעיון ורוח רע יושב בחפץ זה, אבל יראתי להעמיד הדבר על דעתי ולזאת קראתי מועצה האמורה.

כחמשה ימים התארחו הקרואים ולבסוף החליטו אשר כבד מאד לעמוד נגד קריאת ועידה כללית, ורק שצריכים לעשות תעמולה גדולה אשר הנבחרים והצירים אל הועידה יהיו יראי אלקים.

האחרון להגיד דעה בענין, הייתי אנכי, כי לא חפצתי להגיד דעתי עד אשר אשמע חוות דעת כולם בענין זה לרוחה, וכאשר תמו כל הנאומים באה שעת דיבורי, ודברתי בקצרה ומפורש לאמור:

ברור לי הדבר כי ועידה זו אשר קהלת ליענינגראד חושבת לקרא, היא בלתי טהורה אף גם טמאה במגע ובמשא. לא אאריך הדיבור בזה, ואגיד דברים ברורים למען אשר יהי' באפשרי גם להמנגד להשמע. בעלי רעיון הועידה כללית חפצים לעשות קרע בקרב ישראל, בלתי ספק אצלי אשר זה בא מן היעווסעקציע, ובודאי יביאו אל הועידה אנשים רעים מחברתם. ואנכי בלי לכנוס בשום משא ומתן בזה, ובלי שום טעמים הנני אומר גלוי לעין כל שהנני מנגד גמור אל ועידה כללית איזה שתהי', ומעיד אני בכל הקדוש לי אשר מחוללי רעיון ועידת ליענינגראד הכללית דבר רע צפון בו, והשי"ת ישמרנו מהם ומהמונם . . .

הקרואים נסעו לדרכם צלחה, והידיעות של ההתנגדות אל הועידה התחילו להתפשט, ולעומתם התגברו חברי קהלת ליענינגראד בשילוח כמה מגידים מטיפים לארוג ולרקום רעיון הועידה הכללית, ודבר זה הכריח לי לצאת במכתב גלוי.

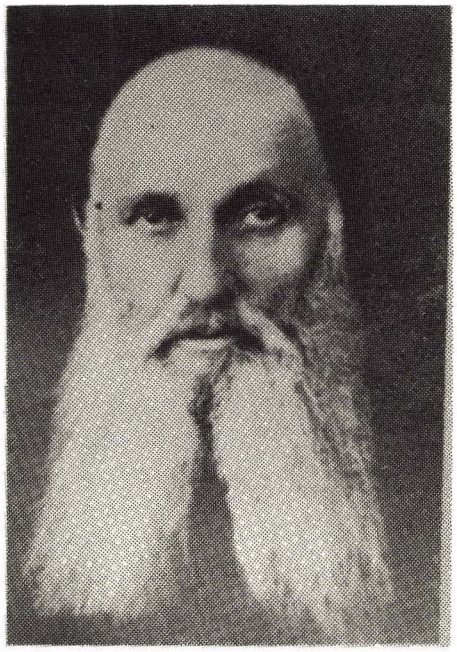

ה"ר אליהו חיים אלטהויז

בארוכה ובפרטיות מספר על כל זאת ה"ר אליהו חיים אלטהויז, אחד מנאמני בית רבנו, ברשימתו הארוכה.

לכתחלה נכתבה הרשימה (בשלהי אייר תרפ"ח) בתור אגרת לבני ביתו שנשארו עדיין ברוסיא. אח"כ (בכ' מ"ח תרח"ץ), עובדה מחדש ונשלחה בתור אגרת אל איגוד התמימים בווארשא, כחומר לקובץ „התמים" שיצא לאור על ידם.

הנוסח הראשון נתפרסם בחוברת (מימיוגרפית) בשם „רשימות" (ארה"ק תשל"ב). וחלקו נדפס בבטאון חב"ד חי"ט ע' 26. קטע של הנוסח המעובד נדפס בשוה"ג לקובץ מכתבים תהלים. מנוסח זה המעובד מועתקת הרשימה דלקמן:

בסוף קייץ תרפ"ה בא אל רבינו שליט"א „ראש הקהלה" דקהלת לענינגראד ה' גורעוויץ. – הוא הי' ממשפחה מיוחסת, נתחנך בעיר ואם בישראל, עד ט"ו שנה למד אצל מלמד מישראל סבא, אח"כ נכנס לבית הספר גימנזיום והתערב עם התלמידים היהודים אשר חינוכם הי' אצל אבותיהם המשכילים והציונים. אחר גמרו חוק לימודו בביהס"פ גימנזיום, נכנס בביהס"פ גבוה בעיר פ"ב, וגם שם גמר לימודו „יורידיק

פאקולטעט" ויהי לעורך דין בעיר פ"ב. הוא הי' איש חיל ורב פעלים, ציוני חם, משכיל חבר בחברת „מפיצי השכלה" ונסתדר בארחות חיים חפשיים. – ובשנת תרפ"ד נבחר לראש הקהלה בקהלת לענינגראד.

רבנו שליט"א לא ידע אותו עד בואו אליו. בא בהצעה רמה ונשגבה לפי דבריו, וכאשר ספר לנו רבינו שליט"א אז, הנה הצעתו היתה כזאת:

„אחרי אשר רבה העזובה בארץ רוסי' וכל עניני הדת יורדים בכל יום ויום מטה מטה, והמעט מזעיר אשר עודנה קיים ע"י עבודה רבה הנעשית בחשאי נגד חוק הממשלה, הנה גם זה המעט בסכנה גדולה שלא תתבטל",

ויתעורר הוא – היושב־ראש דקהלת לענינגראד – לעשות „אסיפה פומבית" מכל הרבנים וראשי אלפי ישראל של כל המדינה למען חיזוק הדת, ובטוח הוא כי יפעול אצל הממשלה ליתן רשיון על „בנסי' גדולה" הלזו. האסיפה תהי' בלענינגראד, בשנת תרפ"ו, וכי הוא היושב ראש מוכן לנסוע לכל העירות הגדולות דהמדינה אשר רוב ישראל מתגוררים שם, להכינם אל הכנסי' הגדולה הזאת, וראי' לדבר אשר נקבל רשיון מהממשלה, כי כבר קבלו רשיון כזה הכומרים הגלחים דעיר הבירה מאסקווע, וכבר נתאספו ועשו תיקונים רבים באמונתם, ואנחנו עם ישראל יושבים שלובי זרוע ואין עושים מאומה לטובת חיזוק הדת, אשר על כן הוא מציע ומבקש את רבינו שליט"א כי גם הוא שליט"א יכניס את ראשו בזה, ויהי' לו לעזר, כלומר ליתן לו להיושב ראש מכתבי מליצה להחסידים דכל אתר ואתר שישתתפו בענין הגדול והרם הזה.

– ובכדי שלא יפול ספק באמיתתו של הצעתו זאת אצל רבינו שליט"א, – הנה בהמשך דיבורו אמר לרבינו שליט"א בזה"ל „אל תביטו רבי שאני גלוח זקן, ואפשר אינני זהיר גם במאכלות כשרות, אל תתחשבו עם זה כלל, „לבי" „לב ישראל" וכל אשר אני עושה בעניני הכלל, אני מתייעץ תחלה עם הגאון הישיש הראב"ד דמחנינו הרד"ט ע"ה, ובלי הסכמתו אינני עושה מאומה, ועליו הלא גם אתם תוכלו לסמוך בכל, וגם הקהלה דעירנו הלא נקראת „קהלה רעליגעזיא" ושמה מוכיח עלי', וכשמה כן הוא ואין להרהר עלי' כלל וכלל. ואל יהי' לפלא אשר אין מאספים האסיפה בעיר הבירה מאסקווע, – אשר לכאורה היא יותר מתאימה לאסיפה כזאת, כי הצענטער מהממשלה שם גם קרובה היא יותר געגראפיש לכל העיירות דהמדינה – אבל מפני כבודו של הישיש הרה"ג רד"ט אשר קשה עליו הנסיעה מביתו לעיר אחרת, עושים אנחנו האסיפה בלענינגראד. עוד זאת כי לה משפט הבכורה משנים קדמוניות, לכל עניני הכלל בהנוגע לעניני כלל ישראל דהמדינה, וגם הלא המחוללים פה על אתר".

רב הראשי וראב"ד דעיר לענינגראד, הגאון המפורסם ר' דוד טובי'לע ע"ה קאצנעלבויגן הנה מלבד אשר הי' גאון ומופלג גדול בתורה, הי' גם בעל מדות תרומיות, איש אמת, שונא־בצע, איש החסד, אוהב ישראל, נוח לבריות, עסקן ציבורי באמונה, וכל השנים אשר שמש בכהונת הרבנות בעיר הבירה לעניגראד, הי' הכבוד בורח אחריו, לא לבד מכל המפלגות של כל ישראל בלי שום הבדל כלל, חסידים ואינם חסידים, ציונים וחפשיים, אלא גם אינם יהודים העומדים בראש הממשלה והמלוכה היו מתיחסים אליו ברוב כבוד והדר, ולא השיבו את פניו ריקם בכל עת אשר פנה בבקשה כללית.

אמנם לרוב אמונתו לכל איש, ולרוב תמימותו הפשוטה, הנה בנקל הי' לרמותו בכל השנים, ובפרט לעת זקנותו אשר הי' זקן מופלא וחלש גדול, ביכולת הי' לכל אחד ואחד אשר רצה לגנוב את דעתו, על אחת כמה וכמה לראש־הקהלה, בדברי מרמה שלו, כי הכל הוא עושה לטובת הכלל ולחיזוק הדת, הוא צד את לבו של הישיש, ויתן אומן חזק לכל אשר אמר לו, וזאת היתה בעוכרו אשר נלכד ברשת של הסכנה הגדולה הזאת, אשר בסוף סוף ימי' הי' מתחרט מאד מאד על אמונתו זאת.

רבינו שליט"א בדעתו הרחבה, **ברוב בקיאתו** מכל השנים אשר עבד בעניני הכלל [עם] אדונו אביו מורו ורבו רבינו הגדול נ"ע זי"ע, ברוב מתינותו העצומה, ישב והסתכל בעינים פקוחות בפניו של ראש הקהלה, ובמנוחתו וצהלתו שעל פניו, ורוב התרגשותו ודאגתו בלבבו, שתק ושמע את כל אשר ידבר אליו היושב ראש, ובכל השעה הארוכה של ההצעה המזומה הזאת לא נכנס בדברו של המציע.

ורק אחר אשר הפסיק מלדבר, השיב לו רבינו שליט"א בדברי נחת, אני בטבעי מאמין לכל איש, ובפרט לפי דברי רומעל"כ, הנה ההצעה הזאת כולה טהורה היא, אעפ"כ בהשקפתי הראשונה בלי טעמים פרטים הנני נגד האסיפה פובמית הזאת „עס ווילט זיך מיר ניט", ובכל זאת אינני עוד מעמיד הדבר על ההשקפה הראשונה והעדר רצוני, וצריך להתיישב בהענין הגדול הזה ברוב עיון וברוב כובד ראש, לקרב או לרחק, וברגע הזאת אין אני מסכים, ואין אני רוצה עוד לדחותה ג"כ, ובזה קבל היושב ראש ברכת הפרידה ויצא בשלום.

רבינו שליט"א ספר לנו אז מההצעה הזאת אשר הציע לו היושב ראש, ומתשובתו הרמתה בסגנון כזה, וכך הי' מספר לנו אז: עפ"י שכל אנושי רואה אני סכנה גדולה לעשות עכשיו את האסיפה פומבית אשר הם רוצים לעשותה במדינתנו, ועפ"י דרך הטבע אם גם אפי' כוונתם טובה ורצוי' היא הנה שכרה יצא בהפסדה, וטוב לה שלא נבראה. אין אני מאמין כי

ממעיין לא טהור יצאו מים חיים וטהורים, גם אינני רוצה עוד לגלות נבלתם לעיני כל ישראל.

וספר לנו מעשה מאדמו״ר זצ״ל זי״ע אשר **די הי׳ לו לאמור** בהתועדו עם הרבי מגור והרבי מראדזימין זצ״ל זי״ע, ע״ד ענין כללי – בזה״ל „**עס ווילט זיך מיר ניט**״. ושאל אותו ג״כ הרבי מגור בזה״ל: „ליובאוויצער רבי, צי דען אויף דעם שטעלט איר״? והשיב לו רבינו הגדול נ״ע, „יע, איך שטעל אף מיין משקל הראשון׳דיקן ניט וועלן״, כי מילדותי וקטנותי אני הרגלתי את גופי לא לרצות את האסור עפ״י תורה ולחפוץ את המצווה עלי עפ״י תורה, וברוב רגילותי הוטבע ונעשה טבע, עד אשר הנני מאמין להגוף.

אזוי האט געזאגט דער טאטע, ואני – גומר רבינו שליט״א – „איך וועל ניט זאגן ווי דער טאטע, נאר איך האב שטארק מורא פאר אזא אסיפה״.

טוב הדבר אשר הרבנים היראים שי׳ וראשי אלפי ישראל יתועדו, ואיש את רעהו ידברו בעניני חיזוק הדת, אמנם דוקא בחשאי בלי שום פרסום ורק הם לבדם ואין לזר אתם.

ימים אחדים אחרי ביקורו של היו״ר את היכל רבינו שליט״א, בהמשך להעצתו בא לבקר את רבינו שליט״א עוד אחד מראשי קהלת לענינגראד, ה׳ שאכנאוויץ, עם הצעה שרבינו יקח חבל בהקהלה דלענינגראד בהבטחה שבכל עניני העיר יתחשבו עם דעתו.

על זה השיב לו רבינו שליט״א כי מעולם לא הכנסתי את ראשי בעניני העיר אשר אני דר בה, ואין זה עניני כלל, וגם בעיר ראסטאוו אשר משם באתי לא התערבתי בעניני פרטיות של העיר.

עוד הצעה אחת הציע לפני רבינו שליט״א שיוציא „קול קורא״ לפרסם בהמדינה כי הוא שליט״א נגד המוסד „**אזעט**״. המוסד הזה בנה אז כפרים לעובדי אדמה יהודים, והציונים היו נגד מוסד הזה, כי נלחמים הם בכלל לכל קאלוניזאציע בכל מקום לבד „פלשתני״, והם ידעו כי גם רבינו שליט״א הי׳ מנגד גדול להקאלוניעס של „אזעט״ מטעם כי נודע לו אשר אין שם מוסדי דת אצלם, לא ביהמ״ד, לא חדר לתשב״ר, לא מקוה, לא רב, לא שו״ב, מגדלים חזירים, מחללים שבת בפרהסי׳, וכבר התחיל רבינו שליט״א לשלוח את משולחיו לייסד, לבנות גם שם בית ישראל, ושלח להם שובי״ם, והיעווסעקצי׳ הארורה פשטה ידה הרשעה גם שם למנוע ולעכב.

על ההצעה הזאת השיב לו רבינו שליט״א כי שאלת „אזעט״ עודנה מוזרה אצלו, ואין הוא שליט״א יודע עוד פרטית כוונתה, ובזה יצא ה׳ שאכנאוויץ מהיכלו.

ביקורם של הני תרי „ראשי הקהלה״ את היכל רבינו שליט״א הצעתם, בקשתם, והשבת פניהם ריקם, נתפרסם בכל העיר, והי׳ לשתי מחנות, אנ״ש עם כל היראים ושומרי תו״מ מחנה אחת, והציונים משכילים והחפשיים למחנה אחת, הקהלה היתה כמרקחת. הקהלה היתה של עשרים ושלשה אנשים, ומשעה ההיא נחלקו לשתי כתות מחולקות זו מזו, בכל אשר הי׳ נוגע לעניני הדת הי׳ חילוקי דעות ביניהם, הללו מכשירים והללו פוסלים, אך דא עקא כי אינהו נפישי מינן, הם הי׳ במספרם שלשה עשר, ואנחנו עשרה, וכל החלטה ופסק הלכה הלא נחלט ונפסק עפ״י רוב דעות. המלחמה בהקהלה היתה כבדה מאד, קשה הי׳ להם להיראים לראות את ערמתם של היו״ר והסגן שלו אשר בפרהסי׳ צועקים לפני כל להשתדל בכל עניני חיזוק הדת בשר כשר, מקוה, וכדומה, ובאותה שעה עצמה נודע להיראים כי ישנה קמיססיא מיוחדת בהקהלה ובראשה ה׳ שאכנאוויץ ועבודתה של הקאמיססיא ההיא לעשות פראגראמע חדשה ע״ד חינוך הילדים, ובהפראגראמע נאמר מפורש בסדר נכון אשר צריך לבנות „סימענאריאם״ עם ברית חדשה לפי רוח הזמן, ליסד בתי תפלה עם סידור חדש, ועוד חדשות כאלו אשר תסמר שער ראשו של ישראל סבא רואהו, והכל נעשה בהצנע לכת מן היראים אשר בהקהלה.

ובהגלות להיראים מעשה הקאמיססיא הזאת והפראגראמע שלה, אז החליטו כולם בדעה אחת לצאת תומ״י מהקהלה במחאה גדולה ולגלות קלונה בכל העיר בפומבי ע״י אסיפות בבתי כנסיות ובתי מדרש למען ידעו כל איש ישראל אשר אין להיראים שום חלק כלל בהקהלה, ולמען לגלות בפומבי לכל את מצב רוחה החפשי של הקהלה, וכי ידה של הקהלה נטוי׳ להכניס „רעפארמע״ בלב ישראל נגד התורה והמסורה, והשם „רעליגיעזע״ אשר הקהלה נושאת עלי׳ גנוב הוא מהיראים בכדי לצוד נפשות ישראל ברוב ערמתם ורשעתם הפנימי, ובהקהלה אל תחד שום איש ישראל אשר יראת ד׳ נוגע לו בלבבו.

בסוף חדש מ׳ חשון תרפ״ו נתאספו העשרה כשרים אשר יצאו במחאה מן הקהלה, ויחליטו לעשות אסיפה רבה בביהכנ״ס הגדול ביום הראשון. ויסדרו בסדר נכון את כל אחד ואחד מאתם את אשר עליו לדבר, ובכדי להציל את כבודו של הראב״ד הרד״ט ע״ה נבחרה קמיססי של שלשה אנשים לבקרו ולהודיעו את כל אשר נודע להם מהנעשה בהצנע ממנו בהקהלה, ומהסכנה אשר נשקפה על בית ישראל החרדים מה„כנסי׳ הגדולה״ אשר הם רוצים לאסוף מכל המדינה, ובהכרח כי גם הוא הראב״ד יסור צלו מעליהם, ולא יוכלו לצוד נפשות על שמו של הראב״ד. עוד החליטו העשרה בהאסיפה הזאת לעתק נייר להממשלה לקבל רשיון על שמם על האסיפה אשר

עליהם לעשות בקרוב, ויטכסו עצה איך להשיג אמצעים הנצרכים לזה, וכולם כאחד בדעה אחת בחרו את אחד מהם ליושב ראש, „פרעזידיום" ומזכיר, וגזבר, ויעשו „**פרטי־כל**" וכולם חתמו עליו, והכל נגמר במישור ובשלום כיאות.

ראשית עבודתה של הקהלה הקדושה האמיתית הזאת, היתה אשר הקאמיססיא משלשת הנבחרים יבקרו את הראב"ד להודיעו מהנעשה שם. אמנם הם – היו"ר והסגן – קדמו לבקר את הראב"ד וברוב מרמה ובלשון שקר הלשינו לפניו בדברי רכילות ולשון הרע כי חסידים יבזו אותו את הראב"ד שלא בפניו ועוד דברי שקר כאלה, והוא ברוב תמימותו האמין לשפת חלקות שלהם, וברית כרותה ללשון הרע שתתקבל, ואש קנאתו של הישיש התמים נבערה בו. ובבוא אליו הקאמיסיא של שלשה הנבחרים משלנו, הנה מתחלה דחה אותם בשתי ידים ולא רצה גם לשמוע אותם.

ויחל לחשוב מחשבות חדשות אשר כבר נשתכחו מבית ישראל, וילבש צורה חדשה להחילוקי דעות אשר רואה בהקהלה, כי בהשפעתם של היו"ר והסגן אשר בלשונם כזבו לו על החסידים, פעלו על הראב"ד בהחלטה כי באמת היא מחלוקת של חסידים ומתנגדים כבימי קדם. ואחרי כל הדברים האמיתים אשר הוכיחו לדעת ולהראותו כי שקר בפי היו"ר והסגן, וכי אין גם אחד מאתנו אשר עלול ח"ו לדבר סרה על רבנן בכלל ובפרט על ראב"ד, ובמענה רך של השלשה השיבו מעט את חמתו, והבטיח לעשות חקירה ודרישה ע"י עושי רצונו להודע בהצנע כוונתם הפנימי של מחוללי הכנסי' גדולה, ואם באמת ימצא בה איזה פיגול הנה אז יבטל אותה, אבל בתנאי קודם למעשה, כי כל אלה העשרה אשר יצאו במחאה מן הקהלה ומכינים לעשות אסיפה פומבית להודיע ולפרסם לכל אנשי העיר מיציאתם, וטעמי היציאה, הנה לא לבד אשר לא יעשו זאת, עוד זאת כי יכנסו בהקהלה ויתחברו עוד הפעם להשלשה עשר, והעבודה תהי' עפ"י רוב דעות כבתחילה.

מובן הדבר אשר השלשה לא הסכימו על תנאי זה בשום אופן, ויצאו מבית הראב"ד בבזיון וקצף. ואלה הדברים האחרונים אשר אמרו להראב"ד טרם הפרדם מעליו:

„פעטערבורגער רב, אנחנו עשינו את המוטל עלינו, מצאנו לחוב לפנינו לחוס על כבודכם ולהודיעכם כי החפשיים גונבים את דעתכם, ועושים את כבוד תורתכם כעטרה לחץ חניתם אשר הכינו לדקור את לבו של ישראל, ובאנו להציל את נפשכם ונפשינו, ובהתראה זאת את נפשינו הצלנו ואתם כטוב בעיניכם עשו, והלואי שלא תתחרטו באחרונה על אשר הכנסתם את ראשכם בסכנה גדולה המרחפת על ראשי ישראל סבא, וזכות התורה יעמוד לכם לטוב בעוד מועד, היו שלום".

לא עברו ימים מועטים, **והעשרה** אזרו כח, ומבלי הבט אשר עוד טרם ניתן להם רשיון לעשות אסיפה פומבית, והנה בשבת קודש הראשון מחדש כסלו, נתפזרו **העשרה** בכל בתי הכנסיות ובתי מדרשות של העיר כולה, ויעבירו קול במחנה ישראל לאמור, כי כל איש ישראל אשר יראת אלקים בלבבו נגעה יבא מחר בשעה העשירית בקר להאסיפה הגדולה אשר תהי' בביהכנ"ס הגדול, ע"ד ענין נכבד העומד ברומו של „עולם הישראלית" ואשר נוגע לדת ישראל בעיקרו ושרשו.

[הה]כרזה, וההזמנה, הזאת היתה די והותר לכל יראי ד' להתאסף ליום [...] נתפרסם בכל מושבי ישראל בהעיר הגדולה הזאת מפרישותם של **העשרה** [...] הקהלה, וכי נמצאה תועבה במעשה הקהלה, ואיש את רעהו ידברו להודע [...] בפרטיות עם הסבה אשר הכריחה את **העשרה** לצאת מן הקהלה במחאה.

ביום א', אחר ש"ק של ההכרזה, בשעה עשירית נקהלו כל עדת ישראל מהיראים, וההמון עם, אשר צמאה נפשם לידע מהנעשה בהקהלה, והבית הגדול הי' מלא מפה אל פה כן ירבו.

ואלה הדברים אשר נדברו מעל הבימה ברוב עם, ובקול גדול ברוב הדרת הכבוד כי כל הנאספים חכו ברוב כליון לשמוע מה בפיהם של המדברים האלה, ודממה קלה עברה על כל האנשים בבית הגדול הזה, והנבחר הראשון **מהעשרה** עלה על הבימה, ובלב מלא רגש פתח פיו ברעדה ואמר:

אנחנו **העשרה** באי כח שלכם, נבחרים היינו מכל איש יראי ד' דעיר לענינגראד, את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה אתכם היום, נאמנים היינו בעיניכם לעשות אותנו צירים בהקהלה הכבודה דעיר לענינגראד, אשר בכחכם נוכל להגן ולחסות על כל דבר שבקדושה, ועלינו נסמכתם בעמדינו על משמרת הקודש, בטוח[ים] הייתם בנו בחזקה כי שליח עושה שליחותו ובידעכם אותנו כי אין עלולים אנחנו ח"ו להוציא מתחת ידינו דבר שאינו מתוקן, ובפרט לחלל ח"ו את הקודש, בחרתם בנו ונתתם לנו כח ורשות לעמוד על נפשותיכם להצילכם מכל דבר פיגול, וישבתם בטח. מקרב ולב עמוק מביעים אנחנו לכולכם תודה רבה על הכבוד אשר זכינו להיות שלוחים לדבר מצוה. אמנם מחויבים אנחנו עתה להודיעכם בפומבי כי לרוב דאבונינו וצערינו מוכרחים היינו לעזוב במחאה גדולה את הקהלה כי לא טהורה היא, ותועבה

היא הקהלה לפני ד׳. מכינה היא הקהלה במחתרת לעשות, „כנסי׳ גדולה״ מכל ראשי אלפי ישראל של כל המדינה, ובלעדנו ערכו כבר פראגראמע בהצנע, על דעת החפשיים, נגד ד׳ ותורתו. עתידה היא הקהלה בהכנסי׳ גדולה אשר היא מזמינה להעביר ח״ו את עם ישראל מתורתו הקדושה ומחוקי רצונותיו יתברך, כל עמלינו לבטל את הנבלה הזאת, היתה ללא הועיל כי אנחנו המעט, **עשרה** נגד **שלשה עשר**. ושלא להיות אחרי רבים לרעות, מוכרחים היינו לעתק מחאה **בדברים שבכתב** ולעשות התראה ע״י הראב״ד, ורק אז יצאנו ועזבנו אותה. ועתה אדונים נכבדים התייעצו אתנו יחדיו מה עלינו לעשות.

אחרי הדברים האמיתים האלה, נתלהבו כל הלבבות של השומעים בלבת אש, ויענו כל העם כולם כאחד בלב אחד, ובדעה אחת, הצדק אתכם, טוב עשיתם, אסור לנו להתחבר אתם, הבדלו מתוך העדה הזאת, אין אור וחשך משתמשים בערבובי׳, נעשה חיש מהר אנחנו „קהלה רעליגיעזיא״ אשר כשמה כן תהי׳ **באמת**, נבחרו אנשים נאמנים לד׳ ותורתו והם ינהלו עדתנו עפ״י התורה והמסורה. אל יצא איש ממקומו ממקום הקדוש הזה, עד אשר יובחרה קאמיסיי זמני להתעסק בזה בכובד ראש, נאסוף תיכף אמצעים המוכרחים לזה, נעתק פראגראמע איך להשתדל לקבל רשיון מהממשלה, ועל יסוד הדברים האלה, נבחרה קאמיסיי זמני **מהעשרה**, גם אמצעים להוצאות מוכרחות נאסף פה על אתר, ונעבדה פראגראמע מהרבה סעיפים, והעיקר שכל ההנהגה של הקהלה הזאת תהי׳ עפ״י התורה והמסורה, ואין רשות לשום בן אדם אשר איננו מתנהג בכל הפרטים עפ״י דרך ישראל סבא, ליכנס בהקהלה הזאת וגם ללחום ולבטל את הקהלה החפשי׳ ולריב ריב ד׳.

האסיפה נמשכה עד זמן המנחה, ואחר תפלת המנחה נשמע קול חזק מכל הנאספים תודה! תודה! תודה! **להעשרה** צירים אשר לא מעלו בקדש, תודה על העבר, וברכות מאליפות על עבודתם להבא וד׳ יברך את עמו בשלום.

בימים ההם הי׳ חוק בהמדינה, כי כל **עשרים** יהודים יש להם רשות לעשות מנין ומקבלים רשיון מהממשלה על זה, אמנם אסור להם לעשות אסיפות, אבל **חמשים** המקבלים רשיון להתפלל, מותר להם גם לעשות אסיפות, בלי רשיון פרטי על זה.

ועל יסוד חוק זה, ערך ידידנו המנוח הרה״ג הר׳ **שמעון** ע״ה **לאזאראוו** נייר להממשלה עם חמשים חתומים, וקבל רשיון על ביהמ״ד בשם „**צמח־צדק**״, זכרה לו אלוק׳ לטובה.

הביהמ״ד „צמח צדק״ הי׳ גדול ורחב־ידים במרכז העיר עם הרבה מתפללים אנשים נכבדים ובעלי זרוע,

ה״ר שמעון לזרוב

ונתפרסם בכל העיר לכבוד ולתפארת כי פאר וכבוד נתנו לשמו של המנין „צמח צדק״ ומאז נתיסד הביהמ״ד „צמח צדק״ נבראה אתו עמו „קהלה חדשה״ והקהלה הזאת היתה באמת טהורה וקדושה, ובראשה עמד הרה״ג הר׳ שמעון ע״ה לאזאראוו אשר הוא הי׳ הרב לעדת החסידים, והוא הי׳ למדן גדול, ירא אלקים, מושלם בכל המעלות ובעל מדות תרומיות, וינהל את עדתו במישור ובשלום, וכל דבר הגדול יביאון אל כ״ק אדמו״ר שליט״א, ובכל יום הראשון לימי השבוע נתאספו לשם כל הגבאים מהמנינים של החסידים מכל העיר, לטכס עצה ע״ד התיסדות חדרים לתשב״ר בצנעה, ע״ד בית הטבילה לתקנה, ע״ד התיסדות ארטיעלין לעבודה בבית חרושת עבור אומנים שומרי שבת, ועוד כהנה. וד׳ הצליח בידם של העוסקים באמונה האלה ויעשו פרי טוב, ותהי הקהלה לחן ותפארת בעיני אלקים ואדם.

נקל להבין ולתאר, כי הצלחתה של הקהלה החדשה, היתה עילה וסיבה להלהיב את האיבה והשנאה בלבבם של העומדים בראש של הקהלה הישנה, וכנודע לנו לאחר זמן ע״י אחד מהם אשר הי׳ פוסח על שתי הסעיפים – פעם שלנו ופעם שלהם – כי ביום אשר היראים נתאספו בביהכנ״ס הגדול להאסיפה גדולה כנזכר לעיל, הנה בו ביום בערב ויעש היו״ר גם הוא אסיפה מיחידי סגולה שלהם **בביתו** של היו״ר, מהקרואים אל האסיפה הזאת הי׳ פנים חדשות אשר נקראו ליתן עצה טובה וכלי זיין ללחום עם החסידים והיראים, הלא הוא ה׳ ראבינאוויץ המכונה מלפנים „איש יהודי״ העורך של העתון „המליץ״.

היו״ר ספר להקרואים, מהאסיפה הגדולה להחסידים מיום ההוא, ויבקש עצה להתחכם, פן ירבו ונוספו עלינו, ואחרי רוב שיחה של משא ומתן בענין

בכובד ראש, הסכימו כולם בעצה אחת לנקום את נקמתם מיראים, ואופן הנקמה תהי' **מלמעלה למטה** . . . ובידעם היטב עד כמה יקר להם להחסידים כבודו ומהותו של כ"ק רבינו שליט"א, הוחלט אצלם על האסיפה הזאת לנגוע בו שליט"א בכל מה דאפשר מבפנים ומבחוץ **על ידם ועל ידי אחרים**, ובקנאת אש עברתם נשבעו איש לרעהו להפך את זממם במוקדם האפשרי ובהצנע לכת עם אלקים אחרים.

האסיפה הזאת היתה לאבן פנה, ומעיין לא טהור לאתחלתא דפורענותא, ומהצרות האלו נהיתה המחלה מתדבקת אשר ממנה נמשכו כל הצרות והתלאות, והיא היתה אחת מהסיבות אשר בגללם נאסר ל"ע רבינו שליט"א, וכאשר אספר הלאה.

בחורף הזה נסע היו"ר אל כל ערי תחום המושב של היהודים ובכל עיר ועיר עשה אסיפות מהראשים שבעיר והטיף מלתו בערמה לפתותם בפיו ע"ד ההכרחיות של ה„אסיפה כללית דתית" **ובמסתרים** התדבר בה בשעה עם המשכילים והחפשיים שבהעיר כי ישתדלו לבחור דוקא משלהם ולשלוח נבחרים שיצאו בעקבותיהם.

להחסידים והיראים שבכל עיר ועיר אמר היו"ר שגם הרבי מליובאוויץ מסכים על ה„אסיפה כללית דתית" הזאת וכי גם בכחו של הרבי הוא נוסע, ולהחסידים מסר פ"ש מכ"ק אדמו"ר שליט"א ויספר להם כי טרם נסיעתו הי' אצל הרבי שליט"א ביחידות שעה ארוכה ויברך אותו בהצלחת הנסיעה . . .

ועוד טרם חזר היו"ר מדרכו הארוכה הזאת, והנה נתקבלו מהרבה עירות מכתבים מרבנים מראשי הקהלה בשאלות ע"ד האסיפה כללית הזאת מה טיבה? ואיך להם לסדר הבחירות? וזאת היא **ההעתקה** מתשובתו שליט"א:

ב"ה, ג' ה' טבת תרפ"ו
לעניגראד

שלום וברכה!

על יסוד סעיף אחד מסעיפי ספר התקנות אשר להקהילה לעניגראד (כי יש לה רשות להשתתף באסיפה כללית אשר תעשה איזה קהילה דתית, וכן ברשותה לכונן אסיפה כללית מקהילות דתיות) הרציא היו"ר לפני חברי הקהילה להשתמש בסעיף זה לכונן אסיפה כללית, ואשר יבואו במו"מ עם עוד קהילות לידע חות דעתן, והרצאתו נתקבלה.

אחד ממכירי סיפר לי ההרצאה האמורה, ההצעה והחלטתה, ואענהו, כי אני הנני נגד אסיפה כללית באיזה אופן שתהיה, ובאיזה מבוא שישתמשו בזה, ואשר עלולה היא אסיפה כללית להזיק ח"ו ולהביא תוצאות לא טובות, ה' ישמרנו, ואינני מסופק כי רבים השלמים תודה לא־ל עם התורה והדת, ואהבת אחינו האמיתים יהי' דעתם ברורה, נגד אסיפה כללית.

בהתפשט שמועות עריכת אסיפה כללית, הגיעני הרבה מכתבים ממקומות שונים אשר רובא דרובא מוצאים חששות עיקריים בזה, וכולם באו לידי מסקנא, כי „שב ואל תעשה עדיף", ואני, אם כי דעתי חזקה וברורה נגד אסיפה כללית באיזה אופן שתהיה, כאמור, אבל בכל זה לא מצאתי לנחוץ להודיע גילוי דעתי ברבים, **כי עוד טרם ראיתי את הרוח מנשב בההצעה.**

אמנם בקראי מכתבים רבים, כותבים לתומם לאמור: כי מאחר שההצעה של קריאת אסיפה כללית יוצאת מקהילת לעניגראד, הנה ודאי היא בהשתתפותי או בהסכמתי, ובשמעי אומרים לי, אשר כעין זה הגיד מחולל הרעיון באיזהו מקומן מפורש כאשר שאלו אותו איך היא דעתי בענין זה, השיב לאמר, כי אחים אנחנו בדעה (ואתפלא במאד איך מעמידים דברים עיוניים כאלו על השערות בעלמא, או הגדת ואמירת דברים בשמי, מאנשים בלתי מתאימים אתי עמי לא ברוח ולא בפועל).

ולזאת, האמת הבהיר לטובתן של אחב"י ה' עליהם יחיו הכללי, דורש מאתי להודיע דעתי גלוי ברבים: כי קריאת אסיפה כללית היא דבר מסוכן כללי, ומעינו – בלתי טהור, כי לא טהור, ואני הנני מנגד גמור על קריאת אסיפה כללית איזה שתהיה (וגם לקריאת מועצה אודות אסיפה כללית), ורואה אני בזה תוצאות לא טובות, ה' ישמרנו.

ובכן הנני פונה בבקשה לכל אחד ואחד אשר יקרא מכתבי זה, או ישמע דברי אלה, יואיל נא להגידם ולספרם לחבירו ומכירו, וחברו לחברו, למען יתפרסם ברבים: כי אין לי שום יחס ושייכות כלל וכלל עם חברי קהילת לעניגראד, אשר בראה הצעה של קריאת אסיפה כללית, ודעתי היא נגד אסיפה כללית איזה שתהיה וכי אינה רשאית היא קהילת לעניגראד לקחת על עצמה האחריות, ובלי ספק הוא, כי כל חברי קהילות דתיות הם נגד אסיפה כללית.

קהילת לעניגראד עוסקת עתה בהשגת רשיון על מועצה משותפת מכמה חברי קהילות דתיות ממקומות שונות, והוא בשביל להתישב ולהתיעץ אם צריכים אסיפה כללית אם לאו. הנני בזה לעורר, כי בכל קהילה דתית יבחרו בחברים כאלו המתאימים ברוחם, שאיפתם, ופעולתם, לשם

קהילה, דתית באמת, למען אם ינתן רשות על מועצה האמורה, ימלאו חובתם בתום לב, ויגידו דעתם ברורה כדעת כל בעל דעת, אשר אסיפה כללית **אינה דרושה לנו**, ואשר גם ההתיעצות בזה היתה למותר ולא ישאר מזה שום רושם כלל.

כל איש אשר בינות לו, באהבת עמו ודתו, והיודע פרק בהליכות עולם העסקנות הכללית לטובתן של ישראל הוא יבין בעצמו דעת מי לקרב ודעת מי לרחק.

וה׳ עוז לעמו יתן ויברך את עמו בשלום ובברכה מרובה לכל ישראל מנפש עד בשר.

בברכה משולשת

מקום החתימה

המכ׳ הקדוש הזה עשה רושם גדול לא רק בין אנ״ש שי׳ אלא גם בכל המפלגות שבעם ישראל, ובכל עיר ועיר נעשה שני צדדים בחילוקי דעות ע״ד האסיפה כללית, והאמת ניתן לכתוב כי אחרי ההטפה וההמלצה של היו״ר בכל עיר ועיר, הנה ברוב ערמתו ובכח פיו ושפת חלקות אשר לו, פעל גם על הרבה יראים שעמדו ברוב תוקף לימינו של היו״ר, וטעו בדמיונם הכוזב כי באמת האסיפה הזאת הצלחה גדולה היא לעם הישראלי ולחיזוק הדת, וגם בין אנ״ש שי׳ מהגדולים – אשר דעתם חזקה לשקול ולבחון כל דבר על דעת עצמם – היו מתאפקים ובלמו את פיהם מלאמור דעתם, כי גם הם מהעדר ידיעתם בפרטיותה של הקהלה, והעדר בקיאתם בכלל בעולם העסקניות, חשבו בלבם כי טובה גדולה, ומתנה טובה היא מלמעלה. אפס אחדים מהם במיעוט זמן נוכחו לדעת טעותם, ובחרטה גדולה חזרו מדעתם הראשונה ויעוררו גם את אחרים – אשר היו אתם בתחלה בדעה אחת – לחזור מדרכם זה כסל למו, ולילך בדרך הישר והטוב בעיני אלקים ואדם.

בינתים נודע לנו ע״י עוברים ושבים בסוד כמוס דבר חדש, אשר כל שומעו תצלינה אזניו, וחרדה גדולה נפלה על יחידי סגולה מהרבנים הגדולים, והוא הדבר.

בהרבה עירות מתחומי מושב היהודים, נקראו הרבנים דמתא לה„**ג. פ. או.**״ – גאסדארסטונע פאליטיסקע אטדיעל – ושם נשאלו בסתר ברוב חקירה ודרישה ע״ד האסיפה כללית דקהלת לעניגראד, איך דעתם? לחיוב או לשלילה? טעמי החיוב, וטעמי השלילה, ואיך דעתו של הרבי מליובאוויץ, ואם תשובתו של הרב הנשאל היתה לקירוב, אז הי׳ השואל שבע רצון, ונותן לו גם הוא הסכמתו על הנסיעה אמנם אם הרב הנשאל השיב בריחוק מן האסיפה הזאת הנה אז התחיל השואל לפתות את הרב הזה בכל מיני פיתויי של ערמה ושקר, ולהבינו בכל מיני סברות את טיבה של האסיפה וגם הציעו להרב הזה מעות על הוצאות הדרך, עד שכמעט אשר כפה אותו לומר רוצה אני.

ואחר כל ההתדברות ביניהם, הכריחו את הרב הנשאל, הן המקרב והן המרחק, שיחתום בחתימת ידו באלה ובשבועה, באזהרה תקיפה, ובהתראה של עונשים קשים וחמורים שבל יגלה לשום בן אדם בעולם מטרת קריאתו להם ואת כל אשר דברו אתו, ורוב טוב הבטיחו לו להרב המסכים על הנסיעה להאסיפה, וכי אז ישכון בשלום השקט ובטח.

קרוב לשער כי מעת אשר נתפשט הסוד הזה מעיר לעיר, מחבר לחבר, עד הגיע גם לאזני המחוללים של רעיון האסיפה הזאת, ונתגלה קלונם בין הרבנים וראשי הקהלה של הרבה עירות, ועוד זאת כי קהלת מאסקווע, וקהלת מינסק, וכדו׳ היו מנגדים גדולים להרעיון הזה בכלל, וגם הם היו בדעת אחת עם רבינו שליט״א, וראו את הנולד היא הסכנה המרחפת בסופה, הנה מוראה של ה־ג. פ. א. אשר הכניסה את ידה החזקה בענין של האסיפה כללית, וחרדה גדולה אשר הפילה ה־ג. פ. א. בהתערבותה בענין דתי הלזו, בצנעה ובחשאי, די והותר הי׳ לכל הצדדים, לא להתערב בענין המסוכסך והמגועל הזה, אף לא לדבר גם דיבור קל מזה עם שום בן אדם, מרוב יראה ופחד שלא יהיו נקראים ח״ו לאותו מקום.

וכדאי בזיון וקצף הי׳ להמחוללים, בהגלות חרפתם כי יד ה־ג. פ. א. באמצע, וכי רק בזאת היא כחם העז, וכל מי שיש לו מוח בקדקדו הבין הכוונה הרעה הטמונה וצפונה באסיפת וקביצת כל הרבנים ויראי אלקים למקום אחד . . . תחת השגחת המוסתרת של ה־ג. פ. א.

קשה לשער הסכנה הגדולה אשר היתה עומדת בימים ההם על ישראל ועל דתו, ה׳ ישמרנו.

וכאשר שמענו אני וחתנא דבי נשיאה שליט״א מפיו הק׳ של רבינו שליט״א בהמרכבה עת נסענו חזרה מעיר מקלטו – „קאסטראמא״ – בזה״ל אות באות:

„האפן, האף איך אז דער „סיעזד״ – האסיפה – וועט ניט זיין, עס וועט ווערן א בלבול ביי זיי, און ער וועט ניט זיין, נאר אויב חלילה וחס ער וועט זיך יע סאסטאיען – יתקיים – איז כל הנוגע בו וועט ניט קענען אפוואשן מיט 10 וואסערן״.

בכח היראה והפחד של ה־ג. פ. א. נשקטה שאלת האסיפה לגמרי מכל וכל, כי כל אחד ואחד לא מצא לפניו יותר טוב לגוף משתיקה, וכמעט שנשתכחה על שנה תמימה עד סוף חורף שנת תרפ״ז, אשר אז

נתעוררה עוד הפעם בתוספת ויתר שאת ובפתע פתאום בלא הודע מקורה וכוונתה.

גם בפעם הזאת מנע רבנו את קיומה של אסיפה זו בכל תוקף עוזו. ראשית דבר ערך „מכתב גלוי ומענה לרבים השואלים ודורשים על אדות אסיפה דתית הכללית הנקראת מטעם קהלת לענינגראד": במכתב כללי זה כותב בי"ג סיון תרפ"ז (אג"ק ח"א שכז):

אסיפה כללית דתית של עדת ישראל היראים שומרי תורה ומצוה במדינה זו, או מדינה אחרת, הנה ערך רב יש לה, ואחריות גדולה במאד מאד [כ]רוכה בה ובתוצאותיה.

אסיפה כזו המיוחדה לדבר בה, אך ורק בדבר היותר קדוש לנו כל עם ישראל היא התורה והדת, דורשת תנאים נוחים וטובים, בהגנה בטוחה, ושמירה מעולה שלא יתערב בה איש זר, אשר איננו ממפלגת יראי אלקים שומרי התורה והמצוה במסורת אבות.

„אסיפה דתית כללית" כזו אשר תוכנה ומטרתה הוא רק החזקת הדת והיהדות נשמת ישראל סבא ורוח כל היהודים שומרי התורה והמצוה אחריות גדולה יש לה, אחריות גדולה כזו, בעד „אסיפה דתית כללית" הנוגע בבבת עין ישראל הדת והתורה, לוקחים עליהם כל המשתתפים בהאסיפה, וביחוד ולכל לראש מחוללי ומיסדי האסיפה, אשר ערובה בטוחה יתנו, כי כוונתם ומעשיהם רצוים אך ורק למטרה של אסיפה דתית.

ערובה בטוחה כזו, הדרושה בשביל אסיפה דתית כללית ואשר בה יאמינו כל ישראל, יכולים לתת רק ראשי אלפי ישראל גדולי התורה והיראה היהודים ומפורסמים בתוככי אחב"י, בכביר פעולתם בחרף נפש, בעד הדת התורה והמצוה, ורק להם דעה מוחלטת בענינים העומדים ברום עולם היהודים והיהדות.

והנה בשנים מקדם, כאשר הי' נרגש נחיצה באסיפה דתית, הנה בתחלה היו מתועדים אחדים מראשי אלפי ישראל האמורים לטכס עצה, בכללית ההצעה אם כדאי הדבר, וידונו בכובד ראש, בכל חלקי הבונה והסותר, ורק אז באו לידי החלטה ואז רק אז התאימה אל מטרתה ושמה של אסיפה דתית.

כל עדה בישראל בהגיע אליהן דבר האסיפה המיועדה ידעו ברור, כי ההחלטה באה רק מאת אלו העומדים הכן למסור נפשם בשביל להגן על הדת התורה והמצוה, וילכו בלב בטוחה בידעם מקורה ומעינה הנאמן, אשר מתאימה היא האסיפה לטוהר שמה ומטרתה „אסיפה כללית".

בכל עת ובכל זמן אשר התעוררה שאלת או דרישת „אסיפה פומבית" הנה מחוללי ומעריכי לא שינו לשונם ולא חלפו שמלותם, כל מפלגה ומפלגה הלכה בנתיבתה, היראים שומרי התורה והמצוה הלכו באורחות חיי הדת במסורת אבות והמשכילים הלכו בנתיב אשר בחרו להם כל מפלגה לעבר פניה הלכה, ובהתחולל רעיון אסיפה הסתכלו בני ישראל אל העומדים בראש וידעו ברור אנה פני האסיפה מועדות ובה היה מחנה ישראל בדרכי יושר וצדק.

„אסיפה דתית הכללית" אשר קהלת לענינגראד קוראת חדשה היא בארץ ויוצאת מן הכלל במינה המיוחדה, „אסיפה דתית הכללית" אשר הרה וילדה קהלת לענינגראד באה מאת ובכח עצמם של קבוצת אנשים אשר רבים מהם זה ימים רבים דבר אין להם עם תורה ומצות.

מי זה לא יחרד ויבהל בשמעו כי אלה המה הבוראים ויוצרים „אסיפה דתית הכללית" והאנשים האלו על אחריותם הדתי? עשו סדר היום של האסיפה הדתית גם סדרו אופן חלוקי הקרואים למקומותיהם, ויחוו דעתם הדתי דעה מוחלטת בשם כל ישראל אשר במדינתנו כי נחוצה אסיפה כללית מכל הקהלות, ואשר בכח האסיפה זו לדון ולהחליט אודות השאלות „הדתיות" אשר יציגו הם בשביל שיקיימוהו היהודים הדתים באמת.

האם אין עלולה ומיועדה ועידה זו הדתית להמיט ח"ו וח"ו שואה על עם אלקי אברהם יצחק וישראל סבא?

והאם לא תלטוש „אסיפה הדתית הכללית" הלזו לדקור את לב היהודי?

כהיום נודעתי כי האסיפה הכללית האמורה, מוחלטת היא להביאה – ה' ישמרנו – מהכח אל הפועל, ובמקום סכנה כזו, הנני מוצא לחוב קדוש מבלי התחשב עם שום דבר – הנני להגיד דעתי גלוי לעין כל להכריז ולחזור ולהכריז בכל הבתי כנסיות ובתי מדרשות די בכל אתר ואתר למען יגיעו דברי אלו לכל יהודי אשר לבו ער לחיי דתנו תורתנו ומצותנו.

יהודים השמרו בנפשותיכם.

דעו כי אנשים אשר אין להם כל רשות להחליט בדברים הנוגעים לקיום וחיות עם ישראל – ישראל ואורייתא כולא חד – לקחו לעצמם תפקיד של דיני נפשות נפש עם אלקי אברהם בכללותו.

א) דעו כי כל העבודה אשר עשו עד עתה בצדות נפשות אל מחוז חפצם זה הוכיחה למדי עד כמה גדולה הסכנה לכל קדשנו עין ישראל הדת התורה והמצוה, ועד כמה עלולה אסיפה זו ח"ו וח"ו להביא צרה גדולה לישראל רחמנא ליצלן.

ב) דעו כי ההשתתפות בהאסיפה אשר קהלת

לענינגראד קוראת סכנה צפויה לדתנו ותורתנו, וכל הנותן יד לקחת חלק באסיפה זו הוא כמניף יד על הדת והתורה.

אחב״י, אותה התורה והמצוה אשר עליהם מסרו נפשם אבותנו ואבות אבותנו בכל דור ודור, עומדים בסכנה ובידכם להצילה.

מקרב ולב עמוק הנני קורא אל כל איש ישראל שומר תורה ומצוה ואשר לבב יהודי לו באזהרה רבה לבלי לקחת חלק בהאסיפה זו, ואליכם כבוד הרבנים וראשי הקהלות יראי אלקים די בכל אתר ואתר הנני פונה בבקשת רחמים, השמרו בעצמיכם והגינו על צאן מרעיתכם וחברי קהלתכם מלפול ברשת אשר פרשו לרגלכם.

ואני תפלה כי אלקינו ואלקי אבותנו אשר נתן כח ועוז לאבותנו ואבות אבותנו להגן ולעמוד בעד דתנו ותורתנו מאת כל הקמים עליהם במשך אלפי שנים, הוא יתן כח ועוז גם לנו לעמוד חזק בשמירת דתנו תורתנו ומצותנו, ויאיר פניו אתנו סלה ללכת לבטח דרכנו בקיום התורה והמצוה במסורת אבות כאמור כי לא יטוש ד׳ עמו ונחלתו לא יעזוב.

על התוצאות של מכתב גלוי זה מספר רבנו באגרת ט״ו מ״ח תרפ״ח (אג״ק ח״א שמ):

בימים ההם ערכתי מכתב גלוי אל יושבי מדינתנו . . . גמרתי לפרסם את המכתב הנ״ל, אמנם בהיותי באמצע עבודתי לקבל אנשים, אשר הייתי מקבלם ביום א׳ ג׳ וה׳, ע״כ הנחתי המכתב על השלחן, טרם מסרתי אל המעתיק להעתיקו, בהעתקות רבות כפי הדרוש, והיו רק מועתק איזה אכסימפליארין. וכתב ידי הי׳ מונח על השלחן . . . שעה הראשונה אחר חצות לילה באו – לא עתה – חברי הגפא״ו לעשות חיפוש בביתי.

רבנו נאסר, נשלח לגלות שוחרר ולבסוף יצא את רוסיא, אך הועידה הלנינגרדית לא התקיימה. בשמועות וסיפורים ח״א ע׳ קפג מספר ה״ר רפאל נחמן הכהן שבשעה שרבנו היה במאסר הועתק המכתב במאות העתקים והתפרסם ברחבי רוסיא ובגלל כך נדחתה הועידה, אך רעיון הועידה לא ירד מסדר היום. מיד בבואו לריגא בשלהי תשרי הרבה רבנו לכתוב לעסקני אנ״ש ברוסיא להסעיר ולקומם את כל יהדות רוסיא נגד הועידה. וכך כותב הוא בד׳ מ״ח לה״ר שלמה יוסף זוין (שם שלו):

היו צריכים להמטיר במכתבים לכל המקומות ולהודיעם כי דעת גדולי הרבנים היא נגד זה וכי כל המשתתפים בזה אחראים בעד דבר מסוכן להדת כולה ח״ו שאין כל איש בישראל יהי׳ מי שיהי׳ אשר יכול לקחת על עצמו אחריות כזו, כי צריכים לדעת אשר האסיפה נובעת ממקו[ר] מעין נרפש, וכל הצעה טובה בחיזוק הדת תודחה בשתי ידים וכל הצעה מסוכנה בדת אשר יציע יהי׳ מי שיהי׳ מן הארחי פרחי, יקבלוה בשבעים ושבעה ידים, ואם מחוללי האסיפה לא יעשו כזאת ימצאו מחברי היעווסעקציע אשר יגמרו על ידם.

בתוכן דומה כתב רבנו גם אל: ה״ר שמעון לזרוב, ה״ר מ׳ עלקין ה״ר אברהם אלי׳ פלאטקין ה״ר נתן גוראר׳ הרב זמסקי ה״ר אברהם לוי סלוין הרמ״ל אברמסון וה״ר משה גוראר׳; אלא שאגרות אלו לא הגיעו לידינו בשלימותן.

פרק כ

הועידה הקאראסטענית

לעומת הועידה שרצתה קהלת לנינגרד לארגן, החליטו הרבנים החרדים לארגן ועידת משלהם באחת מעיירות וואהלין – קארעסטען, על כך מספר רבנו באגרת ט״ו מ״ח תרפ״ח (אג״ק ח״א שמ):

... מאז יצאתי נגד שאיפתם של חברי קהלת ליענינגראד בענין האסיפה כמבואר במכ׳ העבר ... נודע בין החיים שקהלת מאסקווא, מינסק, וויטעבסק, יעקאטערינאסלאוו, קרעמענטשוק כו׳ וכו׳ הם אתי בדעה נגד אסיפה כללית, ואדעס להיותה ציונית היא עם קהלת ליענינג׳ ... אנכי הגדתי דעתי אשר ועידה איזה שתהי׳ גם אם תהי׳ **כולה** מהודרה בתכלית ההידור, ומן המשמאלים לא יהי׳ אף אחד, הנה אין הזמן גרמא לזה, מב׳ סיבות, הא׳ כי לא יתנו מצד הממשלה היכולת (דיא מעגליכקאייט) לדבר גלוי, והב׳ אם המצא גם אפילו מצד היראים מי אשר ידבר איזה תיבה או ענין אשר מכיל בקרבו עפעס א רעפארם הנה היעווסעק׳ יהי׳ להם זה לחומר בידם אשר בזה יראו כי היהודים חפצים קולות בעניני הדת.

ולמען הראות להרבנים עד כמה מסוכנת היא הועידה דליענינג׳ הנה בקיץ תרפ״ו ביקר אותי אחד הרבנים הואלינים הרב קיפניס (אוורוטש) ויספר לי בסוד אשר הוא והרב [יעקב לעוויצקי] מאלעווסק ועוד א׳ חפיצים לקרוא ועידת רבנים ואלינית (ודוקא מרבנים ולא כמו ליענינג׳ שחפצים ועידת הקהלות) ויקראו לי בשם כמאה רבנים שי׳ מפלך ואהלין כולם יראים ושלמים וביניהם כמה אדמורי״ם יחיו, ובא אלי להתישב, ומב׳ הצדדים (מצדי ומצדו) הי׳ תנאי שיהי׳ בסוד גמור, ורק מזכירי ליבערמאן יחי׳ ידע מזה.

בהתבוננני בהצעתו, ונוסף לזה (הוא לא ידע מזה) הנה מתחלת שנת תרפ״ו שלחתי ב׳ נוסעים חרש (שטילער הייט) והיו נוסעים מעיר לעיר בחבל ואהלין לעורר ע״ד חדרים, קביעות שיעורי לימוד, עריכת שלש סעודות, לספר מעשיות מגוטע־אידן, לחזק את החסידות בכללות, ואיש לא ידע מטעם מי המה נוסעים, ופעלו פעולות הרבה בכל הענינים, ומכל עיר ועיר היו שולחים ידיעות ממצב הרבנים בכל עיר, מצב החדרים מקואות בתי כנסיות ועוד, וראיתי כי רשימת הרבנים שקרא לפני הרב קיפניס מתאים אל ההרצאות אשר היו משלוחי, וחשבתי כי באם שתהי׳ האסיפה הנה באפשר יהי׳ לעשות התעוררות ותעמולה (אגיטאציע) בשביל ענייני לימוד וחיזוק הדת, והגם כאמור אשר דעתי הפרטית היא כי אין צריכה להיות גם ועידה של יראים ורבנים, ומ״מ חשבתי אשר ועידה לא תביא שום נזק, ואפשר איזה תועלת, אבל גם ממנה אפשר יהי׳ ליקח ראי׳ ע״ד ועידה כללית כמו שהיא בחפצם של חברי קהלת ליענינגראד.

הרב קיפניס בשם הרבנים הנ״ל חפץ רק להתיישב אתי באיזה ענינים, גם דרש אם אפשר להשיג עבורם בשביל הוצאת הועידה ולכה״פ להיות בעזרם באיזה מאות רו״כ, מה שהבטחתים.

כששה חדשים או שבעה עברו מאז הי׳ הרב קיפניס ופתאום נודע כי בואהלין נקראת אסיפת רבנים, וכמובן אשר נסיעתו של הרב קיפניס אלי נשאר כאמ[ו]ר בסוד כמוס וחתום, ומכמה מקומות קבלתי מכתבי שאלה דבר האסיפה ההיא.

על כל המכתבים עניתי במתינות מחוטבה אשר אנכי כבר הגדתי חוות דעתי כי אין הזמן גרמא לועידות ואסיפות, לא מיבעי ועידה כזו אשר קהלת ליענינגראד חושבת לקרוא שיש היזק בדבר כזה, אלא גם אסיפת רבנים אינה כדאית, רק שההבדל ביניהם הוא כי זו של ליענינגראד תביא היזק רב ח״ו לבית ישראל, וזו של קארעסטען לא תביא שום תועלת לפי דעתי אבל גם לא תזיק, ובכלל הרבנים עורכי האסיפה הם יראי אלקים.

כאשר נודעתי כי האסיפה הוגבלה על זמן קבוע נתתי צו לשנים הנוסעים אשר גם הם יהיו בתוך הבאים, ולא יתיחסו כלל אל ענייני האסיפה כ״א יעשו את שלהם לעורר ע״ד חיזוק ענייני הלימוד ויסוד חדרים.

בין הבאים היו אחדים מאנ״ש כמו הרב זאמסקי, הרב זיעוין, נאואזיבקוב, הרב חן אלכסנדריא, ועוד הרבה אורחים מקיוב, מאסקווא, ליענינגראד, חארקוב, אדעס, ועוד ועוד.

פתאום מבלי לדעת כל מאומה קבלתי טע״ג מהירה כי אסיפת הרבנים הואלינית בוחרת בי בדעה אחת בתור נשיא הכבוד של האסיפת הרבנים בואהלין, ומודיעים לי בטע״ג חתום ועד הנשיאות.

מוכרח הייתי לענות על הטע״ג ההיא גם כן בטע״ג של תודה וברכה ארוכה, ערוכה וסדורה בדברים מעוררים לחיזוק התורה והיהדות (אם אמצא

הנוסחאות אז אשלח העתקתן במכ' זה וכנ"ל במכ' הבע"ל).

הכיבוד הלזה של נשיאות הכבוד העלה . . . חרון אפה של היעווסעקציא, אשר דרשו לתת להם העתק הטע"ג המענה שלי, וכעבור איזה ימים הודפסה הטע"ג שלי עם ביאור גדול בהמכ"ע של היעווסעקציא בדרישה אשר צריכים לאחוז באמצעים קשים אל הקאנטור־רעואלוצינער היושב בליענינג' ומדבר אל כל ישראל במרחבי המדינה בדברי התעוררות לחיזוק הדת כאשר הי' מאה שנים מלפנים, ואגב הדפיסו במכ"ע שהקאנטור רעואלוציאנער שניאורסאן מקבל סכומים גדולים מחו"ל ומחלקם בין המוסדות שלו, ומחזק אלפי ילדים נגד החוק.

את דבר קיום הועידה ובחירת רבנו ליושב ראש נכבד, סיפר מיד המזכיר ה"ר אלחנן דובער מרוזוב, באגרת ג' כסלו תרפ"ז להה"ר דוד שיפרין בארה"ב:

האספה של רבני וואהלין בעיר קאראסטאן שהיתה ביום כ"ב מרחשון, ובתוכה נכנסו גם רבנים מרבני אוקריינא, עשתה רושם גדול בעולם היהדות הדתי (אורתודוכסי). בס"ה הי' קרוב למאה רבנים יחיו. באי כח הממשלה בקרו בעת הישיבה. האספה היתה בדבר התאחדות הקהלות הדתיות של כל מדינת ס. ס. ס. ר, ולדאוג בעד כל עניני הדתים לחזקם בכל המקומות הצריכים תיקון (פרטי הדברים יכָתב להם בקרוב בביאור ארוך מעט).

האספה בחרה את כ"ק אד"ש ליושב ראש נכבד שלא בפניו כי הוא לא הי' על האספה, רק מפני שהוא ידוע ומפורסם לכל לעסקן ודואג לכל עניני הדת ושער עתה עלה בידו להעמיד הרבה על ידי התעוררו' מכתביו וע"י עזר ממשי למקואות ולתשב"ר, ואם כי לא במקום, אבל ברוח הוא כולו על האספה הדתית, ע"כ כולם בפה אחד הסכימו אשר האספה תעמוד תחת נשיאותו ובחרו אותו ליו"ר והודיעו לו תיכף ע"י תלגראמע. הוא קבל את בחירתם בכבוד ושלח להם טעל"ג תודה וברכה שיצליחו בכל עבודתם הזאת.

והנה עתה אחר האספה הזאת יש תקוה שמצב היהדות בהמדינה ססס"ר יוטב בכמה מעלות קדימה, ורק חסר כסף כי רבים נתדלדלו פה ואין מקור לכסף מפה.

ביתר פרטים מספר על כך ה"ר שמואל קיפניס, יוזם האסיפה (ס' התולדות ח"ג ע' 66):

בשנה זו, היינו בקיץ תרפ"ו עלה בידינו להשיג רשיון הממשלה לעשות אסיפת הרבנים בקורוסטין מפלך זיטומיר לבד, שעל אסיפה מתושבי פלך אחד הי' אפשר להשיג רשיון מהממשלה המקומית, ואחרי שנקבע זמן האסיפה בחדש מרחשון שנת תרפ"ז, הוחלט אצלנו, חברי הועד לארגון האסיפה, לשאול בעצת אדמו"ר על סדר האסיפה ולמטרה זו נסעתי ללנינגרד. אדמו"ר זצ"ל קבל אותי באהבה וחיבה והתענין מאד. באתי אליו ביום אחד לעת ערב ואחרי תפלת ערבית קבל אותי אדמו"ר וזכיתי לשבת אתו במחיצתו שעה וחצי והמשך האסיפה הוקבעה למחר בשעה 12, ובאסיפה זו השני' הזמין אדמו"ר גם את הרב לזרוב (רב מלנינגרד) – הוגלה אחרי האסיפה לסיביר למשך עשר שנה והתוצאות ל"ע היו שנלב"ע במשך העשר שנים – ואת המיועד להיות חתנו כ"ק אדמו"ר שליט"א*, שהי' אז בביתו. האסיפה נמשכה בלי ספק שלש וחצי שעה. באסיפה זו נקבע סדר היום של האסיפה בקורוסטין וברך אותנו בהצלחה, ובמשך הדברים אמר שעל ענינים אלה צריכים להיות מוכנים למסירות נפש ולהאמין שהשי"ת יהי' בעזרנו, וכך אמר: מקובלני מכבוד אבי זצ"ל שאם רוצים לעשות איזה דבר מצוה וקיר עומד לנגד הדרך – צריכים להכות במצח בקיר עד שיפתח פתח ללכת. נתן לי סכום להוצאות האסיפה ובאותו ערב נסעתי חזרה לביתי, ולא אמר לי כלום מענין פרסום האסיפה, אבל למעשה כתב להרבה עשרות עיירות ברחבי רוסי' שכעשרים רבנים מאנ"ש יסעו להשתתף באסיפה בפועל ושהרבה רבנים מרחבי המדינה ישלחו מברקי ברכה להאסיפה.

האסיפה בקורוסטין נמשכה באופן רשמי שלשה ימים ובאופן בלתי רשמי יותר משבוע, בפרסום גדול ובהתרגשות גדולה ובהתרוממות הנפש, שלא ראיתי וכמדומני ששום איש לא ראה דוגמתה. מזכירי ומנהלי האסיפה היו הרב [שלמה יוסף] זוין והרב [לוי] ג[רוסמן] ארבעה אנשים באי־כח מחלקות שונות מהממשלה השתתפו באסיפה ובראותם המעמד הנהדר קנאו בנו והחליטו אחרי האסיפה לרדוף את כל הרבנים משתתפי האסיפה.

הם בשלהם ואנו בשלנו. הרבה מהרבנים קבלו הוראות מאדמו"ר להשתדל להפיץ תורה וליסד חדרים וישיבות בכל רחבי המדינה על פי הדרכה בעל פה ובכתב מהרב ל[יברמן] שהי' אז מזכירו הפרטי של אדמו"ר. במכתבים היו קוראים את הישיבות בשם „מחסנים" ואת החדרים בשם „חנויות". ביחוד כמובן התחילו ב"כ הממשלה לרדוף אותי ופעמים אחדות נאסרתי לימים אחדים. פעם נקראתי לחרקוב ושם הוזהרתי שכל הרבנים יענשו קשות אם לא יעזבו מעשיהם בעניני חיזוק התורה.

---

*) ביום כתיבת אגרת רבנו המועתקת לעיל, ט"ו מ"ח תרפ"ח, היה חדב"נ – כ"ק אדמו"ר שליט"א בדרך מרוסיא לריגא, לכך לא היה רבנו יכול להזכירו באגרת הנ"ל כלוקח חלק בעבודת רבנו; כך גם לא היה יכול להזכיר את הר"ש לזרוב, שנשאר ברוסיא.
ואפשר שסיבה אחרת היתה להעלמת שמם.

ולבסוף הי' מעשה שאדמו"ר שלח אלי באדר ש.ז. את הרב ש[מטוב] שהי' אז בחור, בענין יסוד תלמודי תורה ועוד. ובבואו לעיר קורוסטין הכירו אותו אנשי המשטרה החשאית ובנסעו משם לעירי אב[רוטש] אלי נסעו אחריו ובבואו לביתי באו גם אנשי המשטרה לביתי ועשו חיפוש שנמשך שש שעות (את מכתבי אדמו"ר לא מצאו בנס) ואסרו אותי ואת הרב ש[מטוב] והובלנו לקורוסטין ושם הושיבו אותי ואותו בחדרים מיוחדים, ומפני שהרב ש[מטוב] לא היתה לו תעודת זהות וגם לא ענה להם שום דבר על שאלותיהם, שלחו אותו ביום שבת קדש לחרקוב (בימי החול הלך כל היום בתפילין וזה עכב אותם מלשלחו ורק בשבת שהלך בלי תפילין שלחו אותו).

ואותי החזיקו 16 ימים, ושם סיפרו לי שאדמו"ר הוא האיש המסוכן ביותר למשטר הקומוניסטי, הוא אינו נוהג בדרך האדמו"רים והחסידים שנוהגים בשיטת הבעש"ט שאמר שאפשר לעבוד ה' עם כוסית יי"ש, והוא האדמו"ר הולך בדרך הגר"א מוילנה עוסק בהפצת תורה שזה הוא רעל למשטר . . . ולכן ישנה החלטה מגבוה היינו ממוסקבה שבאופן אדמיניסטרטיבי ישלחו לסיביר ארבעה אנשים: את אדמו"ר, הרב לזרוב שהזכרתי מקודם, אותי ועוד רביעי ששכחתי את שמו, ובזה יגמר ענין הרבצת התורה, לא יעשו זאת על ידי משפט משום שאם יעשו משפט אזי יתנפלו עליהם בחוץ לארץ שהם רודפי דת ולכן יעשו זאת באופן אדמיניסטרטיבי, ואני יצאתי בנס מהמאסר, והשלשה נידונו לשילוח לסיביר.

זה הוא תמצית הענינים שאני זוכר עוד.

סקירה על הועידה בקארעסטען נדפסה ב„הצפירה" ונעתקה בספר „ישיבת מיר" ע' 437:

בקורוסטין התכנסה וועידת רבנים של רוסיה הסובייטית. הוועידה התכנסה ברשות הממשלה הסובייטית ובה השתתפו כמעט 100 רבנים. וועידה זו עשתה רושם כביר על האוכלוסיה היהודית ברוסיה. זו הפעם הראשונה שהשלטון הסובייטי נתן רשות לרבנים לכנס וועידה משלהם שעליה לטפל בעניני דת ואמונה.

אמנם וועידה זו היתה רק מקומית ובאופן רשמי יכול להשתתף בה רק רבנים מחלק וואהלין, בכל זאת עוררה את תשומת לבן של כל הקהלות היהודיות המפוזרות בכל קצווי רוסיה הסובייטית. התעניינות זו התבטאה גם במשלחות המיוחדות שנשלחו מאת הקהלות הכי רחוקות לקחו חלק בוועידה ולברך אותה.

כן למשל השתתפו בה באי כח קהילות לנינגראד (פטרבורג לפנים), אודיסה, קיוב, פולטובה, ניקולייב, קרמנצ'וג ועוד. הרבה עשרות טלגרמות ברכה נתקבלו מפני שלא היה לאל ידן של הקהלות להקציב סכומי כסף לצרכי נסיעת המשלחת שלהן.

רושם מיוחד במינו עשתה טלגרמת הברכה של הרבי מליובאוויץ שניאורסאן היושב בלנינגראד. בטלגרמה זו הביע הרבי את בטחונו כי היהדות בס. ס. ס. ר. תתקיים לפי היסודות של התורה והאמונה ולא תסור אף כמלוא השערה מדרך המסורת הישראלית.

הרב ממינסק הריץ לוועידה טלגרמה עברית וזו לשונה: „ברוכים הבאים בשם ה', הצלחה מתוקה ועבודה פורי'. שלום רבות[י] וחברי".

ביחוד רבתה השמחה בקרב האוכלוסיה היהודית בקורוסטין מקום הוועידה. קבלת פנים נהדרה ביותר ערכה הקהילה היהודית המקומית וכל אחד מתושבי העיר השתדל להכניס לביתו את אחד מצירי הוועידה. בכל ימי הוועידה היתה מורגשת רוח חג בכל העיר. הבית הגדול שבו התכנסה הוועידה היה מלא עד אפס מקום, האנשים שבתו מעבודתם והתעניינו רק בוועידה ובתוצאותיה. גם מהערים הסמוכות באו הרבה יהודים להיות נוכח בישיבות. מחזה נהדר ביותר עשתה הישיבה הראשונה. ההתלהבות היתה גדולה במידה שלא ניתן לשערה. רבים ברכו שהחיינו ודמעות גיל נוצצו בעיניהם.

את נאום הפתיחה נשא הרב לויצקי חבר הוועדה מארגנת. בנאום הפתיחה התעכב הנואם על מצבה הנוכחי של היהדות הרוסית, והביע את תודתו לממשלה הסובייטית על העזרה לבאי כח היהדות החרדית להתכנס ואת תקוותו שגם להבא לא תעמ[י]ד הממשלה שום מעצורים על דרך העבודה לטובת עניני הדין שהורשו על ידי החוק. אח"כ נבחרו פה אחד לנשיאות 7 צירים, אלה הרבנים לויצקי, קיפניס, טוורסקי, שפירא, הוכמאן, ליברזון ו[וי]גרייזר[ר].

על פי הצעת אחד הנאספים נבחר לנשיא הכבוד של הוועידה הרבי מליובאוויטש שניאורסאהן. החלטה זו נתקבלה בהתלהבות מרובה, ומודעות [נשלחו] להרבי היושב בלנינגרד על החלטה זו של הוועידה.

אחר כך הופיע על הבמה הרב רבינוביץ („איש יהודי", מי שהיה לפנים עורכו של המליץ). הרב רבינוביץ מברך את הוועידה בשם הקהילה היהודית בלנינגראד והביע את תקוותו כי לכל הקהילות הדתיות באוקראינא תקחנה למופת את הקהילה היהודית בלנינגראד המחזיקה בתי מדרשות ובתי כנסת וביתר צרכי הדת ומתעסקת ביתר בתפקידיה הדתיים.

אחר כך הרצה הרב זוין הרצאה מקיפה על דבר

הקהילות היהודיות. בנאומו המפורט התעכב על כל התפקידים הרבים האחראיים המוטלים על הקהילות היהודיות בכלל וביחוד על אלו של רוסיה הסובייטית שצריכות לעמוד בפרץ נגד תנועת העם הארצות ההולכת ומתגברת. הנואם הראה בשורה שלימה של הוכחות כי לא נכון הדבר שעם ישראל ברוסיה התרחק מדרך אבותיו. להיפך, המוני העם התחילו להתגעגע לחיים השקטים לפי רוח התורה ומסורת ישראל, ומן הנחוץ להמציא להם את המורים והמדריכים הרצויים. אחר כך התעכב הנואם על המכשולים ואבני נגף, שעדיין הם מצויים למכביר בדרך היהדות ברוסיה ושרק חזית מאוחדת ומאורגנת תוכל להתגבר עליהם.

לאחר וויכוחים ארוכים שעוררה הרצאתו של הרב המרצה וממסירת דו״ח על מצב הקהילות הדתיות בערים שונות, נתקבלה שורה שלימה של החלטות מתאימות שבהתגשמותן תשפרנה בהרבה את המצב הדתי של היהדות הרוסית.

הרב גרוסמאן הרצה הרצאה מקיפה על דבר המקוואות. הוא סיפר כי הממשלה מעמידה מכשולים בדבר זה, אולם הביע את תקוותו, כי סוף סוף תשים לב לדרישותיהם הצודקות של באי כח הקהילות הדתיות ותמלא אחריהן.

הוועידה בחרה בוועד פועל של חברים שעליו לנהל את העבודה ההסתדרותית ולהוציא לפועל את החלטות הוועידה.

את נאום הנעילה נשא הרב זוין. כל הנאספים הקשיבו בעניין לנאום הנעלה ומתוך התלהבות יתירה. הנואם עמד בנאומו על העבודה המרובה של וועידה זו, שמכאן נשמע בגאוה ובעוז קבל עם קול היהדות החרדית ברוסיה הסובייטית העומדת על בסיס תורת ישראל וש[ו]ם רוחות שבעולם לא יזיזו אותה ממקומה. הכרזה זו תתן לנו – אמר הנואם בין יתר דבריו – את העוז להמשיך ברצינות את עבודתנו בעתיד ולהפיץ את רוח ישראל המסורתית בקרב כל חוגי היהודים ולקרב אלינו גם את אלה שבעקב תנאי החיים המיוחדים התרחקו מאתנו. אחר כך התעכב הנואם על פעולות הוועידה והביע את בטחונו, כי נשיאות הוועידה תדע לעמוד על גובהה הראוי ותמלא באמונה ובמסירות את תפקידה, וגם הממשלה תשים לב לדרישותיהם הצודקות [של] אוכלוסיית היהודים.

נאום הנעילה נשא הרב גרוסמאן. הנואם הודה בשם הצירים ליהודי קורוסטין שהראו יחס טוב יוצא מן הכלל לצירי הוועידה ומאחל ברכה לוועד הפועל הנבחר. הרב גרוסמאן גומר את נאמו בתפילה „היה עם פיפיות [שלוחי] עמ[ך] בית ישראל״. ההתלהבות באולם הולכת וגדלה [כאשר] היו״ר מכריז: „הוועידה הראשונה של הרבנים ברוסיה הסובייטית נסגרה״. אולם הצירים אינם עוזבין את האולם, צר להם לעזוב את הבית. בחלל האולם נשמעים ניגונים חסידיים, שזה רבות בשנים לא נשמעו ברוסיה.

רשימה מושלמת של הרבנים המשתתפים בועידה נמצאת בארכיון חאווקין שבספריית ירושלים מס. 287 (נעתקה מרוסית):

רשימת נציגים ואורחים קהילות דתיות יהודיות
ועידת רבנים בעיר קאראסטען
26, 27, 28 אוקטובר 1926

השם, הקהילה הדתית והעיר

1) ר״ד קפלן, קהילת קאזמיראוו
2) ר״י שטערנפלד, קהלת עמילצ׳ינו
3) ר׳ אהרן טווערסקי, מאלין
4) ר׳ יעקב לעוויצקי, אלעווסק
5) ר׳ ישראל לובנער, מעלען
6) ר״ב בערעגאווסקי, ראדאמיסל
7) ר״ש הוכמאן, מאלין
8) ר״ל פוגורעצקי, קארעסטין, ביהכ״נ הגדול
9) ר״י נודלמאן, אושאמיר
10) ר״א רויטבלאט, זערנאטורגובסק, זיטאמיר
11) ר״ש מאחרינסקי, זאסווועצ׳נא
12) משה ביחמאן, תושב ניישטעטיק, זיטאמיר
13) גורודצקי, קהילת טווערסקי, קאראסטישור, זיטאמיר
14) ר׳ משה חאסין, ביה״ס מלינסקי, זיטאמיר
15) ר׳ בנציון פרידמאן, וואלאדארסק
16) ר׳ שמואל שפירא, שעפעטאווסק
17) ר׳ ברוך אברוצ׳סקי, טוריאנוב
18) ליבערזאן, סלאוויטא
19) ר׳ ברוך ביידמאן, זסלוב
20) ר׳ מרדכי ווייסבלאט, זיטאמיר
21) ר׳ מרדכי בלייכמן, קאנאטופ
22) ר׳ אהרן מייזענבערג, ביה״כ קופעצעסקי, זיטאמיר
23) ר׳ חיים ביטלער, קהלת בראנאווקא
24) ר׳ מנחם בונימוביטש, קהלת לוגינא
25) ר״ג גולדמאן, זולינסק הגדולה
26) ר׳ פנחס ביריביס, אוורוטש
27) ר׳ שמואל בירגער, אוורוטש
28) ר׳ אהרן פאסטעצקי, מאלין
29) ר׳ יעקב טשערפין, ליטאוועץ, זיטאמיר
30) זיסערמאן, קוטעלנא
31) ר׳ אליעזר איידלשטיין, סקורודין, אוורוטש
32) ר׳ חנא שליפעצ׳ניקאוו, פולין
33) ר׳ שמריה שניידרמאן, באזאר
34) ר׳ נחום שאכמייסטער, פולין

35) ר׳ מענדל ברעסקער, אושאמיר
36) ר׳ אייזיק טעמבאק, זיטאמיר
37) ר׳ אפרים שור
38) ר׳ טוביה פלדמן, אוורוטש
39) ר׳ אהרן רוזנשטיין, נורינסק
40) ר׳ מרדכי לענדר, אוורוטש
41) ר׳ משה גארצמאן, אוורוטש
42) ר׳ שמואל קיפניס, קהלת הורנוסטייפל, אוורוטש
43) ר׳ ברוך שלייפמאן, כפר וואסקאוויצ׳י
44) ר׳ מאיר פינסקי, באראשי
45) ר׳ יחיאל מיכל ברז, גאראניצק
46) ר׳ משה פעלישוק, פאלאוונאייא
47) ר׳ ליב קאברינסקי
48) ר׳ חיים ארנוביץ
49) ר׳ יוסף ראדאמיסעלסקי, מאלין
50) ר״ז וויגרייזער, קארעסטין

אורחים

1) ר׳ חיים מטוסוב, קיוב
2) ר׳ שלמה זוין, נובוזיבקוב
3) ר׳ זושא פרידמן, אודיסה
4) ר׳ אליהו סאנדראוו, זאלאטאנאגא
5) ר׳ מאיר פרידמן, קיוב
6) ר׳ בערקע גרינפערס, פולטבה
7) ר׳ יהושע זמסקי, באחמוט
8) ר׳ יעקב פישמן, טורוב
9) מ. ג. רוזאווסקי, לנינגרד
10) ר׳ שמואל שניאורסאהן, ניקוליוב
11) ר׳ יוסף שפירא, וויניצא
12) ר״מ טאראשאנסקי, קרעמענטשוג
13) ר׳ שמריה מעקלער, לנינגרד
14) ר׳ ברוך רוקח, קיוב
15) ר״י שלייפמן, לוגינא
16) ל. י. גראסמאן, קיוב
17) ר׳ גרשון חן, אלכסנדריה
18) ר״מ געגדלפעלד, קיוב
19) ל. א. רבינוביץ, לנינגרד
20) ר׳ אברהם הורנשטיין, קיוב
21) ר׳ דוד קאמינקער, קיוב
22) ר׳ אברהם רפופורט, קיוב

אחד מהנוסעים חרש בחבל ואהלין, הנזכר באגרת רבנו הנ״ל, שהוא גם אחד מאלו שניתן להם צו להיות על האסיפה, כנזכר לעיל שם, הוא ה״ר בנציון שמטוב, שהוא גם הבחור ששלח אותו רבנו אל הר״ש קיפניס בענין יסוד תלמוד תורה, ונאסר בדרך, כנזכר ברשימת הר״ש קיפניס הנ״ל.

הגיע לידינו קטע מזכרונותיו שבו מספר הוא על אסיפת קאראסטען:

אסיפת הרבנים בחודש מ״ח תרפ״ז בקאָראָסטען מחוז זיטאמיר וואָלין תחת ממשלת הקאמוניסטים שר״י*

בשלהי אלול תרפ״ו חנני השי״ת לבוא על ר״ה לכ״ק אדמו״ר זצוקללה״ה נבג״מ זיע״א. בבואי נצטויתי מכ״ק אדמו״ר להתענין בהחילופי מכתבים שהי׳ במשך הקיץ בין כ״ק אדמו״ר ובין מארגני האסיפה אשר בראשם עמד הרב ר״ש שי׳ קיפניס רב דאוורוטש. דעת קודש כ״ק אדמו״ר אשר אם כי אסיפת רבנים לדבר ביניהם אודות מצב היהדות הוא ענין נחוץ, אמנם לא באסיפה פומבית ומבקש לעצור הרעיון. דעת מארגני האסיפה הי׳ לחיוב ואם כי באחדים מהמכתבים הודו לדעת כ״ק אדמו״ר אבל מ״מ לפועל עשו לארגן האסיפה ובמכתבם האחרון הודיעו מהחלטתם ומבקשים את כ״ק אדמו״ר להשתתף בעזרתם בגו״ר.

(מצד הממשלה היתה לחוצה להביא לפועל האסיפה אסיפת הרבנים מאיזה עיירות אשר תהי׳ כמו הקדמה לאסיפה רבה מכל הקהלות והרבנים של המדינה, באסיפה הפעוטה רצו לברר הכח של החרדים והשפעתם, עד כמה בכחם של החרדים לנגד לכוונת הממשלה בזה. כוונת הממשלה ימ״ש בהאסיפה היתה לעשות פירוד בין הרבנים החרדים ובין הנאורים וליסר – היל״ת – שיטה חדשה ולחדש מטעם זה הרדיפות על החרדים, כמו שעשו מקודם להבדיל בין כהני הנוצרים והצליחו בזה, אשר מטעם זה **הטיבו מצד הממשלה היחס להחופשים בדעה שהי׳ בין מנהיגי הקהילות והרבנים** בכדי לעוררם ולחזקם בניגוד להחרדים (כ״ז נתברר לי מדי, במשך החקירה שחקרו אותי בעת מאסרי, המאסר בחרקוב ניסן תרפ״ז ובמשך החקירה שנמשכה עד י״א טבת תרפ״ח) וע״כ הנה המתעסקים באירגון האסיפה היו מוכרחים להביא לפועל גם אם הי׳ נגד רצונם) . . .

לאחר החגים נכנסתי לכ״ק אדמו״ר ונצטויתי ליסע ישר לקיוב לא להתעכב במוסקבה וגם בקיוב יותר מדי בכדי לבוא על ש״ק לקאראסטען בבואי לקיוב מצאתי מכתב מכ״ק אדמו״ר אלי וזלה״ק – כפי שרשום בזכרוני:

נוסעים מכאן שנים הא׳ צ. (שמו ראזאווסקי, הכוונה ציוני. המעתיק) והשני משכיל ישן נושן (ראבינאוויץ שהי׳ מלפנים בין מערכי המליץ עתון בלה״ק. המעתיק) ובד״כ צריך להשתדל שלא להניח להם לדבר בטעמים מטעמים שונים ושיקבלו חלקם בהאי עלמא ועליך מוטל הדבר לסדר הדבר כראוי. חתימת ח״ל.

---

*) שם רשעים ירקב.

תוכן וסבת המכתב הנ״ל: מצד כ״ק אדמו״ר ומצד הקהלה דלענינגראד – שהי׳ מצדדים לסדר האסיפה בקאראסטען ואח״כ בלענינגראד בניגוד גדול לכ״ק אדמו״ר – התדברו מקודם אשר מלענינגראד יסעו שנים א׳ מצד כ״ק אדמו״ר וא׳ מצד הקהלה. ובעת הבחירה הנה מקודם הציגו הב״כ של הקהילה ואנ״ש הסכימו ובעת שבחרו הב״כ מכ״ק אדמו״ר הנה חברי הקהלה לא צדדו בשבילו ובמילא נסעו ב׳ ב״כ מהקהלה.

על ש״ק באתי לקאראסטען ושלוחי הקהלה דל״ג הנ״ל ועוד רבנים כמו הרב מ. ועוד מתאימים לשלוחי הקהלה דל״ג אך מהנ״ל היו רק יחידים ורובם ככולם היו רבנים תמימי דעה ביניהם גם זקנים אשר זה כמ׳ נ׳ או ס׳ שנים משמשים בכתר הרבנות לערך יותר מנ׳ רבנים השתתפו בהאסיפה. כל המשתתפים התפללו בש״ק במנין מיוחד. הסידור אשר אותי בחור צעיר ורק מטעם משלחי יקראו למפטיר פעל שבירה כללית על המנגדים. השתתפות הרבנים זוין, זאמסקי גרשון חן ועוד שבאו ביום א׳ הניחה יסוד להמדובר אשר כ״ק אדמו״ר און זיין סוויטע האבען פארנומען אלעס.

עבודתו החרוצה של הרב זעווין שהי׳ ב״כ של כ״ק אדמו״ר, הרשמי, פעלה אשר כל עבודת האסיפה היתה בידו. הרבנים מאנ״ש שי׳ ועוד עמדו על המשמר, בכל רגע הדרושה הי׳ כאו״א מהם מוכן לעשות מה שביכולתו וגם יותר מזה.

במשך הש״ק אם כי השתדלו שלוחי הקהל דל״ג לנצל הזמן לנאום ולהשפיע על הנאספים אבל לא עלתה להם מאומה. א׳ מהם בהרגישו המצב משך ידו בעצמו והשני שניסה לדבר הנה פיו הכשילו והוכרח להפסיק ע״י מחאה.

במוצש״ק התחיל לעבוד הועד להכנת האסיפה. תפסו בה מקום הרב מ. וחביריו אחדים מהרבנים תמימי דעה שלא ידעו בין ימינם לשמאלם מהנעשה – הרבנים מאנ״ש טרם באו –, הרב גרוסמן מקיוב – שנפטר באה״ק ת״ו – הציל המצב, המצב הי׳ רציני מצד טעמים שונים ות״ל שעלה לי לבאר להרב גרוסמן הטעמים שהכבידו, ולנצלו עד שבאסיפה הראשונה אמר הרב גרוסמאן להרב מ. שהי׳ זקנו ארוך ורב חשוב, גלחו הזקן שלכם והראו את צורתכם האמיתית הרבנים תמימי הדעה התעוררו משנתם, ופני הרב מ. וחביריו נפלו ונתבטלה האסיפה וההכנות ובבוא הרב זוין סדר הכל באין מפריע.

ביום הראשון של האסיפה בהסכם כל הנאספים בחרו את כ״ק אדמו״ר לנשיא הכבוד והודיעו לכ״ק אדמו״ר מזה במברק:

«Волынский съезд избрал вас почетным председателем».

[תרגום חפשי
האסיפה הואלינית בחרה בכבודו לנשיא כבוד].

נתקבלה מענה מכ״ק אדמו״ר:

«Благодарю за оказанную честь. Этим вы доказываете, что вы идете по стопам Шнеерсона из Любавичи и Хаима из Бреста, светлая память незабвенным учителям. Весь еврейский народ ожидает от вас бескомпромиссного следования пути. Приветствую гостей, желаю успеха. Шнеерсон.»

[תרגום חפשי
תודה על הכבוד שחלקתם לי. בכך אתם מוכיחים שהנכם הולכים בעקבות רבי שניאורסאהן מליובאוויטש ורבי חיים מבריסק, זכרון אור למורינו הבלתי נשכחים. עם בנ״י כולו מצפה מכם להמשיך דרכם בלי פשרות, דורש בשלום האורחים ומברכם בהצלחה –
שניאורסאהן]

באמצע האסיפה הודיעו שיש מענה מכ״ק אדמו״ר. כל הנאספים עמדו מלא קומתם ובהדרת הכבוד נקראה המברק ע״י הרב זאמסקי, דבר שהרגיז מאד את חברי הג. פ. או. שהיו נוכחים באופן רשמי . . .

לאחר כל האזהרות שקבלתי בהיותי אצל כ״ק אדמו״ר לפני נסיעתי לקאראסטען להשמר מחברי הג. פ. או. הרשמיים ובטח יהי׳ שם גם בלתי רשמיים הנה רציניות המצב והסכנה העלולה ע״י האסיפה פרצו כל הגדרים. נתקבלו מברקים והוראות מכ״ק אדמו״ר בחתימתו הק׳ וכולם על שמי ובכל פעם שנתקבלה מברק הכריזו המביאים וקראו אותי וכפי שראיתי אח״כ במשך החקירה אצלי אשר האסיפה היתה גרם גדול למאסרו של כ״ק אדמו״ר והיסורים שגרם המאסר.

בנוסף למברק הנ״ל פנה רבנו בשני מכתבים למשתתפים בועידה, האחת היא אל נשיאות הראש והשניה – אל חברי הועידה (אג״ק ח״א דש־שה):

ב״ה, א׳ ט״ז מ״ח תרפ״ז

אל כבוד נשיאת ראש של ועידה הדתית
בעיר קאראסטען, ה׳ עליהם יחיו

לשלום אין קץ ולברכה אין סוף.

מן היום הבהיר, אשר אבינו הראשון, ראש המאמינים, אברהם העברי, עבר את עבר הנהר ללכת באמונה טהורה אחרי אלקינו, ויבא ארצה כנען, עד יום גלות רבינו, רבי יוחנן בן זכאי, מירושלים, בחרב בית אלקינו – יבנהו האלקים בב״א – עברו אלף שמונה מאות עשרים וחמשה שנה.

תחלת וסיום אגרת רבנו לועידת קאראסטען, כתב־יד המזכיר, וקטע האחרון כתי"ק

במשך השנים האלו, הנה על כל פסת גרגיר ארץ קדשנו, חרות גאון צור מחצבתנו החקוק עמוק עמוק בלב ונפש כל אחד ואחד מעם אלקי אברהם לעד.

לא בבחירתנו אנחנו ולא ברצוננו עזבנו את ארץ נחלתנו, וכל הקדוש לנו בזכרון ראשונים, ולא בכחינו ובזרוע ידינו נשוב אל ארץ אבותינו, האלקים נתן אותנו בגולה, והאלקים הוא יגאלנו.

זה לנו כאלף שמונה מאות וששים שנה אשר הלכנו בראש גולים – יחיש האלקים גאולתנו ופדות נפשינו – ונלך מגוי אל גוי וממלכה אל ארצות נכר עד כי לארבע רוחות השמים התפזר עם האלקים, וכאמור שה פזורה ישראל. מני אז עד היום, חליפות הי׳ בעמנו, דור דור גאונו ותפארתו, ולעומתו גם מעיקיו צורריו, רבת שבעה נפשינו ממשטמת העמים לגוייהם, והעולה על כולנה משנאת אחינו מנדינו.

אבל בכל זה, הנה תודה לא־ל עליון, דגל הלאום האלקי, הארוג ברקמת שלהבת י״ה, וצמוד בפתיל התמסרות הנפש והבשר כאחד אותיותיו מזהירות „האלקים דתו ותורתו ועמו אחד״ טהור וקדוש הוא ביד כל בני עמנו.

בכל משך ימי גלותנו, הנה בכל דור ודור, מדינה ומדינה, אשר עמדו עלינו לכלותינו ע״י גזירות שונות – לא עתה – בלימוד התורה וקיום המצוות, הנה אבירי הרועים גאוני ישראל, מגיני צאן קדשים, עמדו על משמרת כהונתם בגבורה של תורה וגלוי לעין כל אמרו: הביטו אל דגל העתיק הלזה „האלקים, דתו, תורתו ועמו אחד״. נס שתול על פלגי דם הנהו, הם דמי הבנים והבנות, זקנים וגם נערים מקדשי שם שמים, ובעוז נצחם השאירו לנו גאון נצחי.

בשם הדת, בשם התורה ובשם לב עם הקדש, זעקו בקול מר צורח: אל תגעו בתורתנו, אל תמיתו את ילדינו ואל תשודדו את נשמת חיינו, כי רק את בשרנו נתן האלקים בגולה אבל נפשנו דתנו ותורתנו חפשים הם לנו, אלקים אחד הוא, תורה ומצוות אחת המה, את האלקים התורה והמצות שעבדו וקיימו אבותינו בארצנו, אותו נעבוד ואת תורתו ומצותיו נשמר גם אנחנו וכן יעשו בנינו ובני בנינו עדי עד.

כל העמים יושבי חלד האזינו, על גבינו חרשו חורשים, אין מדינה עלי תבל אשר לא האריכו לענותנו בעינוי גוף ונפש – לא עתה – בני הרוגים אנחנו, בני טבוחים, בני שרופים אנחנו, אבל בכל זה, בעזרת צור עולמים, על במתי עולם עמנו עומד, תורתנו שלמה אתנו גם בגולה, כלולה בהדרה ובלולה בדמנו, עם ישראל חפשי הנהו מכל עול מועקה אשר ישימו על דתו ותורתו, דרכנו דרך סלולה היא לפנינו, בה הלכו אבותינו, בה הולכים אנחנו ובה ילכו בנינו ובני בנינו עד כי השתות יהרסון ושמים וארץ חדשים יבראון.

הועידה הנוכחית הפומבית בעיר קאראסטען היא הראשונה אחרי אספת נשיאי ישראל וגאוניו, הפומבית, שהיתה בשנת תרע״ז ביום כ״ו־כ״ח מנ״א, בעיר מאסקווא, על פי הוראת וכלכלת נשיא ישראל, הוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, וכבוד הרבנים הגאונים המפורסמים הרב ר׳ שמואל [רבינוביץ], מאסקווא, הרב ר׳ יצחק יעקב [רבינוביץ], פאניוועז, הרב ר׳ אליעזר [רבינוביץ], מינסק, הרב רבי מנחם מענדיל [חן], נעזין, ועוד, זכר צדיקים לברכה, ויבדלו לחיים טובים וארוכים ונעימים כבוד הגאונים המפורסמים הרב רבי ישראל מאיר הכהן, ראדין, הרב ר׳ חיים עוזר [גרודזנסקי], וילנא, הרב לוי יצחק [שניאורסאהן], יעקאטערינאסלאוו, הרב רבי שמרי׳ ליב [מדליה], ויטעבסק, הרב ר׳ מנחם מענדיל [גלוסקין], פאריטש, ועוד, ה׳ עליהם יחיו.

היא – אספת מאסקווא – היתה הועידה הראשונה, אחרי החפש הכללי, שהאיר פני מדינתנו בכלל, ופני אחינו בני ישראל יחיו בפרט. נשיאי ישראל וגאוניו ברכו את ה׳ אלקי ישראל, על גאולתנו ופדות נפשנו מיד שרים עריצים, ועל אשר העמידנו בקרן אורה, להחשב כאזרחי המדינה, וזכות אדם גם לנו ניתן.

לפי מצב היומי אז: הועידה הכינה חומר לאספה כללית שהתעתדה אז, להיות בזמן קרוב, במטרה, לאַחד ולאגד את כל כחות החרדים, הבלתי מפלגתיים – אורתודוכסים בעזפארטיינע – לחזק את היהדות, את יסודי הדת, להגדיל את לימוד התורה ולהאדירה, ולהעמיד כל עניני הצבור שיהיו ברוח היהדות המוחלטה.

מועצת הועידה הכינה וגם חקרה, בדבר האמצעים להגיע אל המטרה האמורה, על ידי א) חיזוק קביעות לימודי השיעורים במשנה, גמרה, הלכה ואגדה בבתי כנסיות ומדרש, ב) בחירת אנשים בעלי כשרון לדרוש ברבים, לקרב לב השומעים ולהבינם בארחות חיי היהודי בביתו והנהגתו עם בניו ובנותיו, ג) על דבר טהרת המשפחה וחיזוקה, ד) על דבר הלימוד בחדרים תחת הנהגת מורים יראי אלקים ורק באופן המקובל בעמנו במסורת אבות.

מועצת הועידה הכינה חומר של דרישות מאת הממשלה אז, א) לאַשר את האומה הישראלית בתור עומדת ברשות עצמה בכל הנוגע לנו להדרישות הדתית, ולתת לנו היכולת ע״י חוקי המדינה להביאן מהכח אל הפועל, ב) להשתדל לפני הממשלה אשר ינתן חוק כי אלה היהודים הסוגרים חנויותיהם ביום השבת, מותרים לפותחן ביום הראשון, וג) כי ינתן חוק

הפוטר את תלמידי ותלמידות היהודים מבקרי בתי ספר הכללים מלבקרם בימי השבת והמועדים.

רוח קדש הקדשים נשיאי אלקים וגאוניו, שאיפתם החזקה והבטוחה באלקי מרום, ונשמתם האצילה, עליכם ועלינו תאיר, להיות לנו לעינים, למצוא פתרון בכל השאלות המתחוללות בקרב ישראל כהיום.

עליכם לדעת כי ועידה זו מלבד אשר היא רבת האחריות בהנוגע לתוצאתי, הנה על שכם נשיאות הראש בתור מנהיגי ומנהלי ישיבות ופעולות הועידה, האחריות היא כפולה ומכופלת, ואל הוי צבאות יהי בעזרכם.

חכמים הזהרו בדבריכם, שלא לתת מקום ח"ו וח"ו לאלו אשר חפצים להכניס מרוחם המפלגותי הזר לנו, ובכל דבריכם תדגישו כי ועידה דתית היא, ולא לאומית והדומה, ופועל ידכם ירצה ד'.

ויקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשכם ונפש ידידכם הדו"ש אחינו ב"י יחיו בגו"ר, המצפה לאור כי טוב, ואין טוב אלא תורה תמימה.

ברגשי כבוד ויקר,

יוסף יצחק שניאורסאהן

* * *

ב"ה, א' ט"ז מר־חשון תרפ"ז

אל כבוד חברי הועידה הדתית
בעיר קאראסטיען, ד' עליהם יחיו

שלום וברכה!

ועידה נכבדה, התועדותכם הנוכחית רמה ונשאה היא במאד, כי חלק גדול מעם הקדש יחיו, גורלם וגורל בניהם ובנותיהם, בידכם הוא.

אנחנו יושבי ארצות מדינתינו האדירה – ירוממה השם – נשינו טובה. כל ראש לחלי וכל פנים קבצו פארור. כולנו – ח"ו – עטופים ברעב. לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לדבר ה'. עינינו רואות וכלות – ח"ו – מכאב לב, לילה כיום דמעתנו על לחיינו, מאחינו שונאינו ומנדינו, הממר[ר]ים את חיינו וחיי בנינו, ואם כי בכי' מסטרא דא, אבל חסדי ה' כי לא תמנו, וחדוה מסטרא דא, לראות נערי בני ישראל מתאבקים בגבורה של תורה מפרפרים בכח עלומים – יברכם ה' – ומוסרים נפשם על לימוד התורה, במסורת אבות, באהבה וחיבת הקדש, לשם השם הנכבד והנורא.

אנחנו היהודים החרדים, אין לנו אלא אחת, למצוא ולאחד את כל כחות עמנו הרוחנים למען חזק דרכנו דרך התורה והמצוה, וללכת הלאה בהדרך אשר סללו לנו הוד נשיאי ישראל וגאוניו.

ואתם כבוד חברי ועידה הדתית, הרימו נס, וחזקו את הדגל העתיק הנתון על ידי כבוד רבני ישראל ופרנסי הקהלה החרדים, הפתיל האחד, המאחד את יראי ד' מכל קצוי תבל, הוא רק רוח מחזיק הדת, להחזיק את התורה והמצוה, ולעודד לומדי תורה כפי המקובל במסורת אבות.

כהיום, הנה בחסדי א־ל עליון, מצב אחינו בני ישראל יחיו בהנוגע לחיינו הרוחני, לימוד התורה וקיום המצות, טוב יותר על פי חוקי ומשפט המלוכה, מאשר הי' בימי ממלכת השרים העריצים, אשר העיקו אותנו בהגבלות מיוחדות וחוקים מבדילים בחומר ורוח.

ועתה זה שנים אחדות אשר מטעם המלוכה נתן חק גלוי לעיני־כל, אשר כל אזרח – מבלי הבדל דת ולאום – חפשי הוא לנפשו לקיים דתו, ללמוד תורתו, ולהדריך אנשי ביתו כחפצו מאין מפריע. כל עדה וקהלה בישראל יכולים הם להעמיד חייהם הדתיים, והחזקת מוסדי הדת כחפצם. כל אב יכול לתת את בנו למורה ללמדו תורה, וכל שהוא למעלה מי"ח שנה יכול ללמוד בישיבה. כל רב בעירו רשאי הוא לדבר גלוי מעל הבימה, לעורר את אנשי עדתו בנוגע לכל עניני העיר והחזקת מוסדי הדת.

– ורק מאי־ידיעה בעיירות הקטנות, היפוי כח ורשות הניתן מאת הממשלה לשומרי דת, מפני חוסר עסקני ציבור, ואמצעים כספיים בשעה הדרושה או בסיבת שגיאות שלטון המקומי – לדאבוננו – הרבה עובדות אירעו בערי הפלך, ולפעמים גם בערי הבירה, האי־מתאימים, וגם סותרים לחוקים אלו –

מקרב ולב עמוק הנני מתכבד בזה לברך את כבוד חברי הועידה הדתית, אשר בחוזק רוחם הט' והקדושה, ובתעצומות עוז טוהר עבודתם לטובת כלל אחב"י יחיו, יפתרו כל השאלות, אשר המתיחו להם בסדר היום של הועידה הדתית אך ורק על פי טהרת פסקי תורתנו ודתנו ברוח קדשם של הוד כבוד קדושת אבותינו רבותינו נשיאי ישראל וגאוניו, ולמופת יהיו לכל אחינו בני ישראל יחיו.

ועידה נכבדה! עמדו חזק על משמרתכם משמרת הקדש, הנסוכה עליכם מאת אלקי השמים והארץ נותן התורה, אשר בכחנו זה עלינו להרים קרן התורה באמצעות לימודה ולהרים קרן הדת על ידי הגנת קיומה.

השתדלו לפני הממשלה לתת לנו את האפשרות להשתמש בחוקים והנחות הנתונות לנו, והרחיקו כל חומץ ומעוול מקרב אחינו באמצעות דרכי מישרים,

ואז נקוה כי אור תורה תמימה, ונר מצוה ברורה יאירו באהלי מושב אחינו בני ישראל יחיו.

ואשא כפי בתפלה ותחנונים אל אלקינו ואלקי אבותינו, כי א־ל הוי׳ צבאות יהי׳ בעזרכם, ופועל ידכם ירצה. ועינינו תחזינה בהרמת קרן הדת והתורה, וקרן אחינו בני ישראל, בכל ארצות פזוריהם, ד׳ עליהם יחיו, ונזכה לביאת משיח צדקנו בב״א.

בברכת התורה ואהבת ישראל ברגשי כבוד ויקר,

יוסף יצחק שניאורסאהן

הועידה הרבנית בקאראסטען

פרק כא

המאסרים

לא רק מאסרו של רבנו בא, בחלקו, כתוצאה מועידה זו, כנזכר ברשימת הרב״צ שמטוב שבפרק הקודם, אלא אף מאסרם של רוב אלו שעבדו יחד עם רבנו לחיזוק הדת, הם מזכיריו ושלוחיו ששלח לפלכים שונים, כמסופר לעיל. הראשון מבין אלו שנאסר הוא ה״ר בנציון שמטוב הנ״ל, כנזכר לעיל ברשימת הר״ש קיפניס, ובפרטיות יותר מספר על כך רבנו באגרת ב׳ שבט תרפ״ט (אג״ק ח״ב תכג):

היעווסעקציא הריחה, כי ישנו יד מסתתר, פועל ועושה תעמולה גדולה בהרבצת תורה ומלהיב לבבות האבות והאמהות ע״י מכתבי סתר, כתובים בלשון זארגון, בגודל ענין גידול בנים יודעי תורה ושומרי מצוה, ובפרט בזמן הזה, אשר כל אלו האבות שנותנים את בניהם להשקאלעס של היעווסעקים, הרי אחרי אריכות ימיהם לא יהי׳ מי שיתעסק גם בקבורתם ומכש״כ לאמר קדיש.

ברברים כאלו, ובדוגמאות שונות דיבר במכתביו בשפה ברורה ובהסבר גדול עד כי אי אפשר הי׳ שלא יעשה רושם, כי כלל ידוע הוא, אשר לב ישראל ת״ל פתוחה היא לכל דורש טוב, ובעזה״י פעל הרבה.

כשלשה חדשים הרגיש, אשר יש לו צל השומר את עקבותיו, וסופר צעדיו, אמנם להיותו מסור ונתון לעבודתו, לא מצא די כח בעצמו לעזוב את המלאכה, ולנסוע על איזה חדשים, בנגב אחר, ובאחד הימים בחדש אד״ר פ״ז לכדוהו בעיר אוורוטש, וישלחוהו אסור בכבלי ברזל בשמירה מעולה לעיר חרקוב, וישימוהו בכלא, התפילין נתנו לו, וישב שם כשני חדשים.

בתחלת ניסן דרש אשר על חגה״פ יותן לו חופשה, אומץ לב, הראה אברך זה בישבו בכלא, אשר על החקירות והדרישות ועל כל העינוים שנעשו לו, לא גילה מי הם המלמדים שי׳, מי המה הראשי ישיבות ומי הן המה אלו המחזיקים אותם.

ומבלי הבט על הנהגתו החזקה, עשה רושם טוב על פקידי הגפא״ו וימלאו את בקשתו, לתת לו חופש על ימי החג, בתנאי אשר אחרי החג יבוא אליהם חזרה, ובבואו חזרה אמרו לו אשר חפשי הוא לשבת בחרקוב עד אשר יתירו לו לנסוע כלה.

חפצם הי׳ לראות, במה יתעסק בעת ההיא למען אשר עי״ז יוכלו להוָדע **עם מי הוא בא בדברים**, ואם כי התעסק בעניני עבודתו, כמובן בסוד גמור, בכל זה ת״ל לא יכלו למצוא דבר.

בעת שלקחו אותי ל״ע למאסר בי״ד סיון תרפ״ז, בו ביום לוקח גם הוא, וידרשו מאתו כי יספר להם באיזה אופן הוא עבודתי על ידו, ועל יד עוד איזה אנשים, אשר עובדים בהפצת והרחבת עניני הדת, וכמובן שלא הגיד מאומה.

כחדש ימים לשבתו במאסר, ניתן לו חופש, לשבת בחרקוב על תנאי הנ״ל, ובמ״ח תרפ״ח אסרוהו וישלחוהו בשמירה מעולה למוסקבה, ושם הושיבוהו במבצר, וגם תפילין לא נתנו לו, ולאות מחאה קרא רעב (א הונגער שטרייק), וכשבעה ימים אכָל לא בא לפיו עד אשר נתנו לו תפילין.

כשלשה חדשים ישב במבצר ואח״כ נידון לשלחו לארץ סיביר, על שלשה שנים.

מאסרו הסופי הי׳ בי״א טבת תרפ״ח. הגיעה לידינו אגרת שלו שכתב להר״ר אלי׳ נחום שי׳ שקליאר, בד׳ טבת תרפ״ח. האגרת נכתבה מחרקוב ובה כותב בין השאר:

עוד לא נרפאתי [– מהמאסר] לגמרי אך אקוה לאחד עליון להתראות בקרוב עם הרי״פ שי׳ [– הוא הר״י פייגין שנמצא באותה שעה בריגא יחד עם רבנו, ור״ל שגם הוא קיוה לצאת אז את רוסיא].

גם בקטע מזכרונותיו הנעתק לעיל מזכיר את „החקירה שנמשכה עד י״א טבת תרפ״ח״.

ובאגרת ה״ר יחזקאל פייגין, שכתב בכ״ו אייר תרפ״ח להר״י דזייקאבסאן:

בן ציון שמטוב מדרויע תפסו אותו בנסיעתו, ע״ד לייסד חדרים בהעיירות, וישב כשנה בתפיסא, וכעת לא כבר נשלח לסיביר.

* * *

באותו זמן, בפורים קטן תרפ״ז, נאסר אף מזכירו של רבנו ה״ר אלחנן דובער מרוזוב, כמסופר ע״י רבנו באגרת ט״ו מ״ח תרפ״ח (אג״ק ח״א שמ):

קראתי ועידה על תחלת אדר א׳ למאסקווא אך אח״כ דחיתי אותה על שבוע ימים . . . ועלי הי׳ לנסוע לביתי צלחה ביום ה׳ לילה פורים קטן.

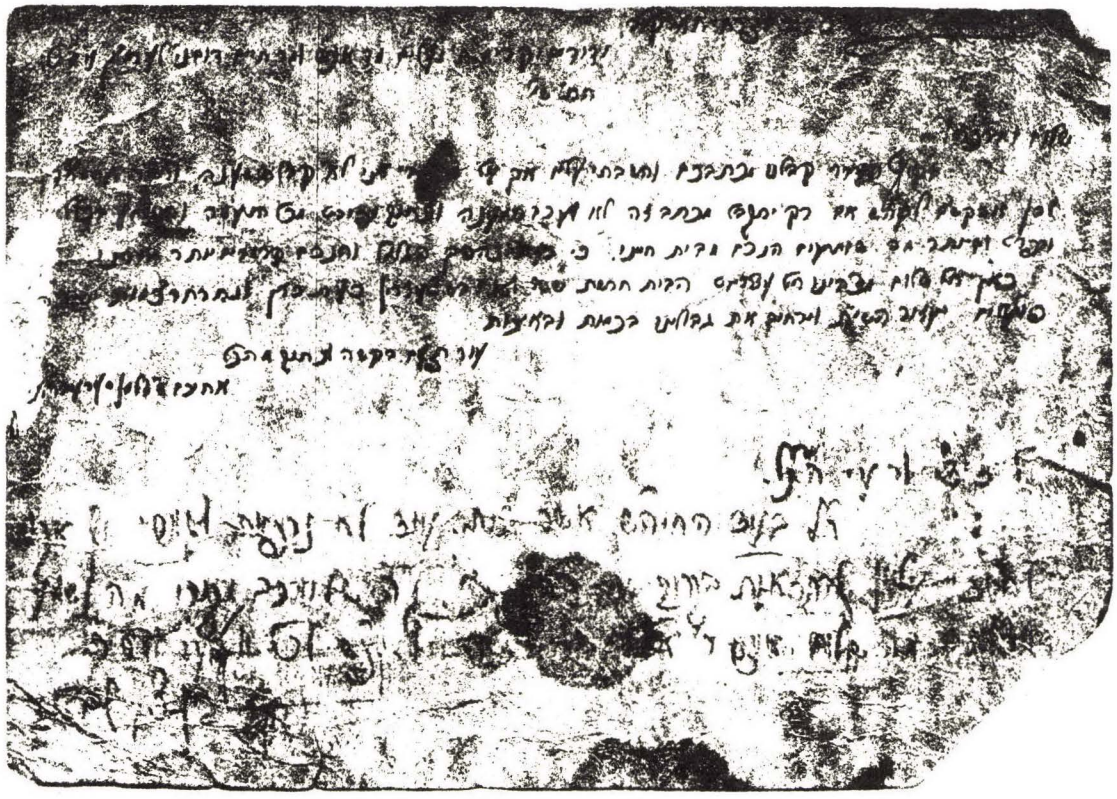

אגרת ה״ר שניאור זלמן סרברנסקי על הישיבה בחרקוב
בשוה״ג — מה״ר בנציון שמטוב, בקשר למאסרו

בשעה העשירית לילה ביום ד׳ הודיעו לי ע״י הטעלעפאן מליענינגראד, כי אחכה בנסיעתי עד אשר יודיעו לי וכי נשלח אלי ציר מיוחד, ואגב מודיעים לי אשר מזכירי ר׳ אלחנן שי׳ לוקח אל בית האסורים . . .

מאסרו של ר״א שי׳ התמשך כאיזה ימים וקוינו כי חופשה ינתן לו, אבל לא כן הי׳, יום נכנס ויום יוצא, כעבור ג׳ שבועות נודענו כי בעלילה, בדבר העברת איש את הגבול הוא יושב, דבר שלא הי׳ [לו] שום שייכות ח״ו בזה כלל, אבל נמצא מכתבו של ר״א שי׳ אצל א׳ שנדמה להם אשר יש לו הכירות עמו, ולא הועילו כל ההשתדלות בזה.

בסופו של דבר נשלח לכמה שנים לגלות בסיביר. הגיעה לידינו אגרת שכותב ה״ר שניאור זלמן שי׳ סרברנסקי אל ה״ר אלי׳ נחום שקליאר ולה״ר חיים דובער לרמן, ביום ג׳ תצא תרפ״ז, בו מספר על מאסרו של רבנו ושל החסידים, ומסיים בלשון מוסתרת:

אד״מ [הוא המזכיר הרא״ד מרוזוב] נסע לסיביר, כי כעת נוסעים לשם הרבה בדעה להסתדר, והאברכים מנעו׳ [הם ה״ר ליב קרסיק, ה״ר יצחק מינקאוויץ וה״ר יצחק גולדין שנאסרו אז בנעויל] ג״כ נסעו לשם.

ובאדר״ח אלול כותב ה״ר סעדי׳ ליברוב אל יבדל״ח ה״ר אלי׳ נחום שי׳ שקליאר:

הנני להודיעך מהמצב הנורא שהקרה את אחדים מהת׳ יחיו, והוא כי אלו שישבו במאסר, ה״ה ראד״מ, וא״ל קאראסיק, ויצחק ליימעס, ויצחק מראגאטשאוו, נידונו בפסק המורגל אצלם והוא שילוח לירכתי הארץ ר״ל על ג׳ שנים. תוכן הדבר לא נודע לי ג״כ, כמדומה שזהו איזה עלילת שווא. אצל ראד״מ הי׳ התחלת המאסר עבור בנותיו, והנה כבר עוד נשלחו אחר חה״פ, ואילו הנ״ל נגמר דינן זה לא כבר כירח ימים ועוד לא שמעתי מהם מאומה. וכנראה שזהו הרושם מהקטרוג הנורא שהי׳ עלינו ר״ל ויאמר לצרותינו די.

על מאסרם זה מספר ה״ר אלי׳ חיים אלטהויז באגרת כ״ד אייר תרפ״ח:

בחורף תרפ״ז קרה מקרה נורא בבית רבינו שליט״א, בחודש אדר ראשון ביום ד׳ 16 פעוואראל ט״ז בו בלילה נתפס ונאסר בבית האסורים היותר קשה „רפ״ז״ – דאס פרעדווארריטעלינייא זאכליוטשענייל – ונקרא בלשון דיירי עיר ל״ג בשם „שפאליערקע״ ומפורסם הוא בחומרתו כאשר אבאר הלאה ושם

הושיבו את המזכיר הראשי של רבינו שליט"א הרב ר' אלחנן דוב שיחי' מאראזאוו.

מאסרו הטיל רעש גדול כמו בביתו של רבינו שליט"א וכמו כן בין החסידים, בידעם כי אין בו שום חמס ופשע, אין לו שום שייכות לאיזה פוליטיקה וגם במסחר לא שלח ידו מעולם, ויושיבוהו בין הפושעים גדולים הפוליטיים וכולנו חשבנו כי בטח נאסר הוא על עסקי רבינו שליט"א ורבינו לא הי' אז בביתו כי נסע על יומיים למוסקבה, ויודיעוהו כי יתעכב עד אשר יבוא השליח אליו, אחרי אשר נודע לרבינו על ידי השליח ממאסרו, מובן כי גם הוא נבהל ונפחד מהידיעה הנוראה ולא חשב אף רגע אחד להשאר ולהחבא וימהר אל ביתו ויוודע כי יושב הוא ר' אד"מ תחת משמר חזק מאד כפושע היותר כבד עוון בחדר חשוך יחידי וגם אוכל מביתו לא הותר למסור לו כלכל האסירים ועל שאלת בני ביתו אפיציאלנא ובקשתם למסור לו לכה"פ הרפואות הנחוצות לו לבריאות גופו כי חלש הוא בכלל ובפרט לעת כזאת, לא נתנו להם שום תשובה ולא רצו לדבר אתם כלום ויגרשו אותם, גם הטלית ותפילין לא הניחו שיקח אתו.

כל ההשתדלות הרבה והגדולה על ידי אנשים הקרובים אליהם ועל ידי הארגיניזציא המיוחדת לעזר האסורים לא הועילה כלום לא רק לעשות להאסיר הנחה מעט למסור לו מאכל כשר, או חלוק להחליף על בשרו אך גם החטא והאשם אשר עבורו הוא נאשם ונאסר גם כן הי' מהנמנעות, המצב הנורא הזה פעל פעולה רעה על גופו הק' של רבינו שליט"א והפריעו מעבודתו הק' בימים הראשונים כי כולם כאחד ענו ואמרו אשר מאסרו הוא באשמו של עבודת רבינו בהחדרים והישיבות אשר נפוצו בכל די אתר ואתר בכל המדינה . . .

רבינו שליט"א בעצמו, אף כי גם הוא ידע ושמע מפי המגידים האומרים אשר רק בעבורו הוא נאסר, וגם סיפרו אשר השאלה הראשונה בבואם של הפקידים לביתו של אד"מ היתה אם מזכיר ראשי הוא אצל הרב שניאורסאהן? אשר מהשאלה הזאת הלא הוכחה גמורה וחלוטה היא כי זאת רק זאת באשמתו היא ואף על פי כן מפורש שמענו מפיו, אנחנו המקורבים ביותר, אשר דעתו דעת אחרת לו בדבר מאסרו, וכי אין לו שום שייכות כלל לעבודתו.

אנחנו חשבנו באמת אשר לא כן הוא הדבר הזה, ואמירתו כך היא בשביל שלא להפריע את כללות העבודה, ולהמעיט את פחדם ויראתם של העובדים הוא בא, אך עברו וחלפו עד אשר נתודע ונתפרסם הדבר אשר האמת והצדק עם רבינו שליט"א ומאסרו של האד"מ הזה אין לה שום קישור וחיבור עם כהונתו אצל רבינו שליט"א וענין אחר בפני עצמו הוא אשמתו, ומאשימים אותו על יסוד של דילטוריא ומסירה של רשע אחד, ועלילה של שוא ושקר עליו ועל עוד אחדים מאנ"ש, מתושבי עיר נעוול . . . ולרוב דאבוננו וצערנו עוד לא שם קץ לחושך שלו ועד היום עודנו הוא וחבריו לצרה, יושבים בחושך באחד מערי המקלט הרחוקות בסיביר, ותועים שם במדבר בארץ צי' ועיף והא־ל הנפרע מצרינו ירחם עליהם ויוציאם מחושך וצלמות וינתק את מוסרותיהם במהרה.

גם ה"ר שלמה חיים קסלמן, שנשלח ע"י רבנו בתור משפיע לפולוצק, נאסר אז ונגזרה עליו עבודת כפיה בניקוי רחובות. על כך מספר ה"ר יחזקאל פייגין באגרת כ"ו אייר תרפ"ח אל ה"ר ישראל דזייקאבסאן:

ר' שלמה חיים קעסעלמאן פעם באו וראו אותו בביהכ"נ שלומדים התלמידים בפולוצק, ודנו אותו על שנה שלמה על פרינודיטעלנע ארבעט, ובכל יום עליו לכבד את הרחובות.

גם שליחו של רבנו לקיוב, ה"ר בנימין שי' גורודצקי, נאסר באותה שעה, כמסופר בזכרונותיו (ס' זכרון ע' 26):

ויהי בחצי הלילה, ליל ז' אדר תרפ"ז, שמעתי לפתע דפיקות חזקות בדלת, כאשר פתחו את הדלת, נראו על־ידה ארבעה אנשי חיל, אנשי הג.פ.או., עם מפקדיהם . . .

בתום החיפוש ביקשו ממני להתלוות אליהם והובילו אותי לכלא הנ.ק.וו.ד., בבית־סוהר זה אסור הייתי עשרה ימים החוקר שלי הי' איש רע ובליעל, וגם הממונה הראשי איוואנאוו, הי' איש רשע, אך לפחות בעל נימוס.

הם סיפרו לי, כי יודעים הם הכל אודות מעשיי ופעילותיי וכי בליל פלוני הלכתי יחד עם בנציון שמטוב ברחובות אלה ואלה, ושוחחנו יחד . . .

בליל י"ג ניסן, יום הילולא של הוד כ"ק רבינו ה„צמח צדק" זי"ע הגעתי בשלום הביתה.

גם את אחיו ה"ר שמחה גורודצקי, שישב אז בשליחות רבנו בסמרקנד, באו לאסור, אך הוא הצליח להתחמק מהם, כמסופר בארוכה בזכרונותיו (שמועות וסיפורים ח"ב ע' 92; יהדות הדממה ע' 65) ובאגרת רבנו מב' שבט תרפ"ט (אג"ק ח"ב תכג).

פרק כב

רבנו ממשיך במאבק

למרות כל זאת המשיך רבנו בעבודתו במסירות נפש, מבלי להתחשב עם המאסרים של העובדים אתו עמו, לא עם הסיכון שמתכוננים לאסור גם אותו, ואפי׳ לא עם חולשתו הגדולה מרוב עבודה וצער.

ה״ר יחזקאל פייגין הי׳ אז מנהלה של הישיבה תומכי תמימים על מחלקותיה בחרקוב קרעמענטשוג ראמען ופאלאצק. לאחר שהי׳ נוסע לבקר את המחלקות האלו הי׳ בא אל רבנו לדון בדרכי ההנהלה. אחר חג הפסח תרפ״ז בא אל רבנו, ומספר על כך באגרת שכתב בט״ז אייר, אל ה״ר ישראל דזייקאבסאן:

מכתבך הגיעני עוד בימי החג ולא השבתי לך כי נצרך לי להיות אצל ידידינו [– רבנו] אחר החג, כי בהיותי קודם החג לאחר נסעי לבקר כל מחלקות עסקינו [– הישיבות] חרקוב, קרעמענצ׳, ראמען פאלאצק, הייתי למסור פרטי׳ המצב אמר לי לבא אחר החג עוד הפעם לדבר בארוכה, כי אז קודם החג הי׳ ידידינו חולה במחלת אנגינע וישב בהספאלנע [חדר שינה] ולא קבל על יחידות רק אותי מחמת הענינים הכללים.

והנה מה לדבר, במר נפשי נסעתי מידידינו ממצב הכללי וממצב הפרטי של ידידינו, עיקר דיבורו עמדי הי׳ ממצבו הפרטי איך שעמוס בעבודה הכללית ואין איש לעזור לו, ואיך שהוא חלש ביותר . . .

לאחר מאסרו של המזכיר ה״ר אלחנן דוב מרוזוב, נשאר עם רבנו המזכיר השני, יבדל״ח, ה״ר חיים שי׳ ליברמן – עד ליל מאסרו של רבנו, בט״ו סיון, שבאותה לילה נאסר גם הוא.

הוא עצמו לא הספיק למלאות את כל עבודת ההתכתבות והתמנה לשעה ה״ר יחזקאל פייגין, למלאות את מקום הרא״ד מרוזוב. ועל כך כותב ה״ר חיים שי׳ ליברמן אל ה״ר ישראל דזייקאבסאן, בכ״ד אייר:

הרא״ד שי׳ עדיין אינו בקו הבריאות והשי״ת ישלח לו רפו״ש בקרוב . . . ולהוראת שעה הנה הוסדר אשר בענין זה יבוא עמהם בכתובים רי״פ שי׳ מנעויל . . . וע״ד שאלתו עם מי יבא בכתובים, הנה לע״ע (עד אשר יסודר הכל פה אי״ה) יבא בכתובים עם הרי״פ שי׳ כאמור.

בכ״ט אייר כותב הרח״ל שי׳ לידידו ובן עירו שבארה״ב ה״ר דוד שיפרין. גם באגרת זו מתאר את חולשת רבנו מרוב עבודה:

. . . אחרי חה״ש איזה זמן מסתמא יצטרך ידידנו שי׳ לנסוע להנפש לאיזה מקום, אחרי עבודת החורף שהוא חלוש בבריאותו ובפרט שאויר לענינגראד לח ורטוב וגשמים יורדים בלי הרף, וכבר הגיע חה״ש ועדיין לא הי׳ יום חם אחד.

אגרת ה״ר יחזקאל פייגין
לאחר מאסר הרא״ד מרוזוב ולפני מאסר רבנו

אגרת ה"ר חיים ליברמן, על מאסר הראי"ד מרוזוב ומינוי הרי"י פייגין למזכיר

פרק כג

מאסר רבנו וצאתו את רוסיא

לא עברו אלא שבועיים, באור לט"ו סיון תרפ"ז נאסר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע.

על המאסר והעינויים כתב רבנו רשימה ארוכה, הנדפסת בלקוטי דבורים ח"ד דפים תרי־תרצג, והשלמות אלי' בקובץ יגדיל תורה חוברת נד ע' רפח־דש. על ההשתדלות הנמרצת ברוסיא ומחוצה לה, לשחרורו וליציאתו מרוסיא, נדפסה חוברת באידיש בשם „די יסורים פון ליובאוויטשן רבין אין סאוועט־רוסלאנד" (ריגא תר"ץ), ותורגמה ללה"ק בס' התולדות ח"ג ע' 232־193. שכל זה קובע ברכה בפני עצמו.

מה שקשור יותר לתוכן ספרנו זה – „תולדות חב"ד ברוסיה הסוביטית" הוא השפעתו של המאסר על יהודי רוסיה בכלל ואנ"ש בפרט.

יועתקו בזה מספר אגרות מאנ"ש ברוסיה, מאותה תקופה, בהן מספרים על המאסר ועל הגאולה ועל הרושם שפעל על יהודי רוסיה:

המכתב הראשון נכתב ביום השביעי למאסר ע"י אחד מאנ"ש ברוסיה. הוא לא הגיע לידינו במקורו ולא נדע לנו שם כותבו. אך מקבל המכתב היה ה"ר ברוך יוסף קזלינר מדיסנא פלך ווילנא, שהעתיקו ושלחו לידי אנ"ש בארה"ב בר"ח תמוז. בתחלת מכתבו מודיע רק שהמכתב נשלח מאיש נאמן ובר סמכא. ח"ל המכתב:

עת צרה היא ליעקב. אור ליום ד' ט"ו סיון קראו את ידידנו הנכבד [רבנו] הפסוק בראשית סי' ל"ט פסוק כ' [ויקח אדוני יוסף אותו ויתנהו אל בית הסוהר], ועד היום הוא במצבו.

והנה אין מילים לדבר. עיני כל ישראל במדינתינו כסיות בדמע של דם, גוזרים תענית בכל אתר ואתר. סכנה צפוי' בזה לכלל ישראל והתורה.

וע"כ ידידי, אם כי אולי מרחוק לא תציירו הסכנה הצפוי' בזה, אבל בשים לב תבינו, ואין לשער לבד סכנת הענין עוד הסבל שסובל מזה, וישיבו אותו כשאר בני אדם, ופעם א' בשבוע מקבלים אוכל עבורו.

אל תחשו אחינו. קדשו צום, קראו עצרה, וקראו לה' בחזקה שירחם על עמו וצאן מרעיתו. הנה ידינו אסורות, א"א לנו לעשות מאומה, אל תחוסו על כסף שלחו תיכף טל"ג לארצות הברית לכל אנ"ש שיש לכם כתובתם. שלחו גם מכתבינו זה לכל מדינתכם, ולכל מכירנו ואנ"ש. הרעישו שמים וארץ. ההי' כזה בימינו אלה, הן נודע לכל שאינו שייך כלל לשום פוליטיק, ואדרבה כמה כוחות נתן שיהי' ישוב הקאלאניעס דוקא במדינתנו, ורק אנשי רשע בעלילה הביאוהו שמייסד ישיבות וחדרים, וע"ז עושים שלשלת עלילות. אל תשבו ידידנו בחיבוק ידים, חשבנו שיום או יומים, אך זה היום יום השביעי. אל תחשו לעת הזאת וכו' אין כח ואין רוח בנו לדבר ולעשות מה.

המכתב השני נכתב ע"י המזכיר החדש ה"ר יחזקאל פייגין אל ה"ר ישראל דזייקאבסאן בה' תמוז, יומיים לאחר ששוחרר רבנו מהמאסר ונשלח לגלות קאסטראמא:

הנני בזה להשיב לך על מה שנסתפקת בביאור דברי הפסוק, ובהבנת הענין טענת לבן ליעקב [האשמות הממשלה את רבנו] והבנת הענין ע"ד החסידות, שטענת לבן הי', מאחר שיש מסך מפסיק בין העולמות [בין ארה"ב לרוסיה], ע"ד אני לא אעבור אליך ואתה לא תעבור אלי, וא"כ למה המשיך יעקב אורות החסדים והאהבה (מל' נכסוף נכספת [משלוח כספי עזרה מארה"ב לרבנו ברוסיה]) ע"י המסך, ועי"ז הוסיף אורות במקומו [חיזוק הדת ברוסיה], שהוא ענין התורה והמצוות, ועי"ז פעלה הטענה הנ"ל שלא יוכל להיות במקומו [שנשלח לעיר מקלטו קאסטראמא]. ומובן שלע"ע עד שיתברר סדר אופן הבאת והמשכת החסדים צריך לקיים ע"ד מאמר הכתוב וצדקתו עומד[ת] לעד, שכל החסדים והאהבה הנ"ל נאספים במקומם [להניח המעות למשמרת בארה"ב], עד שיתגלה הרצון, איך ומי ראוי שיומשך אליו [באופן שלא יתודע לממשלה].

ה"ר אברהם אלי' אקסלרוד מבאלטימור מעתיק במכתבו אל הר"י דזייקאבסאן את המכתב שנכתב לו בי"א תמוז מרוסיה. וז"ל הרא"א אקסילרוד:

הי' כתוב בלשון אחר בלשון לימודים בזאת הכוונה, אשר ביום ד' שלח בעלות השחר לוקח למאסר, ושמה הי' עד יום א' בלק, סה"כ י"ט ימים, ובו ביום שלחו אותו למקום רחוק מרחק מסויים אשר יהי' שמה תחת השגחת הפוליציי, ובו ביום סבבו אותו כמובן החסידים והתמימים יחי' בביתו ועל בית הנתיבות (וואקזאל) וביקש למסור פ"ש להתמימים בכ"מ שהם לנחמם ולחזקם, וממש בשעה שהולך להשתלח לסיביר עורר אותם על לימוד דא"ח וביקש כי יגידו בבתי הכנסיות תהלים בכ"י אשר עי"ז ירחם ה'.

מובן שזהו אינו לשונו של המכתב ממש כי המכתב הי׳ בלשון לימודים שאבינו נחלה והי׳ בבית החולים י״ט יום ושציוו הרופאים שיסע לנאות דשא מחמת שהאויר דפה מזיק להבריאות יען כי הוא קר ולח כידוע, ועוד לשונות כאלו, אבל מובן היטב כוונתו.

באותו מכתב מעתיק הרא״א אקסילרוד את מכתב בשורת הגאולה, שכתב לו ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן מרוסיה ביום ו׳ ט״ו תמוז:

הנני בזה להשביע נפשם יקרה בבשורה טובה ומאירה באור ה׳ כי טוב לנו, אשר היום זה היום שקוינוהו שב אבינו הק׳ שליט״א שלום צלחה הביתה. הנני ידידם עוז הדו״ש מקול״ע,

ש׳ זלמן

וביתר פירוט כתב ה״ר סעדי׳ ליברוב אל יבדל״ח ה״ר אלי׳ נחום שקליאר, בי״ד תמוז:

. . . בטח נודע גם לכם מאת אשר עבר עלינו בכלל ובפרט בחיי רוח אפינו שליט״א כי הרשעים כים נגרש ויהמו גליהם להרעיש ולהפחיד את האני׳ הקטנה המתנענעה גם מגל וגל קלוש התמידי והרגילי, ומה גם בעת האחרונה סער גדול התחולל על ראש רשעים יחול, והמים הזדונים יגביהו לשמים שיאם ואמרנו כי צפו מים על ראשינו שליט״א ורוח אפינו שליט״א נלכד ח״ו בשחיתותם אור ליום ד׳, שלח, ולולי ה׳ שהי׳ לנו אזי עבר ח״ו המים הזדונים ימ״ש, וב״ה שלא נתננו טרף לשיניהם.

והנה היום יום ש״ק פנחס, יום אורה ושמחה הוא בהגיעה לנו הבשורה הנעימה כי היושב בשמים נתק את מוסרות ועבות הרשעים ימ״ש מעל ידי צש״ע [צדיקו של עולם] שליט״א וכהמס דונג יאבדו כו׳ וצדיק כתמר יפרח, וכבר נסע להיכל ק׳ לליע[נינג]רד לשלום ולכט״ס, ומעתה נקוה לעזרתו ית׳ כי יתן לנו ולכל החפצים להנות מזכותו ואורו מנוחת הלב וחיי אושר הגו״ר.

והנה פרטי הדברים בטח נודע לך, ואעפי״כ אודיע לך מאת אשר ידוע לנו. באור ד׳ שלח, כחצות לילה נראו המשחיתים במעון ק׳ לחפוש ולא מצאו מאומה, וכב׳ שעות שהו בביתו, ואח״כ לקחו אותו שליט״א עמם ימ״ש, וכבואו לשמה כבר האיר היום ותיכף לקח את הטו״ת שהביא עמו (ואם כי מתחלה לא רצו הם אך א׳ להם כי לאו לא ילך) והתחיל לקרוא ק״ש ושמו״ע בפומבי והתחילו להרעים עליו והוא לא קם ולא זע ובאמצע שמו״ע קרעו מעל ראשו את התפילין וגם נתנו לו הכאה בהבית יד של הקשת, ידי רשעים תשברנה, ותיכף הודיע שלא יאכל ולא ישתה ולא ישן אם לא יחזירו לו התפילין. ובהיותו חבוש בחדרו הנה כל היום צעק וטפח בידיו בהכותל והרעיש עבור התפילין עד כי נחר גרונו ח״ו ואין קול כו׳.

אבל אבינו שבשמים שרצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם פנה אל תפלת עבדו, ולמחרתו באמצע היום פתחו את הדלת וקראו אותו לחקור אותו, והשיב תיכף כי לא ישיב מאומה אם לא יתנו את התפילין, וכאשר לא חתו מזה התחיל להכות על השולחן ברעש גדול אודות התפילין עד כי שלח עבור התפילין ותיכף בקש כוס מים קרים, והתחיל לדבר עם הרשע ימ״ש, שאבותיו היו מהמקושרים לרבותינו נבג״ם, ודיבר אתו כמו עם נער שובב בערך הקל ביותר בלי שום נשיאות פנים, ואף כי מה שהוא או׳ שאסור ללמוד זהו שקר, כי מותר ללמוד ולמדו וילמדו והוא יתעסק גם להבא בהדברים שמתעסק וכו׳. ואי״ה כאשר יודע לי הדברים בדיוק יותר אכתוב לך. את התפילין הביאו לעת ערב, ויותר לא דברו עמו.

וב׳ שבועות לא אמרו לו מאומה מה יהי׳ עמו, וכן גם מביתו לא ראו אותו ולא שמעו מאומה, וביום ג׳ או ד׳ ער״ח תמוז הודיעו לו כי נידון בשילוח לעיר קאסטראמא. מתחלה אמרו ימ״ש כי מקומו יהי׳ בארץ גזירה שכל הנשלחים נידונין שמה כנודע ר״ל ונזדעזע נפש ישראל ותכסנו פלצות, ואח״כ נשתנה לטובה כנ״ל, אבל עוד הי׳ אסור שמה, וגם דעתם הי׳ להובילו ח״ו כדרך האסירים וב״ב יחיו היו שמה להתראות אתו מעט, אבל אח״כ בעזרתו ית׳ הוציאו כאור צדקו וביום א׳ בלק הניחו אותו לביתו על יום עד הערב ואח״כ יסע בעצמו למקומו הנ״ל, ונסעו אתו עמו מאנ״ש וגם רבים מאנשי העיר לווהו על בית הנתיבות. ועוד פחדנו פן אולי שמה בקאסטראמא יהי׳ איזה שינויים, אבל כאשר התראה לפניהם קבלוהו בסבר פנים יפות, ואך פעם א׳ בשבוע הי׳ צריך לבקר אותם. ומובן הדבר כי אחר זאת כי מחד גיסא נתנו תודה לה׳ ית׳ השם נפשינו בחיים וכו׳, אבל הלא המיצר במקומו הי׳ עומד וד״ל.

ביום ש״ק פ׳ בלק התפלל שמה בביה״כ עד שעה חמישית והי׳ כמו בר״ה, כן כתב רא״ח אלטהויז, עד כי ביום ג׳ או ד׳ ענוהו ה׳ ית׳ מן המרחב הגלוי והטוב לנו ונעשה חפשי לגמרי, ובטח על ש״ק הזה בא לביתו, ואך לא קבלנו עוד משם מכ׳ אחר ביאתו לפ״ב.

את כל הי״ט יום שהי׳ בשמה אמר בכ״י עננו ובערב הפסיק רק במזונות ומים, וכעת שמעתי כי ג׳ ימים הראשונים עשה הפסקה אך לא נודע לי ברור. אמר וכ׳ שמה מא׳ א׳ [וכתב שמה מאמר אחד], כבר ניתן להעתיק ד״ה מן המיצר קראתי, ועוד יש. עבור הכתיבה ג״כ נתנו חבטה. והשי״ת ישלח לו רפו״ש ויהי׳ בריא אולם בכל רמ״ח איבריו ושס״ה גידיו, כי א׳ לרא״ח הנ״ל כי מרגיש כאב בכל אבר.

בבואו לביתו מהמיצר א׳ בזה״ל, כי אתה הוי׳, וואס מיא דערציילט אפין אלטין רבין האב איך דאס

גיזעהען במוחש, איצטער וועט צוקומען ציורים אין חסידות (ועוד מילין א'), [אן] גוזמאות איך האב גיזעהען דעם טאטין אלע פערטל שעה. זהו הכל ממכ' ראי"ח הנ"ל שחזיתי בעצמי, ואקוה כי יעלה לי להעתיקו.

בבואו לקאסטראמא א', ווען וועט מען שוין קענען זאגין חסידות. דריי יאר א ליינגע צייט צו וואכטן, מיא דא[רף] זעהען אז מיא זאל לערנען חסידות, איינער זאל מעורר זיין דעם אנדערין. והשי"ת בטח יזכנו עוד לשמוע דבורים כיוצא מפי כ"ק קה"ק שליט"א.

* * *

בע"ה, מוש"ק מטות

היום הגיעני מכתבך מג' פנחס, ומאד אתחרט על שלא זרזתי א"ע בשילוח מכתבי דנא והי' משיב נפשות בו, אך תמחול לי ידידי כי דמיתי כי בטח כתבו לכם מתמן, ובשבוע דנא הי' מלא מטרדות העסק ולכן נתעכב. והנה בהיותי ביום ד' „מטות" במוסקבא הכינו א"ע לקראת בא כ"ק א"ש לשמה, ואפשר כי יהי' בשמה על „דאציע".

לביתו בא ועש"ק פנחס. בד"כ הי' נס פתאומי שלמע' מסהשת"ל [מסדר השתלשלות].

אמנם נסע ל„דאציע" מאלאחאווקא שאצל מוסקבה, מחמת הסיכון להשאר בלנינגרד. בגלות מאלאחאווקא ישב ששה שבועות. ימים אלו היו ימי דוחק ולחץ, יסורים נוראים ופחדים גדולים. שימש אצלו שם כמזכיר ה"ר יעקב זכרי' מאסקאליק. מחשש עין הבולשת לא כתב משם רבנו מכתבים. רק מכתב אחד הגיע לידינו, שנכתב משם להר"י דזייקאבסאן ביום ה' פ' עקב, בחתימת „יעקב", שאפשר הוא הרי"ז מאסקאליק הנ"ל. המכתב מוגה בכמה מקומות בכתי"ק ונכתב בשפה מוסתרת:

ממכתבו שנתקבל לה[. . .] שיחי' נראה וניכר כי לא הבינו את המצב האמיתי באשר הוא, כי לא נתעוררו באותה התעוררות הראוי' להתעורר, הן להרעים ולהרעיש ולפרסם בכל העיתונים כו'אוי במאורע כזה ר"ל, והן בהנוגע לעזרה הדרושה ברוח ובפועל אשר יעתיק מושבו לר' מרדכי שו"ב שיחי' [לריגא – מקום מגורו של ר' מרדכי שו"ב חפץ (דיסנער)], אשר מפה אינם יכולים לעשות מאומה, והרופא שעשה הרפואה [כנראה ד"ר יוסף ראזין דלקמן], כמ"ש הרמא"ל [ה"ר מנדל ארי' ליב לאקשין, יו"ר אגודת חסידי חב"ד בארה"ב] להרב זעוין שיחי', דרוש ומוכרח אשר עתה יעזור להרב ר' מאיר שיחי' [הילדסהיימער בברלין שהתעסק בגאולת רבנו] כפי אשר בטח הודיע להם רש"פ שיחי' [ר' שרגא פייוויש זלמנוב מווארשא, שע"י היו שולחים המעות], וידעו כי בנפש הוא, כי באמת הוא ח"ו באותו המצב אשר הי' בעת סגירתו ל"ע ר"ל, ואינו יכול להתעסק כלל, ובריאותו חלושה ביותר והוכרח לנסוע לר' רפאל הכהן שיחי' [למאלאחאווקא הסמוכה למוסקבה – מקום מגורו של ר' רפאל הכהן] כי מקומו [לנינגרד] נאסר לו להיות. ואם כי זה הוא בע"פ, ולא בכתב, אבל הוא עוד קשה מכמו בכתב.

וברור הדבר דבאם הייתם יודעים מצב הסכנה דכעת הייתם עובדים בחריצות גדולה, ולא הייתם נָחים אף רגע, מלעשות כל מיני עשיות, בכדי להעתיק מושבו כנ"ל. ועליכם לפרסם כי אינו ענין פרטי של חסידים בלבד, כ"א הוא ענין כללי הנוגע לכלל ישראל, בלי הבדל מפלגה, אשר האמת הוא כן, ותמול כתבתי בקצרה לאחיו הרב ר"א [ר' אלי' סימפסון] שיחי', וכעת הנני כותב גם להרמא"ל שיחי', ותתיישבו ביניכם איך לסדר הדבר.

ומוכרח הדבר אשר יתראה עם האדון פעליקס לבקשו שהוא יבקש את הרופא [ד"ר ראזין] להניח כל כחותיו לעזור דבר העתקת מושבו לרמ"ד שיחי' [לריגא, מקום מגורו של ר' מרדכי דובין] (ובעניני אמצעים של כסף לפי"ד אינו כדאי שידברו עמו בזה כלל בכדי שלא יוקטן אצלו הענין בכללותו, רק ידבר דבר הזירוז בהתקציב, ואשר בשביל המאורע אשר קרה ל"ע צריך הוא וחבריו להשתדל למלאות [כ]כל אשר ביקש בעת ההתראות). וכן נחוץ הי' שהרמא"ל יהי' אצל הרב אלי' שמואל שיחי' עלקין [בשיקגו] ולעשות שם התעוררות גדולה דבר ההוצאה. כן להתראות עם ראשי הקהלה דפילעדאלפיע האדון מר יעקב שיחי' ביליקאף המכיר אותו פנים, והוא איש בעל רגש טוב, ועלול להבין את המצב (וגם אתו צריכים לדבר דבר מילוי התקציב, ובדבר אמצעים של כסף צריכים להזהר שלא יפעול עליו כנ"ל). וכל מה שיהי' לכם תשלחו לרמ"ד שיחי' ולרש"פ שיחי', כי שנים אלה נבחרו אשר אצלם יהי' הנגבי', ורק תודיעו תומ"י לר' רפאל שיחי' או לרב"ש שי' [לר' רפאל כהן או לאביו ר' ברוך שלום במאסקווא, כדי שימסרו המכתבים לרבנו. ובאופן ישיר לרבנו הי' מסוכן לשלוח מיראת הצנזורה] כמה נשלחו.

והנה הרמא"ל והר"א שיחי' בטח גם מבינים את המצב, אבל אתה הר"י שיחי' צריך לידע יותר, כי ידעת את המצב בעת נסיעתך. ואכפיל ואשלש כי הדבר ח"ו ר"ל מסוכן מאד ודרוש השתדלות גדולה במאד מאד, ואתם אל תנוחו ואל תשקוטו עד אשר תשיגו כי הרופא שלכם ידבר עם חבירו הכהן [ד"ר בערנארד] ועם הרב ר' מאיר שיחי' וימלא בקשתם בכל דבר עזר אשר יבקשו אצלו, כי בעזה"י כחו רב להשפיע בזה, והשי"ת יעזור לכם בגו"ר.

על ההשתדלות ע"י אנ"ש בארה"ב להצלת רבנו ויציאתו מרוסיה מסופר בספר תולדות חב"ד בארה"ב ע'

לב־ו. כאן נמשיך לספר על המכתבים שכתבו מרוסיה בנושא הזה.

את ההחלטה לצאת את רוסיה ואת בקשת העזר ע״י אנ״ש בארה״ב כותב המזכיר החדש ה״ר יחזקאל פייגין:

ב״ה, כ״ז מנ״א

כבוד ידידיי הנכבדים הרה״ג וו״ח יא״ב מוהר״ר אלי׳ נ״י סימפסאן ומהור״ר ישראל נ״י זוראוויצער [דזייקאבסאן]

אחדשה״ט. הנה זה זמן כביר לא כתבתי לכם מכתב מחמת שלא קבלתי שום מענה על מכתביי הקודמים, אך להיות כי היום דברתי עם אבינו יחי׳, ואחר כל אריכות הדברים מוכרח הנני לבא אליכם בדברים אחדים.

ידוע הענין שכל דבר מרחוק בא בא׳ משתי פנים, לפרקים מחמת הריחוק ממצב המקום א״א לשער בשום אופן הענין כמו שהוא אך מתקטן בהשערת השכל ובהרגש הנפש, היינו בהתרגשות הנפש מזה, ולפרקים להיפוך מרחוק יכולים לשער איזה ענין באופן אחר נעלה יותר מכמו שהוא. מובן שהעיקר מסייע בזה גם הרצון, רק הראי׳ מקרוב אין מניח הרצון להתפשט בכוחות הנפש לשער שלא כפי האמת.

וכן אחשוב אודותכם. בעת מחלת אבינו הייתם בפן הא׳. ובאמת מרחוק א״א לצייר עד כמה היתה צפוי׳ סכנה בפו״מ ר״ל ל״ע [בפועל ממש רחמנא ליצלן לא עתה], ורק מחסדי ה׳ והי׳ ממש נסים נגלים, אבל אתם בשום אופן לא ציירתם זה. וכן להיפך בקבלכם הבשורה הטובה, אם כי באמת אין לשער הבשורה הטובה, ולו הי׳ כל מימי אָקעאן הגדול שלכם משקה לא הי׳ מספיק אם הי׳ בכוחינו לשתות, אך מ״מ כפי הנראה השערתם בזה היתה גדולה מכמו שהיא (ואולי גם המודיעכם בזה טעה בזה וטועה ואינו יודע).

האמת הוא, אם כי בפועל עברה הסכנה, ובפועל יצא ממחלתו, אבל רק בפועל וד״ל. ולבד מארז״ל לאו כל יומא מתרחש ניסא ה״י, הנה עוד אמרז״ל אין סומכין על הנס. וע״כ זהו רק בחסד ה׳ עלינו, אבל עלינו כעת לעשות מה שביכלתנו ובהכרח להשתדל להוציאו בע״ה לגמרי ממחלתו שח״ו לא תחזור עוד הפעם, ואשר ע״כ צריכים ע״ז רופאים מומחים. ובהכרח שיסע לאחינו מרדכי דיסנער [חפץ, בריגא] לע״ע כי אין מוצא אחר לע״ע (ואח״כ נראה בע״ה).

ומובן שע״ז צריכים הוצאות, הא׳ מחמת המחלה שהי׳, ולאחר כל הניסים יוצאים מדרכי הטבע בזה הי׳ ההוצאות שלא תוכלו לשער בסכומים של מספר הרבה מאות הראשון מכ״ב אותיות במילואו [הרבה אלפי דולאר], ואחרי כל ההתעוררות מאחינו פה יותר מכפי הכוחות, נשאר בעל חוב גדול שלא תוכלו לשער. ומובן שלא יכול ליסע בל״ז. והשנית הוצאות הנסיעה בעצמה אשר לא כ״כ בנקל ליקח אותו ממקומו [לאסוף אצל אנ״ש ברוסיא] אחר מחלה נוראה כזו וד״ל. והתחלה הראשונה בבואו לשם, כי הלא ידוע לך שאחינו מרדכי דיסנער אינו עשיר.

ואשר ע״כ, כפי ששמעתי שסה״כ נשלח ממחנכם כשנים ממספר הנ״ל, אשר לפי מצב ההווה אין ממשות כלל סכום כזה, היינו שני [אלפים] דאלער ששלחתם. דעת אבינו שבהכרח צריך ע״ז כ״ה [אלפים] דאללער ואז אפשר להוציא הדבר לפועל בעזרתו ית׳. אזרו כגבר חלציכם לא תאחרו המועד.

אחשוב למותר לבא אליכם עוד בהתעוררות לאחר ביאורי לפניכם פרטי׳ המצב, כי כמוני כמוכם בני אב אחד כולנו. מובן שדבר הנראה לעינים הוא באופן אחר. הנני מדבר אליכם ותדבר עם יתר קרובינו, אבל הזדרזו בהדבר, ופשוט הפועל יותחל כשיהי׳ מכם ידיעה שהנ״ל מובן.

ידידכם אחיכם **יחזקאל**

ובי״ד אלול כותב אליהם שוב:

אחדשה״ט. הנה שלחתי לכם מכתב ממוסקווע כמעט מענה על כל מכתבכם, כי כמעט לכוונה זו נקרא נקראתי, כי כעת אין אתו שום אדם שיוכל למסור לו בכלל איזה ענין ובפרט ענין פנימי, והייתי שם כעשרה ימים והוכרחתי לנסוע מחמת מצב ב״ב כי אין על מה להניחם.

סוף דבר העיקר הוא כך. מתוכן הדברים כבר כתבתי לכם שהנסיעה למרדכי דיסנער מוכרחת, לא תוכלו לשער כמה אין מילין לתאר המצב (הנני מקצר כעת ובמכתב השני אאריך, אי״ה). ויש חשש להתחיל ההתעסקות, אך אם יתחילו ולא יהי׳ מניעות מצד הבע״ב שאולי לא ירצו להניחו, אך אם יתרצו, און מיא וועט שוין וויסין אז מיא וויל פארין, קען מען זיך ניט פארשטעלין ח״ו וואס קען זיין אז מיא זאל בלייבין זיצין אופין ארט. וע״כ נוגע בפו״מ אין גאנצין אז קיין מניעות זאל זיין, ווי מיא זאגט דאס דארפין זי[ך] ארויסחאפין.

גם עד הנה לאחר כל ההכנות טבעיות שהי׳ פה, לו ידעתם המצב כמו שהוא הייתם יודעים שזהו ארויסגיחאפט. אידישער תהלים ותענתים אשר נקרעו שמים מצעקות בני ישראל בכל מקום אשר השמועה הרעה ל״ע פרשה כנפיה, כי לא נמצא איש ואשה אשר עדיין נאמנים עם ה׳ שלא נגע בפו״מ להם וללבם וד״ל.

את כל זאת ידעו בסוד רק אלו שעבדו אצל רבנו, אך כללות אנ״ש עדיין לא שמעו על התכניות לצאת את

רוסיה. לכן מתאר ה"ר סעדיה ליברוב, במכתב אדר"ח אלול אל יבדל"ח ה"ר אלי' נחום שקליאר, את המצב אצל רבנו במאלאחאווקא, ואינו מזכיר כלל את תכנית ההעתקה מרוסיה:

בבית חיינו שליט"א החיוה"ש שורר אתם. כ"ק א"ש הוא בדאצע „מאלאחאווקע" אצל מאסקווא, אשר שם השו"ב מ"ד טעלעשעבסקי ואתו אך אחדים מב"ב יחיו, היינו הרבנית תחי', ובתו הצעירה תחי'.

להתראות ולהכנס לפניו אינו לרצון כ"כ, הא' מצד הבריאות שהוחלש מאד ומסיבות פגעי הזמן ל"ע ומאורעות לא טובות של אנ"ש יחי' תוסיף לדאבה את נפשו ח"ו ולשבות מנוחתו, ועוד מסיבת הפרסום שעכ"פ ראוי למנוע אותו.

. . . איפה יהי' כ"ק א"ש בימים הנוראים עוד לא נדע. וכפי הנראה יהי' בשמה על הדאציע, ואם יהי' באפשרי להתאסף ולהסתופף זהו חקירה גדולה, כי לפי הנשמע הנה פרסום אינו לרצון לפניו וכו'.

על מצב הרוח של אנ"ש והתמימים ברוסיה באותה שעה למידים אנו מתוך מכתבו של ה"ר יהושע שי' קארף, שכתב אל ה"ר אלי' נחום שי' שקליאר בג' תצא:

אחי יקירי! נרדפנו על צווארינו אין מעמד, ה' ברחמיו המרובים ירחם על פליטת עמו. אין מילים בפה ואין כח ביד לכתוב ולספר, וד"ל, מעונים ומרודים.

מעיתונים יש לפעמים טובה [כשיתפרסמו הדברים מחוץ לרוסיה], וראויים דברי היוצאים מלב כואב ודוי המדוכדך עד דכדוכה של נפש, להשמע. והשי"ת ירחם.

נסכם את מאורעות אותו קיץ בסקירה קצרה שכתב רבנו בעצמו, בח' מ"ח תרפ"ח, לאחר צאתו את רוסיא והתישבותו בריגא (אג"ק ח"א שלח):

ברוך שהחינו וקימני והגיעני לזמן הזה, אשר אוכל לבוא בכתובים עם אוהבי וידידיי הנאמנים יחיו, לרווחה בלי שום הפרעה, כי במשך שלשת החדשים האחרונים של ימי מגורי במדינתנו הייתי מושלל היכולת – מפני פקיחת עין רואים, המחפשים הידועים – לכתוב גם פ"ש.

עוד טרם אוכל לכתוב בארוכה – כאשר הי' ראוי להיות – מכל אשר עבר עלי במשך חצי שנה העברה, כי חלישות בריאותי – ישלח לי השי"ת רפו"ש בקרוב – דורשת מנוחה במעט עכ"פ, ולישכח במעט לכה"פ מכל אשר עבר עלי – ל"ע – ביסורי הגוף והנפש, בעת ישבי במצור ובמצוק, בבית האסורים היותר קשה תחת דלתי ברזל, ובריחי אנשי חיל מזוינים, ופחדים נוראים, שמיעת צעקת חללי חרב, ונאקת חללי יסורים נוראים, לא יאומן כי יסופר אשר ימצאון אכזרים כאלו, ובזכרי תסמרנה שערות ראשי, והודו לד' כי טוב, אשר הצלני מרדת שחת ונשארתי ת"ל שלום בגופי, שמונה עשר וחצי יום ישבתי במאסר, עשרה ימים בגלות קאסטראמא, וששה שבועות בגלות מאלאחאווקע (נאות דשא סמוכה למאסקווא), אשר רק שם יכולתי לישב – מטעמים אשר אבאר במכתבים הבאים – קודם ר"ה הייתי ברוסטוב באהל קדש הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, ואיזה ימים קודם ר"ה באתי לפטרסבורג והייתי שמה כל ימי החג עד כי בעמל רב ובהשתדלות גדולה פעל ידידנו היקר באנשים אי"א באמת מו"ה מרדכי שי' דובין, שנסע שלשה פעמים במשך כשני חדשים, ובהוצאות מרובות ביותר, וביום ה' אס"ח הוכרחתי לעזוב את מדינתנו. יתן השי"ת ואביא את המחשבות הטובות בהחזקת התורה במדינתנו מהכח אל הפועל הטוב.

פרק כד

ועד מגן ומחסה ליהודי רוסיא

מכל אשר עבר עליו, במשך חצי שנה זו, השתדל רבנו לשכח במעט עכ״פ, כאמור באגרת המועתק לעיל, אך לא מצרותיהן של בני ובנות ישראל שנשארו עדיין ברוסיא ושהרדיפות עליהם גוברות מיום ליום. מיד בהגיעו לריגא יסד בה „מרכז״ שיתעסק בעבודה נמרצת לעזרת יהודי רוסיא.

עוד בהיות רבנו ברוסיא יסד, מחוץ לגבולות רוסיא, ועד עסקנים מיוחד שיתעסק בטובתם של יהודי רוסיא. על הרצון ליסד ועד כזה ועל החברים העתידים להשתתף בו כתב, אל ה״ר משה וואלאדערסקי בפרנקפורט, בג׳ כסלו תרפ״ד (אג״ק ח״א קנא):

בארתי הכל בארוכה למען יהי׳ להם מושג כללי מהנעשה ואת אשר אפשר בעזרתו ית׳ לעשות, רק שיהי׳ לנו עזרה ותמיכה, ואשר על כן הנני דורש כי יעשו אגודה אחת כבודו, ר׳ שניאור שי׳ אייזענשטאט, ר׳ נחום שי׳ ראבינאוויץ, וידידי מר ואלף שי׳ המסור ונתון בכל לבו לטובתן של היראים, ובטח מכירו, ובאם שאינו מכירו הנני מבקשו כי יתדבר אתו בזה, לעשות אגודה בשם „הקמת הריסת יעקב״ אשר מטרתה תהי׳ לעזר לכל הדברים האמורים בזה, והמה ישלחו קול קורא לעזרה בכל מרחבי המדינות ואגודות שונות, וכל כספי התרומה יגיעו אליהם בשטרי דאללאר או פונטין, והם ישלחום אל המקומו׳ בסדר ומשטר הראוי בעזרתו ית׳.

נראה שבאותה שעה לא יצא ועד זה לפועל, אלא כעבור שנתיים וחצי, בקיץ תרפ״ו, שאז כותב רבנו אל ד״ר יוסף רוזין, בי״א מנ״א תרפ״ו (אג״ק חי״א ג׳תשצט*):

ע״ד הקאמיטעט הנבחרים הם הר׳ ר׳ מאיר שי׳ ד״ר הילדעסהיימער, והאדונים הנכבדים מר פ. ואלף מפראנקפורט ומר אלכסנדר ריינין יחי׳ מניישאטעל, ולשלשה אלה יומסרו כל כספי התמיכה לעניני תורה בהנוגע אלינו.

וכשיצא רבנו את רוסיא והתישב בריגא, בתחלת שנת תרפ״ח, העביר את הנהלת הועד הזה לריגא. מיד בחודש הראשון לבואו קיים בריגא ישיבות אחדות בנידון, ואף נסע לשם כך במיוחד לימים אחדים לברלין (כמסופר במבוא לאג״ק ח״ב ע׳ 6).

על אחת מהישיבות האלו בריגא דווח בירחון דגל ישראל (נ. י. אדר תרפ״ח ע׳ 10־12):

פרטי־כל של ישיבות הועד לחזוק התורה והדת ברוסיא

ביום השלישי וביום הרביעי פ׳ חיי שרה שנה זו היו בריגא ישיבות אחדות של הועד לחזוק התורה והדת ברוסיא הסובייטית. בישיבות האלו השתתפו: האדמו״ר שליט״א מליובוויץ, הגאון ר״י רוזין שליט״א מדווינסק, הגאב״ד דמתא רמ״מ זק שליט״א, הרב ד״ר הילדסהיימר שליט״א וציר הסיים ר׳ מרדכי דובין שליט״א.

נוכחים: ר׳ מנדל גוראַרי, ר״ש גוראַרי, ר״י לאנדא, ר״מ שניאורסון [הוא כ״ק אדמו״ר שליט״א], ר׳ אביגדור וואלאנשאק, ר״א ריינין, מזכיר ש״י וויטנברג.

סדר היום:

א. דו״ח על העבודה בס.ס.ס.ר.
ב. תכנית העבודה.
ג. שאלת הגנה חקית.
ד. התארגנות הועד והלשכה.
ה. דרישות לפני הדזוינט.
ו. העברת ההנהלה לריגא.

סעיף א׳:

ר׳ שמרי׳ גוראַרי: מרצה דו״ח ע״ד העבודה ברוסיא, אשר התנהלה בכמה מקצועות: יסוד חדרים, ישיבות, חברות „תפארת בחורים״, „משנה״, „עין יעקב״ וכדומה. גם במקצוע הגנה חוקית השיגו רשיון של „הוציק״ להורות לקבוצות קטנות למודי תורה והגינו במאורעות פרטיות על מוסדות התורה והדת. במקצוע התמיכה למלאכת יד נעשו צעדים, שהוכיחו את אפשריות העבודה ונחיצותה, הרבה נעשה לחזוק התורה, לתקון מקואות וכדומה. בעד המושבות דאגו הרבה להקים להם מוסדות דתיים: שחיטה, מקואות, בתי תפלה. עכשו דואג הועד העומד להוסד להחזיק בקיים מכבר ולהרחיבו עד כדי לקבל 16000 תלמידים [ראה לעיל פ״ז סוף סעיף ו].

סעיף ב׳:

מתאשרת תכנית העבודה המצרפת לפרטי־כל.

סעיף ג׳:

המרצה אד״ש [אדמו״ר שליט״א]: ברוסיא צריכים להבדיל בין שלשה מיני כחות, שלעומתם צריכים

לבקש הגנה בחקים של ס.ס.ס.ר. ובהשתדלות של השפעה על האדמיניסטראצי', ואלו הם השלשה: „השלטון המרכזי, השלטונות המקומיים והיעווסעקציי"; השלטון המקומי לא תמיד מכון לרצונו של המרכז והיעווסעקציא עובדת בכלל ברדיפותיה נגד הדת בנגוד לשלטון המרכזי, כי השלטון המרכזי התיר את הוראות הדת בקבוצות שונות והתיר ללמד לבני 18 ומעלה, והיעווסעקציא מבקשת לאסור מה שהתיר החק.

על כן נמצא שמלחמתנו נגד היעווסעקציא תמצא לפעמים הכרעה להצד הדתי נגד היעווסעקציא על ידי השלטון העליון. הרפרסיות נגדנו אינן נובעות מהשלטון המרכזי אלא באות על ידי היעווסעקציא אשר בוחרים באמצעים בלתי כשרים למען הרע לדת, כי המלמד הוא עובד לגלי וגם השלטון המקומי לא יגע בו לרעה, עד שהיעווסעקציא תלשין עליו עלילה בדוי' שהוא קונטר־ריבולוציונר, שהוא ספקולאנט ועוד כהנה.

ע"כ השופטים מזכים לפעמים קרובות את שומרי הדת הנאשמים על־ידי היעווסעקצים.

הד"ר מ. הילדסהיימר: אם כן צריכים אנו לבקש תחבולות נגד היעווסעקציא, ולעבד הצעות איך להלחם נגדה על־ידי השתדלות דיפלומטית ממקומות שונים. לפי ראות עיני אפשריות שתי תכניות בעבודתנו זאת: 1) לעורר השפעה קונצוטרית על מנהיגי המדינה ס.ס.ס.ר. על־ידי צירי המדינה ברומה, גרמני' ופאריז, אשר יפנו כולם בעת אחת אל הממשלה בענין זה, להעירה על תעתועי היעווסעקים, וכן אותם האנשים הפרטים, אשר מנהיגי המדינה יתחשבו עם דברי[ה]ם, יפנו אל המנהיגים האלה בהערה כזאת. וכמניע קודם לכל התנועה הזאת תהא הוצאת חוברת המכילה חומר עובדות המגלות את טיבה של היעווסעקציא ומעידה על מעשיה הרעים לכל פרטיהם. החוברת הזאת תתאר גם את פרוד הדעות שבין הממשלה והיעווסעקציא. 2) סיסטמה שנית אפשרית: להתחשב בזה, שגם ביעווסעקציא גופא ישנם חוגים שאינם שבעי רצון מהפרעות האנטי דתיות. לפנות אל החוגים האלה, כלומר, לבקש השפעה על היעווסעקציא גופא, וכן להראות באצבע לממשלה על החוגים האלה, כלומר, לבקש השפעה על האגף הזה ביעווסעקציא, שהוא מתון יותר ולהשתדל שתגדל פעולתו. נוסף לזה צריכים לעבד הצעות של דרישות מפורטות, מה בקשתנו מלפני הממשלה. כן גם מתעוררת שאלה חמורה: מי הם המשתתפים בעבודת ההגנה החוקית, כלומר: איך לארגן את העבודה ואת מי להזמין אליה. אפשר שלעבודה הזאת צריכים להזמין חוג יותר רחב מאשר לעבודת העזרה הרוחנית והחנוך, שכן צריכים לדאג שזו האחרונה תהא על טהרת הקודש, לשם „תורה לטהרתה".

אד"ש: אמנם אי־אפשר לפתר עכשו את פרטי כל הענינים, אבל נתחיל עכשו בעבוד החמר לפתרון השאלות.

ד"ר הילדסהיימר: גם אני חושב שאספתנו זאת גם אם לא תתן לנו פרטי כל עבודתנו תתן לנו את ראשי הפרקים בעבודה על־ידי המו"מ שתתנהל כאן.

רש"ג: מציע למסור את הנהלת העבודה עד הפגישה הבאה עם אדמו"ר שליט"א לד"ר מ. הילדסהיימר.

ד"ר הילדסהיימר: איני רשאי לאמר לאו אעפ"י שיש קשי רב בדבר.

החלטות:

1. מבלי לקבע בפרטות את סדר העבודה להגנה חוקית של מוסדות התורה והדת נגד היעווסעקים, אשר מבלי להשגיח על חפש הדת השורר בס.ס.ס.ר. מבקשים לדכא את דת ישראל, ליסד ועד תחת הנהלתו של הד"ר הילדסהיימר בברלין, אשר הוא ינהל את העבודה הזאת.

2. [להעיר] את אזני הממשלה ס.ס.ס.ר. על תעלולי היעווסעקציא המתנגדת להקונסטיטוציא של המדינה, ויואיל להשתמש בהשפעתו על מנהיגי המדינה ועל האורגנים הראשים לשם הגנת המצב החוקי של התורה והדת.

3. לעבד הצעות של בקשותינו לצרכי התורה והדת בס.ס.ס.ר. בנוגע למצבן החקי.

4. ללקט את הדקומנטים המעידים על העובדות המחפירות מעשי היעווסעקים ותעלוליהם לכל פרטיהם ולהוציאה לאור למען שפך אור על הכתה הזאת לעיני מנהיגי המדינה בס.ס.ס.[ר.] ולעיני הצבור העברי והכללי.

סעיף ד':

התארגנות הועד והלשכה:

החלטות:

1. שהועד יהי' חרדי בשלמות בלי שום נטיות ופשרות וישגיח גם על מהלך העבודה שתהא לרוח זה.

2. אל הועד נכנסים האדמו"ר שליט"א מליובוויץ, הגאון ר' יוסף רוזין שליט"א מדווינסק, הגאב"ד דמתא ר' מ"מ זק שליט"א, הרב ד"ר מאיר הילדסהיימר שליט"א מברלין, והד"ר ב. כהן מברלין וציר הסיים ר"מ דובין.

3. הועד יעבד תחת הנהלתו של ראש הועד הרבני בס.ס.ס.ר. אדמו"ר שליט"א מלובאוויץ.

4. בשים לב לזה שעוד צריכים לכונן ועדות לצרכים ומטרות פרטיות אשר עדין לא נתבררה הרכבתן של הועדות – לפרסם בעתונות רק את דבר יסודו של הועד, בלי הרכבתו הפרטית כי חשיבותן של הועדות לא פחותה הוא מחשיבותן של הועד הראשי.

5. בנוגע להתארגנות הלשכה למסור את פרטי ההצעות בענין זה למנהל העבודה, שיעשה בזה לפי ראות עיניו.

סעיף ה׳:

דרישות אל הדזשוינט.

החלטות:

1. בשים לב לזה, שהתמיכה אשר נתנה אשתקד לתקציב התורה בס.ס.ס.ר. אינה מספיקה לצרכים הדתיים של היהדות הרוסית, להשתדל לפני הדזשוינט **להגדלת סכום התמיכה** של השתא לעומת שנה שעברה, עד כדי שיוכלו לקבל את כל התלמידים הרוצים ללמד.

2. להראות להדזשוינט על **המצב הנורא** של [. . .] יהודים נעקרים מעדת ישראל, איש לא יחוש לעזרתם, כי היעווסעקצים חותרים בכל עוז להבקיע אליהם אל כל היהודים שבדגסטן, אשר אינם יכולים לעמוד נגדם מפני בערותם.

3. לבקש מאת הדזשוינט לתת לועד „לחזוק התורה והדת״ את כל הידיעות הסיסטמטיות והמפה הגיאוגרפית של הישובים היהודים בקרים ובשאר המקומות למען שידע הועד לערך את תכנית עבוד[ת]ם בקולוניות.

[4.] **תקציב תמיכת המלאכה.** הפעולות שנעשו עד עכשיו במקצוע זה הוכיחו, שצריך להוצר אורגן אוקונומי לחלק את הכספים הנתונים לתמיכה והוא יוכל אח״כ לשאב אותם גם חזרה. אורגן כזה הוא בנק למלאכה קסטרית. לעבודה כזאת של תמיכה צריך להתחלתה סך 30,000 דולאר, שסכום זה מחוץ לתקציב של חזוק הדת, וצריך לבקש אשורו מאת הדזוינט.

5. לבקש מאת הדזשוינט שיש[י]ג בעד המפעל הקוסטרי רשיון להכניס חומר גלמי בלי מכס ובלי לצנציות ע״מ לתתו לקוסטרים לתנאים נוחים.

6. ביותר חשובה היא גם הדרישה שיתן הדזשוינט לקוסטרים מכונות זולות בהקפה לתנאי תשלום נוחים בלי מכס ובלי לצנציות.

סעיף ו׳:

העברת ההנהלה לריגא.

המרצה ש״י וויטנברג. מכיון שקבע ראש המרכז אדמו״ר שליט״א את מושבו בריגא, מחייב טיב הענין להעביר את ההנהלה לריגא מפני כמה סבות.

החלטות:

1. העבודה צריכה להתנהל תחת שימת עינו של ראש המרכז על מהלך עבודה והפקחתו התדיר[י]ת כמו שהי׳ הדבר נוהג בלנינגראד, ואי־אפשר שתתנהל העבודה ברחוק מקום ממנו.

2. מטעם זה, וגם מחמת שכל המפעל התורני הוא פרי האיניציאטיבה של ראש המרכז ומפעלו פנו אליו חברי מרכז ועד הרבנים לפני עזבו את רוסיא בדרישה שגם מכאן ולהבא אחריות העבודה וההנהלה על שכמו דוקא ישען ויפרנסה באיזה מקום שיהא בו, ורק בתנאי כזה שינהל הוא ממקומו את העבודה ויהי׳ אחראי בעד פרנוס העבודה, ועל מנת שיתן משם את ההוראות והאינסטרוקציות הדרושות, מסכימים הם מצדם לשאת בכתפם את ההתחייבות להוציא לפעולה ולהגשים ברוסיא את העבודה במקומה.

3. בריגא אפשריות של עבודה לגלית בשעה שהעבודה הבלתי לגלית עד עכשו גרמה כמה קושי ומניעות להתפתחותה ולה[גדלתה], עכשו אפשר להסיר את הערבובים והפרעות האלו.

4. ריגא, העומדת על גבול רוסיא ואירופה מסוגלת להקים את הקשר שבין היהדות הרוסית להיהדות האירופית.

5. היהדות האירופית שכחה את אהבתה לאחיה שברוסיא ואפשר להזכירה ולעוררה עוד חובתה הקדושה ליהודים האומללים האלה רק ממקום שהוא חוץ מגבול רוסיא, בריגא.

6. גם הדזשוינט העיר, שיותר הי׳ נעים לו אלו הי׳ יכול למסור את תמיכתו לאורגן לגלי כעין ועד מבלי לקבע כלל את צורת הועד ותכונתו מאשר הוא מוסר אותו לאורגן בלתי לגלי בס.ס.ס.ר. ועוד הביע הדזשוינט, שבאופן כזה יכל הי׳ גם לאסוף אמצעים רבים יותר לצרכי התמיכה.

7. העסקנים ברוסיא מפחדים מפני רדיפות השלטון והיעווסעקציא. אם קבלת הכספים תהא על ידי אורגן בחו״ל הרי נמנעים הפחדים האלה.

סעיף ז׳:

החלטות:

1. להעביר את הנהלת הענינים להקופה המרכזית לריגא, למקום שבתו של ראש הועד הרבני בס.ס.ס.ר. וראש הועד הנוסד בריגא.

הבעת תודה:

הנאספים, הרבנים והעסקנים, עם אדמו״ר

שליט"א בראשם, תשים חובה קדושה ונעימה לעצמם אשר הם מתכבדים בה, להביע בשם היהדות הרוסית המדכאה והנענה את תודתה העמוקה לציר הדזשוינט הד"ר יוסף ראזין, אשר הי' לבו פתוח תמיד לכל צרכי היהדות הרוסית, לעזרה בחומר וברוח, וידע תמיד את לב היהודים הרוסים אשר דבקים בד' ובתורתו ובה חייהם, והוא, הד"ר יוסף ראזין, הי' שמח לעזרם בכל מה דאפשר. מקוים הם הנאספים שגם מכאן ולהבא כל הקשור והמו"מ אשר התחיל בין היהדות הרוסית והדזשוינט ואשר על ידי הד"ר ראזין הי' מתנהל עד עכשו יתנהל על ידיו גם מכאן ולהבא, כרצון היהדות והעסקנים הנאספים.

2. הנאספים, הרבנים והעסקנים, חשים חובה נעימה וקדושה להביע הכרת תודתם בשם היהדות הרוסית המדוכאה והנענה לד"ר ב. כהן אשר פעל ועשה הרבה לעזרתם הרוחנית והחומרית של יהודי רוסיא והכיר וידע את צרכיהם וחש לעזרתם בכל מה שאפשר.

תכנית העבודה לסניפיה

מטרת העבודה:

לעזור, ליהדות הרוסית בגשם ורוח בכל הדרכים המבואורות מטה:

א. המרכז ולשכתו בריגא:

לה מסורה ההנהלה הראשית לשם הגשמת התפקידים האלה:

1. **חזוק התורה:**

א. החזקה ויסוד של ישיבות, עם פקוח על סדריהן והנהלתן.
ב. החזקה ויסוד של חדרים, עם פקוח על סדריהן והנהלתם.
ג. החזקה ויסוד של שעורים לבע"ב, פועלים וצעירים בנ"ך.
ד. החזקה ויסוד של חברות „תפארת בחורים", „חברה משנה", „חברה תהלים" וחברה „עין יעקב".
ה. הגנה על מצבם החקי של מוסדות התורה ברוסיא על־ידי השתדלות בחו"ל.

2. **חזוק הדת.**

א. תמיכה לעירות וישובים לתיקונן של המקואות ופתיחתן.
ב. תמיכה לעירות וישובים לבדק בתי התפלה ופתיחתם.
ג. הדפסת ספרים שאזלו מן השוק או נתיקרו וכן הספקתם בזול מחו"ל.

3. **חזוק הדת וחזוק התורה בקולוניות.**

א. הספקת כל הצרכים הדתיים בקולוניות כגון בית הטבילה, תפלה, שחיטה וספרים.
ב. יסוד והחזקת חדרים והספקת ספרים ומלמדים.

4. **תעמולה.**

א. הנהגת תעמולה בכתב ובע"פ לצורך חזוק התורה וחזוק הדת.
ב. הוצאת עתון.

5. **תמיכת מלאכה והפצתה.**

לשם הטבת המצב החמרי של אחינו ברוסיא וכדי לאפשר להם את שמירת ש"ק ושמירת החיים הדתיים בכלל, יש צורך גדול בתמיכת המלאכה והפצתה.

א. המצאת מכונות בזול, בהקפה ולתשלום חלקי.
ב. המצאת אשראי, קרדיט בתנאים על־ידי התיסדות באנק מיוחד.

ב. להגשמת העבודה לסעיפיה קימות ונוסדות מחלוקות אלו:

1. **הלשכה המרכזית בריגא שע"י ההנהלה עם מחלוקות:**

א. הנהלת חשבונות מרכזית.
ב. קופה מרכזית.
ג. מחלקה ארגניזציונית, לסדר ולארגן כל סניפי העבודה לסדריהם.
ד. „לשכת אינפורמציא וסטאטיסטיקה", ללקט ולעבד כל ידיעות הנוגעות לכל סניפי הנקודה.
ה. לשכת תעמולה, לעורר ברוח ע"י כתבים ובע"פ לחזק התורה והדת ברוסיא.

2. **מחלקת הלשכה ברוסיא. תפקידה, להוציא את ההחלטות לפעולה.**

א. הועד שבו משתתפים הרבנים: הרב קלעמעס, הרב מילייקאווסקי, הרב גלוסקין והרב ליעוויטין בתור באי כח היו"ר והמזכיר הראשי הרב זיעווין.
ב. קופה שבה משתתפים: הרב קלעמעס, מר שניאורסון ישראל [כנראה צ"ל שניאור זלמן], ומר גוראר משה בתור בא כח היו"ר.

3. **מחלקה לארצות הברית.**

בה משתתפים הרבנים: הרב לאקשין, הרב סימפסון ומר קרעמער.

הדבר נראה לפלא איך זה התפרסם בדפוס דו"ח מהאסיפה, שבה מוזכרים בשמותיהם גם אנשים הנמצאים עדיין ברוסיא ופועלים בה למען חיזוק הדת. ואמנם, המזכיר ה"ר יחזקאל פייגין מתלונן על כך, באגרת שכתב אל ה"ר דוד שיפרין בה' אד"ש תרפ"ט:

לפי המצב הנורא השורר בשם אשר חוקרים ודורשים ומחפשים כו' אי אפשר לו לגלות שמות הערים אשר בהם נמצאים הישיבות כי בנפשם הוא ממש, אשר רבות צרות סבלנו מזה שהי' נדפס באחד העתונים בחורף העבר ע"ד האסיפה שהי' פה לעזור להישיבות ולומדי תורה ברוסיא.

על האסיפה הזאת, ודברי הגאון הרוגוצ'ובי בה, סיפר כ"ק אדמו"ר שליט"א בהתוועדות י"ט כסלו תשמ"ב (ראה „התוועדויות" ע' 535).

בהמשך לישיבה זו בא רבנו בכתובים עם פרופ' חאווקין, יו"ר האליאנס בפאריז; הרב יוסף צבי הערץ, הרב הראשי לאנגליה; הרב יוסף חיים זוננפלד, רבה של ירושלים; ר' מנחם מענדל רוטשטיין מווארשא ועוד. לשם כך נפגש בעת ביקורו בווילנא (בחדש אדר תרפ"ח) עם הג"ר חיים עוזר גראדזענסקי. ולשם כך שלח את חתנו הר"ש גוראר' (בחדשים אייר־סיון) לברלין פאריז ולונדון, להתראות עם הרבנים ועסקני הצבור בדבר שיתוף פעולה לעזרת יהודי רוסיא. האגרות האלו נדפסו בס' אגרות־קודש שלו ח"ב.

עיקר ההשתדלות היתה להקים „ועד מגן ומחסה ליהודי רוסיא", אשר בו יקחו חלק רבני ועסקני יהדות אירופה, ועליהם יהי' למצוא פתרון שיביא לביטול כחה של היעווסעקציה, הלוחמת בדת ובתורת ישראל, ע"ד עצמם וע"פ יפוי הכח שניתן לה מממשלת רוסיא. בכח זה סגרו בתי כנסת, חדרים ומקוואות, אסרו רבנים מלמדים ואנשי דת, ושלחום לארץ גזירה.

על חברי ועד זה ליצור קשרים, אישיים ובלתי רשמיים, עם נציגי הסובייטים בחו"ל ולהבהיר להם את אי התועלת וההשלכות של הנהגה זו, שבגללה מתפשטת הדיעה שממשלת רוסיא עצמה גם היא רודפת דת.

באדר"ח טבת תרפ"ח פונה רבנו לפרופ' וו. חאווקין, מראשי חברת „אליאנס" (כי"ח) בצרפת. האגרת נכתבה באשכנזית וניתן כאן תרגומה ללה"ק (אג"ק ח"ב שמז):

הנסיונות הקשים שעברו עלי בקיץ האחרון ברוסיא הביאוני לזה שנעתיק מושבנו למדינה הסמוכה לאטוויא ואבחר את העיר ריגא להתיישב בה.

לא שעזבתי את רוסיא, רק זאת שמקום מושבי הוא מחוץ לגבול רוסיא, וגם זאת כדי שאוכל להמשיך את עבודתי לטובת יהודי רוסיא באופן חפשי ובלתי תלוי.

לפני הנסיעה סדרתי ההכנות הראויות כדי להבטיח בעזה"י את המשך עבודת הועד שלנו לחיזוק התורה בלי שום הפרעה.

מעולם לא הפסקתי לשאת את דאגת יהודי רוסיא.

את המרכז לעזרה רוחנית יסדתי בריגא.

עבודת המרכז פועלת בנתינת עזרה רוחנית.

ואת דרכי הפעולה מפרט באגרת כ"ו טבת (שם שנד):

המשרד שעל ידי כבר ביאר לפניו בהרחבה במכתב הקודם את גודל הסכנה וההיזק של פעולות היעווסעקציה על יהודי רוסיא, היא גורמת שם למצב חירום לא רק במצבם הגשמי אלא גם במצבם הרוחני, והכרח גדול הוא לשבור את המזיק הזה בכל האמצעים המתאימים. ולא עוד, אלא שאף הממשלה בעצמה אינה נוחה כלל במעשיהם של היעווסעקציה. צריך להמציא פתרון שיביא לביטול כוחה של היעווסעקציה.

לצורך זה אקרא לאסיפה פנימית של אישים נכבדים כדי לערוך תוכנית מעובדת איך לבצע את המשימה. מובן מעצמו שכ"ז צריך להשמר בסוד מוחלט.

ובמוש"ק צו מפרט יותר (שם שסז):

משהו צריך להעשות כדי להכחיד במיטב האפשרויות את הכאב היהודי השורר בחומר וברוח. שום יהודי בעולם אסור לו לשאת באשמה של עמידה מנגד בקור רוח נגד ירידתם של שלשה מליון מאחיו בלי לעשות מאומה להצלתם, ואת זאת יכולים למנוע רק יהודי חו"ל. לכן מציע אני בזה לארגן איחוד של אישים נכבדים של כל מדינות אירופה, כדי לקחת לידינו, ע"י התייעצות מאוחדת ושיתוף פעולה גדול, את פעולות ההצלה של אחב"י ברוסיא, האדון ד"ר מ. הילדסהיימער בברלין והאדון רב הראשי גרודזענסקי בווילנא – לאחרונה, בעת נסיעתי המוצלחת לווארשא ווילנא, הי' לי העונג לשוחח אתו אישית – הבטיחו לי להשתתף בפעילות בעבודתינו. ברוב עונג הייתי מברך, כאשר גם כבוד הפרופסור הנעלה הי' מכבדנו אישית בשירותו לדבר טוב, כי גודל נסיונו וחשיבות הצעותיו יכולים להביא השפעה חשובה לעבודתינו. אני מאד משוכנע שבודאי לא ימנע מאתנו את התועלת הגדולה לעבודתינו שתביא אתה אישיותו החשובה. וגודל תודתי למפרע.

חתני הרב ש. גוראר' יסע מיד לאחר חה"פ לברלין פריז ולונדון, שם יתכבד לבקר את כבודו, לשוחח אתו על כל השאלות העומדות על הפרק. ובנתיים יונעם לי במאד אם הי' מודיע לי את חוות דעתו.

לא כל הפרטים של הנסיעה הזו של הרש"ג ידועים לנו. במהלך הנסיעה ארגן פגישות מרובות, אספות חשאיות והרבה להתכתב בנידון עם אישי ציבור ונדיבי עם. בארכיון חאווקין שבספריית ירושלים 292/4 מצויה התכתבות בת עשרים מכתבים בין הרש"ג ובין פרופ' חאווקין בענינים הקשורים ליהודי רוסיא בכלל ולנסיעתו זו בפרט. המכתבים כתובים ברוסית צרפתית וגרמנית.

בנוסף למכתבים נמצאים באותו ארכיון שני תזכירים סודיים בצרפתית, על מצב היהודים ברוסיה, שנמסרו לו ע"י חדב"נ הרש"ג לקראת האספה ביום 16/5/28. תזכיר דומה באנגלית נמצא בארכיון לוסיאן וואלף שבספריית ייוו"א תיק 114. בתזכירים אלו מספר, בין השאר, על התחלת רדיפות הדת ע"י היבסקציה, על עמידת הרבנים בתוקף נגד גזירות היבסקציה, על עבודת רבנו לחיזוק היהדות ברוסיה ועל תוכניות העבודה בהוה:

סודי ביותר

להצלת היהדות ברוסיה הסובייטית

ידועה לכולם פעולת הרדיפות של המהפכה הרוסית ושל ממשלת הסובייטים הנכנסת, על חיי היהדות ברוסיה.

פירושה, מאז 1917, רדיפות עקביות לכל סוג פעילות דתית, סגירת כל בתי הכנסת וכל בתי הספר היהודיים, הפצה ערמומית של הרעיונות האנטי־דתיים המיוחדת למערכת הסובייטית, ומאבק של הנוער שהתחנך בחנוכם המיוחד נגד אלו השומרים על רוח דתם.

ברוסיה, כמו בכמעט כל מדינות מזרח אירופה, היהודים הם קיצוניים; הם או בולשוויקים או אורטודוקסים. אין דרך ממוצעת. אם שום עזר לא היה מגיע לחוגים האורטודוקסים היו בהכרח נעלמים, כי האמצעים והשליטה הם לצד האחר.

נפחדים, בצדק, ממצבם. מספר רבנים, שסמכותם לא היתה מפוקפקת תחת השלטון הקודם ושמם הולך לפניהם ברחבי תבל, התאגדו בשנת 1920 [נכון יותר: 1922] ב„ועד" מיוחד במוסקבה. בראשם עמד, ועומד גם עתה, הרב הראשי שניאורסאהן. מוכר יותר בשם „הרבי מליובאוויטש". ה„ועד" ארגן ועדת עו"ד, הכוללת מספר אישים דגולים.

לגוף הזה השגים לא מבוטלים, ביניהם גם המועתקים לקמן:

1. בעיירות רבות בתי־הכנסת נהפכו למקומות אספות הפועלים; הודות להתערבות הועד, ע"י ועדת עורכי־הדין שלו, בתי כנסת רבים הוחזרו לתפקידם הקודם.

2. בהומל, פלך מוהילוב, לפי הוראת הועדה המקומית, בית הקברות היהודי הוצרך להפנות כדי להקים במקום אורוות סוסים. מאתיים ארונות כבר פונו. החופרים כבר הגיעו למצבת ר' אייזיק עפשטיין, המוכר יותר בשמו „ר' אייזיק הומליער", כאשר ע"י התערבות ועדת עורכי־הדין, טרוצקי בעצמו שלח מברק לסמכות המקומית, לאסור עליהם את המשך העבודה, ונתינת הוראה לתקן את בית הקברות לכבוד הנפטרים.

3. העובדה הבאה היא חשובה ביותר: בתקופה שהחינוך הדתי לנוער נאסר, החליט הועד להשיג היתר לזה. לצורך זה היה הכרח לאסוף מספר מסוים של בקשות הורים המבקשים מהממשלה היתר לתת לילדיהם חינוך דתי. לא קל היה להשיג חתימות אלו, מחמת העובדה שבתקופה זו, שהוגדרה כתקופת הרדיפות הכי מופלגות לכל רעיון דתי, פיחדו מאד הורים דתיים להודיע את שמותיהם. הועד שלח את אנשיו לאיזורים רבים במדינה, לאחר שאספו כמה מאות חתימות, הצליחו להשיג, הודות לקשרים אישיים של כמה מחבריהם, היתר רשמי לשיעורי־דת פרטיים. אבל בהגבלה זאת, שאסור למלמד אחד שיהיו לו יותר מ־3 תלמידים. מובן מעצמו שזה לא מספיק, ומוכרח להעשות מאמץ להשיג היתר לכל הפחות ל־10 תלמידים לכל מלמד.

4. הועד הצליח ליסד ולהחזיק ישיבות אחדות, שבהם מקבלים התלמידים ארוחות לינה וביגוד בחנם. עובדה זו צריכה להיות מודגשת, שאין שום הפרעה חוקית לשיעורי־דת לתלמידים למעלה מגיל 18.

5. הועד יסד גם בית המדרש להוראה לרבנים ושוחטים.

6. גם שיעורי־ערב – תפארת בחורים – קיימים הודות לועד זה. בשיעורים אלו מקבלים התלמידים, פקידים פועלים וכיו"ב, הוראה בכל נושאי היהדות. שיעורים כאלו קיימים כבר במוסקבה, לנינגרד, נעויל, מינסק, ויטבסק וסמרקנד.

7. הועד שם את לבו גם לשיעורי־דת לבנות. בעיית הילדה היהודית היא עדינה יותר מזו של הילד היהודי, והאמצעים הכספיים המוגבלים של הועד לא איפשרו לו לפעול הרבה בנושא זה לע"ע.

ברור שעבודת הועד לא יכלה להשמר בסוד, הפעילות התמידית של נשיאה משכה את שימת לב היבסקציה, וביולי 1927 נעצר מר שניאורסאהן, נשלח למאסר ונגזר דינו למוות. פסק־דין זה הוחלף לאח"ז, ובסופו של דבר נקנס בעונש גלות.

ע"י השתדלות אישים נכבדים שונים אצל השגריר הרוסי שוחרר מר שניאורסאהן והורשה לעזוב את רוסיה. הוא קבע את דירתו בריגא, שמשם הוא ממשיך לנהל את המוסד היהודי שיסד ברוסיה.

כדי שהמוסד הזה יוכל להמשיך בעבודתו, מר שניאורסאהן מוצא לנחוץ ליסד ועד עולמי רשמי למחצה, שתכלול בעיקר יהודים חשובים מצרפת, אנגליה, אשכנז, פולין, לטביה וליטא. לכל לראש תהי' לועד השפעה מורלית מסויימת: יהדות רוסיה תידע מעזרת אחיהם בחו"ל, הם יקבלו אומץ מחודש במאבקם לחופש הדת. בנוסף לכך, העזרה הגשמית תתרום לשיפור מעמדם בחיים. במיוחד, יצטרך ועד זה להשתדל לאסוף כספים למטרות הבאות:

1. חינוך הנוער:

א) לכל לראש יש לפתור את בעית חינוך הילדים. בשעה זו זוהי השאלה הכי חשובה ברוסיה. אלפי הורים היו רוצים לספק לילדיהם שיעורי דת, אך עניותם היא כזאת שאין ביכלתם לספק את האמצעים הדרושים לזה. לדוגמא: הודות לכספים שנאספו ברוסיה, ובמיוחד הודות לסכום שאמריקה מסרה לידי הועד, 5,000 ילדים מקבלים בהוה שיעורי דת, אמנם כ־16.000 ילדים לא יכלו להתקבל, רק בגלל חוסר אמצעים. בהוה, אב הרוצה לספק לבנו שיעורי דת אינו זקוק יותר לאישור מיוחד.

ב) הקרנות האלו יהיו, ומוכרחים להיות מיועדים להחזקת ויסוד ישיבות.

ג) יש ליסד בתי ספר למלאכה, שהנוער שקיבל חינוך דתי יקבל בו הכנה מתאימה לחיי יום יום.

ד) עזרה נחוצה לבתי המדרש המכינים רבנים ושוחטים.

ה) מספר שיעורי־הערב, המבוקשים בכל מקום, מוכרח להתרבות.

2. ביחס לפועלים העובדים בביתם:

ידוע שהפועלים זוכים ליחס מיוחד מידי הסובייטים. מוסדות יהודיים שונים עוזרים לפועלים יהודיים, ע"י מתן הלוואות, השגת מכונות עבורם וכיו"ב. מר שניאורסאהן מעונין להרחיב תנועה זו (הנקראת בשם „קוסטאר") שהיהודים העוסקים במסחר הזעיר יהפכו לפועלים. מצו"ב תזכיר מיוחד בנושא זה [ראה לקמן פרק שלאח"ז].

3. ביחס לשאר מוסדות היהודים:

במושבות שנוסדו לאחרונה כמעט אין מקוואות או בתי כנסת, מחוסר אמצעים, אע"פ שלעתים קרובות ביותר התושבים מבקשים זאת. בעיירות רבות ברוסיה ואוקריינה המקוואות ובתי הכנסת נחרבו בשעת הפרעות. בעיירות קטנות וכפרים רבים, התושבים נאבקים לצורכי קיומם הקשים כל כך, שאין ביכולתם להבטיח בעצמם את קיום הבתים המקודשים האלו.

ועד עולמי זה צריך לכלול בתוכנית עבודתו גם את המלחמה הרשמית נגד היבסקציה. היבסקציה בנויה רק מקומוניסטים יהודיים שבקנאותם האנטי־דתית אינם מהססים מלעבור על החוק ולמנוע התלוננות. פעמים מרובות מדאי א"א לעסוק בזה באופן מאושר ע"י הממשלה. לדעת מר שניאורסאהן, רק ע"י השתדלות [בלתי] רשמית אפשר לפעול, שההפרעות הבלתי חוקיות האלו לא יקרו יותר.

הוא שוקל אפשרות, שאישים בעלי השפעה ישתדלו, במגעים אישיים ו[בלתי] רשמיים לעורר את תשומת לב הנציגים הדיפלומטיים של הסוביטים לתוצאות האפשריות מפעולות אלו ולהיזק שהם גורמים; ובמיוחד, שהם יכולים לעורר התנגדות היהודים שמחוץ למדינת רוסיה לסוביטים. ללא ספק, נציגות כזאת, מאורגנת בבת אחת במדינות שונות, ישיגו את מטרתן המקווה. מה גם שהסוביטים עצמם הצהירו מפעם לפעם את התנגדותם לאמצעים שבוצעו נגד התנועות הדתיות. ברור שהסוביטים אינם מעונינים ששאר המדינות יאשימו אותם כרודפים את הדת. מזה מובן ששיחות אלו עם דיפלומטים רוסיים יוכתרו בהצלחה.

כדי להגיע לתוצאה זו נחוץ לייסד ועד עולמי, בנוי על ועדות־משנה לכל מדינה, שירכז את האישים הכי דגולים שבין היהודים: שלושה מליון יהודים מתגוררים ברוסיה מודאגים ומצפים לאחיהם שיבואו להצלתם.

זאת היתה אמנם מטרת נסיעת חדב"נ הרש"ג לעיירות ברלין פריז ולונדון, לארגן וליסד את הועד

העולמי הזה. בקשר לנסיעה לפריז כותב רבנו אל מר סאלי גוגענהיים ביו"ד סיון:

ב"ה, ג' י' סיון תרפ"ח

כבוד הגביר הנעלה והכי נכבד, החכם הכולל, משכיל על דבר טוב, בעל רגש נפלא, משובח ומהולל במדותיו התרומיות, ירא אלקים באמת, מו"ה **סאללי**, נרו יאיר ויזרח למשפחת **גוגענהיים, באזעל**

שלום וברכה.

בזה הנני לתת את תודתי וברכתי, לרום כבוד מעלתו, עבור הטרחה הגדולה, אשר טרח רוב כבוד מעלתו לנסוע לפאריז, לקחת חלק בהעבודה הגדולה, אשר נתתי על שכם כבוד חתני הנכבד והנעלה הרב מו"ה שמרי' שי' גוראריי', להתיצב לפני מעלת כבוד הרב הכולל דמדינת צרפת יע"א החכם הנודע, המשכיל הנפלא, אביר עסקני הכלל, המפורסם בכביר פעולותיו לטובת ישראל, הפראפעסור ד"ר לעוי שליט"א, ובהשפעתו הכבירה לעורר נשיאי וחברי המוסדות: יק"א, אליאנס, ועוד, ואיתם עמם, כל גבורי כח ונדיבי עם, ד' עליהם יחיו.

לברר לפניהם, לבאר להם, ולהכירם, עם מצב אחינו יחיו, יושבי מדינות רוסיא דבר דבר על אופנו, להודיע להם את [אשר] עשה „ועד הרבנים" עד עתה לטובת אחינו יחיו, להתייעץ, מה לעשות, בעתיד, ואופן סידור העבודה.

בשמחה וענג רוחני, שמעתי הרצאת כבוד חתני הנעלה והנכבד הרב מו"ה שמרי' שי' גוראריי', על אודות מהלכי הענין הנשגב הלזה בכלל, וביחוד על החיבה יתירה וההתענינות הגדולה, אשר הראה רום כבוד מעלתו, בהשתתפותו בצערם של אחינו, יושבי מדינת רוסיא יחיו, בחום של יראת שמים גמורה.

ובזה הנני לכפול ברכתי לרום כבוד מעלתו, על הטוב שעשה רום כבודו, ותקוותי בטוחה בחסדי אל עליון, אשר גם בעתיד יואיל רום כבוד מעלתו, לעבוד אתנו שכם אחד, לטובת הצלת הדת, והתורה, במדינתנו רוסיא האדירה, ולהשיט יד עזרה ותמיכה ברוח ובפועל, אל אחינו יחיו, יושבי מדינת רוסיא, המתאבקים עם מר המות הרוחני, והמתחננים אל כל אחיהם היהודים, אשר בכל מרחבי המדינות, אשר יבואו לעזרתם, להציל נשמתם וגוּיָתם, נשמת נשיהם בניהם ובנותיהם יחיו, מרדת שחת.

אחינו, יושבי מדינת רוסיא, יחיו, צוללים בים של צרות, רדיפות, עינוים קשים ומרים, ועל כל איש מישראל בכל מרחבי המדינות וקצוי תבל חוב קדוש להושיט יד עזרה.

תלא כל עט סופר, גם מהיר, לבאר עלי גליון, מהתלאות אשר ימצא, את אחינו שומרי הדת, והיהדות, וגם מי אשר חוננו ד' בדעת וכשרון ספרותי, לא יוכל לצייר את כל העלילות ומעשה תעתועים, הנעשים בקרב המדינה, בכל עיר ועיר, ובכל מושב ומושב.

כבוד הרבנים, השובי"ם, המורים, החזנים, מגידי שיעורים, וכל בית ישראל שומרי התורה ומצוה, במדינת רוסיה, ד' עליהם יחיו, אבדו כוחם, חלושים ורפוים המה מרוב צער ויגון ואנחה, זה רבות בשנים, כל פנים קבצו פארור, אנשים בני שלשים וארבעים שנים, מראיהם כזקנים, ומהם אשר שערות ראשם וזקנם לבנים כשלג, חותם הצרות וגושפנקא של יסורי הנפש, מונח על פניהם. **אנא ד' הושיעה נא.**

האחד המיוחד, אשר יוכל להושיע את אחינו האנוסים, אנוסי־רוסיא, הוא כח משותף ומאוחד, בלי הבדל שאיפה ומפלגה – תחת הנהגת והנהלת ועד מיוחד בעלי שם נודע בקרב עסקני המדינות ומשותף מכל מוסדי הצדקה והחסד.

בעת הזאת אשר חלק גדול מאחינו יושבי מדינת רוסיא יחיו, מפרפרים בין החיים והמות הרוחני, מחוייבים המה כל ישראל – בלי הבדל מפלגה, או שאיפה – להתאחד בכח משותף ומאוחד וללכת שלובי זרוע, להציל את אחינו, הם ביתם וזרעם משיני האריות הטורפים את נשמתם, מענים את גופם, ומאנסים את רצונם, ומכריחים אותם לכפור באלקי ישראל, היל"ת.

ואני תפלה, כי אל הוי' צבאות, אשר יעד כי לא יטוש הוי' עמו ונחלתו, הוא יתברך, ישפיע רוח ממרום, לעורר את לב גדולי רבני וחכמי ישראל, אשר בכל המדינות, כי יתעוררו לקול קריאת דמי אחינו יחיו.

ידיד בית ישראל, שר נכבד ונעלה, בואו עמדו למנין, להיות משגב לנדכאים נשברים ונאנסים לכפור (ח"ו הי' לא תהי') באלקינו ואלקי אבותינו, ומעוז לצוללים בים של שטף מים הזידונים, ובגלל זאת ברכת האלקים יחולו על ראש רום כבודו, להצליחו בכל אשר יפנה לטובה ולברכה.

מאד ינעם לי לשמוע חוות דעת רום כבודו (ויכול הוא רום כבודו לכתוב אלי גם בשפת אשכנז) באופן העבודה לטובת היהדות ברוסיא בעתיד בכלל, ובמדינתם הטובה בפרט, כי לא אפונה, אשר רום כבודו, כבר יש לו איזה החלטה, עם מי מכבוד הרבנים המפורסמים, והאדונים הנכבדים רמי המעלה, אשר לבם ער לחיי אחינו יחיו הכללים, לבוא עמהם בדברים, לבאר להם, ולהכירם, מצב אחינו שברוסיא,

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

ואסיר תודה אהי׳ לרום כבודו, אם יואיל להודיע לי דבר דבר על אופנו.

ברגשי כבוד ויקר ובברכת התורה,

יוסף יצחק שניאורסאהן

ואמנם, המצב הלך והחמיר והידיעות שהגיעו מרוסיא הדאיגו ביותר. באמצע סיון כותב רבנו לאחד ממקורביו בווארשא, הגביר ה״ר מנחם מענדל רוטשטיין (שם שפז):

באו ידיעות מדאיבות ממדינתנו, בעניני לקיחת בתי כנסיות חדשים, והריסות בתי קברות ישנים עוד ועוד, אשר מוכרח הי׳ להתיעץ איך לסדר בשם עתה העבודה.

ועתה הנה הענין דורש, אשר יסע [– חתני הרב שמרי׳ שי׳ גוראריי] ללונדון צלחה, ותמול לילה הגיעני טע״ג מידידנו הכי נעלה והכי נכבד מר ריינין יחי׳, כי הגיע טעלעגראמע מהאדון ואלף יחי׳ מלונדון, הכותב כי בימים אלו יהי׳ אצלם ועידה, ומבקש השתתפותו של מר ש. גוראריי יחי׳, וחושבים אנחנו, אשר במוצש״ק הבע״ל לא יאוחר מיום א׳ הבע״ל יעשה דרכו ללונדון צלחה.

על פי הידיעות שבאו לנו, צריכים המה האדונים הנכבדים, מר פ. ואבורג, ומר ל. מארשאל, מנויארק לבוא ללונדון על משך איזה ימים.

ובזה הנני לבקש את כבודו, אשר יואיל נא להתארח בנסיעה זו ללונדון עם כבוד חתני הנכבד הרב מהור״ר שמרי׳ שי׳ גוראריי, אשר אקוה כי יביא תועלת רב, והשי״ת יעזר לכבודו, בגו״ר.

וביתר פרטים כותב רבנו על כך להר״י הערץ, רבה של אנגליי, בי״ז סיון (שם שפח):

פרעות עושים, שונאי הדת בקרב ישראל, הבתי כנסיות נלקחים בזרוע בשביל בתי (קלובין), הבתי טבילה נשברים ונסתמים, כבוד הרבנים, וכל שומרי משמרת כהונת דתית, נמסרים למשפט בעלילות שוא, כי הם (הרבנים ושומרי משמרת כהונה דתית) באי כח הקונ׳ רעוואלוציונירים, שמחוץ למדינה המה, וכל שאיפת שונאינו כהיום, הוא, לאסור את השחיטה, מילה וכל ענין דתי, גם את עצמות המתים מחרידים מקבריהם, ודמי אחינו נגרר ארצה, בא[ין] מרחם.

כמה מאחינו נשלחו לארץ גזרה (סיביר), בעד אשר לימדו תורה (אשר עפ״י החוק מותר הוא) בעד אשר החזיקו בידי עושי מצוה, כמה נערים ונערות נשלחו לנגב הבוכארי הרחק מישוב בני אדם, על אשר יש להם זיק לאומי.

בהבתי ספר אשר מיסדים, ראשית הלימוד הוא: ללמד כי אין אלקים, להפריע את המוסר, ודורשים מכל תלמיד אשר יודיע בכל עת, מארחות חיי ההורים, והתיחסותם אל שיטת הקומונ׳.

בהבתי כנסיות הנלקחים, הנה במקום הארון הקדש, וספרי התורות, שמים צלמו ותבניתו של ליענין וחביריו.

בידעי, מצב הענינים במדינתנו, מצאתי אשר הצעד הראשון, והמבוא לעזרת אחינו שברוסיא, הוא: הקמת **„ועד מגן ומחסה ליהודי רוסיא״**, אשר בו יקחו חלק: כבוד מעלתו הנשאה, ואתו עמו, קבוצת עסקני הכלל במדינת אנגליא יע״א, בו ישתתף כבוד מעלת החכם הנודע, רב התשבחות, הרב הכולל דמדינת צרפת, יע״א, ואתו עמו קבוצת עסקני הכלל ממדינת צרפת, בו ישתתפו באי כח משארי המדינות באירופא אשכנז, איטאליא, ועוד, ואשר כולם יחדו יתאחדו עם כבוד מעלת האדונים הנכבדים, החכמים המפורסמים והנודעים בכביר פעולתם לטובת כלל ישראל האדון מר ל. מארשאל, האדון מר פ. וואבורג, הפראפ׳ הנודע האדון מר צ. אדלער יחיו. אשר ועד כזה, הנה בעזרתו ית׳ לו יהי׳ הכח והיכולת, להגן על יהודי רוסיא, בלי הבדל מפלגה ושאיפה, **כי כולם כאחד דרוש להם מגן ומחסה מאת האש המתלקחת**, השפוך על ראש כל איש יהודי, הגר כהיום בארץ רוסיא.

כך נדע לנו על המטרות של העבודה שארגן רבנו לטובת יהודי רוסיא ועל האישים שהשתתפו בה, אך לא על דרכי הפעולה שהן היו סודיות, כמובן, שעל כך כותב רבנו להרב יוסף חיים זוננפלד בט״ו תמוז (אג״ק חי״א ג׳תתיז):

דעת לנבון נקל כי דרכי העבודה הן המה רק בארחי מישור ונועם במעלת דברי חכמים אשר בנחת נשמעים, וכתיב כבוד אלקים הסתר דבר, ומאד ינעם לי השתתפות כת״ר בעבודתו זאת אשר תשועה ברוב יועץ לקרב לבן של ראשי עסקני הצבור והכלל – בלי הבדל מפלגה ושאיפה – אל עבודת העזרה של הצלת התורה והיהדות במדינתנו האדירה יע״א.

ובזה אבקש את כבוד הדר״ג אשר יואיל נא לכתוב לי חוות דעתו הרחבה עם מי מעסקני הצבור במדינות הידועים לכת״ר אפשר לבוא בכתובים בענין זה, למען להגיע בעזרתו ית׳ אל התכלית האמור.

וכאשר אקבל מענה מכת״ר אז אוסיף לבוא בכתובים עם הדר״ג לבאר מצב העבודה בעבר ובהוה.

פרק כה

תמיכת יהודי רוסיא

לא רק תמיכה רוחנית הושיט רבנו ליהודי רוסיא, מיד בהגיעו לעולם החפשי, אלא אף, ואולי בעיקר; עזרה גשמית, כשמצב הכלכלה הכללי ברוסיא, ובפרט של אלו שומרי הדת, הלך והחמיר מיום ליום. שוב התחיל רבנו לעורר את מוסדות העזרה בחו"ל לבוא לעזרת יהודי רוסיא בהסתדרות במלאכת יד בבית, שזוהי העבודה היחידה האפשרית לשומרי שבת.

בהשתדלות זאת התחיל רבנו להתעסק כבר בשנת תרפ"ה, כמסופר לעיל פרק טז. אך ההצלחה בזה היתה מוגבלת, ובצאתו את רוסיא המשיך להשתדל בזה.

הגיעו לידינו כמה אגרות שכתב בזה לפרופ' וו. חאווקין, מראשי חברת אליאנס בצרפת. האגרות נכתבו בגרמנית, והקטעים המועתקים כאן מתורגמים ללה"ק. בח' ניסן תרפ"ח כותב לו רבנו בין השאר (אג"ק ח"ב שסו):

כעת אני עובר לבעיה שאינה רק בעיה דתית אלא גם בעית כלכלה. מקורות הקיום ליהודי רוסיא הן כרגע:

א) פקידים (בעלי משרות).
ב) עבודת אדמה.
ג) עבודת יד בבית.

בנוגע לאות **א**, המצב הנוכחי הוא שליהודים בכלל ולבלתי מפלגתיים בפרט קשה מאד לקבל משרה.

ליהודי הדתי הרוצה לשמור על מנוחת ליל שבת אין בכלל אפשרות לקבל משרה, ובענין זה צודקים דברי מר קלינין המצוטטים בתזכיר שלו. הפקידות הסובייטית מביאה בהכרח להתבוללות מלאה.

אות **ב** היא מאד קשה להתקבל עבור כל היהודים.

1) לא כל היהודים מוכשרים לעבודת אדמה ולא לכולם אפשר להסתגל לזה ולשנות את סדר חייהם הקודם . . .

אינני מוחה בזה כלל נגד יסוד המושבות היהודיים ברוסיא הסובייטית, רצוני רק להעיר עד כמה רחוק זה מלהשביע רצון כל היהודים.

התוכנית שיכולה להתקבל אצל כל שכבות האוכלוסיה היהודית ברוסיא הסובייטית היא אות ג – פיתוח עבודת יד בבית, שכאן מתבטלות החסרונות שבאותיות **א**; **ב**:

1) עבודת יד כוללת גם ענף מסחרי שבבעלותו של היהודי.

2) בעל המלאכה היהודי נשאר במקום מגורו, עם משפחתו ובסביבה שלו. אינו צריך לשבור את אורח חייו הקודמים, ואינו נתון להתבוללות.

3) נותנת לו האפשרות החפשית לנהוג באורח חייו הדתיים שבה הוא משוכנע.

4) לא קיימת בזה שום סיבה להתנגדות האוכלוסיה הרוסית לזה.

אשר על כן מוצא אני לנחוץ לשום את הדגש העיקרי על שיפור המצב היהודי ברוסיא הסובייטית בשטח זה של אות ג.

ימים אלו אערוך הרצאה בנושא זה, שארשה לעצמי להעביר אליו.

לדעתי מחויב הדזוינט בתקופה זו להקציב את פעולותיו ברוסיא לפיתוח עבודת־היד בין היהודים. ובקשתי לפניו, פרופסור נכבד, שגם בענין זה ישתדל בידידותו.

כעבור מספר ימים שולח לו רבנו את ההרצאה בדבר עבודת־יד הנזכרת לעיל. הרצאה ארוכה בת 18 סעיפים, בגרמנית, המונחת בארכיון חאווקין שבספריית ירושלים 292/4. אמנם תוכנה כללי, ואינו מתאים למסגרת הספר שלפנינו. באגרת המצורפת לה מוסיף הרבי (שם ששח):

אבקשו בטובו, אדוני הפרופסור, להשיב לי בידידות, לאחר הקריאה, מה היא עמדתו לענינים המבוארים בתזכיר, שאני נותן משקל רב לדיעותיו. יחד עם זאת פונה אני בזה אליו להשפיע בזה גם על הדזוינט ושאר מוסדות העזר, כדי שיתייסד בסיס נאמן בר־פועל.

ד"ר חאווקין הביע הסכמתו להאמור בתזכיר זה, שרבנו משיב לו ע"ז בט' באב (שם שצז):

שמחתי מאד לשמוע הסכמתו לדעתי בתזכיר שע"ד עבודת־יד בשטחי רוסיא, אשר עבודת־היד ליהודי רוסיא היא שאלת חיים, שיש לזה חשיבות ממדרגה ראשונה. אף שמובן מעצמו שאין רצוני

למעט בחשיבות שאלת המושבות ברוסיא, שגם לה חשיבות גדולה ליהודי רוסיא.

* * *

באגרת שכתב רבנו לה״ר שניאור זלמן האוולין (שנסע בקיץ תרפ״ח לארה״ב לשם גיוס כספים לישיבת תורת אמת בירושלים) כותב, בין השאר, בז׳ מ״ח תרפ״ט (שם חה):

המצב של אחינו בנ״י אשר ברוסיא דורש אשר כל היהודים שי׳ אשר בכל מרחבי תבל בלי הבדל מפלגה יבאו לעזרתם בתמיכה נכונה אשר יוכלו לחנך את בניהם כיהודים כשרים ונאמנים לדתם, ואשר לא ימסרו אותם לידי העברת דת ישראל ר״ל, כי יום אל יום יתגברו ר״ל גזירת השמד כאשר ידוע ומפורסם לכל אשר הממשלה מתרת ללמוד שנים או שלשה ביחד, ואלו שהם למעלה מי״ח שנה יכולים גם ע״פ החוק לעשות ישיבה אלא דכל הרעות ורדיפות באים מאיזה אנשים רעים אשר לדאבון לבבנו הם ממעי יהודה, ואין עצה אחרת כ״א לשלוח סכומים גדולים להחזיק מלמדים טובים, כי כולם האבות והאמהות והבנים חפצים ללמוד [וכ״א] בכל מקום שהוא מחוייב לעזור בזה.

כן המצב הכלכלי של אחינו שי׳ ברוסיא ברע הוא עד למאד ודרוש להם תמיכה בשביל ליסד בתי מלאכה ועבודה.

אשר על כן צריכים בעזרתו ית׳ להעמיד דבר התמיכה בשביל אחינו שברוסיא יחיו על בסיס רחב בלי הבדל מפלגה.

לא רק במכתבים ושליחים התעסק רבנו לטובת יהודי רוסיא אלא אף ערך בעצמו כמה נסיעות לצורך זה. מלבד הנסיעה הגדולה לארה״ב, שעליה יסופר להלן, פרק כז, נסע אף לברלין, בשלהי חורף תרפ״ט, כנזכר באחת מאגרותיו (אג״ק ח״ב תלג), ושוב בתחלת הקיץ, כמסופר באגרת הר״י פייגין (מכ״ב סיון) לר״י דזייקאבסאן:

עשרה ימים לא הי׳ כ״ק אדמו״ר שליט״א בביתו כי נסע לברלין על עשרה ימים בערך ע״ד ענינים כללים לטובת אחינו ברוסיא.

* * *

היו כאלה שחשבו שעיקר עיסוקו של רבנו היא לבוא לעזרת אנ״ש החסידים שברוסיא, אשר לא כן הוא, והעזרה היתה מיועדת לכל יהדי רוסיא בשווה. על כך מספר הג״ר חיים עוזר גראדזנסקי, למוהרש״י הילמן, באגרת ז״ך שבט תרפ״ט (קובץ אגרות אחיעזר ח״ב אגרת רלז):

ב״ה, ז״ך שבט תרפ״ט, ווילנא.

הוד כבוד ידידי הרב הגאון חו״ב סוע״ה וכו׳ מו״ה **שמואל יצחק** הי״ו דומ״ץ בלונדון הבירה

אחדשה״ט. לפני שבוע ימים כתבתי להרב ד״ר הערץ אודות עזרה לאחינו ברוסיא לצרכי מצות, אשר עזרה מהירה נחוצה בעוד מועד. חשבתי לכתוב בו ביום לכת״ר, אבל פתאום נחליתי במחלת אינפלואנציא קלה וטרם שבתי לאיתני הראשון.

הרה״ג מליובאוויץ וחתנו הר״ש גור־ארי׳ בטח כתבו בארוכה, כי להם הדברים יותר מבוררים ואני אבוא רק למלאות את דבריהם וביחוד להסיר׳ הלעז שהם עוסקים ביותר עבור אנ״ש החסידים, ולבקש לעשות כל אשר בכוחם לטובת אסירי עם עני ואביון קרוב לשלשה מיליון נפש מישראל המתגוררים בממשלה הסוביטית. בודאי יהי׳ מעיר לעזור להם בכל הענינים.

הנה בא כת״ר אתם בחליפות דברים ע״ד הרבנים שם, אשר באמת נורא ואיום מעמדם, כאשר כן קבלתי כמה מכתבים משם. וטוב הדבר באמת אם תשולח התמיכה ישר להרבה רבנים שם הזקוקים לעזרה, או על ידי ועד־הרבנים, היינו על ידי הגה״צ „חפץ חיים״ שי׳ ועל ידי וע״י הרב מליובאוויץ.

יודיעני נא בהחוזר מה נעשה בזה, והנני חותם בברכה מרובה כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש״ת,

חיים עוזר גראדזענסקי

ועד הרבנים הנזכר כאן נוסד בעיקר לשם גיוס כספים למשלוח מצות ומעות חטים ליהדי רוסיא, שיסופר על כך בפרק הבא.

פרק כו

משלוח מצות לרוסיא

עם התקרב ימי חג הפסח תרפ"ט פנה רבנו בקול קריאת עזרה לשלוח קמחא דפסחא ליהודי רוסיא. על קריאה זו חתמו גם בעל ה„חפץ חיים", הג"ר חיים עחר מווילנא ואגודת הרבנים דפולין ליטא ולטביא. בקריאה זו נאמר בין השאר (אג"ק ח"ב תלד):

עת קרב זמן חרותנו הבע"ל מגיע קול שועת עמנו וזעקתם מרוסיא; שם דאגה נוראה מעיקה על לבם וממררת חיי כל איש ישראל, הדאגה ע"ד הספקת מצה מועד חג הפסח למאות אלפים משפחות יהודים עניים, אשר אין להם במה לקנות מצות ולעשות חג הפסח.

סבת הדאגה הוא העני הגדול בין אחינו ברוסיא, שמטו פרנסותיהם זה שנות מספר. וכל יסוד כלכלי נשמט מתחתם, וכמה מאות אלפים משפחות מחוסרי־לחם ממש, והשנה – גברו העני והריש ודכאו גופם ונפשם של אחינו, ד' ירחם.

נוסף על כן, השתא הקמח לאפות המצה אינו מצוי כלל, כי השנה הזאת היא שנת בצרת במדינת רוסיא, קמח אין, גם בעד כסף אי אפשר להשיגו, ובכל הערים חוסר לחם, וצרכי אכל נפש נתנים רק בקצבה מסוימה בלתי מספקת, ולמצה אין קמח כלל.

לפי הספירה אחרונה שהיתה במדינת רוסיא עולה מספר בני ישראל, שני מיליאן שבע מאות אלפים נפש, כן ירבו.

מצה לפסח דרושה לתשעים אחוזים יהודים הנמצאים בארץ רוסיא.

עד היום הזה, תודה לאל, לא ידענו מקרה רע ומר כזה, **אשר מדינה שלמה נשארה בלא מצה לפסח.**

רבנו כותב על כך גם לה"ר יוסף חיים זוננפלד, רבה של ירושלים, בי"ח שבט תרפ"ט (שם תכז):

אתכבד בזה לשלוח לכת"ר שליט"א הרצאה מפורטה ע"ד מצב אחינו בקמחא דפסחא בשנה זו, אשר המצב הוא איום נורא ומבהיל, ולא אפונה אשר רום כת"ר שליט"א עשה יעשה לפרסם דבר זריזות העזרה בעת צר, בשנת בצורת ומצוק כזה ואת קול הקריאה לעזרה יואיל רום כת"ר שליט"א לשלוח לכל המדינות והמקומות הידועים לרום כת"ר שליט"א ופועל ידי רום כת"ר שליט"א ירצה ד'.

על התעסקות זאת כותב חדב"נ הרש"ג:

ב"ה כ' אדר ב' תרפ"ט

לכבוד חברי הבנק להתפתחות חברון **בירושלים** תותבב"א

שלום יברכה!

מכתבם הנכבד מז' אדר ב' הגיע בעתו ובמועדו, הגם שהמחאה על סך הכסף הנזכר במכתבם עוד טרם הגיעה לידינו. אמנם מקוים אנו בקרוב לקבלה. ורוצה אני בהזדמנות זאת להביע בשם כ"ק חותני אדמו"ר שליט"א תודה לבבית עמוקה לכמ"ע על נעם העזר, אשר בזה הראו את יקר טוב לבם, הרוחש חמלה וחסד לאחב"י ברוסיא השרוים שם בצרה. יעזרם השי"ת לראות בהרמת קרנם וקרן תוה"ק.

עד כאן כבר שלחנו לרוסיא 26 וואגאנים מצה, למרות המכס הגבוה שמוכרחים אנו לשלם עבורם, מחמת שהמצה ברוסיא יקרה עד מאד ועולה במחירה על המצה המובלה גם אחרי המכס הגבוה.

נוסף לזה שלחנו לרוסיא 1400 חבילות קמח, אשר המכס עליהם נמוך מאד, ומקוים אנו לשלח עוד 1000 חבילות.

ברגשי כבוד ויקר

שמרי' גוראר'

על גודל ההצלחה במשלוח המצות מספר רבנו באגרת כ"ז ניסן (אג"ק ח"ב תמ):

בזמן קצר כזה, של ששה ועשרים יום בערך, נעשה דבר שאי אפשר הי' לקוות בתחלה, אשר במשך קצר כזה יוכל להעשות כזאת.

בעזה"י נשלחו כ"ח מרכבות מצה אפוי', וחמשה אלפים שש מאות שמונים ותשעה חבילות קמח של פסח, וגם עזרה במזומן.

וכל זה נעשה בעשרים וששה יום.

הרשיון על שילוח והכנסת מצה בשביל אחינו שי' אזרחי רוסיא התקבל אך ורק בראשון לחדש אדר שני, ובששה ועשרים בו כבר נשלחה המרכבה האחרונה של מצה.

בההסתדרות של עזרה לצרכי אחינו שי' אזרחי

רוסיא, נוסדו שני מרכזים כלליים, מרכז הכספי, מרכז התעמולה והעבודה בפועל, הראשון בברלין, והשני בריגא.

ביום הראשון להידיעה הטלגרמית כי ישנו הרשיון, באו ידיעות מארץ ישראל ת"ו, מארצות הברית, ומהעיירות הגדולות באירופא, כי אחינו שי' מתיחסים ברגש גדול אל עזרה זו.

עין בעין נראה לעין כל, כי כח עליון רוח אלקה ממרום רחף מלמעלה על כל הנעשה במשך העשרים וששה ימים הללו.

במרכז הכספי:

מרבית הידיעות הרשימות הבאות מכל המדינות מראים לדעת כי התמיכה לצרכי הפסח בשביל אחינו שי' אזרחי רוסיא, לקחה לב כל איש ואיש, וכל אחינו בני ישראל יחיו בכל המדינות בלי הבדל מפלגה ושאיפה מתיחסים אל עזרה זו ברגש, ובמשך זמן קצר נאסף אל המרכז הכספי בברלין סכום נכון.

במרכז התעמולה, והעבודה בפועל.

התעמולה:

יום יום יוצאים הרבה מכתבים וטלגרמן לכל המדינות, ומתקבלים מענות ברגשי חיבת עבודת הקדש, עומדים הכן לפעול ולעשות ככל אשר ישים עליהם מרכז העבודה.

העבודה בפועל:

יום ליום הביע אומר רב בעבודה ופועל, כולנו, גם החכמים הנבונים והיודעים היו עסוקים בעבודה בפועל, בזריזות ובחריצות, ולילה כיום האיר באהבה וחיבה יתירה, כי כל אחד כוסף ומשתוקק להביא עזרה לאחיו היושב בעמק הבכא.

ברכת אלקים תהי על ראשי החסידים ר' אלי' חיים שי' [אלטהויז], ור' מרדכי שי' שו"ב [חפץ], והנכבד מר ר. ויטנברג (דוינסק) והאברכים תלמידי התמימים מר ד. יודאוויטש, מר נתן בן רמ"מ גוראריי', ומר שמרי' בן ר"נ גוראריי' יחיו, אשר תודת חריצות עבודתם, הנה במשך עשרים וששה ימים נאפו ונחבשו ונשלחו עשרים ושלשה מרכבות מצה אפוי', (כי חמשה ואגון נשלחו מאשכנז).

המרכז בריגא הנ"ל עבד תחת פיקוחו של רבנו. וגם לברלין נסע רבנו בתחלת אדר שני, כנזכר באגרת מי"ב אד"ש (אג"ק ח"ב תלג) „הייתי במסעי לברלין במשך כשמונה ימים", ולאח"ז נשאר בברלין חדב"נ הר"ש גוראריי', שם עבד בזה יחד עם הרב מאיר הילדעסהיימער, שקיבל לאח"ז אגרת תודה מאת רבנו (שם תלו) „על השתתפותו הכי גדולה בדבר השגת האפשרות להיות בעזרת אחינו יחיו אשר במדינת רוסיא, לשלוח להם מצה, קמח של פסח ועזרה בכסף מזומן". ולמזכרת אהבה שלח לו תשורה – מכתב כתי"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע. כך גם שלח מברק תודה לאגודת הרבנים בארה"ב (שם תלז) „להודות בפרסום לכל המנדבים והאוספים".

* * *

בין פסח תרפ"ט לפסח תר"צ החמיר המצב ביותר ברוסיא, כדלקמן פכ"ח. סכנה גדולה היתה כרוכה אפילו בעצם קבלת חבילות המצות. בחורף תר"ץ שהה רבנו בארה"ב, ועל מצב משלוח המצות בשנה זו כותב לה"ר מנחם מענדל רוטשטיין מווארשא, באגרת כ"ה שבט (שם תעב):

בנדון שאלת המצה לע"ע אין תשובה על בקשת הרשיון לשלוח קמח להתם, ומפני זה עדיין לא יצאנו בקו"ק בנדון זה, רק חתני הר"ש שי' כתב מכתבים לאיזהו מקומות בנדון זה, ובתוכם גם לאה"ק תובב"א, וכפי שכתבו בעתונים יצאו שם הרבנים בקו"ק בנדון זה אבל אין לנו שום מכתבים בנדון זה משם. גם בווארשא כתבו העתונים שנוסד שם ועד מיוחד להספקת מצות לרוסיא אבל אין ידוע לנו מה טיבו של הועד הזה. מהגרח"ע שליט"א מווילנא קבלתי תיליגרמה שואל מה נעשה בענין המצה. מן הד"ר הילדעסהיימער מברלין קבלתי תלגרמה ומיעץ שלא לעסוק בשנה זו בענין המצה. ובכלל חילוקי דעות בזה יש אומרים אשר נחוץ לעסוק בזה, ויש אומרים אשר בשנה זו לפי המצב ברוסיא גם ענין כזה של מצה יכול להזיק שם להמקבלים.

ובאגרת י"ב אדר (שם תעג):

בנדון שאלת המצה, כפי המצב שרשיון א"א לקבל, והשלוח יכול להיות בתור חבילות של קמח מקרובים לקרובים, הנה לצאת באוסף כספים גלוי בשביל זה קשה מאד, וספק גדול לפי המצב שם אם יהי' מי שיקבל מצד גודל הפחד השורר שם, אם הדבר יעשה בגלוי ובפרסום. ואעפ"כ כתבתי לריגא שישלחו משם חבילות של קמח כמה שיוכלו. לפי הידיעות מריגא נתקבלו שם הרבה מכתבים מאלו שמבקשים שישלחו להם חבילות, הגם שאין לי אמצעים על זה. אבל אני חושב שבעת צרה כזו, דארפען זיך לאזען שווימען מיט עטלעכע הונדערט דאללאר. כתבתי לריגא שיעמדו בכתובים עם כבודו שי' בנדון זה, שהוא קרוב יותר אליהם ממני, ואפשר יוכל כבודו לעזרם באיזה סכום על זה.

ועל הקו"ק לשלוח חבילות קמח מסופר בירחון שערי ציון (ירושלים שבט־ניסן תר"צ ע' ל):

הגאונים מרן ר' ישראל מאיר הכהן ה„חפץ חיים" שליט"א ומרן ר' חיים עוזר גרודזנסקי שליט"א מווילנה, פרסמו „קול קורא" בעתונות בדבר שלוח

קמחא דפסחא עבור יהודי רוסיה. השלטונות הסוביטים אסרו השנה להכניס מצות לרוסיא, הורשה רק שלוח חבילות של קמח פסח, לזאת פונים הגאונים הנז׳ בכרוז לכל הרבנים של הקהלות שיעוררו את העסקנים ואנשי מעשה בכל עיר ועיר לאסוף תרומת קמחא דפסחא עבור יהודי רוסיה כמו כן ידאג כל יחיד ויחיד לשלוח בהקדם עבור קרובו או מכירו ברוסיה חבילות קטנות של קמח פסח בנות חמשה קילו שהורשה מטעם השלטונות להכנס לרוסיה.

* * *

גם בשנת תרצ״א פנה רבנו בקול־קורא למשלוח מצות לרוסיא, שבו נאמר (אג״ק ח״ב תקכד):

אחיכם ואחיותיכם במדינת הסאוועטים, אשר כל השנה הם רעבים ללחם ובעמל רב הם משיגים פרוסת לחם שחור, הנה עכשו עת קרב זמן חרותנו הבע״ל, וכל איש ואשה בישראל צריכים לאכול מצה בפסח, וקמח לבן למצה אין בנמצא כלל במדינת הסאוועטים, עיניהם נשואות אל קרוביהם ואחיהם בית ישראל אשר בארה״ב ואיראפא שישלחו להם קמח של פסח למצות.

אחינו

לא נכחד ממני מצבכם עכשו, כי לא טוב הוא, אמנם בגלל הצדקה והחסד אשר עשיתם ותעשו עם אחיכם ואחיותיכם, בטחו בה׳ כי ייטיב מצבכם בקרוב וימלא מחסוריכם בכפלי כפליים וברוב טוב עד בלי די.

הסכת ושמע ישראל

שאלה בוערת לפניכם היום, שאלה אשר כל איש ואשה מחויב להשיב עלי׳ בשלוח קמח של פסח לאחיהם ואחיותיהם ברוסיא.

השלוח יכול להיות בחבילות ע״י הפאסט, ורק קמח (לא מצות אפויות) שהמכס עליו אינו גדול כל כך.

ובאשר שהמחירים על צרכי אכל נפש במדינות אשכנז פולין ולטביא נמוכים הם לעומת המחירים בשארי המדינות וגם בשביל שהחבילות יתקבלו לרוסיא בזמן קצר יותר נסתדר ועד בברלין, אשר בראשו עומד הרב ד״ר מאיר הילדעסהיימער, וכל איש ממדינות הרחוקות החפץ אשר החבילות שלו יתקבלו במועדן ויעלו במקח השוה יכול לשלוח מעותיו אל הועד הזה ע״ש גזבר הועד ד״ר עמיל הירש, ע״פ הכתובת האמורה מטה, והועד יעסוק בחפץ לב לסדר השלוח כפי רצון המשלחים.

ועל התוצאות כותב רבנו להר״ר מנחם מענדל רוטשטיין באגרת י״ב אדר (שם תקכז):

מחתני הר״ש שי׳ קבלתי ידיעה היום מברלין אשר הוא יוצא לדרכו היום לריגא, ומחר אי״ה יהי׳ כאן בשלום, ואיני יודע לע״ע המצב בהנוגע להחבילות.

בבקשה מכבודו שי׳ להודיע מיד בקבלת מכתבי זה (אם ע״י תלגרם, או שידבר בערב ע״י הטיליפון) מספר החבילות אשר שלחו ואת אשר עוד ישלחו בבירור, ובדיוק איזה נומרים מרשימות האדרעסים אשר נשלחו לכבודו, שנשלחו אליהם חבילות שנחוץ מאד לדעת דבר זה בהקדם.

מצטער אני מאד על התוצאות הקלושות מהעבודה בשנה זו בנדון זה, אמנם עלינו החובה לעבוד ולעשות בזה כמה שביכלתנו ולה׳ הישועה.

תשובתו של הרמ״מ רוטשטיין לא הגיעה לידינו, אך הגיעה לידינו אגרת הרש״ג להנ״ל מכ״א אדר:

שמחתי מאד לקראת התלגרמה של כבודו שי׳ אשר עלה בידו לשלוח 300 חבילות ואשר הקהלה הבטיחה לשלוח עוד 200 חבילות, ואני שולח לו בזה עוד אדרעסים מספר 205 כבקשתו, (אף שברשימות ששלחתי הנחתי לו אדרעסים עד נומר 392) כאמור במכתבי מי״ג אדר. ואולי אפשר יצליח לו ה׳ ויוכל לשלוח עוד בבקשה להודיעני מיד.

* * *

בחורף תרצ״ב פנו רבנו, בעל החפץ חיים והגרח״ע גרודזנסקי בקול קורא:

ב״ה

אל אחינו די בכל אתר ואתר
ה׳ עליהם יחיו

ידוע לכל מצבם הנורא של אחינו האומללים, אשר תחת ממשלת הסוביטים, אשר היסוד הכלכלי נשמט מתחתם לגמרי, ומאות אלפים נפש מישראל, כל אשר בשם „דעקלאסירט״ יכונה, הנם מחוסרי לחם ומזון, ובעמל רב משיגים פרוסת לחם בכל השנה להשקיט רעבונם, ובעת כאשר ימי הפסח ממשמשים ובאים הנה נוספה להם דאגה על דאגתם בדבר מצות לפסח, אשר אם אחיהם שבשארי מדינות לא ידאגו עבורם להמציא להם קמח למצות, ישארו חלילה בלא מצות לפסח.

וזה איזה שנים אשר מדי שנה בשנה, עת קרב חג הפסח מתעוררים גדולי ישראל שי׳ בכל מדינה ומדינה. לעורר את הצבור היהודי בכל מקום מושבותם, אשר כל יחיד ויחיד ישלח לשארו או מכרו במדינת הסוביטים חבילות של קמח פסח, ואחינו שי׳ שבכל המקומות נשמעים לקול הקורא אליהם, וחבילות לאלפים ורבבות נשלחות בכל שנה על חג

הפסח מיחידים ליחידים, אשר רובן ככולן נתקבלו שם במועדן ובזמנן.

והגיעה השעה, גם בשנה זו, לעורר את אחינו שי׳ אשר בכל תפוצות הגולה, שלא יעזבו את אחיהם שבמדינת הסוביטים, וכדוגמת השנים הקודמות ישלח כל אחד לשארו ולמכרו חבילות של קמח פסח למצות.

בשנה זו אמנם נאסר משלוח החבילות ליחידים פרטים והמשלוח אפשר להיות רק על ידי הקונצסיונרים, אשר יש להם זכות על זה, כמו בווארשא, ריגא ועוד ערים אחרות במדינות שונות. ומלבד זה, הנה בשנה זו מוטל על המשלח לשלם גם את המכס בעד החבילה. ולעומת זה אמנם יש יתרון מעלה במשלוח החבילות בשנה זו, בזה, אשר המשלוח הוא באחריות גמורה בעד המסירה להמקבלים, ואשר המקבלים פטורים מכל תשלומין ע״י זה שהמשלח מחוייב לשלם המכס בחו״ל.

ובתשלום המכס בחו״ל אפשר לשלוח בשנה זו גם מצות אפויות באחריות אשר ימסרו להמקבלים. אלא שהמכס על מצות אפויות הוא גבוה מאד.

ואם אמנם לא נכחד מאתנו קושי המצב והמשבר האיקונומי השורר בכל המדינות, אשר הוא נורא מאד, אבל עם כל זה אין אנו יכולים להתפטר מהחובה הקדושה המוטלת עלינו להיות אחים לצרה ולדאוג עבור אחינו האומללים ברוסיא, אשר לקו בכפלים בגשם וברוח, ואיך נוכל להעלים עינינו מאחינו בשרינו הנתונים במצור ובמצוק, אשר לא נשמע כמוהו, ועיניהם נשואות לעזרת אחיהם קרוביהם ומכריהם שבחו״ל ולכל מי שהיכולת בידו לבוא לעזרתם לתת להם האפשרות לאכול כזית מצה בחג הפסח הבעל״ט.

ועליכם הרבנים הגאונים די בכל אתר ואתר וחברי הקהלות והסתדרויות אגודות הרבנים שבכל תפוצות הגולה, הננו פונים בזה בבקשה לפרסם בין אחינו שי׳ דבר משלוח החבילות ולעוררם על הדבר הזה, למען אשר ידעו הקרובים והמכרים למלאות חובתם בשלוח חבילות של קמח פסח ע״י הקונצסיונרים כאמור. וגם מלבד זה לעורר את עסקני הצבור ואנשי מעשה לגשת לעבודה להתעסק באוסף אמצעים סכומים מסויימים הנחוצים למען לשלוח חבילות לאלו, אשר אין להם קרובים או מכרים בחו״ל, או לאלו אשר קרוביהם שבחו״ל אין ידם משגת לשלוח להם חבילות על חג הפסח.

אחינו,

הזדרזו נא בזה לגשת לעבודה בלי איחור, כדי שהמקבלים יספיקו לקבל את החבילות בעוד מועד לפני החג הקדוש הבע״ל.

התעוררו נא גדולי המורים, יחידי סגולה ואנשי מעשה, לעורר ולעשות כל אשר ביכולתכם, זאת עשו והצליחו ויהי ה׳ עמכם, ואשרי המסייעים והמחזיקים בענין הקדוש הלזה למען אחינו המדוכאים האומללים, לא ישוער יקרת ערך המצוה הגדולה הזאת, והי׳ להם לזכות רב בזה ובבא.

וה׳ יראנו נפלאות כימי צאתנו מארץ מצרים, כמשאלות המצפים לישועה ורחמים בתוך שאר אסירי תקוה הכותבים וחותמים,

כ״ה שבט תרצ״ב.

ישראל מאיר הכהן מראדין
בעל חפץ חיים
יוסף יצחק שניאורסאהן
חיים עוזר גראדזענסקי

קול קורא זה נשלח לדרום אפריקא ע״י חדב״נ הרש״ג, בצירוף מכתב משלו:

ב״ה, ט׳ אד״ר תרצ״ב
ריגא.

כבוד הרה״ג החכם הנודע, המשכיל הנפלא, המפורסם בכל מרחבי תבל, בעל מדות תרומיות, מוכתר בנימוסין, משכיל על דבר, רב הפעלים כו׳ כש״ת פרופיסור לנדא שליט״א,
רב הכולל דמדינת אפריקא.

שלום וברכה!

הנני מצרף בזה קול קורא בחתימות חותני כ״ק אדמו״ר שליט״א מליובאוויטש, והגה״צ בעל חפץ חיים שליט״א והגאון ר׳ חיים עוזר שליט״א אשר יצאו לעורר את אחב״י שי׳ שבכל מדינה ומדינה לשלוח לאחיהם שברוסיא חבילות של מזון, ובפרט קמחא דפסחא, אשר עכשו בקרוב הפסח עלולים המה אחב״י שברוסיא להשאר חלילה בלא מצות לפסח, אם אחיהם שבשארי מדינות לא ידאגו עבורם להספיק להם קמח של פסח בעוד מועד. ובפרט בשנה זו אשר משלוח החבילות של מזון לרוסיא הוא לעגאלי לגמרי, ע״י תשלום המכס בחו״ל, וגם באחריות גמורה בעד המסירה להמקבלים (ואפשר לשלוח גם מצות אפויות אלא שעולה ביוקר מפני המכס הגבוה שעל המצות, אבל בכל אופן הנה קמח של פסח למצות אפשר לשלוח במחיר לא גבוה). המשלוח יכול להיות ממדינות שונות, אמנם לא בכל מקום הכשרות הוא כדבעי, אבל עכ״פ מהרבה מקומות יכולים לשלוח בתכלית הכשרות.

הקו״ק הזה הוא מכוון בעיקרו – מלבד המשלוח מקרובים לקרובים אשר הוא בודאי ענין גדול מאד – לעורר את הרבנים שליט״א ועסקני הצבור ואנשי

מעשה על דבר יסוד מפעל פילאנטראפי לקבץ אמצעים על משלוח חבילות חנם אין כסף לאלו אשר אין להם קרובים בחו"ל או אשר קרוביהם שבחו"ל אין ביכלתם לשלוח להם חבילות, ובפרט להרבנים ושובי"ם ושארי משמשי בקדש, אשר מצבם ברוסיא נורא מאד כידוע.

ולכן הנני פונה בזה לרום מעלתו בבקשה אשר יראה לפרסם את הקו"ק הזה במדינתו, וגם אשר יפנה מצדו, בתור רב הכולל דמדינת אפריקא, בקו"ק אל הצבור היהודי במדינתו לעוררם ע"ד משלוח החבילות לקרוביהם שברוסיא, והעיקר לגשת לאוסף אמצעים לשלוח חבילות חנם לאלו הנ"ל,

כאמור הנה המשלוח אפשר להיות ממדינות שונות, אמנם צריכים להזהר בדבר הכשרות, שלא בכל מקום הוא כדבעי, אמנם אלו החפצים לשלוח דרך ריגא יוכלו לשלוח על ידי ואמלא אי"ה הכל בדיוק ובתכלית הכשרות, והנני מצרף בזה לדוגמא פרייזקוראנטים של חבילות של פסח, אחד המכיל 18 סטאנדארט חבילות והשני מחיר כל מין ומין בפני עצמו, למען יוכל כל אחד לסדר לו חבילות כרצונו.

הנני מקוה אשר רום מעלתו בודאי יעשה בדבר זה ככל האפשר, ובכח השפעתו הגדולה בודאי אשר יצלח בידו לפעול הרבה בענין הזה, ואתן תודה רבה לכבודו אם יודיע לי מהנעשה בענין הזה.

בכבוד הראוי, מוקירו ומכבדו כערכו הרם

שמריהו

על המצב בשנת תרצ"ב כותב רבנו לרמ"מ רוטשטיין בב' אד"ר (אג"ק ח"ב תקסו):

בזמן האחרון נתדברנו עם הגה"צ חפץ חיים שליט"א ועם הגאון רח"ע שליט"א ובאנו לידי החלטה ע"ד נחיצות לצאת בקו"ק אדות משלוח חבילות של קמד"פ לרוסיא על חה"פ הבעל"ט, אחרי אשר החוזה של מאנישעוויטש שעליו הודיעו בעתונים לא יצא לפועל ובטל, וימים אלו יפרסמו את הקו"ק, אבל בהוצאת קו"ק בלבד לא נפתרה עדיין השאלה הזאת, יען כי הקו"ק הוא רק לעורר את אחב"י לשלוח חבילות לקרוביהם ומכריהם, אבל עדיין חסרה עבודה היותר חשובה והוא לאסוף אמצעים על משלוח חבילות בחנם בעד הרבנים ומשמשי בקדש וכן בעד כל אלו הדעקלאסירטע אשר אין להם קרובים בחו"ל, והנני חושב אשר מוכרח לברא מרכז בברלין (בדוגמת שנים הקודמות) שלשם ישלחו הכספים הנאספים למטרה זו, והנני בא עכשו בדברים בנדון זה, והנני חושב אשר כבודו שי' וכן האישים אשר יבא עמהם בדברים בנדון זה ימצאו דבר זה מהצד המעשי לדרך היותר טוב שאפשר להיות בזה.

ובכ"א אד"ש מוסיף וכותב לו (שם תקע):

בזה הנני פונה אליו בבקשה גדולה, כפי שבכל שנה עזר כבודו שי' להביא לפועל אשר הקהלה דווארשא לקחה חלק ידוע בשלוח מספר ידוע של חבילות קמחא דפסחא לאחב"י שי' שברוסיא, לכן הנני שולח בזה מאה אדרעסים והנני מקוה אשר בעזה"י ישתדל ויקח הצעדים הראוים אשר הקהלה דווארשא תשלח אליהם חבילות של קמחא דפסחא. בודאי אשר חפצי הי' שישלחו מספר יותר גדול אבל תפסתי מספר מועט ביותר, ואם יש אפשרות לפעול אשר ישלחו יותר הנני מבקשו מאד להשתדל בזה, ולכה"פ לראות אשר ישלחו המספר הזה.

כפי שאני רואה הנה ממדינות פולין נשלחות הרבה חבילות דרך ריגא (וגם הרה"ג רח"ע שליט"א גראדזענסקי שולח דרך ריגא הרבה חבילות) והנני מבין מזה אשר המשלוח מפולין ישר אינו בטוח, ואשר ע"כ הנחתי אצלי העתקה מהאדרעסים הללו שאני מצרף בזה ואם יכתוב לי כבודו שי' אשר הקהלה הווארשאית מוכנת לשלוח החבילות הללו אזי אפשר לשלחם מכאן. והנני מבקשו להשיבני **במהיר** בהקדם האפשרי.

באותו יום פנה בנד"ז גם להגר"י אברמסקי לאנגליה (הגיעה לידינו רק הטיוטה של האגרת שנדפסה באג"ק חי"א ד'רטו):

בדבר החבילות, הנה אחר כל ההיתרים קשה לי מאד הענין של לא קמח ש"פ ברור, ות"ל איזה מאות חבילות קד"פ עלה בידי לשלוח. ובזה הנני לשלוח לכ' ידידי 270 אדרעסים. חפצי הי' במאד אשר אם אפשר הדבר שישלחו רק קד"פ. אבל באם א"א הדבר אזי נותן על דעת ידידי. ובבקשה מאד להכניס עצמו בזה שיצא לפועל תיכף כי הזמן קצר במאד.

כמובן הדבר אם יוכל לפעול אצל הרעליף שישלחו, החשבון שיוכלו לשלוח מכאן קמד"פ. כפה"נ אופני השלוח היותר טובים דוקא דרך לטביא. ומידיעתי הרה"ג רח"ע נתקבל הרבה חבילות לשלוח דרך לטביא וגם מעוד מקומות בפולין.

ולאנ"ש בלאדז (שם ד'רטז):

בטח ידוע להם המצב ברוסיא ומתקבלים בקשות לאלפים ע"ד קמד"פ. חבילות מספר ב"ה נתמלא ונשלח. פונה אליהם ומבקשם אשר יסתדרו יחד סגל חבורה שיכנסו להקהלה בבקשה לכה"פ לשלוח 50 חבילות, לפי הרשימה שמעמיד על קד"פ, וישלחו מיד.

כפי שרואה שהשלוח מלטביא כפה"נ בתנאים יותר נוחים מבשארי מקומות, שמפולין שולחים ג"כ דרך לטביא, במילא אפשר לשלחם מכאן. ומבקש מהם

שיראו להשתדל בהקדם להשיב לי ולראות אשר יתמלא.

* * *

מהנעשה בחורף תרצ״ג, הגיעה לידינו אגרת קצרה, שכתב רבנו ממקום הועד בברלין, שם שהה במשך החדשים טבת־אדר. את האגרת כתב לסוחרי קמח פסח, ובה כותב (אג״ק ח״ב תריד):

הפאקעטין חבילות של קמח פסח הנשלח על ידי לאחינו שי׳ הנני מבקש שיחשבו מחירם כפי המקח שעולה להם בעצמם, בלי שום שכר טרחה, ובגלל זאת יעזור השי״ת לכל אחד ואחד מבני חברתם שי׳ אשר הם ביתם וילידיהם יחיו יהיו בריאים ושלמים ויתן להם השי״ת פרנסה טובה בריוח ובמנוחה.

ובשלהי החורף כתב להרש״י זוין, שאותה שעה התגורר עדיין ברוסיא (אג״ק ח״א ד׳ערה): „עזר בשנה זו... שלשה מאות קדמ״פ ושבע ט״ס״. והכוונה למשלוחים בסכום $1000, שבסך $300 שלחו קמחא דפסחא, ובסך $700 שלחו עזר ע״י חנויות הטורגסין (שיסופר עליהן לקמן בפרק לד).

פרק כז

הנסיעה לארה"ב לטובת יהודי רוסיא

לרגל מצבם הקשה של יהודי רוסיא החליט רבנו לנסוע לארה"ב.

במשך שהותו בארה"ב, כעשרה חדשים, הרבה להתעסק בחזוק היהדות בכלל ודרכי החסידות בפרט. על כל זאת מסופר בס' תולדות חב"ד בארה"ב פרקים ח־כ.

בדרכו לארה"ב נסע גם לארה"ק, שם שהה כשני שבועות. על הביקור הזה מסופר בס' תולדות חב"ד בארה"ק ע' רעט־פא.

כאן יסופר על פעולתו העיקרית בארה"ב, לעורר את דעת הקהל ודעת המוסדות היהודים לבוא לעזרת יהדי רוסיא; כפי שכותב הר"י פייגין בכ"ו שבט תרפ"ט (לר"י דזייקאבסאן בארה"ב):

אחשוב אשר במכתבי זה אהי' לך מבשר טוב . . . והוא אשר הענינים הכללים, אשר כ"ק עוסק בהם לטובת אחינו יושבי מדינתינו בהמצאת עזר לטובתם למוסדות התורה וכל עניני הדת, אשר בפועל בע"ה תלוי בזה כל קיום הענינים הנ"ל, הנה כפי מצב הדברים בהוה דורשים ומכריחים נסיעה של כ"ק בעצמו לארה"ב.

כבר סופר לעיל פרק ו על ועד הרבנים ברוסיא, שנשאר לעבוד שם לאחר צאת רבנו את רוסיא.

בשמעם את תוכנית רבנו לנסוע לארה"ב, לעורר את דעת הקהל לבוא לעזרת יהודי רוסיא, פנו גם הם באגרת לאגודת הרבנים, בבקשה להיות בעזרת רבנו.

אגרת זו לא יכלו לשלוח בחתימותיהם הגלויות, מחשש הצנזורה, על כן חתמו עליה בפסוקים המיוחדים לשמותיהם, הפסוקים (מלבד הראשון) שרגילים בסיום שמו"ע, המתחילים ומסתיימים באותן האותיות של שמותיהם.

כדי שתדע אגודת הרבנים מי הם החותמים שלחו בנפרד פתקה מיוחדת – אישור ופירוש החתימות. על פתקה זו חתמו הרבנים קלעמעס וזוין בחתימותיהם המוכרות.

את האגרת (של ועד הרבנים דרוסיה) עם הפתקה שלח הרש"ג לאגודת הרבנים בצירוף אגרת שלו, המועתקות שלשתן כאן:

ב"ה, תמוז, תרפ"ט

שוכט"ס לכבוד הרבנים הגאונים גדולי התורה והיראה, עוסקי בטובת עמם בלבם ונפשם, גודרי פרץ ומחזיקי בדק, ה"ה חברי הנהלת „אגודת הרבנים" שבארצות הברית דאמריקה, ד' עליהם יחיו.

אחדשה"ט.

אחים חביבים! יודעים אנו אשר „אגודת הרבנים" המתעסקת אמנם בעיקרה בעניני וצרכי היהדות החרדית של ארצות הברית מתענינת בכל־זאת גם בצרכי היהדות של מדינות אחרות, ואי־אפשר לה שלא תתענין, כי זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל אינה יודעת גבולין ומחיצות, ביחוד ובפרט דורשים התענינות יתרה ותשומת־לב עיקרית מצדכם עניני וצרכי היהדות של מדינתנו, כי תנאי הזמן והמקום גורמים אשר מבלעדי עזרה קבועה של אחינו שבארצות הברית אי־אפשר לה להיהדות החרדית שבארצנו להתקיים. שבעים אנו ע"כ רצון אשר יש לנו כעת האפשרות להרצות לפניכם בפרטות על כל השאלות העומדות על הפרק בחיינו הרוחניים פה בכל תוקף ע"י כ"ק הרה"צ המפורסם מוהרי"י שניאורסון שליט"א מריגא הנוסע כעת לארצות הברית, וכבר מסרנו לו הרצאת־דברים בכתב ע"ד ענינינו וצרכינו פה, והרי אנו מבקשים אתכם בזה, אחים חביבים, לדון בכבד־ראש ובכל תשומת־הלב הראויה ביחד עמו ע"ד האופנים והאמצעים של עבודת־העזרה שצריכה להמצא, ואי־אפשר לה שלא תמצא, במדינתכם (וכמובן באופן המותר לפי חוקי מדינתנו פה) על כל אותם הצרכים המבוארים באותה הרצאת־הדברים הנזכרת ששלחנו ע"ש כ"ק הרה"צ הנ"ל.

איננו מסופקים אשר חברי „אגודת הרבנים" שליט"א ישימו לב לדברינו וישתדלו בכל כחם ואפשרותם לבוא להצלת שארית ישראל שבמדינתנו, ויהי נועם ד' עליכם ומעשי ידיכם יכונן.

בכבוד גדול ובברכת אחים,

הקשיבה לקול שועי
מגדול ישועות וכו' עד עולם
ימין ד' רוממה וכו'
שיר השירים וכו'

* * *

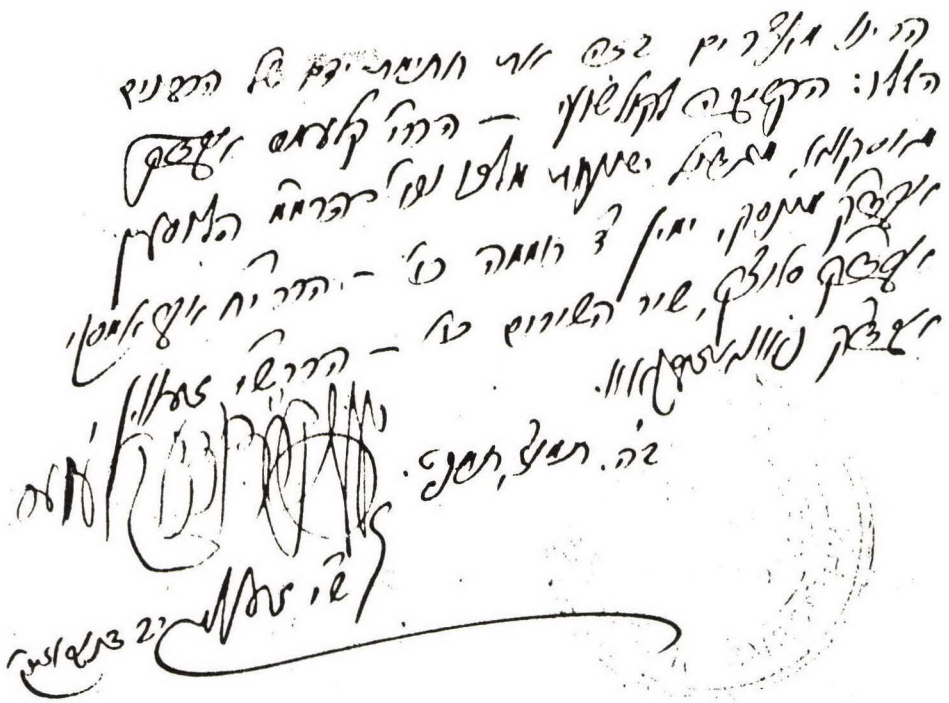

אישור חתימת הרבנים בהסוואה. חתומים עליו הרבנים קלעמעס וזוין וחותמת הרב קלעמעס

הרינו מאשרים בזה את חתימת ידם של הרבנים הללו: הקשיבה לקול שועי – הרר"י קלעמעס אבד"ק מוסקווא, מגדול ישועות מלכו וכו' – הרמ"מ הלוסקין אבד"ק מינסק, ימין ד' רוממה כו' – הררי"ח אבראמסקי אבד"ק סלוצק, שיר השירים כו' – הררש"י זעווין אבד"ק נאוואזיבקאוו.

ב"ה תמוז, תרפ"ט
יעקב ב"ר דוד ז"ל קלעמעס
ש"י זעווין רב בנובוזיבקוב

* * *

ב"ה כ"ד אלול תרפ"ט
נויארק.

כבוד הגאונים המפורסמים, גדולי התורה, עסקני הכלל, דואגים לטובת אחב"י בכל מקום שהם, ה"ה חברי הנהלת „אגודת הרבנים" שבארצות הברית, ה' עליהם יחיו.

שלום וברכה!

בזה אני מצרף מכתב שקבלנו בשבילכם מאת ועד הרבנים ברוסיא, חתומים על מכתב זה הרהגי"ם המפורסמים ה"ה הרה"ג ר' מנחם שי' גלוסקין ממינסק. הרה"ג ר' יחזקאל שי' אבראמסקי מסלוצק, הרה"ג ר' יעקב שי' קלעמעס ממוסקבה, והרה"ג ר' שלמ[מה] יוסף שי' זעווין מנובוזיבקוב, אלא שמפני טעם המובן, יראת הצנזורה הקשה שברוסיא, חתמו רק ברמז. ומצורף בזה פתקא מיוחדת אישור ופירוש החתימות בחת"י וחותמו של הרה"ג הרר"י שי' קלעמעס ממוסקבה וחת"י של הרה"ג הררש"י שי' מנובוזיבקוב.

ובזה אשאר מוקירם ומכבדם כערכם

שמרי' גוראר'

יחד עם זאת מסר חדב"נ הרש"ג אל הנהלת „אגודת הרבנים" את דרישת הרבי וחפצו לסדר אספה לשוחח בעניני התעמולה לבא לעזרת יהודי רוסיא. על הזמנה זו אנו קוראים באגרת אל הרב רמ"ז מרגליות (בטופס שהגיע לידינו אין חתימה):

ב"ה. עש"ק תבוא, תרפ"ט

כבוד ידידנו הרב הגאון הגדול פאר ישורן
כו' כש"ת מו"ה רמ"ז מרגלית שליט"א

שלו' וכו'.

אחדש"ה

הנה הרב גור ארי', חתן הרבי מליובאוויץ, והרב לאקשין היו אצל הרב ר"י ראזענבערג שליט"א ומסרו לו דרישת „הרבי" וחפצו להתראות עם איזה רבנים ראשי האגודה בדבר ענינים נכבדים בהדזאינט רעליף, מה שיש לו לדבר. הרב ראזענבערג נענה להם וקבע זמן ליום ב' הבע"ל בערב בשעה 8 לאספה קטנה,

הנסיעה לארה״ב לטובת יהודי רוסיא

ושהרבנים יהי׳ כ״ג, הרד״א לעווינטהאל, הר״א זילבער, הר״י ראזענבערג בעצמו ואני הח״מ. האספה תהא בביתו של הרב מליובאוויץ, 4515 – 14טע עוו. ברוקלין.

מבקשים אנו את כ״ג לעשות רצון „צדיק״ לבוא על האספה הנ״ל בבית הרבי הנ״ל ונשמע מה בפיו. – וד׳ יברך אותו ואת ביתו ואת כל אשר לו בשנה טובה ומבורכה.

ברב כבוד,

באותה שעה יצא מרוסיא הרב אלי׳ אהרן מיליוקאווסקי, מי שהי׳ רב בחרקוב. ובעבר – גם חבר ועד הרבנים ברוסיא. הוא תיאר במכתב מפורט את מצב היהודים ברוסיא. מכתב זה נשלח ע״י רבנו לאגודת הרבנים בא׳ אד״ש תרפ״ט, ובו נאמר בין השאר:

היהודים הרוסים הם במובן האקונומי – דלי־דלים, כי אין להם בר[ו]בם, שום אחיזה בחיים הכלכליים, לאחר שנהרס המסחר אשר פרנס חלק הכי גדול בהם, המלאכה עדיין לא נתפתחה במדה מספיקה, ובחקלאות נאחז רק אחוז מצמצם, בין כך הרוב המכריע של יהודי רוסיא חי חיי־רעב ממש רע מחפיר. עתידם של אילו אינו מנחמם, העני הרוסי לא יוכלו לשערו חוץ ממי שראהו במקומו, מדי יום ביומו. זה כבר חדלו יהודי רוסיא להתפלל על „בגד ללבש״ כי מסתפקים הם בסחבות ורק התפלה האחת על פיהם – „לחם לאכל״.

וכי אלו העניים המרודים והמדוכאים יכולים לאסוף את הסכומים הנדרשים לתקון המקואות? ואם גם ימנעו אכל מפיהם, ג״כ לא יופלו לאסוף את הסכומים הדרושים.

ואם אחרי כל זאת, רואים אנו, שהיהודים הרוסיים בכל זאת אינם מתיאשים ועושים מצדם את שלהם, מאספים מלקטים בכל עיר ועירה – לת[ק]ון המקוה, או אפילו לבנינה, ואם אפילו נראה את הפלא, אז בראותינו את פלא זה, את מופת של מסי״נ זה, אל נשלה את נפשנו לאמר, כי היהודים הרוסיים בכחם הם יוכלו לתקן את הפרצה הזאת בחומת היהדות – לא כן! את שארית כוחותיהם הם נותנים אבל השארית אינה מספקת, בלי עזרה מן החוץ אי אפשר לתקן את ההריסה הזאת.

תמהים אנחנו מאד, האם אחינו בכל מדינה ומדינה יביטו בשויון־נפש על חרבננו, ולא יגשו לבנות הריסותינו, **אחים!** החובה הקדושה קוראה לכם, אליכם להתאזר לעזרה.

בשם ועד הרבנים הציע לפניכם יו״ר הועד כ״ק אדמו״ר שליט״א מליובאוויטש, את התקציב לצרכי המקואות, אשר רק חלק של הצרכים האמתיים הוא, כולל בקשת כל ישראל מרוסיא בקשת כל הרבנים וחברי הועד, אליכם לראג שלתקציב הזה ימצאו האמצעים.

על האסיפה של ראשי אגודת הרבנים בבית רבנו כבר סופר לעיל. הרמ״ז מרגליות אף עזר לארגן אסיפות כלליות לצורך זה, כמסופר בעתון מארגען זשורנאל אוקטובר 24 1929 (כ׳ תשרי תר״צ):

אן איינלאדונג צו א באנקעט לכבוד דעם ליובאוויטשער רבי׳ן, ר׳ יוסף יצחק, וועלכער איז אהער געקומען אויף א וויכטיגער שליחות אין די אינטערעסען פון די אידען אין סאוועט רוסלאנד און אנדערע לענדער, איז א[ר]ויסגעשיקט געווארען פון א גרופע אידישע פיהרער, וואס פארטרעטען אלע שיכטען פון ניו יארקער אידענטום.

דער באנקעט וועט פארקומען קומענדיגען מאנטאג אוועגט אין אידישען צענטער, 131 וועסט 86טע סטריט.

אויף דער איינלאדונג איז אונטערשריבען: הרב הגאון רמ״ז מרגליות, מאריס אסינאוו, הרב לעא יונג, ראבי דר. נייטהען קראס, דזשאדזש אטא ראזאלסקי, ראבי דר. סטיפען ווייז, ראבי דר. סעמועל שולמאן, קאנגרעסמאן ווילליאם וו. קאהען, ווילליאם פישמאן, דזשולליוס שווארץ, לודוויג פאגעלשטיין.

די צוזאמענשטעלונג פון דער קאמיטע איז דער בעסטער באווייז, אז אלע שיכטען פון ניו יארקער אידענטהום זיינען שטארק פאראינטערעסירט אין דער טעטיגקייט פון דעם ליובאוויטשער רבי׳ן און זיינען גרייט איהם צו העלפען אנצוגעהן מיט זיין גרויסע ארבייט.

הרב רמ״ז מרגליות נעמט א ספעציעלען אינטערעס אין דעם רבין׳ס טעטיגקייט. ער האט פריהער געהאט צוזאמענגערופען אן אסיפה ביי זיך אין הויז און די דאזיגע אסיפה האט באשלאסען צו טאן אלץ מעגליכעס צו מאכען דעם באנקעט פאר א גרויסען ערפאלג.

צו דער אסיפה ביי הרב מרגליות אין הויז זיינען צווישען אנדערע געווען הערי פישעל, יוסף פאול־שטיין, הערי שיף, קאפלאן, קויפמאן, זעלדין און אנדערע.

עס איז איצט אויך באקאנט געווארען, אז אין דעם רבין׳ס טעטיגקייט אין רוסלאנד האט געהאט געמומען א ספעציעלען אינטערעס דער פארשטארבענער אידישער פיהרער, לואיס מארשאל. הרב גור אריה, דער איידים פון דעם ליבאוויטשער רבי, וועלכער פיהרט אן די אקטיוווע ארבייט פון דער גאנצער

הרבי בבואו לארה״ב — בירידתו מהספינה בליווי משטרתי

הנסיעה לארה״ב לטובת יהודי רוסיא

טהעטיגקייט, האט מיט א יאהר צוריק געהאט א לאנגע קאנפערענץ מיט מארשאל׳ן אין לאנדאן, און יענער האט צוגעזאגט צו טהאן אלץ אין זיין מאכט צו העלפען דעם ליובאוויטשער רבי און זיין טהעטיגקייט.

בחדשים שבט־ניסן שהה רבנו לצורך זה בשיקגו, וגם שם ארגן אסיפות פומביות לצורך זה, כמסופר בעתון דער קוריער (כ״א שבט תר״צ):

א גרופע שיקאגא׳ר עסקנים, צוזאמען מיט די טעטיגסטע טוער פון דער קהלה און א קאמיטע פון משרד הרבנים האבען נעכטען אבענד אדוואנסירט די סומע פון 15,000 דאלאר פאר די שליחות פון ליבאוויטשער רבי׳ן, צוליב וועלכע ער באזוכט איצט אמעריקא. אויפ׳ן פארשלאג פון אדאלף ראבין האבען זיך די אנווועזנדע פארפליכטעט אונטערצושרייבען נאוטס פאר קלענערע אדער גרעסערע סומען געלט און דער סך הכל פון 15 טויזענד דאלאר איז שנעל פארפול[ט] געוואָרן.

די פארשידענע חב״ד שולען פון שיקאגא האבען מאנטאג אוועקט אויף דעמזעלבן אופן זיך פארפליכטעט צו־צושטעלן צום ליבאוויטשער רבי׳ן ניט ווייניגער ווי צעהן טויזענד דאלאר. די היימישע חסידים פון ליבאוויטשער רבי׳ן זיינען אבער זיכער אז זיי וועט געלינגען צו שאפען א גרעסערע סומע ווי דאס.

די לעצטע פאסירונגען אין רוסלאנד מאכען מעהר דרינגענד ווי אימער די פאנדען וואס דער ליבאוויטשער רבי זוכט צו בעקומען, און אלע עסקנים פארשטעהען אז די געלדט זאמלונג מוז אנגעהן אהן א צו גרויסע עפענטליכע מאניפעסטאציע.

פילע אנדערע גרופען, אויסער די צוויי אויבענ־דערמאהנטע וואָרפען זיך אריין אין דער ארבייט צו מאכען דעם גרויסען אידישען פיהרערס באזוך אין שיקאגא אן ערפאלג. פאר זיין אפפאהרען וועט דער ליבאוויטשער רבי אויפטרעטען ביי א באנקעט וואס די קהלה אראנזשירט פאר איהם, און זיי פלאנען אויך נאך א עפענטליכען אויפטריט פון שליח פון רוסישען יודענטהום.

אך ממכתבו של המזכיר, ה״ר יחזקאל פייגין, שכתב להר״י דזייקאבסאן בי״ט שבט משיקגו, נראה שהיתה בזה קצת הגזמה:

חדשות אין, העבודה פה אודות רוסי׳, ומר לי מאד, וההכרח יאלצני להתאפק ולשתוק. אין בי כח עוד לסבול הצער, והציורים שונים הבאים נגד עיני מהנהגה כמו זו, ומה לעשות. השם יתברך ירא בענינו וירחם.

* * *

הצלחתו של רבנו בארה״ב, באיסוף כספים לעזרת יהודי רוסיא, היתה מוגבלת. מיד בבוא רבנו לארה״ב, בשלהי שנת תרפ״ט, פרץ המשבר הכלכלי הקשה ביותר בתולדות ארה״ב, ועובדה זו נתנה אותותיה בתוצאות פעילותו. אעפי״כ לא אמר נואש. באגרת שכותב רבנו בב׳ אדר תר״ץ מספר (אג״ק חי״א ג׳תתכח):

בין כך אירע המשבר על הוואל סטריט כידוע שעכב לשעה את עבודתינו. אמרו לי אז הרבה אנשים פיננסיסטים (אף שאינם מהמיליונרים הגדולים ביותר) אשר מבלי הבט על מעשה הוואל סטריט, יכולים מכל מקום בנויארק להשיג מבלי קושי ביותר סכום של מאה – מאה וחמשים אלף שקלים.

אך ההצלחה היתה מוגבלת ביותר. באגרת ד׳ שבט (לרא״מ מאדייעווסקי) כותב רבנו (אג״ק ח״ב תסח):

רואה הנני כאן ונוכחתי לדעת אשר היחס לצרות אחים קר הוא, וכבדי אזן המה לשמוע צעקת אחים, ועד עכשיו עדיין לא פעלתי פעולות ממשיות.

באגרת י״א שבט לרמ״מ רוטשטיין (שם תסט):

מקוה הנני אשר הצעד שעשיתי בחדש העבר, ליסד, בעזרתו ית׳, ועד מיוחד שיתענין בעניני אחינו שי׳ הנדכאים, אותו הועד אשר אותו חפצתי, בעזה״י, ליסד בימים הראשונים לבואי הנה אך מסבות שונות לא בא אל הפועל, ורבות עגמ״נ שבעה נפשי במשך ימי שבתי בארץ הלזו, בראותי איך ההנהגה היא בלתי מסודרת, ועכשיו אני מקוה אשר בעזרתו ית׳ יוטב המצב.

ובאגרת נוספת כותב אליו רבנו בכ״ה שבט (שם תעב):

היחס כאן לעניני רוסיא הוא יאוש וקרירות, הדזוינט מצד אחד ואגודת הרבנים מצד השני. אפילו דעת הקהל לא היתה כאן לטובת עזרת אחינו ברוסיא, ורק הודות לאלו החדשים שאנחנו כאן, הקהל נתעורר מעט משנתו, ויתחיל להרגיש מעט שצריכים לעשות מה לטובתם ויכולים לקוות שסוף סוף יצאו תוצאות טובות בעזה״י . . . נחוצה עכשיו עבודה גדולה ביחוד להוצאת הרבנים שי׳ ושארי כלי הקדש מרוסיא לע״ע הדזוינט קר מאד בזה וה׳ יחוס וירחם.

פרק כח

חיסול ה„נעפ"

בינתיים הוחמר מאד המצב הכלכלי ברוסיא, בעיקר זה של היהודים שומרי השבת. באותה שעה התחיל סטאלין ימ"ש בחיסול ה„נעפ", היא „המדיניות הכלכלית החדשה" של לנין שמסופר עליה לעיל פרקים ה, טז, שהשאירה מקום לעבודת יד עצמאית ולמסחר זעיר. מעתה ואילך חייבים כל ענפי הייצור והמסחר לעבור לידי הממשלה, ובדרך זו חוסלו מקורות הפרנסה של היהודים החרדים.

תנאי החיים הלכו והחמירו משנת תר"ץ ואילך, לא רק ליהודים, אלא לכל אזרחי רוסיא. על המצב שהתחיל אז, הקולקטיביזציה, האינדוסטריאליזציה והטרור, מסופר בספר יהודים ויהדות בברית המועצות ע' 22-13. ומה ששייך ליהודי החרדי הוא:

העבודה בבתי החרושת, שהועברו כולם לרשות הממשלה, וכן הפקידות לא היתה אפשרית ליהודי החרדי, שבכל אלה הכריחו לעבוד גם בשבת ויו"ט. בתקופת ה„נעפ" היתה אפשרית מלאכת יד פרטית בבית וגם המסחר הזעיר אך עם חיסול ה„נעפ" חוסלו אף מקורות פרנסה אלה. ובמה א"כ יתפרנס היהודי החרדי?!

במכתב שכתב אחד מרוסיה בי"ד סיון תר"צ, בחתימת „ח"ב", אל ה"ר ישראל דזייקאבסאן, מתאר דוגמה של יהודי חרדי המתלבט בפרנסתו:

מי יודע אם יוכל לעמוד בנסיון בעת כזאת, אשר מבקשים עובדים בנרות כי מעטים המה, ונותנים לו משרות במחיר משכורת גדולה ק"מ ק"נ, אך הסיבה הידועה [שמירת שבת] הנקראת „אות היא" מפרדת בין הדבקים.

כל עט ילאה לתאר על הגליון את הצרות והיסורים אשר סובל, כי מלבד העניות והדחקות השוררת בביתו עוד סבבוהו רעות רבות וצרות מבית ומחוץ, ביתו זו אשתו הצועקת ומיללת: לך עבוד מען גיט דיר גוטע שטעלעס, אלע ארבעטון, ומחוץ כי כל יודעיו ומכיריו כולם מלעיגים עליו וכמשוגע ממש הוא בעיניהם.

היו כאלה שהמשיכו בספסרות הבלתי חוקית, מחוסר ברירה, על אף רוב הסיכון שבדבר. כך כותבת אמי זקנתי מרת לאה בילא לוין באגרת ג' וירא תרצ"ה:

יש אצלנו נשים שעומדות בשוק באיזה קטנות שבסחורות, ואפשר חשבתי גם אני לעשות כן. ראשית הנני חולנית מאד, והשנית, והנשים שעומדות בשוק במעט סחורתם, כאשר יבוא הרָשות תברחנה, פעם יצלח בידיהן להציל את סחורתן ופעם ישאירו והוא יקח אותה ועוד מתייראות להתודות אליה . . . הלחם ביקרות ועוברים שבועות שאיננו טועמות לחם כי אם תפוחי אדמה.

וכעין זה מספר ה"ר אלטר שניאור זלמן גיטלין במכתבו אל רבנו:

מוכרח אני כדי להתפרנס לעמוד בשוק ולמכור דברים שונים וישנים מכלי ברזל, כמו מקבות ומעצד וגרזן וגם מסמרים, אך על האיש אשר ילך בדרכי ה' יביטו עליו בעין רעה ובחינם בלא דבר אשר בכל יום נמכר בשוק מהנכרים, אם אמכור אני יאשימוני תיכף ויעמידו אותי לפני השופט בערכא[ו]תיהם. ובשנה העברה היה באופן כזה וכתבתי להם אז, והודות להשי"ת יצאתי מהמשפט שלא ענשו אותי לישב בבית הסהר, אך ענשו אותי עונש כסף. וגם עתה זה פעם שני אשר יאשימוני בחנם בלא דבר להעמידני לפני השופט.

לכן בקשתי פרושה לפני הדר כ"ק להתפלל בעדי שאצא נקי מהמשפט הזה שכל מחשבותם של המלשינים והמקטרגים שחפצים לראות עלי ח"ו רעה להפר שלא יעשו לי בעיניהם שלא יזיקו, בקשתי פרושה לפני כ"ק לברכני שלא ישלטו בי.

בחורף תרצ"ז הגיע ה"ר שאול ברוק לארה"ק ובעש"ק בהעלותך מתאר את המצב ברוסיא באגרת להר"י דזייקאבסאן:

מצב אחינו ברוסיא יש מעט מן המעט אשר יש להם פרנסה כמעט בריוח אבל הם בסכנה גדולה כי הם עושים דברים האסורים מצד הממשלה אשר אם ח"ו ידעו אז הם בסכנה ממש כו'. ומי שנהנים מיגיע כפיהם כמעט בהיתר הם עניים כמובן כי הכל עובדים רק אצל הממשלה והרשעים אינם מניחים בשו"א לשמור שבת, וממילא מובן שהמשמר שבת הוא עני ואביון.

היו כאלה שהסתדרו ב„נדומיה", היא עבודת יד ביתית אבל לא עצמאית. עבודת בית היתה מותרת גם בשנים אלו, אבל לא באופן עצמאי. בתי החרושת של הממשלה היו מספקים חומר גולמי שהיה האדם מעבדו בביתו הפרטי, מתי שהיה נוח לו, תמורת תשלום. כך

יין

בנ"י יום שנפל בלב כל טוב ליהיו שנות ונצח!
ליפסוולאף! שלום וברכה!
וישועה ושפע/זוה בעלי לזוה בית ולה
עובקש סליחה מקלבש כי ישלי הרבה
לשבר, כשבטיב לב קשה ישבר הרבה
עם כערט היל משלחי ועויט זועט לבעט פרנסה
זוע אלמי ויל'ן בשלוק בכל צרות ברכות יי
זוע השוט כי בדה זיינה בקריז מעטע משר
לפט כי בעירנ אלע זועט לשקקה, נאטב
זיינ' לבעט וש שלב בעלו ציי בעוויזרק ליי
שלוח לי שי פעזים משנה 5 פרילאר על
פסח אל יקי נלרזוום, ערוה - זולצק כערד
בשבר אל ש מכותבי זוין קלולקשה.
נאך זועה, יש זולנו בשים שאמפלות
בשלק בזויה קטלות שבסחורות. ויפשר
ושמוני עם זוני לעשות כן. כזושיות הנני
ונלעזות מזולב להשביתם. ולבשוט שאמפלת
בשלק בעדע סחורתם כשר יבין הבשלות
ונברתנה פעם ונלות בי שלין לחלילות
סחורתן לפעם ושזירן ולנזיקרזוולתה
אלב מתיכות הנעלפיות חולוי,

אפשר היה לו לשבות ביום השבת. אך לא כל אחד יש בידו לקנות מכונה פרטית לעיבוד חמרים, לא בכל מקום אפשר לקבל חומר לעיבוד פרטי ולא כל אחד יכול להתלמד מלאכה זו או אחרת. רק אחדים הצליחו להסתדר בעבודת בית זו.

היו כשאלה שהסתדרו בבתי חרושת, בעבודות כאלה שאין צורך לחלל בהם את השבת, כגון שומרי לילה, סוכנים וכיו״ב. בעבודות אלו אפשר היה להשתמט מחילול שבת אך המשכורת היתה דלה מאד, ולא הספיקה אף ללחם צר ומים לחץ.

היו גם מקומות אחדים שבהם יסדו, מספר יהודים חרדים, בתי מלאכה שיתופיים הנקראים „ארטעל״. בית החרושת והסחורה שבו היה שייך כולו לממשלה, הפועלים עבדו רק לפי משכורת, ועפ״י החוק היו מוכרחים לעבוד בו אף בשבתות, אך כיון שהניהול היה נתון בידי יהודים חרדים סידרו שלפועל לא עבדו בו בשבתות. כמה מבתי חרושת אלה היו בעיירה יעגארעווסק ורבים מאנ״ש מצאו בהם פרנסתם. הסיבה לבחירת העיר יעגארעווסק – כיון ששייכת לפלך מוסקבה, שלשם היו מגישים הבקשות להיתרי יציאה מרוסיא, כפי שיסופר להלן פרק קג.

סקירה כללית על מקורות הפרנסה ליהודים החרדים, בשנים אלה, נמצאת בס׳ יהודים ויהדות בברית המועצות ע׳ 123־121.

אמנם בכל אלה לא הצליחו להסתדר אלא חלק קטן מאנ״ש והשאר נשארו עניים מרודים במשך כל השנים האלה.

על המצב בשנת תרצ״ו כותב ה״ר מנחם מענדל דובראווסקי לה״ר ישראל דזייקאבסאן בי״ב טבת:

הנה אם אמרתי אספרה אל כת״ר כל משברי ים המצוקות וגלי התלאות אשר עברו עלינו בשנים האלו, הלא תקצר היריעה, ואולי יהי׳ סבה לאבדן המכתב [– מעיכוב הצנזורה]. ואך בקצרה אומר כי רבו משערות ראשינו, והכשילו כחינו ברו״ג. אבל דא עקא כי כהיום הזה אשר מצב הכלכלה הגשמי הוטב הרבה, הנה השרידים אשר נשארו כאחד בעיירות הרבה הורע גורלם עד הדיוטא התחתונה, מבלי אפשר לעשות מאומה בלי חילול ש״ק, והתמיכה הפעוטית אשר היתה לפרקים מחו״ל ג״כ היתה לאל, כידוע.

אך גם כל זאת, שחלק מאנ״ש הסתדר בפרנסה, לא היה אלא משנת תרצ״ד ואילך, לאחר תום הרעב שיסופר עליו בפרק הבא. ובעיקר בשנים המאוחרות יותר, שלאט לאט התחילו להסתדר במלאכות המתאימות. אבל מיד בעת חיסול ה„נעפ״ בשנת תר״ץ, נשמט מידיהם מקור פרנסתם הקודם ונשארו בלי שום פרנסה.

בהגיע ידיעות אלה אל רבנו, כתב בז׳ ניסן תר״ץ אודות הצורך ליסד קופת „עזרה לרעבים״ (אג״ק חי״א ג׳תתלה):

להעריך רשימת האנשים לגולגלתם ולקנות עבורם כרטיסי אכל ומזונות בסיפוק חדשי. דאס איז טאקע א פשוט׳ר לחם אביונים, אבער ואס זאל מען טאן, אנשים נשים וטף ר״ל גועים ברעב מיא שטארבט ר״ל בפועל ממש, גואלד רבש״ע ואס שוייגט מען, מיא מוז שרייען עס זאל ועריז א הילף מסודרה.

פרק כט

הרעב

כך הלך המצב והחמיר משנה לשנה. בשנת תרצ"ב פרץ רעב בכל ארץ רוסיא, והיהודים החרדים, שגם עד אז חיו חיי דוחק ועוני קרבנות הרעב הראשונים. הגיעו לידינו מאות אגרות שנכתבו מרוסיא לה"ר ישראל דזייקאבסאן, בהן מתארים את המצב ומבקשים עזרה. באחת מאגרות אלו כותב ה"ר דובער באבראוו בד' שבט תרצ"ג:

זה שבע או שמונה שנים אשר נפרדת מאתנו ולא באנו עד הנה בכתובים ולא נדרשת ללא שאלוך ולא נמצאת ללא בקשוך אך כעת ההכרח יאלצני לבוא אליך במכתב בקשה והוא בטח ידוע לך כי מאיש כמוני נסתם כל מעיני הפרסה וזה שנים אחדות אשר לא בא לפי ולפיות ב"ב לא בשר ולא חלב לא שומן ולא חמאה לא גבינה ולא דגים בכל זאת כ"ז שהלחם הי' מצוי בביתי הייתי מסתפק במה שיש לי כלומר בלחם ותפוחי אדמה מבושלים במים ולא הרהבתי עז בנפשי לבקש תמיכה ממכירי וממיודעי אך כעת מצאתי לנחוץ להסיר מסוה הבושה מעל פני יען כי סובלים אנחנו שלשה אנשים אני ואשתי ובתי חרפת רעב ממש זה כמעט שנה שלמה מהפסח העבר עד היום זה יותר משלשה שבועות אשר גם תפוח אדמה אחד לא נמצא בביתי כי לא אוכל לשלם קרוב לשלשים רו"כ בעד פוד בולבע ושנים רו"כ וחצי א פונט לחם עד היום קבלנו 1½ פ' לחם ליום על שלשה אנשים ומיום המחרת כלומר וטע פעווראל נתמעט לחם חקי עד מחצה אקבל רק 300 גרם ליום.

בקיצור לתאר לך על הגליון את חיי בפרטית לא אוכל כמאמר רז"ל אם יהי' כל הימים דיו ואגמים קולמוסים וכו' לכן בקשתי שטוחה לפניך אולי תוכל לתמכני בשקלים אחדים על שם הטארגסין [– יסופר עליהם לקמן פרק לד] אם משלך אם משל אחרים כי אין להביט על הבושה ועל הכלימה במקום שיש סכנת נפשות כי לא יום אחד ולא יומים הי' בחרף הזה אשר ישבנו שלשתנו בתענית יותר מתענית יוה"כ ועתה ימי החג ממשמשים ובאים ודעת לנבון נקל כי האנשים אשר אינם מקבלים תמיכה מחוץ לארץ לא יוכלו גם פת חרבה לקנות ומכש"כ מצות ועוד צרכי החג לכן חוס נא ורחם עלי ועל ב"ב ושלח לי במהירות האפשרות שקלים לפי ראות עיניך ולבי נכון ובטוח כי לא תשיב את פני ריקם ותקים כל המקים נפש אחת וכו'.

בגלויה שכותב ה"ר זלמן פויזנר ביום ג' שלח תרצ"ב מדריבין:

קבלתי חבילה ממאסקווע מטארגסין על סך חמשה דולר... וה' הטוב ישלם לך עבור טובתך שעשית עמדי ועם ב"ב אלפי אלפים פעמים ככה בגו"ר, כי בחבילתך הקטנה הלזו החיית ד' נפשות חלאים ומדוכאים הסובלים חרפת רעב, כי היוקר מאמיר מיום ליום ומשכורתי של חודש מספיק לי רק על לחם צר ועל משך שבוע אחת ולא יותר, ובכל זאת החרשתי והייתי סובל לו הייתי עדיין בקו הבריאות כמאז כי ב"ה הורגלתי מאז בכמו אלה, אך דא עקא כי חולה גדול הנני במחלת הריאה, ומשו"ז הבא לעזרתי באיזה דבר שיהי', כי לגדולות ונפלאות לא הורגלתי, הנהו מציל אותי ואת ב"ב מרדת שחת.

וביום ד' לך תרצ"ג מוסיף:

נא אבקשך להשתדל למלאות בקשתי במה שבקשתיך לבא לעזרתי חיש מהר, ואין אנכי מבקש ח"ו על דברי מותרות רק פשוט על לחם, ואצלי אין זו מותרות, כי בתפוחי אדמה איש חולה כמוני קשה לי לחיות, וכבר נפוח אנכי במעט, וגם על ת"א אינו מספיק הכנסתי, אי לזאת אבקשך בכמה שתוכל תשתדל, רק חיש מהר למען הצילני ממיתת רעב ח"ו.

ביום ב' צו תרצ"ג כותב ה"ר כ"שה אקסלרוד:

אם לא הייתי מקבל מאתו הסך הנ"ל הגיע הזמן שממש גועגו ברעב ר"ל, ממש נפוחי רעב שטוחים בחוצות ואין איש שם על לב, ה' ירחם על עמו ישראל בכלל ועלינו בפרט.

ובשבעה בתמוז מוסיף:

היוקר מתגבר לע"ע ואנשים נפוחי רעב שוטטו בחוצות ה' ירחם ועינינו צופיות לחסדי ה' שישמרנו מכל צרה ויצילנו מחרפת רעב ר"ל.

ה"ר שלמה חיים קסלמן כותב בכ"ו טבת תרצ"ד:

זה כמה שנים שלא טעמו טעם בשר ולא טעם חלב וכל חיותם הוא רק ע"י לחם שחור ומים חמין, וגם ע"ז יש זמנים שביתי חסר מזה ח"ו ר"ל וכל משכורתי אין מספיק אפי' על לחם הנ"ל, ולזאת לפרקים קרובים אני מוכרח להשתמש בגמ"ח בין

אנ״ש והת׳ שי׳, אבל ע״פ רוב הוא גמ״ח של אמת כו׳. בביתי קר מחוסר עצים, ערומים ויחפים, תאמין לי אם ראית המראה הזה היית משתומם על המראה הנפלאה הלזו איך חיים וקיימים במצב כזה, אבל גדולים מעשי אלקינו.

ובכ׳ אדר מוסיף:

זוגתי תחי׳ וחמותי חולים ממש ר״ל וילדי רכים וחלושים וכל ימי לא הייתי עוסק בשום עסק ומלאכה רק הייתי יושב אוהל ע״פ ציווי אדמו״ר וצוקלל״ה נבג״מ זיע״א וע״פ ציווי כ״ק שליט״א, ולהרי״מ שי׳ [ה״ר יצחק מתמיד שהי׳ באותה שעה שר״ר בארה״ב] ידוע כמה שסבלתי במשך ימי חיי . . . וכעת אני עומד בלי שום משענה.

ה״ר שמאי וויגאן כותב בט״ו כסלו תרצ״ג:

כל האדמה כמעט לא נזרעה וזהו שזרעו לא אספו וכו׳ וכו׳ וד״ל, ובכל חודש ממעטים החוק לחם שנותנים, ועתה יצא גזירה שעל נשים וילדים לא יתנו לחם כלל והשי״ת יודע מה יולד, הרבה והרבה גרוע יותר משנת פ׳ ופ״א [הרעב שהיה אז, כדלעיל פ״ב], אנא ה׳ הושיעה נא והבט משמים וראה ורחם על עמו ישראל העטופים מרעב ר״ל.

בפ׳ ויחי מוסיף:

היום יצא לאור שקרוב למא[ה] אל[ף] נעשו בטלים מעבודה, ולאלו אינם נותנים אפי׳ כזי[ת], ואנו ג״כ בהמאמר הזה, והטעם פשוט בדליכא שאני.

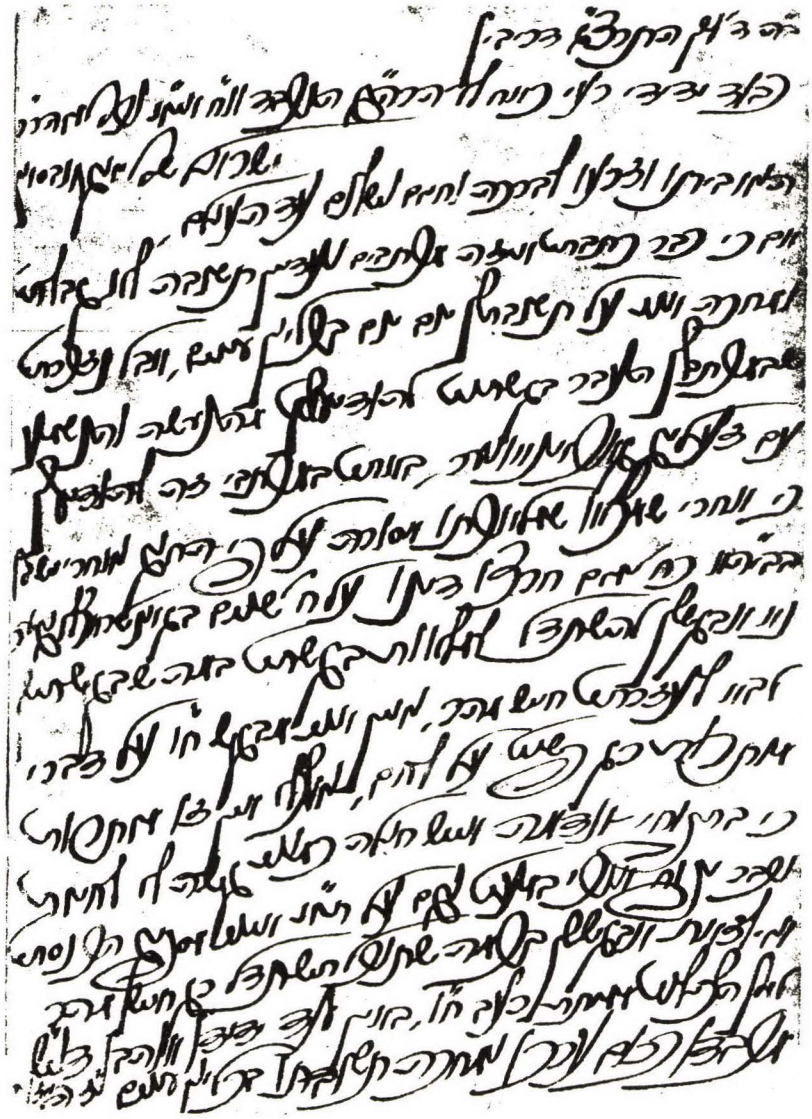

אגרת ה״ר זלמן פויזנר, על מצב הרעב ברוסיא

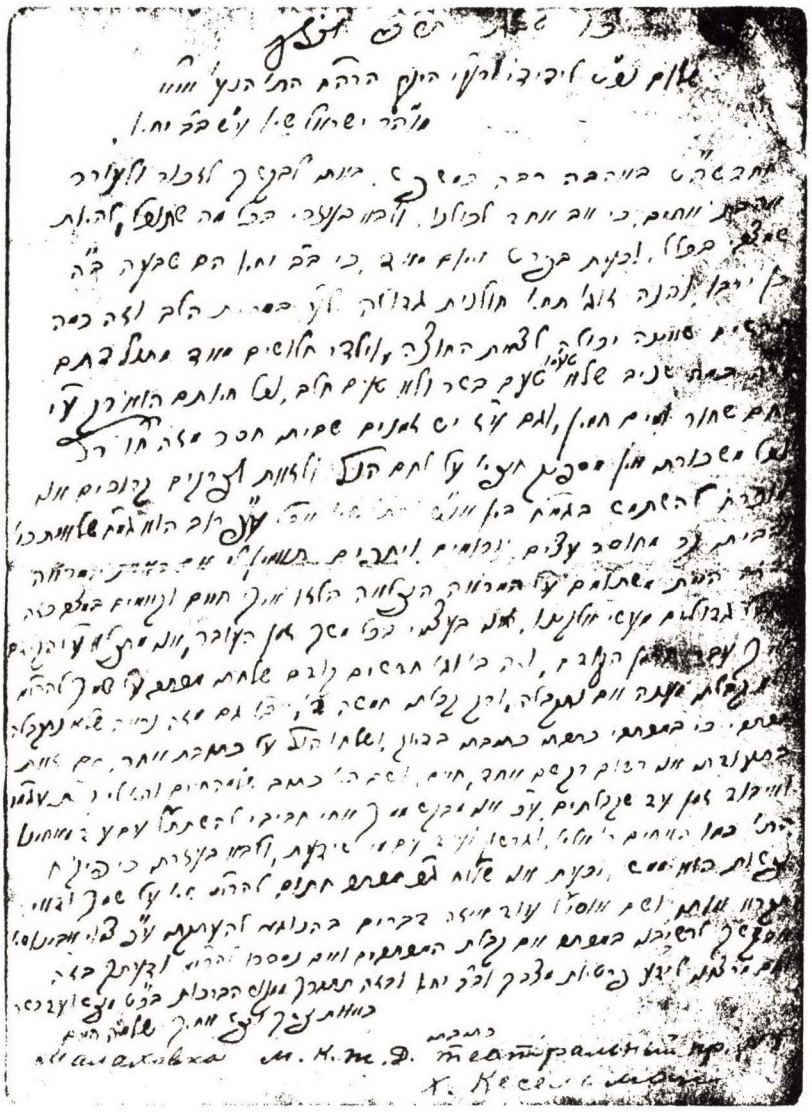

אגרת הי"ר שלמה חיים קסלמן, על מצב הרעב ברוסיא

ה"ר יהודה ריזשיק (סענער), שהי' רב בבוריסוב כותב בסיון תרצ"ג:

ידידנו ר' שאול ניידלין נאסר אחר החג ונגמר דינו להשלח למרחקים הוא וביתו, ואת כל אשר לו לקחו ואותו עזבו במקלו ותרמילו והנהו נמצא כעת במצב היותר גרוע סובל חרפת רעב ממש, לא טעם אפי' טעם מצה בחה"פ בעיר שאין לו מרחמים ועוזרים ולגלותו אין קץ והנהו פונה לעזרה לכל מכיר ובתוכם גם אני. אני בעצמי אינני יכול לעזור לו מאומה, יאמין לי ידידי שלא הי' בביתי תפוחי אדמה מקודם הפורים, והנני בע"ח גדול ונורא ממש כלה פרוטה מן הכיס בכל העיר, וחרפת רעב עומד נגד עינינו תמיד, ע"כ כפי שאתם יודעים את האיש הנ"ל שהי' מסור ונתון לכל דבר שבקדושה החיוב לתמכו ולעשות עבורו כל האפשר, יכול לדבר עבורו עם כ"ק שליט"א כי האיש הזה הי' מתעסק בקדשים ובשלוחו נשאר המקדש מעט ריק מכל. מבריסוב אין יכולים לעזר לו מאומה כי רבים מאנ"ש מתו רבים נשלחו למרחקים וכעת שם רעש הפאספורטים.

ה"ר ישראל ליב ליפשיץ כותב בג' [ניס]ן תרצ"ג:

הרעב חזק בארץ מאד מאד כי לא עליכם היסורים גדולים בעת שחפצים לאכול ואין מה, ויותר גרוע ה' ירחם בעת שהעוללים שואלים לאמותם תני פת לחם ואינו. תאמין לי שאצלנו עתה רק מחשבת הסוס איפה להשיג דבר לשבור רעבוננו ממילא מובן שהמוח והלב מטומטמים כ"כ וממולאים רק במחשבה זו, כי בעת שהננו רואים בעינינו נפוחי בטן לא עלינו

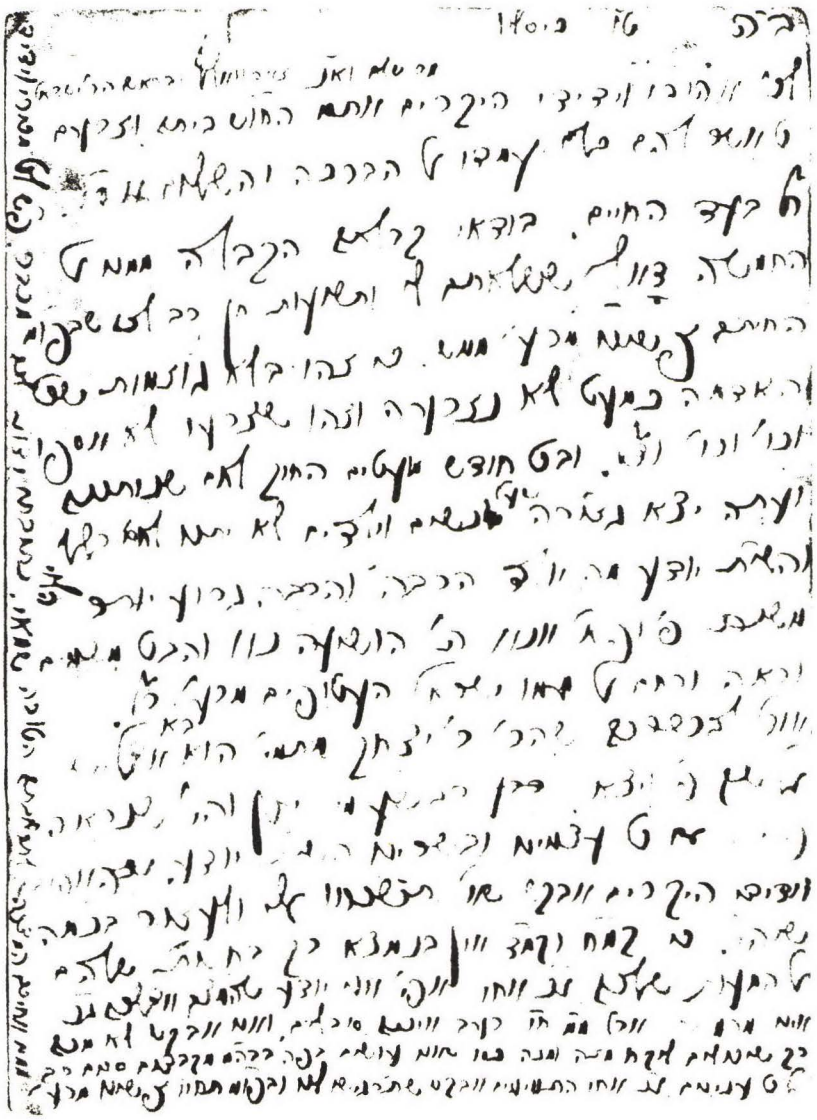

אגרת ה״ר שמאי וויגאן, על מצב הרעב ברוסיא

אז הפחד פן יחסר לחמו גדול עד מאד (כוונתי חסרון לחם שלא למות ברעב ר״ל).

לאחר שעבר הרעב כותב הוא שוב בי״ד סיון תרצ״ד:

עברה שנה נוראה עלינו שהרבה והרבה סבלנו ויראים אנו להפוך פנינו ולהביט אחורנו בשנה העברה העומדת אחרי ערפנו כמו הר גבוה מאד. הגם שהשנה הזאת, היינו העתידה, אינה מבשרת כ״כ טובות . . . ובפרט לאנשים כמוני שבשם „לישענעץ״ [– משולל זכויות, יסופר על כך לקמן פרק מ] יקרא, אבל תקותינו חזקה בהשי״ת כמאמר עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ואל תטשני לעולם.

קטעים אלו יש בידם לתת תמונת מצב של הפרנסה והרעב שהיו אז ברוסיא בכלל ואצל אנ״ש וכלי הקודש בפרט. ה״ר יעקב זכרי׳ מאסקאליק מזוראוויץ הי׳ אז מראשי עסקני חב״ד ברוסיא, כפי שיסופר לקמן פרק לו. הוא פנה בשל כך לאנ״ש בארה״ב, שהשתדלו לעזור למעלה מיכולתם, אך העזרה שהגיעה היתה קטנה בהרבה ממה שהמצב החמור דרש.

הגיעה לידינו גלויה מהרב חיים צבי קאניקאוו, מרבני אנ״ש בנ. י.׳, שכותב בטו״ב שבט תרצ״ג להר״י דזייקאבסאן:

לפני שבועיים קבלתי מכתב מר׳ יעקב זכרי׳ מזיוראוויץ ומבקש אנא אחי חוסו נא הושיעו נא ואל תתנו דמי לכם עד אשר תשלחו לאחיכם שבגולה להחיות את נפשם, כי בפועל ממש הם גועים ברעב . . .

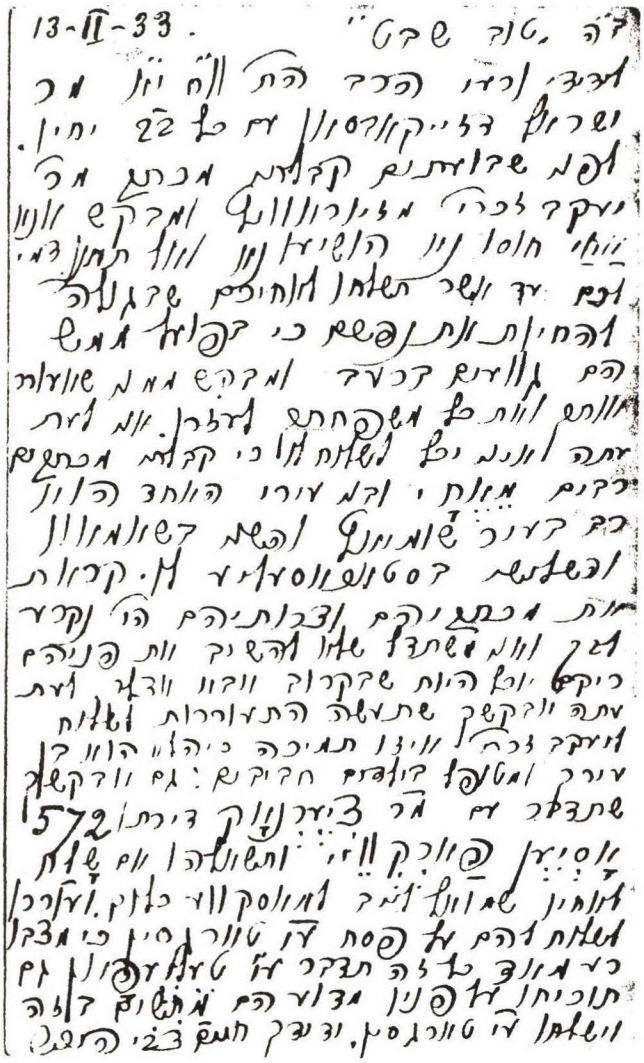

אגרת ה״ר חיים צבי קאניקאוו מנ.י. על מצב הרעב ברוסיא

קבלתי מכתבים רבים מֵאֲחֵיי ובני עירי... לו קראת את מכתביהם וצרותיהם הי׳ נקרע לבך.

באגרות דומות פנו גם ל„עזרת תורה״ בנ. י׳. בבקשה לשלוח עזרה, ונשיאה הרב יוסף אליהו הענקין מסר קטעים אחדים לדפוס, בהשמטת השמות, בירחון די שוחטים שטימע (שבט תרצ״ג ע׳ 200):

בבקשה להדפיס בגליון הבא של „קול השו״בים״ ו„השומר״ את הקטעים הבאים ממכתבי רבני רוסיא, שנתקבלו בלשכת „עזרת תורה״. יקראו נא רבני ושו״בי מדינתנו מכתביהם בלשונם, אולי יחוסו, ואולי ירחמו על אחיהם ורבותיהם הנתונים בצרה ובשביה, ויחישו עזר להם על־ידי המוסד הקדוש „עזרת תורה״.

הרש״ש מא... כותב: אחינו המעוטרים בשם „עזרת תורה״, חוסו נא על שארית ת״ח שבכאן הנמצאים במצב נורא ואיום מאד. הם מתמוגגים ממש מרעב ומחסר כל. במסירות נפשם הם מתאזרים עוז להרביץ תורה ברבים, להפיץ המאור שבה במחשכי נאות יעקב בשארית טפות דם לבם מתאמצים לחמם הלבבות הקרים והקפואים מקור הכפירה הנתעבה, להאירם בנוגה זיו תוה״ק... ועל דבר מצבנו אין דורש ואין מתעניין ממה אנו מתפרנסים ואיך אנו נזונים. פרוסת פת קיבר אצלנו לתענוג בלתי מצוי יחשב. שבועות שלמים עוברים ללא טעימת לחם ואפילו על יו״ט העבר לא השגנו כזית לחם לקידוש היום, ואפילו תפוחי אדמה להשיב לבנו המתעלף מרעב אינו בהישג יד, ועוכרינו ומנדינו שוחקים על משבתנו.

עינינו נשואות אל ההרים, אליכם רבנים שבאמעריקא להשתדל בעדנו ולשלוח לנו עזר על־ידי הטארגסין להשיג לחם...

הרב בצזפ. כותב: בתמיכת עזרת תורה החייתם את נפשי ונפש עוללי הגועים מרעב ומקור, ומפני זה דבקה מחלת הטיפוס ר״ל בהם ונתדלדלו כחותינו, שבדרך נס נשארנו בחיים. והמצב כל כך קשה שלא היה ספק בידינו אפילו לקנות כוס חלב בעד הילדים בעת חליים. ועל ידי זכאים נתגלגלה הזכות להחיות נפשותינו ממש. וה׳ ישפיע על כל אחינו בני ישראל שיש להם חלק בזה שפעת חיים וברכה ולא ידעו רע. ויחיה אותם ואת זרעם כאשר החיו נפשות עוללי...

הרי״פ מל־ץ... כותב: גווע אנכי מרעב ומקור. בשנה העברה הייתי מתפרנס מלחם סובין, ובעת שהשגתיו היה אצלי שמחה כמו בשמחת תורה לפנים בישראל, ועתה גם לחם כזה אין ידי משגת כו׳. נשארו בעיר מתי מעט עניים ואביונים וממי אשאל לחמי. כשהייתי קורא לפנים „נפוחי רעב״ דמיתי כי הוא משל. כעת אנו מרגישים זה בעצמנו. כל המטלטלים וחפצים שבבית מכרתי להשביע ולהשקיט רעבוני, ועתה מה אעשה. אנא חוסו עלי שלחו לי עזר וכל המרחם עה״ב מרחמים עליו כו׳.

הרשא״ה מב... כותב: הרעב כבד מאד. כו״כ נופלים ונעדרים ר״ל מרעב ויוקר. בעד 5 רו״כ קשה להשיג פונט לחם שחור כו׳. שלחו עזר על ידי טארגסין... בעד דולר נותנים פוד קמח כו׳.

הראמ״מ מח... כותב: פרשה זו של „ויחי״ סתומה היא אצלנו ואי אפשר לבארה כי אם בעצת יעקב אבינו: „האספו, הקבצו״. קשה עלי לדבר תחנונים. כי כל ימי הייתי מתפרנס ברוח ובכבוד, הייתי „משפיע״ ולא „מושפע״, אבל ירא אני לשתוק פן אתחשב לשופך דמים, דמי ודם זרעי כו׳. צפויים אנו לגווע ברעב ממש, אם לא תחישו לעזרתנו. הצילו בעוד מועד כי הרגעים ספורים ר״ל...

הריק״ן מב... כותב: האצילו מהודכם גם עלי לשבור רעבון ביתי, עוללי וטפי התלויים בי. הלא ידוע לכם קושי חיינו מכל הצדדים, והמסים אשר יכבידו עלינו חדשים לבקרים, והגיע התור לדאוג על דבר קמח פסח, ואין לנו שום מראה מקום. הבו לנו עזרתכם על ידי טארגסין. וזכות מצוה זו תעמוד לכם לדור דור. ותנצלו מרעב וכל הצרות ומצוקות שנסבול פה ותברכו בכל מילי דמיטב.

הנה העתקתי לכם מקצת מן המקצת ממגילות קינות המגיעות אלינו, ואתם אחינו עשו את שלכם. שלחו עזרתכם הפרטית ו„הפעילית״ לעזרת תורה. וה׳ יעזרכם בכל.

בשם הועד והנשיא,

יוסף אליהו הענקין

על התוצאות מרעב זה כותב לנדא מקאבעליאק אל רבנו בתחלת קיץ תרצ״ג:

במשך זמן קצר נהפכה עירנו קאבעלאק למהפכה ורבים ברחו לערים הגדולות ובמשך זמן קטן מחדש שבט ש״ז עד כעת רבים מאנ״ש געון ומתו ברעב, כ״ה יהודים, וכמעט נשארה עיר ריקנית. ממני ב״ה הוקל מחלת הרעב אבל עדיין לא כל עיקר בקשו עלי רחמים שאחזור לבריאותי וגם עיני כהו ממחלת הרעב. ואם נקל בידכם להחזיק אותי עוד לערך שלשה חדשים מה מאושר הי׳ חלקי.

ובאותה שעה כותב ה״ר שאול ברוק:

המצב נורא מאד בגו״ר מה שאין הפה יכול לדבר ממש גועים ברעב פשוט נופלים כמו זבובים עד שאין פנאי לקבור עוד, ובכ״י מתחדשות גזרות.

המצב הגיע לידי כך שבמקומות מסוימים היה מסוכן ללכת ברחוב לבד, מחשש אוכלי אדם מתוך הרעב הנורא. כך כותב אל רבנו אחד בשם טשאדרין מנאוואפרילוקי, באייר תרצ״ג:

בעת כזאת אצלינו בעת רעבון אשר לא נשמע כמוהו, אנשים מתים ברעב כמעט בכל יום בעיר קטנה כזו, וגדולה מזו שגונבים אנשים ושוחטים אח״כ ואוכלים את בשרם ומוצאים אח״כ רק הראש ובני מעיים, ויש מקרים אצל נכרים שהאם תשחט את בנה לאכול הבשר מחמת הרעבון הנורא.

וכעין זה כותב ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן בתחלת סיון:

איתא מקומות וכגון ברדיטשוב ועוד שא״א להניח את הילדים לצאת מפני כי רוצחים ואוכלים אותם ר״ל.

באופן מוחשי יותר כותב ה״ר בנציון מאראז מקרעמענטשוג:

בכל יום ויום מוצאים אנשים אוכלי בשר ילדיהם, בכל יום נותנים במאסר אנשים מוכרי בשר אדם על השוק, בכל יום מוצאים ילדים נשחטים ונרצחים, יש הרבה ילדים מעירנו שנאבדו, רק האבות אינם יכולים להכירם מהרצח הנורא שנעשה בהם, כי הרצח הוא ביסורים גדולים מאד לכן קשה להכירם, ויש הרבה ילדים הבאים מהכפרים שעליהם אין שואל ואין מבקש כי הוריהם כבר מתו ברעב והם בעצמם באו לכאן ומקום לינה לא יותן להם פה רק לנים ברחובות ומן המובן מה שנעשה בזמן כזה בילדים כאלה, מה לי להאריך.

שלשום בעצמי יריתי אבן באשה אחת שנהלו אותה למיליציע עם ראש ילד בידיה (כי זהו החוק, כי אין צריכים לחכות על דין ומשפט רק כל א׳ יש לו רשות בעצמו לעשות בנבראים כאלה דין ומשפט).

רק היום ראיתי מחזה זר ונפלא. זהו הפעם השני שאירע לי לראות תמונה כזו וממש בכתבי תסמר שערות ראשי וממש מפחיד כל עצמותי.

בעירנו המנהג כי פעמיים בכל יום ויום נוסעת עגלה בתיבה סגורה עלי׳ ואוספת מתי חוץ המונחים ברחובות (מי שזוכר היתה עגלה כזו לפנים ומקדם לאיסוף כלבים והעגלה הזאת כעת היא אוספת וחוטפת בני אדם), וכיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין למת ממש לבין חצי מת (כפי השיטה מה לי קטלה כולה), נוסעים בהעגלה שני רוצחים ומן המובן כי הם אינם רעבים, הכרת פניהם תענה בם כי אכלו לשבעה ובידים חזקות ובהרצח המונח על פניהם חוטפים הם המונחים ברחובות ולוקחים אותם בהרגלים ומשליכים בהארגז, אינם נותנים לבם כי זהו אנשים כמותם רק יחשבום ככלבים מתים המושלכים ברחובות.

רק היום ראיתי מקרה זר, לא אני בעצמי ראיתי רק אנשים אחדים עמדנו אצל חנות (שהיתה מלפנים נקראת בשם חנות פאד דערעגען היא במכוון פינת שעווטאנקא ובין אלקסאנדראווסקי), ובעינינו ראינו ששכבו שם 3 ילדים מתים וא׳ כמו בן חמישים, והעגלה השחורה הגיעה ג״כ למקום זה, ומן המובן כי הקטנים תיכף הושלכו בהעגלה ככלבים מתים, ורק הזקן עוד לא גוע לגמרי רק כחו אפס לגמרי ובכל כוחותיו התאמץ לקום ולא יכול כי כחו עזבוהו לגמרי, וכאשר נגשו לו הרוצחים בעלי העגלה ורצו לקחתו התחיל לבקש מהם (בל׳ זר כי כח לדבר לא היה בו), ואח״כ כי ראה כאשר לא ישימו לבם אליו ורצו לקחתו התחיל לנשך ממש אותם בשיניו, ואנחנו כולנו צעקנו מה אתם עושים, ולא הועיל מאומה רק לקחו אותו בחזקה והשליכו אותו בהארגז, וכאשר התחיל להרים את עצמו תיכף ומיד הניחו עליו הכיסוי הכבד ומן המובן כי נגמר שם, וכאשר התחלנו לצעוק עוד

הפעם היתה מענם בקצרה: יש אצלנו ציווי כזה כי כשרואים אנו נפוח ולפי דעתנו לא יחי' רק כמו יום יומיים (הראית רופאים מומחים כאלה) עלינו לקחת אותו בהארגז.

נו ידידי היקרים, הנעשה כזה מששת ימי בראשית, הנשמע כזה. וזהו לא בדרך גוזמא כי בודאי ימצא חכם במחנם ויאמר שקר הדבר אי אפשר להאמין, אפי' להתרעם עליו אי אפשר, אני בעצמי כששמעתי ספורים כאלה על ערים אחרות זיטאמיר וכדומה לא האמנתי בשום אופן, אבל כעת איני צריך לאמונה, רואה אני בעיני. יאמרו בקרוב את הקינות אם תאכלנה נשים פרים אללי לי, אבל קינות כאלה כי יקברו אנשים חיים, קינות כאלה אין.

אך זהו א' מני אלף שכתבתי לכם. לו ראיתם איך

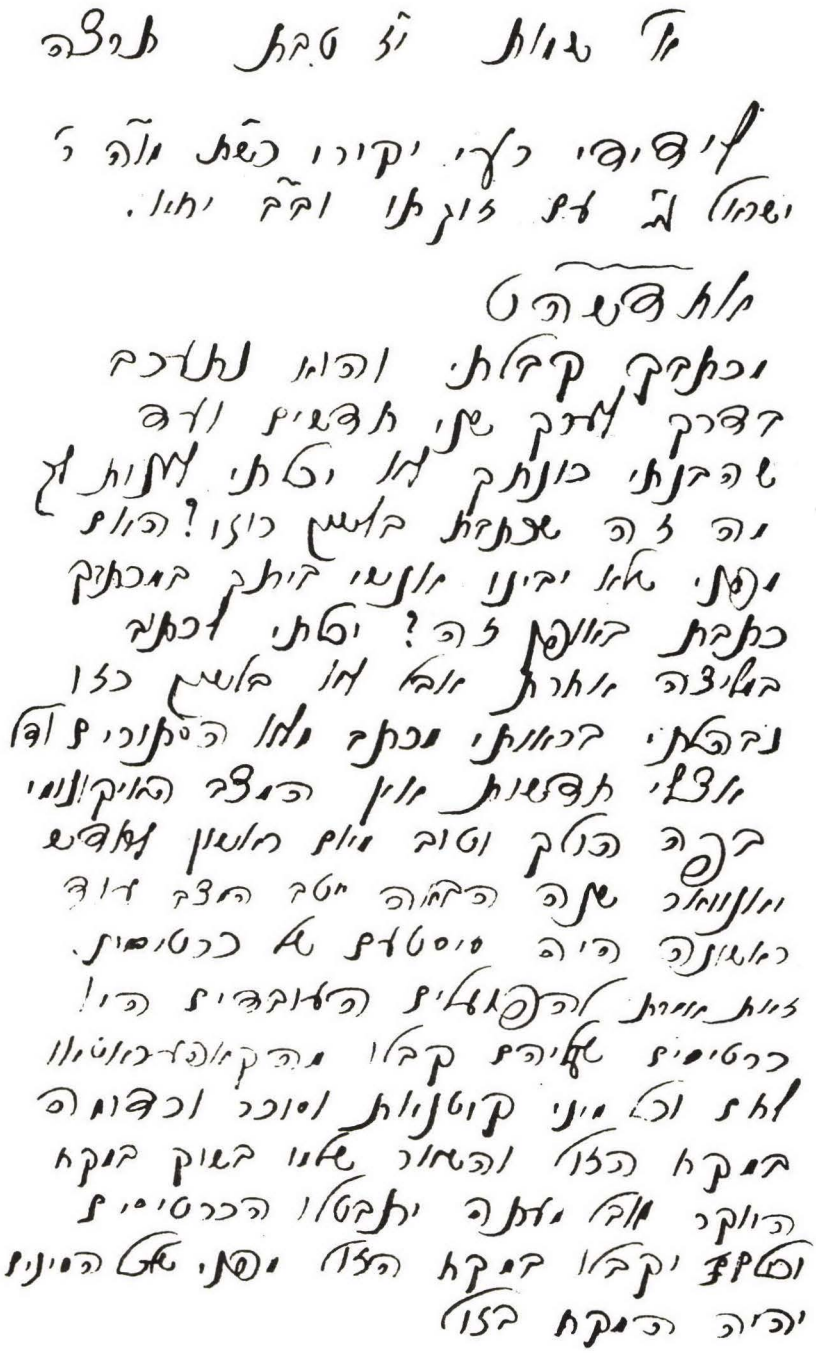

אגרת ה"ר אלחנן שגלוב, על שיפור המצב בשנת תרצ"ה

טומנים את אלה שמתו ממחלת סיפנו טיף, ממש תסמר שערות ראשי והמחלה הזאת שוררת בעירנו בכל פרטיה ודקדוקיה והרבה הרבה מתים ממחלה זו וטומנים אותם, נכרים בודאי ואפי׳ יהודים אין מביטים טומנים אותם כמו שהם בבגדיהם במנעליהם ולאו דוקא בור לכל א׳ וא׳ רק עשרה חמשה עשר בבור א׳. לראות זה ממש רעדה בא׳ בהעצמות. וענין בית הקברות החלוק כמקדם זהו שייך לישראלים וזה לנכרים, כעת אין נפקא מינה, הרבה נקברים יהודים על הרוסי והרבה להיפך.

מה לי לדבר, אינו דומה שמיעה לראיה, אם ראיתם בעיניכם ממש איך שהרבה כפרים גדולים זכר אין למו כשתכנס לכפר אתה מוצא כמעט כל הכפר הבתים פתוחים ואין שם שום ילוד אשה, כולם מתו, ואם המעט מהם ברחו הרי בודאי מתו בדרך, וכפי מה שציירתי וכפי מה שתארתי אומר אני עוד הפעם שאינו דומה שמיעה לראיה . . .

הרעב הסתיים בתחלת שנת תרצ״ד ומכאן ואילך הלך המצב הכלכלי והשתפר.

גם בחוקים האוסרים קנין פרטי חלו שינויים לטובה, ובתחלת שנת 1935 אף בוטלו הכרטיסים ללחם, שנמכר מעתה ללא הגבלה. המחסור במצרכי מזון אחרים נמשך גם לאח״ז, אך בהשוואה לשנות הרעב הקודמות היו אלו שנים טובות בהרבה.

כך כותב ה״ר אלחנן שגלוב להר״י דזייקאבסאן בי״ז טבת תרצ״ה:

המצב האיקונומי בפה הולך וטוב, מיום ראשון לחדש יאנוואר שנה הבאה ייטיב המצב עוד, ראשונה היה סיסטעם של כרטיסים, זאת אומרת להפועלים העובדים הי׳ כרטיסים שעליהם קיבלו מהקאפעראטיוו לחם וכל מיני קטניות וסוכר וכדומה במקח הזול, והשאר שלמו בשוק במקח היוקר, אבל מעתה יתבטלו הכרטיסים וכולם יקבלו במקח הזול.

שיפור זה ניכר גם מאגרותיו של רבנו לאנ״ש ברוסיא, שהגיעו לידינו מקיץ תרצ״ד. הקושי במשלוח העזרה כמעט ולא נזכר בהן. באגרת אחת להרש״ל מעדאליא (אג״ק חי״א ג׳תתקמב) כותב אמנם „הנני מעורר בכל כחי לבא בעזרה נכונה״ ובאגרת נוספת למרת ראזין (שם ג׳תתקנג) „איך שיק אייך 10 דאלא׳ אין טארגסין״. אך רוב האגרות אינן דנות לא במשלוח עזרה ולא במצב הקשה – אלא בדבר ההשתדלות להגר מרוסיא, ללטביא או לאה״ק, שגם בזה חלו הקלות בשנת תרצ״ד, כפי שיסופר להלן פרק קד.

גם בשנים הבאות הי׳ מצב הכלכלה טוב במעט, בין מצב הכלכלה הכללי ברוסיא, ובין מצב הפרנסה של אנ״ש, שגם הוא השתפר במעט משנה זו ואילך. רובם נשארו עדיין עניים מרודים בלי פרוסת לחם, אך חלק ניכר הסתדר במלאכת יד שסיפקה בדוחק את הצרכים החיוניים של המשפחה, כמסופר כ״ז לעיל בפרק הקודם.

פרק ל

התעסקות רבנו בהשגת התמיכה

כבר סופר לעיל על המשבר הכספי שפרץ בארה"ב ושבגללו היתה העזרה שנאספה ע"י רבנו שם מועטת. המשבר פרץ בשנת תר"ץ והגיע לשיאו בשנת תרצ"ג, כך שבכל תקופת הרעב ברוסיא נסתתמו כמעט מקורות העזר מארה"ב.

אך גם במשך זמן זה פעל רבנו, יותר מכפי יכלתו, להשגת דבר מה ליהודי רוסיא, מכל מקום שיהי'.

אגרות רבנו לרוסיא מהשנים תרצ"א־ב כמעט לא הגיעו לידינו, אך חלק מפנקס אגרות קיץ תרצ"ג לרוסיא נשתמר, בגוכתי"ק, ובו יותר ממאה אגרות. בעשרות מאגרות אלו כותב רבנו (אג"ק חי"א ג'תתצט ואילך):

אשמח מאד על התמיכה הזמנית אשר פעלתי בהשתדלותי ויגיעתי. גם עתה הנני משתדל, אמנם לרגלי המשבר הכללי הגדול קשה מאד לפעול.

ובאגרת אחת מפרט יותר (שם ג'תתקח):

אין אָתָם יודע עד מה מקושי השגת איזה עזר ותמיכה, כמה השתדלות מניחי' על זה בכתיבת מכתבים וכו' כי לרגלי המשבר הכללי נסתתמו גם הצנורות הקטנים. וגם עתה הנני משתדל בכל כחי, כי כל אחד מכם הוא בבת עיני וכל מחשבותיי איך להשיג דבר מה בשבילם.

על ההשתדלות והתוצאות במשך שנים אלו כותב רבנו באגרת מפורטת להרב זאמסקי, בשלהי אייר תרצ"ג (שם ג'תתקכז):

אתם ידידיי יקיריי אין לכם שום מושג כלל כמה יסורי הנפש ועגמ"נ סבלתי ואסבול במשך החמשה וחצי שנה מעת אשר הוגלתי, מיום הראשון בעש"ק נח לבואי, עוד טרם נחתי מעיפות הדרך ומההתרגשות של ברכת הפרידה מאנ"ש ומהיראי אלקים שי' ומאחב"י שי' ... התחלתי לעבוד לטובתם בלי הרף, עשיתי יתר מכחותי הן בגופי והן בכחות נפשי, והתמיכה איננה בערך העבודה והיגיעה כלל. ומה גם בשתי שנים האחרונות אשר פשוט מרוב עבודה וצער נחליתי ... ומבלי הבט על חלישותי ואיסור הרופאי', הנה מברלין [– שם התעסק רבנו ברפואות בחורף תרצ"ג] נסעתי לפאריז להשתדל לטובתם, ואקוה לד' (אם לא יתערבו בזה מונעים ומעכבים) יביא תועלת נרצה, שם עשיתי יתר על ב' שבועות.

ועתה הנני קורא כל המכ' ועונה לכאו"א שי', כי יקר לי במאד מאד לשמוע משלום כאו"א וב"ב שי', ועד כמה שאפשר לי הנה כולי עוסק בטובתם, אמנם המשבר הכלכלי הכללי בכל המדינות גדול במאד והשי"ת יחוס וירחם על עמו ישראל בכ"מ שהם.

פרטים נוספים אנו למדים מתוך אגרת שכתב באותה שעה לה"ר שלמה יוסף זוין (שם ג'תתקכא):

אתפלא במאד על אשר לא הגיעו לא המעות ולא החבילה. בדבר המעות בודאי כי אפשר לתקן את האדרעס וכותבי' בזה תומ"י, בד"כ הטורגסין [– שיסופר עליהם לקמן פרק לד] יותר טוב מכמו אופן ביר' כי יוכל ליקח מה שיחפוץ. ובדבר הקמח [– עבור חה"פ, ששלח לו רבנו] אצטער בזה שלא הגיע, וצערי כפול מה שלא אוכל לשלוח מאומה.

אין אתם משערים אפי' אפס קצה מגודל הצער ויסורי הנפש שיש לי מהמצב הלזה כי אפסו כל המקורים (אשר זה יותר על ב' שנים אשר דופקים בדלתות ואין משיגים מאומה, זולת זאת מה שברוב עמל ויגיעה משיגי' איזה מאות שקלי' ... בווארשא עמלתי לעורר את ידידי הג' הנודע ובעל השפעה בתוככי הגבירי' מר רודשטיין ועשה ועד ... כן הי' באנטווערפין שנעשה ועד ע"י התעוררותי בהיותי בפאריז ... בפאריז ג"כ אשר עמלתי בזה ישבתי שם עשרה ימים ועלה לי בכמה יגיעות והוצאות ע"ח שלי (בזמן שהנני דחוק ביותר) ...

ובאמת לפי החשבון הי' עלי בשנת תרצ"א (בתחלתו) להפסיק העבודה לגמרי, בעת שעוד לא נכנסתי בחובות (רק בסכום של איזה מאות שקלים) אבל דמיתי כי יוטב המצב. ובעצם נקודת נפשי הנני קשור בהענינים ונוגע לי כאו"א ממש בבבת עיני, לא הבטתי על שום דבר לא מיבעי בעניני כסף מה שהנני מוציא על הוצאות משלוח מכ' טע"ג ושכירות כו', וגם לא פעם ושתים בעזר ותמיכה, וכה עברו שנה אחר שנה עד שהשתרגו עלי חובות גדולות באלפי' שקלים. הלא מר"ח תמוז תר"צ לא היתה הכנסה ע"ח הוצאות אפילו פרוטה אחת (וכל מה שהנני מוציא הוא רק על חשבוני הפרטי, כלומר מה שהנני לוה, ומי יחזר לי. ואם לחשב רק הוצאות יבשות לבד בפאסט ושכירות יעלה למאה שקל לחדש (עתה בירידת השקל יעלה יותר) ואי' הם הוצאות הויזעס ושארי התמיכות, ומוכרח הדבר למצוא עצה לזה) אפילו על הוצאה קלה, ומה גם תמיכה.

מצב זה גרם לרבנו הרבה יסורי הנפש ושבירת הרוח. במשך רוב חדשי החורף שהה בברלין והתעסק ברפואות. את מצבו שם מתאר המזכיר ה״ר יחזקאל פייגין באגרת כ״ד טבת תרצ״ג להר״י דזייקאבסאן:

הידיעות מרוסיא בדבר הגירוש ממאסקווא וליענינגראד וחארקאוו, אלו אשר אין להם זכות הקול (אשר רוב אידישע אידן זיינען אזוי), הגיעו לאזניו, וניכר ממכתביו שבירת רוחו . . . לבד הנ״ל הנה שם רעב כפשוטו, כמו בשנת 21 הידוע לך, אשר אז לפחות הי׳ רק באוקראיינע וכעת בכל המדינה, ואז הי׳ רשות למכור על השוק וכעת גם זה אין. וע״כ אינני יודע איך ומאין תהי׳ המנוחה.

ובכ״ח אדר כותב לו שוב:

בכלל אמרו לו הפראפעסארן המומחים אשר באברי[ו] בגשמיות אין לו ח״ו שום קלקול, ורק העיקר אשר אמרו, אשר בכל זמן ביקורם חולים לא ראו עדיין איש אשר שבור כ״כ בפנימיות, ומוצאים בזה מצב אחראי ביותר ר״ל, וע״כ עיקר כל הרפואות אמרו אשר מוכרח אשר יסיר מאתו כל נדנוד צער ודאגה ורק להיות תמיד בשמחה, וזה אין נראה לע״ע שבור הוא ביותר מכל הצדדים, בכלל מצרות ישראל הניתוספים יום יום, ואשר אין יכול לעזור בזה לפי ערך (הנני שולח לך בזה העתק מכתב אשר כתב בהיותו בפאריז, ותראה צערו אשר לא הי׳ יכול בשנה זו בזמנו לעשות לטובת אחב״י ברוסיא).

מ״מ התאמץ רבנו, אסף ושלח משלוחים מרובים של כסף־עזר, בעיקר ע״י חנויות הטורגסין. והתעניין במיוחד לדעת מה קיבלו עבור מעות אלו ששלח. כך כותב באחת האגרות שבחורף תרצ״ג (שם ג׳תתקז) „בקשתו בדבר ג׳ בשבילה הנני שולח מבלי התחשב אשר אין שום מקור מאין לקחת הנני לוה ושולח״. ובאגרת אחרת (שם ג׳תתקיא) „מה קיבל עבור הג׳ דאלאר ששלחו לו״.

את הכסף הזה לא יכול הי׳ רבנו לשלוח באופן ישיר מריגא מחמת חוק המדינה שאסר זאת, אלא הי׳ שולחו דרך ווארשא, משם הי׳ שולחו הגביר רמ״מ רוטשטיין (הנזכר לעיל באגרת לרש״י זוין), שעל כך כותב רבנו באחת מאגרותיו שבאותה תקופה (שם ג׳תתקל):

באשר בפה המדינה הוא איסור שילוח כספים למדינה אחרת הנה כל התמיכה נשלחת מווארשא, ואשמח בשמחה גדולה בידיעתו זאת אשר קיבל במועדו.

פרק לא

יסוד „ועד העזרה" בפריז ובפולין

הועדים הנזכרים באגרות הנ"ל, בווארשא ובפולין, נוסדו ע"י רבנו במשך חורף תרצ"ג.

בפנקס תרצ"ג של הרח"ל שי' רשומות כמה אגרות של רבנו שמחמת חלישות בריאותו הכתיבן רבנו לרח"ל. בפנקס זה רשם את דברי רבנו בעת דיבורו, ומובן שהסגנון עדיין אינו סופי. באחת מאגרות אלו כותב רבנו לרב הכולל של צרפת הרב לעווי (אג"ק חי"א ד'רנז):

בהיותי בפריז עוררתי את הפליטים מרוסיא שבצרפת על דבר של פועל טוב בנוגע לעזרת רבנים כו'. בודאי ידידינו מר סלאזבערג דבר עם כבודו בזה.

בשלהי אדר כותב רבנו אל הגביר רמ"מ רוטשטיין, ונרשם בפנקס הנ"ל (שם ד'רס):

בהיותי בפאריז בין שאר הדברים עשיתי בזה בנדון הצעתי שהצעתי בחשון העבר [ליסד ועד כזה בפולין, ראה לקמן פרק מא], אבל מפני מצב ברי[אותי], שהוכרחתי לנסוע, נפסקה העבודה בזה. שהצעתי שיהי' ועד מיוחד, נפשות, והבטיחו לי לעשות בזה. בודאי עוד חסרה הסתדרות, שמקוה שיהי' לי ימים אלו ידיעות בכתב.

גם ע"י חתני הרב ר"ש שי', לפני התל"ג שקבלתי ממנו, יסע דרך ווארשא, ובטח אינפארמ' ע"י בעניני כלל שונים שעיבדנו שם בהצעתי בנדון ועד העזרה, ביחוד לרבנים.

לפי המכ' שהי' לי מפולין אז [בחשון העבר] מהמסכימים לזה, בידעי חלקו החם בזה, מקוה אי"ה אחר חה"פ כשיגמר עשיית הועד בהנוגע לצרכי פסח, אפשר יהי' לחזור לזה. וחושב שהיחידים בלתי מסכימי' שהם יכירו נכונות ההצעה.

ובהמשך לזה כתב גם לעסקנים בפריז, לעודדם להמשך ההתעסקות בזה. בפנקס הנ"ל רשומה אגרת לה"ר אלי' מערקין (שם ד'רסז):

ע"י חתני הר"ש יודע מהישיבה שהי' אצלם כפי המדובר על דאנערשטאג אצל סליאזבערג בנדון ועד העזרה, וחלקו החם בזה שעזר, והגיע עזרה זמנית לצרכי ההוצ' אלף פר'.

בתוכן דומה נרשמו שם אגרות למר דאברא וקריינעס (שם ד'רסח־ט). ועל תוצאות הועד כותב רבנו להג"ר חיים עוזר גראדזענסקי, בתחלת הקיץ (שם ד'רצט):

בנדון פאריז לע"ע אין עדיין ממשות, כותבים שעוסקים, שעומדים עדיין בעבודת ההכנה. המכתבים המתקבלים מרוסיא, וגם באו איזה אנשים בזמן האחרון, הרעב נורא ואיום.

אמנם באגרת שכתב ביום י"ד אלול תרצ"ו בפריז מסכם רבנו את תוצאות פעולותיו של הועד הזה במשך השנים תרצ"ג־ו (שם ד'קסט):

בהיותי פה, בחדש אדר תרצ"ג, קראתי אספה מנכבדי העיר, יוצאי ארץ רוסיא, ה' עליהם יחיו, והצעתי להם ליסד ועד עזרה עבור אחינו שברוסיא, הצעתי נתקבלה ברגש נעלה, ונוסד ועד העזרה בהשתתפות כבוד מעלת הברון המנוח השר א. גינזבורג נ"ע, ויבדלו לחיים טובים ארוכים ונעימים, בהשתתפותם של כבוד הרב אייזנשטאט, החכם הנודע האדון שליאסבערג, ה. ב. הגבירים הנודעים לשם תהלה בתוככי עסקני הכלל, האדונים הנכבדים, מר ניידיטש, מר דאברי, מר מערקין, ועוד, ה' עליהם יחיו, ויעשו תעמולה גדולה בהשגת האמצעים הדרושים בשביל עזרת אחינו יושבי מדינת רוסיא יחיו.

בכל משך השנים עבד הועד עבודתו נאמנה ברגש הנרצה, ויוסיפו להשתדל בטובת אחינו לשלוח חבילות מזון ובגדים במחיר היותר זול.

באותה שעה (קיץ תרצ"ג) עבר רבנו מריגא לגור בווארשא, וא' הטעמים לזה הי' כדי לכונן את הועד הנזכר, ועל כך כותב בשלהי כסלו תרצ"ג לאדמו"רי בעלז, אלכסנדר, באבוב, סאכאטשאוו, וראדאמסק (שם ד'שיד):

בבואי לפולין, א' מהטעמים הוא בשביל לענין את הקיבוץ היהודי הגדול שבפולין שיעמדו לעזר בנוגע לפעול עבודת עזר לאחב"י שברוסיא, ה"י, ריבוי הצרות והגזירות שסובלים במשך כ"כ שנים אין נותן לי מנוח, להביט כמו שנתלש חלק גדול מעם ישראל, וגעצוואונגען לשכוח על הדת, וכפי שגודל דור חדש שנוטעים בו כפירה ר"ל, שזה איבוד ר"ל לחלק שבשם, וסכנה לכל הכלל.

בהיותי בלטביא לא היתה האפשרות כ"כ לאגד ולהתחבר עם ראשי מנהיגי עם ישראל שבפולין.

... אתם גדולי ישראל! עליכם חובה מוטלת להשתתף בעבודה זו, והנני פונה בזה אל כ"ק שליט"א בבקשה לעזור לכונן ועד כזה. ולפי שמצד ריחוק המקום קשה יהי' להתדבר פא"פ לכן הנני מציע אשר כ"ק שליט"א יבחר ב"כ שישתתף עמדי באספה ויחוה דעתו בהנוגע לההצעות שיוצעו על האספה, ובאופן

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

כזה תהי׳ האפשרות לכ״ק שליט״א לחוות דעתו ולקחת חלק בעבודה לטובת יהודי רוסיא.

על הועד הנוסד בפולין ועל האספה המיוחדת כותב רבנו אל הג״ר חיים עוזר גרודזנסקי, בד׳ טבת תרצ״ד (אג״ק ח״ג תשט):

הנני חושב אשר הי׳ נחוץ מאד לכונן בפולין ועד מיוחד שיתעסק להשיג עזר עבור אחב״י שי׳ שברוסיא כפי הפרוגרמה שיעבדו למטרה זו. ופניתי לאיזה מהאדמורי״ם שליט״א החשובים בפולין בבקשה לשלוח ב״כ על אספה מוקדמת לעבד את הפרוגרם שעל פי׳ תהי׳ עבודת הועד שיתכונן. הנני חושב אשר כת״ר שליט״א בודאי יסכים לזה והנני מבקשו למלא ידי בא כחו אשר ישתתף באספה מוקדמת הנ״ל (הנני חושב אשר תצא לפועל באמצע חדש זה).

מהלך האסיפה מתואר בעתון העולם (כ״ג שבט ע׳ 93):

בגליונינו הקודם הודענו בקצרה על ועידה שנתכנסה בוורשא על־ידי הרבי מליובוויץ לשם גביית מעות־חטים בשביל יהודי רוסיה. בועידה השתתפו רבנים, רביים ועסקנים־צבוריים רבים. בראשה ישב הבנקאי והעסקן הידוע, הסינטור רפאל שרשבסקי. הרבי מלובוויץ פתח את הועידה בנאום חם ודרש מהנוכחים לשלם את חובם ליהודי רוסיה, אשר בימי המלחמה עזרו ביד רחבה לנגועי המלחמה בפולין. נשיא הקהלה הוורשאית, ה׳ מאזור, קידם בברכה את פעולת־העזרה והודיע כי קהלת וורשא תמשיך לתמוך בה.

מר א. מ. קייזר, המזכיר הכללי של אגודות העזרה בלונדון, מסר דו״ח על פעולות הפדרציה. במשך 18 החדשים האחרונים נשלחו לרוסיה 27 אלף לירות, שנתמכו בהם 120 אלף נפשות. השנה, הודיע מר קייזר, החליטה הפדרציה להגביר את פעולתה. בדעתה לפתוח משרד מיוחד בוורשה, שינהל את ענייניה בפולין.

לאחר ווכוחים ממושכים החליטה הועידה: לקדם בברכה את יזמת הפדרציה של אגודות העזרה הלונדונית ולהוציא קול־קורא אל כל קהלות פולין, להקציב סכומים ידועים לעזרת יהודי־רוסיה.

נבחר ועד בן 40 חבר, שאליו נכנסו בין האחרים: הרבי מלובוויץ, הרב פרופ׳ שור, הציר הרב לוין, נשיא הקהלה מאזור, הה׳ רפאל שרשבסקי, מ. מייזל, הציר מינצברג, בעל בית החרושת הלודזאי אטינגון, הרב ניסנבוים, נשיא ה„אגודה״, הרב י. מ. לוין והסופר הלל צייטלין.

כתוצאה מאסיפה זו יצא רבנו, בחדש שבט תרצ״ד, יחד עם גדולי האדמו״רים בפולין, בקול־קורא לטובת יהודי רוסיא, שבו נאמר בין השאר (אג״ק חי״א ג׳תתקמא):

קול אחינו האומללים יושבי מדינת רוסיא קורא אליכם, קול אחינו בני ישראל העטופים ברעב צועקים אליכם:

חושו עזרה הצילונו!

הלא תדעו מכבר מצבם הנורא ונוסף לזה בזמן האחרון עוד רעב גדול שורר שם, ומעשים בכל יום שאנשים גועים ברעב ורבים הם חללי רעב, ד׳ ירחם.

ובפרט בעת כזאת, אשר חג הפסח ממשמש לבא, עוד דאגה נוספת על דאגותיהם, היא שאלת מצה לפסח. וסכנה נשקפת להם: אם אחיהם בשארי מדינות לא יבואו לעזרתם להמציא להם קמח למצות, שישארו חלילה בלא מצות לפסח . . .

כדי לסדר את מפעל העזרה ליהודי רוסיא באופן ובמדה הראוי׳ נקהלו נכבדי עדת ישראל שבווארשא והם באי־כח כל המפלגות והסתדרויות הגדולות, ונצטרפו לועד קבוע תחת השם „ועד העזרה ליהודי רוסיא״ שיפקח על כל עבודת העזרה ויאזר את כל כחותיו לתועלת הענין.

ראשית עבודתו של הועד לעזרת יהודי רוסיא תהי׳ להטיל על כל קהלות ישראל שבמדינה מכסת־ערך קדושה בסכום ידוע לטובת המפעל הנשגב הזה.

בד בבד יצאו גם חברי „התאגדות הרבנים בעלי השכלה גבוהה״ בקול־קורא דומה, מטעם ה„ועד לעזרת יהודי רוסיא״:

אל אחינו בני ישראל!

בע״ה

אנקת אחינו מרודי רוסיא מגיעה אלינו לבלי הפסק. הם הורחקו לאלפים ולרבבות מעל משלחי־ידיהם לשעבר ולא מצאו להם עוד מקור מחיה חדש. נשולי כל בסיס בחיים אין להם להשען אלא על אחיהם בני ישראל בלבד ואלינו אנו הם פושטים את ידיהם ומבקשים: **לחם!**

אבל עם ישראל, אשר האומללים הללו היו מהווים פעם את חלקו היותר פעיל וער לכל קדשי האומה, – עם ישראל זה אוטם אזניו וסוגר עיניו מפני הרעה הזאת. אמנם נעשה מה שנעשה בתחלת ימי החורבן, אבל משנתיישנה הצרה גם נשתכחה מן הלב עד שכיום הזה הסתגלנו לה ואין שואל ואין דורש.

זה שנים אחדות, שאדישות מוחלטת שולטת בעולמנו ביחס אל אחינו עניי רוסיא, ואם גם זעיר שם זעיר שם משמיעים קול מחאה נגד רדיפת הדת ושפת האומה, הרי בכל זאת אינם יוצאים מגדר המדרש ואינם נכנסים לגדרי המעשה, מעשי העזרה והצלת נפשות רבות ויקרות.

יסוד "ועד העזרה" בפריז ובפולין

זהו מצב שלא יוכל להתמשך, פן נחטא לאלקינו ולעמנו. ובראותינו כך, התעודדנו אנו, יהודי פולין, השכנים היותר קרובים למחזה ההרס הנורא, ונקבל על עצמנו, להיותנו החלוצים העוברים לפני המחנה והמארגנים את מפעל העזרה למען יהודי רוסיה.

שמות האנשים הנקובים משני עברי הטורים האלה, שמהם הורכב הועד לעזרת יהודי רוסיה, ערובה נאמנה הם למפעל שיקיף את כל שדרות העם ויעשה פרי ישוה למטרתו הנעלה.

לא לגדולות ולנצורות ממנו אנו שואפים ולא להגשמת תכניות, שלא הוכשרה להן השעה. אבל נפעול ונפעיל אחרים עד כמה שידינו הקצרה מגעת.

ובשורה הראשונה נקדיש את מאמצינו – נאמנים למנהג השנים האחרונות – להמצאת קמחא דפסחא, לחם עוני לאלאה מאחינו הרחוקים־הקרובים, הנצמדים למצוות אבותינו ואשר להם נשקפת הסכנה להשאר בלי מצה בימי חג החירות.

אבל אין אנו סבורים שבזה בלבד נצא ידי חובתנו, **אלא נצא למלחמה בלתי פוסקת** על האויב האכזרי ביותר האורב לאחינו האומללים, **הוא הרעב**, ונשתדל נא להמציא להם את לחם חוקם באופן תמידי.

והננו פונים בבקשה עצומה להיות לנו לאחיעזר ולאחיסמך במפעל הזה, ראשית־כל אל קהלות ישראל די בכל אתר ואתר, שכן הן הן באות־כח הישוב היהודי בכל מקום, ומצוה עליהן, שתהיינה מיסדות ועדים מיוחדים המטפלים באופן תמידי בשאלת אחינו בני ישראל ברוסיא.

אמנם עלינו לנהל תעמולה רחבה בין כל שדרות האוכלוסין היהודיים, למען יתנדב איש איש לעזרת אחינו המדוכאים. אבל על הקהלות והעדות שבישראל לשמש בזה מופת ליחידים הבאים אחריהם ולהפריש אחוז ידוע מסכומי תקציביהם למטרה הנעלה הזאת.

אחינו בני ישראל!

בכם תלינו תקוותינו, שאתם קרויים רחמנים בני רחמנים! רבבות אלפי ישראל נוטים לגוע! חושו והצילו!

שלובי זרוע כולנו יחד ניצור את קרן־העזרה **הגדולה למען רעבי ארץ רוסיא!**

התאגדות הרבנים בעלי השכלה גבוהה
הרב ד"ר **מרדכי ברוידא**, יו"ר
הרב פרופ. ד"ר **משה שור**, סגן יו"ר
דוצנט ד"ר **אברהם ווייס**, המזכיר הראשי

ורשה, שבט תרצ"ד

משני צידי הקול־קורא רשומים חברי הועד שארגן רבנו (מצד ימין בלה"ק ומצד שמאל בפולנית):

Apenszlak Jakób, *reb.*	יוסף יצחק שניאורסאָן אדמו"ר מלובאוויטש
Baumberg Jgnacy *adw.*	הרב חיים יהושע גוטשעכטער
Dralicz Jahoszua *Dr.*	הרב יעקב זילבערשטיין
Etinger Salomon, *adw.*	הרב חיים ליב יודקאָווסקי
Ekerman A. B. *red.*	הרב שלמה דוד כהנא
Friede Makiymilljan, *sedzia handlowy.*	הרב צבי יחזקאל מיכלזאָהן
Feldsztejn Mojzesz, *prez.*	הרב חיים פויזנער
Gotlib H. *Dr.*	הרב יצחק מאיר קאַנאַל
Goldrej Jakób.	הרב שמרי' גוראַרי
Giterman Izaak, *dyr.*	ציר לסיים הרב אהרן לעווין
Heftman Józef, *red.*	הרב יצחק מאיר לעווין
Indelman Mojzesz, *red.*	הרב יצחק ניסענבוים
Klein Wolf.	הרב אלימלך נייפעלד
Kahana Z. *Dr.*	הרב אהרן פערלאָוו
Kahan Lazar, *red.*	דוב ניסן בעזפאלאוו
Lewit H.	צבי הירש גוראַרי
Leszczyński E. *inż.*	פייוויש זלמנאָוו
Lichtenberg Akiwa.	העורך משה יוסטמאַן
Majzel Maurycy, *prez.*	חבר של ה"ק משה לערנער
Mazur Eljasz, *prez. gmin.*	חבר של ה"ק אברהם מאיר
Mozes M. dyr, "Z.A.T.u"	מאָרגענשטערן
Margulies Girary.	יצחק מאיר עלבינגער
Prywes Naftal.	העו"ד ש. ב. פעלדמאַן
Pizyc Dawid.	פרנס יצחק מאיר פריוועס
Rundo F.	העורך צבי פרילוצקי
Szereszowski Rafal. *enator.*	העורך הלל צייטלין אליעזר קליין
Swislocki S. *red.*	יו"ר מענדל רוטשטיין
Szczarański J. L.	חבר של ה"ק יצחק שטיקגאָלד
Trokenheim Jakób, *prez.*	שניאור זלמן שמאָטקין

ועל התוצאות כותב רבנו בז' אדר תרצ"ד להר"ש קיפניס (אג"ק ח"ג תשטו):

הנני ממשיך לעבוד בכל כחותי, אף שהתוצאות מועטות הן, וגם עכשיו סדרתי ועד לזה [. . .] לעבודה, אבל עדיין העבודה מתנהלת בכבדות.

ולר"י קלעמעס כותב בשלהי שבט (אג"ק חי"א ד'שכד):

בודאי הצעתו של הטלת חוב רבני' ושו"בים ענין נחוץ ומתקבל וענין אפשרי. עוד בחשון שנה ע[ברה] יצאתי בהצעה זו לרבנים בפולין ולרח"ע בווילנא, אבל החזקה לא מצאתי [ראה בזה לקמן פרק מא]. ובנתיים הי' מצב בריאותי באופן כך שהוכרחתי להפסיק בעבודה ונשתתק הדבר. בבואי לפה ונסתדרתי מעט, 5־6 שבועות מקודם, התחלתי לעבוד בזה.

בסופו של דבר שלח רבנו באותה שנה אלפי חבילות, וכך כותב בתחלת קיץ תרצ"ד לה"ר רפאל לאבאק (שם ד'שמא):

הנני גליקליך שזכני השי"ת לפעול התעוררות, ות"ל נשלחו לכמה מקומות כארבע אלפים שילוחים.

פרק לב

משלוח מעות לרוסיא

אף שאיסוף הכספים לעזרת יהודי רוסיא הלך בכבדות, מ״מ, נתעוררו יהודי ארה״ב לשלוח עזרה פרטית לקרוביהם ומכיריהם שברוסיא.

שלשה דרכים למשלוח עזרה זו: א) משלוח דולרים. ב) חבילות מזון. ג) ע״י חנויות הטורגסין.

השער הרשמי ברוסיא היה 1.94 רובל לדולר אחד; לעומת 5 רובל לדולר בשוק השחור, ולפעמים עלה עד קרוב ל־10 רובל לדולר. כך שכל השולח עזר־כסף לקרוב ברוסיא דרך הבנק או הדואר מפסיד את רוב שויו. דברים אלו בפרטיות מתוארים באגרת ה״ר ישראל גוראר׳ שכותב על כך מוואר׳שא להר״י דזייקאבסאן בנ. י. בה׳ לסדר נשא תרצ״א:

היהודים ברוסיא מקבלים בתמידות תמיכת־עזר מקרוביהם שבאמיריקה וקנדה בסכומי־כסף שונים קטנים וגדולים כ״א כפי השגת ידו, אבל אופן השילוח של הכספים הוא אחד. ז. א. באופן רשמי ע״י הבאנק או הפאסט.

הקרובים הנמצאים בארצות הרחוקות אינם מיודעים כלל ואינם יורדים לתוך מהותו של המצב הנוכחי שנתהוה כעת ברוסיא, ואינם שמים לב כלל לחוקי המנהגים השונים והמוזרים ששוררים כעת ברוסיא. ראשית מפני רחוק המקום, ושנית מחמת שהמנהגים הם כ״כ דמיוניים, שאין בן אדם יכול לכוונם. אבל באמת, כאן בארצות הסמוכות רואים את כל השינוים המתהוים שם מעת־לעת ויודעים שאלה השולחים את כספיהם לקרוביהם באופן רשמי, עושים בזאת שתי רעות.

ראשית המלוכה מעיפה את עינה הרעה על האנשים המקבלים שם את הכסף, כי כל האנשים אשר יש להם איזה שייכות עם חו״ל בקשור עם העברת כספים נמצאים תחת חשד המלוכה, והאחרונה מעינה עליהם ומחכה על שרשי צעדם. והאנשים המקבלים סכומים יותר גדולים נמצאים עוד יותר תחת השגחת המלוכה, כי בשעה שקופת המלוכה מתרוקנת מעת לעת – אזי הם כופים את המקבלים לבקש מקרוביהם שישלחו להם כספים עוד יותר גדולים.

ושנית כל הסכומים המגיעים למקבלים ע״י הפאסט והבאנק, כופה אותם הממשלה תיכף להחליפם בכסף רוסיא עפ״י הקורס האפיציאלני שהוא 1.95 רובל בעד הדאללאר, שהוא באמת חצי הקורס האמת של הדאלאר, וכשהמקבלים צריכים בכסף הזה להמציא להם את חוקי לחמם – אין הם יכולים לקנות בכסף הזה כלום, כי הדאלאר, אשר המשלח שולח אותו בכוונה שהוא דאלאר שלם בכל ערכו ושוויו – „נמס״ ברוסיא כשמשלמים בעדו עפ״י הקורס האפיציאלי, יוצא שאין המשלחים יכולים להביא לקרוביהם את התועלת המכוונה.

ע״כ בהתאם לזה הנני להציע לכמ״ע:

בעת האחרונה אנכי עומד בקשור עם רוסיא, ויש לי היכולת לצוות שברוסיא ישלמו 5 רובלים בעד הדאלאר שאני מקבל, וזה נעשה ע״י פקודתי להתם בעזרת אנשים נאמנים ביותר, אשר מוסרים את הכסף למקבל בזהירות יתירה ובאופן הכי מהיר מיד ליד או שהם שולחים ע״י הדואר – ע״כ הנני לבקש את ר״י, להתענין בין ידידיו ומכיריו שבאמיריקה, שחלק גדול מהם, בטח יוצאי רוסיא הם, – שהם ימסרו את כספיהם שהם רוצים לשלוח לקרוביהם – לכמ״ע, והוא ישלחם אלי על שמי לכאן בבאנק־טשעק, ואנכי תיכף אצוה ברוסיא, שישלחו שמה תיכף את תמורת הכסף הזה, ואחרי שיתמלא הענין, יקבל המשלח אשור קבלה מקרובו שברוסיא על השגת הכסף, ובאופן כשהכסף נשלח שם ע״י הדואר – יקבל המשלח פאסט־קוויטונג.

בכלל העסק הזה לא חדש הוא, והרבה אנשים באמעריקה מתעסקים באוסף הכספים, וכאן באירופה מטפלים הרבה בהעברת־הכספים לרוסיא, וכל צד מרויח מזה אחוז ידוע אבל באשר לא לכולם יש הקשור הדרוש עם רוסיא, וממלאים את זה ע״י אנשים מקריים ובאופנים מקריים שזה יכול לפעמים לסכן את נפשות המקבלים ברוסיא, חושב אני, שבאשר שאני עומד בקשור נכון ומסוגל עם רוסיא, אשר יש לי היכולת לעשות הכל בזהירות הכי ראוי׳ ובאופן הכי טוב ומזהיר, וגם כמ״ע אשר בטח יש לו השפעה מרובה על מכריו ורעיו שבאמעריקה, בטח יבכרו אותנו שישלחו את כספיהם דוקא על ידינו, שאז יעשה הדבר באופן הכי טוב בכל הפרטים.

גם אחיו חדב״נ הרש״ג שליט״א עסק בהעברת כספים לרוסיא וכותב על כך בט׳ סיון תרצ״א אל הרי״ל הורוויץ בבאסטאן:

כל איש ממדינתם השולח עזר־כסף לקרוביהם ברוסיא ע״י הבאנק או הפאסט, הוא מפסיד סכום

גדול, יען כי הקרובים מקבלים עפ״י הקורס האופיציאלי שהוא פחות מעט משני רו״כ בעד כל דאללאר, בשעה שהקורס בשוק הפרטי הוא גבוה הרבה יותר, ואפשר לקבל בעד כל דאללאר יותר מכפלים מהקורס האפיציאלי. ואשר ע״כ אני חפץ להציע לכבודו הצעה זו:

עומד אני בקשור עם כאלו, שיש להם עסקים ברוסיא ועל ידם אני יכול לשלח סכומים להתם בדרך בלתי לעגאלי, שיש להם אפשרות לשלח על ידי הפאסט, מאיזה מקומות ברוסיא גופא, איזה סכומים שיהיו – לכל קצוי ארץ רוסיא, ומעמידים לי על כל סכום ששולחים את הפאסט־קוויטונג ממקום ששולחים. וכבר שלחתי הרבה שלוחים על ידם וקבלתי מהם הפאסט־קוויטונגען במועדם ועפ״י דרך זה אני יכול לשלח באופן שהמקבל יקבל בעד כל דאללאר הנשלח עבורו 5 רו״כ, במקום פחות משנים שמקבל ע״י הבאנק. ומובן שהמשלחים והמקבלים ירויחו הרבה מאד על ידי דרך זה.

שער זה הבלתי רשמי עלה מזמן לזמן. בז׳ כסלו תרצ״ב כותב הרש״ג אל ה״ר ישראל דזייקאבסאן: „מעכשיו אוכל לתת בעד כל דאללאר אשר ישלחו על ידי סך 7.50 רו״כ״. ובו׳ דחנוכה תרצ״ב מוסיף: „יש לי האפשרות עכשיו לחשוב לו המחיר 8.50 רו״כ הדאללאר״.

להלן (פרק קי) יסופר על רצונו של זקני ה״ר מאיר גורקאוו להעביר את רכושו מרוסיא לארה״ב, כדי שיוכל להשיג על ידו כרטיסי נסיעה מרוסיא לארה״ק, ושהי׳ עושה זאת ע״י הר״י דזייקאבסאן, שהי׳ כותב לו מארה״ב שמות אנשים ברוסיא, שקרוביהם שבארה״ב רוצים לשלוח להם עזר־כסף. הר״י דזייקאבסאן הי׳ מקבל הסכום מהקרובים בארה״ב וזקני הר״מ גורקאוו הי׳ מוסר סכום זה לקרובים שברוסיא.

במכתבים מוסתרים ובלשון מפולפלת היו מתדיינים על המחירים. כך כותב לו זקני הר״מ גורקאוו בגלויה, בג׳ מו״מ תר״ץ:

אני מכבד מאד את המלאכה כמא׳ אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ויגיע כפיך כי תאכל אשריך. וזה ג״כ הטעם לר״מ החילוק בין שור לשה לארבעה וחמשה הוא משום מעלת המלאכה.

נראה שכוונת הדברים הוא כך, השער של הדולר בשוק השחור הוא 5 רו״כ לדולר, אמנם מחמת הוצאות הנסיעה למקומות של הקרובים שברוסיא לתת להם את סכומי הכסף ומחמת הטרחה היתירה בזה הוא יוכל לתת להם רק 4 רו״כ לדולר.

בתוכן דומה ובסגנון מחתרתי שונה חוזר על הדברים האלה בכמה אגרות.

פרק לג

חבילות מזון ובגדים

מובן שהדרך שתוארה בפרק הקודם היתה מסוכנת מדאי מכדי להרבות בה, ולכן הי׳ עיקר משלוח העזר ע״י חבילות מזון ובגדים, שעל כך כותב רבנו בכ״ט טבת תרצ״א למר פרץ ווערניק (אג״ק חי״א ג׳תתנב):

מדי דברי אני חפץ לומר אשר לפי הידיעות המתקבלות משם הנה משוללי הזכיות [אודותם – לקמן פ״מ] דחוקים במצבם ורעבים ללחם שחור וכל מיני מזונות ושאינם מושללי זכיות שאינם רעבים ללחם שחור אבל גם הם רעבים למיני שמנים כגון חמאה שומן ובשר (הדוחק אפילו על בשר טרפה ומכש״כ כשר) וכן סוכר וכדומה, ויש חשבון לשלוח להתם חבילות של מיני שמנים ובשר מעושן או מיני קנוקנות וכרכשאות, חבילה כזו בעלת 10 קילא עולה לערך 8-10 דאללאר (ביחד עם המשלוח) לפי המינים ששולחים, ואם היו שולחים לאנשים כאלו חבילה כזו פעם בחדש היתה בזה טובה כפולה ומכופלת. אם היו חפצים בזה יכולים לברא אפשרות לשלוח מכאן ע״י אנשים ישרים שלוקחים על עצמם לסדר המשלוח בתור קרוב מקרוב (בכלל השילוח להתם יכול להיות רק באופן כזה בתור קרוב לקרוב), ולפי המחירים הנה המינים הללו הם במדינה זו [לטביה] בזול יותר מבארה״ב.

גם בזה התעסק הרש״ג, הכותב על כך להרי״ל הורוויץ בב׳ אדר תרצ״א:

במכתבים אשר אנו מקבלים מרוסיא, מתאוננים הם אחינו שברוסיא על גורלם המר, אשר צרותיהם ויסוריהם עוברים כל גבול, ומתחננים הם תמיד אל אחיהם שבחו״ל לבא לעזרתם באופן האפשרי.

לרגלי הדחק הגדול במיני מזונות ברוסיא, הנה אחד מאופני העזרה אשר הם מבקשים, הוא לשלח להם מיני חבילות של מזונות ע״י הפאסט. מובן אשר הדברים אמורים במינים כאלו, אשר אין האפשרות להשיגם שם אפילו בכסף, או שמחירם גבוה מאד, שאינו לפי כיסם של רוב אחב״י שם.

הדברים אמורים בעיקרם בהנוגע לבשר כשר, אשר לרגלי ביטול או איסור השחיטה ברוסיע – הוא יקר המציאות שם וקשה להשיגו אפילו בכסף, ואחב״י אוכלי כשר הם מושללי האפשרות לטעום טעם בשר. וכן מיני שומן כגון חמאה וכיוצא, אשר לרגלי מחירם הגבוה – ובפרט למשוללי הזכויות, אין אפשרות להמון היהודי לקנותם. וע״כ מבקשים המה לשלח להם חבילות ממינים הללו ע״י הפאסט מחו״ל.

והנה ע״כ מצאנו לחובתנו בזה לעורר את אחב״י על הדבר הזה, לשלח לאחיהם שברוסיא, לקרוביהם או לסתם יהודים חבילות ממינים הללו.

מצרף לזה אני שולח רשימה ממחירים של איזה מיני חבילות ממינים הללו יחד עם מחיר המשלח, אשר אפשר לשלח מריגה. וכל מי אשר יפנה אלינו וישלח מעותיו בעד כמה חבילות שירצה כפי המחירים האמורים ברשימה, נמלא בחפץ לב, ונשלח עפ״י הכתובות אשר נקבל ממנו, ונשלח אליו הקוויטונג של הפאסט מיד.

וע״ז בקש ועורר רבנו את אחב״י לעשות התעמולה המתאימה לשלוח חבילות מזון לרוסיא, כפי שמספר לו הרש״ג שליט״א באגרת נוספת – כ׳ אייר תרצ״א:

המכתבים שאנו מקבלים כעת בתשובה על מספר החבילות שנשלחו להתם על ימי הפסח, מעידים על גודל הענין הזה של שלוח מיני מזון להתם, וכמה פקו״נ יש בזה,

ואשר ע״כ מצא כ״ק חותני אדמו״ר שליט״א לנחוץ לעורר את אחב״י שי׳ לראות להשתדל [לשלוח] חבילות של מזון לאחיהם שברוסיא, לקרוביהם או לסתם יהודים.

מצרף בזה רשימה אשר ערכנו ממינים שונים של חבילות אשר אפשר לשלח מכאן ומחיריהן, וכל החפץ יוכל לברור לו מרשימה זו איזו חבילות שהוא רוצה לשלח, וישלח מחירן כפי האמור ברשימה, אלינו, ונמלא השלוח בחפץ לב (המחירים הם היותר נמוכים שאפשר להיות).

ואני בא בזה אל כ׳ שי׳ בשם כ״ק חותני אדמו״ר שליט״א, לבקשו לעורר בין אחב״י על הדבר הזה עד כמה שידו מגעת ולעשות תעמולה לשלח חבילות של מזון לרוסיא.

אמנם כבר סופר לעיל שהרש״ג שליט״א התעסק בעיקר בהעברת עזר־כסף לרוסיא. ואילו במשלוח חבילות מזון התעסק בשנים אלו, בעיקר, ה״ר משה גוראר׳, שגם הוא גר אז בריגא.

נציגו העיקרי בארה״ב הי׳ הר״י דזייקאבסאן, שבארכיונו נמצאות עשרות אגרותיו בקשר למשלוחים אלה, מקיץ תרצ״א וחורף תרצ״ב.

פרק לד

חנויות הטורגסין

שתי הדרכים האמורות למשלוח עזר ליהודי רוסיא היו בעיקר בשנים תרצ"א ותחלת חורף תרצ"ב, שמהן כל קטעי האגרות המועתקים לעיל. במשך חורף תרצ"ב הוחלפו שתיהן בדרך שלישית המועילה יותר, הוא משלוח מעות חו"ל לחנויות הטורגסין ברוסיא.

זקני ה"ר מאיר גורקאוו כותב על כך להר"י דזייקאבסאן בב' אד"ר תרצ"ב:

ישלח לי עשרים שקל על האדרעס אשר רשום בצד הגליון. האדרעס אשר כתבתי הוא חנות אשר הממשלה פתחה לכל דכפין ולכל דצריך שיבא ויקנה במטבע חו"ל, והמעות כאשר מתקבלים מודיעים ונותנים חילופם בסחורות שונות.

ממשלת רוסיא היתה זקוקה אז מאד למטבע חוץ. אחת מהדרכים להשגת הדולרים היה עידוד משלוח דולרים מחו"ל אל קרובים ברוסיא. כדי לעודד את משלוח הדולרים פתחו אז את חנויות ה„טורגסין", שבהן אפשר היה לקנות רק במטבע חוץ. בחנויות אלה נמכרו מצרכי מזון ולבוש במחירי השוק העולמי. הקרובים שבחו"ל שלחו את הדולרים לפי כתובת חנות ה„טורגסין" עבור קרוביהם ברוסיא, והם היו מקבלים תמורתם „תלושים" שבהם רכשו באותה חנות את הדרוש להם.

את תועלתם של משלוחים אלו יכולים אנו ללמוד מתוך אגרת ה"ר שמואל גורדון שכתב ממוסקבה אל הר"י דזייקאבסאן, בה' תצוה תרצ"ה:

הנני בזה לעורר רחמים לפני כת"ר עבור ידידנו התמים ר' שמואל גראסמאן יחי' בן השו"ב דניקאלאיעב ר' אשר גראסמאן ז"ל, שישתדל כת"ר להתראות עם גיסו הרב קאזארנאווסקי יחי' שישלח לו גיסו איזה תמיכה חדשית ע"י הטארגסין. מצבו הגשמי איום ונורא בפו"מ עד ככר לחם רח"ל. זה לא כבר קבל ממנו ה' שקלים אך לא הספיקו יותר מעל חודש ימים, פה לא ירויח כלום כי שמירת שבת לא תתנהו.

ואיך זה הספיקו ה' שקלים אלו לחודש שלם, על כך כותב אאמו"ר שי' בזכרונותיו:

החלטתי לשבת ולכתוב אל הרבי ממצבי ומצב משפחתי ... והנה קבלתי תשובה, וזה לשונה לפי זכרוני בערך „הנני שולח לו שלשה שקלים וארבעה בשביל אמו תי'" ... לא נתנו לי את הדולרים, הממשלה דאז הוצרכו מאד לדולרים ... נפתחו חנויות ... טורגסין, ובחנויות האלו הי' ... מכל מאכל אשר יאכל ... והמחיר הי' בזול מאד ... נתנו צ'קים של טורגסין ושם הי' כתוב סענטים ועשר ודולאר ... קניתי כל מיני דברים שאינם נמצאים בהעיירה של משפחתינו ושלחתי חבילות לשם ... והי' מספיק על משך זמן רב, עזר לי ולמשפחתי.

כך הגיעה לידינו אגרת ה"ר צבי הירש אלטשולער להר"י דזייקאבסאן מיום ד' בה"ב תרצ"ג:

קבלתי שלשה דאללער ... קיים שבעה נפשות, שהלכתי לחנות של (טארגסין), ולקחתי כמעט שני פוד קמ"ד [קמח דגן], בעד המעות, ומי יפרש השמחה מילדי הרכים, בבית, שראו את הלחם, שזה יותר מכמה חדשים שלא ראו לחם בעיניהם, שגם תפוחי אדמה בלתי להשיג, ובפרט יָלדי, שהם מחונכים על דרך ד', כפי כוונת אדמו"ר שליט"א, שלומד אני בעצמי עמהם, שבזה אני אחד בעירנו.

ובב' לך תרצ"ד מוסיף:

ידידי יקירי! אהוב נפשי, אוכל להודיע לכת"ר שקבלתי הג' דאללער, ורב תודה בע"ז. ידידי יקירי! לא יוכל כת"ר לשער החסד הגדול שעשה עמדי, ועם בני ביתי, מקבלי לחם בעד המעות, שאצלנו הלחם אין להשיג בלתי בחנות של טארגסין, ע"י מעות שחוץ למדינה, שעתה יהי' לי לחם על חודש ימים, ואין לשער גודל השמחה מבני ביתי, ושואלים מי זה האיש שהצילנו, יתן לו השי"ת, כל משאלותיו, בכל אשר יפנה.

חנויות אלו התקיימו עד סוף שנת 1935 למספרם. על סגירת החנויות ועל הפרש מחיר הדולר בין חנויות אלו לבין השער הרשמי (לאחר נפילת הרובל גם בשער הרשמי), אנו קוראים באגרת ה"ר גבריאל כהן להר"י דזייקאבסאן במוצש"ק כ"ח אדר תרצ"ו:

שלחתי טעלעג' לכת"ר שישלחום על שמי לטארגסין שבטשערניהאוו טעלעגראפנע למען יגיע לפה קודם חודש ינואר שהי' אז שעת הכושר לזה כי הי' אז עדיין הטארגסין פתוח והחליפו אז לערך 20-25 רובל בעד דאל' ... אחר זמן הנ"ל ששלחתי הטעלעג' נסגר הטארגסין רק מחליפים בבאנק לערך חמשה ר[ובל] בעד ד[ולר].

אגרת ה"ר גבריאל כהן (כגן), על סגירת חנויות ה"טורגסין"

בג' ויצא תרצ"ו כותב הר"ר אברהם אלי' אקסלרוד מבאלטימור לה"ר דזייקאבסאן: „עכשיו עומדים חנויות הטארגסין להסגר ואפשר עדיין לשלוח ע"י טעלעגראמע". ובא' סיון כותב ה"ר יחזקאל פייגין לגיסו – יבדל"ח – ה"ר שלום שי' פוזנער: „כעת אין זה, ולקנות מה, קונים רק עבור מעות סובייטים".

פרק לה

חזרה למשלוח חבילות

כשנסגרו חנויות הטורגסין הוכרחו לחזור למשלוח חבילות המזון. כך כותב רבנו באגרת י"ד אלול תרצ"ו (אג"ק חי"א ד'קסט):

הכל יודעים כי אחרי הסגר הטארגסין הנה משלוח החבילות של מזון וחפצים היא שאלת החיים והקיום של חלק גדול מאחינו ברוסיא יחיו.

לעיל פרק לא סופר על ועד העזרה עבור אחינו שברוסיא, שיסד רבנו בפריז. לאחר סגירת חנויות הטורגסין פנה ועד זה במכתב חוזר שבו מבארים הם את מצב הדברים בהוה:

נאך דער ליקווידאציע פונם „טארגסין" דורך וועמען מען האט פאר דער לעצטער צייט אויפן באקוועמסטן און צוועקמעסיקסטן אופן געשיקט די הילף פאר קרובים, האט זיך די לאגע אינגאנצן געענדערט. א קורצער און קליינער כאראקטעריסטישער ביישפיל אילוסטרירט בולט די דאזיקע ענדערונג: וועז פאר 65 קאפקעס האט יעמאלט געקויפט א קילא פוטער, האט דאס אויסגעמאכט בערך 30 אמעריקאנער סענט. איצט קאסט א קילא פוטער 20-22 רובל און טיילווייז העכער אפהענגיק פון דעם ארט, מאכט עס אויס לויטן נייעם קורס פונם רובל 4½ דאלאר; טיי האט פריער געקאסט א פונט 35 קאפ. ד. ה. בערך 20 אמעריקאנער סענט און איצט צאלט מען דערפאר 35 רובל ד. ה. 7 אמעריקאנער דאלאר.

אט דאס גופא כאראקטעריזירט ווי ווייט עס איז געשטיגן דער מקח אויף לעבנסמיטלען פון ערשטן געברויך. עס דארף קלאר זיין פאר יעדן איינציקן מענשן, אז עס וואלט געהייסן א פארפירערייי, וועז מען זאל רעקאמענדירן דעם קרוב אין אויסלאנד צו שיקן זיין הילף קיין רוסלאנד אויף דעמועלבן שטייגער ווי פריער, ד. ה. אין דאלארס. וועז א דאלאר איז 5 רובל לויט אפיציעלן קורס.

ווי זשע איז דער פראקטישסטער וועג אויף צו פארוואנדלען די הילף צוועקמעסיק פאר דעם נויטבאדערפטיקן אין רוסלאנד און עקאנאמיש פאר דעם קרוב אין אויסלאנד?

מען דארף שיקן פאר דעם קרוב אזעלכע זאכן, וואס האבן א שעצבארן ווערט, וואס קענען רעאליזירט ווערן אויפן ארט פאר א געהעריגן מקח, דהיינו: וועז מען שיקט סחורה אויף אן אנצוג, וואס באטרעפט מיט אלע הוצאות ד. ה. דעם פרייז פאר דער סחורה, די „פארשלינע" (דילטי) וואס די רעגירונג נעמט דערפאר פארן אריינפירן, די פארזיכערונג פארן איבערשיקן, די פאסט־הוצאות און אלע אנדערע קלענערע הוצאות, וואס זיינען פארבונדן מיטן טראנספארט, וועז אזא סחורה קאסט ארום און ארום ביזן צושטעלן זי אין רוסלאנד אהיים צום אדרעסאט 20 דאלאר, קריגט דער אדרעסאט פאר איר אויפן ארט ביים איבערטרעטן זי עמיצן אנדערש קריגט מינימום 300 רובל, וואס דאס מאכט לויטן אפיציעלן קורס 60 דאלאר. אן אנדער ביישפיל: וועז מען קריגט 6 פאר זאקן, פאר וועלכע מען צאלט אפ – אריינגערעכנט די אלע אויבנדערמאנטע הוצאות – 7.50 דאלאר, קריגט ער פאר זיי דארט אויפן ארט מינימום 180 רובל, וואס דאס מאכט 36 דאלאר. פאר א פונט טיי דעם בעסטן, וועלכער באטרעפט – ווידעראמאל אריינגערעכנט אלע הוצאות – 2.60 דאלאר, באקומט מען דארט דערפאר 35 רובל, ד. ה. 7 דאלאר. דאס זעלבע איז נוגע אלע אנדערע פראדוקטן, וואס ווערן קיין רוסלאנד **אימפארטירט**, ווי: קאקאַאָ, קאווע, רייז, פראווינסקפ בוימל א. א. וו.

עס איז קלאר, אז דער בעסטער מיטל צו שיקן די הילף אויף א פראקטישן אופן איז ניט דורך געלט לויטן אפיציעלן קורס, נאר אויף דעם וועג ווי מיר האבן פריער אנגעוויזן.

אחד מראשי הועד הזה היה ה"ר שניאור זלמן שניאורסאהן, שהיה אז הרב הראשי לקהלת החרדים בפאריז. בי"א כסלו תרצ"ז כותב הוא אל הר"י דזייקאבסאן בארה"ב:

בהמשך למכתבו מיום א' כסלו, הנני מאשר וממלא ידי כבוד ידידי לקחת הזמנות על חבילות, לפי המחירים שהיו בהפרייס־קורנט שנשלח לכבודו בשנה העברה יחד עם דוגמאות הסחורה. ההזמנות יקבל בתור בא־כח מוסד שלנו. שם המוסד יופיע בקרוב: או „סטאנדארט עקספרעסס קאפמאני" או „סטאנדארט רעליף קאמפ'", אכן העבודה של המוסד כבר נתפתחה בפועל והננו מקבלים חבילות ממוסדות כמו הועד הפריזאי ומאנשים פרטיים.

כל מה שאשרתי בדבר המודעות והרקלמה, הרי כל זה בתקפו. ולמותר לי לבאר עד היכן נחוצה

החריצות בזה שהרי ימי הפסח ממשמשים ובאים ובקרוב ישיג כבודו מחירי מצה ושאר מזון של פסח.

נפתחו אז שוב חברות מיוחדות להכנת, אריזת ומשלוח חבילות מזון לרוסיא. מבין אנ״ש יש לציין בזה את חברת השותפים האחים גוראר׳ וה״ר אליעזר קרסיק בתל אביב. בדף מיוחד שבו נדפסו מחירי חבילות המזון לסוגיהם נאמר:

ב״ה, חשון תרצ״ז

חבילות לרוסיה

חבילות מזון ובגדים וכל מיני חפצים ישר מפה לרוסיה והעברת כספים, שולח המשרד של **האחים גוראר׳ את הרב קרסיק** תל־אביב, רחוב הרצל 18, על סמך חוזה מיוחד שיש לנו עם „נרקמוונישטורג״ הסוביטי.

הרשות בידי המזמין להשליש את הכסף בבנק.

כל המזונות כשרים גם למהדרים.

באגרת ה״ר אליעזר קרסיק להר״י דזייקאבסאן מיום ב׳ טבת תרצ״ז, נאמר בין השאר:

בטח הנך זוכר אותי עוד, מזה הזמן שנתראינו בלענינגראד עברו עלי הרבה הרפתקאות, כבר הייתי לרב בעיר שצעדרין ממלא מקומו של רפאל כהן לערך שש שנים, והוכרחתי לברח משם מחמת המצוקות של הממשלה ימ״ש ללענינגראד, ושם הייתי לערך שלש שנים, כבר הי׳ אצלי וויזע למחניכם ע״י השתדלות אדמו״ר שליט״א בשעה שנמצא במחניכם, בטח הנך יודע מזה, אך לא הניחו לי לצאת משם, עד שעבר זמן הוויזע שהיתה רק על שתי שנים, וזה כשנה וחצי שאני נמצא כאן בתל־אביב, הכל מהשי״ת, כאן אני כעת הרב בביהכ״נ החבד״י המרכזי שלנו . . .

זה כעשרה חדשים שפתחתי כאן עסק של משלוח חבילות לרוסיא עם ידידינו התמים מר דוב חזקין יחי׳ וגיסיי משה ושמרי׳ ומחמת הסדר גדול והדייקנות שלנו נתפרסמנו כאן ב״ה לנאמנים גדולים ושולחים על ידינו הרבה חבילות של מזונות ושל בגדים . . .

בשנה העברה שפתחנו את העסק בסוף חדש שבט הספקנו לשלח חבילות הרבה של מצות ושומן של פסח וכדומה וב״ה הכל נתקבל כסדר, וחוץ מתודות ושבחים אין אנחנו מקבלים.

דרך זו של עזרת יהודי רוסיא – משלוח חבילות מזון – המשיכה עד המלחמה. ההתכתבות עם חו״ל בשנות האימים תרצ״ח־ט היתה מצומצמת מאד. לכן מעטים הם המסמכים שהגיעו לידינו ממשלוחים אלה. אך הגיעו לידינו גלויות אחדות שכתב ה״ר שמאי ויגאן להר״י דזייקאבסאן, בשנת ת״ש, שבהן מזכיר משלוחים אלה.

הר״ש ויגאן חזר אז מעבודת פרך בסיביר במשך כמה שנים, שיסופר על כך לקמן פרק מו. בה׳ חנוכה מודיע על כך ומבקש לשלוח חבילה:

ב״ה וב״ה שנתרפאתי ממחלתי ל״ע שהייתי ל״ע חולה קרוב לד׳ שנים, וב״ה שבאתי מבית החולים בחיים. עתה אחי יקירי חפצי לידע איך שלומכם הטוב ושלום אחי הנשארים איך שלומם ומצבם. כ״ז אבקש בקשה. היות שכמה פעמים כתבתם לזו[גתי] שתחי׳ שתוכלו לשלוח חבילו׳, אבקש עתה שאל תשיבנו ריקם מזה כי תוכלו להבין ולהרגיש מצבי ובריאותי וד״ל.

במוצש״ק מצורע מאשר הוא את קבלת החבילה:

מכתבך מד׳ ויקהל לנכון קבלתי וכ״ז החבילה עם ב׳ קאסטו[מעס] סחו[רה] און ב׳ זוגות מנעלים ג״כ אתמול קבלתי.

באותו חורף ניצל רבנו מארץ הדמים פולין. אחר שהי׳ של שני חדשים וחצי בריגא נסע משם לארה״ב, ואילו ניהול הכספים בריגא נמסר לידי ה״ר מרדכי חפץ.

בהגיע רבנו לנ. י. כותב הוא בי״ז אד״ש להר״מ חפץ (אג״ק חי״ב ד׳שנז):

טרם נסיעתי מסרתי לו רשימה וגם מעות לשלם לאנשים שונים, בטח יכתוב לי בפרטי׳ מאשר פרע ע״פ רשימה זו וכן ע״ד השלוחים לרוסיא ופולין עזר על חה״פ.

לא נזכרו כאן פרטי המשלוחים, אך באגרת ו׳ ניסן משיב הוא אל רבנו:

השילוח חבילות לרוסי׳ שלחנו על סך בערך 500 שלנו [לאט, מעות לטביא] מהם שלחנו מצה שמורה ומצה ושאר צרכי הנצרך לחג הפסח, אך לא הי׳ לנו יותר אדרסן.

ובאגרת כ״ט ניסן מודיע:

מרוסי׳ נתקבל ידיעות אשר קבלו השמורה והמצה והשאר דברים אשר שלחתי, נתקבל הכל קודם חג הפסח בעתו ובזמנו.

גם מזכירו של רבנו, ה״ר יחזקאל פייגין, נשאר אז בריגא. בבדר״ח אד״ש כותב הוא אל רבנו:

במכתב הר״מ גוראר׳ כותב לי ומבקש לכתוב לכ״ק (מבקש למסור כי לא ידע עדיין מהנסיעה) ולהזכיר כי זה מכבר עוד מאטוואצק נכתב אליו בשם כ״ק לשלוח לרוסיא שמונה חבילות כל אחת בת עשרים שקלים.

אלו הם רק ידיעות בודדות שהגיעו לידינו,

מהתעסקות רבנו, במשלוח חבילות עזר ליהודי רוסיא, במשך החורף ת"ש.

בקיץ ת"ש נפסקה דרך משלוח החבילות לרוסיא. כך כותב ה"ר אליעזר קרסיק אל רבנו בכ"ב אייר ת"ש:

העסק של משלוח החבילות נפסק לגמרי כי אין מקבלים פה, וגם בלונדון, חבילות לרוסיא, מפני הפסק הדרך.

על המשלוחים בשנים תש"ב־ד יסופר להלן בפרק נ.

פרק לו

המשך המאבק על הדת ברוסיא

את עבודת חיזוק היהדות ברוסיא המשיך רבנו גם אחר צאתו את המדינה, וזאת ע"י שליחיו הנועזים, שע"פ הוראותיו היו נוסעים מעיר לעיר ליסד חדרים, ישיבות, מקוואות ושאר מוסדות הדת שכולם כבר ירדו באותה שעה למחתרת.

אחד המיוחד שהתמסר לעבודה זו (אחר מאסרו של השליח ה"ר בנציון שמטוב ואחר בריחתו של השליח ה"ר שמחה גורודצקי), היה הרב יעקב זכריה מאסקאליק מז'ורביץ. אחר צאת רבנו מרוסיא ניהל הוא את עיקרה של עבודה זו.

תיאור שמץ מעבודתו מוצאים אנו במאמרו של הרב י. ז. דיסקין (העבר יז ע' 179):

בשנת תרפ"ח נזדמן לי לבקר בעיירה הריצוב בווהלין. הגעתי בערב לתחנת הרכבת שפטובקה ומשם נסעתי בעגלה להריצוב. לנתי במלון ולמחרת הלכתי לבית כנסת להתפלל. מצאתי ארבעה בתי־כנסת אך בכולם גמרו להתפלל בהשכמה. רק בבית כנסת אחד עוד הי' מנין בשעה שתים־עשרה. באתי לשם ומצאתי כמנין יהודים עושים „הכנות" לתפלה. כאיש ליטאי היה זה מוזר בשבילי. בשתים עשרה עמדו להתפלל. אני שומע עוד לפני התפלה מספרים: „ליטבק" בא העירה, „מגיד" טוב מתוק מדבש. אני שואל מי הוא המגיד? ומקבל תשובה: איזה „ליטבק" לבוש קרעים ולא מתעניין בכסף הנאסף מהמתפללים.

אחרי התפלה נכנסתי לרב המקום לביקור ומצאתי שם יהודי בעל הדרת פנים וארשת פנים אצילית ועדינה, איש שמח ואוהב לשוחח, רק לבוש איצטלא מרופטת. הי' זה „המגיד" שבבית הכנסת הרבו לדבר בהתפעלות על דרשותיו. הוא שאל לשמי וכששמע אותו שאל איזה יחס יש לי אל אבי זצ"ל שהי' עוד בחיים. כששמע שזה אבי, אמר: „אני למדתי בעיר בוברויסק ושמעתי אז את אביך. רשמתי לי דרשה שלו ובדרוש זה קבלתי את הרבנות בעיר זוראוויץ. אולי שמעת את שמי? אני יענקל זוראוויצער. אין לי פרנסה והריני נודד עם מגידות".

כשעזבתי את בית הרב הלך ללוותנו. נכנסנו לבית הכנסת הריק. שם גילה לי, כי הוא שליח ה„רבי" דליבאוויטש, אשר שוחרר ונסע חוצה לארץ. הראה לי גם תמונת הרבי. סיפר לי, כי הוא נודד ומסדר בכל מקום שיעורים של „עין יעקב" ומשנה בין מנחה למעריב. בווהלין לא רגילים להפסקה בין מנחה למעריב והוא מתקשה כאן בזה. אגב הוא מוצא בכל

ה"ר יעקב זכרי' מאסקאליק (ז'וראוויצער)

מקום יחידים שאפשר לתת בהם אימון ומגייס אותם למחתרת להצלתם של תינוקות בית רבן. מעיירה זו הוציא ילד אחד ושלחו לקרמנצ'וג שבה יש „חדר" סמוי. הוא גם דורש דרשות ברבים להלהיב לבם של ישראל לאביהם שבשמים. איננו מעונין בנדבות, המשמשות לו הסוואה כלפי השלטון הסובייטי.

שהיתי בעיירה זו כשבוע ובחזירתי אני מתעכב בתחנת הרכבת שפטובקה. בציפייתי לרכבת רציתי להכנס לאיזה בית. מצאתי לפני צריף בית שחיטת העופות. נכנסתי לשם והנה שוב פעם ר' יעקב נמצא פה, לבוש כבר בגד נקי ובלתי טלוא. הוא מספר לי, כי זו העיר הארבעים ושתים* שביקר, והיום נגמר זמן הגלות שלו בפקודת הרבי. ערכנו טיול בעיר והוא נכנס בשיחה עם הנשים הנפגשות בדרך, שואל לקניות שערכו ואגב אם יש להם ילדים קטנים והיכן הם לומדים. בשפטובקה מצא בנוכחתי שני ילדים שנתן להם להוצאות הדרך ושלח אותם לעיר נעוויל בפלך וויטבסק, למחתרת החינוך הליבאוויצ'ית. הוא עומד לבקר עוד בשפטובקה באוהל של הרב הצדיק רבי פנחס מקוריץ ז"ל. לפני זה הלך למקוה. רציתי להצטרף ומנעני, כי הבולשת היא ממול. הוא, ר' יעקב כבר נחקר על ידם ואני כאיש חדש לא כדאי לי.

---

*) מעיירות אלו הרבה לכתוב לרבנו על מצב החדרים, המקוואות ומצב היהדות בעיירות. קטעים רבים ממכתביו אלו, שכתב בקיץ תרפ"ח, נעתקו לעיל פרק ז. לקמן – לז־ח.

המשך המאבק על הדת ברוסיא

אחר הצהרים באתי לתחנת הרכבת לשפטובקה. פגשתי שם את ר' יעקב ומצאתי קהל עצום, כי שפטובקה היא צומת דרכים. זה סמוך לגבול הפולני. וראיתי שם חילוף קרונות: קרונות היוצאים לחו"ל צריכים להיות מהודרים. במחלקה השלישית של התחנה בין אוכלוסי' גדולה של אכרים אוקראיניים, יהודי כבן ארבעים עם ילד. נכנסתי עמו בשיחה ומתברר כי שמו הרב בונפלד ממז'יבוז. נוסע הוא לעיר נובגרד־וולינסק, שבה יש „חדר" במחתרת וישיבה מטעם חב"ד**, בראשה עומד הרב שאול ברוק. הרב בונפלד מספר: לילדו מלאו עשר שנים. במז'יבוז אין אצל מי ללמוד. בביתו שורר רעב, כי במז'יבוז שני רבנים. פרנסה אין, אשתו עומדת ללדת כל יום. הוא חסך בשבילה לזמן הלידה ארבעה קילוגרמים קמח לבן „וצ'ארבוניץ" שלם. כעת הוגברה השמירה על לימוד הילדים. המשטרה דורשת להכניס את הילד לבית הספר הסובייטי והוא מוכרח להזדרז להבריחו ממז'יבוז' לנובגרד־וולינסק ובאין לו להוצאות הדרך לקח את ה„צ'ארבוניץ". מהקמח החסוך אפתה אשתו צנימים ונתנה לילד והוא ממהר לנסוע. ר' יעקב אמר לי, כי גם הוא נוסע לנובגרד־וולינסק לבקר את הרב ברוק ואת הישיבה.

הם נסעו ברכבת אחת ואני נסעתי בכיוון אחר לקיוב. הלכתי בקיוב ללון אצל הרב גורודצקי. מצאתי שם את רבי יעקב הזורביצי. אמר לנו, כי כאשר הגיע לנובגרד ווילינסק הלך אל בית הכנסת שבו הרב ברוק מלמד את התלמידים. בא לשם נפגש עם הרב ברוק ופתאום חרדה: באה הבולשת, הרב ברוק התחבא בארון הספרים, הבלשים שואלים את הילדים: מי מלמד אתכם? ענו: אין לנו מורה, אנחנו לומדים לבד. נפל החשד על רבי יעקב ונאסר. הובא למשטרה והראה את כרטיס הנסיעה שלו כי רק בו ביום הגיע ושוחרר. מיהר לבוא לקיוב. סיפר להרב גורודצקי כי הצליח בנסיעתו בערי ווהלין להסדיר עשרות שיעורי תורה והציל כחמשה עשר ילדים שהביאם לנאוויל, לוויטבסק ולקרמנצ'וג. גמר את תפקידו.

שאלתיו למשפחתו וסיפר לי כי אשתו נפטרה והוא מחזיק את הילדים בעיר רוגצ'וב אצל חסיד אחד, רבי אליעזר גורליק. אחרי שש שנים פגשתיו במוסקבה. הוא גר שם עם משפחתו והשיג משרה כשומר לילה. מזמן לזמן הי' יוצא לנסיעה לחפש ילדים להכניסם ללימוד. כשהייתי כבר בארץ נודע לי כי נתפס בעוון לימוד תורה עם ילדי ישראל ונשלח לערבות אסי' לעיר אלמא־אטא בטורקסטן. נעלם מן האופק. אומרים כי נפטר, אך לוודא את זה בלתי אפשרי.

בנסיעותיו אלו המשיך גם בשנת תרפ"ט, כנזכר באגרת שכתב לרבנו בקיץ תרצ"ד „הרבה מקומות אשר הייתי שם בעת נסיעותי תרפ"ח ותרפ"ט".

ובמאמרו של ה"ר רפאל נחמן שי' הכהן (בטאון חב"ד חוב' יו"ד ע' ל):

נסיעתו הידועה בשליחות כ"ק אדמו"ר זי"ע מעיר לעיר וממושב למושב בכמה מקומות ובפרט בגליל וואהלין, והי' בא במסוה בתור מגיד ובעל דרשן והיו לו דרשות בנוסח ידוע ובינתים הי' מתוודע מהמצב הרוחני בענין תנוקות של בית רבן ושיעורי למוד, מקוואות וכדומה ופעל ויסד הרבה הרבה חדרים ותלמודי תורה ומגידי שיעורים בין בעלי בתים, ותיקוני מקוואות. כמה ענינים עברו עליו בעת נסיעתו זו במסירת נפש ממש והשי"ת ברוב חסדו שלח מלאכו לפניו לשמרו בזכות משלחו הוד כ"ק אדמו"ר זי"ע ובא לאחר זמן שלם לביתו. ולא לחנם אמר כ"ק אדמו"ר זי"ע שאם היו לו עשרים אנשים כמוהו הי' מהפך את המדינה. „וועז איך וואלט האבן צוואנציק יענקלאך וואלט איך איבער קערן רוסלאנד". בשנת תרצ"ז אסרוהו וממאסרו הי' ידוע ממנו הרבה זמן ואחרי כן העתיקו אותו למקום אחר ומאז לא נודע ממנו מאומה.

ליתר דיוק הי' מאסרו במוסקבה באלול תרצ"ה, כפי שיסופר להלן פרק מה.

* * *

זאת בנוסף להמשך העבודה שניהל רבנו ע"י ועד הרבנים שיסד ברוסיא, וגם לאחר צאתו את רוסיא המשיך לשאת בעולו כמסופר לעיל פרקים ו. כד.

יחד עם זאת המשיך רבנו לעמוד בקשר מכתבים עם יהודי רוסיא, לעוררם ולעודדם לעמוד חזק נגד כל מונע לחיזוק התורה והיהדות. באלול תרפ"ח פונה אליהם במכתב כללי, בו נאמר בין השאר (אג"ק ח"ב ת):

אמת הדבר כי הרבה מונעים ומעכבים עמדו לו לכל אחד ואחד, על דרכי עבודתו בקביעות עתים לתורה ועבודה שבלב, אבל עם זה מאמינים אנחנו כולנו באמונה טהורה, כי יד אלקים עשתה זאת, וא"כ איפה הוא יתי' הנותן כח להתגבר על כל מונע ומעכב, ואשר זה חפצו ורצונו יתי' כי האדם בכחו העצמי יתגבר על טרדותיו, ובכל אשר לו, יעבוד את השם בתורה ועבודה, ובזה יזכה לאור כי טוב בברכה מרובה בחוט המשולש בבני חייא ומזונא רויחא.

אליכם, אליכם אנ"ש והתמימים יחיו יושבי ארץ מולדת הוד כ"ק אבותינו רבותינו הק' זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, אקרא בקריאה של אהבה וחבה, ידעתי גם ידעתי מצבו הדחוק של כל אחד ואחד ביחוד וירחם השי"ת ויורווח לכם בקרוב בגו"ר, ואשתתף בשמחתכם וטובכם אכי"ר, אבל בכל עומק צרתינו – ירחמינו השם – נאמן עלינו צור עולמים ונאמנים

**) שיסופר עליה לקמן פרק עה.

דבריו כי כל המקיים את התורה מעוני סופה לקיימה מתוך עושר, פרנסה טובה ואושר אמיתי בבנים ובנות הולכים בדרכי התורה והמצוה.

בתוכן דומה היה מרבה רבנו לכתוב לאנ"ש ברוסיא במשך כל השנים הבאות, על פעולתם נקרא במכתבים אחדים שנכתבו לרבנו במשך שנת תרצ"ד, ומתוכם יש ללמוד על שאר השנים.

בא' תצוה כותב ה"ר יעקב זכריה מאסקאליק, ע"י מזכירות רבנו (המכתב כתוב ב„כתב מזוזה" ונעתק כאן לכתב רגיל) על מצב אנ"ש במוסקבה:

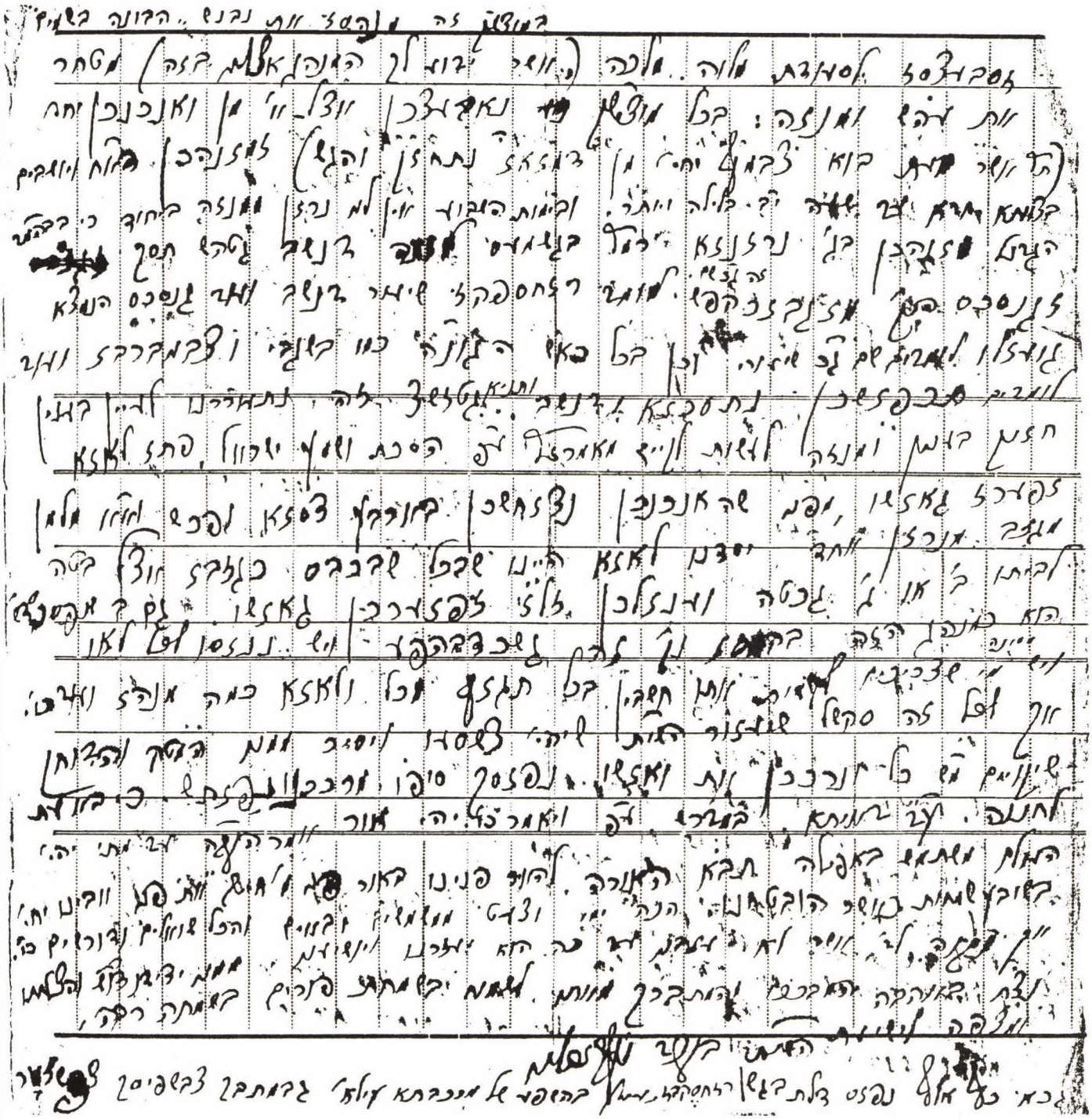

אגרת ה"ר יעקב זכריי מאסקאליק, על חיי הרוח של אנ"ש ברוסיא

המשך המאבק על הדת ברוסיא

במוצש״ק זה למדנו את מאמר „הבונה בשמים״ ונאספנו לסעודת מלוה מלכה (אשר ידוע לך המנהג אצלנו בזה) לחזק את סדר הלימוד. בכל מוצש״ק מתאספים אצל א׳ מן התמימים יחי׳ (ת״ל אשר בעת בוא פאלע יחי׳ [הכהן] מן גלותו [שיסופר עליה לקמן פרק לט] נתחזק הדבר) ולומדים דא״ח ויושבים בצוותא חדא עד שעה י״ב בלילה ויותר. ובימות השבוע אין לנו מקום ללמוד ביחוד, כי בבהמ״ד הגדול לומדים בג׳ מקומות, רמ״ל אברמסן לומד גמרא בחדר שני, ובמנין הנק׳ לובאויצער (זה ג״כ שם) לומד קוזנעצו שיעור גמרא, ועוד במנין הנמצא בהסוכה לומדים שם ג״כ שיעור, וכן בכל יתר בהמ״ד כמו ברבאט ופאלאקאו, ועוד לומדים שיעורים משניות וגמרא ותניא.

בחורף זה נתעוררנו לעיין בענין חזוק בענין הלמוד לעשות לקיים מארז״ל ע״פ הסכת ושמע ישראל עשו כתות ועסקו בתורה, מפני שהתמימים מפוזרים בארבע פנות העיר וא״א לכולם לבוא למקום אחד. יסדנו כתות, היינו שבכל ראַיאָן [איזור] יבואו אצל אחד לביתו ב׳ או ג׳ ביחד הסמוכים זל״ז ועוסקים בתורה. גם בלענינגר׳ הוא כמנהג הזה. ב[. . .] נק׳ להן בריגאדעס. ויש ממונה לכל כתה, ויש ממונה מי שצריכים לעשות עמו חשבון בכל שבוע מכל הכתות כמה למדו ועוד כו׳.

אך לכל זה נצרך שיעזור השי״ת שיהי׳ פרנסה ויסיר ממנו הלחץ והדוחק שיקויים מ״ש כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר, כי בא עת לחננה.

ועל כך צוה רבנו להשיבו ע״י המזכירות (אג״ק חי״א ג׳תתקפד):

שליט״א נהנה מאד מהפ״ש ממלוה מלכה, ומעניין אותו לשמוע בקירוב יותר.

על מצב אנ״ש בחרסון כותב ה״ר יהודא ארי׳ לוין בר״ח סיון:

אודות השאלה מה נעשה מלימוד נגלה ודא״ח, הנני להודיע כי בהמ״ד שלנו עומד עוד ברוחו רוח החסידות כמקדם, היינו בכל יום בערב אחר מנחה לומדים עין יעקב, ולפעמים ש״ע אדמו״ר. המלמד ר׳ משה שו״ב [חאריטאנאוו]. אחר ערבית פ׳ תניא. ש״ק לפני קבלת שבת לקוטי תורה ע״י ידידינו ר׳ ידידי׳ פסח פריינקל. שחרית קודם התפלה וקודם מנחה לקוטי תורה ע״י ידידינו ר׳ משה שו״ב. לשלוש־סעודות חזרת דא״ח, שבת רמ״ח ושבת ר׳ ידידי׳ פסח.

על מצב אנ״ש ברוסטוב כותב ה״ר שמואל מענדל הלפרין:

בהשתדלותי נוסדה פה אגודה זה כשנה מתקבצים קודם שחרית בש״ק כל הקרובים ולומדים דא״ח ולעתים קרובים אחר התפלה יושבים ומדברים איש לרעהו.

ורבנו השיבו (אג״ק חי״א ג׳תתקלד):

תודה רבה עבור המענה פרטית אודות הקרובי׳ שי׳, הגם בידיעה כללית, כי באמת חפצתי לידע מכאו״א וב״ב בפרטיות.

על מצב אנ״ש בקיוב כותב ה״ר בנימין ליפמן בעש״ק נשא:

ביום ל״ג בעומר נאספנו על כוס של ברכה, ורוח של התעוררות לקביעות עתים לתו׳ בכ״י התחיל לנשב אז בין המסובין, גם הקביעות של לקו״ת בשבת קדש שנתרופפה, נתחזקו עמודי׳ אז. והשי״ת דסייען להוציא מכח אל הפועל ע״כ, הוא יחזק מעוזינו על להבא. ברם זכור אותם לטוב, את הבחורים מלענינגראד, הא׳ ישעי׳ מקראסנאלוק והב׳ אלי׳ חיים [רויטבלאט] מנעוויל יחי׳, שעברו דרך קיוב כל א׳ לענינו הדרוש, כי גם הם היו כשלוחי ה׳ לחזק רוחינו, בתארם לנו את הת״ב [התפארת בחורים] המתנוסס במחוזם לשם ולתהלה.

מסנאווסק כותב ה״ר שניאור גרליק:

יסדנו בע״ה פה למוד ברבים דא״ח.

ובאגרת נוספת:

יש לי ב״ה דבוק חברים שהננו שוקדים בתורה וקביעות ללימוד דא״ח.

ועל מצב אנ״ש בחרקוב כותב ה״ר שניאור זלמן שי׳ סרברנסקי במוצש״ק נשא:

ממצב אנ״ש והת׳ בגשמי׳ אין במה להתפאר כלל. ע״ד התאגדות ברוחני, הנה כל הקביעות בכ״י ללימוד לקו״ת לפני התפילה משעה 6 עד 8 נשמרת ורובם ככולם באים אל הלימוד, וגם ביום הש״ק חוזרים דא״ח בכניסת הש״ק ובמוצאי ש״ק.

יעזור השי״ת כל אנ״ש ברו״ג כי כשל כח הסבל.

לא רק את אנ״ש היה מרבה רבנו לעורר במכתביו הקדושים, לקבוע עתים לתורה, לימוד דא״ח ברבים והתוועדויות חסידים, אלא אף לשאר ראשי העדה, שהיו מרבים לכתוב לרבנו מרוסיא. כך כותב אל רבנו, בקיץ תרצ״ד, ה״ר יהושע מרדכי קושניר מקולצין (פלך פודוליה):

מכתב כ״ק קבלתי ודבריו הק׳ היו כמים חיים לנפש צמאה . . . והתחלתי ללמוד עם עוד שני אנשים שיעור קבוע במסכת ב״מ, עם אחד בכל יום ועם השני איזה פעמים בשבוע. בכל ש״ק אני לומד מדרש ופרקי אבות עם שנים־שלשה מנינים זה יותר משנה. זה איזה

שבועות שהתחלתי ללמוד במל״מ [בין מנחה למעריב] פי׳ המלות בתפלה.

שאלת כ״ק במה עסקי – הנני מורה הוראה. אני בעצמי אינני מהלמדנים הגדולים, אך ה׳ נתן לי לשון לימודים וכח ההסבר, וחבל שאין המקום גורם לפעול בכחי זה. אני רגיל להיות בין חסידים ואנשי מעשה, וזה קרוב לשני שנים שהייתי בלענינגראד וראיתי שם אנ״ש וחסידים של כ״ק והי׳ לי התבטלות גדולה מפניהם ואפילו מפני כמה בחורים. חפצתי להסתדר שם אבל לא עלתה בידי.

סיכום כללי על מצב שיעורי התורה ברוסיא, כותב ה״ר יעקב זכריה מאסקאליק בקיץ תרצ״ד:

ענין של שיעור קביעות לימוד ברבים משניות ע״י וגמרא ת״ל האט זיך אביסעל געהאלטען בזמן האחרון כי הזקנים ע״פ רוב הם איזדיוועלנצעס [פנסיונרים], ובעיר שיש רב הוא לומד לפניהם, ובעיר שהרב נסע משם ישנם מאינון רגלין דשכינתא המעיינים בזה (פה הלא באים מהרבה מקומות אשר הייתי שם בעת נסיעותי תרפ״ח ותרפ״ט והנני חוקר ודורש עד״ז).

ועל אנ״ש במוסקבה מוסיף בח״י תמוז:

י״ב תמוז ת״ל קיימנו כדבעי במשתה ושמחה ולמוד המאמרים. בכמה מקומות התחילו לשתות עוד בש״ק חוקת, זכר להש״ק שהי׳ בקאסטראמא, ונמשך עד ש״ק זה.

פרק לז

רדיפות הדת מתגברות

בתקופה זו הלכו וגברו רדיפות הדת. ישיבות שהיו במחתרת אותרו ונסגרו, ראשי הישיבה והתלמידים נאסרו, בתי כנסת הוחרמו, מקוואות נסתמו וכך בכל שטחי היהדות הוחמר המצב מיום ליום.

כבר נזכרה לעיל פרק ז, העתקת קטעי אגרות שנכתבו מרוסיא אל רבנו בריגא במשך שנת תרפ"ח. את הקטעים האלה הורה רבנו למזכירו לחלקם ולסדרם בשלשה מדורים.

יועתק בזה המדור „יעווסעקציא, שונות", שבו מועתקים קטעי האגרות מרוסיא שבהם מסופר על הגזירות המתחדשות על הדת, המשפטים הנערכים נגד המתעסקים בעניני חדרים ישיבות בתי כנסת ולהבדיל מקוואות וכל עניני הדת (המדור תשב"ר נעתק לעיל שם. המדור מקוואות – להלן פרק לח).

בתחלת כל קטע נרשם שם העיר ומספר האגרת (במספר אגרות רוסיא אל רבנו, משנת תרפ"ח) שממנה נעתק. בסופו – בד"כ שם הכותב ולפעמים גם התאריך.

הרשימה סודרה כאן לפי סדר הא"ב של שם העיר:

N 371

. . . פוסלים מקואות בכל אתר ואתר. גם על בתי כנסיות ג"כ הרבה גזירות לסגור. אפשר כדאי שיגזרו ת"צ אצליכם על צרות ישראל . . על רבנים משימים מסים וארנוניות שלא יוכלו לסבול. גם על שובי"ם בהכ"נ ומקואות.

(ריז"ה*)

*) הוא שליח רבנו ה"ר יעקב זכרי' הלוי מאסקאליק, דלעיל פרק שלפנ"ז.

אונעטשיא*

. . . והנה אצל התחנה קהל גדול ורעש כי בזה היום מצאו מלמד לומד עם תשעה קטנים, ארבעה מהם נכדיו (וזאת למודעי כי בעיר זו עד הנה הי' הלימוד כל הזמן כמו בשנים הקודמות ששה מלמדים יושבים ולומדים עם יו"ד וי"ב קטנים באין מפריע רק היום מצא מיליציונער את המלמד הזה) ואסרו בבית האסורים ומשם שלחו אותו ועם הבע"ב שלמדו אצלו לאקרוג לקלנצ. ובלכתם לוואקזאל** הלכו קהל גדול ללותם כי המלמד זקן כבן שבעים שנה הוא למדן מופלג ונכבד גדול מחשובי העיר . . מובן אשר המלמדים נפחדו ועזבו את הקטנים שלהם . . .

(הריז"ה)

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח"ז – עיר זו.

**) תחנת הרכבת.

אוסוויאט (פלך פסקאוו) N 321

. . . היות שלמדו אצלי כמה נערים ובסוף החורף העבר בא לפה איש א' מוועלקי לוקי היינו אקרוג שלנו וגרשו אותם ונשארו רק שנים מהם . . .

. . . זה כמה חדשים לקחו מאתנו את הספרים מבהמ"ד שלנו ולא הניחו מאומה אפי' הסדורים. וכעת רוצים ליקח מאתנו בהכ"נ א' מקדש מעט שלנו ולחללו וכבר הגשנו קובלנא ע"ז ואין תועלת.

. . . מה שלקחו הספרים מהבתי מדרשים ואמרו שנצרך קאמיססיא לעיין ולפקח ויחזירו רק ספרים ששייך לתפלה והמותר ימכרו לחנונים לכרוך סחורה, האם יש רשות לזה?

הגפ"א אומרים שמותר ללמוד עם נערים דפה ולא עם נערים ממקומות אחרים היינו מעיירות אחרות . . .

(הרב פרידמאן)

באברינעץ* (מחוז זינאוויעסק) N 487

. . . עתה באה עלינו עוד רעה כי המנהיגים אינם מניחים אותנו לשחוט ולמכור בשר כשר וגם המה אינם רוצים למכור לנו בשר שנשחט ע"י שו"ב ישראל והרבה מאנשי עירנו אוכלים פשוט בשר נבלה וה' יודע מה יהי' אחרית הדבר, יכול היות כי נהי' מוכרחים לנסוע לאיזה עיר גדולה להשתדל בזה, אך אין לנו פשוט על הוצאות . . .

בפה נמצא ארבעה בתי כנסיות וא' מהם הוא מן הראשונים וברבות הימים נתקלקל מעט הבית והי' צריך תיקון. אך מפני דלת אנשים המתפללים בו לא תקנוהו וסגרו אותו על המסגר מטעה"מ ובשבוע העברה ביום ג' שלחו אחרינו שנקח הספרי תורה וכל הספרים הנמצאים, ולדאבון לבבנו מצאנו ראינו כל הס"ת ערומים בלא כתנות ומעילים ומושלכים לארץ

בדרך קרע ובזיון ותיכף צויתי לקרוע הבגדים ... ועתה סותרים את הבנין ללבון לבנים ...

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח״ז – עיר זו.

באחמאטש*

... אדות תשב״ר יראים ללמוד אפי׳ אוראקעס** כי רודפים את המלמדים אפילו אם לומד עם אחד ... (הריז״ה)

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח״ז – עיר זו.
**) שיעורים.

בברויסק* N 497

... בשבוע העבר לקחו ממנו שלשה בתי כנסיות היותר גדולים ויפים, ולא הועיל שום בקשות ותחנונים. תוכל לתאר גודל העג״נ אשר סבלנו מזה. חלול הקודש הנורא בעת אשר הוציאו ספרי התורות, ואח״ז שברו הארון הקדש והבימה, אוי לעינינו שכך רואות כו׳ ... (ראסקין)

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח״ז – עיר זו.

בערעזין* (מחוז מינסק) N 410

... בכדי שאוכל לאסוף פה נדבות [על המקוה] חלקתי שופרות צדקה בכל בית ובית שקבלו בתם לבב. אבל אח״כ ע״י השלטון המקומי – שכונתם להעיק להדת ולשכח תורת ישראל – אסרו לחלק את השופרות, ועלי עשו פרוטוקול עם אוגאלאוונע דעלא** ע״פ הסעיף 120 או 122 מספר המשפטים שלהם ושלחו זה להסלעדאוואטעל***.

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח״ז – עיר זו.
**) תיק פלילי.
***) חוקר.

בראילאוו*

... וביחוד יסתער לבנו בקרבנו אשר לא יתנו אפי׳ לחנך הבנים הקטנים שידעו עכ״פ התחלת יסודי הדת, לקרות ולדעת לשון עברית, וכפי דברי האנשים הנ״ל – ע״פ השתדלות הר׳ קלונימוס עלה בידכם להשיג רשיון מהממשלה שיש להם רשות לההורים לשכור מלמד לבנים הקטנים**. וכפי שכעת ע״פ **הסתת רשעי עמנו** ר״ל דורשים מאת המלמדים שלנו שיחתמו את ידם לבל יהינו בשום אופן ללמד לבנים הקטנים, ע״כ נפשי בבקשתי לשלוח לנו העתקה מאושרת מהרשיון הממשלי אשר השגתם ... (הרב ר׳ דוד ליברמאן)

... בימים הראשונים עשינו עצמנו כלא יודעים ועסקנו בעבודתנו באמונה אבל כאשר נתפס א׳ מאתנו ועמד לפני השופטים ובעמל רב הצילו מליצו ... יען כי הי׳ בפעם הראשון. גם אני נתפשתי עם תלמיד א׳ בבית אביו ורק בדרך נס נמלטתי, מאז החילונו לעשות מעשינו בחשאי, חקרנו ודרשנו מפי עו״ד מומחים והצלחנו להשיג רשיון מאת הקונסולטצי דמוסקבה, כי המלמדים רשאים ללמד עברית בכתות פחותות תוכלנה להיות גם עד ששה תלמידים, ונשקט זמן מועט אבל שנאת הדת בוערת בלבם כאש ... ועל הרשיון אמרו שכבר נפסל יען כי הוא משנת 1924 ועתה כבר נשתנו החקים והגיעו אליהם פקודות חדשות להשגיח היטב על המלמדים שלא יעיז מי מהם ללמד את התינוקות, בכל זאת לא שמנו לבנו אליהם ונוסף לעשות את מעשינו אם גם ביראה ... אני ועוד שלשה מורים נדרשנו לפני השלטון המחוזי בזמערינקא ודורש מאתנו להגיד לו האמת אם אנחנו עוסקים במלמדות ... וחתמו לדאבון נפשם שלא יעסקו עוד במלמדות אח״כ גברו האיומים והפחדים ואין אף א׳ ממנו נועז ... הילדים שבי[...] עזובים לנפשותם.

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח״ז – עיר זו.
**) כדלעיל פרק ז.

דאלינסק ט״ו אלול N 705

... גזרו שהשוחט לא יתראה בבית המטבחים ועל כל מוכרי בשר לנחור ולא לשחוט וזה הגישו אל מושלי קריוואי ראג אך פה קימו הגזר, ואחר שהשתדלתי להראות סניפי ההיתר כי גם בקריוואי ראג הרי שוחטים אמרו שיגישו הבקשה עוד הפעם ואולי ירחמו, אך זה הלא כג׳ חדשים שקטני אמנה בדאלינסק אוכלים נבלה והצנועים משכו ידיהם מן הבשר. (הרב מקריוואי ראג*)

... מה רבה היגיעה כעת לבנות מנין חדש בהקולוניות, כי באיזה מושבות מבקשים כסף עבור הרשיון, אף שאין זה מן החוק, כן אין באפשרות להשיג גבאים משתדלים להמנין כי בלא גבאים אינם נותנים הרשיון והגבאים המתעסקים בזה להשיג הרשיון (ולא יותר) אובדים הזכות כלומר ואינם מקבלים הלחם צר והחטים לזריעה שנותנת המלוכה לתושבי המושבות ומבלעדי נדיבי המלוכה הלא לא ישיגו גם חצי זית לחם.

*) הרב אלכסנדר סנדר יודאסין.

האמעל*. רוסיא הלבנה N 392

... בחורף העבר קראו את המלמדים ובקשו מהם שיחתמו שמקבלים עליהם באיסור שלא ללמוד עם קטנים. ובחורף העבר הי׳ מי שהיו מפקחים על תשב״ר על בני עניים ועתה הנם יראים ונוסף לזה מצב של דיירי העיר נשתנה ואין במה לשלם עבורם.

רדיפות הדת מתגברות

בשבוע העבר לקחו פה את בהכ"נ של הפריקאוצקעס, הכריחו את הגבאים שיחתמו שנותנים את הבהכ"נ ברצונם הטוב, וכאשר עשו חתימות לשלוח למוסקווא קובלנא על הגזלה ולקחו את השמש במאסר ומסר להם הניר עם החתימות ופחדו לכתוב עוד ניר.

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

חרקוב N 33a

... באו לבית החרושת (ביהכנ"ס) שנים א' מקולטאדעל* וא' מגפ"א, בבואם מצאו כל הפועלים (התלמידים) במספר כ"ה כולם לומדים**, תיכף כשנכנסו החלו לרשום שמות הפועלים (התלמידים) בינתים הספיקו הרבה לצאת מן הבית ורשמו רק שמונה לערך. אח"כ כתבו פרוטוקול על המפקחים (הגבאים). תוכן הפרוטוקול הי' שהמפקחים נתנו בביתם מקום לארגן בית חרושת (ישיבה) בלי רשות, א' מן המפקחים ר' משה מאיר שהי' אז ג"כ נתבהל וחתם א"ע על הפרוטוקול, אף שאמרתי לו שא"ז התארגנות כ"א הפועלים עובדים בעצמם, ומשתכרים די הוצאתם. אחר שגמרו הפרוטוקול צוו על ר' משה מאיר הנ"ל שליום מחר יביא רשימה משאר הפועלים שיצאו ואם לאו יקחו את הבית. כשהלכו להם, ור' משה מאיר נמלך על מה שחתם, וכתב מכתב מחאה שמחמת אי הבנתו לשון המדינה לא ידע היטב תוכן הפרוטוקול ולכן חתם אבל כשהתבונן אח"כ ראה שהפרטי כל אינו נכון שאין כאן שום התארגנות, ואת המחאה שלו הביא בלוית שאר המפקחים אל הקולטאטרעל, ושם קבלו את המחאה אך צוה עוד הפעם להביא רשימה מכל הפועלים ויהי' מוכרחים להביא את הרשימה. כל המפקחים על הדירה כן הבאים לבקר את הבית נתבהלו...

---

*) מחלקת התרבות.

**) על הישיבה הזאת ראה לקמן פס"ז.

לאקניא* N 366

... ביום ב' ח' סיון נעשה פרוטוקול אצל שמש בהמד"ר שלמד בדירתו עם ג' ובשעה זו עצמו הנה הראש של מיליציא הי' אצל הר"א שי' ומצא י' חלוקים בזויות אחדות ובחדרים אחדים. ג-ג. להיותם כתות מחולקות ועשה פרוטוקול והזמינם ליום מחר. (נטל חומשים ומחברת, ובבהכ"נ גמרא וחומשים וסדורים הרבה) וממנו נכנס אלי, והציע היות ששמע שהנני בא בכתובים עם קרובים ומכרים ובשייכות לזה

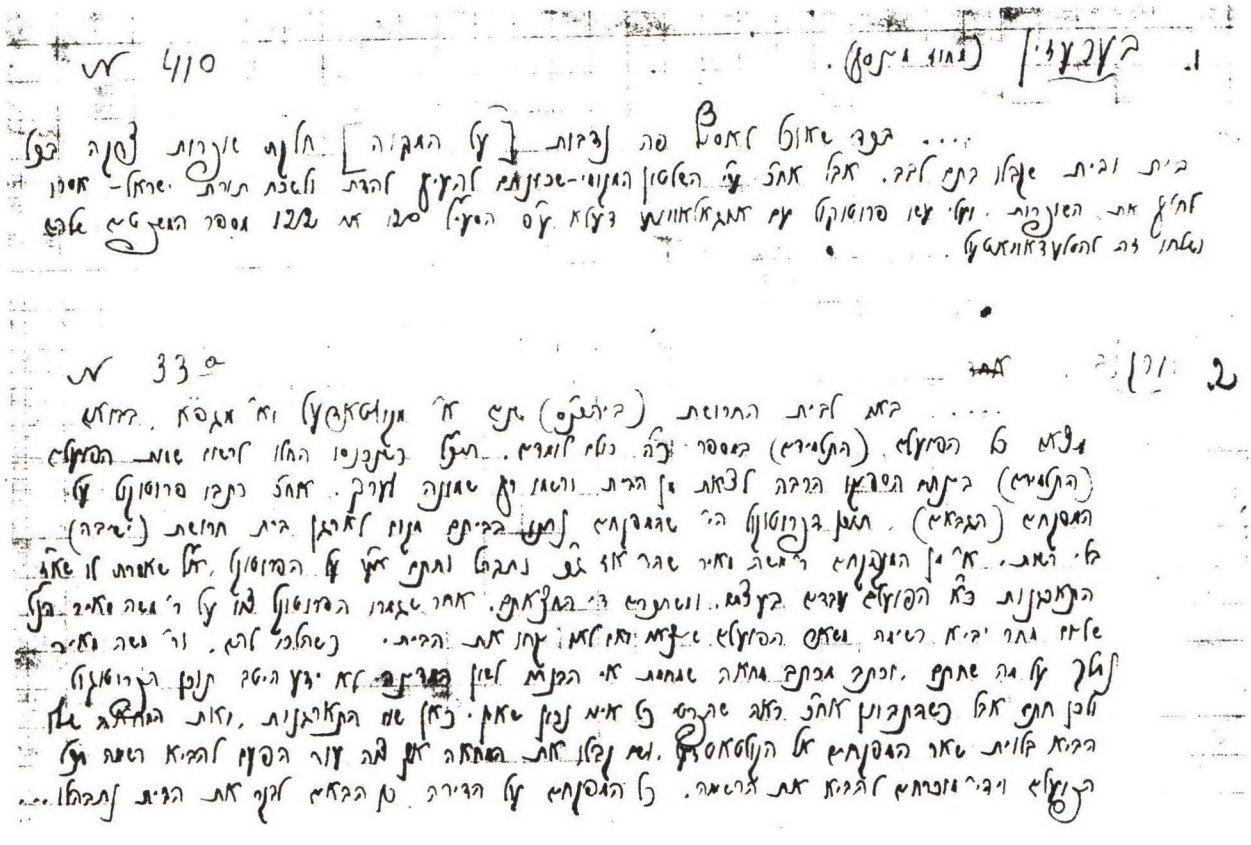

פנקס העתקת אגרות מרוסיא, סגירת הישיבה בחרקוב

שיש כאן מורים וכו׳ אמסור ברצון את המכ׳... והזמין אותי ליום מחר, ולמחרת שאלני אם יש לי שייכות להתשב״ר והשבתי בשלילה כי אין כאן כ״א שיעורים לתל׳ יחידים, והמורשה מגפ״א שאלני אם הנני מזמין לפעמים לביתי צעירים ומציע לפניהם ללמוד... על הר״א שבא אח״כ איים שיודה ויאמר שהנני עוזר בהסתדרות תשב״ר. מהר״א והשמש נטל שיבאו בזמן שיוקבע אל המשפט, ממני לא נטלו כלום...

ראוי להוסיף, כי עד כה – לולי המלשינות – לא הי׳ פה מחברי הרשות שיערער על הלימוד, כי ראו בכל עת שלומדים, אך כ״ז תודת היעווסעקצי׳ המקומית, והעיקר בטח מפני התעוררות והזדרזות ע״ז מאת היעווסעק׳ שבגליל (וועליקי לוקי) ותוצאות כל אלה שעכשיו הזהירו מאת הרשות שלא ילמדו כלל אף עם שלשה בלי נטילת רשות, והלימוד הושבת.

*) ראה גם ברשימה שבפרקים ז; לח – עיר זו.

מאסקווא N 420

...שהרי״ק* ילך עם עוד אחדים לסמידאוויץ לדבר בהלכות בהכ״נ ובהלכות מקואות... קבלתו הי׳ בספ״י ואמר ג״כ שזה נעשה מקטנים בורים שלא כהלכה וכנימוס וחסרון גדול שמוותרים ואינם תובעים ורשם איזה מקומות שאמר לו ואמר שכדאי הי׳ ליתן לו רשימה מדוייקת מכל המקומות אף שלהתערב בגבול אוקריינא ורוסיא הלבנה אין לו אפשרות, עכ״פ אמר שיתנו לו כנ״ל רק כ״ז הוא בעניני בהכ״נ אבל שאלת המקואות קשה הוא כי ישנו בזה חוק קשה שבזה הטמאים יכולים לטמא בפלפולים של שקר ורמאות וע״כ שאלת המקואות צריכים לקוות לה׳...
(הרב לעוויטין)

*) ה״ר יעקב קלעמעס.

מינסק* N 57

...ה׳ וישלח בערב נכנס ראש השכונה אל החדר־שול וימצא שם ככרות אחדים של לחם גם כרים וכסתות אחדים, וכלי שתי׳, ויכתוב את כ״ז וצוה שלמחר יבאו אצלו ה׳ מנהלי ביהמד״ר, ביום ו׳ באו אצלו ואמר להם שממה שמצאו נודע לו שהם מחזיקים בית אוכל ומלון ללומדים תורה, המנהל השיב כי זהו בשביל בע״ב לסעודה שלישית של שבת, והכרים זהו של עניים אחדים... לקח חת״י שלהלן לא יהי׳ זה עוד. ביום ו׳ נכנס ראש השכונה אל ביהמ״ד א׳ ומצא שם ילדים אחדים משוחחים, ובזוית הב׳ עמד אברך א׳ ודבר עם השמש, ויאמר להם אני מבין מה שנעשה פה, כזאת לא יהי׳ עוד... בשבוע פ׳ וישב הי׳ עוד פעמים בחדר־שול ולא מצא מאומה, בפ׳ זו מצאו אברך א׳ בחצר בהכ״נ בבית א׳ עם תלמידים עשו פרטי־כל... אך הפחד... ונרגש בהפו״מ.
(ר׳ אברהם ברוך)

N 156

גם בני הר״י והר״א סובלים הרבה מהבע״ב ע״ד הדירה, זה כה׳ שבועות בא הבע״ב אל בני הר״א (אף שלא מצא את הגדולים רק הבנים בעצמם) ואיים עליהם שיעזבו את הדירה בעצמם ואם לאו יגרשם בחזקה ועוד יענישם... בשבוע שעברה עשה כן בע״ב של הדירה דתשב״ר, בשבוע זו בא בע״ב של דירת בני הר״י ויגרשם בחזקה לחוץ ולא הועילו הטענות שה״ה ילדים בעצמם בלי אב (מורה) וגם איים שאם ימצאם עוד יענישם כו׳ וד״ל והרחמנות גדולה עליהם מאד, ואין מי שיאספם הביתה...
(הנ״ל)

...מצב היהודים שומרי מצות נורא עד שאין לשער, כל עצמותי רעדו בשמעי מהמצב שלהם גם של הפועלים היהודים המאמינים, אופן הנסיונות שיש להם לשמירת שבת וכדומה במדה גדושה מבויטבסק... גם מי שלבו לב האבן א״א שיתיחס אל מצבם ונסיונותיהם בשויון רוח, ולא לחנם רגזו גם הפועלים היהודים המאמינים על הרבנים שכתבו שאין סובלים מרדיפות על הדת**, אפשר שמצד הממשלה לא היו רדיפות ולא היו סובלים מחמת שהם רוצים לשמור הדת בגשמיות לולי האחדים הידועים אשר העמידו להם למטרה לעקור את הדת והיהדות ויוצאים במלשינות ובעלילות שונות אשר אין הדעת סובלתן, ולבד זה הפחדים והאיומים שונים על כל מחזיק דת בדבור ובפועל וממררים את חייהם בגשמי׳ וברוחניות, והנסיונות תמידים הם בכל שעה ורגע... בדעתי ישנם ב׳ דרכים להטיב המצב של היהודים המאמינים, הא׳ למצוא אנשים פה במדינתנו אשר יקבלו על עצמם לכתוב קו״ק להיהודים המאמינים ולפשטם ביניהם, שיהי׳ חזק באמונתו ולעמוד על המשמר לשמור התורה והמצוה שלא לירא מפני רודפי הדת האחדים, לפרסם את רודפי הדת האחדים הם ופרטי מעשיהם ועד כמה שנטו מדרך חוקי הממשלה שלא לרדוף ולהכריח לעבור על הדת, הב׳ לפנות אל הסופרים הרוסים פה במדינתנו אשר רגש היושר לא כבה בהם לברר לפניהם בראיות המצב ועד כמה הוא מזיק להסדר השורר במדינתנו, אשר גם הם יבאו לעזר שיחדלו מרדוף את הדת. בדעתי לערוך מכתב אל הסופר הרוסי המפורסם הנמצא כעת במדינתנו (מקסים גארקי).
(הרב כהן מנעווגל)

*) ראה גם ברשימה שבפרקים ז; לח – עיר זו.
**) בהמשך לזה ראה לקמן פל״ט.

מיראפאל* (וואהלין) N 534

... התראיתי עם הרב ודברתי לו שילמוד עין יעקב או משניות ברבים, ואמר לי שירא ללמוד כי בקיץ הזה בא לפה איש א' ודרש בש"ק ביום ותיכף בא שרץ א' לבהמ"ד והביא את א' מסאוועט ואסרו את המגיד, ובהשתדלות רב עלה ביד הבע"ב והפצירו בידי הצעירים שיניחוהו לחפשי, ע"כ ירא הרב ללמוד ברבים.

(הריז"ה) (ז' מנ"א)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרקים ז; לח – עיר זו.

נעוועל* N 499

... אתמול בש"ק נקרא לגפ"א... נודע להם שעסקו הוא שמנהל בית־יוסף** ותו"ת ולקחו ממנו חת"י שאין לו רשות לשנות מקומו וכן דירתו מבלי ידיעתם.

(רש"ל***)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק לח – עיר זו. לקמן פרק סח.
**) הוא בהמ"ד לרבנים דלקמן פרק סח.
***) ר' שמואל לויטין.

סוראז* (פלך בריאנסק, רספס"ר) N 78

... ע"ד תשב"ר במחנינו ע"י המשפט שהי' קודם ר"ה על ב' מלמדים נחלש מעט הענין ונחסר תלמידים הרבה, שהי' בזמן הקיץ ששים תלמידים לבד הישיבה, ועתה נשאר רק כשלשים ברוב השתדלות והתחכמות יתירה ושכרתי ד' מלמדים שלומדים כל היום ע"פ כוונה הרצוי' וישנם עוד שהולכים ללמוד על שעות, ובאמת הם רודפים הענין למאד גם עתה, ושולחים מרגלים בסתר לחקור ולחפוש... וממש במס"נ הנני מתעסק בזה שנתנו כמה פעמים התראות שיחבשו אותי ר"ל, וזה פעל אצל הבע"ב רפיון ידים, והייתי מוכרח בזמן הזה להקטין סכום התלמידים בהישיבה ונשארו תלמידים מהסביבה רק חמשה מקאסטיוקאוויץ, שנים שלחתי לראמען ולבני זלאבין הייתי מוכרח להודיעם שלא יבאו למחנינו.

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו. האגרת נכתבה ע"י הרב משה אקסלרוד.

סמרקנד* N 297-305-363-438

... קודם הפסח באו בבהכ"נ ומצאו הבנים (התלמידים) בעצמם וחפשו את חנניא (המורה) תחת הספסלים ובארון הקדש... נקרא לגפ"א, ושאלו ממנו איזה עסקים הי' לו עם ליברמן** בחורף העבר ועל מה מקבל סכומים, וקבלו ממנו חת"י שלא ילך לעיר הישנה אל התלמידים.

(ר' שמחה***)

... משתדלים בכל עוז לסגור המקוה הגם שאין להם רשות, אבל בעירנו בהיות האנשים אינם מלומדים בחכמות שבעולם וגם מתפחדים להשתדל... אמרו שבאם לא יוכלו לסגור נניח עליהם לעשות תקון גדול שיהי' הוצאות הרבה והעיר לא יוכלו לעשות וממילא יסגר.

(ר' מרדכי פנחסוף)

... גין הבית טבילה נעשו יסורים שבכל יום ממש מביאים רופאים ובדקו וחקרו את מימיו ולא מצאו דבר כי הרבה אנו משתדלים שיהי' הנקיון על צד היותר טוב אבל הם ימ"ש אינם שוקטים בזה ועשו אספה גדולה גין זה... וממש בסכנה גדולה עקרי הדת היום ב"ה השתדלתי ועשו מכתב בקשה שחתמו ע"ז כל אחב"י כחמשה אלף איש.

(ר' שמחה)

---

*) ראה בזה לעיל פרק טו.
**) מזכיר רבנו.
***) גורודצקי, שליח רבנו לסמרקנד, כדלעיל פט"ו. עוד עד"ז ראה יהדות הדממה ע' 68.

צרנאביל* (מחוז קיוב) N 95

... זה כשלשה ירחים אשר בפקודת שרי העיר נסגרו ונחתמו שני המקואות שלנו, כל עמלנו והשתדלותנו לבטל הגזרה הקשה הלזו היו לאפס, כי הם באחת שאי נאה שיעמדו מקואות במרכז העיר רק מחוץ לעיר, ואחד מהמקואות הרסו עד היסוד והשני מכרו לבנין ונשארה עירנו המרובה באוכלוסי ישראל בלי מקוה וטהרה.

(הרב ר' צבי גאלובציק)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח"ז – עיר זו.

קאנאטאפ

... בבואי לשם והנה רעש בעיר כי רוצים לגזול בהכ"נ הגדולה, והם יראים להשתדל ע"ז, ודברתי עם הרב שלא יניח זה, אך הוא ג"כ פחדן, ואמרתי לו שיעשו אספה ויעשו חתימות לשלוח למאסקווא גם תלגרמה ישלחו ע"ש קאלינין גם להפראוולעניע דמאסקווא שישתדלו בזה... ההתעוררות על האספה היתה גדולה בע"ה, אמרו שיכולים לעשות אלף חתימות.

אדות תשב"ר רודפים מאד המלמדים... דברתי עם אחדים ואמרו שיכולים לקבץ פה כ"ב תינוקות.

(הריז"ה)

קיוב* N 141-158

... קוראים התלמידים לגפ"א.

(ר' בנימין האראדעצקי)

כן התחילו ליקח ס"ת לאמוזיאונים שלהם ולבתי הספרים שלהם והנה זה לקחו מכמה במד"ר ועוד לוקחים.

(הנ"ל)

בכ"נ הרבה נסגרו. מהם נפתחו על ענינים אחרים ר"ל ולזה נסגרו. מהם נסגרו בהכרח מרצונם הטוב היינו שבקשו מאתנו שכירות כמו אצל השוכרים ועלה זה לסכום כזה שא"א בשום אופן לשלם.

(הנ"ל)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח"ז – עיר זו.

קריוואי־ראג.* N 318

. . . כבר ידעת שבשנה העברה לקחו ממנו המקוה מפני שהיתה במרחץ הקאמונחאזי בעת הגירוש אמרו שיתנו לנו רשיון לבנות מקוה חדשה והשתדלתי אז מהקהלה דפה שיקצבו על המקוה אלף רובלים על היסוד, מה קשה הי' לי בעת כזאת לפעול סכום הגון על דבר כזה, אך אחר שהשגנו כסף מעט התחרטה הממשלה המקומית ולא נתנה הרשיון על בנין המקוה מפני שלדעתם היא אנטיסניטרי ועוד טעמים, אך אחר שהלכתי ממטה למעלה עד הקטגור (פרקורר) וחזרתי חלילה כמה פעמים נותנים הרשיון על הבנין בתנאי שהמקוה תהי' רחוקה מהעיר ב' קילומטר, וזה בשבוע העברה הייתי בחרקוב ונתתי מחאה אל הממשלה המרכזית ואולי יועיל.

אדות תשב"ר הוציאו צו ופקודה שאיסור הלימוד תורה נאסר גם לאחדים כלומר אף לילד א' וכבר תפשו ודנו מורים אחדים מהמושבות והעירות הסמוכות, גם ע"ז נתתי מחאה אך לא פעלתי מאומה כי הדין מפורש לאיסור באוקריינא.

אדות שמירת שבת, אחרי השתדלותנו שיאספו חת"י מהחנונים להחליף השביתה מיום השני אל ש"ק וכבר הלכו עם שוטר ואספו רוב חת"י, אז ענו כי קריוואיראג היא עיר הגליל ע"כ נחוץ שגם הכפרים הנכנסי' תחת גליל קריוואיראג יסכימו ג"כ ע"ז.

זה חודש קודם חה"פ גמרו הפועלים ואיזה מבעלי מלאכה לקחת ממנו בהכ"נ הגדול למטרת בית מועד (קלוב) או בית עם ולנו רק שלשה בתי כנסיות, כי הרביעי שהי' בחצר בעה"ב ממילא נכנס ברשות אחר הנאציאנאליזאצי'.

הוציאו עלי שם רע בעתון היוצא בחרקוב שקבלתי ג' אלפים דוללרים על בנין בית כנסיות במושבות החדשות.

(הרב יודאסין)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלאח"ז – עיר זו.

קרמנצוג* N 433-435

. . . השוטרים נכנסו לבית המלמד, ועשו פרוטוקול וצרפו להפרוטוקול שתי מחברות כתיבה שמצאו שבאחת הי' כתוב שנט"י צ"ל בסירוגין ובשני' ששבועות זמן מ"ת ונצמח שהגבאים אינם מניחים ללמוד בבתכנ"ס . . .

(מאראז)

נקרא לגפ"א י"א פעמים, ארבעה חוקרים חקרו אותו.

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

ראדאמיסל (מחוז קיוב)

. . . בעירנו ראדאמיסל היו לפנים שלשה עשר בתכנ"ס ובמד"ר, ואחרי השריפה הנוראה שהיתה בעירנו לפני שש שנים בערך נשארו מכלם רק ששה בתי תפלה אשר ארבעה מהם עומדים ברחוב אחד בטבור העיר וקלויז הורינשטיין עומד ברחוב הרחוק מבתי מדרשות הנ"ל ומתפללים שמה אותם היהודים הגרים בהרחובות הרחוקים מבהמד"ר הנ"ל וקרובים אל הקלויז הנ"ל, הקלויז הזה הוא בנין נאה ונהדר הנבנה מכסף כל אנשי העיר ורק שם הורינשטיין נקרא עליו באשר הגבירים ממשפחת הורינשטיין התפללו ג"כ בו, ובכל ימות השבוע מתפללים בו בקר וערב הרבה מנינים ובפרט בשבתות ויו"ט הי' מרובה באוכלוסים באשר בחלק העיר הנ"ל אין שום בימד"ר קרוב רק זה, ובחורף זה נשמע הקול אשר מנהיג הקוסטארין בפה קרא את הקוסטראין לאספה ועשה תעמולה ביניהם לקחת את הקלויז הנ"ל ולהפכו לקלוב קוסטארי והגישו בקשה להשלטון העירוני איספולקום והשלטון העירוני הגיש בקשתם להשלטון הראשי בזיטאמיר, השלטון הזיטאמירי הגיש בקשתם להשלטון המרכזי בחרקוב.

כאשר שמענו שהגישו בקשה להאיספאלקאם כנ"ל הגשנו תיכף בקשה נגדית במחאה עז ונשלחה המחאה שלנו ג"כ לזיטאמיר, וכאשר שמענו אשר זיטאמיר נתנה הסכמתה ע"ז ורק מחמת שאין בידה ע"פ החוק לתת רשיון היא עצמה ע"ז, שלחה בקשתם לחרקוב. ערכנו בקשה גדולה בחת"י של יותר מארבע מאות בע"ב, ובתוכם גם חת"י קוטטארים והוכחנו בהבקשה אשר הקלויז מוכרח להשאר לבית תפלה באשר יש לו מתפללים הרבה ובכלל מן 13 בימ"ד רק 6 וכולם נצרכים עכשיו, ושלחנו הבקשה ישר לחרקוב להשלטון המרכזי ועלינו להכנע לפני החוק אם הממשלה תתן רשיון להקוסטארים ע"ז, אבל בעוד שאין להם רשיון רשמי ע"ז אין לנו שום פקודה גם מהשלטון המקומי ע"ז יש לנו הרשות למחות בם שלא יטלו בחזקה.

רדיפות הדת מתגברות

ונזדמן הדבר אשר בשבוע פ' שמיני ב' בעת התפלה באו ג' אנשים מהקוסטארים ומנהיגם בראשם ונתנו אולטימאטום בהתראה שימסרו להם את הקלויז לצרכם ובא"ל יעשו מה שיעשו, והשיבו להם אשר אם ימסרו לנו צו ופקודה מהשלטון המקומי אז מחוייבים אנחנו לציית אבל בעצמנו מבלי פקודה כלל לא נמסור להם את הקלויז בשום אופן כי נחוץ לנו לתפלה, וגם ע"פ דת ישראל אסור להוריד קדושת בית תפלה להשתמש בו לצרכים אחרים, וסגרנו אחר התפלה את הדלתות הפנימיות והחיצוניות, וגם ביום א' תזו"מ סגרנו אחר התפלה את הקלויז, אבל ביום ב' 10טין אפריל באו חמשה אנשים מהם ונכנסו דרך בית השמש אשר שם נמצא פתח לעזרת נשים שהיתה סגורה ויקרעו המנעול ונכנסו לפתח בית תפלת אנשים שהי' סגור וקרעו המנעול ואח"כ באו תיכף בהמון רב לבהמד"ר בתופים ומחולות כלם דרך בית השמש כי הדלת הגדולה מפרוזדור הקלויז הפונה להרחוב לא הרהיבו בנפשם לפותחה בחזקה באין להם רשיון מהממשלה לקחת הקלויז, ושהו בהקלויז כל היום והלכו למו וביום ג' באו ורצו להוציא את ספרי התורה מאה"ק אבל באשר שהאה"ק עשוי מקשת ברזל כמו קאסטע היותר גדולה וחזקה וסגורה על מסגר הטילו על השמש אימה יתירה והשמש בא בשנים ורך הלבב ופחדן גדול מסר להם המפתחות והוציאו הס"ת כלם ונמצאו אנשים באותו מעמד שנטלו הס"ת ונשאו אותם לבמד"ר אחרים וככה רכשו להם את בית התפלה בחוזק יד בלי שום רשות מהממשלה ובלי שום הסכמת הצבור המתפללים שם ורכשו להם כל מה שבתוכו ג"כ היינו כל הספסלים והדומה, ואת אה"ק הנערך בהרעגיסטר' לשמונה מאות רו"כ מכרו אותו להפבריקה בסך 200p להשתמש בו דברים שאסור ע"פ דת ישראל . . . וגם יוכל היות שהודיעו לחרקוב שקבלו הקלויז בהסכמת הצבור ודרשו לבטל המשפט בחרקוב . . . וגם אין לנו איש היודע דת ודין וגם אין לנו אמצעי כסף.
(הגבאים והרב ר' בנציון בערעגאווסק)

ראמען* N 45

. . . מנהל הישיבה ועשו פרוטוקול ומפני שזה פעם השני יש לחשוש שישלחוהו משם ואם ח"ו יבאו בפעם הג' יש לחשוש שישלחוהו בלא טו"מ . . .
(גוראריי')

. . . הנה ג' שנים שנתייסד פה העסק (ישיבה)** ובשנה הראשונה התחיל מנגדי לעקור את העסק אך לא עלתה בידו כי לא הייתי בפעם הזה בהחנות (בהישיבה) כעבור שנה עשו עלי עוד פרוטוקול, אך נתארך הדין על שנה, והי' המשפט בחה"פ דאשתקד וחייבוני או חמשה חדשים עבודה מוכרחת או חמשים רו"כ, אך המאניפעסט פטרני ובשנה זו בחדש טבת עשו עלי עוד הפעם פט"כ ועשו בחה"פ משפט מפורסם (פאקאזאטעלני סוד) ואחר כל ההשתדלות דנוני לחמשה חדשים עבודה מוכרחת.
(ר' יעקב גוראריי')

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.
**) אחיותה – לקמן פרק ע.

* * *

כל אלו – ידיעות שהגיעונו מהנעשה עד שלהי קיץ תרפ"ח, ועל דרכי פעולתם בחג הפסח תרפ"ט מספר רבנו באגרת כ"ז ניסן (אג"ק ח"ב תמ):

עפ"י הידיעות הפרטיות והכלליים הבאים נראה גלוי, כי:

בחג הפסח העבר בהרבה מקומות הכריחו לאכול חמץ, חלקו לחם חמץ חנם לתלמידי בתי הספר וציוו לאכול אותו על שלחן הוריהם.

בהרבה מקומות, הנה בשני הלילות הראשונות של פסח, הלכו כתות כתות מבקרים ומחפשים לרגל בבתי הקוסטרים (עושי מלאכת יד) והבעלי מלאכה העובדים בהפאבריקעס והזאוואדין, וכל הכתובים בהסאיוזין, אם מעריכים את הסדר, כי כרוז יצא, אשר כל אלו אשר ישמרו את החג, ימחו מספרי הזכות לעובדים, ויאשמו בתור מופירי החופש.

שני דברים הללו, המחי' מספרי הזכות, והנאשם למופיר החופש, תרגומם בשפת היבסקציא הוא: **לקחת כל אשר לו בבית, ולהעמידו ערום כיום הולדו, ולהושיבו בבית המאסר על עשיריות חדשים, ואחרי כן לשלחו לארץ גזרה, על שלשה שנים ויותר.**

היושבים בכח מדינות החופש אינם יודעים טעמה של מבצר זה, אשר אסירי' עלולים להשפט במשפט מות בלי נודע לעד, וכבד לצייר גורלם של הנשלחים אל ארץ גזרה, אשר פקידי' ושומרי' הן המה ממחויבי מאסר עולם, בעד רציחה וגזלה.

הקורא, מכתבי מר (הנזכרה לעיל) אם כי בכה יבכה במר נפשו על גורלם המר של אחינו, אבל עלץ יעלוז בראותו גודל מסירות נפשם של אחינו בעד שמירת הדת.

אחינו שי' אזרחי רוסיא, יכולים להתחרות עם אחינו רדופי האינקוויזיציע בשפאניען, אשר כאין וכאפס נחשבו לעומת הצרות והתלאות אשר סובלים אחינו שי' כהיום.

אז ושם סבלו אחינו, מאת שונאינו בני נכר, ועתה אחינו שי' סובלים מאת אחינו שונאינו מנדינו.

עוד מסופר על כך בירחון שערי ציון (ירושלים שבט-אד"ש תרפ"ט יט, א):

תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית

ממערכות המלחמה נגד הדת ברוסיה הסובייטית

ה„עמעס" (ה„אמת") האורגן הרשמי של היבסקים, מסכם את תוצאות התעמולה שנהלו השנה היבסקים ברוסיה הסובייטית נגד חג הפסח, מצד אחד מציין העתון „הצלחה" מרובה, אך מן הצד השני הוא מוכרח להודות כי „האויב" גבר, בקיוב, בחרקוב, בטולטשין ועוד נערכו בלילות הפסח הפגנות־רחוב, שבהן השתתפו אלפים אחדים פועלים יהודים, ביחוד מבני הנעורים, אך באותה שעה ישבו הוריהם וקרוביהם וערכו בביתם את ה„סדר", ומי יודע – כותב העתון – כמה פועלים חזרו מן ההפגנות אל ה„סדר" ו„נכשלו" באכילת מצה.

במוסקבה לא נערכו הפגנות פומביות, לעומת זה אורגנו „סדרים" פרוליטריים שבהם קראו „הגדה" נגד הדת ונערכו קונצרטים, אבל – מקונן ה„עמעס" – למרות כל התעמולה האנטי־דתית היו כל בתי־הכנסיות שבמוסקבה, בימי החג, מלאים מפה אל פה מתפללים. הקהלה במוסקבה חלקה מצות ומעות חטים בריש גלי באין מפריע מצד השלטונות המקומיים. ה„עמעס" מספר, כי בכמה ערים סרבו יהודים לקבל את המצות שנשלחו אליהם מחוץ לארץ, אך מן הצד השני – בוכה העתון – פתחו בכמה ערים ועיירות הקואופרטיבים והאגודות המקצועיות בתי־מאפה למצות, וחברים של מפלגת הנוער הקומוניסטי עסקו באפית המצות.

– הרב ר' יצחק סלוצקי הרב דעיר ברזין (פלך מינסק) נאסר על ידי השלטונות בשל מלשינות, כי בהספדו על הגאון המנוח ר' אלי' פיינשטיין מפרוזין זצ"ל אמר הרב סלוצקי, כי המצב הרוחני של היהדות בפולין, הוא הרבה יותר טוב מן המצב הרוחני של היהדות ברוסיה הסובייטית.

– תלגרמה מריגה מודיעה כי הרב ר' שמואל לויטן שהיה ראש הישיבה בניויל (פלך ויטבסק) הוא חולה אנוש. כידוע, נמצא הרב לויטן ביחד עם עוד ארבעה רבנים בבית־האסורים זה כששה חדשים, מזמן סגירת הישיבה בניויל ע"י שלטונות הסובייטים. הרופאים פקדו להעביר את החולה מבית האסורים אל בית החולים, אך השלטונות סרבו לזה באמתלא כי משפטו וכן משפטם של יתר הרבנים צריך להתברר בקרוב.

סיפור זה חזר ונשנה גם בשנה שלאחריה, כמסופר בירחון הנ"ל (ירושלים שבט־ניסן תר"צ ע' ל):

בעמק הבכא

– הליגה של הכופרים ברוסיה פתחה בימים האלה במלחמה עם הפסח הממשמש ובא. נשלחו מאת המרכז פקודות לכל הסניפים להקים חזית מאוחדה נגד הפסח. לערוך בליל פסח תהלוכת לפידים והפגנה ברחובות, וממחרת היום לסדר הפגנות המונים נגד הפסח. בתעמולה נגד הפסח – אומרת הפקודה – יש להשתמש ולהגביר את המלחמה לשם סגירת בתי־הכנסיות שנשארו. העתון הקומוניסטי היהודי „עמעס" מקדיש מאמר ארוך לתכסיסי המלחמה עם חג הפסח. לפי דברי העתון, אין מן הצורך בשנה זו לנהל תעמולה נגד אכילת מצה בפסח, משום שברוסיה לא יהיו מצות כלל השנה, עיקר התעמולה היא שהיהודים ינדבו לטובת הקרן לחזוק התעשיה את כלי הכסף והנחשת ואת כל החפצים שהשתמשו בהם לצרכי דת.

– הידיעות האחרונות שנתקבלו מהגיהנום הסוביטי מוסרות שהרב לאזרוב ובנו, נשיא הקהלה בלנינגראד, וארבעה מאנשי הישיבה הוגלו לאיי סולובקי לעשר שנה. – הרב שניאורסון מבוברויסק נאסר ע"י השלטונות משום שסרב לחתום על גלוי־דעת המכחיש את דבר הרדיפות הדתיות ברוסיה. – בהרבה ערים ברוסיה החליטו פקידי הדאר לא להרשות את הקהלות בתי־כנסיות ומנהיגי העדות לקבל או לשלוח מכתבים, תלגרמות והמחאות כסף. אגודת פועלי החשמל החליטה שמוסדות דתיים ומנהליהם תשלל מהם הזכות ליהנות מאור החשמל בבתיהם.

על שני הפרטים האחרונים מספר בארוכה יותר העתון דער „קוריער" בשיקגו (פברואר 18 1930):

מאסקווא, פעב. 17 (איטא). – פאר קהלות שוהלען און כלי קודש אין דעם גאנצען קיעווער ראיאן וועט פון איצט אן זיין אונמעגליך צו שיקען אדער באקומען בריעף דורך פאסט, אויך ניט קיין דעפעשען, געלד אנווייזונגען א. ז. וו. , די יוניאן פון די פאסט און טעלעגראף אנגעשטעלטע פון קיעוו האט באשאלסען ניט אנצונעמען קיינע בריעף אדער דעפעשען פון רעליגיעזע קערפערשאפטען און פון די, וועלכע זיינען פארבינדען מיט יענע קערפערשאפטען. יעדער בריעף־טרעגער וועט זיין מחויב ניט צו דעליווערען קיין בריעף צו אזעלכע נאר די בריעף צוריקקעהרען צום הויפט פאסט אפיס, וואו עס וועט געשטעמפעלט ווערען מיט א שטעמפעל און צוריק־געשיקט ווערען צו די שיקער.

דיעזער נייער „חרם" וואס באצוועקט פאל־שטענדיג צו איזאלירען די רעליגיעזע קערפער־שאפטען איז דאס ערגסטע וואס איז ביז איצט געשעהן. די פיהרער פון די רעליגיעזע קערפער־שאפטען האבען אפעלירט צו די העכערע בעאמטע, אנבאטענדיג צו צאהלען דריי מאל אזוי פיעל ווי די געווענליכע פאסט און טעלעגראף רייטס, זייער אפיעל איז אבער צוריקגעוויזען געווארען.

צוזאמען מיט דעם „חרם" פון פאסט און טעלעגראמען האט אויך די יוניאן פון די עלעקטרישע ארבייטער פון קיעוו באשלאסען אפצושניידען די עלעקטרישע באלייכטונג פון די הייזער פון רעליגיעזע פיהרער.

אלע פינף מאשינען פאר באקען מצה אין פאסטאוו זיינען היינט קאנפיסקירט געווארען פאר „אינדוסטריאליזאציע".

טליתים, תפילין, גמרות און אנדערע רעליגיעזע ספרים ווערען איצט געזאמעלט איבער גאנץ אוקראינא און ווערען פארקויפט פאר דזשאנק פאר דעם אינדוסטריאליזאציע פאנד.

„בייט אויס טליתים און תפילין אויף טראקטארס", איז איצט דער קאמפף רוף פון „שטערען". ספעציעלע קינדער בריגאדעס ווערען ארגאניזיט ארומצוגעהן איבער די הייזער צו זאמלען רעליגיעזע ארטיקלען, זאגאר ספרים פון שוהלען ווערען אוועקגענומען.

ועל מצב שמירת השבת כותב ה"ר ישראל ליב ליפשיץ בכ"ה תמוז תר"ץ אל הר"י דזייקאבסאן:

למשל יהודי מאמין א"י להתנהג ע"פ התורה בשום אופן הן במאכלו והן במשקו והן ב„שמירת שבת" וכדומה, כי אצלנו השבוע הוא בעל ה' ימים, ד' ימי המעשה ויום הה' יום השביתה, ומובן שחבר הקולעקטיוו לא ימלט מחלול שבת, ואצלנו מוכרחים לחלל שבת כל הפועלים גם העגלונים, ממילא מובן יהודי מחלל שבת בפרהסי' גם בהכרח בהתמדה יחלש בכל עניני אמונה ודת כי לא לחנם אמרו מומר לחלול שבתות מומר לכל וכו', וכאשר ראינו זה בנסיון יהודים כמעט הקרובים לנו בדעות שההכרח בָּפָם להמנות בין חברי הקולעקטיווים נשתנו מן הקצה אל הקצה גם בדעות ובפו"מ שוכחים מציאות יום השבת. לדוגמא אספר לך שפה יש מקרים כאלו שמביאים ביום השבת לשחוט עופות, וזהו לא להכעיס ח"ו, באמרם בעלינו הלכו על משרתם ואין אנו יודעים רק שהיום יום שלישי ורביעי וכדומה. וזה תדע שעירנו קטנה שיום השבת הי' נכר אצלנו גם במקומות הגוים.

ועל כללות מצב היהדות ברוסיא כותב בח"י טבת תר"צ:

כי השאלה תמיד לנגד עיני איך יכולים להיות פה יהודים דתיים. בשר כשר אין, שבת א"א לשמור, מקוואות אין, תשב"ר אין, גם ביהמ"ד לא יהי', כי והשבתי חגיה חדשיה ושבתיה וכל מועדיה, וגם הערלי בשר יש הרבה והרבה ביננו כי בכל השבחים שנשתבחו בהם ישראל אינם כמעט עתה, כי הרבה פרצים יש בשבחי ישראל, שאלות החיים הקשים וגליו שוטפים בחזקה שאין בכח לעמוד נגד הזרם. אחי יקירי מה אדבר ה' שפך עלינו את חמתו כי צדיק הוא על כל הבא עלינו. התפללו בעדינו שיחיש לנו גאולתנו ופדות נפשנו ויקבצנו עם האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים.

מצב זה, בשנת תרפ"ט, הביא את רבנו לצאת בקריאה לקבוע תענית־ציבור־כללי. על קריאה זו חתמו גם בעל ה„חפץ חיים" והג"ר חיים עוזר גראדזענסקי ועוד רבנים ובה נאמר (אג"ק ח"ב תמה):

הנה מצב אחינו בני ישראל ברוסיא ואוקריינא נורא למאוד, ד' ירחם, קרוב לשלושה מיליון נפש מישראל הנם בצרה ומצוקה, מלבד החורבן הגשמי, שרובם מאחב"י הנם שם בלי מעמד ורעבים ללחם, הלא תסמר שערת ראשינו לשמוע מהאסון הגדול והנורא, מאחינו הנרדפים על דתם ואמונתם, הסובלים מתעלולי מרשיעי ברית ה„יעווסעקים" שלנו, הרוצים לעקור ולשרש את תורה"ק ולהשכיח שם שמים מפינו, בסגירת החדרים והישיבות. ראשי הישיבות והמלמדים וכל העוסקים בעד קיום והחזקת התורה נתפסים ונשלחים לארץ גזירה. גם הרבנים הנם ערבים על זה. בתי־כנסיות ובתי־מדרשות נסגרים ונהפכים ל„קלובים", מבקשים עלילות לסתום את המקואות, מבקשים תחבולות שונות בכמה מקומות להכרית מאכל כשר מאחינו, ורבים מאחינו אשר פרנסתם תלוי בהשלטונות הלא יראים למול את בניהם, והנם אנוסים ממש כבימי האינקוויזיציא. ואלה שיש להם משרת עבודה אצלם אנוסים הם להיות גם מסיתים ומדיחים, לבטל את השבת ולאכול חמץ בפסח בפומבי, וזהו גזירת שמד המביא לידי טמיעה והתבוללות וכליון ח"ו.

כך נרדפה הדת על ידי היבסקציה עד שנת תר"ץ. באותה שנה החל הממשל בפירוקה של היבסקציה. רדיפת הדת נוהלה מעתה ע"י המשטרה החשאית, ועל כך יסופר בפרקים הבאים.

סקירה על הקו החדש, ביחס הממשלה לדת משנת תרפ"ט ואילך, נמצאת בס' יהדות ברוסיה הסוביטית ע' רח־ריד. ועל מלחמתם במצוות הדת — שם ע' עד־צד. יהודים ויהדות בברית המועצות ע' 113־93.

פרק לח

מצב המקוואות

על החרמת בתי הכנסת כבר סופר לעיל פרק ח, שבזה התחילו מיד בשנים הראשונות לשלטון הסובייטי. בשנים שאנו דנים בהן כאן כמעט לא נשארו בתי כנסת רשמיים, רובם היו במחתרת, בבית פרטי של מי שסיכן את נפשו וסידר מנין סודי בביתו. לבד מהעיירות הגדולות, שנשאר בהן ביכ"נ אחד או שנים לפליטה.

בשעה זו, בעיקר בשנים תרפ"ו־תר"ץ, התחילו להחרים גם את המקוואות שבכל עיר ועיר, בנוסף לסגירת בתי הכנסת האחרונים.

כבר סופר לעיל פרק ה על סתימת מקוואות רבים בימי המלחמה והפרעות, ועל העניות הגדולה ששררה לאחר תום המלחמה, על ההתאמצות הנועזת בכחות על־אנושיים לבנות את המקוואות מחדש ועל עזרת וזירוז רבנו לזה ע"י משלוח עזר כספי וע"י כתיבת מכתבי התעוררות לכל עיר ועיר בנושא בניית, תיקון והחזקת המקוואות. במשך השנים תרפ"ג־ו בנו ותיקנו מקוואות בהרבה עיירות ישראל שברחבי רוסיא, אמנם בשנים תרפ"ה־צ החרימה אותן הממשלה אחת לאחת, סתמה והרסה אותן. וכל התנגדותם של התושבים לא הועילה ביום עברה.

על התחלת השתדלות היבסקציה וסוכניה לבטל את קיום המקוואות קוראים אנו, בתור דוגמא, במכתבו של ה"ר שאול דובער זיסלין אל רבנו, מיום כ"ה סיון תרפ"ה, שבאותה שעה היה רבה של עיר ארשא:

בעירינו המקוה מסופחת עם המרחץ הכללי וביום שאין המרחץ עובדת אי אפשר לעשות מקוה, והמרחץ עובדת רק ביום ה', ו', ז', וביום שהמרחץ עובדת ממילא ישנה המקוה. זה יותר משנה שהמרחץ נכנס תחת רשות זדראוואחראניעניע. בשנה שעברה עשו רעמאנט גדול ותקנוה בתכלית הפאר ונקיון ונהנים מהמרחץ מאד, והודיעו אלי היות כי החדר של המקוה ג"כ דרוש רעמאנט, דורשים שיתנו מהקהל היהודי ע"ז 50 רו"כ. אספנו הסכום וַנִּתֵּן להם ועשו ג"כ איזה תיקונים, לבנו הכתלים ותיקנו הפתח שהי' שבור מעט, ותקנו הספסל שהיו שבורים בו שתי רגלים, וכאשר נגמר התיקון הכללי של המרחץ הקציבו התשלומין כך: דוואריאנסקי 45 ק', פשוטה 35 ק', נומער בעד 1 איש 1 רו"כ, בעד 2 איש 1.25, בעד 3 איש 1.50 (ויותר מן 3 איש אין מניחים בנומער). בעד מקוה 50 קאפ'.

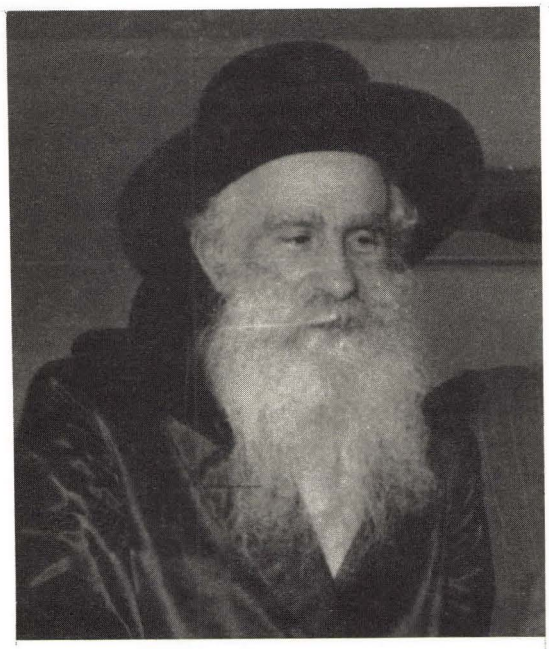

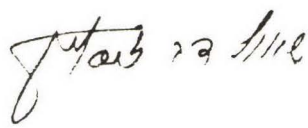

המקוה כאן הוא חדר אחד לבד, שבו המקוה ובו רוחצין א"ע, שיש בו שני ברזאות, חם וקר, ולא יותר. מן המרחץ הכללי להמקוה אי אפשר לכנוס מפני שהוא חדר מיוחד ופתחו לצד החצר (עוד שני מקוואות היו בתוך השני מרחצאות וסתמו אותם מכבר). נמצאות שם שתי נשים משמשות מריקים וממלאים המקוה ועושים החפיפות ועומדות על הטבילות. מובן שלהבילויעט 50 קאפ' עוד צריכין ליתן להמשמשות לכה"פ עוד 25 ק', וכשהיו הרבה ההולכות הספיק זאת להן לשכרן. כה התנהל הדבר עד חצי שנה.

קודם ר"ה העבר נתמנה פקיד אחר (היינו היו"ר של הזדר"ח) והוא יהודי וק[ומוניסט] ושינה את

מצב המקוואות

המקחים. בהמרחץ הקטן מיעט המקחים ומקח המקוה הקציב אחד רובל בעד הביליעט. ועי"ז נפחתו מאד הולכי המקוה, וכמעט שעמד על האפס, וכיון שנתמעטו ההולכות דורשות הנשים המשמשות שיוסיפו להן ג"כ, וממילא עולה לאשה המקוה לא פחות מרו"כ וחצי.

הלכנו אני והרב השני אל הפקיד וטענו לפניו, למה זה יעלה מחיר המקוה יותר מן המרחץ הפשוטה, הלא אין לו עלי' שום הוצאה יתירה ועל כל הרעמאנטען נותנים אנחנו, והנשים המשמשות עוסקות שם בכל הדברים הצריכות לשם, ופועלי המרחץ שלהם אין להם שום עסק בה, ואפי' תיקון איזה זכוכית שנשבר עשינו על הוצאותינו, ואפי' נר להאיר הוא על הוצאותינו. וכמה שדברנו לפניו לא הועיל כלום. ומתחילה השיב הלא אנשים מחוכמים אתם, צריכים אתם להבין להעם שאין צריכים זה כלל. על הדברים האלה השבנו לו, כי לא באנו לכאן להתווכח בעניני אמונה, אנחנו מבקשים רק עבור המאמינים למה ידחקו אותם כ"כ, והשיב בקפידה, אז איר ווילט א מצוה זאל אייך קאסטען געלט. תבענו ממנו, למה ירצה הוא להשתכר במה שאנחנו מאמינים בדת, אבל לא נכנס כ"כ עמנו בוויכוחים ודחה אותנו שבהמשך הזמן יתיישב בזה ויראה ואין לנו מה לילך אליו. אח"כ הציע לפנינו שנשכור ממנו המקוה והנשים ילכו בלא בילעטין כלל, ובקש בעד זה מאה רו"כ לחודש, אבל זהו דבר הנמנע לגמרי. ומפני זה נהרס הענין מאד, ה' ירחם.

רוב ההולכות המה מהעניים ביותר, וכמה פעמים אמרתי ברבים, לו הייתי יודע האשה שאינה הולכת בשביל דוחק המעות הייתי נותן לה מעות (אף כי אין לי שום מעות ע"ז אך אמרתי כן מעצמי), ובכל העת אירע רק פעם אחד שאשה זקנה באה אלי וספרה לי שהיא יודעת מאשה צעירה אחת שלא הלכה זה יותר מחצי שנה ובעלה אינו חרד כ"כ, אבל היא משמרת עצמה מאד ונתהווה קטטה גדולה בבית עד שבא לידי הכאה, וספרה זאת להאשה הזקנה הנ"ל, ונתתי לה מעות שתתן להאשה הצעירה ההיא, אבל זה הי' רק פעם אחת, ומהרבה אני יודע כי רק בשביל המעות פסקו מלילך, וכיון שעבר ושנה כו'.

ולהיפך בפעם הראשון כאשר עשו הרעמאנט ונקצב המקח רק 50 ק' ותקננו המקוה היטיב ופארנו אותה מאד, אז ראיתי כי משבוע לשבוע נתרבו ההולכות, שבחודש הראשון הי' לערך מעשרה עד חמשה עשרה לשבוע, ובחודש החמישי הי' קרוב לשלושים בשבוע, וכאשר נעשה המקח א' רובל הנה כמו שנקטף ביד ר"ל, וכעת אין רק משלשה עד חמשה לשבוע. ואירע בשבוע אחת שלא היתה אף אחת, ואף הנשים המשמשות באות אלי ותובעות למה זה יגעו בחנם ואין רוצים כלל להתעסק בזה.

וצרה גוררת צרה, כי אחרי שראה הפקיד שמן המקוה אין לו שום הכנסה, הציע לסתום המקוה לגמרי ח"ו ולעשות החדר לנומער. ומי יודע, כי זהו ברשותו ומתוך תשובתו נראה שהוא רוצה בהריסותה ח"ו, ומי מעכב על ידו. וממילא ענין המקוה בעירנו עומד בסכנה.

ובימים האלו שלח אלי ויצוה להביא עתה מחדש 50 רו"כ כמו בשנה שעברה, שהוא חפץ שיהי' דבר זה נתינה קבוע שנתית על חשבון רעמאנט, אף כי כל הרעמאנטין עד פרוטה אחרונה עשינו בעצמנו. מובן שהבטחתי ליתן (כי הודיע ה„באם לאו" מקודם: באם לאו יסתור את המקוה לגמרי), אבל אין אצלי עדיין אף הפרוטה הראשונה. בשנה זו עלה לנו המקוה קרוב למאה רו"כ, כי כשממלאים אותה מחדש צריכין לזה איש מיוחד (חוץ מהנשים המשמשות), ורעמאנטין, וכמה פעמים הי' נצרך ליתן להנשים המשמשות איזה מתנה כי נפסקה הכנסתן לגמרי כמובן. ואלו המעות עלה לי ביגיעה עצומה מאוד. אנשי העיר נתדלדלו בזה השעה מאוד ומעות כאלו אי אפשר לתבוע בחזקת היד. ואף אם נתייגע הרבה וניתן לו החמישים רו"כ, ויתר המאה רו"כ לערך הנצרך לשנה ג"כ נשיג (אף שגם זה קשה מאוד כפי שידוע לי מצב העיר), אבל העיקר חסר, כי הנשים אינן יכולות לילך מפני יוקר המחיר שצריכין לא פחות מרו"כ וחצי, שזהו דבר הבלתי אפשרי כלל, ויוכל להיות ח"ו שעי"ז יסתרו לגמרי המקוה ח"ו, ואף אם לא יסתרו אותה עדיין אבל הנשים פוסקות מלילך ואין לאל ידינו להושיע.

המקוה הזאת לא האריכה ימים. ברשימת תרפ"ח דלקמן, נאמר אצל עיר צארייי „בארשא ... סתמו את המקוה לגמרי כשנכנסה לרשותם".

על המצב בחורף תרפ"ז אנו קוראים בסקירתו של ה"ר שלמה יוסף זוין על עבודת המרכז הרוחני, שרשם בשלהי שבט תרפ"ז:

המקואות: כשהשנים היו כתיקונן, טהרת המשפחה נשמרת במלואה והפרוטה היתה מצוי' בכיס כשאירע מקרה ובית הטבילה נהרס ונחרב לא ארכו הימים והקהלה בכחות עצמה היתה חוזרת ובונה ומתקנת את החרב וההרוס, ושאלה זו לא היתה בוערת בחיינו, עכשיו עומדת שאלה זו בעולמנו בכל תוקף, מהצד האחד קשה כל כך המצב האיקונומי של חיינו עד שא"א לבני הקהלה להוציא סכומים מסויימים בבת אחת על צרכים דתיים, ומהצד השני נשתנה גם היחס של הרבה מהדור החדש לכל עיקרה של טהרת המשפחה, ובאופן זה מרגיש הצבור המקומי את קושי הדבר בכפלים, מרגיש וגם מיצר ודואג וכואב ואין לאל ידו להושיע, בעיר זו נשרף בית הטבילה, בעיר השנית סוגר מטעם הממשלה (ע"י

השתדלות היעווסעקציע) ודרוש לבנות חדשה, בעיר השלישית נחרב לרגלי אורך הזמן, בעיר הרביעית נשדדה הקהלה בימי הפרעות של הגייסות (באנדעס) ובתוכה גם בית הטבילה, בעיר החמישית – אך א״א לחשוב וליזל כרוכלא, מקרים ממקרים שונים וסבות מסבות שונות – מקרים וסבות שהיו אמנם וישנם בכל מקום, ובכל זמן, אלא שעכשיו במדינתנו כל מקרה כזה וסבה כזו נעשית לקטסטרופה צבורית מקומית.

וכל אותם המקומות והעיירות מבקשים עזרה, עיר זו מבקשת עזרה על התחלת הבנין, כי כשתהי׳ העזרה הראשונה יוכלו אח״כ להשלים בכחות עצמם, העיר השנית להיפוך כבר התחילה בבנין אלא שמחמת חוסר אמצעים מוכרחים הם לעזוב העבודה באמצע והם מבקשים עזר על הגמר, בעיר השלישית מבקשים עזר למחצה לשליש ולרביע מסך כל הוצאות הבנין והתקון, בעיר הרביעית מבקשים עזר קטן רק לשם התעוררות הכחות העצמיים, בעיר החמישית מבקשים לא עזר של תמיכת מתנה רק עזר הלואה וגמ״ח לזמן ידוע, בעיר הששית מבקשים עזר לצורך הסקת והחזקת ביה״ט וכן הלאה וכן הלאה וכן הלאה, וסכומים מסכומים שונים בכמותם מתבקשים – למן חמשים רו״כ ועד חמש מאות רו״כ ויותר.

ועל כל אלה הדרישות והמכתבים שם המרכז לב וברב או במעט גם נותן יד עזרה, עזרה מצומצמת אמנם, לפי הכחות העצמיים כשרואים ששמים לב להם מן החוץ, ותשובות ומכתבים נשלחים לכל המקומות המבקשים כולם, תשובות של התעוררות ותשובות עם פחות או יותר כסף: 25 רו״כ, 50 רו״כ וכדומה, הרי קטעי דוגמאות מקוצרות אחדות מהמכתבים:

הרב **ממריהאלאוו** (גליל מאזיר) למשל, כותב: „העיר נתרוששה ע״י הגייסות דבאלאחאוויץ, המרחץ שייך להשלטון דמאזיר, פקע היורה בביה״ט וסגרו המקוה, הי׳ משפט ויצא הפס״ד שהעיירה תשלם 100 רו״כ והמרחץ ישאר לנכסי הקהל, התיקון יעלה עוד 200 ר׳ ביחד 300 ר׳, נחוץ עזרה לפחות מאה רו״כ (נ׳כ׳ נו׳ 355, 63). המרכז שלח 50 ר׳.

מקרסנדאר (צפון קוקז) כותבים: „גמרו בנין החיצון ונגשו לבנין הפנימי ואם לא יגמרוהו יקחוהו מהשלטון לצורך אחר, נחוצה הלואה בסך 200 ר׳ ועד הפסח נשלם״ (מכ׳ נו׳ 135). נשלח להם מאה רו״כ.

מאסטער (גליל קיוב) „300 משפחות יהודים פה ואין מקוה, עסקן זריז אחד עלה לו בחריצות רבה לבנות בנין שעלה 1600 ר׳ ודרוש להגמר 600 ר׳, באו לקיוב והביאו שלשה ס״ת למכור ואין קונים, נחוץ עזרה״ (מכ׳ 277, 196, 161, 141) לסוף באו ללנינגרד ומכרו ב׳ ס״ת.

מבאראוויץ (פלך נובגורוד) „אם הי׳ הלואה ע״ס 300 ר׳ היינו מתחילים בעשיית מקוה״ (נו׳ 198).

ממיאסטקאווקא (פלך פודוליא) „בימי דיניקין נהרגו 105 איש ונשרף הרכוש, רבים ברחו ונשארו מעט אנשים והמקוה חרבה, בעמל רב בנו בנין ונשאר עוד לעשות גוף המקוה, נחוץ עזר״ (נו׳ 194).

מנאראווליא (גליל מאזיר) „בונים מקוה חדשה אפשר לגמור אותה בעוד חדש אך חסרון כיס מונע, נחוץ לכה״פ מאה רו״כ״ (נו׳ 351, 291, 250, 108, 73, 6). נשלח להם 50 ר׳.

מוויעטקא (גליל הומעל) „עד עתה הסיקו פ״א בשבוע, ועתה מחסרון אמצעים עומד להתבטל״ ומבקשים לפחות עזרה בעשרה ר׳ לחדש (נו׳ 331), הובטח להם 7 ר׳ לחדש על ג׳ חדשים לע״ע.

מצערוועז (גליל איהומען) „המקוה נסגרה מטעה״מ (ע״י היעווסעקציע) וצריך לחפור אחרת ואין כסף, נחוצה תמיכה באיזה מאות רו״כ״ (נו׳ 285, 201).

מראדניא (גליל קלימאוויץ): „העיר נשרפה ובתוכה גם המקוה 50 משפחות נשארו וכולם עניים וכו׳ נחוצה עזרה״ (נו׳ 274, 229, 171) נשלח להם 50 ר׳. וכן אנו חוזרים וקוראים מכתבים כאלו לרוב.

את המצב בשנת תרפ״ח מסכם ה״ר יעקב זכרי׳ מאסקאליק, באגרת שכתב אל רבנו בשנת תרפ״ח:

פוסלים מקואות בכל אתר ואתר. גם על בתי כנסיות ג״כ הרבה גזרות לסגור. אפשר כדאי שיגזרו תענית ציבור אצליכם על צרות ישראל.

ה״ר יעקב זכרי׳ הנ״ל הי׳ נוסע באותה תקופה מעיר לעיר. בכל מקום הי׳ מברר, בין השאר, על מצב המקוה בעיר וכותב על כך לרבנו בריגא. גם ה״ר בנימין שי׳ גורודצקי, שליח רבנו לקיוב וסמוכותיה, הי׳ נוסע ממקום למקום ומדווח באגרותיו אל רבנו על מצב היהדות בכלל ועל מצב המקוואות בפרט. כך היו עוד כמה מאנ״ש נוסעים מעיר לעיר, בעיירות הסמוכות למקום מגורם, ומדווחים על המצב אל רבנו. וכך נאסף אצל רבנו מידע על מצב המקוואות בכ־150 עיירות ברחבי רוסיא.

בקיץ תרפ״ח נצטוה מזכירו לאסוף מידע זה מתוך כל אותן האגרות ולסדרן. הוא העתיק מתוכן את הקטעים הדנים במצב המקוואות וסידרן קצת לפי סדר הא״ב של שמות העיירות וקצת לפי סדר קבלת האגרות.

רשימה זו מועתקת כאן במילואה, מסודרת מחדש לפי סדר הא״ב של שמות העיירות.

בתחלת כל קטע נרשמה שם העיר ומספר האגרת שממנה נעתק. ובסופה – בד״כ שם הכותב ולפעמים גם התאריך:

אוניעציע* N 776

מוכרחים לבנות ביה״ט מחדש.
(הרב מסוראז**)

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ״ז – עיר זו.
**) ה״ר משה אקסלרוד.

אושאץ N 741

... סגרו לגמרי דלת המקוה.
(השו״ב מקליאסטיץ)

אלכסנדריא (מחוז קרימינצוג)

... אולי יש ביכולתם להיות לעזר לעירנו בסכום היותר נכון והגון כי עתה מוכרחים אנו לבנות מקוה חדשה, המקוה שהי׳ לנו עד עתה יסתם מפני שנמצאת ת״י הקאמחאז* וצריכים ע״ז הון רב. עד שלפי מצב עירנו הוא כמעט מן הנמנעות...
(הרב ר׳ גרשון חן)

N 538

... בנין המקוה יעלה לערך ג׳ אלפים, ואין בידם.
(הרב חן) (י״ב מנ״א)

*) בעלות שתופית.

אָלעווסק, וואהלין N 34-144

... שהמקוה במחנינו סגורה על מסגר, ורק בעבור ממון. וכבר התחזקנו והוצאנו הרבה יותר מכפי כחנו ונשקענו בחובות. ועתה גודל בקשתנו מלפני כ״ק להטות אזן לבקשתנו ולהחיש לנו עזר עבור המקוה מיד... כי המצב של בני עירנו שפל מאד.

... מתאבקים אנו בענין זה. זה שנה ומחצה עד הצואר, ביסורים ועמל לאין שיעור. כבר הוצאנו שלשת אלפים רוביל ולדאבוני באו כמה וכמה הפסקים ועתה בשעה הזאת אין מקוה, צריכים עוד ג׳ או ד׳ מאות רוביל והכל על מקומו יתוקן... ועתה אין מוצא לכסף...

לדעתי, על ראשי דורנו לטכס עצה ותחבולה איך להחיש עזרה בענין הזה בסדר ומשטר להציל תורת המקוה בישראל מבעוד מועד, כי מבפנים הערים קשה עתה מאד להשיג בשלמות האמצעים הדרושים הנחוצים לתקן מקוה במקום שאיננה, ולהחזיק סדרה במקום שישנה, ע״י מנהלים ישרים ובקיאים, והמקור לכסף – הכי צריכים לפרש ולפרט דוקא שם מקוה? שלפי ד׳ מכתבים אין נענים כהוגן הנתבעים על זה, אבל סתם להחזקת עניני הדת ומוסדותי׳.
(הרב ר׳ יעקב לעוויצקי)

אָני (גרוזיא) N 777

המקוה צריכה תקונים לערך על 300p.
(הרב אויסטרייך)

אסטראוו (פלך פסקאוו) N 597

... בערך שבעים משפחות מאחב״י וזה כשנתים אשר נתקן שם מקוה, ע״י הרב שהי׳ שם אז, אשר עלתה בערך קרוב לאלף רו״כ... וזה יותר מחדש ימים שמעתי שאין מסיקים שם המקוה מפני הוצאות העצים ועור, וגם המקוה צריך תיקון גדול...
(הרב מאפאצק)

אפאצק (פלך פסקאוו) N 597

... המקוה היא טובה אמנם דא עקא כי הוצאות החימום, שדורש עצים מרובים, עולה לנו בקושי ואם הי׳ לנו אמצעים היינו מכינים עצים בזמן הקיץ שעולה בזול. עוד חסרון מורגש כי זה מכבר שנתקלקל הברזא שיוצא מקלחת הפאראוויק... אם היו לנו אמצעים רק בערך 25 רו״כ היינו מציגים קלחת של חמין...
(הרב מהר״ם)

ארטעמאווסק (אוקראינא) N 696

... המקוה לא נסגרה ולא נהרסה לגמרי אכן לתקנה באופן אשר תוכלנה הנשים לרחוץ נצרך עוד בערך 500p ולהחזיקה יהי׳ באפשר בלי עזרה מהחוץ ובכל אופן העזרה לא תעלה יותר מן 200 רו״כ לשנה...

אשווא N 700

... בערך 500 משפחות יהודים המקוה נסתמה לא כבר.
(הרב כבש מיוחאוויטש)

באביניטש N 157

... המקוה עם המיחם החדש שנעשה בהתחלת כ״ק ירדה עתה מטה מטה מחורבן בית המרחץ הנטוי למפלה גמורה...
(ר׳ אליעזר הילמאן)

באברינעץ* (מחוז זינאוויעוו) **אוקראינא** N 286-309

... אזיי ווי מיר האבין היינטיגס יאהר גימאחט אמקוה און מיר האבין זי נישט מיט וואס צו ענדיגען... ע״כ בעטין מיר איר זאלט זיין צו הילף אז מי זאל ענדיקין די מצוה און צו שיקין חאטש 50p.
(אחד הבע״ב)

... באשר כי עירנו נתדלדלה מאד בשנים האחרונות מפני סבות הידועות ובפרט כי עוד יש אתנו סימנים ואותות מפחידות משנת בצורת ר״ל... ובאשר כי המרחץ לקחו מאתנו והוכרחנו לבנות לנו

בית הטבילה מיוחדה וכמובן במצב כזה אין באפשרי להחזיקה... ע״כ – לשלוח לנו איזה עזרה.
(הרב ר׳ ישראל באסיוקעוויץ)

[הערת המזכיר: נשלח להם 50p].

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ״ז – עיר זו.

באגוסלאוו (גליל שדה־לבן) N 42

...אנחנו הרבנים החתומים פה הרהבנו עוז לגשת מול כבודו... לעשות בקשתנו. זה זמן ועדנים אשר המקוה טהרה דפה באהסלב נהרסה ע״י... וכל אשר השתדלו שתעמוד על עמדה לא הועיל... אך בכל זאת עוד נמצא אנשים אשר רוח אלקים נוססה בקרבם... ועתה בע״ה אחרי יגיעה ועמל השגנו כח לעשות מקוה טהרה באופן הנאות, אולם עוד נחסר ערך 200p לתשלום המלאכה. גודל בקשתנו להיות לנו לאחי עזר ולאחי סמך לגמרה של מצוה.
(חתימות ר׳ יעקב יוסף הרב.
ר׳ דוד מו״ה [מורה הוראה]
ר׳ אהרן מ״מ [מגיד מישרים])

N 182

...המקוה במחנינו אחרי כל התלאות אשר השגנו נסדקה בהרבה מקומות והמים מי גשמים זחלו, ועתה נתקן באופן הנאות וגם נעשה אופן להמשיך לה מים חמין עד עבור חג הפסח.

[הערת המזכיר: נשלח להם 50p].

באַחמאַטש*

...ואמרו לי שהמקוה נהרסה ומכרו את הבנין לערל וסתמה.
(הריז״ה)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ״ז – עיר זו.

באַיעוו, מחוז ארשא N 126

...המקוה זה כמה שנים שנעזבה ואין מחממים אותה רק פ״א בשנה על ימים נוראים והסבה בשביל שאין בשביל מי לחממה שאינם הולכים לטבול, ובד״כ המרחץ והמקוה צריכים תיקון כי היא נתקלקלה ועומדת להתמוטט והוצאות יעלה לערך מאה רו״כ ואין מוצא ומקור ע״ז מן העיר ולפ״ד צריכים להעמיד תנור ויורה מיוחדת בחדר של המקוה, לחמם אותה לפרקים בלי שום קבלת שכר ואפשר עי״ז יתתקן הדבר.
(השו״ב ר׳ ארי׳ שלום ווארשאווסקי)

באלטא (אוקראינא) N 546

...אחרי המהפכה מהפרעות שהיו באוקרינא בכלל ובעירנו בפרט שלקתה בכפלים ונשרפה פעמים נשארו בעירנו שני בתי מרחצאות עם מקואות, וע״י סבה ממסבב הסבות זה שנתים ימים שנהרס מרחץ א׳ עם המקוה וביו״ח תמוז דנא נשתברו המקואות בהמרחץ השני וקבלנו רשיון לבנות לנו מרחץ חדש עם מקוה מקאחיל מחדש אשר הדבר הזה יעלה לנו בדמים יקרים ערך כמה אלפים רו״כ... כל מקורי הפרנסה נהרסו עד היסוד, ואף תמורת העת החדשה עשה פרץ גדול בחומת הדת... אין הקומץ משביע את הארי כי ההוצאה מרובה ונשארנו אובדי עצות... אמרנו לבא במגלת ספר כתוב לפניכם בכל לשון של בקשה שקדושת הדרכ״ת יטכס לנו עצה נכונה וישלח עזרתו מקדש...
(הרב ברוכסאן, וי״ד בע״ב)
(ה׳ מנ״א)

באַר* (אוקראינא) N 486

...זה כשנתים ימים אין לנו מקוה, אהה על גורלנו המר.
(הרב זיידמאן)

...כאשר בית המרחץ היא ת״י הממשלה, אין הרשות נתונה לתקן שם את המקוה שהיתה שם, ואך לזאת יאותו לנו לעשות מקוה חדשה במקום אחר, ולזה נצרך סכום הגון כמובן, עכ״פ ערך אלף רו״כ, אין שום אופן לקבל בעירנו בזמן הזה סכום גדול כזה, וע״כ לדאבוננו הגדול אין לנו זה זמן רב מקוה כדת... אם יש איזה אופן שישפיע כ״ק שליט״א אלינו איזה סכום למחצה ולשליש, אז שנסתי את מתני לגשת לעבודה זו.
(הנ״ל) (ט״ז מנ״א)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

באָרזנאַ (אוקראינא) N 562

...זה יותר מחצי שנה אשר אין לנו מקוה בעירנו, והחלטנו לעשות מקוה מן מי גשמים והוצאות בנינה יעלה עד 400p, ואחר ריבוי השתדלות עלה בידינו לאסוף רק סכום 170 רו״כ, ויותר מזה א״א בשו״א להשיג כי עירנו היא בשפל המצב מאד... ע״כ באנו להפיל תחנתנו לפני רבינו שליט״א שירחם על נפשותינו... ולשלוח לנו במוקדם היותר אפשרי 150p ואז אי״ה תומ״י נתחיל בבנינה.
(הרב גלאזמאן) (י״ב מנ״א)

באריספאל N 801

...אין מקוה כלל וצריכים 800p.
(הרב מקיוב הארדעצקי)

בארישעווקע (אוקראינא), ד׳ אלול N 665

...נמצא שם רק סגורה מחוסר אמצעים, וצריכים

שיעזרו להם לשלם שכירות וחימום לערך ל׳ מ׳ לחדש.

(הרב האראדעצקי מקיוב)

בארקאוויץ N 675

. . . אין מקוה לגמרי, בשנים קדמוניות היתה ונהרסה.

(השו״ב וואלוטיקי מסלאבאדא)

בברויסק* N 497

. . . נוסף לזה בקיץ זה הרסו המקוה דפה, באמרם אשר רוצים לעשות תיקון (רעמאנט) בביהמר״ח, ועד כה לא עשו עוד מקוה אחרת, והם השלטון, אינם נותנים רשיון לעשות מחדש, אך לע״ע עושים בשתיקה תחת העיר מקוה קטנה כמו בגואטסק כמה מכשולים יצאו מזה . . .

(ראסקין)

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ״ז – עיר זו.

בעלניטשי י״ד אלול N 718

. . . בעז״ה עלה עוד הפעם בידינו להעמיד מקוה על חזקתה בתנאי שצריכים אנחנו ליתן 150p, זמן הפרעון עד חוהמ״ס הבע״ל . . . לפי מצבנו הרוחני והגשמי עתה אין בידינו לאסוף הסך הנ״ל . . .

(הרב קרומער)

בערעזין* (מחוז מינסק) N 236-410

. . . נוסף על כל אלה הממשלה לקחה מאתנו את המקוה . . . פנינו לשלטון המקומי שיאשר לנו לבנות בי״ט ע״ש הקהלה הדתית ועל חשבונה, ואחרי השתדלות מרובה הוחלט אצלם לאשר לנו . . . והרשיון נתאשר גם ע״י הנוטריון על משך ארבעים שנה . . . לצורך הבנין יעלה לערך י״ב מאות רו״כ . . . נדבות פרטיות של בני הקהלה . . . אקוה כי אשיג פה בע״ה עד חמש מאות רוביל והמותר אין לנו. (בתחלה חלקתי שופרות צדקה בכל בית ובית שקבלו בתם לבב אבל אח״כ ע״י השלטון הדתי – שכונתם להעיק להדת ולשכח תורת ישראל – אסרו לחלק את השופרות ועלי עשו פרוטוקול עם אוגאלאוונע דיעלא** ע״פ סעיף 120 או 122 מספר המשפטים . . .) ולכן עזרה נחוצה לנו. מספר יושבי עדתנו עם הסביבה ארבע מאות משפחות. במקוה הישנה היו מספר הטובלות ששים מדי חדש בחדשו מפני שהטבילה היתה בסכ״נ, ותקותנו . . . אז יגדל המספר כפלים.

(הרב ר׳ יצחק סלוצקי)

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ״ז – עיר זו.
**) תיק פלילי.

בערעזנאגאוואטאיע* (מושבה, מחוז חרסאן) **אוקראינא** N 454

. . . שהמקוה במחנינו נתקלקל וצריכה תיקון גדול הן בעצם המקוה והן בהבנין ואנשי מחנינו הם עניים ואביונים אשר ממש יושבים בלי לחם ר״ל . . . הסך הנצרך ע״ז לערך מאה רו״כ.

(הרב ר׳ נחמן לעווין)

. . . פרטי התקונים, בנהר טוב גדול יש מקוה של מי גשמים אשר לא מועיל תקון ורק צריך לעשות מחדש את הבורות של מי גשמים ובית הטבילה וכן לתקן את הגג שהולכים משם המי גשמים ואחשוב ליתן להם אי״ה כשאקבל המעות סך 75p ואם יחסר ישלימו משלהם ובנהר טוב קטן יש ג״כ מקוה של מי גשמים שצריכה רק תקון ואחשוב ליתן להם אי״ה סך 25p.

(הנ״ל) (ט״ו אב)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

בערעזנאיע* N 792

. . . אדות המקוה שבעירי, עד עתה עלתה בידינו להחזיקה ולתקנה אשר התקון עולה יותר ממאה רו״כ, אכן קאמחאז** מתגולל שאיננו עוד בשלמות ויתנו לי משך שני ירחים ואם לא אמלא את דבריהם אזי יסגרו על מסגר, ועל תקון זה אני עם מנהלי בהמד״ר שלנו מבקשים עזרה.

(השו״ב)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.
**) בעלות שתופית.

בראַהילוב* (אוקראינא) N 543

. . . בנחיצות לפחות 300p.

(ר׳ אברהם הארינשטיין) (כ״א תמוז)

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ״ז – עיר זו.

בראווארי, ד׳ אלול N 665

. . . בבהמר״ח נמצא, רק בהמר״ח שייך להם, והרסו את החדר של המקוה ועל המקוה הניחו נסרים ויושבים ורוחצים עלי׳ וכעת צריכים ליקח זה אצלם בשכירות, ולתקן החדר כבתחילה כן המקוה צריכה תקון, גם על חמום צריכים עזר בס״ה דעתם שצריכים 400p ואח״כ על שכירות וחימום.

(הרב האראדעצקי מקיוב)

גאליטש (מחוז קאסטראמא) **רספס״ר** N 71-439

. . . על החצר של ביהכ״נ עומד בנין ישן שמלפנים כשהיו פה בעזענצעס* הי׳ בו מקוה וזה קרוב לעשר

שנים שנחרב ואין בו לא חלונות ולא דלתים, כן עצם הבנין נחרב וצריכים לבנותו (איבער שיטין) מחדש ומהמקוה נשארה רק התיבה מצעמענט והשאר נגנב ונהרס . . . ע״כ בקשתי אם אפשר לסייעני באיזה סכום שאוכל להתחיל הבנין . . .

(השו״ב ר׳ פישל ליס)

N 513

. . . ארות המקוה שבפה אני חושב שצריכים ע״ז לערך שלש מאות רו״כ, וזה שלא כתבתי כמה היא מפני שאני חושב שזהו למותר לכתוב כמה ואם יש ביכולת לשלוח לכה״פ מאה רו״כ שאוכל לכה״פ ליתן איזה חלק מסוים בזה אז אפשר שהמותר אשיג אצלם באיזה אופן.

(הנ״ל)

---

*) פליטים.

גראדזאנקא (רוסיא הלבנה) **N 682**

. . . עדה קטנה ושמה אין מקוה כלל מפני שנצרך ע״ז כאלף רו״כ . . .

(הרב שפירא מלאפיץ)

גראָדיסק (אוקראינא) **N 565**

. . . אין מקוה כלל, וכדי ליסד חברה על לימוד מס׳ זו צריכים ללמוד עמהם [לשלוח להם] לכה״פ שלשים יום [צערוואנצ׳?] ואז השאר יבנו בעצמם.

(רי״נ בעלעניצקי מקרעמענצוג
י״ז מנ״א

גריצוב (וואהלין) י״ט אלול **N 742**

. . . מוכרח אני לבנות מקוה חדשה ובודאי ידוע לכ״ק א״ש מצב בנ״י עתה . . . והוצאות בנין המקוה יעלו לערך 4־5 מאות רו״כ ומאין יבוא עזרי!

(הרב ליבערזאן)

דימער (אוקראינא), ד׳ אלול **N 665**

. . . נמצא וצריכה תקון 150p כן חימום.

(הרב הארדעצקי מקיוב)

דמיטראָווקאַ (תחנה אצל ראמען) **N 549**

. . . שתי סטאנציעס* מראמען, אך הפאייעזדין** באים לראמען בלילה אחרי זמן הטבילה, ואשה הנוסעת לראמען מוכרחת להיות בראמען שני ימים, ועוד, כי פעם א׳ ביום הולכת הפאייעזד ועבור זה בעליהן אינם מניחים אותן לנסוע . . . יש בשמה שמונים משפחות, התחלתי לכתוב מכתבים להרב דשמה . . . אך אחרי כל התעוררות הספיקו רק לבנות הבית והתקרה והגג, וכן היא עומדת יותר משנה בלא מקוה היינו שחסר כל דברים הפנימים, המקואות, הרצפה חלונות, באר מים, קעסיל על מים חמים, ותנור בית החורף וואנעס, לפי דבריהם נצרך להשלים המקוה ששה או שבעה מאות, אך לדעתי אם אעסוק בעצמי להשלימה, חושב אני כי בסך שלשה מאות יעזר לי השי״ת לגמור להציל שמונים משפחות, אשר זה כארבעה שנים אשר אין להם מקוה, כי קבלו מהם המקוה אשר הי׳ להם על ענינים אחרים. אם יש מקור לזה, אבקש לשלוח לי הסך הנ״ל ואסע לשמה ואתחיל לעסוק בזה.

(ר׳ יחזקאל גרינפרעס) (י״ב מנ״א)

---

*) תחנות.
**) הרכבות.

דריבין, מחוז ארשא, **רוסיא הלבנה** **N 237**

. . . וענין המקואות נחלש עתה מפני סבת מניעת עזר, ונרגש בזה דוחק גדול. הוכרחתי לפנות לכ״ק בבקשה כפולה ומכופלת שישתדל להשיג אמצעים, ולפנות לעזרה לאחב״י שבחו״ל שיבאו לעזרת ה׳ בגבורים, ויהי׳ כ״ק המשביר לכל הארץ כמו שהי׳ בהיותו אתנו.

(הרב ר׳ אברהם אלי׳ אשעראוו)

האלאווצין (רוסיא הלבנה), ד׳ אלול **N 635**

מאריך במצב המקוה. צריכים לתקונה 250p.

(השו״ב אקסעלראד)

האראדאק (רוסיא הלבנה) **N 621**

. . . ננעלו שערי טבילה . . . ואספו הרבה מאות על זה, וע״י מלשינות החרימה הממשלה הסך הנקבץ. נצרך אלף רו״כ לבנות חדשה, וכ־500 יכולים לאסוף עוד הפעם המותר מבקשים לשלוח.

(הרב ראבינאוויטש)

האראדניא (אוקראינא) **N 711**

. . . משנת תרפ״ו אין מקוה במחנינו . . . קאמחאז* לקח הבנין עם המקוה ומסר לזאוואד על קאחיל ומאז נשארנו בלא מקוה . . . וכעת יש לנו לקנות בית . . . וע״ז נצרך 400p ולבנות המקוה עוד 800p . . .

(השו״ב רוזמן)

---

*) בעלות שתופית.

האָרי*, מחוז ארשא **N 440**

. . . במס׳ מקואות חסר אצלי יותר מב׳ מאות דפים (רובלים) אשר חצי מזה בדעתי להשיג פה, והנשאר חסר ובשו״א א״א להשיג שזה יותר משנה שא״א לעיין במסכת זו מסבת החסרון הזה.

(הרב ר׳ ש״ז פייזנער)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

הארנאסטייפאל, ד׳ אלול N 665

. . . חסרה לגמרי ונצרך ע״ז 1000p ויותר, לע״ע אין יכולים לבא לעזר כלל כשנעמוד על המוגמר בטח יעזרו כפי יכולתם.

(הרב האראדעצקי קיוב)

הארקי (רוסיא הלבנה) N 769

בע״ח על המקוה 300p וגם מניחים מסים גדולים, אם לא יקבלו עזר אזי יהיו מוכרחים להניחה מיום 1 אקטאבר ואז יסתמוה.

(השו״ב גינזבורג)

הלוחאוו N 776

. . . המקוה נסגרה צריכים לבנות חדשה. צריכים עזר עד 500p.

(הרב מסוראז*)

*) ה״ר משה אקסלרוד.

וואליניצא, כ׳ אלול N 755

. . . המקוה בעירנו חרב ומוחרב ונצרכים לתקן את הפרצה הזה ע״פ דת ודין, לכן מוכרחים אנחנו לבקש מכ״ק לשלוח לנו לתקן את התיקון הזה שעולה ערך 300p . . .

(הרב)

וואַסילקאָוו (מחוז קיוב), **אוקראינא** N 77

. . . וכעת אין לנו מקוה לטהרת המשפחות, כי נהרסה זה כשלש שנים, ועתה נתנו לנו רשיון להעריך את המקוה כדת, אך לדאבוננו עירנו דלת אונים . . . כי בדק כזה דורש כסף הרבה כאלפים רו״כ . . . נדמה כי אחב״י יבאו מערים אחרות ויתנו יד עזרה . . . נקוה וניחל כי כבודו הרם לא ישב בחבוק ידים ויושיט יד עזרה למטרה גדולה כזאת.

(חתימות בע״ב)

וואָראָנאָק (פלך בריאנסק) **רספס״ר** N 101-437

. . . יש בפה על חצר בהמ״ד מקוה רק מחמת שלא הי׳ מפקח עלי׳ נעזבה מאד, ובעת הקור לא היו יכולים לטבול בה והיו צריכים לנסוע לסעמיאנאווקא.

(הרב ר׳ זלמן שמעון דווארקין)

. . . ההכרח לתקן הבנין והמקוה, ובא בבקשה לעזור לכה״פ בסך ע״ה רו״כ ואחשוב שאם יתנו לו סך חמשים רו״כ להתחלה ויקבץ ע״ז מהבע״ב על גמר תיקונה ויתרומם הענין . . .

(הרב מסוראז)

[הערת המזכיר: נשלח 25p].

וויעטקא*, רוסיא הלבנה N 360

. . . בית טבילת נשים עלתה על המוקד זה כמה ירחים ואין נמצא פה מקום טבילה, ומוצא לכסף אין לבנות חדשה . . .

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

זאשקוב N 748

. . . צריכה תקון.

(הרב האראדעצקי מקיוב)

זוראוויטש N 493

. . . לפי הידוע בהרבה מקומות שהמרחץ שייכה לקאט״ז, מעכבים להסיק את המקוה שנמצא בה. והנה בעיירות הגדולות אשר יש ספוק בידם לבנות מקוה אחרת לא נגעה כ״כ הבעיה, אמנם בעיירות ה[קטנ]ות רבתה הרעה מזה כי אין ספוק בידם לבנות מקוה חדשה עם בית לצורך זה עם כי אינה עולה בדמים מרובים. בין העיירות האלו גורל העיר זוראוויץ אשר בבא לשם אחי הרב שי׳ מצא מקוה שלא הסיקוה כבר, מובן שבהשתדלותו התחילו להסיקה. אמנם כעת אחרי שתקנו מהקאט״ז את המרחץ אינם נותנים להסיק את המקוה בשום אופן, ושום השתדלות וריצויים אינו מועיל, ובהכרח שיבנו מקוה אחרת ע״ח, אמנם העיר הזאת היא קטנה ועני׳ ביותר וגם אחרי רוב ההשתדלות וההתעסקות של כ׳ אחי הרב שי׳ לא ימצאו די ספוק לצורך הבנין והמקוה . . .

(הרב מובשוביץ מקאסטיוקאוויטש)

זינקוב (גליל ברדיטשוב) N 543

. . . עיר אשר נחרבה מהפרעות מפעטלורא ויש נחיצות מן 500p, כמעט בנין חדש.

[ר׳ אברהם הארינשטיין] (כ״ה תמוז)

זלאבין, רוסיא הלבנה N 264

. . . ותודה לה׳ על חסדו אשר עשה אתנו, ונתן לנו עט״ר הוד כ״ק א״ש, אשר מסר נפשו על כל הענינים ובמשך שנים האחרונים קבלנו עזר ותמיכה מיד כ״ק א״ש. ובעזרתם ובהתעוררותם נבנה והוקם והוחזק כל ההצטרכות הנוגעים ממש לעקרי החיים היהודי ובתוכם גם המקואות בעשרות העירות הקטנות וגם הגדולים בסביבותינו. ומיום נסיעת כ״ק א״ש נפסקו כל המעינות עזר וכל הבנינים שעלה ברב עמל ויגיעה רבה להעמיד על תלם עומדים להתרופף ח״ו ועזרה נחוצה להחזיקם עוד בעוד מועד . . . וכל מבוקשם אלי לבא בכתובים ולהודיע צערם ברבים ע״י כ״ק א״ש . . . להשתדל לטובתם גם על להבא, ותקותנו חזקה בעזרתו ית׳ שיצליח הוד כ״ק א״ש בהשתדלותו

לטובת אחב״י בכל הענינים הנוגעים ממש לחייהם הרוחני׳ והגשמי׳.
(הרב ר׳ ירחמיאל בניאמינסאהן)

זעמבין (רוסיא הלבנה) N 658

. . . מוכרחים אנו לשכור מאתם ועולה כל חדש 20p ואנחנו בע״ח מכל חדש, כי קשה מאד לקבץ הסך הנזכר כי עירנו עני׳ . . . וכעת נצרך לתקן כותל א׳ ויעלה לערך 25p.
(הרב הילעוויץ)

זעסטיופאני (גרוזיא) N 757

ישוב חדש של יהודים ולא יש מקוה לגמרי. יעלה עד 2000p.
(הרב סלאווין מכותאיס)

חאַבנא (אוקראינא) N 543

. . . בנחיצות (?) מאות.
(ר׳ אברהם הארינשטיין) (כ״ה תמוז)

חאדריקאוו (אוקראינא), ד׳ אלול N 665

. . . חסרה לגמרי וצריכים עד 800p. כשיעמדו על המוגמר יבאו בעזר קטן.
(הרב האראדעצקי מקיוב)

חאלמי (פלך פסקאוו) N 734

. . . הי׳ פה מקוה והרסו הבנין שעלי׳ והבור קיים.
(השו״ב וואלאצקי)

חערסאן, ר״ח אלול N 641

. . . מסתפקים במקוה קטנה וגם היא דורשת תקון נחוץ אשר יעלה לג׳ מאות רו״כ ואין בידם.
(השו״ב חריטונוב)

טאמסק, אצינסק, ווערחנעאודינסק, ברגוזין (סיביר) N 722

. . . בשנים האחרונות נעזבו ונתקלקלו לגמרי באין דורש ומבקש.
(הרב)

באירקוטסק נחרבו שתי מקואות ובנו בשנת תרפ״ז חדשה בחצר בהכ״נ.

טולטשין (אוקראינא), ו׳ אלול N 704

. . . בעירנו זה כמה שנים אשר ברוב עמל ויגיעה התחלנו לבנות מרחץ חדש ברשיון הקאמחאז* ובעזרת אנשי עירנו הדרים באמריקא ששלחו לנו 1500 שקלים נבנה המרחץ ברב פאר והדר ואחרי הבנותו קמו עלינו משטינים ומקטרגים ובאו עלינו בעקיפין אשר אין רשות לקהלה דתית לרכוש לה נכסי דלא ניידי עד אשר הוכרחנו למסור המרחץ ליד הקאמחאז, מובן מאליו אשר התנהלות מקוה הטהרה נשאר תלוי באויר וצריך לזה לכה״פ עשרים רו״כ לחדש . . . ואם יהי׳ באפשרותו לבא לעזרתנו בודאי יציל את ענין טהרת ישראל . . .
(הרב בלעחמאן)

*) בעלות שתופית.

טעפליק (פאדאליא) N 720

. . . המקוה שלהם נסגרה וצריכים לבנין חדש.
(הרא״ה מקיוב)

טשערניקא (רוסיא הלבנה) N 732

. . . זה כשנה תמימה שנשרף המרחץ עם המקוה, והמרחץ נבנה ע״י אחרים . . . אולי ביכולתם לעזור באופן שיהי׳ ביכולתם לבנות איזה בנין קטנה וגם לעשות מקוה בשם . . .
(הרב משקלאוו שיינין)

יאנאוויטש (רוסיא הלבנה) ה׳ אלול N 650

. . . מקוה נמצא בעירנו, אך היא חרבה וישנה ואם לא יתקנו אותה ח״ו תחרב . . . אך צריכים ע״ז הון רב ערך 500p לבנות חדשה, ולתקן הישנה 200p ואינם.

יארון* (וואהלין) N 423

. . . לכן הננו מבקשים לפנות לבקשתנו ולבא לעזרת[נ]ו בדבר המרחץ שלנו שהתחלנו לתקנו והתיקון הוא גדול יותר מכפי כחנו וכבר יותר משלשה מאות רו״כ השקענו בבנין ואין עוד ביכלתנו להמשיך העבודה . . . אי לזאת באנו בזה לבקש את פני אד״ש לבא לעזרה בצר לנו כדי שנוכל לשמור חקנו ולעשות מה שמוטל עלינו לעשות לתקן כדבעי . . . הערכה שלנו העולה כדי לגמור הבנין כראוי דורש מאתנו עוד יותר מ־300 רו״כ.
(הרב ר׳ שמחה דערבארעמדיקער)

. . . יש פה מרחץ ומקוה ששייכה להקהל, בשנה העברה רצו החצונים לקחתה ברשותם ורצו להוציא הוצאות על תיקון המרחץ כדי שתהי׳ ברשותם, אך הקהל קבלו על עצמם לעשות התיקון ע״ח עצמם והתחילו לעשות רעמאנט ועוד טרם נגמר, כי העניות פה מאד מפני שאין להם פרנסה וכעת יש חשש פן תפול המקוה ח״ו בידי זרים, כי נחוץ עוד להוציא הוצאות כשלש מאות רו״כ עד גמר התיקון . . .
(הריז״ה)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

יוחאוויטש N 700

... במקומי מוכרח לתקן פאראוויק במקוה , ואם יהי׳ לי עזר ע״ז מאה רו״כ בע״ה באפשרי לתקן זה ...
(הרב כבש)

יעווופאטאריא, קרים N 430

... עירנו יעווופאטאריי אין בה ... ולא מקוה, אשר ע״ז דאבה [נפשנו] ונפשות בנ״י יראי ד׳ וחושבי שמו. כי מלבד שבעירנו גופא נמצאים יותר מת״ק משפחות אשר הרבה מהם לא נשתקעו עדיין בנש״ט* מלבד זה יש בהגליל בסביבותינו אלפי משפחות מפלכי מוהליב ויטבסק מינסק וכדומה אשר באו לעבודת האדמה ואחריותם על עירנו כמובן ... לשלוח הנה מכתב באזהרה והתראה, וכפי שיודע אנכי היטב את רוחם יתעוררו עי״ז ההמון, ואף גם זאת אם אפשר הדבר לשלוח גם מעט כסף להתחלה שמזה יתעוררו תומ״י למעשה להרים תרומה ...
(ר׳ חיים שמואל מאזאה)

*) בנ׳ שערי טומאה.

יעניקייעווקא N 699

... הרסו בנין המקוה ולקחו לעצמם חלקת החצר אשר עמדה שם המקוה, וכאשר לבנות המקוה מחדש במקום אחר לגמרי יעלה לערך 3000p, ומצב פרנסת אחב״י כעת דחוק מאד ה״י ...
(הרב מארגאלין)

כותאיס N 757

... בעת השרפה נשרפה המקוה הגדולה והבנין נהרס עד היסוד ממש ונשארה רק המקוה הקטנה שבסוף העיר שהיא רחוקה מאד ממושב היהודים ... בקשתי שטוחה להשתדל למצוא איזה עזר כדי שנוכל לבנות בקרוב מקוה גדולה במקום מושב היהודים ... וב״ה שבכאן כל המאה אחוזים הולכות במקוה ...
(הרב סלאווין)

לאדי (רוסיא הלבנה) N 637

... המקוה קימת רק צריכה תקון על 160p מובן כי אין ידנו משגת לזה.
(השו״ב רעווזין)

לאפיטש (רוסיא הלבנה), י״ב אלול N 682

... אינה ניסקת רק פ״א בשבוע, לו הי׳ בידינו חמשה רו״כ לשבוע היינו מסיקים ב״פ בשבוע, לבד אשר מדי שנה בשנה עולה הוצאות רבות לתקון הבנין ...
(הרב שפירא)

לאקניא* (פלך פסקאוו) **רספס״ר** 13-69-204 N

... אחר תעמולה במקצת החליטו לגשת אל בנין ביה״ט, נבחר ועד מי״ז אנשים.
(הרב)

... ת״ל קנינו בית בסביבותינו למען לבנות ממנו ביה״ט, וימים אלו הובא, ועדיין דרוש על הבנין לא פחות משש־שבע מאות רו״כ. כבד לפרט את הקושי והעמל בכל צעד הנעשה לטובת הבנין ... אי אפשר להניח קהלות שלמות להבנות בלי בה״ט, וצריך להעיר כי עיר זו יש לה אגפים – תחנות ועירות וכפרים הרבה, ולזאת יש ערך גדול מאד לבנין ביה״ט, וע״כ מוכרח לבנות בי״ט כזה שיהי׳ נקי וטוב, ואין ספק שאז יבקרוהו יותר מחמשים אחוזים הדרים פה ... ומחלה לבא לעזרתה לנו במאתים רו״כ.
(הנ״ל)

[הערת המזכיר: הובטח להם 200p].

*) ראה גם ברשימה שבפרקים ז; לז – עיר זו.

לוגאַנסק N 800

... המקוה צריכה תקון גדול ונחוץ להוציא על תקונה לא פחות מ־500p.

ליוונא (פלך אריאל), ג׳ אלול N 648

... קרוב לשתי שנים שהמקוה נחרבה ונהרסה לגמרי עד היסוד עד שאף מקומה אינה ניכרת ... ואין לנו שום עצה לתקן המכשלה הזאת מפאת כי דרוש סך גדול לקנות מקום חדש ולבנות מקוה חדשה. אספו לערך 500 רו״כ שזה שליש הנדרש.

לינסק, אוקראינא N 549

... נמצאים עשרים משפחות, רחוקה מראמען 25 וויארסט בעגלה ... נצרך תקוני עשיית סאמאוואר, כן נצרך מעות הרבה לתקן מקום שיצאו המים לחוץ והשכנים אינם מניחים לשפוך דרך ארצם ועוד דברים תקונים ... אם קבלתי מכ״ק על זה מאה רו״כ הי׳ בידי לגמור הדבר.
(ר׳ יחזקאל גרינפרעס) (י״ב מנ״א)

מאלין (מחוז קאראסטען), **אוקראינא** 35 N

... איך אשר בשנת תרפ״ה נסגר בית המרחץ וביה״ט בעירנו מטעם הממשלה ועשיתי חוזה עם הקאמחאז* על שמי על משך חמשה שנים באופן לעשות תיקונים בהמרחץ ע״ס שני אלפים רו״כ ולשלם מזומנים ג״כ להקאמחאז מאה ועשרה רו״כ בכל שנה לבד נאלאגין ופאטענטין ע״ס שני מאות רו״כ לשנה. והנה משנת תרפ״ה עד הקיץ העבר לא עשיתי שום תיקונים בהמרחץ כי נחוץ הי׳ לזה סכום רב ... ואין יד אנשי עירנו משגת לזה ...

והנה במשך שנות המלחמה ובמשך ימי הפרעות ר״ל . . . אשר ממש היו לנו מס״נ ולא עבר אף שבוע א׳ שלא חממו המקואות, והוצאתי הרבה כסף מכיסי על זה . . . אם כי היו לי הרבה עכובים מצד הממשלה על זה, אך בקיץ הזה כשנגשתי לעשות התקונים בהמרחץ נתמנה מחדש מנהל הקאמחאז עוכר ישראל ימ״ש ורצה לבטל את החוזה אשר יש לו מהקאמחאז על המרחץ . . . והתפאר אשר יקח בחזרה את המרחץ בשביל הקאמחאז ויסתום את השני מקואות וכשראיתי כל זה . . . והייתי מוכרח לכתת רגלי בכל יום ויום במשך חמשה חדשים על העיר לקבץ כסף על הוצ׳ התקונים והוא הרשע הנ״ל לא הביט על זה ומחה כ״פ שלא לעשות התיקונים ואיים עלי בכמה איומים שונים אשר אין לתאר על הגליון . . . ואח״כ הרשע הנ״ל נתן עלי בערכאות לבטל החוזה הנ״ל ועלה לי הוצאות המשפט יותר ממאה רו״כ . . . אשר המשפט י״ל אשר אין בידו לבטל את החוזה.

והנה הוצאות התיקונים עלו לערך ט״ז מאות רו״כ ומאנשי העיר נאסף ע״ז שהושם מס סך 2 ק׳ על כל עוף במשך חדש תשרי לערך שמונה מאות רו״כ, ועתה אני משוקע בחובות לערך ששה מאות רו״כ שמגיע לבעלי המלאכה ובעד חמרי הבנין. כן מוכרח אני לעשות עוד תקונים בחדש זה לערך ב׳ מאות רו״כ . . . חושו נא לעזרתי בהקדם האפשרי . . .

(הרב ר׳ שלום האכמאן)

---

*) בעלות שתופית.

מוהליב׳, רוסיא הלבנה N 5

. . . כן נבקש מכ״ק להשתדל להשיג בעדנו תמיכה הגונה על עניני מקואות אשר שאלתן עומדת כעת על הפרק באשר שהמקואות במוהליב ושקלוב צריכים עוד הרבה תיקון ואי״ה כאשר נקבל תשובה מכ״ק אז נכתוב בפרטיות, וכמובן שאם ח״ו נתרשל ונרפה ידינו בזה אז ח״ו נוטל בסכנה כל הענין של טהרת המשפחה, ובכן נבקש מכ״ק להזדרז בזה לבא מרחוק לעזרתנו בזה.

(הרב גאלאוועגצץ, והרב משקלוב פיינשטיין)

. . .הנה לנחיצות התיקון בעצם המקוה והמעין הרבה הלכות (ממון) צריכים לבארם, אך לכה״פ אם יבררו לנו חמש מאות הלכות (רובלים) אזי נקוה כי יתברר הלכה זו (יתתקן) בעירנו.

(הרב גאלאוועגצץ)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

מושבות, קרים

מקואות נצרכים

1) יצירה.
2) חקלאי – תשמש גם לנו׳ 5 – נו׳ 6 ומושבות שסביב תחנת סטעקלאר.
3) נו׳ 2 – תשמש גם לנו׳ 4 – נו׳ 3 – נו׳ 1 – נו׳ 89.
4) עבודה – תשמש גם לנו׳ 79, קרימצאק, ארבעטס לייט.

בתי־כנסיות

1) עבודה
2) חקלאי
3) נו׳ 5
4) נו׳ 6
5) נו׳ 2
6) נו׳ 3
7) נו׳ 4

שובי״ם

1) יצירה
2) עבודה – נו׳ 79, קרימצאק, ארבעטס לייט
3) נו׳ 4
5) מושבות חדשות – בעוד שני חדשים.

(ר׳ יודא פינסקי שו״ב)

ניילעבען, קאלאניע, קרים N 232

. . . ביום תענית אסתר נאספו אלי אנשים חרדים ממושבה ניילעבען ומהסביבה וכולם יחד עשוני לציר ומליץ טוב בעדם ולהפיל תחנה ובקשה . . . כי זה כשלשה שנים שנתישבנו בקרים ואין לנו מקוה מים לטהר, ומוכרח אני להודיע לכהד״ר אולי יש ביכולתו למלאות שאלתם. כמדומני שזה יותר נחוץ מבית תפלה.

(ר׳ אהרן וויניקאוו)

אין להם מקום להתאסף למנין ולהתפלל באגודה. במושבה ניילעבען נמצא יותר מארבעים אנשים חרדים.
במושבה נו׳ 3 נמצאים לערך חמשים חרדים.
במושבה נו׳ 1 כשלשים חרדים.
במושבה נו׳ 89 לערך ארבעים.

גם אנכי באתי לבקש ולהתחנן בעד כל המושבות, ע״ד בתכנ״ס ומקואות כי נחוץ הדבר למהר ולהוציא לפועל ואם לא יבנה זאת אז סכנה גדולה לרוחניותינו כי כל המושבות מחכים על זה בכליון עינים לעזרת כ״ק כי אינם יכולים לבנות על חשבונם.

(ר׳ יודא פינסקי שו״ב)

ניילעבען N 522

הנה ידוע לכם אשר נתיישבנו במדבר קרים ואין לנו . . . ולא טבילה לטהר עצמנו וביחוד לנשים אשר בזה תלוי טהרת משפחתנו, ואנחנו כולנו עניים מרודים אשר בזעת אפנו נוציא מן הארץ לחמנו . . .

ומוכרחים אנחנו להושיט יד לנדיבת נדיבי עמנו אשר עיניהם פקוחות להטיב עמנו, ואף כי כלימה כסתה פנינו מפני שורה האחרונה אשר כתוב במכתבם – אשר נשי המושבות אין מבקשות מקוה כו' ונוכל להעיד כי שקר הדבר – רובן צנועות ההולכות בדרך היהדות והן המבקשות נדיבנו להיות להם לעזר בעניני מקוה. וגם זאת להודיע אשר המקוה תהי' מרכזית היינו המקוה יהי' במושבה ניילעבן נו' 2 וסביב סמוכה לה המושבה נו' 1 ומושבה נו' 3 ומושבה נו' 4 ומושבה נו' 89.

הסמעטע: לבנאים 75p, אבנים עצם וסיד 350, צנורות ושונות 200.

(חתימות י"ט קולוניסטים)
(ב' מנ"א)

מושבה 77 אוצאסטאק N 492

... ע"כ אבקש כ"ק אויב זיי קענען אין דעם העלפין אז מיר זאלין קענען אויסטראייען* אמקוה וואלט אן הויבין וועגין דעם ארבעטין, אמרחץ דארפין אגראדזאינט אופסטראיען און אמקוה וואלטין מיר אליין צוסטראיען אז איר וואלט און זיין אין דעם צו הילף.

(רבינוביץ)

*) לבנות.

מושבות סאהאיידאק, אינגולעץ, קוצאווקא N 736

... צריכים לעזור על הסקת המקוה, מבקש לכה"פ 100p.

(הרב מקריוואי ראג*)

*) ה"ר אלכסנדר סנדר יודאסין.

ערשטמאייסק קאלאניע, גליל חרסאן N 99

... הנה זה ימים רבים אשר בקשתי מכ"ק א"ש לתת לי עצה איך להוציא לאור לבנות בית טבילה בהמרחץ אשר התחילו מהדזאיינט אזי לבנות פה בהמושב „ערשטמייסק" עבור כל עשרה מושבות ד„לענינסקי פאנד" ... וכבר הנני להודיע לכ"ק שבנין המרחץ כבר נגמר בלא בית טבילה ... מוכרח אני עוד הפעם לבקש ולשאול עצה מה לי לעשות כעת העיקר הוא מניעת הכסף לבנין בית הטבילה אשר אין לי שום מקור על זה.

(ר' יצחק לעווין שו"ב)

שדה מנוחה הגדולה* N 50

... מקוה יחידה יש בקולוניא שלנו והסביבה, כי בכל הסביבה שלנו אשר יש שם קולוניות ישנות וגם חדשות אין גם מקוה אחת מלבד שלנו, וגם המקוה היחידה הזאת מוסקת רק פעם אחת בשבוע מחוסר אמצעים וגם זה בקושי גדול מצד העניות הגדולה השוררת אצלנו, מלבד זה נתקלקלה עתה המקוה שנעשו איזה נקבים בכתלי' וממיה נוטפים מעט מעט ואולי יותר ממעט וצריכים לתקנה ומוצא לכסף אין ... אי לזאת הנה באתי לחלות בעד הקולוניא שלנו אולי יוכל להיות לעזר לנו במשען כסף לתקן את המקוה אשר לכה"פ יעלה תקונה כחמשים רו"כ ...

(הרב מארקאוויץ)

... מקוה יש בקולוניא שלנו ואפשר לחשוב אותה ליחידה בין הקולוניות הישנות והחדשות הסמוכות אצלנו, ואשר בשנים האחרונות מרוב העניות השוררת אצלנו בגו"ר הסיקו את המרחץ רק פ"א בשבוע, ולעתים גם על פעם א' בשבוע לא השיגה ידם, וכמובן בימי החורף אם במשך כל השבוע לא הסיקו את המרחץ אז אי אפשר בשום אופן להחם את המרחץ ואת המקוה די צרכה ... לטובת הענין אני חושב כי דרוש לפחות להסיק שתי פעמים בשבוע, והמצב מדוכא אצלינו כל כך כאשר תארתי למעלה עד שא"א לקוות כי גם פ"א בשבוע יסיקו, ודרוש עזרה מהחוץ, ולמען הסיק שתי פעמים בשבוע אני חושב כי דרוש לזה לערך עשרה רו"כ לחדש, כן דרוש אצלנו למען החם את המקוה להעמיד סאמאוואר ... אשר מחירו יעלה שלשים רו"כ, אי לזאת הנני מחלה פני כקת"ר אולי יוכל למצא איזה מקור לתמוך את הקולוניא בדברים אלה.

(הנ"ל) (י' מנ"א)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – מושבה זו.

מינסק* N 338

... המצב פה כל כך קשה עד שכאשר הי' דרוש לאיזה תקון המקוה מאתים רובל מוכרח הייתי לבקש סך קטן כזה בהלואה ...

(הרב גלוסקין)

N 794

מבקשים עזר על תקון המקוה.

(ועד המפקח)

*) ראה גם ברשימה שבפרקים ז; לז – עיר זו.

מיראָפאָל* (וואהלין) N 534

... המקוה דפה צריכה תקון קצת וצריך לתקן סאמאוואר לחממה ונתעוררו לעשות סאמאוואר וצריך ע"ז שלשים רו"כ והתחלתה יש להם על זה ארבעה רו"כ ויותר אין ביכולת להשיג ...

עיר קארענקא אין להם מקוה בעצמם רק שייכה למיראפאל ע"כ המקוה נוגע פה מאד.

(הריז"ה) (ז' מנ"א)

*) ראה גם ברשימה שבפרקים ז; לז – עיר זו.

מענא N 776

ביה״ט כדבעי רק צריכים עזר על הסקה בזמן החורף כחמשה רו״כ לחדש.
(הרב מסוראז)

נאוואפאסטאוו (אוקראינא), ד׳ אלול N 665

... חסרה ... צריכים עד 1000p והמה יבאו בעזר עד ג׳ מאות.
(הרב הארדעצקי מקיוב)

נאווגראדוואלינסק* N 412

... המקוה דפה נסגרה ונחתמה, אך יש פה עוד מקוה והיא ביחד עם מרחץ ששייך להם והמקוה שייכה לקהל חתמוה כי היו צריכים לעשות רעמאנט, ומצד עניות לא עשו, ע״כ חתמו אותה, וצריכים להיות בעזרם באיזה סך של מאה רו״כ והמותר ישתדלו בעצמם.
(הריז״ה)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו, ובהערות שם.

נאווגראדסעווערסק, אוקראינא N 431-268

... בית הטבילה שלנו צריך לינטל ממקומו מטעם הממשלה וקנינו מאתם הכתלים בכסף מלא, וכמה הרפתקאות עדו עלינו משך שנתים ימים שמכריחים אותנו ליטלו, וכעת כלו כל הקצים, וצריכים אנו או לסותרו או שנאבד זכותנו בבית הנ״ל ויסתרוהו הם. ובאשר כי הבנין הוא של אבנים אין לנו אמצעים לסתרו ולהעמידו על מק״א ורק החלטנו למכרו ולקנות איזה בית וליסד שם בי״ט. והנה בנין ביה״ט עולה עד אלף ושמונה מאות רו״כ, ומכותלי הבית, כשנמכרים, נוכל לקבל מחירם 500p וכשנוכל לגשת אל העבודה מקוים אנו כי נוכל בע״ה לקבל בעירנו כאן כחמש מאות רו״כ בערך והשאר יחסר לנו.

N 496

...באמת למותר לבקש עוד הפעם ע״ד בנין ביה״ט בעיר נאווגראדסעווערסק, אך מה לי לעשות אם הרב דשם מבקש אותי בתחנונים לכתוב ולבקש, כי מחכים בהתחלת הבנין לעזרתו ועונת הבני׳ קצרה.
(ר׳ חיים ביחאווסקי מהאמעל)

נאראוולי (רוסיא הלבנה) N 748

...זה כשתי שנים שבנו, אך בקיץ זה באו המפקחים על הנקיון וסגרו... וע״ז צריכים עד ת״ק.
(הארדעצקי מקיוב)

ניקאפאל (אוקראינא) N 721

...במשך הזמן נתקלקלה וצריכה תקון, ואין מוצא לכסף לתקנה... על הוצאות התקון דרוש לא פחות מ־20p...
(הרב האלפערין)

נעוועל* N 490

... המקוה דפה במשך חורף העבר עלה בידינו לבנות עוד בנין אל המקוה לוואנסע ורחיצה עוד לא נגמר בשלימות, יש לנו צער ועגמ״נ שאין לנו באר הדרוש לזה... חפירת הבאר הוא מוכרח לנו אבל בזמן ומצב ההוה א״א לנו להשיג האמצעים הדרושים לזה, הננו בע״ח יותר משלש מאות, דרוש ונחוץ עזר.
(הרב ר׳ רפאל הכהן)

*) ראה גם ברשימה שבפרק לז – עיר זו.

נעזשין N 506

... בא אלי המו״ץ מנעזשין הר״ח ליפשיץ והציע לפני את אשר אתם בענין המקוה אשר זה כשנה שאין להם לגמרי מקוה והתחילו לבנות מקוה שתעלה לא פחות מן ארבעה אלפים ונחסר להם עוד שני אלפים וע״י סבות שונות אין להם אפשרות להקטין ההוצאות.
(הר״א הארינשטיין)

סאָסניצע N 799

... כשנתים אשר אין בעירנו שום מקוה... סבת הדבר אשר המרחץ והמקוה שבו נלקח ליד הממשלה... אך עכשיו עלה בידינו להשיג רשיון להשכירה לנו על משך 10 שנים בתנאי שמחויב הקהל לתקן המקוה והבנין שעלי׳ ומסרו לנו סמעטע שעולה 450p, לדאבון לבנו קצרה ידינו לאסוף ע״ז סכום מעות...
(הרב וואלפמאן)

סאָצילקעס N 600

... צריך תקון.
(הרב מפאריטש*) ט״ז מנ״א

*) ה״ר מרדכי ליב גורודצקי.

סודילקאוו (וואהלין), כ״ו מנ״א N 620

... המקוה נתקלקלה זה שנה ויותר, וצריך ע״ז כמה מאות רו״כ.
(הרב)

סוממי (פלך חרקוב) N 622

... נהרסה המקוה בעירנו וקצרה ידינו מלקומם הריסותה, כי דורשת תקון גמור אשר יעלה לכמה וכמה מאות רו״כ, אם ישלח לנו הדר״ג שליט״א עזרתו לזה... נתעודד בעז״ה להשלים החסר בכחות עצמנו. המקוה משמשת גם לעיר בעלאָפאָליא הסמוכה.
(הרב ובע״ב)

סטאוויטש (אוקראינא) N 400

... היום הי׳ אצלי אברך שו״ב מסטאוויטש אשר זה ג׳ שנים שאין בעירם בית טבילה ששרפו אותה ל״ע ומקום לבנות נמצא רק חסר ההתעוררות בעזר גשמי ורוחני סמוך לזה יש עיירה קטנה פיאטיר אשר בשם נמצא בית טבילה רק צריכה תקון מועטת. עוד יש עירה שמה ליסינקא אשר בנו שמה אשתקד מקוה והרסו אותה וצריכים להשתדל ברשיון, עוד יש הארנאסטייפאל ועוד רבות, הידועים ובלתי ידועים כעת ...

(ר׳ בנימין האראדעצקי מקיוב)

ד׳ אלול N 665

... חסרה לגמרי רק בנין יש תחת בהכ״נ, בס״ה נצרך לערך 800p. בעצמם יכולים ליתן 150p ...

(הרב האראדעצקי מקיוב)

סטאַראָבין N 515

... החליטו הרשות המקומית דשם להרוס המקוה הטובה של צימענט אשר הוא בבית המרחץ הצבורי, ולא הועיל בזה שום השתדלות ומוכרחים הקהל דשם לעשות מקוה חדשה בבנין אחר, וכמובן צריך ע״ז הוצאות מרובות אשר אין ביכולתם כי העיר הנ״ל עוד לא שבה לאיתנה מהשדידות והפרעות אשר נעשו שם בשני המהומה ר״ל, ובאשר כי שם ב״ה ענין טהרת המשפחה נשתמרה בהצטיינות, ולכן לבי מאד עלי דוי אם ח״ו יופרץ גם שם, לכן אמרתי אציע כ״ז לפני כ״ק שליט״א ... ובודאי ישתדל כ״ק שליט״א גם בזה, ועם כ״ק הסליחה על הטרידי אותו ...

(הרב פיינשטיין משקלאוו) (ג׳ מנ״א)

... זה כחצי שנה אשר התחילו מצד הממשלה לבנות בית מרחץ על מקום מרחץ הישן וכעת גזרו אמר לסתם את המקוה אשר היתה שם אשר מטרתה רק למלאות מנהגי האמונה, והשתדלתי מגבוה על גבוה ולשוא כל עמלי כי כולם השיבו פני ריקם וזה נעשה כעת לבנות בי״ט חדשה צריך להוציא לא פחות מאלף רו״כ וזה בשום אופן לא יוכל להאסף אצל אנשי עירנו ... ולזה נפיל תחנתנו לפני אדמו״ר אנא עזרנו ... ושלחו לנו לכה״פ 200p אולי יעזרני ה׳ מעט מעט ואלוה כהנה ע״מ לפרוע, ולערך מאה יאסוף ויעשה לע״ע בדלות רק כי תמצא האשה הכשרה מקום לטבול ... בטח אם יוכל אדמו״ר לעזרנו בסכום יותר אז עשיתי באופן מעולה ... כי לו יכולתי עשות מקוה טובה אז בע״ה החזרתי את כולם ...

(הרב מסטראבין והגבאים)

סטאריא רוססא (פלך נובגורוד) N 183-267-419

... היות כאשר בעירנו סטאראיא רוססא המקוה מוכרחת להבטל יען כי המקוה נבנתה בהמרחץ הגדול דהעיר והיא היתה שייך לנו שאנחנו בנו אותה ולדאבון לבנו נמסרה לקאמונאלנע והם קצבו לשלם בעדה שמונים רו״כ לחדש ... גם אין לנו רשות בלי רשותם להחם לנו רק שני פעמים בשבוע בזמן שהם מחממים, והם אינם מחממים בכל יום רק ביום הרביעי וביום ש״ק ... ולכן אין ביכלתנו להחזיק המקוה בשום אופן ע״כ הסכמנו כל אנשי העיר לבנות מקוה חדשה ונחוץ ע״ז ג׳ אלפים רו״כ, וכאשר בזמן הזה הבע״ה דעירנו נתמוטטו ונתדלדלו ... ע״כ באתי בבקשה גדולה לפני כקא״ש אם באפשר להחזיק בידינו על מקוה חדשה כי מהבע״ב דעירנו לא נוכל לקבל יותר מאלף רו״כ כעת.

(הרב ר׳ חיים באסס)

סלאָבאָדאַ (רוסיא הלבנה) N 675

... צריכים עבור תקון המקוה דמחנינו 100p.

סלאָבאָדקא (אוקראינא), ד׳ אלול N 665

... חסרה לגמרי ויוצרך 1500p, המה באים בעזר עד 400p.

(הרב האראדעצקי מקיוב)

סלאוויאן (רוסיא הלבנה) N 743

יש לנו מקוה טובה אך יסיקו אותה רק פ״א בשתי שבועות מפני המקח מהעצים, הבלן מבקש אקלאפטער עצים לשנה ואז יסיק אותה בכל שבוע. לע״ע דרוש לנו רק 30p על קלאפטער א׳, ואין בידינו לאסוף הסך הזה ...

(הרב לעווינסאן)

סנאווסק (אוקראינא) N 712

... אמנם יש מקוה בעירנו אך היא דורשת תקון ... על סך 150p אך לדאבוננו לא נוכל בעצמנו לעשות מה בזה ...

(הרב)

סעבעז (פלך פסקאוו) N 444

... בעירנו שזה כשנתים שנהרסה המקוה ... וכשנתיישבתי בפה, החילותי להשתדל דבר הרשיון, והרשות העירונית השיבה על בקשתינו בשלילה ולא נתנה הרשיון ע״ז והגשנו מכתב בקשה ללניג׳ וחלפו איזה ירחים ואין מענה, ולכן נסעתי קודם חה״ש ללניג׳ להשתדל בזה ואמרו כי שלחו לדרוש לפה מפני מה אין נותנים רשיון (אשר אין זה ע״פ החוק) ועדיין לא קבלנו הרשיון אך בכ״ז תקותי כי בע״ה נשיג הרשיון, אך דא עקא כי בעתים האחרונות נתהפך הגלגל ונשתנה לגריעותא בעירנו באופן מבהיל וכל הבע״ב אשר הבטיחו להרים נדבתם למפעל הלז נתרוששו ונהרס מצבם לגמרי ויושבים בלי משען לחם ר״ל ...

(הרב אלטר לעווין)

סקווירא N 720

... הי׳ שם ג׳ מקואות כעת העיר ירדה פלאים והמקוה הא׳ נסתמה לגמרי ודורשים לבנין מקוה קטנה שני אלפים רו״כ.

(הרא״ה מקיוב)

פאָדאָבריאַנקא, ער״ח אלול N 654

... מסיקים ב״פ בשבוע, וצריכים לכה״פ ד׳ פעמים בשבוע, ונצרכים ע״ז 100p לשנה.

(הרב)

פאהאסט (מחוז בברויסק) N 345

... זה איזה עת שהמקוה החלה להתקלקל ... וחפצנו זה כבר לתקנה ולבנותה מחדש, אך דרוש לזה אמצעים וסכומים הגונים אשר עירנו המצערה אין בכחה להמציאם ובפרט בעת הלזו שמצב הכלכלי הולך ונגרע מיום ליום ... להתיקון ההכרחי שאין לדחותם כלל גם זה נחוץ בערך יותר ממאה רו״כ ... אנשי עירנו ... לאחר שיעוררו ברבים ... בודאי ישתתפו בתרומות ונדבות לזה אך כמובן די שיאספו אף רק מחצית הסכום הדרוש, ע״כ באתי לבקש את כ״ק להיות לעזר ולסיוע לנו בזה, ואם רק תהי׳ לנו התחלה וראית בודאי בעזר השי״ת נשתדל להשלים ולסיים ...

(הרב ר׳ אלי׳ שחור)

פאוולאווקא N 800

מקוה אינה בנמצא מחמת חסרון כיס ולמלאות החסרון הזה נחוץ לא פחות מאלף.

(השו״ב מלוגאנסק)

פאלאצק* N 441

... ע״ד המקוה אם לבנות מחדש יעלה מעשרת עד ט״ו אלפים רו״כ, אך נזדמן לקנות בית חומה בעד י״ז מאות ולתקנו לתכליתו יעלה עד ששת אלפים. הבע״ב נתרוששו ואין להם שום כחות ע״ז ורק אם יראו שיש חומה קנוי׳ אז ע״י ריבוי יגיעה ובריבוי זמן אפשר יהי׳ אלף רובל. עוד יכולים לעשות אצל בעה״ב א׳ שיש לו חומה ובהיציע התחתונה שם נוכל לעשות מקוה ואם יתנו רשיון ע״ז אז יעלה הדבר בערך משני אלפים רו״כ. גם יש דרך להשתדל במינסק איך שיש לנו אקט טוב שכל הרופאים אמרו שמצד סאניטאריע אין להם שום מניעה מלהשתמש בה, אך ביני לביני אין מקוה.

(מירקאווסקי)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

פאריטש (רוסיא הלבנה) N 600

–... סכנה גדולה נשקפת על ביה״ט דמחנינו ואין להאריך במקום שאמרו לקצר, לכן אבקשם להשתתף בצער של עירנו העניים והדלים ... לערך עד ששה מאות משפחות ... שישארו ח״ו בלא מקוה ... לכן אנא חוסו נא עלינו לעזר לנו בעזר ממש שנוכל לבנות ביה״ט ...

(הרב האראדעצקי) (ט״ז מנ״א)

פולנאה* (וואהלין) N 535

... זה כשתי שנים אשר נבנה פה מרחץ של בית חומת אבנים והמקוה נמצאת בתוכה, מקוה של מי גשמים והנה מתנהגת ע״פ השגחה של נקיות, אך מזמן לזמן מתמעטות המבקרות אותה.

(הריז״ה) (ח׳ מנ״א)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

פעטשיצע N 600

... צריך תקון ומ״ץ אין שם שידאג ע״ז.

(הרב מפאריטש) (ט״ז מנ״א)

פראסקוראוו N 671

... המקוה נסגרה וצריכים למעות לתקן אותה.

(הרב ראבינאוויטש)

צאוס (רוסיא הלבנה), י״ד אלול N 697

... המקוה בבית המרחץ של חומה אשר כעת היא עומדת ברשות הרשות עומדת להסגר, כי בעד החדר ששם המקוה מבקשים הם תשלומים 300p לשנה, ואין באפשרות כעת ... מפני חוסר הפרנסה והעניות ...

(הרב אלטשול)

צאריי (רוסיא הלבנה) N 571

... כעת שלקחו את המרחץ מרשות הקהלה ובסייעתא דשמיא שנשארה המקוה על מכונה [שבהרבה מקומות כמו בארשה וצאסניק ועוד סתמו את המקוה לגמרי כשנכנסה לרשותם], אך מהו התועלת מזה שבצוק העתים האלו א״א להסיק בכל עת הצורך מחוסר אמצעים, ומסיקים אותה פ״א בחדש ולפעמים עוד נמשך יותר זמן, והקלקול שבזה אין לשער.

נוסף לזה נצרך לתקנה מעט ולהעמיד שם קעסיל קטן שהוא מן הדברים ההכרחיים ואולי יש באפשרם לשלוח לנו שמונים רו״כ (80p) לכה״פ היינו מכינים עצים והיינו מודיעים בבהמ״ד שמסיקים אותה בכל שבוע והי׳ התיקון גדול מאד ...

(הרב פאדאקשיק) (י״ז מנ״א)

צודנאוו* (וואהלין) N 527

... כמעט חמשה שנים אשר אין פה מקוה,

ומשתדלים לבנות מקוה חדשה ולפועל לא יצא הדבר. בשנה העברה קבלו על מקוה מאמעריקע שי"ן שקלים, אך לקחום מהם מהמושלים באמרם כי הם יבנו מרחץ אשר אין פה, וזה קרוב לשנה אשר בונים את המרחץ אבל מקוה אינם עושים ומשתדלים שיסכימו לעשות מקוה ואין דעותיהם שוות כי כל א' אומר סברא אחרת, המושלים מבקשים אלף רו"כ ויעשו מקוה אך אין התחלה לסך הזה.

(הריז"ה) (ער"ח מנ"א)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

ציגירין (אוקראינא) N 565

... ג"כ אין לומדים כלל [אין להם כלל] מסכת זו [מקוואות] אך התחלה יש להם אך כדי לבא לגמר הדבר שיבינו ההלכה על בורי' [שיגמרו הבנין] צריכים ג"כ לימוד תחלה ח"מ ד"מ לכה"פ שלשים יום [לשלוח להם לכה"פ שלשים צערוי'].

(מהרי"ן מקרעמענצוג) (י"ז מנ"א)

צערקאסס N 762

... המקוה הנמצאת בביהמר"ח הקטן צריכה תקון גדול לא פחות מסך 500p.

(הרב קאפענהוט)

צרנאביל* (מחוז קיוב) N 95

... באתי בשם כל אנשי עירי... זה כשלשה ירחים אשר בפקודת שרי העי נסגרו ונחתמו שני המקואות שלנו, כל עמלנו והשתדלותנו לבטל הגזרה הקשה הלזו היו לאפס, כי הם באחת שאי נאה שיעמדו מקואות במרכז העיר רק מחוץ לעיר, ואחד מהמקואות הרסו עד היסוד והשני מכרו לבנין ונשארה עירנו המרובה באוכלוסין ישראל [כן ירבו] בלי מקוה וטהרה, צעקת נשי העיר אין לתאר, ולהושיעם במקוה חדשה עם מרחץ בכח עצמם מקופת צדקה העירונית באין עזר מזולת זה דבר שאי אפשר. ובכן... נחלט בהאסיפה הכללי' לפנות אל הדרת וקדושת כ' הרם... לבקשהו שיחוש לעזרתנו במה שיש באפשרו וביכולתו שתהא בידינו להוציא בזמן קרוב את חפצנו מכח אל הפועל להקים מקוה חדש...

(הרב ר' צבי גאלובציק)

---

*) ראה גם בפרק שלפנ"ז – עיר זו.

קאבעליאק (אוקראינא) N 680

... בעירנו נחרבה והעמידוה על תלה, אך צריכה תקון מדי שנה בשנה, ולשנה הבע"ל יהיו מוכרחים לתקון גדול, והעיקר שאלת החזקת המקוה... אם יכולים להיות לעזר סך 100p על החזקה.

(הרב געניצין)

קאָזעלעץ (גליל צרניגוב) N 543

... בנחיצות לפחות 200p.

(ר' אברהם הארינשטיין) (כ"ה תמוז)

N 748

... סגרו מצד חוסר תקון וצריכים ע"ז 500p.

(הרב הארדעצקי מקיוב)

קאטאזאוו* (מחוז זיטומיר) N 116

... כפי אשר מקוה הישנה שהיתה פה נהרסה עד היסוד, ולבנותה מחדש קצרה ידם, ובפרט בעת הזאת... אשר ע"כ נפשנו בשאלתנו... לפעול לעורר נדיבי עמנו אשר מחוץ למדינתנו שיהי' לנו לאחיעזר עד שידו מגעת.

(הרב ר' בן־ציון פרידמן)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

קאמענעץ־פאדאלסק N 587

... עיר גדולה מרובה באוכלוסין עומדת להשאר בלי מקוה ויש להם סברות לעזר אבל לזה נחוץ סכום מסוים...

(ר"א הארינשטיין מקיוב) (כ"ב מנ"א)

קאמענקא, מושבה ישנה

... הנה פה היתה מרחץ וגם מקוה, אך מעת אשר הי' פה הרעב נהרסה המרחץ והמקוה עד היסוד, וכאשר באתי הנה התחלתי לעוררם, נתעוררו הרבה לזה, ועשו חשבון שצריכים ע"ז סך כשלשת אלפים רו"כ והתחלתי לאסוף חתומים מכ"א כמה שיתנדב והי' אצלי מחתומים לערך על כאלף רו"כ... אך כאשר התחלנו לשאול שיתנו לנו רשיון לבנות ואז הי' פה יו"ר דסעלסאוועט* אשר זה הי' לו למרות רוחו (וגם המלמד אשר הבאתי גרש מפה ואמר שגם אותי יעמיד למשפט עבו"ז), ע"כ התחיל מתחלה לדחות בלך ושוב... ואח"כ הי' א' מפה באקרוג בקריוואי ראג וספר כ"ז שם ואמרו שהם יתנו רשיון לבנות מרחץ, אך בנתים עברו כחמשה חדשים ולא יכולים לעשות מאומה כי בלא רשיון לא יכולים לקבץ נדבות.

(השו"ב ר' אהרן אליעזר צייטלין)

---

*) מועצת המושבה.

קאָפוטקעוויטש (רוסיא הלבנה), ער"ח אלול N 617

... בחה"ש העבר למרות מחאת הקהל שברו והרסו המקוה עד היסוד... וזה ימים אחדים שהשגנו רשיון לבנות חדשה... להוציא ע"ז לכה"פ אלף וחצי רו"כ... כמה שיש לאל ידו לשלוח ישלח לנו.

(הרב טריבנק)

קאפוסט N 745

... השכירו לנו את בית הטבילה במחיר 17p לחדש ודמי השכירות ודמי עצים להסקה ועוד הוצ״ק שס״ה עולה יותר מעשרים רו״כ הנה לקבץ סך זה בכל חדש בעינינו הוא דבר נמנע ... ועתה כבר כלו כל הקצין ואין לנו שום מקור מוצא לכסף לצורך החזקת ביה״ט ...

(הרב נאטיק)

קאָראָסטען, אוקריינא

... באמצע החורף ... נתחַוֹר לנו כי לא יפתחו לנו את מקוה הטהרה וא״א לפתרה ע״פ פתרון החקים השוררים כי אם בעשיית תיקון בבני׳ העולה לפחות ט״ו אלף רו״כ [...] או שנבנה בית טבילה חדש חוץ לעיר ... פונה אני אליכם בהתרעה לעזרה, הואילו אנשים טובים ... פנו בעבורנו לכל מיני נדיבים ... אתם אנשים צבורים יודעים כמה דרוש לחמשה ועשרים מקומות במחוז א׳ לבנין ותקון מקואות וכמה לקבוע הבודזעט לכ״ה מקואות, על הכלכלה יתמכו אותנו לפחות בשלשים אחוזים והשאר אפשר שיצמח ע״י הגרעין אשר תזרעו ...

(הרב ר׳ חיים מאטוסאוו)

קאריוקאווקא, ה׳ אלול N 649

... המקוה לע״ע פתוחה והמדובר הי׳ אם יעשו תקונים ינתן להם 300p, אך העיר מצער, וגם להחזיקה כבד מאד.

(השו״ב לאבקאווסקי)

קובליטש, רוסיא הלבנה N 14

... בענין המקוה שלנו רבה העזובה מסיקים אותה בחורף פעם א׳ בשתי שבועות, ואין בכחנו להסיק אותה בכל שבוע לכה״פ, כי המקוה נמצאת ביחד עם המרחץ ובשבילה צריך לחמם גם את המרחץ שעולה להוצאה מרובה ...

(ריזיק)

קויציץ N 600

... שם צריך תקון גדול יען שהמקוה דשמה היא זוחלת מלבד שאין במה לחממה.

(הרב דפאריטש*) (ט״ז מנ״א)

*) ה״ר מרדכי ליב גורודצקי.

קופין (פלך פאדאליא) N 443

... ועוד הנני מבקש בשם יושבי עירי אשר זה יותר מחצי שנה נסגרה בית הטבילה כי מצאו אשר כתליו רעועים ונוטים לנפול ואין בידם לבנות בית טבילה או לתקן את הישנה ומבקשים עזרת כ״ק בזה.

(חיים ריקליס, תלמיד בית יוסף בנעוויל)

קורסק, י״ג אלול N 687

... בעת האחרונה ניתן הבנין בחכירות לושאקט וברצונם הי׳ להרוס ח״ו ... ולעשותו בית דירה, אמנם ע״י השתדלות יתרות פעלנו שיותן לנו בחכירות על משך שנים ידועים בתנאי שנעשה התקון הנצרך לפי אופן שהמה מחוקקים, אשר לפי עשיית הסמעטע עולה לחשבון 1400p ואחר עבור שני התקון רצונם שישלמו שכר דירה קצוב לחדש ... לסבת חסרון כסף המוכרח תומ״י בעת גמר הדבר ... בערך 500p ... כי גם עצם ההחזקה התמידית להסיקה פעמים בשבוע שיעלה בערך משבעים עד שמונים רו״כ בכ״ח, עולה תמיד ביגיעות עצומות ...

(השו״ב זאלמאנאוו)

קיוב* N 399

... ע״ד המקואות ... יש בשם שני סוגים בנינים חדשים נחוצים מאד במקום **שאין לגמרי** שום טהרה והצעקה גדולה ולזה נחוץ קרוב לתשעה אלפים ואם גם נחשוב שבני המקום יתאמצו ליתן שבעים אחוזים מזה הסכום גם אז נחוץ סך קרוב לשלשה אלפים.

הסוג השני מקואות שצריכים תקונים גדולים ובראשה עיר בארדיטשוב החרבה והשוממה וע״ז נחוץ ג״כ בערך שלשה אלפים אבל בשם העזר מהמקום א״א להשיג אפילו 40% והי׳ נחוץ לשם עכ״פ שני אלפים.

והסוג השלישי מקואות הצריכים עזר ותקונים מעטים א״א לפרטם כי רבים הם עד למאד, וחוץ מזה ישנם הרבה מקואות חוץ לגבולות קיוב ופאדאלי׳ כמו למשל וואהלין אבל אנכי באתי לבקש רק בעד גלילותנו קיוב ופאדאלי׳ כפי הרשימה.

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ״ז – עיר זו.

קסאווראוו (פלך וואהלין) N 173

... שכ״ק הי׳ לנו בשנה האחרונה למגן בתמיכת היסק המקוה בהקיבוץ הקטן שלנו, הכפרים שלשה שתמוכים עלינו קהל של מאה נפשות עניים ואביונים אשר בעת האחרונה עוד נעשה המצב עשר מעלות אחורנית, ובחורף עשיתי דאגאוואס עם הבלן משך זמן החורף בעד 90 רו״כ, וקבצתי עד הנה רק לערך 40 רו״כ ואין לי שום עצה איך לכלכל הדבר ... שיתמוך בידי על הוצאות היסק המקוה שלשים רו״כ.

קראלעווץ* N 776

... הבה״ט אצלם צריכים לתקנה שיעלה סך גדול וצריכים עזר לכה״פ ק״ן רו״כ.

(הרב מסוראז)

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

קראַסובאַזאַר, קרים

... בעירנו חסר היסוד לטהרת ב"י מקוה טהרה, היאמן כי יסופר ... אנא אחים מהרו לשלוח לנו תמיכה ... כדי שנוכל לתקן את המעוות.

בית טבילה יפה שהי' לנו כבר נהרס עם בית המרחץ הגדול שהי' להם לאחוזה ...
(ר' רפאל לאבאק, קרימצונק)

קראסנע* (אוקראינע) N 660

... ע"ד המקוה זה כששה חדשים אשר נסגרה מחמת חסרון כיס ... ישלח כבודו ויעשה התחלה טובה ...
(הרב ראבינאוויטש)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

קריוואי־ראג* N 318

... כבר ידעת שבשנה העברה לקחו ממנו המקוה מפני שהיתה במרחץ הקאמונחאז** בעת הגירוש אמרו שיתנו לנו רשיון לבנות מקוה חדשה והשתדלתי אז מהקהלה דפה שיקצבו על המקוה אלף רובלים ...

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק שלפנ"ז – עיר זו.
**) בעלות שתופית.

קריזאפאל N 380

... וכעת נתנה פקודה לסתור את המרחץ עד היסוד ונתמלאה תיכף הפקודה וסתרו את המרחץ מהחל ועד כלה, ואחרי רוב יגיעות והשתדלות וממש בבכיות ויללות וקידה והשתחוי' נשארה המקוה החדשה מקאכליס בשלימות על מקומה על הרחוב בחוץ בלי שום בנין ע"ג, ומוכרחים אנחנו לעשות איזה בנין עכ"פ על המקוה ואין לנו שום יסוד על הבנין אפי' על פרוטה א' ... גם יש איזה עירות סמוכות לפה אשר יבאו לפה לצורך טבילה כי אין ידם משגת לתקן המקואות שלהם, וכעת אשר גם אצלנו נחרבה נשארו כלם בלא שום מקוה ... אנחנו פונים אל כ"ק בקידה והשתחוי' להשתדל בכל עוז ולקחת חלק בראש לשלוח לנו עזרה בעד בנין הלז ... נחוץ לנו לכה"פ 200p.
(הרב ר' ישראל מגיד)

N 502

... תיכף כשקבלתי המכתב נתעודדה רוחי בקרבי וקראתי תיכף לביתי את ראשי עדת קהלתנו היראים והחרדים לדבר ד' והראיתי להם המכתב מכ"ק איך שמבטיח ליתן לנו סך מאה רו"כ על בנין בית טבילה בתנאי אשר העיר בעצמה תתן מאה השניים ועשיתי התעוררות גדול ע"י המכתב הזה מכ"ק והראיתי להם בראיות ברורות אשר הם מחויבים ליתן הסך מאה רו"כ השניים אפי' מגלימא דעל כתפם אף שאין ביכלתם ... וב"ה אשר דברי המכתב מכ"ק נשמעין ונכנסו באזני כל היראים והחרדים ונעשה ההסכם בינינו לאסוף הסך מאה רו"כ השניים בכל עוז, ואיזה יראים נתנו לי תיכף מעות מזומן כל א' עוד יותר מיכולתו ומשתדלים אנחנו בכל השתדלות לאסוף ולהשלים הסך מאה רו"כ ...
(הרב הנ"ל)

[הערת המזכיר: נשלח 100p].

קרילאָוו, אוקראינע N 565

... שם לומדים [יש] מסכת זו [מקוה] אך להבא יש חששא גדולה שלא יתבטל הלימוד ח"ו מחמת ... צריכים על בדק הבית סכום מסוים ומוכרחים בסיוע שיש בה ממש לערך גימט' יהיה(?).
(מהרי"ן מקרעמנצוג) (י"ז מנ"א)

ראמאנאוו* (וואהלין) N 525

... המקוה פה מחממים אותה בכל יום אשר גם בבקר היא רותחת כמעט, ובעבור זה המבקרות את ביה"ט הם פה במספר מרובה יותר מבכל המקואות של החבל הזה ...
(הריז"ה) (ב' מנ"א)

---

*) ראה גם ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

ראסטוב־דאן N 32

... בית הטבילה פה ראסטאוו, בשבוע העברה, סוגרה ואין לאל ידנו לעשות דבר, מצב אחינו החרדים איום ונורא ... דרוש עזר מיד בהקדם האפשרי סכום העזר הוא לערך שני אלפים רו"כ.

עוד הרבה מכתבים בזה.

523

... אחרי אשר גמרנו אדות המקוה כאשר הודעתי לכ"ק, קם א' מהני דחצופין היושב שם בחצר והפך קערה על פי', ונתבטל כל הענין. ועתה נתעוררה הצעה ליסד מקוה בנאחיצעוואן בחצר ביהמ"ד, אשר יש אמבאר טוב, ולבנות שם מקוה יעלה לפי דעת מבינים בערך אלף ות"ק רו"כ, ואפילו אם יותר הלא לא נצטרך לשלם אח"כ מאומה בעד החזקת הבנין וכדומה, והיום או מחר יגישו הגבאים דשם כתב בקשה למוסדות הממשלה כנמוס להרשות לבנות שם מקוה.
(הרב זאמסקי) (ב' מנ"א)

ראסלאוויל (פלך סמאלענסק) N 661

... בשנה העברה בנו בנין מקוה מפואר שעלה לשלשה וחצי אלפים רו"כ, אך נתקיימה רק כחצי שנה

וסגרוה מטעה״מ יען כי נמצאת בטבור העיר ואין כאן מקום לדעתם למקוה . . . והנה שלטון העיר נתן להם מקום אחר לבנין מקוה אך דא עקא ההוצאות ע״ז יעלו לסך 1500p . . . ואעפ״כ בשארית כחותיהם המציאו ערך סך 500p ואלף רו״כ חסר באין שום מוצא . . . וע״כ מאד מאד הי׳ נחוץ אם אפשר להשיג עבורם סיוע בסך של ערך 7-8 מאות רו״כ . . .
(הרב זעווין מנאוואזיבקאוו)

רוזשין N 551

. . . בשם נתקלקל ענין המקוה לגמרי מפני כמה סבות וצריכים בנין מחדש, והרב בשם אשר הוא מהמצוינים בתורה ובי״ש, נבוך ואינו יודע מה לעשות ואנה לפנות, אשר ע״כ הנני לבקש לרשום את המקוה הזה בין המקואות היותר נחוצים לעזרה.
(ר׳ אברהם הארינשטיין) (ט״ו מנ״א)

רזישצעוו N 801

. . . אין מקוה כלל, המה יבאו בעזר קטן.
(הרב הארדעצקי מקיוב)

שארגאראד

. . . יושבים זה חדשים בלא מקוה ואין מושיע וצריך לפחות אלף רו״כ.
(הרא״ה מקיוב)

שדה לבן, ד׳ אלול N 665

. . . נמצא קטנה ישנה בבהמ״ר של עכו״ם וסגורה היא מצד שהיא בור ולא יותר וגם עומד במקום רחוק . . . צריכים הגון של 2000p.
(הרב מקיוב הארדעצקי)

שקלאוו N 515

. . . מצב המקוה . . . כעת התחלנו בגמר הרעמאנט* הנדרש ע״פ האקט** . . . אשר אם לא נגמר אותם אז ח״ו יעלה כל עמלנו וההוצאות המרובות שהוצאנו ע״ז לטמיון כי יקחו מאתנו ח״ו את הבנין לגמרי ויהרסו את המקוה כי כן התרו בנו . . . ונגשנו בקיץ זה לגמור המלאכה בשעה שעוד בע״ח מעבר, ומצב העיר ואגפי׳ ירדה בעת האחרונה פלאים כמפורסם עד כי א״א ממש לדבר עם מי שהוא אדות תקון המקוה, אך עתה נשבתה המלאכה באמצע מפני חוסר אמצעים . . . כי יגולגל הזכות הזה ע״י זכאי כ״ק א״ש להשתדל בעדנו תמיכה הוגנת ועי״ז נזכה לברך על המוגמר בקרוב.

עלה להם עד עכשיו:

1) צנורות – 600p
2) דודים ותנור ועוד – 200p
3) בנין – 800p

על גמר התקון נצרך עוד בערך 600p ואין לנו שום עצה ע״ז וכולי האי ואולי אשיג פה 150p ויותר אין לנו שום מראה מקום ע״ז להשיג ונקוה כי נשיגם ע״י הדרת כ״ק א״ש.
(הרב פיינשטיין) (ג׳ מנ״א)

---

*) התיקון.
**) הפקודה.

מכל החומר הזה מסר הרבי לעשות רשימה מדוייקת של המקומות הרוצים לבנות או לתקן מקוה, כמה יכולים הם לתת משלהם וכמה זקוקים לעזרה. בארכיון חאווקין שבספריית ירושלים תיק 291 נמצאת הרשימה הזו, שבה רשומים 108 מקומות שבהם רוצים לבנות מקוה והפרטים הכספיים השייכים לזה, שהם מתאימים לתוכן המכתבים המועתק לעיל.

כזה הי׳ המצב בקיץ תרפ״ח. ומה היו התוצאות, מכל ההשתדלות הזאת, בשנים הבאות?

נתחיל מהעיר האחרונה ברשימה הנ״ל, היא העיר שקלאוו, אשר רבה הרב מרדכי פיינשטיין מספר על הקשיים בתיקונה של המקוה בקיץ תרפ״ח. לא ידוע לנו אם הצליחו לסיים את תיקונה, אך אמנם בקיץ תרפ״ט סתמה הממשלה את המקוה. על כך מספר הרב פיינשטיין הנ״ל באגרת כ״ב כסלו תר״צ אל ה״ר ישראל דזייקאבסאן בארה״ב:

בעוה״ר נסתמה המקוה דפה עוד בירח מנ״א, ואחר רוב עמל השגנו בעז״ה רשיון לבנות מחדש מקוה עם הבנין שעליו, אך דא עקא, כי אין שום אמצעים לזה וצוק העת הנורא שבפה לא יתן אפילו לחשוב אודות אמצעים מקומיים. ולכן בקשתי שטוחה לפני כ׳ וכל אצילי עמנו להואיל תיכף לשלוח לנו עזרה בזריזות האפשרי כי כל שעה יקר בענין מורם כזה, כי המכשלה רבה ר״ל ונא להקציב ע״ז סך הגון.

וידעו נא כי ענין המקוה בפה אינו ענין מקומי לבד, כי מלבד אשר ישתמשו בהמקוה בעז״ה ית״ש עוד איזה עיירות שבהסביבה, אשר גם שם נסתמו המקוואות, הלא עירנו שקלוב לפי רוב פרסומה לעיר ואם בישראל, אם ח״ו תשאר בלא „מקוה טהרה״ אז ירפו ידי כל המתעסקין בענינים אלו דכל מדינתינו ויאמרו כי (ח״ו) התירו פרושין את הדבר. ומי שבקי היטב במצב הרוח שבפה יבין כי כנים דברי.

על המקוה בבאריסאוו כותב ה״ר יהודה ריזיק (סענער), שנתמנה בשנת תרפ״ט כרבה של באריסאוו. באגרת ער״ח תמוז תרפ״ט מספר על כך להר״י דזייקאבסאן:

ב״ה כוונת אדמו״ר נבג״מ שכל מי שלמד במוסד הקדוש יהי׳ מורים ומדריכים לעדת ישורון התחילה לבא אצלי לידי פועל, כי זה כשנתיים שהוצרכתי

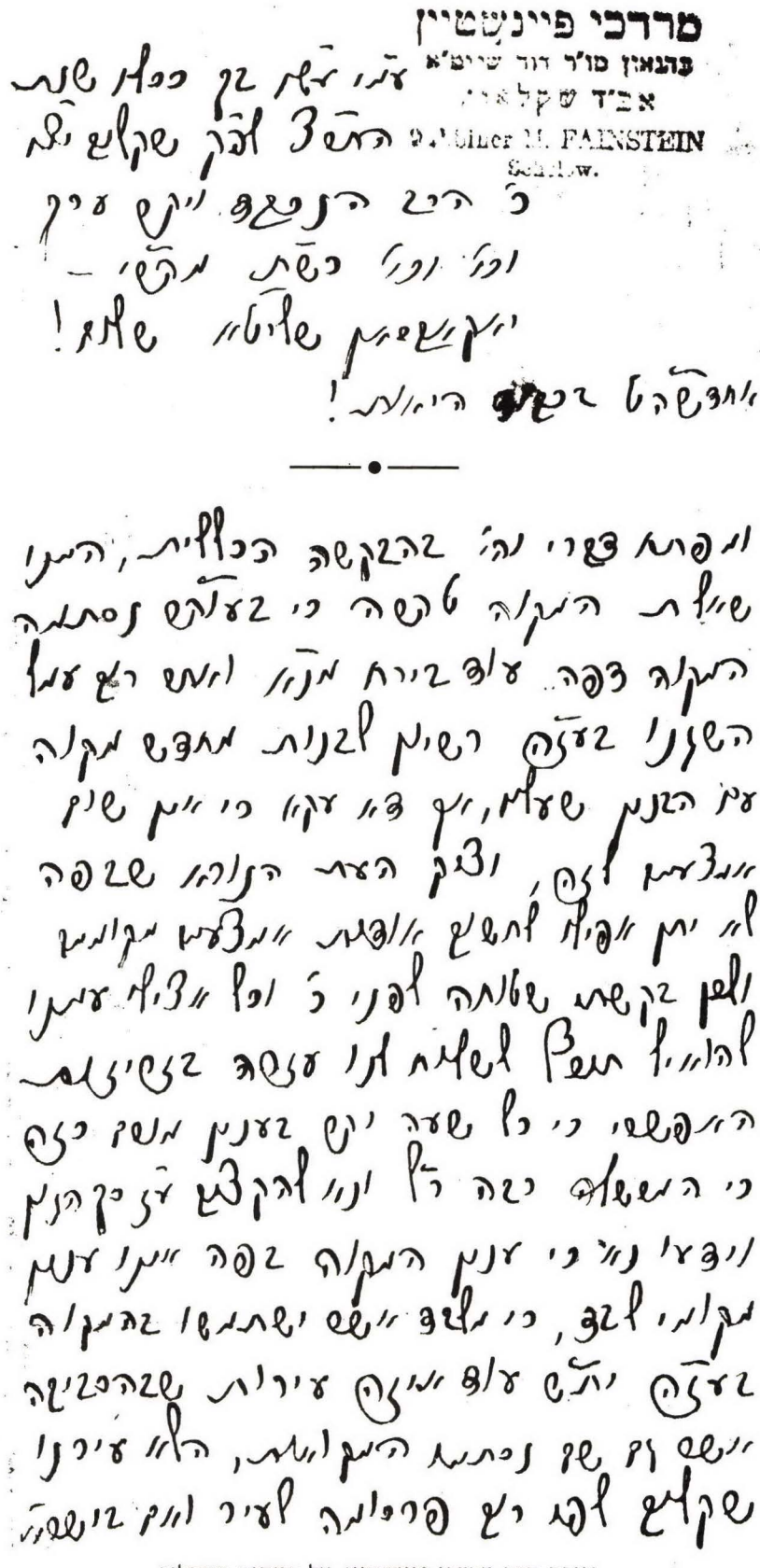

אגרת הי"ר מרדכי פיינשטיין, על המקוה בשקלוב

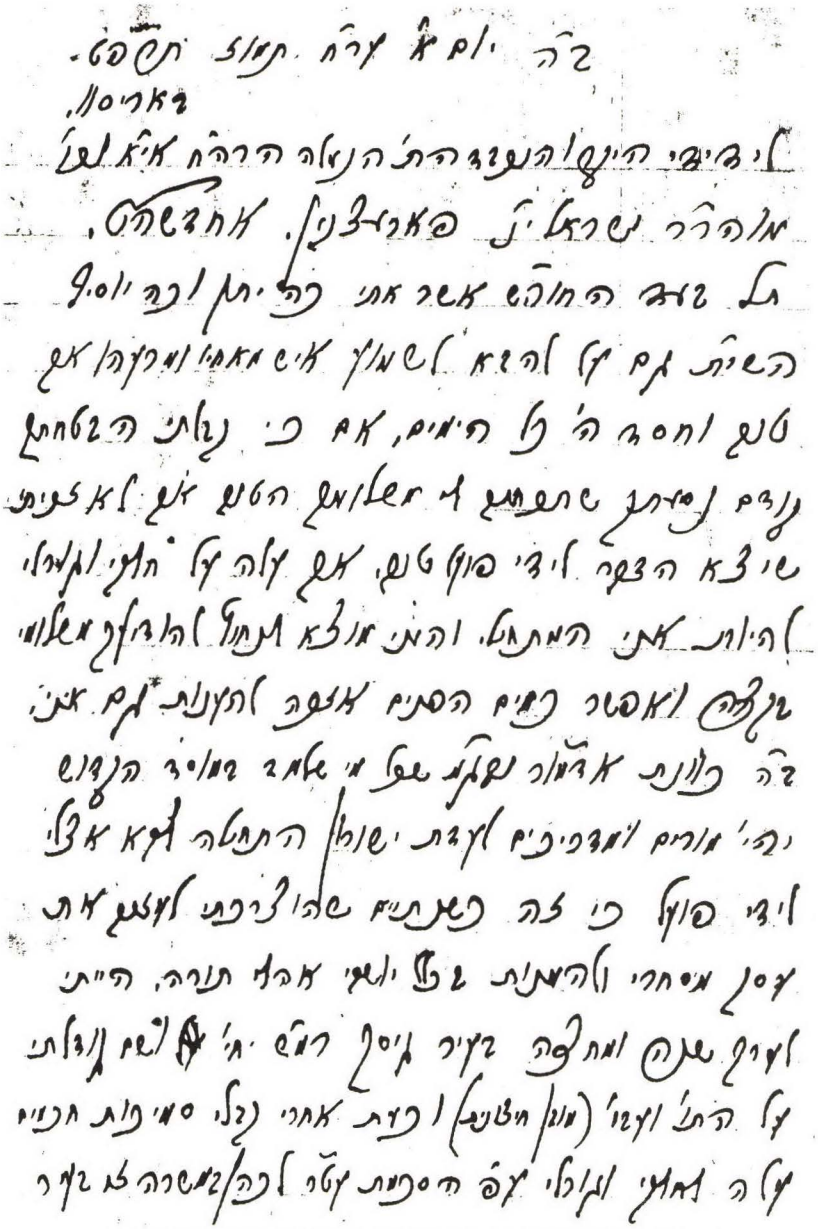

אגרת ה"ר יהודה ריז"יק (סענער), על קבלת רבנות באריסאוו

לעזוב את עסק מסחרי ולהמנות בכלל יושבי אהלי תורה. הייתי לערך שנה ומחצה בעיר גיסך רמ"ש יחי' [=היינו בבית מדרש לרבנים שיסד רבנו בנעויל, מקום מושב ה"ר מאיר שמחה חן גיסו של הר"י דזייקאבסאן] ושם גודלתי על התו' ועבו' (מובן חיצונית) וכעת אחרי קבלי סמיכות חכמים עלה לחלקי וגורלי ע"פ הסכמת עט"ר לכהן במשרה זו בעיר באריסאוו . . . ענין הטהרה צריך תיקון אצלינו וממש אין ביכולת להוציא ע"ז מבני העיר כי הכור עוני הולך ומתגדל מיום ליום.

ובאגרת ערב ט"ב מספר:

בימים אלו הי' לנו צער ועגמ"נ רב אודות באר המים המקו' דיו"ד סי' ר"א [– בשפה המחתרתית קראו למקוה בשם „יו"ד סי' ר"א" – שם הם הל' מקוואות] שרוצים לגזול מאתנו רועי גרר, ואם כי תקותינו חזקה שאחר ההשתדלות וסייעתא דשמיא ישאר בידנו, אבל אפי' אם יהי' כן ג"כ יהי' שינויים בזה, עד היום היתה חפשית בידינו וכעת רוצים עכ"פ שתהי' תחת רשותם ויהי' נצרך לשלם להם שכר חדשי עבורה. ובלאו השכירות שלהם היא דורשת ג"כ תיקון וגם לשלם לאיש המטפל בה כ"ה רוב' לחודש, כי ההכנסה אינה מספקת על ההוצאה שלה. תדע כי היא לא רק ביה"ט לאנשי עירנו כי באים אלי' מכל העיירות הסמוכות שאין להם ביה"ט כמו זעמבין קרופקי באבער וכדו'.

מה שהי' בסופו של דבר לא ידוע לנו. אך אם נשפוט לפי הכלל בשאר העיירות יש לשער שגם כאן הוחרמה המקוה, ורשיון לבניית מקוה חדשה לא ניתן.

מה שכן ידוע לנו הוא שבסופו של דבר נאסרו גם ה"ר יהודה ריזיק הנ"ל, שנפטר במאסר (ראה „רשימות דברים" (חיטריק) ח"ב ע' שכז. „ליובאוויטש וחייליה" ע' 442), וגם ה"ר מרדכי פיינשטיין (כנזכר בס' יהדות ברוסיה הסוביטית ע' 82). אך מאסרים אלו היו בשנים מאוחרות יותר.

בשנים אלה היו, כאמור, עיקר המקוואות במקומות מחתרתיים, שגם לזה הוזקקו לעזרה כספית ורבנו הי' משתדל לעזור כפי היכולת, ואף יותר מזה:

בתחלת קיץ תרצ"ג כותב ה"ר שאול ברוק מברדיטשוב אל מזכיר רבנו:

המקוה בפה מצבה נורא ואיום, ונא תראה להשתדל שיושלח לכה"פ סך שלשה עליו', כי הוא מוכרח מאד . . . בבקשה לענות לי על מכתבי ולשלוח לי איזה עזרה.

ורבנו משיבו בכ"ו אייר (אג"ק חי"א ג'תתקז):

שמחתי לשמוע משלומו, וגדולה תשוקתי במאד לידע בכל עת משלום כאו"א וב"ב שי' בפרטיות. בקשתו בדבר ג' בשבילה הנני שולח מבלי התחשב אשר אין שום מקור מאין לקחת הנני לוה ושולח.

וכך כותב באותה שעה ה"ר ש. ג. מהאמעל אל רבנו:

כאשר כתב אל אבינו הזקן שו"ב דמחנינו גאמעל עבור בתו „מקוה" אשר היא מסוכנת למות ר"ל וצריך על רפואה לכה"פ עשרה דאללאר ואין שום תשובה על מכתבו ע"כ באתי כמזכיר שתרחמו על בתו ולמעה"ש תשלחו התמיכה על רפואתה שלא תמות ר"ל שחיי ב"ב תלויים בחיי'.

ומשיבו על כך רבנו:

אין שום קופה מאין לקחת ורק מה שישיג גמ"ח ע"ח הפרטי, והנה הסכום דעשרה דאל' היא בלתי אפשרית, חמשה ישיג הלואה ויושלח.

וכמו"כ כותב ה"ר שמואל קיפניס מאוורוטש אל רבנו בסיון תרצ"ג (בעת כתיבת האגרת הי' במוסקבה, לשם נסע להשתדל לקבל היתר יציאה מרוסיא):

על חה"פ נסעתי לעירי הקודמת למען לחזק מעט ידים רפות וגם לחזק בדקי הבית ולפתור שאלות ביו"ד סי' ר"א [היא החזקת המקוה] אשר זה ג' שנים שהאיר כבודו עיני בהלכה זו במאה ספרים ועלה בידי לתקנה והלכה זו נתפשטה למעשה בכל הגליל אשר אין להם ספרים הנחוצים [ר"ל אין מקוה בעירם, לכן באים להשתמש במקוה שבאוורוטש] ועלה בידי על הוצאתה להשיג בחורף שלשים דאלר מארה"ב והוכרחתי לבא אחר החג בחזרה לפה מחמת ענין הנ"ל ותקון הענין מסרתי להגברי דשם אשר צועק ככרוכיא שנכנס בחובות אולי יוכל כ"ק לבא לעזרתי בעזר מעט בהלכה זו אבקש להשיבני.

ועוד על מצב המקוואות ברוסיא באותו קיץ כותב הרב האליבראדסקי:

קבלתי מכתבו והנני ממהר להשיב. מצב מ' סאה אשר במדה ידועה נוגע גם לי עד הנפש כראוי לכל חובב קדשי עמו, ידעו נא כי בעירנו המונה אלפי משפחות מבנ"י נשארה עוד אשר כמעט לבקרים אפקדנה, מקומה בחצר בהכנ"ס אשר ע"ש חסידי בראצלאוו, אולם לדאבונינו מספר קטן מבקרים אותה זקוקה הנה לתקנה, ומחוסר האמצעים רבתה העזובה בה.

ומעיר מיחאלאפאל כותב הרב חאזקעלעוויץ:

מצב מ' סאה נסתם מסבה הידועה, אך עוד יש רבים מבנ"י שיודעים בבירור גמור שנוהגים בפרישות כל ימות החורף ובקיץ יש פה נהר טוב.

וכשלא היו מצליחים לסותמה בדרכים אחרות היו אוסרים את המתעסקים בה. כך כותב הרב ליפמאן מבערשאד:

אחדים מחברינו העוסקים בצרכי המקוה נאסרו במאסר . . . על ענין אחד . . . ובכן שוממה היא ואין שם לבו לשכללה, מובן שאין אנו זקוקים עכשו לכסף בגללה.

בדרכים אלו ואחרות היו מביאים סוף סוף לסגירת המקוואות כמעט בכל העיירות.

רבנו לא התייאש מכך ובט"ז אייר תרצ"ד כותב אל ה"ר שלמה יוסף זוין (אג"ק חי"א ג'תתקפז):

נחוץ במאוד . . . רשימת העיירות שיש שם בתי טבילה, והעיקר במקומות שלא נמצא – באיזה אפשרות הי' להשיג זאת.

אך הלה השיבו בער"ח סיון:

ע"ד הלכות מקוואות אין מהצורך לשאול באיזו פשכ"ן [ערים] אינן, כי כמעט בכ"מ בעוה"ר אין, רק נצרך לשאול להיפך באיזהו מקומן עוד ישנן. ונער יכתבם.

על המקוואות האחדות שעדיין נשארו ברוסיא באותו קיץ תרצ"ד, קוראים אנו באגרות שנכתבו משם לרבנו במשך הקיץ. בג' בה"ב כותב ה"ר משה אקסילרוד:

עלתה בידי לתקן בקלימאוויץ הביה"ט שכמעט בהסביבה היא היחידה שנשארה, ה' ירחם על עמו ישראל ועלינו.

ורבנו משיבו (אג״ק חי״א ג׳תתקצה):

נהניתי במאד מאד מתיקון ביה״ט, והשי״ת יהי׳ בעזרו בגו״ר.

על המקוה בקרמנטשוג כותב הרב טאראשצאנסקי:

מקוה טהרה בעירנו ... ולכל בני סביבותינו כעת בסכנה, כי דורשת ... תיקון לחדש בנינה בעטאַזש התחתון וגם תיקון בנין העליון ... ומדקדקים מאד בזה״ז על תיקון כזה ... והוצאות יעלו כמה אלפים רו״כ ... ע״כ מגישים אנחנו ... לפני כ״ק ... ישיג נא משוחרי תושי׳ ... תרומת נדבתם על מצוה.

ועוד כותב משם הרב אברהם אלי׳ מייזיס, כעבור שבועות אחדים:

היות כי כבר כתב הרב דפה מכתב ע״ד המקוה ועדיין לא קבל תשו׳ ... ואם לא נעשה הבדק העולה לכמה אלפים, סכנתה מרובה על הצלתה, והיא מקוה אחת על כל העיירות הקרובות והרחוקות ... וכבר התחלנו בהבדק, ואני הח״מ מסרתי נפשי בהשתדלות רב השגתי גמ״ח על החשבון כי כ״ק יסמכני, כי אין בטבעי לחשוב הרבה במעשים אשר אני עושה, ולכן לא חשבתי גם עתה במה שעשיתי.

על המקוה בוויטעבסק כותב ה״ר שניאור זלמן קלמנסון:

השתדלותינו עם אנ״ש פה בוויטעבסק בהכשר המקוה דמחוז זארוציי, יתן השי״ת לתקן הדבר שלא תהי׳ זחילה הניכרת ח״ו ותוכלו בנות ישראל ליטהר כדת וכדין בלי שום פקפוק וערעור, ויזמין השי״ת האמצעים הנדרשים לדבר גדול ונחוץ והכרחי כזה שנוגע לכל העיירות והמחוזות הקרובים והרחוקים.

כעבור שנה וחצי כותב שוב בדבר המקוה בוויטעבסק, בחוהמ״פ תרצ״ו:

מצב ביה״ט דוויטעבסק עדיין בלי שום שינוי. שהיתי שם שלש ירחים, נתעוררה השתדלות, אבל תשובה נכונה עדיין לא נתקבלה. הייתי ג״כ בנעויל ודברתי עם אנ״ש שבמחנם המשתדלים ג״כ בענין כזה, ועדיין תלויים ועומדים ומצפים לישועה.

על המקוה בטולטשין כותב הרב בלעחמאן:

בדבר החזקת המקוה שלנו, כי קשה עלינו מאד הוצ׳ החזקתה ... אולי יש אפשרות להיות לנו לעזר.

רבנו השיבו:

לבי יכאב במאד על אשר אין לי האפשרות עתה. יכתוב כמה דרוש וארא פן יעזרני השי״ת שאוכל להשיג.

ועל כך כותב שוב אל רבנו:

ע״ד החזקת המצוה ... מה אומר ומה אדבר, ההוצאה גדולה ורבה ... נחוץ לנו כעת לשלם מס עבור ביה״ט קרוב לאלף רו״כ, והוצאות החימום בכל יום גדולות מאד, ולכן מה שיהי׳ בידי כ״ק להחזקה גדולה תחשב ... והנני בזה להודיע לכ״ק שאני משתדל ליסד מקואות בסביבותינו כמו בעיר וואפניארקע (עשרים וויארסט מעירנו), והחרדים נוסעים לטבילת מצוה לעירנו היו צריכים לשלם עבור נסיעה עשרה רו״כ, ואם יהי׳ ביה״ט שם לא יצטרכו לזה ... כן הי׳ אצלנו בנש״ק נכד הרב הצדיק הנקרא בפי כל דער סאווראנער רב זי״ע והתעורר גם הוא לעשות מקוה בעירו טשעטשעלניק. הוא אברך ירא וחרד ויש לו יסורים גדולים מזה שאין מקוה במחנו והוא מוכר כלי תשמיש שיש לו מירושת אבותיו לצורך זה, וכבר כתב בעצמו לכ״ק ולא קבל תשובה ויש לו יסורים מזה.

נכד הסאווראנער רב הנ״ל הוא הרב גיטערמאן, הכותב אל רבנו:

בעירנו אין מקוה, ועד השתא הי׳ מקוה בעיר אלגאפאל הסמוכה ולפני חה״פ נסתמה ... ואיזה אנשים הציעו לפני לעשות מקוה ולכתוב לעזרה לאיזה קאמיטעט, וגם פה בע״כ יסייעו לזה ... אבקש ... אחרי אשר אקבל מכ״ק מכתב אשר הוא יתן עזר ע״ז אז אשתדל בזה ותעשה המצוה בקרב הימים.

רבנו השיבו:

לדאבון לבנו אין לי שום אמצעים ... והנני חפץ להשתתף עמהם, ויכתבו לי כמה יעלה, כמה יתנו הבעה״ב, ומקרב לב עמוק הנני מבקשו להשתדל בזה.

ועל כך כותב שוב אל רבנו:

מוכן אני לעשות המקוה, ברם דא עקא שקבלתי נייר על בשר 42 קילא דורשים ממני, ווזג׳ הולכת אליהם ומבקשת בדמעות להסיר המס מאתי ועוד לא אדע איך יפול דבר, וא״כ יש לחשוב בדבר אם אתחיל לעשות המקוה שלא יָדע הדבר אליהם ... אבל בכל [לב] ונפש אתאמץ ...

וכעת הנני לכתוב חשבון ההוצאה ... חפשתי מקום אצל הנהר לעשות ע״י מעין, כי ע״י גשמים נחוץ לעשות הבורות מצימענט שעולה ביוקר גדול והחומר הזה הוא ביד הממשלה, וב״ה מצאתי מקום לעשות המקוה ע״י מעין והבורות ע״י נסרים שבקל יש למצאם, והבעה״ב שנותן מקום בביתו לעשות המקוה הוא בעצמו רוצה בעד זה ג׳ מאות רו״כ, והנסרים יעלו ב׳ מאות רו״כ, והנגר רוצה מאה רו״כ, ביחד הוא 600 רו׳, והסאמאווארן להחם יעלה 400 רו״כ, נמצא נחוץ אלף רו״כ, מלבד שאר הוצ׳ שיהיו נחוצים אחר גמר המלאכה, כמו הסקה ובלן להחם כל השנה, ולע״ע

אגרת הי"ר צבי הירש אלטשולער, על בניית מקוה מחתרתית ברוגוטשוב

נחוץ הסכום אלף רו״כ, ואיזו בע״ב הבטיחו לי ע״ז לערך על ה׳ מאות רו״כ ועוד ה׳ מאות חסרים ואין מבוא ע״ז רק הבטחת כ״ק ... בקשתי לעורר רח״ר שאפטר מהמס ... ובזכות המצוה יעזר לי להפקד בזרע ש״ק ... ואחשוב אי״ה אחר ש״ק להתחיל לעשות הבורות.

ועל המקוה בהייסין כותב הרב קאוושינער:

את תשורתו קבלתי, ומקרב לבי אושיט ברכתו ... אף שאינני מרויח כעת מרבנות אף פ״א [פרוטה אחת] מ״מ הי׳ לי בחורף מס״נ גדול ... ות״ל שעשיתי מקוה כשרה, ומיחם חדש בתוכה עם ג׳ אמבטיות, ובכל עש״ק אני עושה מקוה חמה, ולעת הצורך גם באמצע השבוע, ובחג הפסח וחג השבועות דברתי ע״ד טהרת המשפחה.

כך הגיעו לידינו שתי אגרות מחורף תרצ״ה ע״ד המקוה בעיר רוגוטשוב. באגרת הראשונה כותב ה״ר צבי הירש אלטשולער ביום ג׳ וארא תרצ״ה:

בעירנו ראגאטשאוו אין לנו שום מקוה, ומובן המכשולים מזה ... ואף שמצד החוק לא יותן רשיון ע״ז לבנות מקוה, אך זה בודאי, אם יבנה מקוה באיזו חדר, שלא יוודע, אז בודאי ישאר הדבר ולא יחוש להם כלום. ובטח נוכל לעשות איזו מקוה פשוטה רק ע״פ דין תורה. רק שצריכים ע״ז סך לא מרובה, לערך 10 דאללער, ואז נשיג איזו מקום ונעשה, ולא יבואו כל העיר ח״ו לידי מכשולים ר״ל.

על התוצאות אנו קוראים באגרת ה׳ ויקהל תרצ״ה, שחתומים עליה ארבעה מאנשי ראהאטשאוו, ובה נאמר:

זה כמה שנדברו יראי הד׳ איש לרעהו – דייקא (דעל הפומבית שלטא עינא בישא כדרז״ל) איך להתעלות במקוה ישראל וגו׳. דלהתחיל באמצעים מקומיים הוא מן הנמנעות מפני כמה טעמים וד״ל. והנה אחר שיקבל ר״צ שו״ב דפה ממרום קדושתו את הסכום להנ״ל, אם שאחז הנ״ל סכום מועט מאד, אף לפי ערך בנין קטן ופשוט, אבל אין דנין אפשר מאי־אפשר, דתקותינו חזקה דאם יהי׳ האפשרות בודאי שתרבו כפי שכתב ר״צ שו״ב הנ״ל ובעזר הד׳ נוכל לברך על המוגמר.

סקירה על המקוואות שנסגרו, בעיירות שונות, נמצאת בס׳ יהודים ויהדות בברית המועצות ע׳ 106־105. ועל המצב בשנים המוקדמות יותר – לעיל פרק ה. ובס׳ יהדות ברוסיה הסובייטית ע׳ צב.

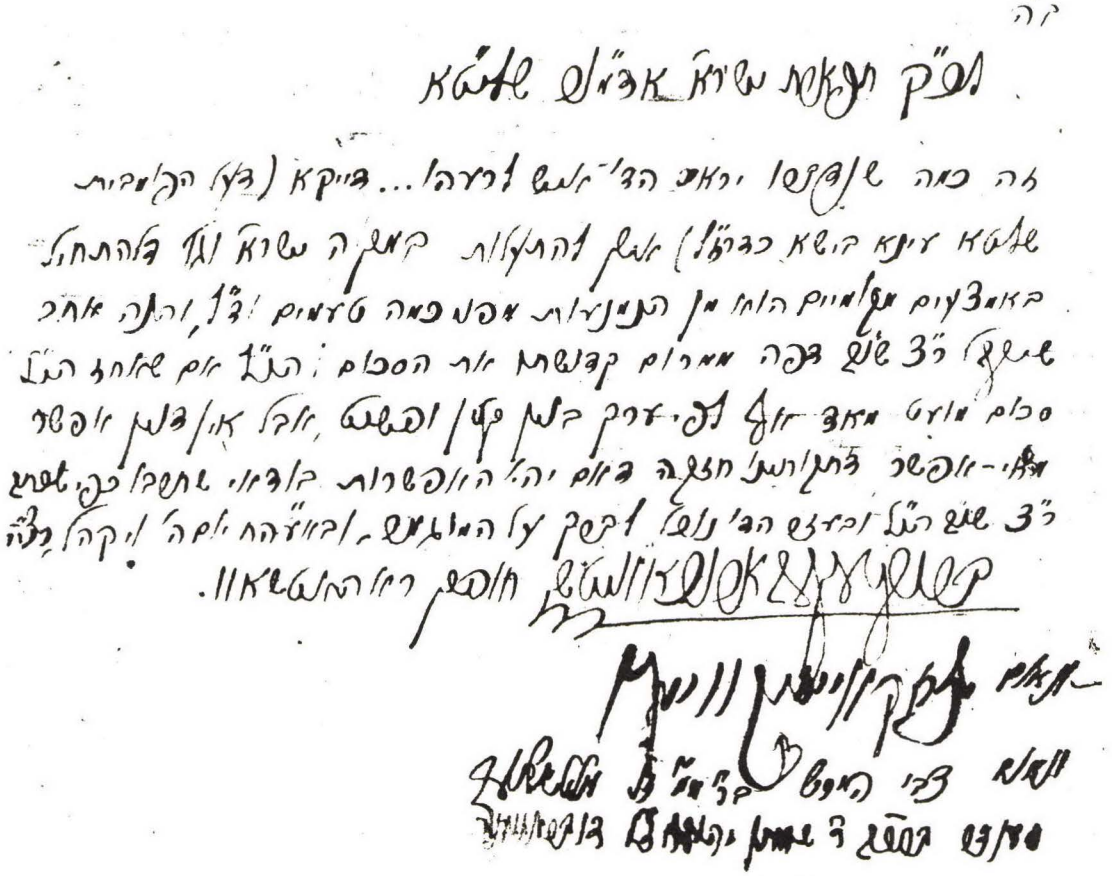

אגרת אנשי רוגוטשוב, על בניית המקוה המחתרתית

פרק לט

הרדיפות נגד הרבנים והמשרתים בקודש

הרדיפות נגד הרבנים התחילו מיד בשנים הראשונות לשלטון הסובייטי, בעיקר ע"י השמצות אישיות ועלילות. מזמן לזמן הלכו האמצעים והחמירו. השתמשו בשלילת זכויותיהם הטלת מסים כבדים והפעלת לחץ על הרבנים להתפטר ממשרתם. כאשר גם זה לא עזר גורשו ממעונותיהם והוחרם רכושם. בשנים המאוחרות יותר רבו המקרים של מאסר, גלות ועונש מות, הי"ד.

סקירה כללית על כל זאת נמצאת בס' יהדות ברוסיה הסובייטית ע' סו־עג. יהודים ויהדות בברית המועצות ע' 82־75. שם גם מופיעה רשימה חלקית של רבני קהלות שנאסרו, הוגלו ונהרגו בשנים תרצ"ז־ט.

על מאסרים המוניים אלה, של אנ"ש בכלל והרבנים בפרט, שהתקיימו בעיקר בשנים תרצ"ז־ט, יסופר להלן פרקים מג־ו. יובאו כאן דוגמאות אחדות מהרדיפות של שנת תר"צ וסמוכותיה, עליהן מספר רבנו באגרת כ"ח שבט (אג"ק חי"א ג'תתכז):

השמועות הבאות מרוסיא מאת הרבנים ומשמשי בקדש, מבהילות הנה, ומעידות אשר מצבם של הרבנים שמה כבר ירד למדריגה שאין למטה הימנה, צרותיהם מי יוכל לספר ועוברות כל גבול, נתונים המה לקלון ולשמצה, מטה לחמם נשבר, מגורשים ממעונותיהם, מסים וארנוניות מטילים עליהם בסכומים כאלו שאי אפשר לשלמם, וזה גורם אחריו מאסר בבתי הסהר, מכתביהם פולחים כליות ולב, צועקים הצילונו, באו לעזרתינו, ואם נוסיף עוד לעמוד מרחוק ולהחריש בעת הזאת ומצאנו עון.

וכבר ביו"ד מ"ח תרפ"ט כותב רבנו (שם ג'תתכא):

בפרט בעת האחרונה אשר מכירת הלחם היא רק על פתקאות לבעלי עבודה ומלאכה, הרבנים שי' שומרי משמרת הקודש והזקנים הלומדי תורה רעבים ללחם בלי שום הגזמה והמצב איום ונורא.

אך בשנת תר"ץ החמיר המצב בהרבה, שאז התחילו מעשי גירוש הרבנים והחרמת רכושם. ה"ר אלכסנדר סענדר יודאסין מספר על תקופה זו בהקדמת ספרו „תומכי תמימים":

בתשרי תרפ"ג נתקבלתי לרב בעיר המהוללה קריווראג אוקרייאינא. ראיתי כבוד הרבנות, אך זה

ה"ר אלכסנדר סענדר יודאסין

הי' יוצא מהכלל, כל הגה אשר יצא מפי הי' להם קודש, אבל זה הי' הגורם לרדיפות מצד היבסקציא והימים היו ימי סטלין ימ"ש, לא כהנהגה דזמננו. פעמים ישבתי בבית הסוהר על לא דבר (אף כי רק על איזה ימים)... כשבא שנת תר"צ ליל עקירת הבורז'ואזיא והאגרוף בכל רחבי רוסיא, הוא ליל 13 ינואר 1930 למספרם, התנדבו גם בעירי כשלשת אלפים פועלים ופועלות אשר הלכו ובדקו מבית לבית לאלו אשר נחשבו לעשירים ואגרופנים ולקחו מכל אשר מצאו אצלי כסף כלים יקרים שעון כיס ושעון קיר הכל רשמו בחוק ותחת קבלה, והדברים היותר גדולים כמו מטות, מזרונים, המזנון והארונות האדרת שלי והמעיל של אשתי על כל זה חתמתי שהנני חייב לשמור על זה כפקדון עד שיקבלו ממני וכן הי' כי אחרי שבועיים באו עם אוטו ולקחו את הכל, ולבד זאת החליטו לשלחני לגלות על ג' שנים. מתחלה חשבו לשלח אותי לסולובקי והוא אי בים הצפוני כחמש מאות ק"מ צפונה לארכנגלסק אחרי זה בהשתדלות ידידי הרופאים שבעיר החליטו לשלחני בעיירה נדחת באוקרייאינא „פרבומיסק" במקום שאין שם פועלים, טענתם היתה כי הנני מדחה את הפועלים

מאמונתם בממשלה הסובייטית והנני מפטם אותם באמונת השי״ת. שנים עשר יום נתנו לי ארכה ואת משפחתי הוציאו מהדירה בת ששה חדרים ומשפחתי הוכרחה לנסוע לכפר ע״י העיר עד שאסתדר איך שהוא בגלות, יום לפני יציאתי לגלות התאספו כל היהודים לבית הכנסת „חברה משניות״ אשר נשאר עוד בידינו והתפללנו שם תפלת מנחה ומעריב.

לא אשכח את החזרת הש״ץ של ר׳ אשר ז״ל גיזונטרמן בעל מכלת סיטונאי, בכיותיו ובכיות כל העם ואני אם כי לא בכיתי, אך צערי הי׳ גדול מזה שהנני נפרד מקהל מסור אלי כ״כ.

אחר יותר משנה הבאתי את משפחתי אלי ואחרי שריציתי בגלות השלש שנים, נסעתי למוסקבה וע״י השתדלות הרבנות הראשית לא״י נפדתי בכסף מלא והרשו לי ולמשפחתי לצאת את רוסיא ובעהי״ת באתי לאה״ק בשנת תרצ״ד, כל זה הוא קצת ממה שסבלנו וממה שאפשר לגלות.

כך הי׳ גם מצבו של הרב מנחם מענדל הילביץ הרב דזעמבין שמצאו אצלו מספר מטבעות קטנות ממכירה פרטית וגורש בשל כך מעירו זעמבין לגלות ג׳ שנים לסנאווסק.

ביו״ד אלול תרצ״א כותב חתנו ה״ר אברהם ברוך פעווזנער אל ה״ר ישראל דזייקאבסאן:

חותני הרה״ג שי׳ נשלח עוד בערב ר״ה העבר מעירו עבור איזה סך „קליין געלט״ שנמצא אצלו ממכירה פרטית דשמרי[ם] וכו׳ ה״ה כעת בסנאווסק, מצבו שם דחוק מאד ה״י, חפצי ביתו מכר בלחם, גם הבית בעצמו נכונה לימכר ה״י.

בי״ב למסב״י [כ״ז ניסן] תרצ״ב כותב הוא בעצמו להנ״ל:

אני נגרשתי מזעמבין בגלות על ג׳ שנים פה סנובסק, ובתי אלמנת חתני ר״ש ז״ל [– ר׳ שילם קוראטין] וב׳ בני׳ יחיו שהם ג״כ תמימים הם אצלי, ומובן כי אין לי על מי להשען רק על אבינו שבשמים.

ובעש״ק ראה תרצ״ב מוסיף:

זה כשתי שנים אשר הוא בסנאווסק שנתחייב גלות ג׳ שנים מחמת שמכרתי על ערך למ״ד ר[ובל] מטבעות קטנות של כסף, ומובן מצבי האיום והנורא שנשארתי לפה״נ בלי שום משען לחם כו׳. ואעפ״כ השי״ת הזן ומפרנס העולם כולו איך שיהי׳ דחה הזמן ב׳ שנים לערך, אם לא אכל לחם לשובע מחמת היקרות הגדול ששורר, וכעת רעב ממש ר״ל, מחמת שמנעו להערלים למכור דגן וקמ״ח על השוק, וע״כ אם במטמוניות מוכר גם עבור מאה רו״כ א פוד קשה וכמעט א״א להשיג. ואם בזמן הקציר כך איך יהי׳ על להבא, ה׳ ירחם.

אחד החותם ישראל דובער כותב באגרת ח׳ שבט תרצ״ד:

ישבתי בעירה קטנה מעלעין בתור רב ארבע ושלשים שנה. בשנים האחרונות היתה ישיבתי בשם בלי שום תועלת . . . והנה בימי חג הסכות לקחו ממני ביתי וגני ואותי וב״ב גרשו החוצה וכל חפצי השליכו החוצה ביום גשם ביום שמחת תורה.

וה״ר לייב הלל גלוסקין כותב בי״ט כסלו תרצ״ה:

בשנת תרצ״ב בחדש שבט וקור ורוח נורא ושלג על פני כל הארץ באו וזרקו אותי מבית דירתי ונתנו לי דירה חורבה אשר השלג הי׳ על הכותלים מן הארץ עד שמי קורה. וכאשר עברו עוד שני שנים בשנת תרצ״ד מעשה הי׳ ערב ש״ק בשעה 1 אחר הצהרים, ג״כ בחדש שבט, וזוגתי הכינה מאכלי שבת והתחילה רק להסיק התנור בית החורף, באו וזרקו את כל המטלטלין ואת כל אשר בבית, וגם שני ספרי תורות אשר הי׳ אצלי, את הכל זרקו והניחו בחצר פתוחה, וששה שבועות רצופים לא הי׳ לי מקום דירה, ומוכרח הייתי להיות במקום אחד וב״ב במקום אחר . . .

לייב הלל בן א״מ מנחם מענדל ז״ל גלושקין
שו״ב ומו״צ דפה זנאמענקא

אלו הם הדרכים שהיו נוגשים בהם את הרבנים והשו״בים ומכריחים אותם להתפטר מעבודת הקודש. בנוסף להטלת מסים כבדים, שאין הרב יכול לעמוד בהם, שלרש אין כל. גם הקהלה המרוששת לא יכלה להשיג כסף זה. באופן כזה היו מאלצים את הרב להתפטר ממשרתו, לפחות באופן רשמי, שגם אז הוא עדיין מוגדר כמשולל זכויות ואין לו כל מקור לפרנס את ביתו.

כך כותב אל רבנו הרב קאושינער מקיטאיגאראד, בסיון תרצ״ג:

הוכרחתי לעקור דירתי מקיטאיגאראד לפה הייסין יען שהעמיסו שם עלי מסים כבדים ונוראים מפאת הרבנות ובליל חג הפסח סדר א׳ מיד שבאתי מבהמד״ר וחפצתי לערוך הסדר, תיכף נקראתי . . . לשלם המס 260 רו״כ ולא הי׳ לי ע״ז אף פרוטה, כי אין לי מהרבנות מאומה וגוע ברעב עם ב״ב ונתעכבתי שם עד אחר חצות לבלבל המוחין, ואח״כ נתחפשתי [מלשון חופש] ובאתי לביתי וערכתי הסדר שעה 2 בלילה. מובן מאליו כמה שפיכת דמים נשפך מאתי אז.

הרב פיליפאווסקי מאוניעטשיא לא היה יכול לשית עצות בנפשו ופנה בשאלה זו אל רבנו בסיון תרצ״ג:

עם כת״ר הסליחה שלא השבתי מיד על מכתבו כי הייתי בבחי׳ מלך אסור ברהטים מאן מלכי רבנן . . . וב״ה שיצאתי בשלום.

הפלפולים במס׳ עירובין (כלומר וישם המלך

הרדיפות נגד הרבנים והמשרתים בקודש

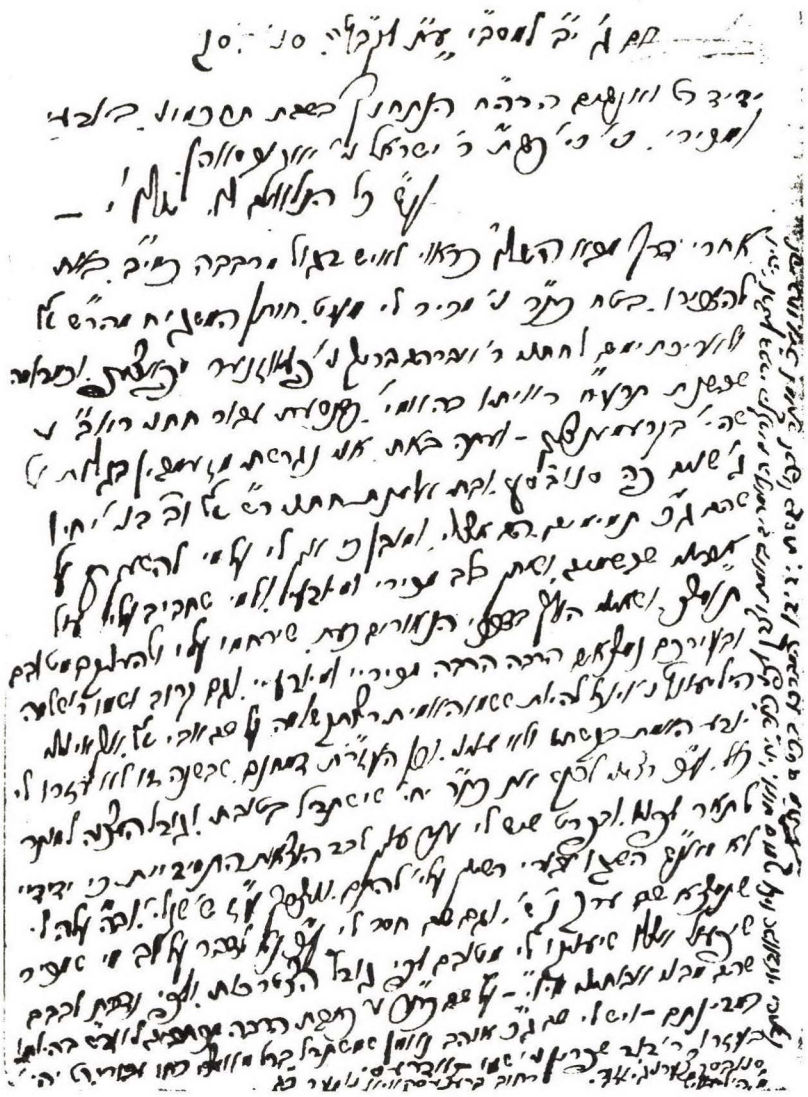

אגרת ה״ר מנחם מענדל הילביץ, על גירושו מעירו זעמבין

אחשורוש מס כו׳) כי בהי״ת אני על משמרתי אעמודה ולא נסתי מהמערכה ולא לבשתי אדרת שער למען כחש ח״ו ובעד כל אלה פלפלו עמי בערך ח׳ מאות דפים [הטילו עליו מס 800 רו״כ], ולדאבון לבנו נתפרדה העדה ונשארו רק החרש והמסגר כפשוטו, ובמטותא מכת״ר למסור למרן שליט״א לשאול בעצתו אם כדאי לסלק באופן רשמי ממשמרתי.

אני על משמרתי אעמודה וב״ה לפי הערך והיכולת עלה בידי בענינים רבים העומדים ברומו של עולם היהדות, אך המחזיקים והתומכים גילו דעתם שאהי׳ בבחי׳ עלמא דאתכסיא [שלאחר התפטרות רשמית ימשיך להתעסק בענין הרבנות במחתרת] מכמה טעמים ונמוקים והעיקר שסוברים אם אסלק ידי אז אעשה הדרן וסיום למס׳ עירוכין החמורה [יבטלו המס שהטילו], אך חוששני ומסופקני אם יועיל, הלא צריכים להראות מהיכן ירק זה חי והם לא יאמינו. כן שלא שלחתי את בני שי׳ לבי אבידן [לבית הספר הממשלתי] ר״ל. אבל חוששני אולי חו״נ [חוזר וניעור] וה׳ ישמור.

מענה רבנו אליו לא הגיענו.

וכך כותב, באותו קיץ, ה״ר יואל איטקין מקריוואי־ראג, בקשר להה״ר יהושע דוכין:

בסביבותינו מתגורר התמים ר׳ יהושע דוכין. מראש בא בתור שו״ב למושבה החדשה אשר בגלילותנו אך מפני גודל המס אשר הטילו עליו עזב את השו״ב ועובד את האדמה ועכ״ז לא ישבע לחם ובצדקתו ותומתו עומד כמו שהי׳.

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

כל זאת בשנת תרצ״ג. על מקרה נוסף של מאסר רב שלא היה ביכלתו לשלם המסים שהוקצבו עליו כותבת אשתו של הרב גירזעל מאסטער, בקיץ תרצ״ד, אל רבנו:

מיך האט געטראפען א גרויסע צרה. מען איז געקומען און צוגענומען מיין מאן אין טורמע אויף 3 יאר פער נאלאגען 1000 רו״כ. און איך בין געבליבען מיט 3 פיצלעך קינדער . . . איך בעט אייך זייער הייליגע[ר] רבי בעט גאט ער זאל ארויס חאטש א גאנצער פון דארטען. זעט מען זאל ראטעוועט ווידפעל מען קען. מיר זיינען כסדר אין גרויסע צרות, נאר דאס וועט אונז שוין אומבריינגען פון דער וועלט.

* * *

עד כאן דובר על מאסרים וגירושים של רבנים יחידים, היו גם מאסרים המוניים של רבנים.

בשנת תר״ץ ביקר הרב גלזר מארה״ב ברוסיא ושהה משך זמן במינסק. אחר שחזר לארה״ב ופרסם את רדיפות הדת שראה שם, נאסרו שם שלשים רבנים ועסקנים יהודים, כמסופר כ״ז ב„יהדות ברוסיה הסובייטית״ ע׳ ע; מ. הילדסהיימר, פרשת רבני מינסק ומאסר רבי יחזקאל אברמסקי, המעין, כרך י״ז גליון ב ע׳ 4.

ומה היו רדיפות הדת שראה הרב גלזר במינסק? בירחון שערי ציון (ירושלים שבט־אד״ש תרפ״ט טו, ב) מסופר:

רדיפת הדת ברוסיה הסובייטית

– בית־הכנסת הגדול במינסק הוחרם ע״י השלטונות הסובייטים יחד עם הבנינים הצבוריים אשר מסביב לבהכ״נ כמו כן תפסו השלטונות את בית־המדרש והבית אשר גר בו הרב גלוסקין הרב ממינסק חתנו של הגאון ר׳ אליעזר רבינוביץ זצ״ל.

בשעת מאסר שלשים הרבנים הי׳ רבנו בארה״ב. באגרת כ״ה שבט תר״צ כותב אל הרמ״מ רוטשטיין (אג״ק ח״ב תעב):

מידידי הרמ״ד שי׳ דובין קבלנו תלגרמה שמודיע בשם כבודו השמועה המעציבה ממעשה מינסק, וכפה״נ השמועות לא היו נכונות כ״כ. שלחנו ט״ו תלגרמות לאנשים חשובים שונים באמריקא ובמדינות אחרות בבקשה להשתדל עבור האסירים, וכלם השיבו שנכונים לעשות בזה מה שיוכלו והסינטאר בארא שלח תלגרמה לרוסיא בנדון זה, ויש לקוות אשר בעה״י יוציאו ממסגר אסיר. משתדלים אנו ג״כ שיפעלו אצל ממשלת רוסיא שתרשה להרבנים האסירים לעזוב את רוסיא. יתן ה׳ ויעלה חפצנו בידינו . . .

ברגע זו באה ידיעת הסענטר בארא, אשר קיבל ידיעה כי חופשה ניתן להרבנים זולת לשלשה אשר עודם יושבים במאסר, ובטוח כי לא יאונה להם כל רע ח״ו, השי״ת יחוס וירחם.

השתדלותו של רבנו בפרשת רבני מינסק הועילה, אך עדיין נשארו רבנים רבים ברחבי רוסיא במאסר. על כל הנ״ל כותב רבנו באגרת ג׳ ניסן תר״ץ:

אודות רבני מינסק שי׳ נעשה השתדלות מיוחדה ות״ל שעלתה, אבל מה נעשה עתה עם הנדונים, הרה״ג לאזאראוו שליט״א וחבירו שי׳ עם הנאסרים מחותני הגרל״י שליט״א וחבריו שי׳, אוי מה הי׳ לנו.

על מאסר הרב לאזאראוו יסופר להלן פרק עג. אך מאסרו זה של הגאון הר׳ לוי יצחק שניאורסאהן, אבי כ״ק אדמו״ר שליט״א, לא ידוע לנו ממקור אחר; מסתבר שלא נמשך זמן רב.

אחד מרבני מינסק הי׳ ה״ר אברהם ברוך פעווזנער (חתנו של הרמ״מ הילביץ הנ״ל), והוא כותב ברמז לה״ר ישראל דזייקאבסאן, על המאסר במינסק, ביום ב׳ בלק תר״ץ:

ה״ר אברהם ברוך פעווזנער

כמדומה שכבר נודע לך כי בחורף העבר נחליתי ל״ע [– הוא המאסר] במחלה כבדה ר״ל, ואף כי תודות להשי״ת קמתי והתהלכתי בחוץ על משענתי, אבל איננו אחראי׳ שלא תשוב המחלה עוד, כי עיקר סיבת המחלה היא הדירה רעה [– היא מדינת רוסיא] אשר נמצאתי בה, אשר רבים וכן שלמי׳ נחלי׳ מזה, אף כי בריאים בתכלית בכל האברים וכ״ש אנו אשר מזגנו חלש וכאוב ה״י ירפאני רפו״ש בגו״ר.

והנה היות ד״ז ידוע לכל, ע״כ תיכף ביציאתי מבית החולים כל קרוביי ומיודעיי להשתדל בזה

הרדיפות נגד הרבנים והמשרתים בקודש

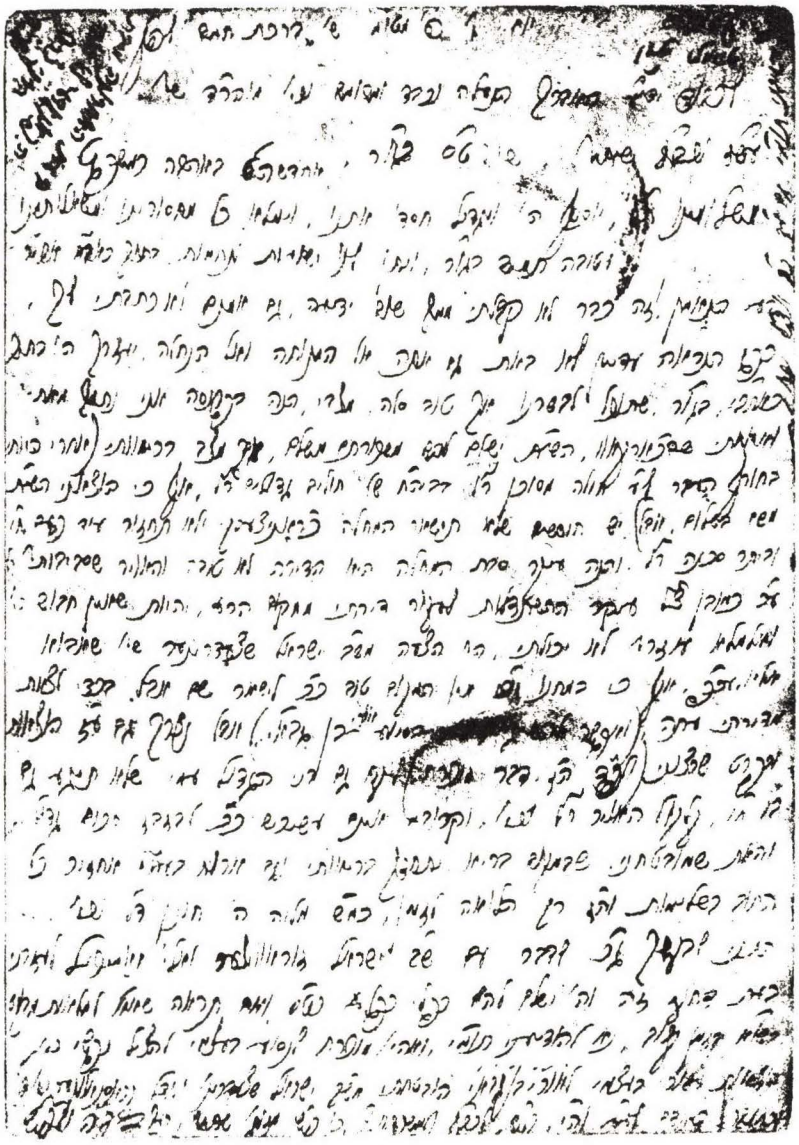

אגרת ה״ר אברהם ברוך פעווזער, על מאסרו והרצון לצאת את רוסיא

שאחליף את הדירה [– לצאת את רוסיא] בלי שום תירוץ ועיכוב, אבל זהו דבר כבד וקשה עד למאד וצריך לזה השתדלות רב וגם סך גדול.

על רצון אנ״ש לעזוב את רוסיא עוד יסופר להלן פרקים ק־קד. יועתק בזה קטע נוסף על המאסר, שרא״ב פעווזנער מספר עליו באגרת ג׳ מטו״מ תר״ץ:

מצב בריאותי (אחרי היותי בחורף העבר ל״ע חולה מסוכן ר״ל בביה״ח של חולים גדולים ר״ל, אף כי הוציאני השי״ת משם בשלום, אבל) יש חוששים שלא תישאר המחלה כראניצעסקי [כרונית], ולא תחזור עוד פעם ח״ו וביתר סכנה ר״ל.

מ״מ נשאר במינסק עד קיץ תרצ״א, שאז, ביום אחד באו לביתו (הוא לא הי׳ אז בבית) והכריחו את זוגתו תי׳ וב״ב לצאת מהבית ומהעיר. היא לקחה את הילדים ונסעה לבית אבי׳ ה״ר מנחם מענדל הילביץ, שכבר סופר לעיל שנשלח לגלות (מזעמבין) לסנאווסק. אחריהם בא לשם גם ה״ר אברהם ברוך הנ״ל הכותב על כך משם ביו״ד אלול תרצ״א:

אחרי אשר עבר עלי בחורף תר״ץ, ובסבת המצב בגו״ר, ניזוז ממקומו ה״י וימלא כל מחסורינו ומשאלותינו לטובה בגו״ר תכה״י.

באותו קיץ גורש מביתו גם ה״ר משה אקסלרוד, שהי׳ רב בסוראז, שעל כך מספר באגרת א׳ דברים:

מגרשים אותי מדירה שלי וממש ח״ו שלא נתגלגל בחוץ עם ילדי הקט׳ ה׳ ירחם עלינו.

ובתחלת חורף תרצ״ב אף נאסר לזמן קצר, על כך מספר באגרת א׳ ויחי:

בשבוע העברה קיימתי מצות ישיבה ותודה לה׳ שברכתי גם ברכת הגומל.

מ״מ נשאר בסוראז עד הקיץ שאז כותב להר״י דזייקאבסאן:

הריצותי מכתב לאבינו כ״ק א״ש ובארתי בפרטיות מצבינו שכפי הנראה עלי לעזוב את מחני שהנני עתה מפני חמת המציק, והי׳ תשובתו להעתיק דירתי למקומו שהי׳ דר שם לענינ[גרד].

מספיקות הן דוגמאות אלו להמחיש את עינוייהם של הרבנים ע״י נוגשיהם ברוסיא, בשנים אלו שאנו דנים בהן כאן, הן שנות תר״צ־תרצ״ג.

* * *

לא רק הרבנים נרדפו בתקופה זו אלא גם כל מי שיראת ה׳ בלבו.

בתור דוגמא אחת מני אלפים אפשר לקחת את סיפור מאסרו של ה״ר רפאל נחמן הכהן, שנאסר באותה שעה במוסקווא, כמסופר בארוכה בספרו מאחורי מסך הברזל:

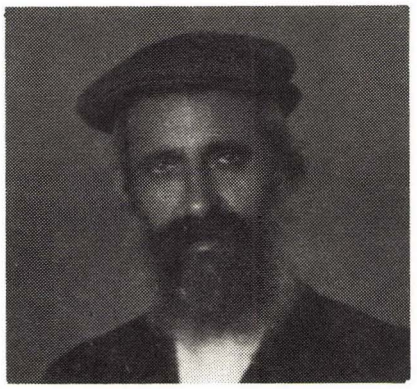

ה״ר רפאל נחמן הכהן

בשבת־קדש ח״י סיון תר״ץ קיבלתי מכתב מהג.פ.או. ובו כתוב:

„עליך להתייצב במשרד הג.פ.או. ברח׳ לוביאנקה מס׳ 2 ביום ראשון 15.6.1930 בשעה 11:00״.

פחד גדול נפל עלי, על אשתי, על הורי ועל ידידי הקרובים ביותר . . . ומה חטאי הנוספים? אולי בענייני דת . . . הממשלה סגרה את המקוה במוסקבה בתואנה כלשהי, הקימו מקוה במקום אחר, אולם גם הוא לא מצא חן בעיניהם, אמרו: „הנקיון איננו מספיק כאן״ וסגרוהו. בכל פעם שהקימו מקוה היתה הממשלה סוגרת אותו . . . ואולי בגלל חדרי „תומכי תמימים״ שהתקיימו במוסקבה במחתרת, בהם למדו רבים מילדי ישראל. אולם הם ידועים רק לאנ״ש העוסקים בהם . . .

למחרת, ב־12:30 לפני הצהריים, הלכתי לג.פ.או. אבי ז״ל ליווני עד דלת בית הג.פ.או., זה לא הי׳ רחוק ממקום מגורי, הי׳ זה ברחוב לוביאנקה, הבית הראשון מס׳ 2. קיבלתי ברכת־פרידה מאבי, נכנסתי פנימה וניגשתי למודיעין כשבידי הפתק שבו צו ההתייצבות . . . הוא לחץ בכפתור וחייל הופיע. אמר לו: „הוליכהו אל החוקר טימופיוב!״. החייל הובילני והעלני לקומה שלישית. נכנסנו לפרוזדור ארוך והלכנו בו, עברנו על פני דלתות רבות עד אשר נעצר החייל לפני דלת אחת, פתחה והכניסני לתוך חדר. שם עמד שולחן אשר עליו היו מונחים תיקים רבים, ניירות וכדו׳. לשולחן זה ישב צעיר כבן שלושים וחמש שנה, פניו רכים ועדינים והוא מעשן סיגריות. הוא הזמינני לשבת ליד השולחן מעברו השני. עכשיו החל משוחח עמי אודות דברים הנראים לך צדדיים לחלוטין, ואתה אינך יודע עדיין מה רוצה הוא ממך. שאלני: „בן כמה אתה? (הייתי אז כבן שלושים שנה). היכן נולדת? איפה גרת? כמה דירות החלפת כאן במוסקבה? מה מעשיך עתה? במה עסקת לפנים? מהו מקום־מוצאה של האשה? כמה ילדים לך? בני כמה הם?״ ועוד שאלות כהנה וכהנה. לא ראיתי שרשם משהו. לבסוף אמר לי: „הפעם סיימנו״.

ואני בתמימותי הייתי סבור שזהו הסוף וחוזר אני לביתי. אבל לא כן הי׳, היתה זו רק התחלה לפרשה ארוכה. הנה לחיצה בכפתור, חייל מופיע, ואני בטוח שבוודאי כשם שהכניסני לכאן – יוציאני החוצה, אבל הוא קיבל פקודה מהחוקר שלי להוליכני למטה, לבית־הסוהר. ולי אמר החוקר: „אתה אסור!״. „מדוע? מה פשעי? מה חטאתי?״ – שאלתיו. „ישצ׳ו פוגברים (עוד נשוחח)״ ענה לי, ויקם וילך לו. החייל הוליכני למטה, הכניסני לתוך חדר ואת הדלת נעל אחריו . . .

עברו כמה ימים והנה מזמינים אותי לחקירה אצל אותו חוקר אשר הייתי כבר, אצל החוקר טימופיוב. הפעם דיבר איתי החוקר על ענייני פוליטיקה וישאלני: „כיצד אתה מתייחס לממשלה, חבר כגון? המרוצה אתה?״ עניתי לו: „גרתי ברוסטוב, שם היו הדיניקינים והם שונאי ישראל היו, עשו פוגרומים וכו׳, עכשיו כשהתפטרנו מכל אלה, בוודאי מרוצה אנוכי״.

אמר לי החוקר: „אוהו! היית ברוסטוב!? והרי ראית שם את הרבי שניאורסון. הנכנסת אליו״? „כן״ עניתי, „התפללתי בבית־הכנסת שלו ומובן שראיתיו״.

ועכשיו הגיע לשאלה המכריעה: „קיימים שם חדרי תלמוד־תורה בהם מלמדים ילדים קטנים תורה! בוודאי גם אתה עסקת בזה״.

הרדיפות נגד הרבנים והמשרתים בקודש

„אינני יודע משום דבר", עניתי.

בחקירה זאת נתגלתה לפני כוונת החקירות . . .

באחת החקירות אמר לי החוקר: „היום לא אפציר בך כתמיד לגלות לי על כל ה‚חדרים' הקיימים בסתר במוסקבה. רק דבר אחד מבקש אני ממך: קרא לי בשמות כל ידידיך ומכריך!".

„אין לי אף ידיד ומכר, אני עובד את עבודתי לבד בביתי ואין לי כל מכרים" . . .

„שמע, חבר כגן!" אמר לי החוקר, „רבות שוחחתי אתך והספקתי להכירך היטב. נוכחתי לדעת כי איש הגון אתה, נאמן וטוב־לב, ומוכרח אני להודות על האמת ולומר שבג.פ.או. ישנם בני־אדם שונים, ביניהם אנשים לא טובים אשר בגללם מפורסם הג.פ.או. כמוסד נורא ואיום. וזאת בגלל המחסור באנשים ישרי־דרך וישרי־לב. עקב זאת רוצה אנוכי להציע לך לעבוד אצלנו. אינך מוכרח לשבת כאן בג.פ.או., לא ולא. אתה תמשיך לעבוד את עבודתך אשר בה עבדת עד עתה, בשרוכי־הנעליים שלך, ותתנהג בדיוק כפי אשר התנהגת תמיד. הלוך תלך לבית־הכנסת להתפלל וכו' וכו'. אלא מה תהי' פעולתך? – אחת לחודש תבוא למקום מסוים ותספר מה שמעת בבית־הכנסת. מה משוחחים האנשים. תמסור פרטים אודות אנשים מסוימים מה עשו, מה אמרו וכו'" . . .

בחקירה האחרונה נכזבה תוחלתם. מרגל הג.פ.או. לא אהי'. עברו ימים אחדים והנה נכנס אחד הפקידים וקורא בקול: „רפאל בורוכוביץ כגן!" ניגשתי אליו. אז הוציא גליון־נייר, בו כתוב הי' פסק־דיני, וקרא בקול: „גלות לאורל למשך שלוש שנים".

כך נענש על אשר לא הסכים ליהפך לסוכנם של הג. פ. או.

* * *

מצב זה הלך והחמיר משנה לשנה. ועל הלך הרוח בין אנ"ש אפשר לקרוא באגרת ה"ר יוסף ליפמן פאטשין מי"א כסלו תרצ"ג:

המבין יבין מהחָלָק יותר מהכתוב כו' מרת נפשנו כו' ועל כל פסיעה ופסי' טורפים ודורסים אותנו ועומדים אנחנו תמיד בעול המס"נ ממש אשר אין עוד רוח באפינו ולבי נשפך כמים בכל עת.

ובאגרת כ"ז טבת מוסיף:

אם הי' יודע המצב היומי אזניו תצילנה ושערותיו יעמדו, על הרדיפות הרבים אשר קמים עלינו בכי"ו מהגורש הגדול שמפה, אשר כ"א דואג בקרבו כו' פן חלילה יפול גם הוא בהגורל, כי חוקרים ודורשים מכל חטאת נעורים של כאו"א, ואם אינו כדאי לעיניהם שולחים אותו מפה כו', מי יוכל לשער ולהעריך בדיו על הספר מכל מה שנעשה.

פרק מ

לישענצעס (משוללי הזכויות)

אחד מעונשי הרבנים, הקובע פרק בפני עצמו, הוא הגדרתם כמשוללי זכויות – „לישענצעס"; כיון שאינו „עובד" (שהרי עבודה רוחנית אינה מוכרת ברוסיא הסובייטית) הרי הוא משולל כל זכות.

לא רק הרבנים, אלא גם השו"בים המלמדים וכל מי שהוא משרת בקודש בכל דרך שהיא, אך הראשונים הם הרבנים – עיני העדה.

ומה הוא פירושו של משולל זכויות ברוסיא הסובייטית?

הבתים הפרטיים הולאמו ברוסיא והועברו לרשות הממשלה, ומשעבר הבית לרשות המדינה שוב אין הרב, משולל הזכויות, רשאי לגור בו. במקומות מרובים עבר הרב לגור בביהכ"נ.

בתקופת הרעב הונהגה שיטת חלוקת מזון לפי כרטיסים, ה„משוללים" לא נהנו מזכות זו. כל מחיתו של הרב ובני משפחתו נשארה על תמיכת אנשי הקהלה, שבקושי יכלו לפרנס את בני ביתם.

באגרת שכתב רבנו בכ"ז ניסן תרפ"ט (אג"ק ח"ב תמ) כותב:

שני דברים הללו, המחי' מספרי הזכות והנאשם למפיר החופש, תרגומם בשפת היבסקציא הוא: לקחת כל אשר לו בבית ולהעמידו ערום כיום הולדו ולהושיבו בבית המאסר על עשיריות חדשים, ואחרי כן לשלחו לארץ גזרה, על שלשה שנים ויותר.

ובאגרת ז' ניסן תר"צ (אג"ק ח"א ג'תחלה):

משוללי זכויות היינו כי אין להם כרטיסי מזון ומחי' לקנות בחנותי הקאליעקטיוים.

אחד ממשוללים אלה הי' ה"ר ישראל ליב ליפשיץ המתאר את מצבם באגרת כ' שבט תרצ"ב:

מחלק הלישענצעס חלקנו (לישענצעס נקראים אצלנו בעלי הקוליט היינו בעלי משרות דתיות שו"בים רבנים וכדומה) עבודתנו נקראת אי־עמלות, היינו יתירה שאינה נצרכת ואפשר מנגדת.

באגרת נוספת מוסיף:

הנני עתה עוד שו"ב, מובן היטב חיי כי זה ידוע ודאי גם לך שאצלנו נק' עבודה כזו אי עמלות וע"כ נושא את כנוי המכוער „לישענעץ" היינו במלא מובן המלה שמוגבל מכל זכויות אזרח, ואדרבא יש עוד הגבלות כאלו שאין הפה יכול לאמרם וכמעט יכולים לאמר שאות הקלון נושא הוא. דוגמא קטנה שבקטנות אספר לך למשל כי בתור נקמה כאשר צריך להמועצה המקומית לשלוח איזה פקודות או פאקעטש גם על הכפר אז מיחדים אותי ועוד כמוני לישא אותם, וכל זה בתור נקמה ושנהי' ללעג ולקלס.

דוגמא נוספת מספר באגרת אחרת:

אגב אורחא אספר לך דבר מה. זה הי' כשני שבועות נפחה ידי מחתך ונעשה מכה גדולה ופניתי אל בית החולים אל הרופא (רופא יהודי בבית החולים) לעשות תחבושת ולעין במכתי ליעץ איך לרפאותה, ומפני שלא לעכבו, קודם בואי אליו הסרותי תחבשתי, וכאשר ראני פנה אלי בשאלה איך זה הנך לישענעץ שו"ב איך באת לבי"ח של המועצה, אין אנו מרפאים לישענצעס והראה לי בידו את הדרך הפונה לדלת ובכאב לב הלכתי משם והמכה נשארה בלי תחבושת עד בואי לביתי. והיינו אומרים כלב קדמך כי כאשר יביאו כלב של פועל היו מרפאים אותו (אצלנו לישענעץ גרוע יותר מגנב גזלן שודד, כי כאלו יש להם כח מה).

ועל מקרה נוסף מספר באגרת י"ח טבת תר"ץ:

אספר לך ספור קטן. בתי נחלתה פתאום ונתעלפה עד שלא יכלה לדבר ערך חצי שעה, ורצנו אני וזוגתי להשיג רופא, ואצלנו אין רופאים יחידים רק על משרות עממיות, ובבואינו מבוהלים בצעקות ובכיות להציל נפש ממות, פנו אלינו בשאלה האם חבר אגודה אני ואם יש לי רשות חוות־דעת, ובידעם שאיננו מאנשי המעלה הזאת לא חפצו לדבר עמנו באמרם שאין להם רשות לרפא נפש כזו, אך מפני הבקשות שבקשנום ולא נתנום לעבוד עבודתם שלחו אלינו איזה סגן (פעלידשער [חובש]) שאני יודע יותר ממנו, ות"ל הרופא חולים רפא את בתי בלי רפואותיהם. וזה לך ציור קטן בקטנים וממנו תבין מעט מצבי.

על כך מסופר גם באגרת שנכתבה מלנינגרד בשנת תר"ץ ונדפסה בספר „ענייני היהודים ברוסיה הסובייטית" (ברוך סטופניקר, ת"א תרצ"ב, ע' 17):

גם יצאה גזירה, שרופא (ממוסדות ממשלתיים) לא ילך אל החולה (אם הוא מכלי קודש או בכלל נטול

מעמד), אף אם יהי׳ מסוכן, ורופא אחד ממכרי הלך אל חולה מסוג זה ודנו אותו לשתי שנים מאסר; והרעב גדול עד מאוד. והצרה נוגעת ביחוד ליהודים, ובפרט לאלה שעדיין קשורים קצת עם היהדות, והחיים מקנאים במתים ורבים מבקשים את המות.

באופן מפורט יותר מתאר את הרדיפות נגד הרבנים, ה״ר שמואל נוטיק הרב דקאפוסט, באגרת י׳ סיון תרצ״ד:

אני נמצא פה בצרה גדולה מאד ר״ל אשר א״א לבאר כלל במכ׳ לבד גודל העוני והדוחק בפרנסה כי נסתם ממני כל מקור הפרנסה לגמרי הנה לבד זה יש לי רדיפות גדולות ועצומות מטעם הממשלה דוחקים ונוגשים אותי עד מאד, מטילים עלי מסים גדולים מה שאין בכחי לשלם כלל כי מטילים עלי מס כזה שאין אני מרויח אפילו במשך כל השנה כולה, וגם מטילים עלי עבודה לילך אל היער לכרות ולחטוב עצים בחורף בעת השלג והקור הגדול, גם מטילים עלי עוד עבודות כבדות ובזויות ומתקבצים הנכרים סביבותי לראות בסבלותי ולשחוק וללעוג ולשמוח לאידי ולאיד כל ישראל בראותם נפילת היהדות ובזיון התורה אשר הרב דמתא עובד עבודת פרך בע״כ. ועוד רדיפות ונגישות רבות ועצומות אשר א״א לבאר בכתב.

ה״ר זלמן פויזנער וה״ר נחמן דוב וויכנין היו שניהם בדריבין. שניהם הוחתמו כ„לישענצעס״ והוטל עליהם חטיבת עצים ביער. על כך כותבים שניהם בקיץ תרצ״ג אל רבנו.

באגרת ה״ר זלמן פויזנער:

הפעם בקשתי שטוחה לבא לעזרתי אך הפעם, כי יד ה׳ נגעה בי עד קצה האחרון. מוכרח הייתי לעזוב את ביתי בפתע פתאום בין לילה, כי העמיסו עלי מעטר עצים לחטוב בפעם הב׳, ועזבתי את כל אשר לי וברחתי לנפשי אני וב״ב ריקם מכל ... (איני יודע האחריות מה יהי׳ מזה שהעמיסו עלי אבל אני חושב שכוונתם היתה רק שאעזוב את מקומי ומכיון שעזבתי בודאי לא יזכר ולא יפקד) ...

והרנ״ד וויכנין כותב:

מצבי כעת אינו בטוב, ואני סובל עם ב״ב רעב במלא מובן המלה, ונוסף לזה הוצרכתי למכור די לעצטע העמד אויף אויס האקען ווינטער 100 מעטער עצים, און איצט דארף איך אויך אויסהאקען, וסכנת רעב ועוד שוררים אצלי, לכן אבקש בבקשה כפולה לבא תיכף לעזרה. ר׳ זלמן פויזנער נסע מפה לגמרי ונשארתי פה לבדי בלי קרוב וגואל.

פרק מא

התמיכה ברבני רוסיא

בשעה קשה זו פונה רבנו לאגודת הרבנים בארה"ב באגרת ז' שבט תרפ"ט (אג"ק ח"ב תכד):

וכאשר ידעתי מצבן הפרטי הרע של כבוד הרבנים הגאונים שליט"א ברוסיא אמצא א"ע מחוייב בדבר לעשות טצדקי ולבקש מקורים לחזוק הספקת הרבנים ברוסיא, ובראש וראשון מצאנו לחובה לפנות לאגודת הרבנים באמיריקא אשר הרבה פעלו ועשו לטובת הרבנים וגדולי התורה בימי המלחמה והכבושים, – גם עתה בודאי יתאמצו בענין הגדול הלזה ולבקש מקורים לזה, ולהשתדל אצל הדזשוינט לקצוב מהכספים המוקדשים לצרכי עזרת אחינו ברוסיא, סכום מסוים ביחוד לעזרת רבנים, וכן להשתדל ע"י נדבות בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות ואצל יחידי־סגולה ואנשי מעלה חובבי תורה ולומדי', וכל אלה אשר לא עוממו בקרבם רגש הדת, לעוררם למעשים ממשיים לטובת הרבנים גבורי־הרוח, הסובלים עני ומחסר באופן נורא.

ובכ"ח שבט תר"ץ כותב אל כ"א מחברי ההנהלה (אג"ק חי"א ג'תתכז):

עזרה מהירה נחוצה בלי דיחוי, בין על הוצאות לאלו שיש להם אפשרות לעזוב את הארץ, בין להשקיט רעבון אלו שמוכרחים לע"ע להשאר בארץ.

לדעתי (מכיון שכבר נתפרסם המצב שם ונעשה גלוי לכל) נחוץ עכשיו לצאת ב„אפיעל" גלוי בכל בתי הכנסיות שבנויארק רבתי יע"א, ביחוד בשביל עזרת הרבנים ברוסיא, אלא שאני חפץ לשמוע דעת כת"ר שליט"א בזה, אם גם דעתו היא ש„אפיעל" בבתי הכנסיות בשביל רבני רוסיא יהי' עכשיו דבר בעתו. ואני מבקש את כת"ר שליט"א להואיל להודיעני חו"ד הט' בזה.

בקשר לזה פנה אל אחד ממקורביו, ה"ר מנחם מענדל רוטשטיין מווארשא, באגרת י"ב אדר תר"ץ (אג"ק ח"ב תעג):

על הפרק עומדת בכל תקפה שאלת הרבנים ברוסיא, הי' נחוץ מאד ליסד בכל מדינה ומדינה קומיטות מיוחדות להצלת הרבנים ותלמידי הישיבות, הנמצאים שם במספר הגון, והייתי חפץ לדעת דעת כבודו בזה.

הרמ"מ נענה לדרישת רבנו ונסע לשם כך לפריז ליסד בה ועד הדואג לעזרת הרבנים ברוסיא. כשכתב על כך לרבנו השיבו בז' ניסן תר"ץ (אג"ק חי"א ג'תתלה):

תודה רבה לכבוד ידידי על נסיעתו לפאריז אשר בנסיעתו זאת ובהצעתו נתיסד ועד דואג לעזרת הרבנים שי' ברוסיא.

אמנם עזרה זו הרי צריכה להיות מסודרה בארבעה פנים כוללים:

א) עזרה לכל אלו הרבנים וראשי ישיבות מלמדים ושו"בים יחיו אשר הם בבית האסורים, או נשלחו לערי סיביר או אוראל בעד עון אשמתם אשר החזיקו לומדי תורה, או שארי מוסדי הדת כמו בית כנסת או להבדיל בית טבילה או נתפסו בעון אשר מלו ילד ישראל כתורת אלקינו ית', או בכל דבר של דת.

ב) עזרה על אתר, פשוט שיהי' לחם לאכול כי הרבנים השו"בים, המלמדים וכל מי שרוח תורה בו הם מושללי זכיות, ומושללי זכות היינו כי אין להם כרטיסי מזון ומחי' לקנות בחנותי הקאליעקטיוים.

ג) עזרה לאלו הצריכים ויכולים לעזוב את המדינה, אשר מתחלקים לכמה פנים, הא) אלו שיש להם קרובים הדואגים אודותם ועוזרים להם על פאס' או על שיפס קארטין, הב) שחסר להם רק אחת מהם, הג) שיש להם מקומות לאן לנסוע, הד) שאין להם מקום לאן לנסוע.

ד) עזרה לבנים ובנות של רבנים, ראשי ישיבות מלמדים ושו"בים אשר הם נזרקים ונדחקים בזרוע מכל עבודת מלאכה בגלל עון אבותיהם הנאשמים בשמירת דת ישראל.

אחד מנסיונותיו של רבנו לבא לעזרת יהודי רוסיא, בפרט אלו הרבנים ומשמשים בקדש, אשר בלשון רבנו באגרת כ"ו אלול תרצ"ב (אג"ק ח"ב תקצג): „גועים המה ממש ברעב וצעקתם גדולה מאד וממש קורעת לבבות", התחילה בתחלת אלול תרצ"ב. בהיותו בווארשא, כנראה, דיבר בזה עם הרמ"מ רוטשטיין, ולאח"ז באגרת הבהרה בח"י אלול, בתיאור המצב בפרטיות ובפתרון אפשרי, כותב לו בין השאר (שם תקצא):

משעה הראשונה, מעת שנולדה שאלת כלי הקדש ברוסיא, לא חדלנו מלעסוק בה, וכמה יגיעות יגענו, וכמה כרכורים כרכרנו למצא לה פתרונים . . . ואחרי

העיון בשאלה זו, באתי לידי מסקנה אשר הדרך היחידי לפתרון שאלה זו הוא ע״י הרבנים בחו״ל (ומי כהרבנים מחוייבים לראוג בעד אחיהם הרבנים?) כלומר, אשר כל רב בעיירה או בבהמד״ר (ואפשר גם ראש הקהל) יקח על עצמו לשלוח חבילה אחת בשביל רבני רוסיא ע״י הטארגסין (אשר הוא עכשו הדרך היותר זול לשלוח עזר לרוסיא) (ואין לעכובא אשר ישלח דוקא מכיסו, ובלבד שישיג דמי חבילה אחת).

לצורך זה רצה רבנו ליסד „מרכז״ שבו יכנסו אישים חשובים, אליו ישלחו הכספים ואליו ישלחו בקשות העזר, והמרכז יסדר את ההגרלה למי לשלוח קודם, ואת השלוח. את המרכז הזה רצה רבנו ליסד בווארשא.

לצורך זה פנה רבנו לאדמו״רי פולין והרבנים הגדולים, ש„הם יפנו בקול־קורא ובהצעה לכל הרבנים בכל אתר ואתר ע״ד המפעל הזה״. נוסח ה„קול־קורא״ הוכן ע״י רבנו ונשלח לאדמו״רים ורבנים הגדולים בצירוף אגרת ממנו בביאור המצב ובקשה לחתום על ה„קול־קורא״.

עוד בהיות רבנו בדרוזקעניק, בקיץ תרצ״ב, דיבר על כך רבנו עם הג״ר חיים עוזר, כנזכר באגרת כ״ד אלול (שם תקצב) „ע״ד הגרח״ע שליט״א ... דברתי עמו פא״פ כבר ראשי פרקים בענין הזה בהיותו בדרוזקעניק״.

דיונים מרובים והתכתבות מסועפת התנהלה ע״י רבנו בנושא זה במשך אלול תרצ״ב – תשרי תרצ״ג.

באגרת כ״ה תשרי כותב רבנו להרמ״מ רוטשטיין (שם תרא):

בהנוגע להצעה דבר עזר לרבנים ות״ח, הנני מצרף בזה רשימה למי שלחתי מכתבים בנדון זה, עם תכן התשובות שקבלתי על הצעתי, ומהרשימה יראה כבודו אשר בס״ה שלחתי עד עכשו שלשים מכתבים, ותשובות נתקבלו עד עכשו ט״ו. אשר את תכנם בקצור יראה כבודו בהרשימה המצורפת.

בהמשך האגרת מפרט את דברי הדוחים רעיון זה בטענה „אשר דבר זה יכול לקלקל עבודת המוסדות שעובדים כבר במקצוע זה, אשר דבר זה איני חפץ בשום אופן״. ובאגרת בדר״ח מ״ח (שם תרה):

בהנוגע לעזרת הת״ח, הנה לפי התשובות שנתקבלו (אשר בטח כבר עיין בהם כבודו, ברשימה ששלחתי לו תכן התשובות בקצרה), הנני חושב אשר קשה יהי׳ בשעה זו לצאת בקו״ק בפרסום, יען אשר יביא לידי חלוקי דעות ויתן מקום להתנגדות וכדומה, ואשר ע״כ באתי לידי מסקנא אשר מוכרח הדבר לגשת אל העבודה בלי קו״ק בפרסום, רק באופן פרטי להתדבר עם אדמו״רים ורבנים שליט״א לכל אחד במכתב פרטי, ובשקלי את הכחות שלנו, אם איני טועה, הנני מקוה אשר מכתבי הפרטים במספר של ד׳־ז׳ מאות מכתבים למדינות שונות בודאי אשר יביאו את פרעם להתנדב כל אחד להשיג לכה״פ חבילה אחת.

כך המשיך רבנו לעסוק בזה באופן אישי. ובאגרת בדר״ח כסלו כותב רבנו, לא׳ בוויניפעג קנדה (שם תרי) „נהניתי מאד לראות אשר כבודו שי׳ פועל ועושה לטובת אחינו הת״ח שברוסיא״. וכן פעל בזה רבנו ע״י מר בנדזאמין, מנהל האיאס בריגא, כמסופר באגרת כ״ה תשרי, לרמ״מ רוטשטיין (שם תרא):

בין יוכ״פ לסכות הזמנתי אלי את מר בנדזאמין הנ״ל ופניתי אליו בבקשה אשר האיאס ישלח תמיכה לרבנים ות״ח (כפי הרשימה אשר אתן לו) ע״י הטארגסין על סך $500 . . . וקבל את הצעתי בתשומת לב הראוי׳, אבל השיב אשר מצב הקופה של האיאס הוא ברע מאד . . . נחלט לבסוף אשר אנכי אקבל על עצמי להשיג הלואה על סך $350 אשר מהם הוא לוקח האחריות על עצמו על סכום $250 אשר יחזיר לי במשך חדשים אפילו באופן אשר האיאס לא תמלא בקשתו, והמותר סך $100 אקבל אנכי על עצמי להשיג (אם האיאס לא תמלא בקשתו). מלבד זה פניתי אליו בבקשה אשר כל עזר ותמיכה שיזדמן לי בשביל הרבנים ות״ח, מבלי להביט איזה סכום שיהי׳, יקח על עצמו לשלוח לרוסיא באופן אשר המשלוח לא יעלה לי כלום, והבטיח לי למלא בקשתי זאת בתור נדבה פרטית מאתו.

השתדלות רבנו בזה המשיכה משך זמן קצר, עד שבז׳ כסלו תרצ״ג משך ידיו מתוכנית זו, כמסופר באגרת ז׳ אדר תרצ״ד (אג״ק ח״ג תשטו):

מ״ש כבודו שי׳ בשם ידידי הרה״ג הרא״י שי׳ קוק שמשכתי ידי מעבודת העזר לטובת אחב״י שי׳ הנדכאים שבארץ מולדתנו, הנה כפה״נ כוונתו היתה על מ״ש במכתבי מיום ז׳ כסלו תרצ״ג, אבל הדבר הי׳ רק בהנוגע לההצעה שהצעתי אז שחפצתי לעשות סדר מיוחד בהנוגע לעבודת העזרה להטיל חובה על כל קהלה וכל רב ושו״ב וכדומה להשיג סכום ידוע בחדש לטובת אחב״י שי׳ שברוסיא, וסכומים אלו יכנסו כולם אל ועד מיוחד אשר יתכונן למטרה זו ואשר יתעסק בעבודת החלוקה. ומפני שהרבה מאלו שבאתי עמם בדברים בנדון זה לא הסכימו להצעה זו לכן החלטתי אז למשוך ידי מזה, אבל בעצם הענין [ש]ל העבודה לעזרת אחב״י שי׳ שברוסיא הנני ממשיך לעבוד בכל [כחות]י אף שהתוצאות מועטות הן, וגם עכשו סדרתי ועד לזה [. . .] לעבודה, אבל עדיין העבודה מתנהלת בכבדות.

על הועד הזה האחרון כבר סופר לעיל פרק לא. שם, ובפרק ל שלפנ״ז, מסופר גם על עוצם עבודת רבנו לטובת יהדי רוסיא, במשך שנת תרצ״ג, גם בשעה שחלה את חליו ועסק ברופאים וברפואות.

חלק מעבודה זו כללה גם עריכת רשימות מהרבנים והשו"בים בעיירות שברחבי רוסיא, רשימת העיירות שאין בהם בתי טבילה וכיו"ב, שעל כך כותב רבנו לה"ר שלמה יוסף זוין בט"ז אייר תרצ"ד, לאחר קבלתו את רשיון היציאה מרוסיא (אג"ק חי"א ג'תתקפז):

עליו להשתמש בהזמן עד נסיעתו צלחה בשעטו"מ, לקבץ כל החומר הנדרש להעבודה העתידה להיות בעזה"י, ורשימות או ניירות לשלוח קמעה קמעה לפה [וואַרשא] על כתובות שונים וכן לריגא.

באגרת עצמה לא פירש את תוכנן של הרשימות, אך למזכירו הרח"ל הורה רבנו לפרש לו זאת באגרת נפרדת:

א) שיהי' רשימת הרבנים שי' דכל המדינה, הן מאלו שהם על משמרתם והן מאלו שהתפטרו מעבודתם.

ב) רשימת שו"בים, ג"כ מאלו שהם בעבודתם ומאלו שהתפטרו עצמם, וגם במדה ידועה ממהותם.

ג) רשימת העיירות שיש שם בתי טבילה, והעיקר במקומות שלא נמצא באיזה אפשרות הי' להשיג זאת.

בהתאם לרשימות כאלו וכיו"ב הי' מרבה רבנו לעסוק בעזרת הרבנים והשו"בים ברוסיא ובחיזוק הדת ברחבי רוסיא.

פרק מב

ההשתדלות אצל ליטבינוב

בתחלת שנת תרצ"ד, נסע ליטבינוב, הקומיסר הרוסי לעניני חוץ, לארה"ב, בקשר להחלטת ארה"ב להכיר ברוסיא הסוביטית. רבנו ניסה לנצל עובדה זו לטובת יהודי רוסיא, ושלח בענין זה כמה מכתבים ומברקים ליהודי ארה"ב וכן לאנשי הממשל.

ביום ה' מ"ח תרצ"ד כותב רבנו למוהרמ"ל לאקשין בארה"ב (אג"ק ח"ג תרצו): „מצורף בזה מכתבים: א) לאגוה"ר, ב) להרה"ג סילווער שי', ג) להרה"ג טייטלבוים שי', ד) להרה"ג ראזענבערג שי', ה) לידידנו מוהרח"ז שי' קרעמער".

אגרות אלו לא הגיעו לידינו במקורן, אלא רק בפנקס המזכיר ה"ר חיים שי' ליברמן, שרשמן בעת שהכתיבן לו רבנו. וכה כותב רבנו (אג"ק חי"א ד'שג):

הרוח המנשב עתה בעולם הפוליטי כנראה שהוא נושא בכנפיו קירוב בין ממשלת ארה"ב ובין ממשלת רוסיא הסוביטית, והעתונים מודיעים ע"ד נסיעתו של ב"כ ממשלת הסוביטים לארה"ב ע"מ להעמיד יחוסים קרובים בין שתי הממלכות הללו. חשוב מאד הדבר עבורנו להשתמש במקרה זו לטובת אחב"י שברוסיא.

הנסיון הוכיח לי במשך שנות עבודתי לטובת אחב"י שברוסיא, הן בהיותי עוד ברוסיא והן אחרי שעזבתי אותה אשר בנקל יותר לפעול דבר מה אצל ממשלת הסוביטים ע"י בקשה והשתדלות בחשאי מאשר ע"י מחאות פומביות וצעקות, חוץ ממקרים בודדים לצורך השעה שהי' נחוץ לבטל דין קשה ר"ל (כגון מעשה הרבנים ממינסק [דלעיל פל"ט] וכדומה) אשר הצעקות שהרימו בחו"ל גרמו לבטל גזר הדין הקשה, אבל ע"פ רוב הנה השתדלות אנשים בעלי השפעה פעלה יותר אצלם מאשר ע"י מחאות וצעקות.

ולכן הנני חושב לחשוב ומוכרח להשתמש בימי היות ב"כ הסוביטים בוואשינגטון אשר יתיצבו לפניו דלגציות מחוגים שונים של היהדות בארה"ב להשתדל לפניו ע"ד קולות והנחות לאחב"י שי' במדינת הסוביטים, והעיקר להקל את גזירת ההגרה, כלומר לטובת הרבנים ושאר כלי הקדש וזקני ת"ח וכל אלו אשר לרגלי השקפותיהם הדתיות אינם יכולים להסתגל לתנאי החיים ברוסיא הסוביטית יקילו להם לעזוב את הארץ. ואלו מחוגים אלו אשר לא תהי' להם האפשרות לעזוב את הארץ, להקל מצבם שלא לשלול מהם הזכות על לחם וצרכי אוכל מחנויות הממשלה.

על השתדלות זאת דווח בעתון העולם (לונדון, ב' שבט תרצ"ד ע' 46):

יום שנודע, כי אמריקה מתעתדת להכיר ברוסיה הסוביטית, התחיל הרבי מליובאוויץ להתענין בעזרה רוחנית ליהדות הרוסית בדרך פוליטית ובבואו לאמריקה החליף מכתבים עם יהודים אנשי־שם בארצות הברית והתאמץ שיעלו על הפרק את כל השאלה הזאת בבוא השעה. כשבאו הידיעות על שליחותו של ליטבינוב, שלח הרב מליובאוויץ טלגרמה מווארשה אל הסינאטור בורא באמריקה, אל הסינאטור קינג, אל כורש אדלר ואל ציר הפרלמנט דיקשטיין, ובקש מהם שירימו את קולם בעת המשא ומתן לטובת יהודי רוסיה. עובר גם תזכיר מפורט, שנימק ובסס את דרישותיהם של באי כח היהדות הדתית. הסעיפים העיקריים בתזכיר היו:

1. שהממשלה הסובייטית לא תסגור את בתי הספר של החרדים;
2. שלא תחרים את הלשון העברית וספרותה;
3. שתתיר לרבני רוסיא להגר לחוץ לארץ;
4. שתתן לרבנים ולבאי כח המוסדות היהודיים הדתיים את האפשרות לקבל מזונותיהם מחנויות־הממשלה;
5. שלא תסגור את בתי התפלה ובתי המדרשות;
6. שלא תאסור את השחיטה;
7. שלא תאסור את הברית מילה.

על התזכיר חתמו יושב ראש אגודת הרבנים הרב אלטר, הרב ר' חיים גרודזינסקי והרב לוין. חתמו גם באי כח הלשכה המרכזית של „אגודת ישראל" יעקב רוזנהיים וי. מ. לוין.

בשם אגודת הרבנים הליברליים חתם הפרופ' שור,

ובשם הסוכנות היהודית – הנשיא נחום סוקולוב.

התעמולה לטובת הדבר נמשכת, ובארצות שונות נוספות חתימות של אנשי שם.

על אגרות אלו כותב רבנו להג"ר חיים עחר, בד' טבת (אג"ק ח"ג תשט):

מצורף בזה העתקת המכתב הנערך אל הסינטור בארא (מלבד התלגרמה שהיתה למראה עיני כת"ר). מכתב כזה הוערך עוד אל הסינטור קינג ואל ציר

הקונגריס דיקשטיין ואל הפרופ׳ ס. אדלר שי׳. כל המכתבים הללו יוחתמו (אחר קבלת מענה על מכתבי דתמול) גם את שם כת״ר.

פרטי הדברים שפעלו אצל ליטבינוב לא ידועים לנו, אך עכ״פ אחד מהם, שהוכתר בהצלחה, הוא שחרור 23 הנאסרים בנסיון גניבת הגבול, שיסופר ע״ז להלן פרק קיג.

פרק מג

מאסרים המוניים של אנשי חב"ד

אף שמצב הכלכלה השתפר במעט, משנת תרצ"ד ואילך, התרבו לעומת זאת הרדיפות נגד שומרי תומ"צ בכלל ובמיוחד נגד אנשי חב"ד, ומשנת תרצ"ה ואילך רבו המאסרים והשילוח לגלות.

המאסרים בשנים אלו היו המוניים, בדרך כלל. בשעה מסוימת בלילה היו מופיעים אנשי המשטרה החשאית בביתם של 20־10 חסידי חב"ד וכולם נאסרים כאחד, כדי שלא יהי' שהות לאחרים להתחמק בינתיים ולברוח. ההאשמה המלווה למאסרים אלו היתה ההשתייכות למחנה חב"ד, עון זה כשלעצמו מספיק כדי לקבל עונש מאסר, שילוח לגלות או אפילו עונש מות.

כך מספר ה"ר יחיאל מיכל רפופורט (יהדות הדממה ע' 291) **על מאסרו בשנת תרצ"ט:**

באחד הלילות הגיעו שלוחי השטן אל ביתי, ערכו שם חיפוש יסודי ופקדו עלי להתלוות אליהם. הם הובילו אותי אל המרכז שלהם, שם הועמדתי בפני חקירה קשה וצולבת.

החוקר התחיל להקריא בפני את סעיפי האשמות אשר בגללן נעצרתי:

1) למדת בישיבה של שניאורסאהן, וכן לימדת אחרים בתורתו של שניאורסאהן.

2) התפללת במנין בלתי־ליגאלי האסור לפי החוק.

3) עזרת לאסירים, חסידי שניאורסאהן, הנמצאים בכלא ובמחנות ההסגר, ע"י משלוח חבילות מזון והגשת עזרה למשפחותיהם שנשארו ללא מפרנס.

4) אירגנת התוועדות ומסיבת חג ביום י"ט כסלו – יום יציאתו של הרבי שניאורסאהן הראשון מהכלא.

על אחד ממאסרים המוניים אלה (בישוב החב"די במלחובקה הסמוכה למוסקבה, בקיץ תרצ"ה), מספר אאמו"ר שי' בזכרונותיו:

באו חוקרי נ.ק.וו.ד. למלחובקה ונכנסו לביתו של הרה"ח ר' זלמן קורניצער ושאלוהו: אתה זלמן קורניצער? השיב: לא, אני זלמן אלפרט! מ"מ לקחוהו והביאוהו למועצה של מלחובקה. בישבו שם שמע שאחד קורא רשימה להשוטרים להביא את שמואל ליב פאריטשער (הוא ה"ר שמואל ליב לוין), שלמה חיים פאלצקער (קסלמן) אברהם מאיארער (דרייזין) ועוד, נבהל הרש"ז קורניצער מזה שראה שהולכים לאסור את כל אנ"ש ממלחובקה, קפץ ממקומו והתחיל לצעוק: מה אתם רוצים ממני, אני לא זלמן קורניצער אני זלמן אלפרט עזבוני, ונתנו לו לחזור לביתו. אך הוא רץ מיד אל הבתים של אנ"ש ששמע שמותיהם והודיעם שעליהם לברוח, וכך ניצלו אז הרבה מאנ"ש.

ומעשה שהי' כך הי', עצרו שני נערים מאנ"ש, וע"י התחכמויות שונות הצילו מפיהם את שמותיהם של רבים מאנ"ש, אך הם אמרו השמות שהיו רגילים אז בין אנ"ש שהיו קוראים לכל אחד על שם עירו: קורניצער פאלצקער מאיארער פאריצ'ער.

גם על ה"ר ניסן נמנוב שאלו. זה האחרון כתב על כך מיד לרבנו (בכתב מזוזה, ויועתק בזה בצורה מפוענחת):

עגמ"נ גדול היום מצד אחר, היינו שאתמול, הנה ממקום הידוע המכונה ג. פ .א., לקחו מהרחוב שני נערים . . . והחזיקו אותם עד הלילה, ושאלו על שב"ט [שמואל בן טעמא לויטין] ועל הראב"ד [ה"ר אברהם דרייזין] ועלי נ"נ ועל השח"ר [ה"ר שלמה חיים קסלמן] ועל הפזדר [?]. מובן הדבר שזה מסתמא הולך בתור סירכא למחלתו של גיסו של הגא' זעליג יחי' [מאסרו של הרש"ז בוטמן, גיסו של הרש"ז שניאורסאהן, ששמו המחתרתי „זעליג", שיסופר עליו לקמן פרק מה], השי"ת ירחם וישלח לי רפו"ש בקרוב.

ה"ר ניסן נמנוב בעצמו חזר זה עתה מגלותו בסיביר, לשם נשלח אחר מאסרו בשנת תר"ץ – כדלקמן פרק עג. מיד לאחר חזרתו מגלותו התחילו המאסרים ההמוניים וגם עליו שאלו כנ"ל והוא ירד למחתרת – כדלקמן פרק מז. בה' כסלו תרצ"ו כותב על כך ה"ר יחזקאל פייגין ליבדל"ח ה"ר אלי' נחום שי' שקליאר:

אודות ידידנו ר' ניסן שי' נעמענאוו, מה אומר לך ידידי, ידאב הלב עליו ביותר, זה לא כבר אשר בא משלוחיו בסיביר חולה ומדוכא אין לו על ההוצאה ולא יכול לבא אל המנוחה ומוכרח להיות נע ונד ממקום למקום עד יעבור זעם ואין לו על ההוצאה כלל. גם כ"ק שלח לו איזה דאללארין לא כבר, אבל מה זה מספיק. טוב עשית אשר נזכרת על ידידך מנוער.

ובט"ו תמוז תרצ"ו:

עד הנה היה מטולטל, כי ירא הי' לשבת בסמוכות מוסקוע מטעם המובן, כעת לא כבר שלחתי לו מענת כ"ק כי יתיישב בסמוכות מוסקוע.

סיפור הנ"ל מובא גם בספר יהודים ויהדות בברית המועצות ע' 126, שם מסופר גם על מאסרים המוניים נוספים שנערכו בריכוזי חב"ד שבערי מוסקבה לנינגראד וחרקוב.

במקרה המסופר לעיל הצליחו אמנם להתחמק ולברוח, אך לא ברוב שאר המאסרים ההמוניים של חסידי חב"ד.

פרק מד

סוכני המשטרה החשאית

כבר סופר לעיל (פרק לט) על דרכיהם של אנשי המשטרה החשאית להפעיל לחץ לפתות ולאיים כדי לפעול על הנאסר שימסור שמותיהם של אנשי חב"ד, כדי שאפשר יהיה לאסרם, ועי"ז לחסל את הארגון המחתרתי הזה הנקרא בשם „תנועת חב"ד". סופר איך שה"ר רפאל נחמן הכהן עמד בתוקף לבלי לתת אף שם, ועל כך קיבל עונש שלוש שנים גלות.

זה הי' בשנת תר"ץ. בשנים הבאות לא הסתפקו בפיתויים, ולא בענשים „קלים" כאלה של שלוש שנים גלות. על הלחץ שהופעל על הנאסרים להפוך לסוכני המשטרה החשאית מספר ה"ר שמחה גורודצקי (יהדות הדממה ע' 76) בתוך סיפור מאסרו בשנת תרצ"ה:

בראותם כי אין אני מודה במאומה, וכי לא הלשנתי על איש – גבר קצפם וזעמם והחליטו להעניש אותי בכל חומר הדין.

הם הכניסו אותי לצינוק למשך 37 יום! בימים אלה הייתי בודד, יחיד וגלמוד, בתא מחנק אשר בקושי הכיל ד' על ד', ונתנו לי חתיכת לחם קטנה וכוס מים, שהיו צריכים להספיק לי למשך כל היום. כסא ושלחן לא היו, ובקושי יכול הייתי לצעוד שלש פסיעות בתא זה.

בכדי להגדיש את סאת צרותיי, היו מובילים אותי לחקירה למשך כל הלילה, כדי שלא אוכל לחטוף אפילו תנומה קלה. במשך כל היום אסור הי' לי לשכב או לנוח, אלא לשבת בתנוחה אחת בלבד. הסוהר הי' מסתכל בלי הרף דרך חור הדלת, לתוך תאי, ואבוי הי' לי באם הייתי מנסה לשכב או לנוח . . .

בראותם שגם זאת ללא הועיל, וכל מה שעוללים לי אין בהם תועלת – נפלו על פעולה־אכזרית חדשה:

יום אחד לאחר שהייתי אצלם במשך כל שעות הלילה תחת חקירה צולבת, החזירו אותי בבקר לתאי. כאשר נכנסתי לתא – נרתעתי אחורנית. מצאתי עצמי לפתע מול זרקור ענק, בעל 1500 וואט לפחות. אורו הי' עצום כל כך שלא יכולתי לפתוח את עיני פן אתעוור במקום!

כנראה שעונש זה לא הי' מספיק אכזרי עבורם. מה עשו? הזרימו אל תוך תאי הזעיר **מיליוני** זבובים אשר מילאו את כל חלל התא ועקצו אותי ללא הרף.

בעלי־חי זעירים אלה חדרו לתוך נחירי אפי, בתנוכי האזנים ומילאו את שערות־זקני. בשתי כפות ידי אשר הקב"ה בראני בהם – לא ידעתי במה להשתמש בהם לראשונה: להסתיר את שני עיניי המסונוורים מול הזרקור הענק – או לכסות בהם את אזניי; להסתיר את נחירי אפי – או את פי אשר „גדודים" שלמים מהם רצו לחדור אל תוכו כל רגע; להדק את חולצתי שעל גופי – או לגרשם מעל ראשי.

הפתרון להתלבטותי ולמועקתי הי' דוקא מהיר למדי – הסוהר שבחוץ, אשר עקב דרך חלון תאי מהנעשה בפנים, צעק עלי שלא להזיז את ידיי – וחסל! ישוטו־יעופו הזבובים ככל אשר ירצו; יחדרו לגופי דרך־אן שיאבו – אך אסור לגרשם חלילה! אסור לי לעכבם מלמצוץ את שארית לחלוחית דמי אשר עדיין נשאר בגופי, וחלילה לי להגביל את מעופם!

אינני יודע איך יכולתי עמוד בפני היסורים הנוראים האלה, ואלמלא הקב"ה עוזרי – לא יכולתי להם בשום פנים ואופן.

אפס, למרות כל זאת – הייתי מחושל ותקיף בדעתי, וכאשר יענו אותי, כן הייתי חזק בעצמי יותר ויותר. לא עזר לו מאומה, לחוקר; לא הודיתי ולא הלשנתי על איש; וכאשר החוקר הגיש לי לחתום על הפר"כ שערך – לקחתי אותו וקרעתי זאת בפניו, באמרי, כי כל מה שנאמר כאן שקר וכזב, ולא אחתום על שוא ושקר!

וכך עמדו כל חסידי חב"ד הנאסרים בתוקף נועז ומסירות נפש לבלי להוציא מפיהם אף שם של מכריהם, מלבד נערים אלה, שמסופר עליהם בפרק הקודם, שהסוכנים התחכמו להם והוציאו מפיהם שמותיהם של כמה מחסידי חב"ד, אך גם כאן לא שמם המלא, שבודאי לא הזכירום אלא בדרך אגב תוך כדי שיחה, לכן הזכירום בשמם המורגל בפי אנ"ש – על שם עירם ולא על שם משפחתם.

פירצה אחת ויחידה ידועה. הי' זה אחד מחסידי חב"ד לשעבר, שלא עמד בנסיון העינויים ולאט הפך להיות סוכנם. הוא הי' הולך ממקום למקום, הי' מוסר למשטרה חשאית את שמותיהם של חסידי חב"ד שראה בעיר. לאח"ז היו אלה נאסרים בביתם.

בתחלה לא ידעו אנ"ש להזהר ממנו עד שלבסוף נודע הדבר ע"י מעשה שהי', המסופר ע"י הרנ"ש ששונקין בס'

„זכרונותי״ ע׳ 218. שם מסופר גם על סיבת התמכרותו לשלטונות, כדי להציל את חייו מעונש מות שהטילו עליו.

מאסרו הפרטי והעונש שהוטל עליו כבר היו בשנים תרפ״ו־ט. הגיע לידינו שאלון שמילא בסוף אותה שנה, תרפ״ט, בבקשה לה״ר ישראל זובער שישלח לו נירות להגר מרוסיא. בסוף השאלון מוסיף כמה שורות אודות נחיצות יציאתו מרוסיא:

בודאי נחוץ לנו הנסיעה בעת כזאת כי נגעה ממש עד נפשינו ועד בכלל ונפש ב״ב שיפרדו וכו׳ וד״ל ואם לא עכשיו אמתי ויכול להיות שאם יאוחר הדבר יהי׳ כל היגיעה שלכם לריק כי ממש עברנו המ״ט שע״ט [שערי טומאה] וכעת הוא שעה״נ [שער הנ׳] ושם רגע הוא דבר גדול.

מהתוכן נראה שאגרת זו נכתבה לאחר שידע שמגיע לו עונש מות ולפני שנכנע להם להיות סוכנם.

לא בפעם אחת נהפך להיות שלוחו של מלאך המות. ה„מבצע״ הראשון הידוע לנו היה בקיץ תרצ״ה, כפי שיסופר בפרק הבא.

פרק מה

המאסרים במוסקבה ובמאלאחאווקא

ראשון הנאסרים במוסקבה, לאחר ביקורו של המלשין הנ״ל בסוף פרק הקודם, היה ה״ר שניאור זלמן בוטמן המספר בזכרונותיו:

בשנת תרצ״ה קודם חגה״פ עלה גיסי הרה״ג [ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן] שליט״א (ע״ה) לארה״ק ת״ו. קניתי ממנו דירתו של שני חדרים רחבים ובית התבשיל, וגם היות שהי׳ מנין בביתו בימי שב״ק הי׳ גם המנין אצלי וב״ה בכל שבת עשינו קידוש גם י״ב תמוז שנה ההיא הי׳ בשבת ובא למאסקווע אורח חשוב הרב ר׳ אלחנן מארוזוב ז״ל, והי׳ שבת אצלי, ובאו הרבה מטבור העיר מוסקאווע כי דירתו הי׳ בסוף העיר ובאו ברגל איזה שעות עד אשר הגיעו לדירתי והי׳ התוועדות גדולה, יא גיוועז צייטען וכו׳.

אבל לדאבוני לא עלתה בידינו להנות הרבה מהדירה הרחבה וכו׳ ובא מסור אחד ערב ר״ח מנ״א תרצ״ה למאסקווע . . . וכשראיתי אותו בבית הכנסת נפלו דמי מ״מ לא חשבתי שזה יהי׳ במהרה כ״כ, ובערב ר״ח מנ״א תרצ״ה, בחצי הלילה באו מנ.ק.וו.ד. לביתי ואסרו אותי ואשמו אותי שהנני נשארתי על מקומו של גיסי שי׳ והנני מנהל פה הישיבה של תו״ת במחתרת והנני מקושר במכתבים עם כ״ק אדנ״ע . . .

ערב יו״כ על הטיול ראיתי דרך חלון ידידנו מוה״ר יצחק ז״ל גולדין ולא ידעתי שהוא יושב וכשראיתי נפלו דמי, עוד קרבן, וכמו שהוא הלך בדרך סיבוב בחצר אצל חלוני שישבתי אמר לי שגם גיסי אבא שי׳ [לוין] ג״כ פה, וזה מחץ אותי לגמרי . . . התחלתי לשאול לכל או״א אולי הוא מהחדר של גיסי שי׳ לדעת משלומו הטוב וכשהתחלתי לדרוש אצל אחד ואמרתי לו הסימן שהוא איש מעוטר בזקן אמר לי מאסקאליק? וידע לי שר׳ יעקב מאסקאליק הנקרא יענקל זוראוויצער ג״כ יושב וכן חקרתי ודרשתי אצל הרבה עד אשר מצאתי אחד שהי׳ מחדר גיסי שי׳ אבל לדאבוני נתודע לי ככה מהרבה אנשים שיושבים דהיינו ר׳ אלעזר גארעליק ז״ל, ובנו מ. מענדל שי׳ ור׳ מאיר אווצן שי׳ והרב ר׳ יעקב הנ״ל ור׳ יצחק גאלדין הנ״ל.

איך ומתי נאסרו, זאת לא ידע הרש״ז בוטמן לספר. לפועל נאסרו יותר מחודש מאוחר יותר – בי״ב אלול. חיפשו אז את ה״ר אברהם שי׳ מאיערע (דרייזין), חיפשו אותו בביתו ובבית מלאכה קטן שהי׳ לו. הוא עצמו נמלט ע״י כמה הרפתקאות (כמסופר ע״י הרנ״ש ששונקין בספר „זכרונותי״ ע׳ 219; 225), אך בבית המלאכה הנ״ל

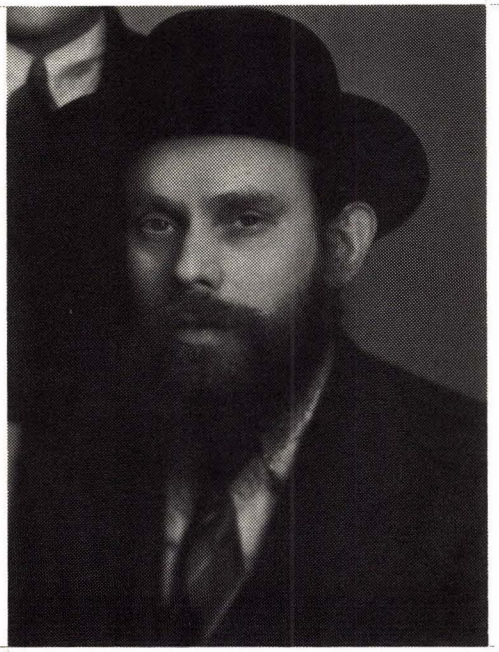

ה״ר שניאור זלמן בוטמן

הי׳ ישן ה״ר שלמה שי׳ מטוסוב, בתור בחור ישיבה שאין לו איפה לישון, ושם נאסר. ה״ר אברהם אבא שי׳ ראמענער (לוין) עבד באותה שעה בבית מלאכה זה על המכונה של ה״ר אברהם מאיערער. גם הוא נאסר באותו יום.

על ביתו של ה״ר אברהם שמו מעצר, בצפיה לבואו לביתו. הוא עצמו הצליח להתחמק, אך למחרת בא לביתו ה״ר מאיר שי׳ אבצן ומיד נאסר.

הגיעו לידינו שתי אגרות שנכתבו בח״י אלול תרצ״ה ממוסקבה ושבהן מודיעים על מאסרים אלה. באחת מהן נאמר:

נא להודיע לאבינו ולאנ״ש כי התחילו להתעסק מהענין של פ׳ וישב של פ׳ ששי פ׳ כ׳ [– ויתנהו אל בית הסוהר], ובתוך אחינו גם אבי היתומים ר׳ יעקב בן יהודית מזוראוויץ וד״ל.

בשני׳ נאמר:

בכלל פא קשו [– עת צרה] היא לבטכסז [– לאחינו] הי׳ כנכן [– ימים] אלו סאצעז ושגו מהאנכ׳ [– נתפסו הרבה מהתמימים] וגם כפרזג מחשבזכק [יעקוב מזוראוויץ] בתוכם, וושגו סנמיז והזשתכן פמכון ותזנשכ׳ על צאט גכתן [– והרבה נמלטו ודורשים

עליהם ושומרים על פתח ביתם] אשר בטח כהזפ מלן [– ידוע לכם]. נא להגיש פ״נ.

כשהגיעו הידיעות האלו לחו״ל נדפסה סקירה על המאסרים האלה בעתון „מארגען זשורנאל״ (בארכיון נמצא קטע עתון בלי תאריך מדוייק):

פון עטליכע פריוואטע אייראפעאישע בריעף, וואס קומען פון פארשידענע קוועלען און וואס זיינען איבערגעגעבען געווארען אין „מארגען זשורנאל״, דערוויסט מען זיך, אז אין סאוועט רוסלאנד זיינען לעצטענס באנייט געווארען די רדיפות אויף רבנים און אז אמווייניגסטענס אכט רבנים זיינען ערשט מיט עטליכע וואכען צוריק ארעסטירט געווארען אין מאסקווע, אין קאפוסט, סאמארקאנד און אנדערע שטעדט.

אין צוויי פון די בריף ווערען אנגעגעבען די זעלבע נעמען פון די ארעסטירטע רבנים און אנדערע אידען, וואס דאס שיינט צו באשטעטיגען די טרויעריגע נייעס פון צוויי פארשיידענע קוועלען, און עס ווערט דערצעהלט, אז אין דעם געיעג אויף רבנים ווערען אויך ארעסטירט סתם אידען מיט בערד, און דער טעראר פון די ארעסטען האט שוין דערגרייכט אזוי ווייט, אז פילע פרומע אידען האבען זיך אליין אראפגעשניטען די בערד כדי זיך אויסצוהיטען פון דער [ג.פ.או.]. אין די בריף ווערט אויך געזאגט אז א צאהל רבנים און בעלי בתים זיינען אנטלאפען כדי זיך צו ראטעווען, און זיי זיינען איצט נע ונד אין גרויס נויט.

צווישען די ארעסטירטע ווערען אנגעגעבען די פאלגענדע: ר׳ יעקב מאסקאליק, ר׳ יצחק גאלדין פון ראגאטשאוו, ר׳ אליעזר גורעליק פון ראגאטשאוו און זיין זוהן מענדעל, דער בחור מאיר אבצין, אבא ראמענער און ר׳ זלמן בוטמאן, א שוואגער פון רש״ז שניאורסאהן. דער לעצטער איז ארעסטירט געווארען מיט עטליכע חדשים צוריק און מען לאזט צו איהם נישט אריין קיין עסען, וואס ווערט געבראכט פון זיין היים. די ארעסטען פון די אנדערע זיינען געמאכט גע־ווארען אין דער וואך פון ראש השנה.

צווישען די אנגעלאפענע ווערען דערמאנט, ר׳ שמואל לעוויטין, ר׳ ניסן נעמינאוו, ר׳ אברהם דרייזין, ר׳ בן־ציון שם־טוב „און פילע אנדערע״.

הרב מאיר שי׳ אבצן מספר על אותו מאסר (אורות באפילה ע׳ 27; 38):

בחודש אלול י״ב בו נאסרו גיסי יחי׳ שלמה מאטוסאף עם אבא יחי׳ לעוין שהיו ישנים בטריקאטאזנע פאבריקע שהי׳ שייך להרה״ח ר׳ אברהם יחי׳ דריזין, ואני אז הייתי דר בחצר שהי׳ סמוך לביתו, וידעתי מזה אך לא ידעתי שאנשים זרים מבקרים בביתו, וכאשר הלכתי למלאכתי שהייתי עושה בזמן ההוא, הלכתי בסמוך לביתו ושאלתי את זוגתו מה נשמע. הם ראו אותי והוליכוני עמהם . . . אנשי הג. פ. או. המתינו שיבא ר׳ אברהם הנ״ל לביתו, וישבו שם כמה שעות, ולעת ערב הביאו אותי לג. פ. או. ליוביאנקיא.

כל הנאסרים נשלחו לגלות לכמה שנים וחזרו שלימים, מלבד ה״ר יעקב זכריה מאסקאליק. במשך חדשים אחדים ישב בגלות יחד עם יבדל״ח ה״ר אבא שי׳ לוין וה״ר שלמה שי׳ מטוסוב, משם כתב בעש״ק שמיני תרצ״ו, אל מזכירות הרבי:

קול יעקב הנך שומע הקורא אליך לשלו׳.

ת״ל כבר עברו שבעה חדשים ועשרה ימים לגלותי, והנני נמצא בדרום חבל הקזקי בכפר האלקינא סמוך לעיר צימקענט. פה הנני זה יותר מג׳ חדשים. בכלל המקום הזה הוא מקום מנוחה, אבל הוא מנוחה בלי שמחה, בזמירות של שבת יש זמר המתחיל „מנוחה ושמחה ליהודים״ וזה כמובן אי אפשר להיות פה, רק יש מנוחה שאפשר להיות פה כמ״ש וירא מנוחה כי טוב ואין טוב כו׳, וזה אפשר להיות בשמחה כמ״ש פקודי ה׳ ישרים משמחי לב, וזה ת״ל אפשר לנו כי הודות לחסדי השי״ת זכינו להשיג איזה ספרים וגם מאמרים אחדים ומהם אשר זכיתי לשומעם, וזה כל העונג שלנו [כי אתי נמצאים עוד אבא נ״י ושלמה נ״י], אשר בעיוני בהם מצטייר לפני המראה הגדולה באור פני מלך חיים, בעת שיצאו ונתגלו הדברים מפי אומרם. וגם על משכבי בלילות מתדמה לפני כאלו הנני עומד לפני בעל השמועה המראה לנו פנים שוחקות ופנים צהובות ומבטיח לנו אשר בקרוב נזכה להיות בהמקום שכתוב עליו חיי נשמות אויר ארצך. הנותן ליעף כח יחזק לנו את כח הבטחון ויחזק את בריאותינו, שנוכל לקבל את הטוב הנראה ונגלה, ונזכה להתראות בשובע שמחות בקרוב.

אך כעבור זמן קצר נשלח משם למקום אחר ומאז נעלמו עקבותיו, הי״ד. כך מספרים שנים האחרים הנ״ל.

על מאסרים אלו כותב המזכיר הר״י פייגין אל ה״ר אלי׳ נחום שי׳ שקליאר בה׳ כסלו תרצ״ו:

ובדבר האסירים ברוסיא שזכרת, הנה המצב בכלל מר מאד. יסוד הדבר איני יודע עדיין, כפי הנראה הנה אחד אשר הי׳ מראש מתקרב עליהם הי׳ מרגל בסתר וספר הכל, כי כפי הידיעה שיש מאחדים שיצאו ונשלחו לסיביר הי׳ מהם מכתבים מהדרך מה שדרשו וחקרו אצלו, נראין הדברים כי יודעים הכל מהתקשרותם עם כ״ק אדמו״ר שליט״א, ועוד הוסיפו כי שולחים להם מעות על פראפאגאנדע דתית, זהו תוכן הענין.

הפחד גבר אז על כולם, מחשש מצבם של הנאסרים ומחשש מאסרים נוספים. ה״ר זלמן אלפערט (קורניצער)

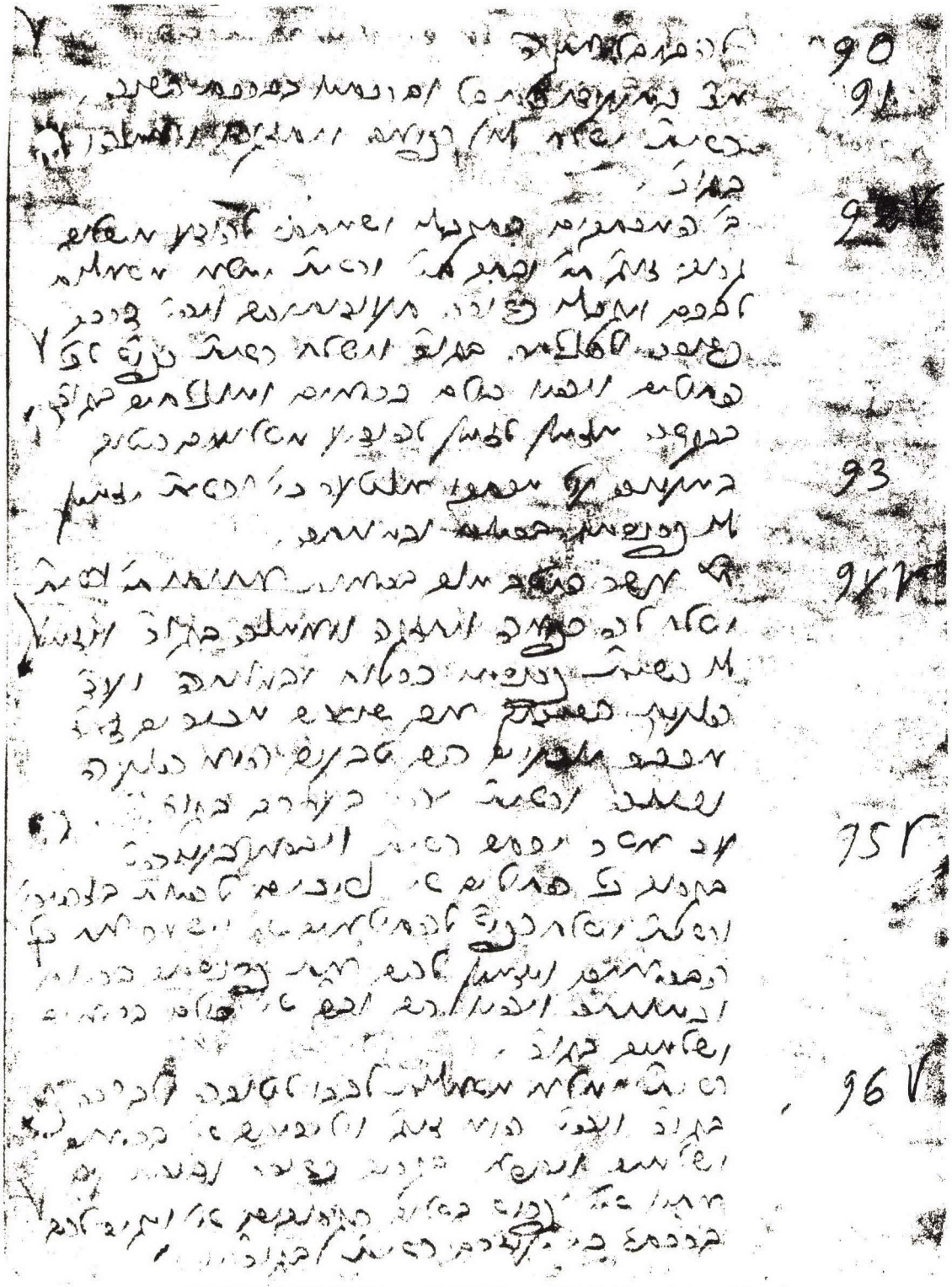

פנקס אגרות רבנו לרוסיא — תרצ״ו, ובו — על המאסרים במוסקבה

כתב על כך לרבנו שהשיב לו בתחלת חורף תרצ״ו (אג״ק חי״א ד׳נח):

עד אשר ירחם השי״ת ויבראו בעזה״י בקרוב כל החולים שי׳ צריכים להיות בזהירו׳ והשי״ת ישלח רפו״ש להחולאים שי׳ וישמר את כל הבריאים ויזמין להם את פרנסתם בריוח ובמנוחה ויהיו הם וב״ב שי׳ כולם בריאים ושלמים בגו״ר.

פרק מו

המאסרים בשאר העיירות

במשך השנים תרצ"ה־תרצ"ט היו המאסרים והחיפושים מנת חלקם של רוב חסידי חב"ד בכל מקום שהם בכל רחבי רוסיא.

מיד לאחר אותם מאסרים במוסקבה, באלול תרצ"ה, בוצע מאסר המוני נוסף לאנ"ש ברוסטוב.

על המאסר בליל א' דר"ה הגיעו לידינו שני מכתבים שנכתבו לרבי, שניהם בלתי חתומים מיראת הצנזורה. בראשון נאמר:

הנה היות אשר בליל א' דר"ה נחלו [נאסרו] אחינו דוד בן עטא לאה [לאבאק], שמואל מענדל בן באסע איטא [הלפרין], מרדכי אהרן בן מיכליע [פרידמן] בעת בדיקת חמץ [חיפוש בית]. תודיע לאבינו שליט"א. והסיבה אינם ידועים . . . וגם תודיע מהאיש משה [מעדאליע] אשר ג"כ זה יותר מחודש ג"כ שם. איננו יודעים מה יהי' לו ומהי מחלתו [במה האשימוהו].

השני נכתב בח"י טבת תרצ"ו:

בקשני חותנו [ה"ר ברוך בנציון קלאדניצקי] של הגיסים דוד בן עטיל שרה ומרדכי אהרן בשמם (יש להם גיס בארעא דישראל משה דובינסקי) למסור לאבינו יחי' שכאשר בליל ר"ה נתפסו עם עוד ד' אנשים במקום שחלקת מחוקק ספון [רסטוב, שבה אהל כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע] ומחכים ללמוד הסדרה ואלה המשפטים, דינא תקיפא.

בליל עיו"כ תרצ"ו נאסר שם ה"ר שמאי ויגאן, כמסופר באגרת ה"ר פסח פריידקין:

שמאי בן ליובע מיכליא הלוי מקנחא [– מרסטב] שנחלה בליל עיו"כ במחלת ה־נבעש [– המאסר], סיבתה לא ידעתי.

בי' מ"ח תרצ"ו כותב ה"ר חיים פאדנאס (גיסו של ה"ר שמאי הנ"ל) להה"ר ישראל דזייקאבסאן:

אוכל להודיע לכבודו שידידינו שמאי נחלה ועוד כמה אנ"ש עמו . . . והשי"ת יודע מה יהי' התכלית.

ובמוצש"ק וירא כותב:

ידידינו ר' שמאי נחלה ועוד כמה מאנ"ש מעירינו ר"ל ואסורים המה יותר מחודש ימים וה' יודע מה יהי' הסוף מזה וב"ב ממש גועים ברעב ר"ל.

באגרת נוספת מוסיף:

גיסי ר' שמאי נ"י יושב אסור בבית הסוהר ר"ל

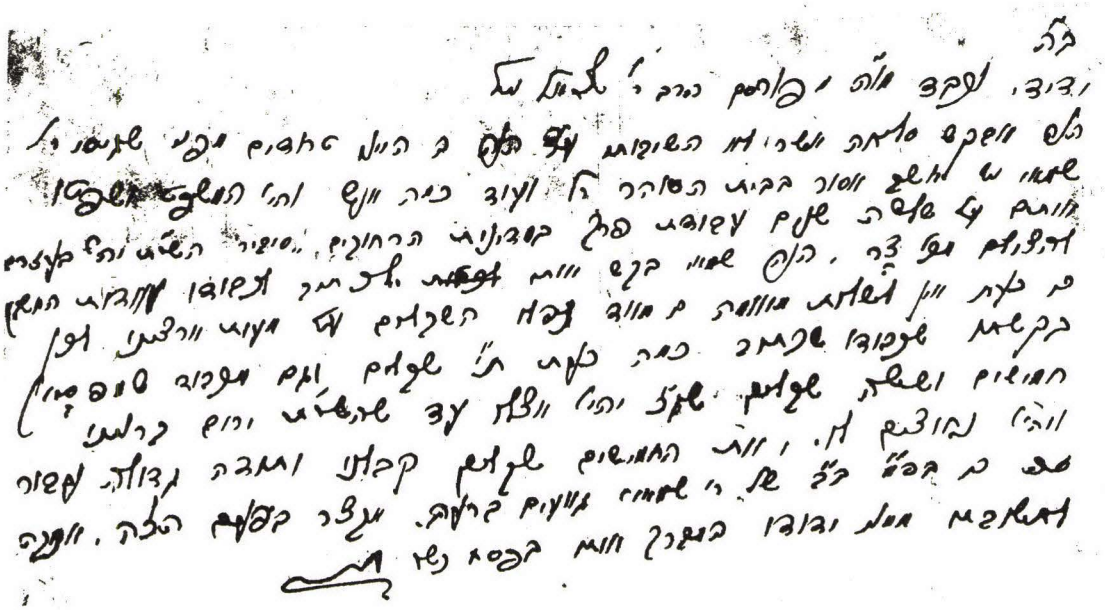

אגרת ה"ר חיים צבי פדנס, על מאסר ופס"ד גיסו ה"ר שמאי וויגאן

ועוד כמה אנ״ש והי׳ המשפט ושפטו אותם על שלשה שנים עבודת פרך במדינות הרחוקים „סיביר״ השי״ת יהי׳ בעזרם להצילם מכל צר.

באדחוהמ״פ כותב:

הפסק דין של גיסי ר׳ שמאי ועוד אנשים אשר היו תפוסים במאסר ושפטו אותם על שלשה שנים עבודת פרך במקומות הרחוקים והוא כעת בדרך (סיביר).

(עוד על הר״ש ויגאן – ראה לעיל פל״ה ולקמן פקי״א).

בין הנאסרים הי׳ גם רב העיר ה״ר משה מדליה, שהוגלה לעשר שנות סיביר ועקבותיו לא נודעו. כעבור זמן נודע שהוצא להורג (ראה הקדשה שבראש ס׳ שו״ע עם פתחי עולם ומטעמי השלחן, לונדון תשכ״ו, ח״ב).

גם ה״ר דוד לאבאק נפטר במאסר (ראה ליובאוויטש וחייליה ע׳ 312).

על מאסר זה ונסיבותיו מסופר ב„רשימות דברים״ (חיטריק) ח״ב ע׳ שכז־שלא.

* * *

בתחלת אלול תרצ״ז, באחד הלילות פשטה המשטרה החשאית על 4 בתים בעיירה יעגארעווסק הסמוכה למוסקבה ואסרו את ה״ר ישראל לוין (נעוולער), ה״ר ישראל אהרנשטאם ה״ר נחום הלל פינסקי וה״ר יואל כהן.

* * *

בלענינגרד התחילו המאסרים של אנשי חב״ד באלול תרצ״ז ונמשכו עד סוף החורף. באלול נאסרו ה״ר שמואל נימוטין וה״ר אברהם סווערדלאף. באחד הלילות בשלהי שבט תרצ״ח נאסרו ה״ר אלחנן דוב מרוזוב; ה״ר יצחק רסקין; ה״ר דובער קוזניצוב; ה״ר פנחס ברא״ח אלטהויז; ה״ר מאיר פרידמן וה״ר שאול פרידמן. כעבור חודש לערך, באחד הלילות פשטו על בתי האברכים הצעירים יותר, חברי תפארת בחורים (הנ״ל פרק ט) האחים חיים ומשה ששונקין; ה״ר שמואל מרוזוב; ה״ר מאיר צינמן; ה״ר משה שי׳ ליין; ה״ר הירשל זובין; ה״ר ישראל יעקב שי׳ לוקשין; ה״ר ישעי׳ קראסנאלוקער. גם מגיד השיעור ה״ר נחום טרעבניק נאסר, עוד לפנ״ז, והוגלה לשלש שנים.

עבר עוד חודש ובאחד הלילות נאסרו עוד כל מי שהי׳ לו איזשהו קשר לעסקנות ציבורית, ובכך נסתיימה הכחדת חוט השדרה של היהדות החרדית בלנינגרד.

על מאסרים אלה בלנינגרד מסופר בספרים: זכרונותי (ששונקין) ע׳ 210. יהדות הדממה ע׳ 185. יהודים ויהדות בברית המועצות ע׳ 126. ספר הזכרונות דברי הימים (גורקאוו) ע׳ נה.

* * *

על המאסרים בחרקוב, בחורף תרצ״ט, מספר זקני ה״ר מאיר גורקאוו בספר הזכרונות דברי הימים ע׳ קיג. וראה גם „רשימות דברים״ (חיטריק) ח״ב ע׳ שלא־ז. המסור הנ״ל בא לחרקוב בתשרי תרצ״ט וביקר בביתם של זקני הנ״ל ה״ר אברהם ברוך פעווזנער וה״ר נחום יצחק פינסון. את ה״ר צמח שי׳ גורביץ פגש בבוקר במקוה. ה״ר צמח נאסר מיד. זקני הי׳ הולך, במשך החורף, לישון בביתם של הורי – בסוף העיר. בסוף החורף חזר לישון בביתו. בשושן פורים באמצע הלילה באו לבית שלשתם ואסרום ונשלחו לגלות לחמש שנים.

גם הרנ״י פינסון לא ישן בביתו באותו חורף אך בסוף החורף חזר לביתו ואז נאסר, כמסופר ע״י בנו ה״ר יהושע שי׳ בס׳ יהדות הדממה ע׳ 227.

* * *

במשך החודש הבא נאסרו הרבה מאנ״ש, גם בעיירות נוספות. ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן כותב בא׳ מספריו:

כבוד אבי מורי הרב [מנחם מענדל מרעפקא] ז״ל נאסר ע״י הבולשוויקים (ימ״ש) בטשרניגוב רוסיא ערב פורים תרצ״ט.

גם רבי לוי יצחק שניאורסון (אבי כ״ק אדמו״ר שליט״א) נאסר, ביקטרינוסלב, בט׳ ניסן תרצ״ט, כמסופר בס׳ תולדות לוי יצחק (ע׳ 175. ובהוצ׳ החדשה ע׳ 201).

הגאון החסיד המקובל רבי לוי יצחק שניאורסאהן

בס׳ יהודים ויהדות ברוסיה הסוביטית ע׳ 125 מסופר גם על מאסרם של כ־20 איש במוסקבה, בלילה אחד בקיץ תרצ״ח. וראה גם שם ע׳ 99. אז נאסר גם הרב הראשי של מוסקבה הרב שמריהו יהודה ליב מדליה וכעבור זמן הוצא להורג, כמסופר בהקדמת ס׳ זכרון „שילה״ ע׳ יד.

פרק מז

חיי אנשי חב"ד במחתרת

רבים מאנ"ש, בעיקר אלו שהגיעו אליהם ידיעות שמחפשים אחריהם, היו גולים בשנים אלו ממקום למקום, חיים בכפר נדח במחתרת, עד שנודע מקומם לאנשי המשטרה החשאית שהיו אוסרים אותם, או שהיו מספיקים לברוח בעוד מועד למקום מחתרתי אחר.

בסיפורו של ה"ר נחום שמרי' ששונקין (בספרו „זכרונותי" ע' 208 ואילך), אפשר לראות דוגמה מוחשית למצב ששרר באותה תקופה בין חסידי חב"ד:

החיים בתנאי המחתרת הלכו וקשו. אנשים מסוימים גילו באזנינו כי כל האברכים והבחורים שלנו רשומים אצלם וקרוב הדבר כי יאסרו את כולנו. צורת המאסרים וההגליות לערבות סיביר הלכו אף הם והכבידו; מתקופת מאסר של 3 שנים האריכו לתקופות יותר ממושכות, ל־10 שנה, ויותר; לאחרים אף אסרו לכתוב מכתב כלשהו לביתם, למען לא ידע איש מקום גלותם...

החלטתי כי הגיע הזמן לעזוב את לנינגרד. בקרתי בביתו של ר' יצחק ראסקין, שם התגורר גם הרה"ח המצוין ר' אלחנן מרוזוב, והזהרתי אותם מפני הסכנה של המשך התגוררותנו כאן, ובפרט בדירה זו, לאחר שהבחנתי באיש מסוים העומד לו בצד, ומתבונן בלי הרף מי הם האנשים המבקרים בבית הזה. הדגשתי להם כי הולך הנני לקנות כרטיס נסיעה למוסקבה, והצעתי לקנות כרטיס גם עבורם, בכדי לעזוב את העיר מבעוד מועד.

באותם הימים לא חיפשו כל־כך אחר אנשינו, אלא הסתפקו בזה שיצטרכו לעזוב את ביתם ומשפחתם וייהפכו להיות נע ונד. הי' זה עבורם „תענוג" נפלא כשלעצמו.

תשובתו של חנן היתה כי כבר הוגלה פעם וחזר ממקום גלותו שבור ורצוץ וכוחותיו אינם עומדים לו לקחת שוב את מקל הנדודים לידיו ולהיות נע ונד.

ר' יצחק ראסקין לא ייחס לכך משמעות רצינית, ואמנם לא קל הי' הדבר כלל להשאיר מאחוריו משפחה וילדים קטנים בודדים וגלמודים.

לא התעכבתי יותר בלנינגרד ונסעתי משם מיד – דבר שהציל את חיי.

ר' אלחנן ור' יצחק הוגלו אף הם למקומות מרוחקים, ועקבותיהם לא נודעו עד היום הזה.

ה' ינקום את דמם!...

במוסקבה התגורר אברך צעיר מאנ"ש. ביתו של זה הי' פתוח בפני כל, ולמי שלא הי' לאן לפנות הי' פונה לכתובתו של זה אשר הי' מקבל את כולם בסבר פנים יפות. כאן הי' גם המקום היחיד בו היו מתקבצים ומתוועדים, בשבת אחים גם יחד, אף בימים האפלים האלה.

בראש חודש אלול אותה שנה היתה התוועדות בביתו, שם התוועדנו כולנו. בהתוועדות זו הי' נוכח והשתתף גם „מיודענו" אותו מלשין ידוע.

ויהי בליל שבת קודש, בשעה שתים אחר חצות, התדפקו מלאכי החבלה על ביתו של אברך יקר זה. היתה זאת תוצאה ישירה מהשתתפותו של אותו „אורח" בהתוועדות. הם הוציאו את האברך מביתו בכח והעבירוהו אל מאחורי סורג ובריח.

בדרך כלל היו מבצעים את המאסרים בשעה שתים אחר חצות הלילה, וכן היו נוהגים לכלוא רק גברים ולא את הנשים.

באותו ערב עצרו אברך נוסף מחב"ד אשר הי' גר במאמאנטאווקע, מעברו השני של מסילות הברזל. עם מאסרו של זה פחדנו כבר ללון בביתנו.

החלטנו כולנו – אני, בני אשר, אברהם מאיאר, המלמד שלמד עם ילדיו, וכן בן־ציון מארוז, תמים שלמד בישיבת תומכי תמימים – אשר בכל ערב נעבור אל היער ללון שם. כל בוקר היתה זוגתי מגיעה אלינו ומסרה לנו באם לא אירע משהו בליל אמש, וכך יכולנו לחזור הביתה.

במשך כמה שבועות נאלצנו לנהל סדר חיים שכזה; בערב יצאנו אל היער, שם נשארנו כל הלילה, וחוזרים הביתה רק כאשר הודיעו לנו למחרת כי לא ארע מאומה בלילה. שחק לנו מזלנו, כי אותו נכרי, בעל הדירה, נסע למקום אחר להנפש. כי באם הי' נודע לו כי אין אני כשורה כלפי השלטונות – הי' מצבנו גרוע פי כמה.

לפנות בוקר נתקלים היינו ביער ברועה צאן אשר רועה הי' את צאנו ביער. בכדי להסיר ממנו כל חשד, הסברנו לו כי בדירתנו שורצים רמשים ובעלי־חי אחרים, ואנו נאלצים להוקיר משם רגלינו בערבים

וללון ביער, נוסף לכך היינו מכבדים אותו בסיגריות משובחות וכך נשארנו אתו בידידות.

צדקה עשה הקב״ה אתנו אשר בחודש זה, אלול, שרר מזג אויר נאה וכך יכולנו לשהות כל הלילה ביער.

ברם, כאשר בעל הדירה חזר לביתו, וגם קרבו כבר ימי החורף, נאלצנו להפסיק מ„מנהגנו״ ולא יכולנו להמשיך יותר בלינת היער, שמנו מבטחנו בה׳, אשר כפי שלא עזבנו עד כה, בודאי לא יטשנו גם להבא.

שוב לא יצאנו את ביתנו בערבים והמשכנו ללון בבית. למותר לתאר טעמה של „שינה״ זו, אשר פחדנו מקול עלה נידף, וכל זמזום או רשרוש קל הי׳ מקפיץ אותנו על רגלינו. הגענו למסקנה, כי אי אפשר להמשיך בצורה כזו ועלינו לחפש מקום מקלט יותר בטוח.

שלחנו את הבחור בן־ציון מאראז, שהי׳ אתנו, לכפר „שאלקאווע״, שם התגורר אברך אחד מאנ״ש. אך, הוא חזר אלינו בידים ריקות באמרו שלא הצליח למצוא את הבית. הלכתי לשם בעצמי, ומצאתי כי ר׳ ניסן כבר מתחבא בביתו של זה והלה מפחד להכניס שם בן־אדם נוסף.

מצב זה הי׳ ידוע גם לאנ״ש שהיו מחוץ לרוסיא, אך לא הי׳ לאל ידם לעזור. כך הגיעה אלינו אגרת שכתב ה״ר משה אקסלרוד מארה״ק להר״י דזייקאבסאן בנ. י. בח׳ כסלו תרצ״ט:

עתה באתי לעוררו בדבר כזה שבשביל הצרות והפרעות השורר בהעולם היהדות שכחו על אחינו הרבנים והחרידים שנשלחו בזמן האחרון לארץ גזירה כידוע לכת״ר, שגם גיסו אהרן אליעזר ז״ל הי׳ מהקרבנות האלו ואין איש שם על לב מה יהי׳ עמהם? לבד זאת שהם בסכנה גדולה כלם שנשלחו עלולים ח״ו שיגועו ברעב שאינו ידוע גם מקום מאסרם, והרבה ישנם שהם ברחו והם נעים ונדים באין מקום מקלט, בפחדים. גם חתן גיסי מוהר״ר הת׳ זלמן שמעון דבורקין מרגאטשאוו הוא מאלו שזה כשנה שהוא עקר מקומו וזוג׳ בת גיסי הרה״ג רמ״מ דוברובסקי שהי׳ רב בקרלויץ, שהי׳ נק׳ הרב משטרשין, שהי׳ ר״מ בליבביץ מעט זמן, היא אצלו. והוא בעצמו גוע ברעב בלא מטה לחם, ויושב במחבוא שלא יעבור ח״ו הגורל גם עליו, כיתר הרבנים חבריו, וגם הם אינם יכולים לכתוב ולפרוש את צערם ברבים, להודיע מצבם שיושיטו להם עזר, לפי״ע, להחיות נפשם.

על בריחתו של הרב זלמן שמעון דווארקין ז״ל הודיע מיד חותנו, הרב מנחם מענדל דובראווסקי, באגרת י״ח כסלו תרצ״ח, אל ה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד:

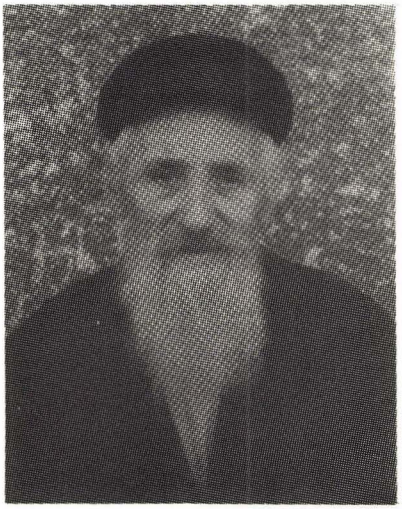

ה״ר מנחם מענדל דובראווסקי

עוד אספר לכת״ר עגמ״נ שלי מחתני היקר ז״ש נ״י, כי לפני איזה שבועות הוכרח להפטרת ויצא, וכ־ אשר נקראה פעמיים זוגתו בתי תחי׳, ויתנו לה זמן שבוע אחד, נבהלה ותעזוב ביתה, ותסע ג״כ, והשם יודע מתי יוכלו לשוב הביתה.

ה״ר זלמן שמעון דווארקין

וכך כל אחד וסיפור מאסרו וגלותו, שלו או של א׳ מבני משפחתו וידידיו. רבים מהם לא זכו לחזור מגלותם, שם החזירו נשמותיהם בטהרה מתוך עבודת פרך ועינויים.

* * *

עיקרה של תקופת ה„טיהורים״ היתה בשנים תרצ״ז־ תרצ״ח, כאשר מיליונים נאסרו, הוגלו לעבדת פרך והומתו, במשפט ובלא משפט בגלוי ובסתר. בין הקרבנות הראשונים היו מנהיגי כתות דתיות ואנשיהם, ובפרט היהודים.

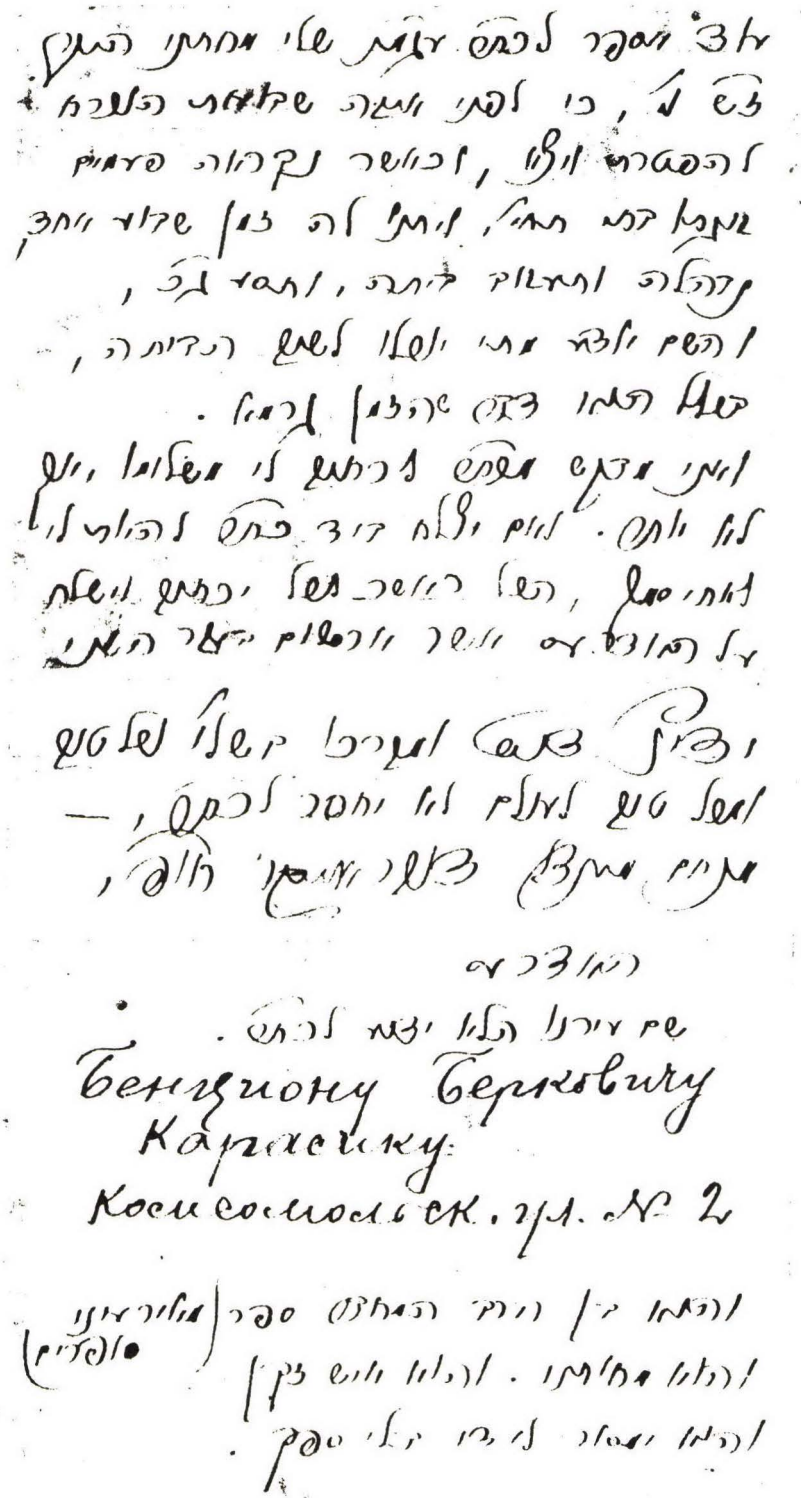

אגרת ה"ר מנחם מענדל דובראווסקי על בריחת בתו וחתנו ה"ר זלמן שמעון דווארקין מביתם

תקופה זו של משטר האימים ברוסיא נקראת על שם „יז'וב", שמונה בקיץ תרצ"ו לראש הנ.ק.וו.ד. אשר ביצעה את הטרור הנזכר. בתחלת חורף תרצ"ט סולק יז'וב מתפקידו והטיהורים הגלויים הגיעו לקיצם.

אך מאסרם של אנ"ש בכלל ושל הרבנים בפרט המשיכו במשך כל שנת תרצ"ט. כך נמשך עד קיץ תרצ"ט, כשהתחילה מלחמת העולם השני', לא היתה דעת הממשלה פנוי' לחיסולים פנימיים אלה.

פרק מח

המלחמה והבריחה לאסיה התיכונה

כאשר פלשו הגרמנים, בקיץ תש״א, לאורך כל גבולה המערבי של רוסיא, החלו תושבי רוסיא לברוח מערי הספר לפנים רוסיא. היהודים ברחו בעיקר לערי אסי׳ התיכונה. יהודים רבים, וביניהם אנ״ש, התיישבו אז בעיירות סמרקנד וטאשקענט.

באיזור שנכבש ע״י הנאצים התגוררו לפני המלחמה רוב יהודי רוסיא. חלק מהם הצליח להימלט אולם רובם נשארו במקומות מגוריהם ונרצחו ע״י הנאצים, הי״ד.

על הבריחה מערי הספר מספר ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין בספרו „זכרונותי״ (ע׳ 230):

בעת שהשתוללה המלחמה, והגרמנים נכנסו לרוסי׳, התחילו השלטונות בהקמת מקלטים עבור האוכלוסי׳. מדי לילה, בשעה העשירית, הי׳ מגיח מטוס גרמני ומפציץ את העיר, ובעיקר את בתי־חרושת שבה. לא אחת היתה ההפצצה פוגעת גם באוכלוסי׳, ורבים נפגעו. מיד עם רדת הלילה, שררה אפילה מוחלטת – אם כי היו גם אנשים מושחתים אשר עם הופעת המטוס, היו פותחים את דלתות וחלונות בתיהם למען הרבות אור. היו אלה אנשים קיצוניים אשר חיכו בקוצר רוח למען השלטת השלטון הנאצי במדינה . . .

זה הי׳ בסוף הקיץ וכך נמשך המצב עד לאחר החגים. בחודש חשון, כאשר התחילו הגשמים העזים, שוב לא היתה אפשרות לרדת למקלטים, ולא היתה כל ברירה אלא לשבת בבית ולהפיל תחינה ותפלה לה׳ אשר לא יעזוב את בני עמו וישמרם מכל נזק וצוקה.

בעלי היכולת למיניהם, היו משאירים את הכל מאחוריהם, לקחו אתם את אשר ניתן הי׳ להציל, וניסו לברוח לעבר המדינות המרוחקות, לאזורים מרוחקים – כמו סיביר – שם לא יכול הי׳ האויב הגרמני להגיע. גם היו נוהרים לאסי׳ התיכונה, כמו טשקנט וסמרקנד, מרחק של כארבעת אלפים קילומטרים ממוסקבה. מרבית היהודים ברחו לאסי׳ התיכונה, אוזבקיסטן, בוכארה.

מאחר שלא היו לנו האמצעים הכספיים הדרושים, נאלצנו למכור חפצים מהבית, אך קבלנו בעדם תמורה קטנה, כי הקונים ידעו היטב כי בין כה ניאלץ לברוח ולהשאיר מאחורנו את כל הרכוש. נאלצנו, אפוא, להשאר במקומנו ולחכות לבאות.

ביום חמישי אחד הגיע אל ביתנו מענדל סמורדינסקי, עם משאית גדולה, בכדי לקחת מהבית את אשר ניתן להציל. „מדוע הנכם יושבים כאן – התפלא עלינו – הלא רדיו מוסקבה הודיע כי התושבים יעזבו את מוסקבה?!״ לקחנו את כל אשר ניתן לקחת, העמסנום על המכונית ונסענו למוסקבה. פחדנו ללון כאן, בראותנו כי הגוים לוטשים כבר עין על היהודים, ומה גם לאחר שהמנהיגים בורחים אף הם – הרי מי יעכב בעדם מלשפוך את כל חמתם על היהודים, להורגם ולבוזזם?! באותו ערב נשארנו ללון במוסקבה.

מתחילה חשבנו כי בליל חמישי נוסעת מכאן הרכבת המיוחדת אשר אמורה היתה להעביר את הפקידים ועובדים בכירים אחרים. לבסוף נסעה הרכבת בליל שבת . . . מאחר שהיינו במצב של פקוח נפש ממש, נאלצנו לנסוע מכאן בכל מחיר. בינתיים הגיעה הרכבת והגענו העירה. את חפצינו הפקרנו לגמרי, ושמחנו שנפשנו נשארה לנו לפליטה.

נסענו משם באותו לילה. הסכנה להתעכב בתחנה היתה גדולה, כי המפציצים הגרמניים התכוננו להפציץ את התחנה לבל יוכלו לברוח. בעמדנו בתחנה, אפופי פחד ורעדה, הבחנו במטוס גרמני שנורה מלמטה; לשונות האש אפפוהו והוא שקע ארצה כגחלת אש. הרכבת שלנו זזה סוף סוף ממקום הסכנה והודינו לה׳ על אשר יצאנו משם – אם כי במסתרים תבכה נפשנו על אשר נאלצים הננו לנסוע בשבת־קודש.

אוכל לא הי׳ חסר עדיין, כי כל המאפיות שבעיר אפו לחם בכמות הדרושה לכמה ימים. גם היתה אפשרות לרכוש קמח. הנסיעה היתה ארוכה כי מפעם לפעם נעצרה הרכבת בכדי להשיג לחם ומצרכי מזון לנוסעים, וכן היו צריכים להצטייד בפחם ומים להמשך נסיעתה.

סמורדינסקי ובניו היו מסורים מאד אלינו. הם היו דואגים שלא יחסר לנו גם מים לנטילת ידים שחרית ולסעודה. בעת התפילה נאלצנו להסתיר את עצמנו לבל יראונו הגוים עטופים בטלית ובתפילין בתפילתנו.

בכל העת שהיינו קרובים עדיין לאזור מוסקבה, לימדו אותנו כי במקרה שנתקל באוירונים, על כולנו לצאת מהרכבת ולהשתטח על הארץ. אך בחסדי השם

עלינו, לא נתקלנו במטוסים כל שהם, וככל שהתרחקנו ממוסקבה, לעבר אסי׳ התיכונה, שקטה רוחנו.

ברכבת זו, שהסיעה פקידים בכירים מאנשי המחלקה של סמורדינסקי, ואשר הוא הי׳ ממונה עליהם בתור קצין, הגענו לעיר קאזאן, עיר גדולה של הטטרים. בעיר זו מצאנו בית כנסת, רב ושוחט. הגענו לאיזה אכסני׳, שם הי׳ ביל גדול עם מים חמים. הנוסעים, הגוים, חטפו מכל אשר בא לידם, וכאשר רצינו גם אנו לקחת כוס מים חמים להבדלה – הי׳ אז מוצאי שבת – לא נתנו לנו הגוים, בטענה שזה דרוש להם עבור הילדים הקטנים שלהם. נוכחנו לדעת עד כמה גדולה שנאתם של הגוים אל היהודי – על אף שנמצאים היו תחת חסותו של קצין יהודי!

מענדל הביא לנו לחם לכמה ימים. לדבריו מוכרח הוא להשאר בעיר זו, עם כל השאר, וכי יהי׳ עלינו להפרד. נפרדנו ממנו בלבביות ואנו המשכנו דרכנו באני׳ על נהר הוולגה . . .

כך, סחופים ויגעים, רעבים וצמאים, קפואים מקור ו„מרוחשים״ מכף רגל ועד ראש, הגענו סוף סוף לטשקנט.

כאן, בטשקנט, רווח לנו, בע״ה. בתחנה חילקו לכולם חלות, לחם ועוגות, השקטנו בע״ה את רעבוננו ואף יכולנו להכין צידה לדרך להמשך נסיעתנו לסמרקנד.

כאן התפצלו הנוסעים, חלקם נשארו בטשקנט וחלקם המשיכו לסמרקנד. אלה שלא רצו להמשיך הסבירו זאת, כי בסמרקנד מתרכזים כל היהודים החרדים, והם אינם יכולים לחיות יחד אתם בכפיפה אחת! . . .

ירדתי בתחנת הרכבת וחיפשתי אולי אוכל למצא איזה בית־ממכר לסיגריות. לפתע, בעודני מתהלך שם, באו מולי שני אברכים משלנו: מיכאל טייטלבוים – כהיום מנהל תלמוד־תורה גדול בברוקלין – וישראל לוין – אשר במועד מאוחר יותר הי׳ למחותני, כאשר בני אשר התחתן.

שמחנו מאד איש לקראת רעהו וסיפרתי להם מכל התלאות שעברו עלינו בנסיעה. הם מיהרו לרכבת שלנו, לקחו את כל חפצינו והעבירום לרכבת שלהם. הם סידרו עבורנו מקום נוח באחד הקרונות שם התאוששנו ונשמנו לרווחה. הרכבת נסעה במהירות וגם הקור לא הי׳ כל כך חזק.

לאחר נסיעה של לילה אחד בלבד, הגענו לסמרקנד.

הועתקה כאן רשימה זו שהיא דוגמה אחת מני אלפים. סיפור דומה הי׳ לכל אחד מהבורחים מערי הספר לסמרקנד וטאשקענט שבאסי׳ התיכונה. וכך מספר אאמו״ר שי׳ בזכרונותיו:

באו הימים הנוראים והחלטנו, אני ומיכאל והחסיד הזקן ר׳ אברהם קצנלנבויגן, לחכות עד אחרי שבת בראשית. כולם כבר נסעו ואנחנו נשארנו (חוץ מאלו שרצו להשאר עד אחר כיבוש הגרמנים).

הגרמנים הפציצו את חרקוב, אני ומיכאל היינו בבית אחד ונשותינו ובני היו בבית אחר ובלילה היתה התפוצצות הכי גדולה. במקום שהיינו היתה חומה של הרבה קומות. חצי קומה התפוצצה ונעשה חושך ושמענו בלילה איך שמקבצים ההרוגים. אנחנו נשארנו עד שנגמרו הפיצוצים ויצאנו לראות אם משפחתינו נשארו בחיים.

אחרי שבת בראשית החלטנו לנסוע מחרקוב . . . הרכבת זזה ומיד התחילו להפציץ. הרכבת נעמדה וקצין אמר לכולנו לרוץ לאיזה צד שהראה. התחלנו לצאת מהרכבת עם הילד בן השנתיים ורבע ור׳ אברהם לא הי׳ יכול ללכת. הוא נשאר על מקום קרוב ואנו ג״כ נשארנו, ופתאום התחילו להפציץ על אותו המקום שכולם רצו לשם. כשראינו זאת הפסקנו לרוץ רק ישבנו בתוך הרכבת. באנו לסרטוב, ושם ירדנו מהרכבת עם החבילות ונכנסנו לדירה של גויות (כי הזכרים כולם היו על המלחמה) שלא רחוק מאיפה שנעמד הרכבת. היינו רעבים . . .

הלכנו ברחוב על יד חנות לחם ובקשנו מהקונים חתיכת לחם ונתנו לנו והבאנו הביתה קצת לחם, שבתנו שבת בסרטוב והיינו אצל הנכבד הרה״ח ר׳ יעקב אייזיק קראסיק ג״כ מלא עם צרות, והוא אמר לנו נסיעתכם זהו כבר לחוץ לארץ, כולם לסמרקאנד. אח״כ התחלנו לנסוע עם רכבת אחרת, ועל שבת מברכים כסלו באנו לקזילאורדה, ושבתנו שם בשבת ג״כ רעב ובלילה קור נורא, וביום חום, ולבסוף הגענו לסמרקנד.

כשהתחילו אנ״ש להתיישב בסמרקנד באו לשם גם אלו מאנ״ש שהסתדרו ברוסיא הפנימית. כך מספר ה״ר יהודה ליב לוין (יהדות הדממה ע׳ 205):

עם פרוץ מלחמת העולם השני׳ התגוררתי בעיר סאראטוב, ושם עצרו אותי השלטונות הסובייטים . . .

באותם ימים הגיעו לביתי כמה חסידים אשר הגיעו לכאן מחרקוב, בברחם משם מאימת המלחמה, לשאלתי לאן פניהם מועדות – ענו, כי הם ממשיכים לסמרקנד. אמרתי לבני משפחתי כי מוכרחים הננו להתכונן לנסיעה ארוכה, ועלינו לעזוב את העיר ויפה שעה אחת קודם. מכרתי את ביתי והתחלנו בהכנות לנסיעה לסמרקנד, אשר באסי׳ התיכונה, מרחק של כשלשת אלפי קילומטרים מעירנו – שם לא התחולל המלחמה.

המלחמה והבריחה לאסיה התיכונה

לאחר נסיעה קשה ומעייפת, טלטולים לאין־קץ ותנאי נסיעה מחרידים – הגענו, אני ואשתי, לסמרקנד.

להשלמת התמונה נוסיף כאן עוד קטע מזכרונותיו של ה"ר בנימין שי' גורודצקי (ס' זכרון ע' 64):

הסכנה הלכה וגדלה, בינתיים, ונאלצנו לחשוב ברצינות אודות עזיבת העיר במהירות הכי אפשרית. למזלי הגדול הצלחתי לנסוע עם ה„עשאלון" [שיירה שהוסעה ברכבת משא] האחרון שיצא מווארוניש לטשקנט. „עשאלון" זה הסיע אך ורק את בני משפחותיהם של הקצינים הרוסיים. שלמתי הרבה שוחד, וכך רשמו את זוגתי כאשתו של קצין גבוה, ואותי רשמו כאבי', וכך יצאנו מהעיר ווארוניש המסוכנת. הנסיעה עצמה ארכה כחודש ימים, והרבה הרפתקאות עברו עלינו בדרכנו, עד אשר הגענו בשלום לטשקנט.

הידיעה על התיישבות אנ"ש בסמרקנד וטאשקענט הגיעה, כנראה, מיד לרבנו, שהי' אז בניו־יורק. מפני מצב המלחמה הי' קשר המכתבים פגום; מ"מ התענין רבנו במצבם בכל דרך אפשרית. כך הגיעה לידינו אגרת שכתב לה"ר חנניא ניאזוף, אחד מיהודי בוכארה הגר בירושלים. באגרת זו מבקשו בב' מ"ח תש"ב (אג"ק ח"ו א'תקעו):

יכתוב לי בפרטיות מהנעשה אתו עמו ואם יש לו ידיעות מידידינו שי' מסאמארקאנד ושארי ערי בוכרא, יכתוב לי בפרטיות מכל מי שהוא יודע ואם אפשר לו יכתוב להם פ"ש משמי וברכה מאתי ואשר הנני מתגעגע לשמוע משלומם ושלום בניהם יחיו הגדולים עם הקטנים ואיך הם מתפרנסים בגשמיות וברוחניות.

מ"מ לא ברור מסגנון זה אם הכוונה לאנ"ש שברחו לשם או ליהודי סמרקנד בעצמם. ידיעה מפורטת יותר קוראים אנו באגרת שכתב ה"ר משה ליב רוטשטיין אל ה"ר ישראל דזייקאבסאן בעש"ק פנחס תש"ב:

זה עתה קבלתי מכתב מאה"ק ת"ו מהת' ליבל כהן, ומבשר טוב כי חתני גיסי הרב ר"א טומארקין ז"ל, והם יהודא חיטריק וב"ב, שלמה וב"ב ואשת צמח וב"ב, ור' אבא (גיסו של הרב ר"א) וזוג', כולם נמלטו לסאמארקאנד, ואשת הרב ר"א ובנה מאיר הם בקיסלאוואדסק. מבקשים לשלוח להם חבילות בגדים, ותמיכת כסף כו'.

הגיע לידינו מכתב שנשלח מסמרקנד במוצש"ק וארא תש"ג, בחתימת „אנ"ש", ובו נאמר:

ב"ה, הננו להודיע שהרוב ממשפחתינו נמצאים בכאן, ובד"כ המצב הגשמי ב"ה הוטב מעט לפי"ע שנה הקודמת, וכעת כמעט כולנו עוסקים בפ"ג דאבות במאמר דר' נחוני' בן הקנה כו' [כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות], והשי"ת ירחם עלינו ויאר עינינו בזה, והשי"ת יעזור שנזכה להתראות בקרוב ממש.

התייחסות ישירה של רבנו לאנ"ש ברוסיא יש באגרת ו' שבט תש"ג (אג"ק חי"ב ד'תקנט) אל ה"ר שלמה אהרן קזרנובסקי (שכבר גר באותה שעה בארה"ב):

ראיתי את התלגרמה מידידי גיסו [ר' שמואל גרוסמן] שי'. ונכון הי' אשר תכתוב להם בלשון רוסיא לדרוש בשלומם (רק בעניני הבריאות) ולבקשם לכתוב משלומם ומשלום שאר הקרובים אשר נמצאים במחנם, ודרך אגב יכתוב להם פ"ש בשמי וברכתי שיעזר להם השי"ת בבריאות ובכל טוב בגשמיות וברוחניות.

בכל אופן, כעבור זמן מה הגיעו אל רבנו ידיעות מפורטות יותר ואף אגרותיהם של אנ"ש שבסמרקנד. המענות הי' שולח רבנו דרך אה"ק, חלקן ע"י ה"ר משה גוראר', שרבנו כותב לו בכ' טבת תש"ד (אג"ק ח"ח ב'רלז*):

בזה הנני שולח מענות על מכתבי ידידי צמודי לבבי, ה' עליהם יחיו, ובבקשה להמציא להם את המענות ולכתוב להם כי יעוררו את כל קרובינו לכתוב משלומם, ושלום בני ביתם יחיו וגם יכתבו האדרעסין שלהם למען יוכלו בעזה"י לשלוח להם חבילות וירבו באדרעסין מכל משפחה. ודמי המכתבים שיעלו דמי הדואר לתמן ולהכא יזקוף על חשבוני.

אמנם עד כמה שידוע, אגרות אלו לא התקבלו לידי אנ"ש שבגלות סמרקנד.

פרק מט

הרעב בסמרקנד

על הרעב שפרץ בסמרקנד, מיד כשהגיעו לשם אנ"ש בתחלת חורף תש"ב, מספר ה"ר נחום שמרי' ששונקין בספרו „זכרונותי" (ע' 237):

בסמרקנד, נפגשנו פנים בפנים עם הרעב. אלפי פליטים נהרו לשם והשלטונות לא היו מסוגלים לכלכל את כל ההמונים הללו. הם הנהיגו קיצוב קפדני באספקת הלחם, ולכל נפש הוקצב לא יותר מארבע מאות גרם ליום.

השגת מנת הלחם כרוכה היתה בסיוט נורא. אי אפשר הי' לדעת זמן מדויק בו מביאים את הלחם, ומאחר שמי שלא הי' נוכח בעת קבלת הלחם, עלול הי' לרעוב כל אותו היום – נאלצו, איפוא, האנשים לבלות שעות ארוכות ליד החנות, ולא אחת גם להשאר במקום במשך כל שעות הלילה!

לעתים תכופות היו מקבלים מנה מוקטנת ופחותה מהמשקל, כי ככרות הלחם היו בדרך כלל חמים, והמוכר שחתך את הלחם לא הי' מקפיד על המשקל הנכון, וכך היו מקבלים גם פחות מארבע מאות הגרמים הזעומים.

ואל יהא קל בעיניכם העמידה בתור. בראשונה היו חנויות הלחם ברשותן הבלעדית של התושבים המקומיים. הללו, האיזבקים הצעירים, בעלי המרפקים, נוהגים היו לפלס דרכם הישיר אל החנות, לקחת משם כל מה שלבם חפץ, ומכרום להעומדים בתור במחיר כפול ומכופל. לא הועילו צווחותיהם וזעקותיהם הקורעת־לב של העומדים שעות ארוכות בתור, ולא הי' אף אל מי להתלונן. להיפך, אבוי הי' לו למי שניסה להתקומם נגדם!

ומעשה הי' באחד מאברכי חב"ד – שם משפחתו ליס – שלא יכול הי' לראות בסבלותם של האומללים ובהתנהגותם האכזרית של האיזבקים, וניסה להתמודד אתם. הללו לא טמנו ידם בצלחת והכו אותו מכות נמרצות ואכזריות. הוא קיבל מכת אגרוף חזקה בלבו וצנח ארצה מתעלף. הוא נפח את נשמתו ונקפד פתיל חייו בדמי ימיו – – –

השם יקום דמו!

נקל לתאר את המצב הנורא ששרר אז, כאשר אין במה להחיות את הנפש הרעבה ופרט לחתיכת הלחם, שהושגה אחרי עמל רב, אי אפשר הי' להשיג כל מאום – מלבד יחידים ממש אשר היתה בידם היכולת לרכוש מצרכי מזון תמורת תשלום הגון – וכך נתקיים בנו מאמר חז"ל: „הרבה נפוחי כפן מדלית איסר".

הרעב כשלעצמו לא הי' עדיין בבחינת סוף פסוק. בגלל חוסר תנאים סניטריים מנימליים, הורעל האויר ונעשה דחוס יותר ויותר. הריחות והצחנות מילאו את החלל, ההמונים לא יכלו להתרחץ ולהתלבש כראוי; והאוכלוסי' הגדולה, בתוספת המוני הפליטים שנהר לסמרקנד, גרמו למחלות מדבקות – ובעיקר מחלת הטיפוס, אשר הפילה חללים ללא רחם.

בנוסף למחלה מדבקת זו, סבלו רבות מהמחלה המקומית „פיבר קרנק", אשר מצאה לה קן במדינות אסי־התיכונית. אף היא היתה מחלה קשה וחמורה, ולא ניתן הי' להשיג את התרופה – חינין – לרפואתה. היתה אמנם גם תרופה אחרת, דומה, אך גם זאת ניתן הי' להשיג רק בשוק השחור ותמורת תשלום הגון אשר רק מעטים יכולים היו להרשות זאת לעצמם.

בתקופה הראשונה לבואנו שם סבלנו ככל השאר חרפת רעב. אנשים רבים חולים ותשושים, לא יכלו להחזיק מעמד ברעב הנורא, ונפחו את נשמתם. מדי בוקר, כשהיו יוצאים לרחובות קרי' נתקלו בגוויות של נפוחי־כפן, אשר כוחם לא הי' עמם, ומתו מרעב. הגוויות התגוללו כדומן על פני האדמה ואיש לא טרח לקוברם. בין אלה היו גם אשר לא ניספו בגלל הרעב, אלא עקב מחלה קלה שנדבק לגופם ולא יכלו להתגבר עלי'.

גם על עדתנו לא פסח מלאך המות. כעשרה מטובי יקירנו, חסידים ואנשי מעשה, גוועו מרעב או ממחלות אחרות – מלבד נשים וילדים רבים שנפגעו ומתו . . . בין אלה שהיו אתנו, שנים מהם עסקו בצרכי צבור עוד בעיר מגורם: האחד, הר' יהודה ליב לוין שי', אשר הגיע לסמרקנד מעיר סאראטוב, שען במקצועו; והשני, שהגיע אלינו מקיוב, ר' משה וינרסקי [ז"ל]. שניהם זכו לעלות מעמק הבכא לארץ הקודש ומתגוררים בירושלים ת"ו . . .

מה עשה ר' יהודה ליב?

הוא כיתת את רגליו אל בית החולים, אסף ולקט את בגדיהם של אלה שהלכו לעולמם, וניסה פה ושם למכור את הבגדים שהיו עדיין במצב טוב, ובכסף זה קנה לחם או מזון אחר, והחי' בהם את האנשים

ה״ר יהודה ליב לוין

החולים ששכבו על ערש דוי בבתי החולים. כך עלה בידו להציל נפשות רבות מישראל.

גם זכור איש זה לטובה אשר הקים וארגן תלמוד־תורה בעיר החדשה.

עברה שנה. הרעב התחיל לדעוך במקצת והמצב הכללי במדינה הלך והשתפר. בד בבד התחילו אנשינו להסתדר פה ושם, זה בכה וזה בכה. בעיקר הסתדרו במלאכת האריגה – אריגת כותנות, שמלות וכדומה אשר הי׳ להם קופצים. האנשים הסתדרו בכל הכרוך מסביב למלאכה זו – גם בעבודות המכניות השייכות להן.

הרעב כמעט ודעך לגמרי. האנשים שהצליחו להסתדר במקצת ולהתאושש – השפיעו מהונם ומאודם על אחרים. יצויין, כי מידת הטוב והחסד, שהעניקו והשפיעו חסידי חב״ד על אחרים, היו מעל ומעבר ליכולתם. הם הראו במוחש מה שלמדה אותם תורת החסידות. כספי הצדקה שלהם לא ממותרות באו, אלא חסכו מפיהם והתחלקו בפת־לחמם בכדי להחיות נפשות רבות מישראל אשר נבצר הי׳ מהם לזכות בפת לחם. פתם לא ערבה לחכם בידעם כי רבים הם המחכים ומצפים לפת הלחם אשר ישיבו בהם את נפשם. כי „מאי חזית דדמך סומק טפי״ – היו מהרהרים לעצמם עת לקחו אוכל לפיהם. ואמנם זכו הם, במעשיהם ובמסירותם, להציל נפשות יקרות מישראל מרדת שחת או לגווע בראש חוצות.

על עבודתו זו של ה״ר יהודה ליב לוין, וכן על יסוד חברה קדישא לחללים המרובים, מספר גם הוא בעצמו בס׳ יהדות הדממה (ע׳ 207):

בבואי לסמרקנד חשכו עיני. המצב שם הי׳ איום ונורא. הרעב המחריד הפיל חללים לאלפים ולרבבות; אנשים נפלו ברחובות קרי׳ כשהם נפוחי־כפן, ונופחים את נשמותיהם בגלל חוסר פת לחם . . .

בסמרקנד עצמה היו המונים רבים של פליטים יהודים אשר זרמו לשם מכל המדינות אשר אליהן הגיעו המרצחים הגרמנים ימ״ש. הפליטים זרמו כולם לרוסי׳, והמקום הבטוח ביותר, שם לא התחוללה המלחמה האיומה, הי׳ אזור אסי׳ התיכונה.

ברם, אם את עצמם־ובשרם הצליחו להציל – אך במה להזין את נפשם לא הי׳ להם. עבודה לא היתה כלל; כסף לקנות איזה מאכל לא הי׳, וגם כאשר הכסף הי׳ ביד – לא ניתן הי׳ להשיג מצרכי מזון, והתוצאה היתה: רעבון מוחלט, אפיסת כוחות ומיתה של ממש!

בעיר עצמה היתה קיימת חברה קדישא עירונית, של יהודי בוכארה. אך, לרגל המצב הנורא שנתהווה, כאשר רבים היו חללי־רעב, הי׳ צורך השעה להקים מיד חברה קדישא נוספת, אשר תטפל בהבאת החללים הללו לקבורה.

הרגשתי את עצמי מתאים להתעסק בכגון דא והחלטתי לקחת את הענינים לידים. לקחתי אתי לעזרה כמה מאנ״ש ויסדתי חברה קדישא.

מרובה היתה העבודה ורבים היו התפקידים שיש לטפל בהם, כגון: רכישת חלקת־אדמה לקבורה, לקנות תכריכים, מציאת האנשים המתאימים לטהר את הנפטרים, למצוא כמות מספקת של עצים בקבר עצמו לכסות את הגוף, לאסוף את גופות הנפטרים, לקבור אותם ולהציב עליהם מצבות, ועוד עשרות פעולות דומות.

רכזתי סביבי קבוצה של 15־13 איש, וחלקתי אותם לקבוצות שונות עם תפקידים שונים.

קבוצה אחת, למשל, בת שני אנשים, היתה מבקרת מדי יום ביומו בבתי החולים שבעיר. השנים היו מבקרים בכל יום בבתי החולים השונים, שואלים ומתענינים באם יש אצלם איש יהודי שנפטר.

כאשר הי׳ מקרה כזה, היו האנשים נכנסים מיד לפעולה, בראש וראשונה היו מוציאים את הנפטר מכותלי בית החולים, למען לא יוזרק כאבן דומם יחד עם גופותיהם של ערלים ונכרים.

מיד עם קבלת הידיעה, שולח הייתי לשם שני אנשים עם אלונקה, אשר הוציאו את גופת הנפטר משם, ומביאים אותו לחדר המיוחד שבבית העלמין, שם טיפלו בו כדת וכדין עד להבאתו לקבר ישראל . . .

תוך כדי עבודתי בעניני החברא קדישא חלפה פעם במוחי מחשבה „מוזרה״ הרהור של „לכתחילה אריבער״: אולי, במקום להפעיל כל כך הרבה פעילות, מרץ ויוזמה בטיפול עם המתים – הבה ננסה להפעיל את מלוא המרץ עם החיים! כלומר, יש למצות את כל האפשרויות איך לשפר את המצב עם בני האדם בעודם בעלמא דין, לעזור להם באריכות ימיהם ושיפור תנאי חייהם!

באחד הימים כינסתי בביתי אסיפה מצומצמת של נשי חב״ד. הסברתי להם כי כאן, בסמרקנד, ישנם 13 בתי חולים, בהם מאושפזים יהודים רבים, והצעתי שכל אחת מהנשים „תאמץ״ בית חולים אחד, הקרוב לביתה. היינו, כל אחת תבקר בבית חולים מסוים, תחפש אחר איש או אשה – יהודי – המאושפזים בבית החולים, ואשר בגלל הרעב האיום הם ממשיכים לרעוב בתוך כותלי ביה״ח, והיא תביא להם אוכל להחיות את נפשם. כך יתאוששו מחליים, מרעבונם, יחזרו לחיים תקינים ומאושרים – ולא יצטרכו ליפול לידיהם של אנשי החברא קדישא!...

ובאשר לכספים הדרושים לכך – אמרתי – הרי מי שתוכל להתרים אנשים ולהשיג כספים בכוחות עצמן, מה טוב, ומי שלא תצליח בכך – אני אתן לה את כל הכסף הדרוש ולא תצטרך לדאוג כלל!

ההצעה הצליחה, ת״ל, למעלה מהמשוער. הנשים קיבלו על עצמן בצוע הדבר בחשק רב והצליחו מאד. יום יום היו מבשלין בביתן תבשילי־מאכל שונים, מביאין אותם לבית החולים ומחיים בהם נפשות רבות מישראל. רבים מבני ובנות ישראל אשר היו כבר על סף המוות והאבדון, בגלל מחלה או רעבון – התאוששו, חזרו לאטם למצב בריאות תקין ועוד המשיכו לחיות שנים רבות וארוכות – עד עצם היום הזה!

לשם דוגמא, אציין, למשל, שמם ופעלם של הר״ר מענדל דייטש ואשתו. מה עשו השניים? הם העמידו סיר ענק בחצרם, בישלו בו תבשיל חם ומזון, וכל מי שבא לשם – קיבל ארוחה חמה וטריה חנם אין כסף. נוסף לכך, לקחה האשה את התבשילין בידיה, ביקרה בבית החולים הקרוב והאכילה כל נפש יהודי אשר מצאה שם והחייתה את נפשם.

בביתם היו מבקרים אנשים שונים, סוחרים, אשר היו קשורים עם ר׳ מענדל בעסקי מסחר. כאשר פוגשת היתה האשה בסוחרים אלה, התרימה אותם

ה״ר מנחם מענדל דייטש

לצורך מצוה זו של הצלת נפשות, וכך הצליחה להשיג את הכספים הדרושים.

כאמור, רשמתי את שמות הנ״ל בתור דוגמא, וכאלו היו עוד נשים רבות אשר עסקו בענין זה במסירות נפש, בכל להטן ובכל מאודן, ולזכותן יש לרשום המונים רבים מבני ישראל אשר נצלו ממוות בטוח הודות לפעילותן הבלתי־נלאה...

חושבני שצריך גם לפרסם עושי מצוה אשר עסקו רבות הן בעניני החברא קדישא והן בביקור חולים – ביניהם כאלה אשר כבר אינם בעלמא הדין, כגון: הרה״ח ר׳ ישראל נח בלניצקי ז״ל, הרב יהושה קוטנר ז״ל ויבלח״ט הרבנים החסידים: ר׳ בנימין גראדעצקי שי׳, האחים ר׳ צמח הורביץ, ר׳ שמואל ור׳ אליעזר (בני הגאון החסיד המפורסם מוהר״ר יצחק מתמיד ז״ל) ונשותיהם, ר׳ אהרן יוסף בלינצקי שי׳, ועוד.

על כל הנ״ל וכן על ייסוד קופת גמילות חסדים, מספר גם ה״ר בנימין שי׳ גורודצקי בספר „זכרון״ (ע׳ 65).

מצב זה נמשך במשך רוב שנת תש״ב. בימי הקיץ התחיל המצב להשתפר מעט מעט. הרעב חדל, החולים התחילו להבריא ואנ״ש התחילו להתפרנס ממלאכה ומסחר.

על הישיבה שנוסדה בסמרקנד בחורף תש״ג והלכה והתרחבה יסופר להלן בפרק צח.

פרק נ

משלוח חבילות בהשתדלות רבנו

הדאגה הראשונה של רבנו היתה צרכי הפסח של יהודי רוסיא. עד כמה שסבלו מהרעב בחורף תש"ב, הרי אין לדמות את המצב בשאר ימות השנה למצב בימי הפסח, כאשר הוכרחו לוותר גם על המנה הזעומה של לחם, שהיו מקבלים לאחר עמידה ממושכת בתור. בי"ב אדר פונה רבנו אל הדזאינט (אג"ק ח"ו א'תשכא):

בשנה זו לא נעשה דבר בשביל לשלוח עזרה להיהודים ברוסיא לצרכי חג הפסח. ששים טאן מצה – 130,000 [פונט] – אשר שלחו לרוסיא הם ביחוד בשביל פליטי פולין הנמצאים ברוסיא, אבל בשביל יהודי רוסיא עצמם לא נשלח בשנה זו שום עזר לצרכי חג הפסח, ולפי המצב הנה עשרות אלפי משפחות ישארו בלא מצה בחג הפסח וגם תפוחי אדמה ושאר ירקות לא ימצאו להם, המצב הוא רציני מאד והזמן קצר ואין עצה אחרת כי אם לשלוח להם עזרה בכסף מזומן לחלק בכל קהלות ישראל ברוסיא.

ובזה הנני פונה אליהם אשר הדזשאינט יפריש מן הקרנות שלו לכל הפחות סך מאה אלף שקל – $100,000 – לשלוח לקהלת היהודים במאסקווא – במקום שהיא נמצאת עכשו – ביחוד בשביל מעות חטים עבור היהודים ברוסיא ואשר קהלת מאסקווא תחלק העזרה לכל הקהלות ברוסיא.

באותו יום כתב רבנו לעשרות רבות של מוסדות וארגונים יהודיים, אגודות אדמו"רים ורבנים, ועדי רבנים בעיירות שונות, בבקשה לשלוח מברקים להדזאינט „בבקשה למלאות את הדרישה במעות חטים עבור יהודי רוסיא" (שם א'תשכב-לא).

עיקר המתעסק בזה, בשליחות רבנו, הי' ה"ר אפרים אליעזר יאלעס, שרבנו כותב לו באותו יום (שם א'תשלב):

בזה הנני לבקשו להתראות עם האדון הנכבד מזכיר אגודת הקווייקערס, להרציא לו פרטיות המצב איך שבלא עזרה כספית מהדזאינט – לכל הפחות בסכום מאה אלף שקל – ישארו עשרות אלפים משפחות בלא פרוסת מצה בחג הפסח הבע"ל וירעבו כל ימי הפסח, מבלי יכולת להשיג גם ירקות להחיות את נפשם, והעצה היחידה היא אשר הדזשאינט ירים לכל הפחות מאה אלף שקלים והסתדרות הציונים ירימו לכל הפחות עשרים וחמשה אלפים שקל והסתדרות המזרחי ירימו עשרת אלפים שקלים ואגודת בני־ברית תרים חמשה עשר אלף ויהי' בסך הכל מאה וחמשים אלף שקלים אשר ישלחו על ידי הקהלה במאסקווא שתחלק לכל הקהלות ברוסיא ביחוד ליהודי רוסיא.

ובכן יבקש את האדון המזכיר אשר ישתמש בהשפעתו הגדולה בעצמו וכן על ידי חבריהם הנכבדים: א) אשר ישפיע על הדזשאינט להרים הסך מאה אלף שקלים ועל הסתדרות הציונים להרים סך חמשה ועשרים אלף שקלים ועל הסתדרות המזרחי להרים עשרת אלפים שקלים ועל אגודת בני ברית להרים חמשה עשר אלף שקל. ב) להיות בעזר הדזשאינט אם יהי' נדרש איזה רשיון מאת הממשלה הסוביטית והדומה.

אנא ידיד נפשי עשו בזה בכל כחות הנר"ן כי זה נוגע לעשרות אלפי משפחות בישראל שלא ישארו בלי פרוסת מצה בחג הפסח הבע"ל, כי אם לא ישיגו את המבוקש האמור בזה אז ח"ו האחריות הגדולה האיומה והנוראה תפול על אלו שהי' ביכלתם לעזר בזה.

ובי"ט אדר כותב לו (שם א'תשמ):

עבודת התעמולה אשר עשיתי בענין הזה: א) פניתי בתלגרמות אל הרבנות הראשית בירושלת"ו הרב הערצאג, להרבנות הראשית של האשכנזים הרב דושינסקי, להרבנות הראשית של הספרדים הרב עוזיאל, להרבנות הראשית דתל־אביב הרב עמיאל. ב) להרב הכולל באנגליא הרב הערץ והראב"ד דלונדון הרב אבראמסקי. ג) בפה המדינה פניתי: 1) לאגודת הרבנים דארצה"ב, 2) לועד הרבנים, 3) להסתדרות הרבנים, 4) לשיקאגא מרכז הרבנים, 5) לועד הרבנים לערך בעשרה או יותר ערי השדה, 6) לאגודת ישראל העולמית, 7) לאגודת ישראל דארצה"ב, 8) לצעירי אגודת ישראל, 9) להמזרחי דאמעריקא, 10) להציונים דאמריקא, 11) להרעוויזאניסטים, 12) ליאנג איזראעל, 13) לועד הרבנים דעיר מאנטרעאל, 14) לטאראנטא. לכלם פניתי בסגנון אחד אשר יפנו אל הדזשאינט לבקש שישלח מאה אלף שקלים לצרכי הפסח ליהודי רוסיא ומתאים לידיעות שקבלתי הנה רובם ככולם כבר שלחו דרישותיהם האמורות ואיני יודע עד כמה פעלו אבל זה ודאי שהתעוררותו של מר פיקעט עשתה רושם גדול.

ביום ועש"ק העבר צלצלו מהדזשאינט לחתני הרש"ג שי' ובקשו אותו לבא להשתתף בההתועדות

שתהי׳ להם בענין הדרישה לשלוח עזרה ליהודי רוסיא לצרכי הפסח . . .

חתני הר״ש שי׳ הציע להם שישלחו תלגרמה למאסקווא וטאשקענט – כי חלק הקהלה היהודית דמאסקווא עבר לטאשקענט – לאמר שחפצים לשלוח עזרה לצרכי הפסח ליהודי רוסיא, על כן יסדו קומיטה מיוחדת לזה ויודיעו תיכף את שמות חברי הקומיטה וכאשר הדזשאינט יסכים על הקומיטה אז ישלחו העזרה.

גם בשנים הבאות השתדל רבנו במשלוח חבילות לרוסיא, ובפרט במשלוח חבילות של פסח. בה׳ אדר תש״ד כותב על כך לה״ר חיים שלמה פלמר בשיקגו (אג״ק ח״ח ב׳רצא):

במענה על מכתבו בצרוף ההמחאה ע״ס חמש מאות שקלים לקרן מעות חטים, עבור אחב״י שברוסיא, אשר שלח מקופת מעו״ח שלהם, בעזה״י אנכי שלחתי שבוע העברה ע״י קעיבל לתל אביב לאחד מידידי סך אלף ושבע מאות שקלים – לעת עתה – כי בדעתי אשר בעזה״י יתוספו מנדבים – ובקשתי בקעיבל לשלוח תיכף ממקום האפשרי, בכדי שיגיע בהקדם יותר, חבילות של פסח לרוסיא, ותקותי חזקה אשר החבילות יגיעו במועדן.

מבהכנ״ס אנשי ליובאוויטש קבלתי לקרן המעות חטים סך מאה שקלים, ובטח הנה גם בהכנ״ס בני ראובן ירצו להשתתף בקרן מעות חטים הנ״ל, וזאת למודעי שאין אני עושה זאת בתור קאמפעין רק בתור אוסף עזרת אחים, א שטילע גוטברודערישע נדבה, וכל מי שיש לו לב מרגיש בטח ירצה להשתתף בזה.

ועל התוצאות מסופר ב„קובץ ליובאוויטש״ גליון 4 ע׳ 60:

אויף דער אויפפאדערונג פון כ״ק אדמו״ר שליט״א איז פאר פסח תש״ד געזאמעלט געווארען צווישען א קליינעם קרייז פון אנ״ש און תמימים אין ניו־יארק אייניגע טויזענט דאלאר, וועלכע זיינען איבערגעגעבען געווארען צו כ״ק אדמו״ר שליט״א איבערצושיקען טעלעגראפיש דורך ארץ ישראל צו אנ״ש און תמימים פליטים, וועלכע געפינען זיך אין פארשידענע געגענדען אין רוסלאנד.

איצט איז אנגעקומען פון ארץ ישראל די רעסיטס מיט א געניויע רשימה פון אדרעסען פון עטליכע הונדערט מענטשן אין רוסלאנד, צו וועמען עס איז פאר פסח איבערגעשיקט געווארען דורך טעהעראן שפייז־פעקלעך, א דאנק די צוגעשיקטע געלד פון כ״ק אדמו״ר שליט״א.

* * *

בזה סיימנו את סקירתן של תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית, על נושאיה השונים, בחיי הגשם ובחיי הרוח.

נותרו לנו עדיין שני נושאים כלליים, הקובעים ברכה לעצמם. הראשון שבהם הוא סיפור רשת הישיבות המחתרתיות „תומכי תמימים״, ועל כך לקמן בפרקים נא־נצח.

פרק נא

ישיבת „תומכי תמימים" ליובאוויטש

ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש נוסדה באלול תרנ"ז והתקיימה במשך עשרים שנה בעיירה ליובאוויטש, עם סניפים בעיירות זעמבין, קובליץ, דאקשיץ, נעויל, הראדישץ, באבינאוויטש ושצעדרין.

על תולדותיה של הישיבה וסניפיה במשך עשרים השנים האלו מסופר באריכות גדולה ב„כרם חב"ד" גליון מס' 3.

בשנת תער"ב נפתחה מחלקה נוספת בחברון עה"ק ת"ו, בשם „תורת אמת". כל זה התנהל ע"י כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע וכ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע.

בליובאוויטש נוסדה בתחלה ישיבה למבוגרים הלומדים באולם (זאל), ולאח"ז נוספו גם מחלקות השיעורים והחדרים – לתלמידים הצעירים.

בשנת תרע"ד רעדה הארץ לקול המלחמה שהביאה משבר גם על המוסד תומכי תמימים. לא רק המחלקות שבעיירות השונות בטלו באותה שעה, אלא גם התלמידים שנשלחו לחברון עה"ק יחד עם המשפיע ה"ר שלמה זלמן האוולין הוכרחו, ע"י ממשלת תורכי', לחזור לרוסיא, והישיבה בחברון שבתה, כמסופר בארוכה בס' תולדות חב"ד בארה"ק פכ"ה. בשארית כחותיהם עבדו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע ובנו כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע שנה תמימה להחזיק את הישיבה בשעה קשה זו.

מהלך העניינים במדינה בימי המלחמה הכריח את כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב ובנו כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ לעזוב, יחד עם כל בני בית הרב, את ליובאוויטש בתחלת שנת תרע"ו, ולהתיישב ברוסטוב, שבפנים המדינה רחוק מהסָפָר. וכך נשארה הישיבה לבדה, מרוחקת ממיסדה ומנהלה.

תואר פני כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע מליובאוויטש

פרק נב

העברת הישיבה לקרעמענטשוג ואריאל

כך נמשכו הדברים עד שנת תרע"ח, שאז, כאשר שלטון המדינה עבר לידי המפלגה הקומוניסטית, וכאשר מלחמת אשכנז ורוסיא התקרבה לליובאוויטש, הקשר בין מגורי הרבי ברוסטוב לליובאוויטש כמעט נפסק, היוקר האמיר ביותר ולא הי' בליובאוויטש כל מקור לכלכלת התלמידים, הורה אז כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע להעביר את הישיבה מליובאוויטש לקרעמענטשוג.

תחלה עברו תלמידי החדרים אח"כ תלמידי השעורים ולבסוף גם תלמידי האולם, כמסופר ע"י ה"ר יהודה שי' חיטריק בספרו „רשימות דברים" (ח"א ע' שלט):

הודיע מהמשרד לכ"ק אדמו"ר הריי"צ, שהי' אז המנהל פועל, מהמצב הנורא, וכ"ק אדמו"ר הריי"צ הודיע לאביו כ"ק אדמו"ר, מהמצב הנוכחי. ואחרי חלופי מכתבים, נתקבל טל"ג מכ"ק אדמו"ר מראסטב שהמלמדים והתלמידים יסעו לעיר קרעמענצוג.

הנהלת הישיבה דנו בכובד ראש, מה הכוונה מלמדים ותלמידים, אם רק תלמידי החדרים והשיעור, או גם הבחורים תלמידי האולם הגדול. ובאו להסכם, באשר לתלמידי החדרים והשעור לא נתן לחם חקם מהמשרד כי אם כל אחד אוכל לחם חוקו, או אצל בע"ב, או מהקופה דהרבנית הצדקנית שטערנא שרה, והוצאות המשרד רק לשלם להר"י והמלמדים, וכלכלת החדרים בהסקה והדלקה ונקיון. עיקר ההוצאות הם עבור תלמידי האולם הגדול, שהספיקו עבורם כל צרכם, ובאו להסכם שהכוונה להעתקה ע"י הטלגרם, הוא עבור כל התלמידים, אף תלמידי האולם הגדול.

תחילה נשלחו תלמידי החדרים, ואח"כ תלמידי השעור, ובאחרונה ישלחו את תלמידי הזאל.

תלמידי החדרים והשעור נתעכבו בעיר אריאל, באשר שהנגיד קריצעווסקי מקרעמענצוג הבטיח שיתן חצר עם בתים עבור הישיבה, ועד אשר יתרוקנו ויתוקנו הבתים, אין יכולים לקבל התלמידים, ע"כ הוכרחו לשהות באריאל כמה חדשים ואח"כ נסעו לקרעמענצוג.

על העברת תלמידי החדרים לאריאל, מספר ה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן בזכרונותיו:

בא אבי ז"ל לליובאוויטש וסיפר שהמצב הוא קריטי מאד שהגרמני עומד בקרוב לכנס לליובאוויטש כי החזית היתה קרובה וכל יום היו חוטפים אנשים ברחובות העיר לחפור חפירות – אַקאָפּעס – מסביב להעיר להתגונן, ולקח אבי ז"ל את כל תלמידי החדרים והשעורים עם מוריהם, ונסענו עד עיר אַריאָל, ושם הסתדרו בהביהכ"נ שם הכרתי את החסיד ר' יעקב שימילעוויטש ואת השו"ב התמים ר' יעקב פאנטיעלעב, ואני לא נשארתי באריאל ואבי לקחני הביתה למאסקווע.

תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית

מפת רשת הישיבות "תומכי תמימים" ברוסיא

העברת הישיבה לקרעמענטשוג ואריאל

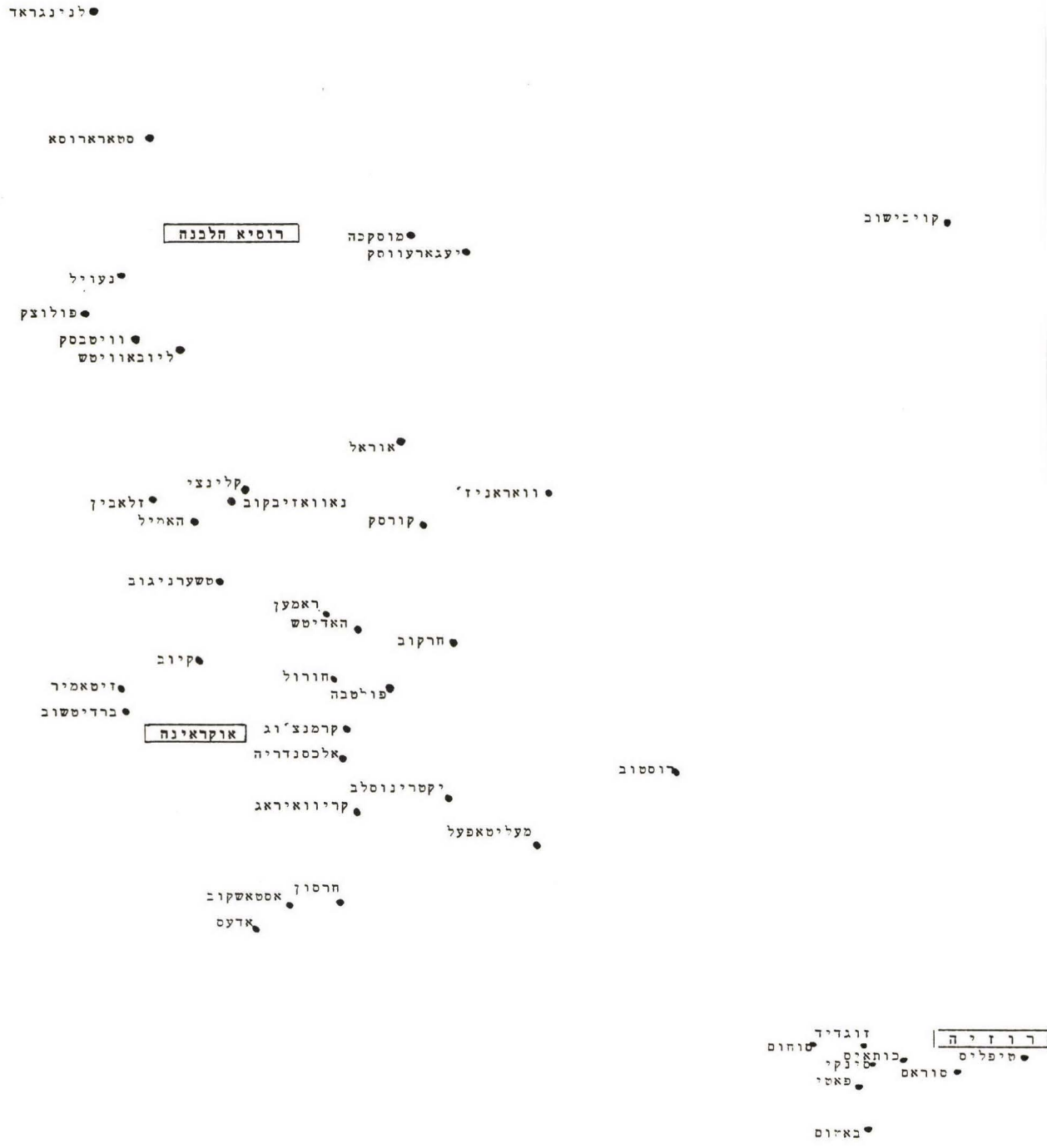

פרק נג

הרפתקאות בדרך

אמנם העברת תלמידי האולם מליובאוויטש לקרעמענטשוג היתה מלווה הרפתקאות שונות. אחד מהגבירים בקרעמענטשוג שהתעסק בסידור הישיבה הי' ה"ר נתן גוראריי. בכ"ח אדר כותב אליו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (אג"ק ח"ב תקג):

בליובא' נעשה שערוריות גדולה מהתקרבות האשכנזי, וגם היוקר עלה מאד (פוד לחם ששים ר' ולנו דרוש שני מאות פוד לחדש כן כותב רא"ק [=המזכיר ר' אליעזר קפלן] יחי', עתה שמענו שנפל המקח על מ"ה ר' הפוד, וזה עולה ג"כ סכום גדול), ומעות אין אצלם, כי מפה א"א לשלוח ושם אין הפאצט נותנת מעות, ולשלוח ע"י ציר מורה הדבר. וע"י התעוררות ידידינו הר"ז פערסיץ יחי' ויתר ידידינו שם נסע רא"ק למאסקווא, וקבל ממאסקווא הלוואות בסך ל"ג אלפים (שכבר הי' בע"ח י"ב אלפי' בליובא') והחליטו לנסוע מליובא' משום ב' הטעמים הנ"ל, ובחלופי טע"ג מפה למאסקווא וליובא' כתבתי להם שיעתיקו לקרעמענטשוג, ובדעתי הי' שהתלמידים שבהשיעור יהיו בקרעמנ', ואני חושב אשר ימצאו להם ארוחת ימים, והגדולים נחלוק באיזה עיירות כמו חארקוב (שמבקשים עוד ערך ט"ו) פאלטאווא או חאראל וכדומה, הי' סברה שיעתיקו לפנים ראסיי' כמו בפלך טאמבאוו וכדומה, אבל כבד עלי הדבר שיהיו במקום שאין מכירים כלל, ומי ידאג להם לטובתם, ע"כ החלטנו כנ"ל. אמנם עתה איני יודע אם יוכלו לנסוע דרך קורסק חארקוב ואם יוכלו לכנוס לקרעמנ'.

תמול הגיעני טע"ג מליובא' כאשר אפשר שהמצב נתחלף ממתינים על תשובה (חלק מבני השיעור במספר ל"ב נערי' עם הר"י ארש כבר נסעו לאראל) כפה"נ כוונתם על חתימת השלו', ואיני יודע אם יש לסמוך ע"ז וימי הפסח הבע"ל ממשמשין ובאין, ולע"ע לא הושבתי להם, והשי"ת יתקננו בעצה טובה ויהי' ביכולתנו להחזיק תו"ת כמו שהי' ושיהי' בהצלחה בכל פרט.

ובי"א ניסן כותב אליו (שם תקה):

התלמידים בני השיעור כפה"נ באו כשלושים או יותר, וגם הבחורים כפה"נ באו למחנם, ולפי השמועה נסעו כולם מליובא' אם בטע"ג האחרונה יום ה' ר"ח ניסן כתבתי להם שיהיו בליובא' עד אחר חה"פ הבע"ל, ואז נראה אי"ה. בני שיעור חשבתי שבכל אופן להעתיקם מליובא' לקרעמענט', רק הגדולים חשבנו

ה"ר יהושע ארש (דווינסקער)

אולי יוכל להיות שישארו בליובא', לא רציתי להזיזם ממקומם, וכפה"נ נסעו טרם שקבלו הטע"ג הנ"ל, ואי"ה אחר חה"פ נעשה בזה סדר בעזרתו ית', ואני כותב בפרטיות לאחיו הרמ"מ יחי'.

על שקו"ט זו בין רבנו ברוסטוב לבין הנהלת הישיבה בליובאוויטש, אם להעביר לקרעמענטשוג גם את תלמידי האולם, מספר ה"ר ישראל דזייקאבסאן בזכרונותיו:

פנו אלי בבקשה הר"ש קוראטין ור' אליעזר קאפלאן ע"ה שאסע לכ"ק אדמו"ר הרש"ב נבג"מ לשאול חו"ד הקדושה מה לעשות עם הישיבה אם האשכנז יכבוש ליובאוויטש, הם בעלי משפחה ויראים פן תופסק הדרך ולא יוכלו לבוא בקישור עם משפחותיהם, ונסעתי בליל ד' אור ליום ה' לרודניא עם הקמח שמורה. הר"ר יעקב ברוך [קרסיק] ביקש לתאר מצבו לפני כא"ש מטופל במשפחה ויש לו בפה פרה ואיך יוכל להתפרנס כשיסעו מליובאוויטש וכן הרש"ג [– המשפיע ה"ר שמואל גרונם אסתרמאן] ביקש לתאר מצבו לפני כ"ק אדמו"ר נבג"מ.

הייתי צריך לבוא לאריאל ביום ה' לעת ערב ובאתי ביום ו' בצהרים מטעם הנ"ל כי הדרכים מלאים מאנ"ח הנסוגים אחור משדה המערכה כי האשכנז הולך וכובש וגם הרכבות אינם הולכים בזמנם מטעם

הנ״ל ופרעות משינוי הממשלה ושלטון האדומים. סרתי לבית ידידינו התמים השו״ב ר׳ יעקב ע״ה פאנטילעאוו, שם היו השיעורים היינו תלמידי השיעורים. הביהמ״ד שלמדו שם גדול ורחב ידים ומחזיקים את התלמידים בכל הצריך להם אבל רוח העיר פעל על התלמידים. בית עקד ספרים עירוני ביבלאטעק הי׳ סמוך להבהמד״ר והתלמידים לקחו משם ספרי קריאה והורגש ההכרח להוציאם משם.

במוש״ק יצאתי מאת ידידינו ר׳ יעקב ע״ה. לנסוע דרך קורסק חאראקאוו ראסטאוו לא הי׳ אפשר כבר כי האשכנז הפסיק את הדרך בכבישת עיירות באמצע והוכרחתי לנסוע דרך קאזלאוו סאראטאוו טאמבאוו דאריצין נאוויא טשערקאס ליחיא. ישבתי בהרכבת בליל מוש״ק ובאתי לראסטאוו בליל ד׳ אור ליום ה׳. בכל הדרך הי׳ אצלי רק חלה א׳ של מזונות שנשאר לי אצלי ממה שנתנו לי בליובאוויטש צדה לדרך ומן יום א׳ ערב עד יום ד׳ ערב שלשה ימים מעל״ע בא לפי שנים או שלשה תפוחים ואיזה חתיכות צוקער.

באתי בלילה לבית ר׳ אברהם ליאדיער על האכסניא, ותיכף כאשר עברתי על המפתן אמרו לי הלא באת לכ״ק אדמו״ר צא מפה כי בפה חולים בחולי הטיפוס ולא תוכל להכנס לבית כ״ק אדמו״ר, ויצאתי משם ונסעתי ישר לבית אדמו״ר. תיכף מסרו לכ״ק אדמו״ר נבג״מ מביאתי, ויצא ושאל כמה שמורה הבאתי ואמרתי שאין ידוע לי כי אני באתי ביום ד׳ בוקר ובלילה עלי הי׳ לנסוע רק התלמידים הכינו הכל. ואמר לי שיש יותר מעשרים ליט כי חפץ להגבי׳ ולא יכול. ושאל מה מחיר לחם ואמרתי לו שיותר מששים רו״כ א פוד ומה אדות המצב וספרתי לו מהנסיעות למוסקבה פעטערבורג וויטעבסק ונעוול ומהתוצאות ושאל אם יש מה לאכול ואמרתי שת״ל אין סובלים רעב, ואמר שאי״ה מחר אבוא ואני הלכתי להאכסניא של ר׳ מרדכי גערצולין ומרת חנה, וספרתי להם שזה שלשה ימים שלא אכלתי אבל גם בביתם לא הי׳ לחם ושתיתי כוס חמין והלכתי לישון.

מחר בבוקר הלכתי להתפלל והנה מחפשים אותי. כ״ק אדמו״ר הריי״צ בן אדמו״ר אמר שתיכף אבוא, באתי ואמר לי שכ״ק אדמו״ר נבג״מ מסר שתלמידי הזאל ישארו בליובאוויטש ואני אסע לקרעמענטשוג לסדר שם תלמידי השיעורים שבימות החול יאכלו בהישיבה ועל ש״ק יוכלו לאכול אצל בע״ב ושיתנו עשרה אלפים רו״כ עבור תו״ת. ואמרתי לכ״ק אדמו״ר הריי״צ אולי יכול אני להשאר בפה עד אחר ש״ק וגם לא אכלתי מאומה זה איזה ימים. ואמר חפץ אתה לשמוע דא״ח אשאל את פי אאמו״ר ויצא ואמר לי שכ״ק אדמו״ר נותן לי רשות להשאר על ש״ק, אך בדבר סעודה אמר שכבר סדר שיתנו לי לאכול ור׳ אברהם ליאדיער שהי׳ אז גבאי ומשרת בבית נתן לי סעודה.

כ״ק אדמו״ר נבג״מ אמר המא׳ החודש הזה כי הי׳ ש״פ החודש, ובמוש״ק נכנסתי להיכל קדשו של אדמו״ר נבג״מ, שהיתי ארבעים מינוטן, לפי הסדר של יחידות אז הי׳ זה זמן רב. כ״ק אדמו״ר נבג״מ דיבר אדות ההעתקה מליובאוויטש והביע חו״ד הקדושה [. . .] שהוא חושב שלא יקח עיר ליובאוויץ, וגם אם יקח את העיר הוא חושב שלא ישלטו שם בחוזק כמו שהיא מדינתם, ויוכלו ללמוד עכ״פ קבוצות של חמשה חמשה או יותר בבתים, ואם גם זה לא יעלה אז הוא חושב שהגבול לא יהי׳ גבול חזק ויוכלו לעבור דרך הגבול ולצאת מתחת ממשלתם, אבל להעתיק מליובאוויטש, דער אור וועט זיך דאך פעלן ודיבר עוד איזה דברים בזה, וא׳ ששלחו טעלעגראם לליובאוויטש שתלמידי האולם הגדול לא יסעו מליובאוויטש . . .

בבואי לקרעמענטשוג נודע לי שקבוצות תלמידים עזבו כבר את ליובאוויטש על סמך הטעלעגראם שנתקבלה מראסטאוו מכ״ק אדמו״ר נבג״מ עפ״י ידיעות שהביא הת׳ אידל באנק מגערמאנאוויטש בליל ה׳.

אור ליום ו׳ עש״ק באו אנשים מפאלטאווע וספרו שעל התחנה הרגו שנים עשר תלמידים מליובאוויטש בדרכם לקרעמענטשוג. נדהמנו רעדה אחזתנו, והתחלנו לחקור אחרי הידיעות ודיברנו עם האנשים הבאים וספרו לנו שביום ה׳ נסעו התלמידים עמהם ועכבו אותם בתור מרגלים . . . והובילו אותם בלילה רחוק מן התחנה ברכבת א׳ אין איין וואגאן ואח״כ שמעו קול יריות בלילה . . .

התחלנו השתדלות תחלה להודע אם הם חיים עדיין. הגביר החסיד ר׳ צבי גוראר׳, אף שכבר התחילה ממשלת האדומים ולקחו ממנו הבית חרושת, אבל היו לו הכירות רבה עם כל שרי המלחמה, וצלצלו בטלפון להשר מלחמתי של פאלטאווא ואמרו שעודם בחיים ובקשו ממנו שלא יהרגום ויחכו עד שיבוא מי מקרעמענטשוג ויעידו על ישרותם שאינם מרגלים אבל כבר לא הלכו רכבות של ציווילים מקרעמענטשוג לפאלטאווא ופעל ר׳ צבי גוראר׳ הנ״ל ונתנו רשות שיסעו א׳ מאתנו עם רכבת מלחמתי עם אנ״ח וביום ו׳ עש״ק לעת ערב נסע התמים ר׳ מרדכי אהרן פרידמאן לפאלטאווא עם רכבת של אנ״ח, הוא ספר לנו אח״כ שעמד בפנה בפרוזדור וראה איך שעל הרצפה מתגוללים כלי זיין שונים ואנ״ח שכורים משוחחים ברכבות ובש״ק בוקר בא לפאלטאווא והלך תיכף להממשלה של הצבא ואמרו שיביאו מכתב חתום מהרבנים של העיר שהם ערבים בעדם שיבואו להמשפט, וחתמו הרב ר׳ דובער גרינפרעס ז״ל בנו של ר׳ יחזקאל גרינפרעס מראמען הנ״ל, וכמדומני שהשני הי׳ הרב ר׳ אלי׳ עקיבא ראבינאוויץ.

פרק נד

הישיבה בחרקוב (תרע"ח)

קבוצה שני' נעצרה בדרך בחרקוב, שם נשארו ללמוד כל הקיץ, ורק אז יכלו להמשיך דרכם לקרעמענטשוג. על קבוצה זו מספר הרב זלמן שמעון דווארקין ע"ה:

אחר פורים הוחלט שלפי המצב על הישיבה לעבור מליוב'. הוסכם לעבור לקרעמענטשוג, כי היא היתה עיר ואם בישראל מלאה סופרים וחכמים ובעיקר אנשים אמידים וגם ביניהם מחסידי חב"ד.

לאחר אפית המצות ארזו התלמידים חפציהם ונסעו ברכבת הפונה לכיוון קרעמענטשוג, בדרך עברנו באראל והיו שם עדיין הילדים מהשעורים עם מורם [ר' יהושע ארש] הדווינסקער. הם נשארו ואנו המשכנו עד שהגיעה הרכבת לחרקוב, ולא יכלנו להמשיך יותר כי בין חרקוב לקרע' לחמו כבר הבולשאויקים וגרמנים. ונאלצנו ע"כ להשאר בפסח בחרקוב, המשפיע והמשגיחים שלנו נשארו בינתיים בליובא' עם ב"ב.

בחרקוב נאלצנו להשאר כל הקיץ כי הדרכים היו עדיין משובשות, ולמדנו שם בהתמדה לפי"ע, ולמשגיח מנינו את א' המתמידים המבוגרים בין בחורים הת' ברוך פרידמן – הנ' ברוך פולישר – (מי שנתמנה לאחר שנים כמשפיע בת"ת ורשה).

חרקוב היתה עיר מלאה גויים ומעט יהודים בה, יזכר לטוב החסיד ר' יעקב אוצ'יסקר א' מאנ"ש שהי' איש אמיד ודאג לצרכי הישיבה באש"ל.

מקום הלמודים והלינה והמטבח ניתן לנו בא' מבניני הת"ת שבעיר אשר נבנה מלפני שנים ע"י העשיר בואס אשר הודות לשרותו בחיל נקולאי משך 25 לערך קבל רשות התישבות בעיר (כי אז חל איסור דיור בחרקוב על יהודים). יהודי זה בנה בית לתפארת בכל המדינה. כמו"כ בנה ארבעה בנינים לתלמוד תורה, אשר בזמן בואנו היו שייכים לרשות הקהילה ובהמלצות והשתדלות ר' יעקב הנ"ל קבלנו איזה מהבנינים. שם למדנו ושם הי' מקום, הבנינים היו ברחוב נאברעזיע 4 (רחוב שפת הנהר 4) שם היו מקום הלינה וגם המטבח וחדר אוכל. הטבחית היתה אמו של התל' חיים מאיר ליס. ור' יעקב הנ"ל דאג לצרכי אכל וכיו"ב.

בסוף חדשי הקיץ בא גם המשגיח ר' שילם [קוראטין] וב"ב לחרקוב ובסוף חודש מנ"א לערך כאשר חזרו הדרכים לתקונם נסענו כולנו לקרע'.

בקרע' קבלו פנינו הגביר האדיר ר' הרשל גוראר'י מחשובי חסידי חב"ד ומיד הקציב לישיבה מקום למודים ומגורים בביתו היפה, אשר הי' בן שלש קומות ועשרות חדרים, הישיבה נסתדרה בקומה ראשונה ללמודים וללינה, ובקומת המרתף הי' המטבח, ובקומה שני' גר ר' שילם וב"ב.

בחרקוב היתה מחלקה של הישיבה גם לפני הגיע קבוצה זו מליובאוויטש (לדברי ה"ר יהודה שי' חיטריק נפתחה בשעת תרע"ו). מחלקה זו נרמזת באגרת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע המועתקת לעיל: „והגדולים נחלוק באיזה עיירות כמו חארקוב (שמבקשים עוד ערך ט"ו)".

בחורף תרע"ח נתמנה עליהם ה"ר ברוך פרידמן למשגיח. הגיעה לידינו אגרת מד' שבט תרע"ח, שכתב אליהם המשפיע ה"ר שילם קוראטין, שהי' עדיין באותה שעה בליובאוויטש:

ה"ר ברוך פרידמן

ב"ה ד' שבט תרע"ח ליובאוויטש

תלמידים יקרים תמימים חביבים
יעמדו על הברכה מעתה ועד עולם

הידיעות ממצבכם הבלתי מסודר כלל והבלבול שעי"ז בלימודיכם נגע עד תוך פנימית לבבנו. רוחנו הסוער לא יקום לדממה עד אשר אי"ה בע"ה תסתדרו בכל ענינכם הרוחניים והגשמיים, ומפני שזהו דבר הנמנע כשלא יתמנה עליכם משגיח על כל ענינכם הן

הרוחניים והן הגשמיים, אשר ע״כ לפי דבר מכתבי כ׳ הרב . . . שליט״א נחלט אצלנו, למנות עליכם למשגיח את התמים מר ברוך פרידמאן יחי׳ אשר כל ההנהגה שלכם מסורה ונתונה בידו, ומעתה אין לכם להתערב בשום דבר ועניו רק עליכם לשמור זמני וסדרי הלימוד בנגלה ודא״ח ללמוד בשקידה, ולו ניתן הרשות לקרב כו׳ גם לרחק ולייסר את המתרשלים ח״ו כו׳ כפי ראות עיניו וכל דבר החסר לכם צריכים אתם להגיש אליו והוא יראה וישתדל להיטיב בע״ה, ובקולו תשמעון ודבריו יהיו נשמעים ומתקבלים אצלכם בתוקף, וכן יהיו דבריו נשמעים אצלנו, ונקוה לה׳ אשר אם תתנהגו כן יסתדרו ענינכם בע״ה ותוכלו להשלים כוונת עט״ר כ״ק אדמו״ר שליט״א והרחיקו עצמכם מן ההרגשים הגסים של הרגש עצמו וישות עצמו ותנו עצמיכם רק להשלים הכוונה הנרצית, וחיו חיי אחוה וידידות ביניכם, כיאות לתמימים, והודיעו לנו כמה למדתם בכל חדש, בנגלה ודא״ח, וכתבו לנו מכתבים תמידים להודיענו מכל אשר אתכם.

על אותה תקופה מספר ה״ר אלכסנד יודאסין בשאלון ספר החסידים:

חורף תרע״ח באתי . . . חרקוב. הייתי שם משגיח לנגלה והרה״ח התמים מהור״ר ברוך נ״ע פרידמן הי׳ המשגיח לדא״ח, עד אשר באו הרבנים המשגיחים הקבועים מהור״ר יעקב ברוך נ״ע קרסיק ושילם מדיסנא.

כאמור לעיל נשארו התלמידים בחרקוב עד שלהי מנ״א, שאז נסעו משם לקרעמענטשוג.

אנ״ש שבעיר חרקוב רצו בכל אוות נפשם שתשאר קבוצת התלמידים ללמוד בחרקוב, אך ספק אם בא הדבר לפועל. באותה שעה היה כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע אצל מעיינות הרפואה בסלאוויאנסק וכ״ק בנו אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע נשאר ברוסטוב. מההתכתבות שביניהם ידוע לנו על השקלא וטריא אם להשאיר קבוצת תלמידים ללמוד בחרקוב.

ביום ה׳ ב׳ מנ״א כותב אליו כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב בזה מסלאוויאנסק (אג״ק ח״ה ע׳צא):

תמול בא לפה ר״ז ז״ס [ר׳ זלמן זליגסון מחרקוב] יחי׳ בטענה גדולה, מפני מה לקחו מאתם הבחורים, וטוען בהתלהבות הלב ובדמעות בעיניו איך שבמשך היותם האירו פני חארקוב ואיך שחארקוב היא חולה בחולי הנפש והם המה הרופאים המומחים. ועתה פנה זיוום כו׳, והביא אתו את הבחור ברוך [פרידמן הנ״ל] בתור ארעסט שלא יקח בין כה את יתר הפליטה הנשארת, ולכה״פ יתנו להם עשרה בחורים או ז׳ לכה״פ, ואו׳ מפורש שאין ביכולתם להחזיק רק לתועלת הענין יתנו להם. אמרתי לו שלקחנו הבחורים מחארקוב מפני שאין אנו יכולים להיות מפוזר משום ההשגחה, וגם ההוצאה שאין ביכולת חארקוב למלאות, וקרעמנ׳ לא תתן על חארקוב (והוא דעתו שצריכים ליתן), רק שבעה בחורים נניח להם באופן שהמה יחזיקו אותם, ואומר שישתדלו להחזיקם, ואם לא יספיק שלהם ישלחו משולחים. ובדבר ההשגחה, אמרתי לר׳ שילם בהיותו בראסטוב שצריכים לעשות עם הבחור ברוך על שכירות, ואז יהי׳ מחויב בדבר וישגיח בטוב. מסת׳ דבר אתך בזה.

וביום ג׳ ז׳ מנ״א כותב אליו שוב בזה (שם א׳צג):

אודות חארקוב בדבר הבחורים כתבתי לך קודם ש״ק, וביום א׳ הי׳ ר״ז ז״ס עוד הפעם אצלי ושנה ושלש בקשתו, אח״כ הי׳ אצלי ברוך המשגיח ואו׳ שהבחורים צריכים לעסוק שמה בעצמם בעסק הכנת האכילה וכה״ג, וזה בלבול גדול, ואמרתי לו שידבר עם הר״ז שהבטחתי יכולה להתקיים באופן שלא יהי׳ להם שום התעסקות בהגשמיות שלהם.

היום נכנס אלי א׳ מחארקוב שבא ג״כ עם ז״ס, הוא איש פשוט ולא עשיר כלל אבל מתענין מאד בהענין וניכר שנוגע לו הדבר בפנימיותו, אומר שהוא נתן להם דירתו (אם שיוכל לקבל עבורה ב׳ אלפים ר׳), ואו׳ שבדבר הכנת האכילה וכה״ג ישתדלו שיהי׳ הכל כדבעי, רק לפי דבריו מבלי להטעות עצמו, לא יוכלו להחזיקם בכח עצמן, וע״כ מבקש לתמוך אותם עד אשר יעשו סדר בההכנסה שיהי׳ להם בכח עצמן, בטענתו הוא שזהו מלחמת מצוה כי הרב ועוד הם נגד הענין בכדי שלא יהי׳ ענין החסידות בחארקוב, וח״ו תרד פלאים, וע״כ צריכים להחזיקם. וכאשר כתבתי בדעתי שצריכים ליתן להם שבעה בחורים יחיו, ותכתוב אודות זה לר״ש [קוראטין] או לר׳ יעקב ברוך [קרסיק] יחיו.

בקיץ תרפ״ג, כשנסגרה הישיבה בפאלטאווא, באה קבוצה נוספת ללמוד בחרקוב, ולמדו שם במשך כל הקיץ. בקיץ תרפ״ד, כשנסגרה הישיבה ברוסטוב חזרה הישיבה לחרקוב, כפי שיסופר להלן – פרקים סב. סו־ז.

פרק נה

הקבוצה האחרונה עוזבת את ליובאוויטש

קבוצה שלישית יצאה מליובאוויטש, בדרכה לקרעמענטשוג, והגיעה רק עד סמולנסק, שם נודע להם רצון כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע שישארו בליובאוויטש, וחזרו לשם.

על שלש הקבוצות הללו מספר ה"ר יהודה שי' חיטריק בספרו רשימות דברים ח"א (ע' שמא):

שני שבועות לפני חג הפסח התחילו להעתיק מליובאוויטש לקרמנצוג את תלמידי האולם הגדול.

כתה הראשונה של עשרה בחורים, ואתם התמים המשפיע שלמה חיים קסלמן הגיעו עד עיר פלטבה, ושם עמדו כמה מחיל האדום, וכראותם את בחורי הישיבה העלילו עליהם כמה בלבולים ועלילות, ומהם שהם מרגלים, ואסרו אותם וסגרום במרכבה המובילה בהמות וסחורות, והתחילו לירות עליהם בקנה רובה דרך החורים, ובדרך נס לא ניזוק אף אחד, שכל המעת לעת שכבו על רצפת המרכבה.

חסידי פלטבה כאשר הגיעה להם השמועה ע"ד בחורי הישיבה והעלילה, בהשתדלות נמרצה וגדולה, עלה להם לשחררם, אבל לקרעמענצוג לא היתה היכולת להגיע, שחיל האשכנזים סבבו את עיר קרעמענצוג לכבוש אותה כמו שעשו שלום עם לייב טראצקי, שינתן להם פלך אוקריינא וחבל דאן ובכן נשארו בפלטבה.

כת שני' נסעה מליובאוויטש לערך ר"ח ניסן והגיעו ערב ש"ק עד לחרקוב, בבטחון שאחר ש"ק לנסוע לקרעמענצוג, שכל החפצים עזבנו למשמרת על התחנה דמסילת הברזל, וביום א' כאשר באנו להתחנה אמרו לנו שאין שום קישור עם קרעמענצוג שחיל האשכנזים עם חיל פעטליורא, כבשו את העיר, והוכרחנו להשאר בחרקוב . . .

כתה שלישית עם ר' שילם המשגיח והמשפיע, הגיעו שבוע קודם הפסח עד סמאלענסק, ושם נפגשו עם הבחור התלמיד אידל בנק שחזר מרוסטוב, אחרי שהי' שליח להביא את המצה שמורה לכ"ק דמו"ר ומשפחתו, ויאמר להם שבפירוש שמע מכ"ק אדמו"ר שרק תלמידי החדרי' והשעורי' יסעו לקרעמענצוג, וזמן כזה היום שאין יכולים להתדבר. והסכימו כולם שלעת עתה צריך לחזור לליובאוויטש, וחזרו כולם כמו לערך שלשים תלמידים עם המשפיע ר' שילם קוראטין.

תרע"ח מנחם־אב, בא צו מכ"ק אדמו"ר מהורש"ב, שכל התלמידים הן מחרקוב, והן מפלטבה, והן שנשארו בליובאוויטש, ובשצעדרין – יתיישבו בקרעמענצוג.

ועדיין יש להשוות את פרטי התיאור הניתן בזה למובא לעיל מרשימת הר"י דזייקאבסאן, שהוא עצמו הביא את השמורה לרוסטוב, והוא גם זה שקיבל את ההוראה שתלמידי האולם ישארו בליובאוויטש, כמסופר לעיל. אך מכללו למדנו על דבר חזרת הקבוצה השלישית מסמולנסק לליובאוויטש והשארותה שם עד שלהי מנ"א.

גם הר"י דזייקאבסאן בא לליובאוויטש בתחלת אייר ונשאר שם עד שלהי מנ"א, ועל כך מספר בזכרונותיו:

בר"ח אייר לערך נסעתי מקרעמענטשוג לליובאוויטש . . . באתי לליובאוויטש ומצאתי שנים עשר בחורים שלא נסעו עדיין, הרש"ג [ה"ר שמואל גרונם אסתרמאן] וזוג' ובתו, הר"ש קוראטין וב"ב, ר' אליעזר קאפלאן וב"ב ושהינו בליובאוויטש עד קרוב לחודש אלול, הרב ר' יעקב ברוך נסע לקרעמענטשוג . . .

טרם נסיעתנו ז. א. אחרי אשר התכוננו לנסוע לגמרי מליובאוויטש סדר ר' אליעזר קאפלאן לסדר את החפצים שנשארו לחלקם ולהצניעם כמה שאפשר, הרבה חפצים הבאנו אל האולם של כ"ק אדמו"ר הרש"ב נבג"מ לשם אספנו החפצים כמעט מכל החדרים של כ"ק אדמו"ר ובנו נבג"מ כלי זכוכית וקערות וכלי אכילה חפרנו במרתף בעומק והצנענו אותם שם, במרתף הי' ג"כ הרבה יין של כ"ק הרה"ח ר' אברהם חותן כ"ק אדמו"ר הריי"צ נבג"מ שהי' שולח בחביות ובקבוקים ולקחנו בקבוקים אחדים להתועדות אצל הרש"ג, בש"ק מברכים אלול טרם עזבנו ליובאוויטש. אין מלים לתאר את הרגש בעת ההתועדות וכל משך הזמן, אף שהנוחם שזהו דבר החולף ועוד יעבור זעם ונשוב לליובאוויטש, כי לא הי' שייך אפילו בדמיון לצייר אחרת.

פרק נו

הישיבה בקרעמענטשוג (תרע"ח־תר"צ)

בקרעמענטשוג למדו אז מתלמידי האולם כמאה בחורים, בבנין שמסר ה"ר צבי הירש גוראריי, ותלמידי השעורים והחדרים למדו בחצרו של הגביר ר' פנחס קריצ'בסקי, שמסרה עבור הישיבה, כמסופר לעיל.

ה"ר יחיאל צבי הירש גוראריי

בעת העברת הישיבה לקרעמענטשוג ישב כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע אצל מעיינות הרפואה בסלאוויאנסק ומשם כותב אל כ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע לרוסטוב, ביום ה' ב' מנ"א (אג"ק ח"ה א'צא):

בדבר תו"ת לפי מכ' ראי"ק [ר' אליעזר קפלן, המנהל הכספי של הישיבה] עתה בקרעמענ' מהבחורי' הג[דולים] יחי' מ"ב. בחארקאב נשארו ה' בפאלטאווא ט' (פאל' אינו רוצה להחזיקם). מקום ללון ולאכול הוא בבית רצ"ה גו"א שקנה לא מכבר חצר (בעד ע"ה אלפים) ונותן אותו לתו"ת. בהבית ט"ז חדרים מרווחים בשני עטאזין [קומות], ואומר שיש שם זאלין הטובים ומספיקים ללמוד בהם, ויהי' שם ג"כ מקום ללון ולאכול וגם קיך נמצא כמובן. לע"ע מפני הראמאנט [התיקונים] שעושה בביתו הוא דר כעת בהעטאז העליון, וע"כ לומדים כעת במנין של נעמיץ הסמוך לבית הנ"ל, וליו"ט הבע"ל יפנה אי"ה את החדרים, ויהי' שם מקום להבחורים לכל וגם להקאנטאר.

מינץ מקרעמענ' הי' פה ואומר שר"פ קרישצעווסקי כבר קנה חצר עבור תו"ת בעד קכ"ה אלפים, ודרוש עוד השוואה עם הדרי' בו וראמאנט שיעלה בערך נו"ן אלפים ושם יהי' אי"ה מקום מרווח בעד השיעורים ללמוד לאכול וללון, רק שזה רחוק מהחצר של רצ"ה הנ"ל, ולהנהגת הקאנטאר אין זה מעלה.

בהנוגע לדיני ממונות, רצ"ה יחי' חושב שהוצ' קרעמענטשוג ושצעדרין [המחלקה שנשארה ללמוד שם] אכילה והלבשה והחזקת כל הפירסאנאל [צוות העובדים] יעלה בערך עד מ"ה אלפים לחדש, ומה הוא חושב שמקרעמענטשוג יהי' אי"ה כ' אלף לחדש, הוא יתן אי"ה ששה אלפים לחדש, רש"ג [ר' שמואל גוראריי] או' שיתן אי"ה ג"כ סכום הזה ועוד רנ"ג [ר' נתן גוראריי] אלף רפ"ג [ר' פאליק גוראריי] אלף, ר"נ ראבאנאוויץ ור"פ קרעצעווסקי ערך ד' אלפים, וע"כ חושב שיהי' סך הנ"ל ואפשר יותר קצת, והמותר צריכים לחשוב שיהי' אי"ה ממנדבי העולם. בטח יעזור השי"ת.

ר"מ יפה הי' פה ואו' שיחיאל [הלפרין, משולח עבור הישיבה] אסף ערך ששה אלפים, נצרך הי' לשלוח משולחים בפלכי אוקריינא. ר"א קאפלאן נסע עפ"ע [על פי ערך] שבוע זו, וא"י [ואיני יודע] איך הוא אצלו [א]ם יהי' ביכולתו לנסוע עם ב"ב יחי' תיכף, ועפ"ע לחדש אלול הבע"ל יבוא אי"ה.

צריכים לידע אי' יהי' מקום אסיפת המעות אם בראסטוב או בקאנטאר בקרעמענ'. כבד לחשוב שקרעמענ' ישלחו לראסטוב ומשם ילך לקרעמנ', וגם איך יהי' ההובאה וההולכה בזה"ז. ושיהי' כל האוסף בקאנטאר ג"כ דבר הבלתי מתקבל כ"כ (אם כי כמעט כן הי' כל משך הזמן הזה בליובי'). ואמרתי להרש"ג יחי' שיתיישב אתך בזה ויחליטו.

משרד הישיבה היה, כמובן, בקרעמענטשוג, אך ניהול הישיבה הכללי היה ע"י רבותינו ברוסטוב. באותה שעת חירום היה קשה ומסוכן משלוח כספים מעיר אחת לחברתה. ע"כ נשאלה השאלה אם יעבור ניהול הכספים אל המשרד בקרעמענטשוג ולא יעברו הכספים ע"י כ"ק רבותינו המייסדים והמנהלים (אמנם גם בעת היות הישיבה בליובאוויטש, לאחר שהתחילה שעת החירום, וכ"ק רבותינו ברוסטוב הרחוקה, נאספו המעות ישר אל המשרד בליובאוויטש, כנ"ל פרק נב). ע"כ הורה כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע אל ראש התומכים, ה"ר שמואל גוראריי, שיתייעץ עם כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בזה.

בכל אופן מונו אז גבאים מיוחדים עם חותמת מיוחדת „ישיבת תומכי תמיכים דליובאוויטש בעי״ת קרעמענצוג״. הגיעה לידינו קבלה לתרומה של נדיב עם חותמת הנ״ל:

ב״ה, יום ב׳ ויק״פ ח״י אדר תר״ף

נתקבל מהנכבד והמרומם מו״ה יוסף סלוצקי שיחי׳ דמי חודש נדבתו עבור תומכי תמימים דליובאוויץ בעד חודש שבט סך חמשים 50p ע״י הנכבד מו״ה יעקב זילבערמאן שיחי׳. וזכות מצות החזקת ת״ת דרבים יגן על כרומע״ל להתברך בכט״ס ובכל אשר יפנה יצליח.

ברגשי כבוד, סופר של הישיבה
ש׳ זלמן רוזענבוים

* * *

לא תמיד הי׳ קשר בין רבותינו ברוסטוב להנהלת הישיבה בקרעמענטשוג, מחמת מצב המלחמה ששרר שם באותה תקופה. מ״מ השתדלו לעמוד בקשר במידת האפשר. בח״י תמוז עטר״ת כותב על כך כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע לה״ר שלמה ליב אליעזרוב (אג״ק ח״ב תקט):

יותר משנה שהישיבה נעתקה לקרעמנ׳, ומחדש כסלו נפסק כו׳, וזה איזה שבועות קבלנו ידיעה מאחר חה״פ שת״ל שלו׳ להם ולומדים ת״ל.

* * *

תלמידי האולם למדו בקרעמענטשוג עד קיץ תר״פ, ואז עברו לרוסטוב, כדלקמן פרק ס. אמנם תלמידי השעורים והחדרים המשיכו ללמוד שם עד אייר תר״צ. וכשהיו התלמידים מתבגרים היו נשלחים משם למחלקות האולם שבערים שונות (כמתואר להלן).

בין מגידי השיעורים בקרעמענטשוג הי׳ ה״ר יחזקאל הימלשטיין. בתחלת קיץ תרפ״ז, עבר עם כיתתו לפאלאצק (למלא את מקום ה״ר אברהם שי׳ דרייזין (מאיארער) שנסע אז עם כתתו מפאלאצק, לפתוח מחלקה חדשה בוויטעבסק).

בין התלמידים שעברו עם הר״י הימלשטיין לפאלאצק היו ה״ר דוד אוקינוב וה״ר אהרן קוזניצוב. זה האחרון מספר (יהדות הדממה ע׳ 183):

כאשר הלך וגבר הלחץ על סגירת הישיבה בקרמנצ׳וג, ציווה רבינו להפחית שם את מספר התלמידים – שעמד אז על ארבעים – וכך התפצלה אז הישיבה, והכיתה שלי עברה לפולוצק, יחד עם הר״מ הרה״ח ר׳ יחזקאל הימלשטיין.

אמנם הישיבה בקרעמענטשוג המשיכה להתקיים. בקיץ תרפ״ח למדו בה כ־120 ילדים אצל ששה מלמדים, מהתחלה ועד לימוד גמרא – אצל מגיד השיעור ה״ר מנחם מענדל גריבוב (נעוולער). מנהל הישיבה הי׳ ה״ר בנציון מאראז, שכתב פרטים אלו לרבנו באגרת המועתקת ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

במשך הקיץ נכנסו השוטרים לאחד המלמדים ועשו

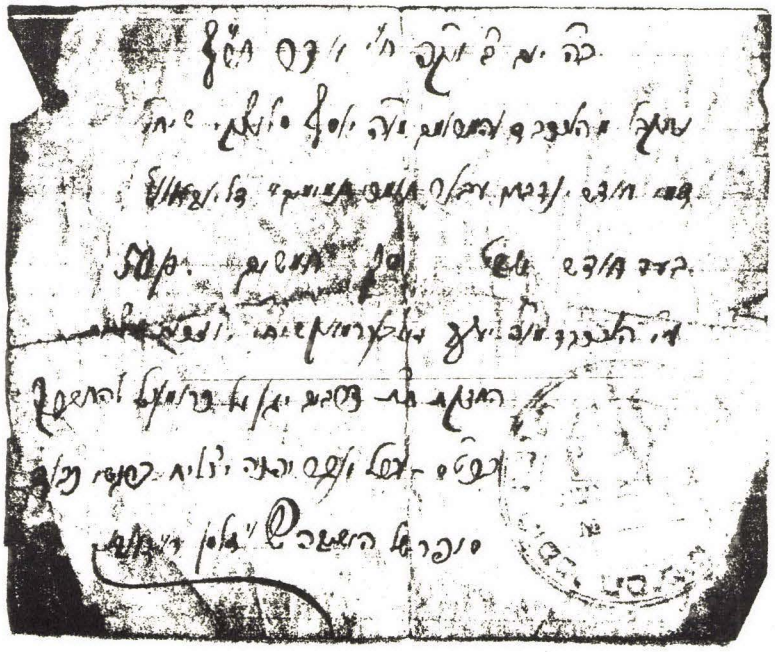

קבלה לתורם – ממשרד הישיבה שבקרמנטשוג

הישיבה בקרעמענטשוג (תרע״ח־תר״צ)

כתתו של הרב״צ מאראז בקרמנטשוג

קבוצת תלמידים בקרמנטשוג – לערך שנת תרפ״ה. ביניהם: יקותיאל דייטש (שני מימין) וישראל גורקאוו (ראשון משמאל)

פרוטוקול ובהמשך לזה נקרא לגפא״ו י״א פעמים וארבעה חוקרים חקרו אותו ונצמח מזה שגבאי בהכ״נ אינם מניחים יותר ללמוד בבהכנ״ס הזה. הרב״צ מאראז הודיע על כך מיד לרבנו, כמועתק ברשימה שבפרק לז – עיר זו.

בין התלמידים הי׳ ה״ר מיכאל רפופורט, המספר על אותה תקופה (נרשם ע״י הר״ש שי׳ העבער):

בר״ח תמוז תרפ״ז, ואני בן 13 לערך, הגעתי לישיבה בקרעמענטשוק. הכניסוני לשעורו של ה״ר מענדל גריבוב הנק׳ ר׳ מענדעלע נעוולער . . . היו לו שתי כתות, אני הייתי בכתה הגבוהה, שם היינו כ־20 תלמידים, בנמוכה היו כ־15 תלמידים.

משאר חברי הכיתה אני זוכר את ה״ר יעקב שי׳ גנזבורג, ה״ר יצחק שי׳ בליניצקי, ה״ר וועלוול שי׳ זלמנוב וה״ר יוסף (שי׳) [ע״ה] גולדברג.

היו שם עוד שתי כתות צעירות שלמדו אצל ה״ר שמואל ליב לוין, הנק׳ שמואל ליב פאריטשער.

הלימודים היו בהסתר מעיני היבסקצי׳. כמה פעמים באו לבדוק. בדרך כלל היינו אוכלים „טעג״.

בזמן בואי לישיבה הי׳ הרבי במאסר, אך לנו התלמידים לא הודיעו מזה . . . עד שביום ששי אחד בא ר׳ ישראל נח [בליניצקי], שהי׳ אז מנהל הישיבה, בשעה 11 בצהרים, וראינוהו נכנס לביהכ״נ ומתנשק עם הרש״ל לוין, אז נודע לכולנו שעתה הגיעה הבשורה משחרור הרבי ולמחרתו הי׳ קידוש גדול.

בכל ש״ק הי׳ ה״ר ישראל נח בוחן כמה מהתלמידים בנגלה. מפעם לפעם היו באים לבחון ה״ר יהודה עבער, ראש הישיבה בנעויל, או ה״ר זלמן קורניצער שהי׳ משגיח שם בנגלה, וע״פ בחינות אלה היו שולחים התלמידים לפאלאצק ומפאלאצק לנעויל.

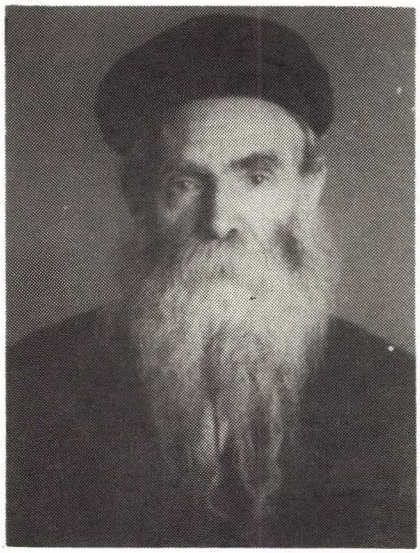

ה״ר ישראל נח בליניצקי

באמצע חורף תרפ״ח סגרה היבסקצי׳ את הישיבה בראמען וכמה מהתלמידים באו אלינו, מהם ה״ר לוי יצחק שי׳ שפירא וה״ר אברהם קיבמן ז״ל.

בתחלת חורף תרפ״ט סגרה היבסקצי׳ את הישיבה בנעויל ואת התלמידים שלחו לכו״כ מקומות. ה״ר מענדל שי׳ פוטרפס וה״ר מאיר אבצן עברו דרכנו, וה״ר מאיר אבצן נשאר להיות משגיח עלינו, אחרי שהמשגיח הקודם, ה״ר בערל קוזניצוב, עזב.

זה האחרון הי׳ המשגיח בשיעורים בקרעמענטשוג משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ט. הגיע לידינו שאלון שמילא בשנת תרפ״ט כדי להשתדל להוציאו מרוסיא ובו כותב בין השאר:

משגיח על המוסד דפה דתו״ת . . . וזה כחמש שנים אשר אני בהמוסד הנ״ל.

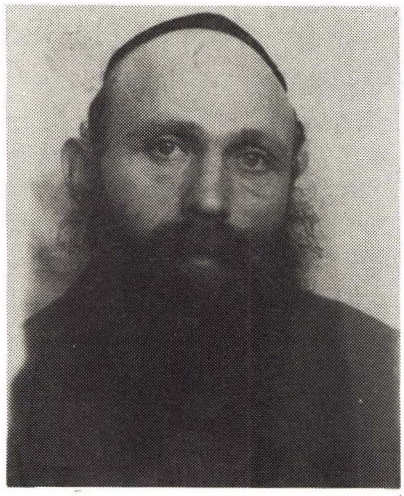

ה״ר מאיר אבצן

ה״ר מאיר שי׳ אבצן מספר על אותה תקופה שהי׳ משגיח בקרעמענטשוג (אורות באפילה ע׳ 22):

מנהל הישיבה הי׳ הרה״ח ר׳ ישראל נח ע״ה בליניצקי. המגיד שיעורים עבור הנערים הי׳ הרב ר׳ מנחם מענדל ע״ה גריבאוו, והיו לו ב׳ או ג׳ כיתות שהי׳ אומר שיעור לפניהם. הנערים האלו היו תחת השגחתי.

היו עוד נערים או ילדים, לא פחות ממאה, אבל אלו הילדים לא היו תחת השגחתי, אלא תחת השגחת ר׳ דוב בער ע״ה קוזניעצאוו, וגם הי׳ עליו מוטל לדאוג לנערים שהיו תחת השגחתי איפה יאכלו, היות שהיו אוכלים טעג אצל בעלי בתים.

את השיעורים הי׳ אומר בבתי כנסיות שונים, ואחר השיעורים היו הנערים מתקבצים בבית כנסת אחר, לא במקום שאמר השיעור, והיות שהיו כמה כיתות ע״כ הייתי מוכרח להיות בכל יום בכמה מקומות.

הישיבה בקרעמענטשוג התקיימה עד חודש אייר תר״צ, בו נאסר ה״ר מנחם מענדל גריבאוו והוטל עליו גזר דין של כמה חדשי עבודת ניקוי רחובות, כעונש על עון הלימוד עם תלמידים. תלמידי הישיבה התפזרו אז לשאר מחלקות הישיבה שבעיירות השונות, בעיקר בזו שבוויטעבסק.

על מאסרו זה של הרמ״מ גריבוב כותב ה״ר יהודה עבער, מריגא, להר״י דזייקאבסאן בארה״ב, ביום ועש״ק נחמו תר״ץ:

המצב הולך ומתגרע מיום ליום, היוקר עלה למעל׳ ראש, הרדיפות והנגישות הוא בתקיפות ביותר, ירחם ה׳ עליהם ועלינו בקרוב ממש.

ידידינו רמ״מ גריבאוו שי׳ תפסו אותו בעת לימודו, ובקרוב צריך להיות הדו״מ [הדין ומשפט] שלו, אך ת״ל שעד הדו״מ הניחו אותו לחפשי ולקחו ממנו רק חת״י שלא יסע מהעיר עד הדו״מ. ועצת אבינו הי׳ שלא יברח רק יבוא להדו״מ.

ובי״א אלול כותב שוב על מצבו של הרמ״מ גריבוב:

קבלתי מכ׳ מידידינו רמ״מ גריבאוו . . . בעבודתו הקודמת א״א לו להתקבל כלל, כי חפשוהו, ועוד צריך להיו׳ עליו דין ומשפט. יתן ה׳ שיצא זכאי גם בדיניהם. בד״כ כפי הידיעות שלנו מרוסי׳ הנה בהזמני׳ האחרו׳ נתגרע שם במאד בכל הפרטים, חופשים ובודקים בכל לילה ומאסרי׳ הרבה אנשי׳ על לא דבר, ירחם ה׳ בקרוב.

בשאלון ספר החסידים רושמים את קרעמענטשוג כמקום לימודם גם ה״ר חיים הלל אזימוב, ה״ר מנחם מענדל בליניצקי, ה״ר מיכאל ברונשטיין, ה״ר שניאור זלמן ברונשטיין, ה״ר נפתלי גלוסקין, ה״ר אלתר בנציון גרשוני, ה״ר יהודה חיטריק, ה״ר נחום לבקובסקי, ה״ר פנחס לויטין, ה״ר שניאור זלמן לויטין, ה״ר אבא לוין, ה״ר אלי׳ משה ליס, ה״ר יהודה סגל, ה״ר אברהם שלמה פוטשין, ה״ר שלמה חיים פולנר, ה״ר נחמן יוסף פרמן, ה״ר מלך קפלן, ה״ר שלמה שימנוביץ וה״ר אלי׳ נחום שקלאר.

פרק נז

הישיבה בחרסון (תרע"ז־תר"פ)

גם בחרסון היתה מחלקת תומכי תמימים, מקיץ תרע"ז עד קיץ תר"פ. הישיבה היתה תחת הנהלתו של ה"ר אליעזר צ'יצ'ערסקער (דוואסקין).

על פתיחתה בקיץ תרע"ז כותב כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע אל כ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בט"ו אייר תרע"ז (אג"ק ח"ה א'סח):

ר"א מציצערסק נסע כעת בדבר מסחרו וכשיעזור לו השי"ת וירויח את הדרוש לו לשלם חובו, אמרתי לו שנשלח אותו אי"ה לחערסאן.

בשאלון ספר החסידים כותב ה"ר אלכסנדר יודאסין:

בקיץ [תרע"ז] קבלתי פקודה מכ"ק אדמו"ר הרש"ב נבג"מ לבוא לחרסון ולנהל את הישיבה שנתייסדה שם, ולחזור דא"ח בכל שבת, עד אשר בא המנהל קבוע הרה"ג הרה"ח מהור"ר אליעזר נ"ע ציצרסקר.

בעת הבריחה מליובאוויטש נשלחה קבוצה נוספת למחלקה זו שבחרסון. בין הנוסעים לשם היו ה"ר עזריאל זעליג סלונים ויבדל"ח ה"ר אליעזר שי' ננס, כמסופר במבוא לס' מגדל עז ע' 11. למדו שם גם ה"ר יוסף לאבאק, ה"ר מנחם מענדל ראזנמוטער, ה"ר בצלאל ווילשנסקי וה"ר זעליג אהרונוב.

זה האחרון כותב באגרת ה' מטו"מ תרפ"ט:

מיום שיצאתי מת"ת הייתי בחערסאן בפקודת אדמו"ר לייסד שם מחלקת ת"ת ואח"כ בחארקוב, ובשנת פ' כשאבי ז"ל שבק חל"ח הייתי מוכרח לנסוע הביתה.

בחורף תרע"ט נשלחה לשם קבוצה נוספת מתלמידי השיעורים בקרעמענטשוג, ביניהם הי' ה"ר שמחה גורודצקי, המספר במכתבו לה"ר שמואל שי' העבער:

נסעו עוד כמה ילדים מקרעמענטשוג לחרסון... הוא [ה"ר אליעזר צ'יצ'ערסקער] הביא לראש ישיבה את התמים ר' ניסן מקאפוטקעוויטש ולמדו אצלו. הוא נחלה במחלה לא טובה, ובא על מקומו התמים ר' מרדכי פערלאוו ע"ה...

היו אז לערך עד חמישים תלמידים. אני זוכר רק אחדים מהם הת' פנחס לעוויטין ע"ה ואחיו חיים, מנדל מצ'צ'רסק, אהרן מבברויסק מרדכי דב טעלישעבסקי, וועלוול [קזיניץ] זעמבינער... גם בניו של התמים ר' יצחק המתמיד הי"ד היו שמה...

הסתלקות אדמו"ר תר"פ, נתוודע לנו בח' אייר, ר' אליעזר נפל ברוחו, יום ולילה הי' בוכה בצינעה. לקח אותי ואת מנדל מצ'צ'רסק ואהרן מבברויסק ושלח אותנו לרוסטוב, ששם היו אז תלמידי האולם. נסענו יחד עם ר' זעליג סלונים. ואת השאר שלח – חלק לקרמנצוג וחלק שלח הביתה.

ראש הישיבה הי' כאמור ה"ר מרדכי פרלוב. הגיע לידינו שאלון שמילא בקיץ תרפ"ט, בקשר להשגת ויזה לחו"ל, בו כותב בין השאר:

העתקתי דירתי לחערסאן ונתקבלתי שם לר"מ במחלקת תו"ת שהי' אז בשם, עד שמסיבת הרעב שנתפרץ אחר משך איזה שלשה שנים עקרתי דירתי לקאווקאז.

* * *

כשנסגרה הישיבה בפולוצק בשלהי חורף תרפ"ט באה קבוצה נוספת ללמוד בחרסון, ועל כך יסופר להלן פרק עו.

פרק נח

הישיבה באלכסנדרי' (תרע"ט)

בקיץ תרע"ט נפתחה מחלקה נוספת במושבה אלכסנדרי' שבדרום אוקראינה, אלי' נסעו כעשרה מתלמידי האולם שבקרעמענטשוג. אחד מתלמידים אלה הי' הרב זלמן שמעון דוואַרקין, המספר:

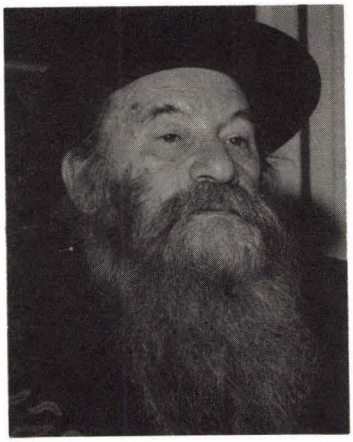

ה"ר גרשון חן

בשנת תרע"ט בא התמים הרב גרשון חן שהי' רב בעיר אלכסנדרי' דאוקראינה ובקש מר' שילם שישלח אליו 10 תלמידים ללמוד בעירו. נבחרו אז 10 מהתלמידים הצעירים, ביניהם גם אני וחברי ללימוד היור"ד הת' חיים מאיר ליס, ה"ר סעדי' ליברוב, ה"ר לעמיל מארדער, ה"ר צבי הירש גנעסין וה"ר שלום לייקין. למדנו שם כל אותו קיץ. לאחר אותו קיץ – עקב מהומות המלחמה והפרעות – בוטלה הישיבה באלכסנדרי' וחזרנו לקרע' בתחלת חורף תר"פ.

פרק נט

הישיבה בחאראל (תרע"ט־תר"פ)

כבר בתחלת חורף תרע"ח התחיל הדיון על פתיחת סניף מהישיבה בחאראל. בכסלו תרע"ח כותב כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע אל ה"ר אליעזר משה מאדיעווסקי, רבה של חאראל (אג"ק ח"ה א'פ):

משי"כ כבודו במכתבו הקודם בדבר התיסדות ישיבה במחנם, דבר נחוץ הוא מאד, ובפרט מהטעם שכתב כבודו. וכבר כתב בני יחי' לליובאוויטש לידע את מי וכמה אנו יכולים ליתן להם. וצריך כבודו לבוא בזה בדברים עם בני יחי', והוא יכלכל אי"ה הדבר.

בתחלת קיץ תרע"ט באו לשם קבוצה מתלמידי השעורים מקרעמענטשוג. אחד מהתלמידים שעברו מקרעמענטשוג לחאראל הי' ה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן, המספר בזכרונותיו (שמועות וספורים ח"ב ע' 101):

בתחילת קיץ תרע"ט עברו ללמוד מקרמנצוג לעיר חאראל – על פי בקשת אנ"ש דחאראל – קבוצה של כארבעים תלמידי השיעורים ועמהם הר"מ הרה"ג ר' יהושע ז"ל ארש, והמשגיח התמים ר' שאול ווילענסקי קרופקער. סידרו אותנו באש"ל ומקום הלימוד הי' בביהכ"נ הגדול.

גם ה"ר שניאור זלמן לויטין רושם בשאלון ספר החסידים שהיה בין התלמידים שלמדו בחאראל.

בחאראל ניהל את הישיבה רב העיר ה"ר אלעזר משה מאדיעווסקי, ובהקשר זה כותב לו כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ביום א' וירא פר"ת (אג"ק חי"א ג'תשמח):

בבוא ידידינו ר"א שי' קאפלאן הרציא מאת אשר פעל ועשה כבוד ידידי לקבוצת התלמידים יחיו מהמוסד תומכי־תמימים יצ"ו הנמצא במחנם. וגודל התענינותו להטבת מצבם ברו"ג. אם כי למותר הוא התודה מצדי בזה, ורק חובתי אקיים ומקרב לבי הנני מגיש תודתי לכת"ר על נועם פעולתו הלזו בה עסק, וגודל הבקשה בהעתיד להתענין בכל הנוגע במעמד ומצב המערכה הלזו, ולעורר הראוים להתעורר לכל דבר טוב ומועיל, אשר יואילו לחזק את המוסד הזה בכל האפשרי. וזכות תוה"ק ולומדי' היקרים תגן עליהם ועלינו להושע בישועה שלמה.

פרק ס

הישיבה ברוסטוב (תרפ"א)

בב' ניסן נסתלק כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, ובאגרת צוואתו לכ"ק בנו אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע כותב בין השאר:

בני יחי' תשגיח ותשתדל בדבר הישיבה תומכי תמימים, להאדירה בעזרתו ית', בתכלית כוונתה הפנימית בלימוד דא"ח ועבודה שבלב כו'.

בהמשך לזה העביר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע את הישיבה מקרעמענטשוג אליו לרוסטוב, שם התקיימה קרוב לשנה – עד תחלת קיץ תרפ"א.

על פתיחת הישיבה והנהלתה מספר ה"ר יצחק גולדין ברשימת זכרונותיו:

תר"פ קיץ. אחר חג הפסח התחיל לדבר, איך וויל תו"ת זאל זיין ארום מיר. תו"ת הי' אז בקרעמענצוג. המצב בבית חיינו הי' ברוחק עד למאוד. מיא איז גיווען אפ גיריסון פון דער וועלט. הי' קשה עד למאוד קישור המכתבים.

וכשהחליט כ"ק אדמו"ר נבג"מ להביא תו"ת לראסטאוו, אז הי' התמנות הרש"ג שליט"א בתור מנהל פועל, וכנראה שכ"ק דבר אתו עמו שיקח אותי לסגן, וכשבא הרש"ג שליט"א להאולם, שלמדו אז, ה' בחורים, וקרא אותי ואמר דו זאלסט זיין בא מיר א סגן, ועניתי לו אינני רוצה, וענה, שיגרש אותי מתו"ת, ועניתיו, ביסט א קליינער בעה"ב, מי שקבל אותי לתו"ת, בכחו לגרשני, וע"ז אין לך רשות. וענה, איז קום לכ"ק, או צום שוועהר אינני זוכר.

והלכתי לכ"ק אדמו"ר נבג"מ, וישב בהחדר של הרבנית נ"ע, ששם עמד דער וואלגער דיוואן של כ"ק אביו אדמו"ר נבג"מ. מובן דפקתי בהדלת, וכששמעתי „אריין", נכנסתי, וראיתי שיושב בפנים צהובות ושוחקות. ושאלני נו, יצחק וואס זאגסטו אודות ההצעה שלי, והתחלתי להתחנן, כבר שנה שלימה שבטלתי בנסיעתי אודות תו"ת ואני בן כ' שנה, ואני צריך וחפץ ללמוד, און וואס וועט זיין דער תכלית פון מיין ניט לערנען. וענה, יצחק, אתה פרט, ותו"ת הוא כלל, ומובן אז כלל איז העכער פאר פרט. והתחלתי עוד להתחנן. אז אמר, יצחק, איך האב גיארבעט אין תו"ת כ"ג שנה און איך האב גאר נישט צוא גילייגט, נאר איך האב פארדינט. הנני מבטיחך אז דוא וועסט ניט צוא לייגין נאר פארדינען. מובן שנשתתקו טענותי,

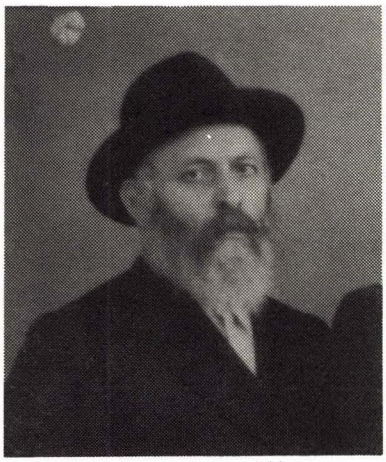

ה"ר יצחק גולדין

והתחלתי לצאת, וקראני ואמר, יצחק, דו וועסט דאך אוועק גיין און טאהן בע"כ יענה אמן, זאג איך דיר, אז דו זאלסט טאהן בשמחה. ובזה התחלתי עבודתי מבוקר עד הערב.

העבודה הי' גדולה עד למאוד, להכין דירות, מעות. בעוד ימים אחדים קראני כ"ק נבג"מ ואמר לי, יצחק, פאר דיר איז דיא טהיר אפין וועג דו דארפסט וויפול מאהל א טאג זאלסטו אריין.

כעבור ערך שבוע או שבועיים באו ערך פ' בחורים, קרועים, חולים, ר"ל, הלבושים שלהם היו מסחורה של שקים, פשוט פון זעק, ונוסף לזה קרועים. כ"ק נבג"מ הי' מביט מבוקר עד ערב ע"י החלון שיצא לחצר על כל א' וא' בפרט.

פ"א קראני, ואמר, איך וואלט זייער וועלין שלכל א' וא' מהבחורים יהי' ב' מיני מלבושים של שבת ושל חול, אבל מה אעשה, שאין לי. אבער דער זעקענער רעקול קען דאך זיין פאריבט און ניט צוא ריסון. דאס פועל'ט אף מיר זייער שטארק. עס טאר דאס ניט זיין. אז מיא גייט אין גאס דארפון ניט שלעפון זיך די ציצית, מיא קען אין קעשענע אריין לייגין, מיא דארף יענעם ניט שטעכון (מפני שאז הי' מ„צעקא" אחדים שאמרו, בעת אז זיי זעהען הבחורים וואלטון זיי שיסון ח"ו. ומובן שזה הי' תשובה על זהירות) . . .

הסדר מתו"ת הי', ר' שלמה חיים קעסעלמאן

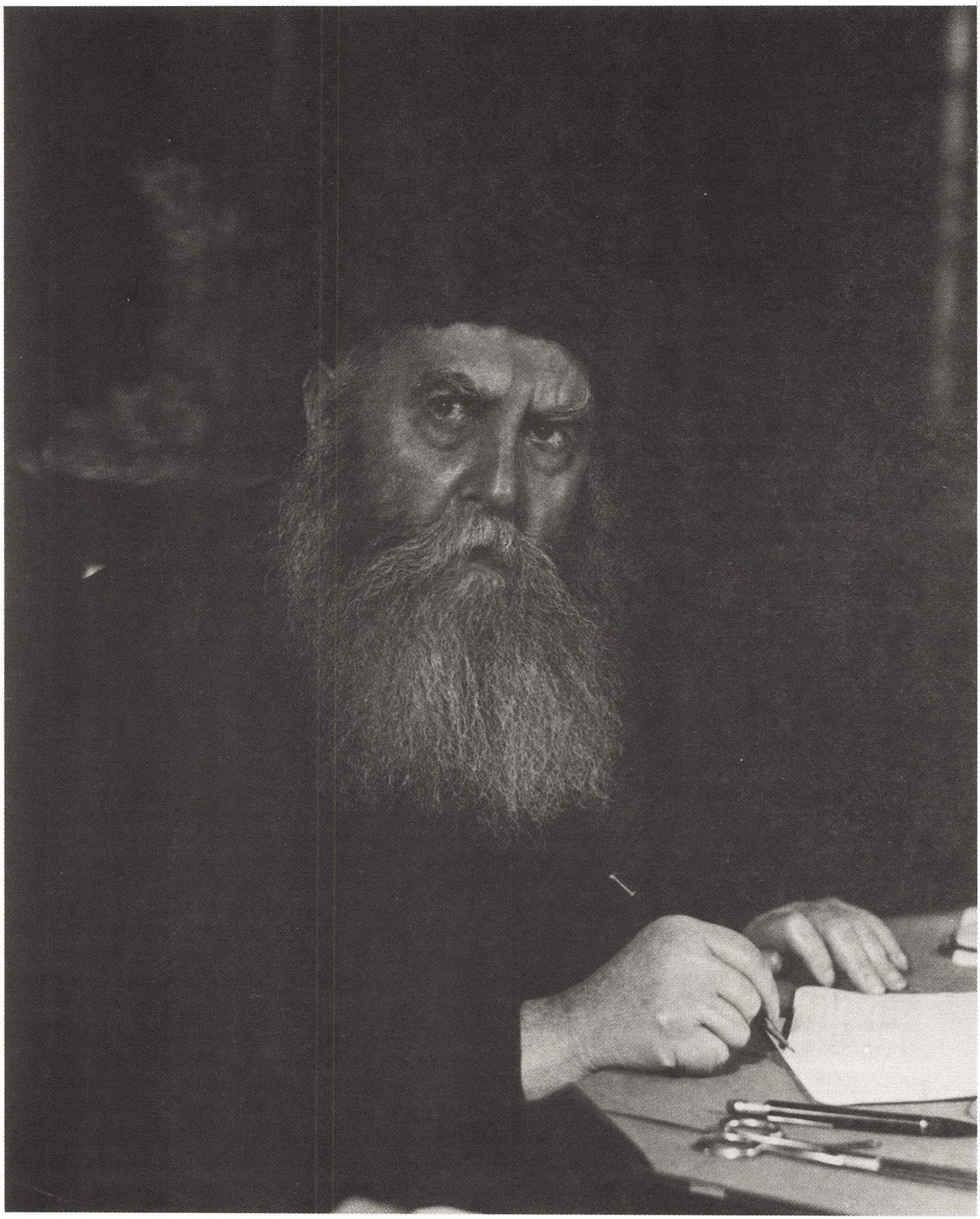

תואר פני כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע מליובאוויטש

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

משפיע, ר׳ חיים מאיר ליס ע״ה משגיח – דא״ח, ר׳ חיים אליעזר הורוויץ – נגלה. כ״ק אדמו״ר נבג״מ אמר, עס איז מלחמה־צייט, מאבאליזירטע סאלדאטון מאכט פאר אפיצירין. מובן שאינם שייכים לקבל שכירות. השאלה הי׳ אז [אם] לקבל את ר׳ אלתר מפאטשעפ ע״ה למשפיע לדא״ח, רק מצד העדר המעות לא יכלו לקבל אז הוצאה כזו . . . והתחלתי לבקש שיקחו את ר׳ אלתר מפאטשעפ בתור משגיח – דא״ח, ואמר כ״ק, יצחק, דעם מצב ווייסטו דאך בעסער, איך דעתך? ועניתי: אם יהי׳ תו״ת יעזור השי״ת על ההוצאה. המשגיח דא״ח הוא איש הפנימי של תו״ת, ולולי זאת איזה יתרון יש בתו״ת. והצעתי רק ליקח את ר׳ אלתר הנ״ל, והרש״ג שליט״א עמד [על כך ואמר] שאי אפשר ליקח הוצאה כזו, בזמן דחוק כזה. ועניתי בשחוק: פון דעם דוחק ווייסט איר דאך ניט [כי הר״י הנ״ל הי׳ הממונה על השגת המעות לקיום הישיבה], במילא לא תדעו מדוחק הזה. ושחק כ״ק, וכנראה שנהנה מזה. ושאלני: יצחק, איך דעתך? ועניתי: דעתי כמקודם. וענה כ״ק, אני מסכים עם יצחק. גיי און נעם אלתרן, והשי״ת יעזרך ותצליח. ולא חכיתי זמן רב ותיכף הלכתי אל השוק מקום שהי׳ ר׳ אלתר הנ״ל עומד ומוכר לנכרים ונכריות קוואס.

לראות את ר׳ אלתר הנ״ל במצב כזה הי׳ כל לב נמס. הוא הי׳ בשצערדרין משגיח ומשפיע שלי, איש חכם לב־טוב, בנוגע לתו״ת עובד ומשכיל. כל ענין פרטי של כל בחור מתו״ת הי׳ אצלו ענין נפשי. והוא ר׳ אלתר הי׳ צריך לעמוד בשוק.

וכשבאתי אצלו אמרתי לו: ר׳ אלתר, מה יהי׳ התכלית מזה, יותר טוב שתלכו לתו״ת למשגיח. וענה לי: גלייב מיר יצחק, שמאוד מאוד חפצתי יותר בתו״ת מלעמוד פה, אבל מה אעשה, דיא קינדער בעטין ברייט. אז הי׳ מצב כזה, לא היו מדברים ודורשים רק לחם. ועניתיו: כ״ק אדמו״ר נבג״מ הסכים שתלכו לתו״ת. וענה לי, אם אתה לוקח ע״ע שאתה תשלם את משכורתי אז אלך, ועניתיו, הן. ותיכף לקח דעם עמער מיט די קוואס ושפך והלך בשמחה רבה. ואז אמרתי לו כל הענין. ולמחרתו יצא על משמרתו, ובהאולם הי׳ שמחה רבה כשראו את ר׳ אלתר הנ״ל על הבימה.

על מצב הדברים באותה תקופה מספר ה״ר אלחנן דוב מרוזוב, באגרת שכתב בחורף תרפ״ב:

בימים האלו התמוטטה עיר קרעמענטשוג ורבים מגבירי העיר נסעו, ותתחיל הישיבה הלוך ודל והיו ימים אשר לא הי׳ מה לאכול, וכמובן אשר בן רבינו שליט״א לא עצר מלעשות כל מאומה, מגודל האבילות, שברון רוחו מעמדם ומצבם בהסתלק הוד כ״ק אדמו״ר זצוקללה״ה זי״ע מחמד לב ורוח נשמת כל אנ״ש שי׳ בכל העולם כולו.

למען החזיק מצב הישיבה הביאו את הישיבה פה

ה״ר אלטר שמחוביץ

רוסטוב, וילוו סכומי כסף באופנים שונים, למען האכילם בהכרחיות, גם (וזה העיקר) כי הגביר הנודע ר׳ שמואל גוראריי ז״ל שישב פה מאחרי הפסח תרע״ט (באמרו כי איננו יכול להיות מרוחק מאת כ״ק אדמו״ר זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, והוא הי׳ האחד אשר בכל עת מסר נפשו בשביל כ״ק אדמו״ר זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, הוא שירת אותו בחייו, והוא נפטר בחדש אד״ר תרפ״א וזכה לזה) לקח חלק בהחזקת הישיבה וכאשר באו התלמידים לפה, גם שהי׳ דחוק לו לעצמו על הוצאותיו בכל זה הי׳ לוה, ומכר כמה חפצים יקרים שעלו לסכומים עצומים, והי׳ נותן בשביל התלמידים ובאופן כזה התנהגה חוק הישיבה במספר כששים תלמידים כל הקיץ דשנת תר״פ וחצי חורף תרפ״א . . .

בחצי חורף תרפ״א מגודל היוקר וריבוי החובות בכלל ובפרט, הוכרח לשלוח כמה תלמידים שי׳ לביתם, וכמה תלמידים שי׳ התחילו להתעסק בתור מורה וזה בתור סוחר, ונשאר בערך ארבעים תלמידים שי׳ והיו חיים חיי דוחק ולחץ, ובן רבינו שליט״א הי׳ לוה כסף למענם לכלכלם, והי׳ סובל יסורים גדולים ל״ע, בכ״ז התאמץ בכל כחו להחזיקם וכה התנהג בדוחק עצום.

ובספר „רשימות דברים״ (ח״א ע׳ שמו) מספר ה״ר יהודה שי׳ חיטריק:

לערך מאה בחורי ישיבה באו לראסטב, ולמדו בבית האוכל של כ״ק אדמו״ר מהורש״ב, ולנו

בשאלאש (כמו בית עשוי מנסרים עבים, בלא טיח) ובקומה התחתונה, ואחר שנתרבו התלמידים למדו במנין של החסיד חשמוני. ואחר שחלה כ״ק אדמו״ר הריי״ץ (תרפ״א, תולדות ויצא וישלח, שארכה מחלתו שלשה שבועות) ולא היתה היכולת ללמוד בבית כ״ק אדמו״ר, למדו בביהכ״נ נוסח האר״י רחוב וואראנצווע.

ביום ג׳ תולדות תרפ״א פנה כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע לאנ״ש במכתב כללי קורע לב, בו מתאר את מצב הישיבה ומבקש לבוא לעזרתה. במכתב זה כותב בין השאר (אג״ק ח״א סא):

הישיבה המפורסמת בכל קצוי תבל להוד תהלה אשר יסד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע הכ״מ, הנקראת בשם „תומכי תמימים״ הנה הוא עתה במצב דחוק מאד, ההוצאה מרובה ואין ביכולתנו ויכולת ידידינו היושבים במדינתנו ה׳ עליהם יחיו לכלכלה.

אוי שמים כי הגעתי לזה, להודיע מצערה של תורה ולומדי׳ אשר סובלים רעב ממש, כולם קרועי בגד והקור גדול, אנא ה׳ הושיעא נא, רחם על עמך ועדתך אשר ענית בחסדך ורב טובך, ישמח לבבינו בישועתיך כי נוכל לכלכל המוסד הקדוש הזה ישיבת „תומכי תמימים״ אשר מפעלה רב ת״ל בהעמדת תלמידים יקרים בעלי תו׳ ומדות טובות יראי אלקים יחיו בכל שדרות ומפלגות עם קדשינו הנעלה והנשגב ירום קרנם בכבוד, ועתה אליכם אחינו נדיבי הרוח התעוררו ובאו לעזרתינו לעזרת תו׳.

התעוררו ועוררו נא את מכיריכם ומיודעיכם והודיעו גלוי במכה״ע ממצב המוסד „תומכי תמימים״ אחינו חושו בעזרתכם בעזרה נכונה כי המצב דחוק מאד וכל עוד רוחינו בנו בעזרתו ית׳ נחזיק מעמד לכלכל את התלמידים היקרים יחי׳.

אחינו, לתאר לפניכם גודל הדוחק והלחץ השורר בהמוסד ומרירת רוח מנהליו ומוריו עני׳ היא עטי מלתארה, רק אחת אודיעכם כי יום אשר נשיג לשלם בעד הלחם הדרוש ביום ההוא, יום שמחה היא לנו, וממנו תבי[נ]ו על השאר. אחינו רחמו נא על הוד קדושת תורתנו הק׳. עזרינו ויעזריכם האלקים, בשם תורתנו הק׳ ובשם לומדי׳ היקרים במסירת נפשם ממש לשם התורה.

הישיבה התקיימה ברוסטוב רק עד תחלת קיץ תרפ״א, ואז נסגרה ע״י המשטרה, לאחר משפט ראווה שערכה נגדה היבסקצי׳. הסניגור העיקרי הי׳ ה״ר משה רוזנבלום, ששימש כמזכיר עוד בתקופת ליובאוויטש, והופיע במשפט בהסכמת רבנו. המשפט נמשך שמונה ימים, ובסופו החליטו השופטים על הסגירה. מהלך המשפט ושני נאומיו של הסניגור ה״ר משה רוזנבלום התפרסמו בספרים (יהדות ברוסיה הסוביטית ע׳ לח־מד. זכרונותי (ששונקין) ע׳ 77).

על סגירת הישיבה דווח בפרטיות באחד מעתוני נ. י. בעשרה בטבת תרפ״ג (קטע עתון בארכיון):

. . . די ישיבה האט אויטאמאטיש פונקציאנירט ביז וואנען א טהייל פון די אידישע קאמוניסטען האבען בעשטימט צו מאכען א חורבן פון דער ישיבה. צוליעב דעם איז צונויפגערופען געווארען א מיטינג וועגען די פראגע צו שליסען די ראסטאוועד ישיבה. די דעבאטען זיינען געווען שטורמדיגע, דער ראבינער דר. ז. גאלדענבערג אויך דער בעוואוסטער שריפט־שטעלער און פעדאגאג י. י. גלאס זיינען שטארק ארויסגעטראטען צו פערטהיידיגען די ישיבה, אנ־ווייזענדיג, אז די ישיבות זיינען משנים קדמוניות דער יסוד פון גייסטליכע ענטוויקלונג, פון יושר, אמת און גוטע מדות; די ישיבות האבען ארויסגעגעבען די גרעסטע אידישע געלעהר[נ]טע אויף אלע געביטן, דער תלמוד שלייפט דעם מח, לערנט די טיעפע ריכטיגע כללים פון סיללאגיזם, פון פרייהייט און ליעבע, – נאר ליידער האבען זיי קיין ערפאלג ניט געהאט און א גרויסע מעהרהייט פון די אידישע ארבייטער האט גע־שטימט פיר שליסען די ישיבה נאך אנ׳עם־הארצישע חוצפה׳דיגע קריטיק פון תלמוד.

מיט דעם האט זיך דער ישיבה־אינצידענט נאך ניט געענדיגט. א טהייל פון די קאמוניסטען האט זיך גע־וואלט נוקם זיין אן גרינדער פון דיזער ישיבה רבי שניאורסאהן. אין איין חמארען אבענד איז געקומען אין זיין הויז א אידישער קאמוניסט יפה אין בעגלייטונג מיט אייניגע גוי׳שע חברים מיט׳ן צווועק צו מאכען לויט אנ׳ארדער א אביסק [דו״ח] וועגען די ישיבה אנגעלעגענהייטען צו זוכען כלומרשט ליטעראטור וועלכע פערשפרייטען שעדליכע אידעען צווישען די ישיבה־לייט. געענדיגט האט זיך דאס די חברה־לייט אנשטאט ספרים האבען קאנפיסקירט זילבער, גאלד און פערשידענע קאסטבארע חפצים. דער רבי האט אפילו געפרעגט זיי דאס אייגענטליך זיינען זיי געקומען שפעציעל צו זוכען שעדליכע ליטעראטור און וואס פאר א שייכות האט די זילבער און גאלד צו די ספרים. נאר די קאמוניסטען האבען א שוואבקייט ניט צו הערען וואס עס לוינט זיי ניט און בפרט וועז עס האנדעלט זיך וועגען א קאסטבארע חלוקה . . .

נאר דאס איז נאך אלץ וועניג פאר׳ן קאמוניסט יפה. ער קאן ניט מוחל זיין דעם רבי׳ן די עוולה וואס ער פרעדיגט וועגען דער תורה און „פיהרט״ אראפ פון וועג יונגע אידישע לייט. די זאך דערגעהט צו טש. ק. וועלכע קאמאנדירט א גוי׳שען פראקוראר אויסצו־

פארשען די גאנצע געשיכטע פון דער ישיבה און ארעסטירען דעם רבי׳ן אלס קאנטער־רעוואלוציא־נער. דער פערהער האט געדויערט אנ׳ערך פון פיער שטונדען. ראבינער דר. גאלדענבערג איז געווען דער מליץ (איבערזעטצער) צווישען דעם ליובאוויצען חסידישען רבי און פראקוראר.

לויט דעם בעשולדיגען־אקט האט דער פראקוראר געפאדערט דין וחשבון פון די געלד, הוצאה והכנסה, און אנ׳ערקלעהרונג וועגען דעם צוועק און כאראקטער פון דער ישיבה. ס׳ווייזט אויס אז אין דער מסירה איז דער רבי געווען געשילדערט מיט שווארצע אונסימפאטישע פארבען, ווייל דער פראקוראר האט אנגעפאנגען דער פערהער מיט עזות און בעליידיגונג, בעשולדיגען אין מועל זיין בכסף . . . דער רבי האט אבער מיט שטאלץ קאטעגאריש ערקלעהרט דאס מיט רבי שניאורסאהן רעדט מען ניט מיט אזא לשון און דאס ער וועט ביי אזוינע בעדינגונגען גאר ניט ענטפערען אויף די פראגען; תפיסה און קוילען שרעקען איהם ניט, חיי הנפש איז ביי איהם העכער ווי חיי הגוף. דער יונגער פראקוראר האט דאן געענדערט זיין טאן און געמומען פארלעזען פון פאפיער א רייהע פראגען.

דער רבי האט איהם דאן ערקלעהרט די פרינציפען פון דער אידישער פילאזאפיע מיט איהר רייכע קוועלע פון ליכט און אמת, פון אהבה ואחוה; ער האט ציטירט מאמרי חז״ל ערקלעהרענדיג איהם די צניעות, גוטע מידות וועלכע זיי ענטוויקלען, דעם געדאנק פון השארת הנפש. היסטאריש, האט ער בעטאנט, איז די תורה סיי אלט, סיי פרישׁ, סיי גרויס און רייך, סיי שטארק און טיף, דאס קיינע ווינטען קאנען ניט אויס־רייסען איהרע טיעפע ווארצלען ניט טש. ק. און ניט א שטארקערע קראפט איז אומשטאנד צו אויסלעשען די ליכט פון די תורה.

וען א שטארקער קוואל וואסער, האט דער רבי געענדיגט זיין פערטהיידיגונג, שלאגט ארויס דורך אנ׳־עפנונג, וועט דער קוואל ניט פערשוואונדען ווערען. וען איהר וועט פערשטאפען דיעזע עפנונג, ער וועט געפינען אן אנדער אויסגאנג. איהר האט פערמאכט מיין ישיבה אין ראסטאוו, וועל איך יעצט עפענען א גרעסערע אין בערדיטשעוו; אויב איהר וועט פער־מאכען אויך מיין בע[ר]דיטשעווער ישיבה וועל איך געפינען א נייעם ארט, אזוי האבען מיר געטהאן אונטער ניקאלאיען און אזוי וועלען מיר טהאן אונטער אייער הערשאפט . . . דער גייסט פון אמת און פרייהייט איז אונטערדריקט . . .

דער פראקוראר האט ווייניג פערשטאנען די הויכע געדאנקען פון האר״י ז״ל וועלכע דער רבי האט איהם ערקלעהרט. נאר דאס האט ער יא פערשטאנען אז די מסירה פון די אידישע קאמוניסטען אויפ׳ן רבי׳ן און ישיבה איז גרונדלאז און פאלש.

דער רבי איז פריי געווארען פון ארעסט, די ישיבה אבער איז געבליבען געשלאסען.

אזוי טרויעריג איז די געשיכטע מיט די אידישע סקוהלען און ישיבה אין ראסטאוו־דאן און איבעראל אין קאווקאז.

די מעשים טובים פון אזוינע קאמוניסטען איז כדאי צו בעצייכענט ווערען אין דער אידישער געשיכטע לזכרון.

על תוצאות הדברים מספר הרא״ד מרוזוב בהמשך אותה אגרת:

בחדש אד״ר יצאו אחדים – לדאבון לבנו מגזע ישראל – מחפשי הדת לגמרי ויעריכו משפט על הישיבה, וילשינו אותה לפני הממשלה בעלילות שוא ושקר וידרשו בכח כי יסגרו את הישיבה, ומבלי כל טענה ומענה דין ודברים העידו עדות שקר, ויוחלט מטעמם כי הישיבה תסגר והתלמידים שי׳ יומסרו לצבא העובדים (לא לאנשי חיל, כי אם לעבודה בעיר ובשדה) ובאחד הימים באו למעון בן רבינו שליט״א ויקחו כל אשר לו בבגדים, כל בגדי הוד כ״ק אדמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, מאשר הי׳ אתו בבית, כלי כסף שהי׳ להם בירושה מדור דור, בגדי כבוד הרבנית תי׳ וכלי הבית וכל ועש של פסח (שהיו מונחים בתיבה מיוחדת) והפאסודע של פסח הנפות והמזלגים הבגדים של בן רבינו שליט״א של קיץ ושל חורף (לבד דברים אחדים שבסיבה לא הי׳ בעת ההיא בבית) של כל בני הבית על ג׳ אוטומאבילין (היינו שבשלשה פעמים באבטומאביל גדול לקחו כל הרכוש) גם האפיקין מן המטות לקחו, באמרם אשר זה קנס עבור שבן רבינו שליט״א החזיק את הישיבה, ויאסרו שלשה תלמידים ואת החתן (אז) ר׳ שמרי׳ שי׳ כי הוא הי׳ מנהל הישיבה, ויושיבום במאסר מקום שם נאסרים גנבים כו׳ וישבו ל״ע משך חמשה ימים, עד כי הלך בן רבינו שליט״א אל החוקר דין, ויוכיח לו כי שקר ענו בו, ואשר הראה כי יש לו רשיון על החזקת הישיבה ולאחר ריבוי הדברים והטענות והראיות חופשה ניתן להאסירים, אמנם כל רכוש שנשדד לוקח.

המצב הזה הכריח להעתיק את הישיבה מפה למקום אחר, ויעתיקוה לעיר פאלטאווע, והיוקר עלה פי שלשה מאשר בראשונה, לא אוכל לבאר כל היסורים והעגמ״נ אשר סבל בן רבינו שליט״א מכל אלו הענינים, ונוסף לזה הדוחק והלחץ המשונה, ועלה העתקת הישיבה לסכום גדול, אשר היו צריכים להלוות, וגם מקומי הלואה אפסו.

סיפור זה התפרסם והגיע לאנ״ש בארה״ב, שכתבו

מיד לרבנו לשאלו ולברר מצב הדברים, ורבנו השיבם בכ״ה מנ״א (אג״ק חי״א ג׳תשנח):

כולנו ת״ל חיים אנחנו, אם כי בסבה לוקח מאתנו כל אשר הי׳ . . . הישיבה לרגלי סבות שונות הוכרחתי לשלחה ולחלקה בכמה מקומות, וההוצאה מרובה עד מאד, והכל תחת הנהגתי כצוואת הוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע.

על דברים אלו כותב רבנו, ברמז, באגרת נוספת בכ״ב שבט תרפ״ב (אג״ק ח״א קח):

כהיום הזה בחסדו ית׳ התלמידים יחיו יקרים הם ונעימים, חברים מקשיבים בקול הורים ומורים, שוקדים בתורה ועבודה איש איש כל אשר לו נתן יתן בהתמסרות אל התורה ומבלי התחשב עם כל המעצורים המונעים ומעכבים לא מניעות ועיכובים של העדר מעדנים והדומה, כ״א פשוט סובלים רעב, קור ר״ל, והכל בשביל ללמוד תורה, היו ימים אשר סבלו יסורים ולחץ מיוחד ללומדי תורה כי הנערים הפראים והננערים מהתורה ומחריבינו מצאו קן ונס למו להשתרר על לומדי תורה, כהא דעבדי לאס״י [ע״פ פסחים קיג, ב: הוא יוסף כו׳ הוא איסי] בן רבינו, די נסיבו כל קנינא דהוה לי׳ בכספא, בדהבא, במאנא דביתא, בלבושה דקייטא, וסיתווא, וכל די בדיל די אתקף ידוהי דאולפן אורייתא, ובכ״ז לא נפל רוחם עליהם ורוח ממרום התעורר ויעמדו על מעמדם ת״ל, וכעת הנם יושבים בפאלטאווע, יהי ד׳ בעוזרם ויעלו מעלה מעלה.

וכן מספר על כך לדודו ה״ר מנחם מענדל שניאורסאהן, באגרת ג׳ כסלו תרפ״ד (שם קנג):

בחדש אייר, גזרו עפ״י עלילה של מלשינות לשלוח את התלמידים ולסגור את תומכי־תמימים, ובתור קנס ענשו אותנו – בלי שום חוק – כי לקחו מכל אשר הי׳ בביתנו הבגדים, והכלי בית, ואשר הי׳ לנו מנחלת וירושת אבות, הכל כאשר לכל, ונשארנו בערם ובחסר כל, ל״ע.

* * *

בתחלת שנת תרפ״ד חזרה הישיבה לרוסטוב, כפי שיסופר להלן פרק סה.

פרק סא

הישיבה בפאלטאווא (תרפ"א־תרפ"ג)

כשנסגרה הישיבה ברוסטוב עברו מרבית התלמידים לפאלטאווא, שם למדו קרוב לשנתיים – עד לפני חה"פ תרפ"ג.

לא בבת אחת עברו התלמידים מרוסטוב לפאלטאווא. שלשת התלמידים הראשונים שהגיעו לפאלטאווא (עוד לפני חה"ש תרפ"א) הם הרב זלמן שמעון דווארקין, ה"ר אלי' וואלאצקי, ויבלח"ט – ה"ר יהושע שי' קארף. לאחר שהסתדרו שם בהצלחה נוספו עליהם שאר התלמידים, במשך הקיץ, ועל כך מספר הרב זלמן שמעון דווארקין:

לאחר שאסרו את רבנו והחרימו את כל אשר לו, נסעו רוב תלמידי הישיבה ברוסטוב לבתיהם. לא רק מאסרו של רבנו אלא גם הרעב הגדול ששרר באותה שעה ברוסטוב והמחלות המידבקות שהילכו בה שללו את אפשרות המשך הישיבה ברוסטוב.

האברך ה"ר בנימין שלמה גנזבורג מהאדיטש עסק באותה שעה במטבע זר, לשם כך נסע מרוסיא הלבנה לגרוזיא, דרך העיירות פאלטאווא ורוסטוב. כשהגיע אז לרוסטוב מפאלטאווא, סיפר לנו (הבחורים) שיש שבר בפאלטאווא, כלומר לחם כפשוטו, ואשר אנ"ש בפאלטאווא מוכנים לקחת על עצמם את עול החזקת הישיבה. היו אז בפאלטאווא ה"ר שלמה איטקין וה"ר שמואל דברוסקין ועוד מאנ"ש שלקחו על עצמם את עול החזקת הישיבה.

נכנסתי אז ליחידות והודעתי את אפשרות הנסיעה לפאלטאווא. רבנו שמח מאד על ההצעה ובפנים מאירות ברכני להצלחה מרובה, והוסיף: כשבאתם לרוסטוב נתכבדתם בחולי רעב וג.פ.או., יתן ה' שהנסיעה שלכם תהי' בהצלחה והתחלה טובה לפתיחת הישיבה תומכי תמימים בפאלטאווא.

החלטנו מיד לנסוע לפאלטאווא. אני ה"ר יהושע קארף וה"ר אלי' וואלאצקי, וקבלנו אישור נסיעה לזמן מוגבל. רצינו להשאר לחתונת בת רבנו עם הרש"ג שליט"א, אך אז היינו מפסידים את אישור הנסיעה והחלטנו לנסוע מיד.

נסענו ברכבת. באמצע הדרך, בתחנת ביניים הורידו אותנו בכח, וכשרצינו לעלות חזרה מנעו זאת מאתנו בכח האקדח. את שארית הדרך הוכרחנו ללכת ברגל. לפאלטאווא הגענו ביום ועש"ק שלפני חה"ש תרפ"א.

במשך הקיץ הגיעו לפאלטאווא תלמידים מכל

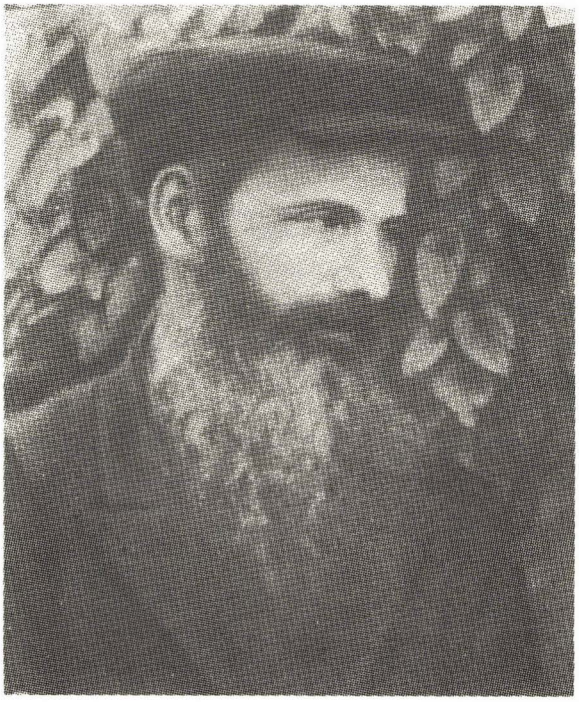

ה"ר שמואל ליב לוין מפאריטש

המקומות. בתחלת חורף תרפ"ב נתמנה עלינו למשפיע ה"ר שמואל ליב לוין, ובמשך הקיץ נתמנה למשפיע ה"ר יחזקאל פייגין.

בפאלטאווא נשארנו עד לפני חה"פ תרפ"ג. אפינו מצות. הר"י פייגין נסע לחה"פ להומיל ואני נסעתי לביתי ברוגוצ'וב. אחר חה"פ קבלתי מכתב בו הודיעו לי על סגירת הישיבה ע"י הג.פ.או. ועל העברתה לחרקוב. נסעתי מביתי מיד לחרקוב.

על מינוי ה"ר יחזקאל פייגין למנהל ומשפיע הישיבה בפאלטאווא יסופר לקמן פרק סד. ובאגרת כ"ט כסלו תרצ"ה מספר הר"י פייגין להר"י דזייקאבסאן על אותה תקופה:

בשנת תרפ"ג בעת אשר עבדתי בתו"ת, אשר באמת היתה אז עבודתי מוכרחת ביותר לתו"ת ובמדה ידועה היתה אז ההתעסקות במסירה ונתינה יתירה, ופתאום הרגשתי חלישות יתירה ושיעול גדול, ודרשתי ברופאים ואמר אז כי ח"ו זהו טיחאטקע, ופחדתי ביותר, וראה כ"ק כי עשה עלי רושם גדול

ה״ר יחזקאל פייגין ומשפחתו

ונפילת הרוח, וראה שיפעול על העבודה תו״ת, הנה לא בקשתי מאומה, רק בשמחת תורה בעת השמחה גדולה דבר עמי כ״ק הרבה מזה, ואמר אח״כ, איך בין בא דיר בטוח? והשבתי: ודאי כן, ואמר: טו וואס מען דארף און איך נעם אויף מיינע פלייצעס, ואח״כ אמר לי ביחידות, שזהו זמן של שמח״ת און עס האט זעך ארויס געדופין.

לאחר שהסתדרו התלמידים בפאלטאווא כותב אליהם כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ אגרת חיבה ועידוד (אג״ק ח״א פו):

ב״ה. ב׳ כ״ה מנ״א תרפ״א. רוסטוב־דאן

אל התלמידים היושבים בעיר פאלטאווע
ה׳ עליכם יחיו

שלום וברכה!

אהובי ויקירי! עד כמה שהי׳ מן הקושי והכבד בהפרדנו זה מזה בריחוק המקום, הוא דבר המותר לדבר בו, והוא דבר המסור ללב, ולב כאו״א ירגישו באשר הוא, ועלינו לקבל זאת מבלי להתאונן כלל, רק התחזקו והשתדלו היות מקושרים ומיוחדים זה עם זה, וכולנו כאחד לעשות רצון נשיאנו הוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, שהוא רצון ה׳ ממש, בשקידה בלימוד התורה ובעבודה שבלב בתפלה, שידעו לפני מי מתפללים ומה היא התפלה, ותהי ראשית העבודה ההסכם החזק להיות סור מרע ועשה טוב ואין טוב אלא תורה בלולה במעשים טובים ממש ובמדות מזוככות.

על כל אחד ואחד מכם לדעת ברור כי בתאוונא דלבא דנקודה עילאה יתבי, בנים אתם להוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, אשר אור זכותו עליכם חופף וכל מקום אשר הנכם.

א־ל הוי׳ צבאות אדון כל הארץ יאיר אורו עליכם להגן עליכם ולהאיר פניו אליכם להצליחכם בלימוד ובעבודה רק אחת התחזקו בכל עוז תעצומות כחכם באתערותא דלתתא בכל תוקף ועוז וכח שכלכם איש את רעהו יעזרהו להתחבר ולהתאחד להיות כאחדים ממש וכולכם כאחד להיות כלי אל הברכה האלקית ובהצלחה בלתי מוגבלת.

והיו ברכה כאוות נפשכם ונפש אוהבכם אהבה בלתי מוגבלת

יוסף יצחק

באגרת ח׳ שבט תרפ״ב מספר כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע (שם קד):

והנני לשמח לבכם ולהודיעם, אשר ת״ל מקור חיי כל ישראל ה„תומכי תמימים״ העיקרי שהוא עתה בפאלטאווא ת״ל מתנהג בסדר טוב, בשקידה עצומה בלימודים ובתלמידים יקרים, במנהל טוב ומסודר, תלמידינו הנעלה ר׳ שמואל ליב שי׳ לעווין, יברכם האלקים, ורק ההוצאה דחוקה מאד מאד, כי גם הרעב ר״ל והקור וצריכים סכומים גדולים ואנא התחזקו לתמוך ככל אשר תוכלו והשי״ת יהי׳ בעזרכם.

גם הנהלת הישיבה שעל אתר פנתה לבעלי היכולת, לתאר לפניהם את מצב הישיבה ולבקש את עזרתם. הגיעו לידינו שלש אגרות כאלו ששלחה ההנהלה אל ה״ר ארי׳ ליב הכהן מאורשא, שהתיישב לאח״ז בנוארק ארה״ב. האגרת הראשונה נכתבה בחדש שבט תרפ״ב, על ניר המכתבים שבראשו: „ועד הפולטבי דישיבת „תומכי תמימים״ מליובאוויטש (כעת ברוסטוב דאן)״. נראה מכך, שועד זה כבר הי׳ קיים בפולטבה, עוד בהיות הישיבה ברוסטוב, ואז נדפסו נירות מכתבים האלו.

באגרת זו נאמר:

כאשר מוסד הקדוש „תומכי תמימים״ שיסד אדמו״ר זצוק״ל מליובאוויץ נמצא כעת במצב **נורא מאד**. כעת נמצאים ארבעים תלמידים בחורי־חמד יראים ושלמים חרדים לדבר ד׳ ותורתו ות״ל שוקדים בלימודים ועושים חיל אבל אין הקומץ משביע את הבחורים הנ״ל אף בלחם פשוט שעולה כעת כל ליט 45. איום ונורא לראות המחזה הנוראה בעת השגת לחם שחור מדי יום ביומו, ומי ידבר דבר שארי מיני כלכלה שקשה להשיגם אף בדמים יקרים, תֶלא העט לבאר על הגיליון גודל הרחמנות, והיקרות מתגבר בפו״מ **לשעות**, להיום עולה חובותינו חמשים מילליאן וההוצאה מדי יום ביומו יותר מן 5 מילליאן ואין להאריך כו׳.

לזאת אחינו רב״ר רחמו נא עוצו עצה איך להגדיל המעמד הקבוע כן הזמני עבור המוסד הקדוש הזה למען נוכל להחזיקו איך שהוא ובל יפול ח״ו והחישו נא לשלוח את הכסף ע״ש המנהל ר׳ שלמה איטקין שי׳ אף ע״י ט״ג פערעוואד מפאצט ואדריסתו:

ПОЛТАВА, ШЛЕМЕ ИТКИНУ

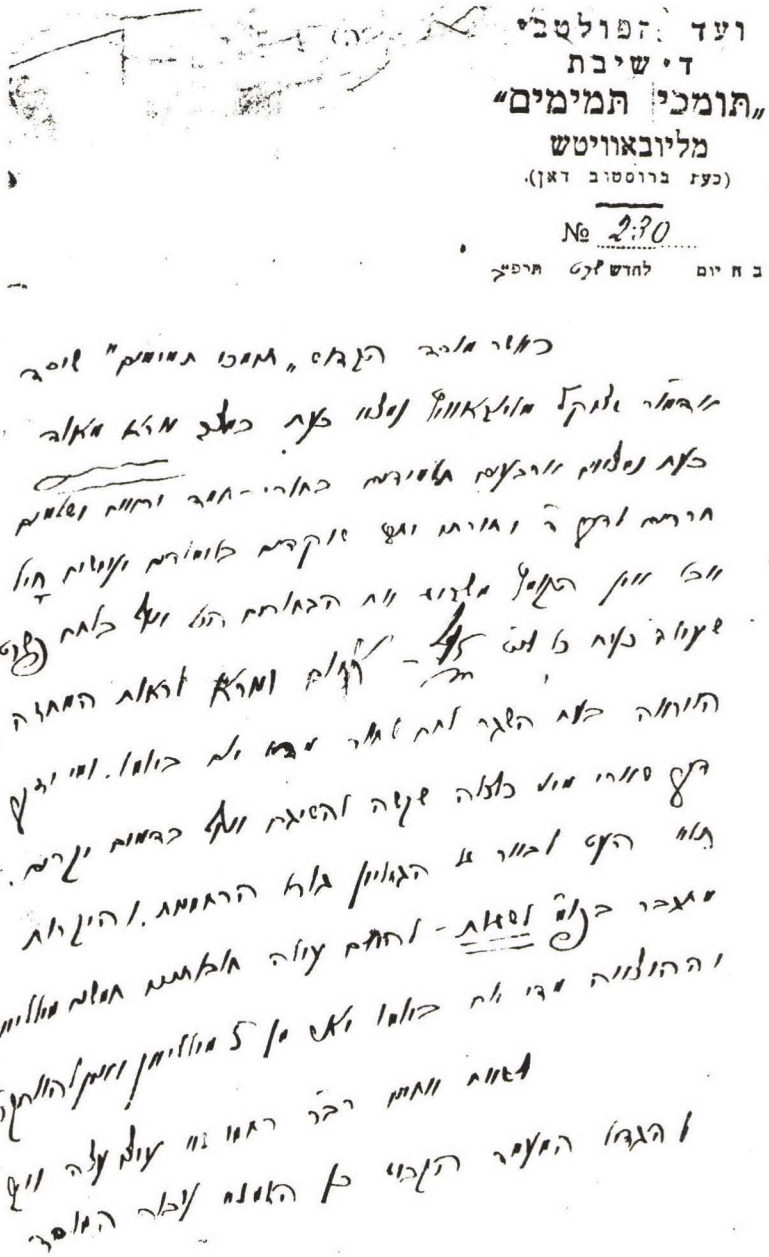
ועד הפולטבי
די שיבת
„תומכי תמימים״
מליובאוויטש
(כעז ברוססוב דאן).
№ 230
ב ח יום להדש תרפ״ב

אגרות הנהלת הישיבה בפולטבה, על נייר המכתבים של הישיבה

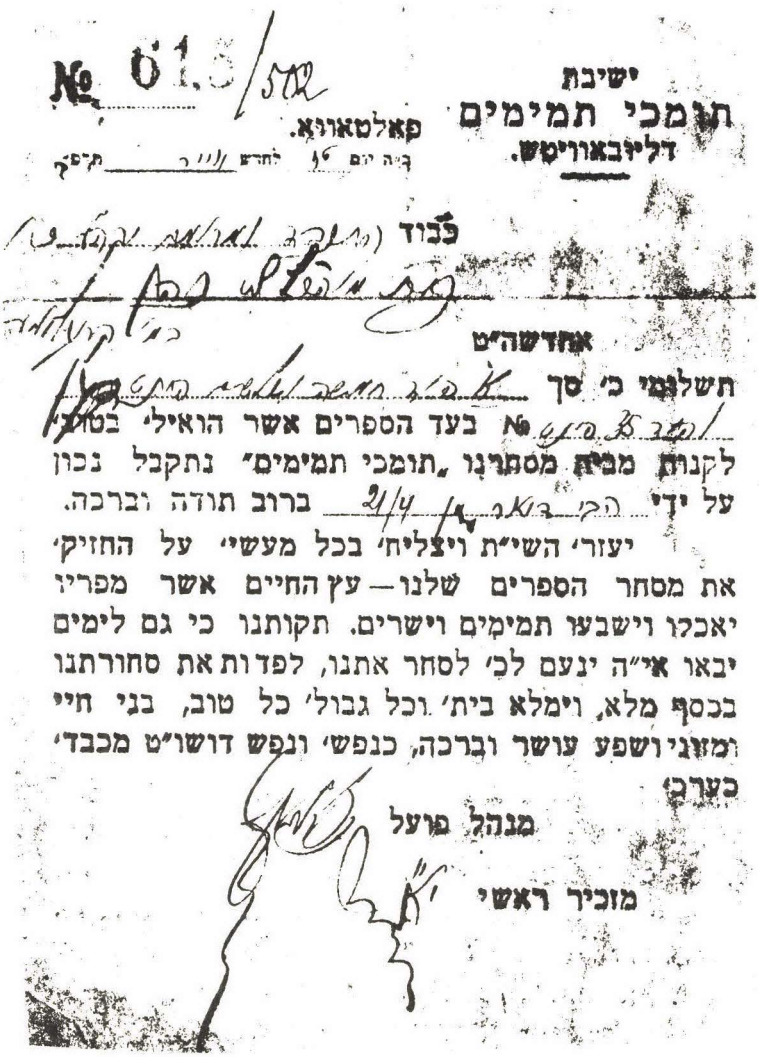
ישיבת
תומכי תמימים
דליבאוויטש.
פאלטאוויא.
№ 613/572
כבוד
אחדשה״ט
תשלומי כ׳ סך ... בעד הספרים אשר הואיל׳ בטוב׳
לקנות מבית מסחרנו „תומכי תמימים״ נתקבל נכון
על ידי ... ברוב תודה וברכה.
יעזר׳ השי״ת ויצליח׳ בכל מעשי׳ על החזיק׳
את מסחר הספרים שלנו — עץ החיים אשר מפריו
יאכלו וישבעו תמימים וישרים. תקותנו כי גם לימים
יבאו אי״ה ינעם לכ׳ לסחר אתנו, לפדות את סחורתנו
בכסף מלא, וימלא בית׳ וכל גבול׳ כל טוב, בני חיי
ומזוני ושפע עושר וברכה, כנפש׳ ונפש דושו״ט מכבד׳
כערכ׳
מנהל פועל
מזכיר ראשי

ובשכ״ז תתברכו מהאל הטוב ברו״ג בכ״ט ובכל אשר יפנו יצליחו מהאל הטוב,

יו״ר הועד ומנהל שמואל ליב
המזכיר י״א לוריא

האגרת השני׳ והשלישית נכתבו במשך חדשי הקיץ תרפ״ב. אגרות אלו נכתבו מעברו של אישור נדפס לקבלת תמיכה עבור הישיבה, אך לרגל המצב הוכרחו להסתיר זאת תחת שם בית מסחר ספרים, וכה נאמר בקבלה:

ישיבת תומכי תמימים דליובאוויטש, פאלטאווא ... תשלומי כ׳ סך ... בעד הספרים אשר הואיל׳ בטוב׳ לקנות מבית מסחרנו „תומכי תמימים״ נתקבל נכון על ידי ... ברוב תודה וברכה.

יעזר׳ השי״ת ויצליח׳ בכל מעשי׳ על החזיק׳ את מסחר הספרים שלנו – עץ החיים אשר מפריו יאכלו וישבעו תמימים וישרים. תקותנו כי גם לימים יבאו אי״ה ינעם לכ׳ לסחר אתנו, לפדות את סחורתנו בכסף מלא, וימלא בית׳ וכל גבול׳ כל טוב, בני חיי ומזוני ושפע עושר וברכה, כנפש׳ ונפש דושו״ט מכבד׳ כערכ׳.

מע״ל כותב המנהל בט״ז אייר תרפ״ב:

בתודה רבה למעל׳ עבור הדגן 1n 35ϕ [=פוד א׳ ו־35 פונט] ששלחתם שיחיו נפשות רבות בלחם אשר אוכלין וקיים המצוה הגדולה שהיא שקולה כנגד כל המצות ודוחה אפילו ש״ק „פקוח נפש״.

נחלה נא פנים כי יוסיפו להשתדל בכל האפשרות לעשות במחנם מעמד קבוע וזמני מדי חודש בחדשו בסכומים גדולים ולשלוח לפה בהקדם האפשרי. לרגל היקרות שמתגבר יום יום, כל ליט לחם שחור עולה

175 ומי יודע מה יולדתנו ההוצ׳ עולה כל יום 40 מילליאן, מלבד חובות יותר ממאה מילליאן והנוגשים אצים כו׳, ומלבד שהולכים ערומים ויחפים ואין לתאר על הגליון גודל הרחמנות כי אין לאל ידינו לכלכלם אף בלחם צר כו׳, והמרחם ירוחם מן השמים ברו״ג ובכל מילי דמיטב ובכל אשר יפנו יצליחו,

המנהל **שמואל ליב**
המזכיר יא״ל
אדרעססעס לשלוח מזומן ומיני כלכלה על פאצט:

ПОЛТАВА, ШЛЕМЕ ИТКИНУ

האגרת השלישית נכתבה בכ׳ תמוז, ע״י המנהל החדש ה״ר שמואל דאברוסקין. באותה שעה התכונן הרא״ל הכהן להגר מרוסיא לארה״ב ולפנ״כ תרם לישיבה שבעה מליון רובל. במכתב ההנהלה כותבים לו בין השאר:

כבוד ידידינו עוז נאמן לבית קדשינו
הר״ל ב״ר ישעי׳ הכהן שיחי׳

הסך שבעה מיליאן נתקבלה למטרתה בקדש, בראותו מעבר לדף מקומה אשר מצאה לנו, יעזרכם ה׳ בכל מעבדם למלאת בקשת נפשו לטובה. מכותלי דבריו ניכרים רגשי טהר לבבו למוסדא קדישא וב״ה חננו ה׳ לב להבין גודלו בקדש כי אך קיומו נותן לנו לחיות חיים ולעמוד חזק נגד הגלים האיומים העומדים לפנינו יום יום . . .

ע״כ ידידי טרם יכין ה׳ את נסיעתכם צלחה התאזרו חיל לסובב את העיר ולהכניסם כולם להיות מתמכין דאורייתא וזה יהי׳ מנת חלקכם על פני חלד להיות ה׳ לכם לעזר כאוות נפשכם ונפש ידידכם. דו״ש מקול״ע מצפים לרחמי ה׳.

יו״ר ומנהל פועל [. . .]
שמואל דאברוסקין שי׳

על הישיבה בפאלטאווא, עד לסגירתה בסוף חורף תרפ״ג, מספר ה״ר מיכאל יהודה ליב הכהן (שמועות וסיפורים ח״ב ע׳ 106):

בבואי לישיבת תומכי תמימים הי׳ ביום עש״ק כ״ח מרחשון, הישיבה נמצאה ברחוב קאבילאקסקי בחצר ביהכ״נ הנקרא באלניצנע במרתף.

התלמידים הולכים קרועים, מלבושיהם עשוים משקים ישנים, אבל השמחה האהבה והאחוה היתה נסוכה על פניהם, יושבים ועוסקים בתורה ובעבודה שבלב זו תפלה מבלי הבט על המצב הגשמי.

בפאלטבא נפגשתי עם התמים הרה״ח ר׳ לעמיל ז״ל מארדער הגר בחארקוב ובא לפאלטאבא לרגלי מסחרו, וכבדני לאכול בש״ק באכסניא שלו.

בבואי לישיבה, הנה מציאות של מטות בכלל אין, ישנים על השולחנות ועל הספסלים, וכל השולחנות והספסלים כבר תפוסים ומוחזקים ע״י התלמידים, ובהיותי אורח, כבדני התמים הענדיל גאלפערין־פלעשצעניצער ונתן לי מקומו שעל השולחן, והוא כנראה קרא ק״ש שעל המטה כל הלילה במקום לישון.

אחר ש״ק השגתי אכסניא אצל השו״ב ר׳ שמואל דוברוסקין ושם התאכסן גם התמים ר׳ ארי׳ ליב עבער.

בליל ש״ק היו לומדים דא״ח עד 8, ואחרי תפלת ערבית וסעודת ש״ק היו שרים ניגונים ומספרים סיפורים.

ראש הישיבה, וגם משגיח על נגלה, הי׳ הרה״ח ר׳ יהודה עבער ז״ל.

כראי לציין, ומצוה לפרסם עושי מצוה, כי המנהל והדואג לתלמידים בגשמיות הי׳ החסיד הישיש ר׳ שלמה ז״ל איטקין, ואף כי הי׳ טרוד במסחרו מסר עצמו וכל לבבו להמציא לתלמידי הישיבה כל מחסורם, זכור לטוב.

בפולטאבא נמצאו אז מספר אנ״ש והתמימים, והנני רושם אלו החקוקים בזכרוני: ר׳ שלמה איטקין, שו״ב ר׳ פנחס שרייבר, הנק׳ פנחס ראקשיקער, השו״ב ר׳ שמואל דוברוסקין, הרה״ח ר׳ זלמן (נ״י) [ע״ה] שניאורסאהן, ר׳ משה בצלאל השו״ב, הרב מפולטאבא הרה״ח ר׳ דוב גרינפרס, הרה״ח ר׳ שמואל בזפלוב, ועוד.

לאנ״ש הי׳ מנין מיוחד שהיו מתפללים בו בש״ק וחגים ונק׳ בשם „תומכי תמימים״, וביומי דפגרא י״ט כסלו ופורים וכו׳ היו באים כל אנ״ש והתמימים להתוועד עם תלמידי הישיבה.

בחורף ההוא נאסר מסיבת אי כשרות הניירות התלמיד זושע נ״י נאיביכובר והוחזק בכלא כמה חדשים, וענו אותו, ואח״כ שוחרר, ונסע לרוסטוב לאדמו״ר הריי״צ.

ביום כ״ה שבט קבלנו טלגרמה מאדמו״ר שנולד לו נכד מבתו הרבנית חנה תחי׳, והי׳ לנו שמחה גדולה. התוועדנו עם המשפיע הרי״פ ז״ל.

אני רושם כאן שמות התלמידים, החקוקים בזכרוני, שלמדו אז בפאלטאבא בישיבת תומכי תמימים, ואלה שמותם: א. שמאי וויגון, משצערבין. ב. זלמן שמעון דבורקין, מראגצוב. ג. יהודה חיטריק, מקראסנאלוק. ד. הענדיל גאלפערין, מקורניץ. ה. מאיר מליובאוויטש. ו. יעקב פלדמן, מפולוצק. ז. יהושע קורף, מקרמנצוג. ח. דוד ליב מאראזוב. ט. ארי׳ ליב עבער, מנעוול. י. משה צרניאווסקי, מבערעזנא.

הישיבה בפאלטאווא (תרפ״א־תרפ״ג)

י״א. שמואל מרדכי פאנטיעלעב, מארול. י״ב. הירשל גארליק, מאסיפוביץ. י״ג. זלמן לווינטוב, מליובאוויטש. י״ד. משה משצעדרין. ט״ו. פישל דמיחובסק. ט״ז. אברהם דריזין מאיורער. י״ז. שלמה שימונוביץ, מזלובין. י״ח. בנימין אולשאנסקי, מלויעב. י״ט. מרדכי בער לוקשין. כ. מרדכי בער טעלישעבסקי, מקלימוביץ. כ״א. זושא מאנעביץ. כ״ב. פסח פרַיידקין, מפאפעהאר. כ״ג. חיים בער לרמן, מליובאוויטש. כ״ד. בן־ציון שם טוב, מדרויע. כ״ה. אברהם שמואל לוינהארץ, מבריסק. כ״ו. אחיו נחמן יוסף. כ״ז. אברהם שמואל גארעליק, מבערעזנא. כ״ח. זלמן לוויטין, מהאדיץ. כ״ט. יצחק מפלעשצעניץ. ל. משה כצמן, מפולטאבא.

מאלו הרשומים פה ישנם ששחל״ח וזכורים לטוב, וישנם שהם עתה רמי״ם ורבנים נרם יאיר.

תארתי לעיל המצב הגשמי ששרר בישיבה, ובלי התחשב עם זה למדו בשקידה עצומה נגלה ודא״ח, ומספר גדול של תלמידים התפללו באריכות. ולעתים קרובות מאד התוועדו עם המשפיע הרה״ח ר׳ יחזקאל ז״ל, וכמו״כ התלמידים בינם לבין עצמם. תלמידים אחדים גם נסעו לרוסטוב לאדמו״ר לשאול עצות בעבודת השי״ת. וכל אחד מהתלמידים הי׳ חוזר דא״ח בש״ק אחר מנחה. האהבה והאחוה בין אחד לחבירו אין לתאר, ממש כמו אחים בני אב אחד, כל אחד דואג ומתענין במצבו של חבירו.

ביום ההילולא של אדמו״ר נבג״מ ב׳ ניסן לא הי׳ המשפיע הרי״פ ז״ל בפולטאבא, כי נסע לאיזה מקום, והתוועדו התלמידים ביניהם. אח״כ בא לזמן קצר, וקרוב לחגה״פ נסע לביתו לעיר הומל.

פרק סב

העברת הישיבה לנעויל, קרעמענטשוג וחרקוב

על סגירת הישיבה בשלהי חורף תרפ"ג ממשיך ה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן לספר:

ימים אחדים לפני חג הפסח – תרפ"ג – הי' כבר מוכן היין שעשינו בעצמנו, ומצה שמורה שאפינו, ובשביל להחזיק את המצות קנה כל תלמיד סל קלוע מנסרים דקים, ומאפס מקום תלה כל אחד הסל שלו עם המצה בקורה שעברה בשמי התקרה.

בזמן ההוא פשטו שמועות שהבולשת הנקראת טשעקא חורקת שן עלינו, והיינו זהירים בכתיבת מכתבים, ואז הי' חוק שאסור לקיים „חדר", היינו חדר שלומדים עם ילדים קטנים, אבל בחורים למעלה מגיל 18 מותרים ללמוד, אבל בפועל לא נתנו בכלל ללמוד, אצלנו בישיבה היו צעירים גם למטה מגיל 18.

יומיים או שלשה לפני חג הפסח באו פתאום חברי היבסקציע והבולשת ומפקדם הרשע ערייץ „טייטיל" וסבבו עם שוטרים את כל חצר הישיבה, ובאו אצלנו, חיפשו בדיקדוק (ות"ל שביין לא נגעו), הסתכלו בסלים עם המצה השמורה שתלוים באופן מסודר על התקרה, והי' זה לצנינים בעיניהם (ואח"כ כתבו בעתון המקומי שהבולשת מצאה קן מורדים והזכירו גם את הסלים עם השמורה).

אח"כ חקרו ודרשו כל אחד ואחד מהתלמידים, מי מאתנו המנהל, המלמד, וכולנו אמרנו שאין לנו מנהל ולומדים אנו לעצמינו, ומתקיימים ממה ששולחים מביתם, ואיימו עליהם, ושוב חיפשו, אח"כ מצאו את הצעירים שגילם פחות מ־18 ורשמו שמותיהם התרו בהם שתוך שלשה ימים לא ימצאו פה.

מובן הפחד והמורא שנעשה, ובפרט שבעוד שלשה ימים הוא חג הפסח, והרה"ח הרי"פ לא הי' אז בפאלטאבא. והחלטנו שהצעירים יסעו מכאן בשתי קבוצות. אחת נסעה לחרקוב, והשני' לקרמנצוג, שם היתה ישיבה קטנה בהנהלתו של הרה"ח ר' ישראל נח בליניצקי.

הנוסעים לחרקוב היו: הכותב, ארי' ליב עבער ז"ל, משה צרניאבסקי, דוב לוקשין, שמואל מרדכי אראלער ועוד אחדים. הנוסעים לקרמנצוג: יהושע קארף, דוד ליב מרוזוב ועוד אחדים.

בבואנו לחארקוב טפלו בנו מאנ"ש והתמימים ר' יהושע אלי' וואלוסוב, התמים ר' לעמיל מארדער, הת' ליב נאישולער ז"ל, והעסקן הציבורי ר' יחיאל מנוחין ז"ל ועוד. מקום לינה סדרו על יד ביהכ"נ „זובחי צדק" – קאצובישע והסעודות לחג הפסח, אצל בעה"ב נכבדים מאנ"ש.

אחר חג הפסח התחלנו ללמוד לפי הסדר שהי' לנו בישיבה דא"ח ונגלה.

ימים אחדים אחר חג הפסח עבר את חארקוב אחד התלמידים דפולטאבא, יהודא חיטריק נ"י, בנסיעתו לרוסטוב בתור שליח לשאול עצת אדמו"ר, כעבור זמן קצר חזר, ושוב עבר את חארקוב, וסיפר לנו שאדמו"ר אמר שיעתיקו את הישיבה תומכי תמימים לעיר נעוול. הבשורה הזאת קבלנו בשמחה, כי חפצנו להתאחד עם יתר התלמידים.

ומיד יצאה קבוצה של י"א תלמידים מפולטאבא לנעוול. אך אחר בואם יום או יומים באה הטשעקא ואסרה את כל התלמידים לבית הכלא.

כאשר נתקבלה ידיעה זו, מובן שהתלמידים שהיו מפוזרים בשלשת המקומות: חארקוב, פולטאבא וקרמנצוג לא זזו ממקומם, וחיכו להוראה מהרה"ח הרי"פ ז"ל, ואחרי זמן קצר באו כל התלמידים לחארקוב, וכמעט התאספו כל התלמידים, וגם נתקבלו תלמידים חדשים, ובין אלה התמים בנימין נ"י גורודצקי מבאברויסק.

זה האחרון מספר (ס' זכרון ע' 16) על אותה תקופה:

בל"ג בעומר התוועדו הבחורים בביתו של ר' גרשון דוב לוין, ובאמצע ההתוועדות הגיעה המשטרה ואסרה את כולם, פרט להר"י פייגין אשר הספיק להתחמק וברח חזרה לרוסטוב. את הבחורים החזיקו במעצר משך כמה ימים, ולאחר שחתמו כי יעזבו את העיר לגמרי, שחררו אותם.

אני נשארתי בנעוול, כי בעת שהמשטרה הגיעה, הייתי באזור אחר, וכך לא נעצרתי, ונשארתי בעיר.

כאשר הר"י פייגין הי' אצל רבינו, אמר לו לנסוע לחרקוב ולהעביר לשם את הישיבה. הבחורים הגיעו לחרקוב ולמדו שם בבית הכנסת שהי' נקרא „מעשצאנער שוהל".

מאחר שנשארתי בודד בנעוול, ולא ידעתי מה לעשות, נסעתי אל רבינו במוסקבה – אשר הגיע לשם

בתמוז תרפ"ג לרגל עניני הכלל – לשאול את חוות־דעתו הק'. הרבי אמר לי לנסוע לחרקוב, וכדבריו כן עשיתי.

בחרקוב למדו רק חצי שנה (קיץ תרפ"ג) שאז חזרו לרוסטוב, כפי שיסופר להלן פרק סה.

בחורף תרפ"ג למד בפאלטאווא גם ה"ר יעקב שי' שפערלין. על סגירת הישיבה ובריחת התלמידים מספר בשאלון ספר החסידים שמילא בחורף תשכ"ג:

החברותא שלנו הי' אז הרב ר' אברהם דרייזין יחי', הרב יהושע קארף, והרב עוזיאל יחי' שו"ב [חאזאנאוו]. לאחר החצי שנה, היעווסעקציע הרס וגרש הישיבה, והרב יחזקאל פייגין ז"ל שלח הבחורים לנעוועל וג"כ לי בתוכם. על הדרך חזרתי רגלי ובאתי לראסטוב על חג השבועות. על היחידות שאל אצלי אדמו"ר נבג"מ זיע"א, אם הצוג הולך לנעוועל איך בא הצוג לראסטוב. לאחר חג השבועות אמר לי אדמו"ר זיע"א, שאינני צריך לנסוע לנעוועל, רק עשה לי משולח על תו"ת.

על מצב הישיבה באותה שעה כותבים מזכירי רבנו, ה"ר אלחנן דובער מרוזוב וה"ר שניאור זלמן שניאורסאהן, באגרת י"ד מנ"א תרפ"ג, אל ה"ר ישראל עליטציק בארה"ב:

הישיבה הק' „תומכי תמימים" סבלה נדודים אין מספר. העוני אשר נשאו התלמידים ילאה הפה מלספרם. עמלים אנו כעת לכוננה בתור קבוצות בכל מושבות ישראל. נפלאה גודל מסירת התלמידים המחזיקים בתוקף בלימודם.

* * *

בחורף תרצ"ו למדה קבוצה נוספת בפאלטאווא, כפי שיסופר להלן פרק פז.

פרק סג

הישיבה בזלאבין (תרפ"א־תרפ"ב)

בשעה שהתקיימה הישיבה בפאלטאווא נפתחו עוד שתי מחלקות, עליהן מספר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע באגרת ח' שבט תרפ"ב (אג"ק ח"א קד):

בזלאבין נפתחה ת"ל ישיבה בשם מערכת תומכי תמימים דליובאוויטש אשר בזלאבין (ע"ח העיר) תחת השגחת הרב ר' משה שיחי' אקסעלראד שהוא רב העיר ועושים הרבה ת"ל עזרהו השי"ת ויש לו גם חדרים עם מלמדים.

בהאמעל נפתחה ת"ל ישיבה בשם מערכת תומכי תמימים דליובאוויטש אשר בהאמעל (ע"ח העיר) תחת הנהגת תלמידינו הרב ר' יחזקאל שי' פייגין אשר בא שם והשי"ת יהי' בעזרם.

ובאגרת כ"ב שבט (שם קח):

בעיר זלאבין התמים ר' משה שי' אקסילראד יסד ישיבה וחדרים וכ"כ מערכת „תומכי תמימים" דליובאוויטש, והיא על הוצאת העיר זלאבין.

בעיר האמיל התמים ר' יחזקאל שי' פייגין והתמים ר"י שי' פארעצקין [ה"ר ישראל דזייקאבסאן] בהשתתפות אנ"ש שי' יסדו ישיבה בשם „תומכי תמימים" דליובאוויטש ג"כ על הוצאת העיר.

וכך מספר גם המזכיר ה"ר אלחנן דוב מרוזוב באגרת שכתב במשך החורף:

עתה כאשר עניני המדינה הותחלו להסתדר במעט לשמחת לבבינו, התלמידים התמימים יחיו, הרב והבעלי מסחר וידידינו אנ"ש שי' בעיר זלאבין (פלך האמעל) פתחו ישיבה (ע"ח העיר) בשם מערכת תומכי תמימים דליובאוויטש בעיר זלאבין, יברכם האלקים.

כן בעיר האמעל, התלמידים התמימים יחי' בעלי מסחר וידידינו אנ"ש שי' פתחו ת"ל ישיבה (ע"ח העיר) בשם מערכת תומכי תמימים דליובאוויטש בעיר האמעל יעזרם השי"ת.

הישיבה בזלאבין נוסדה כבר בשנת תרפ"א. בד' שבט תרפ"א כותב כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע לרבה של זלאבין – ה"ר משה אקסילראד (אג"ק ח"א סז):

בדבר התיסדות הישיבה חשבתי לענות לו אחרי המועדים, והייתי עסוק בעניני התמימים, ואחרי כן בליתי בחליי לא עתה ולא עליך, משך כשמונה שבועות, וגם עתה הנני חלוש עוד, והשי"ת יחזקיני.

הנני מקווה ומיחל להיות בעזרו על ר"מ בישיבה אשר ייסד או שכבר יסדה בסך עשרים וחמשה לחדש, בל"נ, באשר ידעתי כי ישגיח בטוב והשי"ת יהי' בעזרו ברו"ג.

פרק סד

הישיבה בהאמיל (תרפ"ב)

הישיבה בהאמיל נוסדה בחנוכה תרפ"ב. בהגיע בשורת ההתייסדות לכ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע כתב אליהם (אג"ק ח"א קא):

ב"ה, ד' כ"ה טבת תרפ"ב. רוסטוב דאן

כבוד ידידנו אוהבינו הנאמנים, וו"ח אי"א, אוהבי תורה, שומרי מצוה, היושבי' בעיר האמי', ד' עליהם יחיו, ויתענגו על רוב טוב בגו"ר

שלום וברכה,

בשמחה קראתי את מכתב תלמידינו התמימים היקרים יחיו, ע"ד הישיבה אשר יסדו במחנם, ובאוות נפש הנני מעטרה, בשם „מערכת תומכי־תמימים דליובאוויטש, אשר בהאמי'". ובחסדי שמים אבטח כי ידעו להוקיר, ביקרת גאון עוזינו.

אשריך ישראל, מי כמוך עם נאדר בקדש, ברוכים יהיו זרע ברך, בכל מקום שהם, יברכם האלקים, אור תורה ונר מצוה במושבותם.

התחזקו ידידינו, התחזקו בתורה ועבודה האלקית, אשר בזה תראו חיים וענג בכל אשר לכם, ובזה תעוררו רחמי אב, כי יעורר רחמי אל עליון על עדתו עמו וצאן מרעיתו, להשפיע להם שפעת חיים, ברכה והצלחה, אושר ועושר.

התחזקו ידידנו בעץ החיים, אשר היא חיינו וארך ימינו, והנותן תורה לעמו ישראל, הוא יפתח לכם, אוצרי ברכה, לכל המחזיקים בהתורה ולומדי', להתענג על רוב טוב, בכל אשר להם בבני חייא ומזונא רויחא, ועינינו תחזינה בטוב בית ישראל בגו"ר, וימלא פני תבל תנובה.

ויקבלו החוה"ש והברכה מאדה"ש כאוות נפשם ונפש הדו"ש מברכם בכט"ס ברו"ג בן מו"ר,

יוסף יצחק שניאורסאהן

וביום המחרת כתב אל האברכים התמימים (שם קב):

ב"ה, ה' כ"ו טבת פ"ב. רוסטוב דאן

אל האברכים התמימים יחיו

שלום וברכה

במענה על מכתבם הנעים דבר התיסדות הישיבה, נהניתי במאד. וכאמור ויהי אור דא חכמה, חכמת התורה מעולפת ספירים במשבצות עבודה אלקית עפ"י טהרת תורת החסידות.

ובזכות התורה, הנה תתברכו אשר ידכם תהי בערף אויבינו, הוא הנה"ב, לגרשו כלה, ע"י עבודה אמיתית, להביא בפועל בחיי היומי במחשבה דיבור ומעשה, בארחות חיים, חיי העולם, שיתאים כפי הידיעה אשר אנו יודעים ומשיגים בתורת ד' אשר הנחילונו הוד כ"ק אבותינו רבותינו הקדושים, זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע.

התחזקו יקרים בדרכי ההנהגה אשר הורונו הוד כ"ק נשיאינו, כ"ק אאמו"ר הרה"ק, החי חי הנהו גם עתה, ומשתתף באור זכותו בכל אשר לנו, ובזכר שם קדשו נָנָשֵׂע, כי אור החכמה תאיר את כל אשר לנו, לעבוד את ה' מרוב כל. אל אלקים הוי' צבאות יהי' בעזרינו, להיות אנחנו ביתינו, וזרעינו מקושרי', חבוקי' ודבוקים בעץ החיים והדעת, אשר נטע עבד ה' ומשיחו הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע.

בברכה כפולה, בן מורכם ורבכם,

יוסף יצחק שניאורסאהן

אחד ממיסדי הישיבה בהאמיל, הר"י פארעצקין – הנזכר בפרק הקודם באגרת כ"ב שבט, הוא ה"ר ישראל דזייקאבסאן (ששינה אח"כ את שם משפחתו) המספר בפרטיות בזכרונותיו על יסוד ישיבה זו:

בשמח"ת תרפ"ב בשבתנו בהתועדות בביתו של ידידינו ר' שמואל ביאלע דער זייגער מאכער התעוררנו היות שכבד כעת המצב של שלוח תלמידים ללייובאוויטש במקום שנמצאת ידענו שנעים ונדים ממקום למקום, וע"כ החלטנו לעשות מחלקת תו"ת בעיר הומיל ושלחתי מכתב לכ"ק אדמו"ר הריי"צ נבג"מ בשם אנ"ש שבקשתנו לתת לנו רשות לפתוח ישיבה בהומיל ושישלח לנו ר"מ ובקשנו את הרב ר"י לעווין מנעוויל, והשיב לנו כא"ש שנותן לנו רשות לפתוח ישיבה וכתב בזל"ק „הנני מעטרה בשם מערכת תומכי תמימים דליובאוויטש אשר בהומיל" אך לא השיב ע"ד שלוח הריי"ל לר"מ ואמר שישלח מי.

בינתיים בא הר"י פייגין ז"ל להומיל כי הוא התחתן עם אחות גיסי א"א [אהרן אליעזר צייטלין] ע"ה ונשא אותה והוא הי' דר בקרעמענטשוג אך

כשהתחיל הרעב לדחוק... והתדברנו עמו והסכים לקבל משרת ר״מ בהישיבה וגם כ״ק אדמו״ר הריי״צ נבג״מ הסכים עליו ובחנוכה תרפ״ב פתחנו הישיבה.

תלמיד א׳ בנו של ר׳ אברהם יעקב ע״ה שקליאר מזלאבין, הלל. שלשה שבועות הי׳ הוא התלמיד היחידי.

מחירי השכירות התנה הר״י פייגין ז״ל שיהי׳ בקמח היינו שנשלם בכל שבוע במחיר של שלשה פוד קמח כפי השער של אותה השבוע ועשינו ועד מאנ״ש לשלם לו השכירות, אבל לסוף נפל העול עלי ועל הת׳ חנן שאגאלאוו ביחוד. בכל יום ד׳ וה׳ היינו יוצאים ברחוב ובשוק בהחנויות לאסוף המעות... גם הי׳ כבד לנו להשיג ביהכנ״ס עד אשר פעלנו אצל הביהכנ״ס שנק׳ באבושקין׳ס שול, כי אמרו שישברו החלונות והספסלים. אבל לאט לאט התחילו להתוסף תלמידים עד אשר בתחלת אדר הוצרכנו לקבל מסייע וקבלנו את הרב ר׳ יוסף ברוך... וגם התלמיד מאיר שור מפאדאבראנקי בא להומיל און האט זיך געוואלגערט בביתי ועשיתיו לסגן משגיח.

והמקום הי׳ דחוק וחפצנו ללכת לביהכנ״ס אחרת וגם חפצו לתת לנו מקום בכמה בכנ״ס אבל אנשי הביהכנ״ס דבאבושקין שהמה מוחזקים כי הם נתנו לנו מקום בעת ששארי הביהכנ״ס לא חפצו לתת וגם נתנו לנו רשות להעמיד שולחנות ארוכות בכל הביהכנ״ס.

קודם חג הפורים אירע התנגשות עם ישיבת נאווארודיק, תלמידי נאווארודיאק היו נפוצים בכמה עיירות ברוסי׳ והיו מייסדים ישיבות קטנות ויסדו גם בהומיל, הם היו מחוטפים תלמידים מן השוק ומקרבים אותם ליהדות. המצב בכלל לא הי׳ מאוים כ״כ כי זה הי׳ בתחלת ממשלת האדומים אבל כבר הורגש ההפקרות, והם הצילו כמה נפשות אבל לא הי׳ להם סדר בלימוד ועיקר הדגשתם הי׳ על מוסר... ואצלנו בהישיבה הי׳ סדר מסודר ללמוד ונהרו אלינו תלמידים וגם התלמידים מישיבתם באו אלינו.

פעם באו שני תלמידים קשישים מישיבת נאווארדאק לישיבתינו א׳ הי׳ התלמיד מאיר מבריסק השני אינני זוכרו ואמרו להרי״פ ע״ה שלא יניחוהו לאמר השיעור עד שיחזיר את התלמידים שלהם אליהם, הרי״פ שלח לקרוא אותי. זה הי׳ בשעה אחד עשר בוקר לערך. באתי וחזרו ושנו לפני את דבריהם. אני הייתי מכירם ויחס של ידידות שררה בינינו ואמרתי להם הכי שלחנו לקרוא את התלמידים מישיבתכם הם באו אלינו ובקשו להתקבל בישיבתינו ואין אנו דורשים יחוס תולדותיו מתלמיד שבא ודופק על פתחי ישיבותינו. והם באחת שלא יתנו ללמוד עד שיחזירו להם התלמידים אם לא שיזרקו אותם מהישיבה. וזה נתן לי מקום לחשוב שזה אצלם מגדר פעולה או מס״נ עבור הפצת שיטתם או לקבל בזיונות ואמרתי להם אם חפצים אתם שאוציא אתכם מהישיבה אעשה זאת אבל הלא בעצמכם עליכם לחשוש ע״ד ביטול תורה שאינכם מניחים לאמר השיעור וכאשר דברי לא הועילו לקחתי את מאיר בזרועו והוא לא עמד לנגדי והרי״פ סייע בהשני ויצאו מהישיבה...

אחר חה״פ התחילו הרדיפות על דת להתחזק והתחילו הגזירות על ישיבות וחדרים, אך עדיין לא הורגלו ולא הבינו דרכיהם וקראו לאסיפה פומבית ויצא הרב רפאל מרדכי בארשאנסקי נגדם והוא הי׳ מטיף גדול וכמובן שלא מצאו ידיהם נגדו והעלילו עליו והושיבוהו למשפט, ובין השופטים הי׳ איש א׳... והי׳ משרת אצל הרב אך במהפכת האדומים נספח אליהם ואף שלא הסיר את זקנו האדום אבל הי׳ בעוכרי הדת, ואסרו את הרב בארשאנסקי במאסר ואח״כ ע״י השתדלות רבה עלה להצילו מבית־האסורים ונסע לאמריקה.

אני חליתי מחה״פ... כששבתי לאיתני וראיתי את המצב בהישיבה ונתיעצנו מה לעשות והוחלט אצלנו לשלוח את הר״י פייגין למוסקבה (כא״ש הי׳ אז לרגלי עניני הכלל במוסקבה [כדלעיל פ״ו]) לשאול ע״ק מה לעשות. כ״ק אדמו״ר נבג״מ עכב אותו ושלח אותו לפולטבא לנהל את ישיבת תו״ת המרכזית [כדלעיל פס״א] אשר לא הי׳ אז מי שינהל אותה, ונשארנו בידים רפויות. התמים ר׳ ברוך דוכמאן הי׳ בקיץ מסייע להרי״פ ואמר שהוא מקבל ע״ע להמשיך הנהלת הישיבה.

בינתיים נתפשטה שמועה שכ״ק אדמו״ר נבג״מ יהי׳ בער״ח אלול על אהלי האדמורי״ם בליובאוויטש ... [לפני הנסיעה חזרה מליובאוויטש למוסקבה, כשישב רבנו ברכבת, קיבל ליחידות] שאלתיו ... אודות הישיבה, מה שלקחו את הרי״פ למנהל הישיבה, ואפשר שישלחו איש אחר על מקומו. ואמר כ״ק את מי אפשר מאלה שנמצאים על אתר ואמרתי שהת׳ ר׳ ברוך דוכמאן חפץ בהמשרה ואמר שיקבלו אותו.

* * *

בקיץ תרפ״ט, לאחר סגירת הישיבה בפולוצק, למדה קבוצה נוספת בהומיל, כפי שיסופר להלן פרק עו.

פרק סה

החזרת הישיבה לרוסטוב (תרפ"ד)

הישיבה בחרקוב התקיימה רק חצי שנה, ובחודש תשרי תרפ"ד החליט רבנו להחזיר את הישיבה אליו לרוסטוב. גם שם התקיימה רק חצי שנה – עד תחלת קיץ תרפ"ד. על העברת הישיבה חזרה לרוסטוב מספר ה"ר בנימין שי' גורודצקי בספר „זכרון" (ע' 17):

בחודש תשרי החליט רבינו להחזיר את הישיבה לרוסטוב. סיבת הדבר היתה פנייתם של שנים מחשובי העיר, אשר הי' להם מהלכים וקשרים עם השלטונות, והם הבטיחו להעמיד עבור הישיבה את כל התנאים הדרושים לקיום הישיבה עבור בחורים מגיל שמונה־עשרה ומעלה. לרשות הקהילה ברחוב ווארונצובסקי בנין גדול ויפה, אשר הכיל בית תבשיל ראוי לשמו וגם חדרי שינה נוחים ומתאימים.

הוגשה בקשה רשמית לשלטונות לשם קבלת אישור לקיום הישיבה, מאחר שהמקום הי' נקי ומסודר, בהתאם לדרוש לפי החוק, וצורפו לבקשה שמות התלמידים, הרמי"ם והמנהלים (ר' זלמן שניאורסאהן ור' משה רוזנבלום).

מאחר שחיכו לבקורת מטעם השלטונות, לשם אישור המקום, השתדלו שבמקום יימצאו רק התלמידים אשר יש להם תעודה מתאימה לשהותם כאן, ושאר הבחורים אשר לא הי' להם התעודות המתאימות – ואשר לכן לא הוגשו בין הרשימות – היו נודדים לבתי־כנסת אחרים בעיר, כגון: ביהכ"נ ע"ש חשמוניק, ביהכ"נ שע"י בית הקברות וכדו'.

על הישיבה שעברה אז לרוסטוב מספר ה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן בזכרונותיו:

בחוה"מ סוכות והנה קול נשמע, שהישיבה תהי' פה ואנחנו נשארים פה ברוסטוב וכי אדמו"ר רוצה שיהי' הישיבה תו"ת על ידו בבקדמת דנא בליובאוויטש שהיתה הישי' על יד אדמו"ר ולשמחתנו אין קץ.

אחרי שמח"ת הוברר הדבר שהישיבה נשארת פה, בתוך כך באו עוד תלמידים חדשים ללמוד, ואחדים מהחדשים הם ניסן נעמענאוו מזלאבין, נחום גולדשמיד מיעקאטרינאסלאוו, חיים זלמן קאזלינער מדיסנא, משה דובינסקי מאמור, דוד בראוומאן, דובער קוזניצער ועוד כמה. והתלמידים שנשארו עוד בחארקאוו באו כולם לרוסטוב, וסדרו עבורינו אכסני' טובה מאד מהרבה חדרים מרווחים ואוכלים היו אצל ר' נחמן לאקשין וזה הי' גופא בחצר הביהכ"נ ווארנצובסקי במקום שהי' קודם כמין בית ספר של הקהלה היהודית, והי' לנו שם ד' חדרים ועוד אולם גדול, בחדר א' גר הרי"ף ובג' חדרים והאולם ישנו התלמידים, ומקום הלימוד הי' שם בחצר גופא בהביכ"נ של החסידים. הביהכ"נ היתה מב' קומות למע' ביהכ"נ של חסידים ולמטה של מתפללי נוסח אשכנז, ואנו למדנו למע'.

אחרי ש"ק פ' בראשית ששמענו בש"ק מאמר מאדמו"ר המתחיל בראשית ברא וכו', (ומחשב שם כל התענוגים שבעולם ושהעונג משכל אלקי – תורה – למע' מכולם. הענין מדובר בקונ' ומעין) הנה תיכף אחרי ש"ק הי' פקודה מהרי"ף שעד ג' ימים ידעו כל התלמידים את המאמר בע"פ, ואני יגעתי קצת אבל ידעתיו רובו, ואח"כ הי' זה בתור סדר שבכל ש"ק צריכים לדעת בע"פ המא' ששמעו מאדמו"ר בש"ק, והסדר הי' כך, אדמו"ר הי' אומר אז דא"ח – בימות החורף – תיכף אחר הדלקת הנרות לפני קבלת שבת, ואנ"ש הבעלי בתים הי' מקבלים שבת בבית אדמו"ר, ואנו תלמידי הישיבה הלכו להישיבה שברחוב ווארנצאווסקי, והיו חוזרים המא', החוזרי' הראשים היו ה' יודא עבער והרי"ף ודוב בער קורניצר ז"ל, ואח"כ התפללו קבלת שבת ואכלו סעודת שבת, ולפעמים כשהי' מא' גדול או שעוד לא היו יודעים אותו טוב היו יושבים וחוזרים פעם ב' וג' כל הלילה של ש"ק עד שידעוהו. בש"ק בבקר לפני התפלה היו נכנסים – הרי"ף ור"י עבער ועוד ב' או ג' בחורים מהקשישים – לחזרה לחדר אדמו"ר, וא' מהנכנסים הרי"ף או ר"י עבער חוזר לפניו ואדמו"ר מתקן, מזכיר מה שהחסירו וגם מסביר באיזהו מקומן, ובאופן כזה היו כל התלמידים ואני בתוכם יודעים כל המא' שאמר אדמו"ר.

... בחורף ההוא בא לרוסטוב הר"ר זלמן רעפקער שניאורסאן והי' מנהל החשבונות בהישיבה (בוכהאלטער).

* * *

בשנת תר"צ למדה ברוסטוב קבוצה קטנה, ביניהם ה"ר מיכאל שי' ברונשטיין וה"ר שניאור זלמן שי' קוראטין. המשגיח היה ה"ר מרדכי דובער לוקשין.

פרק סו

החזרת הישיבה לחרקוב ונעויל

בסוף חורף תרפ"ד נערך חיפוש בבית כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ברוסטוב, ורצו לקחתו לבית האסורים. אחרי רוב יגיעה והשתדלות הסכימו להניחו בתנאי שיעזוב את רוסטוב. אז היגר מרוסטוב ללענינגראד (כמסופר לעיל פרק יו"ד). וגם הישיבה הוכרחה לעזוב אז את רוסטוב.

הישיבה חזרה שוב לחרקוב ולאח"ז נפתחה מחלקה גם בנעויל.

לקבוצה של ששה בחורים הורה רבנו להשאר ברוסטוב ללמוד שחיטה ובדיקה, ביניהם הי' הרב זלמן שמעון דווארקין, המספר:

כשכל תלמידי הישיבה נתפזרו בעיירות חרקוב נעויל ווראניז', הורה לנו רבנו להשאר במשך הקיץ ברוסטוב וללמוד אומנות שו"ב. נשארנו אני, ה"ר שמאי וויגאן, ה"ר הענדל גלפרין מפלעשצעניץ, ה"ר חיים דובער פאנטילייאוו, ה"ר מרדכי שי' טעלישעווסקי וה"ר וועלוול שי' קאזיניץ.

זה האחרון מספר:

כשנסגרה הישיבה ברוסטוב בשלהי חורף תרפ"ד, נשלחנו לפאלטאווא ללמוד שחיטה ובדיקה אצל השו"בים שם, אך הסכנה היתה גדולה מדאי (רק שנה אחת לפני כן אסרו את התלמידים בפאלטאווא וסגרו את הישיבה). גם היתה תקנה בעיר (עוד מזמנו של הרב יעקב מרדכי בעזפאלאוו) לא ללמד שו"ב בעיר זו. וקבלנו הוראה לחזור לרוסטוב וללמוד שו"ב אצל ה"ר שמאי ויגאן במשך הקיץ.

ברוסטוב נשארו עד סוף הקיץ, ואז נסעו לחדש תשרי אל רבנו בלנינגרד.

קבוצה נוספת נסעה ללמוד אומנות שו"ב בווראניז', ביניהם הי' השו"ב ה"ר עוזיאל שי' חזנוב. גם הם שהו שם עד סוף הקיץ ולחודש תשרי נסעו אל רבנו.

* * *

על הישיבה בווראניז' בשנים הבאות – יסופר להלן פרק פט.

מקומה של הישיבה המרכזית מקיץ תרפ"ד עד תרפ"ט היה בשתי העיירות נעויל וחרקוב, בנוסף לסניפים בעיירות קרעמענטשוג, ראמען, אסטאשקאוו, פולוצק, וויטעבסק. מנהלה הראשי של מערכת ישיבות אלו הי' ה"ר יחזקאל פייגין, שהי' נוסע מזמן לזמן לכ"א מהסניפים, ואל רבנו להתייעץ בדרכי הנהלת המוסד, כמסופר לעיל פרק יח.

פרק סז

הישיבה בחרקוב (תרפ"ד־תרפ"ט)

המחלקה בחרקוב התקיימה מתחלת קיץ תרפ"ד עד שלהי קיץ תרפ"ט, עלי' מספר ה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן בזכרונותיו:

אני כבר לא נסעתי [אחר חה"פ תרפ"ד] לראסטאוו בחזרה ללמוד וחכיתי לידיעה, כעבור כמה זמן קבלתי מכ' מהרי"ף [– המנהל ה"ר יחזקאל פייגין] שאבא ללמוד לחארקאוו ונסעתי לחארקאוו, אח"כ מעט מעט נתאספו התלמידים לחארקאוו, וכמה מהתלמידים המבוגרים נסעו הביתה להסתדר או לעשות שידוך, ובמקומם באו ונתוספו תלמידים חדשים... בקיץ תרפ"ה באה כתה שלימה מקרעמענצוג מהמחלקה של תו"ת שהיתה שם בניהולו של החסיד ר' ישראל נח בעליניצקי והמשגיח הי' שם ר"י הימלשטיין, ואינני זוכר שמות כולם רק אלו: יעקב גורקאוו, אשר קראויצקי, איסר קליובגאנט, ברוך שיפרין, מנחם מענדיל פוטרפאס מחארקאוו, אבא פליסקין מחארקאוו, זלמן סערעבריאנסקי מבראהין, ליב ע"ה ניישולער מחרקוב, [רפאל מרדכי שפירא] מיורעוויץ (רק ג' הראשונים מבאי קרעמענצוג), הת' יעקב שפערלין מקריסלאווע, אהרן יוסף בעליניצקי, אחיו מענדיל בעלינצקי ועוד...

בשנת תרפ"ה באו כמה תלמידים מגרוזיע מהמחלקה של תו"ת שהיתה בעיר קוטאיס בהנהלתו של הרה"ח ר' שמואל לויטין והנני זוכר רק שמות ג'

בנין ביהכ"נ בחרקוב
צולם ע"י ר' שמעון ינטובסקי

מהם סימון יעקובישבילי, שבתי אליגולאשבילי, שמואל אליאשבילי.

על הישיבה בכותאיס שנפתחה ע״י הר״ש לויטין, כששלח אותו לשם כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע בשנת תרע״ו, מסופר לעיל פרק ד.

בין אלו שבאו מקרעמענטשוג לחרקוב היו גם ה״ר צמח שי׳ גורוויץ, ה״ר דוד שקולניק ה״ר משה טשערנאווסקי וה״ר אברהם שמואל גרליק (מפי ה״ר צמח שי׳ גורוויץ הנ״ל).

הגיעו לידינו כמה מאגרות התלמידים בחרקוב שכתבו לחברם ה״ר אלי׳ נחום שי׳ שקליאר, שהי׳ באותה שעה בארה״ק, ובהן מספרים על מצב הישיבה בחרקוב ובשאר העיירות. באגרת ה״ר בנציון שמטוב מא׳ ויקרא תרפ״ו:

מספר התלמידים בחארקאוו ובכל המקומות היינו קרעמענצוג, רומען, נעוויל, אשטאשקאוו, ת״ל מתרבה ומתגדל בכמותו ובאיכותו.

ה״ר שמאי ויגאן כותב בב׳ בהו״ב:

זלמן מקורענין נסע לניקאלאיעוו ליסד שם מחלקות של תו״ת, פסח [פריידקין] נסע לפאלאצק ג״כ עבור זה. ניסן [נמנוב] נשאר בחארקאוו.

וה״ר ניסן עצמו כותב על כך בג׳ במדבר:

משגיח על נגלה לע״ע אין . . . אצלי בפרט אין כל חדש, אני מסייע גם עתה לריח״פ [ר׳ יחזקאל פייגין] נ״י בהשגחה.

ה״ר מיכאל יהודה ליב הכהן כותב בר״ח סיון:

מספר התל׳ שבמחנינו לערך ל״ה. ניתוספים חדשים במשך הזמן.

בחורף תרפ״ז עברו התלמידים המבוגרים מחרקוב לנעויל ובחרקוב נשארו תלמידי השיעורים. המשגיחים עליהם היו הרש״ז שי׳ סרברנסקי ה״ר יהושע שי׳ קארף וה״ר יצחק ליב ניישוליער. על כך מספר הרש״ז הנ״ל באגרת ג׳ תצא תרפ״ז (לאחר סיפור המאסר והגאולה בהסוואה):

אני עובד כאן בבית החרושת בהמחלקה שהיתה לפנים בשצעדרין [– היא המכינה לישיבה הגדולה, ע״ד שהי׳ בשצעדרין], כן נמצא כאן ידידי ישוע קארף ול. נ. [– לייבע ניישוליער].

ובב׳ טבת תרפ״ח מספר:

הבית חרושת שהי׳ לפנים בשצעדרין [– היא המכינה לישיבה גדולה] כעת כאן ונתרחב בכמות. יש כ״ה פועלים [תלמידים].

בחורף תרפ״ח הי׳ מעצר על הישיבה בחרקוב, שעליו כתבו מיד אל רבנו:

באו לבית החרושת (ביהכנ״ס) שנים א׳ מקולטאדעל* וא׳ מגפ״א. בבואם מצאו כל הפועלים (התלמידים) במספר כ״ה כולם לומדים. תיכף כשנכנסו החלו לרשום שמות הפועלים (התלמידים) בינתים הספיקו הרבה לצאת מן הבית ורשמו רק שמונה לערך. אח״כ כתבו פרוטוקול על המפקחים (הגבאים), תוכן הפרוטוקול הי׳ שהמפקחים נתנו בביתם מקום לארגן בית חרושת (ישיבה) בלי רשות. א׳ מן המפקחים ר׳ משה מאיר שהי׳ אז ג״כ נתבהל וחתם א״ע על הפרוטוקול, אף שאמרתי לו שא״ז התארגנות כ״א הפועלים עובדים בעצמם ומשתכרים די הוצאתם. אחר שגמרו הפרוטוקול צוו על ר׳ משה מאיר הנ״ל שליום מחר יביא רשימה משאר הפועלים שיצאו ואם לאו יקחו את הבית. כשהלכו להם, ור׳ משה מאיר נמלך על מה שחתם, וכתב מכתב מחאה שמחמת אי הבנתו לשון המדינה לא ידע היטב תוכן הפרוטוקול ולכן חתם אבל כשהתבונן אח״כ ראה שהפרטי כל אינו נכון שאין כאן שום התארגנות, ואת המחאה שלו הביא בלוית שאר המפקחים אל הקולטאסדעל, ושם קבלו את המחאה אך צוה עוד הפעם להביא רשימה מכל הפועלים ויהי׳ מוכרחים להביא את הרשימה. כל המפקחים על הדירה כן הבאים לבקר את הבית נתבהלו . . .

בהגיע ידיעה זו אל רבינו כתב על כך אל פרופ׳ וו. חאווקין בח׳ ניסן (אג״ק ח״ב שסו. האגרת נכתבה בגרמנית וניתן כאן תרגומה החפשי):

בחארקוב קרה מקרה כזה: בא׳ מבתי הכנסת התקיים שיעורי־דת למבוגרים (למעלה מגיל 18), שלפי החוק הסובייטי מותר לעסוק בלימודי־דת, ואעפי״כ

*) מחלקת התרבות.

ה״ר יהושע קארף

הישיבה בחרקוב (תרפ״ד־תרפ״ט)

ביצעו נגדם פעולה מיוחדת. לא זו בלבד שיותר לא הרשו להם לעסוק בזה, אלא גם הלכו לאנשים שנתנו להם אכסניא ואסרו עליהם להניח לתלמידים לבתיהם בלילות, כדי להכריחם עי״ז להתפנות משם.

סיפור המעצר הזה מובא גם בס׳ „קידוש השם״ ע׳ 94.

אעפי״כ המשיכה הישיבה להתקיים גם לאח״ז, עד שלהי קיץ תרפ״ט. על תקופתה האחרונה מספר ה״ר דוד אוקינוב (נרשם ע״י הר״ש שי׳ העבער):

בתחלת תרפ״ט נסעתי לחרקוב, שם הי׳ המשגיח ה״ר יהושע שי׳ קארף. כל השנה לא היו לנו שעורים, רק הי׳ בוחן אותנו. בין התלמידים הי׳ גם ה״ר יהושע שי׳ פינסון, שבא לשם לפני.

כל החורף למדנו בביהכ״נ אך בקיץ פחדו ושכרו בית בכפר אצל גוי ולמדנו 6 תלמידים עם ה״ר יהושע שי׳ קארף . . .

בסוף קיץ תרפ״ט בוטלה הישיבה בחרקוב. אחדים נסעו ליקאטרינוסלב.

פרק סח

הישיבה ובית המדרש לרבנים בנעויל (תרפ"ד־תרפ"ט)

המחלקה בנעויל התקיימה מקיץ תרפ"ד עד חורף תרפ"ט. על מחלקה זו, מקיץ תרפ"ד עד קיץ תרפ"ו, מסופר בספר זכרון לה"ר בנימין שי' גורודצקי ע' 21־18. שם מסופר גם שבתחלת קיץ תרפ"ה הורה רבנו שהבחורים המבוגרים מנעוול יעברו ללמוד בחרקוב, ובנעוול ישארו רק הצעירים, ובאותה שעה הורה רבנו ליסד בנעוויל בית מדרש לרבנים.

על בית מדרש זה מסופר בסקירה על עבודת המרכז הרוחני שיסד רבנו, שנכתבה בחורף תרפ"ז, ע"י חבר הועד ה"ר שלמה יוסף זוין (ע"מ לשלחה לחברות העזר בחו"ל) בסקירה זו נאמר בין היתר:

נביא נא לפחות איזה ידיעות ע"ד מוסד של תורה אחד שנוצר ע"י מרכז זה ומתנהל על ידו – מוסד „בית הרבנים" שבנעוול, נוסד מוסד זה בחדש אייר תרפ"ה ומטרתו לספח אל תוכו אברכים ובחורים הראוים לכך ולתת להם האפשרות להגיע להוראה ולהיות רב ומורה הוראה בישראל או לגמור ולהשתלם באומנות השו"ב ובידיעות ההלכה של שו"ב על בוריה, כל זמן למודם תומך המוסד בידם בתמיכה חמרית די ספוקה וגם עזרה להוצאת בני ביתם (אם יש להם ב"ב) ועד מיוחד מפקח על לימודם וכלכלתם ודואג בשבילם למצוא להם משרות אחרי גמרם את חוק לימודם ולתכלית זו הוא בא בכתובים עם הרבה קהלות ישראל הדורשים רב או שו"ב.

ובמכתב כללי מה"ר שמואל לויטין אל התמימים בארה"ב, כותב בד' ראה תרפ"ו:

זה כשנה וחמשה ירחים מעת הוָסד בנעוויל ע"י [כ"ק אדמו"ר] שליט"א ועד בית מדרש רבנים ושו"בים, אשר ענין הועד הוא: א) לקבל בחורים ואברכים מכל מפלגות ישראל – חסידים ואשכנזים – לשקוד בלימודים בהנוגע להוראה ושו"ב, תחת מפקח מו"ה ושו"בים מומחים (והועד עוזרם באמצעים עד גמרם חוג למודם ומסתדרים בעזה"י במשרות קדש), ב) לפקח בכלל על צרכי ישראל בהנוגע לענין מחסור ברבנים ושו"בים, והועד משתדל למלאות המחסור מבין הרבנים ושו"בים חברי בי"מ הרבנים, וכן מבין הרבנים ושו"בים העומדים בלי משרות או שרוצים להחליף מקומותיהם.

כן כללות המפעל בבנין קדשי בנ"י הנהרסות בעת הפרעות ל"ע, כמו בנין ותיקון בתי כנסת ומדרש, תשב"ר, מקואות וכדומה. כללות מפעל זה הבא מאת שליט"א, בא לפעמים באמצעות הועד המשתדל לשמור לקיים ולהביא בפועל כל דבר קדש כאשר פוקד.

בתקציב הוצאות הפצת ולימוד התורה והיהדות ברוסיא לשנת תרפ"ט, שנכתב בשלהי קיץ תרפ"ח, ע"י ועד הרבנים שיסד רבנו ברוסיא (הנ"ל פרק ו), יש פרק מיוחד על בית המדרש לרבנים:

1) 36 חברי בית המדרש במוסד הראשי בנעויל ובסניף בוויטעבסק. הוצאות פרטיות, תשלום אנשי ההנהלה ושאר ההוצאות עבור 36 החברים 50 רובל לכ"א לחודש, כפול 12 חדשים = 21,600 רובל.

2) תלמידים חדשים שמוכרחים לקבל, לפי דעת ועד הרבנים, מחמת הדרישה הרבה לרבנים ושוחטים במקומות מרובים, 25 חברים, 50 רובל לכ"א לחודש, כפול 12 חדשים = 15,000 רובל.

לאחר סיום הרשימות באה סקירה על מצב בית המדרש לרבנים:

בית המדרש לרבנים קיים כולו על תמיכת התקציב, מטרתו היא לחנך ולהעמיד רבנים ושוחטים. המוסד שנפתח בנעויל הוציא מתוכו רבנים ושוחטים רבים הפועלים בעבודה זו בעיירות רבות. מחסרון כסף מוכרחים לדחות רבים הרוצים להתקבל. הוצאות המוסד הם 50 רובל לכ"א לחודש, סכום זה הוא עבור אברכים, כולם בעלי משפחות, לכלכל את עצמם.

יש רק להשתומם על מסירות הנפש בשמחה של אלו המתכוננים להיות רבנים בעתיד שמקבלים על עצמם לחיות בעניות שכזו.

בין הלומדים בבית המדרש לרבנים היו ה"ר בצלאל ווילשנסקי, המספר באחת מאגרותיו (ה' קרח תרפ"ט): „למדתי יותר משנה בנ[עויל] על הוראה", וה"ר יהודה ריזיק (סענער) הכותב באחת מאגרותיו אל ה"ר ישראל דזייקאבסאן (ער"ח תמוז תרפ"ט):

הייתי לערך שנה ומחצה בעיר גיסך רמ"ש יחי' [הוא ה"ר מאיר שמחה חן גיס הר"י דזייקאבסאן שגר בנעויל] ושם גודלתי על התו' ועבו' (מובן חיצונית)

וכעת אחר קבלי סמיכות חכמים עלה לחלקי וגורלי ע״פ הסכמת עט״ר לכהן במשרה זו בעיר באריסאוו.

באותה שעה מילא שאלון ובקשה להשיג הניירות להגר מרוסיא, בו כותב:

מעת צאתי מתו״ת בשנת תרע״ט הייתי עד החתונה בעיר מולדתי ומשנת תרפ״ב עסקתי במסחור עד תרפ״ח בעיר קובליטש ואח״כ למדתי בעיר נעוול עד קיץ תרפ״ט וכעת הנני נמצא פה באריסוו בתור רב לאנ״ש.

מדוגמאות אלו למדים אנו על מהותו של בית מדרש זה, שמטרתו היתה לספח אליו אברכים הראוים לרבנות אלא שמחמת צוק העתים הוכרחו, לצורך שעה, להתעסק במסחר. כאן ניתנה להם האפשרות להגיע להוראה ולהיות רבנים ומורי הוראה בישראל.

בית מדרש זה נקרא בשם „בית יוסף״, שעליו מספר ה״ר שמואל לויטין באגרת קיץ תרפ״ח אל רבנו. באגרת הזאת מספר על עצמו בגוף שלישי:

אתמול בש״ק נקרא לגפ״א . . . נודע להם שעסקו הוא שמנהל בית־יוסף ותו״ת, ולקחו ממנו חת״י שאין לו רשות לשנות מקומו וכן דירתו מבלי ידיעתם.

מ״מ המשיך בהמד״ר להתקיים עד כסלו תרפ״ט, כדלקמן בהמשך הפרק.

* * *

הישיבה בנעויל נוסדה בקיץ תרפ״ד, כאמור לעיל. במשך קיץ תרפ״ה וחורף תרפ״ו למדו בה רק התלמידים הצעירים, אתם למד ה״ר יהודה עבער. בתחלת קיץ תרפ״ו נפתחה שם כתה לבחורים מבוגרים יותר, על כך כותב ה״ר יצחק ליב נישוליער באגרת ב׳ מנ״א תרפ״ו:

בנעויל יודע עבער עם שיעורו כ״ב תלמידים, ושמה נפתח ג״כ ממוצע כמו באסטאשקאוו וממונה עליהם ידידינו פסח פריידקין.

ובה׳ מנ״א מספר הרש״ז שי׳ סרברנסקי, מחרקוב:

פסח פריידקין הי׳ בנעויל למ׳ אצל הלומדים בפ״ע כמו בשצעדרין, וכעת בא לכאן, וישוע קארף נסע על מקומו.

לחודש תשרי נסעו תלמידי חרקוב המבוגרים לנעויל ולאחר תשרי חזרו לחרקוב. על כך כותב ה״ר יצחק ליב ניישוליער בב׳ מנ״א תרפ״ו:

בעוד שבוע לערך יסעו החברייא מכאן לנעוויל ויהי׳ פה פנוי עד החורף. ובנעויל עובד עבודתו – בית הרבנים – בית ספר לשו״בים.

ה״ר יהודה עבער

ובה׳ מנ״א כותב הרש״ז שי׳ סרברנסקי:

חושבים שבחורף יבא לכאן יודא עבער מנעויל.

בחורף תרפ״ז הורה רבנו להעביר את תלמידי האולם מחרקוב לנעויל, ובחרקוב נשארו תלמידי השעורים. בי״א שבט תרפ״ז כותב על כך ה״ר מיכאל יהודה ליב הכהן אל יבלח״ט ה״ר אלי׳ נחום שי׳ שקליאר:

מנוחתנו כעת פה נעויל, רק אחדים מאתנו נמצאים בחארקו[וב] והמה דובער קאווירין יהושע קרף שלמה מזלאבין שמואל מרדכי זלמן סערעבראנסקי . . . בפה נעויל מובן הדבר שיותר טוב מבחרק[וב] הן בג[שמיות] והן ברוחני׳.

באגרת הר״י ע״ה פייגין לרח״ד ע״ה לערמאן, כ״ח שבט [תרפ״ז]:

הייתי מטולטל בחורף זה מההעתקה הגדולה לנעויל.

באגרת מהנ״ל לר״י ע״ה דזייקאבסאן [מחורף הנ״ל]:

בטח כבר ידוע לו שהעתקנו מקום מגורנו של תו״ת למקום גיסו רמ״ש [ר׳ מאיר שמחה חן – בנעויל] והכל שלום ונתוספו הרבה והרבה בנים בע״ה כן עוד מחלקות של חנויות מזון [– מחלקות מהישיבה] כמו [פאלאצק] והדומה.

על כל הנ״ל מספר הר״י פייגין באגרת קיץ תרפ״ח לה״ר זאב וואלף שי׳ קזיניץ:

מאת נסיעתך נתגדלה ונתפשטה תו״ת. הנה הבחורים הגדולים, דער זאל, בזמן האחרון העתיקו לנעוול, ושם הי׳ כל מרכז ההנהלה, בחרקוב נשארה

המחלקה של הממוצעים בין השיעורים להזאל (כמו שהי׳ לפנים שציעדרין בטח שמעת).

אחד מאלו שעברו מחרקוב לנעויל הי׳ ה״ר מאיר שי׳ אבצן, המספר בספרו אורות באפילה (ע׳ 23):

ל״ג בעומר שנת תרפ״ו באתי לישיבת תו״ת בחארקאוו ונתקבלתי שם בע״ה.

בעת בואי לישיבת תו״ת המרכזית שהיתה אז בחארקאוו, הי׳ הרה״ח הרה״ג ר׳ יחזקאל ע״ה פייגין המשפיע, ובתור משגיחים היו הרבנים החסידים ר׳ ניסן ע״ה ניעמינאוו על סדר החסידות, ועל סדר הנגלה הי׳ ר׳ שניאור זלמן ע״ה האלפער[ט] מקורניץ, והיתה הישיבה שם עד סוף קיץ תרפ״ו. לימים הנוראים נסעו כולם, בין ההנהלה ובין הבחורים, להסתופף בצל כ״ק אדמו״ר מהוריי״צ נבג״מ.

אחר שמחת״ת העתיקה הישיבה המרכזית את מקומה לעיר נעוועל, ומני אז נוספו עבורינו פנים חדשות. חוץ ממשגיח על נגלה הנ״ל, היינו הרה״ג הרה״ח ר׳ יודא עבער ע״ה שהי׳ בנעוועל קודם בואנו שמה ואמר שם שיעורים עבור בחורים בני חמש עשרה או שש עשרה שנה, הנה בבואנו שמה נוסף על שיעורים הנ״ל הי׳ הרה״ג הנ״ל יושב ד׳ או ה׳ שעות ביום בזאל, והבחורים שרצו לשמוע חידושים בלימוד היו מדברים עמו. בנוסף לכך הנה פעם אחת בשבוע בעש״ק (היות שאז למדו נגלה רק עד אחר חצות או עוד איזה שעות בקיץ) הי׳ אומר פלפול השייך לגמרא שהיו לומדים.

ובאחת מרשימותיו מוסיף:

סכום הבחורים שלמדו אז באולם הנקרא דער זאל הי׳ בערך שבעים או יותר . . .

הבימ״ד שהי׳ בו הזאל הי׳ נקרא דער קליין בית מדרש. בערך הילוך חמש מינוט מבית מדרש זה הי׳ בו בית מדרש אחר והי׳ נקרא דער גרויסער בית מדרש ושם הי׳ הרה״ג ר׳ יהודא עבער מגיד שיעור בעד בחורים בערך בני ט״ו ט״ז י״ז.

אחד מלומדי שיעורו של הג״ר יהודה עבער הי׳ ה״ר דוד אוקינאוו, המספר על אותה תקופה (נרשם ע״י הר״ש שי׳ העבער):

אחר חגה״פ תרפ״ח נתקבלתי לשיעורו של הגאון ה״ר יהודה עבער בעיר נעוויל. בין התלמידים היו ה״ר הערצל (שי׳) [ע״ה] מינקוביץ, ה״ר מאיר שי׳ איטקין, ה״ר זלמן שי׳ לייט, ה״ר אבא שי׳ לוין וה״ר משה (שי׳) [ע״ה] וישצקי . . .

כ־16 תלמידים לערך ישבנו ערוכים מסביב לשלחן . . . ומקשיבים בהאזנה ובדריכות לענין הנאמר, בפרק ראשון ממסכת ב״מ, וכאלו לא מרגישים כלל מהנעשה סביבנו, **אך לפתע באמצע** הרגיש הר״י שמאחורי כתפיו **על המדרגות** בעזרת נשים עומד שוטר המסתכל **על כולנו** בתמהון ובעירנות. מובן שהר״י הפסיק מיד, **אך השוטר** צוה עליו להמשיך קצת, ואח״כ הודיע **לנו שאנו** עצורים. רצינו לברוח אך צעק שנעמוד. בכל **זאת** הצליחו כו״כ מאתנו לברוח . . .

השופטים חרצו **דינו** לעבודת פרך בעיר למשך 6 חדשים. ובתחלה הי׳ **עליו לשאת** עצים כבדים מאד, אך הי׳ נופל מחמת **הכובד**, ושלחוהו לכן לעבודה קלה, להשקות **השדות שמחוץ** לעיר . . . בכל יום בחזרו מהעבודה **בשעות הערב** הי׳ נכנס לומר השיעור ורק אח״כ הלך לביתו.

בחודש כסלו תרפ״ט נסגרה הישיבה ובית המדרש לרבנים שבנעויל. ה״ר שמואל לויטין, מנהלו של בית המדרש לרבנים, נאסר יחד עם האברכים ה״ר חנן מוויעטקי וה״ר צבי באצייקאב. לאחר מאסר של ששה חדשים במוסקבה הוגלה הר״ש לויטין לסיביר לתקופה של שלוש שנים, כמסופר בס׳ זכרון (גורודצקי) ע׳ 35.

על הישיבה בנעויל, מיום פתיחתה בתחלת קיץ תרפ״ד ועד לסגירתה בכסלו תרפ״ט, על המאסרים ועל פיזור התלמידים לעיירות השונות, מספר בפרטיות ראש הישיבה ה״ר יהודה עבער, באגרת ו׳ תמוז תרפ״ט, אל ה״ר אברהם אלי׳ אקסילרוד בארה״ב:

אבאר לו מתחלה בקצרה מהנעשה אתי מיום נסעו מאתנו (שכמדומה הי׳ בערך בהתחלת שנת פ״ד) עד עתה.

הנה בחורף פ״ד הנ״ל, אשר המוסה״ק תו״ת [המוסד הקדוש **תומכי תמימים**] הי׳ אז בראסט[אוו] נתמניתי עפ״י **ציווי כ״ק א״ש למש**[גיח] על גפ״ת [גמרא פירוש תוספות]. **ובריש** הקיץ, אשר המוסד הוכרח לגלות **ממקומו**, **ועיקר** תו״ת נעתק אז לחרק[וב], הנה **נסעתי אז לנ**[עויל] והייתי שם בחי׳ ר״מ, עד התחלת **שנת רפ״ז**, **שאז** כל המוסה״ק נעתק לנ[עויל], אז נהייתי **עוה״פ למש**[גיח] על הבחורי׳, ועוד ר״מ לערך על כ׳ **נערי׳ מהיותר** מובחרי׳. ובזה החורף באתי בברית **הנשואין עם** אחותו **של** ידידינו ה׳ מוהרש״ז שי׳ [שניאורסאהן] מרעפקע.

והנה ב׳ שני׳ **אלו**, **היינו** פ״ז פ״ח, יכולי׳ לומר שהיו שני מנוחה (בערך), **הן** בכללו׳ המוסד, שהתעסקו בסדר מסודר **בנגלה ודא״ח**, **אשר** בנ[עויל] בעצמה הי׳ ביחד עם השיעור **לערך** פ׳, והי׳ בחי׳ ליובאוויץ בזעיר אנפין, ועוד **בהרבה מקומו׳** כמו בקר[עמענטשוג] ובחרק[וב] ובווי[**טעבסק**] **ובפל**[אצק] התעסקו כראוי.

וגם בהתחלת פ״ח, **אשר** כ״ק א״ש נסע מאתנו, מ״מ לא נגע זה כ״כ **בכללו׳** המוסה״ק (מובן שלאור

אגרת הי״ר יהודה עבער, על הישיבה בנעויל

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

הפנימי נוגע זה מאד, כי גוף גידול הבני׳ הוא באו״א, כשהיו יושבי׳ את החודש של ימי׳ נוראי׳ אצל כ״ק א״ש והיו רואי׳ הוד פניו הק׳ והיו שומעי׳ דא״ח והדומה, אבל מ״מ לציור החיצוני, היינו להלימוד בפועל לא נגע זה בפועל, וגם בהציור הפנימי האט מען גילעבט עם התקוה והבטחון שבקרוב יתראו עוה״פ, כאשר דיבר מזה כ״ק בעצמו לפני נסיעתו).

אולם בהתחלת ש״ז [שנה זו] נשתנה כללו׳ המצב [. . .] כי מפני שהמוסה״ק הי׳ באמת במעלה עליונה בשנים אלו ופעל פעולה עזה ורושם חזק על כללו׳ מצב היהדו׳ דעירנו, ויכולי׳ לומר על כללו׳ מצב היהדו׳ בכלל המדינה כו׳, וממילא לא הי׳ הק[ומוניסטים] והסט״א [הם היעווסעקציא] יכולי׳ להביט ע״ז בשאט נפש, ולזאת התחילו הרדיפות הידועי׳, אשר בטח כ׳ יודע אותם, אשר לקחו הג׳ מקומות שהתעסקו בהם [הם הישיבות בנעויל, בפאלאצק, ולא נתבררה הכוונה במקום הג׳ הנזכר כאן], ולזאת הוכרחנו עוה״פ להגלו׳, וה׳ אנשים נחלו ר״ל [נאסרו בנעויל ופאלאצק], אך ב׳ מהם נתרפאו לערך ב׳ חדשי׳, והג׳ היו בבית החולי׳ [במאסר] לערך ו׳ חדשי׳, וא׳ מהם כמעט שנתרפא, אך לפי״ד הרופאי׳ [השופטים] אסור לו להיו׳ במקומו׳ הגדולי׳ [נאסר עליו לדור בעיירות הגדולות ברוסיא] ביותר, שהאויר דשם לא טוב לפניו, ורק צריך לישב כל ג׳ שנים במקום א׳ ידוע [כנראה הכוונה להרש״ח קסלמן שהוגלה לפולטבה], וא׳ מצאו הרופאי׳ שאין תרופה למחלתו רק כשיסע למקומו׳ רחוקי׳ מאד בקצה הצפון [נשלח לגלות בסיביר] והרש״ל [ה״ר שמואל לויטין] שי׳ עדיין בביה״ח בעיה״ב [במאסר – במוסקבה] ולא נודע עדיין מה יהי׳ רפואתו. ירחם ה׳ עלינו בקרוב ויאמר לצרותינו די.

והנה כעת מצב המוסה״ק הוא באופן מאוים מאד, כי הרבה במקו״א [במקום א׳] א״א להיו׳ בשו״א, כי בכל המקומו׳ הי׳ רדיפו׳ בכל הפרטי׳, ונתחלקנו להרבה מקומו׳ מאד, לערך י׳ י״ב במקו״א, וג״ז א״א לסדר כדבעי, וישנם מקומו׳ שעוסקי׳ רק כב׳ וג׳ בביהכנ״ס א׳, וג״ז בכבדו׳, וכל הפועלי׳ והמפקחי׳ [התלמידים והמשגיחים] סובלי׳ דחקו׳ גדולה מאד בכל הפרטי׳, כי נוסף לכל הנ״ל הנה המצב הגשמי דחוק במאד, וה׳ יודע אם הדבר יוכל להתקיים, כי כבר כש[ל] כח הסבל. ורק צריכי׳ לקוות להשי״ת שזכו׳ אדמ״ו הק׳ נבג״מ מייסד המוסה״ק, אשר מסר נפשו הק׳ עליו, בודאי יגן עלינו אשר נוכל לשאת ולסבול כל המאורעות והמקרים, וסוכ״ס נוציא לרווחה.

לא ביום אחד באה סגירת הישיבה. על הכנת הקרקע לזה, ע״י היעווסעקציה, אפשר ללמוד מתוך מאמר בעתון „עמעס״ שפורסם במוסקבה, מיד לאחר חודש תשרי תרפ״ט, ובו נאמר בין השאר:

יום־כפור איז געווען פארמאכט אויף צוויי טעג דער וואַרשטאט פונם נעוּלער קאלווירט „נאצמענטרוד״, קאליזינער געגנט, אדער ווי מען רופט אים אין נעוועל, דער „שומר־שבת־וואַרשטאט״.

פארוואס רופט מען אים אזא „הייליקן״ נאמען, דעם דאזיקען קאלווירטישן וואַרשטאט, וואס ארבעט אויס קייטלעך צו וועגענער?

דערפאר, וואס דאס ארבעטן די ישיבה־בחורים פון דער נעוועלער ישיבה.

אן א זייט, ערגעץ, אין נעוועל, האבן די „ליובאוויטשער״ חסידים און פרומאקעס זיך באזעצט, געעפנט דא א ישיבה, אהער זיינען זיך צונויפגעפלויגן חסידים פונם „הייליקן״ ליובאוויטשער רבין, משולחים, גאטס קאזאקן און אנדערע כלי קודש. מען זאמלט געלט אויף מקוות, מען פירט אגיטאציע קעגן דער אידישער ראטן־שול; „בעסער שיקט אייערע קינדער אין דער רוסישער שול – דארט כאטש אגיטירט מען ניט קעגן דער אידישער אמונה״. עס איז געווען אפילו א פאל, וועו צעיושעטע קלעריקאלן זיינען אנגעפאלן אף אידישע קינדער, פארוואס זיי גייען שבת אין דער שול.

מען זאגט, אז די דאזיקע ישיבה און די גאנצע כאפטע כלי קודש ווערן מאטעריעל אונטערגעהאלטן פונם „לובאוויטשער אליין״.

שבועות אחדים לאחרי הדפסת המאמר, נסגרה הישיבה. ראשיה נאסרו ותלמידיה התפזרו.

גם מאלו שברחו מנעויל היו כאלו שיד היבסקציה הגיעה אליהם ואסרה אותם. אחד מהם הוא ה״ר אברהם שלמה פוטשין, המספר על כך בשאלון ספר החסידים שמילא בחורף תשכ״ג:

הייתי בלנינגרד, גרתי אז ברחוב חרסינסקי 26 יחד עם אמא שלי, הי״ד, וזה קרה בנר חמישי של חנוכה, היא התכוננה לעשות לביבות לכבוד נר חמישי, ואחרי 12 דופקים בדלת, אמא נגשה לשאול מי דופק, היתה תשובה: אטקרויי פאלוסטא, והיא כמובן פתחה, והנה כמה זקיפים מזויינים שואלים עלי, ואחד נכנס עם תיק ובידו אורדר לעשות חיפוש, ולא יכולתי לתאר מה יכולים אצלי למצוא, לא התעסקתי בשום דברים נגד החוק, והשתוממתי לראות שאוספים כל הכ״ק ומאמרים ובקשו ממני שק לארוז אותם, ואמרו לי להתכונן ללכת אתם, והשעה 4:30.

הצער של אמא [ש]לי ע״ה אין לשער, נחמתי אותה ושאלתי לאן את[ם] מובילים אותי, ענו לי לדפ״ז, שפאלייערנע, שמה יגידו לך הכל, והלכנו רגלי, והקור הי׳ חזק, המצב רוח שלי היתה לא רע, כי הייתי בטוח שלא יאונה לי שום דבר בע״ה.

אח״כ הוכנסתי שער לפנים [מ]שער וחדר לפנים [מ]חדר עד שהגעתי לאולם גדול למלאות טופס, וראיתי שמה הרבה אנ״ש ותלמידים, והוכנסתי לקרנטין חדר 33 בערך.

שבועים ישבתי ופעמיים בתוך הזמן הזה באמצע הלילה נקראתי לחקירה, אני נאשם: למדת בנבל? כן! את[ה] מכיר את ניסן. שאלתי אותו: את איסר? בכוונה. הוא חוזר עוד פעם „את ניסן״. עניתי לו שוב פעם: איזה איסר, אז התרתח ובאופן אוטומטי חירף אותי בקללה המסורתית הגוית, איך אתה לא מכיר את ניסן, הלא הוא המנהל של הישיבה. שאלתי אותו איך הוא נראה, ענה לי ריזי צהוב כזה, אמרתי לו אני לא זוכר. אמר לי אם לא תגיד אמת תלך לחדר 16 ושמה יושבים הפושעים הגדולים והרוצחים, אז עניתי לו שאני לא יודע.

ואחרי שבוע נקראתי שוב פעם באותו הזמן, והקרא לפני פרוטוקול בכדי לחתום, ובקשתי שיקריא מה כתוב, ונאלץ לכתוב שאני לא יודע שלא רציתי לחתום, ואיים עלי באקדח ולא נבהלתי ואמרתי: לא יודע. אחרי יום הוכנסתי לחדר 16, 70 איש בחדר . . .

בתשעה ימים לשבט קראו לי לאסוף החפצים וללכת למשרד. אז נתנו לי שחרור, ובעוד חודש להתייצב בגפאו.

באתי ודרשתי את הכ״ק שלקחו ממני, אז אמרו ששוללים ממני את האזרחות משש מחוזות וערי הספר, ובאתי לפולטובה ושמה הייתי חפשי ומצאתי שמה את ר׳ שלמה חיים קסלמן שיחי׳ ור׳ צבי מלצ׳יק ע״ה, אחים לעת רצון.

על המאסרים וסגירת הישיבה בנעויל מסופר בס׳ יהדות ברוסיא הסובייטית ע׳ קמט:

כסלו תרפ״ט נאסרו כמה בחורים. חיפושים נמרצים נערכו אחרי מנהלי הישיבה. כמה בתי־כנסת שבהם למדו מחלקת הבחורים ומחלקת השעור, נסגרו לחלוטין גם בפני המתפללים. המנצח על המלאכה, יבסקי אחד – אלטשולר שמו, לא נח ולא שקט במלאכת ההרס שלו. הישיבה עלולה היתה להחרב, אלמלא חסד ה׳, שהמנהלים הצליחו להתחבא אי־שם וממקום מחבואם נתנו הוראות לתלמידים לעזוב את נעוול. קבוצות קבוצות התפזרו בערים אחדות. קבוצה אחת עברה לעיר לנינגרד ובראשה הרב ניסן נימניו, קבוצה בויטבסק בראשות הרב ר׳ אברהם דריזין (כעת מנהל ישיבת לוד), קבוצה ביקטרינוסלב.

ועליהן יש להוסיף עוד קבוצה שעברה לקיוב, עלי׳ מסופר בס׳ „זכרון״ (גורודצקי) ע׳ 35.

על סגירת הישיבה בנעויל, ועל הוראות ההנהלה לתלמידים ממקום מחבואם, מספר ה״ר רפאל מרדכי שפירא מיוראוויטש באגרת עיוכ״פ תרצ״ה:

אז הי׳ מוטל עלי ההנהלה הגשמית, כי יודא [עבער] וזלמן [אלפערט מקורניץ] וניסן [נעמענאוו] וחז״ק [ה״ר חיים זלמן קזלינער] לא הי׳ ביכלתם להיות בנעוול כי שאלו בשלומם . . . [ר״ל שהמשטרה החשאית חפשה אותם]. הם נתנו לי פקודות ומלאתי אותם בפועל.

סיפור סגירת הישיבה נמסר מיד לרבנו, ששהה באותה שעה בריגא ומספר על כך באגרת ב׳ שבט תרפ״ט (אג״ק ח״ב תכג):

בטח קראו ככל הנעשה בהנהלת הישיבה בנעוול, ומנהלי הבית מדרש לרבנים ושובי״ם, ירחם השי״ת ובקרוב יצאו לחפשי, אבל ת״ל הנה תמורתם יושבים ממונים אחרים ועוסקים עם התלמידים שי׳ אשר הרבה מהם יצאו נסעו למקומות אחרים.

על סגירת הישיבה בנעויל ודברי הרבי בקשר לזה דווח בעתון „מארגען זשורנאל״ (בארכיון קטע עתון):

ריגא (דורך אונזער אייראפעאישען ביורא אין לאנדאן), דינסטאג. – דער „מארגען זשורנאל״ פאר־טרעטער האט געהאט א ספעציעלען געשפרעך מיט׳ן לובאוויטשער רבי, וועלכער געפינט זיך דא אין ריגא, וועגען דער שליסונג פון דער ישיבה אין נעוועל, וויטעבסקער ראיאן, און וועגן די רדיפות אויף דער אידישער רעליגיאן בכלל אין סאוויעט רוסלאנד.

דער לובאוויטשער האט מיר ערקלערט אז זינט ער איז ארע[ס]טירט געוארען אין רוסלאנד און נאכ־הער ארויסגעשיקט געוארען פון דארטען איז ער קיינמאל ניט געווען אזוי בעטריעבט ווי איצט צוליעב דער שליסונג פון דער ישיבה אין נעוועל.

די שליסונג פון דער דאזיגער ישיבה איז אין זיינע אויגען די גרעסטע טראגעדיע פון די ארטאדאקסישע אידען אין רוסלאנד אין די לעצטע עטליכע יאהר. נעוועל איז געווען לעצטענס דער איינציגער מקום תורה ואמונה אין סאוויעט רוסלאנד, און די שליסונג פון דער דארטיגער ישיבה איז לויט איהם נאך ערגער ווי אלע קאנפיסקאציעס פון שוהלען און מקואות און קלענערע רדיפות אויף דער אידישער אמונה.

דער לובאוויטשער איז איבערצייגט, אז די יעוו־סעקציע, וועלכע האט גורם געווען די שליסונג פון דער נעוועלער ישיבה, האט בעגאנגען דעם זעלבען ערנסטען פה[ע]לער ווי אין לאזען ארע[ס]טירען איהם (דעם לובאוויטשער), ווייל אזא טהאט ציהט די אויפ־מערקזאמקייט פון דער גאנצער אידישער וועלט צו דיסקרימינאציעס געגען דער אידישער רעליגיאן, דיס־קרימינאציעס פון א סארט וואס אפילו ניקאלאי דער צווייטער האט זיך ניט ערלויבט צו באגעהן.

„איך בעדויער נאר״, האט דער לובאוויטשער בע־

Месяцы:													
ВЕС ♀													
1													
2													
3													
4													
5													
6													
7													
8													
9													
10													
11													
12													
13													
14													
ВЕС ♀													
15													
16													
17													
18													
19													
20													
21													
22													
23													
24													
25													
26													
27													
28													
29													
30													
31													
Средн. вес													
Колич. яиц по месяцам													
С начала кладки													

אגרת ה"ר רפאל מרדכי שפירא, על סגירת הישיבה בנעויל בראש הדף נרשם ע"י המזכירות "תמים מיוראוויץ"

הישיבה ובית המדרש לרבנים בנעויל (תרפ״ד־תרפ״ט)

מערקט, „וואס איך בין איצט ניט אין רוסלאנד און קען ניט מיט־ליידען מיט מיינע ברידער פון דארטען״.

אויף מיין פראגע וואס ער דענקט וועגען די פרא־טעסטען פון פרומע אידען אין אמעריקא געגען די רדיפות אויף דער אידישער רעליגיאן אין רוסלאנד, האט דער לובאוויטשער מיר איבערראשט מיט דער ערקלעהרונג, אז ער איז ניט ענטהוזיאסטיש וועגען דעם.

ער גלויבט ניט, האט ער מיר ערקלעהרט, אין גע־קינסטעלטע פראטעסטען, וועלכע פארשווינדען אזוי שנעל ווי זיי געשעהען, אבער ער גלויבט יא אין א שטעענדיגען קאמפיין פון אויפקלעהרונג וועגען דער אמת׳ער לאגע פון דער אידישער רעליגיאן אין רוסלאנד.

דער לובאוויטשער גלויבט, אז ניט אלע יעווסעקעס זיינען מסכים צו דער איצטיגער פאליטיק פון פארפאלגען די אידישע רעליגיאן. ער קען, האט ער מיר געזאגט פיעלע אידישע קאמוניסטישע אידע־אליסטען אין רוסלאנד, וועלכע זיינען געגען די רדיפות אויף דער אידישער רעליגיאן און זיי קעמפען געגען זיי. די אמעריקאנער פראטעסטען קענען אפשר שטארקען די הענד פון די דאזיגע גוטע מענשען צווישען די יעווסעקעס, אבער נישט מעהר.

דער בעסטער פלאן, לויט די מיינונג פון דעם לו־באוויטשער, איז צו פארהאנדלען וועגען דעם מיט די סאוויעטען דורך די אידישע רעליעף ארגאניזאציעס. די אידען, זאגט ער, האבען מאראלישע שטארקייט אויף זייער זייט צוליעב דעם וואס זיי פארלאנגען נישט צופיעל. זיי פאדערען ניט מעהר ווי די רעכטע וואס די סאוויעט קאנסטיטוציע גאראנטירט און קיינע דיסקרימינאציעס געגען דער אידישער רעליגיאן.

דער רבי איז זיכער, אז די סאוויעטען וועלען נאכ־געבען די דאזיגע פאדערונגען, וועו דער דזשאינט, די איקא און אנדערע אזעלכע וויכטיגע אידישע ארגאני־זאציעס וועלען זיך משתדל זיין וועגען זיי.

* * *

גם בשנים הבאות למדו בנעויל כמה בחורים, כנזכר ברשימה על שרידי הישיבות – המועתקת לקמן פרק עט, שבשנת תרצ״ג למדו בה התלמידים מאיר איטקין, דוד ודובער בני ה״ר שמואל רוזנבוים ופייוויש חן.

ה״ר שמואל רוזנבוים ובניו דוד ודובער

כאמור לעיל הי׳ ה״ר יחזקאל פייגין מנהל פועל של הישיבה בנעויל, וגם שאר המחלקות שבעיירות השונות היו תחת הנהלתו. בתשרי תרפ״ח, כשיצא כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע את רוסיא, נסע אתו גם הר״י פייגין בתור מזכיר. הנהלת הישיבה נשארה בידי שלשת סגניו הנ״ל: ה״ר יהודה עבער, ה״ר זלמן אלפערט (קורניצער) וה״ר ניסן נעמענאוו. תחת הנהלה זו עמדו גם שאר המחלקות שבעיירות השונות, עד חורף תר״צ, כשהר״י עבער יצא את רוסיא והר״נ נעמענאוו נאסר ונשלח לעבודת פרך בסיביר. ההנהלה נשארה בידי ה״ר זלמן קורניצער ונוסף אליו ה״ר אברהם שי׳ דרייזין (מאיערער), ולבסוף נשאר ה״ר אברהם לבדו מנהל הישיבות, כדלקמן פרק צב.

פרק סט

הישיבה בפולוצק (תרפ"ו־תרפ"ט)

המחלקה בפולוצק נפתחה בתחלת קיץ תרפ"ו, והתקיימה עד שלהי חורף תרפ"ט.

אחד מראשוני תלמידי הי' ה"ר ישראל שמעון שי' קלמנסון, המספר:

באתי ללמוד בנעויל בחורף תרפ"ו. לפסח נסעתי לביתי, אחרי שחזרתי לישיבה, אחר הפסח, נסענו משם (כתה של ששה בחורים) עם ה"ר אברהם שי' דרייזין (מאיארער) לפתוח מחלקה חדשה בפולוצק. בכתה זו היו גם ה"ר זלמן קוראטין וה"ר דובער חפץ (בעשינקאוויצער). לאח"ז ניתוספו עוד כו"כ תלמידים.

בפולוצק למדנו כל קיץ תרפ"ו וחורף תרפ"ז. אחרי פסח תרפ"ז נסע אתנו ה"ר אברהם שי' דרייזין לפתוח מחלקה חדשה בוויטעבסק.

לפולוצק בא אז ה"ר יחזקאל הימלשטיין (שהי' עד אז במחלקה שבקרעמענטשוג), למלא את מקומו של ה"ר אברהם שי' דרייזין.

בסוף קיץ תרפ"ח חזרתי לפולוצק, שם למדנו עד סוף חורף תרפ"ט, שאז אסרו את המשפיע ה"ר שלמה חיים קסלמן ואת תלמידי הישיבה גרשו. לבסוף גרשו את ה"ר שלמה חיים לפאלטאווא ונאסר עליו לחזור לפולוצק.

בשאלון ספר החסידים רושמים את מקום לימודם בפולוצק גם ה"ר חיים הלל אזימוב, ה"ר מאיר איטקין, ה"ר אלכסנדר זיסקינד בונין, ה"ר מיכאל ברונשטיין, ה"ר שניאור זלמן יהושע ליאחאוו, ה"ר נפתלי הערץ מינקוביץ, ה"ר ניסן עבער, ה"ר יחיאל מיכל פיקרסקי וה"ר יקותיאל זוסמן ריבקין.

מיד עם פתיחת מחלקה זו בפולוצק בתחלת קיץ תרפ"ו בא ה"ר פסח פריידקין לפולוצק בתור עוזר או ממלא מקומו של ה"ר אברהם דרייזין, אך לפועל נשאר הר"א דרייזין בפולוצק והר"פ פריידקין נסע לנעויל. על כך כותב ה"ר שניאור זלמן סרברנסקי באגרת ג' במדבר תרפ"ו מחרקוב:

פה ת"ל לכולנו שלום, לומדים היטב, נגלה ודא"ח... פסח פריידקין נסע מכאן לממלא מקומו של אברהם דרייזין בפולוצק; וזה לא כבר קבלנו ממנו מכתב שהוא בנעוול.

ובאותה אגרת מוסיף ה"ר ניסן נעמענאוו בשוה"ג:

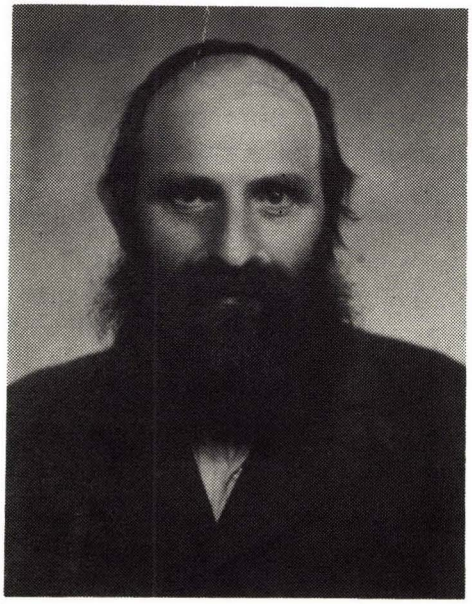

ה"ר אברהם דרייזין (מאיארער)

בתו"ת נתוסף ב"ה עוד מחלקה אחת בפאלאצק. השיעור אומר שם א"ד [– אברהם דרייזין]... פ"פ [– פסח פריידקין] עתה בנעוול ומסייע לי"ע [– יהודה עבער].

בר"ח סיון כותב ה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן:

הת' אברהם דרייזין הוא עוסק במלאכת הקודש שאומר שיעור במחלקה של תו"ת בפאלאצק.

בב' מנ"א כותב ה"ר יצחק ליב ניישוליער:

בתו"ת אין כל חדש הכל על הסדר [...] ת"ל בזה הקיץ נתוספו מחלקות אחדות... מחלקה חדשה בפאלאצק [ושמה] אברהם דרייזין עם תלמידים לערך חמשים או יותר.

במשך כל התקופה הזו הי' המשפיע בעיר ובישיבה ה"ר שלמה חיים קסלמן, שנשלח ע"י כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע לפולוצק עוד בתחלת שנת תרפ"ב, כמסופר לעיל פרק ג.

כשנסגרה הישיבה בחורף תרפ"ט נאסר גם הרש"ח ונשלח לגלות לפאלטאווא, כנזכר לעיל. הרש"ח עצמו מספר על כך ברמז באגרת כ"ד תמוז תרפ"ט:

שאלון שמילא הי"ר שלמה חיים קסלמן, בקשר ליציאה מרוסיא

שאלון מס' 35

בראשו מספר על גירושו מפולוצק לפולטבה

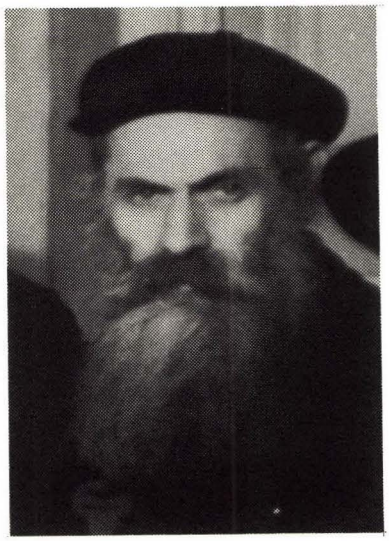

ה״ר שלמה חיים קסלמן

הנה ידוע לכם שמאימת אחי הגדול [עָשָׂו] הוכרחתי לעזוב ב״ב יחיו ביגון ואנחה, והלכתי לעיר מקלטי במקום פנחס מראקשיק, וב״ב יחיו נשארו על מקומם הראשון.

ובי״ח סיון מספר על כך ה״ר יהודה עבער, באגרת להר״י דזייקאבסאן:

אוכל להודיעכם, כי החולה ה׳ ר׳ שלמה חיים שי׳ מפלצק, שהי׳ זה יותר מג׳ שבועו׳ בביה״ח [במאסר] (כעין מחלת רש״ל [ר׳ שמואל לויטין] שי׳), הנה כעת בא לביתו, אך הרופאי׳ דשם אמרו שהאויר ברוסי׳ הלבנה וכן האויר של העיירו׳ הגדולו׳ כמו מאס[קווא] לענ״ג כו׳ והדומה אינו מסוגל לפניו, ומוכרח לעקור דירתו באיזה עיר מערי אוקריינא ולישב שם משך ג׳ שנים, שאז יתרפא לגמרי.

זה היה כבר המאסר השני בפולוצק, המאסר הראשון היה בשנת תרפ״ז, כדלעיל פרק כא.

* * *

גם שם במקום מקלטו פאלטאווא המשיך ה״ר שלמה חיים קסלמן להתעסק בלימוד עם תלמידים. אחד מתלמידיו הי׳ ה״ר יוחאי מסמרקנד, שלמד בישיבת חב״ד, ובאגרת חורף תרצ״ה מספר:

הייתי תחת השגחו׳ שלמה חיים שי׳ במקומו של הרב גרינפרעס [היא פאלטאווא] ג׳ שנה.

פרק ע

הישיבה בראמען (תרפ"ה־תרפ"ח)

בראמען למדה כתה עוד משנת תרע"ו ואילך, אך זה הי' רק עבור בני עיר זו. בשנת תרפ"ה נפתחה בה מחלקה שהתקיימה עד תחלת קיץ תרפ"ח, שאז נסגרה ע"י המשטרה. אחד מראשוני תלמידי' הי' ה"ר דוד אוקינוב (ראמענער) המספר (נרשם ע"י הר"ש שי' העבער):

בראמען עוד בתרע"ו הי' ר' איטשע מתמיד ראש הישיבה והישיבה נתמכה ע"י הרב ר' יחזקאל גרינפרס, שהי' עשיר ובן תורה גדול . . . אחר חה"פ [תרפ"ה] נסעתי לישיבה [בקרעמענטשוג]. לאחר כמה ימים אמרו לנו (כמה עשרות) לנסוע לניקאלאייעוו לייסד שם עוד מחלקה. לא רצינו לנסוע והחלטנו לחזור הביתה. קרא לי ריי"ח הימלשטיין ואמר לי למסור לר' יחזקאל [גרינפרעס] שאשלח עוד עשרה ילדים אליכם [לראמען] ותהי' מחלקה. וכך החלה הישיבה בשנת תרפ"ה חדש אייר. בינתיים שלח רק ארבעה והי' לנו כ־10 מאתנו ולמד אתנו ר' יחזקאל עצמו . . . גם ליפא שפירא בא אז אלינו . . . בא אלינו מקרעמענטשוג יעקב גוראר' הנק' יאני גוראר' . . . ובחשון תרפ"ו הגיעו כבר הרבה ילדים. מפאריטש באו 7 ילדים, ביניהם מיכל פיקרסקי. היו אצלנו אז כ־25 תלמידים. אכלו „טעג" וישנו בביהכ"נ.

הישיבה התקיימה עד תחלת קיץ תרפ"ח. למדו שם גם לוי יצחק שפירא ונחום וואלאסאוו. אך אני ועוד שנים עברנו בסוף חורף תרפ"ו לקרעמענטשוג.

בשאלון ספר החסידים רושמים את מקום לימודם בראמען גם ה"ר חיים הלל אזימוב וה"ר נחמן יוסף פרמן.

על המאסרים הכרוכים עם סגירת הישיבה בראמען בשנת תרפ"ח דווח בירחון שערי ציון (ירושלים מנ"א־אלול תרפ"ח טז, א):

בעיר רומני נדון השו"ב גור־אריה לחמשה חדשים מאסר עם עבודת פרך ב„עון" החזיקו חדר ולמדו גמרא עם נערים קטנים, גם השמש של בית־המדרש מר גרני נמסר למשפט בתור מסייע לידי „עבירה" זו, אך מפני זקנותו המופלגת הוקל עליו עונשו. ברור המשפט משך אליו קהל רב מבין יהודי תושבי העיר.

לאחר שנפסק עליו העונש כתב על כך ראש הישיבה ה"ר יעקב גוראר' אל רבנו בתחלת קיץ תרפ"ח:

הנה ג' שנים שנתייסד פה העסק (ישיבה) ובשנה הראשונה התחיל מנגד לעקור את העסק אך לא עלתה בידו כי לא הייתי בפעם הזה בהחנות (בהישיבה) כעבור שנה עשו עלי עוד פרוטוקול, אך נתארך הדין על שנה, והי' המשפט בחה"פ דאשתקד וחייבוני או חמשה חדשים עבודה מוכרחת או חמשים רו"כ, אך המאניפעסט פטרני. ובשנה זו בחדש טבת עשו עלי עוד הפעם פט"כ ועשו בחה"פ משפט מפורסם (פאקאזאטעלני סוד) ואחר כל ההשתדלות דנוני לחמשה חדשים עבודה מוכרחת.

אגרת זו נעתקה ברשימה שבפרק לז – עיר זו. ועל הדיון לפתוח מחדש את החדר בעיר זו – ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

פרק עא

הישיבה באסטאשקאוו (תרפ"ו)

על המחלקה באסטאשקאוו לא ידוע לנו הרבה. מגיד השיעור הי' שם ה"ר יצחק ליב ניישוליער. היא נזכרת בכמה אגרות משנת תרפ"ו, כדלקמן.

עיירה זו שוכנת לא רחוק מניקאלייעוו, וגם בה נעשה נסיון לפתוח מחלקה של תומכי תמימים, כמסופר בפרק שלפנ"ז. הנסיון לפתוח מחלקה בניקאלאייעוו נזכר גם באגרת שכתב ה"ר שמאי וויגאן ליבדל"ח ה"ר אלי' נחום שקליאר באגרת ב' בהו"ב תרפ"ו: „זלמן מקורעניץ נסע לניקאלאייעוו ליסד שם מחלקות של תו"ת". אך לפועל לא ידועה לנו רק המחלקה שנוסדה אז באסטאשקאוו הסמוכה לה.

בשאלון ספר החסידים מונה ר' שניאור זלמן לויטין, בין הישיבות שלמד בהן בתקופה זו גם את אסטאשקאוו.

ה"ר בנציון שמטוב מונה את אסטאשקאוו בין מחלקות הישיבה באגרת א' ויקרא תרפ"ו. בג' במדבר תרפ"ו כותב ה"ר ניסן נעמענאוו: „באסטאשקאוו נמצא גם עתה ליבע נישוליער".

אך באגרות תרפ"ז לא נזכרת עיירה זו בין המחלקות ואילו ה"ר ליב ניישוליער נזכר בין הנמצאים בחרקוב.

פרק עב

הישיבה בוויטעבסק (תרפ״ז־תרצ״א)

בוויטעבסק נפתחה מחלקה בתחלת קיץ תרפ״ז, שאז בא לשם ה״ר אברהם דרייזין (מאיארער) מפולוצק יחד עם מספר תלמידים (ביניהם ה״ר ישראל שמעון שי׳ קלמנסון). הישיבה הלכה ונתרחבה עד שהפכה לישיבה המרכזית ברוסיא והתקיימה עד שלהי חורף תרצ״א.

על התרחבות הישיבה בוויטעבסק, בקיץ תרפ״ח, כותב ה״ר יחזקאל פייגין אל יבדל״ח ה״ר זאב וואלף שי׳ קזיניץ:

בוויטעבסק על זמן הקיץ תשעים תלמידים, ולולי דוחק המצב הי׳ הרבה והרבה.

על הישיבה בוויטעבסק, במשך שלוש השנים, מאביב תרפ״ח עד אביב תרצ״א מספר אאמו״ר שי׳ בזכרונותיו:

אחרי פסח תרפ״ח באנו לקיוב אני ואברהם קוואש ודוד גרין והחלטנו לנסוע לוויטעבסק בלי שאילת ולקיחת רשות ממי שהוא. כשבאתי לתחנת הרכבת וויטעבסק ראיתי בפעם הראשונה כ״כ הרבה צעירים עם פיאות והתחלת צימוח הזקן, כי וויטעבסק היתה תחנה מרכזית לתלמידים, שם הוצרכו להחליף הרכבות אלו שנסעו לפאלאצק ולנעויל וגם הרבה באו ללמוד בוויטעבסק... וזה הי׳ התחלת הזמן והוצרכו לסדר התלמידים... ובאו הרבה מאד נערים... בלילה ישנו על כל הספסלים בשני הבתי כנסיות ובעזרת נשים... בוויטעבסק הי׳ ג׳ מחוזות א׳ זאראטשי שבאנו לשם, ב׳ איזהוריע, ג׳ קליינע זייט, ולפי התוכנית הי׳ שכתתינו תלמד באיזהוריע... הרה״ח ר׳ אברהם מאיארער [דרייזין] בחן אותי... ואמרו לי שאני אלמד בהשיעור של ר׳ אברהם מאיארער... בהכתה הי׳ כ־40 תלמידים... [בקליינער זייט... הי׳ כתה של פארזיך...] בזארונווער מנין למדנו כל היום והמשגיח הי׳ הרה״ח ר׳ לייב ליפסקער. ובזארוטשיי אמר ר׳ אברהם ברייזין השיעור, והמשגיח הי׳ הרה״ח ר׳ אבא פליסקין...

באמצע החורף (תרפ״ט) באו לאסור את הישיבה בנעוול וכולם ברחו משם, כי שם הי׳ המרכז, הזאל, והרה״ח ר׳ ניסן נעמענאוו המשפיע, והרה״ג הרה״ח ר׳ זלמן קורניצער על נגלה, והיו שלשה כתות, והשיעור של הרה״ג ר׳ יהודא עבער, והמשגיח ר׳ ישראל כהנסון. הכתה האמצעית והקטנה של הזאל עברה ללענינגראד עם המשפיע הנ״ל. הכתה הגדולה שבה היו התלמידים הגדולים רמ״מ פוטרפאס ר׳ אבא פליסקין ור׳ נחום גולדשמיד עברו לוויטעבסק ור׳ נחום גולדשמיד נעשה המשפיע על הכתה הקטנה.

והכתה של הרה״ג ר׳ יודא עבער עברה דרך וויטעבסק ליעקאטרינוסלאוו.

בקרוב ממש אסרו את הישיבה בפולוצק, ואסרו את הרה״ח ר׳ שלמה חיים קעסלמאן ושלחוהו לפאלטאווא, והנערים ברחו, והכל על דרך וויטעבסק.

בסוף החורף כשנסענו על פסח הביתה אמרו שאף א׳ אל יבוא חזרה בלי שיקבל מכתב מפה לאן לנסוע... כשבועיים לאחר הפסח והנה אני מקבל גלוי׳ ממאיר זרחי, אתה צריך לבוא לוויטעבסק, הרה״ג ר׳ יודא עבער יאמר לפנינו שיעור ואתה תלמד בהשיעור... התלמידים היו ר׳ מרדכי זלמן פאריצער ר׳ משה קאראלעוויצער (רובינסאן) ר׳ מאיר זרחי ר׳ שמעון שטילערמאן ר׳ משה סאסאנקין ור׳ צבי צעצערסקער... והמשגיח הי׳ הרה״ח ר׳ זלמן לעויטין... באמצע החורף [תר״ץ] נסע ר׳ יודא לריגא ולמדנו לבד כמו פארזיך... ונתוספו אצלינו בחורים כי סגרו הישיבה בקרעמענצוג והתלמידים ברחו ובאו אלינו. הצטרפו אלינו ר׳ יוסף גולדברג מטירספול ר׳ מיכאל רפופורט מפערעיאלסאוו ר׳ זאב זלמנוב מקורסק ר׳ חיים וואלאוויק מראמען ר׳ יצחק ראמענער ר׳ דוד ליב חן ועוד.

בקיץ תר״צ התחלנו ללמוד מס׳ בבא בתרא והמשגיח בנגלה הי׳ הרה״ח ר׳ נחום לאבקובסקי... אח״כ נסע ר׳ נחום מאתנו, וברחו מנעוול הרה״ח ר׳ אלחנן מארוזוב והרה״ג הרה״ח הרב רפאל כהן גערמאנאוויצער... והרה״ג ר׳ פאליע אמר לפנינו פלפול בכתובות, והתחלנו ללמוד כתובות...

לפני פורים [תרצ״א] נכנסו אנשים לבית כנסת שלמדנו ואסרו אותנו... ג״כ אסרו את הבחורים מהזאל... [לאחר שיצאו לחפשי] ברחו כולם... ואמרו שכל א׳ יסע עם חברו לעירו אצל מי שיכולים לנסוע, וללמוד בהעיר שלו... אני נסעתי עם חברי מיכאל ראפופורט לפערעיאסלאוו... עד חדש תמוז, ואז קבלנו מכתב שנסע לבאקו, וגם כסף על הוצאות הדרך.

זה האחרון מספר על תקופת וויטעבסק (יהדות הדממה ע׳ 280):

בשנת תר״צ העבירו אותנו ללמוד בוויטעבסק בישיבה שתחת ניהולו של ר׳ יהודה עבער.

סדר הלימודים התחיל כל יום בשנה 4:30 לפנות בקר. בשעה היעודה כבר היו כל התלמידים במקום

ולא עצר בעדנו לא הקור החזק, הכפור והשלג. למדנו בעזרת־נשים של בית הכנסת חב"ד שבעיר. היינו סוגרים את הדלתות, החלונות והוילונות בכדי שלא יבחינו בנוכחותנו במקום. חשמל לא הי' עדיין ולמדנו לאורם הקלוש של „לאמפין". כך למדנו עד השעה 7 – אז ירדנו לבית הכנסת, בכדי שהאנשים לא ירגישו שהיינו בעזרת־נשים והי' נדמה להם כי אך זה עתה באים הננו לבית הכנסת... אחדים מאתנו ישנו בלילות אצל בעלי בתים הגונים שבעיר, ואחרים היו ישנים על הספסלים בבית הכנסת, כאשר לכל אחד הי' כר, סדין ושמיכה.

לפני חג הפסח שוב גרשו אותנו ממקום זה, ורוב הבחורים נאלצו לנסוע משם. רק הכיתה שלנו, כתתו של ר' יהודה, נשארה ללמוד במקום, המשגיח שלנו הי' הר"ר אברהם מאיורר (דרייזין) שי'.

בחורף הבא אסרו חמשה־עשר איש – רבנים, עסקנים ונכבדים – מתושבי העיר, וגם אותנו גירשו ושלחו משם, וכך נאלצנו כולנו לנדוד מוויטבסק למקומות אחרים. אותנו, הנערים, פחות מגיל 18, לא אסרו רק גירשו משם, אך על ההורים והאחרים גזרו ענשי מאסר חמורים, החל משלש שנות מאסר והגלי למחנות־הסגר – **ועד לעשרים שנה; מהם אשר זכו לחזור לבתיהם ולמשפחותיהם, ומהם אשר לא זכו כלל לחזור, ולא ידוע מה עלה בגורלם עד היום הזה...**

מיד לאחר פורים **שלחו** אותנו לבתינו. אמנם לא את כולם אלא חלק מבינינו. כלומר, מי שהי' בן למשפחה דתית, **חסידית, אשר** הסכנה לא היתה מרחפת על עתידו. **לא כן תלמידים למשפחות לא** דתיות, אשר מסוכן הי' **להחזיקם** בביתם, ואותם היו מצרפים יחד עם **בחורים אחרים.**

בין הרושמים את מקום לימודם בתו"ת בוויטעבסק, בשאלון ספר החסידים:

א) ה"ר חיים הלל אזימוב. ב) ה"ר מאיר איטקין. ג) ה"ר שניאור זלמן ברונשטיין. ד) ה"ר חיים חייקל חנין. ה) ה"ר דוד כגן. ו) ה"ר שניאור זלמן לויטין. ז) ה"ר אבא לוין. ח) ה"ר ישראל יהודה לוין. ט) ה"ר שניאור זלמן יהושע ליאחאוו. י) ה"ר ארי' ליב ליפסקר (משגיח). יא) ה"ר שלמה מטוסוב. יב) ה"ר נפתלי הערץ מינקוביץ. יג) ה"ר ניסן עבער. יד) ה"ר יחיאל מיכל פיקרסקי. טו) ה"ר שמואל ליב פרוס. טז) ה"ר יוסף פרמן.

פרק עג

הישיבה בלנינגרד (תרפ"ט־תרצ"ב)

מחלקה זו נפתחה בחורף תרפ"ט, לאחר סגירת הישיבה בנעוויל, כנזכר לעיל בפרק הקודם, והתקיימה רק שנה אחת – עד חורף תר"צ (מחלקה נוספת, קטנה יותר, למדה בה מתחילת קיץ תרצ"א עד חורף תרצ"ב).

על מחלקה זו מספר ה"ר נחום שמריהו ששונקין בספרו „זכרונותי" (ע' 202):

התחילו להתנכל לישיבה המפוארת אשר בנעוול. באין ברירה, פזרו וחילקו את הבחורים למקומות אחרים, ובין השאר גם בלנינגרד, בבית־כנסת מסוים. המקום היה, אמנם, מוסווה עד כמה שאפשר, לבל יגלוהו, אך בסופו של דבר נודע להם על כך, ועלו על עקבותיה:

מאחר שדרושים היו כספים רבים עבור אחזקת הישיבה, היו אנשים, נדיבי לב, שולחים תרומות לישיבה. היות ולא יכלו לשלוח הכסף על שמותיהם וכתובותיהם של התושבים, בגלל הסכנה, שלחו את מכתביהם על שם בחורי הישיבה, בהתאם לשמות שנמסרו להם. ברם, כמלאך המות מלא העינים – נודע להם התכסיס. בהתאם לחוקים שלהם, אסור הי' לאסוף כספים, ובפרט למטרת ענינים דתיים אשר הדבר הי' חמור פי כמה.

הם לא מסרו, אפוא, את המכתבים לתעודותיהם, אלא חיפשו ומצאו את הבחורים שעל שמם נשלחו המכתבים, ואסרו אותם. בתוכם הי' גם בני אשר שי'.

דרכם ונוהגם הפראי הי' לאסור את האנשים בשעות המאוחרות של הלילה – לעורר את האומלל משנתו המתוקה, בהיותו מטושטש ונפחד, ולהושיבו בפני החוקר היושב לו בחדרו המפואר, מואר בשלל אורות; האקדח מונח טעון על השולחן, – המשאיר על האסיר רושם מפחיד ומדכא.

כאשר הזמינו את בני, לא נבהל במיוחד, וכאשר שאלוהו באם יודע על מה ולמה עצרוהו – ענה, כי אין לו מושג כלל וכלל. התחיל החוקר לרתוח: מה זאת אומרת אינך יודע, פושע שכמותך?! אך, הלה עמד על שלו כי אינו יודע משום דבר. אז הוציא החוקר את המכתב שהי' מיועד עבורו. „הנה, מכתב זה עם הכסף שבו, מיועד עבורך!" – הגיש לו החוקר את המכתב.

בני לא התרגש מקצפו, וענה לו כי מעטפה זו אינה אומרת ולא כלום. „ומה בכך באם איש פלוני רושם את שמי וכתובתי על מעטפה? באם הייתי לוקח את הכסף שבו, והיית עד לכך – ניחא. אך, המכתב כפי שהוא, אינו הוכחה נגדי כלל וכלל".

דבריו הרגיזו אותו יותר ויותר והתחיל לקללו ולהעליבו בקללות ודיבורים מכוערים. בני לא נבהל גם מזאת, ואף הוכיחו נמרצות על התנהגותו אשר אינה הולמת עובד ממשלתי, הנמצא במוסד השייך למלוכה, וכי דבריו הבלתי נמוסיים יאים לאנשים שפלים מן השוק ולא לאחד דכוותי' . . .

בסופו של דבריו פסק „בית הדין" שלהם להגלותם, למשך שלש שנים, לעיר גארקי – מלפנים ניזשניע־נאווגאראד – שם היו מוכרחים להתייצב כל שבועיים בפני המוסדות שלהם. לפי פסק הדין, צריך הי' לשלחם למקום גלותם כאסירים, מלווים בשמירה מזוינת של חיילים. אך, לאחר השתדלות, עלה בידם לפעול לאפשר להם לנסוע למקום גלותם באופן חפשי, ומיד עם בואם, עליהם להתייצב בפניהם בהתאם לתאריך שקבעו מראש. כאשר באנו להשתדל גם עבור בני אשר – התנגד לכך נמרצות. על שאלתנו, למה ומדוע – ענה בכעס: הוא יודע היטב על מה ולמה! . . .

בתום שלש שנות גלות, אסור הי' להם לחזור ולהתגורר בלנינגרד. אך, אשר, לא נשמע להם וחזר לעיר זו. כאשר נגזרה גזירת הפספורטים, שלחו אחריו ואסרו אותו. זה הי' בחג הפסח. בטוחים היינו כי הסיבה היא בגלל התגוררותו בלנינגרד. שר המשטרה הי' אז יהודי, ולכן בקרו אצלו והשתדלו בפניו לשחררו. הוא ניאות לבקשה ושחרר אותו בתנאי שיסע מהעיר מיד לאחר חג הפסח. מחוסר ברירה, נסע משם והסתדר במוסקבה.

. . . כאשר נודע לשלטונות כי בלנינגרד ישנה ישיבה במחתרת, אסרו את ר' ניסן באמצע הרחוב והגלוהו למשך שלש שנים. כאשר חזר ממקום גלותו, שוב לא היתה כל אפשרות להמשיך בקיום הישיבה.

מאסר זה היה בחורף תר"ץ כנ"ל.

באותה שעה נאסרו בלנינגראד גם הרב לעדת חב"ד ה"ר שמעון לזרוב ובנו גרשון אליעזר. ידיעה על כך הופיעה בירחון שערי ציון (ירושלים שבט־ניסן תר"צ ע' ל):

הידיעות האחרונות שנתקבלו מהגיהנום הסוביטי מוסרות שהרב לאזרוב ובנו, נשיא הקהלה בלנינגראד,

וארבעה מאנשי הישיבה, הוגלו לאיי סלובקי לעשר שנה".

ובאגרת שכתב רבנו בג' ניסן תר"ץ: „אבל מה נעשה עתה עם הנדונים, הרה"ג לאזאראוו שליט"א וחבריו שי'".

בארכיונו של הר' ישראל דזייקאבסאן נמצאת גלויה מהג"ר יהודה עבער שכתב לו בט"ז מנ"א תר"צ:

כפי שקבלתי היום מרוסי', לידידינו הרב ר' שמעון לאזאראוו שי' ולה' הנעלה ר' ניסן נעמענאוו הקילו עונשם מי' שני' על ג' שני' בארכאנגליסק על עבודת פרך ר"ל, ושניהם חולי' ר"ל במחלת הריאה, ירחם ה' עליהם וישלח להם גאולה ורפואה שלימה בכל הפרטי'.

בספר „עינויי היהודים ברוסיה הסובייטית" (ברוך סטופניקר, ת"א תרצ"ב, ע' 17) מועתק מכתב שנכתב מלניגרד לאחר המאסר הנ"ל:

רוב הרבנים נתפסו והם כלואים במאסר, ועושים להם יסורים קשים. הרב הישיש מעיר ל[נינגרד] הוא ובנו וראשי הישיבה ובחורים מן הישיבה נתחייבו עבודת פרך – קצתם עשר שנים וקצתם שלש שנים. ובכלל כל הרבנים והשוחטים ברחו ממקומם ונשארו בעירום ובחוסר כל. הבכיות הולכות וגדולות, אי אפשר להשקיט אותן. הרבה אנשים הטביעו את עצמם במים. רבים תולים עצמם מרוב צרות.

בשלהי חורף תרצ"א, לאחר סגירת הישיבה בוויטעבסק, באה עוד קבוצה של בחורים ללמוד בלנינגראד. אחד מהם היה ה"ר ישראל שמעון שי' קלמנסן, המספר:

עברנו אז, קבוצה קטנה של בחורים מבוגרים, ללנינגרד, שם למדנו במשך קיץ תרצ"א וחורף תרצ"ב. אז הורה לנו כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, שהי' אז בריגא, להסתדר בעבודה ולהשתדל לצאת את רוסיא.

בשאלון ספר החסידים רושמים את לנינגרד כמקום לימודם, גם ה"ר חיים הלל אזימוב; ה"ר ניסן עבער וה"ר שמרי' פלדמן.

פרק עד

הישיבה ביעקאטרינאסלאוו (תרפ"ט־תרצ"א)

המחלקה ביעקאטרינאסלאוו התקיימה מאמצע חורף תרפ"ט עד אמצע חורף תר"צ. לאחר שהמשטרה איתרה וסגרה אותה ברחו משם התלמידים. מ"מ נשארה שם קבוצה ללמד עוד שנה לערך.

ראשוני תלמידיה היו אלה שברחו מסניף נעויל כשנסגר בכסלו תרפ"ט, כמסופר לעיל פרק סח. בקיץ תרפ"ט נסגרה המחלקה שבחרקוב ואחדים מתלמידיה עברו גם הם ליעקאטרינוסלב. בין העוברים היה ה"ר דוד אוקינוב, המספר בזכרונותיו (נרשם ע"י הר"ש שי' העבער):

ה"ר נחום לבקובסקי

התאספו שם כ־20 תלמידים, המשגיח הי' ה"ר מנחם מענדל שי' פוטרפאס. גם ה"ר נחום לפקובסקי הי' שם. למדנו שם עד טבת או שבט תר"צ. באו מהמשטרה ביום ששי ומצאו בעזרת נשים החבילות שלנו. סגרו וחתמו את ביהכנ"ס. נכנסנו דרך החלון לקחת את החבילות וברחנו, בשעה אחת בלילה במוצש"ק.

גם ה"ר אברהם יהושע קוראטין עבר אז מחרקוב ליעקאטערינאסלאוו, הוא מזכיר זאת במכתב אל הרבי מקיץ תרצ"ד:

גליתי ממקום למקום יחד עם תו"ת לנעוועל ומשם לפאלאצק ומשם עוה"פ לנעוועל ומשם לחרקוב ומשם ליעקאטער' ... וכ"פ הייתי בנסיונות של אימות ופחדים אשר רק בכח המס"נ ... יכלתי להתייצב נגדם ... ואני שמח בחלקי שכך עלתה לי ... וב"ה הנני עכשיו בידיעה הגונה בגפ"ת וגם בדא"ח לפ"ע. אבל בנוגע לבריאותי פעל עלי המצב במדה מרובה ומרגיש אנכי חולשה גדולה בלבי ... לבי בל עמי ובל אמצא מנוח וארגיש אשר בריאותי מתרופפת ר"ל מיום ליום וגם הרופאים אמרו כי בריאותי חלושה מחמת עגמ"נ וצער יחד עם האימה.

בין הרושמים את יעקאטערינאסלאוו כמקום לימודם בתקופה זו, בשאלון ספר החסידים: ה"ר מאיר איטקין, ה"ר אלכסנדר זיסקינד בונין, ה"ר מיכאל ברונשטיין וה"ר שניאור זלמן יהושע ליאחאוו.

בס' יהודים ויהדות בברית המועצות (ע' 135) מסופר:

ה"ר דובער גרפינקל (קאוורין)

מקורניץ

בשנת 32־1931 נמצאו בעיר [י]קטרינוסלב כ־40 תלמיד מהמובחרים שידעו כבר ללמוד דף גמרא בע"פ. כראשי הישיבה שמשו הרב ר' דב קורניצר

הי״ד שהיה למדן מופלג. ור׳ מרדכי צבי חר[י]טונוב. מזמן לזמן נאלצו התלמידים להחליף מקומם מבית כנסת אחד לשני. גבאי ושמשי בתי הכנסת אפשרו להם זאת למרות שגם לגביהם היה הדבר כרוך בסכנה.

לכסוי חלקי של ההוצאות הדרושות דאג שוחט העיר בשם רגולין. עסקן דתי זה נאסר ומת בכלא. הי״ד. התלמידים נאלצו לעזוב את העיר.

בארכיונו של ה״ר ישראל דזייקאבסאן נמצאת גלויה מה״ר אברהם אבא רגולין הנ״ל מחמשה עשר באב תרפ״ט. בגלויה זו מבקש לסדר לו נירות לעזוב את רוסיא, ובה מספר גם על הישיבה תו״ת והחדרים ת״ת שהוא דאג לקיומם:

מצבי נתדלדל עד הדיוטא התחתונה וצריך לי לעזור ולהעמיד לי, הן מר יחזק׳ פייגין יודע את עבודתי בקודש מרחוק, וגם כעת בשנה זאת אשר **הטוט** [הסוואה ל״תו״ת״] כאן אני גלגל הסובב יותר מהחצי עלי ועל צוארי, נושא אני חדשים לבקרים, שאלו את ידידנו מכאן וישיבו לכם קשט דברי אמת אודותי. גם **הטט** [הסוואה ל״ת״ת״] רק אני ולא אחר, יען שרצון כ״ק קודש לי.

ה״ר אברהם יהושע קוראטין הנ״ל נשאר ללמוד כאן

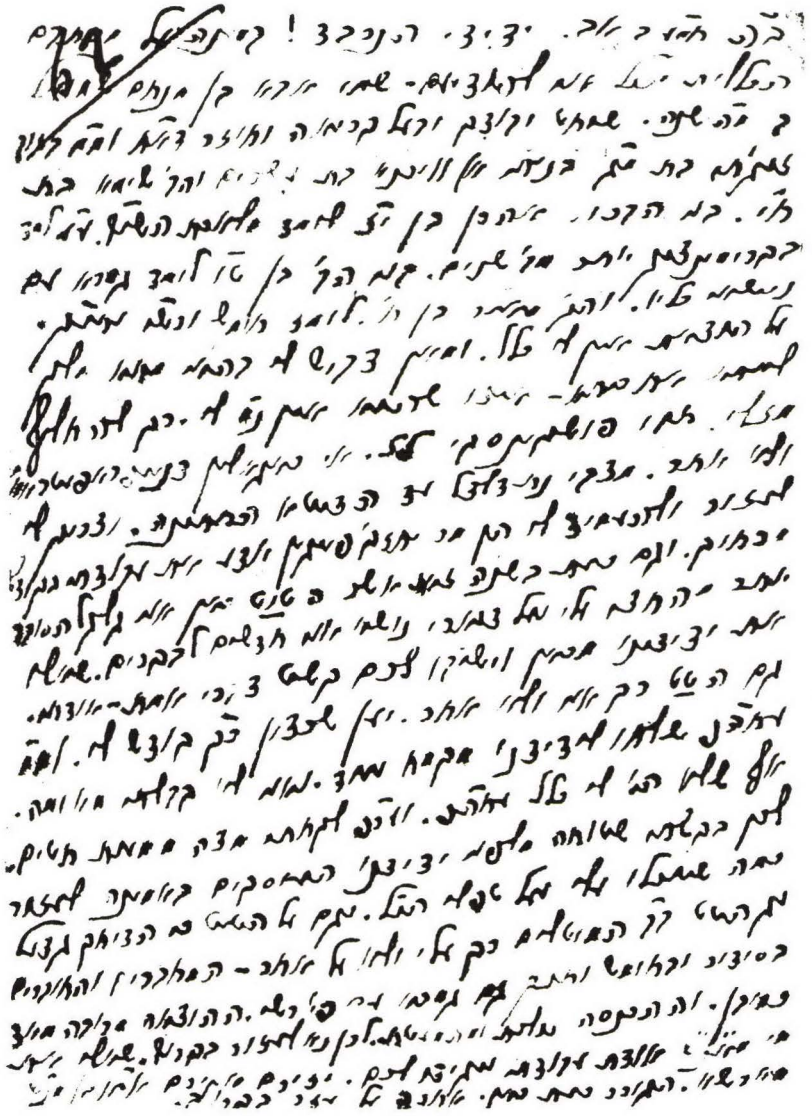

שאלון שמילא ה״ר אברהם אבא רגולין, בקשר ליציאה מרוסיא

שאלון מס׳ 62

בו מספר על הישיבה והת״ת ביקטרינוסלב

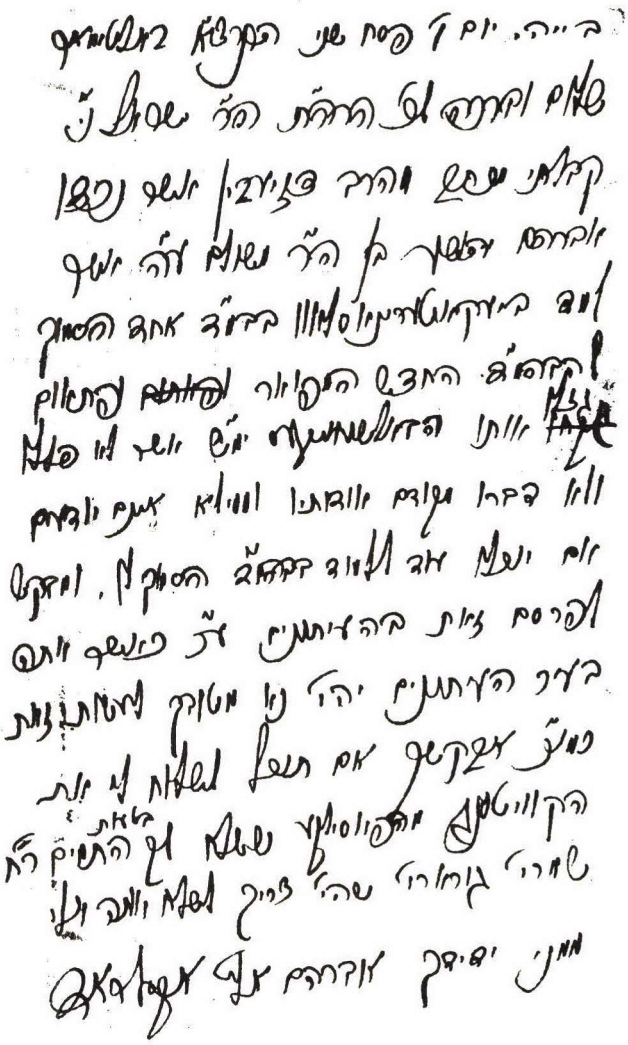

אגרת ה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד, על סגירת הישיבה ביקטרינוסלב

עד שלהי חורף תרצ״א. על כך אנו קוראים באגרת ה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד מבולטימור אל ה״ר ישראל דזייקאבסאן בניויארק מיום ו׳ פסח שני ה׳תרצ״א:

קבלתי מכתב מהרב [רמ״מ הילביץ] דזיעבין אשר נכדו אברהם יהושע [קוראטין] בן ה״ר משולם ע״ה אשר למד ביעקאטערינאסלאוו בבמ״ד אחד הסמוך להבהמ״ד החדש המפואר ופתאום גזלו אותו הבאלשעוויקעס ימ״ש אשר לא פללו ולא דברו מקודם אודותיו וממילא אינם יודעים אם יוכלו עוד ללמוד בבהמ״ד הסמוך לו.

גם לאחר שנסגרה הישיבה נשאר חדר במקום לתלמידים הצעירים יותר, והרא״א רגולין המשיך להתעסק בתמיכתם. על כך כותב בקיץ תרצ״ג אל רבנו:

איני שוכח כאן אפי׳ יום אחד לעזור כאן לבניכם בגופי וברגלי יותר מכפי כחי כידוע לכם מכבר וכן כעת לא שניתי.

פרק עה

הישיבה בזוויהל (נובוגראד־וואלינסק)
(תרפ"ח־תרפ"ט)

בחורף תרפ"ח נסע ה"ר שאול ברוק לזוויהל לפתוח בה ישיבה – לאחר קבלת הסכמת והוראת כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע. הישיבה התקיימה שם עד קיץ תרפ"ט. לאחר כמה מאסרים ומשפטים הוגלה משם והישיבה נסגרה, כמסופר כ"ז על ידי אחד מתלמידיו, יבדל"ח, ה"ר אהרן שי' חזן בספרו „נגד הזרם" ע' 10 ואילך.

באופן מפורט יותר מספר ה"ר שאול ברוק עצמו על פרשת הישיבה הזאת („זכרון" ע' 21־34):

בחורף של שנת תרפ"ח קבלתי מכתב מחברי ר' מרדכי אליעזר ז"ל [לאפאטאווסקי] בו הוא מבקש ממני לנסוע לזוויהל (נובוגראד ואלינסק) על מנת לשמש שם כר"מ וכמשפיע ... כתבתי על כך לכ"ק אדמו"ר הריי"צ זצקלה"ה נבג"מ ובין השאר כתבתי כי הדבר קשה עלי היות ולדעתי לא אוכל למצוא שפה משותפת עם חסידי פולין באשר טבעם ואורחם שונה במקצת ממה שהורגלתי.

כ"ק אדמו"ר הריי"צ זצקלה"ה ענה לי בזה"ל: שכדאי מאד לנסוע לשם ומה שכותב שקשה לו להתאחד עם אנשי פולין, הלא כבודו איש חלק הוא ומי שדעתו מתונה יכול להיות מעורב עם הבריות, עכל"ק.

לאחר חגה"פ נסעתי לזוויהל עם בני מנדל שי' שהי' אז בן 11. בבואי לשם מצאתי תשעה תלמידים. מיד שלחנו מכתבים למקומות הסמוכים לזוויהל והודענו להם כי נתייסדה ישיבה. תוך שנה הגיע מספר התלמידים לי"ח (וזאת מלבד ה„חדר" שמנה 12 תלמידים). שמונה עשר התלמידים התחלקו לשלש כתות: א) למדו גמ' עם מעט תוס'. ב) גמרא עם כל התוס'. ג) גפ"ת עם מפרשים וכן תניא ולקוטי תורה מאדה"ז זצ"ל. רק לאחר זמן נאלצנו למזג את שתי הכתות ב' ו־ג' לכתה אחת.

משכנה של הישיבה הי' בביכנ"ס גדול שהתאים ביותר לצרכי הישיבה. עברו רק שבועים ימים מאז שהתחילו הלימודים שם והדבר נודע ל„יבסקים" ... והם החלו לבקר בביהכ"נ לעתים תכופות.

ליד ביהכנ"ס הי' חדר ששימש לבית שחיטה לעופות. כאשר הופיעו ה„ייבסקים" מיד הי' מישהו

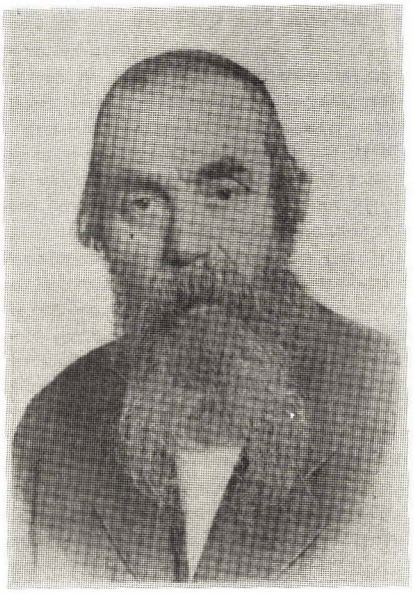

ה"ר חיים שאול ברוק

מודיע לי הייתי קופץ דרך החלון לבית השחיטה ועוסק בהכנות הדרושות לשחיטת עוף. הייתי בקי באומנות השחיטה ולכן עשיתי זאת בצורה נאותה ושום חשד לא נפל עלי כי יש לי שייכות לאותם הנערים היושבים ולומדים בביהכנ"ס.

סדר הלימודים בישיבה בשעות הבקר הי' שלמדתי שעור עם התלמידים משעה 7 בבקר עד שעה אחת עשרה וחצי והייתי לומד כשאני מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין וזאת בכדי שבאם יבואו הרשעים ימ"ש, לא ירגישו כ"כ שאני הוא ר"מ בישיבה אלא יחשבו שבאתי לכאן להתפלל. בכל זאת ידעו כל אנשי העיר וגם ה„ייבסקים" ידעו, שאני הוא הר"מ בישיבה, אולם בבירור גמור לא ידעו.

כעבור חודש מאז התחילו הלימודים, באו לבקר אותנו שני חברי ה„יבסקציה" ואחד מהם הי' גם ראש העיר. הם באו לביהכנ"ס בערך בשעה 9 בבקר וראו אותי לומד עם התלמידים. אני אמנם אמרתי להם תירוץ שבאתי לכאן להתפלל אלא שאחד מהנערים שאל אותי דבר מה בגמ' והסברתי להם את הענין. אך

תירוצי לא נתקבל עליהם ולקחו אותי לתחנת המשטרה ורשמו פרוטוכול והזהירוני שאחזור מיד לאילינו ממנה באתי, ובאם לאו, יעמידוני לדין. אני עמדתי על דעתי וטענתי שאין לי כל קשר אל הנערים שלמדו בביהכנ״ס ולכן אינני חושב שעלי לעזוב את המקום.

ואכן מסרו את הפרוטוכול לבית המשפט על מנת להעמידני לדין, אך שוחררתי בערבות עד למשפט.

לאחר המקרה הזה החלטנו לעבור לחדר קטן שהי׳ בעלית הגג. הגג שהי׳ עשוי ממתכת שהפיקה חום גדול וזה הי׳ קשה מנשוא ללמוד שם (זה הי׳ באמצע הקיץ), אך לא היתה ברירה ונאלצנו לסבול חום ומחנק. את השיעורים בשתי הכתות לימדתי מהשעה תשע וחצי עד שתים וחצי אחה״צ. כל כתה לימדתי שעתים וחצי. הכתות אמנם התחלפו אך אני נשארתי בחדר זה כל הזמן כי פחדתי לצאת פן יראוני. הכניסה לחדר זה והיציאה ממנו היתה מאורגנת כך שהיו לנו סימנים מיוחדים ע״י דפיקות, מתי אפשר לצאת ומתי הדבר מסוכן. כאשר הצלחתי לרדת מהחדר שבעלית הגג הייתי זקוק לשאוף אויר ולהנפש כרבע שעה ורק אח״כ יכולתי ללכת לאכסניה שלי לאכול ארוחת צהרים.

את הדרך לאכסניה שהיתה רחוקה בערך ק״מ אחד עשיתי ברחובות צדדיים כדי שלא להתבלט בעיני הרשעים. לאחר ארוחת הצהרים חזרתי לישיבה להשגיח על הלימודים.

הלימודים במקום זה נמשכו כששה שבועות. שיערנו כי ה„יבסקים״ שמו עין על מקום זה והם מבינים שכאן מתקיימים לימודים לנערים, ועל כן עברו ללמוד בביתו של החזן שבביהכנ״ס. החזן הי׳ יהודי בא בשנים ולו חדר אחד בקומה שניה ובחדר הזה למדנו (בשעה שאנו למדנו לא הי׳ אף אחד בבית). לחזן הי׳ בן קומוניסט אבל לא הי׳ מאלו שהם להכעיס והוא ידע שבבית אביו מתקיימת ישיבה, אנו דאגנו לתת לבחור זה סכומי כסף הגונים והוא לא מיחה על קיום הישיבה.

במקום הזה שהינו כחדשיים. במשך חדשים אלו לא חסרו לנו פחדים, בגלל מספר גדול של אנשים שהיו באים לבקר את החזן ואלו לא הי׳ ידוע להם הס־ימנים של הדפיקות שלנו וכאשר היו דופקים בדלת שלא כראוי חשבנו שבודאי באים לאסור אותנו . . .

משפטי נועד להתקיים במחצית חודש אלול אולם הוא נדחה מחמת אי הופעתם של התובעים הלא הם ראש העיר וחברו שכתבו את הפרוטוכול.

בינתיים התקרבו ימי החגים של החודש השביעי ונסעתי לביתי באילינוי ששם נמצאו עדיין בני ביתי. מיד לאחר החגים חזרתי לזוויהל ובתחילת חודש מר־חשון תרפ״ט התקיים המשפט . . .

נשפטתי לשלשה חדשים מאסר על תנאי, ז. א. שבאם אעבור שנית את העבירה הזו אזי אאסר לשלשה חדשים. עונש זה הי׳ קל באופן יחסי, ואני תולה זאת בגלל אי הופעתם של התובעים גם בפעם השני׳. למשפט הופענו רק אני והעו״ד שלי ולכן קבלתי רק עונש על תנאי. אולם כתוצאה ממשפט זה ידעו כל אנשי העיר ובתוכם ה„יבסקים״ כי אני הוא ר״מ הישיבה והתחילו להגביר את הפיקוח ומזמן לזמן היו חוקרים את התלמידים, היכן הם לומדים ומי הוא הלומד אתם. ואילו התלמידים ידעו תמיד לענות את התשובה המתאימה והיא שאינם בכלל לומדים ואין להם כל מושג מלימוד כזה . . .

במשך החורף ראיתי שקשה מאד להמשיך בלימודים במקום הזה, וחפשנו מקום אחר. אך דא עקא, שום ביכנ״ס לא הי׳ מוכן להכניסנו לשם בגלל האזהרה שבאה מהייבסקים שאם יתפסו נערים לומדים בבית הכנסת, צפוי הגבאי למאסר ואת ביהכנ״ס יחרימו, ולכן לא מצאנו שום ביכנ״ס המוכן להסתכן בכגון זה.

סוף סוף מצאנו ביכנ״ס עזוב שעמד בקצה העיר וחשבנו שביכנ״ס זה בודאי אינו מוכר ל„יבסקים״. אך טעינו טעות מרה, כי לא רחוק משם נמצא מועדון של המפלגה הקומוניסטית ואת המועדון ניהל קצין ג.פ.או. הסכנה היתה כמובן גדולה מאד, אף כי הקצין שעמד בראש המועדון לא הי׳ מה„יבסקים״.

הי׳ זה בתחילת חודש טבת ואני עומד בביהכנ״ס ומשחיז את הסכין לשחיטה ומשוחח עם אחד הבעה״ב, התלמידים יושבים ליד השלחן וחוזרים על הגמ׳, המרחק ביני לבין השלחן שלידו ישבו התלמידים הי׳ כששה מטרים, והנה פתאום נכנסו ששה אנשים לביהכנ״ס. שנים מהם היו אלו שראו אותי בפעם הקודמת, שני חברים נוספים של ה„יבסקציה״ ימ״ש, שוטר ואיש הג. פ. או הללו פנו אלי בשאלה מה מעשי כאן, עניתי להם הלא אתם רואים מה שאני עושה כעת ומדוע אתם שואלים, וספרתי להם כי שחטתי אווזים אצל מישהו ועלי לשחוט עוד אצל מישהו אחר ובדרך סרתי לביהכנ״ס על מנת להשחיז מחדש את הסכין.

כמובן שתירוצי זה לא התקבל אצלם. רשמו מיד פרטי־כל ובו כתבו כי ראו אותי לומד עם התלמידים (על הפרטי־כל לא חתמתי כי לא רציתי לאשר בחתימתי את מה שכתבו). ולקחו אותנו אל המועדון שלהם שהי׳ סמוך לביהכנ״ס. אולם בדרך נמלטו רוב התלמידים ונשארו רק שלשה. שם שוב חקר אותי הקצין ושאל אותי אם אני מודה שלימדתי את

התלמידים, ועניתי לו שאין לי כל קשר אל התלמידים הללו. א״כ מה עשית שם – שואל אותי הקצין – ועניתי לו שוב את אותה התשובה שעניתי בהיותי בביהכנ״ס. הקצין הודיע לי, שאם אודה על המעשה, ישחררו אותי עד ליום המשפט, אך אם אסרב להודות יהי׳ עלי לשבת בבית הסוהר עד לקיום המשפט. אולם אני עמדתי על שלי וטענתי שאין לי כל אפשרות להודות על דבר שלא עשיתי. ולקחו אותי ואת שלשה הנערים לתחנת המשטרה כי בזוויהל לא הי׳ בית סוהר.

כשהביאו אותנו לתחנת המשטרה היתה כוונתם להכניס כל אחד בחדר מיוחד ושם לחקור את כל אחד באופן נפרד, אולם השי״ת בלבל אותם במקצת והביאו לחדרי את אחד הנערים, ובתוך כך רמזתי לו שיעשה כמו שכתוב אצל יעקב אבינו... ויברח יעקב וגו׳, ובינתים הוא גם סיפר לי שנמצאים כאן עוד שנים, ובתוך כך הוא נשא את רגליו ונעלם. מיד באו אלי ושאלוני אולי ראיתי את ה„תכשיט״ שהי׳ כאן, אך עניתי להם שאין לי כל מושג על זה...

המאסר הזה גרם לי הרבה עג״נ היות וזה קרה שלשה ימים לאחר שב״ב יחי׳ הגיעו לזוויהל והנה כבר הוכו בתדהמה כזו, ויש לשער גם הצער והיסורים שהי׳ להם ממאסרי, אך חשבתי בלבי הלא יהודי אני ואם לא יהי׳ לי מעט מס״נ, לשם מה נבראתי, ולחיות כיהודי בלי מס״נ על התורה ומצוותי׳ זה דבר בלתי אפשרי, וא״כ בהכרח לעשות את הכל ואפי׳ במסירות נפש ממש.

ביום הרביעי י״ג טבת, הביאו אותי לחדר אחר ולמחרת בבקר הכניסו לחדרי את אחד מהתלמידים שהי׳ עצור תחילה בבנין הג. פ. או. שאלתי על אופן החקירה שבה נחקר, וסיפר לי כי החקירה היתה רק מה מעשהו בזוויהל וכן אם הוא מכירני וכו׳. וענה להם כי בא לזוויהל כדי ללמוד את מלאכת השו״ב וכי אין הוא מכירני כלל...

שוחררתי לביתי עד לקיום המשפט. לאור הדברים, נוכחתי לדעת שלא אוכל בשום אופן להמשיך בלימוד עם התלמידים באופן קבוע, ולכן שלחו בחור אחד מזוויהל בשם בנימין שילמוד עמהם, ואילו אני תפקידי הי׳ רק להשגיח מרחוק על הלימוד שלימד הבחור את שתי הכתות. ונוסף לזה לימדתי אני את הכתה הגבוהה בשעות הלילה בבית פרטי. אמנם גם בזה הי׳ פחד, אבל לא כ״כ היות והי׳ זה בבית פרטי וגם בשעות הלילה. מספר פעמים תפסו את הבחור כשלמד עם התלמידים, אבל בגלל גילו הצעיר לא העלו על הדעת כי הוא הר״מ (כמדומני נהרג אח״כ בידי הנאצים ימ״ש במלחמת העולם השניה).

בסוף חודש אדר נסעתי לעיר קאנסטאנטין־ישן ... בהגיעי לעיר נפגשתי עם יהודי בשם ר׳ אפרים שהי׳ מעמודי התווך שבעיר ושוחחתי אתו בדבר העברת הישיבה לקאנסטאנטין, והסכים לזה. שוחחתי עם עוד שני בעה״ב בענין זה אבל כמובן שזה הי׳ בסוד גמור כדי שלא יכירו אותי, כי חתמתי על התחייבות שלא אעזוב את העיר ללא רשות.

לאחר חג הפסח נסעו התלמידים להקאנסטאנטין, אבל ה„יבסקים״ הרשעים הרגישו בזה ובשום אופן לא יכלו להשאר שם, ומספר תלמידים נלכדו ברשתם (והשי״ת ירחם עליהם שיחזרו בתשובה, ולרשעים ישלם ה׳ כגמולם)...

המשפט נמשך כשבע שעות ... הפסק דין הי׳: תשעה חדשים עבודת כפיה ואח״כ לשלוח אותי לחמש שנים למקום מגורי בעיירה אילינא...

עבודת הכפיה התחילה בר״ח מנ״א, ועד אז למדתי בכל יום עם שני תלמידים, ובפרט לאחר חג הפסח שמאז לא היתה לי שום פרנסה לכן הי׳ לי זמן פנוי ללמוד עם שני נערים...

פעם אחת בא שוטר לביתי ומצא שם שני התלמידים. הם אמנם עדיין לא למדו, אבל עמדו לידי וכבר הי׳ בדעתנו לשבת וללמוד, והנה פתאום נכנס השוטר ופנה אלי ואמר בכעס: האם אתה ממשיך לחטוא? אני מיד רושם פרטי־כל. עניתי לו, שאלו השנים אינם באים ללמוד, אני חייב כסף לאביהם והם באו כעת בשליחות אביהם לגבות את החוב. השוטר שאל לשמם וכתובתם וציוה עליהם להסתלק מיד הביתה...

אין להעלות על הכתב את כל הקורות אותי עד שהגעתי בעז״ה לברדיצ׳וב כפי שעלה בדעתי בתחילה. כל אותו הזמן הייתי נע ונד נכנס ויוצא מבית סוהר אחד לבית סוהר שני. היסורים שסבלתי אותה עת אין לשער ואין לתאר, הגעתי למצב של יאוש כי ראיתי שכלה כח הסבל ואמרתי מכאן אין אני זז, כאן אמות, ואכן שערתי בנפשי שאם אשאר בבית האסורים הארור הלזה מספר ימים, יבוא הקץ לחיי. אמרתי וידוי והתכוננתי ליום הדין הגדול. דאגתי מאד שבני ביתי לא ידעו אפילו איפה אני נמצא והיכן מצוי קברי. ממש אין לשער את גודל היסורים שהיו מנת חלקי, אמנם לא עינו אותי, אבל התנאים ששררו בבית הסוהר היו ללא נשוא. בקיצור לאחר נדודים עברתי לעיר ברדיצ׳וב בשנת תרצ״א. עד שהגיעו ב״ב יחיו לשם התאכסנתי אצל הרב ר׳ אהרן ירוסלבסקי ז״ל ובט״ו מנ״א הגיעו בני ביתי וגרתי בעיר זו גם לאחר שנשלמו חמש השנים שפסקו לי.

על אחד המעצרים בישיבה, כאשר הר״ש ברוק התחבא בארון הספרים ונאסר במקומו ה״ר יעקב זכרי׳

מאסקאליק מזוראוויץ שביקר אז במקום, מספר הרב י. ז. דיסקין (העבר יז ע׳ 179):

אמר לנו [ר׳ יעקב מאסקאליק הנ״ל] כי כאשר הגיע לנובוגרד וולינסק הלך אל בית הכנסת שבו הרב ברוק מלמד את התלמידים, בא לשם נפגש עם הרב ברוק ופתאום חרדה: באה הבולשת. הרב ברוק התחבא בארון הספרים. הבלשים שואלים את הילדים: מי מלמד אתכם? ענו: אין לנו מורה, אנחנו לומדים לבד. נפל החשד על רבי יעקב ונאסר, הובא למשטרה והראה את כרטיס הנסיעה שלו כי רק בו ביום הגיע ושוחרר.

לאחר ביקורו הנ״ל של הריז״ה מאסקאליק כתב לרבנו על מצב החדרים שבעיר זו ועל הישיבה „מה ששייך לשואל (תלמידים גדולים), כי יש אצלו ט״ו, שמשלם עבורם לערך ט״ו לחדש או פחות מעט״, כנעתק לעיל ברשימה שבפרק ז – עיר זו.

פרק עו

הישיבה בהאמיל חרסון ואודיסה (תרפ"ט־תר"צ)

כבר סופר לעיל פרק סט, שבסוף חורף תרפ"ט סגרו את הישיבה בפולוצק. התלמידים התפזרו לכל עבר. קבוצה אחת נסעה ללמוד לחרסון ולאח"ז לאדעס. עליה מספר ה"ר ישראל שמעון שי' קלמנסון:

כשנסגרה הישיבה בפאלצק נסענו ללמוד בחרסון, כתה של כ־10 בחורים. בין התלמידים היו ה"ר מיכאל שי' פיקראסקי. ה"ר אברהם זעליג גנזבורג. ה"ר מאיר צינמן. ה"ר אבא ראמענער. ה"ר דוד הבלין וה"ר ישעי' שצעדרינער.

בשעה שאנחנו, הבחורים המבוגרים, נסענו לחרסון, נסע ה"ר יחזקאל הימלשטיין וכיתתו להאמיל. בשלהי תרפ"ט עבר אתם לחרסון, אך אז כבר נסענו מחרסון לאדעס. באדעס למדנו כל שנת תר"צ. לחלק מזמן זה נשלחו אלינו כמשגיחים ה"ר מנחם מענדל שי' פוטרפס וה"ר יעקב שי' גורקאוו.

בתחלת תרצ"א עברנו לויטעבסק, שם היתה אז הישיבה המרכזית. שם למדנו כל חורף תרצ"א. לפני חה"פ נסגרה הישיבה והתלמידים גורשו.

על המחלקה בהאמיל ובאדעס מסופר בס' יהודים ויהדות בברית המועצות (ע' 136):

בעיר הומיל נמצאו בתקופה זו עשרות אחדות של תלמידים. גם באודיסה נמצאה קבוצה במספר הנקוב. אולם חלק מהתלמידים נאלץ לעזוב את העיר בגלל תקרית קלת ערך. מספר תלמידים הלכו פעם להתרחץ בים. הם התרחקו ממקום הרחצה הכללי שהיה מעורב גברים ונשים. סוכן הנ.ק.וו.ד. שנמצא במקום (בכל מקום ריכוז של אנשים נמצא כרגיל גם סוכן הבולשת) שם לב לכך והדבר עורר בלבו חשד, על טיבם של צעירים אלה. הם נתבקשו ללכת אתו לנ.ק.וו.ד. שם נחקרו מי הם ומה הם. החזיקו אותם יומיים במאסר. ולאחר מכן שוחררו. אולם להשאר באודיסה לא יכלו. התלמידים שנותרו בעיר החליפו מקום למודם לבית כנסת אחר. (מפי ישראל ישראלי).

אחד מהתלמידים שבכתת ה"ר יחזקאל הימלשטיין היה ה"ר נחום שי' וואלסאוו, המספר על אותה תקופה:

בתחילת תרפ"ו באתי ממוסקבה ללמוד בישיבה בנעויל, שם למדתי עד שנת תרפ"ז, ואז נסעתי ללמוד בראמען.

פעם באו לבחון אותנו והעבירוני ללמוד בפאלאצק אצל ה"ר יחזקאל הימלשטיין. בסוף חורף תרפ"ט גרשו את הישיבה מפאלאצק ואת המשפיע ה"ר שלמה חיים קסלמן אסרו.

אנחנו נסענו יחד עם הרי"ח הימלשטיין ללמוד בהאמלי', יחד עם הכתה שבה היו כ־20 תלמידים.

בשלהי תרפ"ט גרשו אותנו משם ונסענו ללמוד בחרסון. כעבור זמן קצר גירשו אותנו משם.

לחרסון בא באותה שעה גם ה"ר צמח שי' גורוויץ, כעוזר לה"ר יחזקאל הימלשטיין, ונאסר יחד אתו. ניתנה להם חופשה עד למשפט וה"ר צמח ברח אז לביתו.

פרק עז

סיכום כללי (עד תרצ"א)

סיכום מסניפי הישיבה תומכי תמימים ברחבי רוסיא, באותה שעה, ניתן לנו ע"י ה"ר אליהו חיים אלטהויז באגרת שכתב בכ' מ"ח תרח"ץ:

השפעתו של רבינו שליט"א בכל המדינה היתה בתוקף גדול בשנה הזאת הן בכמות והן באיכות בעיר „נעוויל" הסמוכה ללעניגראד היתה ישיבה גדולה מאיזה מאות תלמידים כן ירבו וכן בית וועד לרבנים, לא רק בחורי חמד המקבלים סמיכה על הוראה אלא גם הרבה נשואים אשר כבר נסמכו מגדולי ישראל ישבו שם על התורה ועל העבודה וקבלו תמיכתם בהרחבה מהוועד, והוועד מרבינו שליט"א, וכן גם בהרבה עירות והכל בהצנע לכת, בשלום ובמישור.

לבד הישיבה הגדולה והמפוארה אשר היתה בימים ההם בעיר נעוויל, אשר באמת גם בארצות שיש לכל אחד החפשיית והבחירה היתה לחן ולתפארת לא רק בארץ עיף, וכאשר שמעתי מפיו של רבינו שליט"א שאמר לאנ"ש שי' דעיר „דווינסק" על התחנה שם דרך נסיעתו מריגא לווארשא, בחדש אדר שנת תרפ"[ח] בזה"ל וואס איהר פרעגט צוא מען לערינט אין רוסלאנד תורה, כן בקדש חזיתיך הלואי בקודש חזיתיך. הלואי וואלט מען אזוי לערנען אין דיא מדינות וויא מען מאג לערנען נאהר מען זאל ניט דארפען אף דעם רוסישען מסירת נפש, ואשר היא הישיבה דנעוויל היתה המרכזה.

הנה גם בעיר חארקוב עיר הבירה דאוקריינא היתה ישיבה גדולה מביהמ"ד הגדול דאנ"ש רחוב מעשטאנסקא.

בעיר קיוב הגדולה היתה ישיבה גדולה וגם קטנה.

בעיר וויטעבסק היתה ישיבה משלשה מחלקות ישיבה גדולה מבחורים מופלגי תורה. מחלקה לבחורים מהשיעור, וגם מחלקה לישיבה קטנה, לבד הרבה חדרים עבור תשב"ר.

בעיר פאלצאק היתה ישיבה גדולה וקטנה תחת הנהלת הרה"ח המפורסם ר' יחזקאל שי' הימעלשטיין אשר הי' בכמה שנים משגיח בהישיבה המפורסם „**תומכי תמימים**" בליבאוויץ.

וגם בעיר „נאוואגאראד וואלינסק" היתה ישיבה מהודרה תחת הנהלת הרה"ג ר' שואל סנאווסקיר שי'.

בעיר סאמארקאנד הרחוקה אלפים מיל מהמרכז של מושבי ישראל גם לשם שלח רבינו שליט"א את אחד ממשולחיו ויסד גם שם ישיבה. העיר „סאמאראקאנד" נחשבת כמו מדינה מיוחדת בשם „באכאריע" תחת ממשלת הסאוויעטין שר"י [שם רשעים ירקב] ודבר חדש היתה הישיבה הזאת, כי מעולם לא היתה שם ישיבה ולא ידעו כלל מה זה ישיבה.

על הישיבה בסמרקנד שפתח ה"ר שמחה גורדוצקי בשליחות כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע סופר לעיל פרק טו.

באגרת ה"ר בנציון שמטוב לרא"נ שי' שקליאר והרח"ד לרמן מא' ויקרא תרפ"ו מונה את המחלקות שהיו קיימות באותה שעה:

מספר התלמידים בחארקאוו ובכל המקומות היינו קרעמענצוג, ראמען, נעוויל, אסטאשקאוו, ת"ל מתרבה ומתגדל בכמותו ובאיכותו.

הגיעה לידינו אגרת שכותב ה"ר אלחנן דוב מרוזוב לה"ר ישראל דזייקאבסאן בר"ח שבט תרפ"ז, בה כותב בין השאר:

עכשיו התו"ת בחמשה מקומות עקרים גדולים לבד מקומות קטנים, ומספר הלומדים כשלש מאות.

ובט"ז אייר מונה ה"ר יחזקאל פייגין, באגרת להר"י דזייקאבסאן, את מחלקות הישיבה:

מחלקות עסקינו חרקוב קרעמענצ[וג] ראמען פאלאצק.

באגרת ה"ר סעדי' ליברוב לרא"נ שי' שקליאר, מיום א' דר"ח אלול תרפ"ז, גזאטסק:

דאגתך אודות תל' המוסד יצ"ו ומחשבותיך אודות זה הנם אך מסטרא דשמאלא בסוד העצבות . . המוסד ת"ל מתנהג בכל מקום שהוא על צד היותר טוב . . מנהליו הם בחיו"ש ועומדים על מילואו כמקדם, שבטח ידוע לך, בפאלאצק ה"ה ש"ח [שלמה חיים קסלמאן] ואברהם דרייזין, ובנעויל המשגיחים הם ניסן [נעמענאוו] וזלמן מקורניץ. יודע [עבער] הוא ראש ישיבה. הרי"ף [ה"ר יחזקאל פייגין] מנה"פ [מנהל פועל]. וכן בחארקוב ובקרעמענצוק ובראמען הכל הוא כפי הראוי.

באחת מאגרות ה"ר יחזקאל פייגין כותב בקיץ תרפ"ח לה"ר זאב וואלף שי' קזיניץ (לאחר תיאור הישיבות בחרקוב ונעויל):

וכעת יש מחלקות שיעורים לגדולים וקטנים בפולוצק וויטעבסק קרעמענטשוק, ראמען, תלמידים למרבה (כן ירבו),

בשנים הראשונות לשלטון הסוביטי היו ברוסיא גם ישיבות רבות שלא מחב"ד, אך לאט לאט נסגרו ע"י הממשלה או ברחו מעצמם.

מחלקות רבות פתחה רשת הישיבות נובהרדוק, בעיירות הומיל רוסטוב חרקוב ועוד, בשנים הראשונות למשטר הסוביטי. לאחר רדיפות ומאסרים מרובים כשל כח הסבל ובשנים תרפ"א־ב ברחו ראשי הישיבות ותלמידיהם מרוסיא, ע"י גניבת הגבול בין רוסיא לפולין.

בקיוב נשארה הישיבה עד אלול תרפ"ה. לאחר שני מאסרים ממושכים של מנהל הישיבה ה"ר משה וינרסקי נסגרה הישיבה והתלמידים עברו לישיבות ליובאוויטש. לאח"ז נשארו שם כתות לתלמידים צעירים, כמסופר לעיל פרק יג.

היו עוד כמה ישיבות ליטאיות ברוסיא, קטנות יותר, שנסגרו אחת לאחת בין השנים תרפ"ה־תר"צ.

הישיבה האחרונה, והגדולה ביותר, היתה במינסק בהנהלת ה"ר יהושע מהורודנא (על ישיבה זו והיחס שלה לחב"ד מסופר באגרות קודש אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ח"ב אגרת שצו). ישיבה זו התקיימה עד שנת תר"ץ, וכשנסגרה ישיבה זו לא נשארו ברחבי רוסיא אלא ישיבות חב"ד המפוזרות בעיירות שונות והגולות מעיר לעיר.

סקירה כללית על ישיבות אלו נמצאת בס' יהדות ברוסיה הסובייטית ע' קלד־קמג. ועל ישיבות חב"ד — שם ע' קמג־קנג. ובס' יהודים ויהדות בברית המועצות ע' 135־137.

בתקציב הוצאות הפצת ולימוד התורה והיהדות ברוסיא לשנת תרפ"ט, שנכתב בשלהי קיץ תרפ"ח, ע"י ועד הרבנים שיסד רבנו ברוסיא (הנ"ל פרק ז), יש פרק מיוחד (באנגלית) על מצב הישיבות ברוסיא באותה שעה:

1) 620 תלמידים, מהם:

75	תלמידים בנעויל
150	תלמידים במינסק
100	תלמידים בויטבסק
60	תלמידים בפולוצק
40	תלמידים ברומני
60	תלמידים בקרעמענטשוג
45	תלמידים בחרקוב
40	תלמידים בקיוב
20	תלמידים בסוואסטופול
10	תלמידים בסמיונובסקא
10	תלמידים באוסוועט
10	תלמידים בקוסטיוקאוויץ
620	תלמידים

הוצאות פרטיות, הוצאות הלימוד, שכר המחנכים ושאר ההוצאות עבור 620 תלמידים 25 רובל לכ"א לחודש, כפול 12 חדשים = 186,000 רובל.

2) לפי הסטטיסטיקה של ועד האינפורמציה מוצא ועד הרבנים להכרח גמור לאפשר הלימוד ל־100 תלמידים נוספים מבני וואלין ויהודי המזרח:

40	תלמידים בכותאיס גרוזיה
20	תלמידים בסמרקנד
40	תלמידים בזיטאמיר
100	תלמידים

100 תלמידים 25 רובל לכ"א לחודש, כפול 12 חדשים = 30,000 רובל.

לאחר סיום הרשימות באה סקירה על מצב הישיבות ברוסיא:

בחיי דת ישראל, שבחלקה הגדול נחרבה על ידי המהפכה הגדולה ותעמולת היבסקים, הישיבה היא נקודת המפגש של החיים הפנימיים הרוחניים של העם היהודי, שבו התקוה הכי טובה לחדש את חיי דת ישראל, כי:

1) תלמיד הישיבה מתמסר בדרך כלל אח"כ לחיים הרוחניים, בתור מלמד או שוחט או רב. בכל אחד מאופנים יהיה הוא ראש העדה בעיירתו, הנושא על שכמו את כל דאגות הקהל. א"כ איפוא, תלמידי הישיבה יהיו בעתיד פעילים בבניית חיי דת ישראל.

2) גם אם תלמיד הישיבה יתעסק לאח"ז באומנות יד, גם אז יהיה הוא רוח החיה בחיי דת ישראל בעיירתו, המתרגם את ידיעת התורה בחיי יום יום. ביתו ומשפחתו הם מרכז חיי דת ישראל בעיירה, דוגמה חיה של בית יהודי שבו שומרים את השבת מחנכים ליהדות לומדים תורה ומייקרים את כל המסורת היהודית.

3) בכל אופן הוא זה הנושא על שכמו את המסורת היהודית, הלוחם לקיומה ופיתוחה, הוא עוסק בעבודת הכלל והוא דוגמה חיה.

מחמת זאת נחשבים אצלנו תלמידי הישיבה להכי יקר והכי קדוש. אמנם סובלים הם באופן נורא מרדיפות היבסקציה, ששאיפתם הכי גדולה והכי חזקה היא לבטל את לימוד התורה בישיבות ושתלמידיה יומשכו לשיטה הקומוניסטית, לתנועת הקומסומול (תנועת הנוער הקומוניסטי). לפעמים מעמידים את הישיבות למשפט, נענשים [...] כדי להכריחם לעזוב את לימוד התורה.

תמיכת תלמיד ישיבה היא בין 20־25 רובל לחודש (בזה לא נכללות ההוצאות עבור מחנכים). סכום זה

אינו מספיק אפילו ללחם יבש ואין מה לדבר שתלמיד הישיבה זקוק גם למקום לינה ומלבושים. הרי שכאשר תלמיד הישיבה מקבל את ה־20 עד 25 רובל עדיין סובל רעב ומחסור.

פרשה בפני עצמה היא צרכיהם של בני ארצות המזרח בקאווקאז ובטורקיסטן. יהודים אלה הם דתיים ביותר ונאמנים למסורת אבותיהם, אך כתוצאה מחסרון ידיעה הרי הם מושפעים חזק מתעמולת היבסקציה, שבידם הכח והיכולת. יסוד ישיבה בכותאיס (קאווקאז) וסמרקנד (טורקעסטאן) שבהם יתחנכו בעלי ההשכלה בדת ישראל, תתן אפשרות לאוכלוסיה היהודית בקאווקאז וטורקעסטאן להנצל מחורבן רוחני.

מצב דומה הוא גם יהודי וואלין, שעם־הארצות אצלם היא גדולה ומ״מ יסוד ישיבה אצלם נותנת אפשרות להזריק לתוכם טפות מהרפואה הקדושה.

פרק עח

הישיבה בכותאיס ובשאר ערי גרוזיה (תרצ"א־תרצ"ג)

ישיבות חב"ד התקיימו בעיירות שונות ברחבי רוסיא וגולות ממקום למקום, בעיקר עד שלהי חורף תרצ"א, שאז, לאחר סגירת הישיבה בוויטעבסק, עברו עיקרן לערי גרוזיה וערי הקאווקאז, שם התקיימו במשך שנתיים – עד שלהי חורף תרצ"ג. ברוסיא נשארו, במשך תקופה זו, רק שרידי ישיבות בעיירות שונות – כדלקמן בפרק הבא.

על פתיחת הישיבה בערי גרוזיה בקיץ תרצ"א מספר ה"ר מיכאל רפופורט (יהדות הדממה ע' 283):

בחודש תמוז קיבלנו הוראה לנסוע לבאקו אשר באזרביג'אן, שם נוכל ללמוד תורה במנוחה. הרב אברהם מאיאר (דרייזין) היה אז המנהל וממנו היינו מקבלים את ההוראות.

כאשר הגעתי לשם, עם חברי, מצאנו שם שלשה מחברינו – משה קורולביצר, יוסף גולדברג ומיכאל ליפסקר – אשר יושבים בחצר בית הכנסת, בעת שבית הכנסת עצמו סגור ומסוגר.

התברר, כי אמנם דיברו וסיכמו עם הגבאי אשר יבואו שם ללמוד. אך, כאשר הגיעו לשם הבחורים וראום מעוטרי זקן ופיאות – נרתעו אחורנית והתחרטו, בפחדם, פן יסגרו השלטונות לגמרי את דלתות בית הכנסת.

בקושי נתנו לנו קצת לחם ודג מלוח. מקום לישון לא היה לנו, כי איש לא רצה להכניס אותנו לביתם בגלל פחדם...

באין ברירה, מאחר שלא היה לנו מקום לישון, הלכנו כולנו לתחנת הרכבת, שם נוכל לפחות להניח את ראשנו על הספסלים אשר בתחנה...

מיכאל ליפסקר נסע לכותאיסי לנסות ולמצוא שם מקום מתאים עבורנו. בעיר זו היה כידוע הרה"ח ר' שמואל לויטין, ולאחר עזבו – הביא לשם את הר"[ל] סלאווין. בעיר היה ה„חכם" מיכאל, וכן עוד אברכים גרוזיים, שוחטים, אשר למדו בישיבות חב"ד. מכיון שכך, הוחלט שכולנו ניסע לעיר זו ללמוד.

קשה מאד היה להשיג כרטיסי נסיעה לטיבליסי, ונאלצנו לחכות בתור יממה שלימה עד אשר הצליח מישהו מאתנו להשיג את הכרטיסים הדרושים, ודוקא למחלקה הראשונה!...

כשאר רצינו להתיישב על מקומותינו, בהתאם למסומן בכרטיס, לא נתן לנו המפקח לשבת שם, ובמקומנו הושיב שני פקידי ממשלה בכירים. הוא העביר אותנו לקרון השני, ואמר כי נוכל לשבת במקומות המסומנים – רק לאחר שהשנים יירדו בתחנה אשר בטבליסי.

כאשר ירדנו מהרכבת בטבליסי, נכנסנו לרציף והתיישבנו שם. לא ארכה השעה, ופתאום מתקרבים אלינו שנים מאנשי הנ.ק.וו.ד. אשר החלו לחקור אותנו: מי אתם? מאין באתם? לאן פניכם מועדות ומהי מטרת נסיעתכם לשם?

עניתי להם שיש לי דוד בעיר זו והנני בא אליו לשם הבראה. עזרה לי, לטענתי, העובדה, כי הייתי לבוש היטב, ובקפידה, וגם במזוודה שלי היו בגדים נקיים. חברי ענה לו, כי בורח הוא מעירו אשר באוקראינה מאחר ששורר שם רעב ומחסור גדול, ולאחר שיקנה כאן מזון לאכול, יחזור וישוב לביתו.

לבסוף הגענו לעיר ג[ור]י ושם הכניסו אותנו למאסר. היינו נערים בני חמש־עשרה, ועל אף בקשותינו והפצרותינו לא רצו לתת לנו התפילין שלנו. רק בשעות אחרי הצהרים, נתנו לנו את התפילין.

לאחר מכן חקרו אותנו באם מכירים הננו שני בחורים, שם האחד [קוואש] ושם השני רובינזון (הם נסעו לשם לפנינו). לאחר שענינו מה שענינו – עיכבו אותנו עד ליום ששי. הביאו אותנו אל ראש הנ.ק.וו.ד. אשר מקום מושבו בטבליסי והוא אשר יחליט על גורלנו. הוא חקר ושאל אותנו על מטרת בואנו לכאן, מהיכן הגענו, ועוד שאלות משאלות שונות, ולאחר שענינו לו על שאלותיו – שחרר אותנו.

שוחררנו ביום שבת־קודש, ומיד שמנו פנינו למצוא איזה בית־כנסת. והנה, כאשר נכנסנו בבית־הכנסת – מצאנו שם את שני חברינו אשר הקדימו אותנו!...

התברר, כי השנים לקחו אתם מזוודה ובה ספרים רבים. השוטרים, אשר עקבו כל זמן אחר המבריחים מטבע זר וחפצים אחרים, בראותם את השנים סוחבים מזוודה כבדה, נראה היו בעיניהם כחשודים, ומה גם

הישיבה בכותאיס ובשאר ערי גרוזיה

שהיו לבושים מלבושי חורף – בגלל הקור ששרר במקום יציאתם – וכאן היה חום מחניק מקרני השמש הלוהטים מכיון שכך, חשדו בהם, כי גם אלה בין המבריחים; עצרו אותם לשלשה ימים, ולאחר מכן שחררו אותם.

עברנו כולנו לכותאיסי ושם למדנו כמה שנים. המצב במדינה זו היה גרוע מאד, כי היה רעב גדול ופשוט לא היה לנו כסף לקנות מצרכי אוכל להשיב את נפשנו. אנשי המקום עצמם עזרו לנו מעט מאד . . .

למדנו מספר שנים בכותאיסי. עקב מחלתי, נאלצתי לעזוב את כותאיסי ועברתי לקיוב.

יחד אתו נסע לכותאיס גם אאמו"ר שי', המספר בזכרונותיו:

נסעתי עם חברי מיכאל רפופורט לפערעיאסלאוו ושם התחלנו ללמוד חסידות ועל פסח קבלתי חבילה מצות וגם קבלתי קצת כסף מהרה"ח הרב שליט מבעשענקאוויץ, מסתמא נתנו לו כתובתי. הרה"ג בעל מדות תרומיות הרב יהושע זעליג דיסקין עזר לי. למדנו עד חודש תמוז, אז קבלנו מכתב שנסע לבאקו וגם כסף על הוצאות הדרך.

נסעתי הביתה . . סיכמתי עם מיכאל רפופורט שהוא יבוא לקיוב לשבת י"ב תמוז וגם אני באתי לשבת . . ביום ראשון נסענו כמה ימים ובאנו לבאקו, והרה"ח ר' שמואל [צירקין] השו"ב דבאקו השתדל עבורינו בסידור הגשמי, אבל לא יכולנו להסתדר בלימודים בבאקו ונסענו לכותאיס . . בנסענו על יד תחנה גורע . . באו מנקוו"ד ואסרו אותנו . . התחיל היום לרדת התחיל מיכאל לדפוק בדלת ולצעוק

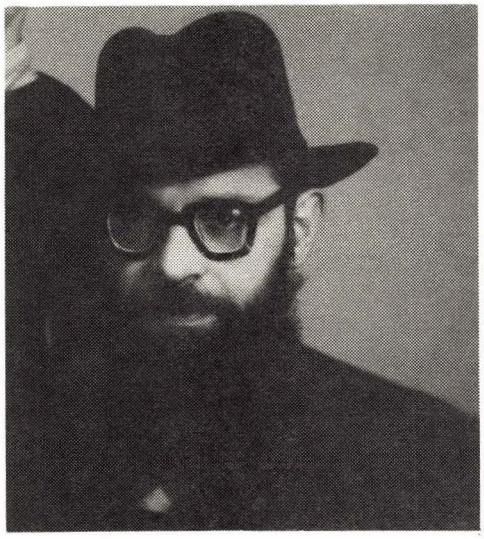

ה"ר מיכאל ליפסקר

ה"ר שניאור זלמן לויטין

„תפילין"! גם אני התחלתי לדפוק בחוזק, עד שבא מנ.ק.וו.ד. . . בסוף נתנו לנו התפילין והתפללנו. . .

ביום ו' באו מהנקוו"ד ושאלו אותנו אם אנו מכירים את אברהם קוואש ואת משה רובינסון, אמרנו לא, אבל ראינו שגם הם נאסרו על ידם.

בסוף בא אותו היהודי שנסע אתנו ולקח אותנו לטיפליס ושם שחררו אותנו . . ביום ראשון נסענו לכותאיס . . גם מיכאל ליפסקער בא לכותאיס והי' משגיח עלינו . . היינו משה רובינסון, אברהם קוואש, יוסף גולדברג ומיכאל רפופורט . . והרב אברהם לוי סלאווין עזר לנו על ההוצאות, אכלנו רק פרוסת לחם. . .

בחורף [תרצ"ב] באו עוד תלמידים שלמה מטוסוב, מאיר זרחי . . באמצע החורף בא אלינו הרה"ח ר' זלמן לויטין ע"ה, הנק' זלמן האריטשער, והתחיל להדריך אותנו וללמוד אתנו חסידות . . וגם באו עוד הרבה תלמידים, משה רקסין מזלאבין, זאב זלמנוב אברהם קיעוומאן ועוד . . גם הרז"ל התחיל לקבל כספים והנהיג הישיבה ברמה. גם באו כמה בחורים גדולים והתישבו בסאצחערי. שם כיהן הרב מרדכי [פרלוב] חרסאנער . . בין הבחורים הגדולים באו לשם היו ר' אבא לוין מראמען ר' אלימלך קפלן גם בנו של הרב רמ"ח ר' דוד [פרלוב] למד אתם.

בינתיים באו כמה משפחות מאנ"ש לכותאיס, משפחת ליפסקער, ונעשה ישוב חב"די ובבית אביו התוועדנו בי"ב תמוז תרצ"ב.

בסוף הקיץ התחילו להגיע שמועות לא רצויות, ונעשה פחדים, ושלח אותנו המשפיע ר' זלמן לעויטין לבאקו אותי ואת שלמה מטוסוב. היינו שם עד יומיים לפני שבת תשובה ולא יכלנו להיות שם . . ובאנו לכותאיס . . הפחדים התגברו, ועל י"ט כסלו שלח

הרז״ל אותי ואת יצחק שטעטין ואת אברהם קיעוומאן ע״ה לקולאש, שם קיבלו אותנו בסבר פנים יפות ולמדנו שם . . עד שבט. בלילה אחת . . הביאו אותנו למעצר . . למחרת שלחונו עם איש מיוחד ונתנו לו כרטיסים בשבילנו ושיובילו אותנו לאוקראינה . . כיון שבאנו לשאראפאן, תחנה שממנה יכולים לנסוע לסאצאחערי, ירדנו מהרכבת והלכנו לקנות כרטיסים לסאצאחערי. פתאום התקרב אלי איש הנקוו״ד של תחנת הרכבת ושאלני לאן אני נוסע, עניתי ברוסית. תיכף אמר לי לעלות לרכבת שהולכת לרוסיא. הוא הי׳ עם רובה בידיו ואני ברחתי ממנו. הוא בעצמו התפעל מזה ואני לא יודע מאיזה כח עשיתי זאת. היה שם גשר עם מדריגות ברזל מצד זה של הרכבת לצד השני, בין דרגה לדרגה הי׳ חלל ושם היה חושך ושכבתי עם הראש על מדריגה אחת והרגלים על מדריגה השניה והגוף באמצע החלל והוא רץ וחיפש ולא מצא אותי. היהודים הגרוזינים שראו כל זה קנו בשבילי הכרטיס לסאצאחערי ובאו אלי ואמרו לי שהוא כבר הלך. נכנסתי לרכבת הם הושיבוני באמצע וישבו מסביב כדי שלא יראוני וככה באנו לסאצאחערי, היינו שם קצת זמן ואח״כ חזרנו לכותאיס. . .

ערב פסח תרצ״ג בכותאיס הרבה מאנ״ש ותלמידי הישיבה נאספו, ובתוכם המנהל והמשגיח והמדריך שלנו הרה״ח ר׳ זלמן לעויטין ע״ה הנקרא זלמן האדיטשער, ומי שנשאר מהתלמידים הי׳ צריך לברוח, אז אני ברחתי לקיעוו.

פרק עט

הנאסרים ושרידי הישיבות (תרצ"ג)

המאסר הנזכר בסוף הפרק הקודם הוא מחמת נסיון בלתי מוצלח של גניבת הגבול, שיסופר עליו לקמן פרק קיג. נאסרו בגללו 23 מאנשי חב"ד, מהם תשעה מתלמידי התמימים. הנאסרים הובאו לכלא בעיר באטום ולאח"ז נשלחו לעבודת פרך.

לאחר מאסר זה ברחו התלמידים הנשארים מערי גרוזיה חזרה לערים שונות ברחבי רוסיא, שבהם התקיימו שרידי הישיבות בשנים תרצ"ג-תרח"צ, כפי שיסופר בפרקים הבאים.

בקיץ תרח"צ שוב גורשו התלמידים או ברחו מעיירות רבות ברחבי רוסיא וחזרו ללמוד בערי גרוזיה, כפי שיסופר להלן פרק צו.

על הנאסרים ומצב שיורי פליטת תומכי תמימים בתחלת קיץ תרצ"ג אנו קוראים באגרת שנכתבה בב' אייר תרצ"ג, ע"י אחד מהנהלת רשת הישיבות, ונשלחה אל כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע לריגא:

ב"ה, ב' אייר,

מצב שיורי פליטת תומכי־תמימים

קיוב: א) אליעזר פינסקי, בן המוהל מאזאריץ, בן 19, כשרונותיו טובים, מתמיד, בכלל אלה אשר לומדים שמה ענינם אך ללמוד אם גמרא או פוסקים ובכלל פרטי סדרם א"י, בלי משגיח. ב) יעקב ש"ץ, מזוויל (נובוגרד־וואלינסק) בן 22. ג) בן ציון ראיזען, מוואלין, בן 23, כשרונותיו של עמקן, יר"ש. ד) נחום וואלאסאוו, מאסקווא, (נכד אברהם אבא) בן 18, כשרונותיו טובים. ה) אברהם זעליג האנזבורג, האדיטש, בן 18, ו) דובער גאלדשמידט, יעקאטערינאסלאוו, (בן השו"ב), שקדן, ז) משה יאטשמעניק, קרעמענטשוג, ח) [מיכאל] קוזנעצאוו, קרעמענטשוג, (בן קלמן) בן 19, ט) מיכאל ראפפארט, פריאסלאוו, בן 17 וטוב באמת. י) זוסמאן טווערסקי, (בן יהודי־טוב) בן 19. בהפוסק הרי"ף [ברשימת המזכיר הר"י פייגין] איתא כתבת של כאו"א, לבד מהאחרון אשר יכול לדרוש ממי בשם, – כי זה לא כבר חזר, שפלפל באיזה מקום אחר.

קורסק: יא) בן ציון קצנלנסון, (בעבר שמו באסוב, בן הגאון ז"ל מגריווא) בן 19, טוב מאד שקדן ועובד. יב) שואל שטיינבאק, פראפאייסק, בן 18, יר"ש, שקדן. ולפלא אשר עה"פ [על הפסח] שעבר לא שלחו עבורו מאומה, כמובן שבכל אופן חלקו יחד, ומ"מ למה חסרו כתבת זו. יג) יוסף ווילענקין, (בן השו"ב זלמן המעיין בספר חותן הנ"ל שי') בן 18, טוב. יד) שלום (אחיו של הנ"ל) בן 15, וכנ"ל.

סנאווסק: טו) אברהם יהושע קוראטין, (בן הר"ר שילם ז"ל) בן 23, בעל כשרון, למדן ושקדן, יר"ש. טז) חיים ליפמאן לעווין, (בן הרב מפעציצא), כשרונותיו טובים, יר"ש.

סט[אראיא] רוסי: יז) ישראל מאיר מוניץ, מעזיבוז, שקדן מאד במס"נ, יר"ש. יח) מיכאל ט[ייטעל]בוים, (בן החזן החסיד ז"ל) כשרונותיו טובים, עובד ושקדן גדול, יר"ש בתכלית, למדן*.

נעווהל: יט) מאיר איטקין, בן 20. כ־כא) שני בני הר"ש [ה"ר דוד וה"ר דובער] ראזענבוים, שוקדים עם אביהם. כב) פייוויש בן ר' פרץ חן, בן 15.

ק[יסלא]בדסק: כג) דובער גארפינקעל, מקורעניץ, (רחוב ריקאוו 4).

פאלטבה: כד) צבי מאלטשיק, (שעדיין בבחי' עיכוב לצאת).

בתפיסה: כה) מיכל פאטשין, בן 20, מפאריטש, למדן ובעל כשרון. כו) מיכל [פיקרסקי] מאייזעלעוו, מפאריטש, בן 22**. כז) אלימלך קאפלאן (בן הרב מאומאן) בן 20, טוב מאד. כח) זלמן לעוויטין, בן 22. (היאך קרא את שמו [בשעת המאסר] עדיין אין ידוע

---

*) למד שם עד שלהי תרצ"ד, שאז נסע משם ללמוד בקורסק, כדלקמן פרק פד.

בשנת תרצ"ו למד בסטאראיא רוסא ה"ר נחום שי' וואלאסאוו עם האחים קצנלנבויגן (ראה אג"ק חי"א אגרת ד'ע, ובהערות שבשוה"ג שם).

על לימודם בסטאראיא רוסא מספר ה"ר יהושע שי' רסקין (קצנלנבויגן) בכפר חב"ד גליון 230. ושם מספר שגם הוא ואחיו, וה"ר מנחם מענדל שי' מרוזוב וה"ר שמשון שי' חריטונוב למדו שם.

**) הוא יחד עם ה"ר אבא שי' לוין דלקמן, כתבו לרבי בשלהי חורף תרצ"ד:

היות שהיינו עד השנה העברה מפועלי תו"ת ובשנה העברה נתפסנו וישבנו תשעה ח[דשים] רצופים עד שריחם ה' עלינו ויצאנו לחיים בזה החורף כידוע בודאי לכ"ק כל הענין. והנה כעת להתעסק בעבודה הקודמת בכאן קשה הדבר מאד מפני דוחק הגשמיות וגם אין מקום ראוי לזה וממש צריך ע"ז מס"נ גדול מפני יתר הטעמים כידוע. ובפרט קשה עלינו הפרידה מחיים ה[...] וע"כ עלה בדעתנו להגיש בקשה על רשיון ל[חו"ל].

ה"ר אבא שי' נסע משם למוסקבה, ובשנה שלאח"ז נאסר שוב, כדלעיל פרק מה. ויחד אתו גם ה"ר שלמה שי' מטוסוב דלקמן.

כי בכלל שטרות לא הי׳ לו, לזאת קרא א״ע ע״ש האחים אשר כאן, אכן בכלל שם משפחתו קרא גם שם כפי שהוא האמת – זה ודאי). כט) יצחק ליפמאן, בן השו״ב ממינסק, בן 20, בעל דעת. ל) שלמה מטותאוו, וויטעבסק, בן 17, בעל כשרון שקדן. לא) אבא לעווין (בן השמש) מראמען, בן 21, (מהותו א״י) בד״כ תמים ויר״ש. לב-לג) שני תלמידים מבוכארא, מענדיל ויוחאי, (שם משפחתם אולי אברר אצל בתהלים סי׳ קוקז).

כפה״נ הנה כל אלה מעיינים בבאטום בתפיסה, וה״י. כפה״נ גם בן מתמיד [– הוא ה״ר אליעזר בה״ר יצחק הורוויץ המתמיד], גם שני רבנים הר[א]״ל סלאווין, והר״מ פערלאוו.

ועוד אשר התפזרו (ודרוש לסדרם, אבל היאך לסדרם ומי יסדרם ה׳ יודע), ה״ה: א) אברהם קיובמאן, (בן הרב מוויעטקע) בן 18, טוב, כעת מעיין בהאמעל***. ב) ישראל לעווין, מליפאוויטש, בן 19, כנ״ל, לע״ע בקיוב. ג) מאיר זרחי בן 18, וכנ״ל, מעיין בביתו – וויטעבסק. ד) משה רובינסאן, מקאראלעוויץ, בן 20, טוב מאד, בביתו. ה) דובער (אחיו של הנ״ל) בן 14, אתו בביתו. (גם זה למד בקוטאיס, וכל אלה אשר נתפזרו ה״ה אלה שעיינו שמה). ו) משה ראקסין מזלאבין, בביתו. בן 18, טוב, (ביתו א״י אם כמקודם או לענינגראד, כי כמדומה לי אשר אביו מעיין שמה או עיין עכ״פ, בד״כ ענין הפאספארטין בל״ג הוא בחומר הרבה מכמו בכאן). ז) יוסף גאלדבערג, מטיראספאל, בן 18. מופלג, כפי הנשמע מעיין בהאדיטש. ח) יצחק שטעטין בן הר״מ, מעיין כאן. ט) דובער גורעוויטש מזלאבין, בן 17. יקר, כאן, כפיה״נ אצל אחיו חתן מקאבעליאק [– הוא ה״ר נחום זלמן שי׳ חתן ה״ר דובער לעווערטאוו קאבליאקער]. י) זאב זלמנוב, (בן שמואל) בן 17. טוב, אצל האב.

קטנים אחדים הסמוכים על שלחן תו״ת, ה״ה: א) בן שב״ט הקטן [ה״ר שלום בנו הקטן של ה״ר שמואל בן טעמא לויטין], בן 10. ב-ג) בני הרב רפאל [הכהן, ה״ר יואל וה״ר צבי הירש], בן 15 ו-16. ד) בן הרב מוויעטקע הנ״ל [ה״ר דובער שי׳ קיבמן] הצעיר בן 12. עיין כאן כעת בגאמעל. ה) יצחק יואל מאסעייעוו, אשר אומרים לי כי לומד את האב שלו.

בהנוגע לבחי׳ הוצאות איתא עוד, אכן אלו פשוט שלומדים כאו״א הרי הוצאה שלו בחודש הוא חמשה רובל, כלומר שני וחצי שקל. והנה להחזיק כעת עתה את אלו שהוא קומץ אחד אפשר ע״י התלבשות, אשר נראה לי שספק גדול אם תהי׳ כאן. ולאידך גיסא נראה לי אשר לדוגמת בחי׳ הרי״ף [המזכיר ה״ר יחזקאל פייגין] שאם לא יתנהג במכתב בבחי׳ התפשטות כלומר בלי כל לבוש והעיקר תשובות לכ״א בזמן מן הזמנים על המכתבים שלו אשר בו יפן לכ״ק אד״ש ובאופן מסודר לא בדרך התעוררות לשעה יפרנסום ע״י הגאון הט״ס [הי״ע = ה״ר יהודה עבער] וירגישו אשר חושבים אודותם לסדרם אחד אחד. ובעזה״י אולי תגיע בק׳ כ״ק אדמו״ר שליט״א אפשריות ע״ז הן בענין הכסף של בחי׳ מטו״מ הן בענין הורמנא על זה [הן כרטיס הנסיעה והן הוצאות הפספורט], יתקיימו בעזה״י. וכאן אינני רואה כעת לאחז [מבטח], אשר גם בהיות מעיין (ראזין) הש״ך [ד״ר יוסף הכהן] כך וכך כסף, ולו גם אפשר לפעול זה הרי טוב יותר לפעול שיפלפל בריגא.

כעת ע״ע תו״ת בבחי׳ בעל חוב ערך עשרה אלף, הנה זה היינו סוף כל סוף מפלפלים כאן, וזהו דרך ומבוא לסוגיא, ואם באופן אחר הנה לבד זאת שענין באטום כו׳ כנ״ל לבד זאת אדאזיל הכא והכא כושל כח הסבל של התלמידים, או איזה חלק כסף נדרש גם כאן, והנראה לפע״ד כתבתי.

וע״ד יודא קלאק. הנה פ״פ מקומי השיג אכן חוה״פ שמוהו אותו ואשתו בתפיסה, הי״ו.

***) משם כותב לרבי בקיץ תרצ״ד:

גם באתי להודיע שהנני עוסק במלאכת הק׳ ומקום קביעותי ע״פ רוב בעיר אבי וחבר כמעט אין לי רק בש״ק אני עוסק בדא״ח בחברותא עם בן צבי מקלימאוויטש [ה״ר חיים הלל אזימוב], עם אבי שי׳ [ה״ר דוד קיובמן מהורודוק], ולבד זה כמעט אין לי חבר בנגלה ובדא״ח, וכמעט הוא דבר שא״א להיות בעירי עם חבר מצד כמה טעמים שא״א לפורטם.

באותה שעה עבר ללמוד במאלאחאווקא, כדלקמן פרק פב.

פרק פ

הישיבה בקיוב (תרפ"ט־תרצ"ד)

בקיוב נוסדה המחלקה בחורף תרפ"ט, כשנסגרה הישיבה בנעויל ואחת מהכתות עברה משם לקיוב, כנזכר לעיל פרק סח. על העברה זו מסופר בס' זכרון לה"ר בנימין שי' גורודצקי (ע' 35). מחלקה זו התקיימה עד תחלת חורף תרצ"ד.

בקיץ תרצ"א שהה אאמו"ר שי' ימים אחדים בישיבה זו ומספר על כך בזכרונותיו:

נסעתי לקיוב. סכמתי עם מיכאל רפופורט שהוא יבוא לקיוב לשבת י"ב תמוז וגם אני באתי לשבת. שם היתה ישיבת תו"ת של בחורים גדולים והמשפיע הי' הרה"ח ר' בנימין [ליפמן] ממינסק, שאח"כ נעשה גיסו של מיכאל רפופורט. הוא התוועד בשבת י"ב תמוז בהתלהבות. ביום ראשון נסענו כמה ימים ובאנו לבאקו.

רשימת עשרת התלמידים שלמדו בה בתחלת קיץ תרצ"ג מועתקת לעיל בפרק שלפנ"ז.

הגיעה לידינו גם אגרת שכתב ה"ר בנימין ליפמן הנ"ל מקיוב באייר תרצ"ג:

עתה יש לי לדבר עם כבודו גין הפועלים הנמצאי' פה. עשרה אחים אנחנו עובדים עבודתינו לפי סדר הנהוג מקדם. ביניהם יש בעלי כשרונות, לולי רוח הזמן עלו בטח מעלה בנגלה ובדא"ח, אך רוח הסוער מסביב מונע בעדם ללכת הלאה. ועוד להיפך פועל בהם רפיון ידים ושפלות רוח.

בהמשך אותה אגרת כותב גם בקשר לתמיכה הנשלחת להם ע"י רבנו:

הנשלח ע"ש יחיאל ראפאפארט וע"ש מיכאל קוזנעצאוו וגם החבילה מקד"פ [מקמחא דפסחא] הנשלחת על שמי נתקבל ויותר מזה לא קבלנו, ופלא קצת כי לפי רשימת כבודו לנו לקבל הרבה יותר, ומה שכבודו תמה על אדרעסות שכתבתי בשינוי, הדבר פשוט כי הם שלחו אדרעסות על הטארגסין ע"כ הקפידו שיהי' ע"ש התלמידים כי הבע"ב אינם חפצים להטריד עצמם ללכת לקבל, משא"כ החבילה שאין בזה טרדא לקבל, ולכן אין נפ"מ אם יהי' ע"ש הבע"ב. הננו מצפים לקבל עוד חבילות או עזר ע"י טארגסין, כי רשימת כבודו אצלינו בתקפה עומדת. אבל אם רק נמסרה הרשימה אבל באמת לא שלחו ע"ז הנני כופל בקשתי לתמכני בשתי ידים כי נצרכים אנו לתמיכה הגונה, ומספק הנני רושם פה איזה אדרעסות:

1) סטאלינקא, סאווסקאיא 13/1 נ. וואלאסאוו.
2) סטאלינקא, ב. וואסילקאווסק. 24/1 ב. ראיזען.
3) סטאלינקא. ב. וואסילקאווסק. 30/14 יעקב שאץ.
4) סאלאמענקא אוריצקאיאי 16/10 ל. פינסקי.

אחר דבריו בא להשלים תלמיד נוסף מקיוב, בלי הזכרת שמו:

ח' שקלים קבלנו ועוד ב' שקלים ולא יותר עד עתה. ועל שאר בני אחיכם אשר כתבתם עוד לא נתקבלו מאומה. גם מהחבילות אשר כתבתם לא נתקבלו, ועתה באנו להודיעכם ממצבינו אשר העת אצלנו דחוקה עד למאד. גם באנו להודיעכם את האדרעסות של בני אחיכם אשר אליהם תוכלו לשלוח. האדרעסות אשר כתב לכם בנימין באלו הימים הם מדוייקים ועתה אודעכם עוד.

קיוב, סטאלינקא פראמעטאווסקאיא 15 קוו. 1 משה יאצימעניק אם שלחתם על הראשונים ג"כ נקבל.

אדרעס למכתבים: קיוב סטאלינקא ב. וואסילקאווסקי 30 קוו. 4 אי. בלאחו רליא שאצו.

במענה לשתי אגרות אלו כתב רבנו אל מזכירו: „צריכים לעשות רשימה פרטית".

בשנת תרצ"ב בא לקיוב ה"ר משה אהרן שי' גייסינסקי. הוא הי' צעיר מדאי כדי ללמוד בישיבה, שאלי' נתקבל לאחר משך זמן. ועל כך מספר בזכרונותיו:

זמן קצר אחרי בואנו מעיירתנו פערעיאסלאוו לגור בקיוב, בשנת תרצ"ב, מצאנו דירה באיזור העיר הנקרא דימייעווקא.

כשנכנסתי בפעם הראשונה להתפלל בביהכ"נ דשם, נתקלו עיני במראה שהי' בו אצלי משום חידוש: בחורים צעירים, ששער זקנם אך החל לצמוח – או בגיל מבוגר יותר קצת – ואינם נוגעים בזקנם במספרים (רגיל הייתי לראות מעוטרי־זקן רק אברכים ששער זקנם כבר נתמלא). חיש מהר נודע לי שאלו הם בחורי „ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש", שקיימת במחתרת, שלומדים „גגלה" וחסידות מתוך פחד של סכנת מאסר ומתוך עוני ודוחק גדול, עד כדי חוסר לחם ממש (למען האמת יש לרשום כאן שהיו זמנים שכ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע זי"ע הי' שולח מאטוואצק – פולין – סכום מסוים של זהובים (זלאטעס) לכל תלמיד שבדימייעווקא, והיו קונים במחירם לחם וכו'

בחנויות מיוחדים, שהיו ידועות בשם „טארגסין" – אך זה הי' רק מזמן לזמן, ואח"כ כשהחמיר המצב הפוליטי – נפסק הדבר לגמרי).

ואלה שמות הבחורים־התלמידים, לפי זכרוני (ע"פ סדר הא"ב): 1) אברהם זעליג גאנזבורג, מהאדיטש. 2) אליעזר ע"ה פינסקי (לייזער אזאריצער). 3) בנציון הכהן ע"ה, הי"ד. 4) בערל ע"ה גולדשמיד, מיעקאטערינאסלאוו – היא דניעפראפעטראווסק. 5) יחיאל מיכל ראפאפארט (מיכל פערעיאסלאווער). 6) יעקב שיחי' גאנזבורג, מהאדיטש (בעת שו"ב בעיר מילאן, איטאליא). 7) יעקב שץ. 8) ישראל יהודא שיחי' לעווין (ישראל ליפאוויצער, בעת בארה"ק ת"ו). 9) מיכל קוזניצאוו, מקרעמענטשוג. 10) משה יאטשמעניק, מיעקאטערינאסלאוו. 11) נחום שיחי' וואלאסאוו (בעת בברוקלין).

אע"פ שלסיבת גילי הצעיר לא נתקבלתי בישיבה ההיא, מ"מ הייתי בא בכל עת מצוא ללמוד שם ב„ישיבה" – כלומר: בביהכ"נ – . . . במשך זמן מסוים הי' ה„מגיד שעור" אצלם (בגפ"ת), הרב הגאון וכו' וכו' מוהר"ר ארי' ליב ז"ל קפלן, המפורסם בשם „הרב מקסברוב" (דער קסאַווּאַראָווער רב, והוא הוא אביהם של האחים התמימים: הרה"ג והרה"ח וכו' ר' חיים שרגא אלימלך (מֶלַך) (שי') [ע"ה] קפלן, הי' ר"מ בישיבת תו"ת בלוד, ארה"ק ת"ו, ו[יבדלח"ט] אחיו הרה"ח וכו' הר"ר משה בנימין שיחי' קפלן, כעת בברוקלין) . . .

בשנת תרצ"ד באה פתאום שלטונות המקום לתפוס את הבחורים ולאסרם על „חטאם" הגדול של לימוד התורה, אולם בדרך נס עלה בידם להמלט, בקפצם החוצה דרך החלון שב„עזרת הנשים" – שבדיוטה השני' – ורק אבי מורי ז"ל, שנמצא שם באותה שעה – נאסר. הוא טען שאינו ממנהלי הישיבה, ואין־צריך־לומר שאינו מתלמידי', ואחרי ימים אחדים שחררוהו בעזהשי"ת . . .

כתוצאה מן המאורע הזה סגרו השלטונות את דלתות ביהכנ"ס בו למדו הבחורים, וחתמה עליהן בחותם של צרי – והישיבה בדימייעווקא חוסלה.

על המאסר בקיוב מספר אאמו"ר שי' בזכרונותיו:

בחדש תשרי תרצ"ד בחג הסכות בא אלינו [לקיוב] מזיטאמיר הקרוב לקיוב הרה"ח הרה"ת הר"ר מרדכי ליזר . . . והתועד אתנו באופן של מס"נ . . . אחרי שמח"ת ושבת בראשית התחלנו ללמוד ולשמור הסדר, למדנו למעלה בבית הכנסת בעזרת נשים ושם ג"כ התחנכו על ידינו שני נערים צעירים מאתנו מר משה קפלאן ומר משה אהרן גייסינסקי . . . פתאום בעסקינו בלימוד נכנסו שני גברים . . . אמרו לנו שאנחנו אסורים . . . ברחתי, אבל אני ברחתי לבד, אבל המזודה שלי, ובה היו כל התעודות והניירות . . . הכל הי' מונח . . . יעצוני לברוח עם ספינה ההולכת על הנהר דניעפר מקיוב לצ'ערניגאוו. ביום ששי לפנות ערב קניתי כרטיס ועליתי על האני' . . . ביום א' באתי לצ'רניגאוו . . .

ובספר יהודים ויהדות בברית המועצות (ע' 135):

בקיוב נמצאו כ־20 תלמיד עד שנת 1934, הישיבה נמצאה בבית ששימש בית מלאכה לייצור ארגזים (של שומרי שבת). לשם הסוואה היו גם התלמידים עוסקים שעה קלה במלאכה זו.

לאחר סגירת הישיבה נשאר בקיוב רק אחד מהתלמידים, ה"ר מיכאל קוזניצאוו, הכותב אל רבנו בשלהי החורף:

הנני א' משיירי הפוע[לים] דתו"ת שעבדו מלפנים בעבודת הקודש פה קיוב, ומשעת החירום ואילך שהפוע' הוכרחו להתפזר במקומות שונות ואני נשארתי כשה נדחה מעדר ואין לי מקום להסתפח להם. כל החורף העבר עבדתי פה קיוב חצי לה' וחצי לכם, ועל להבא אין לי החשק להיות במצב כזה כי אינני מוצא שום תועלת בזה.

* * *

על קבוצה שלמדה בקיוב בקיץ תרצ"ז ובשנת תרח"צ מספר ה"ר מיכאל רפופורט (יהדות הדממה ע' 290):

כאן, בקיוב, הצטרפתי אל עשרת הבחורים שלמדו שם בתנאי מחתרת. בבית הכנסת לא יכולנו ללמוד, ורק להתפלל הורשה לנו. גבאי ביהכ"נ ממש התחנן בפני: אנא, רחם עלי ואל תבוא כאן ללמוד, כי מוכרח הנני לספר על מי שבא לכאן ללמוד, וביחוד על צעיר בגילך! ביום שבת־קודש הי' מנין בבית שלנו והתפללנו שם. גם התוועדויות שונות היו בביתנו.

אך במקום אחר נקראת קבוצה זו, בפיו של ה"ר מיכאל הנ"ל, בשם „חפארת בחורים", שבדרך כלל כללה אברכים או בחורים עובדים, שבסוף היום נאספים ללמוד, כנ"ל פרק ט. ואפשר שגם כאן הכוונה לכעין זה.

פרק פא

הישיבה בטשערניגאוו (תרצ"ד־תרצ"ה)

קבוצה קטנה למדה בטשערניגאוו בשנים תרצ"ד־ה. היא התחילה בבואו של אאמו"ר שי' לשם בתחלת חורף תרצ"ד, לאחר המאסר בקיוב, כמסופר בפרק שלפנ"ז. ועל ההמשך מספר אאמו"ר שי' בזכרונותיו:

בעוד כמה ימים באו לצערניגאוו חברי ר' משה יאצמעניק ור' יעקב גאנזבורג. הרה"ג דון יחי' התחיל ללמוד אתנו שיעור... ככה נמשך עד י' כסלו... לבסוף השגתי איזה תעודת לידה על שמי... ותיכף נסעתי למוסקווה.

השנים האחרים נשארו ללמוד שם במשך שנת תרצ"ד ותרצ"ה. וה"ר יהודה ליב דון יחייא אב"ד דטשערניגאוו המשיך ללמוד אתם. בקיץ תרצ"ד כותבים שניהם יחד אל הרבי על ההשתדלות לצאת את רוסיא:

אחרי שזכינו לע"ע לעסוק בעבודת ה' ולהיות לסניף תלמידיכם תמימים, נרהיב עוז לבקש עצה אם נכון הדבר לעסוק אודות העתקה לריגא ולהגיש בפשוטים [מעות רוסיא. ראה לקמן פק"ג־ד], וגם אם להגיש בעיה"ב [בעיר הבירה, מוסקבה] או במחנינו צערניגאוו.

אביו של ה"ר משה יאצמעניק, ה"ר נחמיה, התעניין אצל הרב דון יחייא אודות מצב בנו. במענה הרב דון יחייא, מט"ו אייר תרצ"ד, נאמר בין השאר:

בנו לומד פה בשקידה ועובד ד' באמונה. בימי החורף למדתי עמו איזה שעות ביום. כעת אין לי פנאי, אך כאשר אתפנה בע"ה אלמוד עמו עוד. בודאי יש לקיים דברי אדמו"ר שילמוד איזה מלאכה, אך אין למהר בזה. לדעתי לא יהי' נגד דעת אדמו"ר שליט"א אם ילמוד פה עוד איזה חדשים, לפחות כשני חדשים ויתחזק עוד בתורתו ועבודתו ובאמונת ד'.

ובח"י טבת תרצ"ה כותב ה"ר אברהם קיבמן (שלמד אז במאלאחאווקא):

אין אני יודע אם ליסע... לצערניג' עם עוד אחד, ששם לע"ע ב'.

מסתבר שהכוונה היא לשנים הנ"ל; אך אפשר גם שאחד מהם היה ה"ר ישראל דוב גייסינסקי, הכותב אל הרבי בפ' חוקת תרצ"ה:

אני בחור ישראל דוב בן שרה. בן כ' שנה אנכי, עוסק בעבודת ד' פה טשערניהאוו.

בכל אופן מסתבר, שזה האחרון לא למד שם זמן ארוך, שידוע לנו ממקור אחר שבאותה שנה למד בברדיטשוב, כלדקמן פרק פו.

פרק פב

הישיבה במאלאחאווקא (תרצ"ד־תרצ"ה)

מאלאחאווקא היא נאות דשא הסמוכה למוסקבה ובשנים האלה הי' שם ישוב חב"די גדול. בשנת תרצ"ד, לאחר המאסרים בגרוזי' ובקיוב באו לשם כמה בחורים ללמד ולהסתופף בין החסידים.

היו שם קשיים מיוחדים, מחמת האיסור לגור במוסקבה בלי רשיון מיוחד, שאותו ניתן היה לקבל רק אחר שהראה האדם שיש לו עבודה קבועה. תלמידים אלו הוצרכו לצייד עצמם בניירות עבודה, להשיג רשיון ישיבה במוסקבה, מקום לינה, והמבוגרים גם בפטור מעבודת הצבא. מזמן לזמן היתה המשטרה מוצאת בחורים בביהכ"נ, אוסרת אותם ומשחררת אותם – רק אחר מתן חתימה שיסעו מיד ממוסקבה. בין מאסר למאסר היו ממשיכים ללמוד.

אחד מהתלמידים הראשונים שבאו ללמוד במאלא־חאווקא היה אאמו"ר, שבא לשם באמצע חורף תרצ"ד, כנ"ל בפרק הקודם. בתחלת הקיץ כותב לרבי:

עבדתי בעיר קיוב עבודתי ועכשיו אני עובד פה. בעיר הרחוקה ממאסקווא מאה פרסאות קבלתי פאס על שלשה חדשים, ואחר השלשה חדשים האריכו אותו על עוד שלשה חדשים ואחר כך צריכים להחליפו על שלשה שנים, וצריך לעשות איזו עבודה, ואין לי שום עבודה להראות. השי"ת יחוס ויעזור לי שיתנו לי פאס על שלשה שנים.

במשך השנה נאספו לשם עד ששה תלמידים. על כך כותב ה"ר אברהם קיבמן (שלמד עד עתה בעירו הומיל, כנ"ל פרק עט) בשלהי קיץ תרצ"ד:

אני נמצא עכשיו בעיר שיש שם ד' פועלים שעוסקים במלאכתי ואחד יבא בקרב הימים ואני אהי' ששי אז ואין אני יודע אם אשאר בעיר הנ"ל או אסע לעירי. בעירי כמעט שאין לי חבר וסביבה, רק אבי שי', ובעיר הנ"ל [מאסקווא] יש ב' הדברים. אני נמצא בעיר זו לערך כחדש ימים.

ובח"י טבת תרצ"ה כותב שוב:

אני (לע"ע) נמצא אצל מאסקווא, והמעלה ראשונה היא ששם ובמאסקווא יש הרבה מאנ"ש, וממילא התוועדות מצוי' שם וידיעות ג"כ יודעים שם יותר מבמקום אחר, וגם אני עוסק במלאכתי עם בן משולם [ה"ר אברהם יהושע קוראטין] בנג[לה] ולפעמים בנסת[ר] ג"כ.

בכלל לע"ע בהארטעל [אגודה שתופית, רמז למחלקת תומכי תמימים] שלנו יש ה' קבועים, מלבד שמצוי שם אורחים. רק החסרון הוא לכאורה מה שדירה קבועה אין לי וממילא הסדר אינו כתיקונו.

ובזכרונותיו של אאמו"ר שי':

למדנו שם משך זמן . . . עברתי לאילינקא שם הי' בית שבה הי' נמצא ה"ר מאיר שי' אבצן וה"ר מאיר זרחי ע"ה ושם למדנו ובערב היינו נוסעים למאלאחאווקא אל המשפיע הרה"ח ר' שלמה חיים קסלמן מפולוצק ולמד אתנו ההמשך עת"ר . . . בסוף עברתי להמצא בביהכ"נ מאלאחאווקא וגם ללון שם . . . למד אתנו הרה"ג הרה"ח ר' רפאל הכהן מנעויל, אני, ה"ר מאיר זרחי ז"ל, ה"ר שלמה שי' מטוסוב, ה"ר מיכל מקרעמענטשוק [קוזניצאוו], ה"ר חיים ליפא שי' לוין, ה"ר אברהם יהושע [קוראטין] בנו של ה"ר שילם ז"ל, קצת זמן גם ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים, ה"ר יוסף שי' ווילנקין, ה"ר דובער שי' גורוויץ, וגם להרה"ג הרה"ח ר' רפאל כהן הי' בן מצוין שמו הירשל כהן, ה"ר בנימין שי' לויטין, ה"ר אברהם קיבמן, ה"ר מנדל שי' מרוזוב ועוד. הי' כאלו שהי' קבועים כנ"ל והיו שבאו זמנית. פעם למד אתנו מאמר הרה"ח ר' אלחנן מרוזוב ובכלל למד אתנו ה"ר ר' פנחס שרייבר (ראקשיקער) המשך תרס"ו . . . ככה נמשך עד חורף תרצ"ה ב"ה בהצלחה בלימוד נגלה וחסידות והתוועדויות . . .

בא' הלילות באו בלילה מהבולשת אל הבית שהי' בית מלוננו . . . ואסרו אותנו שנינו [אני והרה"ח אברהם ע"ה קיבמן] כי לא היינו רשומים בתוך המאה קילומטר של מוסקווה . . . לאחר כמה ימים לקחונו לאיזה חדר וחתמנו שאם ימצאו אותנו עוד הפעם נחרץ המשפט שלנו לשלוח לשנתיים, ושחררו אותנו אבל כבר לא יכולנו ללון יותר באותו הבית . . .

אחר פסח התחלתי עוד הפעם ללון בבית כנסת במלחבקא ביחד עם הב' הת' שמשון חריטאנאוו. באיזה לילה באמצע הלילה שמענו קולות ונקישות בהחלונות . . . לקחו אותנו להמועצה . . . חזרתי מהמשטרה . . . הייתי קצת זמן במוסקבה . . . רשמו אותי . . . הגיע זמן ההתייצבות בי"א תשרי תרצ"ו.

בשאלון ספר החסידים רושמים את מוסקבה (מאלאחאווקא) כמקום לימודם גם ה"ר מאיר איטקין, ה"ר אלכסנדר זיסקינד בונין, ה"ר ישראל איזראעליט (ישראלי) וה"ר יחיאל מיכל פיקרסקי.

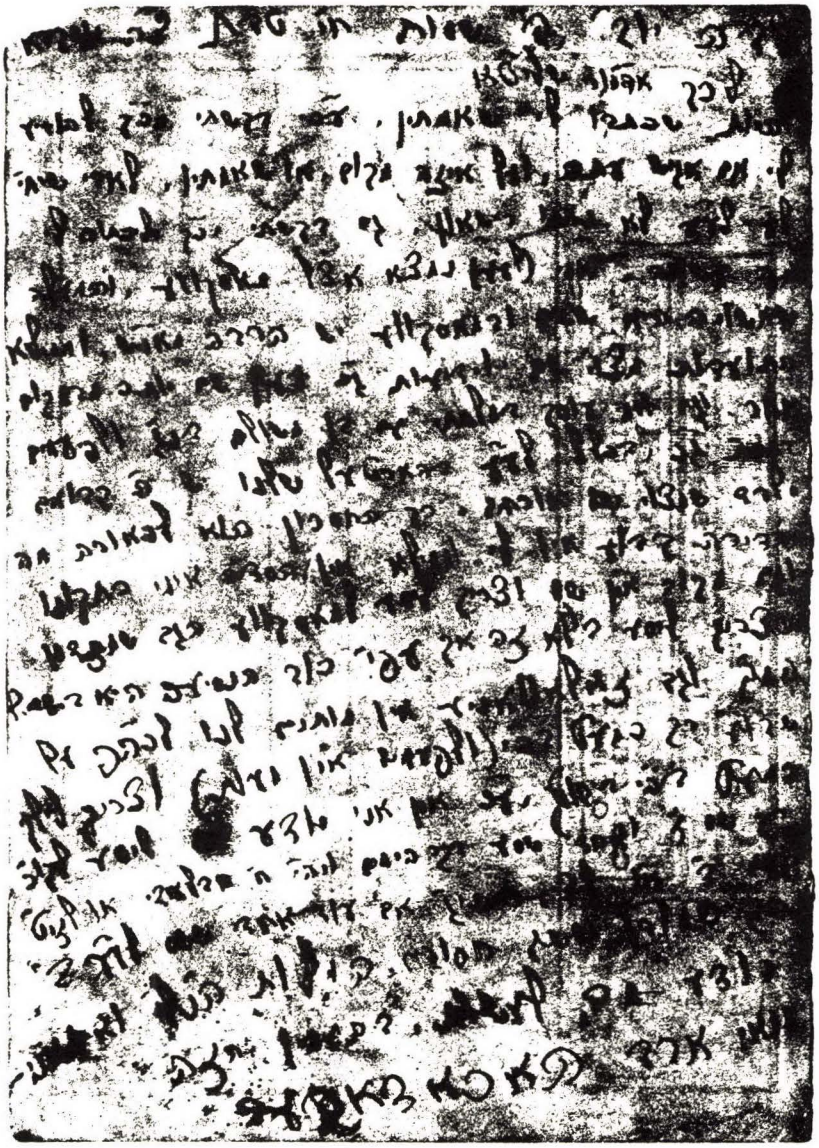

אגרת ה״ר אברהם קיובמן, על הישיבה במאלאחאווקא

פרק פג

הישיבה בנובוזיבקוב (תרצ"א־תרצ"ד)

קבוצה קטנה למדה בנובוזיבקוב מתחלת קיץ תרצ"א עד שלהי קיץ תרצ"ב, עלי' מספר ה"ר דוד אוקינוב (אחר סיפור המאסר במחלקה שביעקאטרינוסלב בחדש שבט תר"צ, דלעיל פרק עד):

התפזרנו שניים שניים. הייתי בראמען, אח"כ נסעתי לנובוזיבקוב לעירו של הרב זוין שם ישבנו כשנה וחצי עד ר"ה תרצ"ג.

קבוצה נוספת למדה בנובוזיבקוב מקיץ תרצ"ג עד תחלת קיץ תרצ"ד, עלי' מספר ה"ר יוסף גולדברג:

כשברחנו מכותאיס בתחלת קיץ תרצ"ג נדדתי ממקום למקום לחפש מקום קליטה חדש. בסוף הסתדרנו בנובוזיבקוב. למדנו שם ארבעה תלמידים: ה"ר משה קאראלעוויצער (רובינסון) ויבדלח"ט ה"ר דובער גורעוויץ ה"ר יצחק שטעטין ואני. רב העיר הי' ה"ר שלמה יוסף זוין. למדנו שם קרוב לשנה – עד ל"ג בעומר תרצ"ד, ואז עברנו לקאראלעוויץ ולמדנו שם עד אמצע חורף תרצ"ו (כדלקמן פרק צ).

ארבעה תלמידים אלו בנובוזיבקוב נזכרים באגרת ה"ר שלמה יוסף זוין מג' משפטים תרצ"ד, בקשר למשלוח מעות חטים:

ארבעה מתו"ת דהאידנא נמצאי' בכאן, ולמה יגרעו?

פרק פד

הישיבה בקורסק (תרצ"ג־ת"ש)

לפי ערך שאר הישיבות שבאותה תקופה ברוסיא התקיימה ישיבה זו תקופה ארוכה ביותר – לפחות שמונה שנים. כבר בב' אייר תרצ"ג נזכרת ישיבה זו ברשימה המועתקת לעיל פרק עט. ישיבה זו התקיימה עד קיץ ת"ש.

ברשימה הנ"ל מנויים ארבעה תלמידים הלומדים בקורסק: א) ה"ר בנציון קצנלנסון. ב) ה"ר שאול שטיינבאק. ג) ה"ר יוסף שי' ווילנקין. ד) ה"ר שלום שי' ווילנקין.

בתחלת חורף תרצ"ד למד בקורסק גם ה"ר יעקב דוב גולדשמיד. הישיבה בקורסק עדיין לא היתה מסודרת באותה שעה, וכיון שבאותה שעה נפתחה מחלקה נוספת בזיטאמיר (כדלקמן פרק שלאח"ז), שאל אצל הרבי, בפ' ויחי, אם יסע גם הוא לשם, והיה המענה „יסע הצלחה לזיטאמיר". בינתיים השתנה המצב וביום ב' תצוה שואל שוב:

עכשיו מפני כמה טעמים איני חפץ בפני עצמי ליסע לשם, ראשית ב"ה פה המצב הרוחני נתעלה מכמו קודם, באופן אם היה בעת ששאלתי כמו עכשיו לא הייתי שואל בשום אופן, ושם המצב הגו"ר לא טוב, וגם כתבו לי בכלל שאין להם מקום שיסעו אצלם, ומפני זה באתי עוד הפעם לבקש מכ"ק רשיון לישאר פה.

ועל כך השיבו רבנו (אג"ק חי"א ד'שדמ): „ישאר בקורסק".

המצב אמנם נשתנה לטוב, כפי שאנו קוראים באגרת ה"ר משה מלכין מיעקאטרינאסלאוו, שנקרא באותה שעה דניעפרא־פעטראוווסק. בעיר זו גר גם ה"ר שניאור זלמן ווילנקין, שבניו ה"ר יוסף וה"ר שלום שיחיו למדו באותה שעה בקורסק. לחג הפסח נסעו לבית הוריהם, שעל כך כותב ה"ר משה מלכין:

אבשר את כ"ק אשר בניכם תלמידיכם התמימים אשר בקורסק, בני ר"ז שו"ב מחנינו דנעפרא־פיעטראוווסק, היו על חג הפסח. ואף כי דירתם רחוקה ממני, לא מנעתי את עצמי לילך להשתעשע אתם ד' פעמים. תורתם ועבודתם להפליא. יתן ה' כן ירבו.

על מצב הישיבה בחורף תרצ"ד מספר ה"ר שאול שטיינבאק באגרת ו' שמות:

כפי שפה עובדים ו' פועלים עבודת הקדש [לימוד התורה], בסדר נכון כמקדם, ח' שעות נגלה וד' ש' דא"ח, כידוע לכבודו, ומצבינו הגשמי בדרגא התחתונה, ואנו סובלים חרפת רעב בפועל ממש, ה' ירחם, וע"כ באתי לבקש מכבודו בבקשה כפולה ומכופלת שישתדל עבורינו בכל האפשרות וישלח ממוצעים [מעות לאש"ל התלמידים].

באגרת נפרדת, שכתב כשבוע לפנ"כ, מסר את הכתובת למשלוח עזר. אותה אגרת לא הגיעה לידינו, אך באור ליום ב' פ' שמות מודיע ה"ר יוסף שי' ווילנקין:

מסתמא גם קבלו אדרעס ששלח שאול לשלוח עזר, והוא מוסכם מכולנו, ונבקש לכבודם שישתדלו נא לשלוח לנו, כי צריכים אנו ביותר. וגם נוסף עובד אחד מקיעוו, כי נחלו העובדים ר"ל וד"ל. השי"ת ישמרינו מכל רע ח"ו.

באותה שעה סגרה המשטרה את הישיבה בקיוב והתלמידים ברחו והתפזרו למקומות שונים, כמסופר לעיל פרק פ, וע"ז כותב כאן „נוסף עובד אחד מקיעוו כי נחלו העובדים ר"ל".

שמות התלמידים לא נמסרו לא כאן ולא כאן, אך בס' „זכרון" לה"ר בנימין שי' גורודצקי (ע' 61) מונה גם את התלמידים: ה"ר דובער גולדשמיד וה"ר אלימלך קפלן. ובלוח התיקון שם מוסיף את ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים. ועליהם יש להוסיף גם את ה"ר מיכאל רפופורט (כמסופר ביהדות הדממה ע' 288) ואת ה"ר שמעון שטילרמן.

בס"ה יש לנו כאן תשעה תלמידים, אך לא כולם באו בשנת תרצ"ד; בח"י טבת תרצ"ה כותב ה"ר אברהם קיבמן, שלמד באותה שעה במאלאחאווקא שבמוסקבה:

אין אני יודע אם ליסע לקור[סק], רק שם ז', ואחד נוסע בקר[ב] הימים ויהי' ח' מבלעדי.

ומהקשר שלהם עם כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, שהי' באותה שעה בווארשא, הגיעה לידינו אגרת שנכתבה אליהם בשלהי אייר תרצ"ד (אג"ק חי"א ג'תתקצז):

קרוביי היקרים שי'

הנני חפץ לידע לעתים קרובים משלומכם הטוב, והי' כאשר יכתוב א' מכם אלי יזכיר גם משלום השאר שי'. והשי"ת יעזור לכאו"א מכם שי' בהמצטרך לו בגו"ר, ועסקו בעבודתכם [היא לימוד התורה] בהצלחה גדולה ובפרנסה מרובה.

אגרת זו הגיעה לידינו רשומה בגוכתי"ק – על גליון

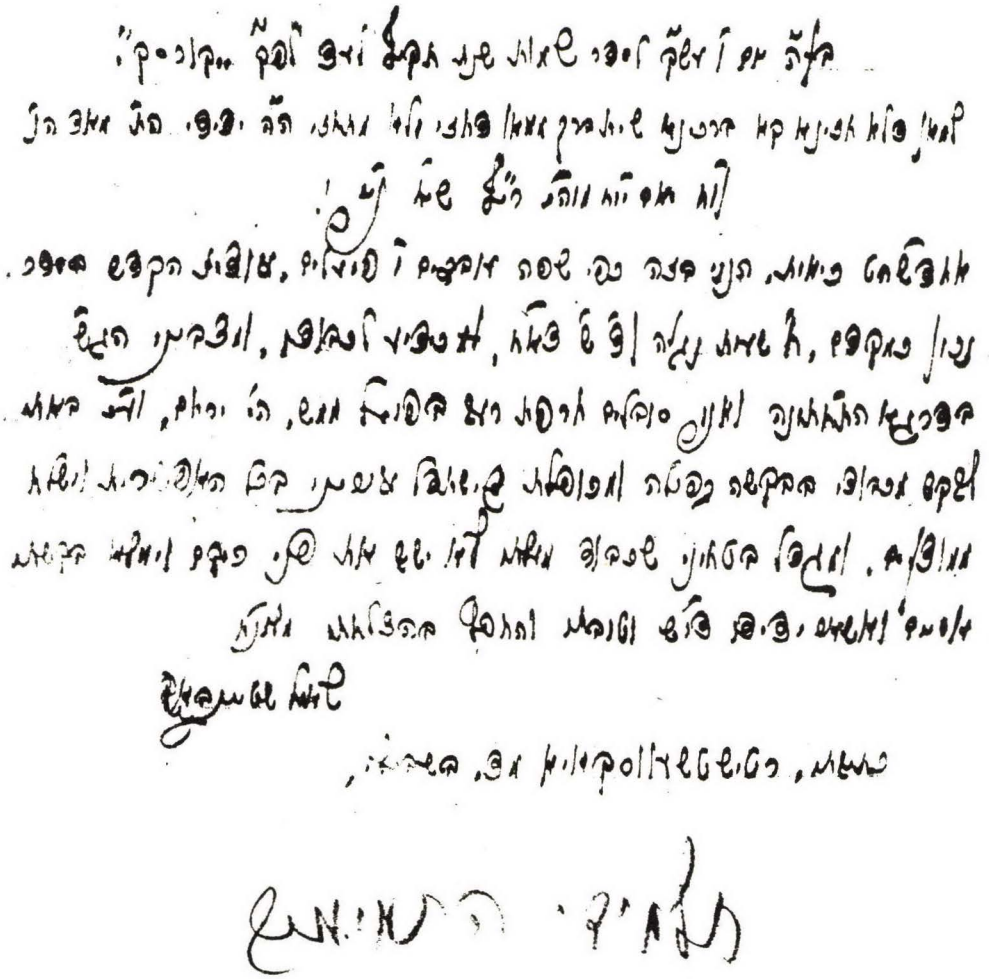

אגרת ה״ר שאול שטיינבאק, על הישיבה בקורסק בשוה״ג ע״י המזכירות ״תלמידי התמימים״

מכתבים לרוסיא, שבשוה״ג הוסיף לרשום למזכירו: „אם לא שלחו לו [– עזר עבור אש״ל התלמידים] יגיד לי ואשלח מה״.

מחלקה זו, במילואה – פחות או יותר, התקיימה עד אלול תרצ״ה, שאז נפתחה מחלקה חדשה למבוגרים בווארניז׳, אלי׳ נסעו ה״ר מיכאל שי׳ טייטלבוים, ה״ר שלום שי׳ ווילנקין וה״ר שאול שטיינבאק. על העברתם לווארניז׳ מסופר בס׳ „זכרון״ לה״ר בנימין שי׳ גורודצקי (ע׳ 61), שגם הוא ברח אז מקורסק לווארניז׳.

בקורסק נשארו רק ארבעה: ה״ר מיכאל רפופורט, ה״ר יוסף שי׳ ווילנקין ה״ר שמעון שטילרמן וה״ר יעקב דובער גולדשמיד.

למחרת יוהכ״פ תרצ״ו נקראו שלשה הראשונים להתייצב לצבא, הם נשאלו שאלות רבות – על מקום עבדתם ועבודת ההורים ומצבם, הם הוכרחו להכחיד כמה דברים וחתמו ע״ז. כעבור ימים מועטים נקראו למבחן וקיבלו תעודת פטור מעבודת הצבא.

כשנקראו להתייצב בפעם הראשונה כתבו על כך אל כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע, וכשקיבלו את הפטור בישרו על כך מיד במברק „הבראנו״, ורבנו השיבם (אג״ק חי״א ד׳ס):

מז״ט לשלשתכם וברוכים תהיו בכל עבודתכם ומלאכתכם, והוסיפו אומץ בעבודת מלאכתכם והשי״ת יעזרכם בהמצטרך לכם בגו״ר. יפרשו בשלום הקרובים שי׳ ויגיד להם ברכתי כי יעזרם השי״ת בגו״ר.

בזה לא נסתיימו הפחדים. באור ליום ועש״ק וישב כותב ה״ר יעקב דובער גולדשמיד אל הרבי:

הנה זה עוד מכבר וגם לפני ימים אחדים נתפלפלו עם אחד מהאחים בהג״א דעיה״ב [מוסקבה] גינינו, והפלפול נתארך לערך י״ד שעות כי היא סוגי׳ עמוקה, וגם במקומינו עוד מכבר התפלפלו עם זרים בסוגי׳ הנ״ל, ובזמן האחרון באים תכופות למקום העבודה [הישיבה] אנשים שיכולים לפלפל עמהם בענין מגו דחשיד [יש לחשוד שהם פקידי הבולשת], ובהיות כי הם אנשים חשוב׳ ויכולים לבקש לבא אצלם לפלפל וא״א להשיב פניהם, ובמילא יתבטל זמן העבודה וד״ל.

ע"כ בבקשה להודיע עצתו הק' אם להשאר ולהתעסק כמקודם ולא להשגיח על הנ"ל, או ליסע למקום אחר (שאינו נמצא עוד וגם קשה להשיג עד למאוד ועוד שאלת אמצעים יעמוד אז בתוקף כי אין יכולים לסמוך על הבטחת עיה"ב בפה [הבטחת התמיכה ע"י ההנהלה המרכזית של הישיבה שבמוסקבה] אנו מותמכים בדוחק), או להחליף עבודתינו בעבודה פשוטה [להתחיל לעבוד] (שזה נגד רצונינו עד למאוד), וגם בזה יודיע עצתו הק' אם להשאר פה או ליסע למקום אחר.

* * *

במשך שנת תרצ"ו נפתחה במקום מחלקה לצעירים וה"ר מיכאל רפופורט התמנה כמגיד שיעור. על כך מספר (יהדות הדממה ע' 288):

בשנת תרצ"ו קראו אותנו למוסקבה אל המנהל, הר"[ר] אברהם מאיאר (דרייזין) שי', אשר מסר אז את הניהול לידיו של ר' יונה כהן מפולטובה. אז סידרו עבורנו התוועדות חשאית מיוחדת ותיארו בפנינו את המצב. נאמר לנו, כי במצב הנוכחי מוכרחים להתרגל לכך שהבחורים עצמם יהיו לרמי"ם וילמדו תורה עם ילדים אחרים. קשה כעת למנות אברכים, בעלי משפחה, כרמי"ם, אשר ישאירו את נשותיהם כאלמנות חיות, ומוטל עלינו חוב קדוש להתפזר במקומות שונים וללמד תורה עם תינוקות של בית רבן.

עלי הוטל התפקיד להשאר בקורסק ונמסרו לי ילדים, בני 11-10, ללמוד אתם התחלת גמרא, וכן נערים בני שש-עשרה.

המצב במציאת מקומות-לימוד מתאימים הי' קשה מאד. יותר מששה חדשים לא יכולנו ללמוד במקום

ה"ר יחיאל מיכל רפופורט

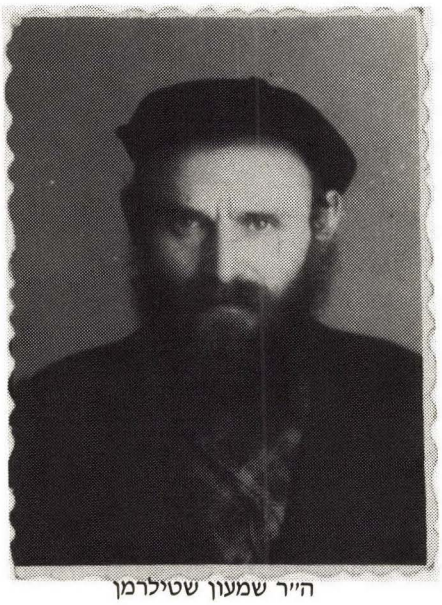

ה"ר שמעון שטילרמן

אחד, כי במשך תקופה שכזו כבר נודע ברבים על קיום ישיבה במקום, והסכנה היתה מרחפת כבר על ראשנו. נסעתי ונדדתי לערים שונות, בעיקר בערים כאלה שם התגוררו חסידים, תמימים, וחסיד שכזה הי' עוזר למצוא מקום מתאים בעירו.

גם המצב הכספי הי' חמור מאד, כי אי אפשר הי' להתרים אנשים למטרת קיום ישיבה. רק מאנשים בודדים, מהימנים, ניתן הי' לבקש תרומות, בגלל הסכנה שבדבר. מצב שכזה התנקם גם בתלמידים, כי הבחורים הצעירים לא הי' להם אוכל במידה מספקת, ומצב בריאותם הי' לקוי למדי.

אני עצמי, בגלל חוסר מאכלים הכרחיים הדרושים לקיום הגוף, נחליתי על הקיבה. בני המעיים הצטמקו והיו לי כאבים עצומים. באין ברירה נאלצתי לחזור הביתה, אל בית הורי, שהתגוררו אז בקיוב.

בקורסק נשאר ה"ר מיכאל רפופורט עד שלהי תרצ"ז, שמאז מילא את מקומו ה"ר שמעון שטילרמאן – במשך שנת תרח"ץ. בתחלת שנת תרצ"ט בא לשם ה"ר העניך רפופורט, שניהל את המחלקה עד מנ"א ת"ש, אז אסרו אותו ואת התלמידים ושלחו אותו לגלות בסיביר.

בין התלמידים הצעירים שלמדו בקורסק בשנים תרצ"ו-ז היו ה"ר מרדכי לוין, ה"ר שלום בער פרידמן, ה"ר ישעי' גופין, ה"ר שניאור זלמן שי' לוין, ה"ר הירשל שי' סלאוין וה"ר רפאל שי' ווילשנסקי. על בואו של זה האחרון מווראניז' מספר אאמו"ר שי' בזכרונותיו:

התחלתי ללמוד עם רפאל שי' ווילשנסקי בן ה-12, ואח"כ התחלנו אני ומיכאל [טייטלבוים] לשדל את הוריו לשלוח אותו לקורסק, ולבסוף אני נסעתי

ה״ר העניך רפופורט, כתלמיד בישיבה

והבאתי אותו לקורסק, שם היתה כתה לנערים בגיל זה, עם מגיד שיעור, וחזרתי לווראניז׳.

בין התלמידים שבאו ללמוד בקורסק בקיץ תרח״צ הי׳ ה״ר העשיל צייטלין, המספר:

בקיץ תרח״ץ נסעתי ללמוד בקורסק. שם למד גם ה״ר שנ״ז שי׳ קצנלבויגן ה״ר שמעון שי׳ שטילרמן וה״ר שלום מענדל שי׳ קלמנסון. למדתי שם עד טבת תרצ״ט ואז עברתי לכותאיס.

בשנים תרצ״ט־ת״ש למדו שם גם ה״ר רפאל שי׳ ווילשנסקי ה״ר יהושע שי׳ רסקין ה״ר שלום דובער פעווזנער והאחים אברהם ומשה לוין.

על מחלקה זו והמאסרים מסופר גם בס׳ יהודים ויהדות ברוסי׳ הסוביטית (ע׳ 136).

על המאסר באייר ת״ש וסגירת הישיבה מספר ה״ר יהושע שי׳ רסקין (קצנלנבויגן) ב„כפר חב״ד״ גליון 230:

היה זה בחצות ליל שבעה־עשר באב, שנת ת״ש (1940), כאשר חזרנו הביתה לאחר התוועדות, אני ור׳ העניך רפופורט. כאשר היינו קרובים לבית, הבחנתי דרך החלון, כי אור וחושך משמשים שם בערבוביה. לרגע נראה האור כשהוא הולך וחזק, ורגע „שקע״ האור כלפי מטה. שוב חזר ונראה הצל על הקיר – ואחר שקע. מתנודות־אור אלו הסקנו כי משהו קורה בבית, ובודאי נערך שם חיפוש יסודי על ידי אנשי הק. ג. ב. ובגלל נר ה„לאמ״פ״ (מנורת הנפט) שהם מחזיקים בידם, לשם ביצוע החיפוש, נראה האור כמתעתע.

פחדתי, כמובן, להכנס לבית והמשכנו לביתו של מענדל שיינמאן לברר מה קורה. ויהי, כאשר התקרבנו לביתו ראינו כי שני אנשים עומדים ליד פתח הבית. עקפנו את הבית והמשכנו לביתו של חבר שלישי. גם כאן חזר ונשנה אותו מחזה: שנים מאנשי הק. ג. ב. עומדים ליד הבית. כאשר ראינו את המצב כי ברע הוא, מאחר שפשטו על בתי כולנו, לעצור את כולם בבת־אחת, החלטנו לברוח, להסתתר. הסכנה גדולה ואסור לנו להתמהמה אף שעה אחת. אבל היכן ניתן לברוח בשעה מאוחרת כזו? על דלת־ביתו של מי – אפשר להקיש לאחר חצות הלילה, ולא להקפיץ את האנשים מפחד?

באין דרך אחרת, עלינו על ה„טראמוויי״ (חשמלית) ונסענו. לאן? היכן? איפה עלינו לרדת?

המשכנו לנסוע עד לתחנה הסופית. כאן אין כבר מקום להרהורים ואין מרחבי־תמרון.

ירדנו. השעה שתים לפנות בוקר.

בכדי לדחות את השעה ולהרויח קצת זמן, נכנסנו למקום שם מוכרים כרטיסי־נסיעה למקומות שונים ומרוחקים. היה שם תור ענק וגם אנו נעמדנו בין הממתינים. כאן לפחות לא יפול עלינו חשד כלשהו, ונשארנו לחכות עד אשר עלה השחר.

כאשר הנץ החמה וברקיע נראו כבר דמדומי־אור, החלטנו ללכת לביתו של ר׳ יודא לוין (שוסטער). בהגיענו לביתו סיפר לנו, כי בליל אמש סגרו את בית הכנסת על מסגר ואסרו בבת־אחת את כל מי שהיה לו יד וחלק במקום הזה.

משך כמה ימים נשארנו בביתו והסתתרנו במרתף שבחצרו. בנו מרדכי, שלמד אתנו, הציע לקנות עבורנו כרטיסי נסיעה, לנוכח הסכנה בשהייה ממושכת בביתו. עם כרטיסי הנסיעה שבידינו – נסעתי ללנינגרד, ואילו העניך נסע לקיוב.

יחד אתי, בתחנת הרכבת, היה הנער יצחק גאנזבורג, ובעת הלכי שם – פסע יצחק אחרי. לפתע, תוך כדי הילוכי, התקרב אלי איש בלתי מוכר ועצר אותי מלכת, „בוא אחרי, בבקשה!״ אמר לי האיש. הוא לא ביקש ממני תעודה או מסמך כלשהו, אלא פקד עלי ללכת אחריו.

הלכתי.

בתוך כך רמזתי מאחורי, בידי ובאצבעותיי, לעברו של יצחק, שיסתלק ויברח מכאן. אך הוא לא הרגיש בכך, והשוטר ניגש גם אליו ואמר לו שיצטרף אף הוא אתנו. בנו של סנדר מנקין, אשר אף הוא היה שם, הרגיש ממרחק בכל המתרחש והצליח להתרחק מהמקום ולהודיע על מאסרנו.

ראוי לציין, כי מאז אותו ערב בו פשטו על בתי כולנו ואסרו את כולם – לא הפסיקו את המעקבים

אחרינו אף לרגע אחד. אנו חשבנו לתומנו, כי לאחר שעברו כבר מספר ימים, בודאי נשכח הדבר. אבל רק כעת התברר לנו כי טעינו מרה, ובמשך הימים האלו עקבו ובלשו אחרינו עשרים וארבע שעות ביממה. אנשי הק. ג. ב. הכירו אותנו היטב: ידעו את שמותינו וכתובות בתינו, ואף הכירו אותנו אישית – כפי שהתברר מאוחר יותר.

בהיותנו בכלא אמרתי ליצחק גאנזבורג, כי עלינו לטעון בעת החקירה כי אין הוא מכיר אותי, אלא הגיע לכאן לאחר שברח מהבית, ורק פה התיידד אתי.

ובגליון 232 ממשיך לספר:

כעבור מספר ימים בכלא נקראתי אל החוקר.

האם הנך מכיר אותי? – שאל אותי במאור־פנים החוקר, אותו ראיתי לראשונה עת נסעתי ברכבת מקורסק.

לא! – עניתי – אינני מכיר אותך.

– האינך זוכר אותי? הרי הולך הייתי יחד אתך לטבול בנהר יחד עם פלוני ואלמוני...

כאן עמד ומנה את שמותיהם המדוייקים של כל חבריי, אחד לאחד, ואת זהויים המלא.

– ומה שלום שאר חבירך...? – ושוב נקב בשמות מדוייקים של בחורי ישיבתנו.

נדהמתי. עד כדי כך לא תיארתי לעצמי. בחלומותי הוורודים ביותר לא יכולתי להעלות על דעתי את דרכיה ונבכיה המסתורים של הק. ג. ב. במשך תקופה ארוכה.

מה מתברר?

בעירנו לא היה מקוה־טהרה, ולכן נאלצנו לצאת מדי בוקר אל הנהר לטבול. מי היה מעלה על דעתו כי אנשי השלטון עוקבים ובולשים מדי יום ביומו אחר כל אחד ואחד מאתנו עד למימי הנהר?! ומי מאתנו ידע כי איש זה, החוקר דידן, היה בין העוקבים והוא אשר אמנם הכיר אותי הדק היטב?!

החקירה החלה:

– מאיפה אתה ומאין באת?

– הייתי חולה, ולאחרי שעברתי ניתוח במעיים באתי לכאן לשם החלמה. כעת הנני חוזר הביתה.

– מה הקשר שלך עם מענדל שיינמאן?

– כלום. אין לי אתו שום קשר, אלא עם אחד מילדיו.

החוקר כתב ורשם את כל השאלות והתשובות. והגיש לי לחתום. חתמתי.

בלילה שלאחריו העירו אותי בשעות המאוחרות ולקחו אותי לחקירה נוספת:

– דע, כי יודעים הננו היטב שכל מה שאמרת אמש, דברי שקר הם, ובפיך אין אף תשובה נכונה אחת!

הוא החל להוכיח, שכל מה שאמרתי אתמול אין בהם שמץ של אמת, ואחר כך אמר לי:

– באם תגיד את האמת ותספר לנו את כל הידוע לך, נשחרר אותך מיד, מאחר שטרם הגעת לגיל שמונה־עשרה.

התחלתי לספר לו פה ושם דברים בלתי משמעותיים, אשר לא סיפקו אותו כלל.

משך תקופה של שלשה חדשים עינו אותי בחקירות רצופות ומתישות, יום אחר יום. אבל, השבח להשי״ת, שעמדתי בנסיון ולא סיפרתי על איש. שרוי הייתי בתנאים קשים ביותר, בודד ומבודד בתא ולא היה לי אל מי להוציא הגה כלשהו. מי שהתנסה בכגון דא יודע, כי להיות בתנאי בדידות מוחלטת משך חדשים רצופים – מהווה עינוי קשה מנשוא. נוח לשבת עם אסירים פושעים, תחת סבל ועינויים, מלהיות בודד בתא מבודד. כי על כן, לפחות רואה הנך לנגד עיניך דמות של בן־אדם ואפשר להוציא הגה מהפה, הנופל על אזני בני אדם.

במשך חדשי החקירות שאלו אותי שאלות משאלות שונות, כגון: של מי הכספים שהיו במזוודה? מי הפקיד אותם בידך? איך זה מגיע לידך?

טענתי וחזרתי וטענתי, כי כל הכסף שלי ואיש לא נתן לי אותן. אבל בנקודה זה לחץ עלי החוקר ללא הרף. הוא רצה לדעת מי הוא האיש אשר מסר בידי הכסף, ולגלות על ידי כך את „רשת מבריחי הכספים״ במדינה עצמה ומחוצה לה. אולם, בשאלה זו עמד החוקר אל מול קיר אטום. הוא איים, הפחיד והשתולל – ולשווא.

– דע לך – זעם – כי אנו נגלה סוף־סוף את האמת, אבל בשבילך כבר יהיה מאוחר מדי; פשוט נחסל אותם ונעביר אותך מן העולם לצמיתות!

מענדל שיינמאן, אשר אף אותו אסרו באותו ערב יחד עם כולם, טען, מאידך, כי כל הכספים עברו דרכו: הוא אשר הביא לשם את הנערים; הוא סידר עבורם מקום ללמוד וכי הוא הדואג לכספים להחזקתם. הוא פשוט קיבל הכל על עצמו ועל כתפיו!

הוא גם טען שהוא נתן לי את הכסף, וכל הכסף שמצאו בביתי – מידו הוא. לעומתו, טענתי אני כי אינני מכירו כלל, ואין אני יודע מה הוא שח.

זוכר הנני היטב, כאשר הביאו את מענדל לבית הכלא, נענה ואמר בפני כל עם ועדה, בפנים שוחקות ובכל גלוי הלב:

– קינדערלאך, אינכם צריכים להתפעל מאיש! יכולים אתם לספר ולגלות עלי את כל האמת! ווארפט אלעס ארויף אויף מיר און דערציילט אז איך האב אלעס געטאן (אמרו הכל עלי, וספרו להם כי אני ארגנתי ועשיתי הכל). אותי הם יכולים לעצור ולהגלות לסיביר, אבל אתם צריכים להמשיך ללמוד! – – –

הוא אמר זאת בכל אמיתות לבו. הוא רצה בכל לבו שהבחורים ינוקו מכל אשמה וימשיכו ללמוד תורה – על ידי כך שכולם יעידו ויגידו כי הוא האשם בכל.

משך תשעה חדשים עינו והתישו אותנו בחקירות קשות ומייגעות. בתום מועד זה העמידו אותנו בפני „טרויקע" של שלשה בני אדם, אשר ללא נידּ־עפעף הטילו על כל אחד מאתנו עשר שנות מאסר במחנה־הסגר. מאחר שהייתי עדיין פחות מגיל 18, גזרו עלי „רק" חמש שנים.

פרק פה

הישיבה בזיטאמיר (תרצ"ד־תרצ"ז)

כשנסגרה הישיבה בקיוב בחורף תרצ"ד עבר חלק מהתלמידים לזיטאמיר. מחלקה זו התקיימה עד שלהי קיץ תרצ"ז.

המחלקה הזאת התחילה בשלשה תלמידים, שכתבו אל רבנו ביום ב' תרומה תרצ"ד:

היות אשר אנו נמצאים בפה ג' פועלים [תלמידים] אשר עובדים בפה עבודתינו [לימוד התורה] ובאנו במכתבינו לשאול בעצתם והסכמתם אם ראוי ונכון להתעסק אודות העתקת מקום לריגא.

ממני אליעזר ב"ר צבי פינסקי
נחום ב"ר צבי וואלאסאוו
אברהם זעליג ב"ר מענדל הלל האנזבורג

אחריהם באו ללמוד בזיטאמיר גם ה"ר יעקב ש"ץ וה"ר מיכל קוזניצאוו. על כך כותב ה"ר משה אהרן שי' גייסינסקי:

לפי עדותו של הר"ר נחום שי' וואלאסאוו, שסיפר לי על סמך זכרונו, באו לזיטאמיר הבחורים האלה (ע"פ הא"ב): אברהם זעליג גאנזבורג, אליעזר פינסקי, יעקב ש"ץ, מיכל קוזניצאוו ונחום וואלאסאוו.

כבר בכניסתם לעיר, מצאום ה„שומרים" הסובבים בתחנת מסלת הברזל, ואסרו את כולם בתור חשודים ב„קונטררבולוציי". אולם אחרי ימים מספר נשתחררו כולם בעזהשי"ת, על ידי השתדלותו של הרב התמים הרה"ח וכו' מוהר"ר מרדכי אליעזר נ"ע לאפאטאווסקי, הי"ד.

בנין ביהכ"נ בזיטאמיר, צולם ע"י ר' שמעון ינטובסקי

על פי יזמתו של הר״ר מרדכי לייזער נ״ע בא הבחור התמים יעקב ש״ץ לקיוב, בתחלת שנת תרצ״ה, ויקחני ואת חברי משה בנימין שיחי׳ קאפלאן, ויביא אותנו לזיטאמיר . . .

תלמידים צעירים אלה למדו בזיטאמיר רק תקופה קצרה, שאז נפתחה עבורם מחלקה חדשה בברדיטשוב, כפי שיסופר בפרק שלאח״ז, בזיטאמיר נשארו רק הבחורים המבוגרים הנ״ל – עד תחלת תרצ״ו, שאז נסעו כל אחד מאתם לפתוח מחלקה חדשה: ה״ר יעקב ש״ץ לימד בברדיטשוב – כבר מחורף תרצ״ה, ה״ר אברהם זעליג גנזבורג בהאדיטש, כדלקמן פרק פח. ה״ר נחום וואלאסאוו בפאלטאווא – כדלקמן פרק פז. וה״ר אליעזר פינסקי נשאר בזיטאמיר עם קבוצת תלמידים צעירים שבאה אז לשם.

בין התלמידים שבאו ללמוד שם בשנת תרצ״ו הי׳ ה״ר משה שי׳ מרוזוב, המספר על אותה תקופה:

אחר חה״פ תרצ״ו באתי ללמוד בזיטאמיר. היינו שם ארבעה תלמידים: ה״ר ש״ב פרידמן ז״ל ה״ר ישעי׳ גופין ז״ל ויבדלח״ט ה״ר ניסן פינסון ואני. המגיד־שיעור הי׳ ה״ר אליעזר פינסקי.

ה״ר אליעזר פינסקי

למדנו בפראבאראוער שול, מקום צנוע לפי״ע שהיו לו כמה פתחים – כדי להנצל בעת „ביקור״. ואכן באו פתחים אלו לידי שמוש, כי לאחר כמה שבועות בא שוטר ל„ביקור״. ניסן פתח את הדלת אך הספיק להודיענו. ר׳ אליעזר ברח מיד ואחריו אנחנו, רק ישעי׳ גופין נשאר . . . נצטוה להסתלק מן העיר.

מאז החלפנו מקום למודנו לחלק העיר הנקרא דעזיטענע שם למדנו בביהכ״נ. נתקבצו אלינו עוד תלמידים: ה״ר הענריך רפופורט ה״ר מונקע [חיים] רפופורט ה״ר שלום לויטין וה״ר ברוך בראסלעווער.

אחר תשרי תרצ״ז סדרו שכאן יהי׳ ה„זאל״ ואילו את התלמידים הצעירים סדרו בעיירות אחרות כמו ברדיטשוב ועוד. ול„זאל״ ניתוספו עוד תלמידים: ה״ר משה אהרן שי׳ גייסינסקי, ה״ר משה בנימין שי׳ קפלן, ה״ר הלל שי׳ פעווזנער. ה״ר דובער שי׳ קיבמן, ה״ר שנ״ז שי׳ קצנלבויגן וה״ר שמשון שי׳ חריטונוב.

בינתיים התחתן המגיד־שיעור ר׳ אליעזר ונסע למוסקבה, ואת מקומו מילא ה״ר מיכאל שי׳ טייטלבוים.

על תקופה זו בזיטאמיר מספר עוד אחד מהתלמידים, ה״ר משה אהרן שי׳ גייסינסקי:

בחורף שנת תרצ״ז למדנו שוב בזיטאמיר, בביהכ״נ „ותיקין קלייזל״. אז היינו מספר המון של תלמידים, ואלו הם לפי זכרוני (ע״פ הא״ב): אברהם זעליג גאנזבורג. אהרן אלעזר שיחי׳ מאגילעווסקי, מסנאווסק (כעת בברוקלין). בערל שיחי׳ קיעוומאן („בערל דוד האראראקערס״, כעת בארה״ק ת״ו). הלל שיחי׳ פעווזנער („הילקע אברהם־ברוך׳ס״, כעת רב ור״מ בפאריז). זלמן שיחי׳ קאצענעלענבויגן (כעת בקליוולאנד, ארצות הברית). מיכל קוזניצאוו, מקרעמענטשוג. משה אהרן שיחי׳ גייסינסקי, מקיעוו (כעת בברוקלין). משה שיחי׳ מאראזאוו („מיישקע חאניעס״, כעת בברוקלין). משה בנימין שיחי׳ קפלן, מקיוב (כעת בברוקלין). נחום שיחי׳ וולוסוב (כעת בברוקלין). שמשון שיחי׳ חאריטאנאוו (כעת בברוקלין). שניאור חיים ראפאפארט, המכונה מוני, מקיוב (אחיו של מיכל פערעיאסלאוועד, הנ״ל). (זמן קצר למדו שם גם הבחורים הצעירים, התמימים זלמן אשר מאגילעווסקי, מסנאווסק (אחיו של אהרן אלעזר מאגילעווסקי, הנ״ל), ושלום דובער ע״ה, הי״ד, פעווזנער, בהרב הגאון והרה״ח המפורסם וכו׳ מוהר״ר אברהם ברוך, נ״ע, מחארקאוו (אחיו של „הילקע אברהם ברוך׳ס״, הנ״ל)).

הממונה עלינו הי׳ הבחור התמים הנעלה מאד וכו׳ וכו׳ אליעזר נ״ע פינסקי . . . אחרי שכיהן אליעזר נ״ע זמן קצר בתור משגיח־משפיע בתו״ת בזיטאמיר – התחתן, ואת מקומו בזיטאמיר מילא הבחור התמים, חסיד ומתנהג בחסידות וכו׳ וכו׳ מיכאל שיחי׳ טייטעלבוים.

בין שני אלו כיהן בתור משגיח, בחדשים חשון כסלו תרצ״ז, ה״ר יוסף ע״ה גולדבערג.

מאותה תקופה הגיעה לידינו אגרת שכתב ה״ר מרדכי אליעזר לאפאטאווסקי באור ליום ב׳ תולדות צ״ז:

תלמידים חדשים נתרבו ב״ה במספר י״ג בק״ק

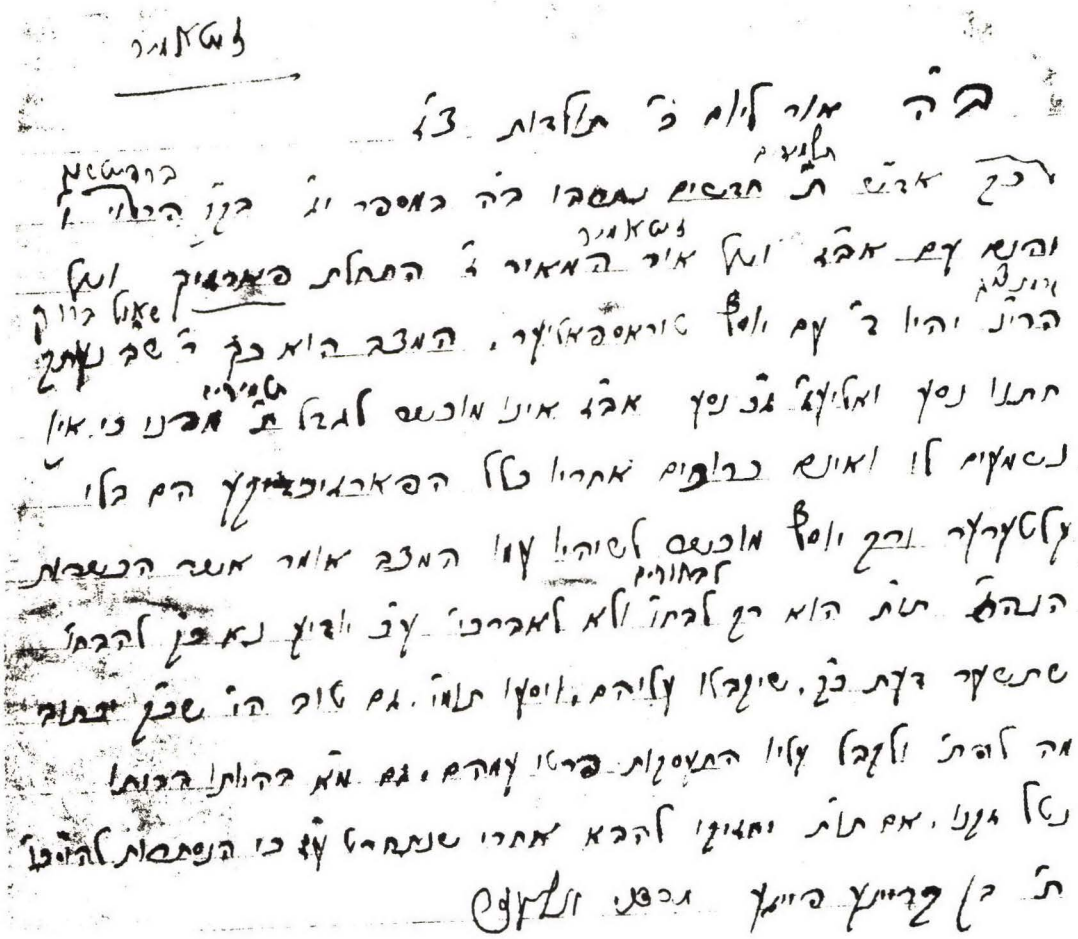

אגרת ה״ר מרדכי אליעזר לאפאטאווסקי, על הישיבות בברדיטשוב וזיטאמיר

הרלו״י [ברדיטשוב] והנם עם אב״ז [אברהם זעליג גנזבורג] ושל אור המאיר [זיטאמיר] ז׳ התחלת פארזיך ושל הרי״נ [שיעורים?] יהיו ד׳ עם יוסף [גולדברג] טיראספאליער.

המצב הוא כך ר׳ ש״ב [שאול ברוק] נעתק [נסע לארה״ק], חתנו [ה״ר יעקב ש״ץ] נסע ואליעז׳ [פינסקי] ג״כ נסע... הפארזיכדיקע הם בלי עלטערער ורק יוסף [גולדבערג] מוכשר לשיהיו עמו.

ה״ר מיכאל שי׳ טייטלבוים הגיע לזיטאמיר בשלהי שבט, שעל כך מספר באגרת ח״י אדר תרצ״ז:

הוכרחתי לנסוע להכא זיטאמיר ומאיזה סיבות התעכבתי בדרכי זה כשני חדשים... ופה אני כשלשה שבועות... להשלים המלאכה המוטלת עלי בפה עפ״י הכוונה האמיתית.

בזיטאמיר נשארו עד חודש אלול תרצ״ז, שאז נסגרה הישיבה והתלמידים ברחו לווארניז׳, שעל כך מספר ה״ר משה שי׳ מרוזוב:

הלימודים היו בבהכ״נ הנק׳ דעם מגיד׳ס קלויז... בקיץ תרצ״ז סגרו את ביהכ״נ הנ״ל, יחד עם בתי כנסיות אחרים ועברנו לביהכ״נ הגדול... אני ושמשון ושנ״ז ישננו בעלי׳ בחדר הנק׳ „ותיקין״ והי׳ בו חלון שנוכל לברוח משם בעת הצורך.

באחד מלילות אלול בשעה 4 לפנות בוקר נשמעה נקישה בדלת... שמשון ברח... לנו ציוו לבוא למחרת להתייצב במשרדם ולקחו את תעודותינו. באותו לילה ישנו אצלנו גם התל׳ הצעירים לייבקע שפירא ומרדכי לוין, בדרכם להמשיך לימודם במקום אחר, ונתפסו ג״כ.

ברחנו מיד והגעתי לווארניז׳.

פרק פו

הישיבה בברדיטשוב (תרצ"ה־תרח"צ)

המחלקה בברדיטשוב נוסדה בחורף תרצ"ה, והתקיימה עד כ"ד טבת תרח"צ.

על פתיחתה בחורף תרצ"ה מספר ה"ר משה אהרן שי' גייסינסקי:

אחרי שנתקבלנו לישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש, למדנו רק זמן קצר בזיטאמיר ושוב לקח אותנו יעקב ש"ץ ויביאנו לברדיטשוב. שם נתוספו עלינו, התמים הנ' ישראל דוב ע"ה, הי"ד, ויבלח"ט וארוכים – אחיו התמים הנ' דוד שי' גייסינסקי (בני דודי הר"ר זאב וואלף ז"ל, הי"ד). אח"כ, בתענית אסתר תרצ"ה, בא אלינו גם התמים הנעלה בערל שיחי' קיעוומאן, בנו של הרב הגאון והרה"ח המפורסם, אחד מן המיוחדים שביחידי הסגולה וכו' מוהר"ר דוד נ"ע קיעוומאן („דוד האראדאקער"). בברדיטשוב למדנו כל החורף של שנת תרצ"ה וכל הקיץ שלאחריו. המשגיח שלנו הי' התמים הנעלה וכו' הבחור יעקב ש"ץ.

על פתיחת והתפתחות הישיבה בברדיטשוב אנו קוראים באגרותיו של ה"ר יעקב ש"ץ הנ"ל. בעש"ק לך תרצ"ה כותב:

הדבר [פתיחת הישיבה בברדיטשוב] יצא ב"ה לפועל ולע"ע הם כנגד ד' חלקי שו"ע [ארבעה

בנין ביהכ"נ בברדיטשוב, צולם ע"י ר' שמעון ינטובסקי

ה״ר יעקב שץ

תלמידים] וכן ירבו, והסדר הוא כמו פאר־זיך ח׳ [שעות] נגן[לה] וב׳ דא״ח. אודות גשמי׳ [החזקת אש״ל התלמידים] לערך עד חצי הוצאה יכולים להשתדל אך על החצי הב׳ אנ״י האיך להשיג . . . עד עכשיו עבדתי בזיטאמ[יר] רק גין הענין הלז, בהכרח הייתי ליסע לפה לסדר אותם.

בי״א אייר כותב:

אודות הפועלים [התלמידים] שי׳ הנה בע״ה עד כה הי׳ בשלום, וגם הי׳ להם פעולה הן בנג[לה] והן בדא״ח, הרש״ב [ה״ר שאול ברוק] עוסק עמהם בדא״ח ואני בנג׳, והיום הי׳ מכשול וברוב חסדו נצלנו אך צריכים רחמים על הבא.

ובאסרו חג [השבועות] כותב:

לא מכבר באו עוד ב׳ פועלים שי׳ בני ה״ר מרדכי אהרן [פרידמן] מראסטאוו.

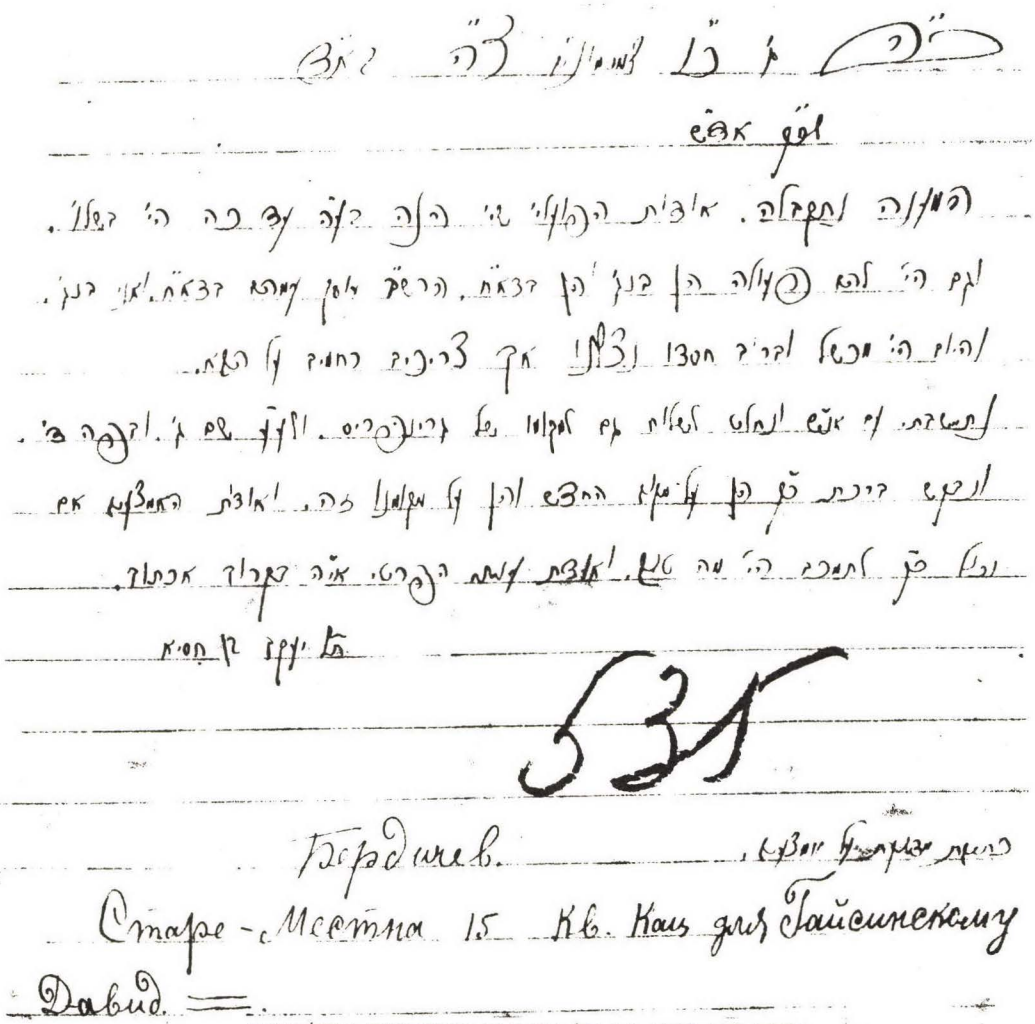

אגרת ה״ר יעקב שץ, על הישיבות בברדיטשוב ופאלטאווא

כפי שאנו רואים מאגרות אלו נוהלה הישיבה בברדיטשוב ע״י הבחור יעקב ש״ץ. באותו קיץ השתדך והוחלט שגם אחר החתונה יתעסק ביסוד וניהול ישיבות. על כך כותב אל הרבי בח׳ אלול תרצ״ה:

זמן החתונה תלוי בהסתדרות. כפי הצעת הקרובים שי׳ מעיה״ב [מעיר הבירה, הם חברי ההנהלה המרכזית היושבים במוסקבה. ראה להלן פרק צב] שאסתדר במקום ובהעבודה הקודמת ויקצבו לי סכום לפ״ע ההוצאה ... א[חר] כתי[בת] כ״ק להושיב פועלים גם בהסביבה [בעיירות הסמוכות לברדיטשוב] בדעתי אי״ה לימים קרובים להשתדל בזה והוי׳ יהי׳ בעזרי.

באותה שעה פתח הר״י ש״ץ סניף נוסף בפאלטאווא, כדלקמן פרק שלאח״ז. בסופו של דבר עלתה הבולשת על עקבותיו, נאסר ועקבותיו לא נודעו, הי״ד.

* * *

לא נתברר אם גם בחורף תרצ״ו למדו שם בחורים וכמה, שאז התקיימו מחלקות בפאלטאווא ובהאדיטש, ולשם נסעו התלמידים המנויים לעיל, כפי שיסופר להלן פרקים פז־ח.

בתחלת קיץ תרצ״ו נסגרו המחלקות בהאדיטש ובפאלטאווא ובאו כל התלמידים חזרה לברדיטשוב. גם באו תלמידים חדשים. מהומיל בא ה״ר אלעזר שי׳ מוגילובסקי יחד עם ה״ר דובער שי׳ קיבמן הנ״ל וממוסקבה הביא ה״ר שאול ברוק את ה״ר העשיל צייטלין. זה האחרון מספר:

בסיון תרצ״ו נסע אתי ה״ר שאול ברוק ממוסקבה לברדיטשוב. הזהירני שלא לדבר אתו ברכבת ושלא יראו ציציותיי. בבואי לברדיטשוב פגשתי כ־12 תלמידים, ביניהם ה״ר ניסן שי׳ פינסון, ה״ר ישעי׳ גופין, ה״ר משה בנימין שי׳ קפלן, ה״ר משה אהרן שי׳ גייסינסקי, ה״ר הלל שי׳ פעווזנער ואחיו ה״ר שלום בער פעווזנער. המגיד שיעור הי׳ ה״ר אברהם זעליג גנזבורג. אחר תשרי תרצ״ז מילא את מקומו ה״ר משה רובינסון, גם ניתוספו עוד תלמידים.

על המחלקה בברדיטשוב בתחלת חורף תרצ״ז כותב ה״ר מרדכי אליעזר לאפאטאווסקי באגרת המועתקת בפרק שלפנ״ז, שם מספר על י״ג תלמידים שלומדים בברדיטשוב עם ה״ר אברהם זעליג גנזבורג.

אמנם לא כולם נשארו ללמוד בברדיטשוב במשך קיץ תרצ״ו, חלקם נסע ללמוד בקריוואיראג, חלקם נשאר עד סוף הקיץ (ביניהם ה״ר הלל שי׳ פעווזנער וה״ר דובער שי׳ קיבמן) שאז נסעו לזיטאמיר, וחלקם נשאר ללמוד בברדיטשוב גם בשנים תרצ״ז־ח, ביניהם ה״ר העשיל צייטלין.

באלול תרצ״ו קיבל ה״ר שאול ברוק פספורט ועלה

ה״ר משה רובינסון

מרוסיא לאה״ק. משם כותב בעש״ק בהעלותך תרצ״ז אל ה״ר ישראל דזייקאבסאן ומספר על המחלקה הלומדת בברדיטשוב:

זה לא כבר [קבלתי] פ״ש מאהרן אליעזר צייטלין. בנו הי׳ שנה אחת [בבארד]יצוב ולמד כי ישנם נערים מאנ״ש שלומדים [עכשיו] ממש על הגגות ובבורות וזהו בלי גוזמא [בבאר]דיצוב למדו ז׳ נערים ועתה בא א׳ משם בשבוע [הע]ברה הנה לאה״ק וסיפר לי שישנם עתה שם י״א [ה]שי״ת ישמרם מכל כו׳ כי ממש מס״נ הוא וגם עליהם [הרחמ]נות גדולה מאד ...

על בואו של ה״ר משה רובינסון (קאראלעוויצ׳ער) לברדיטשוב כותב ה״ר משה אהרן שי׳ גייסינסקי בשם ה״ר נחום שי׳ וואלאסאוו:

כשקבלתי הוראה מפי מוהר״ר מרדכי אליעזר נ״ע ליסד סניפים חדשים של ישיבת תו״ת – מספר הר״ר נחום שי׳ וואלאסאוו – נסעתי, ראשית כל, לעיר קאראלעוויץ, ומצאתי שם את הבחור התמים המצוין וכו׳, מי שרוח המקום והבריות נוחה הימנו, משה נ״ע רובינסאן (מיישקע קאראלעוויצער). הוא למד אז טור עם הרב הגאון והרה״ח המפורסם, מי שהי׳ ריש מתיבתא בתומכי תמימים, בליובאוויטש, בזמן הראשון להתיסדותה, מוהר״ר מנחם מענדל נ״ע דובראווסקי. לא על נקלה פעלתי על מיישקע נ״ע שיסע לברדיטשוב, אבל משקבל עליו את עול המנהיגות נסע לברדיטשוב (לאחר שנסעו משם כל הבחורים המבוגרים), והתמסר לשררתו־עבודתו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, והצטיין הן בהרצאת שעוריו הנפלאים והן במסירותו האבהית לכל אחד מתלמידיו.

כתוצאה מהנ״ל התאספו אליו מספר גדול של

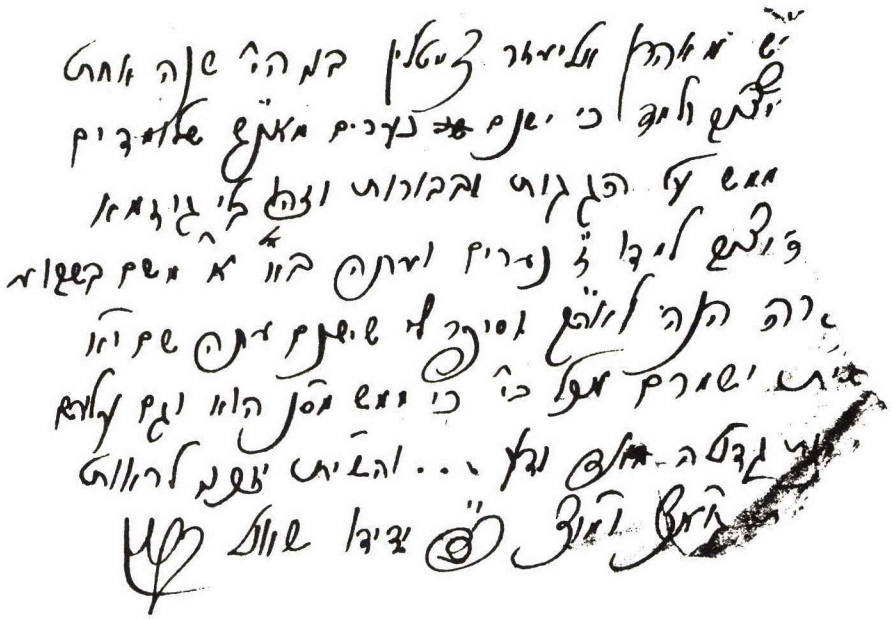

אגרת ה"ר חיים שאול ברוק על הישיבה בברדיטשוב

תלמידים (לפי ערך המצב שבאותה המדינה בימים ההם), לא פחות משנים עשר!! ומי יודע אם עובדא זו – של ריבוי תלמידים – אינה נחשבת בין הגורמים הראשיים שתשלוט בהם „עין הרע" של השלטון, – ע"פ טבע יתכן מאד שעובדא זו, היא היא ששימשה כהזמנה לביקורם של נציגי הנ.ק.וו.ד. בביהכ"נ שבו למדו, ולמאסרו של הר"ר משה נ"ע עם כל תלמידיו יחיו.

על אותה תקופה מספר עוד ה"ר העשיל צייטלין:

שם למדנו עד אמצע חורף תרח"צ. השיעורים היו בבקר בשעה 5. אחד מהתלמידים הי' נועל התריסים מבחוץ והולך. הלימודים היו בבתי כנסת שונים, רק לשיעור היו מתקבצים.

בכ"ד טבת תרח"צ אסרו אותנו. לאחר מאסר כחודש נשלחנו למעון ילדים עד שה"ר מיכאל שי' טייטלבוים שחרר אותנו ונסענו משם בש"ק.

אני וה"ר יחזקאל שי' ברוד נסענו למוסקבה שם הי' ה"ר יונה הכהן מפולטבה מנהל הישיבות. הוא שלח אותי לטאראפיץ, שם הי' ה"ר הירשל דריבינער. הייתי שם חודש אך לא יכולתי לסבול הבדידות וחזרתי למוסקבה. בסוף הגעתי לקורסק.

על הישיבה בברדיטשוב מספר בס' יהדים ויהדות בברית המועצות (ע' 136):

בעיר ברדיטשוב למדו 7 תלמידים בגיל 12־13 כתב העתון המרכזי בברדיטשוב קובל על כך ומספר כי בעיר קיימת ישיבה ובה לומדים נערים מהערים: מוהילוב, הומיל, חרקוב, פסטוב ועוד.

בשנת 1937 נאסר מגיד השעור יחד עם תלמידים, הם נחקרו תוך ענויים מיהו ראש הישיבה. הילדים החזיקו מעמד ולא גילו את הסוד. 28 ימים ישבו במאסר. לאחר מכן הכניסו אותם למוסד חנוכי סגור ללא רשות לבקר בבית. לבסוף ברחו הילדים מהמוסד. מגיד השעור הובל למוסקבה ושם שוחרר (הי' חולה).

המאסר בברדיטשוב הנזכר, עם סיפור הצלת הילדים בפרטיות, כבר נדפס (בשמות בדוים) בשיחות לנוער שבט־ניסן תשל"א (תחת הכותרת „חוויותיו של ילד מאחורי מסך הברזל"), בספר הזכרונות דברי הימים (גורקאוו) ע' פז, ולאחרונה בס' יהדות הדממה ע' 243.

במקומות הנ"ל לא נמסר התאריך הנכון למאסר, שהי' בכ"ד טבת תרח"צ. לאחר חודש מאסר נשלח ראש הישיבה ה"ר משה רובינסון לגלות וששה מהתלמידים הצעירים יותר הובלו למעון ילדים ממשלתי בברדיטשוב, ואח"כ למעון אחר השמור יותר ורחוק ששה קילומטר מהעיר.

כשנודע מקומם לה"ר מיכאל שי' טייטלבוים התחפש ונסע לברדיטשוב ולאחר השתדלות נועזת הבריחם משם.

בין הילדים היו ה"ר יחזקאל שי' ברוד, ה"ר רפאל שי' ווילשנסקי, ה"ר העשל צייטלין, ה"ר וואלף שי' אויערבאך וה"ר ש"ב פעווזנער.

המאסר נזכר גם לקמן פרק קט.

פרק פז

הישיבה בפאלטאווא (תרצ"ו)

כבר נזכר לעיל שבשנת תרצ"ו למדה קבוצת בחורים בפאלטאווא וקבוצה נוספת בהאדיטש. על הקבוצה שנסעה לפאלטאווא מספר ה"ר משה אהרן שי' גייסינסקי:

אחרי ברדיטשוב נסענו בתחילת החורף תרצ"ו לפאלטאווא, איפה שלמדנו כל החורף ובקיץ שלאחריו. מן הבחורים הצעירים היינו רק אני וחברי

אגרת ה"ר שמואל דברוסקין, על הישיבה בפאלטאווא

הישיבה בפאלטאווא (תרצ״ו)

משה בנימין שיחי׳ קפלן, ומן הבחורים המבוגרים – משה יאטשמעניק ונחום שיחי׳ וואלאסאוו. בתחלה הי׳ התמים הנ׳ נחום שיחי׳ משגיח עלינו, ואח״כ נסע מפולטבה – על עניני תומכי תמימים – וההשגחה עברה לזמן קצר לידי התמים משה יאטשמעניק, ואח״כ בא אלינו הבחור התמים הנעלה וכו׳ מאיר קפלן – זארך (והוא הרה״ח וכו׳ וכו׳ מוהר״ר מאיר זרחי ז״ל, אשר מנוחתו כבוד בניו־יורק).

המחלקה בפאלטאווא נפתחה כבר בתחלת קיץ תרצ״ה, שעליה מספר ה״ר יעקב ש״ץ באגרת י״א אייר תרצ״ה:

נתיישבתי עם אנ״ש ונחלט לשלוח [תלמידים] גם למקומו של גרינפריס [הוא ה״ר דובער גרינפרעס הרב דפאלטאווא] ולע״ע שם ג׳ [תלמידים] ובפה [ברדיטשוב] ד׳.

בג׳ אלול תרצ״ה כותב ה״ר שמואל דברוסקין מפאלטאווא אודות אותה מחלקה:

בני יחידי קלו[נימו]ס קלמן בן חנה חי׳ הנהו ב״ה הגיע לשנת השבע עשר . . עתה מהעת אשר נתכבדנו עם הארבעה שיחי׳ הנהו כל היום, גם השעות הקבועות בלילה, אתם ועמם, בהסדר הנכון אשר להם.

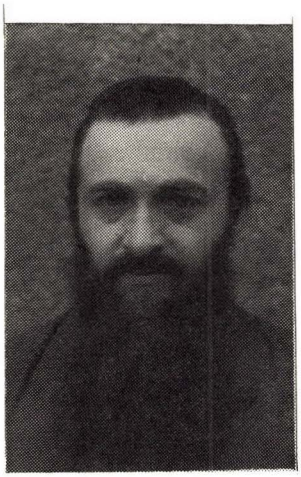

ה״ר מאיר זרחי

ה״ר מאיר זרחי הנ״ל הגיע לפאלטאווא בח׳ טבת, ועל כך מספר הוא באגרת א׳ צו תרצ״ו (שכותב מ„מקום שמואל דאברוסקין״):

בפה הנני מח׳ טבת והנני עוסק עד עתה במלאכתי.

פרק פח

הישיבה בהאדיטש (תרצ"ו)

על הקבוצה שנסעה ללמוד בהאדיטש מספר ה"ר דובער שי' קיבמן:

בתחלת קיץ תרצ"ה נסע אתי אבי מהומיל, שם גרנו, למוסקבה. משם לקח אותי ה"ר שאול ברוק לברדיטשוב ושם למדתי במשך הקיץ. בחורף תרצ"ו למדתי בהאדיטש יחד עם חברי ה"ר מוני רפופורט וה"ר מרדכי טריגובאוו (מאניע האמילער). המשגיח היה ה"ר אברהם זעליג גנזבורג. גם ה"ר יוסף גולדבערג היה שם זמן קצר.

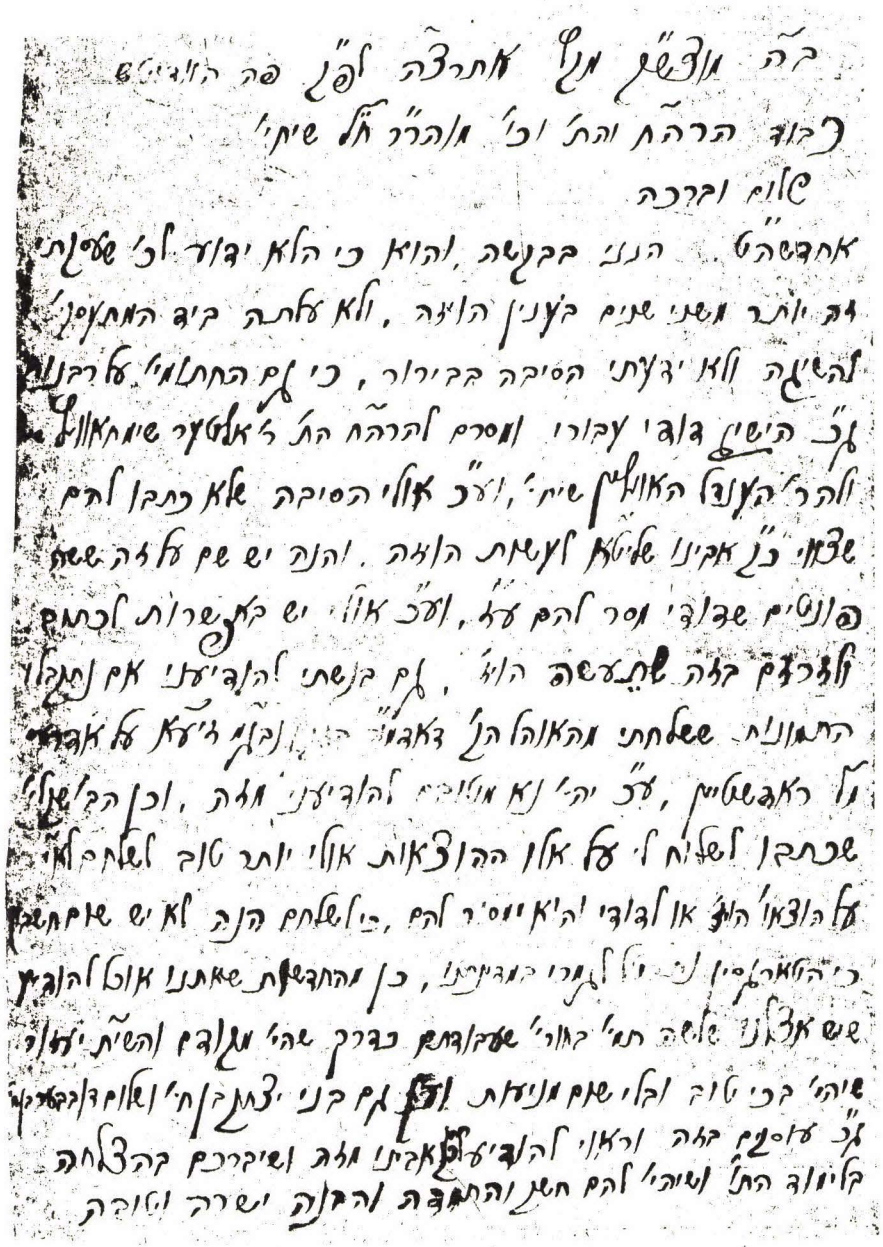

אגרת ה"ר יוסף גנזבורג, על הישיבה בהאדיטש

הישיבה בהאדיטש (תרצ"ו)

לחה"פ תרצ"ו נסעתי לביתי בהומיל ולאחר חה"פ חזרתי לברדיטשוב, יחד עם ה"ר אלעזר שי' מוגילובסקי ושם למדתי במשך הקיץ.

בנוסף להנ"ל למדו שם גם כמה תלמידים צעירים יותר, ועל כ"ז כותב ה"ר יוסף גנזבורג מהאדיטש באגרת מוצש"ק מקץ תרצ"ו:

מהחדשות שאתנו אוכל להודיע שיש אצלנו שלשה תמי' בחורי' שעבודתם כדרך שהי' מקודם והשי"ת יעזור שיהי' בכי טוב ובלי שום מניעות. וכן גם בני יצחק בן חי' ושלום דוב בער בן חי' ג"כ עוסקים בזה. וראוי להודיע לכ"ק אבינו מזה ושיברכם בהצלחה בלימוד התו' ושיהי' להם חשק והתמדה והבנה ישרה וטובה.

פרק פט

הישיבה בוואראניז׳ (תרצ״ה־תרח״צ)

בוואראניז׳ נפתחה מחלקה של בחורים מבוגרים בקיץ תרצ״ה. והתקיימה עד שלהי קיץ תרח״צ.

בחורף תרצ״ו נסע לשם אאמו״ר שי׳ המספר על כך בזכרונותיו:

אחרי החגים [תרצ״ו] נסעתי לוואראניז׳, כי הרה״ח ר׳ יונה [כהן מפאלטאווא] רצה שהבחורים המבוגרים, שבקרוב יצטרכו להתענין בשידוכים, שיקבלו תחלה השפעה אצל החסיד הרב בצלאל ווילשאנסקי.

באתי לוואראניז׳, שם הי׳ גם ה״ר מיכאל טייטלבוים, ה״ר שאול פרויפויסקער שלום ווילענקין . . למדנו בוואראניז׳ והרב״צ ווילשנסקי התוועד אתנו לעתים קרובות.

טלטולים אלו ממקום למקום, מכותאיס לקיוב, משם לטשערניגאוו למאלאחאווקא ולוואראניז׳, תמיד תחת אימת הבולשת, המאסרים והבריחות, כל אלו גרמו צער לאמו מרת לאה בילא שבליפאוויטש, הכותבת לרבי בבדר״ח מ״ח תרצ״ו:

קבלתי מכתב מבני מו״ה ישראל יחיה, דעי לך אמי שנתנו לי ת״ל חופש לגמרי [משירות בצבא] . . . חפצתי לכתוב לו שיבוא הביתה על כמה ימים כי זה יותר מ־4 שנים שלא ראיתיו . . . ועתה קבלתי כרטיס מבני מו״ה ישראל יחיה ובו כתוב: אמא אני נוסע על איזה זמן אל איזה מקום, אל תכתבי אלי מכתבים עד אשר אכתוב לך.

מה זאת, עוד הפעם גלות, הלא השתחרר מעבודת הצבא, הלא בכלל אנשים יש לו הרשיון לחיות, ולמה עליו עוד הפעם לנוע הלא זה 8 שנים שהוא נע ונד וכל ימי עלומיו מתנודד בכל הארץ.

ועל זה משיבה רבנו (אג״ק חי״א ד׳עה):

עליה לשמוח בהנהגת בנה ריי״ש׳, והשי״ת יהי׳ בעזרו להתעסק בעבודת מלאכתו ולהצליח בה בגו״ר.

לאחר שהסתדרו בוואראניז׳, כותב על כך ה״ר שלום שי׳ ווילנקין הנ״ל אל הרבי בי״ט מ״ח תרצ״ו:

בכאן נמצאים אנו בני ד׳ מיכאל עץ־תמר [טייטלבוים] וישראל ליעווין מליפאוויץ ושאול שטיינבאק. בכלל המקום מוכשר במעט לעבודתינו.

ה״ר בצלאל ווילשנסקי

והשי״ת ישלים אתנו. עוסק הנני ביו״ד הל׳ שחי׳, ולע״ע חוזר הנני מהתחלה, וכן גם בגפ״ת חולין, ובדא״ח הנני חוזר המאמר ולקחתם תרפ״ג, וגם עוד מאמרים אחדים קצרים שיודע אני בע״פ.

אאמו״ר שי׳ נשאר בוואראניז׳ עד אחר חה״פ תרצ״ז, שאז נשלח לפתוח מחלקה בקריוואיראג, אך בוואראניז׳ נשארה מחלקה של בחורים מבוגרים עד שלהי קיץ תרח״צ. לאחר המאסר בזיטאמיר בשלהי קיץ תרצ״ז, שמסופר עליו לעיל פרק פה, עברה מחלקה זו לוואראניז׳, ועליה מספר ה״ר משה אהרן שי׳ גייסינסקי:

בחורף שנת תרח״ץ ובקיץ שלאחריו למדנו בעיר וואראניעוש. שם למדו (לפי הא״ב): בערל שיחי׳ קיעוומאן, הלל שיחי׳ פעווזנער, מיכאל שיחי׳ טייטעלבוים, משה אהרן שיחי׳ גייסינסקי, משה בנימין שיחי׳ קאפלאן, שלום שיחי׳ ווילענקין, וזמן מסוים – גם משה שיחי׳ מאראזאוו וישעי׳ (שיחי׳) האפין. השגיח עלינו התמים הנעלה שלום שיחי׳ ווילענקין. ולבסוף עברה ההשגחה לידיו של התמים הנעלה וכו׳ וכו׳ מיכאל שיחי׳ טייטעלבוים.

וביתר פרטים מספר ה״ר משה שי׳ מרוזוב:

בהגיעי לוואראניז׳ בתחלת תשרי תרצ״ח פגשתי

בנין ביהכ"נ והישיבה בוואראניז'
צולם ע"י ר' שמעון ינטובסקי

שם את ה"ר משה אהרן שי' גייסינסקי, ה"ר משה בנימין שי' קפלן. גם באו התמימים ה"ר הלל שי' פעווזנער וה"ר דובער קיבמן. אח"כ בא ה"ר ישעי' גופין. ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים הי' המשגיח.

. . . באמצע החורף נמסר לנו שהמסור הידוע עומד לבא לוואראניז', הסתלקנו מיד. אני וה"ר ישעי' גופין נסענו לקרעמעטשוג . . לאחר משך זמן קבלתי מכתב מביתי לבוא מיד אליהם ללנינגרד. בבואי ללנינגרד נודע לי שאבי נאסר . . אח"כ נסעתי לחרקוב, שם למדתי בעיירה קרובה בשם בערציאנסק יחד עם ה"ר הלל שי' פעווזנער. למדנו שם חודשיים וחזרנו לוואראניז' . . בסוף תרצ"ח התחתן ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים ונסע מאתנו.

בתחלת קיץ תרח"צ בא לוואראניז' גם אחיו ה"ר שלום שי' מרוזוב, המספר:

את אבי אסרו בפעם השניה באדר תרח"צ. הזמינו גם את המשפחה לחקירה וברחנו מלנינגרד למוסקבה. בקיץ נשלחתי לוואראניז' ללמוד.

בוואראניז למדו אז אחי ה"ר משה שי' וה"ר הלל שי' פעווזנער, אתם למד ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים. באותה שעה הגיע לשם גם ה"ר רפאל שי' ווילשנסקי, מהבורחים מבית הילדים, לאחר המאסר בברדיטשוב.

כשבאתי לשם שלחו אותי יחד עם ר' רפאל הנ"ל לעיירה קטנה הסמוכה לוואראניז' בשם סאסנאווקאיא, שם למדו אז ה"ר העניך רפופורט ויבדל"ח ה"ר ניסן שי' פינסון.

לאח"ז הגיע לשם גם ה"ר ש"ב פעווזנער, ונשלחנו שלשתינו, ה"ר ש"ב פעווזנער ה"ר רפאל ואני, לעיירה נוספת הסמוכה לוואראניז' בשם גראפסקאיא. למד אתנו ה"ר שלום ווילנקין. שם למדנו במשך הקיץ.

לקראת תשרי נשלחנו ללמוד בקורסק, בדרך נודע ששם נמצא המסור הידוע, שיניתי הדרך ונסעתי עם האחים הלל שי' וש"ב פעווזנער לבית הוריהם בחרקוב, שם התאכסנתי בתשרי בבית ה"ר מנחם מענדל דייטש.

פרק צ

הישיבה בקאראלעוויץ (תרצ"ד־תרצ"ז)

בקאראלעוויץ למדה מחלקה של בחורים מבוגרים מתחלת קיץ תרצ"ד עד שלהי חורף תרצ"ז.

בין הלומדים שם היו ה"ר יוסף גולדבערג ה"ר משה רובינסון, שבאו לשם מנובוזיבקוב כמסופר לעיל פרק פג, ה"ר ישעי' גופין ויבדלח"ט ה"ר ניסן שי' פינסון ה"ר דובער שי' גורוויץ וה"ר שמשון שי' חריטונוב.

חלקם נסעו משם בחורף תרצ"ו, כדלעיל פרק פג, והשאר בחורף תרצ"ז, כדלעיל פרק פו (ע' שטז).

פרק צא

תמיכת רבנו בישיבות

מצבם הכלכלי של אנ״ש באותם הימים ברוסיא היה קשה ביותר, ואף שאנ״ש ברוסיא נתנו יותר מיכלתם לתמיכת הישיבות הנודדות, לא היה לאל ידם לכסות את כל ההוצאות המרובות הכרוכות בלימודים וגלויות אלו.

את הגרעון הזה היה מכסה רבנו מקופת הישיבות שבידיו, שהיו נכללות בה הישיבות בפולין וגם אלו שברוסיא, אף שאלו האחרונות נתמכו על ידו בסודיות, וגם באוסף הכספים לא יכל להזכירן בפירוש, רק בהבלעה.

לראשונה אנו מוצאים, באגרות רבנו של תקופה זו, במפורש על הישיבה ברוסיא, באגרת שכתב אל ה״ר מאיר אשכנזי לשנגהיי, בז׳ מ״ח תרפ״ט (אג״ק חי״א ג׳תתכ):

ראוי הדבר אשר יקבעו ועד מיוחד אשר יעשה נדבה הגונה בשני הקהלות יצ״ו בשביל החדרים והישיבות אשר ברוסיא יע״א, וכידוע הדבר אשר הם ת״ל לומדים תורה במס״נ בפועל ממש ועולה לסכומים גדולים ועצומים.

ובאגרת י״ט מ״ח תרצ״א (אג״ק ח״ב תצח):

חדוה תקיעה בליבאי מהידיעות הטובות מאת התלמידים שי׳ הלומדים במס״נ בפו״מ במדינתינו במוסד תומכי תמימים יצ״ו, בלימוד נגלה ודא״ח ועבודה בתפלה כנהוג מאז ומקדם, ובכי׳ תקיעא בלבאי מגודל הדוחק והלחץ השורר שם, אשר תסמרנה שערות הראש לשמוע מכל הנעשה, רעבים, יחפים, חלושים מעונים ונרדפים באף ובחימה, ירחמם השי״ת ויגאלם בקרוב גאולה שלימה. אנא ה׳ הושיעה נא.

ונראה שכאשר הי׳ כותב בכללות ע״ד „הישיבות תומכי תמימים יצ״ו אשר תחת הנהגתי״ נכללו בזה הסניפים שבפולין ורוסיא. וכך כותב באגרת כ״ה סיון תרצ״א (שם תקלז):

הנני פונה בזה לכאו״א מאנ״ש ומחבבי תורה ומצוה, ד׳ עליהם יחיו, בבקשה להרים איש איש את נדבתו כפי יכולתו בשביל הישיבות תומכי תמימים יצ״ו אשר תחת הנהגתי.

ועד״ז באגרת אדר״ח כסלו תרצ״ב (שם תקמו) [ובתוכן דומה באגרת אדר״ח כסלו תרצ״ג (שם תרט)]:

הישיבות אשר תחת הנהגתי ת״ל מצליחים בתלמידים חשובים יברכם ד׳ אמנם מצבם הגשמי נורא, והנני פונה אליכם ידידינו אנ״ש לבא לעזרתי כי אוכל לכלכלם בהמצטרך להם.

ומפורש יותר באגרת ח״י שבט תר״ץ (שם תעא) „געבן צדקה אויף די אלע מוסדות התורה – תומכי תמימים, וועלכע געפינען זיך אין פארשידענע לענדער״.

ובאגרת הר״י פייגין (כ״ח אד״ש תרצ״ה, לר״י דזייקאבסאן):

המעות המתקבלים לכ״ק מסודר הדבר כי שייכים למרכז הישיבות, אם לא כי מפורש כי שייך לישיבות ווארשא.

במשך חורף תרצ״ה שהה רבנו בסענאטאריום פורקערסדארף שעל יד ווין. המזכיר ה״ר חיים שי׳ ליברמן, שניהל את ההתכתבות לרוסיא, נשאר בווארשא, והיה מתכתב בנידון זה עם רבינו. הגיעה לידינו אגרת אחת שכתב הרח״ל שי׳ לרבנו בז׳ שבט תרצ״ה, ובה כותב בין השאר:

באחד ממכתביו כתב לי כ״ק ע״ד כתובות של תמימים הלומדים, ולא יכולתי עד עכשיו להשיג כתובות ברורות, וכעת השגתי ושלחתי לכ״ק 21 כתובות. ועוד קבלתי איזה כתובות, מהלומדים בקורסק שלא נכנסו ברשימה ההיא ואם הדבר עומד לצאת לפועל אזי אשלח גם אלו.

בפרקים הקודמים נעתקו קטעי אגרות מרובים, אל ומאת רבנו, בקשר למשלוח התמיכה לתלמידי הישיבות במחתרת ברוסיא.

אך עיקר התמיכה היתה ניתנת ע״י בא־כח רבנו ברוסיא, הוא ה״ר שניאור זלמן שניאורסאהן, הכותב לרבנו בקיץ תרצ״ד:

תו״ת, אשר כי נתנו להם סכומים נכונים, מ״מ הלא נשארו בע״ח, ודוגמת ענין י״ג אלף גמ״ח שהשיג חתנו של הרז״מ [הוא ה״ר אברהם שי׳ דרייזין שניהל את הישיבות בשנים אלו, חתנו של ה״ר זלמן משה היצחקי], מה שהשיג משונים ומעיק לו, וגם בכלל רעבים, אשר באמת מוכרח מאז הי׳ ענין חמשים אלף . . . ומובן אשר יהי׳ בהכרח כי אתן בפו״מ לבד זה על תו״ת מזומנים, כי מאין יסלק חתן הרז״מ את חובותיו, וגם מוכרח לסדר שלא ירעבו התלמידים.

הגיע לידינו דף (בכתיבת מכונה, בין השנים תרצ״ז־

תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית

ט) של תקציב חדשי של רבנו לעניני תמיכת המוסדות. בקטע הראשון שבו נאמר:

להחזקת ותמיכת הישיבות „תומכי־תמימים" ברוסיא (אשר אין לפרט השמות וגם לא המקומות), הלומדים כתות כתות חמשה חמשה, בבתי מדרש שונים, ולפרקים מוכרחים גם להחליף מקומם או גם עירם, ולמרות המצב הכבד ביותר של אחב"י היראים יחיו, במס"נ ממש של הלומדים והתומכים, נהי' הדבר הגדול הזה. ההוצאה בס"ה עולה ל־3000, ומחזיקים א"ע בעזרת המקומיים בסך של 2000, ועוד שליש מחו"ל, שהוא 1000.

פרק צב

המנהל החדש – ה״ר יונה הכהן מפאלטאווא

כבר סופר לעיל פרק סח שמשנת תר״צ ואילך התנהלו מחלקות הישיבה ע״י ה״ר אברהם שי׳ דרייזין. כך נמשך עד שלהי קיץ תרצ״ה.

באותו קיץ התרבו המאסרים של אנשי חב״ד. גם על המנהל ה״ר אברהם דרייזין שמו מספר מארבים, שבעזהי״ת הצליח תמיד להתחמק מידיהם, כמסופר לעיל פרק מה. אך מאז ואילך חי במחתרת ואת מחלקות הישיבה לא יכול היה להמשיך ולנהל.

כבר סופר לעיל שבשנים אלו לא היתה מתקיימת הישיבה במקום אחד לאורך ימים, מיד כשנתגלה מקום המצאם היו נאסרים ומגורשים מהעיר, כך היו כל המחלקות גולות ממקום למקום בתמידיות. מצב זה דרש בהכרח איש בעל כח מרכז ובעל מרץ, זהיר בהליכות ובעל מסירות נפש.

לצורך שעה ובאופן בלתי רשמי התעסקו בזה אז, במאלאחאווקא וסמוכותיה, ה״ר יונה הכהן מפאלטאווא, בזיטאמיר – גיסו ה״ר מרדכי אליעזר לאפאטאווסקי, ובברדיטשוב – ה״ר שאול ברוק.

בשלהי קיץ תרצ״ו נסע ה״ר שאול ברוק לארה״ק. באותה שעה סמך רבנו את ידיו על מינויו של ה״ר יונה הנ״ל למנהל הישיבה על כל מחלקותיה ברחבי רוסיא. הר״י קבל עליו את עול ההנהלה במסירות נפש נועזת,

ה״ר נחום וואלאסאוו

ה״ר יונה הכהן מפאלאטאווא (בילדותו)

ומאתו היו באות ההוראות ומעות התמיכה לכל המחלקות הגולות.

על המצב באותה תקופה (תרצ״ו) מספר ה״ר משה אהרן שי׳ גייסינסקי:

אחרי משך זמן קצר מיום שבאו הר״ר נחום שיחי׳ וואלאסאוו וחבריו ללמוד בזיטאמיר, קרא הר״ר מרדכי אליעזר נ״ע את כל הבחורים לביתו ויאמר אליהם: רואה אנכי כי ישיבת תו״ת ברוסיא מתמעטת והולכת באופן מבהיל, ועוד מעט – ותומכי תמימים תעלם ח״ו לגמרי מאופק רוסיא, וע״כ מה אנחנו יושבים פה וגומ׳, אין לנו דרך אחרת כ״א להשליך את נפשותינו מנגד בפועל ממש, ולעשות נפשות לישיבת תומכי־תמימים! **ובאותו מעמד** פקד הר״ר מרדכי אליעזר נ״ע את הר״ר נחום שיחי׳, ומלא את ידו ליסד סניפים חדשים של „ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש״, והטיל עליו תפקידים דלהלן: א) לנסוע לערי רוסיא ולמצוא נערים בודדים שברוצנם לנסוע ללמוד – בהסכמת הוריהם –. ב) למצוא בתי כנסיות – באיזו עיר שתהי׳ – שיסכימו להכניס נערים אחדים שילמדו שמה. ג) למצוא רישי מתיבתא – או משגיחים – לנהל את הישיבות שתתיסדנה.

גם שאר חבריו של הרר״נ שיחי׳, קבלו אז עליהם את העול של העסקנות בצרכי תו״ת אחרי עבור זמן מסוים משקבל עליו הר״ר נחום שיחי׳ תפקידים הנ״ל,

הוסיף הר״ר מרדכי אליעזר נ״ע להודיעו, אשר מעל לכל הפעולות האלה יעמוד החסיד המפורסם, אשר ברכו ה׳ בכל התכונות והסגולות הנפשיות הדרושות לשלמות כשרונו של מנהיג אשר כזה, אחד מבני העלי׳ שבדור וכו׳ וכו׳, מוהר״ר יונה נ״ע כהן, המכונה „יונה פאלטאוועד״ – ועל הרר״נ שיחי׳ לסור למשמעתו, וכן גם בהנוגע לאמצעיים כספיים לצרכן של הישיבות – על הרר״נ שיחי׳ לפנות אל מוהר״ר יונה נ״ע.

ובזכרונותיו של ה״ר מיכל רפופורט על אותה תקופה (נרשמו ע״י הר״ש שי׳ העבער):

בזמן הזה יזכרו לטובה ה״ר יונה הכהן פולטבער שגר אז במוסקבה וגיסו ה״ר מרדכי אליעזר שגר אז בזיטאמיר. הם קראו בחשאי כמה מהבחורים המבוגרים למוסקבה ע״מ להועץ לייסד ולהמשיך את החדרים והישיבות. הבחורים שנתאספו אז היו ה״ר משה רובינסון ז״ל ה״ר יוסף גולדברג ה״ר שמעון שטילרמן ה״ר ישראל לוין ואני.

אספו אותנו בביתו של ה״ר משה כצמן, שם התוועדו אתנו ואמרו לנו שאנחנו מחויבים לקחת את הענינים לידינו במסירות נפש.

הוחלט שהזאל יהי׳ בזיטאמיר, מקום מגוריו של ה״ר מרדכי אליעזר. את ה״ר משה רובינסון שלחו לברדיטשוב עבור שיעורים לבחורים צעירים, את ה״ר ישראל שי׳ לוין שלחו לקריווירעג לפתוח שם ישיבה, את ה״ר יוסף גולדבערג שלחו לקלינצי ואותי שלחו לקורסק. ה״ר נחום שי׳ וואלאסאוו נשאר במוסקבה לנהל הענינים משם כסגנו של ה״ר יונה הכהן. לאדעס נסע אז ה״ר שלום ווילנקין.

הכספים היו מגיעים מר׳ יונה ע״י שליח נאמן, בר״כ ע״י נשים, כדי שלא יחשדו, אך לפעמים הוצרכנו לנסוע בעצמנו למוסקבה עבור הכסף ולהפגש בחשאי שם.

ה״ר נחום שי׳ וואלאסאוו המשיך בעבודה זו עד קיץ תרח״צ. עיקר משכנו היה במוסקבה כעוזרו של ה״ר יונה הכהן, משם היה עורך נסיעות למחלקות שבעיירות השונות, להביא להם כספי התמיכה ולבחון את הילדים.

האסיפה הנ״ל עם הבחורים בבית ה״ר משה כצמן היתה בחורף תרצ״ז. אסיפה נוספת התקימה אתם בבית ה״ר זלמן פרוס אחר חה״פ תרצ״ז, בשתי אסיפות אלו הוחלט שקיום הישיבות במצב זה אפשרי הוא רק ע״י הבחורים המבוגרים. החלטה זו נזכרת גם באגרת ה״ר מרדכי אליעזר לאפאטאווסקי שכתב באור ליום ב׳ תולדות תרצ״ז:

המצב אומר אשר הכשרת הנהג[ת] תו״ת הוא רק לבחו[רים] ולא לאברכי[ם].

פרק צג

הישיבה בקריוואיראג (תרצ"ו־תרח"צ)

כבר סופר לעיל פרק פו, שבקיץ תרצ"ו עברה קבוצה מברדיטשוב ללמוד בקריוויראג. מחלקה זו התקיימה רק עד שלהי תשרי תרצ"ז. אחר חה"פ נפתחה בה מחלקה נוספת שהתקיימה עד אמצע חורף תרח"צ.

על המחלקה שלמדה שם בקיץ תרצ"ו מספר ה"ר יוסף גולדברג:

בקיץ תרצ"ו יסדתי מחלקה בקריוואיראג, לשם באו התלמידים ה"ר משה בנימין קפלן ה"ר משה אהרן גייסינסקי ה"ר אהרן אלעזר מוגילובסקי וה"ר בנציון האמליער. בקריוויראג למדנו עד שלהי תשרי תרצ"ז, שאז עברו לזיטאמיר.

בתחלת קיץ תרצ"ז נפתחה שם שוב מחלקה שאתם למד אאמו"ר שי' המספר:

כעבור זמן באה שנת תרצ"ז עת צרה היא ליעקב, ממש אסרו אנשים ברחובות והיו שולחים אותם לסיביר והי' פחד נורא . . מסרו לי שר' יונה כהן קורא אותי על אסיפת בחורים המבוגרים . . עשה אסיפה בבית ר' זלמן פרוס ע"ה ודיבר שצריכים לנסוע למקומות ולקחת נערים מאנ"ש וללמוד להדריך אותם. ואמר: „בשנתאסף שנית, היינו אם לא יקחו אותנו בינתיים לבית הסוהר, נדבר הלאה". . .

אני נסעתי ממוסקבה לקריוויראג, שם כבר הביא ר' מיכאל טייטלבוים ארבעה נערים, ואלו הם:

ליב שי' מוצקין יואל דוכמן מענדל שי' רסקין ויהושע שי' קצינלבויגן . . הוא נסע משם לזיטאמיר ללמוד עם בחורים מבוגרים יותר ואני נשארתי שם ללמוד עם התלמידים האלו. כולנו ישננו בבית ר' יואל איטקין ז"ל . . אח"כ ניתוספו צבי בראסלעווער יחזקאל ברוד וועלוויל מנשקיס [אויערבאך] ישראל מאדעס . . כמה מהם שלחתי למקומות אחרים, כי הי' המדובר על ד' נערים במקום אחד, אמרו שזה ע"פ הוראת הרבי.

לפני י"ב תמוז הוצרכתי להאריך הפאספורט שלי והוכרחתי לנסוע לווארניז' . . כתבתי מכתב לרבי שאני עובד בארטעל [אגודה שתופית כינוי מחתרתי לישיבה] . . בווארניז' קבלתי מכתב מקריוויראג שסגרו את בית הכנסת בצהרים בשביל הנערים ובעלי הבתים לא נותנים להם ליכנס. נבהלנו לקרוא זאת, אך בסוף כותב שנתקבל בשבילי מכתב מהרבי: „נהניתי

ה"ר ישראל יהודה לוין

לשמוע מעבודתכם בארטעל והשי"ת יעזרכם שתצליחו בעבודתכם והשי"ת יעזור לכם בכל הדרוש לכם בגשמיות וברוחניות וטוב יהי' לכם ומזמן לזמן תודיעו מהנעשה אתכם בגו"ר" [המכתב עצמו לא נשאר, ונעתק מפי הזכרון]. כשקראנו את המכתב שמחנו וקיוינו שהכל יהי' בסדר.

כשקבלתי הפאספורט חזרתי לקריוויראג נגשתי תיכף אל שמש בית הכנסת . . נתתי לו 5 רובל . . פתח את ביהכנ"ס ואני התחלתי להגיד השיעור . . אח"כ התחילו לחפש אותנו. אמרו שהקומסומול אמר שיש פה חדר עם 11 ילדים ומלמד לומד אתם ושבלילה ילכו לחפש אותם. אני פחדתי וברחתי והתחבאתי בלילה במקוה של בית החיים. במקומות אחרים התחילו לאסור מחברינו. התחילו להעתיק תלמידים לכותאיס. אני נשארתי עם שני תלמידים. בחדש שבט התחתנתי עם זוגתי מרת איטא דבורה . . בחרקוב.

על סגירת הישיבה באמצע הקיץ ופתיחתה מחדש מספר ה"ר יחזקאל שי' ברוד (שיחות לנוער שבט תשל"א) תחת שמות בדוים:

בראש חדש אייר שנת תרצ"ח (1938) [צ"ל תרצ"ז]

הגיע מנדל לברדיצ'ב, כדי ללמוד שם. הוא מצא שם כ־20־25 נערים מערים שונות, בגילים של 13־14 שנה, שלמדו בתנאי מחתרת מובהקים, גמרא וכן חסידות.

הלימודים התנהלו לפי הסדרים שהיו מקובלים אז בישיבה גדולה. אולם כיון שהיה קשה להחזיק במקום אחד קבוצה כה גדולה של נערים, הועבר חלק מהם לקריוורוג. מנדל היה בין המועברים וכך יצא, ששבועיים אחרי בואו לברדיצ'ב, שוב נאלץ ליטול לידיו את מקל הנדודים ולעבור למקום אחר.

בקריוורוג למדו הנערים תחילה בבית המדרש ולאחר מכן בדירה פרטית, אולם חרף כל אמצעי הזהירות נודע דבר קיומה של הישיבה ברבים. באסיפות של פועלים שאירגנו הקומוניסטים, דיברו נגד קיום הישיבה בשצף קצף היתכן?! – שאלו נואמי האספות – שבעירנו יצליחו כוחות ה„חושך" לקיים ישיבה? כיצד אפשרי הדבר?!

מובן מאליו, כי מנהלי הישיבה לא חיכו עד שיבואו לסגור אותה, הם העבירו את התלמידים בעוד מועד ליקטרינוסלב, אולם עד מהרה נודע דבר קיומה של הישיבה גם כאן והנערים הוחזרו בחשאי לקריוורוג, שבה כבר השתתקה הסערה.

וה"ר יהושע שי' קצנלנבויגן מספר על אותה תקופה ב„כפר חב"ד" גליון 230:

אחר ממקומות־הנדודים שלנו היה העיר קריווא־ראג, אשר באוקראינה, תחת ניהולו של הרב ישראל לוין שי'. הוא היה גם המנהל, גם המגיד־שיעור וגם המשפיע, והיה דואג לכל הצטרכויותינו, בגשמיות וברוחניות גם יחד.

פעם, עת ישבנו ולמדנו בעזרת־נשים של בית הכנסת, שמענו לפתע דפיקות חזקות בדלת. בפנינו, הנערים, ברור היה כבר משמעותן של דפיקות אלו. במהירות רבה התחלנו לברוח דרך החלונות: ידענו כי כל דקה וכל שניה גורלית עבורנו.

רק אחד לא נע ולא זע. היה זה ר' ישראל עצמו, אשר עמד וחיכה עד אשר ברחנו כולנו; כאותו רב־חובל הדואג להצלת נוסעיו מספינתו הטובעת, ורק אז ברח אף הוא. היה זה מצדו מסירות־נפש של ממש!

שוב לא יכולנו להמשיך במקום זה ונאלצנו למצוא מקום־מסתור אחר.

בעיר זו למדנו גם ב... רפת של תרנגולות. המקום היה קצת מרוחק משאון העיר, והשטח סביבו לא היה כל־כך מאוכלס. פרשנו בדים ושמיכות על מקומות הלכלוך, וכך ישבנו ולמדנו. היה זה, כמובן, פחות מסוכן מכל מקום אחר. וכי יעלה על דעת הק. ג. ב. לחפש נערים יהודים הלומדים תורה דוקא ברפת של תרנגולות?!...

סוף דבר נאלצנו לברוח גם ממקום־מחבוא זה ולחפש לנו מסתור אחר.

חשוב לציין, כי לאחר שנמצא המקום המתאים לא היינו מבזבזים אף יום אחד או שעה אחת. הזמן היה יקר מדי עבורנו. בין בריחה ממקום אחד למשנהו, התבזבז זמן מספיק של ביטול תורה, כך שלא יכולנו להרשות לעצמנו ביטול זמן נוסף. ולכן, מיד עם המצא־תמצא המקום המתאים, הוקרנו כל רגע והקדשנוהו ללימוד תורה.

פרק צד

הישיבה בקלינצי (תרצ"ז)

בקלינצי התקיימה מחלקה מתחלת קיץ תרצ"ז עד כ"ד כסלו תרח"צ, אתם למד ה"ר יוסף גולדברג, המספר:

אחר פסח הגעתי לקלינצי פתחתי שם מחלקה ולשם באו התלמידים ה"ר שלום מענדל קלמנסון ה"ר העניך רפופורט ה"ר שלום בער פרידמן ה"ר צבי הירש בראסלעווער ועוד. גם ה"ר יחזקאל ברוד בא ללמוד אצלנו, אך מחמת גילו הצעיר שלחתיו לסטאראדוב.

בקלינצי למדנו עד כ"ד כסלו תרצ"ח שאז באו לאסרנו. לא הייתי באותה שעה בביהכ"נ וכך נצלתי, וברחנו משם כולנו.

נסעתי לעיירות נוספות לחפש מקום מקלט. בחה"פ הייתי בווארניז' בבית ה"ר בצלאל ווילשנסקי ואחר הפסח פתחתי מחלקה בקויבישאוו. לשם באו גם ה"ר יעקב נאטיק וה"ר דובער הארדעקער. למדנו

ה"ר יוסף גולדברג

שם עד אחר חה"ש, שאז נסעתי לפתוח מחלקה בכותאיס.

פרק צה

שרידי הישיבות ברוסיא (תרצ"ז־תש"א)

בשעת חירום זו, כשהיו התלמידים וראשי הישיבות בורחים ממקום למקום, קשה לידע ברור היכן ומתי התקיימה כל ישיבה וכמה תלמידים למדו בה, שכל המחלקות היו גולות ממקום למקום, ממאסר אחד לשני, וביני לביני היו לומדים כמה תלמידים כאן וכמה תלמידים שם.

כך מספר אאמו"ר שי' על שנת ת"ש, בה כבר התחתן ועבר לגור בחרקוב:

התלמידים נסעו לקוטאיס, כי בברדיטשוב אסרו ה־12 תלמידים עם הר"מ ר' משה קאראלעוויץ'ער רובינסון ז"ל . . ולבסוף אסרו גם בקורסק את תלמידי הישיבה והשאר ברחו. כמה נערים באו לחרקוב, היו אצלי ואצל ר' מיכאל טייטלבוים ור' מיכאל למד אתם.

קבוצה קטנה למדה בעיירה יעגארעווסק הסמוכה למוסקבה. בעיירה גרו מספר משפחות מאנ"ש, כמסופר לעיל פרקים כח. מו. ולקמן פרק קג. ועליה מספר ה"ר ראובן קמינצקי:

היינו שלשה ילדים בכתה, ה"ר מרדכי (שי') לוין, ה"ר דובער (שי') לוין ואני, למד אתנו ה"ר ישראל לוין (נעוולער) אביו של מרדכי.

באחד הלילות שבתחלת אלול תרצ"ז אסרו ביעגארעווסק ארבעה אנשים מאנ"ש, אחד מהם היה המגיד שיעור שלנו ה"ר ישראל נעוולער. היינו אז בגיל בר מצוה. המשיך ללמוד אתנו אבי ז"ל [ה"ר משה זלמן קמינצקי].

מאסרו של ה"ר ישראל נעוולער נמשך כ־13 חדשים. כשחזר ממאסרו המשיך ללמוד אתנו, עד שהתחילה המלחמה וברחנו משם לסמרקנד בשלהי תשרי תש"ב.

כך גם יש להזכיר כאן את הקבוצה הקטנה שלמדה בקוביבישאוו, בחדשים אייר־סיון תרח"צ, כנזכר בסוף הפרק שלפנ"ז.

אין ספק שקבוצות דומות התקיימו בעיירות שונות ברחבי רוסיא, אלא שלא נודע לנו עליהן. וכך נמשך המצב עד שהתחילה מלחמת העולם השניה, כשרוב אנ"ש ברחו מערי ספר לעיירות סמרקנד וטאשקענט שבבוכארא. אז נפתחה הישיבה המרכזית בסמרקנד.

פרק צו

הישיבה בכותאיס וערי גרוזיה (תרח"צ־תש"ו)

הישיבה בכותאיס נוסדה בסביבות חג הפסח תרח"צ. והתקיימה בה עד שלהי שנת תש"ה.

אחד מראשוני התלמידים בכותאיס הי' ה"ר יחזקאל שי' ברוד, המספר:

אחרי שהבריח אותנו ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים ממעון הילדים הסמוך לברדיטשוב, שלח אותנו בקבוצות למקומות שונים. אני נסעתי עם ה"ר העשל צייטלין להאמלי', ומשם נסעתי למאסקווא. לאחרי גישושים שונים הוחלט במוסקווא לשלוח אותי לכותאיס, זאת נמסר לי ע"י ה"ר נחום שי' וואלאסאוו.

לכותאיס באתי ימים אחדים לפני חג הפסח תרח"צ. שם גר גם התלמיד ה"ר ליב העניך מענקין. באו לשם התלמידים ה"ר ישעי' גופין ויבדל"ח ה"ר מנחם מענדל שי' רסקין וה"ר דובער שי' קיבמן, אתנו פתחו את הישיבה בכותאיס. במשך הקיץ נוספו עוד כו"כ תלמידים וה"ר יוסף גולדברג התחיל ללמוד אתנו.

ה"ר יוסף גולדברג נשאר בכותאיס עד תחלת קיץ ת"ש, הוא היה גם הממונה על המחלקות הקטנות שנוסדו אז בעיירות הסמוכות קולאש, סינאקי [שהוסב שמה לסחאקאיא] סוחום זוגדיד פאטי באטום סוראם וטיפליס.

אחר שנסע משם הר"י גולדבערג, להתחתן, מילא את מקומו ה"ר משה שי' מרוזוב. זה האחרון מספר על אותה תקופה:

בתשרי תרצ"ט הגעתי לכותאיס ובמשך החורף למדתי אצל ה"ר יוסף גולדבערג.

באמצע החורף שלח אותי ואת ה"ר ליב שי' מוצ'קין לפתוח מחלקה בקולאש. נשארתי שם ללמוד עם כתה קטנה ואלי שלחו את ה"ר ישעי' גופין ללמוד בתור חבר.

בחורף ת"ש נשלחתי לסינאקי, שם למדתי עם ה"ר ליב שפירא ה"ר חיים אשר שי' כהנוב והאחים שלום בער ואייזיק שיחיו שאנאוויץ.

אחר פסח נסע מכותאיס ה"ר יוסף גולדבערג להתחתן ואותי מינה למלא את מקומו. כשנסעתי למוסקבה לדבר עם ה"ר יונה הכהן מילא את מקומי ה"ר שלום מענדל שי' קלמנסון.

פעם בעת שמילא את מקומי בכותאיס נאסר

ה"ר משה מרוזוב

ונלקחו ניירותיו. הוא ברח והתחבא בבית גוים במשך כמה חדשים עד שנתקבלו חזרה ניירותיו. וחזר לסינקי, שם ניהל מחלקה מאמצע קיץ תש"ה עד סוף המלחמה.

בסוחום ניהל מחלקה ה"ר יעקב שי' נוטיק, במשך שנים אלה.

אחד מהתלמידים בסינאקי היה ה"ר שלום שי' לעווערטאוו המספר:

בקיץ ת"ש לקחני אתו ממוסקבה ה"ר משה שי' מרוזוב ללמוד בגרוזיה. הייתי ימים אחדים בסוחום אח"כ נסעתי למחלקה בסינאקי. בתחלה היה המשגיח ה"ר שלום בער פעווזנער ולאחר שנסע לביתו בחרקוב מילא את מקומו ה"ר שלום מענדל שי' קלמנסון.

בתחלת שנת ת"ש נשלח ה"ר שלום שי' מרחוב לנהל המחלקה בקולאש, על כך מספר:

בתחלת ת"ש נסעתי לקולאש, שם למדתי יחד עם ה"ר דובער שי' קיבמן, ושנינו לימדנו את התלמידים הצעירים יותר ה"ר ליב העניך הנ"ל וה"ר יצחק גאנזבורג. עד תחלת קיץ ת"ש, שאז נשלחתי למעליוטאפל.

וכך גם כל אחד מהתלמידים והמשגיחים היו משנים מקומם מזמן לזמן באחת מהעיירות הנזכרות בגרוזיה, מקיץ תרח"ץ עד שלהי שנת תש"ה.

בנוסף להנ"ל למדו שם גם ה"ר עזריאל שי' חייקין; ה"ר חיים ישראל שפערלין; ה"ר בנציון וועגראוועד; ה"ר אברהם ניימארק; ה"ר יעקב שי' לבקיבקר; ה"ר שלום בער שי' נאטיק; ה"ר וועלוול שי' אויערבאך; ה"ר משה שי' ניסילעוויטש; ה"ר מרדכי יואל דוכמן; ה"ר שלום דובער שי' רסקין; ה"ר חיים אשר שי' כהנוב, ועוד.

הישיבה בכותאיס וסמוכותיה התקיימה כאמור, עד שלהי תש"ה. רק אז, עם תום המלחמה, נפתחה דרך הנסיעה מגרוזיה לבוכארה ואז עברו אחרוני התלמידים לישיבה המרכזית בסמרקנד.

תלמידים אחדים הצליחו לבוא מכותאיס לסמרקנד מיד בתחלת שנת תש"ג. היה אז חשש שגרמני' תכבוש גם את גרוזיה, ולכן סיכנו אחדים את עצמם ונסעו לסמרקנד שהוא מקום בטוח יותר. אך רוב התלמידים נשארו שם עד תום המלחמה בשלהי תש"ה.

בתחלת קיץ תש"ו שוב נשלחה קבוצה מסמרקנד ללמוד בכותאיס. אך כעבור שבועות אחדים התחילו אנ"ש בסמרקנד להשיג ניירות פולניים ולצאת את רוסיא. הודעה על כך שוגרה לתלמידים בכותאיס, שנסעו משם ללבוב ומשם לחו"ל.

פרק צז

הישיבה במעליוטאפיל (תרח"צ־תש"א)

במעליוטאפל שבחצי האי קרים למדה מחלקה של 5־6 בחורים. אתם הי' גם ה"ר שלום מענדל שי' קלמנסון – משנת תרח"צ עד חורף ת"ש (אז נסע משם לכותאיס), ובתחלת הקיץ נסע לשם ה"ר שלום שי' מרוזוב. למדו שם גם ה"ר שנ"ז שי' קצנלבויגן, ה"ר שניאור זלמן שי' לוין, ה"ר העשל צייטלין והאחים אפרים מרדכי ומנחם מענדל פאליי.

בתחלת קיץ תש"א התחילו לקרוא את התלמידים המבוגרים שביניהם לחקירות. פחדו ממאסר ונסעו משם לכותאיס; עי"ז ניצלו, כי במשך הקיץ נכבשה מעליוטאפל ע"י הגרמנים ימ"ש והיהודים שבה הוצאו להורג, הי"ד.

ה"ר שלום מענדל קלמנסון

פרק צח

הישיבה בסמרקנד ובטאשקענט (תש"ב־תש"ו)

בימי כיבוש חלקים מרוסיא ע"י הגרמנים ימ"ש, בקיץ תש"א ובתחלת תש"ב, ברחו יהודים רבים (ובתוכם גם אנ"ש) מרחבי רוסיא, והתיישבו בערי אסיה התיכונה, הרחוקים מערי הספר. רובם התיישבו בערים סמרקנד וטאשקענט. על כך סופר לעיל פרק מח.

עם בואם לסמרקנד התאספו כמה תלמידים אצל ה"ר אלי' חיים שי' רויטבלאט שלמד אתם. אך מיד התחיל אז הרעב הגדול. רבים מהבורחים מתו מיתת רעב. רבים עוד יותר היו החולים במחלות הרעב והטיפוס. גם אלו שזכו ונשארו בחיים לא היתה דעתם פנויה לכל דבר אחר מלבד השגת פרוסת לחם להם ולבני ביתם, ועבור זה הוצרכו לעמוד רוב היום בתור לקבלת המנות (שניתנו ע"י הממשלה). גם על התלמידים האלה שלמדו אצל ה"ר אלי' חיים שי' רויטבלאט עברה כוס התרעלה. אחד אחד חלו במחלות המתהלכות. אצל התלמיד ה"ר יהושע שי' דובראווסקי נפטרו אביו ואחותו והוא עצמו חלה במחלת הטיפוס. וכך גם שאר התלמידים, עד שנתבטל הלימוד.

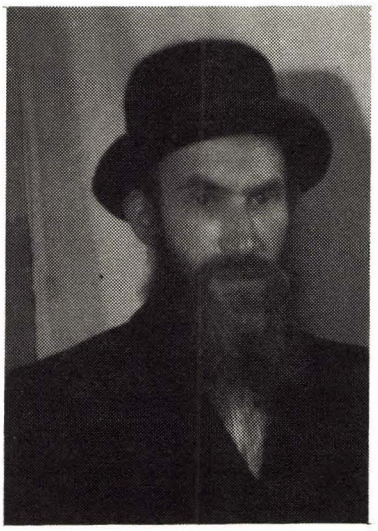

ה"ר אליהו חיים רויטבלאט

בתחלת שנת תש"ג התחילה הישיבה להתארגן מחדש. ראשון התלמידים היה ה"ר שלום שי' לעווערטאוו שברח אז מכותאיס ובא לסמרקנד. הוא התחיל ללמוד בביתו של ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים. אחריו בא לשם גם ה"ר יהושע שי' דובראווסקי הנ"ל, שהתחילו כחותיו לחזור אליו מעט. כך באו גם האחים ה"ר זעליג והלל שי' כצמן, שהוריהם מתו מרעב ברחוב. מיום ליום נוספו עוד תלמידים עד שעברו ללמוד בביהכ"נ. התלמידים היו אוכלים „ימים" אצל אנ"ש שהתיישבו בסמרקנד ולאט לאט התחילו להתאושש מהרעב. בסוף החורף קיבל עליו ה"ר מנחם מענדל שי' פוטרפאס את עול החזקת הישיבה, תחת פיקוחו של המנהל הראשי ה"ר יונה הכהן מפאלטאווא שדר בטאשקענט.

ה"ר יהושע דובראווסקי

על פתיחת הישיבה מחדש ע"י ה"ר מיכאל שי' טייטלבוים מספר אאמו"ר שי' בזכרונותיו:

מיכאל אמר לי מוכרחים לעשות פה ישיבת תו"ת. וכי איך אפשר לעשות זאת? אך הנה אז בא ה"ר שלום שי' בנו של הרה"ח ר' דובער קובליאקער, שאסרוהו במוסקבה ונפטר במאסר. גם באו לסמרקנד הרה"ח ר' משה כצמן ואשתו ושני בניו זעליג והלל שי'. באמצע הרחוב נפטר הרה"ח ר' משה כצמן וגם אשתו ונשארו הנערים. אמר לי אז מיכאל שנקח שני הנערים שלום קובליאקער וזעליג כצמן ועוד ונעשה תו"ת, ולסדר להם אכילת „ימים" והוא ילמד אתם. ואמר אתה תקח על יום בשבוע ואני אקח ואז נוכל לדבר עם אחרים שג"כ יקחו . . אח"כ אמר לי מיכאל שנכנס אל בית בתו של הרה"ג הרה"ח הרב מענדל דובראווסקי שמת אצלה בעלה ובתה ונשאר אצלה הנער יהושע ונבקש ממנה לרשום אותו בהישיבה תו"ת. נכנסנו ושכב נער חיור על המטה ומיכאל התחיל לדבר שתתן לרשום הנער לישיבת תו"ת . . ויהי' לרפואה שלימה. היא

הישיבה בסמרקנד ובטאשקענט (תש״ב־תש״ו)

ה״ר ניסן נמנוב

ענתה „תרשמו אותו״, ובאמת נתרפא והתחילו ללמוד שלשה נערים. אז נכנסו להענין הרה״ח ר׳ מענדל שי׳ פוטרפאס והרה״ח ר׳ אבא שי׳ פליסקין וישכרו מלמדים והתרחבה הישיבה. גם המצב הכללי התחיל להשתפר. התלמידים התרבו והישיבה התרחבה בהתרחבות יתירה.

בתחלת הקיץ בא לסמרקנד ה״ר משה מקאראלעוויץ (רובינסון) והתחיל ללמוד עם הכתה שנוספה בינתיים. שוב נפתחה כתה במשך הקיץ, שלמד אתה הרב זלמן שמעון דווארקין. וכך גם במשך השנים הבאות נפתחו עוד ועוד כתות.

בקיץ תש״ד התרחבה הישיבה ביותר והורגש מחסור במשפיע מיוחד שיתמסר להדרכת התלמידים. ה״ר ניסן נמנוב הובא לשם מטאשקענט הוא היה מאז רוח החיה בישיבה.

בתחלת תש״ו נשלחה מסמרקנד כתה ללמוד בטאשקענט ואתם נסע ה״ר משה רובניסון הנ״ל.

בתחלת הקיץ נשלחה מסמרקנד כתה ללמוד בכותאיס כמסופר לעיל פרק צו.

כשיצאו אנ״ש מרוסיא בקיץ תש״ו ונפגשו עם שליח רבנו, הר״י דזייקאבסאן, כתבו על ידו סקירה מפורטת על הישיבה בסמרקנד:

במשך שלש שנים היתה נמצאת ישיבת תומכי תמימים בעיר סאמארקאנד. ארבעים בחורים לערך למדו בסדר הזאל, ועוד צעירים מהם מאה נערים בערך היו שם וחמשים מהם למדו גמרא ותוספות.

בעיר טאשקענט הי׳ ג״כ מחלקה מהישיבה אשר הכילה ששים נערים בערך לומדי גמרא ותוספות לבד הקטנים.

כן בעיר קוטאיס היתה נמצאת מחלקה אשר מספר לומדי׳ עלה עד עשרים, ואח״כ העתיקו כולם אהלם לסאמארקאנד.

בהיות בסאמארקאנד יהודי פולין, שהי׳ באפשרות לחסות תחת צל דגלם, הי׳ אז בעז״ה הכל שלום בסדר נכון כראוי על צד היותר טוב, ואולם בשוב הפולנים למגורם נהפך הגלגל ונתרופף המצב ירחם השם, הפחד בחדרים והפחד ברחובות ל״ע ונתפרדה החבילה שלא להיות במקום אחד.

המנהל הראשי הי׳ ר׳ ניסן נעמאנאוו.

והראשי ישיבות היו:

הר״ר אברהם אלי׳ פלאטקין
הר״ר מענדיל דובראווסקי
ר׳ ישראל ב״ר דוד אבא לעווין
ר׳ שלמה חיים קעסעלמאן
ר׳ יונה כהן
ר׳ ישראל נח ביליניצקי
ר׳ זלמן שמעון ב״ר ירוחם, חתן הר״ר מענדל דובראווסקי
ר׳ יהושע קארף
ר׳ משה ב״ר בן ציון רובינסאהן
ר׳ מיכאל טייטעלבוים
ר׳ הירש ליבערמאן
ר׳ דובער ב״ר פרץ חן
ר׳ זלמן ב״ר משה שלמה הלוי
ר׳ חיים מאיר גארעליק
ר׳ אברהם פייוויש מבאברויסק
הת׳ ישראל מאיר ב״ר סענדער [מוניץ]
ר׳ נחום וואלאסאוו
ר׳ חיים זלמן קאזלינער
ר׳ הלל בן צבי אזימאוו
הר״ר שמואל נאטיק מקוטאיס
ר׳ זלמן באבערער
ר׳ מאיר גורקאוו

המייסדים היו:

ר׳ מענדיל ב״ר מנחם מענדיל פוטערפאס
ר׳ אבא פליסקין
ר׳ אהרן יוסף ב״ר ישראל נח
והת׳ שלמה ב״ר יצחק אייזיק מאטוסאוו, מזכיר

על הפחד שהתחיל בשנת תש״ו ועל משלוח הקבוצה לכותאיס מספר ה״ר יהודה ליב שי׳ מוצ׳קין:

לפי״ע הרגישו שמה חופש בענינים רוחניים. בכלות המלחמה והפולנים כבר התחילו לעזוב את רוסיא, נתוודע שאנשי נקוו״ד כבר התחילו ל„התעניין״ אודות אנ״ש. עד שביום א׳ הוצרך ה״ר ניסן נעמענאוו ז״ל (שהי׳ המנהל של תו״ת) לברוח מביתו אחר

שהרגישו שמחפשים אחר צעדיו. זה הי׳ בשנת תש״ו בחדשי כסלו־טבת.

עסקני וזקני אנ״ש התאספו לאסיפה להחליט אם לנסות לנסוע ולעבור את הגבול עם ניירות מזוייפות של פולנים. היו מיימינים ומשמאילים, והחליטו ברוב שלא להעמיד בסכנה, ולא לנסוע.

אך לא הי׳ כבר באפשרות להשאר במקום, בפרט הישיבה, והתחילו לחשוב אודות העתקת הישיבה למקום בטוח ביותר, ונשאר שיהי׳ זה בגרוזיא, קוטאיס, מקום שהיתה שמה קודם ובהתחלת המלחמה, וכבר שלחו איזה בחורים להתחיל בהעתקת הישיבה.

הישיבה התקיימה בסמרקנד עד אמצע קיץ תש״ו, אז עזבו אנ״ש את סמרקנד, הצטיידו בניירות פולניים והגרו מרוסיא. ה״ר יונה הכהן מפאלטאווע בא אז מטאשקענט וסידר את אחרוני התלמידים; שלמדו בסמרקנד לבדם, והוריהם לא היו אתם. כדי לאפשר את הגירתם מרוסיא הוא סידר שיורשמו כבני משפחות אחרות מאנ״ש, כך יכלו גם הם לצאת את רוסיא יחד עם שאר אנ״ש הנוסעים.

משם נסעו ללבוב, התחנה האחרונה לפני היציאה מרוסיא. ה״ר יונה הנ״ל לא נסע מלבוב עד שסידר את שאר הנוסעים, ולפני שהספיק לנסוע בעצמו נאסר ועקבותיו לא נודעו, הי״ד.

פרק צט

הגירת אנ"ש מרוסיא

אחרי שסיימנו את סיפור רשת הישיבות המחתרתיות „תומכי תמימים", במשך השנים תרע"ח־תש"ז, בפרקים נא־צח, נעבור עתה לנושא האחרון של הספר – „הגירת אנ"ש מרוסיא".

בעת ההגירה ההמונית הראשונה מרוסיא לארה"ב, משנת תר"מ ואילך, היו רק מעטים מחסידי חב"ד שהשתתפו בה. כך גם עד אחר מלחמת העולם הראשונה. היו אמנם רבים מהמהגרים שהתיחסו לחב"ד ופתחו בארה"ב בתי כנסת חב"ד, אך דעת רבותינו לא היתה נוחה מהנסיעה לארץ החופש. עיקרם של אנ"ש ותלמידי התמימים נשארו ברוסיא – גם לאחר ששאר היהודים החרדים התחילו לעזוב את רוסיא. על כל הנ"ל מסופר בארוכה בספר „תולדות חב"ד בארה"ב" פרקים א־ב.

אחר תום המלחמה, ובפרט אחר שנת תרפ"ג, כשהתחילו ברוסיא הגזירות על הדת, התרבו מאנ"ש ותלמידי התמימים היוצאים את רוסיא ומתיישבים בארה"ק, ארה"ב ושאר ארצות אירופה. מ"מ, כל עוד נשאר רבנו ברוסיא ועבד בחירוף נפש לחיזוק הדת ודרכי החסידות לא עלה על דעת הרוב לעזוב את המערכה ולברוח.

ה"ר נחום שמרי' ששונקין מספר בספרו זכרונותי (ע' 114) על שיחה שהיתה לו בנושא הזה עם רבנו בקיסלאוואדסק באלול תרפ"ג:

נצלתי את הזדמנות ביקורי אצל רבינו והעליתי את הנושא של יציאתי מרוסיה. הטעמתי כי מאחר והנני נמצא בבאטום, אשר היא עיר גבול הגובלת עם מדינת תורכיה, מרחק של שבעה קילומטרים בלבד מבאטום. גבול זה היה באותם הימים חפשי באופן יחסי, והמעבר משם היה יותר קל לעומת מקומות אחרים. המחלקה לנסיעות־חוץ בטיביליסי לא רצתה לטפל באנשים בודדים, ולכן היו מציעים להתארגן בקבוצה של 500 איש, כמה שהספינה יכלה לקלוט, ולסדר באופן קולקטיבי את התעודות המתאימות, והשלטונות יבצעו רק את הבקורת.

מובן שהנוסעים היו עושים קומבינציות שונות, ולכל משפחה היו מוסיפים שמות נוספים זרים, אשר היו משלמים תמורת זה במיטב.

אחד מאנשי ארגון הציוני המקומי, הצליח, לאחר השתדלות, לחדור בג.פ.או. שבטיביליסי, ועלה בידו לשכנע את הנציג שלו אשר יעמידוהו כשומר במשמר שליד האניות העוגנות בבאטום.

שנים היו ששמשו כבקורת גבולות – הלה ועוד אחד. ביום אשר הנוסעים היו צריכים להכנס לאניה, היה יהודי זה משקה את חבירו לשכרה, וכאשר הגיע הזמן לבדוק את הפספורטים היה הלה מבקש את חבירו היהודי, אשר יעשה את הבקורת לבדו מאחר שאינו יכול כבר לעמוד על רגליו. המארגנים היו מכינים מראש נוסעים רבים אשר הצטיידו בפנקסים פשוטים, ואשר לא היו רשומים כלל ברשימת היוצאים, וכך יצאו מגבולות המדינה בלי קשיים מיוחדים.

סיפרתי על כל זה לרבינו והצעתי לו אשר בתנאים כאלה יכולים היו כל אנשינו לצאת בקלות ממדינת רוסיה. הדגשתי כי ממילא לא נוכל להשאר זמן רב במדינה זו, וביום מן הימים נצטרך לעזבה, ומי יודע באם אז נוכל לעשות הדבר, ולכן כדאי לנצל שעת כושר זו כאשר הגבול עדיין פתוח.

זאת ועוד – הדגשתי – הקהל נוסע ותופסים את המקומות, וגם כאשר נצליח כבר לצאת, נמצא את כל המקומות כשהם תפוסים ונצטרך למצוא איזה „ליובאוויטשער שטיבל". לא כן באם ניסע כעת, יחד עם כולם, הרי נצליח לקבל מקומותינו ככל השאר.

רבינו לא רצה לקבל את ההצעה. אם המטרה היא ל„שם" הרי מספיק לו כהיום האנשים הללו אשר הם שם ובלבד שיעשו ויפעלו. העיקר שבל ינטשו את המקום הזה.

הגיעו לידינו שתים מאגרותיו של רבנו בנושא הזה, מענה לאלו שרצו לעזוב את רוסיא ולנסוע לארה"ק. הראשונה הגיעה לידינו חסרת תאריך ובה משיב (אג"ק ח"י ג'תשלו):

במענה על מכתבו דבר הנסיעה לארץ ישראל, הנה עפ"י האמור במכתבו בארוכה מענין הנהגת הדור הצעיר אשר מעציב לב ונפש שומרי תורה ומצוה, בראותם אשר חלציהם ח"ו עוזבים מערכת אלקים חיים ואשר ע"כ אין עצה אחרת כ"א לעזוב את הארץ כולה, ובפרט לעלות לא"י.

השכל הבריא אומר לנו אחרת לגמרי כי היראי אלקים והשומרי תורה ומצוה צריכים להתאגד מעמד,

לא בכח ולא בזרוע, כ"א בהשכל ודעה בדרכי התורה בחיזוק הדת.

דברי ימי ישראל בגולה עשירה היא במופתים חיים וקיימים המעידים כולם, כאחד, אשר לב ישראל חי הוא בכל עת ובכל זמן, כמארז"ל ע"פ אני ישנה ולבי ער, אני ישנה בגלות ולבי ער לתורה, אני ישנה במצות ולבי ער לגמ"ח.

לב ישראל חי הוא, ונקודתו נקודת היהדות שלמה היא גם בתוככי אלו אשר מבחוץ כבר נראו לענפים יבשים ח"ו, כי ונפלינו אנחנו עם אלקי אברהם אשר גם הריקנים שבנו מלאים טוב ומפיקים נוגה אור טוב במדות טובות ומעלות נפשיות, ועלולים להתעורר לקול הקורא אליהם באהבה וחיבה להתקרב אל מקור מעין חיים.

במוחש ראינו אשר בכל עיר ועיר באיזה מדינה [ש]תהי' אם ישנ[ם] אנשי לבב, הדואגים למצב הצעירים בחכמה ודעת עבודתם אינה שבה ריקם ח"ו, וראשית הכל הוא לחזק את עצמו, אליין זיין שטארק, והחיזוק הדעת הוא רק כאשר לומדים תורה באגודה, ובפרט לימוד החסידות המעורר את הלב בעבודה בפועל טוב.

אין אנו רשאים בשו"א להביט במבט כזה של ניסה ובריחה ממקום המערכת, אלא אדרבא להתחזק מעמד בדרכי יושר כפי אשר תלמדנו תוה"ק הוכיח תוכיח באהבה וחיבה וקירוב הדעת שהן המה עצות חז"ל.

והשניה נכתבה בכ' מנ"א תרפ"ה ובה משיב (אג"ק ח"א עדר):

כבר הגיע העת אשר כל אחד בין יבין את אשר לפניו, אין לנו להביט על ימין ועל שמאל, ואין לנו לחפש מקומות אחרים, כאן אנחנו וכאן עלינו להאיר באור התורה ודרכי העבודה, וכבר הגיעה העת לידע כי תעודה לנו בחיים ותעודתו היא להיות בעזר אחינו לעוררם על כל דבר הטוב והמועיל . . .

ועתה אם לי הוא ובקולי ישמע, הנה כל הטעמים שלו הם כלא וכאין ואין בהם ממש נגד הכוונה האמיתית, ובפה מלא הנני אומר לו דברים ברורים כי יחדל מלחשוב מחשבת נסיעה, ותמורתה שום ישים על לבו התעודה והחובה העמוסה על שכמו והנתונה לו כמו לכל אחד מישראל לעשות בשביל טובת אחינו בנ"י יחיו, ונתון יתן נפשו במסירה ונתינה גמורה וחלוטה לפעול ולעשות בכל הענינים הנוגעים בהחזקת ידי לומדי תורה וכאמור יוסף ה' עליכם עליכם ועל בניכם יראי הוי' הקטנים עם הגדולים ללכת מביה"כ לביהמ"ד לקבוע שיעורים בנגלה ובדא"ח ובעבודה בהנוגע בפועל להטבת המצב, אשר כמה וכמה ענינים עזובים המה ודורשים תיקון וחיזוק, וכבר גזרו אומר אין לך דבר שעומד בפני הרצון והעבודה.

אמנם לאחר שהוכרח רבנו לעזוב את רוסיא, המצב ברוסיא הלך והחמיר ולא נראו סיכויים לשיפור, הגזירות על הדת והרדיפות על שומרי הדת התגברו מיום ליום – עודד מאד רבנו את היציאה מרוסיא.

פרק ק

הוראות רבנו להשתדל לצאת את רוסיא

החסיד הראשון שידוע לנו, שרבנו הורה לו להגר מרוסיא לארה"ב, הוא ה"ר אברהם אלי' אקסילרוד. אביו, ה"ר אהרן שלמה אקסילרוד נסע לארה"ב בתקופה מוקדמת יותר, והוא היה מראשוני חסידי חב"ד בארה"ב שרבנו הרבה לכתוב אליו משנת תרפ"א ואילך ולהתעניין אצלו על מצבם של אנ"ש בארה"ב. בכ"ז מ"ח תרפ"ב כותב לו רבנו (אג"ק חי"א ג'תשסא): ,,בדבר בנו הרא"א שי', כבר עניתי לו כי נכון הדבר אשר יסעו צלחה לכ[בודו], רק שזה צריך הכנה". נסיעה זו באה לפועל כעבור שנתיים, בחורף תרפ"ד.

אפשר היו הוראות נוספות, דומות לזו; אך הן היו רק הוראות פרטיות, ולא לכללות אנ"ש.

על תחלת ההתעוררות הכללית של אנ"ש ברוסיא לצאת את רוסיא קוראים אנו בזכרונותיו של ה"ר ישראל דזייקאבסאן (תולדות חב"ד בארה"ב פ"ב):

על ר"ה רפ"ה באו [אל כ"ק אדמו"ר מוהרייצ נ"ע בלנינגרד] לערך שלשים מנינים תמימים, רובם ככולם מתלמידי תות"ל. אחר ר"ה היתה אסיפה מהתמימים והחליטו ברוב דעות שצריכים לעשות תעמולה ע"ד לעזוב את המדינה ושישתדלו להביא א' או שנים במדינות חו"ל והוא ישתדל בהמדינה שיבוא להביא עוד תלמידים למדינתו ולעזור להם להעתיק מושבם מרוסי'. מאלה שהתכוננו לנסוע לארה"ב הייתי אני לבדי, והטילו עלי האחריות הנ"ל בארה"ב ... והחליטו למסור לכ"ק אדמו"ר הריי"צ את ההחלטות.

דברתי אז עם הת' ר' אברהם פאריז אם הוא הי' נוסע לארה"ב (הוא הי' ג"כ על ר"ה), ואמר לי שהוא איננו רוצה לנסוע לאמריקה, אף שהוריו דרים שם, אך הלא הוא מסר נפשו שהוריו נסעו לאמריקה והוא נשאר לבדו ברוסי' תלמיד בתות"ל ואיך יסע כעת. ואמרתי לו שישאל אצל אדמו"ר נבג"מ, ואמר שאינו חפץ לשאול ע"ק [– עצת קדשו] בזה, ער האלט ניט בא פארן אין אמריקה.

שאלתי את ידידינו ר' אלחנן דוב מאראזאוו ואמר שיש מתמיהין עלי על אשר הנני מכין א"ע לנסוע לארה"ב. ואמר לי: ישראל, פארן! דא איז פאר אונז קיין ארט ניט, צריכים לנסוע. ושאלתי: ואם אשלח עבורו ניירות לארה"ב היתרצה לבוא לאמריקה, ואמר לי שהוא בן מ"ז שנה, חושב הוא שכבר יהי' לאיש בגיל כזה להסתדר במדינה חדשה ותנאי חיים חדשים

ה"ר אברהם אליהו אקסלרוד

ולשון זר שאינו מכירו, אבל אם אשיג עבורו ניירות לנסוע לארץ ישראל יסע.

מ"מ לא החליט הר"י דזייקאבסאן עדיין באותה שעה על הנסיעה לארה"ב וחזר לביתו בהאמיל. בשלהי החורף החליט לשאול עצת כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע על הנסיעה לארה"ב, אך לא הי' לו כסף לכרטיס נסיעה מהאמיל אל רבנו בפטרבורג. ועל כך ממשיך לספר בזכרונותיו:

ידידנו ר' ישראל מגידסאן ... גם אצלו בקרו [עשו חפוש בביתו] והי' תמיד בפחד, והחליט בדעתו לעזוב את המדינה, אך הי' חפץ לדעת חו"ד הקדושה של כ"ק אדמו"ר [מוהריי"צ] נבג"מ, אך התיירא לנסוע לאדמו"ר, והציע לפני שיתן לי על הוצאות הנסיעה ואסע בשליחותו. וקבלתי הצעתו, ותיכף בשבוע אחר פורים נסעתי ללענינגראד. באתי ללענינגראד ביום ג' כ"א אדר. כ"ק אדמו"ר נבג"מ לא הי' בלענינגראד כי הי' אז במוסקבה ... ביום ד' בא כ"ק אדמו"ר נבג"מ לביתו ... ובליל ה' נכנסתי על יחידות.

אחר שאלתי היחידות של ישראל מגידסאן דברתי ע"ד נסיעתי, ואמר להתחיל ההכנות להנסיעה, ואח"כ אמר לי שרצונו שאהי' משפיע בהומיל, איננו מדייק מה יהי' עסקי כל היום רק שאהי' משפיע בהומיל,

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

וישלם לי עבור זה סך ארבעים רו״כ לחודש, ואח״כ אמר לי שברצונו לעשות אותי שליח לנסוע לראסטאוו ליום היא״צ שהי׳ צ״ל ביום ו׳ הבע״ל . . . ביום א׳ בשעה ששית בערך נכנסתי על יחידות . . . בהמשך דבריו חזר עוד הפעם שרצונו שאהי׳ משפיע בהומיל, ואמר לי אז מען דארף חזר״ן א מאמר טראכט מען דאך איבער דריי פיר פינף זעקס זיבן מאל (כן מנה בפרטיות כל המספרים), ודיבר המעלה בזה, אך אינני זוכר הלשון בדיוק. ואמר: אף שהנך מתכונן לנסוע לארה״ב, אבל הלא יעבור עוד זמן, עס וועט דאך גיווערן א מאנאט צוויי דריי, איז אויף דער צייט וויל איך דו זאלסט זיין א משפיע אין הומיל (וכן הי׳ לפועל, לסוף ג׳ חדשים בדיוק השגתי הרשיון ונסעתי מביתי מהומיל לדרכי לארה״ב) . . .

באתי לביתי על חה״פ, וביום ט״ו סיון קבלתי הפאס ונסעתי אני וב״ב, היינו זוג׳ ושתי בנותי חי׳ שרה ורחל דוואשע תחי׳ למוסקבה . . . באנו על התחנה. אנ״ש התאספו על התחנה ללות אותי. גיסי ר׳ א״א [אהרן אליעזר צייטלין] ז״ל אמר לי: דו לויפסט, כ״ק אדמו״ר פה וכל אנ״ש פה – וואו לויפסטו. ר׳ זלמן חסדן שו״ב אמר לי: מיר זיינען אלע אויף איין וואקזאל מיר דארפן אלע פארן.

עם בואו לארה״ב התחיל הר״י דזייקאבסאן להתעסק בסידור הבאת ידידיו ומכריו, מאנ״ש והתמימים שנשארו ברוסיא, לארה״ב. התעסקות הקשורה לעבדה גדולה וקשה ולהצלחה קטנה ביותר. על כך מספר בהמשך זכרונותיו:

בקשר עם החלטת האסיפה של התמימים בר״ה תרפ״ה שכ״א מהתמימים שנוסע לחו״ל [עליו] להשתדל בדבר הגירת תמימים מרוסי׳ למדינתו (ואגודת התמימים [שיסר אז בארה״ב] התעסקה בזה על אסיפותי׳), הנה לבד זה, קשר ידידותי עם חברי התמימים הן בני גילי והן הקשישים וצעירים ממני באו אלי בחליפות מכתבים ע״ד לבוא לעזרתם מי בתמיכה ומי בהשתדלות הגירה, ות״ל השתדלתי כפי יכולתי למרות שלא יכולתי למלאות בקשות כ״א . . . וארשום אחדים מה שהשתדלתי עבורם בהשגת ניירות דרישה והשתדלתי אצל קרוביהם בדבר הוצאות הנסיעה.

לאחר שרושם את הרפתקאות ההשתדלות להביא לארה״ב את ה״ר שאול דובער זיסלין, ה״ר משה אקסילרוד, ה״ר אברהם שלמה פאטשין, ה״ר שמעון בלינר, ה״ר ישראל זובער וה״ר יהודה עבער, שלאחר שנים של התעסקות יצאו את רוסיא אך לא הצליחו לבוא לארה״ב אלא נשארו בריגא או נסעו לארה״ק. אחר שרושם את הרפתקאות ההשתדלות להביא לארה״ב את גיסו ה״ר אהרן אליעזר צייטלין, את ה״ר אלחנן דובער מרוזוב ועוד, שלא הצליח להביא, ולבסוף נאסרו ברוסיא ומשם לא חזרו. לאח״ז מזכיר הוא גם מספר אנשים מאנ״ש והתמימים שהצליח להביא לארה״ב, ביניהם ה״ר אלי׳ נחום שי׳ שקליאר וה״ר שלום שי׳ פויזנר. ומסכם: „אבל בד״כ כל ההשתדלויות היו עד בוא כא״ש [כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ] לארה״ב בפעם הראשונה [בשנת תר״ץ] בעיקרם. אח״כ היו בקושי ולא עלתה בידי כ״כ״.

מכ״ז נודע לנו, שכבר בשנת תרפ״ה התחילה ההתעוררות, בחוגים מסויימים בין אנ״ש, להגר מרוסיא. אך לא ידוע לנו מאותה תקופה, אלא על הוראות פרטיות לאנשים יחידים לעסוק בזה.

על הוראה חיובית נוספת ידוע לנו, מר״ח אלול תרפ״ז:

היה זה לאחר גאולתו של הרבי מהמאסר ומגלות קאסטראמא. בלנינגרד לא יכול היה הרבי להשאר והוכרח לנסוע למאלאחאווקא שליד מוסקבה. במאלאחאווקא עדיין לא פגו החששות, ולא הרשו לאנשים לבקר את הרבי. לא נראו שום סיכויים שיוכל להשאר ברוסיא והחליט להגר לריגא ולפני הנסיעה נסע לרוסטוב להשתטח על ציון כ״ק אביו אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע. שם, כנראה, ביקרו ה״ר ישראל זובער, ושם הורה לו להשתדל להגר מרוסיא לארה״ב, ועל כך כתב לה״ר ישראל דזייקאבסאן בא׳ תצא תרפ״ז:

על ש״ק פ׳ ראה הייתי אצל אבינו הק׳ אדמו״ר שליט״א ובמוצש״ק ר״ח אלול כשהייתי ודברתי לפניו הציע לפני ענין א׳ ואמר לי בזה״ל: דעתי ורצוני הוא שתסע לאמעריקא על רבנות (זה ידוע לך ידידי אחי הת׳ שאנכי רב זה ששה שנים מתחילה הייתי רב בעיר סטרעשין ואח״כ העתקתי מקומי לעיר סטשכירי שבגרוזי׳ שאנכי נמצא גם כעת בפה, גם אנכי יודע אומנות השו״ב ומילה וכן אנכי דרשן מפורסם בכאן ורק בכאן אנכי משתמש בכאן רק ברבנות כי שו״ב יש לנו בכאן אחר) ושאלתי ממנו ואיך אעשה לזה להשיג וויזא עבור נסיעה ואמר לי שאכתוב לך משמו שאתה תציע א״ז לפני וועד התמימים והם ישתדלו בזה וע״כ אנכי כעת מציע א״ז לפניך ולפני אַחַי התמימים בשם אבינו כק״ש שהוא מציע לפניכם ומבקש שתשתדלו במוקדם האפשרי ע״ז בלי ישונה להשיג וויזא עבורי ועבור ב״ב.

הוצאות על הנסיעה אשיג בעזהי״ת ורק אתם תשתדלו להשיג וויזא כמובן תשיגו מקום בשבילי על רבנות והפראוולייעניע [ההנהלה] ישיגו הוויזא. בכלל הפרטית איך לעשות ידוע לכם בעצמכם. תיכף כשתקבלו מכתבי דנא תודיעו לי איך ומה אתם עושים בזה וכמה יתארך בזה הזמן עד שתשיגו ומה צריך אנכי להודיע לכם, היינו שנותינו וכן התמונות שלי ושל ב״ב. כשתודיעו לי אז תומ״י אשלח לכם כל זה.

בכלל להאריך בזה הוא אך למותר ואך אעתיק

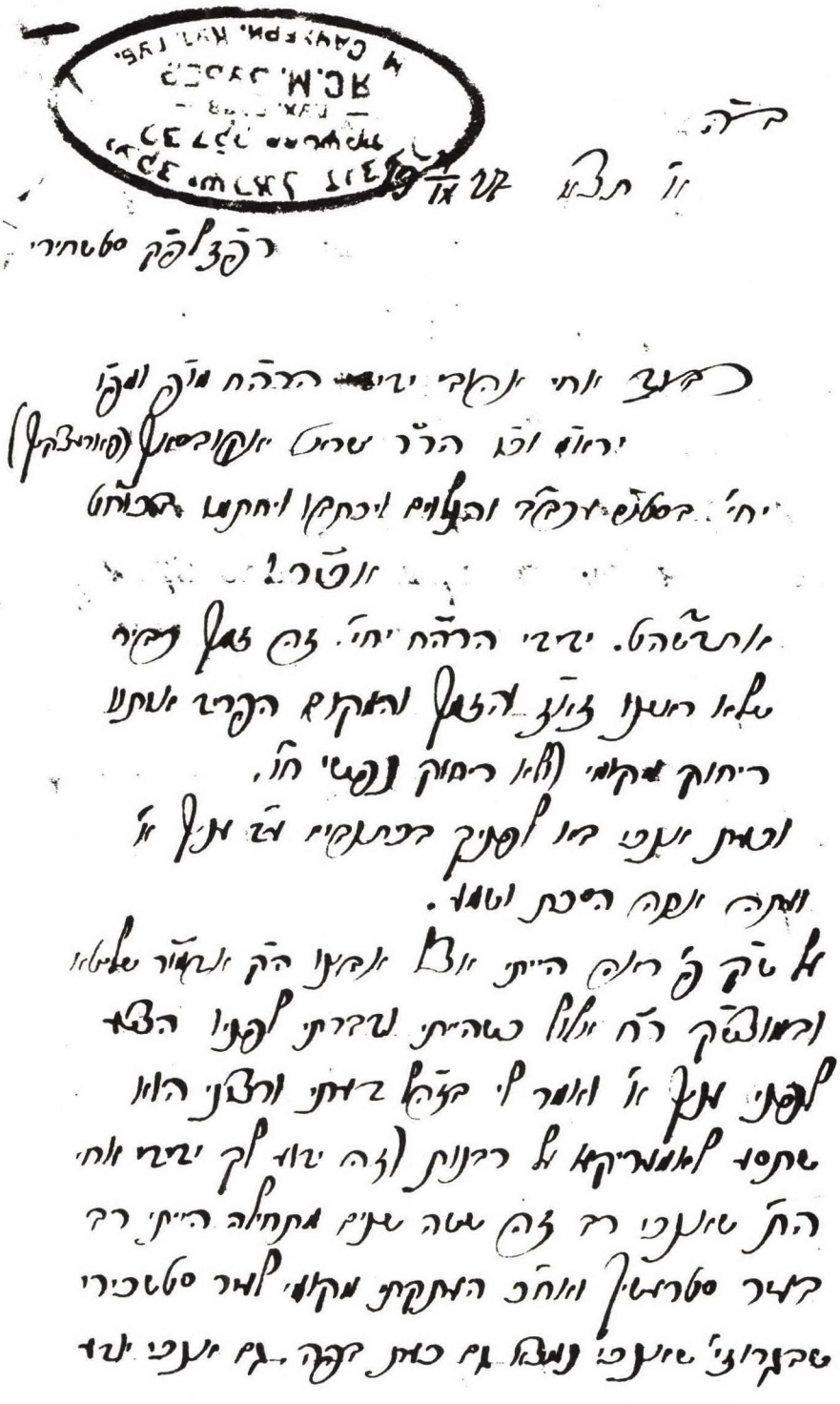

אגרת ה״ר יעקב ישראל זובער, על הוראת הרבי להגר מרוסיא

לכבו׳ מה שאמר לי כ״ק וז״ל נכון הדבר שישתדלו במוקדם האפשרי להשיג וויזא עבורך ועבור ב״ב כי רצוני הוא שתסע לשם ותודיע להם כ״ז משמי וה׳ יהי׳ בעזרם ובעוזריך ותכתוב להם וכשתקבל מהם תשוב׳ תודיע לי תומ״י מה ענו לך ואם משתדלים בזה עכ״ל. וע״כ אנכי כותב לכם כ״ז, ובקשתי שתיכף כשתקבלו מכתבי דנא תודיעו לי כל הפרטי׳ וכנ״ל בכדי שאדע גם מה להשיב לאבינו כ״ק א״ש.

פרק קא

שליחות ה״ר מרדכי דובין לרוסיא

על המשך הדברים בקשר לנסיעתו של ה״ר ישראל זובער עוד יסופר להלן פרק קה. נמשיך לספר כאן על השתדלות רבנו לארגן את הצלת אנ״ש מרוסיא – מיד עם בואו לריגא. לשם כך שלח במיוחד את ה״ר מרדכי דובין לרוסיא, ועל כך מספר ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין בספרו „זכרונותי״ (ע׳ 204):

כעבור שנתיים מאז שרבינו יצא מרוסיה לריגא, הגיע ללנינגרד ר׳ מרדכי דובין, מי שהיה חבר הסיים בריגא. כידוע, התחשבו בו מאד, כאישיות דגולה, וכפי האמור, הצליח לפעול רבות אצל הממשלה הסוביטית בהיות ועשה להם שירות פוליטי גדול.

בהגיעו ללנינגרד, הודיע לנו טלפונית על בואו, ובקש להתראות אתנו במקום מתאים. אנו, תושבי לנינגרד, ידענו כי אזרחי חו״ל המבקרים ברוסיה, מוכן עבורם מלון מיוחד, עוקבים אחריהם בכל אשר ילכו, מצותתים לשיחותיהם הטלפוניות, והכל נרשם במדויק. כל אחד מאתנו פחד, בגלל כך, להזמינו בביתו – פרט לר׳ יצחק ראסקין אשר הסכים לארחו בביתו.

אנשינו שבלנינגרד התקבצו בביתו של ר׳ יצחק, והודיעו לר׳ מרדכי כי מחכים לו שם. הנאספים רעדו מאימה, ופחדו לשבת שם מרוב פחד ומורא.

כאשר האורח הגיע, התיישב ליד השולחן ובקש שיספרו לו מהנשמע אצלם – הבחין מיד בפחד הגדול האופף כל אחד מאתנו. איש מהנוכחים לא פצה את פיו. בראותו כך, נענה כי מבין הוא היטב את מצבנו, הוא אף סיפר, כי בדרך כלל, כאשר אחד מצליח לצאת מרוסיה, הרי האכסניה הראשונה שלו בביתו. לא אחת עד הוא לעובדא, כי כאשר נשמע איזה צלצול בדלת, נתקף האורח ברעד העובר בכל גופו. הוא היה מעיר לאורח, כי שוב אין הוא נמצא תחת שלטון הס.ס.ס.ר. ואין לו מה לפחד. אך עבר זמן ניכר עד אשר הפיג האיש את פחדו הממושך.

אם כך – אמר לנו – הרי הוא יתחיל את דבריו:

הוא סיפר, כי מיום בואו של רבינו לריגא היה מפציר בו לנסוע לרוסיה בכדי להוציאנו משם. אך, בגלל טרדותיו המרובות דחה נסיעתו, וכך עברו שנתיים תמימות. כעת הצליח סוף סוף להנתק מטרדותיו, וכבר ביקר במוסקבה והתחיל בשיחותיו בנדון. מתוך שיחות אלו מתברר לו כי הסיכויים לכך הם קטנים; כי חלק מהאנשים שהכיר החליפו תפקידיהם וחלקם התנהגו אתו בבחינת „אשר לא ידע את יוסף״, כאילו אינם מכירים אותו כלל וכלל. היו אמנם זמנים אשר אישרו היתר־יציאה תמורת 220 רובל, או דולר, אך כיום נתרחבה דעתם ותשובתם היתה כי אין הם סוחרים בבני אדם...

נוכח הוא לדעת – ממשיך להסביר – כי צדק רבינו, ואילו היה בא לכאן לפני שנתיים היה המצב שונה בתכלית. הוא מתכונן אמנם לבקר אצלם פעם שניה, אך עלינו לדעת כי אף באם יצליח להשפיע עליהם להתיר את יציאתנו תמורת תשלום – עלינו להיות מודעים לכך, כי נצטרך להשיג את הכספים הדרושים לכך, בכוחות עצמנו, כי לו אין האמצעים לכך.

היהודים העשירים, אשר אינם שומרי מצוות – מסביר ר׳ מרדכי – אינם רוצים כלל לתת למטרה זו. טענתם היא, כי אילו היו יהודים אלה עובדים בשבת – לא היה חסר להם מאומה. גם אנחנו – טוענים הם – עובדים בשבת. ואילו היהודים שומרי תורה – כסף אין להם!...

בתום דבריו הבינו הנוכחים היטב כי בקשר להגירה מרוסיה אין מה לצפות ולקוות. אך, איש זה, ר׳ מרדכי דובין, היה בשבילנו כאחד שבא מעולם העליון. קשרי מכתבים לא היו בינינו כלל. מצדנו פחדנו לכתוב לשם, ומהתם להכא גם לא אבו לכתוב אלינו, פן יבולע לנו ויגרום לנו צרות רבות.

מאז ואילך הרבה רבנו להורות, באופן כללי ובאופן פרטי, להשתדל להגר מרוסיא.

בספר שמועות וסיפורים ח״א ע׳ קצ מספר ה״ר רפאל נחמן שי׳ הכהן:

בימי הרדיפות אחרי שומרי תורה ומצוות ברוסיה היה המצב שם רע בגשמיות. וכמעט כולם רצו לעזוב את המדינה ולצאת לחו״ל. אבל כל זמן שהרבי היה ברוסיה, ולא אחת שמענו ממנו את דעתו הקדושה: לא לעזוב את המדינה. וידוע גם המכתב הארוך שכתב לר׳ מענדל ינובסקי ז״ל [היא תחלת אגרת כ׳ מנ״א תרפ״ה הנ״ל]: מאך דא ארץ ישראל (עשה כאן א״י).

בגלל זה לא נסענו ודחינו רעיון זה אפילו מלחשוב עליו במחשבותינו. אולם אחרי נסיעת הרבי מרוסיה בכ״ד תשרי תרפ״ח, נתגברו עוד יותר

שליחות ה״ר מרדכי דובין לרוסיא

ההעלמות וההסתרים הן ברוחניות והן בגשמיות, ונודע לנו שקיימת אפשרות העתקה לאורוגוי, אך צריכים השתדלות לשם זה, לכן קיימנו אסיפה במוסקוה בין התמימים ואנ״ש המקורבים ביותר וכתבנו מכתב לרבי, שהיה אז בזמן ביקורו בארה״ב בתחילת שנת תר״צ, בו תארנו בקיצור נמרץ את מצבנו והבענו את רצוננו ובקשתנו אליו להשתדל עבורנו בהגירה מרוסיה. על זה קבלנו מענה בכתב ידו הקד׳ כתוב בפתק קטן. לא כתוב בו אל מי ואין בו חתימה. המכתב הגיע אלי, וזה לשונו הקדוש:

ב״ה

קרובי ובני יחיו!

מקרב לב עמוק הנני פורש בשלום כאו״א וב״ב שיחיו ביחוד. מרגיש הנני בצערו ודאגתו של כאו״א שי׳. השי״ת ברוב רחמיו וחסדיו כי לא תמו ולא יתמו לעד, יהיה בעזרתו של כאו״א שי׳ להזמין לו פרנסתו בגו״ר ויחזק בריאותם ובריאות ב״ב שי׳. צמא הנני לדעת משלום כאו״א שי׳ בפרט והשי״ת יזכנו לשמוע ולהשמיע אך טוב בגו״ר ויקוים היעוד להתראות בשובע שמחות כו׳.

בבקשה דומה פנה אל רבנו ה״ר יהודה בוטרשוילי (קולאשער), והשיבו רבנו בכ׳ שבט תר״ץ (אג״ק חי״א ג׳תתכו):

ראוי הי׳ לשום לב לזה ולבא בכתובים עם מכיריו הגרוזינים בחו״ל כמו אלכסנדריא או שטאמבול והראשון נראה יותר אדות השגת מקום לראש ישיבה. וצויתי לכתוב בזה לאחד ממכירי בענין זה והשי״ת יהי׳ בעזרו בגו״ר.

לא נתבאר מיהו „אחד ממכרי״ הנ״ל, אך כעבור שני חדשים כתב רבנו אל מר טשערניאק בסטאמבול (קאנסטאנטינאפאל), בכ״ה ניסן תר״ץ:

המצב בדת ולימוד התורה השורר עתה במדינתינו בטח ידוע הוא לכבודו, היטיב, אשר השי״ת ירחם, ומוכרח הדבר להעתיק משם איזה אברכים, העוסקים בתורה ברבים, שעומדים בסכנת נפשות ממש.

וכעת הנני בא בבקשתי אל כבודו ואל בנו הנכבד שי׳ בבקשת רחמים עבור אחד מתלמידינו הרב ר׳ יהודא שי׳ [בוטראשוילי]. הוא בעל כשרון נעלה, למדן גדול, שוקד בלימוד, מסביר טוב ובר פועל.

הבקשה היא להעתיקו ממקום מגורו בכותאיס לקאנסטא[נ]טינאפעל, ע״י אמצעות שילוח לו ויזע בתור רב או באופן אחר, אשר רק באופן כזה יכולים להצילו, והוא פדיון שבוים במלא מובן המלה, כי לאלו אשר עסקו ועוסקים בהרבצת תורה, כשמוצאים אותם לומדים עם מי דנים אותם בדין קשה מאד.

כמה מכמו אלו – ל״ע – נשפטו ונשלחו לארץ גזרה על עשרה שנים, ומהם שנשפטים ונשלחים על חמישה שנים או שלשה שנים. ד׳ יחוס וירחם.

לא אפונה אשר ידידי ובנו היקר יחי׳, ישימו לב לבקשתי זאת. תודתי וברכתי אמורה למפרע כי יצליח להם השי״ת בכל אשר יפנו לטובה ולברכה.

על התוצאות כותב הר״י בוטרשוילי במכתב: „מצאתי הכתובת בסטאמבול למי לכתוב, אך לא ענו, וכן הושתק הדבר״.

הגיעו לידינו כמה אגרות מרבנו לעורר על ההשתדלות לסדר ויזות לרבנים לבוא לארה״ב, בר״ח תמוז תר״ץ כותב למר סארקין (אג״ק חי״א ג׳תתמ):

מיר האבען ערהאלטען א בריעף פון נאווגא־ראדסעווערסק רב הרה״ג קראל שי׳ וועגען דעם אז איהר האט אים געוואלט שיקען א וויזע אויף קומען קיין אמעריקע, אזוי ווי מיר ווייסען איז [די] לאגע דארט זייער שלעכט און אויב עס איז נאר מעגליך פאר אייך דור[כ]צופיהרען איז זייער נויטיג איהר זאלט פאר איהם קריגן פאפיערען. איהר זאלט ניט טראכטען מכח דער שיפסקארטע, אויב עס איז אייך שווער צו שיקען איהם א שיפסקארטע ווארום געוויס וועט ער דערנאך קריגען א שיפסקארטע, דער עיקר זאלט איר זעהען אויב עס איז מעגליך פאר אייך צו קריגען פאפיערען פאר איהם.

כעבור כמה ימים כותב, בו׳ תמוז, להה״ר מנשה לאוואוט (שם ג׳תתמא):

מידידנו הנכבד הרמ״מ שי׳ יאנאווסקי קבלנו מכתב אדות מצבו שם ונחוץ מאד להוציאו משם, ובזה באתי לבקש את כבודו שי׳ להשתדל עבורו ככל האפשרי לעזוב לו לצאת משם ולבוא למדינתו, ובלי ספק ירויח על פרנסתו בריוח כי מלבד שצרכיו מועטים הנה הוא שו״ב מומחה וגם מנגן גדול ובעזה״י בודאי ימצא לו פרנסתו בריוח.

ובמכתב־כללי לבתיכ״נ חב״ד בארה״ב כותב מזכיר רבנו, ה״ר יחזקאל פייגין, בכ״ה כסלו תר״ץ:

הן לא נעלם מכם מצב אחינו בני ישראל בארץ הדמים וביחוד מצב הרבנים אשר אין להעלות על הכתב רוע מצבם ר״ל, והוא מצות פדיון שבוים ממש להשתדל לחלצם ממיצר, עוד זאת בע״ה יהי׳ תועלת גדולה בבוא לפה הרבנים הנכבדים תלמידי ישיבתינו הק׳.

וע״כ בבקשה בשם כ״ק אדמו״ר שליט״א, אשר ביהכ״נ שלהם ישתתף בזה ליתן הניירות הדרושות עבור ביאת רב, ויוכלו להיות בטוח בע״ה שלא יהי׳ בזה שום היזק וגרם היזק לא ח״ו להביהכ״נ ולא להרב שי׳, ומשכורתם בזה תהא שלמה מהשי״ת להשפיע

לכל מתפללי ביהכ"נ שלהם שפעת חיים וברכה מרובה בגשמיות וברוחניות.

אחשוב אשר יכירו חובתם חובת חסידים ואנ"ש ויחליטו בזה לטוב, וכשיודיעוני אי"ה החלטתם יודיעום ע"י הרה"ג וו"ח יא"ב מוהרר"י שי' דזייקאבסאן בפרטי' הרב וכל הפרטים הדרושים לזה.

עיקר ההשתדלות היתה עבור הרבנים והמשרתים בקודש שרבו עליהם הגזירות, ולנאסרים ולכל אלו שסבלו מרדיפות מיוחדות, ועל כך כותב רבנו בי"ב אדר תר"ץ (אג"ק ח"ב תעג):

על הפרק עומדת בכל תקפה שאלת הרבנים ברוסיא, הי' נחוץ מאד ליסד בכל מדינה ומדינה קומיטות מיוחדות להצלת הרבנים ותלמידי הישיבות, הנמצאים שם במספר הגון.

כעבור חדש בז' ניסן (אג"ק ח"א ג'תתלה) כותב שוב אודות יסוד ועד מרכזי שיתעניין בכל עניני העזרה ליהודי רוסיא, העזרה לנאסרים, לרעבים ולעוזבי המדינה והעזרה לבנים ובנות. בעזרה לנאסרים נכללת גם „ההשתדלות שיתנו להם הרשיון לעזוב את המדינה ולהביאם (ע"י החברות שעוזרים לנודדים) לאיזה מדינה מוכשרת לפניהם" והעזרה לעוזבי המדינה „ע"י השתדלות והכירות שיתנו הרשיון להחפצים לשמור את הדת לעזוב את המדינה, לפעול ע"י השתדלות רשיונות מהמדינות הסמוכות והרחוקות אשר יתנו ליראים שומרי דת רשיון כניסה למספר ידוע".

פרק קב

מבצע הצלה ע"י אנ"ש בארה"ב

אלו מאנ"ש שכבר היו בתקופה זו מחוץ לרוסיא התחילו מיד במבצע הצלה. האחד המיוחד הוא ה"ר ישראל דזייקאבסאן, שהיגר מרוסיא לארה"ב בשנת תרפ"ו, והוא היה המארגן העיקרי בעבודת הצלה זו. על חלק מפעולותיו אלו כבר סופר לעיל פרק ק.

בשנת תרפ"ט הוכן שאלון מיוחד לאלו מאנ"ש המעונינים לצאת את רוסיא. בשאלון זה היו תשעה סעיפים:

א) שמו
ב) שם אביו, משפחתו
ג) מצבם
ד) מלאכתו
ה) עסקו מקודם
ו) הצטיינותו
ז) אמצעים להעתקה
ח) אופן העתקה
ט) על איזו משרה

בכמה שאלונים ישנן גם השאלות:

א) אם הייתי מוסכם לנסוע לע"ע בלי ב"ב
ב) אם לאיזו מדינה שתהי' או למדינה מיוחדה
ג) איזה קרובים בחו"ל

על השאלון חתמו ה"ר ישראל זובער וה"ר ישראל מגידסון, הנזכרים לעיל פרק ק, ונשלחו טפסים למרחבי רוסיא, א' בעיר ושנים במשפחה. לפחות מאה וחמישים שאלונים כאלה מולאו ברוסיא (בפירוש או ברמז, כל אחד לפי הרגשתו) ונשלחו לכתובות שונות בארה"ב ע"מ להגיען למארגן ה"ר ישראל דזייקאבסאן. הרי"ד סידרן בצירוף רשימה מפורטת ושלחן אל רבנו לריגא, או שמא מסרן לידו בעת ביקור רבנו בארה"ב בשנת תר"ץ.

בקיץ תר"ץ נקראה אסיפה מיוחדת מכל חברי אגודת התמימים בארצה"ב לדון בדרכים ובפעולות האפשריות להצלת אנ"ש מרוסיא. האספה התקיימה ביום א' ג' תמוז במשרד ישיבת תורת אמת (משרד לגיוס כספים בארה"ב), בהשתתפות חדב"נ הרש"ג. הגיע לידינו טופס של הזמנה כתובה לא' מחברי אגודת התמימים:

ב"ה

חבר ואח נכבד!

זה יותר מד' שנים מעת התייסדות אגודת התמימים בפ"ק ות"ל הביאה פירות, התעמולה

ה"ר ישראל דזייקאבסאן

וההתעסקות בדבר ביאת כ"ק לפה ובזמן הנוכחי הפסיקה מעט, מטרדת רבים מאחינו בענינים הנ"ל, את התעמולה והתוצאות מהאגודה, אבל בזמן הנוכחי עומדת לפנינו אגוה"ת שאלה חמורה מאוד אשר בטח היא נודעת לכ"א מחברינו ובלי שום ספק שהיא נוגעת לכאו"א עד תוך פנימית נקודת לבבו. והוא כידוע שא' ממטרות האגודה הוא לדאוג בעד אחינו התמימים שי' שמעבר לים, ובזמן ההוה שי[דוע ה]וא לכל אחד מאתנו איך שאחינו התמימים שי' ברוסיא הארורה טבועים הם שם בים של יסורי הגוף והנפש גם יחד, וקול דמי אחינו צועקים אלינו, רחמו נא והצילו, הצילו נא מרדת שחת, חיינו תלוים לנו מנגד, ועוד צעקות ואנחות כאלו השוברים את הלב ממש, ולב מי לא יתפלץ בקראו את המכתבים האלו, הלא תסמר שערות הראש בשמוע את הצרות שהם סובלים שם ממש יסורי מות ה' ישמרינו.

ולאחר כל הדברים האלו הלא עתידים אנו ליתן את הדין אם נעמוד מרחוק בחבוק ידים ולא נתעורר באיזה פעולה ממשית לבא בעזרתם, אפי' בדברים כאלו שיותר מכפי כוחינו אנו, ובפרט אשר יש רבים מאחינו התמימים אשר יכולים לבא להם לעזר להצילם משם רק בטרחא ובהשתדלות הראוי' אשר

זה הוא כבר לפי כוחינו אנו, אך ורק אז אם נהי' אגודים יחד, וכ"א מאתנו יקח חלק [במלאכה] הזאת כ"א כפי מה שישימו עליו אשר למטרה [זו] נקראה אסיפה [דחופה] בהשתתפות הרש"ג חתן כק"ש ונתייסדה מאגוה"ת חברה [מיוחדה] ושמה לה למטרה להציל את אחינו התמימים שי' מארץ הדמים כפי מה שי' ביכולתם.

ולמטרה זו אנו מזמינים את כ' בתור חבר ואח לבא ביום הנ"ל לאסיפת אגוה"ת אשר יהי' אי"ה ביום א' פ' חקת בהאפיס של ישיבת תו"א 160 הענרי סטריט ושם יותן דו"ח מעבודת אגוה"ת ע"ע בכלל ובמקצוע הזה בפרט וגם נסדר על להבא.

בתקוה שכ' יבא לזמן המוגבל בדיוק.

על התעסקות ה"ר ישראל דזייקאבסאן בהצלת אנ"ש מרוסיא כבר נאמר לעיל פרק ק, שעיקר ההשתדלות היתה רק עד שנת תר"ץ, ואח"כ הפסיקה ממשלת ארה"ב לתת רשיונות כניסה ליהודי רוסיא. מ"מ המשיכו גם אח"כ במבצע ההצלה. על כך קוראים אנו במכתב חוזר ששלח הר"י דזייקאבסאן על ניר המכתבים של „אגודת חסידי חב"ד", באסרו חג הסוכות תרצ"ג:

לאחינו התמימים יקרים ונכבדים
שלום וברכה!

אחים וריעים!

קול שועת אחינו התמימים הנמצאים בארץ הדמים הנטבעים בים של צרות עינוי הגוף והנפש מגיע לאזנינו יום יום,

ומי הוא היותר קרוב אליהם להטות אוזן לקול צעקתם אם לא אנחנו **אחים תמימים**, אשר גדלנו יחד, ממעין חיים אחד שתינו, על ברכי אב אחד חונכנו, הוא ניהו **אדמו"ר נבג"מ ואדמו"ר שליט"א**.

לפני ימים הנוראים יסדנו למטרה זו חברת **פדיון שבוים**, ועשינו איזה תעמולה, והנסיון הראה לנו שיכולים אנו לפעול לטוב בעזרתו ית'.

ולזאת החלטנו לקרוא אסיפה על **יום רביעי פ' בראשית, 26 אקטאבער שעה 6**, באולם האפיס של אגודת חב"ד, 145 א[יסט] בראדוויי, נ. י. ולבחור ממונים ע"ז ולסדר העבודה בזה על להבא בעזהשי"ת.

בטוח הננו שכב' מע' ירגיש לחוב קדוש לבוא ולהשתתף בעבודתינו, ונא שלא להתאחר.

פרק קג

הקשיים בקבלת ויזה, כרטיס נסיעה ופספורט

התעסקותם של אנ"ש, במיוחד זו של ה"ר ישראל דזייקאבסאן, היתה נמרצת ועקבית, אך ההצלחה היתה מוגבלת. רוב הרשומים ברשימת השאלונים הנזכרת לעיל לא הצליחו לצאת את רוסיא באותן השנים.

לפני הגשת הבקשה לרשיון יציאה הוצרך המבקש להצטייד בשלשה דברים: א) ויזה לאחת הארצות שמחוץ לרוסיא. ב) כרטיסי נסיעה, לו ולבני ביתו, לאותה ארץ. ג) תשלום שהטילה ממשלת רוסיא עבור קבלת פספורט, שכ"א משלשה דברים אלו היה קשה כקריעת ים סוף; רק אז ניתן היה להגיש את הבקשה לפספורט, ובדרך כלל היתה התשובה שלילית. אז התחילה השתדלות ושתדלנות של שנים על שנים עד לקבלת הפספורט.

בתחלה היו רגילים להשתדל להשיג ויזה לארה"ב, שהוא המקום הכי קל להסתדר לאחר היציאה מרוסיא. אך ההגירה ההמונית מרוסיא לארה"ב נמשכה רק עד שנת תרפ"ד, שאז יצא חוק המונע מתן ויזות בלי הגבלה, אלא לפי מכסת העליה (אימיגריישן קווטה) מכל מדינה. מספר הרוצים להגר מרוסיא לארה"ב היה גדול ביותר והמכסה היתה מלאה לשנים מרובות. כך שרוב רובם של המבקשים להתיישב בארה"ב נדחתה בקשתם.

מ"מ הוכנס תיקון בחוק, שרבנים ונציגי הדת ובני ביתם יורשו להכנס לארה"ב, מחוץ למכסת העליה. תיקון חק זה התקבל לנגד רצונו של הממשל, שהחליט לפיכך, להערים קשיים רבים על דרך זו, ע"י דרישת ניירות הסמיכה של הרב, וחתימת חוזה עם ביכנ"ס בארה"ב, לפני מסירת הבקשה להשגת הויזה.

לשם כך צריכים היו להשיג ניירות דרישה מביכ"נ, הדורשים אדם זה לבוא בתור רב לביהכ"נ זה. אז היו מתחילות הדרישות והחקירות של משרד ההגירה האמריקאי בנכונות דרישה זו, האם אמנם אין רב בביכ"נ זה, כמה מתפללים בו וכיו"ב. ההחמרות היו גדולות. לפעמים היו נמשכות דרישות וחקירות אלו כמה שנים ולבסוף הסתיימו בתשובה שלילית.

אף אם אמנם היו מעטים שקיבלו ויזה לארה"ב היה זה רק עד שנת תר"ץ, שאז כמעט הפסיקה ממשלת ארה"ב לתת רשיוני כניסה.

להלן פרק קה יסופר, בתור דוגמא, על הקשיים שהיו לה"ר ישראל זובער בקבלת ויזה לארה"ב, לאחר שהשיג ניירות הדרישה מביהכ"נ, ולאחר השתדלות של שנים, במשרד הפנים בארה"ב ובשגרירות ארה"ב בריגא, השיבו לו בשלילה. זה היה מקרה אחד מני רבים, שאותם מסכם רבנו באגרת שכתב מריגא בי"ח שבט תרפ"ט (אג"ק ח"ב תכו):

כפי אשר נוכחתי לדעת עפ"י מקרים רבים את הקושי בהנסיעה שעושה הקונסול המקומי בפה, אשר לאחר השגת התעודות והרשיונות מתמן עוד הכל מונח בספק גדול כי תלוי בחפצו רצונו ומשפטו של הקונסול בפה **המחמיר מאד**. אשר ע"כ דבר ביאתן של התלמידים שי' ממולדתנו סבוך בכמה מעצורים לע"ע, והדבר רחוק הוא כעת מלבוא אל הפועל.

הכוונה היא בעיקר לארה"ב, שלא היתה מעוניינת בבואם של פליטי רוסיא. אמנם ממשלת לטביא הרשתה את כניסתם והקלה בנתינת ויזות. במדינה זו לא היו שום אפשרויות של הסתדרות בפרנסה, לרבנים שו"בים ובני תורה. את המצב מסכם רבנו באגרת ג' אייר תרצ"ד (אג"ק ח"ג תשיח):

לשאר המדינות מלבד לאטביא אין נותנים רשות הכניסה, ובלאטביא אין מה לעשות כי המדינה קטנה ועניה, רבנים ושו"בים הבאי' סובלים מחסור ובזיון, ורק אחד המיוחד ר"מ שי' דובין הנותן עזרה בעין יפה, אבל גם זה רק לשעה ראשונה.

היו כאלה שרצו לנסוע לפולין, או ללאטביא ומשם לעבור איך שהוא לפולין, אך גם פולין לא נתנה רשיונות כניסה. כך כותב רבנו בט"ז אייר תרצ"ד (אג"ק חי"א ג'תתקפט):

צריכים לדעת מראש כי רשיון לפולין יהי' קשה להשיג, וכאשר יבוא ללאטביא לא יהי' לו מה לעשות.

מ"מ באו כמה עשרות משפחות מאנ"ש מרוסיא לריגא שבלטביה, במשך השנים תרפ"ח-תרצ"ד. אך בשנת תרצ"ד התחלפה הממשלה בלטביה וגם לשם הפסיקו לתת רשיוני כניסה, כמסופר בס' מאחורי מסך הברזל (ע' 90).

ובאגרת ה"ר יחזקאל פייגין אל ה"ר ישראל דזייקאבסאן מיום ד' סיון תרצ"ד:

כפי הנראה בכלל משך זמן נכון לא יהי' באפשרי להשיג ויזיע לריגא, כי באלו הימים קבלנו ידיעה אשר נעשה שם מהפכה בהממשלה ובטלו הסיים ומסופקני אם יוכל הר"מ דובין שי' לפעול כדרכו בדבר הויזיעס.

רק מדינה אחת ויחידה היתה רגילה לתת ויזות

לפליטי רוסיא, היא ארה״ק, שמשם היה משתדל ה״ר חנוך הענדל הבלין בהשגת ויזות לאנ״ש הרוצים לצאת את רוסיא.

גם אורוגוואי הרשתה שיבואו אליה פליטי רוסיא, בלי הגבלה. כך כותב מרוסיא, ה״ר שאול גאראדיענסקי אל הר״י דזייקאבסאן, בר״ח אדר תר״ץ: „בפה שמעתי שעל אורגאוואי יש ביכולת לנסוע בלי שום רשיון״. ולזה כותב רבנו בז׳ ניסן תר״ץ אל הרמ״מ רוטשטיין (אג״ק חי״א ג׳תתלה): „לפעול אצל החברות העוזרות למהגרים כמו יק״א וכדומה להובילם על חשבונם ולסדרם באורוגוואיי״. אך לפועל לא נודע לנו על אנשי חב״ד, שנסעו בתקופה ההיא מרוסיא לאורוגוואי. הסיבה לכך מרומזת אולי, באגרת הרש״ג, שכתב בד׳ כסלו תרצ״א אל הר״י דזייקאבסאן:

באמת דרך כזו יש אצלנו שיכולים להוציא משם ע״י שיפסקארטע לאורוגוואי שאין דרוש להתם שום וויזה, השאלה בזה היא רק מה יעשו בחו״ל כשיצאו מרוסיא, מאין ימצאו פרנסתם, אבל עצם הדבר היציאה משם ישנו ברך הנ״ל, והי׳ צריך כבודו שי׳ להתענין בזה.

* * *

גם אחר קבלת הויזה, לא היה אפשר להגיש את הבקשה לקבלת פספורט, כל עוד לא היו ביד המגיש כרטיס נסיעה, לו ולב״ב. וגם זאת לא מכל חברת נסיעות, אלא דוקא מחברות אלו המוכרות ע״י ממשלת רוסיא ושמחיריהם גבוה בהרבה. כמאה דולר היה מחיר כל כרטיס אניה מרוסיא לארה״ק, שהיה סכום עצום בימים ההם, בפרט כשהיתה המשפחה ברוכת ילדים, שלכל אחד מהם היו זקוקים לסכום זה, אם הוא למעלה מגיל 18.

ואם לא היה די בכך, כדי להקשות על הרוצים לצאת את רוסיא חקקה הממשלה חוק שגם עבור הפספורטים צריכים לשלם בכסף מלא, יותר ממאה דולר עבור כל פספורט. ואם זה לא הספיק, יצאה גזירה חדשה בשנת תרצ״ב שא״א לשלם עבור הפספורטים במעות רוסיא רק במטבע חוץ. הממשלה הוצרכה אז למטבע חוץ ותיקנה לשם כך תקנות שונות, שאחת מהן היתה התשלום בעד הפספורטים דוקא במטבע חוץ.

על גזירה זו מספר ה״ר שאול דובער זיסלין באגרת כ״ד תמוז תרצ״ב:

מה שכותב שצריכין 213 שקלים עבור שיפס״ק [שיפס קארטע] ופ״פ [ופספורט] הנה זהו דבר חדש אשר נתחדש זה לא כבר אשר גם בעד הפ״פ צריכין לסלק שם במקום שנוסעים לשם ובשקלים אמעריקאנים דוקא.

סכום זה הוא עבור כל אחד מבני המשפחה הנוסעים – אם הם למעלה מגיל 18, $98 עבור הכרטיס ו־$115 עבור הפספורט.

במחירים אלו היו עליות וירידות. באור ליום ועש״ק פ׳ תולדות תרצ״ג כותב ה״ר אברהם אלי׳ אקסילרוד אל הר״י דזייקאבסאן:

מה אתה אומר על הצרה החדשה שהבאלשע־וויקעס ימ״ש רוצים 500 דאלאר עבור פאספארט אחד, א״כ צריכים עבור הרשד״ב שי׳ 1500 דאלאר רק עבור הפאספארטן לבד, ימח שמם וזכרם של הבאלשע־וויקעס הארורים.

בקיץ תרצ״ג ירד המחיר, כך כותב ה״ר שאול דובער זיסלין הנ״ל בשם הרח״ה האוולין בכ״ו סיון:

והודיע לי חדשה כי השיפס״ק הוזלו עד נ״ה שקל עבור כל אחת וצריכין עבור שלשתינו קס״ה שקל, גם הפ״פ הורד מחירם אך עדיין אין ידוע בהחלט תקציב מחירם.

אך רק לזמן קצר ירד מחיר הכרטיס, שביום ה׳ דברים תרצ״ג כותב שוב:

מפני ירידת השער של השק[ל] עלה המחיר של השיפס״ק וכעת שמעתי שקרוב למאה.

ובקשר למחיר הפ״פ נתפרש במקומות אחרים שהמחיר ירד ל־$300 לכל אחד. ועל קצבה זו כותב הנ״ל בג׳ עקב:

ואודות הפ״פ אף שמשיגים כאן בסכום פחות מחוק הקצוב אבל זהו רק במאס[קווא] שם מקילים בזה הרבה אבל אני אינני יכול לעשות שם רק במינסק ושם במינסק עומדים על המקח מאד.

גם היה בזה הבדל בין אנשים רגילים לבין רבנים, שמהם דרשו מחירים גבוהים יותר עבור הפספורטים, ועל כ״ז היו צריכים לשלם במטבע חוץ.

מטבע חוץ היה אסור להחזיק ברוסיא, שלכן לא יכלו גם האמידים שבין תושבי רוסיא לשלם עבור הפספורטים. בפרט בשנים תרצ״ב־ג שאנו עומדים בהן שהיו שנות רעב ברוסיא, שבקשיים גדולים השיגו אפי׳ פרוסת לחם קטנה ולא היתה שום אפשרות להשיג סכומים גבוהים כאלה.— אף אילו היה אפשר לשלם תמורת הפספורטים במעות רוסיא.

כל הכסף הזה היה בא מקרובי משפחה וידידים בחו״ל, בפרט בארה״ב. אך דא עקא, ששנים אלו היו שנות המשבר הכלכלי בארה״ב, שגם משם אי אפשר היה להשיג סכומי עתק אלה לצורך הפספורטים וכרטיסי הנסיעה.

גם כאשר היה מישהו בחו״ל משיג את המעות לכרטיסים ולפספורט והיה שולחם לקרובו ברוסיא, אירע

לא פעם שהממשלה ברוסיא היתה לוקחת ממנו את הדולרים. על מקרים כאלו יסופר לקמן פרקים קז; קט.

כדי להבטיח זאת התחילו לשלוח את המעות לרוסיא, לא על שמו של האיש שרוצה לצאת את רוסיא אלא על שם משרד הנסיעות [אינטוריסט], במיוחד עבור נסיעתו של האיש; כך שאם לא יקבל האיש את רשיון הנסיעה יוחזר בהכרח הכסף לשולח.

אך דא עקא. כשמגישים בקשה לצאת את רוסיא אפשר להשתדל ולבקש שיפחיתו לו מהמחיר הקבוע של הפספורט, שהיה בשנים תרצ"ג-ד 300$ לכל אחד [מלבד מחיר הכרטיסים]. אמנם אם שולחים מיד למשרד הנסיעות, בהכרח לשלוח מיד את המחיר המלא.

לכן העדיפו את המשלוח למשרד החוץ [אדמינאטדעל], במקום למשרד הנסיעות, ששם, במשרד החוץ, היה בא השואל ומבקש על נפשו שיפחיתו לו מהמחיר הקצוב, שאין לו.

על כל זאת כותב הר"י פייגין להר"י דזייקאבסאן בי"ז תמוז תרצ"ג:

רק זאת צריכים לידע ולהזהר בשילוח המעות, אשר יושלחו לא ע"י אינטוריסט, כי על ידם יכולים לשלוח רק כהחוק 300 עבור כל פארספארט, וגם לא יושלח על שמו, רק שישלחו על שם אדמינאדיעל, ולכתוב שזהו עבור פאספארט עבורו.

כתוצאה מכל הקשיים האלה נעצרה, כמעט, ההגירה מרוסיא במשך השנים תרצ"ב-ג.

* * *

בשנת תרצ"ד חלה הקלה במצב הכלכלי ברוסיא ובחו"ל וגברו סיכויי ההגירה, אך עדיין קשה היה להשיג מטבע חוץ כדי לשלם עבור הפספורטים, גם לאמידים שבין אנ"ש ברוסיא.

היו כאלה שחיפשו דרכים שונות ומשונות להברחת כספיהם לחו"ל, כדי שישלחו להם משם מטבע חוץ לצורך התשלום עבור הפספורטים וכרטיסי נסיעה, שעל חלקם יסופר להלן פרקים קי. קיא. והיו כאלה שהרבו להשתדל ברוסיא שירשו להם להשיג פספורטים בלי מטבע חוץ. שעל כך מספר ה"ר רפאל נחמן שי' הכהן באגרת ר"ח אייר תרצ"ד:

בעש"ק העבר קבלתי תשובה ע"י ווינאוואר [עו"ד במוסקבה שהשתדל לעזור לאלו הרוצים להשיג רשיון יציאה] שמבקשים מעות חו"ל ובלא זה לא יתנו. וסיפר לי הסיבה שא' ממינסק בא אליו בבקשה כזו והשתדל עבורו ונתנו לו על פשוטים [הם מעות רוסיא] ואח"כ נתוודע שנתקבל על שמו בטוריסט [הוא משרד הנסיעות ששם היה צריך לסדר את כל התשלומין] סכום נכון, וע"כ אינם מאמינים כעת כשאומרים שאין כסף אחר ומבקשים רק חשובים [הם דולרים]. וכן כמעט לכל אנ"ש שי' הי' זו התשובה בעש"ק העבר.

והיום הלכתי עוד הפעם לווינא[וואר] ובקשתיו שיקח עוד זאייאוולייעניע ממני ושם תיארתי ביותר מצבי הדחוק והרע . . והשי"ת ירחם ויצליח לנו שיהי' בקרוב תשובה לטובה.

* * *

רק לאחר השגת הויזה וכרטיסי הנסיעה גם לאחר התשלום עבור הפספורטים במטבע חוץ ולאחר קבלת אישור ממשרד הנסיעות שענין התשלומין סודר, רק אז אפשר היה להגיש את הבקשה לפספורט במשרד ה„אדמינאטדעל" [משרד החוץ], ששמו שונה אח"כ ל„אונא". וכאן החלו מחדש אכזבות והתרוצצויות ממשרד למשרד ומפקיד לפקיד, שבסופו של דבר היה מסתיים בדרך כלל במענה שלילי.

משרדים כאלה להגשת בקשה לפספורט היו בעיירות רבות ברחבי רוסיא, אך שם היו משיבים כמעט לכולם בשלילה. כך מספר ה"ר יחזקאל פייגין באגרת כ"ב שבט תרצ"א:

כפי שידוע המצב פה הנה בעיירות הקטנות א' מני אלף הוא שמשיג רשיון היציאה, ומקום היותר מובחר לענין זה בע"ה הוא מוסקוא, כן נתברר בזמן האחרון.

אך במוסקבה אינו יכול להגיש את הבקשה אלא מי שמקום מגוריו הוא במוסקבה. להרשם במוסקבה לא היה מהדברים הקלים, לא כל אחד קיבל רשיון לגור במוסקבה ובמאה קילומטר הסמוכים למוסקבה. גם מי שהצליח לקבל רשיון כזה לא יכול למצוא במוסקבה שום מקור לפרנסה והיה צריך להשאר לגור במקום מגורו הקודם וגם להחזיק דירה במוסקבה לשם ההרשמה.

קל יותר היה להרשם מחוץ למאה קילומטר הסמוכים למוסקבה, אך בתחום השייך למוסקבה, שבזה נשארה האפשרות להגיש הבקשה לפספורט במוסקבה. אחת מעיירות אלו הייתה „יעגארעווסק" שרבים מאנ"ש התיישבו שם בשנים אלו לצורך זה ואף סידרו „ארטעל" (אגודה שתופית) לעבודה ביצור שרוכי נעל ומזרונים. בעיירה זו היה קל יותר לקבל רשיון מגורים ולהשיג עבודה, וכיון שגם היא שייכת לתחום מוסקבה היו גם הם יכולים להגיש הבקשה לפספורט במוסקבה.

אך גם זה לא הספיק, לא כולם הצליחו להסתדר ביעגארעווסק, ובמוסקבה לא קיבלו רשיון ישיבה. גם לאחר קבלת הרשיון אינו יכול להגיש שם הבקשה עד לאחר שיהי' רשום כתושב מוסקבה לפחות שלשה חדשים, במשך שלשה חדשים אלו צריך היה לגור במוסקבה. על

הקשיים בהתגוררות זאת במוסקבה כותב ה״ר משה אקסלרוד באגרת ג׳ תרומה תרצ״ד:

עלי עתה לעזוב את זו[גתי] וילדי הקט[נים] בלי שום משען מטה לחם, שעלי לנסוע למוסקווא להכתב שם ולהתחיל ההשתדלות ע״ד הפ״פ. עלי להיות נע ונד ביום ובלילה ע״פ הדין החדש שאין לנו מקום בעיירות האלו, ולא אשגיח על שום דבר וה׳ יהי׳ בעזרי ויצליח דרכי.

בחורף תרצ״ה התגברה הגזירה, שא״א להגיש את הבקשה לפספורט במוסקבה אלא רק אחר שנרשם שם שנה שלימה, על כך כותב ה״ר שמאי וויגאן באגרת מוצש״ק פ׳ תרומה:

כבר השגתי הוויזעס, ועתה על כרטיס הים חסר לי הרבה, אבל אקוה להשי״ת שמסתמא יהי׳ איך שיהי׳. אבל עתה יצא גזירה חדשה, ראשית, שמקודם הי׳ די להיות נכתב בעיר הבירה רק ג׳ חדשים ועתה צריכים להיות נכתב שם שנה שלימה, וקודם זה אין מקבלים שום בקשות על הפ״פ. ממילא תוכלו להבין שצריכים לשלם שם דמי דירה לערך נ׳ רו״כ לחודש, וכאן [במקום דירתו בראסטאוו] ג״כ, וממילא עולה זה לערך ק׳ רו״כ לחודש רק על דמי הדירות.

* * *

רק אחר שעברה שנה מעת ההרשמה בתחום מוסקבה, רק אז אפשר היה להגיש הבקשה לפספורט במוסקבה, בד״כ היתה התשובה הראשונה שלילית, והוצרכו להגיש בקשה נוספת פעמיים ושלש והוזקקו להשתדלות מיוחדת שהבקשה תתקבל. כך מספר אאמו״ר שי׳ בזכרונותיו:

אני נסעתי ל„אונא״ [משרד ההגירה מרוסיא] ובקשתי טופס, ושם היתה מרשעת ושאלה מדוע אתה צריך להגיש בין כך יתנו לך סירוב . . אם מקבלים

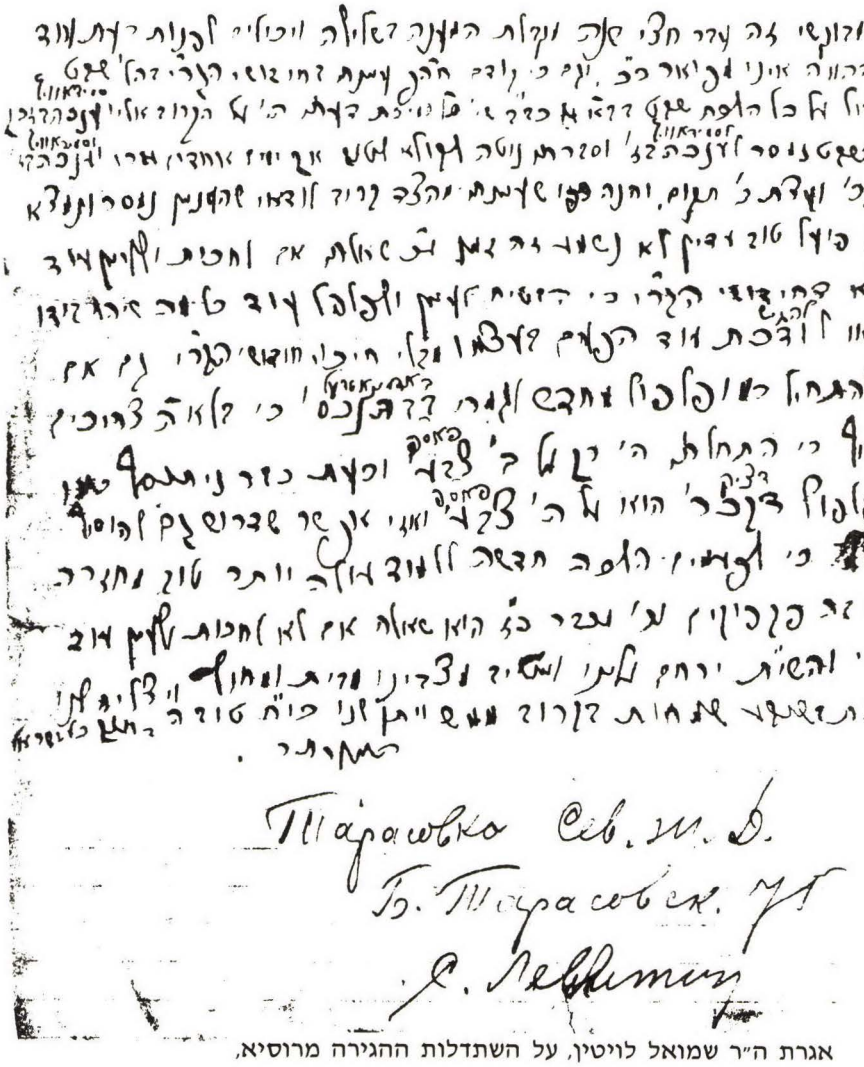

אגרת ה״ר שמואל לויטין, על השתדלות ההגירה מרוסיא, בין השיטין, כת״י ה״ר חיים ליברמן, תרגום השפה המחתרתית

סירוב יכולים להכנס למנהל של אונא, אך זהו בקושי גדול כי לא נותנים רשות להכנס אליו. אם גם המנהל עונה בשלילה הולכים לפשקובה, זו אשתו של מקסים גורקי, ואל ווינאווער – נציג הצלב האדום, ואם גם שם עונים בשלילה הולכים לקאלינין – נשיא רוסיא.

על ההשתדלות אצל הגברת פשקובה מספר ה"ר שלמה יוסף זוין באגרת סמויה שכתב בב' תצוה תרצ"ד:

והנה קודם שפלפל פרש"י [הרש"י זוין] בסוגיא דאדמוני [רשיון היציאה מרוסיא] הי' בה־קמ"ג [מוסקבה] גבי ההיא מטרוניתא צפתרזז"ב [פעשקווא] ובנשו [ואמרה] לפרש"י [זוין] שמ־שגסכ"ן [שמרבנים] דורשי' כעת יותר ויותר רא"א [דולרים] (ובנוגע לעצם הענין בנש"ו [אמרה] שכעת לא תוכל בכלל לפלפל בעניני' אלו עד אחרי ערך ד' שבועו', וראיתי שבכלל אין בה ממש ולא פלפלתי יותר גבה).

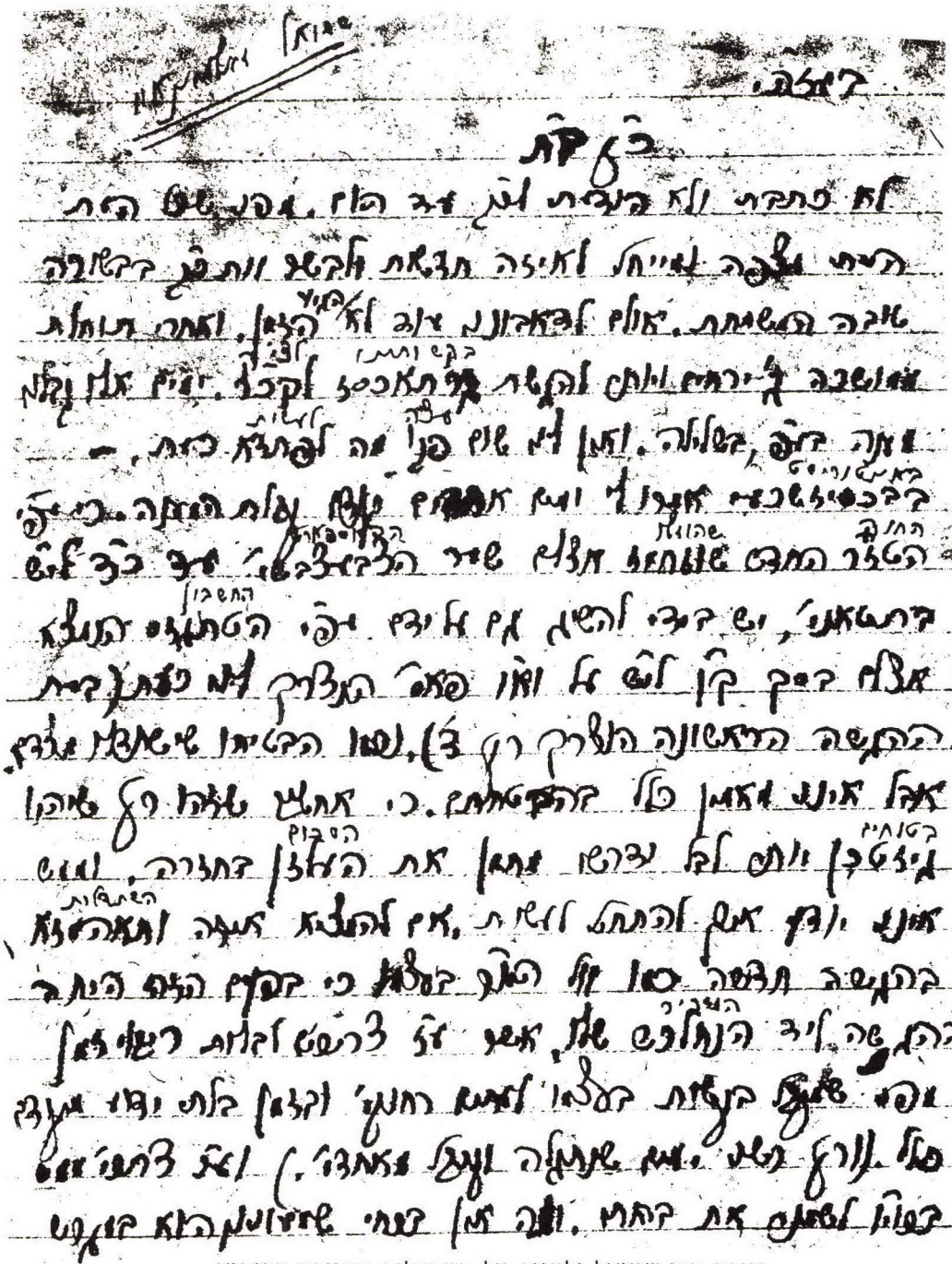

אגרת ה"ר שמואל זלמנוב, על השתדלות ההגירה מרוסיא,
בין השיטין, כת"י ה"ר חיים ליברמן, פענוח השפה המחתרתית

על ההשתדלות ע״י העו״ד ווינאוער כבר סופר לעיל, וגם הרש״י זוין מסיים באותה אגרת:

וכבר בא זוכ״ס [ווינאוער] ובריה דפרש״י [בן הרש״י זוין] שי׳ פלפל בעצמו ג״כ אצל זוכ״ס [ווינאוער] ואמר לו לבוא ביום כ״ד כפשוטו לתשו׳.

והיו גם אלו שהשתדלו ע״י ד״ר יוסף רוזין, שעל כך מספר ה״ר שמואל לויטין באגרת אדר״ח אלול תרצ״ה:

קודם חה״פ עיינתי בחידושי הגר״י [דברתי עם ד״ר יוסף רוזין] בהל׳ שבט [ע״ד רשיון היציאה של שמואל בן טעמא לויטין] ועפ״י סברתו הי׳ שיפעול על כל הלכות שבט בב״א עם כב״ב שי׳ [רשיון יציאה לכל משפחת הר״ש לויטין]. כל סמיכת דעתו הי׳ על הקרוב אליו ענכהבזכק [סמידאויץ], ואמר שכל פלפול דשבט נמסר לענכהבז׳ [לסמידאויץ] וסברתו נוטה לקולא לטוב, אך ימים אחדים עברו וענכהבז׳ [וסמידאויץ] נא [מת]. רבות מחשבות כ׳ ועצת כ׳ תקום.

אך הדרך הכי יעילה והכי קשה היתה הגשת הבקשה לקלינין, נשיא ברית המועצות. לשם כך היה צורך להגיש הבקשה – לא במשרדי „אדמינאטדעל״ ו„אונא״ הנ״ל, שהם משרדי ההגירה, אלא למשרד ה„ציק״, שהוא משרד ועד הפועל המרכזי של ברית המועצות ששם היה יושב היו״ר קלינין. אח״כ היו צריכים לשמור את צאתו ובואו, לגשת אליו ולבקשו שיתן אישור לנתינת הפספורט.

בד״כ כשהיו פוגשים אותו ומבקשים ממנו לאשר את נתינת הפספורט היה משיב בסבר פנים יפות וחותם מיד על המסמך הדרוש. אך רק לעתים רחוקות היה יוצא לעיני העם, וכדי לפגשו היו רבים באים בכל יום לצפות לבואו. כך היו באים מדי יום ביומו במשך חדשים או שנים, עד שהיה מתמזל מזלם לראותו, ולא כולם היה ביכולתם לעשות זאת, כמסופר כ״ז בס׳ „זכרונותי״ (ששונקין) ע׳ 206, ובאגרת ה״ר שמואל זלמנוב משנת תרצ״ה:

אינני יודע איך להתחיל לעשות, אם להמציא איזה ותאהמזא [השתדלות] בהגשה חדשה, כמו אל היו״ר בעצמו, כי בפעם הזה היתה ההגשה ליד הנחלכש [המזכיר] שלו, אשר ע״ז [ההגשה לקלינין עצמו] צריכים לבלות ריבוי זמן מפני שמקבל בקשות בעצמו לעתי׳ רחוקי׳ ובזמן בלתי ידוע מקודם כלל (ורק כשני ימים שנתגלה וקיבל מאחדי׳), וע״כ צריכי׳ ממש בכיוי״ו לשמור את ביאתו, וזה אין בכחי שמעונינו הוא במגרש רחוק, וע״כ בעצם הדבר הוא דבר קשה, ולבד זאת לפי מצבינו החומרי שבכיו״י הנני מוכרח למצוא טרף למחיית ב״ב שי׳ אינני יכול לבלות זמן כזה. או אולי להתאמץ לודכת פ״ש [להגיש פעם שניה] למקום הראשון (היינו אונ״א) או לקכ״ר [הוא משרד צי״ק הנ״ל].

מרוב קשיים היו רבים שולחים את נשותיהם לצפות להתגלותו של קלינין, ובשעה שהם עצמם היו עובדים למצוא טרף ביתם, היו נשותיהם באות מדי יום ביומו לבלות את שעות רוב היום בציפיה לבואו של קלינין. כך נהגו חדשים, ולפעמים שנים, עד שזכו להושע בחתימתו של קלינין.

כך או כך היתה מלאכה זו קשה ביותר. היו כאלו שעסקו בזה במשך כמה שנים, אבדו את ביתם ופרנסתם במקום מגורם ועברו למוסקבה התייגעו שם כמה שנים והעלו חרס בידם. גם אלו שהצליחו סוכ״ס לצאת את רוסיא, היה זה בדרך כלל אחר עינויים ויגיעות של שנים.

פרק קד

השתדלות רבנו לטובת ההגירה

כבר סופר לעיל פרקים ק־קא. על התעסקותו של רבנו בזה, מיד בצאתו מרוסיא, ושלשם כך שלח במיוחד את ה״ר מרדכי דובין לרוסיא. השתדלות זו נמשכה במשך כל השנים – משנת תרפ״ח ואילך, גם בשנים הקשות שכמעט אף אחד לא הצליח לצאת בהן את רוסיא. אמנם בשנת תרצ״ד, שהיתה שנת הפוגה מהגזירות, הרדיפות והמאסרים ברוסיא, והקלו בה גם בנתינת רשיוני יציאה, בשנה זו הרבה רבנו להורות לאנ״ש להשתדל להגיש בקשות לעזוב את רוסיא.

בדרך כלל לא נשתמרו אצלנו אגרות רבנו לרוסיא, שמאימת חיפוש הבולשת לא היו שומרים אותן בבית, וכך אבדו. אמנם במזכירות רבנו נשארו העתקי אגרות אלו – בגוכתי״ק רבנו על פנקס מיוחד. רוב הפנקסים האלו אבדו בעת המלחמה, אבל אחדים נשארו לפליטה, ביניהם גם קובץ אגרות שלהי חורף ותחלת קיץ תרצ״ד (אג״ק חי״א ג׳תתקמב־צט).

בקובץ זה נמצאות עשרות מאגרותיו של רבנו מהחדשים אדר־אייר תרצ״ד שבהם מייעץ לכ״א בפרטיות „צריך להשתדל דבר מטו״מ לאה״ק ת״ו . . להגיש בפשוטים״, „יגיש בפשוטים״, „להשתדל״, „מחשבת ההעתקה נחוצה היא לחשוב ולהשתדל דבר אה״ק ת״ו ויודיע בפרטיות אם יש לו כסף המדינה״, „יותר טוב עבורם אה״ק מריגא״, „יגיש על ריגא ובפשוטים״, „על לטביא ובפשוטים״, „בבוא אפשריות הזמן צריכי׳ להגיש עוד הפעם [– לאחר שענו בשלילה בפעם הא׳] והשי״ת יעזר לו ויצליחו״ וכיו״ב.

פירוש הדברים הוא כך:

להחדיע לאנ״ש חות דעתי להשתדל להשיג פספורטים לצאת את רוסיא [מטות מסעי]. היעד העיקרי צריך להיות ארה״ק ת״ו, אך גם לריגא כדאי להשתדל. את מחיר הפספורט צריך להשתדל לשלם בפשוטים הם מעות רוסיא, ולא בדולרים.

כבר סופר לעיל על הגזירה לשלם דוקא במטבע חוץ, אך תקנה זו לא היתה רשמית, ולפעמים היו נותנים פספורטים גם עבור מעות רוסיא, כפי שכותב ה״ר משה אקסלרוד באגרת א׳ ויקרא תרצ״ד:

וכבר הורה הנסיון שנתנו להרבה אנשים בעד 220p מעות שלנו.

חלק גדול בהוראה זו היה, כנראה, לאגרת ה״ר שלמה יוסף זוין שכתב לרבנו ביום ב׳ פ׳ תצוה תרצ״ד, שקטעים

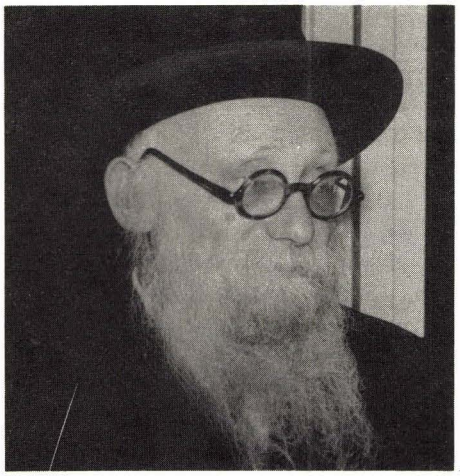

ה״ר שלמה יוסף זוין

ממנה כבר נעתקו לעיל. האגרת כולה נכתבה ברמזים ובכתב מזוזה וגם תוכנה לא נתברר אל נכון, מ״מ יש ללמוד ממנה הרבה על הוראת רבנו לאנ״ש „להגיש בפשוטים״. האגרת חתומה בשם „ש׳ יבנחיה״ שהוא אחד משמותיו המחתרתיים של הרש״י זוין, כלומר „שלמה יוסף בן חיה״, ובה מספר:

קבלתי מכ׳ מיום כ״ו שבט, והענין פשוט שבשביל נתזממכ״ן [משוללי זכויות] בכלל ו־שגסכ״ן [ורבנים] בפרט רוצים כעת דוקא בספרי רא״א [שישלמו עבור הפספורטים דוקא בדולרים] ושיהי׳ במלואם, ולפי ה־נר״ש [המקח] של אינט[וריסט, הוא משרד הנסיעות] (במ״ץ דפ״ד דב״מ לכל סצ״ת [אלף זהובים לכל נפש]) וע״כ עשו עצמם צדיקים כאילו האדמוני [ממשלת רוסיא] עצמו אינו דורש כלל רא״א [דולרים] רק ספרי שכר [רובלים] בלבד ומי שרוצה ברא״א [לשלם בדולרים] עליו לפלפל [לשלמם] דוקא ע״י האינט[וריסט, משרד הנסיעות], וממילא מובן שהאינט׳ [משרד הנסיעות] אינו מפלפל אלא דוקא שיהי׳ הרא״א [הדולרים] במלואם ובשלימותם [וא״א להתמקח אתם על המחיר – כמו במשרד החוץ של הממשלה], וגם עצם ה־נר״ט של האינט׳ [מחיר הרובלים לכל דולר במשרד הנסיעות] הוא פי שלש מכפי שבאדמוני [משרד החוץ של הממשלה].

ואין להקשות דא״כ אדרבה נפלפל בספרי שכ״ר [יגישו הבקשה במעות רוסיא] ובהאדמוני [במשרד החוץ], דז״א, דפשיטא מילתא שאזי כהט״ז [ידחו] את

אגרת ה"ר שלמה יוסף זוין, על השתדלות ההגירה מרוסיא

ה־גרתז״א [הבקשות], וכבר ראינו ב־חנ״ס [בזמן] האחרון שדחו להרבה שגסכ״ן [רבנים] ועיקר הטעם היה שמעט ראי״א [דולרים] סאס״ז [נתנו] ורצו יותר ראי״א [דולרים] . . ביועש״ק בשלח פלפלתי בגוף סוגיא דאדמוני [משרדי הממשלה] (ר״ל בהנכסביהפ״ם [בהמינאטדעל, הוא משרד החוץ] אם כי השתא כבר נשתנה השם [ונק׳ „אונא״] ואין נ״מ מזה) ואמרו מפורש שבתור נתזמ״ם [משולל] הרי אצלי מעט ראי״א [דולרים] ואינו מספיק כלל. גם מצאו קצת סירכא שעוד לא שלמו ג׳ טהתכ״ן [חדשים] מאז סשתנא״כ [נרשמתי] שם.

ואחרי ריבוי הפצרות ציוו לי לבוא ביום א׳ יתרו ובינתיים יעיינו ויתיישבו בהלכה זו, וביום א׳ יתרו השיבו שבהיות שב־טז״ם [שבחו״ל] מנהלים בדכיקכ״ו [אגיטציה] נגדם עבור הראי״א [הדולרים] שדורשים וזה נחכ״ר [מזיק] להּ־רשכהכ״י [להקרידיט] שלהם ולהיחוסים שלהם עם הספסלים [בנקים] דהתם ע״כ נמנו וגמרו שלא יקבלו ראי״א [דולרים] כלל על צב״צ [פספורטים] רק ספרי שכר [רובלים] בלבד, ומי שרוצה בראי״א [לשלם בדולרים] עליו לפלפל דוקא ע״י אינ׳ [משרד הנסיעות] ודוקא במ״ץ דמס׳ ב״מ לכל סצ״ת [אלף זהובים לכל נפש].

וע״כ הודיעו להספסל [הבנק] שהם מסתלקים מהסי׳ ש׳ כפשוטו ראי״א דפרש״י [300 הדולרים המונחים בבנק עבור הרש״י זוין] ושיחזירום להּ־נתמ״ט [להמשלח] בחזרה, ואם ארצה מודכ״ת [להגיש] אצלם [במשרד החוץ] יקבל ממני גם השתא, אם כי עוד חסר קצת להג׳ טהתכ״ן [חדשים], אבל רק בס׳ שכ״ר [רובלים], בסי׳ ש״ל כפשוטו דשכ״ר לכל סצ״ת [330 רובל לכל נפש]. ועשיתי כן וקבלתי רזוכ״י [קוויט׳, קבלה] ע״ז מהם כנהוג. . .

ומעתה נצרך לדעת ב־טז״ם [בחו״ל] איך לפלפל בכללות הלכה זו, לבל יהי׳ ח״ו כמש״כ בסוף פ׳ שמות ומאז באתי כו׳ [הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך] עיי״ש.

ובמטותא לעורר ר״ר ממקוה״ר [רחמים רבים ממקור הרחמים] על פרש״י [זוין] וב״ב שיתנו להם הצב״צ [הפא״פ].

בכבוד גדול,

ש׳ יבנחיה

תוכן הדברים באגרת זו עדיין לא נתברר אל נכון, אם לדעתו יש להגיש דוקא במעות רוסיא, שאז בודאי ידחו, או להגיש בדולרים שאז יצוו להגיש ע״י משרד הנסיעות ובמילואן וכו׳. הוא עצמו הגיש בסופו של דבר בדולרים שהיו בבנק על שמו, שעל כך מספר באגרת ד׳ תזו״מ תרצ״ד:

כבר בארתי בארוכה איך שדרשו דוקא פשוטים, אלא שאח״כ כשכבר הוסכם בהשתדלות זוכסבזופש [ווינאוער] (ברם זכור לטובו!) להרשות, דרשו שה־על תמ״ת נבז״א ראי״א [שלש מאות דולרים] שבספסל [שבבנק] אצוה להספסל להעבירו ע״ש ה־בכסיזשכע״י [האינטוריסט], וכן עשיתי כמובן.

הוא אמנם שילם בדולרים ע״י האינטוריסט וקיבל הפספורט, אך מאז ואילך הרבה רבנו להורות לאנ״ש ברוסיא „להגיש בפשוטים״.

וכי איך אפשר להתגבר על כל הקשיים המנויים בפרק שלפנ״ז ולהתעסק בהגשת בקשה לפספורט? – כותב על כך רבנו בט״ז אייר תרצ״ד להּ״ר ליב קרסיק (אג״ק חי״א ג׳תתקצד):

לחשוב אודות אה״ק ת״ו. ואיך להגיע לזה, הנה אז מי הייבט אן טראכטין און ליגין אין דעם, מח׳ טובה הקב״ה מצרפה ומביאה בחסדו ית׳ לפועל טוב.

ועל החששות, שכאשר יגישו בפשוטים ידחו הבקשה, משיב רבנו בשלהי אייר תרצ״ד להּ״ר שלמה בנימין גנזבורג (שם ג׳תתקצט):

כשיעזרהו השי״ת בהשגת הויזע וכרטיס אניה בטח יתנו לו פאס׳ בפשוטים, והשי״ת יהי׳ בעזרו בגו״ר.

* * *

כבר נזכר בפרק שלפנ״ז שבקיץ תרצ״ד הפסיקה ממשלת לטביה לתת ויזות לפליטי רוסיא, אך כבר באביב תרצ״ד הרבה רבנו להורות לאנ״ש להגיש לאה״ק, כנזכר לעיל. לאחדים הורה להגיש לריגא אך לרובם הורה להגיש לארה״ק. על הסיבות לכך הגיעה לידינו אגרת מפורטת שכתב בג׳ אייר להּ״ר שניאור זלמן שניאורסאהן, בא כח רבנו ברוסיא באותה שעה (אג״ק ח״ג תשיח):

והנה הכל יודעים [דעתי בדבר] נסיעה לאה״ק ת״ו [אשר כל] העת הי׳ אצלי בשלילה, וגם כעת הנני בדעת כזו בהנוגע לשאר מדינות, אבל בהנוגע לאחינו שי׳ הסובלים אין עצה אחרת, כי לשאר המדינות מלבד לאטביא אין נותנים רשות הכניסה, ובלאטביא אין מה לעשות כי המדינה קטנה ועני׳, רבנים ושובי״ם הבאים סובלי׳ מחסור ובזיון, ורק האחד המיוחד ר״מ שי׳ דובין הנותן עזרה בעין יפה, אבל גם זה רק לשעה ראשונה, ובכן בשביל להנצל אין דרך אחר כ״א אה״ק ת״ו.

הנסיעה לאה״ק ת״ו קשורה בקשיים שתיים א) רשיון הכניסה ב) כרטיסי מסע, ובפרט אם יודרש ח״ו לשלם גם עבור פאספארט בכסף חוץ, ומ״מ אם הי׳ מי משתדל בזה בסדר מסודר בריבוי יגיעה היו משיגים רשיוני הכניסה כי למה יגרע חלקם של היושבים ברוסיא לגבי בני פולין שמשיגי׳ רשיוני כניסה – סערטיפקטן – במספר נכון. כן גם לחלק ידוע ל־מ׳

תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית

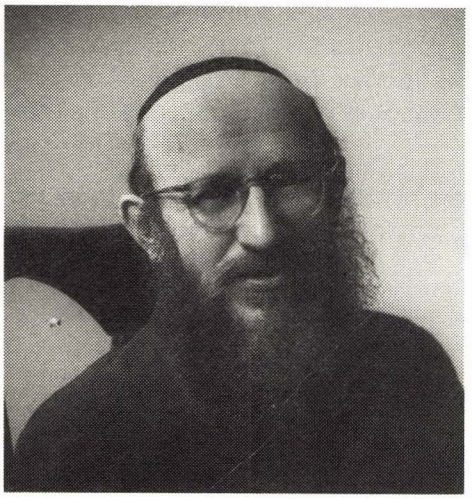

ה"ר שניאור זלמן שניאורסאהן

נו"ן ואפשר יותר היו משיגים גם עזר לכרטיסי נסיעה, כי הדזונט התחייב עתה להוציא ב' מאות משפחות ציונים ולהביאם לאה"ק ת"ו.

אנכי כמובן בכל לבי ונפשי ומאודי הנני מוכן לעשות בזה, אבל מצב בריאותי לא ירשני לעשות נסיעות הדרושות, וגם בכמה ענינים אין זה לפי האפשרי לי – והאחד המיוחד שיכול לעשות בה הוא חתני הרש"ג שי' אשר גם בהדברים שאעסוק אני יודרש לו במדה ידועה למלאות שליחותי, וישנם דברים שהוא בעצמו צריך לעשות, והכל כרוך בהוצאות נסיעה לפאריז לונדון וגם לאה"ק ת"ו להתראות על אתר ולדבר עם מי שנצרך לטעון בשביל השגת סערטיפקאטין וגם לידע אפשרות ההסתדרות בשם.

כאמור אשר הדזונט התחייב עצמו להביא מספר ידוע ממשפחות הציונים. והנה כעת שעת הכושר להשתדל בזה, ובמשך שלשה ארבעה חדשים סיון תמוז מנ"א אלול אפשר בעזה"י לפעול ולעשות בה, אבל הדבר דורש חכמה, עבודה גדולה בנסיעות כאמור וסבוך בהוצאות.

בבוא ר"מ שי' דווארקין לריגא, וכן הרב ר' רפאל שי' הגידו אשר אנ"ש או סתם היראים – במאסקווא פ"ב ועוד דיברו ביניהם אשר ימצאון או [ישנם] אלף איש, אשר כ"א יתן מאה שקלים, אשר במאה שקלי' האלו יוציאו אותו מרוסיא ויביאו אותו לאחד המקומות החפשים אם לאטבי' פולין או אה"ק ת"ו, וישנם כאלו שיש להם סכומי' ורוצים להעביר אמצעיהם לחו"ל, וישנם כאלו אשר היו יכולים לתת סכומים יותר גדולי' בשביל העתקה.

מהאמור לעיל מובן כי בעת הזאת לע"ע רק מקום א' ישנו לחשוב אודותיו והוא אה"ק ת"ו, אשר בעת הזאת אפשר להחפצים ויכולי' לעבוד בעבודה פשוטה [...] כדי חיונה, ולרבנים ושובי"ם הוא כבד יותר מכמו לראויים לעבודה, ובפרט עבודת משא ומלאכות פשוטות ועבודת אדמה.

בהמשך אותה אגרת מצוה לו רבנו „לעשות רשימה מאלו שהם ח"ו גם כעת בגלות" שהם הראשונים שיש להשתדל להוציאם מרוסיא, כך גם לעשות „רשימת אנשים בעלי יכולת מן אלף שקלים ולמעלה . . לא יחדרש להם כל עזר כספי (אלא שצריכי' להשתדל להשיג עבורם סערטיפיקאטין)" ואז יהי' אפשר לגשת לעבודה ביתר שאת.

במענה הרש"ז שניאורסאהן לרבנו מכ"ג אייר תרצ"ד משיב בארוכה על שאלות רבנו אליו, אלא שמענה זה נכתב ברמזים ובכתב מזוזה מיראת הצנזורה. כדי להקל על רבנו את קריאת האגרת פירש המזכיר, ה"ר חיים שי' ליברמן, את המלים הקשות – בין השיטין.

את האגרות היו שולחים, כמובן, לא על כתובת רבנו, ובראשה נרשם (ע"י הרש"ז ש"ס) „תיומ"י לרח"ל". יועתקו בזה קטעים מהאגרות מתורגמות לשפה שלנו:

כקא"ש

ת"ל בעד החיים, אם הגיעו מכתביי א' ב' והעיקר הג' הארוך אולי ביותר, הנני חושב אשר בעזה"י היו נחוצים ומועילים בזה הנני בא בעזה"י לכתוב ע"ד פ' מטו"מ [ההגירה מרוסיא] שפלפלתי (ע"פ האמור אלי על ידי גיסי שי' [ה"ר יהודה עבער, שע"י היה כותב אליו רבנו]) עם ש"ך [ד"ר יוסף הכהן רוזין, שעזר בעניני הגירת אנ"ש] . . אמרתי אשר יש להקדים את ההגירה לא"י.

ובאגרת כ"ט אייר משיב על שאר השאלות:

אין אתנו יודע ברור אצל מי יש כסף אף במדה ידועה וכל מה שהנני כותב הוא אך דרך השערה בלבד אשר לעתים רחוקה מן ההלכה למעשה. אכן גם בשביל השערה הלזו בלבד הי' איצטריך זמן, וכאשר הלכה א' מתבארה קצת הנה אז ממנה אפשר לשפוט על הכלל . . ונראה במוחש עד היכן רחוקה היא מן האמת והפו"מ חוו"ד הגאונים המפורסמים הר"ר כהן ואחוזת מרעהו מיכאל דווארק' ע"ד אלף כו'.

תוכן המענה הוא, שנראה לו שבדברי ר' רפאל ור' מיכאל, שיש הרבה אנשים שביכלתם לתת אלף שקלים בשביל ההעתקה מרוסיא, יש קצת הגזמה.

* * *

יחד עם זאת השתדל רבנו להשפיע על הדזוינט שיתנו הוצאות כרטיסי הנסיעה והפספורטים למספר מסוים של אנ"ש, כנזכר לעיל באגרת רבנו להרש"ז

שניאורסאהן. דיון זה התנהל עם נציג הדזוינט ד"ר יוסף רוזין, שעל כך כותב לו רבנו באותה אגרת:

בבואי מריגא בסוף אדר כתבתי לו ע"י רי"ע שי' כמה דברים לדבר עם ראזין, ועד היום אין אני יודע מה דיברו עמו, הן דבר הסכום החמשת [אלפים שנ]תן, וכמה דרשתם אצלו ומה הגיד הוא [. . .] להוציא איזה מספר אנ"ש שי' לאה"ק [. . . מחסרון] כיס.

ועל כך משיב לרבנו במענה הנ"ל:

דרשתי כי חמשה אלף דולרים יקצוב כעת. האומנם משפחה אחת צריכה ליסע ואחרת לא כלום. ולפי ענ"ד הי' צריך ליתן 200 דולר, לא יותר, היו צריכים לקצוב למשפחה, ויש כאלו אשר אם אך זה יהי' בידם, הנה המקום ימלא חסרונם עוד. ואם א"א אז יסע חלק ממשפחה. ולפי זה הנה לפי הנ"ל היו נוסעים פשוט כ"ה משפחות. ועל כ"ז . . השיב . . כאשר יבא באגוסט, עוה"פ הבטיח ועוה"פ, ובפו"מ אין מאומה לע"ע.

על תוצאות השתדלות זאת אנו קוראים באגרת שכתב רבנו בכ"ד מ"ח תרצ"ה להרח"י רוזנבלום, שהי' באותה שעה בריגא (אג"ק חי"א ד'ד):

בחדש אדר העבר, בהתראות חתני הנכבד, גיסו הרש"ג שי' עם הד"ר שי' [– יוסף ראזין] בריגא הבטיח לו אשר בחזירתו מארה"ב – סוף קיץ העבר – יתן על עשרה שיפסקארטן לאה"ק תובב"א וגם עזר קטן על פאספ', וחשבו אז לערך ק"מ־ק"נ שקלים בשביל שיפסקארטע ופאספ'.

לא נתברר מה נשאר עם עשרה אלו, אך הגיעה לידינו אגרת נוספת שכתב רבנו (ע"י מזכירו) בג' סיון תרצ"ה לה"ר שלמה יוסף זוין, שגם בה דן אודות פספורטים עבור עשרה מאנ"ש (אג"ק ח"ג תשעד):

אלו הם המחכים להשגת ויזיע ע"י כת"ר:

1. ניסן נעמאנאוו, קראסאווא הסמוכה למוסקוע.
2. ניסן באסס, קיעוו
3. צמח גורעוויטש, חרקוב
4. אליעזר גורעוויטש, חרקוב
5. הרב אהרן טומארקין, חרקוב
6. מיכאל ליפסקער, ליענינגראד
7. הרב בנימין גאראדיעצקי, קורסק
8. יהודה חיטריק, חרקוב

שמחה גאראדיעצקי.

הב' מאיר טומארקין, חרקוב.

ההוצאות הקשורות כפי שכתב כת"ר שאינן גדולות אי"ה כשיודיעו יושלחו.

* * *

הרש"י זוין יצא את רוסיא כבר בשלהי קיץ תרצ"ד, ובבואו לארה"ק כתב בפרטיות על דרכי הפעולה לטובת אחינו ברוסיא, בכ"ה תשרי תרצ"ה:

מוצא אני לנחוץ להסב בזה את תשומת־לבו של כ"ק שליט"א על ענין אחד הנוגע לאחינו שברוסיה ושנדברנו עליו במעמד שלשתן: חתנא דבי נשיאה הרש"ג נ"י, הרב הראשי של ת"א אהרנסון וכותב הטורים האלה. אם כ"ק שליט"א יסכים לכללות הענין מצדו הפרינציפאלי, אזי יהיה צורך והכרח להשתמש בהאויטריטיטה הגדולה של כ"ק שליט"א גם בנוגע לבחירת הדברים והאופנים המאפשרים את הוצאת הענין אל הפועל.

אחת השאלות החשובות ביותר במקצוע העזרה לאחינו שברוסי' היא שאלת הוצאתם מעמק הבכא והבאתם לארץ אחרת. אשר לפי תנאי המצב הכלכלי והפוליטי העולמי בזמן הזה אין ה„ארץ האחרת" הזו יכולה להיות אלא ארץ אחת – ארץ ישראל. ביותר חשובה שאלה זו בנוגע לאחינו החרדים, אשר מפאת זהירותם הדתית (בשמירת השבת, למשל) אי אפשר להם בשום אופן להסתדר שם בארץ הדמים, והנם עומדים בעל־כרחם או להסחף עם הזרם החפשי הכללי למרות רצונם או להיות מתנוונים והולכים עד שיגוועו חלילה ברעב.

על הקושיים הגדולים שיש בענין עקירתם־הנחתם מהתם להכא למותר לדבר. ידועה למדי גם הקושי לקבל פספורט של חו"ל התם. גם חסרון הכיס על קניית כרטיסי־אניה וגם קושי ההשתדלות על קבלת רשיון־עליה כאן. אבל מה שקשה בשביל כל יחיד ופרט בפני עצמו אולי יהיה נקל יותר אם נאחז באמצעים בשביל לסדר את הדבר בשביל צבור וכלל ידוע, נניח בשביל איזה מאות אנשים בבת־אחת.

כלומר:

נסדר רשימה מפורטת של איזו מאות אנשים בגיל המוכשר לעבודה, עבודה בעיר בתור בנאים, אומנים־מקצועיים או עובדי עבודה שחורה, או עבודה בשדה בתור חקלאים וכה"ג, שהוא בגיל של עד 35 שנה (ויש אומרים, שבשביל עולי רוסיה הגיל הוא עד 45 שנה), ושהנם לפי ידיעותיו נאמנים להתורה והמסורה, ונגיש דרישה למחלקת העליה של הסוכנות היהודית לתת לנו על הרשימה הזאת סירטיפיקאטים, דבר שיש לקוות שקרוב לודאי שימלאו בקשתנו בהחלט.

ושוב נבוא בדברים עם מוסדות־הצבור של דז'ויינט וכהאי גוונא שיקדישו לתכלית זו סכום־כסף מסויים שיספיק בשביל כרטיסי־אניה ובשביל סכום ידוע להממשלה ברוסיה בעד רשיונות היציאה, דבר שיש ג"כ לקוות שמכיון שלא נבקש מאתם סתם כסף באופן מופשט רק בתכנית קונקריטית מעובדת

ומפורטת אזי לא מן הנמנע הוא כלל שימלאו את הבקשה.

ושוב יהיה צורך בעבודה בדרך הדיפלומטית להשפיע על ממשלת רוסיה ע״י אלה שיש בידם להשפיע עליה שתתן את הרשיונות ליציאה המבוקשים, דבר שיש ג״כ לקוות שמכיון שתקבל סכום ידוע בוואליוטה בבת־אחת מצד אחד ותרגיש לחץ דיפלומטי ידוע על ענין זה מצד השני שלא מן הנמנע הוא אז שתמלא את הבקשה.

ארבעה חלקי עבודה יש איפוא בדבר: א) סדור הרשימה; ב) השגת הסירטיפיקאטים; ג) ההשתדלות אצל מוסדות הצבוריים ע״ד אמצעי־הכסף הדרושים; ד) ההשתדלות ע״ד רשיונות־היציאה מרוסיה. כאו״א מחלקי העבודה הללו דורש עבוד מפורט ומרץ רב:

א) הרשימה. א״א לשלוח, כדרך שהיה נהוג בענינים אחרים דומים, מכתבים להרבנים בכל ערי ססס״ר שימציאו רשימות מבני עירם, שהרי כל ענין זה מוכרח לע״ע להיות בסוד גמור, שאל״כ בודאי „יקולקל״ הדבר מצד הממשלה כשישָמע הקול קודם זמנו שמתכוננים להוציא יהודים מרוסי׳, ובפרט שדרכו של כל קול שכזה שניתוספים אליו ממילא עוד הגזמות והפלגות שונות. וע״כ נחוץ להתבונן ולהתיישב היטב בדבר איך לסדר הרשימה, ויש בדבר ב׳ הצעות:

1) של חתנו הרש״ג נ״י, שכ״ק שליט״א יפנה עד״ז להרש״ז ש״ס נ״י, והוא בתור יושב במרכז המדינה יוכל להשיג רשימות כאלה;

2) דעתי אני היא לשלוח ב׳ וג׳ אנשים ידועים לבעלי־סוד ובעלי־דעת שיסעו לגלילות ידועים ועל אתר ינָדעו מאלה השייכים לכך, ושם לא יגלו כלל תוכן הדבר בשביל מה דרושים ידיעות אלה. ואני, למשל, יודע מאיש אחד המתאים ומוכשר לעבודה זו, הוא הת׳ ר׳ אלחנן סיגאלאוו בהומיל, והוא גם ביקש אותי קודם נסיעתי אולי יהי׳ צורך בנסיעה לערים ועיירות להשיג ידיעות באופן שלא ירגישו בו כלל הוא מוכן ומוכשר לכך, וכ״ק שליט״א הלא יודע אותו היטב (ומה שהי׳ לו דו״ד עם הג׳ אותיות בהומיל [ג. פ. או.] אין זה חשש כלל). וכמדומה שעוד אחד יהי׳ מוכשר לזה בעיר קורוסטין, ר׳ זוסיא וויגרייזער. משא״כ אם נשתמש בהרש״ז ש״ס נ״י אזי מהצורך יהי׳ לפנות במכתבים ושו״ת לערים ועיירות ובהכרח יפורסם הדבר;

ב) הסירטיפיקאטים. הרב אהרנסון מבטיח שהוא ישתמש ביחוסיו שיש לו עם אלה שהדבר תלוי בהם בשביל להשיג את מכסת הסירטיפיקאטים, והוא בוטח ומבטיח שמצד הסירטיפיק׳ לא תהיה מניעה, כשנוכיח להם שכל אלה הרשומים הנם מוכשרים לעבודה ורוצים לעבוד;

ג) אמצעי־הכסף. הא ודאי צריכה עיונא רבה, כי מוסדותינו הם, כידוע, בבחינת „קשה להוציא״, אך בכ״ז כשנגש אליהם מצדדים שונים של בעלי־השפעה מחוגים שונים (מחוגי הציונות, מחוגי ה„אגודה״, מחוגי ה„מזרחי״, וכה״ג טובא), ובכח הסמכות הגדולה של כ״ק שליט״א אזי אפשר לקוות שנשיג הסכומים הדרושים אם מהדז׳ויינט ואם, כדעת חתנו הרש״ג נ״י, מהועד של פליטי אשכנז, שיש ברשותו סכומים עצומים ושע״י לחץ של בעלי־השפעה אפשר יהיה להשיג מאתו סכום דלדידהו הוא זוטר ולדידן יספיק על כרטיסי־אניה ורשיונות־יציאה;

ד) הפ״פ של חו״ל, וכאן הוא עיקר הקושי. ממשלת רוסיה מאד אינה אוהבת כשמוציאים קול שהמונים רבים עוזבים את הארץ, וע״כ יש לשער שאם יבקשו על כמה מאות בבת־אחת, ועוד דוקא כאלה שהנם בגיל של עבודה, שאזי ידחו הדבר מצד טעמים פוליטיים. אך מאידך גיסא יש מקום להשפיע עליהם באורח דיפלומטי (ע״י הסינטור ב[ארא], למשל, באמריקה, וכה״ג), וגם יציעו לפניהם סכום ידוע בוואליוטה, דבר שהנם זקוקים לכך, במחילת־כבודם, עד כלות הנפש, וגם אפשר לסדר הדבר באופן שלא יהיה ניכר שכל היוצאים יעזבו את הארץ בבת־אחת רק שבמשך של חצי שנה או גם שנה יתנו לאט לאט הרשיונות המבוקשים, וכולי האי ואולי, ועכ״פ אין זה פוטרנו מלהשתדל עד כמה שאפשר וד׳ יתן הטוב.

זוהי התכנית. וכ״ק שליט״א יואיל נא להודיע את חוות דעתו בכלל על הענין, וכן אם יסכים כ״ק שליט״א להשתתף בדבר בין בהשפעתו המרובה במקומות שיהי׳ צורך בדבר ובין בהוראות ועצות וכו׳.

בכבוד גדול,

שלמה יוסף זעווין

ורבנו השיבו בי״ז מ״ח תרצ״ה (אג״ק ח״ג תשמא):

ההצעה כשהיא לעצמה, מצדה הפרינציפיאלי, אין־יכול להיות בזה שום שקלא־וטריא, רק ההכרח למצא את האמצעים החמרים והרוחני׳ הדרושים בכדי לאפשר את הוצאת ההצעה אל הפועל.

ד׳ חלקי העבודה בזה האמורים במכתבו, הלא המה: א) סדור הרשימה. ב) השגת רשיונות־כניסה. ג) השגת האמצעים הפיננסיים הדרושים לזה. ד) השגת רשיונות־יציאה, מתאימים המה אל הענין, ודעתי מסכמת לזה. ומה שמבקשים השתתפותי בעבודה הלא ידוע להם עד כמה דבר זה מענין אותי ונוגע לנפשי ממש, והנני מוכן, בעזרתו ית׳, לסייע בזה בכל אשר אוכל.

השתדלות רבנו לטובת ההגירה

לדעתי, הנה שלשתם, חתני הר"ש שי', הרה"ג הרש"א שי' וכבוד ידידי הרה"ג שי' יסדרו תכנית העבודה בסדור ועד מקומי, וכבוד ידידי שי' יקח על עצמו גם את העבודה בכל הדרוש בכתב.

בהנוגע לסדור הרשימה דעתי נוטה לאופן הב' האמור במכתבו שיהי' ע"י נוסעים, ולהתחלה יספיק הר"א שי' האמור במכתבו, אבל צריכים לכתוב לו סדר מפורט בהנוגע לסדר הנסיעה ואיזה חומר הוא צריך לקבץ ובמשך איזה שבועות הנני חושב אשר יוכל לקבץ חומר הגון ולסדר רשימה נכונה. וש"ב הר"ז שי' ש"ס צריך לדעת מכללות הענין, אבל קבוץ החומר לרשימה צריך להיות ע"י נוסעים כנ"ל.

כשיכתוב לי כבוד ידידי שי' פרטי הדברים הנחוצים לקבוץ החומר בשביל הרשימה אזי אכתוב אי"ה להר"א שי' הנ"ל בנדון זה.

לדעתי, צריכים לגשת מיד לעבודת ההשתדלות דבר השגת איזה מאות סערטיפיקטים בשביל אחינו בני רוסיא.

הנני מחכה למכתבו ואשאר ידידו הדו"ש ומכבדו ומברכו בגו"ר,

יוסף יצחק

מתוכנית זאת לא יצא דבר. על אחת הסיבות כותב הרש"י זוין לרבנו בד' אייר תרצ"ה:

השאלה החשובה ביותר, שאלת האמיגרצי' משם, מתחלקת לג' ענפים: רשיונות־העליה (וויזות), כרטיסי־אניה ופספורטים לחו"ל.

אדבר על ענין הראשון: הוויזות. שערי כל הארצות סגורים, כידוע. כעת אפילו לטבי' נסגרה. כל העינים היו תלויות לאה"ק, כאן היו מקבלים בנקל וויזות הרבנים (במרכאות ובלי מרכאות) ע"י הרבנות הראשית לא"י, אבל זה ירחים אחדים שגזירה חמורה נתחדשה: אין נותנים שום וויזא לרבנים, לא מרוסיא ולא משום מדינות, אא"כ מציגים תעודה מבהכ"נ שבא"י שמקבלים את המבקש לרב ושמתחייבים לשלם לו שכירות 4 ליט' לכל נפש לכל חודש במשך ב' או ג' שנים. ומדקדקים על התעודה שתהי' מבהכ"נ גדולה דוקא שלפי ראות עיניהם של הפקידים יש להם היכולת באמת לאמיתו לשלם השכירות ויש להם צורך באמת לאמיתו בהרב. אפילו הרבנים שהוגשו בקשות קודם הגזירה חלה הגזירה ואין נותנים וויזות. הרב קוק כבר בקר אצל הנציב העליון כמה פעמים עד"ז ולא הועיל מאומה. אין די באר גודל הרחמנות שעל הרבה רבנים שלשוא שימרו.

כך כמעט נסתם גם הפתח האחרון ליציאת הרבנים מרוסיא. מ"מ המשיכה ההשתדלות בדרך זו או אחרת.

לא כל פרטי ההשתדלות והקשיים הגיעו לידינו, אך מה שידוע לנו הוא, שבמשך שלוש השנים הבאות תרצ"ה־ז יצאו כמאה משפחות מאנ"ש שברוסיא, רובם – לארה"ק. אמנם עשרת האנשים הנזכרים ברשימה הנ"ל לא הצליחו לצאת את רוסיא – עד אחר מלחמת העולם השניה.

הגיע לידינו פנקס חורף תרצ"ו שבו כ־300 אגרות בגוכתי"ק לרוסיא. שם הנמען לא ניתן בפנקס, רק ברשימה בפ"ע – שממנה הגיע לידינו חלק קטן בלבד. יש ביניהן אגרת אחת לה"ר מיכאל יהודה ליב הכהן, שעלה באותה שנה מרוסיא לארה"ק, שבה כותב לו (אג"ק חי"א ד'פז): „השי"ת יעזר לו לקבל רשיוני העלי' לאה"ק ת"ו". ובאגרת נוספת באותו פנקס, שלא נודע לנו למי נשלחה, כותב רבנו (שם ד'קח): „טוב יותר באם אפשר להיות סביבות מאסקווא ולזרז את הקרובים שי' שישתדלו דבר העתקה לאה"ק ת"ו".

אמנם בכללות, קטן בהרבה מספר האגרות שבפנקס זה הדנות בדבר ההעתקה מאלה שבשנת תרצ"ד. גם לאלו ששאלו, מורה על זהירות יתירה ועל דחיית ההגשה לזמן המתאים יותר. כך כותב בכמה מאגרות אלו (הנדפסות שם ד'י־ד'קסג):

„יתעכב עתה מלהגיש", „בדבר מקום הבקשה צריכים לחקור אי' מסוגל יותר", „בדבר ההגשה אם עדיין לא הוטב המצב צריכים עוד לחכות על זמן המסוגל", „וע"ד ההגשה צריכים עוד לחכות איזה זמן", „יחקור וידרוש אם נעשו עתה שינויים בענין קבלת הבקשות על העתקה, ואם אי אפשר בהבירה אז יגיש במקום האפשר", „צריך לחכות עד אשר יבורר המצב הכללי בענין זה", „לפי הענין בהוה ראוי יותר לבחור בההצעה של עשר שנים מלפנים ולהשתדל משם דבר העלי' לאה"ק ת"ו", „אם שמע אשר נתנו גם במקומו אז צריך להגיש במקומו", „בענין ההגשה יחקור וידרוש מתחלה אפשר נעשו בזה איזה שינוים לטוב", „אצטער במאד מאד אשר לא אוכל למלאות מבוקשו כי בהוה רשיוני העלי' לאה"ק ת"ו הם בקושי וכבדות גדולה, גם הפרנסה היא לקוי' וחלושה במאד", „אם אפשר יהי' להשיג רשיון הכניסה לאה"ק ת"ו אז יהי' עבור כולם וכעת כבד מאד להשיג".

על ההשתדלות בשנת תרצ"ז למדים אנו מתוך אגרת שכתב המזכיר ה"ר יחזקאל פייגין אל הר"י דזייקאבסאן בי"ג מ"ח תרצ"ז, בקשר למעות שנאספו לצורך זה ע"י האחים קרעמער, מראשי אגודת חסידי חב"ד בארה"ב:

בהכרח בכלל אשר באה"ק יהי' ועד כזה הדואג בשביל ההעתקה מרוסיא, כי כעת המקום היחידי להשגת ויזיעס הוא אה"ק תובב"א, ומוכרח על אתר מתעסק בזה, וע"כ החליט כ"ק כי אחרי היסוד ועד שם מאנ"ש והתמימים, ונכנסו בו גם נכבדים בכלל, וחושבים כי הטרעזשורער יהי' מר ירחמיאל וקסלר

מטשיקאגא, אשר הוא מפורסם גם באמעריקע, והוא עשיר גדול, ואז יעתיקו המעות להועד ההוא ויתחילו לאט לאט להתעסק דבר ההעתקה מרוסיא.

כמובן אשר בראשונה על התור יהיו אלו [ש]אפשרי להם לנסוע, אשר בשבילם נאסף המעות הנ״ל, ועם זה בכלל להעתיק הרבה מהצעירים, לומדי תורה ויראי אלקים, והאברכים אשר יש להם ילדים קטנים והדומה.

מעטים הם אלו שהצליחו לצאת את רוסיא במשך שנת תרצ״ז, ואך אחדים יצאו את רוסיא בתחלת חורף תרח״צ. מכאן ואילך נסגרו הגבולות ויותר לא יצאו מרוסיא – עד תום מלחמת העולם השניה, כפי שיסופר להלן פרקים קיד־קטו.

כדי לתת תמונה ברורה יותר של המצב, יבואו בזה מספר דוגמאות של אחדים מאנ״ש, שלאחר השתדלות ממושכת הצליחו סוכ״ס לצאת את רוסיא. מאחרים שכל יגיעתם, במשך שנים מרובות, היתה לריק. וגם מסוג שלישי – שיצאו מרוסיא בדרך לארה״ב ומרוב ההחמרות, ברשיון הכניסה, נשארו בדרך והתיישבו באירופה.

כל זאת ע״פ כאלף מכתבים וגלויות שבארכיון ה״ר ישראל דזייקאבסאן, שהוא היה ראש המתעסקים בזה מאנ״ש בארה״ב. חלקו נמצא בספרית ליובאוויטש, שנמסר בשעתו, כנראה, אל רבנו, וחלקו נמצא בעזבונו שבידי צאצאיו שיחיו.

יהיו אלה דוגמאות מספר שמתוכם יש ללמוד על הכלל כולו.

פרק קה

ה״ר יעקב ישראל זובער

כבר סופר לעיל פרק ק על הוראת רבנו אל הר״י זובער להשתדל להגר מרוסיא לארה״ב ולבקש את הר״י דזייקאבסאן לסדר עבורו הויזה לארה״ב. על התוצאות כותב הר״י דזייקאבסאן בזכרונותיו:

שלחתי ניירות עבור הת׳ הרב ר׳ ישראל זובער ע״ה . . הניירות עבורו השגתי מביהכנ״ס נוסח האר״י דקוני איילענד. מצד החומרות שדייקו לא עלה בידו לבוא לארצה״ב אז ונתקבל לשו״ב ורב בעיר שטאקהאלם.

את החוזה עם ביהכנ״ס שמקבלים אותו לרב השיג הר״י דזייקאבסאן מיד בתחלת קיץ תרפ״ח ושלחו לידי הר״י זובער בעיר סטשחירי שבגרוזיה.

ארה״ב לא הכירה עדיין באותה שעה בממשלת רוסיא ולא היו להם יחסים דיפלומטיים. לכן הי׳ צורך לאשר את החוזה ע״י נוטריון ברוסיא ולשלחו לשגרירות ארה״ב בריגא כדי לבקש ויזה. אמנם הנוטריון שבעירו לא ידע אנגלית ולא רצה לאשר את החוזה, וע״כ כותב לו בכ׳ אייר:

אי״ה תיכף אחר ש״ק אסע לעיר טיפליס ושם אעשה העתקה של הדאגאוואר בשפה אנגלית אצל נאטאריוס דשם (כי הנאטאריוס של טיפליס עושה זה) ואז אשלח תיכף כ״ז להקאנסול האמעריקאני לריגא, היינו אשלח א) העתקה של הדאגאוואר בשפה אנגלית מאושרת ע״י נאטאריוס ב) תעודה שאנכי רב בכאן זה ששה שנים בשפה רוסית מאושרת ע״י נאטאריוס כנ״ל. ג) הסמיכה שלי.

בר״ח סיון מודיעו:

אוכל להודיעך כי עשיתי כל הדברים כפי מה שכתבת . . ושלחתי כ״ז להקאנסול האמעריקאני שבריגא . . וכן הוספתי לזה בקשה להקאנסול שישלח לי ולבני־ביתי וויזא.

על תשובת שגרירות ארה״ב בריגא אנו קוראים באגרת שכתב בט״ז מנ״א:

קבלתי בעשרה לחודש תשו׳ מריגא מהקאנסול ובו כותב במלים קצרים ובולטים וזהו תוכנו „וויזא אין אנו שולחים לשום א׳ עד שיבוא בעצמו לכאן בריגא ואז כשיתראה לפנינו ואם יש לו כל הזכויות הראויות יכול לקבל וויזא״ . . התחלתי להזמין א״ע לנסיעה, היינו אנכי עושה כעת מפה הניירות הדרושים לזה

ה״ר יעקב ישראל זובער

ואחר ש״ק אי״ה אסע לטיפליס להגיש הניירות עבור הגשת רשיון יציאה מפה ורשיון כניסה לריגא. כ״ז יעלה לי קרוב לשתי אלפים רו״כ 2000p, והאמן לי ידידי שצריך אנכי עבו״ז למכור כל החפצים שלי ממש מחוט ועד שרוך כו׳ . . נא תיכף בקבלך מכתבי דנא תראה מה שיש לפניך לעשות כנ״ל שלא אצטרך ח״ו להתעכב בריגא זמן רב, כי קבלתי מריגא מכתב ובו מודיע שמזדמן שצריך להתעכב שם עד ג׳ חדשים עד שמשיגים הוויזא וע״ז נא לעשות בכל האפשרות שלא אצטרך להתעכב כ״כ זמן.

הר״י זובער הגיע לריגא בתחלת חורף תרפ״ט, אך במקום לחכות בה ג׳ חדשים, נשאר שם, בלי קבלת ויזה, כמה שנים. כל ההשתדלויות בדבר עלו בתוהו. בד׳ טבת כותב הוא לרי״ד מריגא:

שתראה להשתתף בכל מאמצי כחך בזה שמהלך החקירה ודרישה יעבור בטוב, כי עליך לדעת שהקונסול וכן הדיעפערטאמענט האמעריקאני מחפשים כל מיני עלילות וענינים בכדי לסתור ולעכב זכיות הרבנים. וע״כ צריך לזה זהירות וזריזות והשתדלות יתירה שיעבור החקירות ודרישות שלהם בכי־טוב פרטי ענינים מזה כתב לך הר״י פייגין.

ה״ר יחזקאל פייגין – מזכירו של רבנו כותב על כך להר״י דזייקאבסאן בי״ב טבת תרפ״ט:

ע״ד הרב ישראל זובער, אשר כבר כתבתי לך שהרבה רבנים וואלגערין זיך דא אויס ואין לתאר מצבם המר והאיום אשר לע״ע גם חלקו עמהם, והעיקר הסיבה הטבעית הוא המענות שם מביהכנ״ס, וע״כ תשתדל שישיבו דברים ברורים שצריך להם לרב וכי הם שמעו ממנו ומגדולתו וכשרונותיו, וכבר כתבתי לך ולהר״ד שיפרין פרטי הדבורים השאלות והמענות שהי׳ פה אצל הקונסול.

כעבור חודש כותב לו שוב באותו ענין בי״ט שבט:

אודות ר׳ ישראל שנתקבלה הידיעה שאין נותנים לו הויזע . . מכר כל אשר לו על פאספארט ופה יושב בפו״מ בחוסר לחם, וע״כ נצטויתי מכ״ק לכתוב לכם שתתנו עצמכם לזה בכחות אחרים להביא הענין לידי גמר ופועל טוב . . בכללות המצב מכאיב ביותר, הנה גם במשך השנה לאחר כל הכבדות הנה אחדים מרבנים נסעו . . ובפרט עד בואינו [מרוסיא לריגא בתחלת תרפ״ח] נסעו הרבה [מרוסיא] . . ולבסוף עלה כך, פועל זה נפילת הרוח על כולנו וביחוד על אחינו שבארץ הדמים, ה׳ אלקים הוא בעצמו ירא בעניים ויחלצם מן המצר.

עשרות מאגרותיהם של הר״י זובער והר״י פייגין אל הר״י דזייקאבסאן דנות בדבר אופני ההשתדלות להשיג ויזה לארה״ב, אך כאמור, כ״ז לא הועיל. כעבור כמה שנים הסתדר בשטאקהאלם, שם נשאר עד אחר מלחמת העולם השניה, ורק אז בא לארה״ב.

פרק קו

ה״ר יצחק (המתמיד) הורביץ

כשבא הר״י זובער מרוסיא לריגא, בתחלת שנת תרפ״ט, היתה היציאה מרוסיא קלה יותר, עכ״פ עד ריגא. אך אחר כך נסגרה גם דרך זו. מיד אז, בתחלת שנת תרפ״ט, השתדלו להביא לשם גם את ה״ר יצחק המתמיד ואת ה״ר יעקב מאסקאליק (זוראוויצער), שניהם מגדולי החסידים שנשארו עדיין ברוסיא. על כך כותב המזכיר ה״ר יחזקאל פייגין להר״י דזייקאבסאן בי״ג אד״ש תרפ״ט:

אודות הר״י מברעזנעוואטע והר״י מאסקאליק, מי יודע מתי יצא זה לפועל, כי להשיג רשיון היציאה ממדינתינו ובפרט לכאלו קשה וכמעט לע״ע נמנע ח״ו והר״י מברעזנעוואטע בכלל משתדל אודות זה לבוא הנה זה כחצי שנה ועדיין לא יצא דבר מה לפועל והלואי יצא זה לסוף הקיץ.

ה״ר יצחק המתמיד הצליח לצאת מרוסיא ולהתיישב בריגא, אבל לא לפני יותר מד׳ שנים של התעסקות, ואילו הר״י מאסקאליק נשאר ברוסיא, עד שבשלהי קיץ תרצ״ה נאסר, נשלח לגלות ושם נעלמו עקבותיו. הי״ד.

כשקיבל הר״י המתמיד את רשיון הנסיעה, בתחלת חורף תרצ״ג, גברה השמחה והתקוה בקרב אנ״ש שנשארו עדיין ברוסיא, רבים הזכירו זאת באגרותיהם שנכתבו באותה תקופה. כך הגיעה לידינו אגרת ה״ר משה אקסלרוד שכתב להר״י דזייקאבסאן במוצש״ק חיי תרצ״ג:

בשבוע העברה נסע ידידי הר״י מתמיד לריגא שזה יותר מד׳ שנים שהשתדל בזה ולא נתנו לו רשיון ועתה עלתה בידו לקבל וכפי שכתב לי כ״ק א״ש שבל אתייאש ע״ד העתקה תקותי חזקה שבטח ה׳ הטוב ירחם עלי ויעזרני ויחלצני מן המיצר.

בט״ו כסלו תרצ״ג כותב ה״ר שמאי וויגאן:

אוכל לבשרכם שהר׳ ר׳ יצחק מתמיד הוא בא אצל א״ש על ש״ק פ׳ ויצא, רבש״ע מי יתן והי׳ שנראה פא״פ כל עצמינו ובשרינו, השי״ת יודע.

בהגיעו לריגא בישר על כך הר״י פייגין להר״י דזייקאבסאן:

ה״ר יצחק (המתמיד) הורביץ

ברבר הערתך אודות הר״י שי׳ ברעזנעוואטער, כן הדבר אשר בא י׳ כסלו.

לעומת השמחה שגברה אז אצל אנ״ש גברה המבוכה אצל אנשי היבסקציה. דוגמה מאפיינת של נקמתו של אחד מהם אפשר לראות בסיפור הבא, ששמעתי מאאמו״ר שי׳:

כשקיבל הר״י מתמיד את רשיון הנסיעה שלח מברק לבנו ה״ר שמואל שי׳ שלמד אז במחלקת תומכי תמימים אשר בכותאיס. במברק נאמר „תבוא מיד הביתה אבא נוסע״. פועל הדואר הבין את התוכן ואף ידע במי המדובר והחליט לנקום את נקמתו בשנותו מלה אחת וכתב במברק „תבוא מיד הביתה אבא מת״.

כשנתקבל המברק נעשה אבל כבד בכל כותאיס וה״ר שמואל התיישב „שבעה״. כעבור מספר ימים נתקבל מברק נוסף „אבא רוצה לראותך לפני הנסיעה מדוע אינך בא״. אז נתבררה המרמה ומיד נסע אל אביו, ומשם נסעו שניהם לריגא.

פרק קז

ה״ר משה אקסלרוד

ה״ר ישראל דזייקאבסאן מספר בזכרונותיו:

בקשור עם החלטת האסיפה של התמימים בר״ה תרפ״ה שכ״א מהתמימים שנוסע לחו״ל להשתדל בדבר הגירת תמימים מרוסי׳ למדינתו ואגודת התמימים התעסקה בזה על אסיפותי׳ הנה לבד זה קשר ידידותי עם חברי התמימים הן בני גילי והן הקשישים וצעירים ממני באו אלי בחליפות מכתבים ע״ד לבוא לעזרתם מי בתמיכה ומי בהשתדלות הגירה, ות״ל השתדלתי כפי יכולתי למרות שלא יכולתי למלאות בקשות כ״א.

בין שאר פעולותיו בנידון מספר גם על ה״ר משה אקסלרוד:

להר״ר משה יש בפה קרובים אחי אביו ואחי ואחות אמו, ואח חורג, היינו בעל אמו הי׳ לו בן מאשתו הראשונה, והיא אמו ילדה לבעלה את הת׳ ר׳ שלמה סימונוביץ, אבל כולם כא׳ התענינו הרבה לטובתו ושלחנו עבורו ניירות מביהכנ״ס דאמריקה וגם שלחו לו תמיכה אך אח״כ נסע לארץ ישראל.

אך גם זאת לא לפני השתדלות נמרצת במשך שבע שנים (תר״צ־תרצ״ו), מתוך עינויים וסבל רב, כאשר היאוש והתקוה שימשו בערבוביה.

תהי׳ זו דוגמה מאפיינת לסבלם של שאר המשתדלים לצאת את רוסיא במשך שנים אלה, בין אלו שהצליחו בסופו של דבר ובין אלו שכל יגיעתם היתה לריק. לכך נאריך קצת בפירוט המאורעות שבפרק זה.

הידיעה הראשונה על ההשתדלות למענו, מופיעה באגרת הר״י פייגין להר״י דזייקאבסאן, בא׳ מימי כסלו תר״ץ, ובה נאמר בין השאר:

ע״ד ניירות בביהכ״נ ליובאוויטש, הנה אף כי חשבתי וכן הסכים כ״ק שאלו שישנם בעין שמותיהם ואפשר לעשות תיכף צריך לעשות, וחשבנו אודות ה״ר משה אקסילראד לאהויזקער כי קודם הנסיעה הי׳ אצלי אחיו חורגו ואמר שיקח עבורו שיפסקארטע ושאר הוצאות.

בארכיון ה״ר ישראל דזייקאבסאן נמצאים 51 מכתבים וגלויות שכתב לו הר״מ אקסלרוד במשך השנים תר״צ־תרצ״ה בקשר להשתדלות יציאתו מרוסיא. הרפתקאות רבות עברו עליו במשך שנים אלו בשל כך, עד

ה״ר משה אקסלרוד

אשר הצליח בסופו של דבר לעלות משם לארה״ק בקיץ תרצ״ו.

בד׳ יתרו תר״ץ כותב מסוראז, בה כיהן כרב:

אתמול הריצותי לך מכתב חתום ובו כתבתי בפרטי׳ מכל ב״ב . . בטח אתה יודע אדריסתם של קרובי ותחוס עלינו להצילנו מאימת מות ר״ל . . יום לשנה ממש נחשב, אם תוכל לעורר את קרובי לע״ע לשלוח דאל׳ אחדים על הוצאתינו שממש אנו גועים ר״ל וה׳ יודע מה שעומד נגדינו.

כעבור שבוע כותב שוב בד׳ תרומה:

היום ב״ה קבלתי ה„אגרימענט״ [חוזה עם ביהכנ״ס בארה״ב שמקבלים אותו לרב] . . ואני מחכה על השיפס־קארטע ואז אדע מה עלי לעשות . . אל היו״ר והמזכיר מהביהכנ״ס בית ישראל מכתב תודה. . .

עליך עתה להשתדל להתראות עם קרובי שי׳ שישלחו לי אמצעים על הפאס[פורט] שיעלה עד 200 דאל׳ שעולה הפאס׳ (לבד הוצא׳ השתדלו׳ ונסיעות) 330p . . עפ״י מקח המדינה194k אַ שקל.

עברו כמה חדשים, המעות נתקבלו ונמסרה הבקשה לפספורט ובד׳ בלק כותב שוב:

אצלי עדיין אין כל חדש, הנני יושב ומחכה על הזמן שהגבילו ליתן תשובה ורשיון על הנסיעה. המזומנים סלקתי להם ואקוה לה׳ שירחם עלינו.

הבקשה נדחתה. על הסיבה לכך כותב בי״ז אלול:

אני כבר חשבתי להיות אתם ביום שידובר בו ימים הנוראים ולסוף ועדיין בתוך עמי הנני יושב נכאב ה׳ ירחם.

הזמן המוגבל האחרון שנתנו לי שאבוא אליהם לקבל פ״פ ובאתי, והנה דבר חדש, המזומנים סך שלוש מאות רו״כ כבר סלקתי להם בחדש יין, ועתה אמר בפירוש שאם יתקבל ממדינתם על שמי ואדריסתי סך 150 ד׳ על פ״פ אז יתנו וא״ל לא יתנו. ובכלל הם מתחכ[מ]ים בכל מיני התחכ[מות] בערמי[מות].

אחר שהשיג הר״י דזייקאבסאן עבורו בארה״ב את ה־200$ עבור הפ״פ, לא הצליח עכשיו להשיג עבורו את ה־150$ הנוספים, אך זאת הובטח לו ממקור אחר, שעל כך מספר בה׳ חיי שרה תרצ״א:

היום קבלתי מכתב מחתנא דבי נשיאה שליט״א שאי״ה יעיין בהחידושים ויתרץ הקושי׳ החמורה בסי׳ ק׳ [– ר״ל שישלח לו 100$] בסוף מזל הי״ב לשנתם [– בסוף חודש 12 למספרם] מובן שעתה על כת״ר לעיין רק בחמישים [– להשלים 50$ החסרים לו] ואת זה יוכל למצוא מראה מקומו׳ ממקורי׳ המפוזרים בש״ס . . לע״ע מצבינו הגשמי דחוק ה׳ ירחם, ממש גועים ברעב והילדים הולכים קרועים יחפים וגם אני בתוכם, שהיא מכת המדינה וההכנסה מתמעטת כמובן.

המעות נתקבלו וביום ב׳ שמות כותב:

קבלתי את שני מכתביך וגם החידו״ת בסי׳ ק׳ וכוונת להאמת. ועתה אקוה לה׳ שהגשתי עוד פעם הבקשה.

פתאום יצאה גזירה חדשה, הפסיקו להכיר בכרטיסי הנסיעה של חברת פראנץ לייאן, כפי שהוא מספר בג׳ אמור תרצ״א:

הנני מחכה על תשובה ברוכה לטוב. אך עתה מתעכב הדבר מצד סבה אחרת שקבלתי ידיעה „מהאסאוויטארג פלאט״ שבמינסק היות שהשיפס קארטע שלי הוא „מהאפאראחאדנא קאמפאניע״ הנק׳ פרענץ־ליין הי׳ להם דאגאוואר רק עד שנת 1931 ועתה אין להם שום התחברו׳ ועסק עם „הסאוויטארג־פלאט״ שבמדינתנו והם מודיעים שהנוסעים שיש להם שיפסקארטעס כאלו אינם מקבלים ע״ע להגיעם למחוז חפצם כמובן וצריכים להשתדל לשלוח לי שיפסקארטע חדשה מהחברה – אויט־סאר־ליין . . .

ע״כ אבקשך ידיד[י] כיון שאתה היית כל הזמן המשתדל בזה והמתחיל במצוה אומרים לו גמור. נא להתעניין בזה ולהתדבר איך שצריכים לעשות היינו לדרוש השיפס־קארטע של הח׳ פרענץ־לאיין ששלחו ע״ש ולקנות חדשה ולשלוח לי כנ״ל שאקוה אי״ה לקבל הרשיון ולא תהי׳ ח״ו המניעה מצד השיפסקארטע ועליך להחיש על הדבר כמובן, ואם יעלה לפחות הסך % פראצענט שמקבלים בעד זה וצריכים להפסיד באיזה סכום כמובן ועליך להשתדל להוסיף ולקנות שיפסקארטע חדשה, מחבר׳ הנ״ל. והנני מקוה שאתה תדין הדבר בשכלך הטוב והשתדלותך באמת להוציא אסיר ממסגרים ר״ל וה׳ יהי׳ בעזרתך.

אחשוב שקרובי אף שהוציאו עלי סך גדול כזה עכ״ז לא יתחשבו בזה החלק ההפסד שיעלה עתה להחזיר השיפסקארטע הישנה ולקנות חדשה שלפי״ע יעלה איזה סך לא ידחו אותי בשביל דבר קטן כזה ובאיזה אופן עליך מוטל החוב לתקן הדבר בזריזות יתירה בלי שום עכוב וה׳ הטוב ישלם לך כפעלך הטוב.

במשך קיץ תרצ״א נכתבו כמה מכתבים וגלויות בקשר להחלפת הכרטיסים עד שלבסוף קיבל את הכרטיסים החדשים. ובינתיים נוספו לו צרות חדשות, שעליהם מספר בא׳ דברים:

הנה אוכל להודיעך שהשיפסקארטע (היינו המעלדונג החדשה) קבלתי אל נכון . . אינני חפץ להתייאש מזה ע״כ אני משתדל בזה אבל ה׳ יודע . . עתה נע׳ אצלי דאגה חדשה שמגרשים אותי מדירה שלי וממש ח״ו שלא נתגלגל בחוץ עם ילדי הקט׳ ה׳ ירחם עלינו, והכנסה אין ומאין יבא עזרי?

על גירוש הרבנים מבתיהם כבר סופר לעיל פרק לט. גם ממאסר קצר לא ניצל הר״מ אקסלרוד, שעל כך מספר בא׳ ויחי תרצ״ב:

בשבוע העברה קיימתי מצות ישיבה, ותודה לה׳ שברכתי גם ברכת הגומל. ועת צרה ובטח ממנו יושע. המהומה רבה וכל אחינו בצער ויגון ופחדת יומם ולילה אנו מקיימים במלא המובן.

על פרטי הגירוש מביתו ועל המאסר אינו יכול לספר בפירוש, אך בד׳ בשלח מספר על כך ברמז:

בזמן האחרון נעשה הלמוד דפ׳ מו״מ עוד קשה יותר מפני שהם מתפלפלים במס׳ פסחים פרק ראשון כו׳ [חיפושי בית] גם בחורים ובסדקים, והם מתנהגים עפ״י דין כמו בשלשת ימי אפלה, כל דבר השוה, בפרט המסכת שקודם יומא בפרקי המשניות להרמב״ם [שקלים] כבר למדו לעצמם עפ״י ס׳ הרמב״ם ביד חזקה וא[ם] לא יתנו בשים לב אז גם מתנהגים כמו עם

אגרת ה"ר משה אקסלרוד, על השתדלות ההגירה מרוסיא ועל מאסרו

יוסף אבינו י״ב שנים בביה״ס. ותבנא דליבאי לא כתבי אינשי. מובן לאנשים כמונו נעשה קשה הפלפול בכל הפרטים וה׳ יודע אם נכוון עוד כהלכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא אך אני תקותי חזקה לה׳ שבטח אל יעזבנו, ועלינו לעשות והוא יתן לנו הצלחה במע״י [במעשה ידינו].

כך הוכרח לעזוב את עירו סוראז, לאחר שהוחרם ביתו ורכושו, וכל העמל בדבר ההגירה מרוסיא עלה בתוהו. גם החוזה עם ביהכנ״ס שבארה״ב, שסודר לו בשנת תר״צ (שעבורו קיבל ויזה לארה״ב) בטל כעבור שנתיים אלה. בא׳ קרח הוא מבקשו „לשלוח קאנטראקט חדש״, אך בינתים גברו הקשיים בקבלת ויזה לארה״ב. גם כשהיתה לו הויזה לארה״ב, לא יכל לנסוע לשם בתחלה אלא לבדו, ורק לאח״ז להשתדל בדבר הבאת ב״ב אליו לארה״ב. הר״י דזייקאבסאן פנה לאנ״ש בריגא לשלוח לו ולב״ב ויזה חדשה לשם. על כך משיב לו הר״מ אקסלרוד בג׳ קרח:

טוב הדבר שכתבת לריגא ע״ד שישיגו רשיון שזה כל חפצי ומגמתי שאוכל לנסוע בצוותא חדא עם ב״ב שי׳. ע״כ נכון הדבר שהמזומן שת״י תהי׳ אצלך לע״ע עד שיתברר הדבר תשוב׳ כ״ק, ומצדנו הננו מסכימים ע״ז עוד יותר מלנסוע למח׳ מצד קושי׳ ההעתקה שלי בעצמי בלי ב״ב שי׳ בפרט בעת כזו ה׳ ירחם ועל מי אוכל לעזוב אותם בין אלו האריות שחפצם לאנשים כמונו לבלוע חיים ר״ל.

בכלל לאה״ק עלתה בידי רבים כמוני מסביבותי להעתיק לשם עם ב״ב ועפ״י הסכמת כ״ק בדעתי לנסוע ללענינג׳ להסתדר שם ואפשר שם יעלה בידי להשיג רשיון על חו״ל בנקל יותר, ע״כ אבקשך ידידי אם תוכל להשתדל בזה לכתוב לידידנו הרה״ח רש״ז שי׳ האוולין, הוא דבר נכון והוא יודע אותי ג״כ, ואם אך ירצה יוכל לשלוח רשיון הכניסה לאה״ק, ואבקשך ידידי לכתוב עוד הפעם לריגא, ואני מצדי אכתוב ג״כ, וה׳ יהי׳ בעזרך להציל עני מידי אבירים.

בכל אופן בין אם הויזה תהי׳ לריגא או לאה״ק, לא יכל להמשיך לגור בסוראז ולהגיש הבקשה משם, אלא היו לפניו שתי אפשרויות, לעבור למוסקבה או ללנינגרד ומשם להגיש הבקשה. על כך התחיל לחשוב עוד בתחלת החורף, לאחר מאסרו הקצר, וכותב על כך בא׳ ויחי תרצ״ב:

בדעתי עתה לחדש את השתדלותי על פאס׳ במאסקווע שמשם קבלו הרבה רשיונות על הנסיע׳ לארה״ק, היינו הרב מקלינצי והרב מנאוואג׳ סעווערסק ועוד, ובפראווינציע אינם נותנים. המזומנים ששלמתי בעד הפאס׳ הם מונחים בהגאס באנק. וה׳ יעמוד לימין עזרי שאוכל להנצל.

אמנם רבנו הורה לו להתיישב בלנינגראד, שעל כך מספר בכמה מאגרותיו. בא׳ קרח תרצ״ב מספר על כך בפרטיות:

כמעט נתייאשתי ע״ד נסיעותי והריצותי מכתב לאבינו כ״ק א״ש ובארתי בפרטיות מצבינו שכפי הנראה עלי לעזוב את מחני שהנני עתה מפני חמת המציק. והי׳ תשובתו להעתיק דירתי למקומו שהי׳ דר שם לענינ׳ ולהשתדל להסתדר שם, אבל כל דעתי יהי׳ ע״ד העתקה.

ההסתדרות בלנינגרד לא היתה קלה כ״כ, כפי שהוא מספר בד׳ קדושים:

בדעתי אי״ה עפ״י הצעת כ״ק א״ש שאסע לענינגראדא להכתב שם ולהשתדל ע״ד העתקה אף שהוא נגד רצוני ורצון זו׳ תחי׳ עתה שבכלל המהומה ע״ד מלחמות חופף הולך בהעולם ואיך יכולים להשאירה בפה בשעת חירום ורעב ושבי׳ ח״ו. ועל כולן שכ״ק א״ש הסכים ע״ז אם א״א באופן אחר להשתדל בעדי לבדי וה׳ ינחינו במעגלי צדק למען שמו.

האגרות של חורף תרצ״ג כבר נכתבו מלנינגרד. את מצבו שם מתאר במוצש״ק חיי תרצ״ג:

אחר הימים נוראים שמעתי לעצת כ״ק א״ש ועזבתי את ב״ב בסוראז ואני עם בתי הבכירה נסעתי לכאן ונכתבתי בפה והתחלנו לעבוד איזה מלאכה ונעשיתי כשר, וכוונתי שאוכל להגיש הבקשה על רשיון לחוץ, כן הי׳ הצעת כ״ק א״ש. מובן מצבי ההוה איום. היוקר איום ומתגבר מיום ליום, והילדים מבקשים לחם ואין. ואני מצדי לא אוכל להיות בעזרתם שבדוחק נפרנס את עצמינו בפה ומאין יבוא עזרי? אך כ״ז אינו שוה לי אם הייתי [מ]קבל הוויזעס ואני יודע שעלי לחכות ולחיות חיי דוחק בשביל כוונה זו, ולסוף אין קול ואין קשב וה׳ יודע מה יהי׳ מזה. ע״כ באתי לבקש אותך, יודע אני שאתה היחידי שהנך קבוע במעמקי לבי והנך מתעניין בכל עת במצבי העבר וההוה.

בביתי קשה עלי להיות מפני טעמים כמוסים ג״כ מפני מדרי׳ יר״ת מחדרים אימה . . ע״כ אבקשך ידידי לכתוב לכ״ק א״ש ולאה״ק לבן הרש״ז מו״ה הענדל שי׳ האוולין שישלחו לי וויזעס, ואז עליך לשלוח להם המזומנים על שיפסקארטעס כנ״ל וה׳ הטוב ירחם עלי ועל ב״ב.

אך כעבור משך זמן הוכרח לחזור מלנינגרד לביתו בסוראז. בב׳ צו כותב על כך:

אני הייתי מוכרח לעזוב מלאכתי ומקומי הראשון בלענינ׳ מפני טעם הכללי׳ לא אוכל לתאר לך מצבינו בהוה. את מחותני הרה״ג ר״א תומארקין מחארקוב שלחו אותו ממקומו ואנו מחכים שיבא אלינו על

חה״פ. את ידידנו הר״ש לאזאראוו נתנו ג״כ זמן עשרה ימים [שנים גלות] ואנ[ה] מפניך אברח כו׳ ואין מקום לנוס וגם אני הנני נבוך מה לי לעשות אחר הפסח . . אך דברי כ״ק א״ש הם תכופים בלבי לבלי להתייאש ע״ד ההעתקה.

לפועל נסע אחר הפסח לקלימאוויץ, משם כותב בז׳ תמוז:

מצבי עתה כאני׳ בלב ים היינו שאני עתה יושב לבדי בפה קלימאוויץ לכוונה זו לקיים עצת כ״ק שליט״א להבריא את גרוני וב״ב שי׳ הם בסוראז.

וכך כותב משם בב׳ ואתחנן:

אני יושב עתה בפה קלימאוויץ עפ״י עצת כ״ק והנני מתעסק במלאכת הבורית וקניתי שם טוב וב״ב שי׳ עדיין בסוראז, ג״כ ע״פ עצת כ״ק א״ש שאחכה לע״ע זמן מה, מובן שזהו אינו ע״צ היותר טוב שני הוצאות עפ״י יוקר גדול כזה, אך א״א באופן אחר ויעזרנו ה׳ שאנצל מכל היסורי׳ ואבא אל המנוחה.

ועל מצב הפספורט כותב בג׳ אחו״ק תרצ״ג:

כפי הנראה לפי מצב ההוה נסיעתי לאה״ק הוא ג״כ רחוק ע״פ המקח מהפ״פ ששמו כך סכום גדול ומאין יבא עזרי? . . אני מחכה רק על הישועה כללית אפשר שיוזילו מהמקח ששמו על הפ״פ ויעלה אז בידי להנצל . . .

הנני עתה במחני ואינני עושה מאומה מפני שאין מה לעשות, והרבנות הייתי מוכרח לעזוב מפני טעם הידוע לך ג״כ ועל מלאכה אינם מקבלים לאנשים כמוני, והיוקר מתגבר ה׳ ירחם.

בכמה עלה מחיר הפספורטים לא נמסר כאן, אך בז׳ תמוז מפרט יותר:

כאשר יושלח להם שלש מאות שקלים בטח יתנו פספורט, כיון שאצלי יש טענה שפעם א׳ כבר שלמתי בעד פס״פ סך 150 שקלים, אף שכבר הוציאו המזומנים וחזרו לי חילופיהם בדמיהם סך 285p, אבל יש אצלי דאקומענטין שכבר נהנו מהכסף, וכבר הורה הנסיון שפחתו על המקח הקצוב אצלם, עד שלש מאות שקל בעד שנים, אך לע״ע כל זמן שלא קבלו בשבילי השיפסקארטעס אינם חפצים גם לדבר אתנו . . בכלל עתה הסדר נכון אם ח״ו לא יתנו אז יוחזר הכסף לבעלים בשלימות, לא כמו שעשו אתי אז לפני שנה שהגשתי בקשה בקלינצי פעם א׳ ודחו בקשתי . . השקלי׳ נשארו אצלם והחזירו רק החליפין עם דמיהן שקניתי בעד זה הסך רק שני פוד קמח דגן, אבל עתה כאשר יושלח להם ישר על זמן מוגבל על כחמשה חדשים או חצי שנה בתנאי על פ״פ שיתנו, ואם לא יתנו אז הם מחויבים לשלוח השקלים בחזרה. אבל קודם כל אינם חפצים לדבר עמנו להשוות אתם על המקח שהם בא׳ ודורשים בעד איש כמוני, שעתה הנני עובד מלאכת קוסטארית מלאכת הבורית בפה קלימאוויץ סך 283 שקלי׳ ובעד זוגתי עוד סך כזה.

לחודש תשרי תרצ״ד חזר לביתו בסוראז משם כותב בי״ג תשרי:

שמעתי שידידינו ה״ר רפאל כהן מנעוול עלתה בידו לקבל רשיון וב״ב על ריגא ותיכף אחר יו״ט הוא נוסע, ונשארנו [מבין אנ״ש המתעסקים בזמן זה לצאת את רוסי׳א] רק אני וידידנו הרשד״ב שי׳ זיסלין מאורשא, שהננו תלוים בין השמים והארץ, אך תקותינו חזקה בה׳ שהוא יושיעני ויצילנו אותי וב״ב בקרוב.

על התקוה החזקה הלזו כותב לו רבנו באגרת ט״ז אייר תרצ״ד (אג״ק חי״א ג׳תתקצה):

העיקר להיות חזק בתקוה טובה [. . .] קוי ד׳ יחליפו כח.

רוב האגרות של שנת תרצ״ד דנות בדבר השגת המעות הנדרשות להגשת הבקשה החדשה לפספורטים ולקניית כרטיסי הנסיעה לכל בני הבית, ולשלוח כ״ז להרח״ה האוולין שהתעסק בזה בארה״ק. בארה״ב התעסקו בזה הר״י דזייקאבסאן וה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד. זה האחרון כותב להר״י דזייקאבסאן בג׳ חשון תרצ״ד:

אבקשך למעה״ש למהר לשלח להרה״ת ר׳ חנוך הענדיל נ״י את הארבעים דאלאר שלך עם הארבעים דאלאר של עזרת תורה עבור ה״ר שאול דובער נ״י כי גם אני שלחתי 20 דאלאר לר׳ חנוך הענדל נ״י עבור ה״ר שאול דובער נ״י ויקנה עבורו שפס״ק וישלם שתי מאות עבור פ״פ. למעה״ש למהר ולהזדרז בזה. גם לכנוס בעובי הקורה און אויסרייסען בא משה אקסלראדס קרובים דיא 50 דאלאר ולשלוח ג״כ לארץ ישראל.

כעין זה כותב לו גם בה׳ ואתחנן תרצ״ד:

לילך לקרוביו לבקש מהם רחמים שיחוסו עליו וישלחו לו הסך 132 דאלאר החסרים לו להצלתו ולהצלת ב״ב יחי׳ . . ואתה ישראל אל תחוס על כבודך ועל טרחתך ואל תביט על טרדותיך ולך און רייס בא זיי ארויס דיא 132 דאלאר והשי״ת יעזור לך שטרחתך בזה תועיל ותושיע להרה״ת ר׳ משה נ״י.

הרשד״ב זיסלין אמנם קיבל את הפספורט בחורף זה ועלה לארה״ק במשך שנת תרצ״ד אך רעו הר״מ אקסלרוד לא קיבל את הרשיון עד קיץ תרצ״ו.

במשך החורף עבר הר״מ לגור למוסקבה, להגיש משם את הבקשה החדשה. בני ביתו לא יכלו להשאר בסוראז והעבירם לקלימאוויטש. השהיה במוסקבה היתה

אסורה ע״פ החוק, בלי רשיון מיוחד, ועד שהצליח לקבל את הרשיון הוצרך להיות נע ונד ביום ובלילה. על מצב זה מספר באגרת ג׳ תרומה תרצ״ד:

עלי עתה לעזוב את זו[גתי] וילדי הקט׳ בלי שום משען מטה לחם, שעלי לנסוע למאסקווא להכתב שם ולהתחיל ההשתדלו׳ ע״ד הפ״פ, עלי להיות נע ונד ביום ובלילה ע״פ הדין החדש שאין לנו מקום בעיירות האלו. ולא אשגיח על שום דבר וה׳ יהי׳ בעזרי ויצליח דרכי . . אי״ה אך בעזר השי״ת יתנו לי רשיון אסע בשיר חדש בתקוה חזקה שעוד רוחי בקרבי ועוד אבא אל המנוחה מנוחת הנפש ושום דבר לא יעכבני.

ובא׳ מו״מ מוסיף:

אני נמצא בכאן ע״ד השתדלותי ע״ד הפ״פ וב״ב הם בקלימאוויץ כידוע לך והנני נע ונד והפקרתי א״ע בזה, העיקר שאוכל להגיע למחוז חפצי.

מה הם פרטי ההשתדלות? את זה אינו מבאר כאן, רק באגרת שכתב לרבנו בסוף קיץ תרצ״ד מספר:

כבר ידוע לכ״ק שהגשתי אחר חה״פ על העתקה לע״ע בעדי ובתי ששלחו לנו שיפס״ק [שיפס־קארטן – כרטיסי־אניה] וגם שלמו עבור מסה״ב [מסילת הברזל] ממינסק לאדעסא, ובעד זוגתי וד׳ ילדים לא קבלתי עדיין השיפס״ק ולכן לא קבלו בקשתי עבורם, ע״כ הגשתי רק עבורי ובתי על פאס״פ [פספורט] אחד, ויש לי ג״כ מאה רו״כ זהב באינטוריסט על פאס״פ, לבד הטענות שלי שכבר קבלו ממני על פאס״פ סך גדול זה כשתי שנים והחזירו לי במעות פשוטים, והם אינם חפצים לדעת ומבקשים מחדש, ועכ״ז קבלו הטענה. אך זה ב׳ חדשים שדחו בקשתי, והגשתי עוד פעם ע״י אינטוריסט, וכפי הנסיון אם הי׳ שיפס״ק ג״כ בעד זוגתי וב״ב בשלימות אז הי׳ להם חשבון אחר, ובצירוף הטענות הקודמות שלי שאז לקחו מאתי סך 525 רו״כ זהב בטח היו נותנים רשיון.

אבל עתה נתחדש אצלי שקבלתי בעד זוגתי ושני ילדי הקטנים שיפס״ק וחסר לי רק שני שיפס״ק . . . לבי עלי דוי שמפני שיפס״ק עלי להתפרד מב״ב ולעזוב אותם על הפקר, והרביתי מכתבים לקרובי בארה״ב ואפשר ישלחו עוד לערך חמשים שקל . . . ואם כ״ק יוכל להיות בעזרי בתור גמ״ח מאיזה מוסד שהוא מאה שקלים אז אוכל בעזה״י להנצל עם ב״ב . . .

הנני עומד בלב ים שאינני מתעסק בשום מלאכה, וגם הרבנות בסוראז עזבתי שלא יכולתי לקבל מאתם אפי׳ על חלק ששי מהוצאותי . . . כאן זמני הנני לומד ברבים, והנני מתפרנס מזה שהנני דורש ברבים בבתי כנסיות, אבל קשה להיות פה מהדינים הקשים המתחדשים בכל יום ע״ד הלינה והנני מטולטל נע ונד, וזוג׳ וב״ב הן בקלימאוויץ ומתפרנסים בדוחק, מעט ממה ששלח כ״ק על חה״פ ואחר הפסח ומעט ממסחר הבורית שהפאטענט לע״ע תחת ידי שהייתי מוכרח לשלם בעד כל השנה המסים בעד מלאכת הבורית . . . והדבר מתמשך ואין לי שום עצה.

במצב זה נשאר כל שנת תרצ״ד ותרצ״ה. בא׳ ויחי תרצ״ה כותב שוב על מצבו זה:

אני נע ונד. בפה עיר הבירה באין מקום גם ללון ומתטלטל מבית לבית, ה׳ ירחם עלי, וב״ב שי׳ הם בקלימאוויץ, אינם עושים מאומה שאין מה לעשות וד״ל.

בסופו של דבר קיבל את הפ״פ, אך מרוב ההוצאות לא הספיק לו הכסף לכרטיסי נסיעה לכל ב״ב. בשום אופן לא רצה להשאיר חלק מילדיו ברוסיא ולעלות לארה״ק רק עם חלק מהמשפחה, המשיך להפציר ולהתחנן אצל אנ״ש וקרוביו שבחו״ל שישיגו עבורו את מחיר שאר הכרטיסים.

סיכום ממצבו באותה שעה אנו קוראים בגלויה שכתב ה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד בז׳ כסלו תרצ״ה:

לא אוכל להתאפק מלהביע לך צערו של ה״ר משה נ״י אקסלראד שחסרים לו 1½ שיפקארטעס. והנה על שפ״ק אחת הבטיח לו כ״ק א״ש ומחכה ומקוה שישלח לו על שפ״ק אחת, אמנם עוד 50 דאלאר יחסר לו גם אם כ״ק א״ש ישלח לו על שפ״ק אחת. ואני מבין ומרגיש שזהו צער גדול ר״ל ויסורים נוראים ה״י כי עומדים כבלב ים ואינו יכול להסתדר שם ואינו יכול לנסוע למחוז חפצו. ובתוך כך עברה כבר זמנה של הוויזא שלו ועשה וויזא שני׳, וכ״ז בעסק גדול ובטרחא עצומה, וירא שלא תעבור גם זמן השני׳, וביני לביני מתדבקים עוד צרות ר״ל וחליים רעים ה״י און עס איז ביטער וויא דער טויט ר״ל.

בקיץ תרצ״ו עלה לארה״ק בשעטומו״צ. כשהתקבלה הידיעה כותב על כך בשמחה ה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד להר״י דזייקאבסאן באור ליום ה׳ פ׳ שופטים תרצ״ו:

ה״ר משה נ״י אקסלראד בא כבר לארץ ישראל בעזהשי״ת.

גם הופיעה ידיעה על כך בירחון „חב״ד בולעטין״ (אלול תרצ״ו):

עס איז אנגעקומען א ידיעה צו אגודת חב״ד אז הרה״ג ר׳ משה אקסעלראד, נ״י, וועלכער איז געווען רב אין זלאבין סוראז, רוסלאנד, איז געלונגען ארויס־ראטעווען זיך פון סאוויעט רוסלאנד, און ער איז דעם זומער געקומען אין ארץ ישראל. ברוך בואו לשלום.

פרק קח

ה״ר ישראל ליב ליפשיץ

זמן קצר אחרי ה״ר משה אקסלרוד עלה לארה״ק גם ה״ר ישראל ליב ליפשיץ, אך גם זה היה כרוך בקשיים מרובים שהביאוהו לידי יאוש, כפי שהוא כותב באחד ממכתביו להר״י דזייקאבסאן:

מכתבך קבלתי. כבר חכיתי לבשרך בשורה שלימה, היינו חכיתי לקבל את הוויזה והשפ״ק [שיפסקארטע] אבל אוי ואבוי כי נהפך עלי הגלגל ונגזר גזירה רעה שעל פס״פ נחוץ רק מטבעות מארצות אחרות לא מטבעות ארצנו והסכום גדול עד מאד, וכנראה אבדה תקותי עתה ח״ו, חכיתי וצפיתי כמה שנים והפועל הי׳ קרוב ועתה נהפך הדבר נגזר על נפשותינו להטבע בהזרם הנורא ח״ו, לא, ישקע הדבר ולא יאמר ר״ל, לא אחי, אקוה, כי תקוה היא

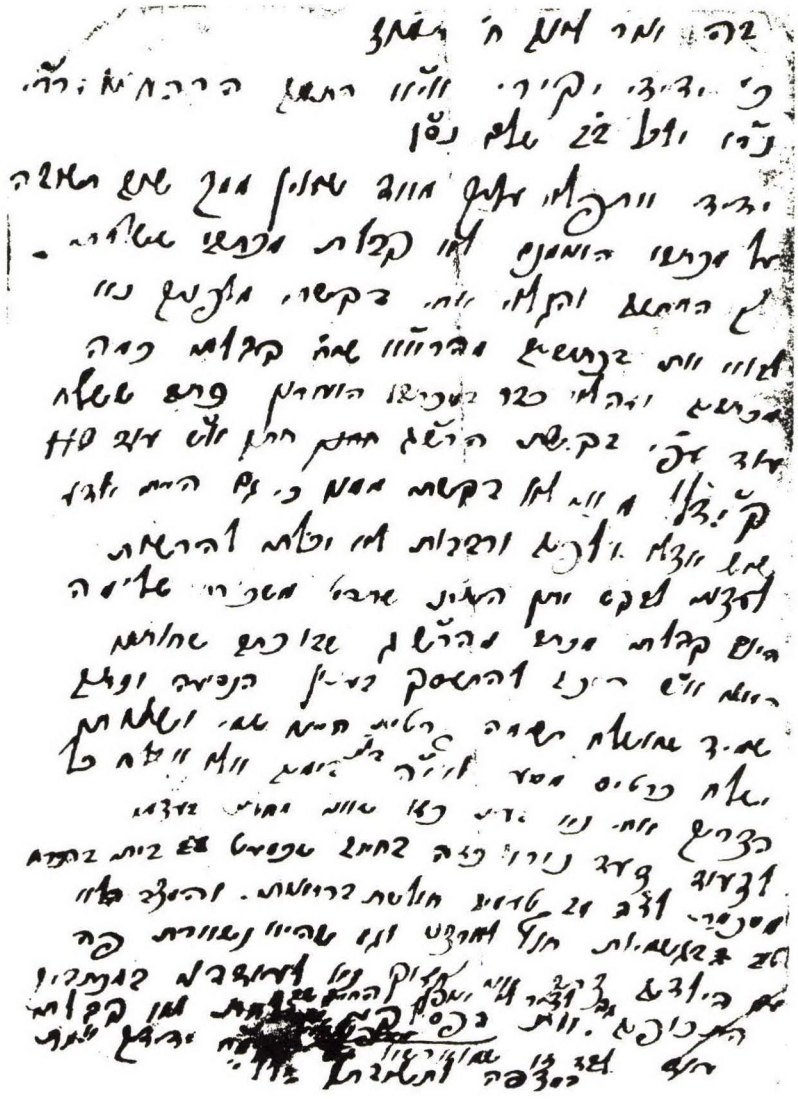

אגרת ה״ר ישראל ליב ליפשיץ, על השתדלות ההגירה מרוסיא

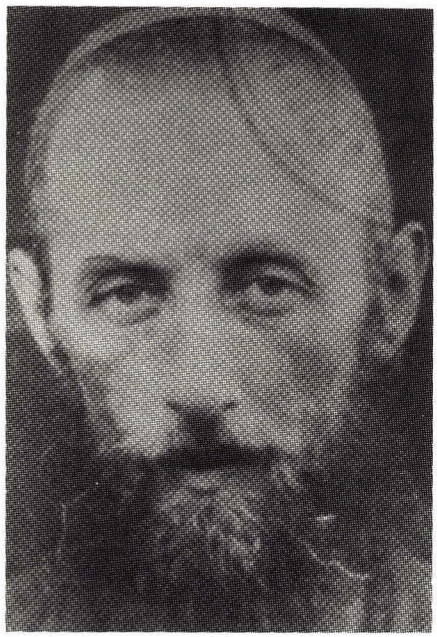

ה״ר ישראל ליב ליפשיץ

ויש למי לקוות לאבינו שבשמים שהוא חי וקים לעולם ועד וגזירא עבידא דבטלי וסוכ״ס יתן לנו היכולת להעתיק.

כ״ז לאחר שרבנו הכניס את עצמו בענינו ושלח לו מעות לכרטיס אחד, והוא מספר על כך בגלויה שכתב לה״ר דזייקאבסאן בח׳ תמוז [תרצ״א?]:

אני לא בקשתי ממנו, כי גם הייתי יודע שיש אצלו אלפים ורבבות לא יכלתי להרשות לעצמי לבקש, יתן השי״ת שתהי׳ משכורתו שלימה. היום קבלתי מכתב מהרש״ג שבו כתב שחותנו, היינו א״ש, הסכים להתעסק בענין הנסיעה, וכתב שמיד שאשלח רשימה פרטית היינו שמי ושנותיי ישלח כרטיס מסע.

אם קביעת השנה נכונה היא, א״כ היה המדובר בנסיעה לארה״ב, ורבנו שלח לו כרטיס נסיעה א׳ לארה״ב. אך זה לא הספיק לנסיעת בני ביתו. על המשך הדברים כותב ה״ר אברהם אלי׳ אקסילרוד להר״י דזייקאבסאן בערב ר״ה תרצ״ב:

היום קבלתי מהתמים ר׳ ישראל לייב נ״י ליפשיץ מכתב אשר בו כתב שכתב לו חיים ליבערמאן בשם אדמו״ר שליט״א שימתין עד אשר יקבץ מעות על הוצאות הנסיעה עם כל ב״ב ביחד, ושיעץ לו, מטעם שההוצאות הם נמוכות ליסע שם, ליסע לארץ ישראל.

באור לי״ד סיון תרצ״ד מבשר הרי״ל ליפשיץ להר״י דזייקאבסאן על קניית כרטיס הנסיעה:

שעת בשורה הנה עתה אצלי ולא אוכל להתאפק מלספר לידידי ורעי מאז, שמחתי ומובטחני שגם הוא ישמח בזה, היינו שקבלתי מכתב מהרב הנדל נר״ו שקבל המעות שלי מכ״ק אד״ש וקנה שפ״ק בעדי ובעד ב״ב וגם הגיש דרישה לחדש הוויזה שלי ובקרוב אי״ה ודאי אקבל את השפ״ק וגם הוויזות. ועוד עשיתי דבר א׳ שבעוד מועד נכתבתי בסמוך למוסקבה בכפר, שאוכל להגיש דרישה על רשיון יציאה תומ״י בקבלתי השפ״ק. וגמרתי יהי׳ מה שיהי׳ לא אביט על שום דבר כאשר אקבל השפ״ק אניח ב״ב, יעבור עלי מה ובל״נ אסע למוסקבה ואהי׳ שם עד אשר ירחם השי״ת עלי, כי באופן אחר א״א.

ברם ההשתדלות נמשכה כמה שנים נוספות. לא הגיעו לידינו פרטי ההשתדלות, אבל את היתר היציאה לא קיבל עד חורף תרצ״ז. במוצש״ק אור לכ״ב כסלו תרצ״ז כותב הוא לו שוב:

זה יותר מחודש ימים שהיתי בבירה והגשתי בקשה על רשיון העתקה ליד יו״ר מדינתינו [הוא קלינין שרבים פנו אליו בנושא זה ונענו] וכמעט שהבטיח לעיין בזה, ותקותי להשי״ת שעתה ירשו לי.

באותה שנה אמנם קיבל את הפספורט ונסע לארה״ק, כמסופר ב„ליובאוויטש וחייליה״ ע׳ 341.

פרק קט

ה״ר אהרן אליעזר צייטלין

אכן מרובים היו אלו שלאחר כל התלאות האלו לא קיבלו את רשיון היציאה ונשארו ברוסיא. אחד מאלו הי׳ ה״ר אהרן אליעזר צייטלין, גיסם של ה״ר ישראל דזייקאבסאן ושל ה״ר יחזקאל פייגין. לאחר שהשקיעו שניהם מאמץ אדיר במשך כמה שנים עלו כל המאמצים בתוהו. עד שבסופו של דבר נאסר ונשלח לסיביר ושם נפטר, הי״ד.

בח׳ אלול תר״צ כותב הר״י פייגין להר״י דזייקאבסאן:

קבלתי מכתב מגיסנו אא״צ שי׳ וכותב שזה כבר שלא קבל ממך מכתב, אודות הניירות כותב ששלשה פעמים אמרו לו שכבר ניירותיו בחרקוב עד שנסע לחרקוב, ובבואו לחרקוב השיבו לו שעדיין לא נתקבלו ניירותיו, ובבוא חזרה לקריוואיראג והתחיל לדרוש ונמצא שהניירות מונחים כמו שמסרם ועדיין גם לא עיינו בהם פשר דבר בזה אינני יודע, כן כותב במכתבו מכובד המצב ושאי אפשר להשיג כל מאום, לא צוקער, וגם בורית לכביסה בשום אופן א״א להשיג, שלחתי פאסילקא 5 קילא צוקער וכשאקבל ידיעה מקבלתה ואופן תשלומי טאמאזניק אי״ה אשלח עוד בל״נ. בורית בשום אופן אינם מקבלים ימח שמם וזכרם וחוקותיהם.

בכ״ח כסלו תרצ״א כותב לו שוב:

כבר כתבתי לך אשר כפי שמסר לי הרש״ג כבר נשלחו לגיסנו אא״צ, שני מאות שקל על הפאספארטין אך עדיין לא קבל שום מענה על הגשתו הראשונה, וממילא אינו שייך לע״ע שיגישם, כי זה שייך כשישיבו לו ריקם על בקשתו הראשונה, אז מגישים עוד הפעם בקשה. ואגב אורחא מזכירים שקבלו מקרוביהם שקלים, וע״כ כתבתי לו, אחר שאלתי מכ״ק, שלע״ע לא יקבל המעות מהבאנק ותיכף ידחוק אותם שיתנו לו תשובה ברורה. ואח״כ יגיש עוד הפעם בקשה.

ובכ״ב שבט תרצ״א:

אדות גיסנו הנכ׳ מוהר״ר אא״צ שי׳ ע״ד מצבו המר, ואם כי מה תוכל לעזור בזה כי ידעתי עד כמה עלו החובות למעלה ראש עליך אבל עכ״פ הלא צריכים לידע ולהתיישב, הנני שולח לך בזה מכתבו ותראה מצבו אשר לבד החובות בעצמם שח״ו יכולים לסבול מזה הנה זה מניעה גם להגשת בקשה על פאספארט, דברתי עם כ״ק בזה ואמר בקצרה

ה״ר אהרן אליעזר צייטלין

שצריכים לראות ליפטר מהחובות ולהגיש בקשה, והנה מצדי לא אוכל לעשות בזה כי לו הי׳ המדובר אדות איזה חמישים רו״כ שהוא בערך עשרה דאללאר הייתי משיג ע״ז איזה גמ״ח בדוחק אבל לא בסכומים של איזה מאות רו״כ שלפחות יעלה כשישים דאללאר ובפרט אשר כפי הנראה כבר אין לו מעות גם על הפאס לבד השני מאות שקל שנשלחו אשר יצטרך עוד להשלים שני מאות ושישים לשני הפאספארטין שעולה עוד קרוב לסכום הנ״ל, ואין לי אף מראה מקום לסכומים כמו אלו . . .

והנה בעצם הענין כפי שידוע המצב פה הנה בהעיירות הקטנות א׳ מני אלף הוא שמשיג רשיון היציאה ומקום היותר מובחר לענין זה בע״ה הוא מוסקוא, כן נתברר בזמן האחרון ולו הי׳ ביכולתו כעת להפטר מהמסים הי׳ נצרך לו ליקח התעודה מהפינאטדיעל שאינו חייב מסים ולנסוע תיכף למוסקוא, וכשנכתבים שם כחדש או שני חודשים למרבה אז מקבלים הבקשה על הפאס, וע״פ רוב בע״ה כשישנו שקלים על הפאס ושיפסקאר׳ אך לא שאלתי עדיין בזה מכ״ק להיות כי עדיין אין מראה מקום על תשלומי המיסים.

את הבקשה השניה הגיש בתחלת חורף תרצ״ב ועל התוצאות כותב הר״י פייגין להר״י דזייקאבסאן בי״ז שבט תרצ״ב:

עתה אספר לך בקצרה מהנעשה עם ידידינו ראא״צ שי׳. להכל צריכים הצלחה. אפשר כתב לך בעצמו אך אולי אינו יכול לכתוב כ״כ ואתאר לך כל המצב כמו שהוא. בבואו בויעליקע לוקי והגיש בקשה על הפאספארט הלך להבאנק הממלכי לשלם השני מאות שקלים שקבל מכבר מהדזוינט הידועים לך וצוו לו לחכות מעט ושלח ראש הבאנק אחרי פקיד הג. פ. או. ולקחו ממנו השקלים, ועוד כתבו ורשמו שנמצאו אצלו שקלים אשר כעת הוא זמן הפקידה בכל רוסיא שמחפשים אחרי ענינים אלו, וטען והראה להם הלא בעצמי באתי למוסרם על הפאספארט וכי שזה קבל ע״י חברת יק״א מהקרובים שלו, וכתבו הכל.

כן קבלתי ממנו מכתב, השם יודע תוצאות הדבר. באמת הייתי מאד בצער בהתקבל מכתב זה, בידעי המצב ברוסיא, כי על צד הטוב יכול להיות שיצוו לו לשתוק. ובין כה וכה המצב הוא כך.

בי״ט אד״ש כותב לו שוב:

מגיסנו הרא״א שי׳ אין חדשות, לע״ע עוד לא החזירו לו המעות ר׳ שקלים. ב״ה אשר לא סבל בגופו מזה, כי ידוע לך ג״כ בטח המצב, אשר בכל יום ויום נאסרים במאסר למאות אנשים, ה״י.

ובט׳ אייר:

לא אוכל לעבור בשתיקה אודות גיסנו שי׳. הנה לע״ע אין כל חדש, המעות לא החזירו לו עדיין, ומי יודע פשר דבר עד מתי ואם יחזירו לו, כי הבטחותיהם כמה יכולים לסמוך עליהם, ומעות אחרים אי׳ איפא יכול להשיג סכום כזה. ע״י השתדלות מצד כ״ק בכלל אינו שייך עוד הפעם לפעול, ובפרט כעת אשר א״א לפעול אצלם שום דבר היינו בהדזאינט.

על התוצאות כותב לו בב׳ סיון:

ע״ד גיסנו עדיין חדשות אין. המעות עדיין לא החזירו לו. על שאלתו השיב לו כ״ק אשר ראוי שעד שיעזור לו השם יתברך להשיג הרשיון יתלמד לעשות איזה מלאכה קלה לפי״ע. וקבלתי באחרונה מכתב ממנו מהאמליע שבא לשם, כי אחותם עלקא ג״כ באה לשם להתראות, וכותב שבע״ה ישיג לקנות שם מכונה לא ביוקר לעשיית פוזמקאות, והסכים כ״ק, אך אמר שמ״מ מקומו לא יעזוב כי מסוגל הוא יותר להשגת רשיון, והמקום קטן בערך וע״כ ספק אם יוכל להרויח שם מה מזאת המלאכה, בכ״ז אמר כ״ק שיקנה המכונה.

ההשתדלויות עבורו ע״י שני גיסיו המשיכו גם במשך כל השנים הבאות, אך ללא תוצאות חיוביות.

על תוצאות כל ההשתדלויות האלו כותב הר״י דזייקאבסאן בזכרונותיו:

עוד השתדלתי עבור אחדים מאנ״ש אבל לא יכולתי להוציאם מארץ הדמים. הא׳ הוא גיסי הר״ר א״א צייטלין ע״ה שהי׳ שו״ב בקאמינקע, בטרפעץ ועוד, השתדלתי עבורו הן בהשגת בהכנ״ס וגם שלחתי לו כרטיסים וגם מעות דולרים לשלם עבור פספורטים אבל כל זה לא הועיל והרבה מעות הלכו לטמיון ובעת היות כ״ק אדמו״ר הריי״צ נבג״מ בפעם הראשונה בפה בשנת תר״ץ כשהזכרתי את שמו וב״ב (בדבר ביאתם לפה) לפני כ״ק אדמו״ר נבג״מ אמר השי״ת זאל העלפן בדרך למע׳ מהטבע זיי זאלן קומען אין אמעריקא, והבנתי שזהו דבר כבד מאוד שיבוא אבל השתדלתי בכל מיני השתדלות ולא נחלשתי ובשנות תרצ״ד תרצ״ה הי׳ שו״ב בעיר מאזייסק ושם הי׳ מחזיק ביהכנ״ס בביתו ואסרוהו בלילה הראשונה דחה״ס ושלחוהו לסיביר והוא הי׳ חלוש בבריאותו ונפ׳ שם במקום שילוחו.

המאסר היה בחה״ס תרצ״ח ונפטר שם כעבור שנה בתשרי תרצ״ט. על המאסר כותב הר״י פייגין להר״י דזייקאבסאן בכ״ח תשרי תרח״צ:

קבלתי מכתב מגיסתך אלטע, כי בליל א׳ דסוכות באו ולקחו למאסר את גיסנו הרא״א שי׳. למותר להאריך בדברי׳ בהגלוי ממצבה ומצבו. וכעבור יומים נתקבל עוד מכתב ממנה מדאיב ביותר, וכותבת כי הרופאים המקומיים אומרים שהיא מחלה מסוכנה [ר״ל שהשופטים פסקו לו עונש קשה]. והנה כבר כתבתי לך בכלל, שכתב לי כי כבר דרשו וחקרו אודותו, וכפי שכתב לי הנה סיבת הדבר הי׳ כי בביתו היו מתפללים בצבור כל השלש תפלות ולומדים ברבים, וזה חרה להממשלה המקומית, והתרו בו שלא יעשה והגישו קובלנא עליו, למוסקוע, וזה הי׳ הסיבה אשר בקשו עלילה עליו. עכ״פ המצב מובן לך, ובהכרח להתחיל איזה התעסקות בזה. כשיהי׳ לי יותר פרטים אודיעך אולי יכולים מה לעשות ע״י הלאייער [העו״ד] קרעמער.

בכ״ו שבט כותב לו שוב:

מר לי מאד כי נתקבל מכתב מגיסתנו אלטע כי אין להם שום ידיעה אודות גיסנו הרא״א שי׳ עדיין, ועוד נוסף לצערנו נתקבל היום עוד מכתב ממנה כי גם בנם יהושע העשיל אשר למד בברדיטשוב בין תלמידי התמימים אשר ברוסיא אסרוהו ג״כ למאסר, ירחם השי״ת. מובן מצבם וצערם.

על מאסר התלמידים בברדיטשוב כבר סופר לעיל פרק פו. ועל פסק־דינו של הרא״א צייטלין כותב הר״י פייגין בח׳ אד״ר:

קבלתי היום מכתב גיסתנו אלטע תחי׳ ומודיעה כי

קבלה מכתב מגיסנו הרא״א שי׳ מ[ה]דרך, כי נשלחים המה, אמנם בעצמם אין יודעים לאן ועל כמה זמן. הם משערים (מסתמא כפי ששמעו איזה תיבות) כי נשלחים להבאראָווסק. ואף כי בשורה מראיבה היא ביותר, בכל זה במדה ידועה הייתי שמח ממנה, כי באמת בפנימית לבבי הייתי מאד בצער מזה, כי חמשה חדשים לא הי׳ שום ידיעה ממנו, אי׳ מושבו, וגם אוכל לא הי׳ באפשרי להגיש, ממילא מובן, אשר לפי מצב בריאותו פשוט הייתי כמבולבל מזה.

ועתה ודאי הדבר כי הי׳ ראוי שתניח כחות יתירים בדבר ההתעסקות אשר בשם אצלכם כי יוציאוהו חפשי בעזה״י, ולהניח כל הכחות, כי אין זה כלל לפי בריאותו להיות שם על עבודת פרך, וגם הרי יש לו ויזיע אפשר יוכלו לפעול שישלחוהו חוץ לרוסיא.

בבדר״ח אייר כותב שוב:

כבד לדבר מזה וכבד גם לעבור בשתיקה. היום נתקבל עוד מכתב מגיסתנו אלטע, כי קבלה מכתב מגיסנו בעלה אהרן אליעזר שי׳ כי הי׳ נפוח, גע־שוואלין, ל״ע, וכפי הנראה פשוט נפוח כפן, וגם סובל ברגלו ביותר. בכובד עלה לה לשלוח לו איזה חבילה והוטב מעט מצב בריאותו. המכתב הוא בביתי, ואינני רוצה לעכב המכתב ואשלח מכתבה בפעם השני׳. בכל אופן היו צריכים לעשות איזה דבר מסודר עבורו.

כל זה לא עזר, ובחדש תשרי תרצ״ט החזיר את נשמתו לבורא עולם בגלות המר הזה, מתוך רעב ויגון, הי״ד.

הידיעה על כך נרמזה במכתב מבתו שקיבל ה״ר שאול ברוק, שכבר היה אז בארה״ק, והוא מיהר להודיע על כך להר״י דזייקאבסאן באגרת י׳ חשון תרצ״ט:

עבור גיסך אהרן אליעזר, קבלתי מכ׳ מבתי זה כשלשה חדשים וכתבה בדרך אגב בזה״ל: חפצתי לעבוד עם בן אהרן אליעזר ביחד, אך מפני הידיעה שנתקבלה מוכרח להיות בנו במסקווא ולקדש ש״ש ברבים היינו לומר שיתגד׳ ויתקדש שמו של הקב״ה ומפנ״ז הוא עובד במסקווא.

ומסתמא הנך מבין הפירוש אך פרטי דברים לא אוכל לכתוב לך מפני שא״י יותר וגם בכלל אינם כותבים מרוסיא פרטים כי גם זה יותר כתיבה מדי ועתה דע אשר לפניך כו׳.

האי גברא בהאי פחדא יתיב כי גם חתני יחי׳ נשלח ואין שום ידיעה ממנו זה כשנה אך עצתי שתראה בכלל לפרסם באמעריקא הנבלה והרציחה אשר נעשה ברוסיא שנשלחים אנשים אל ארץ גזרה ואין שום ידיעה מהם ולראות לפרסם בעתונות אפשר שיהי׳ איזה הצלה שידעו לכה״פ אם הם חיים?

חתנו הנ״ל הוא ה״ר יעקב שץ, שנאסר גם הוא באותה שעה ונשלח לארץ גזרה בלי רשות התכתבות עם המשפחה ועקבותיו נעלמו, הי״ד.

לידי הר״י פייגין הגיעה הידיעה מאוחר יותר. הוא כותב על כך להר״י דזייקאבסאן בט׳ שבט תרצ״ט:

עוד ענין אחד מדאיב עלי להודיעך, אף כי אינני יודע דבר ברור, אבל לדאבון לב כי קרוב לודאי הוא. כבר הודעתיך בזמנו מהחולי הגדול אשר נחלה גיסנו הרא״א במקום שילוחו בסיביר, וכי הי׳ מונח בבית החולים, ונתקבלו מכתבים תכופים עוד בתשרי כי חולה גדול הוא. אחר כך נפסקו המכתבים. כשלשה חדשים לא הי׳ מאלטע שום מכתב. שלחתי אז לשאול וגם שאלתי אודות מצבה והילדים, הנה נתקבלו אלו הימים גלוי׳, איננה מזכירה אודות הרא״א שום דבר, רק כותבת כי סובלת ביותר, וכי צריכים אם אפשר לשלוח לה חבילה של סחורה טיאמנע סינגיע בוסטון עם חותם הפאבריק באדרעס הזה שהיא כותבת, מאזאייסק דא וואסטרעבאוואניע, אלטע געשעלעוונא [בת העשיל] צייטלינאיי.

והנה המכתב הזה כבר הי׳ לי כהולם פעם, כי תמיד היתה מזכירה אודותו. אמנם עוד זה, כי לא כבר כתבתי מכתב לאחד מידידיי ר׳ ניסן נעמענאוו כי יכתוב לי האמת מה עם גיסי, השיב לי במכתבו: „דבר גיסו, די פאמיליע לעבן און זיינען געזונד״. למותר להאריך הרבה, לבי מכווצה בכתבי הדברים האלו. לא אכנוס בהרבה דברים, מסופקני אם נוכל לומר כזקני בית דין, בכל לב, לא פטרונוהו בלא אכילה כו׳.

פרק קי

ה״ר מאיר גורקאוו

גם זקני ה״ר מאיר גורקאוו הי׳ מאלו שהתעסקו שנים רבות בהשגת הניירות הדרושים והאמצעים לצאת את רוסיא ולא הצליח בדבר (עד ליציאה הגדולה, בתום מלחמת העולם השניה, דלקמן פרק קטו). הוא מספר על כך בספרו (ס׳ הזכרונות דברי הימים ע׳ נא):

בימים ההם, כשראיתי אשר הגזירות רעות מתחדשות ומתרבות בכ״י, החלטתי לבקש עצות להעתקה לחוץ למדינה, כי בימים ההם היו מקרים במיעוט המצוי שהשיגו רשיונות יציאה לחוץ למדינה. אכן כדי להשיג רשיון יציאה היו צריכים להגיש רשיון כניסה סערטיפיקאט מהמדינה שהוא רוצה ליכנס בה, וגם כרטיס אני׳ מזומן, והיות אשר לא היו לי קרובים בחוץ למדינה שישתדלו עבורי לשלוח לי סערטיפיקאט רשיון הכניסה, וגם כרטיס האני׳ אשר זה קשור עם סכומים של מעות הרבה, ולתכלית זו בקשתי עצות מתחילה להעביר רכושי מחוץ למדינה, ומסרתי את עצמי לגמרי לעבודה זו.

נסעתי למוסקאווא והעברתי סכום נכון ע״י התמים ר׳ משה גוראר׳ יחי׳ [ע״ה] אשר הי׳ לו קישור עם הג׳וינט, ונסעתי לאדעס והעברתי ע״י המנוח ר׳ שמואל אבא דאליצקי ז״ל, ואח״כ התקשרתי עם הרה״ח התמים ר׳ ישראל דזיישקאבסאהן יחי׳ [ע״ה] ובקשתיו שיאפשר לי העברת רכושי אליו, והי׳ הסדר שהי׳ כותב אלי תמידין כסדרן שמות אנשים למקומותיהם בכל רחבי המדינה מקצה עד קצה, וסכומי המעות כמה ליתן לכאו״א והייתי משיב לו חזרה שמלאתי הכל כהוראתו . . .

ואח״כ התקשרתי ע״י מכתבים עם בנו של התמים המפורסם ר׳ זלמן האוולין ז״ל, הוא כבר נפטר באותו זמן, ובנו לא הכרתיו ולא ראיתיו מעולם, והודעתיו חפצי ורצוני שישתדל להשיג סערטיפיקאט עבור משפחתי, ויקנה כרטיס אני׳, ועל כל אלה ישיג מעות מאמעריקע מהרב ריי״ד, וגם יבא על שכרו עבור טרחתו.

בארכיון ה״ר ישראל דזייקאבסאן נמצאים 48 מכתבים וגלויות שכתב לו זקני ה״ר מאיר גורקאוו במשך השנים תר״צ־תרצ״ה, רובן דנות בדבר העברת הכספים הנזכרת לעיל, ובדבר השגת הויזות וכרטיסי הנסיעה. כל המכתבים האלו כתובים ברמז ובלשון מפולפלת, שבה נרמזים שמות האנשים והסכומים. לא כאן המקום להאריך בפרטים אלו המבוארים ב־16 המכתבים והגלויות שנכתבו במשך קיץ תר״ץ וחורף תרצ״א.

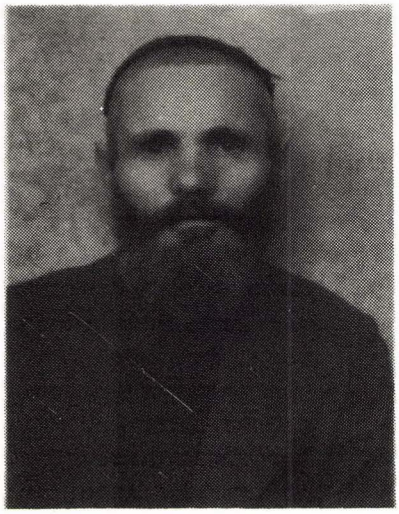

ה״ר מאיר גורקאוו

תועתק בזה רק אגרת אחת שבה מספר לו על 50 רו״כ [נ׳ תקלין] שמסר בשליחותו לגיסו ה״ר מאיר שמחה חן. על המעות ששלח לו ע״י ה״ר משה [בן אסתר] גוראר׳. על 500 רו״כ [ר׳ תק״ן] שמסר בשליחותו לגיסו ה״ר אהרן אליעזר צייטלין. ועל הבקשה שימצא עבורו דרכים נוספות להעברת סכום כסף אליו לארה״ב.

מכתבך הראשון מיום ה׳ כ״ו ניסן הגיעני לנכון, ושמחתי מאוד עליו, כי בו מצאתי נוחם לנפשי ופתח תקוה שעל ידך אוכל למצוא גם את שאר קרובי, אשר לפי דעתי בלי ספק צריכים הם להתגורר בקרב מחניך, כי כמו שמצאת את קרובי נ׳ תקלין ע״י ידידינו הרמ״ש כן תמצא גם את יתר קרובי, רק אם תשתדל בזה, ובטוח אני על טוב לבך וזכות שכלך ובינתך שתמצא אופן איך לחזור אחריהם ולמצאם, והדבר יהי׳ לי לטובה, אשר אוכל לקבל עזר מהם בעת שאצטרך.

כמה פעמים בקשתי את ידידינו בן אסתר אודות זה והוא הבטיח לי, אבל הבטחתו נשארה מעל עוד עד היום, ע״כ בקשתי ממך כעת, להטות אוזן קשבת לבקשתי, ותשתדל בזה בהקדם האפשרי.

ידידי! אוכל לכתוב לך אשר כוונת את השעה במכתבך, כי בו ביום אשר קבלתי את מכתבך בא גם גיסך ר׳ אהרן ליזר למחנינו, בקשתך שבקשתני להיות לו לעזר במה שיצטרך מלאתי, הוא הי׳ בביתי ולן

אצלי ובמוצש״ק נסע חזרה הביתה, גם ידידי ר׳ תק״ן נסע עמו בצוותא חדא. ובד״כ אל תדאג עבורו בעהי״ת שלום יהי׳ לו, ואם יחסר לו מה אי״ה אשתדל להשלימו, ואם תצטרך עוד איזה עזר עבור שאר קרוביך תוכל לכתוב ישר אלי, ואני מוכן תמיד למלאות.

בגלויה המסכמת כותב בא״ך למטמונים [ו׳ אייר] תרצ״א:

עכשיו הגיע עת אשר הדוחק יאלצני ומוכרח אני לפנות להם לעזרה, ע״כ אבקשך שתודיעיני באיזה מצב הם נמצאים כעת. הגם אשר אתה כתבת לי׳ כמה פעמים כי לפי ראות עינך אשר שתה עליהם המה מסורים אלי בכל לבב, ובכל עת המה מוכנים לבוא לקראתי לעזרה, ובכ״ז אל תשיב את פני ריקם ותודיעני אל נכון.

בקטע זה מסכם את הסכום (שתה) $705 ממעותיו שנמצאים אצל הר״י דזייקאבסאן, מודיע שהוא רוצה להתחיל בסידור הניירות להגירה מרוסיא ומבקש להודיעו אם הסכום עומד מוכן להשתמש בו.

בג׳ במדבר תרצ״א כותב לו שוב:

אודות מה שכתב אשר קרובי ה׳ גאלדמאן דורש אותי ואת בני להעתיק דירתי, בכל לבי חפצתי לזאת אבל קרובי שבפה בשו״א אינם מסכימים ואין חפצים ליתן את הרשיון, רק בהמשך הזמן נדבר מזה.

„קרובי ה׳ גאלדמאן״ הנזכר כאן אינו אלא סכום מעותיו הנפקד אצל הר״י דזייקאבסאן שבעזרתן ישנה האפשרות „להעתיק דירתי״ מרוסיא, אמנם „קרובי שבפה [היא ממשלת רוסיא] בשו״א אינם מסכימים ואין חפצים ליתן את הרשיון״.

בו׳ מו״מ תרצ״א כותב לו בארוכה על פקדון זה, שעדיין אין לקנות בו ויזות וכרטיסי מסע וע״כ מבקשו למשכן בינתיים פקדון זה שיעשה רבית, ואלו הם דבריו שנכתבו ברמז:

מקרובי ה׳ גאלדבערג הנמצא בגבולך עד היום לא אוכל לקבל ממנו שום טובה, לא עבורי ולא בשביל בני שיחי׳, והשי״ת יודע מה יהי׳ אחרית דבר, כי אין לבטוח באדם. זה זמן כביר אשר לא קבלתי שום ידיעה משלומו. אני בקשתי אותך כמה פעמים שתודיעיני דבר ברור במה עסקו? ואם הוא עושה פרי, כי זה דבר שאין הדעת סובלתו אשר ישב בטל בלא שום מלאכה, ובד״כ אם איתן ובטוח מעמדו.

אותה שעה היתה קשה גם בארה״ב, הבנקים התמוטטו והעשירים פשטו את רגלם. אילו היה ממשכן מעות אלו לעשות רבית, אפשר היו נאבדים כליל. המעות לא הופקדו ולכן נשאר הקרן קיים. זקני מדה לו על כך באגרת ב׳ אד״ר תרצ״ב.

כמים קרים על נפש עיפה היתה לי השמועה הטובה אשר ב״ה שלום לו בגופו ובממונו שלא סבל שום הפסד חלילא מהמאורעות שונות שנתחדשו אצלם בזמן האחרון. הוא כתב אשר השטות, אשר השתרי [=אם קריאת התיבה נכונה, נוספו לו בינתיים עד $910] אצלו, בתחלה עמדה לו לבסוף להנצל מהפסד . . .

הרעיון אשר הי׳ אודות בָּני לא נשתנה אצלי, אבל עוד לא הגיע השעה המוכשרת, כי אצלנו קשה מאד להשיג את התעודה והרבה עשו ולא עלתה בידם, אבל אני שומר את הדבר.

בינתיים מספר לו באותה אגרת שבמשך זמן זה נאסר לחודש, ולבסוף שוחרר. גם מספר לו על הקשיים ברוסיא להשיג קמח לאפיית מצות לפסח, ע״כ מבקשו לשלוח לו מארה״ב $20 שיוריד מסכום מעותיו המופקדות אצלו, ובהם ישיג קמח בחנויות הטארגסין, שכבר סופר עליהם לעיל פרק לד. ואלו דבריו ברמז:

לא הייתי בביתי בכל הזמן לאונסי, הרופאים חשבו אותי לחולה ר״ל והושיבוני בבית החולים, יותר מחודש ימים נתעכבתי ולבסוף נתווכח הדבר שטעו במחלתי. כעת אני ב״ה בריא . . אני צריך לדאוג בהכנת צרכי חג הפסח והעיקר ממצה שמורה אשר אינו בנמצא וצריך ע״ז פיזור הון רב אשר לא לפי כחי, אשר ע״כ בקשתי שטוחה לפני כבודו להשתדל אצל קרובי גאלדבערג שיעזרני לכל הפחות במעט וישלח לי עשרים שקל, על האדרעס אשר רשום בצד הגליון. האדרעס אשר כתבתי הוא חנות אשר הממשלה פתחה לכל דכפין ולכל דצריך שיבוא ויקנה במטבע חו״ל, והמעות כאשר מתקבלים מודיעים ונותנים חילופם בסחורות שונות.

בתוכן דומה עוסקות רוב האגרות של השנים תרצ״ב־ג, בדבר שילוחים קטנים על שמו לחנות הטארגסין, שרק בה הי׳ אפשר לקנות אוכל טוב ובזול עבור מעות חו״ל. מ״מ לא עשה זאת אלא במדה המוכרחת, כדי לא לפגום בפקדונו המיועד לאפשר לו ולב״ב להגר מרוסיא. על כך כותב בפרטיות באגרת ג׳ שלח תרצ״ג:

מטבעי אין אני רודף אחר הממון . . ב״ה הורגלנו אני וביתי להסתפק במועט . . אין אני חפץ להושיט יד לקרוב ולחסרם. עיקרו של דבר אשר בתחלה דרשתי תמיכה מקרובי הוא משום צערה של דירה, כי דירתי [היא מדינת רוסיא] אשר אני יושב בה כעת היא גרועה עד למאד, כי לבד זאת אשר היא צרה ושפלה והרוסה אשר אין ראוי׳ לקרותה בשם דירה רק בשם חורבה, עוד נוסף ע״ז בה״ב שלו הוא איש רע עין ובליעל ואין לי מנוחה ממנו, בכל יום הוא מבקש עלי תואנות ועלילות עד אשר כלה כח הסבל ומוכרח אני להעתיק את דירתי. אבל שאלת הדירה היא קשה למאד, כי למצוא דירה הגונה בשביל כל בני ביתי

אגרת ה"ר מאיר גורקאוו, על השתדלות ההגירה מרוסיא ועל מאסרו

נצרך ע״ז הון עתק אשר אין בכחי, ועל מדוכה זו אני יושב ומצטער כל הימים מאין יבא עזרי. ובכ״ז לא אמרתי לנפשי נואש והחלטתי לחגור את שארית כחי למכור כל מה שיש לי ולקבץ מיד אל יד כדי למצוא דירה נאה.

אך אמנם לצורך אחד החליט לפגום בפקדונו, כאשר שמע את גודל הדחקות בבית רבנו מחמת מצב בריאותו ומחמת ההכרח לעקור דירתו מריגא לווארשא. אז כתב להר״י דזייקאבסאן למסור למעמד בית רבנו סך $300 מפקדונו, וכעבור זמן קצר צוה להוסיף עד $335. על כ״ז כותב ברמז בכמה מכתבים במשך שלהי קיץ תרצ״ג וחורף תרצ״ד, ומסכם הדברים בגלויה בג׳ דחוה״מ פסח תרצ״ד:

כהיום באתי אליו בבקשה יותר גדולה והוא ג״כ מצד ההכרח לקיים מצות כבוד אב, אבל למעה״ש ישתדל לקיימה בלא שום עכוב ויהי׳ זריז בדבר מצוה אשר כמוהו כמוני מחוייבים בדבר. הגם שהוא כבר פעל ועשה הרבה מעצמו וגם ע״י בקשתי בסי׳ ש׳ [$300], אבל עדיין לא הגיעה הרווחה והמצב של ב״ר [בית רבנו] דחוק . . בתשובתי כתבתי שאכתוב לך לעורר אותך ולהזכירך עד כמה אתה מחוייב יותר ממני כפי מה שמבואר בס׳ ה,שלה, אשר כמה פעמים השמעתני שהספר הזה הוא קדוש וטהור אצלך ואתה זהיר תמיד לקיים את כל הדברים הנאמרים בו כהלכתן בלא שום גרעון, וע״כ היום תקיים מצוות כבוד אב ע״פ ספר ה,שלה, כולו בלא שום גרעון ובלא שום עכוב.

אני משער שהכוונה היא להשלים למסור למעמד בית רבנו עד של״ה שקלים, שזה מתאים למסופר בזכרונותיו (ע׳ נד) „כשלש מאות וחמישים ש׳ . . נמסר להוד כ״ק אדמו״ר זצקללה״ה נבג״מ זי״ע״ (אך עדיין מסופקני בזה כי גם באגרת שלאח״ז נזכר ס׳ השל״ה, ואולי גם שם יש לפרש הדברים בדרך זו).

באותו חורף אף החליט להגיש בקשה להגירה מרוסיא לארה״ק, שלפנ״ז הוצרך להצטייד בויזה לארה״ק וכרטיסי נסיעה, שלכל זאת הספיקו המעות שנשארו עדיין מפקדונו אצל הר״י דזייקאבסאן. ועל כך מודיעו בגלויה בכ׳ כסלו:

צר לי המקום מאוד הי״ת ירחם וכעת הוא שעת הכושר. וכגון דא אני מודיעו שבעוד איזה זמן קרוב אי״ה אני קובע עתים ללמוד בפ׳ מו״מ [מטות ומסעי, הנסיעה מרוסיא] עם כל הפירושים, וכדי להבין את הדבר על בורי׳ ותכליתה נחוץ לי ספר ה„שלה״, והשי״ת יאיר את עיני ואל יהי׳ שום שטן בזה.

אני משער הכוונה, שלתשלום כרטיסי הנסיעה, או לתשלום הפספורטים דרושים לו $335.

בט״ו סיון תרצ״ד מדיע לו את הקשיים בהשגת רשיון היציאה:

אודות מצבי אודיעו בקצרה כי ע״פ התנאים והגדרים אשר באים חדשים לבקרים אנו באים עד מקום אשר אין מעמד, וע״פ הכרח אין עומדים בנטי׳ להעתקה, השי״ת יחיש לנו עזרתו בקרוב . . כתבתי לידידינו רז״ה לארה״ק שישתדל עבורי להשיג רשיון הכניסה ואני עומד כעת במצב של תוחלת ממושכה מיום אל יום.

הרז״ה הוא ה״ר זלמן האוולין בארה״ק, שהוא עצמו לא התעסק בזה רק בנו ה״ר חנוך הענדיל, שאמנם הגיש הבקשה לויזה לארה״ק במשך הקיץ, ועל כך מספר באגרת א׳ ראה:

קבלתי ממנו בעצמו מכתב שכבר הגיש הבקשה ומבטחוני שבעהי״ת תתמלא בקשתי בקרוב. ולפני שבועות אחדות קבלתי מכתב שני ג״כ בסגנון זה.

בין כסה לעשור תרצ״ה כותב לו שוב:

קבלתי מהתם מרח״ה [האוולין] אשר הרשיון מוכן להתקבל והעכוב הוא רק מצד התשלומין, א״א לאבד בזה אפי׳ זמן משהו בדחי׳ מזמן אל זמן. וגם כאשר ידוע לך בודאי אשר על ההגשה דפה נפגשים קושיות רבות ודחיות הרבה עד מילוי הבקשה, ואצלי כעת הוא שעת הכושר להההגשה כי בעהי״ת יש לי יד המסייע בזה, ואם לא עכשיו איני יודע אמתי יזדמן לי כזאת, ע״כ אני מוכרח לזרז אותך בלא שום טו״מ ובלא עכוב זמן משהו לשלוח את השי [$310] אשר הבטחת ישר להתם ליד הרח״ה אשר הוא ימלא אחרי את כל הדברים הנחוצים על הסדר.

המספר ש״י שקלים מוזכר גם באגרת א׳ ראה תרצ״ד:

למע״ה תשתדל לשלוח השי להאב־לין ח״ה [=לרח״ה האוולין] לאה״ק.

בתחלת חורף תרצ״ה כבר נתקבלה הויזה על שמו באה״ק, על כך כותב בא׳ תולדות:

ידידנו הרח״ה כבר מלא הבטחתו, הרשיון מונח בחיקו, אבל אינו יכול לעשות עמו דבר כל זמן שאין ש״ק [שיפסקארטע] ואשר ע״כ זרזתי אותך שתשלח ישר את הש״ק או מחירם לאינטוריסט [משרד ההגירה] על שמי. ואם כי מתחלה הי׳ בדעתי שתמציא ליד ח״ה כדי שיהי׳ הכל הולך ממקום א׳, אשר יש מעלה בזה להרחיק את הקושיות המצויות באתר דידן, אמנם כאשר אחרת את מועד השלוח אני חס מאד על אבוד הזמן.

לפועל שלח את ה־$310 לידי הרח״ה האוולין בארה״ק. $250 נתקבלו ו־$60 לא הגיעו. על כך כותב לו ברמז באגרת ו׳ זכור:

בבואי לביתי מצאתי כתוב מידידינו הרח״ה אשר

נתקבל תמיכת נר [=$250] עבורו מכבודו, מה שנוגע לסמך [=$60] לא הזכיר דבר ולא חצי דבר. בתשובתי על מכתבו עוררתיו על הדבר בנידון הסמך.

וכך כותב לו גם בי״ט למטמונים:

הנה זה כשלשה ירחים אשר כתבתי לו והודעתיו אשר אם כי האיר הנר [=$250] אל מול פני ידידינו הנכבד מהרח״ה הודות למפעלו הטוב, אבל עדיין לא מצא **הכלי** [=$60] שיחזק ברכה . . מהראוי הי׳ כבר שאבוא אליך בבשורות טובות ולא להשמיעך עוד ברברים כאלה, אשר בודאי כבדה אזנך משמוע, וגם לפני כבר הוגעלו נמאסו אכן ההכרח מביאני עוד הפעם לבקש אותך להאיר לו פנים ולהורות לפניו את הדרך שימצא בה **הכלי** המחזיק ברכה.

בסופו של דבר נתקבלו גם כרטיסי הנסיעה לארה״ק, אמנם הבקשה לפספורטים לא הוגשה ועל כך ממשיך לספר בזכרונותיו (ע׳ נג):

כשהי׳ הכל מוכן לפועל, והוצרכתי להגיש בקשתי למוסקווא לרשיון היציאה, נתפשטו שמועות כאלה, אשר בעת הזאת נפסקו הרשיונות ליציאה, ולא די בזה בלבד אשר הבקשות אינן מתמלאות אלא כרוכה עוד בזה סכנה, כי מזה גופא שהוא רוצה לצאת מארץ חמדה טובה ורחבה הלזו זהו הוכחה גמורה שהוא שונא ומנגד להתנהגה הקאמונ׳, וממילא מובן הפועל יוצא מזה.

הסערטיפיקאט קבלתי מכבר וכן קבלתי „מהמשרד של ההעתקה״ אשר נתקבל על שמי כרטיס אני׳ לנסוע לאה״ק תו״ת. זמן רב הייתי נבוך ברעיוני והייתי מסתפק אם להגיש אם לאו, אכן במשך זמן רב התאשרו השמועות לפועל ממש, והופרה עצתי ובוטלה מחשבתי, אשר הייתי קשור בה זה זמן רב בקשר אמיץ וחזק בנקודת פנימיות נפשי, והשבתי להמשרד של ההעתקה שיחזירו הכרטיס של האני׳ להמשלח כי אין בדעתי לנסוע לחוץ למדינה. כרטיס האני׳ הוחזר וקבלתי חזרה מחירו רק הי׳ לי הפסד של חמישים שקלים ששלמו עבור הסערטיפיקאט. מובן אשר הצטערתי מאוד מזה אשר הופרה עצתי ובוטלה מחשבתי, אכן אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה׳, כך הוא גזירת המקום להתענות עד שתבוא שעת רחמים.

כך נשאר ברוסיא כעשר שנים נוספות, עד חורף תש״ז, שאז יצא עם שאר אנ״ש מרוסיא, כדלקמן פרק קט״ו.

פרק קיא

ה״ר שמאי וויגאן

דרך נוספת להשגת מעות ולשמרם בחו״ל, עד שתהי׳ אפשרות להשתמש בהם לצורך יציאה מרוסיא, היה משלוח ספרי תורה וספרים שהיו ברוסיא לרוב, שאריות בתי הכנסת שנסגרו. ס״ת וספרים אלו היו שולחים מרוסיא לארה״ב כדי למוכרן ולשמור את תמורתם לעת מצוא.

אחד מאלו שעסקו בזה היה ה״ר שמאי וויגאן, שהתעסק בזה במשך זמן רב, עד שיצאה גזירה חדשה לבלי להרשות הוצאת ספרים מרוסיא, בראשית תרצ״ה, ובסופו של דבר לא קיבל רשיון לצאת ונשאר ברוסיא. נאסר ונשלח לעבודת פרך בסיביר לשלש וחצי שנים.

בארכיונו של הר״י דזייקאבסאן נמצאות 42 גלויות שכתב ה״ר שמאי משנת תרצ״ג ואילך, כמעט כולן דנות בדבר ספרי התורה שהי׳ שולח לו למכור, ההשתדלות לצאת את רוסיא ומשלוח תמיכה לשבור את רעבון הבית.

לראשונה אנו קוראים על תשוקתו לצאת את רוסיא בט״ו כסלו תרצ״ג:

אוכל לבשרכם שה״ר ר׳ יצחק מתמי[ד] הוא בא אצל א״ש על ש״ק פ׳ ויצא. רבש״ע מי יתן והי׳ שנראה פא״פ עם כל עצמינו ובשרינו, השי״ת יודע.

בתחלת תרצ״ד כבר קיבל הויזות לארה״ק. שלח כמה ספרי תורה לאנ״ש בארה״ב וביקש שישלחו תמורתם להרח״ה האוולין לאה״ק לקניית כרטיסי הנסיעה. בעש״ק חיי שרה כותב:

אחי יקירי הוויזע קבלתי מאה״ק מח״ה שיחי׳ עבור ב״ב שיחי׳. ב״ב שיחי׳ אני וזוגתי ושתי בנותי שתחי׳. עתה חסר לי העיקר הש״ק כרטיס הים. עתה אחי יקירי היות ששלחתי לכם ג׳ ס״ת . . אבקש שלמע״ה שתזרזו אותם שימכרו אותם ושיקחו עבור הטרחה ג״כ כפי אשר לבבם והמעות תשלחו לאה״ק להת׳ חנוך הענדל האוולין.

בב׳ דחנוכה ממשיך לכתוב אודות משלוח ומכירת הס״ת ומסיים:

אי״ה כשאשיג אמצעים על כרטיס הים אז אחשוב להגיש עבור הפ״פ.

לאח״ז התחיל לשלוח גם ספרי דפוס. בה׳ שמות כותב על כך לראשונה:

אפשר שכדאי לשלוח עוד מזה הענין, או אפשר שכדאי יותר לשלוח ספרים כגון ש״ס של דפוס ווילנא.

כך עברה שנה נוספת והכל נשאר על מקומו. בחורף תרצ״ה נוספו גזירות חדשות בין בקשר למשלוח הספרים מרוסיא ובין בקשר להגשת הבקשה לפספורט. באגרת פ׳ משפטים כותב על כך:

החוק שראשית א״א להגיש עבור רשיון לפה בלתי כשיש תח״י הש״ק אז אוכל להגיש עבור הפ״פ, ע״כ דערווייל האב איך שיים צו געשריבען אין מאסקוו׳, וצריכים ע״פ חוק שלהם לחכות ג׳ חדשים ואז יכולים להגיש עבור הפ״פ, ע״כ אני אקוה להשי״ת שבתוך זה אקבל הש״ק מאה״ק ואז אסע אי״ה לשם להגיש עבור הפ״פ.

ובמוצש״ק פ׳ תרומה:

בודאי ידוע לכ׳ שאני מתעסק בעניני העתקה מכבר וב״ה כבר השגתי הוויזעס, ועתה על כרטיס הים חסר לי הרבה. אבל אקוה להשי״ת שמסתמה יהי׳ איך שיהי׳ אבל עתה יצא גזירה חדשה, ראשית שמקודם הי׳ די להיות נכתב בעיר הבירה רק ג׳ חדשים, ועתה צריכים להיות נכתב שם שנה שלימה, וקודם לזה אין מקבלים שום בקשות על הפ״פ. ממילא תוכלו להבין שצריכים לשלם שם דמי דירה לערך נ׳ רו״כ לחודש וכאן ג״כ, וממילא עולה זה לערך ק׳ רו״כ לחודש רק על דמי הדירות. מצבי זה יותר משתי שנים שאין אני מרוויח אפי׳ פ״א. ומהשמירה שאני מקבל פ׳ רו״כ לחודש זהו אין מספיק וד״ל. ושנית שכל התוחלת שלי הי׳ שביכולתי בעזרת השי״ת לשלוח ענינים כאלו ספרים וס״ת כידוע. ועתה יצא גזירה חדשה ג״כ שאין מקבלים שום ענינים כאלו כלל וכלל לא, ותוכלו להבין מצבנו בכלל ובפרט שאני התחלתי בענין כזה ונשארתי באמצעית הים.

וכך נאמר גם באגרת נוספת בלי תאריך מפורש:

אחי ורעי היקרים, רבות מחשבות בלב איש וד״ל, תוחלתי הי׳ על ענינים הנ״ל, ועתה נפסקה לגמרי ונסגרו השערים מזה. אבל עצת ה׳ היא תקום, אם מה׳ יצא הדבר שאני מוכרח להעתיק אז מסתמא יראה השי״ת דרך נכונה וסלולה. דערווייל איז זייער שווער שווער בכל הפרטים אנא ה׳ הושיעה נא.

ובג׳ נשא תרצ״ה מוסיף:

רבש״ע רבש״ע אב הרחמן רחם עלי, העני[ני]ם האלו ששלחתי לא מכבר קבלתי לחזרה וגזירה חדשה שאינם מקבלים ענינים כאלו. ועבור ענין העתקה ג״כ גזירות חדשות ואינם נותנים כלל עדיין.

האגרת האחרונה שכותב בנידון זה היא מה׳ מנ״א תרצ״ה:

מאד מאד דאבה נפשי בזה שהי׳ ביכלתי להיות במחנם הק׳ באה״ק אילו הי׳ אצלי הסכום שמבקשים עבור הפ״פ, אבל עתה השי״ת יודע מה יהי׳ הסוף, שעדיין אינם נותנים לשום אדם עבור פשוטים [הם מטבעות רוסיא] וד״ל.

בסופו של דבר נאסר הוא, ועוד כמה מאנ״ש ברוסטוב, בראשית שנת תרצ״ו, כמסופר לעיל פרק מו. לאחר מאסר ממושך נשלחו בניסן תרצ״ו לעבודת פרך בסיביר. על מצבו בסיביר כותב גיסו ה״ר חיים פאדנאס להר״י דזייקאבסאן:

הוא כעת על עבודת פרך [. . .] ביער ואוכל לחם יבש עם מים [. . . זוגתו] עם ילידיהם סובלים רעב ממש [בקשתי] מכבודו שבעד המעות הנמצא תחת ידו לשלח פאסילקעס על שמה.

כך נמשך עד תחלת שנת ת״ש שאז חזר לביתו מסיביר, והעביר משפחתו מרוסטוב לנובוזיבקוב. מיד עם בואו הזדרז להודיע על כך להר״י דזייקאבסאן בגלויה בה׳ חנוכה:

ב״ה וב״ה שנתרפאתי ממחלתי ל״ע שהייתי ל״ע חולה קרוב לד׳ שנים וב״ה שבאתי מבית החולים בחיים . . מפני האויר הקשה עבורי ע״כ אני נמצא בפה עיר נאוואזיבקאוו פלך אראל.

ביתר פרטים ממה שעבר עליו מספר בגלויה נוספת ממוצש״ק מצורע:

במשך הזמן שהייתי חולה ג׳ שנים ומחצה ל״ע אבדתי ב׳ ילדים ל״ע . . מלאכתי בפה איין גלעזער . . באנו בפה איש חדש ובלתי מכירים ע״כ וד״ל [ר״ל שהוכרח לשנות שמו ולחיות בהצנע על שם אחר] וכל אשר הי׳ לי נשאר על מקומי הראשון וד״ל . . בעת שהייתי חולה ל״ע לא אכלתי מאומה רק באגוזי׳ מעט וב״ה, וכ״ז כל המחלה הג׳ שנים ומחצה אכלתי רק לחם ומים וח״ו לא משלהם כי מצב הקיבה אסור הי׳ לי לאכול, וב״ה הכל עבר בשלום.

בנובוזיבקוב נשאר עד שנכבשה ע״י הגרמנים ימ״ש ושם נספה עַל קדה״ש, הי״ד.

פרק קיב

ה״ר אלחנן דובער מרוזוב

כך נמצאות בארכיון הנ״ל מאות בקשות לעזור לעזוב את ארץ רוסיא, אך רק חלק קטן הצליח בזה. בולטת היא הפצרתו של ה״ר אלחנן דובער מרוזוב, מזכיר רבנו לשעבר, שנאסר בפורים קטן תרפ״ז ונשלח לגלות לג׳ שנים. כעבור שנתים חזר מגלותו והתיישב בלנינגרד והשתדל לצאת את רוסיא.

כבר באגרות תרפ״ט מבקש אצל הר״י דזייקאבסאן שיעזור לו לצאת את רוסיא. בו׳ אלול תרפ״ט כותב:

הנני לבקשו להזכיר את ידידנו הרי״ח פייגין שי׳ אשר כתבתי אליו מכבר לריגא, וגם שניתי לכתוב עפ״י אדרסתו של כבודו עם רשימת שמות ב״ב ושנותיהם יחי׳, ע״ד קבלת תעודת מסע ותעודת רשיון הכניסה, והוא פקד עלי להזכירהו עוד הפעם בבואו לשם [לארה״ב, באלול תרפ״ט, יחד עם רבנו], וקיימתי, אך לתוקף ויתר בטחון הנני מזכיר עוד הפעם. וארשום פה השמות והשנים. ואבקש להשתדל בזה בכל האפשרות.

וגם לבד הנ״ל צריך להשיג השתדלו׳ (אולי ע״י הטארגפלאט בעצמו) שיניחוני מפה לצאת, כי כמעט נכזבה האמונה לצאת מפה, לפי השמועה. ואבקש גם אותך ואת שאר הידידים יחיו להניח השתדלות ע״ז כי מצב אנשים כמוני איום ונורא. והנני מסגיר פה פ״נ לכ״ק אדמו״ר שליט״א ותיטיב למסור לידו ממש קודם רה״ש.

ויזות לארה״ק קיבל, חלק מהמעות עבור הכרטיסים הושג, אך עדיין חסר סכום מסויים. בכ״ה מנ״א תרצ״ד פורצת זעקה מקרבו באגרת:

אנא חוסו נא על נפשי ועל נפש עוללי, עד מתי אהי׳ מן הצועקים ואינם נענים, הוציאוני וחלצוני מן המיצר, כי עוד מעט וח״ו אבדנו, ואני זקנתי עיף ויגע ולא אוכל עוד לסבול את חוסר המזון ורדיפת הפרנסה בעבודת פרך ח״ו.

ובשנית בכ״ג מרחשון תרצ״ה:

לו ידעת אתה עד כמה שהדבר נוגע ומוכרח . . ולו היו בני חו״ל מרגישים ההכרח שלנו עד כמה הדברים נוגעים היו מיסדים קאמיטעטים למרבה בשביל הצ[ל]ות נפשות מזה. ואני תפלה לך ידידי ולכל מי שיוכל להיות בעזרתי נא אל תתעלמו בני גילי ממני ואח לצרה יולד.

ה״ר אלחנן דובער מרוזוב

הויזות כבר מוכנים ועומדים ביד יודא עבער יחי׳ וכלום חסר רק הכרטיס מסע . . איך לא תחוסו על נפשי המתבקש לפניכם שתרחמו עלי ועל עוללי . . . ידידך דובער

שם משפחתו „מרוזוב״ לא ניתן בחתימתו, וכן גם לא שמו הראשון, שהרי חי אז בהסתר תחת השם „דובער פוזנער״ ובשם זה חותם על כמה מאגרותיו. בגלויה אחת שכתב בב׳ מטו״מ תרצ״ד, שאפשר לזהותה לפי כתב ידו ולפי החתימה „דובער פוזנער״, כותב בין השאר „אלחנן דוב מרזב הנ״ל בלתי ידוע איהו״.

על הויזות המוכנות שאצל ה״ר יהודה עבער, ועל הכנתן בקיץ תרצ״ד ע״פ הוראת רבנו, קוראים אנו באגרת רבנו אל הראד״מ בתחלת קיץ תרצ״ד. האגרת הוכתבה אל המזכיר ה״ר חיים שי׳ ליברמן. האגרת עצמה לא הגיעה לידינו, אלא הפנקס שרשם בשעה שהכתיבו רבנו. סגנון האגרת עדיין אינו סופי וגם זה נכתב ברמז – מאימת הצנזורה – ובה נאמר (אג״ק חי״א ד׳שלו):

שאלתו בנדון היכן [להגיש הניירות], בודאי במקום זלמן או בהסמוך כבד מכאן לומר בכל אופן

ע״י מוסקבא. ושאלה להיכן לבד הכרטיס מסע שעל א׳ הנה השאלה בא״י מה התכלית, דעתי שטוב יותר למקום הרא״ח [אלטהויז בריגא]. ובדבר ויזות יכתוב לי השמות וב״ב ושנותיהם.

ומה שמענדל ומיכאל חושבים הוא דבר ישר והשי״ת יעזר להם ויהי׳ בקרוב אצל הר״ר מנעווּל.

[מענדל ומיכאל הנזכרים כאן הם בנו הר״ר מנחם מענדל שי׳ מרוזוב ורעהו ה״ר מיכאל שי׳ טייטלבוים שהשתדלו להשיג נירות לריגא (לשם בא בתחלת חורף זה ה״ר רפאל הכהן מנעויל). גם הם בעצמם פנו לרבנו בנושא זה. המענה לה״ר מענדל נכלל במענה לאביו והמענה לה״ר מיכאל, גם הוא באותו פנקס (שם ד׳שמג):

בדבר שאלתו ושאלת רעו כאח מר מנחם מענדיל שי׳ יגישו לריגא ובפשוטים והשי״ת יצליח ויקבלו הרשיון. נהניתי מאד לשמוע משלומו ושלום רעו הנ״ל שי׳ וחפץ לדעת מה שלום בני אביו שי׳ [הם תלמידי התמימים].

גם הם לא הצליחו לצאת אז את רוסיא, עד אחר מלחמת העולם השניה, בקיץ תש״ו].

אך משום מה לא יצא דבר מהויזה לריגא, כנראה בשל החלטת ממשלת לטביה להפסיק את מתן הויזות לפליטי רוסיא (כמסופר לעיל פרק קג), וע״כ החליטו לנסות להשיג ויזה וכרטיסי מסע לארה״ק. באגרת כ״ד אד״ר תרצ״ה מרמז על כך בשוה״ג „שלחתי לרח״ה האוולין יחי׳״.

אנ״ש בארה״ב השתדלו להשיג את המעות לכרטיסי המסע. הגיעה לידינו אגרת שכתב הר״י דזייקאבסאן לה״ר חיים זלמן קרעמער, בכ״ד אד״ש תרצ״ה:

איינער פון אונזערע ערשטע און בעסטע מסיימים פון די ישיבות תומכי תמימים איז הרב הגאון ר׳ אלחנן דוב מאראזאוו. דיזער רב האט פיעל געליטען און געארבייטעט פאר אידישקייט אין סאוויעט רוסלאנד, און ער איז אויך ארעסטירט געווארען פאר אזא גרייסען „פארברעכען״ וואס ער האט געלערנט אונזער הייליגע תורה צו אנדערע, און דערפאר איז ער געווען פארשפארט דריי יאהר אין פריזאן. דיזער רב האט באוויזען מערקווירדיגע און אויסערגעווענליכע ענערגי און קוראזש אין זיין ארבייט אין ארץ־הדמים. זיין „מסירות הנפש״ פאר אונזער הייליגע רעליגיע גייט איבער יעדער גרענעץ.

יעצט, ווייל דער ווירדיגער רב פארלאזען רוסלאנד און באזעצען זיך אין ארץ ישראל, פאר וועלכען ער האט שוין באקומען א וויזע. עס פעלט איהם געלד פאר א שיפס קארטע און אנדערע קליינע און נייטיגע רייזע עקספענסעס, און מיר שרייבען אייך דיזע עטליכע ציילען מיט די האפנונג אז איהר וועט אזיי גוט זיין קאאפערירען מיט אונז און ביטע צושיקען א קליינע סומע (געזאמלט פון עטליכע פריינד) און די אלע ביסלעך צוזאמען וועלען זיין גענוג צו העלפען דיזען רב פון אנשי שלומנו זיך באזעצען אין אונזער הייליגע לאנד, ארץ ישראל, און דערמיט רעאליזירען זיין לעבענס׳ס געדאנק און שטרעבונג.

אך זה לא הספיק אלא לכרטיס אחד, ועל הכרטיסים לשאר בני ביתו השתדל הראד״מ בעצמו להשיג מכמה מקורות, שעל כך מספר באגרת ב׳ אייר תרצ״ה (בחתימת „המשרת״):

הייתי אצל רש״ז ש״ס קודם נסיעתו [– מרוסיא לארה״ק באביב תרצ״ה] וגם נכנסתי לדודו הגיר [– הגביר יוסף רוזין] ודבר עמדי טובות והבטיח לי בעזרה לי ולבני מ״מ יחי׳ . . .

כן קבלתי מכתב מהרב יעקובסאן, אשר תיכף אחר החה״פ ישלח להענדיל עבור אחד מאתנו על שק [– שיפסקארטע] אחד . . . סוף דבר הנני דופק ושוקד על דלתות פתחי נדיבים לקבץ עזרה שיספיק על חמשה נפשות ביתי.

מסתבר שהמעות נאספו והכרטיס נקנה ושע״ז מרמז בגלויה מאור לה׳ במדבר צ״ה:

תודה רבה לכבודו בעד פעולתו הטובה ובעד בשורתו הטובה. יתן השי״ת ונזכה כולנו לעלות ולראות כאשר מקוים ומצפים.

אך מכל זאת לא יצא דבר. הוא נשאר בלנינגרד עד אמצע חורף תרח״צ, שאז נאסר ועקבותיו לא נודעו, הי״ד.

פרק קיג

נסיונות גניבת הגבול (תרצ"א־תרצ"ג)

יוזכרו כאן שני נסיונות שהיו מעורבים בהם תלמידי התמימים. הראשון נמשך מתמוז תרצ"א עד קיץ תרצ"ב. נכרי אחד בקמיניץ־פודולסק העביר את הגבול תמורת תשלום. ראשון הנוסעים, בתמוז תרצ"א, הי' התמים ה"ר דוד שי' גרין ואביו. כמה עשרות יהודים מקמיניץ־פודולסק גנבו את הגבול במשך השנה ע"י אותו נכרי.

באייר תרצ"ב הי' בין הגונבים את הגבול גם התמים ה"ר אברהם קוואש. בהגיעו לפולין נאסר בהאשמת ריגול לטובת רוסיא. בסוף שוחרר בתנאי שיעזוב את פולין לארה"ק או לטביה. הוא בחר בלטביה ששם גר רבנו באותה שעה ולאח"ז קיבל רשות לחזור לפולין והתקבל ללמוד בישיבת תו"ת בווארשא ואטוואצק (מפי חברו ה"ר דוד שי' גרין הנ"ל).

זמן קצר לאחר שגנב את הגבול הלשין מאן דהוא על אותו גוי המבריח. הוא ולהבדיל עוד רבים מבני משפחות הבורחים נאסרו ונשלחו לסיביר.

כך נאסרה אמו של ה"ר דוד שי' גרין הנ"ל ואביו של ה"ר אברהם קוואש, ששניהם גרו עדיין בקמיניץ־פודולסק. זה האחרון מספר באגרת ג' ראה תרצ"ז אל הר"י דזייקאבסאן:

זה חמשה שנים שאני „אברהם קוואשא" נמלטתי מרוסיא, ארץ הדמים, מבלי מצוא מקום תורה שם, לווארשא מדינת פולין. הנה אח"כ תפסו את אבי שי' ר' „אהרן קוואשא" והושיבוהו בבית האסורים ע"י הג.פ.א. ימ"ש בהתגולל עליו על דבר הסכמו בריחתי משם בפרט, ובכלל עבור התעסקותו בעניני היהדות דשם. ואחר רוב עינויים ויסורים קשים, נוסף על כל המניעות שעושים להנתפס בעניני היהדות, הנה נשלח לגולה סיביר על חמשה שנים „קאנסלאגע" (עבודת פרך לעבוד שם) זה כבר נמשך ארבעה שנים ויותר להאסרו, השי"ת ירחם עליו ויגאלהו בקרוב.

נסיון נוסף, בלתי מוצלח, נעשה בשלהי חורף תרצ"ג, לגנוב את הגבול ולעבור דרך קווקז לתורכי' ומשם לארה"ק.

היתה זאת פרובוקציה של הג.פ.או. המקומית ששלחה סוכן ל„חכם" שבעיר להציע לו תוכנית הגירה על ידי גניבת הגבול, תמורת סכום כסף מסוים. בסך הכל התאספו עשרים ושלושה איש שביצעו את גניבת הגבול בקבוצות של שלושה־ארבעה. סמוך לגבול חיכו להם אנשי הג.פ.או. וכולם נאסרו.

ה"ר אברהם קוואש

פרטי פרשה זו נמצאים בספר יהודים ויהדות בברית המועצות ע' 117. יהדות הדממה ע' 287. שמות התלמידים הנאסרים נמצאים ברשימה המועתקת לעיל פרק עט.

כחצי שנה ישבו במאסר ואז נשלחו לעבודת פרך. אחר כמה חדשי עבודת פרך וכתוצאה מהשתדלות נמרצת בחו"ל למענם, שוחררו באמצע חורף תרצ"ד.

אך גם לאחר המאסרים לא דעכו תקוות הבריחה מרוסיא. באייר תרצ"ג כותב ה"ר בנימין ליפמן (מינסקער) מישיבת תו"ת בקיוב (אודותיה לעיל פרק פ):

בזמן האחרון אשר גזרות רבות נתפרצו בגלילותינו רובם עוסקים בהעתקה, וכבר עשו איזה נסיעות לעירות הסמוכות לעתיק גם מהפועלים הנמצאים פה [הם התלמידים בקיוב].

מועטים המה מאחינו אשר הגיעו למדרי' זו, וגם לאחר שקרה האסון הנורא אצל אנ"ש (בטח ידוע לכבודו מהמקרה הזה) עודם רבים מתפרצים לעלות ורצונם בתוקף עומד.

אבל יחד עם כל המניעות אשר רבו בזמן האחרון הנה הדרך מלאה אבני נגף וקשה לעבור.

ואחר כ"ז נצבת שאלה מה נעשה לאחינו העומדים בתקופה נוראה כזו מבלי נטות ימין ושמאל? הלא האמת יגיד: האדם השואף לתכלית ידוע אשר כל רצונו מסור לזה, כל מחשבותיו ודבוריו המה

אגרת ה"ר אברהם קוואש, על בריחת הגבול ועל מאסר אביו

למטרה אחת והוא לפועל לא הביאם, הלא הכל יעוף בעולם הדמיון והוא ישאר קרח מכאן ומכאן.

לא מיד לאחר המאסר התפרסם הדבר ברחבי רוסיא. בחודש אייר, כחדשיים לאחר המאסר, כותב ה״ר יוסף פאטשין (אביו של ה״ר יחיאל מיכל, אחד הנאסרים) אל רבנו:

הוא כתב לי שיסע למרחקים ועד עתה אין לי ממנו שום ידיעה. אבקש את פני הרה״ח ר׳ יצחק אפשר יודע אי׳ מקום תחנותו כי הוא כתב אלי שיסע בצוותא עם בנו של ר׳ יצחק אפשר הגיע אליהם מכתב.

באותה שעה כותב ה״ר אלי׳ שמואל כהנוב אל רבנו בדבר המאסר:

הרב פערלאוו אשר הוא כעת חולה, ועדיין המחלה נמשכת ר״ל.

ורבנו משיבו (אג״ק חי״א ג׳תתקכה):

בדבר מחלת של הר״מ וחבריו שי׳, ישלח להם השי״ת בקרוב רפואה שלימה. אין אנו יודעים הפרטים, ופלא בדבר, הלא היו צריכים לכתוב כל הפרטים הידועים להם במצב החולים, ירפאם השי״ת מהרה.

אחד מהנאסרים הי׳ ה״ר מלך קפלן, שרבנו כותב לאביו ה״ר ארי׳ ליב, באותה שעה (שם ד׳רפב):

לע״ע אין ידוע כאן כלום ממצבם ויקשה לעשות בזה.

כעבור ימים אחדים כותב לה״ר אלכסנדר ריינין (שם ד׳רפו):

כפי שנתברר הן בתפיסה בבאטום ומצבם קשה מאד וכרוך ח״ו בסכנה. אם הי׳ יוצא דבר ההתעסקו׳ שדברנו [יסוד ועד העזרה ליהודי רוסיא], לפעול איזה השפעה, יכול להיות שבזיהן [שבמושג] כזה הי׳ ג״כ אפשר יכולים לפעול. חפץ לבקשו להתראות עם סלאזברג או עם אחרים לדעת מה יכולים לפעול בזה.

כאמור לעיל ישבו במאסר כחצי שנה, ולאח״ז נשלחו לעבודת פרך. בער״ח תמוז כותב על כך אל הרבי ה״ר דוד שי׳ פרלוב, בנו של אחד הנאסרים:

המחלה של אבי נ״י ודודי הרא״ל [סלאוין] נ״י גרם הלימוד במס׳ עירובין בסוגי׳ תחומין [עונש על נסיונם לגנוב את הגבול] ונחלו, השי״ת ישלח להם רפו״ש בקרוב.

באותו מכתב כותבת אמו מרת בילא, אשת הנאסר ה״ר מרדכי פרלוב:

ווי אייך איז גוט באוואוסט דאס מיין מאן איז זייער קראנק, ער האט זיך גיהיילט בא די באטומער דאקטיירים [היה אסור בעיר באטום] האבען זיי דאס ניט גיקענט אויסהיילען, יעצט דארף ער זיך היילען בא דיא טיפליזער דאקטיירים [נשלח לגלות לפלך טיפליס] און דער עוויגער [השי״ת] ווייס ווי זיי וועלן אן נעמען די קראנקהייט.

* * *

באותו פרק זמן עמדה ארה״ב להכיר ברוסיא הסובייטית ולשם כך ערך שר החוץ ליטבינוב ביקור בארה״ב, כמסופר לעיל פרק מב. באותה שעה שהה בארה״ב גם בא־כחו של רבנו, ה״ר יצחק המתמיד הורוויץ, שאחד מבניו הי׳ בין האסורים והוא קיבל עליו את המשימה להשתדל עבורם אצל ליטבינוב.

באגרת אחד מבניו מד׳ חוהמ״ס תרצ״ד כותב להר״י דזייקאבסאן:

מצאתי לנכון לכתוב לידידינו לדרוש מכבודם משלום בריאותו של אבי נ״י . . . למותר לידיד כמותם לבקש שישגיחו עליו גין אחי יחי׳. קבלתי ממנו מכתב שבי״ב תשרי ישלחו אותו על הקוראַרט על ג׳ שנים לטאשקענט ומן השמים ירחמו עליו . . . ידידם עוז מאכ״ע דושו״ט תכה״י.

בן לא״א ר״י שד״ר נ״י

הגיעה לידינו גלוי׳ שכתב ה״ר אברהם אלי׳ אקסלרוד להה״ר ישראל דזייקאבסאן באור ליום ו׳ עש״ק פ׳ וישלח תרצ״ד:

האיך הולכת עבודת ה״ר יצחק נ״י האם פעל אצל ליטווינאוו בהיותו כאן להוציא לחרות את האסורים.

המשימה אמנם הצליחה ושוחררו אז כל הנאסרים באותה פרשה.

פרק קיד

סגירת הגבולות בשנים הבאות

כבר סופר לעיל בארוכה איך שלאחר רוב יגיעה והשתדלות הצליחו להוציא כמאה משפחות מאנ"ש מרוסיא, במשך השנים תר"צ־תרצ"ז, שאז הפסיקו לתת היתרי יציאה מרוסיא.

אחרוני הנוסעים, שידוע לנו עליהם, הם ה"ר משה דובער גנזבורג ומשפחתו, אשר בהושענא רבא תרח"ץ חתם קלינין על היתר היציאה שלהם ובתחלת חודש כסלו הגיעו לארה"ק באנ' מאדעס (מפי ה"ר יצחק שי' גנזבורג). אך גם קודם לכן במשך שנת תרצ"ז, לא הצליחו לקבל היתרי יציאה מרוסיא – אלא אחדים מאנ"ש בלבד.

השנים תרצ"ז־ט היו האיומות ביותר בתולדות רוסיא, מליונים רבים נאסרו בשנים אלו, על לא דבר, גורשו למחנות כפי' ואף הוצאו להורג. זאת היתה מנת חלקם של רבים מאנשי חב"ד ברוסיא. כך נחסמה בפניהם דרך היציאה מרוסיא, עד אחר מלחמת העולם השני'.

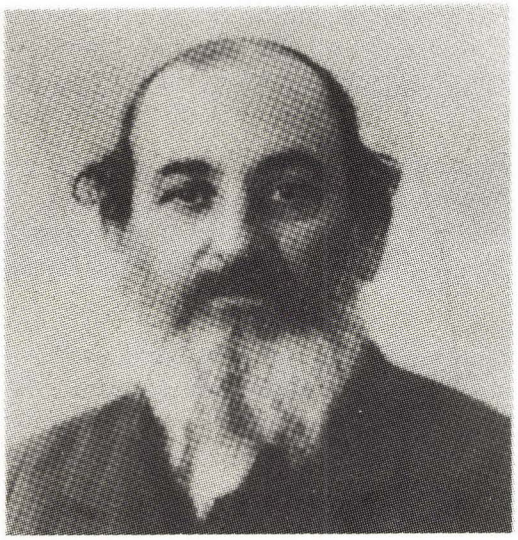

ה"ר משה דובער גנזבורג

פרק קטו

יציאת רוסיא בשנת תש"ו

עם תום המלחמה, כאשר ניתנה הרשות לאזרחי פולין שברחו לרוסיא, לחזור למדינתם, נוצרה אפשרות גם לאזרחי רוסיא, להצטייד בתעודות מזויפות בתור אזרחים פולניים ולצאת את רוסיא.

רוב אנ"ש ישבו אז בערי אסי' התיכונה, בעיקר בערים סמרקנד וטאשקענט, וחלקם בכותאיס וערי גרוזי'. משם נסעו ללבוב, העיר הסמוכה לגבול רוסיא ופולין. משם נסעו לפולין והמשיכו דרכם לארצות החופש.

רבנו נשאל אז, ע"י הרב שמואל לויטין – בשם חתנו, יבדל"ח, הרב בנימין שי' גורודצקי, אם לנצל אפשרות זו ולברוח מרוסיא לפולין, ע"מ להמשיך אח"כ מפולין לארצות החופש והשיב בח' טבת תש"ו (אג"ק ח"ט ב'תתטז):

במענה על התלגרם של ידידי חתנו הר"ב שי', בין שהוא לעצמו ובין שהיא שאלה כללית, הנה מפני המצב בהוה צריכים לחכות עד שבעזה"י יתברר המצב והשי"ת יהי' בעזרם בגו"ר.

המצב התברר במשך החדשים שבט־אדר, כאשר כמה יהודים ניצלו אפשרות זו ועלתה בידם. רבנו השיב אז גם לאנ"ש, שאפשר להשתמש בדרך זו, בתנאים מסויימים.

האישור נמסר ע"י רבנו בע"פ, ולא הגיע לידינו לשונו הק'. האישור הגיע לסמרקנד, במכתב הרב שמואל לויטין, במשך חדש ניסן.

בחדשים ניסן־אייר נעשו ההכנות הראויות, ובמשך חדשי הקיץ ותחלת החורף שלאחריו יצאו בדרך זו את רוסיא, מאות משפחות מאנ"ש שבסמרקנד, טאשקענט וכותאיס; אז נתגלה הדבר לממשלת רוסיא, שעצרה ואסרה את העומדים עדיין בדרך.

על השקלא וטריא אם לנסוע, על דרכי הפעולה, השגת התעודות והבריחה, מסופר בארוכה בספריהם של א. א. גרשוני „קידוש השם" (ירושלים, תשמ"א). ושל הרב בנימין גורודצקי „ספר זכרון" ע' 67 ואילך.

ומעניין תיאורו של אפרים דקל, מפעילי ה„בריחה", בספרו בנתיבי ה„בריחה" (ספר שני ע' 534):

פרשה מפוארת במערכת ה„בריחה" תירשם לזכותם של חסידי ליובאוויץ', אשר יצאו את רוסיה בשנה הראשונה לשחרור, בנהלם בריחה עצמאית, מתוכננת, מאורגנת וסודית. למרות עונשים חמורים ביותר שהיו צפויים להם במקרה שייתפסו בנסותם לעבור את גבולות־רוסיה, ולמרות השמירה המעולה על הגבולות, יצאו קבוצות של חסידי ליובביץ' ממקומותיהם במטרה לעלות ארצה או להצטרף אל הרבי שלהם בארצות־הברית. אי אפשר אלא לרחוש כבוד והערצה לאנשים אלה שהצליחו לבצע את הבלתי־אפשרי לכאורה, בשמרם על קשרים הדוקים, בדרכים לא־נודעו, עם רבם הנערץ שבארצות־הברית.

את השלב הראשון והקשה בדרכם, זה שלב הבריחה מרוסיה עצמה, ביצעו על־ידי חוליות מורכבות מן החסידים עצמם, בלי לשתף איש מן החוץ במעשה נועז זה. לעזרת פעילי ה„בריחה" פנו רק בשלב המעבר מפולין לצ'כיה ובדרכם משם הלאה. בריחתם היתה סוד הכמוס עמם, שנשמר באופן היעיל ביותר. פרטים עליה נודעו רק למתי מעט מפעילי ה„בריחה", שהחסידים רחשו אליהם אמון מיוחד. על מארגני הבריחה החסידית נמנתה בחורה אחת שהצטיינה בהעזה, בעוז־רוח ובמסירות־נפש ופעלה רבות. שלטונות הכיבוש הרוסי בפולין, שנודע להם על פעולתה הנמרצת של בחורה זו, הורו לשלטונות הפולניים לתפסה. אולם החסידים הוזהרו בעוד מועד, ובעזרתנו הצליחה הבחורה להימלט משם לאחת מארצות אירופה והודות לכך ניצלה . . .

שמירת הסוד כלפי פנים, בין אלפי הפליטים עצמם, היתה קשה לאין ערוך מאשר כלפי חוץ. אולם הם נזהרו כל־כך בהסוואת זהותם שאכן לא נתגלה סודם.

על מידת הזהירות של חסידי־חב"ד וטיב ארגונם מספר לנו מפקד ה„בריחה" בפולין הח' צבי נ.:

„ידענו שקיימת 'בריחה' מקבילה לזו שלנו, וכן ידענו שהחוצים את הגבולות הם חסידי ליובביץ', שרבם ז"ל התיר להם 'לקרב את הקץ'. היינו מלאי־התפעלות מארגונם ותחבולותיהם המיוחדות כיצד לעבור את הגבול, ומעל לכל התפעלנו מחומרת הסודיות הטבועה בפעולות הבריחה שלהם. ידענו פרטים על פעולתם, אך לא באנו בדברים אתם כל עוד לא היה הכרח בכך. בעקיפין שמרנו עליהם, ובעת הצורך מצאנו דרך להזהירם בפני סכנות. אנו לא תיארנו לעצמנו שהם יודעים עלינו ואף מכירים אחדים מחברינו. כנראה הגיעו לכך על־ידי התחקות על צעדינו. והנה פעם, כשהייתי יחידי בחדר, פנה אלי יהודי בעל זקן נאה ופיאותיו מוסתרות מתחת לכובע ואמר, כי הוא יודע שאני שליח מהארץ ומפקד

ה׳בריחה׳ בארץ זו, ולכן הריהו מבקש כך וכך ׳תעודות׳ וקביעות סידורים להברחת אנשיו לצ׳כיה. על עצמו ועל פרטי עבודתם לא אמר דבר. הוא אמנם הצהיר שיש להם אמון מלא ב׳בריחה׳ ובאנשיה, אולם בעת השיחה נמנע בכל זאת מלענות על שאלות שונות, וסובב את פני הדברים כך, שהוא היה החוקר והשואל. כשהעמדתיו בתוקף על טעותו בנקטו דרך זו, אמר: ׳רק לך, המרכז הראשי של ה׳בריחה׳ והשליח מארץ־הקודש, אגלה את אשר לא גיליתי לאיש, חוץ מאשר לחסידים שלנו׳. הוא סיפר כיצד נתקבלה אליהם ׳הוראה מהרבי שיחי׳ השוכן כבוד באמריקה, לעזוב את הגלות׳ והוסיף פרטים על התחבולות והטכניקה של הפעולה – ו׳איך הגיעו בעזרת השם עד הנה׳״.

פרק קטז

התחנה האחרונה ברוסיא – לבוב

נסיעת האזרחים הפולנים חזרה מרוסיא לפולין היתה ע"י „עשאלונים", הן שיירות שהוסעו ברכבות משא. נסיעת העשאלונים מרוסיא לפולין היתה דרך לבוב (לעמברג), היא התחנה האחרונה ברוסיא, לפני שעוברים את הגבול.

כדי להקל על הנסיעה היו רבים נוסעים ללבוב, בדרך שבחר כל אחד לעצמו, ומשם היו נוסעים מיד לפולין בעשאלונים המיוחדים לצורך זה. כך נהגו רוב אנ"ש, אזרחי רוסיא: באו ללבוב, שם הצטיידו בניירות פולניים ומשם המשיכו דרכם לפולין בעשאלונים אלו.

היו גם עשאלונים שנסעו ישר מסמרקנד לפולין. הנסיעה ארכה מספר שבועות, עם תחנות ביניים רבות, עד לתחנה האחרונה בלבוב ומשם לעבר לגבול. בדרך זו נסעו הורי שהיו מהראשונים מבין אנ"ש שנסעו מסמרקנד. יצאו לדרך לפני חג השבועות תש"ו והגיעו לפולין כעבור כשלשה שבועות. יחד עם הורי נסעו בעשאלן זה ה"ר מיכאל טייטלבוים וזוגתו שיחיו ועוד אחדים מאנ"ש.

כמדומה שזה היה העשאלון האחרון שנסע מסמרקנד ישר לפולין, לאחרי זה הוכרחו לנסוע ללבוב ומשם לנסוע בעשאלון לפולין. בדרך זה נסעו רוב רובם של אנ"ש, כנזכר לעיל, ומסופר בארוכה בס' קידוש השם, ע' 21 ואילך.

המתעסק העיקרי בלבוב, להצלת אנ"ש, סידור הניירות המזוייפות הכרטיסים ומקומות הנסיעה, היה ה"ר יהודה ליב שי' מוצ'קין, המספר על אותה תקופה:

הוחלט לנסוע ללמברג לראות מה נעשה שמה אם אפשר לנסוע, כי רוב הרכבות, הנק' עשאלאנען, היו מתארגנים (או עוברים) דרך שמה, כי העיר למברג נמצאת סמוך לגבול בין רוסיא ופולין. ונסעתי לשמה קודם חה"פ שנת תש"ו.

כשבאתי לשמה נודעתי, שהראפטריציע של אנשי פולין [חזרת פליטי פולין שברוסיא למדינתם] כבר נגמרה. השגתי הכרות עם אנשי נקוו"ד ומשרדי פולין. הרבה עזר לזה מר סערעבריאני, שהי' ראש הקהלה בלמברג, והי' יוצא ונכנס אצל אנשי נקוו"ד, ועזר הרבה מאד לא [רק] ליהודי פולין אלא גם לאנ"ש (לבסוף תפשוהו, ויצא דינו למיתה ר"ל).

התחלתי להתעסק בזיוף ניירות פולנים. ונסעתי לסאמארקאנד־טאשקענט לעורר את אנ"ש לנסוע.

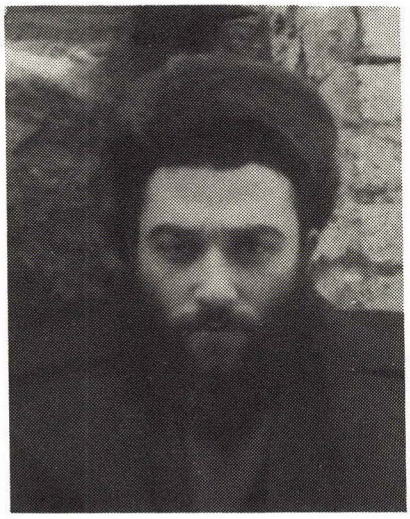

ה"ר יהודה ליב מוצ'קין

סוכ"ס עלה בידי לפעול שיפתחו עוה"פ הגבול, והתחלתי להתעסק לזיוף ניירות פולניים. בינתיים הגיעו משפחות אנ"ש ללמברג, וראשית כל נסעו אלו דרך הגבול בשלום.

בעברי דרך מוסקבה דברתי עם ר' מרדכי דובין שיבוא ללמברג ואשלח אותו, אך על ניירות אחרות. ובשום אופן לא הסכים, עד שיהי' לו ידיעה מכ"ק אדנ"ע, וזה לא הי' אז.

כשבאתי לסאמארקאנד־טאשקענט, והודעתי מהאפשרויות על נסיעה, החליטו הרבה מאנ"ש לנסוע ללמברג. וכן עשו. והרבה הצליחו לעבור הגבול. חיש מהר התפשטה השמועה שיש אפשרות על נסיעה, והעיר למברג נתמלאה מאנ"ש. ואז התחילו הקושיים.

במשך החודשים תמוז־מנ"א תש"ו יצאו בדרך זו מרוסיא כ־500 מאנ"ש.

בכ"ג תמוז כותב ה"ר שמואל זלמנוב לרבנו על מכתב שקיבל מאת ה"ר שניאור זלמן שי' גורעוויטש מפולין, שבו „מודיע ג"כ אשר כבר באו מאה וששים איש כ"י מאנ"ש ותמימים מרוסיא, וביניהם בנו של הר"א מאראזאוו ובנו של הר"י מתמיד".

להלן פרק קיח יסופר על שליחותו של ה"ר ישראל דזייקאבסאן לקבל את פני אנ"ש. באגרת חמשה עשר באב מדווח לרבנו:

על ש"ק פ' דברים באו חבורה מרוסי' ארבעים וששה נפשות, הר"ר ניסן נעמענאוו וב"ב, אחותו וב"ב (אשת ר' ישעי' דנברג ע"ה משצדרין), ר' יונה עדעלקאפ מראסטאב וב"ב, ר' שמעון יאקובאשווילי וב"ב, ר' דוד בראוומאן מראסטוב וזוג' בת ר' יעקב יוסף ראסקין, משפחת ר' א"ל סלאווין ע"ה מבאברויסק, ר' חייקיל האנין וב"ב ור' זלמן לעויטין ובחורים אחדים, והם עברו את הגבול ביום ה' העבר.

כששמעו שאר אנ"ש שבסמרקנד ושאר עיירות רוסיא שהנוסעים הגיעו בשלום למחוז חפצם, יצאו רבים בדרכם ללבוב, שהתמלאה מאנ"ש. באותה שעה התחילו הקשיים. במשך החדשים אלול־תשרי־מרחשון היו רק יחידים שהצליחו לעבור את הגבול. על הרפתקאותיהם בחדשים אלו מספר ה"ר נחום שמרי' ששונקין, באגרת שכתב אל ה"ר בנימין שי' גורודצקי, מיד עם הגיעו לפולין, בט"ז כסלו תש"ז (קטעים מעובדים ומתורגמים מהאגרת הזאת נעתקו בס' קידוש השם ע' 31 ואילך):

בעזהי"ת ברחמיו המרובים ובחסדיו הנפלאים יצאנו משיני הארי קהל גדול, לערך ר"נ במספר, ובאנו צלחה ביום ג' י' כסלו . . .

כאשר באתי לעיר ה„ט"ז" [לבוב] הי' שם לערך ק"נ אנשים מאנ"ש. המתעסקים בהכנת הפתקאות הי' הת' הב' לייב בנו של פרץ (מאטקין), ואז הי' המצב כי כבר נסגרו שערי ה„אפטאטי'" [ראפאטריאציע, החזרת פליטי פולין למדינתם], ורק בשביל יחידים הכין הב' לייב פתקאות, מתחלה ע"י השתדלות של היו"ר של קהלה הנ"ל שהב' לייב מצא חן בעיניו, וכן מצא לקנות פתקאות עבור אחדים, ועל השאר אמר כי לחנם באו ואין בידו לעשות דבר. גם היו"ר הנ"ל כבר נסע למרחקים על קורארט אשר הרבה מאנ"ש עברו ע"י, ע"י השתדלותו של לייבקע. אבל כיון שכבר באנו, חכינו כמה ימים לראות מה יולד יום. אולם ישועת ה' כהרף עין. לייבקע בא ואמר שפגע איש א', ר' דוד קאצמאן שמו, הגם שהוא איש פשוט מ"מ אוהב ישראל הוא ורוצה בטובתן, ואיש נאמן, בר דעת, ואמר שהוא מכיר את כל החברים משרי הפולנים, הנועדים למלאכה זו להעתיק אנשי פולין למדינתם, וכבר דיבר עמם והסכימו להכין פתקאות עבור קהל גדול, וכן הסכמנו כולנו שלייבקע יתעסק בזה, ומה' יצא הדבר כי נפתחו השערים, וכן עשה והצליח, ויסעו מאה ועשרים אנשים עברו הגבול צלחה בחסדי השי"ת המרובים.

. . . כאשר שמעו שאלו עברו צלחה, זה נתן חשק גדול והתעוררות בכל מקומות מושב אנ"ש ודחיפה גדולה אל הנסיעה. בכל יום התחילו להופיע כמה וכמה משפחות, ע"כ נתפרסם הדבר מאד כי יהודים ממקום ידוע נוסעים ופניהם מועדות לעבור הגבול פולנאה, והפירסום הי' הן בעיה"ב [מוסקבה] שעברו דרך שמה, וכן בבואם לעיר הט"ז, כי האנשים שלנו הלא מצויינים המה וניכר בפניהם מי המה. ואף כי חרדה גדולה נפלה עלינו מפני פירסומם של הדברים, מ"מ לייבקע עשה את שלו והכין פתקאות עבור ל"ג משפחות שעלה יותר מג' מאות אנשים, וכבר היו מוכנים לילך לישב בהעגלות של העשאלאן. וזה הי' לערך חצי אלול.

היו"ר הנ"ל מכירו ומיודעו של לייבקה כבר בא מבית המרפא, וילך לקבל ממנו ברכת הפרידה, ואגב הודיע לו שגם איזה משפחות יסעו עמו. וירגז מאד ויאמר לו, שכבר נודע זה ממקום מושב השרים מזה, ע"כ כמו אוהב נאמן מצוה עליו שלא יסע, וגם עליו החוב מוטל ליקח מכונה מהירה שבטיסה א' יודיע לכל אנ"ש שלא יהינו לנסוע כי סכנה גדולה מרחפת על כי ישלחו אנשי' מזויינים ויתפסו את כולם.

לייבקע נבהל משמועה נוראה כזו, ועשה כן והודיע בשעות לכל הקהל שלנו, ויחרדו כולם מאד, ויראו מאד לצאת החוצה ולא נסעו. ב' ימים עמדו העגלות וחכו אולי נבוא, אבל היו"ר עומד ומזהיר כמו אוהב נאמן לישראל שלא יעשו דבר זה, כי יודע ממקורים נאמנים שמסרו להם שקהל גדול של יהודי רוסי' רוצים לעבור את הגבול תחת המסוה של יהודים פולניים, וזה אם יתפסו למרידה גדולה יחשב, ויענשו קשה, על כן עומד ומזהיר שאל יהינו לנסוע כי מרה יהי' באחרי'. כן הוסיף להודיע כי כבר ישנו אצלם רשימה מכל אנ"ש. גם הזהיר שלא לטייל בשוקים וברחובות, כי בודאי יתפסו.

חיל ורעדה אחזה את כולם, ויהיו טמונים האנשים בביתם כמעט עד ר"ה שרויים בצער על רעה הגדולה שאירע להם, אבדו את כספם מאין וממה יתפרנסו, הלא יגועו ברעב ח"ו, בוכים במר נפשם באמירת תהלים. אלול כזה עדיין לא הי' אצלנו מיום עמדנו על דעתינו. כל חודש אלול התפללו כ"א ביחידות בביתו, ואפי' סליחות רובם ככולם לא אמרו, רק החליפו באמירת התהלים. גם בשבת לא התפללו בציבור, כי יראו להתראות החוצה. צו ופקודה ניתן לאנ"ש מהיו"ר ע"י לייבקע כי כדי להציל את נפשם גם בר"ה יתפללו ביחידות התפאר זה האיש כי הציל אותנו מסכנת נפש במה שמנע אותנו מליסע . . .

נאך ר"ה האט זיך דער עולם אנגיהויבין באטראכטן וואו איז מען אין דער וועלט, אלעס פארלארן, קיין געלט איז כמעט בא קיינעם ניטא, ניט פארן, ניט אהין ניט צוריק, און דא איז מען אויך גיבליבן ניט אויפן הימל ניט אויף דער ערד . . .

וואס טוט זיך וועגן פארן איז אזוי: עס האט זיך גילאזט הערן א קול אז די וואס האבן קיין בערד ניט וועלן קענען פארן קיין פולין. נאר פון דעסטוועגן פלעגט דער יו"ר זאגן זיין מיינונג אז עס איז א סכנה

צו פארן, ווייל די זאך איז א גימאסערטע, און האט אנגיוויזן פאקטן אז זיין מיינונג איז ריכטיק. איז בא די עלטערע פון אונז געבליבן דער מיינונג אז דערווייל זאל מען זיך אפהאלטן פון פארן.

אבער בא א קליינער גרופע איז גיוועז דער מצב זייער א בעזווייזאדנער [בלתי יציב] און דער צו האבן זיי אויך מאטיווירט אז אפשר גיבן דאס איבער באוואוסטע ארגאנען מערניט ווי לאיים ולהפחיד. מיט איין ווארט זיי האבן זיך גירעשעט [החליטו] גיין אין פייער, סיי ווי סיי האבן זיי גיזאגט איז אונזער לעבן דא קיין לעבן ניט. און אז בין כסא לעשור האט זיך ארגאניזירט א טראנספארט זיינען זיי אוועק גיפארן מיט אים 37 מענשן בתוכם 2 בערד נאר שיווע. אוועק גייענדיק צום פארן איז גיוועז זייער טראגיש מען האט זיך גיזעגנט, איז אט ווי מען זעגנט זיך מיטן לעבן, מיט גרייס גיוויין פון טיפן הארצן . . . „וישמע אלקים את נאקתם״ און זיי זיינען גיהאלפן גיווארן און זיינען דורכגיפארן.

ווי מען האט נאר דערלעבט הערן א ידיעה אז אלע זיינען דורך גיפארן בלאגאפאלוצנע [בהצלחה] איז שוין גיווארן בא אלעמען עטוואס פריילעכער אויפן הארצן. דער פאר איז נאך סוכות אז עס האט זיך ארגאניזירט ווייטער א עשאלאן פון ראיאן [אזור] האבן זיך שוין גילאזט פארן, ריכטיג גיזאגט עס האבן זיך אסמעלעוועט [אזרו אומץ], פארן ניט נאר 37, נאר פופציג זיבן, און בתוכם ניט נאר 2 און סיווע, נאר לערך נייען בערד און דוקא שווארצע און דאס גלייכן. די שרעק איז שוין גיוועז קלענער, און אז מיט דעם אויבערשטנס הילף זיינען זיי אויך דורכגיפארן איז גיווארן א דעה בא אלעמען אז מען זאל זיך לאזן פארן.

מען דארף פארשטיין אז בא אזא צייט וואלט זיך וועלן וויסן די דיעה פון א״ש [אדמו״ר שליט״א], אבער פון עיר ה״ט״ז״ קען מען דאס בשום אופן ניט דערלייגען, האט מען פארזאגט די ערשטע פארער אז זיי זאלן איבערגעבן אין קורצן דעם מצב לא״ש מיר זאלן וויסן זיין דעה, איז אין גיכן אנגיקומען דעם רבין׳ס דעה אז מען זאל קיין מורא ניט האבן און מען זאל זיך לאזן פארן און אויך גיט ער זיין ברכה. פארשטאנדיק אז די ווערטער האט אלעמען אפגילעבט און מען האט שיין גיהאפט אז מען וועט פארן . . .

מיר האבן צוטיילט די ארבעט צווישן זיך, אז לייב מיט משה חיים׳ן [דובראווסקי] וועלן זיין טוער וועגן פארן, אויך משה חיים איז דער קאסיר אויף טיילן געלט אויף דער הוצאה. יונה [הכהן מפאלטאווא] מיט מענדל׳ן [שי׳ פוטערפאס] וועגן תו״ת און חדרים, מיך צו ניצן נאר אויף איין עצה אין די ענינים, און מען האט זיך גינומען אין א גוטער שעה פאר דער ארבעט.

אין א משך פון א קליינעם זמן קלייבן מיר זיך צונויף. עס האט זיך גיאוועט [התקבלו] נייעס אז די שרי המלוכה וועלכע זיינען גיוועז מקטרגים און צו שטערט די צעלען [מטרות], האבן אנגיהויבן ווייזן א פנים שוחקות און ווילן אויפשטעלן קיריק יענע צטלען [צעלען?], נאר עס דארף קאסטן גוטע געלט. האבן מיר אויף דעם מסכים גיוועז און צונויף געקליבן געלט און אריינגיטראגן א היבשע סומע. און פרייטאג פ׳ תולדות פון איינס ביז צוויי דעם זייגער איז גיוועז אפגירעט אז ציפא חז״ק׳ס [חיים זלמן קזלינער] ווייב וועט בריינגען אין פונקט אונזערע פולישע דאקומענטן וועט מען אומקערן פריערדיקע ליסטן פון 33 משפחות פון לערך איבער 300 מענטשן, און אויך פאר די נייע האבן מיר גימאכט צעטלען. א טייל געלט איז גיוועזן א טייל האט מען ווייטער גיליען.

מיט איין ווארט, דער גאנצער עולם וואס אין עיר ה״ט״ז״ איבער 500 מענטשן האבן אלע גיקענט אוועקפארן.

ויהי היום, עס איז גיקומען פרייטאג און ציפא איז אוועק גיגאנגען אין פולישן פונקט איינס דעם זייגער מיט לערך 60 פעסער מיט תמונות אויף נעמען די ליסטן. באלייטן זי איז גיגאנגען ר׳ בצלאל חערסאנער׳ס [ווילשאנסקי] א אינגל ח״ב [חיים בער שי׳]. וועז זי איז אריין אין פונקט, האט זי זיך דארט ניט ליינג פערבראכט, דא האט שוין ח״ב צלקעס [חיים בער בן ר׳ בצלאל הנ״ל] זאמעטעט [שם לב] אז מען סלעדעט נאך [עוקבים אחריהם], און ניט ווייט פון זיי שטייט שוין צו גיגרייט א מאשינע. ציפא איז ארויס גילאפן שטארק צו וואלנייעט [מודאגת] און זאגט צו ח״ב זי מוז האבן לייבקען. האט איר גיענטפערט ח״ב, זי זאל צו אים ניט ריידן ווארום מען סלעדעט נאך זיי. האט ער גינומען אפרוקן זיך פון איר, און זי האט גינומען גיין אין אנדער זייט, האט ח״ב גיזעהן ווי צו איר זיינען גלייך צו גילאפן צווייען און א מאך גיטאן מיטן האנט איז גישווינד צו גיפארן א מאשין און מען האט איר ארעסטירט, **והעיר „ט״ז״ נבוכה.**

שבת גאנץ פרי האט מען ארעסטירט ציפא׳ס ברודער, מענדל [גרליק], אויך מען איז גיוועז אויף ציפא׳ס דירה און מען האט גיוואלט נעמען חז״ק׳ן, האט מען אים ניט גיטראפן, נאר זייער אינגל מאטל, האט מען אים צו גינומען. אויף נחום זלמן׳ס [גורעוויטש] דירה (נאר זיי האבן שוין אוספייעט בראסייען [הספיקו לזרוק] די זאכן און אפלוי[פ]ן פון דער דירה ווייל זיי האבן זאמעטעט [הבחינו] אז זייער דירה היט מען) איז מען אויך גיוועזן, און מען האט גיפרעגט בא דער בעל הבית׳טע, וואו דער שכן, זאגט זי ווייסט ניט, ווער פרעגט? ענטפערן זיי: ארגאנעס

התחנה האחרונה ברוסיא — לבוב

וואס זיינען העכער פאר מיליצי׳. אויב איימעצער וועט קומען נאך די זאכן זאל זי גלייך קלינגען צו זיי דעם שבת, **ותהם כל העיר**.

שבת פאר נאכט האט מען מענדל׳ן מיט מאטל׳ן ארויס געלאזן. זיי האבן גיזידלט זיך פאר וואס תלמודיסטן ווילן פון זיי אנטלויפן, און אויך פאר וואס אונטער א פוילישער מאסקע, און זיי האבן גיזאגט אז זיי ווייסן פון דעם סוד אז מען פארט ניט אין פוילין נאר פון דארט ווייטער מיט די נעמען דורך וואנען און ווהין, און צוויי עשאלאנעס האבן מיר דורכגעלאזט, האבן מיר גימיינט אז מיט דעם וועט איר זיך באנוגענען זיך, ערשט איר שפארט זיך ווייטער. האדיע! מער ניט איז שוין פאר אייך פערשפארט די וועג, און זיי האבן בא זיך דעם גאנצן ספיסאק [רשימה] פון די פארער אויך די זעכציק תמונות וואס גיוועון בא ציפא׳ן, און ציפא׳ן האבן זיי דארט אויך גיזעהן. מי האט זיי אויסגיזידלט און ארויס גילאזן.

דורך גילאזן א פאר טעג און מען האט גיזען אז מער טשעפעט מען ניט, האט מען זיך צונויף גיקליבן און גירעשעט [החליטו] אז מען זאל ניט קוקן אויף קיין זאך, און חאטש עס איז דאך ווייטער פארפאלן געווארן א גרויסע סומע געלט, זאל מען ווייטער קריגן לייען געלט ווייטער מאכן פאפירן אויף [וי]פיל כחות וועט סטייגן, און מען זאל זיך לאזן פארן, און דער אויבערשטער וועט זיין צו הילף . . .

און מיט אונזער אויגן האבן מיר גיזען גילוי אלקות במוחש, חסדי השי״ת ונפלאותיו, און ט׳ כסלו, יום ההילולא דאדמו״ר האמצעי זצקללה״ה, איז מען איבערגיפארן דעם גרעניץ ואין פוצה פה ומצפצף.

הוצאות סידור הניירות הכרטיסים והשוחד היו גדולים, כ־300$ לכל נפש, כדי להשיג סכום עתק זה הושיבו ב״ד של כ״ג, הדן דיני נפשות, שפסק שכל אחד מחויב להביא את כל רכושו שאסף וחשב להעביר אתו, ע״מ שמעבר לגבול יוחזר לו מה שיהיה באפשר. שעל כך מספר בארוכה הרנ״ש ששונקין במכתבו הנ״ל.

בין היוצאים באותה קבוצה מרוסיא לפולין היה ה״ר בנציון שמטוב. בב׳ טבת כותב מפולין אל ה״ר שלום מענדל שי׳ קלמנסון (שישב בפראג, כדלקמן פרק קיח) על הצלת הנשארים בלבוב:

זה עתה קבלתי מכתב מלבוב מהמתעסקים שם אודות העתקה, ה״ה מנחם מענדל בן מאריאשע [פוטרפס], יהושע שניאור זלמן בן נחמה [סרברנסקי], יהודא ליב בן העניא [מוצ׳קין], משה חיים דובראווסקי, שם אמו אינו ידוע לי, אשר מצב עבודתם הגרע מצד הסכנה המרחפת, ובקשתם אשר כ״ק אד״ש יעלם על זכרונו לטובה בכל יום ממש. בכל זאת הם עושים את שלהם מבלי התחשב עם שום דבר בעולם.

אמנם לדאבון לבנו הנה אנ״ש דפה היינו אייראפע ואמעריקא עוד לא עשו דבר להצלת נפשות אנ״ש.

בקיצור, תוכן מכתבם, אשר באם לא ישלחו להם אמצעים בהקדם היותר אפשרי, הנה הם בסכנה ר״ל. מבקשים הם לסלק מתחילה הי׳ [אלפים דולר] שכבר קבלו [בהלוואה בלבוב ע״מ לשלם לאחר שיצאו מרוסיא, כמסופר לעיל].

הנה במחנינו הושיבו ב״ד של כ״ג וכאו״א נתן כל מה שהי׳ לו עד פ״א [פרוטה אחרונה]. לו עשו כן גם אנ״ש שבחו״ל לא היינו במצב כזה.

הנך יושב במדינה יותר טובה, וע״כ מצדך תכתוב מכתבים לאנשים פרטים מאנ״ש אשר ישתתפו בזה בכל מאי דאפשר, כי בהם תלוי הדבר ועליהם לידע האחריות הגדולה המוטלת עליהם אם לא יבואו ח״ו לעזרה להושיט יד לאלו המבקשים עזרה להצילם מיון מצולה לבל יטבעו ח״ו.

הנה אקצר במילין ועתה תשתדל אשר בכל יום ממש תכתוב מכתב אודות הנ״ל, פעם לזה ופעם לזה. לא ננוח ולא נשקוט ולא נתחשב עם שום דבר, גם אם לפגוע בכבוד מי שהוא, עד שנוציא בע״ה לפועל להביאם הנה.

* * *

במשך הזמן הזה, כשהפחדים בלבוב היו גדולים ואנ״ש המחכים לעבור את הגבול הם מרובים, נשלח ה״ר שניאור זלמן בוטמן לברר את האפשרות לעבור את הגבול בעיירות ווילנא ובאראנאוויץ. הוא מספר על כך בזכרונותיו (ראה גם „קידוש השם״ ע׳ 42):

שלח אלי הקאמיטא . . . באתי לסוף העיר, בית שעומדת ביער קטן מעט מן הצד של הדרך הגדול, ושמה כל הקאמיטע. שמחנו בהפגישה כי שמה אנ״ש בידידות יתירה. ואחרי שכל אחד שאל שלום חבירו, מקרב ולב עמוק, כי שלום רעהו לקח מקום בלב כל או״א וכו׳, אומרים לי שיש להם שליחות לעיר ווילנא:

היות שידוע לך שפה המצב של הגבול בבחי׳ סכנה ח״ו, ושמעו שיש איזה תקוה על ווילנא, ולכן החליטו בהקאמיטע לשלוח שליח מיוחד לרגל שם המצב, והסכימו כולם שאני הוא המתאים לזה, ומבקשים שאסע תומ״י היום, ומחר ערב רה״ש. לא סרבתי כלל והנני שומע מה שמצוים ומבקשים ממני. והרכבת לוילנע בשעה 8 בערב ואחד בלא חתימת זקן ידאג בשביל כרטיס וגם ילוה אותי.

נסעתי הביתה וספרתי לזוגתי כל הנ״ל, והיא ב״ה לא עיכבה אף פעם לכל מה שהחלטתי ועשיתי. נסעתי אח״כ בטאקסי לוואגזאל [תחנת הרכבת], לעת שנתדברנו, והנה אני רואה את ר׳ דוד קאק מסתובב, והבנתי שהוא הוא המלוה אותי, ורמז לי שאשב פה

והוא הלך והשיג כרטיס לווילנא וליוה אותי לרכבת ונסעתי, ועמי רק הטו״ת שלי ועוד פרוסת לחם.

באתי בבוקר לווילנא ויש בעלי עגלה יהודים, שאלתי אם יש פה ביהכנ״ס, ואמרו יש אחת גדולה. ולקחתי בע״ג ונסעתי לבית הכנסת. באתי לשמה עוד מתפללים הסבו אותי בשלום עליכם, מאין ואנא, ואמרתי שכוונתי להעתיק לווילנא ובאתי לחפש פה דירה. ופתאום קרב אצלי בשלום עליכם גדול אחד שהי׳ דר בסאמארקאנד שו״ב דקאוונע, והכיר אותי וגם הנני מכירו ג״כ. שאלתי מקודם אצלו איזה מקום לרה״ש, ואמר לי אל תדאג, תאכל אצלי ולישון אצל הרב, כי אנו בדירה אחת. ותומ״י אמר להרב שעומד פה זה איש ממכיריי מסאמארקאנד, ובא לווילנא לגור פה, אבל לע״ע אני אקח [אותו] על שולחני לרה״ש ואולי יכול ללון אצל הרב, וענה: בכבוד גדול. ב״ה הנני בביהכנ״ס גדול מאד, ואומרים לי היות שהוא היחיד בווילנא אחר החורבן, ולכן אומרים שבר״ה יכול להיות ב׳ אלפים איש . . .

הלכתי עם השו״ב לביתו, טעמתי משהו, ואח״כ אמרתי לו הסוד, שהנני רוצה לדעת אודות הגבול, ואמר לי שהי׳ פה דבר כזה שהיו עוברים הגבול במכונית, אבל משהו קרה ואיני יודע בבירור מה, אבל השוחט הבחור שהי׳ בבית המדרש הוא יודע הכל בבירור ואצלו יכולים לדעת הכל . . . ואמר לי הכל מה שאמר הראשון, שהי׳ עוברים פה במכונה, והוא הי׳ קשור בזה, אבל כעת הכל בטל, מחמת איזה סיבה שאסרו איזה אנשים על הגבול . . .

בחוהמ״ס קראו אותי עוה״פ לקאמיטע ואמרו לי, ששמעו בעיר באראנאוויצי יש איזה תקוה ויכולים שמה לעבור הגבול, וממילא הם שולחים אותי כמו לווילנא לרַגל את הארץ, והנני כמו חיל „סאלדאט״ הנני מוכן ומזומן לעשות הכל, וליוה אותי כמו לווילנא, אבל פה הוא המרחק רב יותר, כי נסעתי יותר ממעל״ע ובאתי בליל הושענא רבה בשעה עשירית על הוואגזאל של באראנאוויצי, ושמה אנשים כחול הים כי הסטאנציע הוא קרן זוית מכמה מסילות ברזל ושמה חולפים הרכבות ממקום למקום . . .

ספרו לי שהי׳ פה דבר כזה אבל בטלה מחמת סיבות שונות, שהי׳ א דורכפאל ונאסרו איזה אנשים בשביל זה וכו׳ . . . נתראיתי עם ידידינו מהקאמיטע ר׳ ליבל שי׳ ואמרתי לו הכל, ששמה ג״כ כמו בווילנא הי׳ מקום אבל נהרס כנ״ל.

* * *

שלשה קבוצות גדולות עברו את הגבול במשך חורף תש״ז. הראשונה בט׳ כסלו, כאמור, השניה בי״ט כסלו והמשלוח האחרון היה בט׳ טבת, עליו מספר ה״ר יהודה ליב שי׳ מוצ׳קין:

הגדול מכולם והכי מסוכן ומלווה ההרפתקאות היה המשלוח האחרון. ההשגחה הובילה שגם אני נסעתי יחד אתה. וזה היה תוכן הסיפור בקצרה:

אף פעם לא ידעו את הזמן המדויק לנסיעת העשאלון. לפני כן עמד בתחנה ימים רבים. העשאלון שנסע בטבת תש״ז ידעו שזה יהיה, כנראה, האחרון. כל הנשארים הכינו עצמם לנסוע אתו. בערב אחד, אור לראשון ביאנואר 1947 בשעה 10 מגיעה אלי סוועטלאנא (היא היתה מתעסקת בהברחה ועזרה לנו הרבה), ומודיעה לי שהעשאלון נוסע בתוך דקות אחדות.

ישבתי אז ושוחחתי עם ה״ר מנחם מענדל שי׳ פוטרפס. עזבתי אותו וברחתי לתחנה, נגשתי לנאצ׳אלניק שאמר לי שמוכרח לנסוע מיד לפי ההוראות שקיבל. עניתי לו שכבר סידרתי עם ישעיוב (ראש מחלקת הנ. ק. וו. ד. במקום) שהנסיעה תתעכב לשעתיים. שלחתי אותו יחד עם סוועטלאנא הנ״ל לשתות במזנון וציוויתי לה שתספק לו את כל מה שיבקש ושיחזור בעוד שעתיים.

שוב נגשתי לנהג שלמתי לו ואמרתי לו שסודר שמחכים שעתיים, ומיד שלחתי לכל חלקי העיר להביא את האנשים שלנו. תוך שעתיים התאספו כמאתיים איש עם חבילותיהם שנדחקו לשני קרונות שהוקצבו להם.

מספר אנשים גרו בקומה ששית ודלת הבית היתה סגורה. לא הועילו כל הדפיקות ולא הצליחו להביאם. ביניהם ה״ר שמואל נאטיק. אחרים הלכו לקרוא ולהביא אנשים נוספים אך לא הספיקו לחזור בזמן והרכבת זזה. ביניהם היה ה״ר יונה הכהן מפאלטאווא.

הרכבת יצאה לדרכה, והבחנתי שחסרים לי פספורטים רבים. נגשתי לקאנדוקטער ושאלתי אם יש אצלו פספורטים כשרים (כשיצאו לנסיעה הוצרכו כולם למסור הפספורט שלהם לקאנדוקטער ולפני הבדיקה על הגבול היה הוא מחזיר כל פספורט לבעליו), והשיב לי שיש לו מספר פספורטים של חיילים חוזרים. שלמתי לו ולקחתי ממנו את הפספורטים. הוספתי בכל אחד מהם מספר נפשות, כי הם בני משפחתו. גם לחיילים שלמתי דמי לא יחרץ.

לאחר שהוכנו כל הפספורטים התחיל שינון השמות החדשים. כל אחד מאנשינו קיבל פספורט עם שם של איש פולני שעליו לחזור עליו. סדרנו משפחות, מיהו האב מי היא האם ומי הם הבנים. כך שכל משפחה נוסעת ע״י פספורט אחד שבו רשומים כל השמות. היו כמה בעיות בעת הבדיקה בגבול, אך עברנו בשלום.

פחדנו להשאר ברכבת לכל אורך הדרך עד

התחנה המיועדה. נגשתי לנהג, שלמתי לו וציוויתיו לעצור לדקות אחדות בקראקא, שלא לפי התוכנית. הוא נעצר. תוך דקות אחדות ירדו כולם מהרכבת והרכבת המשיכה לדרכה. מסרתי מיד הודעה וה„אגודה" באה לקבל את פנינו בקראקא.

תיאור נוסף מנסיעת הקבוצה האחרונה הזו, ע"י אחד מנוסעי' ה"ר גבריאל זלקינד כגן, נדפסה ב„כפר חב"ד", תשרי תשמ"א, ע' 60.

עם הגיעם לפולין הודיעו, המתעסקים מאנ"ש בפולין, אל רבנו, ע"ד הצלחת הנסיעה לפולין, וכן על דבר הצלת הנשארים בלבוב. על המכתב חתומים: יצחק ראצאוער [גולדין], בן ציון דרויער [שמטוב], שניאור זלמן בראהינער [סרברנסקי], י"ל בן פרץ נעוולער [מוצ'קין]:

ב"ה, י"ב טבת.

לכ"ק אדמו"ר שליט"א

ת"ל הננו באים לבשר את כ"ק שבעה"י במשך הזמן עברו לכאן הת' ואנ"ש במספר יותר מאלף נפשות, ת"ל כל הבאים שמחים וטובי לב על גאולתם ועל התקוה הקרובה לראות את פני כ"ק שליט"א.

כל הפרטים בנוגע להעבודה הרבה שנעשתה בשביל ההעתקה, כבר כתב לכ"ק הרב ר' נחום שמרי' מאשר ראה בהשתתפותו, והבאים אחריו ת"ל במספר ק"ל כ"י אשר הר"ר שמרי' לא הי' בתוכם הננו להודיע לכ"ק, כי בע"ה אחר כל הפחדים והקושי שמתגדלים מיום ליום, אמץ השי"ת את לב המתעסקים, כן גם הנוסעים, לבלי להתפעל מכלום, וכולם ראינו בחוש איך שהשי"ת עוזרם ומנהלם.

אך דא עקא, כי המצב של אמצעים ירד לגמרי כ"כ עד אשר אין בפו"מ די הוצאה היומית, כי כל הכסף שנאסף מהת' ושלא מהת' אשר ברצונם הטוב נצטרפו לפסק הבי"ד של כ"ג הידוע לכ"ק ממכתבינו הפרטי, כאו"א הביא כל מה שיש לו כמו למלאכת המשכן. הי' כאלו שנסעו עם בניהם הקטנים בלי מלבושים חמים בפו"מ, ומה שהי' להם נתנו, בהסתכלם מצב הנשארים האבען זיי ניט גיקענט פארניצען פאר זיך א איבעריקען רובל. השי"ת יעזרינו שלא ישכח ממני המצב והמחזה הנוראה והנעימה שראינו אז.

לבד זאת השגנו גמ"ח אצל אנשים שלא מאחינו – רק בראותם אהבת אחים השוררת בינינו והמסירה ונתינה מהמתעסקים, פעלה זה עליהם במדה מרובה – ע"מ לסלקם פה תומ"י, ומהם בארה"ב במשך הזמן. כל זה הוצאנו בשביל העתקת אנ"ש עם הר"ר נ"ש.

בשביל הנוסעים שבאו לאחר נסיעת הררנ"ש ת"ל עלה ביד העוסקים ללות סכומי כסף גדולים שלא מאנ"ש אשר אין נותנים לנו מנוחה כי גם המה באו הנה.

לבד זאת יושבים כעת בלבוב מאה ועשרים נפש אשר אין להם אף פרוטה, והישיבה שם מלאה עג"נ מכל צד, וצריך להשתדל בכל האפשרות להעבירם, אשר זה דורש סכום נכון. לבד זאת הנה נתוספים בלעה"ר אורחים חדשים. לפי ידיעתינו השטחי' ולפי הידיעות שיש לנו יש עוד יותר מק' משפחות העומדים על הפרק במדינתינו.

שאלתינו בזה אם להמשיך עבודתינו או שישבו על מקומם הם.

אלו מאנ"ש שנשארו עדיין בלבוב נאסרו ע"י הבולשת. אחרים ברחו, אך רשימה מלאה היתה בידי הבולשת וסוף כל סוף אותרו ונאסרו רובם. אחדים מהם מצאו את מותם בכלא והשאר ישבו במאסר ובגלות משך זמן רב עד שנגאלו.

ידיעה כללית מוסר ה"ר שלום מענדל שי' קלמנסון, בדיווח מפראג שכותב לרבי (שם התעסק בעזרה לפליטים שיצאו מרוסיא ועברו דרך פראג לאיזור האמריקאי) בא' וארא:

היום דיברתי עם ר' יצחק [גולדין] ע"י הטעלעפאן, ואמר אשר המצב אצל אנ"ש אשר נשארו עדיין שם מאויים מאד. ראשית מצד הסכנה, והעיקר מחמת חסרון באמצעים אין יכולים לעשות שום דבר לא בענין העתקה ולא בענין האסורים, אשר כעת יש יכולת ע"ז. כי עד עתה כשהי' ביכולתם להשיג וללוות, לוו ופעלו בעז"ה, ובאו בעז"ה פחות מעט מת"ק, מאחר ר"ה עד עתה, וכעת כאשר כבר נגעלו הדלתות בפניהם ואין יכולים להשיג וללוות עוד, אם לא ישלחו להם מפה אזי נשארים ח"ו כך בלב ים.

ובכ"ז ניסן כותב שוב:

מהידיעות שנתקבלו ממולדתנו הנה החולים לא נתרפאו ע"יין. ובפרט מנחם מ' בן מאריאשע פוטער־פאס אשר סובל הרבה ל"ע, וצריכים ר"ר שיתרפאו, כי עצם סוג המחלה הוא מעשרה [שנות עבודת פרך] עד ח"ו כו' – לא עליהם – אפילו באופן חוטא ופרטי, וכ"ש ענין זה שיש לו ערך מחטיא ודרבים (כי ידוע אצלם מכל אלו שעבדו) באופן מסודר, וענינם ידוע בחוגים היותר גבוהים, ומפני זה א"א לפעול רפואתם שם על אתר (ורק אחדים שאינם שייכים כ"כ לעצם הענין אפשר שיעלה בעז"ה להבריאם ע"י השתדלות על אתר), אשר ע"כ אפשר הי' כדאי להשתדל עבורם ממקום כ"ק [ע"י ממשלת ארה"ב] באופנים שתסכים דעת כ"ק עליהם.

כשהגיעה הידיעה על המאסרים לידי הפליטים שעברו את הגבול הרבו בתענית אמירת תהלים ותפלה

להשי״ת שיגאלם. על כך כותב ה״ר ניסן נמנוב אל הרבי בי״ג טבת תש״ז ממחנה הפליטים בפאקינג:

בהזמן האחרון הנה כל אחי הת׳ ואנ״ש אומרים תהלים במדה מרובה, היינו מעת שנתקבלו מהת׳ ואנ״ש דלבוב ומצבם, הנה גזרו ת״צ פ״א וכולנו תלמידי דתו״ת מגדול עד קטן גמרו כל התהלים באותו יום, וגם כל הת׳ ואנ״ש דפה, ולאחר חצות לילה דערש״ק בכל שבוע גומרים ג״כ כל התהלים, ובכל ש״ק בהשכמה ג״כ. ואי״ז סתירה להסדר דדא״ח כי גומרים להזמן דלימוד דא״ח, וחושבים להחזיק בסדר הלזה בעזרתו ית׳ עד שירחם השי״ת על כל אחי׳ הת׳ ואנ״ש דמדינתינו שיעברו הגבול ולא ישאר שם אפילו גם אחד וגם האסורים ל״ע בתוכם, אכי״ר.

על המאסרים האלו ותוצאותיהם, במשך השנים הבאות, מספר בארוכה בס׳ „קידוש השם״ ע׳ 83־59, ובמקומות מפוזרים בספר „יהדות הדממה״ ח״א וח״ב.

אולם המאסרים האלו, שהתחילו מיד בשנת תש״ז ונמשכו גם בשנים הבאות, שייכים כבר לתקופת „שארית תנועת חב״ד ברוסיא״. התקופה הזאת התחילה אחרי היציאה הגדולה מרוסיא בשנים תש״ו־ז, ונמשכה עד ליציאת היהודים מרוסיא בעשרים השנים האחרונות, והיא עוברת את גבול מסגרת ספרנו זה.

בפרקים הבאים נסקור רק את תולדות הקבוצה הגדולה, שהצליחה לצאת מרוסיא בשנים תש״ו־ז, הרפתקאות דרכיהם בשלוש השנים הבאות, עד אשר באו אל המנוחה והנחלה, כל אחד במקומו שההשגחה העליונה הובילה אותו לשם.

פרק קיז

עם הגיעם לפולין

התחנה הראשונה מעבר לגבול היתה קראקא, ומשם המשיכו דרכם לעיר לאדז. שם הסתדרו רבים מאנ"ש, עד שיצליח להם ה' בדרכם אל ארצות החופש.

באותו קיץ התרבו הפרעות ביהודים החוזרים לפולין לאחר המלחמה והישיבה ליהודים בפולין היתה מסוכנת. במיוחד גברה הסכנה לאנ"ש מרוסיא, מחמת היות ממשלת פולין תחת שליטת רוסיא הסוביטית. לכן השתדלו אנ"ש לעזוב את פולין ולהמשיך בדרכם לארצות החופש בהקדם האפשרי.

היעד הסופי היה אל הרבי בארה"ב, אך הדרך להגיע לזה היתה מסובכת. אחד מראשוני הבאים לפולין היה ה"ר בנימין שי' גורודצקי. את דרכו משם אל הרבי בארה"ב עשה דרך פראג ופריז. על הרפתקאותיו בהעברת המשפחה לפראג ועל טלטוליו המרובים עד שהגיע גם הוא לפראג מספר בספרו „זכרון" (ע' 79-82).

באותה שעה ביקר באירופה הג"ר אליעזר סילוואר, כשליח ועד ההצלה בארה"ב. בכ"ח סיון כותב לו רבנו (אג"ק ח"ט ב'תתיב):

אתענין במאד לשמוע משלום כת"ר שליט"א ומשלום אחב"י יחיו, אשר נתכבדו בבקורו, במדינות אירופא, ובודאי הזדמן לו לראות את ידידיי התלמידים ואנ"ש יחיו, שבאו מרוסיא, ובטח משתדל בטובת הצלתם, ויואיל נא ידידי כת"ר שי' להודיעני משלומם ומצבם.

נתבשרתי אשר ידידי הנכבד מוה"ר בנימין שי' המכונה כעת סטאסבערג, חתנו של ידי"נ הרה"ג הר"ח מוה"ר שמואל שי' לעוויטין, הנה זוג' וילידי' כבר באו לפראג, והוא עדיין נשאר בפולין. גודל בקשתי מכת"ר שי' להשתדל למענו להוציאו משם, ולתת בעדם אפידעוויט אשר יוכלו לבוא לאמעריקא, ותודתי אמורה לידידי כת"ר מראש.

השי"ת יצליח לידידי כת"ר בעבודתו הק' לטובת אחב"י יחיו ויצליחהו בכל הענינים בגשמיות וברוחניות.

ובאשר לשאר אנ"ש ששהו עדיין בעיר לודז', ולא ידעו איך להמשיך דרכם משם, כתב רבנו למוה"ר בנימין מינץ בא' תמוז (שם ב'תתקכב):

בנועם קראתי מכתבו מי"ט לחדש סיון העבר, מהתועדותו עם יקיריי צמודי לבבי התמימים ואנ"ש ליובאוויטש שבאו מרוסיא, ונמצאים בלודז, וברכה מיוחדת לידידי בעד השתדלותו הטובה למהר להצילם משם, והשי"ת יצליחם בגו"ר.

בקשתי את ידידי הרה"ג מישקובסקי שי' שיואיל להודיע חו"ד לידידיי התמימים ואנ"ש ליובאוויטש ברוסלנד ופולין שישתדלו לבוא לפריש והשי"ת יצליחם בגו"ר. ובהקדם האפשרי יסע מפה לאירופא אחד מידידיי הרבנים שי' להשתתף ביחד עם ידידי שי' וחביריו יחיו בעזרת הצלתם.

אחדים מאנ"ש הספיקו לנסוע, במשך חודש תמוז, מפולין לפריז. אמנם במשך חודש תמוז השתנו הדברים, ובמקום הנסיעה לצרפת, כתב רבנו בכ"ו תמוז (שם נספח לאגרת ב'תתקכב):

להודיע להם ולכל המשתדלים לנסוע שיסעו להמקומות שתחת ממשלת ארצוה"ב באשכנז ויוכלו בעזה"י בנקל יותר לקבל רשיוני כניסה לארה"ב.

בהתאם להוראה זו, המשיכו דרכם בדרכים שונות, לאחר תחנת ביניים בפראג, עד שהגיעו לאוסטרי' וגרמני' – באיזור האמריקני. רובם התיישבו במחנה הפליטים „פאקינג" שבגרמני'.

„אחד מידידיי הרבנים" הנזכר לעיל, ששלחו רבנו „להשתתף ... בעזרת הצלתם", הוא ה"ר ישראל דזייקאבסאן. באגרת ההמלצה כתב רבנו בי"ח תמוז (אג"ק ח"ט ב'תתקכט):

בזה הנני להכיר לפניהם את ידידי הכי נעלה רב פעלים הרה"ג וו"ח אי"א מוה"ר ישראל שי' יעקבסאן אשר נוסע צלחה בשליחותי לאירופא, לעניני הצלה, ולבקר את שלום אחב"י הפליטים יחיו בהמחנות באשכנז ואיטליא, לדעת את מצבם הכלכלי והרוחני, והעזרה הדרושה להם, ולראות את מצבם של מוסדות החינוך והדת בארצות אירופא המערבית בכלל, ולבוא בדברים עם כ"מ יחיו, בכדי לסדר הקשרים הדרושים ביני ובין היהודים ומנהיגיהם באירופא.

והנני מבקש בזה את כבוד מעלת הרה"ג, מנהיגי מוסדות החינוך והדת ועסקני הצבור, ד' עליהם יחיו, לעזור לשלוחי הרה"ג מוה"ר ישראל שי' יעקבסאן הנ"ל בכל אשר יודרש לו, בשביל למלאות מטרת שליחותו בעזה"י.

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

ובאותו יום כתב לש״ב מוהרש״ז שניאורסאהן לפריז (שם ב׳תתקל):

החלטתי לשלוח ציר מיוחד בשביל לבקר את אחב״י הפליטים בכל מדינות אירופא וביחוד את ידידנו אנ״ש יחיו ולהתענין במצבם הגשמי והרוחני וביחוד אנ״ש והתמימים דפולין ואפשרי[ו]ת התיסדות חדרים וישיבות, וכמובן אשר עדיין אין לי אמצעים כספים, כי גם על הוצאות הביקור של שלוחי הרה״ג מוה״ר ישראל שי׳ יאקובסאן דרוש סכום ידוע, והשי״ת יעזר בגשמיות וברוחניות.

הודעתיו בטע״ג ובקשתיו לסדר קבלת פנים נהדרה לשליח הרה״ג הר״י שי׳ יאקובסאהן.

מניו־יארק יצא בי״ח תמוז. מלבד פראג, שבה שהה יותר מחודש ומשם ארגן את עבודת ההצלה, ביקר גם בפריז, אנטווערפן בריסל לונדון ועוד. לנ. י. חזר בער״ה תש״ז. בבואו חזרה כתב לרבי דו״ח מנסיעתו, שבו מספר גם על השתדלות העברת אנ״ש מפולין לפראג, בדרך לאיזור האמריקאי:

תולדות הנסיעה

ביום ד׳, ח״י תמוז, ה׳תש״ו, ב־10 שעות בערב עזבתי באוירון את ניו־יורק.

ביום ה׳, יט תמוז, 12:15 בלילה באתי לפאריז. אל הארדראם [שדה התעופה] באו לפגשני ר״ב הארדעצקי, יוסף גולדשטיין, זילברשטראם ואור (שני האחרונים – באי־כח של הרש״ז שניאורסאהן). משם נסעתי לביתו של הרב ז. שניאורסאהן.

בש״ק, כא תמוז, התפללתי בבהכנ״ס של הרז״ש. בסעודה שלישית חזרתי דא״ח.

ביום א׳ התחלתי לחקור על המצב של אופני הצלה וכו׳. באותו היום בקרתי גם את בית הילדים המתנהל ברשותו של הרש״ז.

ביום ב׳, כג תמוז, בקרני בא־כח האיט״א. אין ידוע לי אם העתונים הביאו את דברי איטא לדפוס או לא.

הוכחתי כי באשר פאריז רחוקה מהגבולים אשר

ביקור ה״ר ישראל דזייקאבסאן בפריז, בשליחות הרבי.
מימין לשמאל: הרא״מ זילברשטרום. הרש״ז שניאורסאן. הר״ב גורודצקי. הר״י דזייקאבסאן.

דרך שם עוברים הפליטים אינו די ברור לפני עסקני פאריז המצב כמו שהוא, ולכן החלטתי לנסוע לפראג.

משום הקושי להשיג את הרשיון הדרוש לנוסעים שמה בדרך הישרה, עלה בידי רק ביום ה', כו תמוז, לנסוע במסלת הברזל לשטראסבורג ומשם לפראג באוירון.

ביום ו', כז תמוז, לפנות ערב באתי לפראג.

ביום ש"ק הייתי אצל הרב ראפאפארט, רב בפראג, ולמחרת ביום א' עברתי למלון „מעטראפאל".

בש"ק, כח תמוז, פגשתי כבר בפראג את אחדים מפליטי אנ"ש אשר עברו את הגבול דרך טשעשין (ר' משה זעלעוויאנסקי, משפחת השו"ב רש"י רייצעס וג' תמימים).

ביום ב', ר"ח מנ"א, טלפנתי לאנ"ש שבלאדז והתדברתי אתם כי ביום ד' יבואו ב"כ שלהם לגבול טשעשין ואפגש שם אתם, וכך הי'. וביום ד' ג' מנ"א באו לגבול טשעשין הבחורים אשר כהנאוו ונחמן קראנענבערג והביאו אתם רשימת אנ"ש הנמצאים בפולין. יעצתי להם שאנ"ש יעברו לטשעכא־סלאוואקיא.

ארגנתי בטשעשין ועד אשר מטרתו לעזור לאנ"ש לעבור את הגבול, להתפשר עם שומרי הגבול בדבר המקח וכדו'.

אל הועד הזה נספחו הר"ר הנקין, רייזמאן, נתן ברינער ושני בניו, ומאטולא (רייזמאן גר כעת בטשעשין ויש לו שם חנות. ברינער הוא איש יקר, וזהו אותו הברינער אשר כתב לכ"ק אד"ש והביא פ"ש מרמ"ד [מר' מרדכי דובין]. מאטולא הוא בחור כבן עשרים שעוסק במס"נ בעניני הצלה, ושמו האמיתי הוא מרדכי לנדוי, ורק לטובת ההצלה שנה את שמו למאטולא).

ביום ד', ג' מנ"א, בערב נסעתי שוב לפראג ואבא שמה ביום ה' בקר.

סדר העברת הגבול בזמן הראשון הי' המקור היחידי שעברו ע"י טשעשין. בין פולין וטשעכא־סלאוואקיא מפסיק שם נחל צר ואינו עמוק שיכולים לעברו רגלי. במחיר קטן העבירו את הנחל ובמחיר קצת יותר גדול יכלו לעבור גם את הגשר האופיציאלי של הגבול.

בינתיים נפתחו לפליטים הגבולים ב„אחאד" ו„בראמא".

ע"פ הוראת כ"ק אד"ש צויתי לאנ"ש שבלאדז לעבור באיזה גבול שהוא שאפשר להם.

בעת ההיא היו בלאדז כ־200 נפשות מפליטי אנ"ש אשר ל־120 מהם הבטיחו לתת פספורטים של חו"ל שהשתדלה בזה מרת שטערנבוך.

אגב אוכל להעיר, שלאחר שנפתחו הגבולים ברחבה לא הי' כמעט ערך לפספורטים האלה אשר השגתם עלתה בהרבה טורח והוצאות.

ראשי ועד ההצלה שפגשתים בפראג הבטיחוני כי לליובאוויטשער יקדימו לתת הפאספורטים. והנה ביום א' ז' מנ"א באה לפראג הכתה הראשונה בעלי הפספורטים ואין ביניהם מפליטי אנ"ש. ביום ב', ח' מנ"א, באה כתה שני' וביום ה' י"א מנ"א כתה שלישית ומאנ"ש לא היו ביניהם רק אחד – סלאווין. בחקרי על הדבר נודע לי כי מועד ההצלה הקדימו בהעברת ה„ליטווישע בני תורה".

כעשרה מאנ"ש אשר באו לפראג כבר בכ"ז תמוז נשלחו על יָדי ביום ד', י' מנ"א, אל הזאנא האמריקנית.

ביום ו', יב מנ"א, באו לפראג משפחת משה ניימארק ומשפחת מיכאל פאריצער [פיקרסקי].

באותו היום נתקבלה ידיעה תיליפונית כי כתה מאנ"ש באה ל„אחאד" ועוד כתה מאנ"ש ל„בראמא". ומשום שהן עיירות קטנות אין שם די אוכל לפליטים.

הרב ראפאפארט קנה אוכל שצרפתי אח"כ אל האוכל אשר הוביל הדזאינט שמה ע"י טראק אשר בש"ק בקר הביא את המאכל ל„בראמא".

ביום א' יד מנ"א נסעתי ל„בראמא". מצב המחנה שם הי' איום, כי המקום צר מאד. משם נסעתי ל„אחאד" ומצאתי שם כ־46 מאנ"ש ובתוכם את ר' ניסן נעמענאוו. ביום ג' טז מנ"א נסעו אנ"ש הנ"ל דרך פראג לזאנא האמריקנית. ולמחרת כבר הגיעה הידיעה ע"י הדזשאינט אשר הגיעו אל הזאנא האמריקנית.

ביום ב' טז מנ"א שבתי לפראג.

ביום ג' יז מנ"א בבקר הוזמנתי – ע"י טעקסי ששלחו אלי – לבא למר[ת] שטערנבוך במלון „פאלאס". שטערנבוך הודיע[ה] לי כי טלפנו מקטוביץ כי באו שמה מלודז 120 איש מאנ"ש ושאשלח כסף הדרוש לכרטיס נסיעה עבורם להמשך דרכם.

באשר לא הרגשתי אמון לידיעה הטלפונית הלזו ובכלל לכל ההתנהגות שם בעניני הכספים, מאנתי לתת את הכסף.

באותו הערב באו לפראג 69 אנשים מאנ"ש, ובאשר לא נתנו עבורם מלון נכנסו לגור לקעמפ המיוחד שהכינה הממשלה עבור הפליטים.

בש"ק כ' מנ"א הייתי יחד עם הפליטים מאנ"ש בקעמפ הנ"ל.

ביום א׳ כא מנ״א נסעה כתה א׳ מאנ״ש מן הקעמפ הזה אל הזאנא האמריקנית (דרך עיר אֶש. לפני זה כבר היתה דרך נסיעה לזאנא האמריקנית שהיו מוכרחים לעבור גם דרך הזאנא הרוסית ומשום זה יראו אנ״ש לנסוע דרך שם, אבל דרך אש באו באופן ישר מטשעכאסלאוואקיא לזאנא האמריקנית).

ביום ד׳ בבקר, כז מנ״א, נסעתי לגבול „אחאד״ לקבל את פני אנ״ש אשר חכינו אליהם שם למועד ההוא, אבל לא באו.

ביום ו׳, כו מנ״א, באו לפראג יותר משלשים נפשות מאנ״ש (עם פספורטים).

ביום ש״ק, כ״ז מנ״א, הייתי עם אנ״ש הנ״ל.

ביום ב׳, כט מנ״א, השארתי בפראג לסדור הענינים ועד אשר נמנו עליו י[הודה] חיטריק, חיים חייקין, והבחור חיים אשר כהנאוו, ואני נסעתי ביום זה לבלגיא . . .

עד היום עברו את גבול פולין להמשיך דרכם הלאה לארצות המערב, יותר מ־600 נפשות – כ״י – מאנ״ש, והם כ־200 משפחות. מהמספר הזה כ־550 הם מרוסיא. בתוכם יש גם אנ״ש ממש וגם אלה שנספחו לאנ״ש . . .

עם לערך 200 איש מהמספר הנ״ל נפגשתי בטשעכאסלאוואקיא.

בלאדז נשארה – בהיותי באיראפא – רק משפחת אחת. התמימים ר׳ יצחק גאלדין מהפליטים של אנ״ש ועוד אברכים אחדים מאנ״ש שבפולין אשר יש להם שם עסקי פרנסה.

ה״ר יצחק גולדין נשאר בפולין כדי לעזור לאנ״ש הבאים מלבוב לפולין ומשם עמד גם בקשר עם אנ״ש שבלבוב, כמסופר בפרק הקודם. בכ״ו מנ״א כותב אודותיו אל הרבי, ה״ר ישראל דזייקאבסאן:

הוא נשאר עדיין בלודז כי מחכים שבימים אלו תבוא חבורה של יותר ממאה איש כן ירבו מרוסיא היושבים על הגבול בלעמבערג.

שם נשאר עד לאחר שהגיעו מרוסיא הקבוצות האחרונות בכסלו־טבת תש״ז.

כשהתרבו אנ״ש הבאים מרוסיא בכסלו־טבת תש״ז הוזקק הר״י גולדין לעזר. על העזר שקיבל מספר במכתב י״ב טבת, שכתב יחד עם הרב״צ שמטוב ויבדל״ח הרש״ז סרברנסקי והרי״ל מוצקין שיחיו:

בתור מסייע לידידינו מר יצחק שי׳ נמצאת פה בתו של ידידינו מר חיים מאיר שי׳ גארעליק אחיו של ליב בוידער ע״ה, מרת הדסה תחי׳ [פרמן]. היא נשלחה הנה מאיזור אמעריקאני מאשכנז להיות בעזר הבאים כ״י, היא עובדת עבודתה במסירה ונתינה

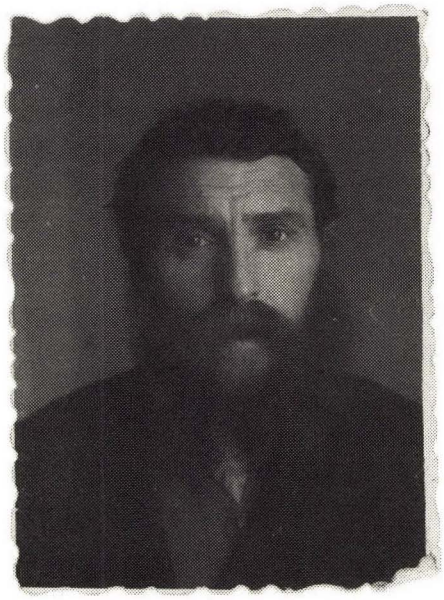

ה״ר שניאור זלמן סרברנסקי

לפלא כל רואי׳. עתה בדעתינו שגם היא תסע למקום ש״מ שי׳ [שלום מענדל שי׳ קלמנסון, שעסק בזה בפראג, כדלקמן] בכדי לסדר ההתקשרות עם האיזורים. היא מסוגלת לזה ובקיאה בהדרכים.

היא נסעה משם לפראג, אך לא לפני שנאסרה ע״י השלטונות:

בהיותה בפולין עבדה יחד עם ארגון ה„בריחה״ לסדר את גניבת הגבול מפולין לטשכוסלובקיה. בקבוצה האחרונה שהגיעה מרוסיא הגיעו גם המארגנים את הבריחה מרוסיא לפולין, הם הנערה סוועטלאנא ויבדל״ח ה״ר יהודה ליב שי׳ מוצקין. יחד אתם עבדה בהעברת הגבול מפולין לטשכוסלובקיה.

לפתע עלה מרגל רוסי על עקבותיהם. הבולשת התחילה לחפש אותם. הרי״ל כבר נסע באותו יום לפראג שבטשכוסלובקיה. הדסה נאסרה ולאחר מאסר קצר שוחררה והוברחה לפראג. סוועטלאנא נאסרה ונורתה למות.

לאחר נסיעתה נשאר בפולין, לעזור לר״י גולדין, בעבודתו לבא לעזרת אנ״ש הפליטים, הרש״ז שי׳ סרברנסקי. על כך כותב מפראג ה״ר שלום מענדל שי׳ קלמנסון אל הרבי בכ״ז ניסן תש״ז:

הת׳ זלמן סערעבריאנסקי הנמצא כעת בשכונת ר״י [גולדין] שואל דעת כ״ק אם ישאר שם עדיין או יעתיק מושבו משם, כי מצד א׳ מוכרח להיות שם איש כדי להיות בקישור עם המולדת [אנ״ש שנשארו עדיין בלבוב שתחת שלטון רוסיא] ולסדר ענין שילוח האמצעים לשם, אשר עד עתה, הוא ובת חיים מאיר גארעליק היו כל המתעסקים בזה (אבל כעת בת חיים

מאיר אינה יכולה להיות שם כי היתה חולָה [נאסרה] וגם אחר שנתרפאה [שנשתחררה] ע״י השתדלות, היא בהחבא), אבל מצד השני שהייתו שם קשור בקושיים גדולים וגם הוא חולה במחלת הריאה. לכן מבקש להודיע דעת כ״ק אם ישאר בהתעסקותו או יעתיק משם.

במענה רבנו כותב אל הרש״מ שי׳ קלמנסון, בח׳ אייר:

במענה על מכתבו מכ״ז ניסן העבר, אודות הת׳ זלמן שי׳ סערעבריאנסקי, הנה במדה האפשרית טוב אשר ישאר עדיין במקומו ויעזור לאחיו שי׳, ובנוגע לבריאותו יש להשתדל שלא יחסר לו מכל צרכי גופו, והשי״ת יחזקו ויהי׳ בעזרו בכל הצריך לו בגשמיות וברוחניות.

יודיע נא להר״י שי׳ גאלדין שישאר עדיין במקומו ויסדר הענינים ע״פ הוראת חתני הרב רש״ג שליט״א, והשי״ת יצליחו בגשמיות וברוחניות.

הריש״ז סרברנסקי אמנם נשאר בפולין עד סוף הקיץ, שאז כותב אליו רבנו בכ״ה אלול:

במענה על מכתבו מיום יו״ד לחדש זה אודות שאלת העתקה של ידידי וו״ח אי״א מוה״ר זלמן שי׳ סערעבריאנסקי, הנה אם המקום מסוכן נכון הדבר שיעתיק לפאריז להצלחה, אבל צריכים להשתדל למצוא דרך להשאר גם אחר נסיעתו בקישור דברים עם ידידינו אנ״ש שי׳ בארץ המולדת, והשי״ת יהי׳ בעזרו בגו״ר.

אחדים מאנ״ש נשארו בפולין עד קיץ תש״ח.

בפולין גר אז הר״ר זלמן שי׳ גורעוויץ מווארשא, שהי׳ עוזר לאנ״ש הפליטים שעברו דרך פולין, ובקשר לזה הי׳ עומד בקשר מכתבים עם בן־דודו ה״ר שמואל זלמנוב בנ. י׳.

הגיע לידינו מכתב של ה״ר שמואל זלמנוב אל רבנו מחודש שבט תש״ח, שבו כותב בין השאר:

קבלתי מכתב מש״ב זלמן גורעוויץ, אשר בו מודיע, שהי׳ אצל מר ביין, הדירעקטאר של הדזוינט בווארשא, והלה הבטיח ליתן כל הוצאו׳ הנסיעה לאיזה משפחות אנ״ש מרוסיא שנשארו עדיין בפולין ועתה השיגו כבר התעודות חו״ל לנסוע לפראג ופאריז ויסעו בקרוב. עם נסיעתם נסעו כבר כל אנ״ש מרוסיא שהיו בפולין.

פרק קיח

תחנת פראג

בדרך מפולין אל ארצות החופש היתה תחנת ביניים בפראג. מחמת ריבוי הפרעות ביהודים בעיירות פולין בקיץ תש״ו ומחמת המשטר הקומוניסטי, היתה הישיבה הארוכה בפולין מסוכנת ביותר, ומיד בהגיע אנ״ש לפולין השתדלו לעבור משם לפראג, שבשנים אלו, תש״ה־ח, שרר בה שקט יחסי. היתה זו תקופת מעבר בין המשטר הגרמני (עד תש״ה) לבין המשטר הקומוניסטי (תש״ח ואילך).

מ״מ גם בשעה זו היתה טשכוסלובקיה תחת השפעת רוסיא הסוביטית, שלכן לא היתה פראג אלא תחנת ביניים, בדרך לאיזור האמריקאי שבגרמניה ואוסטריה או בדרך לצרפת.

כבר סופר בפרק שלפנ״ז על שליחות ה״ר ישראל דזייקאבסאן לארגן את עבודת ההצלה של אנ״ש ועל שהותו לצורך זה בפראג במשך כחודש ימים, מסוף חודש תמוז עד סוף חדש מנ״א תש״ו. משם עזר לאנ״ש לעבור את הגבול מפולין לפראג ומשם לאיזור האמריקאי בגרמניה וסידורם שם במחנה פליטים.

בכ״ג מנ״א קיבל הר״י דזייקאבסאן מברק מאת רבנו בבקשה להודיע מהמצב בפרטיות: אם כל אנ״ש באו. השמות והמקומות של כל אנ״ש. כמה מעות הוציא. כמה מעות הוציא ועד ההצלה עבור אנ״ש, ועוד. באותו יום השיב במברק:

פראג, אוגוסט 20 (כ״ג מנ״א, תש״ו)

אגודת חב״ד, 770 איסטערן פארקוועי,
ברוקלין, נ״י

כשלש מאות מאנ״ש יצאו ממדינת גורעוויטש [פולין]. כשני מאות כבר באו לחלק האמריקאי. מחר אני נוסע לפגוש כשמונים איש האחרונים היוצאים. ההוצאות עלו לערך 500 דאלאר ביחד עם הוצאותי. מועד הצלה לא קבלנו שום תמיכה, שלמנו להם בעד כל דבר . . . אתמול שלחתי רשימה פרטית מכל.

ובמכתב שכתב באותו יום כותב על סידורם במחנות הפליטים:

ע״ד רשימת האנשים בכלל אין לי מה להוסיף רק זאת כי מה שנעשה באשכנז בחלק האמריקאי קשה לי לדעת כי לא קבלתי שום מכתב ורק ידיעות מהעוברים ושבים. טרם נסעי מפריז בקשתי איש א׳ שנסע למינכען שימסור להם שיסדרו קשור מכתבים, ואיני יודע מה פעל, אך לפועל איני יודע אי׳ הם בדיוק.

דברתי עש״ק העבר עם מר חיים האנאוויטש שהי׳ בפריז והוא אמר לי שנמצאים כחמשים איש משלנו בבערלין ולומדים, אך ביניהם יש משפחות, כמו משפחת ר׳ שמואל גורעוויטש (בנו הצעיר של ר׳ יצחק מתמיד) ועוד.

בד״כ ההגירה לחלק האמעריקאי לא הי׳ בבת אחת ע״ע ומהם ישנם שבאו לאשכנז שלא דרך לודז ואין ידוע לנו מי הם, אך זהו מספר מועט. החבורה שבאה בבת אחת היא יותר מארבעים איש שעברו עם ר׳ ניסן נעמאנוב ע״י הקארדינאציע, אך לא קבלתי עדיין ידיעה איפוא הסתדרו.

ביום ראשון שבוע דנא לעת ערב נסעו מפה כשמונים איש משלנו (אך נתעכבו על הגבול בעיר אש ומקום שמחר אי״ה יעברו), ונסע עמהם אברך מהאונרר״א [משרד הסעד שעל־יד האו״ם] המכיר אותי, והבטיח לי שיתן להם מאכל כשר ויעכבם על הגבול מעבר השני בתחום האמריקאי במקום המעבר (זאמעל־פונקט) איזה ימים עד אשר יבואו עוד מאנ״ש, כי ישנם עוד יותר מארבעים איש הצריכים לנסוע בעת ש[י]ושלח מחנה מפה, והשמונים איש שיבואו אי״ה בימים אלו ג״כ דרך הקורדינציא אשר אני נוסע אי״ה מחר לפגשם על הגבול הטשעכי, וכאשר יהיו יותר ממאתיים איש מאנ״ש כן ירבו ישתדלו לסדרם במחנה אחת, עם הישיבה, ואז יוכלו להביא אליהם יתר אנ״ש המפוזרים במחנות שונות. עבור זה חפצתי לנסוע לחלק האמריקאי להשתדל בזה, אך אינני יכול להשיג וויזא רשיון כניסה, כי על הפאספארט שלי כתוב שאין לי רשות להכנס למקומות הנ״ל.

ובאותו יום כותב שוב:

החבורה שעברה מפה ביום א׳ העבר שבוע דנא עוד מחכים על הגבול אש. בפה נמצאים ג״כ כששים איש, ועוד כשמונים איש יבואו בימים אלו (אפשר לנסוע לעיר לינץ באוסטרייך בחלק האמעריקאי ומשם יוכלו בודאי להתאסף יחד למינכען, ורק אנ״ש מפחדים לנסוע בדרך הזה, כי צריכים לעבור בחלק הרוסי, ולע״ע אין דרך אחרת לנסוע לחלק האמריקאי).

ובכ״ו מנ״א:

הגבול דרך עיר אש סגור לע״ע ויושבים מיום ב׳ כשמונים אנשים משלנו לעבור שם בחלק האמריקאי כי צריכים לעבור דרך חלק הרוסי.

בעת נסיעת הר״י דזייקאבסאן מפראג מינה ועד מאנ״ש הפליטים בפראג להמשיך את עבודת ההצלה, כנזכר ברשימתו שבפרק הקודם. הם נשארו שם זמן קצר והמשיכו דרכם לארצות החופש.

בתחלת החורף החליטו אנ״ש במחנה הפליטים פאקינג שיש צורך באנשים קבועים שישבו בפראג ויתעסקו בהצלת אנ״ש. זה היה נחוץ הן לשם העזרה הדרושה לאנ״ש הפליטים בדרכם מפולין לאשכנז ואוסטריה דרך פראג והן כדי לקשר בין אנ״ש במחנות לבין הרבי בנ. י. ולעסקני אנ״ש בפולין ובצרפת. זה היה המקום היחיד שהיה לו קשר טלפוני וע״י שליחים לכל המקומות הנ״ל.

נבחרו לשם כך ה״ר שלום מענדל שי׳ קלמנסון, ה״ר הלל שי׳ פעווזנער ומרת הדסה תחי׳ גרליק (פרמן).

בהגיעם לפראג המשיכה משם דרכה מרת הדסה לפולין, שם עסקה עם ארגון הבריחה, כמסופר לעיל בפרק שלפנ״ז. לאחר חדשי עבודה אחדים ולאחר מאסר קצר חזרה משם לפראג, שם נשארה להתעסק בעבודה זו עד אמצע טבת תש״ח.

ה״ר הלל שי׳ פעווזנער נשאר בפראג חדש או חדשים וחזר לפאקינג. במקומו נשלח לפראג ה״ר משה שי׳ מרוזוב, שנשאר שם קרוב לשנה.

ה״ר שלום מענדל שי׳ קלמנסון נשאר בפראג ע״פ הוראת רבנו אליו באגרת ט״ו כסלו:

בזה הנני להודיעך כי מלאתי ידי ידידי תלמידי היקר והכי נעלה מתלמידי תומכי תמימים וו״ח אי״א הרב מוה״ר בנימין שי׳ גראדעצקי, לבא־כחי בלשכתי אשר בפאריז, לעזרת הפליטים וסידורם. והנני מבקש אותך להתעכב עדיין בפראג לסדר בשם עניני הפליטים, ואודות כל הענינים בזה, הנה תודיע ותכתוב בשני אכסמפליארים, האחד תשלח ישר אלי, ואת השני תשלח לידידי חברו הרב מוה״ר בנימין שי׳ הנ״ל לפאריז, ותעשה כפי אשר יענו לך מלשכתי בפאריז. והשי״ת יעזר לך ותצליח בגשמיות וברוחניות.

הוא נשאר בפראג עד שלהי חורף תש״ח. רוב ההתכתבות בין הפליטים ובין המרכזים הנ״ל עברה על ידו. כך כותב אל הרבי בא׳ וארא תש״ז „אני הנה כל עניני בתור מקשר וזה אני עושה כפי היכולת״.

בתחלת קיץ תש״ז רצה הרש״מ לעזוב את פראג. על רצונו זה כתב אל הרבי בכ״ז ניסן תש״ז:

אחר השבת איה״ש יבואו לפה הת׳ בן ציון ש״ט והב׳ הת׳ ליב [מוצ׳קין], אשר המה ראויים לסדר כל העניינים הרבה יותר ממני ושהייתי בפראג אינו מוכרח כלל, ע״כ בקשתי מכ״ק להרשות לי לעזוב את פראג כשאוכל.

אך את הרשות הזאת לא קיבל עד ט״ו מ״ח תש״ח, שאז כותב לו רבנו „ועל שאלתו אודות עצמו, יעתיק מושבו לפאריז״.

על נסיעת הרב״צ שמטוב ויבדל״ח הרי״ל שי׳ מוצ׳קין כותב גם חדב״נ הרש״ג, בכ״א סיון, בדו״ח על נסיעתו לאירופה בשליחות הרבי להפגש עם אנ״ש הפליטים:

בנוגע להצלת אנ״ש מרוסי׳ הנה יושב איש אחד בפרג ושמו לייביל מאצקין ומחכה על שעת הכושר מתי יוכלו אנ״ש ברוסי׳ לנסוע מלמברג לציכוסלבקי׳ או מלמברג לפולני׳. מר מאצקין הוא איש חרוץ מאד וגם הוא מתעסק אשר העשרים מאנ״ש שבאו מרוסי׳ והנם כבר בפולני׳ שיוכלו להגר משם ולבוא לציכוסלבקי׳ כי המצב בפולני׳ חמור מאד. הרב בן ציון שעמטאוו שי׳ ג״כ הי׳ בפרג.

נסיעת הרב״צ שמטוב לפראג היתה בשליחות ה„מרכז לעניני חנוך״, ליסד שם „בית שרה״, מוסד חנוך לבנות. את הנהלת המוסד מסר למרת הדסה הנ״ל, הכותבת בדו״ח להנהלת המל״ח בי״ג תמוז:

ווי אייך איז באוואוסט האט זיך די „בית שרה״ אין פראג געגרינדעט מיט צוויי חדשים צוריק, בעת ר׳ בן ציון שם טוב׳ס באזוך אין פראג (פון פאריז).

ובשאלון שמילאה בר״ח אלול מפרטת:

יום הוסדו י״ד אייר ה׳תש״ז. מספר התלמידות בעת הוסדו 10. כעת 14.

היא ניהלה את ה„בית שרה״ עד נסיעתה מפראג באמצע טבת תש״ח. בכ״ד טבת מודיע על כך הרש״מ שי׳ קלמנסון אל יו״ר המל״ח – כ״ק אדמו״ר שליט״א:

בענין ה„בית שרה״, הנה הדסה גארעליק נסעה מפה ביום ה׳ שבוע העברה. הנהלת ביה״ס נמסר ל„ועד״ הנבחר באסיפה לערך שלשים נשים. אבל זה מוכרח אני להגיד שאין ביניהם אפי׳ אחת שתהי׳ בר־פועל כמו הדסה גארעליק.

כעבור זמן קצר נסע מפראג גם הרש״מ שי׳ קלמנסון, וההתכתבות ע״ד ה„בית שרה״ היתה מכאן ואילך ע״י הועד הסניפי בפאריז. באותה שעה השתלטו הקומוניסטים על טשכוסלובקיה והפעילות הקהלתית היהודית בפראג נבלמה.

פרק קיט

מחנות פליטים

את אנ״ש היוצאים מרוסיא במשך מחצית השנה, סיון תש״ו – טבת תש״ז, בקבוצות קטנות וגדולות, יש לחלק בעיקר לשנים:

א) אלו שיצאו במשך חדשי קיץ תש״ו, כ־200 משפחות שבהם כ־550 נפש. ע״פ הוראת הרבי בחודש תמוז המשיכו דרכם, דרך פולין וטשכוסלובקיה אל האיזור האמריקאי באשכנז ואוסטריה. כ־350 איש התארגנו יחד במחנה פליטים ב„פאקינג״ הסמוכה למינכן. כ־50 במחנה „עבענזע״ שבאוסטריה. כ־40 במחנה זאלצבורג שבאוסטריה. קבוצות קטנות יותר נסעו לפריז ולאנטווערפן.

ב) אלו שיצאו במשך חדשי תשרי־טבת תש״ז, קרוב ל־500 נפש. למינכן כבר לא הצליחו לנסוע. הגיעו לאוסטריה והתארגנו במחנות הפליטים „וגשייד״, „שטייער״ ו„האליין״.

על הוראת הרבי בתמוז תש״ו לנסוע לאיזור האמריקאי באשכנז ועל הנסיעה דרך פולין וטשכוסלובקיה כבר סופר בשני הפרקים הקודמים.

על הקבוצה הראשונה מפליטי אנ״ש שהגיעה לאיזור האמריקאי באשכנז כותב ה״ר שלום מענדל שי׳ קלמנסון אל הר״י דזייקאבסאן (שהי׳ אז בפראג, לארגן את עבודת ההצלה) ביום ועש״ק דברים ה׳ מנ״א תש״ו:

אחדש״ה באתי בבקשה להודיע לכ״ק אדמו״ר שליט״א, שאני, שלום מענדל בן מנוחה ומיכאל בן צבי׳ וזוגתו אסתר בת טויבע רבקה [טייטלבוים] וברכה בת מינא רחל ויוסף משה בן חי׳ ברכה ושלום בן חי׳ ברכה [מרוזוב] והלל ויצחק שלמה בני אלטע [פעווזנער], באנו בעז״ה לשלום לכאן, ואנו נמצאים בבענסהיים. בדעתינו להתחיל השתדלות בדבר השגת רשיוני כניסה לארה״ב. רצוננו לדעת דעת אדמו״ר שליט״א בזה, ובקשתינו ברכת אבינו בגו״ר.

ישראל יהודה בן לאה בילא וזוגתו איטא דבורה בת פיגא רבקה [לוין] בקשתו למסור פ״ש מהם לכ״ק אדמו״ר שליט״א, הם נמצאים בלאדז.

בדו״ח הר״י דזייקאבסאן מעבודת ההצלה מספר על עשרה מאנ״ש שהגיעו לפראג בכ״ז תמוז ונשלחו על ידו בי׳ מנ״א לאיזור האמריקאי באשכנז. קבוצה גדולה יותר מאנ״ש, כ־46 איש, נסעה לאיזור האמריקאי, דרך פראג, בט״ז מנ״א. על כך כותב הר״י דזייקאבסאן לרבי בט״ו מנ״א:

ואי״ה בימים אלו הם נוסעים לחלק האמריקאי, כהוראת כ״ק אדמו״ר שליט״א ע״י הר״ר בנימין גאראדעצקי . . . נסעתי להתראות עם החבורה של ר׳ ניסן [נמנוב] נ״י על הגבול ולסדר ע״ד נסיעתם לחלק האמעריקאי . . . עם ר׳ ניסן דברתי שתיכף בבואו למינכען יסדר הישיבה וישתדל לעשות תעמולה להמשיך עוד תלמידים.

לפי החשבון נמצאים שם עד עתה קרוב לשמונים איש מאנ״ש לבד החבורה של ר׳ ניסן נ״י, גם אני חושב להשיג אי״ה רשיון להכנס בגבול האמריקאי על ש״ק הבע״ל, ולהשתדל שיהיו כל אנ״ש במחנה אחת.

הוא לא הצליח להשיג ניירות לנסוע לאיזור האמריקאי באשכנז, ע״מ לסדרם במחנה אחד. הם עצמם השתדלו בזה, ובמשך חודש אלול נאספו כולם למחנה „פאקינג״. גם הקבוצה הנ״ל שהיתה במחנה „בענסהיים״ עברה למחנה „פאקינג״.

התקוה היתה ששם יקבלו בנקל יותר את הויזות לארה״ב. אך לפועל לא היה הדבר קל כ״כ, כפי שקיוו. היו כאלה שקיבלו הוראות מרבנו להמשיך דרכם משם לארה״ק, דרך צרפת. היו כאלו שהשתקעו בצרפת והיו כאלה שנשארו שנים רבות במחנה פאקינג, כדי להמשיך דרכם משם לארה״ב; אך לא הצליחו בזה – עד לאחר הסתלקות רבנו בשנת תש״י, ורק אז באו משם לארה״ב.

על הסתדרות הפליטים במחנה „פאקינג״ כותב אל הרבי ה״ר אברהם אלי׳ פלאטקין בי״ג מ״ח תש״ז (ע״ג נייר המכתבים בכותרת „אגודת חסידי חב״ד ליובאוויטש בפאקינג״):

בדעתי לתת עוד פעם דין וחשבון והרצאה וסקירה כללית מהמצב דפה לפני הוד כ״ק אד״ש.

הנה הודות להשי״ת ישיבתנו הק׳ הסתדרה פה בכל המחלוקות. מספר כל התלמידים יחיו ק״כ בערך, כן ירבו. ועליהם מורים ורמי״ם ומשגיחים. ולשמחת לב כולנו לומדים בהתמדה ושקידה עצומה, ובזמן קצר גדלו והצליחו ועשו פרי.

הטעם והנימוק פשוט, כי בהיָסר המונעים והמפריעים, הסכנת־מות שרחפה בתמידות נגדנו, ולהט החרב המתהפכת שעמדה על דרכנו, דרך עץ החיים, ואחרי אשר בעזהי״ת יצאנו למרחב כו׳, נתוסף אצל כאו״א בכפלי כפליים הכוסף והצמאון ללמוד כו׳,

„וינהו כל בית ישראל אחרי ד״ׄ אחרי הריחוק כו׳, והמקום מוכשר, כר נרחב. יתן השי״ת ותהי׳ בהצלחה.

עוד אחת, וזה חדש – נתיסדה אצלנו „בימ״ד לרבנים ושו״בים״. זהו מוסד חדש שנברא בין החומות, והם כולם מאברכים שלנו, תלמידי וחניכי תו״ת – ופה על אם הדרך, בין המצרים והגבולים, בשעה שאין להם שום אחיזה, שום מגע ויחס עם עולם המציאות וההווה – כי אין להם חלק ונחלה כו׳ והן תלויין ועומדין בין שמים וארץ – נתקבצו כולם ובאו לדיעה והסכמה אחת, לחזור על למודם ולזכור הנשכחות, ומכינים א״ע בפרוזדור, ולומדים כל היום נגלה וגם דא״ח, בסדר ומשטר, בהשגחה והנהלה, עד שעה מאוחרת בלילה. הרבה מהם לומדים אומנות השו״ב, ואחדים להוראה.

זהו הציור הרוחני בקצור, תמונה נהדרה ומשמחת לב.

המצב הגשמי אין ג״כ במה להתאונן בהווה, כי לפי״ע הוטב כעת מצבנו מכמו שהי׳ מקודם, אם כי גם עתה ישנו עדיין מגרעות וחסרונות כו׳ אך בכלל הנהו „עומד מרובה על הפרוץ״.

על מצב הישיבה שנוסדה כותב באותו יום, באופן מפורט יותר, מנהל ומשפיע הישיבה ה״ר ניסן נמנוב:

מהציור דתו״ת בפה, והיינו ממטה למע׳. נמצא אצלינו ארבעים ושמונה כ״י תלמידי השיעורים.

מהם עשרים שלומדים גפ״ת ומפרשים בהבנה טובה ועמוקה, שגם בשנים קדמוניות הי׳ נחשב שיעור כזה מהשיעורים הגדולים, ורוב מהם הם נערים עם חושים טובים ולומדים בטוב. צעירים בשנים וב״ה שייכים להבנה טובה בלימוד. ועשרים קטנים מהם, כתה לומדים גמרא באיזה תוס׳ וכתה שלומדים גמרא בלא תוס׳. ושמונה התחלת גמרא, וג״כ ב״ה נערים טובים ולומדים ב״ה בכי טוב, וכולם מתנהגים בהדרכה טובה, מתפללים במנין מיוחד ובהשגחה והדומה לזה בכל הפרטים מתנהגים במדה הראויה לתלמידי תו״ת.

עוד שנים עשר קטנים לומדים בחדר בהכנה הראויה להכנס ג״כ אי״ה בהד׳ אמות דתו״ת, ובלי ספק שכ״ק יקבל רוב נחת ועונג מהם כשיעזור השי״ת ויזכינו להתראות בקרוב. כי גם בזה״ב הי׳ נחשב זאת לציור טוב ב״ה, ובפרט לפי מצבינו בעבר הנה באמת זהו רק מפלאות הבורא הכל יכול.

ותלמידים הגדולים הם קרוב לחמשים כ״י. רובם לומדים ב״ה בסדר דהאולם הגדול, היינו ארבע שעות ביום דא״ח. הלימוד בדא״ח הוא תניא מאמרים דכ״ק הנמצאים אצלינו, כי באמת חסר לנו למאוד כתבים, ולומדים מאמרי׳ מיוחדים הנמצאים אצלינו. וכתה אחת אומר הנני לפניהם רמ״ג המאמ׳ ר׳ ברכי׳.

אך חלק מהגדולים הם בציור כזה שלומדים רק שתי שעות דא״ח, ע״ד דוגמא דשצעדרין, ושאר הזמן לימוד הנגלה, כי ע״ה שמצד שנותם הם גדולים, אך מצד המצב דמדינתינו הקודמת הי׳ רחוקים מהלימוד זמן הרבה, ואחדים מהם הם בע״ת ממש, ואפשר לקות שיקוים בהם האמור להוציא יקר מזולל כו׳. וע״כ מצד מצבם בלימוד הנגלה מוכרחים המה שילמדו עמהם, וע״כ לע״ע בהכרח שילמדו רק שתי שעות דא״ח ביום, ולימודם הוא תניא בפנים, וחזרה בע״פ.

והנה מהגדולים יש ששייכים ב״ה לידיעה טובה בנגלה והבנה בדא״ח, וגם לחשוב דא״ח קודם התפילה ולהאריך קצת בתפילה. וד״כ הם ב״ה כלים מוכשרים לקבל את האור כי טוב, ומיום ליום הנה במורגש ביותר הנחיצות לזה ההתראות (דתו״ת) פני כ״ק. והשי״ת יעזרינו בזה בקרוב ממש.

וזהו בקצרה מהמצב הרוחני דתו״ת.

באותה שעה, בחדשים כסלו־טבת תש״ז, הגיעו לפולין קבוצות נוספות מרוסיא, כמסופר לעיל. הם לא יכלו לנסוע משם לאיזור האמריקאי באשכנז ולא ידעו להיכן להמשיך דרכם. כבר סופר לעיל שהקשר ביניהם ובין הרבי היה עובר דרך הרש״מ שי׳ קלמנסון שישב לצורך זה בפראג. במוצש״ק וישב כתב משם להר״י דזייקאבסאן:

הנה זה כבר הודעתי לכם ע״י טעלעגראמע וגם ע״י מכתב שבאו קרוב לר״ן מאנ״ש, וגם אלטע ובני׳ ליב והעשיל [צייטלין] וגם אחותה עלקע [חן] תי׳ באו. ביום ב׳ שבוע זאת צריכים לעבור על דרך עסטרייך ואז אשלח איה״ש רשימה מפורטת. לעכב אותם פה אינני יודע אם יעלה לסדר זה, וכמו שכבר כתבתי לכבודו הסדר שמוכרחים ליסע דוקא לשם.

מאדמו״ר שליט״א נתקבל מברק אשר בכל אופן צריכים ליסע.

נוסח המברק במילואו הוא:

בכל אופן צריכים לנסוע, ויעמדו בקישור עם גורודצקי וגם ישלחו אליו הרשימות מהחדשים.

בנוסף למברק כתב על כך הרבי אל בא כחו בפריז ה״ר בנימין שי׳ גורודצקי בי״ז כסלו (אג״ק ח״ט ב׳תתקסב):

נתקבלה תלגרם על דבר האורחים מאנ״ש והתמימים יחיו שבאו לר׳ יצחק שי׳ גאלדין [לפולין], וצריכים להודיעם אשר יסעו משם, כמו שכתבתי לידידי רש״מ שי׳ הנ״ל, ובטח בעזתו ית׳ יסדרום, כאמור במכתבי שכתבתי אליהם ביום א׳ העבר.

בסופו של דבר השתקעה קבוצה זו במחנה „וגשייד״ שבאוסטריה, כמסופר ע״י ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין בספרו „זכרונותי״ ע׳ 260.

בהגיעם לאוסטריה כתב להם רבנו בכ״ד כסלו (אג״ק ח״ט ב׳תתקסג):

במענה על מכתבם מיום ו׳ לחד״ז, ברוך בואם לשלום, והשי״ת יעזר להם ולב״ב שי׳ בבריאות הנכונה ולהסתדר בסדר טוב בגו״ר, ובחפצי לראות את תמונתם ובני ביתם יחיו ומעבר השני של הצילום – פאטאגראפיע – יכתבו שמותיהם ושמות בני ביתם יחיו ושנותיהם.

על הסתדרותם באוסטריה כותב ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין אל הרבי בו׳ טבת:

ב״ה, ו׳ טבת תש״ז ווין

אל כ״ק אדמו״ר שליט״א

ב׳ המכתבים מט״ו וט״ז כסלו ששלח כ״ק קבלנו ע״י התמים שלום מענדל קלמנסון יחי׳. בשמחה וענג רב קראנו את מכתבי כ״ק. דברי כ״ק החי׳ את נפשותינו. בעינינו ראינו אשר זכות כל רבותינו הקדושים האהיל עלינו ועל בני ביתינו יחיו.

ברוך ד׳ אלקינו ואלקי אבותינו ורבותינו שהפליא חסדו עמנו, שהציל אותנו ואת בני ביתינו, ושהחיינו ובני ביתינו והגיענו לזמן הבהיר הלזה לקבל פרישת שלום מכ״ק שליט״א.

כן השי״ת יאהיל זכות רבותינו הקדושים על אחינו הנשארים עוד שמה, אשר סכנה גדולה מרחפת על ראשיהם, להציל אותם ואת בני ביתם ולהוציא אותם משם בקרוב ממש.

גם אנחנו כולנו ובני ביתינו מקוים לד׳ אלקינו אשר בעתיד הקרוב נתראה עם פני כ״ק. לבינו מלא חדוה מדברי כ״ק שמבטיח לנו שכולם יקחו חלק בראש באהבה וחיבה, לעזור לנו להסתדר בחומר ורוח.

כ״ק הודיע לנו אשר כבר סידר בשמו לשכה לעזרת הפליטים וסידורם בפאריז ומלא את ידי התמים הרב מוה״ר בנימין שיחי׳ גארדעצק[י] לבא־כח על זה. הננו בזה להודיע לכ״ק אשר כבר כולנו ענינו על כל השאלות כפי הגליון אשר קבלנו, ובאלו הימים נשלח אותם ללשכת כ״ק אשר בפאריז.

לשמחת לבב כ״ק מודיעים אנחנו כי ברגע זו נמצאים פה וין־אוסטריא מאנ״ש הפליטים כשלש מאות איש, אנשים, נשים וטף.

בפעם הראשון זכינו להתאסף יחד בלי שום מורא ופחד מבחוץ. האסיפה בחרה בועד הפועל אשר יפקח על הענינים הגשמיים והרוחניים של אנ״ש.

הועד הוא משבעה אנשים, ואלו המה: אני הכותב נחום שמרי׳ ב״ר אברהם ז״ל סאסאנקין. השו״ב ר׳ בצלאל ווילשאנסקי מחערסאן. ר׳ משה זלמן קאמענעצקי. ר׳ יוסף גאלדבערג מטיראספאל. ר׳ שמואל בצלאל ב״ר בנימין ז״ל אלטהאוז. ר׳ זלמן סודאקעוויטש ור׳ ישראל קוגל.

כבר נסתדרה פה לימוד זמני ע״י מלמדים זמניים להנערים שלנו, יותר משלשים נערים, ויתחלקו לכתות שונות, מהתחלת חומש עד לימוד גמרא ותוספות ועד בכלל, ע״י המסדר ר׳ אבא פליסקין, ובסיועו של ה׳ הת׳ שלום דוב בנו של הרה״ח ר׳ שמואל נאטיק מקאפוסט יחי׳.

* * *

מלבד עבודת ההצלה והעזרה שארגן הרבי, שלח אליהם את חתנו הרש״ג, לעודדם ולראות על אתר את מחסורם ומשאלותם. בו׳ אדר תש״ז כותב להם עד״ז (אג״ק ח״ט ב׳תתקפט):

בזה הנני לבשרכם כי חתני הרב ר׳ שמרי׳ שי׳ גוראריי׳ יסע אי״ה היום צלחה מנויארק למדינות אירופא כדי בשמי ובשם אגודת חב״ד ומרכז הישיבות תומכי תמימים לבקר את פליטי אנ״ש, תלמידי תומכי תמימים וכל הנלוים עליהם שי׳ המתגוררים במדינות אירופה, לראות על אתר את שלומם ומצבם בגשמיות וברוחניות, ובעזה״י להשתדל בדבר הגירתם והסתדרותם במדינות שונות בגשמיות וברוחניות.

משם נסע הרש״ג לאנגליא לסדר מגבית מיוחדת להצלת ועזרת אנ״ש הפליטים.

בי״ח סיון תש״ז כתב רבנו להרב ירחמיאל בנימינסון באנגלי׳ (שם ג׳נג):

מפי חתני הרב רש״ג שליט״א קבלתי פ״ש מידידי שי׳ ונהניתי לשמוע ממנו אשר ידידי עזר לחתני שליט״א בעבודתו, ותודה רבה.

והנני בזה לבקש את ידידי להשתדל לגבות את הסכומים אשר התנדבו ועוד טרם שלמו, כי לפי המצב דרושים סכומים גדולים להצלת אנ״ש שי׳.

ותודה להשי״ת אשר הצליח לנו ומספר מאנ״ש כבר נצולו ועזבו את ארץ החשך והנם בדרכם להתאחד עם שאר אנ״ש שי׳, ועוד הרבה משם עומדים להנצל אם יהיו האמצעים הכספיים לזה.

* * *

בחורף תש״ח נשלחו ע״י כ״ק אדמו״ר שליט״א שני אברכים לבקר את הפליטים באשכנז, אוסטרי׳ ופריז כשליחי המל״ח. השליחים הם ה״ר דובער בוימגרטן ויבדלח״ט ה״ר יצחק זלמן שי׳ פויזנר. על שליחות זו ראה אג״ק אדמו״ר שליט״א ח״ב, אגרת שכו, ובהנסמן בהערות שם.

פרק קכ

ההסתדרות בצרפת ובשאר הארצות

כאמור בפרקים הקודמים היה היעד העיקרי של הפליטים לבוא אל הרבי בארה"ב. לשם כך נסעו כולם לאיזור האמריקאי באשכנז ובאוסטריה, שמשם שיערו שקל יהיה יותר להשיג ניירות הגירה לארה"ב. אולם כשהגיעו לאשכנז ופנו בנידון לקונסוליה האמריקאית נענו בשלילה. על מצב הדברים כותב ה"ר אברהם אלי' פלאטקין אל הרבי בי"ג טבת תש"ז:

ענין ה„העתקה" לא „נעתקה" עדיין ממקומה ואף זיז כל שהוא, ונמצאת במצב של קפאון. נקודת הכובד בזה הוא, מה שפה האיזורים נדרש עוד „תעודה" שנמצאים פה בהאיזורים משנת 1945, וזהו מהדברים שקשה להשיגם, ובפרט מספר עצום של מאה תעודות כאלו, וגם יוכל לעורר חשד כו'.

דברתי בזה עם חברי הג'וינט ועם עוד אנשים מומחים במקצוע זו, וכולם בדיעה אחת שקשה לקוות לפעול בכאן איזה דבר בענין העתקה. ולדעתם צריכים להעביר את כל הענין לפריז, היינו האנשים עם התעודות, ושם בפריז הוא בנקל יותר בכל הפרטים, והעיקר שאין נדרש שם התעודות הללו כו'.

כדי לארגן את עבודת ההצלה, סידור הניירות והעזרה לאנ"ש הפליטים, יסד הרבי „לשכה אירופית לעזרת הפליטים וסידורם". את הלשכה יסד בפריז ועליו מינה את בא־כחו ה"ר בנימין שי' גורודצקי. על מינויו זה כותב אליו הרבי בכ"ד מ"ח תש"ז (אג"ק ח"ט ב'תתקנב):

בדעתי אי"ה למנותו – בתנאים מתאימים – בתור בא־כחי אל הדזשאינט כפי אשר אכתוב לו.

וכעבור יומיים כתב לו שוב (שם ב'תתקנג):

בדעתי למנותך בתור בא כחי אל הדזשאינט למסור להם את מכתביי ואת דרישותיי בתקציב הדרוש לכלכלת התמימים ואנ"ש שי' מעבר לים כפי אשר אכתוב לו.

לאחר שהסתדרה התמנותו, פנה רבנו במכתב־כללי לאנ"ש והתמימים הניצולים מרוסיא, בט"ו כסלו תש"ז (שם ב'תתקסא):

מלאתי ידי ידידי תלמידי היקר והכי נעלה מתלמידי תומכי תמימים וו"ח אי"א הרב מוה"ר בנימין שי' גראדעצקי, לסדר בעזה"י את העזרה הנחוצה. ותכתבו אליו בפרטיות כפי אשר יבאר לכם. והשי"ת יזכנו להתראות פנים בקרוב.

ה"ר בנימין גורודצקי

ולהר"ב גורדצקי כתב, בי"ז כסלו, במפורט על דרכי העבודה (שם ב'תתקסב):

במענה על מכתבו מי"א לחדש זה הנה ביום א' העבר כתבתי לו מכתב פרטי וכללי, בצרוף גליון שאלות, גם כתבתי מכתב לידידי תלמידי הרש"מ שי' קלמנסאן, בטח כולם נתקבלו, ויודיעוני מיד מקבלתם.

חתני הרב רש"ג שליט"א מסר אל הדזשאינט בפה אשר מניתיו בתור בא כחי לסדר את העזרה לאנ"ש חסידי חב"ד בצרפת ושארי המדינות שהם נמצאים שמה לפי שעה עד אשר יוכלו לנסוע לארצות הברית או למדינות הסמוכות לארצות הברית.

כאמור לעיל לא הצליחו להשיג עבור אנ"ש הפליטים ניירות כניסה לארה"ב. הר"ב שי' גורודצקי נקרא להתייעצות אל הרבי בנ. י. וביו"ג שבט סקר בקצרה את המצב. בסקירה זו חוזר הוא על בעיית הניירות לארה"ב:

התלמידים כבר קבלו מכתבי דרישה מישיבת תו"ת לבא לארצה"ב, אבל הקונסול באשכנז דורש תעודות אשר גרו שם כבר משנת 1945 ולהשיג זה בעד כולם הוא מהנמנע.

החלט להשתדל להעביר את הפליטים מהמחנות לפריז ומשם להמשיך בהשתדלות סידורם. זאת היתה עיקר עבודת ההצלה במשך השנים תש"ז־ח. הראשונים היו

שלשה תמונות מהישיבה בפריז – עם הווסדה בשנת תש״ח

(**ימין למעלה**) חלק מתלמידי הישיבה עם חברי ההנהלה (יושבים מימין לשמאל): הר״פ חן, ה״ר יוסף גולדברג, ה״ר שניאור זלמן לויטין, ה״ר שלמה חיים קסלמן, ה״ר דובער בוימגרטן, ה״ר בנימין גורודצקי, ה״ר יצחק זלמן פויזנר, ה״ר ניסן נמנוב, ה״ר זלמן שמעון דווארקין, ה״ר נחום טרבניק, ה״ר נחום לבקובסקי, וה״ר משה מרוזוב.

(**ימין למטה**) חלק מתלמידי הישיבה עם חברי ההנהלה (יושבים מימין לשמאל): ה״ר יצחק גולדין, ה״ר חיים מינקוביץ, ה״ר איסר קלובגנט, ה״ר נחום שמרי׳ ששונקין, ה״ר ישראל נח בליניצקי, ה״ר אברהם אלי׳ פלוטקין, ה״ר פרץ מוצ׳קין, ה״ר פרץ חן וה״ר שלמה חיים קסלמן. (עומדים מימין לשמאל) ה״ר נחום טרבניק, ה״ר יהודה ליב מוצ׳קין, ה״ר ישראל ליבוב, (ואחרון בשורה) ה״ר בנציון שמטוב.

(**שמאל למעלה**) חלק מתלמידי הישיבה עם חברי ההנהלה (יושבים מימין לשמאל): ה״ר צבי הירש כ״ץ, ה״ר פרץ חן, ה״ר ישראל נח בליניצקי, ה״ר ניסן נמנוב, ה״ר זלמן שמעון דווארקין, ה״ר שניאור זלמן לויטין וה״ר נחום טרבניק.

הפליטים במחנות באוסטריה, ששם היה המצב קשה בהרבה מאשר במחנה „פאקינג״ באשכנז. על כך כותב הר״ב שי׳ גורודצקי באותה סקירה:

כשהגיעה אלי השמועה מהמצב הקשה של אנ״ש באוסטריא בכלל, ובקשותיהם לרחם עליהם ולהביאם לפאריז, התחלתי להשתדל בזה, ובעזה״י השגתי וויזות לפאריז עבור קבוצה ראשונה של נ״ח אנשים. עלי הי׳ להעסיק בזה שני אנשים מיוחדים, האחד בפאריז להשגת הוויזות, והשני באוסטריא לסדר שם ענינו של כל אחד ואחד ממקבלי הוויזות.

קרוב לחצי שנה נמשכה התעסקות הלשכה בהבאת קבוצה זו מאוסטריה לפריז. על הקשיים בדבר כותב הר״ב שי׳ גורודצקי אל רבנו באגרת אור ליום ה׳ י״א אייר תש״ז:

כמה צער ועגמ״נ סבלתי שבועות אלו שחכיתי כל יום ויום לביאתם של אנ״ש שי׳ מאסטרייך ואין לי מקום להביאם, ונוסף לזה אינם באים. ואח״כ הי׳ ידיעה שבאים, ועשיתי רעש בהדזשאינט ובאו לקבלם והאנשים לא באו, וקבלתי ידיעה שנתעכב ולא הודיעו מפני מה . . .

והנה ת״ל היום פעלתי, שהרבה זמן אני משתדל בזה, ונתנו לי בית של ל״ג חדרים עם מטות וכל תשמישי דירה ומקום לבהמ״ד, ובכל חלק וחלק יש גאז לבשל, והבית פנוי לגמרי, והיום נשלם הרעמאנט. והיום ערב הלכנו לשם עם הבעלי בתים של הדזאינט הצרפתי ומסרו זה לרשותנו, ומספק אמרתי שקרוב יותר שמחר בקר יבאו האנשים . . . הי׳ לי פחדים שלא להשאר עוד הפעם בדאי ח״ו, וכשבאתי הביתה מצאתי מברק מלינץ [לשם באו האנשים מהמחנה, כדי לנסוע משם לצרפת] שנסעו אתמול לילה כולם. ובזה הרגע קבלתי עוד מברק מהדרך שאבא לקבלם מחר בקר בשעה הששית.

באמת אין לשער גודל שמחתי ואין למי להגיד שבחיו של מקום ב״ה, כי שום איש לא ידע בצערי ואין לי בפה שירגיש בשמחתי. יעזר השי״ת שמהיום והלאה יהי׳ העבודה בנקל יותר.

בפעם הזאת אמנם לא התבדה ולמחרת כותב שוב:

היום בקר בשעה ששית באו אנ״ש מאסטרייך. על התחנה הי׳ מוכן אוטובוסין ואנשים מהדזאינט לקבלם והובילו אותם לבית הדזאינט ונתנו להנפש מהדרך והכינו לאכול ולשתות (כי היום הי׳ יום אידם 1 במאי ואין להשיג מאומה, אם לא זה שהכינו). אח״כ בשעה השלישית באו האוטובוסין והובילו אותם להבית החדש, ושמה הסתדרו ת״ל ושבעים רצון.

כשהגיעה הידיעה לרבנו כתב להם בכ״ה אייר (אג״ק ח״ט ג׳ מא):

במענה על מכתבם מי״ב לחד״ז אודות ביאתם של המחנה הראשון מפליטי אנ״ש שי׳ צלחה מאוסטרי׳ לפריז, הנני להודות לה׳ על החסד הגדול שעשה אתכם עד עתה ולא יסיר את חסדו מאתכם עד עולם.

ובטח זוכר תמיד כל אחד מכם את השליחות הקדושה אשר ההשגחה העליונה הטילה על כל אחד מאנ״ש שי׳ להאיר את כל מקום בואו שמה באור התורה והחסידות, בחוזק התורה והיהדות בכלל והחנוך הכשר בפרט, באהבת רעים ובמדות טובות.

נא לפרוש בשמי בשלום כל הבאים שי׳.

השי״ת יהי׳ בעזרם להסתדר בסדר חיים טובים ויברכם ויצליחם בכל הצריך להם בגשמיות וברוחניות.

באותה שעה (י׳ אייר תש״ז) כותב רבנו אל בא־כחו הר״ב שי׳ גורודצקי (שם ג׳לג):

צריכים בע״ה להשתדל שיקבלו בע״ה וויזות לצרפת גם העניים מאנ״ש שי׳ אשר לא הכניסום עדיין לא לרשימות אלה שמקבלים וויזות לצרפת ולא לרשימות הנוסעים לא״י.

נחוץ לדרוש עבורם מהדזוינט, ובאם בשום אופן לא יתנו וגם מוצא אחר לכסף אינו נשקף לו עדיין לדבר זה, הנני להלוות הסכום הדרוש על סמך שאגבה אותם אח״כ מהמקורים הראוים. נא להודיעני תיכף מהנעשה בזה, ובאם מוכרחים לשלם כאן איזה סכום יודיעני תיכף מזה.

וביו״ח סיון כותב אל ה״ר ירחמיאל בנימינסון בלונדון (שם ג׳נג):

הננו משתדלים להשיג וויזות בעד אנ״ש שי׳ שבמחנות ולהביאם לפאריז. הסכנה שם גדולה ונחוץ להוציאם משם בעוד מועד, וסכומים גדולים נחוצים לזה, ולכן בקשתי כפולה לגבות את הסכומים שהובטחו ולהשתדל לרכוש עוד נדיבים שיתנדבו למטרה זו.

כ־500 פליטים מאנ״ש הצליחו להעביר, מהמחנות באוסטריה ובאשכנז לפריז, במשך חדשי הקיץ, ב־15 קבוצות קטנות וגדולות. עבודה רבה השקיעה בזה ה„לשכה אירופית לעזרת הפליטים וסידורם על יד כ״ק אדמו״ר הרב ר׳ יוסף יצחק (שליט״א) [נ״ע] שניאורסאהן מליובאוויטש״ על יד הבא־כח באירופה הר״ב שי׳ גורודצקי. כמעט כל יום או יומיים כתב על הכל אל רבנו או אל המזכיר המיוחד שהועמד על כך – ה״ר שמואל זלמנוב, והיה מקבל הוראות מפורטות בכל פעילות זו.

בתחלת חורף תש״ח באה הפוגה בהעברת שארית הפליטים השוהים עדיין במחנות. על הסיבה לכך כותב הר״ב שי׳ גורודצקי אל רבנו בד׳ כסלו:

בדבר וויז[ע]ס הוגרע המצב בפה מאד. תפסו אנשים למשמר. גם האיש שהי׳ אצלי השליח להביא האנשים מעסטרייך תפסו אותו על הגבול עם עוד ב׳ אנשים. על ידו נתפס גם ר׳ חייקיל שי׳ חאנין, היינו שר׳ חייקיל שי׳ נסע חזרה מעסטרייך שהי׳ שמה לרגלי מסחרו (והוביל אתו תמונות אחדות מאנשים לעשות להם בפה ניירות) ... וישב סמוך להאיש הנ״ל, ועל האיש המתינו כבר על הגבול, כי נתנו פקודה מפאריז על הגבול לתפוס אותו, במילא לקחו גם האנשים שישבו בסמוך לו בחשבם שהם אנשים שהוא מוביל אותם, וכן הי׳ באמת על שני אנשים, ואצל ר׳ חייקיל שי׳ מצאו תמונות אחדות במילא לקחו גם אותו באמרם שגם הוא מתעסק בזה.

ביום ראשון שנודעתי מזה הלכי להדזוינט וצלצלו לשטראסבורג שישתדלו בדבר חייקיל שי׳, גם נתנו לי מכתב טוב שמעידים שר׳ חייקיל הוא נאמן ואין שייך לשום דבר, ורשב״צ שי׳ אלטהויז נסע לשטראסבורג עם המכתב, אבל אינו מועיל, כי הדזוינט אינו יכול לעשות בזה כי צריך להיות משפט, ולקחו אדוואקאט בשטראסבורג.

כעבור שבועות אחדים שוחרר הר״ח שי׳ חנין. בב׳ דחנוכה כותב ה״ר בנימין שי׳ גורודצקי לרבנו על ההשתדלות בזה:

כעת באתי חזרה ת״ל מהפאליציי. ר׳ חייקיל הראה שהתמונות הוביל למסור לי, בין התמונות נמצא ג״כ הפאס מווין של ר׳ צבי שי׳ ליבערמאן וששה תמונות שלו ומכתב שאשתדל למהר בשליחת הוויזא, ובאם לאו אמסור מה שנמצא ת״י מאה״ב מאחיו לר׳ חייקיל והוא ישתדל. אני הסברתי לו מהו הביורא שלנו, ושאמת הדבר שלפני חדשים מכבר כתבתי מכתבים לכל האנשים שלנו שישלחו לי התמונות, וזה נצרך לי להוליכם או לשלחם לאה״ב לעשות תמונה אחת בכדי שקרובים יכירום או לקבץ כסף לטובתם, גם להשתדל להביאם לאה״ב או למדינות הסמוכות. גם הי׳ ת״י והראתי לו תמונה אחת שנעשה אשתקד מהתמונות שהבאתי שמה הרבה יחד, והראתי לו שאני מקבל ת״ל וויזות בכשרות ועבור אלו מכבר שלחתי וויזות, כמו למשל בעד ליבערמאן שלשה חדשים שנשלח וויזא כמו שו״ב לאירלאנד, הכל הי׳ בראיות ברורות. ולבסוף לקחתי עלי האחריות שחאנין אין שייך לשום דבר זיוף ובאם שהוביל תמונות למסור לי זה דבר ברור והאחריות עלי שלא לשום זיוף ניירות.

אך בין כה וכה נעצרה הבאת אנ״ש לפריז, שעל כך כותב בד׳ דחנוכה:

[המצ]ב ההוה בצרפת הפריע את האימיגראטיא לצרפת, כי [כמ]ה מהבאים לצרפת נמצאו השייכים להאדומים ונשלחו. מצב הדזשאינט ג״כ חוסר כסף וביותר אי־אפשרות להשיג מעונות גרם להם שלא להביא בכלל אנשים לפאריז, ומובן שגם אנו בהכלל, כי הלא אצלינו חסר מעונות, ועונים אותי על הראשונים [אנו מצטערים] כו׳ . . .

וויזות ת״ל שלחתי כמעט לכולם היינו גם לאחדים הנספחים לנו. גם לעסטרייך נשלח ת״ל וויזות, ואיך שיהי׳ בהמשך הזמן יבואו.

מעטים היו אלו שבאו לפריז במשך חדשי החורף, אך באביב תש״ח התגברה שוב הבאת אנ״ש מהמחנות. בין פורים לה׳ אייר הגיעו ה׳ קבוצות ובהם כ־100 איש, והשאר במשך חדשי הקיץ.

* * *

עם הגיע הפליטים לפריז התחילה עבודת סידורם הארעי. על עבודה זו מספר הר״ב שי׳ גורודצקי בספרו „זכרון״ ע׳ 98 ואילך.

בחורף תש״ז נסע כ״ק אדמו״ר שליט״א לצרפת, לפגוש את אמו הרבנית, שיצאה גם היא את רוסיא בקיץ תש״ו, ואחר שהייה קצרה במחנה פליטים בגרמניה הגיעה לצרפת, בחורף תש״ז. כ״ק אדמו״ר שליט״א נשאר בצרפת במשך כמה חדשים, וחזר לארה״ב – יחד עם אמו הרבנית.

באותה שעה עמדה על הפרק שאלת סידור אנ״ש הפליטים בצרפת, שכ״ק חותנו רבנו כותב לו בזה (אג״ק ח״ט ג׳כה):

ידידי הרב ר׳ בנימין שי׳ גראדעצקי שאל אותי בדבר הבית בפאריז אשר הציעו לפניו לשכור אותו עבור אנ״ש שי׳ והודיע לי כי מסופק הוא אם לפנות בזה לדזשוינט טרם גמר הענין, כי יש לחוש פן יקדם הדזשוינט וישכר הבית לצרכיו הוא.

אין להזניח את שכירת הבית, ולכן עניתי להר״ר בנימין שי׳ בטלגרמה שישתדל בשכירת הבית, ואבקשך בזה שבאם יצטרך תיכף לשכירת הבית איזה סכום עד שני אלפים שק׳ תואיל – אם אפשר לך – למסור לו על סמך שאמסרם למי שתאמר.

* * *

בהגיעם לצרפת נצטוו אנ״ש לייסד מיד ישיבת תומכי תמימים ומוסד בית רבקה, ורבנו הרבה לכתוב להם בזה.

התחנה בפריז היתה אמורה להיות רק זמנית, בדרך לארה״ב, כאמור לעיל. אך רק אחדים המשיכו דרכם, אז, לארה״ב.

על אחת הסיבות לכך קוראים אנו במכתב שכתב ה״ר שמואל זלמנוב (מי שמונה ע״י רבנו כמזכיר מיוחד לעניני סידור הפליטים) אל הר״ב שי׳ גורודצקי (בא־כח רבנו באירופה לנהל הלשכה לסידור הפליטים):

תולדות חב״ד ברוסיא הסובייטית

כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע וחתנו כ״ק אדמו״ר שליט״א

יום ג׳ י״ט מנ״א תש״ז

כבוד ידידי הנכבד והנעלה הרה״ח וי״א
מוהר״ר בנימין גאראדעצקי שי׳

שלום וברכה.

בהיותי ביום ה׳ העבר בהיכל כ״ק אדמו״ר שליט״א ביקש אותי לכתוב לכבו׳ למסור ולפרסם לאנ״ש והתמימים הנמצאים בפאריז,
הוראה כללית לאנ״ש והתמימים ע״ד הנסיעה לאה״ב

„מען דארף זיך ניט איילען מיט׳ן קומען אהער. דא איז ניט לייכט זיך מסתדר צו זיין. אמעריקא גלייכט ניט אזעלכע. מען קאן דא ווערען גיך א שעהנער איד, מיט א סיוועד בארד.

איך זאג ניט, אז זיי זאלען ניט קומען אהער, פארקערט, איך האב א כוונה פנימית, אז זיי זאלען זיין דא, וועט זיין מיט וועמען אויפצוטאן, אבער מען דארף זיך ניט איילען. דאס מיינט ניט, אז זיי דארפען דארטען זיצען בחיבוק ידים, נאר מען בעדארף זיך צוגרייטען יעדער לפי ערכו ומצבו.

מען בעדארף דערווייל לערנען אליין און לערנען מיט אנדערע. מען בעדארף זיך צוגרייטען צו מלאכת השו״ב. שחיטת גסות איז א ודאי גוט, לכה״פ שחיטת עופות. אויך מוהל׳שאפט, חזנות – דער וואס איז מסוגל דערצו – מלמדות וכדומה. אבער ניט איילען און ניט געכאפט.

והשי״ת יהי׳ בעזרם בגו״ר״.

בטח ימסור כבו׳ את האמור בזה – כמעט כלשונו הק׳ ממש – לידידינו אנ״ש והתמימים שי׳ בפאריז וגם בהמחנות.

והנני ידי״ע הדו״ש והמכבדו בערכו,
הרב שמואל זאלמאנאוו

הר״ב שי׳ גורודצקי התכונן אז לנסוע להתייעצות אל רבנו בנ. י׳. לכן כתב על כך הר״ש זלמנוב גם אל אחדים מראשי אנ״ש הפליטים (ובהם מודיע גם הוראת רבנו לתלמידים שיש להם ניירות, שיזדרזו לבוא ללמוד בישיבה אצל הרבי בנ. י׳.):

ב״ה, כ״ד אלול תש״ז

כבוד ידידינו הנכבד והנעלה הרה״ח אי״א,
משכיל על דבר טוב וכו׳, הרב מוהר״ר
אברהם אלי׳ פלאטקין שי׳

שלום וברכה.

פותחין בברכת מז״ט לרגלי בואם צלחה יחד עם קבוצת תלמידים לפאריז, והשי״ת יעזור שיהי׳ להצלחה.

ובזה הנני למסור לכבו׳ בשם כ״ק אדמו״ר שליט״א בנוגע העתקת אנ״ש שי׳ מאשכנז, אשר אנ״ש ובפרט תלמידי התמימים שי׳ הנמצאים בפאקינג וסמוכותי׳ צריכים לזרז בהעתקתם לפאריז. כפי הנשמע הנה זה איזה שבועות אשר שלחו להם וויזעס עבור קל״ט איש לע״ע, ומדוע מתרשלים בביאתם לפאריז. כן צריכים להשתדל אשר גם יתר אנ״ש והתמימים שי׳ יוכלו לבוא בהקדם האפשרי, כי אין שום תכלית בעיכובם בפאקינג.

בכלל אין ענין להתעכב זמן רב באמצעי הדרך, כי מי יודע השינויים שיכולים להתהוות, הן בעניני ההעברה ממדינה למדינה והן בעניני התמיכה מהמוסדות.

גם בפאריז אין צריכים להתמהמה והרמי״ם והתלמידים שיש עבורם וויזעס לנסוע לארצה״ב צריכים להשתדל בכל האפשרות להזדרז בנסיעתם ולבוא לפה צלחה.

כבר כתבתי עד״ז לידידינו הנכבד וו״ח אי״א הרב מוהר״ר בנימין גראדעצקי שי׳ למסור לאנ״ש והתמימים שי׳, אמנם כאשר ידידינו הנ״ל נוסע כעת לפה על ימה״נ [ימים הנוראים], הנני מוסר ענין זה לכבו׳ בשם כ״ק אדמו״ר שליט״א, ובטח יודיע מזה לאנ״ש והתמימים שי׳ וישתדלו בזה ככל האפשרי.

ידידו הדו״ש מוקירו ומכבדו [...] בכתיבה וחתימה טובה בגו״ר,

הרב שמואל זאלמאנאוו

בתוכן דומה כתב בכ״ו אלול אל ה״ר ישראל הלוי לוין מנעויל, ומוסיף:

בפאריז אין צריכים לישב בטל ולחכות על תמיכת הדזוינט, אין זה ענין כלל וסוכ״ס יומאס הדבר הן על הנותנים והן על המקבלים וכו׳.

אלה שחושבים לעלות לאה״ק ישתדלו בזה, ואלה שרוצים ויש להם האפשרות לנסוע לאה״ב יזדרזו בזה, ואלה שיש להם מראה מקום להסתדר בפאריז גופא או במדינות הסמוכות באיזה פרנסה ישתדלו בזה בזריזות.

מען דארף ניט בלייבען אין מיטען וועג וצריכים להשתדל להסתדר כל אחד לפי ערכו בחיות ובזריזות, וה׳ יהי׳ בעזרם.

זהו מה שאמר לי כ״ק אדמו״ר שליט״א לכתוב לכבו׳, ובטח יפרסם הדבר בין אנ״ש׳ והתמימים שי׳ ויעשה בזה בכל האפשרי.

במענה לא׳ מהפליטים שרצה לנסוע להסתדר בארה״ב, כתב רבנו בז׳ כסלו תש״ח (אג״ק ח״ט ג׳קמ):

במענה על כתבו אודות הנסיעה להסתדר באה״ב, טעות גדול להחושבים כי במדינה זו והסמוכות לה בנקל להסתדר, ובפרט לשומר מצוה שבת כשר וכו׳ הנה על כל צעד יש מניעות, ונקל יותר וטוב יותר בכל הפרטים להסתדר באה״ק ת״ו בכלל ובהמושבות בפרט, ונכון אשר יברר אופן ההסתדרות באחת המושבות בעסקי יבול וגידול, והשי״ת יצליחו בזה.

חלק מאנ״ש התיישב בצרפת בקביעות. חלק נסע לאה״ק, ובשנת תש״ט נוסד עבורם כפר־חב״ד.

קבוצות קטנות יותר נסעו לאנגלי׳ ואוסטרלי׳, ויחידים התיישבו בשאר הארצות.

הנסיעות להסתדר בארה״ק ושאר הארצות היו, בעיקר, במשך שנת תש״ט. הקבוצה הכי גדולה, 140 נפש, היא זו שנסעה לארה״ק בח׳ שבט תש״ט. על נסיעתם מפריז מספר י׳. שמולעוויטש ב„פארווערטס״ (פברואר 24 1949):

צוויי יאהר צייט האבען זיך די לובאוויטשער חסידים געפונען אין פאריז און אין די ארומיגע גע־ גענטען. צוויי יאהר צייט האבען זיי דא געהאט זייערע חדרים, ישיבות און אנדערע רעליגיעזע אנשטאלטען. צוויי יאהר צייט האבען זיי זיך דא געמאטערט און גע־ פירט א שווער לעבען אויסהאלטענדיג זיך פון דער באשיידענער הילף, וואס עס האט זיי צוגעטיילט דער „דזשאינט״ און האבען מיט זייער אנווועזנהייט דא צו־ געגעבען קאליר און אייגענארטיגקייט דעם היגען אידישען לעבען.

איצט פארלאזען זיי פאריז און פארען קיין ישראל.

אין משך פון די צוויי יאהר זיינען זיי נישט בלויז געזעסען און געלערנט תורה, נאר זיך אליין און אויך זייערע קינדער צוגעגרייט צו א פראקטישען לעבען, לערנענדיג זיך פארשיידענע פאכען פאר זייער צו־ קינפטיגען לעבען אין ישראל.

געווענליך געהט די באן אפ פון פאריזער ליאנער וואקזאל קיין מארסעי (צום האפען, וואס פירט קיין ישראל, אוסטראליע, ארגענטינע א. אנד.) האלב נאך אכט אין אוועגט, און יעדעס מאל קומען די אפפארענדיגע פאסאזשירען מיט א שעה פריהער. דאס מאל אבער האט שוין ארום 6 אוועגט זיך אנגע־ הויבען א שטארקע באוועגונג. צו דער פלאטפארמע, וואו עס איז אפילו נאך נישט געשטאנען דער צוג, האבען אנגעהויבען שטראמען הונדערטער מענשען. דער גאנצער וואקזאל האט גלייך באקומען אן אנדער אויסזעהן און פראנצויזען זיינען געשטאנען פאר־ גאפטע, געהויבען מיט די אקסלען און נישט געקענט פארשטעהן, וואס עס קומט דא פאר. פון אלע זייטען זיינען געגאנגען גרופען לובאוויטשער חסידים מיט

בערד און פאות, געקליידעט אויפ׳ן רעליגיעזען שטייגער. געגאנגען זיינען באזונדער מענער מיט מענער, פרויען מיט פרויען, מיידלעך מיט מיידלעך און בחורים מיט בחורים. אין אט דעם שטראם זיינען ג׳ווען עלטערע, מיטעל־יאריגע און קינדער. געווען אויך פיל קינדער קליינע, פון עטליכע חדשים, וואס זיינען געטראגען געווארען אויף די הענט פון זייערע טאטעס אדער מאמעס. אין ערשטען בליק האט דאס אלץ אויסגעזעהן ווי א לאנגע, רעליגיעזע אידישע פראצעסיע. פאר׳ן אויג זיינען אין דעם מאמענט דורכגעלאפען בילדער פון אמאליגען אידישען לעבען, און אויף א מינוט האט זיך אויסגעדאכט, אז דאס געהט אזוי א גאנץ אידיש שטעטעל מקבל־פנים זיין, אויפנעמען, אדער גאר זיך זעגענען מיט א גוטען איד, א רבי׳ן . . .

ארום זיבען אזייגער אין אוועגט, אנדערהאלבען שעה פאר׳ן אפפארען פון צוג, איז די גאנצע לענג פון דער באן־פלאטפארם ביי די וואגאנען געווען אויסגעשטעלט מיט הונדערטער לובאוויטשער און אנדערע חסידים מיט זייערע גאנצע משפחות. געקומען זיינען זיי זעגענען זיך מיט זייערע פריינט און נאהענטע. זיי האבען דאך צעהנליגער יאהרען געלעבט צוזאמען אין רוסלאנד און די גאנצע צייט אין געהיים זיך פארנומען מיט רעליגיעזער ארבייט. זיי האבען דאך – נישט געקוקט אויף אלע שווערִיגקייטען און געפאַרען דערצויגען א נייעם רעליגיעזען דור, צוגעבונדען צו זייער גלייבען און שטאם. זיי האבען דאך שפעטער צוזאמען דורכגעמאכט די שווערע און ביטערע מלחמה־יאהרען, און צום סוף זיך ארויסגעריסען פון אונטער דער פאר־שלאסענער סאוועטישער וואנט אין דער גרויסער פרייער וועלט אריין.

זיינען דעריבער די הונדערטער לובאוויטשער גע־קומען זעגענען זיך מיט זייערע פריינט, וואס פארען אין ארץ־ישראל.

ארום זיבען אזייגער האט זיך אנגעהויבען די „פאסאדקע״, דאס אריינזעצען זיך אין די וואגאנען אריין. פאר די לובאוויטשער אפפארענדע חסידים וועלכע זיינען באשטאנען פון 140 נפשות, זיינען ג׳ווען באשטימט דריי גרויסע ספעציעלע וואגאנען. עס האט זיך אנגעהויבען דאס אריינטראגען און אריי־שלעפן די זעק און פעק, די באגאזשען און געפעס און אנדערע זאכען. דער פאריזער „דזשאינט״, וועלכער האט די גאנצע צייט געזארגט פאר די דאזיגע מענשען און אויסגעהאלטען זייערע אנשטאלטען, האט אויך געזארגט דערפאר, אז אין דער לעצטער מינוט פאר זייער אפפארען קיין ישראל זאלען די לובאוויטשער ווערען פארזארגט מיט אלעס נויטיגען. אויפ׳ן ארט האט זיך געפונען א פארשטעהער פון „דזשאינט״, וועלכער האט באזארגט אלע אפפארענדיגע מיט נויטיגע פראדוקטען; קינדער, אלטע לייט און שוואכע, זיינען באזארגט געווארען מיט ספעציעלע שפייזען. דער פארשטעהער האט אויך געזארגט דערפאר, אז די אפפארענדיגע זאלען האבען גוטע פלעצער, זאלען זיך נישט מאטערען.

ווען אלע פעק, זעק און באגאזשען זיינען שוין ג׳ווען פארזארגט אויף זייערע פלעצער אין די וואגאנען, האט זיך אנגעהויבען דאס באזעצען פון די אפ־פארענדיגע. אן שטופענישׂ, אהן טומעל זיינען אלע אויף א רוהיגען אופן אריין אין די וואגאנען צו זייערע צוגעטיילטע ערטער. צוערשט זיינען געגאנגען די עלטערע מענשען, דערנאך מיטעל־יאריגע און צום סוף ערשט די יוגענט און קינדער. איינער האט געהאלפען דעם צווייטען אריינשטייגען אין די וואגאנען, אונטער־געפירט מיט די הענט און שפעטער ערשט אליין אריין. פאראויס דער ערשטער אין די וואגאנען אריין איז ג׳גאנגען א איד פון אן 80 יאהר. מיט א לאנגער, גרויער בארד און הדרת־פנימ׳דיגען אויסזעהן, האט ער ביי אלע ארומיגע ארויסגערופען גרויס דרך־ארץ, אלע האבען איהם אפגעטראטען דעם ווג. פאר׳ן אויס־ברוך פון קריג איז ער געווען אן „אכראניק״ (א היטער) אויף א פאבריק ערגעץ־ווא אין זיין אוקראי־נישער שטאט, און אין געהיים אין דער זעלבער צייט געווען א פארבערנטער לובאוויטשער חסיד. איצט איז ער א גרויסער לערנער, אן אנפירער פון א העכערער לובאוויטשער ישיבה. אלע רופען אים ר׳ שלום.

הינטער ר׳ שלומ׳ען זיינען אין די וואגאנען גע־גאנגען צוויי עלטערע, שוין א ביסעל איינגעבויגענע פרויען מיט טיכלעך אויף די קעפ. געגאנגען זיינען זיי נישט אליין; זיי זיינען געפירט געווארען דורך יונגע 15־16־יאריגע מיידלעך, טעכטערלעך פון די לובא־ווִיטשער. יעדע זקנה באזונדער איז געפירט געווארען אונטער די ארעמס דורך צוויי אזעלכע מיידלעך, וועלכע האבען געטראגען לאנגע, פארפלאכטענע שווארצע צעפלעך. די ערשטע פון די צוויי זקנות איז א זשיטאמירערין, געהאט האט זי פינף זין און איין טאכטער. פיר פון איהרע זיהן זיינען געפאלען אויף די פראנטען זייענדיג אין דער רויטער ארמיי, און דער פינפטער, דער איינציג־לעבען־געבליבענער, געפינט זיך ערגעץ אין א סאוועטישען לאגער. איהר טאכטער מיט א מאן און צוויי קינדער זיינען איצט מיט איהר. אלע פארען זיי צוזאמען קיין ישראל.

שפעטער, נאך די עלטערע און [מי]טעל־יאריגע זיינען אין די וואגאנען אויך אריין די יונגע, און די „פאסאדקע״ איז פארענדיגט.

אין דער זעלבער צייט ווען די לובאוויטשער מיט זייערע פאמיליעס זיינען געווען פארטאן ביים אריינ־

לעגען זיך די זאכן און אריינזעצען זיך אין די וואגע־נען, זיינען די הונדערטער באגלייטער אויף דער פלאטפארמע נישט געשטאנען ליידיג. זיי האבען די גאנצע צייט געהילכט מיט געזאנג און טענץ, אז וויפיל פראנצויזישע פאסאזשירען עס זיינען נאר דעם אוועגט געווען אויפ׳ן פאריזער ליאנער וואקזאל, זיינען צוגע־קומען נעהענטער און זיך צוגעקוקט מיט שמייכלענ־דיגע פנימ׳ער.

אין אנהויב האט זיך געהערט זעהר א שטילער חסיד׳ישער ניגון, וועלכען עס האבען אונטערגע־ברומט עטליכע ישיבה־בחורים. באלד אבער האבען דאס אויך אונטערגעכאפט די עלטערע, און עס האבען זיך אנגעהויבען צו טראגען חסיד׳ישע ניגונים אלץ העכער און העכער איבער׳ן גאנצען שטח. דערפאר ווייל דער עולם איז געווען זעהר א גרויסער, האבען זיך אנגעהויבען אויסבילדען באזונדערע גרופעס. יעדע פון זיי האט געזונגען אן אנדער חסיד׳ישען ניגון אויפ׳ן הויכען קול, און צוזאמען האט עס זיך געשאפען א וואונדערבארע סימפאניע פון הארציגער, אידישער רעליגיעזער נגינה, וואס מען פלעגט אמאל הערען אין די שבתים אדער יום־טובים אין די פארשיידענע רבנ׳ישע הויפען.

און נישט בלויז געזונגען האבען זיי. נאכדעם ווי מען האט שוין געהאט א ביסל אפגעזונגען, האט מען אויך געגומען טאנצען. עס האבען זיך געשאפען קליינע גרופען. פיל מענער האבען געהאלטען אויף די הענט קליינע קינדער און מיט זיי מיטגעטאנצט. אזוי זינגענדיג און טאנצענדיג האט מען זיך משמח געווען, און די קולות זיינען געגאנגען ביז׳ן הימעל אריין. מען האט דערביי אינגאנצען פארגעסען, אז מען געפינט זיך אויף איינעם פון די גרעסטע וואקזאלען אין פאריז.

געטאנצט האבען אלע, סאי די עלטערע, סיי די מיטעל־יאריגע, סאי די יוגענט און סאי די קינדער. נישט געטאנצט האבען בלויז די פרויען און מיידלעך. זיי, די פרויען, זיינען געשטאנען אין א זייט און מיט א שמייכעל זיך צו אלץ צוגעקוקט. יונגע מיידעלעך, הארציגע אידישע קינדער, האבן זיך שטילערהייט, פארשעמטע, ארויפגעדראפעט אויף די אייזערנע דרענגער וואס אויפ׳ן וואקזאל ווי אויך אויף די אנ־געשטעלטע קאסטענס און מיט גרויס אינטערעס זיך צוגעקוקט צו דעם אלעם, צופאטשענדיג דערביי מיט די הענטעלעך. אויסגעקוקט האט עס ווי שמחת־תורה אמאל אין דער אלטער היים אין א בית־מדרש, וועו די שטעטעלדיגע מיידלעך פלעגען זיך ארויפדראפען אויף די בית־מדרש פענסטער און זיך צוקוקען צו די הקפות. אויך פון די וואגאן־פענסטער האבען די אפ־פארענדיגע – נאכ׳ן איינארדענען זייערע באגאזשען – אנגעהויבען צו פאטשען מיט די הענט צום טאקט פון טאנץ. אויך דער גרייז־גרויער ר׳ שלום האט זיך מיט־געפרעהט; ער האט גענומען טאנצען אין זיין ענגען וואגאן, געזונגען און צוגעפאטשט זיך צום טאקט.

אפילו זעהר פיל פוילישע אידען, היימלאזע, וואס זיינען מיט א צייט צוריק אריינגעקומען אין פאריז, האבען גענומען טאנצען און זינגען. געווען זיינען דאס מענשען, וואס האבען אין צייט פון קריג זיך געפונען אין די מיטעלאזיאטישע שטעט (טאשקענט, סאמאר־קאנד, בוכארא, קאקאנד, א. אז. וו.) פון רוסלאנד און זיך שטארק אינגעלעבט מיט די לובאוויטשער, וועלכע האבען זיך געפונען אויף די דאזיגע ערטער. איצט זיינען די פוילישע אידען געקומען זעגענען זיך מיט זייערע ארציגע לובאוויטשער פריינט, מיט וועלכע עס בינדט זיי אזוי פיל ליידען און פריידען פון די לעצטע מלחמה־יאהרען.

דער זייגער ווייזט האלב נאך אכט. עס הערט זיך א קלונג און עס דערנעהענטערט זיך די מינוט, וועו דער צוג דארף אפגעהן. עס הערען זיך פרייד־אויס־רופען און געזעגענונגס־ווערטער:

„פארט געזונט, ר׳ שלום, און זייט מצליח!״

א יונג מיידעל שטעקט ארויס דעם קאפ פון א וואגאן־פענסטער און שרייט אויס צו א חבר׳טע:

„בלייב געזונט, שרה׳לע, מיר וועלען זיך אין קורצען זעהן אין ישראל. פישפיסמא!״ (שרייב א בריוו).

פון אלע זייטען האבען זיך געהערט אויסרופען:

„פארט געזונט, זייט געזונט [און] גליקליך, זייט מצליח, מיר [וועלען זיך] אין קורצען זעהן . . .

מפתחות

מפתח ענינים

א

אהלי קדש:
ה (בליובאוויטש). קז (ברוסטוב). קיג (של הרי״א מהומיל). ריד (ברוסטוב). רס (בליובאוויטש). שמב (ברוסטוב).
אידיש:
לא.
אינקוויזיציה:
כה. כז. נא. עו. קסה. קסז.
האלקים דתו ותורתו ועמו אחד:
צד.
אספת מוסקבה תרע״ז:
צד.
אתרוגים:
לז.

ב

ב׳ ניסן:
רנה.
בית הקברות:
עה. קיג. קטז.
בר־מצוה:
כז. מג.

ג

גזירת לימוד הנערים:
טו (למע׳ מגיל יח. כתות של ז׳ תל׳). טז. כ־מה. מז. סד. עה. [illegible]ה. קד. קיג. קיח. קס. רנו.
גלות:
צג־ד.
גניבת הגבול:
18. י. רו. רצב. שפו־ח.

ה

הלאמה:
17.
הפרדת הדת מהמדינה:
א. כז־ח. עה־ו.
התוועדות:
קנח (בי״ב תמוז). רלו (האחרונה בליובאוויטש). רנד־ה (בפולטבה).

ו

הועידה הלנינגרדית:
18. עח־פז.
הועידה הקאראסטענית:
17. פז־צה. צו (תמונת המשתתפים).

ח

חוק חנוך חובה:
מג־ה.
עיי״ע גזירת לימוד הנערים.
חנוכה:
לג (תעמולה נגד הח.).
חסידות:
ד (שיעורי ח.). קה. קנז.
חרם:
קסו־ז (הדואר והחשמל נגד בתי כנסת).

ט

טהרת המשפחה:
צד. קצב.
עיי״ע מקוואות.
טורגסין, חנויות:
18. קכד. קלג. קלז־ח. קמ. קמא. קמו. קמט־נא. רג. רצט. ש. שעח.

י

י״ב תמוז:
קד. קנח. ריא.
יחידות:
עד. פו. ק. רלג. רנ. רנא. רנז. רס. שמא־ב.
י״ט כסלו:
רז. רנד.
ימים (טעג, אכילת התל׳ ימים אצל בעלי בתים):
רלט־מ. רעז. שלו.
יציאת רוסיא:
18. קה־ז (של כ״ק אדמו״ר מהוריי״צ). קלב. קמ. קצז. רב. רד־ה. רי. רעג. רפב. רחצ. שא. שיא. שלד. שלז־תיז.

מפתח ענינים

כ

כולל חב״ד:
עיי״ע קופת רבנו מאיר בעל הנס.
כן בקודש חזיתיך:
רצא (הלואי בארצות החופש ילמדו כמו ברוסיא).
כריתת ברית:
17. נה.
כשרות:
נב (לתלמידי ביה״ס). סג. קסז.
עיי״ע שו״ב.
כתבי עת; עתונים:
כ (בסמולנסק). ל (המהפכה והכנסיה). לג (קאמוניסטישע פאן). נח (עמעס). קיא (הוצאת עתון ברוסיא). קסד (השמצות). קסו (עמעס). ער (עמעס). רעא (מארגען זשורנאל).

ל

לטינית:
כו.
לישענצעס (משוללי זכויות):
לג. מב. קלו. קמח. קסה. קצד. ר־רב. רה. שנה.
לשון הקודש; עברית:
כו־ח. לא. מא. רה.

מ

מאמרים:
אדמו״ר מוהרש״ב: ד (הדפסתם). רלג (החודש הזה תרע״ח).
אדמו״ר מוהריי״צ: קד (מן המיצר — שכתב במאסר). רסא (חורף תרפ״ד). ער.
המאסר והגאולה של כ״ק אדמו״ר מהוריי״צ:
15. 18. פו. צב. צז. קג־ז. רלט. שמב.
מאסרים וגלויות:
17 (של תלמידי תו״ת וההנהלות). 18. י (הרא״ל סלאוין). יג (הר״מ פרלוב). כד (בקונוטופ). פט. צא (הרב״צ ש״ט). צז־ט. קסו. קצג־ט (של הרבנים). רב. רה (הרבנים במינסק). רז־יח (מ. המוניים של אנשי חב״ד). רסח (בנעויל). ער־רעא. רעט־פ (בוויטבסק). רפא־ב (בלנינגרד). רפח (בזוויהל). רצ (בהומיל וחרסון). רצב. רצו־ח (בגרוזיה). ש־שא (בקיוב). שב (במאלאחאווקא). שח־י (בקורסק). שיז (בברדיטשוב). שכב. שכג (הרא״ד מרוזוב). שכז. של (בקריוואיראג). שלא (בקלינצי). שלב (ביעגאורעווסק). שלג (הרש״מ קלמנסון). שמה. שסה (הריי״ז מאסקאליק). שסז (הר״מ אקסלרוד). שסט־ע. שעה (הרא״א והרי״ה צייטלין). שפג (הר״ש וויגון). שפה (הרא״ד מרוזוב). שפר־ח (בנסיונות גניבת הגבול). שפט. שצז (בלבוב). תב־ג (מרת הדסה גרליק).
המהפכה הרוסית:
כה. קיג.
מחתרת:
17־18 (הישיבות ואנ״ש במ.). רטז־יח. שכז.
מטבע חוץ:
קמט.
מילה:
עה־ו. קטז. קסז. רב. רה.
מכתבים:
אדמו״ר מוהר״ש: קכ (מזכרת).
אדמו״ר מוהרש״ב: ד (הדפסתן).
מלאכת יד ביתית:
עיי״ע קוסטאר.
מלחמה:
מ. **העולם הראשונה:** קמד. רכז. רכט. שלט.
מ. **העולם השניה:** 17. ריט־כא. שלב. שסא־ב. שסד. שפה. שפט־צ.
מ. **האזרחים ברוסיא:** א־ב.
מסים:
קצג־ו (על הרבנים). רא.
מצות:
18 (משלוח מ. לרוסיא). טו. עא. קיח־כד. קלג. קמד־ה. קנב. קסו. קסז (החרמת מכונות האפיה). רכה־ו. רלג־ד. רלו. רנו. רצה. שעח.
מקוואות:
16. ב. ט. יד. טו־ז. יט. לד. לו. נ. נב. נו־ס (במושבות). סג. סח (בגרוזיה). פב. קח. קיא. קיד. קטז. קכז. קנד־ה. קנט־ס. קסב־ד. קסז־צב. קצח (במוסקבה). רד. רסו. ער. רעא.
המשבר הכלכלי בארה״ב:
קכט. קמא. קנ.
משלוח חבילות:
18. קכב־ג. קמו. קמח. רכה־ו.
משפטים:
17 (על הישיבה ברוסטוב. משפטי ראוה). א (מ. ראוה נגד החדרים והישיבות). קסה (על הישיבה בראמען). רמז (על הישיבה ברוסטוב).
משפיעים:
17. ד־ו. שמא־ב.

נ

נעם (המדיניות הכלכלית החדשה):
18. יד. עא. קל־לב.

ס

ספר תורה:
מו (העברתן למוזיאון). מח־נ. קנט־ס. קסד־ה. שפב.
ספרים*:
15 (שבהם מסופר על תולדות חב״ד ברוסיא הסוביטית). י (קיצור שו״ע בל׳ גרוזיה). קיא (הדפסת ס׳). קנט (החרמת ס. שבביהכ״נ). קסז (החרמת ס.).

---

*) לא נסמנו ספרים שמצויין אליהם, רק ס׳ שמדובר אודותם.

ע

עברית:
עיי"ע לשון הקודש.
עשאלון:
רכא. שצב־ז.
עתונים:
עיי"ע כתבי עת.

פ

פורים:
רנד.
פליטים:
רכה (פ. פולין ברוסיא). שצט־תיז (אנ"ש שעזבו את רוסיא). ראה מפתח מוסדות ערך ועד פליטי אשכנז. לשכה לעזרת הפליטים. מחנות פליטים.
פסח:
ג (קטניות). מז (מאמרים בעתונים נגד החג). קסה־ו (תעמולה נגד הפ.).
עיי"ע מצות.
פספורטים
גזירת (איסור ישיבה בעיירות הגדולות בלי פ.):
רחצ. שב. שכט.
רשיון יציאה מרוסיא:
שמט־סא. שסז. שע־עב. שעד.
פרנסה:
ב. עג־ד. קיז. קל־לב.
עיי"ע קוסטאר.
פרעות:
א. ב. טו. קיד. קע. קעב. קצח. רלג.

צ

צבא (פטור מהצ.):
שב. שו. שכב.
צוואת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע:
ד. רמד. רמט.
ציצית:
לט. רמד (שלא יבלטו). שטז.
צנזורה:
16־17.

ק

קוסטאר (מלאכת יד ביתית):
18. ס. עא. עב (תמונה). עג. קח. קי. קיד. קיז. שע.
קופת רבנו:
ד־ו.
קופת רבנו מאיר בעל הנס (כולל חב"ד):
ד. ה.

ר

רבנים:
18 (מאסר הר. במינסק). ב. קיד. קיח. קכג. קכט. קנט. קצג־רא (הרדיפות נגדם). רב־ד (תמיכתם). שמו. שנ. שנג. שנה. שנח. שסא. שסז.
רעב:
17־18. ב. ג. קלב־מ. קמב. קמה. קצד. ר. רא. רכב־ו. רמד־ז. רנ. רצה. שלו.

ש

שבת ויו"ט:
ב. יד. מז. עו. פט. צד־ה. קיז. קל. קלב. קמט. קסב. קסד. קסז (שבוע של ה' ימים). שדמ.
עיי"ע פסח.
שחיטה:
נו־סא (במושבות). סג. קיד. קטז. קמח. קנט־ס (איסור ש.). קסז. רד־ה. רפו. תיד.
שליחות:
ד־ו (משפיעים). ז־יג (לגרוזיה). נו (למושבות). סב־ד (הרב"צ שמטוב). סה (הרב"א גורודצקי). סו־ט (הר"ס יעקבסון). ע (הר"ש גורודצקי).
שמחת תורה:
רנא.
שַׁמָּש:
נה.
שפה מחתרתית:
16־17.

ת

תהלים:
קג. קו. שצח.
ראה מפתח מוסדות ערך חברת תהלים.
תורה, שיעורי:
ה. טו־יז. נא־ד. קיא. קנז־ח. שעא.
עיי"ע חסידות. מפתח מוסדות ערך תפארת בחורים.
תלמידות:
לח. מא. קיד.
תעניות:
קג. קו. קנט. קסז (ת"צ כללי). קע. שצז־ח.
תפילין:
פט. צז. צט. קד. ריט. רצד־ה.

מפתח מוסדות וארגונים

א

אגודת חסידי חב״ד בארה״ב:
טו. עב. שמח. שסא. שעא. תד. תח.

אגודת ישראל:
יד (נ.י.). מז. רה. רכה. שס.

אגודת הרבנים:
טו. יט (בארה״ב). קיט (בפולין ליטא ולטביה). קכ (בארה״ב). קכב. קכה־ז (בארה״ב). קכט (בארה״ב). רב. רה. רכה.

אגודת התמימים:
עג. שמב. שמז־ח.

אדמינאטדעל; אונא (משרד החוץ; משרד ההגירה מרוסיא):
שנא־ד. שנז.

אואיט־סאר־ליין (חברת נסיעות):
שסז.

אוניברסיטה:
נב־ג.

אונרר״א (משרד הסעד שע״י האו״מ):
תד.

אזעט:
נז־ח. פ.

אינטוריסט (משרד הנסיעות):
שנא. שנה. שנז. שעא. שפ.

איספולקום (ועד הפועל של המועצה העירונית):
כג־ד. כח־ט. סח. קסד.

אליאנס:
עיי״ע כל ישראל חברים.

ארטעל (אגודה שתופית):
עא.

ארא (חברת תמיכת אוכל):
טו.

ב

בולשביקים:
רלד. רפה. שנ.

בית הכנסת:
17. א. ב. טו־ז. יט־כ. לד. מו־נ. נב (צ״צ בלנינגרד). נד (קופעצעסקאי בלנינגרד). נו־ס (במושבות). סט (בקולאש). עו. פב (צ״צ בלנינגרד). קיא. קיג־ד. קטז. קנט־סו. קסח. קע. קעח (במושבות). קצו (במינסק). רה. רסג (תמונת ביהכ״נ בחרקוב). רסו. רעא. רפז. שיא (תמונת ביהכ״נ בזיטאמיר). שיד (תמונת ביהכ״נ בברדיטשוב). שכב (תמונת ביהכ״נ והישיבה בווארשא). שלט (חב״ד בארה״ב).

בית המדרש לרבנים ושו״בים נעוויל; בית יוסף:
18. י. עג. קיג. קסג. קפד. קפח. רסו־ח (נזכר גם סניף בוויטבסק). רעא. רצא.

בית המדרש לרבנים ושו״בים בפאקינג:
תז.

בית הספר למלאכה:
קיד.

בית רבקה:
תיג (בפריז).

בית שרה (ביה״ס לבנות):
תה (בפראג).

בני ברית:
רכה.

בריחה, ארגון:
שצ. תה.

ג

גוספוליט:
כח.

ג.פ.או.:
16. י. כא. נה. פד. צב. צז. קנט. קסא־ג. קצח־ט. רז. ריב. רלט. רנ. רסד. רסו. רעא. רפז. שו. שלט. שס. שעה. שפו.

ד

דזוינט:
טו. נו־ז. ס. עא־ג. קח. קי. קיז. קכט. קעט. רב. רכה־ו. רעג. שנח־ט. שעה. שעז. תא. תג. תט. תיב־ג. תטו־ז.

דעניקענצעס:
טו.

ה

האיאס:
רג.

הסתדרות הרבנים:
רכה.

ו

וו.צ.י.ק. (בית המחוקקים העליון):
כ. כא. כג־ו. ל. קח.

ועד ההצלה:
שצט. תא. תד.

ועד מגן ומחסה ליהודי רוסיא:
18. קח־טז.

ועד העזרה ליהודי רוסיא:
18 (בפריז ובפולין). קמג־ה. קנא (בפריז). רב (בפריז). שפח.

ועד פליטי אשכנז:
שס.

ועד הרבנים:
עיי״ע מרכז רבני רוחני.

מפתח מוסדות וארגונים

ועד הרבנים בנ.י.:
רכה.

ח

חברת מפיצי השכלה:
עט.
חברת תהלים:
יז. נא. קיא.
חדרים:
17. א. ב. ד־ז. ט (באטום). י (בעיירות גרוזיה). טז. יז. כ־מה. מז. נה. נו־ס (במושבות). סב־ג (בוואהלין). סה (בקיוב). סו (בגרוזיה). ע (בסמרקנד). פב. פח (חנויות). צד. קג. קח. קיא. קיד. קנד־ה. קנט־ס. קסג־ד. קסז. קצח־ט (במוסקבה). רכז (בליובאוויטש). רכט (בליובאוויטש אראל וקרמנטשוג). רנו. רפא (ביקטרינוסלב). שכה.
ראה מפתח ענינים ערך גזירת לימוד הנערים.
חסידים:
פא. קפט (ח. בראסלאוו). רז־ח (התנכלות הממשל לאנשי חב״ד). רפו (פולין וחב״ד).

ט

טאטרים:
כג.
טשעקא:
רמד. רמז־ח. רנו.

י

יאנג איזראעל:
רכה.
יבסקציה; המחלקה היהודית:
א. ב. טז. יז. כ. כג־ה. כח. לב־ד. לו. מא־ב. מו. נא. נה. נז־ח. סד. סו. סח. עה־ח. פ. פו. פח. צז. קט־י. קיב־ד. קסב. קסה־ח. קע. קצג. ר. רלט. רמז. רנו־ז. ער־ערב. רפו־ח. רצב־ג. שסה.
יק״א (יידישע קאלאניזיישן אסוסיאיישן):
קטו. רעג. שנ. שעה.
יט״א (יידישער טעלעגראפישער אגענטור):
ת.
יעקאפ (ועדה לעזרה יהודית):
נג.
ישיבות:
ה. ז־י. טו־יז. לז (בטולטשין). סה (בקיוב). עה. פח (מחסנים). קג. קיא. קיג־ד. קנד. קנט. קסג (בסוראז). קסז. רב. רס (נאווארדוק בהומיל ובשאר העיירות). רעט (בקיוב). רצב (ברוסיא — מלבד תו״ת: רשת: נובהרדוק בהומיל רוסטוב וחרקוב. של הר״י מהורודנא בקיוב. בסוואסטאפיל. בסעמיונאווסקא. באוסוועט. בקוסטיוקאוויץ).

כ

כל ישראל חברים (כי״ח); אליאנס:
קטו.

ל

לעטא (איחוד הקהלות היהודיות הדתיות בלנינגרד):
נג.
לשכה לעזרת הפליטים:
תה. תח־ט. תיב־ג.

מ

מאנאווצעס:
טו.
מזרחי:
רכה. שס.
מחנות פליטים:
18. תד־יג.
מרכז לעניני חינוך:
תה.
מרכז רבני רוחני; ועד הרבנים:
17. יז־כ. כג. לה. מא־ב. מו־ז. נב. נו־ז. סב. קט־י. קיג. קטו. קכה. קנה. קסט. רצב.
מרכז הרבנים בשיקגו:
קכט. רכה.

נ

נ.ק.ו.ד.:
צט. ריא. ריח. רצ. רצד־ו. שיז. שלז. שצב.
נרקמיוסט; נ.ק.יו. (הקומיסריון העממי למשפטים):
כא. כג. כה־ז. ל.

ס

סוכנות היהודית:
שנט.

ע

עזרת צדיקים בפילדלפיה:
טו.
עזרת תורה:
קלז.

פ

פינאטדעל:
שעד.
פראנץ ליין (חברת נסיעות):
שסז.

צ

ציונים:
ל. לג. סה. עח־פ. רכה. שלט. שנח. שס.

ציק (משרד ועד הפועל המרכזי של בריה״מ):
שנד.

ק

ק.ג.ב.:
שח־ט. של.
קווייקערס, אגודת:
רכה.
קולטאדעל (מחלקת התרבות):
קסא. רסד.
קומוניסטים, המפלגה:
17. א. ב. רכט. ער. רצב.
קומסומול (תנועת הנוער הקומוניסטית):
רצב.

ר

הרבנות הראשית בא״י:
קצד. רכה. שסא.

ת

תומכי תמימים:
כללי: 16־18. ד. ה. טו. עד. ק. ריא. רכו. רל־לא (מפת רשת הישיבות ברוסיא). רמד. רצא־ג. רצז־ח. שכה־ח. שלב. שלט. שמא. תח.
אודיסה: רצ. שכח.
אטוואצק: שפו.
אלכסנדריה: רמב.
אסטאשקאוו: רסב. רסד. רסז. רעח. רצא.
אראל: רכט. רלד.
באבינאוויטש: רכז.
באטום: שלג.
באקו: רעט. רצד־ה.
בערציאנסקי: שכג.
ברדיטשוב: שא. שיב־כא. שכג. שכח־ל. שלב. שעה.
גראפיסקאיא: שכג.
גרוזיה: יג. רצד.
דאקשיץ: רכז.
האדיטש: שיב. שטז. שכ. שכא.
האמיל: 17. רנח־ס. רצ.
הארדישץ: רכז.
וואראניז׳: רסב. שו־ז. שיג. שכב־ג.
וואר שא: שכה. שפו.
וויטבסק: סה. קנה. רלח. רמ. רסב. רסח. רעא. עדר. רעט־פ.
רפב. רצא־ב. רצד.
זוגאדיד: שלג.
זוויהל (נאווגאראד־וואלינסק): קנה. רפו־ט. רצא.
זיטאמיר: שה. שיא־טו. שכב. שכז־ט.
זלאבין: 17. רנח.
זעמבין: רכז.
חורול: רלב. רמג.
חרסון: רמא. רצ.
חרקוב: 17. סב. ק. קסא. רלב. רלד־ז. רמא. רנ. רסז. רנו. רסב־ח. רעח. רפג. רצא־ב. שכג. שלב.
טאראפיץ: שיז.
טיפליס: שלג.
טשערניגוב: שא. שכב.
טשקנט: 18. שלו־ח.
יעגארעווסק: שלב.
יקטרינוסלב: רסה. רעא. רעט. רפג־ה. דש. של.
כותאיס: רסג־ד. רצד־ז. רחצ. שח. שכב. שכט. שלא־ח. שסה.
ליובאוויטש: ח. רכז. רכט. רלב־ג. רלו־ז. רמג. רסא. רסח.
לנינגרד: רעא. רעט. רפא־ב.
מאלאחאווקא: רחצ. שא־ג. שה. שכב.
מעליוטאפיל: שלג. שלה.
נובוזיבקוב: דש. שכד.
ניויארק: תיא.
ניקולייוב: רסד. רעז־ח.
נעויל: 17. לח. קנד־ה. קסג. קסו. רכז. רלט. רנו־ז. רסב. רסד. רסו־עד. רעט. רפא. רפג. רצ־צב. רצז. רצט.
סאסנאווקאיא: שכג.
סאצחערי: רצה.
סוחום: שלג.
סוראם: שלג.
סטאראדוב: שלא.
סטאראוסא: רצז.
סינאקי: שלג.
סמרקנד: 18. רצא. שלב. שלד. שלו־ח.
פאטי: שלג.
פאקינג: תו־ז.
פולוצק: קי. רלח־ט. רמא. רס. רסב. רסד. רסז־ח. ער. עדר־רעו. רעט. רפג. רצ־צב.
פולטבה: 17. רלב. רלה־ז. רמח־נח. רס. רסב. שיב. שטז. שיח־ט.
פולין: שכה.
פריז: תי־יא (תמונה). תיג.
קאראלעוויץ: נ. דש. שטז. שכד.
קובליץ: רכז.
קויבעשאוו: שלא־ב.
קולאש: שלג.
קורסק: רצז. שה־י. שיז. שכג. שכה. שכח. שלב.
קיוב: רעא. רצא. רצד־שב. שה. שיא. שכב. שפו.
קלינצי: שכח. שלא.
קריוואיראג: שטז. שכב. שכח־ל.
קרמנטשוג: 17. ד. ק. קנד־ה. רכט. רלב־מד. רמו. רנו. רסב־ד. רסח. רעט. רצא־ב. שכג.
ראמען: ק. קסג. קסה. רלט. רסב. רסד. רעז. רצ־צב.
רוסטוב: 17. ד. רלה. רלח. רמד־ט. רנא. רנז. רסא־ב. רסח.
שצעדרין: רכז. רלו־ז. רסד. רסח. תז.
תורת אמת:
קיח. רכז. שמז־ח.
תפארת בחורים:
נא־ד. סב. ע. קח. קיא. קיד. קנז. ש.

מפתח אנשים
עם רשימה ביוגרפית*
מתלמידי תומכי תמימים ברוסיא

א

אבעל: כט.

אבצן, מאיר:
נולד במירגאראד פלך פולטבה — תרס״ט. למד בתו״ת בחרקוב ונעויל — משנת תרפ״ו עד שנת תרצ״ב. משנת תרפ״ט — משגיח על החדרים בקרמנטשוג. נאסר במוסקבה באלול תרצ״ה ונשלח לגלות. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״ד בארה״ב.
15. ריא־ב. רלט. רמ (תמונתו). רסח. שב.

אבראמאוו, חיים: מב־ג (ובנו טובי׳).

אברהם אבינו: צב.

אברהם לאדיער: רלג.

אברהם פייוויש (מבברויסק): שלז.

אברוצ׳סקי, ברוך (מטוריאנוב): צ.

אברמסון, מ.ל.: פו. קנז.

אברמסקי, יחזקאל: יט. קכג. קכו. קצו. רכה.

אדלער, צירוס: קטז. רה־ו.

אהרונוב, יהושע זעליג: רמא.

אהרן (שו״ב במושבה נאוואזלאטאפאליע): סא.

אהרן מבאברויסק: רמא.

אהרן מנחם מענדל מבאגוסלאוו: קעב.

אהרנובסקי מביחוב: מח־ט.

אהרנסון, שלמה אהרן: שנט־סא.

אהרנשטם, ישראל: רטו.

אווערבוך, מרדכי זאב וואלף:
נולד בפיאטקא ע״י ברדיטשוב — תרפ״ד. למד בתו״ת בקריוואיראג, ברדיטשוב, רודניא, כותאיס, פאקינג ופריז — משנת תרצ״ז עד שנת תשי״א. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ד בארה״ב.
שיז. שכט. שלג.

אולידורט, דוד משה: נג. עה.

אולשנסקי, בנימין (מלויעב): רנה.

אוצ׳יסקער, יעקב: רלד.

אוקינוב, דוד: רלח. רסה. רסח. רעז. רפג. דש.

אורינסון, יצחק (עו״ד): לא. לה. מז.

אזימאוו, חיים הלל:
(ראקשיק תרע״ג — פריז תשמ״ג). למד בתו״ת בנעויל, פולוצק, קרמנטשוג, חרקוב, וויטבסק, לנינגרד וראמען — משנת תרפ״ה עד שנת תרצ״א. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ח בפריז.
רמ. עדר. רעז. רפ. רפב. רחצ. שלז.

איוואנאוו: צט.

אויסטרייך, הרב: קעא.

איטקין, יואל: מח. ס. קצה.

איטקין, מאיר:
נולד בנעויל — תרע״א. למד בתו״ת בפולוצק, נעויל, יקטרינוסלב, וויטבסק ומאלאכאווקא — משנת תרפ״ז עד שנת תרצ״ו. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בארה״ב.
רסח. רעג־ד. רפ. רפג. רצז. שב. שכט.

איטקין, שלמה: רנ. רנב. רנד.

איידלקופ, יונה: שצג.

איידלשטיין, אליעזר (אוורוטש): צ.

אייזנשטט, שניאור: קח.

אייזנשטאט: קמג.

אינדעלמאן, משה: קמה.

אלטהויז, אלי׳ חיים:
נב. סג. עח (תמונתו). צח. קד. קכ. רצא. שפה.

אלטהויז, פנחס בראי״ח: רטו.

אלטהויז, שמואל בצלאל:
(ניקולויב עתי״ר — מלבורן תשמ״ה). למד בתו״ת בנעויל משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ו. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט באוסטרליה.
תח. תיג.

אלטר, אברהם מרדכי (האדמו״ר מגור): פ. רה.

אלטשול (הרב בצאווס): קפב.

אלטשולר, צבי הירש:
קמט. קצא (אגרתו). קצב (חתימתו).

אלטשולר, שניאור זלמן: ט.

אלטשולר, (יבסקי מנעויל): רעא.

אליאשווילי: רסד.

אליגלאשווילי, שבתי: רסד.

אליהו, הגר״א מווילנא: פט.

אליעזרוב, שלמה יהודה ליב (שיל״א): ע. רלח.

אלפרט, שניאור זלמן (מקורניץ):
רז. ריב. רלט. רסד. רסח. רעא. רעג. רעח־ט. רצא.

---

*) פרטי השנים והמקומות הם ע״פ: א) שאלונים לניירות הגירה מרוסיא — תרפ״ט. ב) רשימות הפליטים מרוסיא — תש״ו־ט. ג) כרטיסי ספר החסידים — תשכ״ג. ד) פרטים הנזכרים בספר הזה. ה) ס׳ ליובאוויטש וחייליה ועוד. ו) בירורים בע״פ, מהאנשים שברשימה או צאצאיהם.

לפעמים יש סתירות קלות, במספר השנים והמקומות, בין רשימה לחברתה. בחרתי מבינם את הנראה סביר יותר. על כן אין לקבל את הפרטים שברשימה הזאת כמסקנה סופית ובדוקה.

אסינאוו, מאריס: קכז.
אסתרמן, שמואל גרונם (משפיע בישיבה בליובאוויטש): רלב. רלו.
אפנשלאק, יעקב: קמה.
אפרים בן שרה רבקה: נג.
אפרים (מקאסטאנסטין־ישן): רפח.
אקסלרוד, אברהם אליהו:
(קאבילניק ? — בולטימור תשי״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש. בשנת תרפ״ד היגר מרוסיא לארה״ב.
16. קג־ד. קנ. ריז. רסח. רפה (אגרתו בחתימתו). שמא (תמונתו). שנ. שע. שעא. שעג. שפח.
אקסלרוד, אהרן שלמה: שמא.
אקסלרוד, משה:
(דוקשיץ תרנ״ג — ת״א תש״כ). למד בתו״ת בהאראדישץ וליובאוויטש. רב בעליאוו, זלובין, סוראז ורמת גן. בשנת תרצ״ו עלה מרוסיא לאה״ק. מנהל ישיבת תו״ת בזלאבין ואחי תמימים בת״א.
לח. קלג. קסג. קעא. קעה. קפ. קפד. קפט. קצז־ח. רנח. שמג. שנב. שנה. שסה־עא. שסו (תמונתו). שסח (אגרתו).
אקסלרוד (מהאלאווצין): ריז.
ארלינסקי, יעקב: סא.
ארנוביץ, חיים: צא.
ארש, יהושע (מדווינסק, מלמד בליובאוויטש):
רלב (תמונתו). רלד. רמג.
אשכנזי, מאיר: שכה.
אשעראוו, אברהם אלי׳: נא. קעד.

ב

באבראוו, דובער: קלב.
באומבערג, י.: קמה.
באלאחאוויץ: קע.
באנק, יהודה אידל (מגרמאנאוויטש): רלג. רלו.
באס, חיים: קפא.
באס, ניסן: שנט.
באסיוקעוויץ, ישראל: קעב.
באצייקוב, צבי: רסח.
בארא (הסינטור): קצו. רה. שס.
בארשנסקי, רפאל מרדכי: רס.
בואס: רלד.
בוטמן, שניאור זלמן:
(סטארא סאקעלינקי ע״י נעויל תרס״ג — כפ״ח תשמ״ג). נאסר במוסקבה בקיץ תרצ״ה ונשלח לגלות. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ל באה״ק.
רז. ריא (תמונתו). ריב. שצה.
בוטראשווילי, יהודה (מקולאש): שמה.
בוימגרטן, דובער: תח. תי (תמונתו).
בונימוביטש, מנחם (מלוגינא): צ.
בונין (בן־נון), אלכסנדר זיסקינד:
(קלימאוויץ תרע״א — אה״ק תשמ״א). למד בתו״ת בנעויל, פולוצק, חרקוב, יקטרינוסלב ומוסקבה — משנת תרפ״ד עד שנת תר״ץ. בשנת תרצ״ג עלה לאה״ק.
עדר. רפג. שב.
בונפלד (הרב במז׳יבוז): קנה.
בורנשטיין, דוד (האדמו״ר מסאכאטשוב): קמג.
ביאלע, שמואל: רנט.
ביטלער, חיים (מבראנאווקא): צ.
ביידמן, ברוך (מזסלוב): צ.
ביין (יו״ר הדזאינט בווארשא): תג.
ביכאווסקי, חיים: קפ.
ביכמן, משה: צ.
בילאוו: כט.
ביליקאץ, יעקב: קה.
בירגער, שמואל (מאוורוטש): צ.
בירביס, פנחס (מאוורוטש): צ.
בלייכמן, מרדכי (מקאנאטופ): צ.
בלינדר: לא.
בליניצקי, אהרן יוסף:
נולד בדיסנא — תרס״ה. למד בתו״ת בקרמנטשוג, חרקוב ועוד — משנת תר״פ עד שנת תרפ״ט. בשנת תש״ז יצא מרוסיא ומאז בצרפת.
רכד. רסג. שלז.
בליניצקי, יצחק: רלט.
בליניצקי, ישראל נח:
(קורען פלך קאנאטאפ תרמ״ד — פריז תשמ״ג). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״א עד שנת תרס״ג. ניהל את החדרים בקרמנטשוג. בשנת תש״ז יצא מרוסיא ומאז בצרפת.
קעד. קפג. קפה. רכד. רלט (תמונתו). רמ. רנו. רסג. שלז. תי־יא (תמונתו).
בליניצקי, מנחם מענדל: רמ. רסג.
בלינר, שמעון: שמב.
בלעחמען, פנחס (הרב בטולטשין): לז. קעו. קצ.
בנימין מזוויהל: רפח.
בנימינסון, ירחמיאל: קעו. תח. תיב.
בנדזאמין (מנהל האיאס בריגא): רג.
בנציון (מהאמליא): שכט.
בעזפאלאוו, דובער ניסן: קמה.
בעזפאלאוו, יעקב מרדכי: רסב.
בעזפאלאוו, שמואל: ו. נה. רנד.
בערעגאווסקי, בנציון (מראדאמיסל): צ. קסה.
בראוומאן, דוד:
(חרסון תרע״א — כפ״ח תשי״ט). למד בתו״ת בראסטוב ועוד משנת תרפ״ד. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. ניהל את הדפסת ספרי קה״ת במינכן בשנים תש״ח־י. משנת תשי״א בכפר חב״ד.
רסא. שצג.
ברוד, חיים בנימין: מה.
ברוד, יחזקאל:
נולד במעזיבוז — תרפ״ג. למד בתו״ת בסטרדוב, קריוואיראג, יקטרינוסלב, קלינצי, ברדיטשוב, כותאיס, קולאש, טיפליס, סינאקי, סמרקנד, פאקינג — משנת תרצ״ז עד שנת תש״ח. בלמדו בברדיטשוב נאסר. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״א בנ.י.
מה. שיז. שכט. שלא. שלג.
ברוידא, מרדכי: קמה.

ברוך (בראסלעווער): שיב.
ברוכאוויטש, ברוך יעקב: קצב (חתימתו).
ברוכסאן, הרב: קעב.
ברונטשיין, מיכאל:
נולד בטשרקס — תרע״ה. למד בתו״ת בקרמנטשוג, פולוצק, נעויל, יקטרינוסלב ורוסטוב — משנת תרפ״ה עד שנת תר״ץ. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשכ״ז בארה״ב.
רמ. רסא. עדר. רפג.
ברונטשיין, שניאור זלמן:
נולד בטשרקס — תרע״א. למד בתו״ת בקרמנטשוג, וויטבסק, חרקוב ונעויל — משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ט. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפר חב״ד.
רמ. רפ.
ברוק, חיים שאול:
(סנובסק תרנ״ד — ראשל״צ תשכ״ה). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״ט עד שנת תרע״ו. ניהל מחלקת תו״ת בזויהל (נובגרד וואלינסק) (תרפ״ח-ט) וברדיטשוב (תרצ״ה-ו). בשנת תרצ״ו עלה מרוסיא לאה״ק. משנת תרח״צ ואילך ר״מ ומשפיע באחי תמימים בת״א וראשל״צ.
15. לח. מג. קל. קלח. קנה. קפט. רפו (תמונתו). רפז-ט. רצא. שיג. שטו-ז. שיז (אגרתו בחתימתו). שכ. שכז. שעו.
ברוק, מנחם מענדל: רפו.
ברז, יחיאל מיכל (מגראניצק): צא.
ברייגין, אברהם: רעט.
ברינער, נתן: תא.
ברעסקער, מענדל (מאושאמיר): צא.

ג

גאלאוועץ, הרב ממוהילוב: לח. קעח.
גאלובציק, צבי (מטשערנאביל): קסג. קפג.
גארדמאן, משה (מאוורוטש): צא.
גוגנהיים, סאלי: קטו.
גוטליב, ה.: קמה.
גוטליב, נפתלי צבי: 15.
גוטרמן, אהרן מנחם מענדל (האדמו״ר מראדזימין): פ.
גוטשעכטער, חיים יהושע: קמה.
גולדברג, יוסף (מטירספול):
(טירספול תרד״ע — פריז תשמ״ה). למד בתו״ת בקרמנטשוג, וויטבסק, כותאיס, נובוזיבקוב וקראלעוויץ — משנת תרפ״ז עד שנת תרצ״ו. משנת תרצ״ו עד שנת ת״ש ר״מ ומשגיח בתו״ת בכמה מחלקות. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ז ר״מ בתו״ת בפריז.
רלט. רעט. רצד-ה. רחצ. דש. שיב-ג. שכ. שכד. שכח-ט. שלא (תמונתו). שלג. תח. תי (תמונתו).
גולדין, בוריס: כד, כח-ט.
גולדין, יצחק אהרן:
(רוגוטשוב תר״ס — נ.י. תש״ל). למד בתו״ת בליובאוויטש, שצעדרין, קרמנטשוג ורוסטוב — משנת תרד״ע עד שנת תרפ״ב. בחורף תרפ״א שימש כסגן מנהל תו״ת ברוסטוב. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. בשנים תש״ז-ח ניהל את העזרה לפליטי אנ״ש מרוסיא בפולין. לערך משנת תשי״ד מנהל ביה״ס בית רבקה בנ.י.
צח. ריא-ב. רמד (תמונתו). שצז. תב-ג. תז. תי (תמונתו).
גולדמן, ג. (מזולינסק): צ.
גולדנברג, ז. (רופא ברוסטוב): נה. רמז-ח.
גולדריי, יעקב: קמה.
גולדשטיין, יוסף: ת.
גולדשמיד, יעקב דובער: רצז. ש. שה-ו.
גולדשמיד, נחום:
(יקטרינוסלב תרס״ה — ת״א תשל״ו). למד בתו״ת ברוסטוב, חרקוב, נעויל וויטבסק — משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ט. בשנה האחרונה — בתור משגיח על דא״ח. בשנת תרצ״ה עלה מרוסיא לאה״ק.
רסא. רעט.
גופין, ישעיהו:
(מריופאל תרע״ח — כפר חב״ד תשמ״א). למד בתו״ת בזיטאמיר, ברדיטשוב, קורולביץ, וורוניז׳, קורסק וכותאיס — משנת תרצ״ה עד שנת ת״ש. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפ״ח. משנת תשי״ד מנהל ביה״ס למלאכה כפ״ח.
שז. שיב. שטז. שכב-ד. שלג.
גוראריי, יחיאל צבי הירש:
(קרמנטשוג ? — ווארשא תש״ג). למד בתו״ת בליובאוויטש. בביתו התקיימה ישיבת תו״ת בקרמנטשוג.
קמה. רלג-ד. רלז (תמונתו).
גוראריי, יעקב (יאני): קסה. רעז.
גוראריי, ישראל: קמו.
גוראריי, מנחם מענדל: קח. רלב.
גוראריי, משה:
(קרמנטשוג תרנ״ט — ת״א תשל״ד). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרע״א עד שנת תרע״ה. לערך בשנת תר״צ יצא מרוסיא. משנת תרצ״ב באה״ק.
17. יט. פו. קיא. קמח. קנב. רכא. שעז.
גוראריי, נתן (ברמ״מ): קכ.
גוראריי, נתן (ברש״ז): פו. רלב. רלז.
גוראריי, פאליק: רלז.
גוראריי, שמואל: רלז. רמו.
גוראריי, שמריהו (חדב״נ):
(קרמנטשוג תרנ״ח — נ.י. תשמ״ט). בשנת תרפ״א נשא את בת כ״ק אדמו״ר מהוריי״צ נ״ע. בשנת תרפ״ח יצא מרוסיא יחד עם כ״ק חותנו נ״ע. עמד לימין כ״ק חותנו נ״ע וכ״ק גיסו אדמו״ר שליט״א בניהול רשת הישיבות תומכי תמימים.
יט. לא. נג. פד. קח. קיב. קיג (תמונתו). קיד-טז. קיח-כג. קכה-ז. קמג. קמה-ח. רכה-ו. רמד. רמו. רמח. רנ. שמז-ח. שנ. שנח-סא. שסז. שעג-ד. תג. תה. תח-ט.
גוראריי, שמריהו (בר״נ): קכ. קנב. רמד.
גורביץ, אליעזר: רכד. רחצ. שנט.
גורביץ, יצחק (המתמיד):
(ברעזנעוואטע לערך תרי״נ — ריגא תש״ב). למד בתו״ת

בליובאוויטש. בשנת תרצ״ג יצא מרוסיא לריגא, ומאז שד״ר לארה״ב ולארצות אירופה. ניספה בשואה.
קלד. רמא (בניו). רעז. שסה (תמונתו). שפב. שפח. שצב (בנו).

גורביץ, ישכר דובער:
נולד בזלאבין — תרע״ז. למד בתו״ת משנת תרפ״ח עד שנת תרח״צ. בשנת תש״ט יצא מרוסיא. משנת תשי״ג מנהל את בית רבקה בצרפת.
רחצ. שב. דש. שכד.

גורביץ, נחום זלמן:
נולד בזלאבין — תרע״א. למד בתו״ת משנת תרפ״ה עד שנת תרצ״א. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט באוסטרליה.
רחצ. שצד.

גורביץ, צמח:
נולד בחרסון — תרס״ז. למד בתו״ת בקרמנטשוג, חרקוב ועוד. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״י בארה״ב.
רטו. רכא. רכד. רסד. רצ. שנט.

גורביץ, שמואל: רכד. שסה. תד.

גורביץ, שניאור זלמן: שצב. תג. תד.

גורביץ (יו״ר הקהלה בלנינגרד): עח־פד.

גורביץ: כט.
ראה גם הורביץ.

גורדון, שמואל: קמט.

גורודענסקי, שאול: שנ.

גורודצקי, בנימין אליהו:
15. סב. סה. צט. קנה. קסג. קע. קעב־ו. קפ־פג. קפו. רכא. רכד.
רנו. רסא. רסו. רצט. שה־ו. שנט. שצ. שצג. שצט. ת (תמונתו).
תה־ז. תח. תט־י (תמונתו). תיב־טו.

גורודצקי, מרדכי ליב (הרב בפאריטש):
קפ. קפב. קפד.

גורודצקי, שמחה:
ז. ח. נו. סב. ע (תמונתו). צט. קנד. קסג. רט. רמא. רצא. שנט.

גורודצקי (מזיטאמיר): צ.

גורקאוו, יעקב יוסף:
נולד באמלין — תרס״ז. למד בתו״ת בקרמנטשוג, חרקוב ונעויל — משנת תרע״ט עד שנת תרפ״ו. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשמ״ב בארה״ב.
רסג. רצ.

גורקאוו, ישראל: רלט (תמונתו).

גורקאוו, מאיר:
(אמלין תרמ״ה — לונדון תשל״ה) למד בתו״ת בזעמבין, משנת תרס״א עד שנת תרס״ה. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״א בלונדון.
15. ב. קמז. קמט. רטו. שלז. שעז (תמונתו). שעח. שעט (אגרתו). שפ־פא.

גורקי, מקסים: קסב.

גידוליאנוף, פ. וו.: לב.

גיזונטרמן, אשר: קצד.

גיטליץ, אלטר שניאור זלמן: מט. קל.

גיטרמן, יצחק: קמה.

גיטרמן (נכד האדמו״ר מסווארן): קצ.

גייסינסקי, דוד: שיד.

גייסינסקי, ישראל דובער: שא. שיד.

גייסינסקי, משה אהרן:
נולד בטאשאן ע״י פערעיאסלאוו — תרע״ז. למד בתו״ת בקיוב, זיטאמיר, ברדיטשוב, פולטבה, קריוואיראג, וואראניז — משנת תרצ״ד עד שנת תרצ״ז. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״י בנ.י.
רצט. ש. שיא־ב. שיד. שטז. שיח. שכב. שכז. שכט.

גינזבורג, א.: קמג.

גינזבורג, שאול: לב.

גינזבורג (שו״ב בהארקי): קעה.

גירזעל (הרב באסטער): קצו.

גלאס, י.י.: רמז.

גלוסקין, ליב הלל (הרב בזנאמענקא): קצד.

גלוסקין, מנחם מענדל (הרב דמינסק ולנינגרד):
יח־ט. לח. צד. קיא. קכו. קעט. קצו.

גלוסקין, נפתלי:
(סענדוב ע״י טשערניגאוו תרס״ח — אה״ק ?). למד בקרמנטשוג ובביהמ״ד לרבנים בנעויל, משנת תרע״ט עד שנת תרפ״ז. בשנת תש״ו־ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט באה״ק.
רמ.

גליקסבערג, ש.י.: מט.

גלפרין, הענדיל (מפלעשצעניץ): רנד. רסב.

גלפרין, ליב: מח.

גנזבורג, אברהם זעליג:
רצ. רצז. ש. שיא־ג. שטז. שכ.

גנזבורג, בנימין שלמה: רנ. שנז.

גנזבורג, יוסף: שכ (אגרתו). שכא.

גנזבורג, יעקב:
נולד בהאדיטש — תרד״ע. למד בתו״ת בראמען, קרמנטשוג, קיוב, זיטאמיר, טשערניגאוו וברדיטשוב — משנת תרפ״ו עד שנת תרצ״ב. בשנת תש״ו־ז יצא מרוסיא. לערך משנת תש״י באיטליה.
רלט. ש. שא.

גנזבורג, יצחק (ברמ״ד): שפט.

גנזבורג, יצחק: שח־ט. שכא. שלג.

גנזבורג, משה דובער:
(יקטרינוסלב תרי״נ — ת״א תש״כ). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת עת״ר עד שנת תרע״ג. עלה מרוסיא לאה״ק בשנת תרח״ץ.
שפח (תמונתו).

גנזבורג, שלום דובער: שכא.

גנעסין, צבי הירש: רמב.

געגדלפעלד, מ. (מקיוב): צא.

געגציין (הרב בקאבעליאק): קפג.

געריצולין, מרדכי: רלג.

גרודזנסקי, חיים עוזר (מווילנא):
צד. קיב. קיח־ט. קיח־קכג. קמג־ה. קסז. רה.

גרוסמן, לוי (מקיוב): פח. צ־צב.

גרוסמן, שמואל: קמט. רכא.

גריבוב, מנחם מענדל: רלח־מ.

גרין, דוד: סה. רעט. שפו.

גרינפרעס, דובער (הרב בפולטבה): צא. רלג. רנד. רעו. שיט.

גרינפרעס, יחזקאל: מא. קעד. קעז. רעז.
גרליק, אברהם שמואל:
(ברעזנא תרס״ז — כפ״ח תשמ״ח). למד בתו״ת בפולטבה, קרמנטשוג, חרקוב ועוד — משנת תרפ״ג עד שנת תרפ״ז. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפ״ח.
רנה. רסד.
גרליק, אלעזר: קנה. ריא־ב.
גרליק, הדסה (פרמן): תב־ג. תה.
גרליק, חיים מאיר: שלז. תב.
גרליק, מנחם מענדל: ריא־ב. שצד־ה.
גרליק, צבי הירש: רנה.
גרליק, שניאור זלמן:
(רוגוטשוב תר״מ — כפ״ח תשל״ד). למד בתו״ת משנת תרנ״ז עד שנת תרס״ב. רב בבערעזנא, סנאווסק וטשקנט. משנת תש״ט רב בכפ״ח.
קנז.
גרני (מראמען): רעז.
גרפינקל, דובער (קאורין, מקורניץ):
(קורניץ תרס״ד — פולין תש״ג). למד בתו״ת בליובאוויטש, בשנת תרע״ו־ז. משגיח בתו״ת בחרקוב ווארשא ואטוואצק. נספה בשואה.
רסא. רסז. רפג. רצז.
גרפינקל, נח: יד.
גרשוני (רומנוב), אהרן אליהו:
נולד בבברויסק — תרע״א. למד בתו״ת משנת תרפ״ה עד שנת תרצ״א. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ט באה״ק.
15. 17. א. שצ.
גרשוני, אלתר בן־ציון:
נולד בליובוניץ׳ פלך מינסק — עת״ר. למד בתו״ת בקרמנטשוג בשנת תרפ״ה. לערך בשנת תר״צ עלה מרוסיא לאה״ק.
רמ.

ד

דבוסקין, אליעזר (מציצרסק):
(ציצרסק תרמ״ב — חרסון תש״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש. רב בקאמאי. ניהל תו״ת בחרסון בשנים תרע״ח־פ.
רמא.
דארווין: מג.
דאברא: קמג.
דברוסקין, קלונימוס קלמן: שיח.
דברוסקין, שמואל: רנ. רנד. שיח (אגרתו). שיט.
דובין, מרדכי:
18. קה. קז־ט. קצו. שדמ. שמט. שנה. שנז. שצב. תא.
דובינסקי, משה: ריד. רסא.
דובער, אדמו״ר האמצעי: שצה.
דובראווסקי, יהושע:
נולד בקאראלעוויץ — תרפ״ח. למד בתו״ת בסמרקנד, פאקינג ופאריז — משנת תש״ב עד שנת תש״י. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בארה״ב.
שלו (תמונתו). שלז.
דובראווסקי, מנחם מענדל:
(תרל״ה — פיטסבורג תשי״ח). ר״מ בתו״ת בליובאוויטש. רב בסטרעשין, זלובין, ברוזנא וקורולביץ. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בארה״ב.
נ. קלב. ריז (תמונתו). ריח (אגרתו בחתימתו). שטז. שכד. שלז.
דובראווסקי, משה חיים: שצד־ה.
דוד מבאגוסלאוו: קעב.
דווארקין, זלמן שמעון:
(רוגוטשוב תר״ס — נ.י. תשמ״ה) למד בתו״ת בליובאוויטש, חרקוב, קרמנטשוג, אלכסנדריה, רוסטוב ופולטבה — משנת תער״ב עד שנת תרפ״ה. רב בוורונוק וסטרדוב בשנים תרפ״ז־תרצ״ז. ר״מ בתו״ת בסמרקנד, פאקינג ופריז, בשנים תש״ד־י. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בארה״ב. משנת תש״כ רב דקהלת ליובאוויטש בנ.י.
קעה. ריז (תמונתו). ריח. רלד. רמב. רנ. רנד. רסב. שלז. תי־יא (תמונתו).
דווארקין, מיכאל: שנח.
דוכין, יהושע: קצה.
דוכמן, ברוך: רס.
דוכמן, מרדכי יואל: שכט. שלד.
דוליצקי, שמואל אבא: שעז.
דון יחיה, יהודה ליב (הרב בטשערניגוב): שא.
דושינסקי, הרב: רכה.
דזייקאבסאן, ישראל:
(זוראוויץ תרנ״ו — נ.י. תשל״ה). למד בתו״ת בליובאוויטש ושצדרין — משנת תרס״ח עד שנת תרע״ח. ניהל את תו״ת בהומיל בשנת תרפ״ב. בשנת תרפ״ו היגר מרוסיא לארה״ב. ממייסדי אגודת התמימים. מנהל אגו״ח בשנים תרצ״ה־ת״ש. מייסד אחי ואחות תמימים בארה״ב. מייסד ומנהל ארגון בית רבקה בנ.י. משפיע בתו״ת בנ.י.
16. ג. עג־ד. צז. צט. ק. קג. קה־ו. קיח. קכה. קכט־ל. קלב־ג. קלו. קמב. קמו־נב. קסז. קפו. קפח. קצד. קצח. ריד. ריז. רכא. רלב. רלו. רמ. רנ. רנח־ט. רסו־ז. רעו. רפב. רפד־ה. רצא. שטז. שכה. שלז. שמא־ב. שסא־פח. שצב. שצט. ת (תמונתו). תב. תד־ז.
דייטש, יקותיאל: רלט (תמונתו).
דייטש, מנחם מענדל: רכד (תמונתו). שכג.
דיסקין, יהושע זעליג: לד. קנד. רפט. רצה.
דיקשטיין (ציר הקונגרס): רה־ו.
דישעווסקי (דישענקו), דוד: כד. כח.
דמיחובסק, פישל: רנה.
דנברג, ישעי׳: שצג (אשתו).
דניקין: קע. קצח.
דנציגר, יצחק מנחם מענדל (האדמו״ר מאכלסנדר): קמג.
דערבארעמדיקער, שמחה: קעו.
דקל, אפרים: שצ.
דרייזין, אברהם (ממאיאר):
נולד במאיאר — תרס״א. למד בתו״ת בליובאוויטש,

קרמנטשוג, רוסטוב, פולטבה, ועוד. ר״מ בתו״ת בפולוצק ובוויטבסק בשנים תרפ״ו־צ״א. מנהל רשת הישיבות תו״ת ברוסיא בשנים תרצ״א־ה. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. ר״מ בתו״ת בלוד בשנים תש״י־ט״ז. משנת תשט״ז בארה״ב.

רז. ריא־ב. רטז. רלח. רנה. רנז. רעא. רעג. עדר (תמונתו). רעט. רפ. רצא. רצד. שז. שכה. שכז.

דרעליך, יהושע: קמה.

ה

האליבראדסקי (הרב באומן): מח. קפט.

האפטמן, יוסף: קמה.

הארנשטיין, אברהם:

צא. קעג. קעה־ו. קפ. קפב־ג. קפו.

הארנשטיין, שיינא (בת אדמו״ר מוהריי״צ): נה. קז.

הבלין, דוד: רצ.

הבלין, חנוך הענדל:

שנ. שסט־ע. שעג. שעז. שפ־פב. שפה.

הבלין, שלמה זלמן (מנהל ומשפיע בישיבת תורת אמת):

טו. לד. קיח. רכז. שסט. שפ.

הוכמן, שלום (הרב במאלין): פט־צ. קעז.

הורביץ, חיים אליעזר: רמו.

הורביץ, יהודה ליב: קמו. קמח.

הורביץ, יצחק: לט.

הורביץ — ראה גם גורביץ.

הילביץ, מנחם מענדל:

קעו. קצד. קצה (אגרתו בחתימתו). קצז. רפה.

הילדסהיימער, מאיר: קה. קח־ט. קיב. קכ. קכא.

הילמן, אליעזר: קעא.

הילמן, שמואל יצחק: קיח.

הימלשטיין, יחזקאל:

(שצדרין, לערך תרמ״ה — ריגא תש״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש. משגיח ור״מ בתו״ת בליובאוויטש, קרמנטשוג, פולוצק, האמיל וחרסון. בשנת תרצ״ג היגר מרוסיא לריגא. נספה בשואה.

רלח. רסג. עדר. רעז. רצ. רצא.

הירש, עמיל: קכא.

הכטר, שלמה: כד, כח.

הלברשטם, בנציון (האדמו״ר מבאבוב): קמג.

הלפרין, יחיאל: רלז.

הלפרין, שמואל מנחם מענדל: קנז. ריד.

הלפרין, הרב: קפ.

העבער, שמואל:

רלט. רמא. רסה. רסח. רעז. רפג. שכח.

הענקין, יוסף אליהו: קלז־ח. תא.

הרץ, יוסף צבי (הרב הראשי לאנגליה):

קיב. קטז. קיח. רכה.

הרצוג, יצחק אייזיק (הרב הראשי לא״י): רכה.

ו

וואלאדערסקי, משה: ח (ואחיו ר״צ). קח.

וואלאוויק, חיים: רעט.

וואלאסאוו, יהושע אלי׳: רנו.

וואלאסאוו, נחום:

נולד בקרמנטשוג — תרד״ע. למד בתו״ת בנעויל, ראמען, פולוצק, הומיל, חרסון, קיוב וזיטאמיר — משנת תרפ״ו עד שנת ת״ש. בשנים תרצ״ז־ת״ש עזר בהנהלת המוסד. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בנ.י.

רעז. רצ. רצז. רצט. ש. שיא־ב. שטז. שיט. שכז (תמונתו). שכח. שלג. שלז.

וואלאצקי, אלי׳: רנ.

וואלאצקי (שו״ב בחאלמי): קעו.

וואלוטיקי מסלאבאדא: קעג.

וואלף, אליקים פייוויש: קח.

וואלף, לוסיאון: 16. לא. מא. קיג. קטז.

וואלפמאן (הרב בסאסניצע): קפ.

וואלשאנאק, אביגדור: קח.

וואסילקאוו, וו.: כט. ל (וואסילסקי).

וואראבורג, מ.מ.: קטז.

וואראשאווסקי, ארי׳ שלום: נה. קעב.

וויגון, שמאי:

קלד. קלו (אגרתו בחתימתו). קנב. ריד־טו. רנד. רסב. רסד. רעח. שנב. שסה. שפב־ג.

וויגרייזר, ז. (מקראסטען): פט. צא. שס.

וויטנברג, ר.: קכ.

וויטנברג, שמעון יצחק: קח. קי.

וויינשטוק, ישראל יקותיאל: ס־סא.

וויים, אברהם: קמה.

וויים, סטיפן: קכז.

וויסבלאט, מרדכי (מזיטאמיר): צ.

וויכנין, נחמן דובער: רא.

ווילנסקי, שאול (מקרופקי): רמג.

ווילנקין, יוסף: רצז. שב. שה־ו.

ווילנקין, שלום: רצז. שה־ו. שכב־ג. שכח.

ווילנקין, שניאור זלמן: שה.

ווילק, צבי ארי׳: ח.

ווילשנסקי, בצלאל:

(מושבה נהר טוב ע״י חרסון תרנ״ח — מלבורן תש״מ). למד בתו״ת בליובאוויטש ובחרסון — משנת תער״ב עד שנת תר״פ. בשנת תרפ״ה למד בביהמ״ד לרבנים בנעויל. בשנים תרצ״ו־ח משפיע בתו״ת בוואראניז׳. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט באוסטרליה.

ז. ט. י. יא (שאלון שמילא). רמא. רסו. שכב (תמונתו). שלא. תח.

ווילשנסקי, חיים דובער:

נולד בניעפרופטרובסק — תרפ״ח. למד בתו״ת משנת תש״א עד שנת תש״ט. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט באוסטרליה.

שצד.

ווילשנסקי, רפאל:

נולד בשנת תרפ״ה. למד בתו״ת בוואראניז׳ש, בקורסק, בברדיטשוב — משנת תרצ״ז עד שנת תש״ז. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשל״ב בארה״ב.

שז־ח. שיז. שכג.

ווינאוואר (עו"ד במוסקבה. נציג הצלב האדום):
שנא. שנג־ד. שנז.
וויניקאוו, אהרן: קעח.
ווינרסקי, משה: סה. רכב. רצב.
ווישצקי, משה: רסח.
וועגנגראוואר, בנציון: שלד.
וועקסלער, ירחמיאל: שסא.
ווערניק, פרץ: קמח.

ז

זובין, צבי הירש: רטו.
זובער, יעקב ישראל:
(שצדרין תרנ"ו — בוסטון תשי"ג). למד בתו"ת בליובאוויטש. רב בסטרשין, סאטשחערי (תרפ"ג־ח), שטוקהולם (תרצ"ב־תש"ז) ובוסטון (תש"ח־י"ג).
ז. ח. י. רי. שמב. שמג (אגרתו וחותמתו). שדמ. שמז. שמט. שסג (תמונתו). שסד־ה.
זוין, שלמה יוסף:
(קזימירוב תר"נ — ירושלים תשל"ח). למד בישיבת מיר ובקיבוץ האדמו"ר מבברויסק. רב בנובוזיבקוב. בשנים תרפ"ד־תרצ"ד מזכיר המרכז הרבני הרוחני ברוסיא. בשנת תרצ"ד עלה מרוסיא לאה"ק. בשנים תרצ"ה־ו רב בת"א. מאז ואילך רב בירושלים. עורך האנציקלופדיה התלמודית ומחבר ספרים רבים.
17. יט־כא. לה. לט. מו־ז. נב־ג. נו־ז. סב. פו־צב. קה. קיא. קכד־ו. קמא־ב. קסט. קפו. קפט. רד. רסו. דש. שנג־ד. שנה (תמונתו). שנו (אגרתו). שנז. שנט־סא.
זוננפלד, יוסף חיים (רבה של ירושלים):
קיב. קטז. קיט.
זיידמאן, הרב: קעב.
זילבערמאן, יעקב: רלח.
זילבערשטיין, יעקב: קמה.
זילבערשטרום, א.מ.: ת (תמונתו).
זיסלין, שאול דובער:
קסח (תמונתו חותמתו וחתימתו). שמב. שנ. שע.
זיסערמאן (מקוטעלנא): צ.
זליגסון, שניאור זלמן: רלה.
זלמנוב, זאב וואלף:
נולד בבאגראדסק — תרע"ו. למד בתו"ת בקרמנטשוג, וויטבסק וכותאיס — משנת תרפ"ז עד שנת תרצ"ב. בשנת תרצ"ו עלה מרוסיא לאה"ק.
רלט. רעט. רחצ.
זלמנוב, יוסף משה: מ.
זלמנוב שמואל (ברש"פ): שצב. תג. תיב־ד.
זלמנוב, שמואל:
(לאזאוויטש תרמ"ח — ת"א תשט"ז). למד בתו"ת בהאראדישץ וליובאוויטש, משנת תרס"ד עד שנת תער"ב. בשנת תרצ"ו עלה מרוסיא לאה"ק.
שנג (אגרתו). שנד.
זלמנוב, שרגא פייוויש: קה. קמה.
זלמנוב (שו"ב בקורסק): קפד.
זמסקי, אברהם יהושע העשל:
פו־ז. צא־ב. קמא. קפה.
זעלדין: קכז.
זעלעוויאנסקי, משה: תא.
זק, מנחם מענדל (הרב בריגא): קח־ט.
זרחי, אברהם מאיר:
(וויטבסק תרע"ה — נ.י. תשל"ה). למד בתו"ת בוויטבסק, כותאיס, מאלאחאווקא ועוד — משנת תרפ"ז עד שנת תרצ"ו. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תשי"א בנ.י.
רעט. רחצ. שב. שיט (תמונתו).

ח

חאווקין, פרופ' וולאדימיר:
16. כב. לא. מא. נג. עה. צ. קיב־ג. קיז. קפו. רסד.
חאזקעלעוויץ, הרב במילאחאלאפאל: מח. קפט.
חאנאוויטש, חיים: תד.
חאסין, משה (מזיטאמיר): צ.
חאריטאנאוו, מרדכי צבי: רפד.
חאריטאנאוו, משה: נה. קנז. קעו.
חאריטאנאוו, שמשון:
נולד בניקוליוב — עטר"ת. למד בתו"ת משנת תרצ"ג עד שנת תרצ"ט. בשנת תש"ז יצא מרוסיא. משנת תשט"ז בנ.י.
רצז. שב. שיב־ג. שכד.
חזן, אהרן: לד. רפו.
חזנוב, עוזיאל:
נולד בביחוב חדש — תרס"ב. למד בתו"ת בקרמנטשוג, ברוסטוב ופולטבה — משנת עזר"ת עד שנת תרפ"ד. בשנת תש"ז יצא מרוסיא. משנת תשי"ג בנ.י.
רנז. רסב.
חטריק, יהודה:
נולד בקראסנאלוקי — תרנ"ט. למד בתו"ת בליובאוויטש, חרקוב, קרמנטשוג, רוסטוב ופולטבה — משנת תרע"ג עד שנת תרפ"ד. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משפיע בתו"ת במונטריאל (תשי"י־תשל"ה). משנת תשמ"ג בארה"ב.
15. רכא. רכט. רלד. רלו. רמ. רמו. רנד. רנו. שנט. תב.
חיים (שו"ב במעליטאפל): סא.
חייקין, מאיר חיים: יג. תב.
חייקין, עזריאל: שלג.
חן, גרשון:
(רוגוטשוב תרמ"ח — ירושלים תשל"ח). למד בתו"ת בהאראדישץ וליובאוויטש — משנת תרס"ב עד שנת תער"ב. בשנים האחרונות בתור משגיח. לאח"ז התקבל לרב באלכסנדריה. בשנת תרע"ט יסד שם מחלקה מתו"ת. לערך בשנת תרצ"ה עלה מרוסיא לאה"ק והיה רב בחיפה.
פז. צא־ב. קעא. רמב (תמונתו).
חן, דובער: שלז.
חן, דוד ליב: רעט.
חן, מאיר שמחה: קפח. רסו־ז. שעז.

חן מנחם מענדל, (הרב בנעזין): טו. צד.
חן, עלקא: שעה. תז.
חן, פרץ: תי־יא (תמונתו).
חן, שרגא פייוויש: רעג. רצז.
חנין, חיים חייקל:
נולד בביעשינקאוויץ — תרס״ו. למד בתו״ת בליובאוויטש ובוויטבסק — משנת תרע״ו עד שנת תרפ״ג. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשכ״ג בנ.י.
רפ. שצג. תיג.
חנן (מוויעטקע): רסח.
חנניא (מסמרקנד): קסג.
חסדן, זלמן: שמב.
חסקינד, דובער: קנב.
חפץ, דובער: עדר.
חפץ, מרדכי: קה־ו. קכ. קנב.
חשמוני (מרוסטוב): רמז.

ט

טאראשאנסקי, משה (הרב בקרמנטשוג): צא, קצ.
טווערסקי, אהרן (ממאלין): פט־צ.
טווערסקי, זוסמן: רצז.
טומרקין, אהרן: רכא. שנט. שסט.
טומרקין, מאיר: רכא. שנט.
טייטל: רנו.
טייטלבוים, אהרן: רה.
טייטלבוים, אסתר: תו.
טייטלבוים, מיכאל:
נולד בוועליקי לוקי — תער״ב. למד בתו״ת משנת תרפ״ז עד שנת תרצ״ט. בשנים תרצ״ז־ט ניהל כמה מחלקות תו״ת. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ב בנ.י. משנת תשט״ז ואילך — מיסד ומנהל ישיבת אהלי תורה בנ.י.
רכ. רצז. שב. שה־ז. שיב־ג. שיז. שכב־ג. שכט. שלב־ג. שלו־ז. שפה. שצב. תו.
טימופיוב (חוקר בג.פ.או.): קצח־ט.
טלישבסקי, מרדכי דובער:
נולד בקלימאוויץ — תרס״ה. למד בתו״ת בחרסון, חרקוב, פולטבה ורוסטוב — משנת תרע״ט עד שנת תרפ״ה. בשנת תרצ״ג יצא מרוסיא. משנת תש״ז בארה״ב.
קז. רמא. רנה. רסב.
טעמבאק, אייזיק (הרב בזיטאמיר): צא.
טרבניק, נחום:
(לויבישא תרס״ד — כפ״ח תשד״מ). למד בישיבת ח״ח וישיבת אמטשיסלוב. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט ר״מ בתו״ת בת״א, לוד וכפ״ח. משנת תשל״ה רב בכפ״ח.
נד. רטו. תי־יא (תמונתו).
טרוצקי, ליב: קיג. רלו.
טרוקנהיים, יעקב: קמה.
טריבנק (הרב בקאפוטקעוויטש): קפג.
טריגובאוו, מרדכי: שכ.
טשאדרין (מנאוואפרילוקי): קלח.
טשעראוסקי, משה: רסד.
טשערניאק י.: שמה.
טשערפין, יעקב (מזיטאמיר): צ.

י

יאטשמעניק, משה: רצז. רצט־שא. שיט.
יאטשמעניק, נחמיה: שא.
יאכונטוב, י.י.: ל.
יאלעס, אפרים אליעזר: רכה.
יארמושנקו: כח.
יהושע (מהוראדנא): רצב.
יודאוויטש, דובער: קכ.
יודאסין, אלכסנדר סענדר:
(רוגוטשוב תרנ״ז — ת״א תשמ״ג). למד בתו״ת בליובאוויטש, טשערניגאוו, חרסון וחרקוב — משנת תרס״ט עד שנת תרע״ח. רב בקריואיראג (תרע״ט־תר״צ). בשנת תר״צ נשלח לגלות לכמה שנים. בשנת תרצ״ה עלה מרוסיא לאה״ק. משנת תרצ״ו רב בת״א.
קס. קסד. קעט. קצג (תמונתו). רלה. רמא.
יודפת, אריה: א. לג.
יודקאווסקי, חיים ליב: קמה.
יוחאי (מסמרקנד): רעו. רחצ.
יוחנן, ר״י בן זכאי: צב.
יונג, אליהו: קכז.
יוסטמן, משה: קמה.
יוסף ברוך: רס.
יז׳וב: ריח.
ינובסקי, מנחם מענדל: שדמ. שמה.
ינטובסקי, שמעון: רסג. שיא. שיד. שכג.
יעקב יוסף מבאגוסלאוו: קעב.
יעקבסון, מאיר: יז.
יעקבסון (יעקבאשווילי), סימון:
(כותאיס תרי״ס — טורונטו תשי״ג). למד בתו״ת ברוסטוב, נעויל, חרקוב וקרמנטשוג — משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ח. בשנת תרפ״ז שליח לגרוזיה. יצא מרוסיא בשנת תש״ו. משנת תשי״ב בטורונטו.
סו (תמונתו). סז (אגרתו). רסד. שצב.
יפה, מ.: רלז.
יפה: רמז.
יצחק (מפלעשצעניץ): רנה.
יצחק (מראמען): רעט.
יצחק אייזיק מהומיל: קיג.
ירוסלבסקי, אהרן: רפח.
ישעי׳ מקראסנאלוק: נד. קנז. רטו.
ישעי׳ משצעדרין: רצ.
ישעיוב (ראש הנ.ק.וו.ד. בלבוב): שצו.
ישראל, הבעש״ט: פט.
ישראל (מאודיסה): שכט.
ישראל דובער (הרב במעלעין): קצד.
ישראלי (איזראעליט), ישראל: רצ. שב.

כבש, חיים:
(וויעטקע תרמ״ט – סמרקנד תש״ג). משנת תרפ״ו רב ביוחאוויץ.
קעא. קעז.

כ

כהן, אלעזר: קמה.
כהן, בערנארנד (מראשי הדזוינט):
נו. ס. קה. קט. קיא.
כהן, ברוך שלום: נג. קה. קצח. רכט.
כהן (כגן), גבריאל:
(נעוויל תרמ״ט – כפ״ח תשל״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״ה עד שנת תרס״ט. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפ״ח.
קמט. שצז.
כהן (כגן), דוד מרדכי חיים:
(בערעזנא פלך טשערניגאוו תרד״ע – כפ״ח תשמ״ה). למד בתו״ת בוויטבסק, נעויל וסנאווסק – משנת תרפ״ח עד שנת תרצ״א. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפ״ח.
רפ.
כהן, וויליאם וו.: קכז.
כהן, יהודה ליב מארשא: ו. רנא. רנד.
כהן, יואל: רטו. רחצ.
כהן, יונה מפולטבה:
(פולטבה תרנ״ח – לנינגרד תש״ט). למד בתו״ת בליובאוויטש, שצדרין, קרמנטשוג ורוסטוב. משנת תרצ״ו מנהל רשת הישיבות תו״ת ברוסיא. בחורף תש״ח נאסר ונפטר במאסר.
שז. שיז. שכב. שכז (תמונתו). שכח־ט. שלג. שלו־ח. שצד. שצו.
הכהן, ישראל מאיר (בעל ה״חפץ חיים״):
צד. קיח־כב. קסז.
כהן, צבי הירש: רחצ. שב.
כהן, מיכאל ארי׳ יהודה ליב:
(מוסקבה תרס״ה – כפ״ח תשל״א). למד בתו״ת בליובאוויטש, קרמנטשוג, חורול, פולטבה, רוסטוב וחרקוב – משנת תרע״ה עד שנת תרפ״ח. בשנת תרצ״ו עלה מרוסיא לאה״ק.
יז. נה. רכא. רכט. רמג. רנד. רנו. רסא. רסג־ד. רסז. עדר. שסא.
כהן, רפאל:
(גרמנוביץ לערך תר״נ – ריגא תש״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש. רב באוסוויעט, שצדרין, נעויל וריגא. נספה בשואה.
לז. קה. קנב. קסב. קפ. רעט. שב. שנח. שע. שפה.
כהן, רפאל נחמן:
(רודניא תרנ״ז – כפ״ח תשמ״ח). למד בתו״ת בליובאוויטש, משנת תרס״ח עד שנת עזר״ת. בשנת תר״ץ נאסר ונשלח לגלות. בשנת תרצ״ה עלה מרוסיא לאה״ק.
15. פו. קה. קנה. קנז. קצח (תמונתו). קצט. רט. שדמ. שנא.
כהנא, ז.: קמה.
כהנה, שלמה דוד: קמה.
כהנוב, אלי׳ שמואל:
(פאהאר תרנ״ז – נ.י. תש״מ). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״ג עד שנת תרס״ט. רב באחלצק פלך טיפליס בין השנים תרע״ח־תרפ״ח לערך. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״י בארה״ב.
ז. י. יג. שפח.
כהנוב, שלום חיים אשר:
נולד בגרוזיה – תרפ״ג. למד בתו״ת בכותאיס וברוקלין – משנת תרצ״ט עד שנת תש״ט. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ז בנ.י.
שלג־ד. תא־ב.
כהנסון, ישראל: רעט.
כץ (כגן), נ.: כט.
כץ, צבי הירש: תיא (תמונתו).
כצמן, דוד: שצג.
כצמן, הלל:
נולד בשנת תרצ״ג. למד בתו״ת בסמרקנד, פאקינג, פריז וברוקלין – משנת תש״ג עד שנת תשי״ח. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ב בנ.י.
שלו.
כצמן, יהושע זעליג:
נולד בפולטבה – תר״צ. למד בתו״ת בסמרקנד, פאקינג, פריז וברוקלין – משנת תש״ג עד שנת תשט״ז. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ב בנ.י.
שלו.
כצמן, משה: רנה. שכח.

ל

לאבאק, דוד: ריד־טו.
לאבאק, יוסף: רמא.
לאבאק, רפאל: מט. קמה. קפה.
לאוואוט, מנשה: שמה.
לאפאטאווסקי, מרדכי אלעזר:
רפו. ש. שיא־ב. שיג (אגרתו בחתימתו). שטז. שכז־ח.
לבקובסקי, נחום:
(קרייקאוו ע״י קרמנטשוג תרס״ח – פריז תשמ״ב). למד בתו״ת בקרמנטשוג משנת תרפ״ב עד שנת תרפ״ט. היה משגיח בתו״ת בוויטבסק ויעקטרינוסלב בשנת תר״צ. בשנת תש״ז יצא מרוסיא ומאז משגיח בתו״ת בפריז.
רמ. רעט. רפג (תמונתו). תי (תמונתו).
לבקובסקי (שו״ב בקאריקאווקא): קפד.
לבקיבקר, יעקב: שלד.
לברטוב, שלום:
נולד במוסקבה – תרפ״ז. למד בתו״ת בכותאיס, סוחום, סינאקי, סמרקנד ופריז – משנת ת״ש עד שנת תש״ט. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בנ.י.
שלג. שלו.
לובנער, ישראל (ממעלען): צ.
לובקין, גילה: כט־ל.
לוי, ישראל (הרב הכולל לצרפת): קטו. קמג.
לויטין, בנימין: שב.
לויטין, חיים: רמא.

לויטין, פנחס:
(האדיטש תרס״ג — נ.י. תשל״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש, חרסון וקרמנטשוג — משנת תרע״ז עד שנת תרפ״ג. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״ב בנ.י.
רמ. רמא.

לויטין, שלום: רחצ. שיב.

לויטין, שמואל:
(פאהאר תרמ״ד — נ.י. תשל״ד). למד בתו״ת בליובאוויטש. רב ברקשיק (תרס״ו־עה) וקירסאנוב (תרע״ה־ו). שליח רבוה״ק לגרוזיא (תרע״ו־פה). מנהל ביהמ״ד לרבנים בנעויל (תרפ״ה־ט). בתרפ״ט נאסר ונשלח לגלות. בשנת תרצ״ז יצא מרוסיא והתקבל שוב להרב ברקשיק. מתרצ״ט שד״ר בארה״ב. מת״ש משפיע בתו״ת בנ.י.
ז (תמונתו). ח־י. יט. מז. סו. עג. קיא. קסב־ג. קסו. רז. ריב. רסג־ד. רסו. רסח. ער. רעו. רצד. רחצ. שנב (אגרתו). שנד. שצ.

לויטין, שניאור זלמן:
(האדיטש תרס״ו — נ.י. תשל״ז). למד בתו״ת בקרמנטשוג, חורול, פולטבה, נעויל, אשטאשקוב, חרקוב ובוויטבסק, בין השנים תרע״ח — תרפ״ט. מאז עד שנת תשי״ט היה משגיח במחלקות שונות של תו״ת. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ט בנ.י.
רמ. רמג. רנה. רעח־פ. רצה (תמונתו). רצו־ז. שצג. תי־יא (תמונתו).

לוין, אבא (מראמען):
נולד בסמארגאן — תרע״א. למד בתו״ת בקרמנטשוג, נעויל, וויטבסק והומיל — משנת תרפ״ו עד שנת תרצ״ג. בשנת תרצ״ג נאסר בכותאיס, ובשנת תרצ״ה נאסר במוסקבה ונשלח לגלות. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפ״ח.
ריא־ב. רמ. רסח. רפ. רצ. רצה. רצז־ח.

לוין, אברהם: שח.

לוין, אהרן (הרב ברישא וציר הסיים): קמד־ה. רה.

לוין, איטא דבורה: שכט. תו.

לוין, אלטער (הרב בסעבעז): קפא.

הרב יוסף יצחק לוין מסעבעז

לוין, אלעזר (מנהל היבסקציה בקונוטופ): כג־ד. כח.

לוין, אפרים שמואל: לג.

לוין, גרשון דובער: רנו.

לוין, דובער: שלב.

לוין, חיים ליפמן: רצז. שב.

לוין, יהודה: שח.

לוין, יהודה ארי׳: קנז.

לוין, יהודה ליב: רכ. רכב. רכג (תמונתו).

לוין, יצחק (שו״ב ערשטעמאיסק): קעט.

לוין, יצחק מאיר (יו״ר אגו״י): קמד־ה. רה.

לוין, ישראל (מנעויל): רטו. רנט. שלב. שלז. תטו.

לוין, ישראל יהודה:
נולד בזיוויטוב — תער״ב. למד בתו״ת בוויטבסק, כותאיס, קיוב, טשערניגאוו, מאלאכאווקא, ווארשא ווארניז׳ — משנת תרפ״ח עד שנת תרח״צ. ניהל מחלקת תו״ת בקריוואיראג (תרצ״ז־ח). בשנת תש״ו יצא מרוסיא. ר״מ בתו״ת בפאקינג (תש״ז־ח). משנת תש״ט בכפ״ח.
לג־ד. סה. קמט. רז. רכ. רעט־פ. רצה. רחצ־שב. שז. שכב. שכח.

לוין, לאה בילא: קל. קלא (אגרתה). שכב.

לוין, מרדכי (בר״י מנעויל): שכב.

לוין, מרדכי: שז. שיג.

לוין, משה: שח.

לוין, נחמן: לו. קעג.

לוין, שמואל ליב:
(פאריטש תר״ן — מוסקבה לערך תשט״ו). למד בתו״ת בליובאוויטש. ר״מ ומשגיח בתו״ת בהארדישץ, פולטבה וקרמנטשוג, רב במוסקבה.
רז. רנ (תמונתו). רנא. רנג (חתימתו). רנד.

לוין, שניאור זלמן:
נולד בנעויל — תרפ״ד. למד בתו״ת בקורסק, קריוואיראג מעליטאפל — משנת תרצ״ו עד שנת תרח״ץ. בשנת תש״ה יצא מרוסיא. משנת תש״ז באה״ק.
שז. שלה.

לוינסון (הרב בסלאוויאן): קפא.

לוקשין, ישראל יעקב: רטו.

לוקשין, מנחם מענדל יהודה ליב:
ס. עא. קה. קיא. קכו. רה.

לוקשין, מרדכי דובער: רנה־ו. רסא.

לוקשין, נחמן: רסא.

לוריא, אריז״ל: רמח.

לוריא, י.א.: רנג (חתימתו). רנד.

לזרוב, גרשון אליעזר: קסו. רפא.

לזרוב, שמעון:
(פרילוק תרמ״ה — לנינגרד תר״צ). למד בתו״ת בליובאוויטש. רב באווראוויטש, רציצא ולנינגרד. נאסר שם בשנת תרפ״ט ועקבותיו לא נודעו.
פב (תמונתו). פו. פח־ט. קסו. קצו. רפא־ב. שע.

ליאחאוו, שניאור זלמן יהושע:
נולד בפולוצק — תער״ב. למד בתו״ת בנעויל, פולוצק, וויטבסק, יקטרינוסלב וסנאווסק — משנת תרפ״ו עד שנת תרצ״ג.
עדר. רפ. רפג.

ליברוב, הלל: ו (תמונתו).
ליברוב, סעדיה:
(קאליוצי תר״ס — בלגיה תשמ״ה). למד בתו״ת בליובאוויטש, קרמנטשוג, חסרון ועוד, משנת תרע״א עד שנת תרפ״ד. בשנת תש״ז יצא מרוסיא.
צח. קד. קז. רמב. רצא.

ליברזון: פט־צ. קעד.
ליברמן, דוד: קס.
ליברמן, חיים:
מב־ג. פז־ח. צא (ח״ל). ק. קב (אגרתו). קמג. קסג. רד־ה. שכה. שנב־ג. שנח. שעג. שפד. תיג.
ליברמן, צבי הירש: שלז.
ליטרינוב, שר החוץ הרוסי: 17. רה־ו. שפח.
ליטוואקאוו (יו״ר היבסקציה): סו. סח־ט.
לייבוב, ישראל:
נולד בניקופול — תרע״א. למד בתו״ת משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ו. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפ״ח.
תי (תמונתו).

לייט, זלמן: רסח.
ליין, משה: רטו.
לייקין, שלום: רמב.
ליכטנברג, עקיבא: קמה.
ליס, אלי׳ משה: רמ.
ליס, חיים מאיר: רכב. רלד (אמו). רמב. רמו.
ליס, פישל: קעד.
ליפמן, בנימין: מט. נד. קנז. רצט. שפו.
ליפמן, יצחק: רצז.
ליפמן (מבערשאד): קפט.
ליפסקר, ארי׳ זאב:
(פולטובה תרס״ה — לוד תשל״ה). למד בתו״ת בפולטבה ובחרקוב — משנת תר״פ עד שנת תרפ״ה. בשנים תרפ״ו־ט — משגיח במחלקות תו״ת בראמען, נעויל ובוויטבסק. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ט באה״ק.
רעט־פ.

ליפסקר, מיכאל:
(פולטבה תרס״ז — נ״י. תשמ״ה). למד בתו״ת בקרמנטשוג, אסטאשקוב ונעויל — משנת תרפ״א עד שנת תרפ״ט. משך זמן ניהל את המחלקות שבקיוב וכותאיס. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״א עד שנת תשכ״ט מנהל מוסדות חב״ד במקנס. משנת תשכ״ט בנ״י.
רצד. רצה (תמונתו). שנט.

ליפסקר, משפחת: יג. רצה.
ליפשיץ, אייזיק: סה.
ליפשיץ, אלחנן: לו.
ליפשיץ, ח. (הרב בנעזשין): קפ.
ליפשיץ, יצחק: כט־לא.
ליפשיץ, ישראל ליב:
(? תרנ״ג — אה״ק תש״ח). למד בתו״ת בליובאוויטש. עלה מרוסיא לאה״ק בשנת תרצ״ז.
מג. קלה. ר. שעב (אגרתו בחתימתו). שעג (תמונתו).

לנדא, יעקב:
(קורניץ תרנ״ג — בני־ברק תשמ״ו). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״ח עד שנת תרע״ו. בשנים תרע״ו־ט שד״ר אדמו״ר לייסד מקוואות במקומות הפליטים ורב החצר. בשנת תרפ״ח יצא מרוסיא. משנת תרצ״ז ראב״ד בני ברק.
מז. נג (תמונתו). קח.
לנדא (רב הכולל בדרום אפריקא): קכב.
לנדא (מקבעליאק): קלח.
לנדוי, מרדכי: תא.
לנין: קל.
לעוויט, ה.: קמה.
לעווינהארץ, אברהם שמואל: רנה.
לעווינהארץ, נחמן יוסף: רנה.
לעווינטאהל, דוב ארי׳ (הרב בפילדלפיה): קכז.
לעווינטוב, זלמן (מליובאוויטש): רנה.
לעווינטובסקי, שלמה נטע: מח.
לעוויצקי, יעקב (הרב באלעווסק): פז. פט־צ. קעא.
לענדר, מרדכי (מאוורוטש): צא.
לערנער, משה: קמה.
לעשינסקי, ע.: קמה.
לרמן, חיים דובער:
(סענא תרס״ג — ת״א תש״מ). למד בתו״ת בליובאוויטש בקרמנטשוג, רוסטוב, ופולטבה — משנת תרע״ג עד שנת תרפ״ו לערך, שאז עלה מרוסיא לאה״ק.
סו. עג. צח. רנה. רסז. רצא.

מ

מאדייעווסקי, אליעזר משה: קכט. רמג.
מאזאה, חיים שמואל: קעז.
מאזור, א. (נשיא קהלת ווארשא): קמד.
מאחרינסקי, ש. (מזאסווועצ׳נא): צ.
מאיר מבריסק: רס.
מאיר מליובאוויטש: רנד.
מאמליענקו: כט.
מאניש עוויץ: קכג.
מאנאוויץ, זושא: רנה.
מאסייעוו, יצחק יואל: רחצ.
מאסקאליק, יעקב זכרי׳ (ריז״ה):
לה־ו. לח־ט. מא. מח. קה. קלו. קנד (תמונתו). קנה. קנו (אגרתו וחתימתו). קנח־ס. קסג. קע. קעב. קעו. קעט־פ. קפב־ג. קפה. ריא־ב. רפח־ט. שסה.
מארזז, אלי׳ בן ציון:
(? תרנ״ו — טשקנט תשט״ו). ר״מ בתו״ת בקרמנטשוג.
מ. מב־ג. קלח. קסד. רטז־יז. רלח־ט.
מארגנשטרן, אברהם מאיר: קמה.
מארדער, לעמיל: רמב. רנד. רנו.
מארינובסקי: מג.
מארקאוויץ (הרב בשדה מנוחה): קעט.
מגיד, ישראל: קפה.

מגידסון, ישראל: שמא. שמז.
מדיני, חיים חזקיהו (חח"ם, בעל ה"שדי חמד"): ח. מט.
מדליה, משה (הרב ברוסטנוב): רידּ־טו.
מדליה, שמריה ליב (הרב בוויטבסק ומוסקבה): צד. קמ. רטו.
מהר"ם, הרב: קעא.
מובשוביץ, האחים (הרב בזוראוויץ והרב בקאסטיוקאוויטש): קעה.
מוגילובסקי, אהרן אלעזר: שיב. שטז. שכא. שכט.
מוגילובסקי, זלמן אשר: שיב.
מוזס, מ.: קמה.
מונדשיין, יהושע: 16.
מוניץ, ישראל מאיר:
(דווינסק תרע"ז — נ.י. תשל"ט). למד בתו"ת משנת תרפ"ה עד שנת תרצ"ז. בשנת תש"ו יצא מרוסיא.
רצז. שלז.
מוצ'קין, יהודה ליב:
נולד בסעמיאנאווקא פלך טשערניגאוו — תרפ"ד. למד בתו"ת בברדיטשוב, קריוואיראג, כותאיס, קולאש וסמרקנד — משנת תרצ"ז עד שנת תש"ה. בשנים תש"ו־ז ניהל את עבודת הצלת אנ"ש מרוסיא. בשנת תש"ז יצא מרוסיא. משנת תשי"ג בנ.י.
שכט. שלג. שלז. שצב (תמונתו). שצג־ז. תב. תה. תי (תמונתו).
מוצקין, פרץ: תי (תמונתו).
מורגנשטרן, יהושע: כד. כח.
מורגנשטרן, הרב: סה.
מושקוביץ, ישראל: לט.
מטוסוב, חיים (הרב בקיוב): צא. קפד.
מטוסוב, שלמה:
נולד בוויטבסק — תרע"ז. למד בתו"ת בוויטבסק, מוהילוב, כותאיס, מאלאכאווקא, סמרקנד, פוקינג ופריז — משנת תרפ"ז עד שנת תש"י. בשנת תרצ"ג נאסר בכותאיס, ובשנת תרצ"ה נאסר במוסקבה ונשלח לגלות. עד שנת תש"ד היה במאסר ובמחבוא. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תשי"א ואילך מנהל מוסדות אהלי יוסף יצחק ליובאוויטש בקסבלנקה.
ריא. רפ. רצה. רצז־ח. שב. שלז.
מייזיס, אברהם אלי': מט. קצ.
מייזל, מ.: קמד־ה.
מייזליק, יעקב: סה.
מייזנברג, אהרן (מזיטאמיר): צ.
מיכאל מקונוטופ: כח.
מיכאל (חכם בכותאיס): רצד.
מיכלזאהן, צבי יחזקאל: קמה.
מיליוקאווסקי, אליהו אהרן (הרב בחרקוב): יח. קיא. קכז.
מינדלין מפענזא: מח.
מינץ, בנימין: שצט.
מינץ מקרמנטשוג: רלז.
מינצברג: קמד.
מינקוביץ, חיים: תי (תמונתו).
מינקוביץ, יצחק יעקב: צח.
מינקוביץ, נפתלי הערץ:
(נעויל תער"ב — נ.י. תשמ"ה). למד בתו"ת בנעויל, פולוצק ובוויטבסק — משנת תרפ"ד עד שנת תרצ"ג. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תשי"ג בנ.י.
רסח. עדר. רפ.
מירקאווסקי (מפולוצק): קפב.
מישקובסקי, הרה"ג: שצט.
מלכין, משה: שה.
מלצ'יק, צבי הירש: רעא. רצז.
מנגל: כד.
מנוחין, יחיאל: רנו.
מנחם מעדל מצ'יצ'ערסק: רמא.
מענדל (מבוכארה): רחצ.
מענקין, ליב העניך: שח. שלג.
מעקלער, שמריה (מלנינגרד): צא.
מערקין, אלי': קמג.
מרגליות, ג.: קמה.
מרגליות, מ.ז.: קכר־ז.
מרגלין (הרב ביעניקייעווקא): קעז.
מרדכי זלמן (מפאריטש): רעט.
מרוזוב, אלחנן דובער:
(יוזאווקע ע"י צ'רקס תרל"ז — לנינגרד תרח"צ). מתלמידיה הראשונים של תו"ת. משגיח דא"ח בתו"ת בליובאוויטש. מזכיר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (תרפ"ב־ז). נאסר בתרפ"ז ונשלח לגלות. נאסר שוב בתרח"צ ועקבותיו לא נודעו.
ד. יז. יח (אגרתו בחתימתו). כא־ב (אגרתו בחתימתו). לד. נה. עד. פח. צז־קב. ריא. רטו־ז. רמו. רנז־ח. רעט. רצא. שב. שמא־ב. שפד (תמונתו). שפה. שצב (בנו).
מרוזוב, ברכה: תו.
מרוזוב, דוד ליב: רנד. רנו.
מרוזוב, יוסף משה:
נולד ביקטרינוסלב — תר"פ. למד בתו"ת בזיטאמיר, ווראניז', כותאיס, קולאש, סינאקי ופאקינג — משנת תרצ"ו עד שנת תש"ח. בין השנים תש"א־תש"ה ניהל את מחלקות תו"ת בגרוזיה. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תשי"ג בנ.י.
שיב. שכב־ג. שלג. תה־ו. תי (תמונתו).
מרוזוב, מנחם מענדל:
נולד בליובאוויטש — תרע"ו. למד בתו"ת משנת תרפ"ו עד שנת תרצ"ז. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תשי"ג בנ.י.
רצז. שב. שפה.
מרוזוב, שלום:
נולד ברוסטוב — תרפ"ג. למד בתו"ת בווראניז', כותאיס, מעליוטאפיל, פריז ונ.י. — משנת תרח"צ עד שנת תשט"ו. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תש"י בנ.י. משנת תשט"ו משפיע בתו"ת בנ.י.
שכג. שלה. תו.
מרוזוב, שמואל: רטו.
מרשל, לואיס: קטז. קכז. קכט.
משה (משצעדרין): רנה.
משה בצלאל (שו"ב בפולטבה): רנד.
משה מאיר מחרקוב: קסא. רסד.
מתתיהו מברדיטשוב: לו.

נ

נודלמן, י. (מאושאמיר): צ.
נוטיק, יעקב: שלא. שלג.
נוטיק, שלום דובער:
נולד בקאפוסט — תרפ״ג. למד בתו״ת משנת תרח״צ עד שנת תש״ח. בשנת תש״ז יצא מרוסיא ומאז בצרפת.
שלד. תח.
נוטיק, שמואל:
(קריסלאווא תר״נ — לבוב תש״ט). למד בתו״ת בדאקשיץ, הארדישץ וליובאוויטש — משנת תרס״ד עד שנת תרע״ו. משפיע בארשא משנת תרע״ו עד שנת תרע״ח. אח״כ רב בקאפוסט. בתרצ״ה נאסר שם ונשלח לגלות. ר״מ בתו״ת בכותאיס וסמרקנד. נאסר בתש״ז ונפטר במאסר בתש״ט.
מד (אגרת). מה. קפד. רא. שלז. שצו.
ניאזוף, חנניא: רכא.
נייבכובער, זושא: רנד.
ניידיטש, יצחק: קמג.
ניידלין, שאול: קלה.
ניימארק, אברהם: שלד.
ניימארק, משה: תא.
נייפעלד, אלימלך: קמה.
ניישוליער, יצחק ליב:
סב. עג. רנו. רסג־ד. רסז. עדר. רעח.
נימויטין, שמואל: רטו.
ניסילעוויטש, משה: שלד.
ניסן מקאפוטקעוויטש: רמא.
ניסנבוים, יצחק: קמד־ה.
ניקולאי: רמח. רעא.
נמנוב, ניסן:
(זלאבין תרס״ד — פריז תשד״מ). למד בתו״ת משנת תרע״ז עד שנת תרפ״ח. בשנים תרפ״ח־תר״צ משגיח בדא״ח בתו״ת בנעויל ולנינגרד. בשנת תר״צ נאסר ונשלח לגלות. משנת תש״ד ואילך מנהל ומשפיע תו״ת בסמרקנד, פאקינג ופריז. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ח בפריז.
סב. רז. ריב. ריז. רסא. רסד. רסח. רעא. רעג. רעח־ט. רפא־ב. רצא. שלז (תמונתו). שנט. שעו. שצג. שצח. תא. תד. תו־ז. תי־יא (תמונתו).
ננס, אליעזר: רמא.

ס

סאוואבאניקאוו: לא.
סאוקאוו: כט.
סאנדראוו, אליהו (מזאלאטאנאגא): צא.
סארקין: שמה.
סגל, יהודה ליב:
(סטעפעניץ תרע״ג — כפ״ח לערך תשל״ה). למד בתו״ת בקרמנטשוג, משנת תרפ״ה עד שנת תרפ״ח. בשנת תש״ו־ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט בכפ״ח.
רמ.
סודאקעוויטש, זלמן: תח.
סוויסלוסקי, ס.: קמה.
סוועטלאנא: שצו. תב.
סוועדלאף, אברהם: רטו.
סולובייצ׳יק, הג״ר חיים מבריסק: צב.
סוקולוב, נחום: רה.
סטאלין: קל. קצג.
סטופניקר, ברוך: ר. רפב.
סטעשין, מנחם מענדל: לט.
סילבר, אליעזר (הרב בסינסינטי ונשיא אגודת הרבנים):
קכז. רה. שצט.
סימפסון, אליהו:
(בברויסק תרמ״ט — נ.י. תשל״ז). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״ג עד שנת תרע״ו. בשנת תרפ״ג היגר מרוסיא לארה״ב ומאז רב בנ.י. ממייסדי אגודת התמימים. מפעילי אגודת חב״ד. במשך כמה שנים שימש שד״ר ומזכיר אצל כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע ואצל כ״ק אדמו״ר שליט״א.
ט. קה־ו. קיא.
סלאבאדין, מאיר: סא.
סלאסבערג, ה.ב.: קמג. שפח.
סלוין, אברהם לוי׳ק:
(רוגוטשוב ? — כותאיס תי״ש). למד בתו״ת בליובאוויטש. רב בבברויסק, קולאש וכותאיס (תרע״א־תרצ״ט). בשלהי תרצ״ט נאסר והוגלה ונפטר בגלות.
ז (תמונתו). ח. י. יג. סט. פו. קעו־ז. רצד־ה. רחצ. שפח. שצב (משפחתו).
סלוין, צבי הירש:
נולד בוואראניז׳ — תרפ״א. למד בתו״ת בוואראניז׳ וקורסק — משנת תרצ״ו עד שנת תרצ״ט. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ז בנ.י.
שז.
סלונים, עזריאל זעליג:
(חברון תרנ״ז — ירושלים תשל״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש וחרסון, משנת תער״ב עד שנת תרפ״ב, שאז חזר לאה״ק.
רמא.
סלוצקי, יוסף: רלח.
סלוצקי, יצחק (הרב בברזין): קסו. קעג.
סמולעוויק: כח.
סמורדינסקי, מנחם מענדל: ריט־כ.
סמידאוויץ: יט. מח. קסב. שנד.
סרברנסקי, יהושע שניאור זלמן:
נולד בבראהין — תרס״ד. למד בתו״ת בחרקוב משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ז. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט באוסטרליה.
צח (אגרתו בחתימתו). קנז. רסג־ד. רסז. עדר. שצה. שצז. תב (תמונתו). תג.
סרברנסקי (ראש הקהלה בלבוב): שצב.
סרגיינקו: כט.

ע

עבער, אלי׳: ד.

עבער, ארי׳ ליב: רנד. רנו.
עבער, יהודה:
(קרסנלוקי תרס״א — ריגא תש״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש, שצעדרין, קרמנטשוג ורוסטוב. ר״מ ומשגיח בתו״ת פולטבה, רוסטוב, נעויל ובוויטבסק (תרפ״ג־תר״צ) וראש ישיבת תו״ת בווילנא, ווארשא ואטוואצק (תרצ״א־תרצ״ט). בשנת ת״ש ניצל מווארשא לריגא. נספה בשואה.
רלט־מ. רנד. רסא. רסז (תמונתו). רסח. רסט (אגרתו). רעא. רעג־ד. רעו. רעט־פ. רפב. רצא. רחצ. שמב. שנח־ט. שפד.
עבער, ניסן:
(לוקאמניא פלך מינסק תרע״א — כפר חב״ד תשמ״ז). למד בתו״ת בנעויל, פולוצק, חרקוב, וויטבסק, מוהילוב, לנינגרד ובתורת אמת בירושלים — משנת תרפ״ה עד שנת תרצ״א. מקיץ תרח״ץ ואילך, משגיח ור״מ בישיבת תו״ת בתל־אביב ולוד.
עדר. רפ. רפב.
עברי, יוסף: כב.
עוזיאל, בנציון מאיר חי (הראשל״צ): רכה.
עטינגר, שלמה: קמד־ה.
עלבינגער, יצחק מאיר: קמה.
עליטציק, ישראל: כב.
עלקין, אלי׳ שמואל: קה.
עלקין, מ.: פו.
עמיאל, הרב: רכה.
עפלמן, ברוך: מח. ס.
עפשטיין, משה מרדכי: לח.

פ

פאדאקשיק (הרב בצאריי): קפב.
פאולשטיין, יוסף: קכז.
פאלאצקאוו, צבי: לו.
פאליי, אפרים מרדכי; מנחם מענדל: שלה.
פאנטיליוב, חיים דובער: רסב.
פאנטיליוב, יעקב: רכט. רלג.
פאנטיליוב, שמואל מרדכי: רנה.
פאסטעצקי, אהרן (ממאלין): צ.
פדנס, חיים צבי: ריד (אגרתו בחתימתו). שפג.
פוגורצקי, ל. (מקאראסטען): צ.
פוגלשטיין, לודוויג: קכז.
פוטרפס, מנחם מענדל:
נולד בפלעשצעניץ — תרס״ז. למד בתו״ת בחרקוב, נעויל וויטבסק — משנת תרפ״ה עד שנת תרפ״ט. בשנת תר״צ היה משגיח בתו״ת ביקטרינוסלב ואודיסה. ניהל את תו״ת במסרקנד (תש״ג־ו). נאסר בתש״ז. יצא מרוסיא בשנת תשכ״ד. משנת תשל״ב משפיע בתו״ת בכפ״ח.
רלט. רסג. רעט. רפג (תמונתו). רצ. שלו־ז. שצד־ז.
פוטשין, יחיאל מיכל: רצז. שפח.
פוטשין, אברהם שלמה:
(בברויסק תרס״ט — נ.י. תשמ״ו). למד בתו״ת בקרמנטשוג, חרקוב ונעויל — משנת תרפ״ב עד שנת תרפ״ח. נאסר בלנינגרד בשנת תרפ״ט. עלה מרוסיא לאה״ק לערך בשנת תרצ״ו.
רמ. ער. שמב.
פוטשין, יוסף ליפמן: קצט. שפח.
פויזנר, חיים: קמה.
פויזנר, יצחק זלמן: תח. תי (תמונתו).
פויזנר, שלום:
נולד בבאטורין פלך טשערניגאוו — תרס״ב. למד בתו״ת משנת תרע״ה עד שנת תרפ״ה. עלה מרוסיא לאה״ק לערך בשנת תרפ״ו. משנת תש״ג ואילך מנהל ישיבת אחי תמימים בפיטסבורג.
קנ. שמב.
פויזנר, שניאור זלמן:
ז. ח. י. לז (?). קלג. קלד (אגרתו בחתימתו). קעד. רא.
פולנר, שלמה חיים: רמ.
פונזה, ישראל: כט.
פיזיס, דוד: קמה.
פייגין, יחזקאל:
(לוקימא לערך תרנ״ה — ריגא תש״ב). למד בתו״ת בליובאוויטש (עד תרע״א), בתורת אמת בחברון (תער״ב־ד) ושוב בליובאוויטש ועוד. משפיע בתו״ת בהאמיל, פולטבה, חרקוב ונעויל. משנת תרפ״ז מזכיר כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע. בשנת ת״ש ניצל מווארשא לריגא. נספה בשואה.
סב. עג־ד. צז. צט. ק. קא (אגרתו). קב־ג. קו. קיב. קיח. קכה. קכט. קמב. קנ. קנב. רז. ריב. רנ. רנא (תמונתו). רנד־סד. רסז־ח. רעג. רעט. רפד. רצא. רצז־ח. שכה. שמה. שמט. שנא. שסא. שסג־ו. שעד־ו. שפד.
פיינשטיין, אליהו (הרב בפרוזין): קסו.
פיינשטיין, מרדכי (הרב בשקלאב):
לח. קעח. קפא. קפו. קפז (אגרתו). קפט.
פיליפאווסקי (הרב באוניעטשיא): קצד.
פינסון, יהושע:
נולד בסטרדוב — תער״ב. למד בתו״ת משנת תרפ״ד עד שנת תרצ״ג. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ב בנ.י.
רטו. רסה.
פינסון, נחום יצחק:
(פאהאר לערך תרמ״ה — חרקוב תש״ב). למד בתו״ת ארבע שנים. נאסר בחרקוב בתרצ״ט, נשלח לגלות ושם נפטר.
רטו.
פינסון, ניסן:
נולד בסטרדוב — תרע״ח. למד בתו״ת בברדיטשוב, זיטאמיר, קורולביץ, קורסק, ווארניז׳ וסמרקנד — משנת תרצ״ה עד שנת תש״ה. משנת תשי״ג שליח במרוקו לאח״ז עבר לתוניס.
שיב. שטז. שכג־ד.
פינסקי, אליעזר:
(פבלוגרד תרע״ו — מוסקבה תש״ב). למד בתו״ת בקיוב וזיטאמיר, משגיח בתו״ת בזיטאמיר (תרצ״ו).
רצז. רצט. ש. שיא. שיב (תמונתו). שיג.
פינסקי, יהודה: קעח.
פינסקי, מאיר (מבאראשי): צא.

פינסקי, נחום הלל: רטו.
פינקל (עו"ד בלנינגרד): עא.
פיקעט: רכה.
פיקרסקי (מייזלוב), יחיאל מיכל:
נולד בפאריטש — עת"ר. למד בתו"ת בראמען, וויטבסק, פולוצק, חרסון, סנאווסק, נובוזיבקוב, סוראז' ומאלאכאווקא — משנת תרפ"ה עד שנת תרצ"ז. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תש"ז בנ.י.
עדר. רעז. רפ. רצ. רצז. שב. תא.
פישל, הערי: קכז.
פישמן, ווילהאם: קכז.
פישמן, יעקב (מטורוב): צא.
פלדמן, טוביה (מאוורוטש): צא.
פלדמן, יעקב (מפולוצק): רנד.
פלדמן, ש.ב.: קמה.
פלדמן, שמריהו:
נולד בדאקשיץ — תער"ב. למד בתו"ת בנעויל, חרקוב ולנינגרד, משנת תרפ"ה עד שנת תרצ"ג. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תש"ט בכפ"ח.
רפב.
פלוטקין, אברהם אליהו:
(רוגוטשוב תרמ"ט — פריז תש"ט). למד בתו"ת בליובאוויטש. רב באוסוויעט, אסטאשקאוו ועוד. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תש"ז בפריז. מח"ס בירורי הלכות.
פו. שלז. תו. תט. תי (תמונתו). תיד.
פליסקין, אבא:
נולד בפליסא — תרס"ה. למד בתו"ת בחרקוב ונעויל משנת תרפ"ה עד שנת תרפ"ח. בשנת תרפ"ט — משגיח בתו"ת בוויטבסק. בשנת תש"ז יצא מרוסיא. משנת תשכ"א בארה"ב.
רסג. רעט. שלז. תח.
פלמר, חיים שלמה: רכו.
פנחס, הרה"ק מקוריץ: קנד.
פנחסוף, מרדכי (מסמרקנד): קסג.
פעווזנער, אברהם ברוך:
(פאטשעפ תרי"נ — חרקוב תי"ש). למד בתו"ת בליובאוויטש. בשנת תרפ"ב נשלח כמשפיע למינסק. בשנת תר"צ נאסר. בשנת תרצ"א נשלח לגלות. בשנת תרצ"ט נאסר בחרקוב, וכעבור שנה נפטר בגלותו.
ו. נה. קסב. קצד. קצה (תמונתו). קצז (אגרתו בחתימתו). רטו.
פעווזנער, הלל:
נולד במינסק — תרפ"ב. למד בתו"ת בזיטאמיר, וואראניז', סמרקנד, פאקינג ופריז — משנת תרצ"ו עד שנת תש"ח. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תש"ז בפריז. ר"מ ומשגיח בתו"ת פריז. רב לעדת אנ"ש בפריז ומנהל מוסד חנוך סיני בפריז.
שיב. שטז. שכב־ג. תה־ו.
פעווזנער, יצחק שלמה: תו.
פעווזנער, שלום דובער (ברא"ב):
שיב. שטז. שיז. שכג. שלג.
פעווזנער, שלום דובער (בר"ש):
(קלימאוויטש תרפ"ז — נ.י. תשמ"ז). למד בתו"ת משנת ת"ש עד שנת תש"י. בשנת תש"ו יצא מרוסיא. משנת תש"א בנ.י.
שח.
פעטליורא: קעה. רלו.
פעליקס: קה.
פעלישוק, משה (מפאלאוונאיא): צא.
פרוס, שמואל ליב:
נולד בהורודוק — תרע"ה. למד בתו"ת בוויטבסק, זלאבין ונעויל. בשנת תשי"ט יצא מרוסיא. משנת תש"כ בכפ"ח.
רפ.
פרוס, שניאור זלמן: שכח־ט.
פרידמן, בנציון: לט. צ. קפג.
פרידמן, ברוך (משגיח בישיבה בחרקוב ובאטוואצק):
רלד (תמונתו). רלה.
פרידמן, זושא (מאודיסה): צא.
פרידמן, מאיר (מקיוב): צא. רטו.
פרידמן, מרדכי אהרן: ריד. רלג. שטו (בניו).
פרידמן, שאול: רטו.
פרידמן, שלום דובער: שז. שיב. שלא.
פרידמן (הרב באוסוויאט): קנט.
פריוועס, יצחק מאיר: קמה.
פריוועס, נפתלי: קמה.
פריז, אברהם: שמא.
פריידקין, פסח: ריד. רנה. רסד. רסז. עדר.
פרילוצקי, צבי: קמה.
פרלוב, אהרן: קמה.
פרלוב, בילא: שפח.
פרלוב, דוד: רצה. שפח.
פרלוב, חיים מרדכי:
(חרסון תרי"נ — מלבורן תשל"ח). למד בתו"ת בליובאוויטש משנת תרס"ד עד שנת תרע"ג. רב בבעריסלאוו פלך חרסון (תרע"ה־ט). ר"מ בתו"ת מחלקת חרסון (תרע"ט־פ). רב בעיר וואני (תרפ"ב־ח) סאטשחערי (תרפ"ט) ומילנו (תשי"ב־ט). בשנת תש"ז יצא מרוסיא. משנת תשי"ט באוסטרליה.
ז. ח. י. יב (שאלון שמילא). יג (תמונתו). סט. רמא. רצה. רחצ. שפח.
פרמן, נחמן יוסף: רמ. רעז. רפ.
פרנקל, יהידי' פסח: נא. קנז.
פרנקל (ממשרד היבסקציה בקונוטופ): כג. כח. רלב.
פשקובא (אשת מקסים גורקי): שנג.

צ

צבי הירש הכהן: מט.
צבי הירש (מבראסלאוו): שכט. שלא.
צבי הירש (מדריבין): שיז.
צבי הירש (מצ'יצ'רסק): רעט.
צבי נ.: שצ.
צייטלין, אהרן אליעזר:
(זוראוויץ תרנ"ו — מאזייסק תרח"צ). למד בתו"ת

משנת תרס״ח עד שנת תרע״ה. בשנת תרח״צ נאסר, נשלח לגלות ושם נפטר.
נח־ט. קפג. ריז. רנט. שטז. שמב. שעד (תמונתו). שעה־ז.

צייטלין, אלטע: שעה־ו. תז.

צייטלין, הלל: קמד־ה.

צייטלין, יהודה ליב: תז.

צייטלין, יהושע העשיל:
(הומיל תרפ״ב — מונטריאל תשמ״ח). למד בתו״ת בברדיטשוב, קורסק, כותאיס, סמרקנד ופריז — משנת תרצ״ו עד שנת תש״ח. בלמדו בברדיטשוב נאסר. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״ב במונטריאל.
שח. שטז. שיז. שלג. שלה. תז.

צינמן, מאיר: רטו. רצ.

צירקין, שמואל:
(האמיל תרנ״ד — באקו תרצ״ב). למד בתו״ת. שו״ב בעיירות הומיל, וויעטקא ובאקו.
רצה.

צרניאווסקי, משה (מבערעזנא): רנד. רנו.

ק

קאברינסקי, ליב: צא.

קאווישינער (הרב בקיטאיגאראד והייסין): קצב. קצד.

קאנאל, יצחק מאיר: קמה.

קאנטאפ, יעקב: סה.

קאניקאוו, חיים צבי: קלו. קלז (אגרתו בחתימתו).

קאפילעוויטש, אבא: רכא.

קאפענהוט (הרב בצערקאס): קפג.

קארף, יהושע:
נולד בקרמנטשוג — תרס״ה. למד בתו״ת בקרמנטשוג, רוסטוב, פולטבה וחרקוב — משנת תרע״ז עד שנת תרפ״ח. בשנת תרפ״ט ניהל את מחלקת תו״ת בחרקוב. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ב בנ.י.
קז. רנ. רנד. רנו־ז. רסד (תמונתו). רסה. רסז. שלז.

קוגל, ישראל: תח.

קוואש, אברהם:
סה. רעט. רצד־ה. שפו (תמונתו). שפז (אגרתו בחתימתו).

קוזניצוב, אהרן: רלח.

קוזניצוב, דובער זלמן:
(? תרמ״ו — לנינגרד תרח״צ). משנת תרפ״ה משגיח בתו״ת בקרמנטשוג. נאסר בלנינגרד בתרח״צ ועקבותיו לא נודעו.
קנז. רטו. רלט.

קוזניצוב, מיכאל: נ. רצז. רצט. ש. שב. שיא־ב.

קוטנר, יהושע: רכד.

קומיסרשנקו (מפקד בקונוטופ): כד.

קופמן: קכז.

קוק, אברהם יצחק (הרב הראשי לא״י): רג. שסא.

קוק, דוד: שצה.

קוראטין, אברהם יהושע: רפג־ה. רצז. שב.

קוראטין, משולם (שילם):
קצד (אלמנתו ובניו). רלב. רלד־ו. רמב.

קוראטין, שניאור זלמן: רסא. עדר.

קורטל, אהרן: כד. כח.

קושניר, יהושע מרדכי: קנז.

קזיניץ, זאב וואלף:
נולד בזעמבין — תרס״ב. למד בתו״ת בליובאוויטש, קרמנטשוג, חרסון, רוסטוב ופולטבה — משנת תרע״ז עד שנת תרפ״ד, שאז היגר מרוסיא לארה״ב.
רמא. רסב. רסז. רעט. רצא.

קזלינר, ברוך יוסף: קג.

קזלינר, חיים זלמן: רסא. רעא. שלז. שצד.

קזלינר, מרדכי: שצד־ה.

קזלינר, ציפא: שצד.

קזרנובסקי, שלמה זלמן:
(מוהילוב ע״נ דניעפער תרנ״ז — נ.י. תשמ״ג). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרע״א עד שנת תרע״ז. בשנת תרפ״ז היגר מרוסיא לארה״ב.
קמט. רכא.

קיובמן, אברהם:
(וויעטקא תרע״ה — אה״ק תשי״ז). למד בתו״ת בנעויל, ראמען קרמנטשוג, טשערניגאוו, כותאיס, קולאש, האמיל ומאלאחאווקא. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ו בארה״ק.
רלט. רצה־ו. רחצ. שא־ב. שג (אגרתו בחתימתו). שה.

קיובמן, דוד (מהורודוק): רחצ.

קיובמן, שלום דובער (מהורודוק):
נולד בוויעטקא — תר״פ. למד בתו״ת בברדיטשוב, האדיטש, זיטאמיר — משנת תרצ״ה עד שנת ת״ש. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תשי״ י באה״ק.
רחצ. שיב. שיד. שטז. שכ. שכב. שלא. שלג.

קייזר, א.מ.: קמד.

קינג (סנטור): רה.

קיפניס, שמואל (הרב באוורוטש):
פז־צא. צז. קמה. קפט.

קלאדניצקי, ברוך בנציון: ריד.

קלאק, יהודה: רחצ.

קלובגנט, איסר:
נולד בדאבראיע — תרס״ט. למד בתו״ת בקרמנטשוג וחרקוב — משנת תרפ״ג עד שנת תרפ״ח. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט באוסטרליה.
רסג. תי (תמונתו).

קלונימוס: קס.

קליין, אליעזר: קמה.

קליין, זאב וואלף: קמה.

קלינין (יו״ר ועד הפועל המרכזי של ברית המועצות):
מו. קיז. קסג. שנג־ד. שעג. שפט.

קלמן מפולנאה: לט.

קלמנסון, ישראל שמעון:
נולד בוויטבסק — תרע״ד. למד בתו״ת בנעויל, פולוצק, וויטבסק, חרסון, אודיסה ולנינגרד — משנת תרפ״ו עד שנת תרצ״ב. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ בנ.י.
עדר. רעט. רפב. רצ.

קלמנסון, שלום מענדל:
נולד בוויטבסק — תרפ״ב. למד בתו״ת בקורסק, קלינצי, כותאיס ומעליוטאפיל ועוד — משנת תרצ״ז עד

שנת תש״ז. יצא מרוסיא בשנת תש״ו. ניהל בפראג את עבודת הצלת הפליטים מרוסיא, בשנים תש״ז־ח. משנת תש״ח בצרפת.
שח. שלא. שלה (תמונתו). שצה. שצז. תב־ג. תה־י.

קלמנסון, שניאור זלמן: קצ.

קלעמעס, יעקב: יח־ט. קיא. קכה־ו. קמה. קסב.

קמינצקי, משה זלמן: שלב. תח.

קמינצקי, ראובן: שלב.

קמינקר, דוד (מקיוב): צא.

קמנב, ל. וו.: כג־ו.

קסלמן, שלמה חיים:
(זיטאמיר תרנ״ד — כפ״ח תשל״א). למד בתו״ת בליובאוויטש ועוד משנת תרס״ט עד שנת תרפ״ב, בשנים תרפ״א־ב בתור משגיח בדא״ח. בשנת תרפ״ב נשלח כמשפיע לפולוצק. בשנים תרפ״ו־ט גם כמשפיע במחלקת תו״ת שם. בשנת תרפ״ט נאסר ונשלח לגלות לפולטבה. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט משפיע בישיבת תו״ת בת״א, לוד וכפ״ח.
ו. צט. קלג. קלה (אגרתו בחתימתו). רז. רלו. רמה. ער. רעא. עדר. ערה (אגרתו וחתימתו). רעו (תמונתו). רעט. רצ. רצא. שב. שלז. תי (תמונתו).

קפלן, אליעזר (מזכיר הישיבה בליובאוויטש):
רלב. רלו־ז. רמג.

קפלן, ארי׳ ליב (הרב בקסאווראוו): ש. שפח.

קפלן, ד. (מקאזמיראוו): צ.

קפלן, משה בנימין:
נולד בקיוב — תר״פ. למד בתו״ת בקיוב, זיטאמיר, ברדיטשוב, קריוואיראג, וואראניז׳ — משנת תרפ״ט עד שנת תרצ״ז. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשט״ז בנ.י.
ש. שיב. שטז. שיט. שכט.

קפלן, שרגא מלך:
(מאלט תרע״ג — לוד תשמ״א). למד בתו״ת בקרמנטשוג ונעויל ועוד — משנת תרפ״ו עד שנת תרצ״ב. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ט באה״ק.
רמ. רצה. רצז. ש. שה. שפח.

קפלן: קכז.

קצנלנבויגן, אברהם: רכ.

קצנלנבויגן, דוד טעביל (הרב בלנינגרד): עט־פב.

קצנלנבויגן, שלמה שניאור זלמן:
נולד בגזאטסק — תר״פ. למד בתו״ת בזיטאמיר, קורסק ומילעטאפל — משנת תרצ״ו עד שנת תרצ״ט. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ג בארה״ב.
שח. שיב־ג. שלה.

קצנלנסון, בנציון: רצז. שה.

קראוויצקי, אשר: רסג.

קראל, הרב בגולעי פאליע: סא.

קראל, הרב בנאווגראדסיווערסק: שמה. שסט.

קראנענבערג, נחמן: תא.

קראס, נתן: קכז.

קרומער, הרב: קעג.

קריטשעבסקי, פנחס: רכט. רלז.

קריינעס: קמג.

קרילנקו, נ. וו. (סגן התובע הראשי של הרפובליקה):
כא. כג־ד. כו־ח.

קרסיק, אליעזר (הרב בשצעדרין ובת״א): קנב־ג.

קרסיק, יהודה ליב: ה. צח. שנז.

קרסיק, יעקב אייזיק: רכ.

קרסיק, יעקב ברוך (משגיח בישיבה בליובאוויטש):
רלב. רלה־ו.

קרעמער, חיים זלמן: קיא. רה. שפה.

קרעמער, יקותיאל: שעה.

קרעמער, האחים: שסא.

ר

ראדאמיסעלסקי, יוסף (ממאלין): צא.

ראיזרקום: לא.

רבין, אדאלף: קכט.

רבינוביץ, אליהו עקיבא: רלג.

רבינוביץ, אליעזר (ממינסק): צד.

רבינוביץ, יצחק יעקב (מפונוביץ): צד.

רבינוביץ, ל.א. (איש יהודי, עורך המליץ):
פב. פט. צא.

רבינוביץ, נחום: קח. רלז (?).

רבינוביץ, שלמה חנוך (האדמו״ר מרדומסק): קמג.

רבינוביץ, שמואל (הרב במוסקבה): יז־ח.

רבינוביץ (הרב בשיראקאיע): ס.

רבינוביץ, חיים זאב וואלף הכהן:

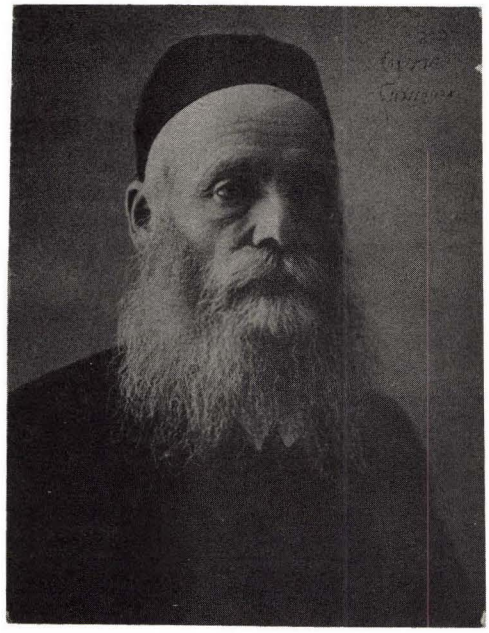

(תרכ״ו — נעויל ?). רב בליעפלי, סוראז והורודוק, ובסוף ימיו בנעויל.
קעד. קעט. קפב. קפה.

רבקין, יקותיאל זוסמאן:
נולד בקלימאוויץ — תער״ב. למד בתו״ת בפולוצק

ונעויל — משנת תרפ״ו עד שנת תר״צ. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בנ.י. עדר.

רגולין, אברהם אבא: רפד (שאלון שמילא). רפה.

רובינסון, דובער: רחצ.

רובינסון, משה (מקורולביץ): (קורולביץ תרד״ע — פריז תש״ט). למד בתו״ת בפולוצק, וויטבסק, כותאיס, נובוזיבקוב וקאראלעוויץ — משנת תרפ״ז עד שנת תרצ״ז. ניהל את מחלקת תו״ת בברדיטשוב בשנים תרצ״ז־ח. בתרח״צ נאסר שם. ר״מ בתו״ת בסמרקנד ופריז. בשנת תש״ז יצא מרוסיא ומאז בפריז.

רעט. רצד־ה. רחצ. דש. שטז. שיז. שכד. שכח. שלב. שלז.

רוזאווסקי, מ. ג. (מלנינגרד): צא.

רוזין, הג״ר יוסף מרוגוטשוב: קח־ט. קיב.

רוזין, יוסף (נציג הדזוינט ברוסיא): 17. נו. ס. סח. עא־ב. קה. קח. קיא. רחצ. שנד. שנח־ט. שפה.

רוזין, מרת: קמ.

רוזמן (מהאראדניא): קעד.

רוזנבוים, דובער: רעג (תמונתו). רצז.

רוזנבוים, דוד: רעג (תמונתו). רצז.

רוזנבוים, שמואל: רעג (תמונתו).

רוזנבוים, שניאור זלמן: רלח (חתימתו).

רוזנבלום, חיים יוסף: שנט.

רוזנבלום, משה: רמז. רסא.

רוזנברג, ישראל (נשיא אגודת הרבנים בארה״ב): קכו־ז. רה.

רוזנהיים, יעקב (נשיא אגודת ישראל): רה.

רוזנמוטער, מנחם מענדל: רמא.

רוזנשטיין, אהרן (הרב בנורינסק): צא.

רוטשטיין, מנחם מענדל: קיב. קטז. קכ. קכא. קכג. קכט. קמא־ג. קמה. קצו. רב־ג. שנ.

רוטשטיין, משה ליב: רכא.

רויזן, בנציון: רצז. רצט. ש.

רויטבלט, א. (מזיטאמיר): צ.

רויטבלאט, אליהו חיים: נולד בנעויל — תרס״ז. למד בתו״ת משנת תרפ״ד עד שנת תרפ״ט. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשט״ז בנ.י. נד. קנז. שלו (תמונתו).

רונדא, פ.: קמה.

רוקח, אהרן (האדמו״ר מבעלז): קמג.

רוקח, ברוך (מקיוב): צא.

רזולסקי, אטא: קכז.

ריז״יק, יעקב יהודה: למד בתו״ת עד שנת תרע״ט. בשנים תרפ״ח־ט למד בביהמ״ד לרבנים בנעויל ולאח״ז נתקבל לרב בבאריסוב. שם נאסר ונפטר במאסר.

קלה. קפו. קפח (אגרתו). קפט. רסו.

ריז׳יק: קפד.

רייזנמן, הרב: תא.

רייניק, אלכסנדר: קח. קטז. שפח.

רייצעס, שמואל יצחק: תא.

ריקליס, חיים: קפד.

רסקין, חיים בנציון: קס. קעג.

רסקין, יהושע (קצנלנבויגן): נולד בגזאטסק — תרפ״ג. למד בתו״ת משנת תרצ״ו עד שנת תש״ט. בשנת תש״ו־ז יצא מרוסיא. משנת תש״ט בלונדון.

רצז. שח. שכט־ל.

רסקין, יצחק: רטו־ז. שדמ.

רסקין, מנחם מענדל: שכט. שלג.

רסקין, שלום דובער: נולד בבברויסק — תרפ״ה. למד בתו״ת בכותאיס, קולאש, סוכום, פאטי, פאקינג ופריז, משנת תרצ״ט עד שנת תש״י. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״י בלונדון.

שלד.

רעווזין (שו״ב בלאדי): קעז.

רפופורט, אברהם (מקיוב): צא.

רפופורט, העניך: שז. שח (תמונתו). שיב. שכג. שלא.

רפופורט, יחיאל מיכל: לד. רז. רלט. רעט. רצד־ה. רצז. רצט. ש. שה־ו. שז (תמונתו). שכח.

רפופורט, שלום: סה.

רפופורט, שניאור חיים (מונקע): נ. שיב. שכ.

רפופורט, הרב: תא.

רקסין, משה: רצה. רחצ.

ש

שאנאוויטש, עזריאל: נולד באדעס — תרפ״ח. למד בתו״ת משנת ת״ש עד שנת תשי״ד. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״י בנ.י. שלג.

שאנאוויטש, שלום דובער: נולד באדעס — תרפ״ז. למד בתו״ת משנת ת״ש עד שנת תשי״ג. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ח בנ.י. שלג.

שאכאנאוויץ (מראשי קהלת לנינגרד): פ.

שאכמייסטער, שמריה: צ.

שאראנסקי, י.ל.: קמה.

שגלוב, יצחק אלחנן: (וויעטקא תרנ״ח — הומיל תרצ״ז). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״ט לערך עד שנת תרע״ח. נאסר בתרצ״ז ועקבותיו לא נודעו.

קלט (אגרתו). קמ. רס. שס. שסא.

ש.ג. (מהומיל): קפט.

שווארץ, דזוליוס: קכז.

שולמן, שמואל: קכז.

שור, אפרים: צא.

שור, ד.ס.: כג־ו.

שור, מאיר: רס.

שור, משה: קמד־ה. רה.

שחור, אלי׳ (הרב בפאהאסט): קפב.

שטיינבאק, שאול (מפראפויסק): רצז. שה. שו (אגרתו בחתימתו). שכב.

שטיינהארט, שמואל: מב.
שטילרמן, שמעון:
(קיוב תרע״ו — סידני תשמ״ה). למד בתו״ת בוויטבסק, קורסק ועוד — משנת תרפ״ט עד שנת תרצ״ז. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״א באוסטרליה.
רעט. שה־ו. שז (תמונתו). שח. שכח.
שטיקגאלד, יצחק: קמה.
שטעטין, יצחק: רצו. רחצ. דש.
שטרנבוך, מרת: תא.
שטרנפלד, י. (מעמילצ׳ינו): צ.
שיינין: קעו.
שיינמן, מנחם מענדל: שח־י.
שימילעוויטש, יעקב: רכט.
שימנוביץ, שלמה:
(לאהיוסק תרס״ו — מונטריאל תשמ״ג). למד בתו״ת בקרמנטשוג, פולטבה, חרקוב ורוסטוב — משנת תר״פ עד שנת תרפ״ז. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ב במונטריאל.
רכא. רמ. רנה. רסז. שסו.
שיף, הערי: קכז.
שיפרין, ברוך: רסג.
שיפרין, דוד: ח. ט. טו. פח. ק. קיב. שסד.
שלום: תטז־יז.
שליט, הלל: ה.
שליט (מביעשינקאוויץ): רצה.
שלייפמן, ברוך (מכפר וואסקאוויצ׳): צא.
שלייפמן, י. (מלוגינא): צא.
שליפעצ׳ניקאוו, חנא: צ.
שמואל (שו״ב במושבה נו׳ 79): סא.
שמואל מרדכי (מאראל): רנו. רסז.
שמואלעוויטש, י.: תטו.
שמוטקין, שניאור זלמן: קמה.
שמחוביץ, אלטר:
(פאטשעפ לערך תרנ״ה — ירושלים תרצ״ט). למד בתו״ת בהאראדישץ (עד תרע״א). בתורת אמת בחברון (תער״ב) ובליובאוויטש (תרע״ג־ז). משפיע בתו״ת בשעצדרין, רוסטוב, ווארשא ותורת אמת בירושלים — משנת תרע״ז עד שנת תרצ״ט.
רמו (תמונתו).
שמטוב, בנציון:
(דרויע תרס״ב — אה״ק תשל״ה). למד בתו״ת משנת תרע״ה עד שנת תרפ״ה. אח״כ היה שד״ר, לייסד חדרים בעיירות וואהלין. בשנת תרפ״ז נאסר ובשנת תרפ״ח נשלח לגלות לכמה שנים. בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״ח ואילך — שד״ר באנגליה.
סב (תמונתו). סג. פט. צא. צז. צח (אגרתו בחתימתו). צט. קנד. ריב. רנה. רסד. רעח. רצא. שצה. שצז. תב. תה. תי (תמונתו).
שניאור זלמן, אדה״ז: קד. רז.
שניאור זלמן הלוי: שלז.
שניאורסאהן, אברהם (מנעזין): רלו.
שניאורסאהן, חנה (אם כ״ק אדמו״ר שליט״א): תיג.
שניאורסאהן, אדמו״ר מוהריי״צ:
לא נזכר לרוב המצאו.
צג (אגרתו וחתי״ק). קכח (תמונתו). ריג (כתי״ק). רמה (תמונתו). תיג (תמונתו).
ראה מפתח ענינים ערך מאמרים.
שניאורסאהן, לוי יצחק (אבי כ״ק אדמו״ר שליט״א):
ה. מח. צד. קצו. רטו (תמונתו).
שניאורסאהן, מנחם מענדל (אדמו״ר הצ״צ): צט.
שניאורסאהן, מנחם מענדל (באדמו״ר מוהר״ש): רמט.
שניאורסאהן, מנחם מענדל (מרעפקא): רטו.
שניאורסאהן, מנחם מענדל (כ״ק אדמו״ר שליט״א):
פח. קח. קיב. תה. תח. תיג. תיד (תמונתו).
שניאורסאהן, שטערנא שרה (אשת אדמו״ר מוהרש״ב):
ד. ח. עד. רכט.
שניאורסאהן, אדמו״ר מוהרש״ב:
17. ד. ז. לד. פ. פח. צב. צד. קה. קלד. רכז. רכח (תמונתו). רכט. רלב־ג. רלה־ח. רמא. רמג־ד. רמו. רמח. רנא.
ראה מפתח ענינים ערך מאמרים. מכתבים. צוואת.
שניאורסאהן, אדמו״ר מוהר״ש:
ראה מפתח ענינים ערך מכתבים.
שניאורסאהן, שמואל: צא.
שניאורסאהן, שניאור זלמן (מרעפקא):
16. 17. יט. כא־ב (אגרתו בחתימתו). קד. קיא. קלח. קנא. רז. ריא. רטו. רנד. רנז. רסא. רסח. שכה. שנז. שנח (תמונתו). שס. שסא. שפה. ת (תמונתו).
שניידערמאן, שמרי׳ (מבאזאב): צ.
שעוועליאוו (חבר היבסקציה): סח־ט.
שערשניעוו: כט.
שפירא, יהודה ליב: שיג. שלג.
שפירא, יוסף (מוויניצא): צא.
שפירא, לוי יצחק:
נולד בקורולביץ — תרע״ו. למד בתו״ת משנת תרפ״ה עד שנת תרצ״א. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בארה״ב.
רלט. רעז.
שפירא, ליפמן:
נולד בקורולביץ — תרע״ה. למד בתו״ת בראמען, קרמנטשוג, פולוצק וחרקוב — משנת תרפ״ו עד שנת תרפ״ט. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תשי״ג בארה״ב.
רעז.
שפירא, רפאל מרדכי (מיוכאוויטש):
רסג. רעא. ערב (אגרתו).
שפירא, שמואל (הרב בשעפעטאווסק): פט־צ.
שפירא (הרב מלאפיץ): קעד. קעז.
שפירא: כט־ל.
שפרלין, חיים ישראל:
(יאלטא תרפ״ט — נ.י. תשמ״ה). למד בתו״ת בכותאיס, סמרקנד, טשקנט, פאקינג ופריז — משנת תש״ה עד שנת תשי״ב. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ט בארה״ב.
שלד.
שפרלין, יעקב מנחם מענדל:
נולד בדרויא — תרנ״ז. למד בתו״ת בליובאוויטש, שצעדרין, פולטבה ורוסטוב — משנת תרע״ג עד שנת תרפ״ד. בשנים תרפ״ה־ו היה רב באושאץ. בין השנים תרפ״ז־תש״ו היה שו״ב בעיירות יאלטא, חרקוב

ובקאווקאז. בשנת תש״ו יצא מרוסיא. משנת תש״ט בארה״ב.
רנז. רסג.
שץ, יעקב:
רצז. רצט. ש. שיא־ד. שטו (תמונתו, אגרתו בחתימתו). שטז. שיט. שעו.
שקולניק, דוד: רסד.
שקליאר, אליהו נחום:
נולד בזלאבין — תרס״ג. למד בתו״ת בליובאוויטש, שצעדרין, קרמנטשוג, רוסטוב, פולטבה, נעויל וחרקוב, וישיבת תורת אמת בירושלים — משנת תרע״ז עד שנת תרפ״ח. בשנת תרפ״ו עלה מרוסיא לאה״ק. משנת תרפ״ט בנ.י.
סו. עג. צז־ח. קד. קז. רז. ריב. רמ. רסד. רסז. רעח. רצא. שמב.
שקליאר, הלל: רס.
שרייבער, פנחס (מראקשיק): רנד. רעו. שב.
שרשבסקי, רפאל: קמד־ה.
ששונקין, אשר: רטז. רפא.
ששונקין, חיים: נד. רטו.
ששונקין, משה: נד. רטו. רעט.
ששונקין, נחום שמריהו:
(פרפויסק תרמ״ח — ירושלים תשל״ה). למד בתו״ת בליובאוויטש משנת תרס״ו עד שנת עת״ר. שד״ר כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע לעיר דרבנט (תרפ״א־ב). רב בבאטום (תרפ״ג־ח). בשנת תש״ז יצא מרוסיא. משנת תש״י רב בירושלים.
15. ז. ח. ט (תמונתו). י. מו. נד. רט. ריא. רטו־ז. ריט. רכב. רפא. שלט. שדמ. שצב. שצה. שצז. תז־ח. תי (תמונתו).

מפתח מקומות*

א

אודיסה; אדעס: מט. פז. פט. שעא. שעז. שפט.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
אוורוטש: סב. פט. צז.
אוזבקיסטן: ריט.
אויפלעבונג (מושבה): נז. נט.
אומן: מה. מח.
אונעטשיא: קנט. קעא. קצד.
אוסוויאט (פלך פאסקאוו): קנט. רצב.
אוסטריה: ב. שצט. תד־ט. תיב.
אוסטרליה: תטו.
אוצאסטאק (מושבה): קעט.
אוקראינה; רוסיא הקטנה; מאליא רוסיא:
20־21 (מפה). ב. ג. ה. ז. יט. סב־ג. קסב. קסד. קסז. רלו־ז. רעו. רצו.
אור חדש; נאוואיאזארמו (מושבה): נח.
אוראל: קצט. רב.
אורגוויי: שדמ. שנ.
אורעטשיי: כו.
אושאץ: קעא.
אזרביזשאן: רצד.
אחאד: תא־ב.
אחדות (מושבה): נז. נט.
אטוואצק: קנב. רצט.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
אידנדארף (מושבה): נז.
איטליה: קטז. שצט.
איינגיליעץ (מושבה): נט. קעט.
איכר (מושבה): נט.
אילינא: רפז־ח.
אירופה:
קי. קטז. קכ. קכא. קמו. שלט. שסא. שצה. שצט. תה. תח.
אירלנד: תיג.
אירקוטסק (סיביר): קעו.
אלגאפאל: קצ.
אלכסנדריה: שמה.
אלכסנדריה (מחוז קרמנטשוג): קעא.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
אלעווסק (וואהלין): קעא.
אנגליה: ב. קיב. קיד. תח. תטו.
אנטווערפן: קמא. ת. תו.
אני (גרוזיה): ח. י. מו. סט. קעא.
אסטאשקאוו:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

אסטער (גליל קיוב): קע. קצו.
אסטראוו (פלך פאסקוב): קעא.
אסיה: ריט (התיכונה). שלו.
אסנאווא (מושבה): נט.
אסתרינא (מושבה): נט.
אפאצק (פלך פאסקאוו): קעא.
אצינסק (סיביר): קעו.
אראל: רלד.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
ארבעטסלייט (מושבה): נט. קעח.
ארגנטינה: תטו.
ארטעמאווסק (אוקראינה): קעא.
ארכאנגליסק: רפב.
א״י; ארה״ק; פלשתינא:
ד. טו. פ. קכ. קכה. קמ. רכא. רסד. שכז. שלט. שנ. שנה. שנז־ט. שסא. שסו. שסט־עג. שעו. שפא־ב. שפד־ז. שפט. תו. תיב. תטו־יז.
ארה״ב; אמריקה:
18. כ. י. נז. עג. קג. קיח. קכ. קכא. קכה־ט (הנסיעה לארה״ב לטובת יהודי רוסיא). קלו. קמא. קמו. קמח. קנב. קעו. קפט. קצו. רה. רנד. רס. רסו. שלט. שמא־ב. שמה. שמז. שמט. שסג־ד. שעא. שעג. שעה. שעז. שפב. שפד. שפח. שצ. שצה. שצז. שצט. תו. תט. תיג־טו.
ראה מפתח מוסדות ערך אגודת חסידי חב״ד.
ארשא: ד־ו. קסח. קפב.
אש: תב. תד.
אשוע: קעא.
אשכנז; גרמניה:
ב. קט. קיד. קטז. קכ. קכא. ריט־כ (גרמנים). רכג. רכט. רלב־ד. רפח. שלד־ו. שפג (כנ״ל). שצט. תד־ו. תט. תיב־ג. תטו.
ראה מפתח מוסדות ערך ועד פליטי אשכנז.

ב

באבינאוויץ: ה.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
באביניטש: קעא.
באבער: קפח.
באבריאנץ: קנט. קעא.
באגוסלאוו; באהאסלאוו (גליל שדה לבן): קעב.
באחמאטש: קס. קעב.
באטום: ח־י. מז. רצז־ח. שלט.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
באיעוו (מחוז ארשא): קעב.
באלטא (אוקראינה): קעב.
באצייקאוו (רוסיא הלבנה): לו.
באקו: ח. רעט. רצד־ה. רצט.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

---

*) לא נסמנו המקומות המצורפים לשמות האנשים.

באר: לו. קעב.
בארוויץ (פלך נאווגראד): קע.
בארווסק: שעו.
בארנאוויץ: שצה־ו.
בארזנא (אוקראינה): קעב.
באריספאל: קעב.
בארישעווקא (אוקראינה): קעב.
בארקאוויץ: קעג.
בברויסק: נב. קס. קעג.
בוכארה: ע. קטז. ריט. רצא. שלב. שלד. תיז.
בוריסוב: קלה. קפו. קפח. רסז.
ביחוב: מח.
בית לחם (מושבה): נז. נט.
בלגיה: ב. תב.
בליניטשי: כו. קעג.
בעלאפאליא: קפ.
בענסהיים: תו.
בערעזין (מחוז מינסק): קס. קעג.
בערעזנאגאוואטאיע (מחוז חרסון): לו. קעג.
בערעזאיע (מחוז טשערניגוב): לו. קעג.
בערציאנסק:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
בראווארי: קעג.
בראילאוו: קס. קעג.
בראמא: תא.
ברדיטשוב: לו. קלח. קפד. רמח. רפח. שכז. שלג.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
ברגוזין (סיביר): קעו.
בריסל: ת.
ברלין: קיב. קיד. קיח. קכ. קכא. קכד. קמא־ב. תד.

ג

גאליטש (מחוז קאסטראמא): קעג.
גורי: רצד־ה.
גורקי: כד. כח. רפא.
גזאטסק: קעז.
גראדזאנקא (רוסיא הלבנה): קעד.
גראדיסק (אוקראינה): קעד.
גראפיסקאיא:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
גרוזיה:
17. 18. ר־יג. מו־ז. נב. סו־ט. רנ. שב. שלד. שצ.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
גריצוב (וואהלין): קעד.

ד

דאברינקא (מושבה): ס.
דאלינסק: קס.
דאקשיץ:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
דאראגאנאווא (גליל סלוצק): לה.
דאריצין: רלג.
דגסטן: קי.
דובורומיסל: ה.
דווינסק: רצא.
דוקערי: כו.
דימער (אוקראינה): קעד.
דמיטראווקא (אצל ראמען): קעד.
דעדאוויצי: לו.
דעויל (מושבה): נט.
דרבנט: ח. ט.
דרוזקעניק: רג.
דריבין (מחוז ארשא): קעד.

ה

האדיץ: לו. רחצ.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
האלאווצין (רוסיא הלבנה): קעד.
האליין (מחנה פליטים באוסטריה): תו.
האלקינא (כפר בדרום חבל הקזקי): ריב.
האמיל; האמליע:
ג. ה. לו. נב. קיג. קס. רנ. רנה. רצב. שיז. שכ. שכא. שלג. שמא. שעה.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
האראדישץ: ה.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
האראדניא (אוקראינה): קעד.
האָרי (מחוז ארשא): לו. קעד.
הארנאסטייפל: קעה. קפא.
הארקי (רוסיא הלבנה): קעה.
הורודוק: ד. ה. קעד.
הייסין: קצב. קצד.
הלוחאוו: קעה.
הריצוב (וואהלין): קנד.

ו

וואהלין: סב־ג. פט. צא. קנד. רצא.
וואליניצא: קעה.
וואני: עיי״ע סאשינו.
וואסילקאוו (מחוז קיוב): קעה.
וואפניארקע: קצ.
וואראנאק (פלך בריאנסק): קעה.
וואראניזש: רכא. שכט. שלא.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
וואראוואראוקא (גליל ניקוליוב): לה.
וואַרשא:
קיב. קכ. קכב־ג. קמא־ג. רב־ג. רצא. דש. שה. שפ. שפד.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
וואשינגטון: רה.
וויטבסק:
א. ד. ה. טו. יז. לז. מא. נב. פז. קיד. קסב. קעז. קצ. רלג. רסו.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

ווילנא: קיב. שצה־ו.
וויניפעג: רג.
וויעטקא: לז. נב. קע. קעה.
וולאדימיר (וואהלין): מא.
וועגשייד (מחנה פליטים באוסטריה): תו־ז.
וועליז: נב.
וועליקילוקי: שעה.
וועראנעאודינסק (סיביר): קעו.
וועראנעדנרעפראווסק: י.

ז

זאטישיע (מושבה): נח.
זאריא (מושבה): נז.
זאשקוב: קעה.
זוגאדיד:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
זוויהל; נאווגראדוואלינסק: לח. סג. קפ.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
זוראוויץ: ג. קנד. קעה.
זיטאמיר: מא. סב־ג. קלט. רצב. ש. שכז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
זינקוב (גליל ברדיטשוב): קעה.
זלאבין: קסג. קעה. רחצ.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
זלצבורג (מחנה פליטים באוסטריה): תו.
זעמבין: קעו. קפח. קצד. קצז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
זעמלעדעלעץ (מושבה): נט.
זעמלעראב (מושבה): נז. נט.
זעסטיופאני (גרוזיה): קעו.
זשאלטע (מושבה): ס.

ח

חאדריקאוו (אוקראינה): קעו.
חאלמי (פלך פאסקאוו): קעו.
חבנא (אוקראינה): סג. קעו.
חולופעניץ: מא.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
חקלאי (מושבה): לז. נז. נט. קעח.
חרות (מושבה): נז. נט.
חרסון: לה. מא. נו. קנז. קעו.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
חרקוב:
ה. י. טו. יז. כ. מא. מה. סב. פז־ט. צז. קמב. קנז. קסא. קסד. קסו.
רח. רטו. רכ. רלב־ג. רצב. שיז. שכג. שכט. שלב. שעד.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

ט

טאמסק (סיביר): קעו.
טאראפיץ: שיז. שעה.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
טאראשצע: סג.
טאשקענט:
ריט־כא. רכו. שלב. שלו־ח. שפח. שצ. שצב. תיז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
טולטשין (אוקראינה): לז. קסו. קעו. קצ.
טורובה: כו.
טורונטו: רכה.
טורקיסטן: סו. רצג.
טיפליס: ח. י. מז. נב רצד־ה. שלט. שסג. שפח.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
טמבוב: רלב־ג.
טעפליק (פודוליה): קעו.
טשכוסלובקיה; טשכיה: שצ. שצא. תא־ב. תד־ו.
טשעטשין: תא.
טשעטשעלניק: קצ.
טשערנאביל: קסג. קפג.
טשערניגוב: ה. ש.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
טשערניקא (רוסיא הלבנה): קעו.
טשערקאס: סג. קפג.

י

יאנאוויטש (רוסיא הלבנה): קעו.
יארון (וואהלין): לז. קעו.
יוחאוויטש: קעז.
יעגארעווסק: קלב. רטו. שנא.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
יעוופאטאריא (קרים): קעז.
יעניקייעווקא: קעז.
יצירה (מושבה): נז. נט. קעח.
יקטרינוסלב: ה. יז. מא. פז. רטו.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

כ

כותאיס:
ז־ח. י. יג. מא. נב. סו. קעז. רצב־ג. שצ.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
כפר חב״ד: תטו.

ל

לאדז: קכג. שצט. תא־ב. תד. תו.
לאדי: קעז.
לאזניא: ד. ה.
לאפיטש (רוסיא הלבנה): קעז.
לאקניא (פלך פסקאוו): לח. קסא. קעז.
לבוב; למברג: שלד. שלח. שצ. שצב־ח. תב. תה.
לוגאנסק: קעז.
לונדון:
קיב. קיד. קטז. קכט. קמד. קנג. שנח. ת.

לטביה:
קיב. קיד. קכא. קכג. קמ. קמג. שמט. שנה. שנז־ח. שסא. שפה־ו.
ליובאוויטש: ה. רכז. רכט. רלג־ד. רס.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
ליוונא (פלך אראל): קעז.
ליחיא: רלג.
ליטא: קיד.
לינסק (אוקראינה): קעז.
לינץ (אוסטריה): תד. תיב.
ליסאגארא (גליל אודיסה): לה.
ליסינקא: קפא.
ליפובין: לג־ד.
לנינגרד; פטרבורג:
17. י. יז. לח. מא. נב־ה. עא. פז־ט. ק. קד־ה. קז. קי. קיד. קמב. קנב. קנז־ח. קע. קצח. ר. רח. רטו־ז. רלג. רסב. ער. רעו. רפא. רחצ. שח. שכג. שמא־ב. שדמ. שנח. שסט. שפד־ה.
ראה מפתח ענינים ערך הועידה הלנינגרדית. מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

מ

מאזייסק: שעה.
מאלאחאווקא: קה־ז. רז. שכז. שמב.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
מאלין (מחוז קאראסטען): קעז.
מארטינאווקא (הסמוכה לסוראז): לח.
מוהילוב; מאגילעוו:
ה. לז־ח. מא. מח. נב. קעז־ח. שיז.
מונטריאל: רכה.
מוסקבה:
ה. יז־ח. כ. כג־ד. כו. לה. מא. מג. מה־ו. נב. נה. ס. סח. עא. עט. פד. פז. צד. צז. צט. קה־ו. קיד. קמב. קנה־ו. קסב. קסו. קצד. קצח־ט. רח. ריא־ב. ריד־טז. רכה־ו. רכט. רלב־ג. רנו. רס. רעו. רפא. רצ. רצז. שא־ב. שו. שטז. שיז. שכג. שכח־ט. שלג. שמא־ב. שנד. שנח. שסא. שסט־עא. שעג־ד. שעו־ז. שפא־ב. שפה. שצג.
מושבות; קאלאניעס:
18. נו־סא. ע. עא. עג. פ. קג. קח. קיא. קיד. קיז־ח. קס. קעח.
מיאסטקאווקא (פודוליה): קע.
מיחאלאפאל: מח. קפט.
מינכען: תד. תו.
מינסק:
ו. יז. כ. כו. לח. מא. מח. נב. פד. פז. קיד. קסב. קעז. קעט. קצו. רה. רצב. שנ. שנא. שסז. שעא.
מיראפאל (וואהלין): לח. קסג. קעט.
מעליטאפיל:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
מעלעין: קצד.
מענא: קפ.
מריהאלאוו (גליל מאזיר): קע.
מריילאנד (מושבה): נז.
מרסיי: תטו.

נ

נאווא אלקסנדראווקא: י.
נאוואוואראנצווקע: ס.
נאוואטשערקאס: רלג.
נאוואפאסטוב (אוקראינה): קפ.
נאוואקאוונא (מושבה): ס.
נאוואראסייסק: מט.
נאווגראד וואלינסק: עיי"ע זוריהל.
נאווגראד סעווערסק (אוקראינה):
קפ. שמה. שסט (הרב).
נאוזי פאט (מושבה): נז.
נאחצעוואן: ט.
נאסווא (פלך פסקאוו): לח.
נאראווליא (גליל מאזיר): קע. קפ.
נהר טוב: קעג.
נוארק: רנא.
נובוזיבקוב: כד. כו. מא. שפג.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
ניו יארק:
טו (שכונות בראנזוויל ואיסט נ.י.). עא. קכט. קנב. רב. ת. תד. תט. תיד.
ראה מפתח מוסדות ערך ועד הרבנים בנ.י. תומכי תמימים.
ניילעבן (מושבה): קעח.
ניעזין: טו.
ניקאפאל (אוקראינה): מח. קפ.
ניקולייוב: מא. נב. פט.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
נעוויל: י. נב. צח־ט. קיד. קסג. קפ. קצ. רלג.
ראה מפתח מוסדות ערך בית המדרש לרבנים. תומכי תמימים.
נעזשין: קפ.

ס

סאהיידאק (מושבה): קעט.
סאטשחערי: ח. י. יג. רצה־ו. שמב. שסג.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סאסנאווקאיא:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סאסניצע: מח. קפ.
סאצילקאס: קפ.
סאשינו; וואני: ח. י. יג.
סדילקוב: קפ.
סוואסטאפיל: רצב.
סוחום: י.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סולובקי: קצג.
סומי (פלך חרקוב): קפ.
סועש: מא.
סוראז: לח. קסג. קצז־ח. שסו. שסט־עא.
סוראם: י.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סטאוויטש (אוקראינה): קפא.

סטאראבין: קפא.
סטאראדוב:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סטאריאוסא: קפא. רצז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סטרעשין: שמב.
סיביר:
17. י. מה. סג־ד. צח. קטז. קנב. קעו. רב. רז. ריב. רטו־ז. ריט. רסח. ער. רעג. שי. שכט. שעה־ו. שפב־ג. שפו.
סינאקי:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סלאבאדא (רוסיא הלבנה): קפא.
סלאבאדקא (אוקראינה): קפא.
סלאוויאן (רוסיא הלבנה): קפא.
סלאוויאנסק: רלה. רלז.
סמאלענסק: ד. ה. רלו.
סמרקנד:
18. כ. מא. נב. ע. צט. קיד. קסג. ריב. ריט־כד. רצב־ג. שלב. שלו. שצ. שצב. תיז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
סנאווסק: קנז. קפא. קצד. קצז. רצז.
סעבעז (פלך פאסקאוו): קפא.
סעמיאנאווקא: לט. קעה. רצב.
סקווירא: קפב.
סרטוב: רכ. רלג.

ע

עבנדה (מושבה): נט. קעח.
עבענזע (מחנה פליטים באוסטריה): תר.
ערשטער מאי (מושבה): נז.
ערשטע מאיסק (מושבה): קעט.

פ

פאביעדא (מושבה): נט.
פאדאבראנקא: קפב.
פאהאסט (מחוז בברויסק): קפב.
פאולאווקא: קפב.
פאטי:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
פאלטאווקא (מושבה): ס.
פאסטוב: לא. קסז. שיז.
פאפילנאסטע (מושבה): נט.
פאקינג (מחנה פליטים באשכנז):
שצח־ט. תה. תיב. תטו.
ראה מפתח מוסדות ערך בית המדרש לרבנים. תומכי תמימים.
פאריטש: קפב. רעז.
פוגוסטה: כו.
פודוליה: סג.
פולוצק: ו. לט. מא. קפב.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
פולטבה:
ו. פט. רלג. רלו. רנ. ער. רעא. עדר. רעט. רצז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
פולין:
18. טו. קיד. קכא. קכג. קמד. קנב. קסו. רצב. שמט. שנז. שפו. שצ. שצב. שצה. שצט־תה.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
פולנאה: לט. קפב.
פורקערסדארף: שכה.
פטרובסק: ח.
פיאטיר: קפא.
פילדלפיה: ס. עא.
ראה מפתח מוסדות ערך עזרת צדיקים.
פעטשיצא: קפב.
פענזא: מח.
פערעיאסלאוו: לד. רעט. רצה. רצט.
פראג: שצה. שצז. שצט־תז.
פראסקוראוו: קפב.
פרבומיסק: קצג.
פריז:
18. קט. קיב. קיד־טו. קמא־ג. רב. שנח. שצט. ת. תג־ו. תט. תיב־ג.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
פריילעבן (מושבה): נז.

צ

צאווס: קפב.
צאסניק: קפב.
צאריי: קפב.
צודנאו (וואהלין): לט. קפב.
ציגירין (אוקראינה): קפג.
צערוועז (גליל אומן): קע.
צרפת: 18. ב. קיב. קיד. תד־ו. תט. תיב־ז.

ק

קאבליאק: מט. קפג.
קאווקאז:
ז. ח. יג. טו. סח. רמא. רמח. רצג־ד. שפו.
קאזאטין: לט.
קאזאן: רצ.
קאזלאוו: רלג.
קאזעלץ (גליל טשרניגוב): קפג.
קאמינקא (מושבה): נח־סא. קפג. שעה.
קאסטאנטין־ישן: רפח.
קאסטוקאוויץ: לה. לט. קסג. רצב.
קאסטראמא: פד. קג־ה. קז. קנח. שמב.
קאפוטקעוויטש (רוסיא הלבנה): קפג.
קאפוסט: קפד. ריב.
קאקאנד: תיז.

קאראלעוויץ: לט. קפד.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קאראסטען: מא. פז־צו. קפד.
ראה מפתח ענינים ערך הועידה הקאראסטענית.
קאריוקאווקא: קפד.
קארענקא: קעט.
קדימה (מושבה): נז. נט.
קובליטש: קפד. רסז.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קוטוזאוו (מחוז זיטאמיר): לט. קפג.
קויבעשאוו:
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קויציץ: קפד.
קולאש: ח. י. נב. סח־ט.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קונוטופ: כג־ד. כח. קסג.
קופין (פודוליה): קפד.
קוצאווקא (מושבה): קעט.
קורמאן (מושבה): נז.
קורסק: קפד. רלב־ג.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קושטא; אינסטאמבול: שמה.
קושינסקי (מושבה): סא.
קזילאורדה: רכ.
קטוביץ: תא.
קיוב:
א. טו. יז. כ. כו. מא. מה. מט. נב. נד. סג. סה. פז. פט. צא. קנה.
קנז. קסג. קסו. קע. קפד. רעט. רצב. שב. שז־ח. שיב.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קיטאיגאראד: קצד.
קיסלאוואדסק: ח. לט. רכא. רצז. שלט.
קלימוביטש: כד. כט. קפט. שע. שעא.
קלינצי: שסט (הרב). שע.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קמיניץ פודולסק: סג. קפג. שפו.
קנדה: לט. קמו.
קסאוואראוו (וואהלין): קפד.
קראסובזאר: מט. קפה.
קראסנדאר (צפון קאווקאז): קע.
קראסני פאד (מושבה): נז.
קראסנע: מ. קפה.
קראקא: שצט.
קרופקי: קפח.
קריוואיראג: מח. נו. ס. קסד. קפה. קצג. שעד.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
קריוואפליאס (מושבה): סא.
קריזאפאל: קפה.
קרילאוו (אוקראינה): קפה.
קרים: נו. ע. עג. קי. קעח.
קרימצאק (מושבה): קעח.
קרמנטשוג:
ב. לב. מ. מא־ג. מט. פז. פט. קנד. קסד. קצ. רנט.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.

ר

ראבאטניק (מושבה): נז. נט.
ראדומיסל: מא. קסד.
ראדניא (גליך קלימאוויץ): קע.
ראטנדארף (מושבה): נט.
ראטנשטאט (מושבה): נז.
ראמען: מא. קסה. דש.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
ראסלאוויל (פלך סמולנסק): קפה.
ראפיעטיס (מושבה): ס.
ראקשיק: ט.
רובאנאווקא: י.
רוגוטשוב; ראהאטשאוו: מ. קצב. רנ.
רודניא: ד. ה. רלב.
רודנסקה: כו.
רוזשין: קפו.
רומה: קט.
רומנוב (וואהלין): מ. קפה.
רוסטוב:
א. ח. ט. נה. פ. קז. קנז. קפה. קצח. ריד. רכז. רכט. רלג. רלה־ח.
רנ. רנה־ז. רסב. רצב. שמב. שנב. שפג.
ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
רוסיא הלבנה: 19 (מפה). ז. יט. קסב. רנ.
רוסיא הקטנה: עיי״ע אוקראינה.
רזישצעוו: קפו.
ריגא:
י. לה. צז. קה־ח. קי. קיב. קיד. קכ־כג. קמג. קמח. קנב. רד. רעא.
רעט. רצא. רחצ. שא. שדמ. שמט. שנה. שנז. שנט. שסג־ד.
שסה. שסח. שע. שפ. שפד־ה.

ש

שאלקאווקע (כפר הסמוך למוסקבה): קיז.
שאצקה: כו.
שאראפאן: רצו.
שארגאראד: קפו.
שדה לבן (מושבה): סג. קפו.
שדה מנוחה (מושבה): מא. קעט.
שטוקהולם: שסג־ד.
שטייער (מחנה פליטים באוסטריה): תו.
שטרסברג: תא. תיג.
שיקגו: קכט. רכה.
ראה מפתח מוסדות ערך מרכז הרבנים בשיקגו.
שיראקאיע (מושבה): ס.
שנגהיי: שכה.
שפטובקה: קנד.
שצעדרין: ראה מפתח מוסדות ערך תומכי תמימים.
שקאלוו: לה. קעח. קפו.

ת

תורכיה: רכז. שלט. שפו.
תל אביב: רכו.
התקוה (מושבה): נט.

הוצאת ספרים
קרני הוד תורה
לובאוויטש